Гьаргь Гублиа

ИԤЫМҬАҚӘА РЕИЗГА

ХӘ-ТОМКНЫ

Аԥҳәынҭшәҟәҵыжьырҭа
Аҟәа 2012

Гьаргь Гублиа

ИҨЫМҬАҚӘА РЕИЗГА

АҨШЬБАТӘИ АТОМ

АЖӘАБЖЬҚӘА
АПОВЕСТҚӘА

Аҧҳәынҭшәҟәҭыжьырҭа
Аҟәа 2012

ББК 84 (5 Абх) 6-44
Г 71

Аредақциатә коллегиа:

Бебиа П. Х.
Аргәын Р. Џь.
Қапба Р. Х.
Басариа В. К.
Ҳашыг Н. Ҷ.

Гьаргь Гублиа. Иҩымҭақәа реизга. Аԥшьбатәи атом. Ароман. Аповестқәа. Ажәабжьқәа. Аминиатиурақәа.
Аԥҳәынҭшәҟәҭыжьырҭа. Аҟәа, 2012. – 646 д.

© Гьаргь Гублиа, 2012

АРОМАН

АДГЬЫЛ АҲАҚ

I

Адәыҕба аҕьҕьа-агәгәа амшха, еихҳәа-еитҵҳәа игылаз ахәқәа инаргәылалт, аҵыхәтәантәи аҵәаабжьы аҳауа иналарҙны. Уи иааҭытҵыз ауаа еихьысеиҧысуа амҩахәасҭа иаҧыланы рҿынархеит. Аҩада ашьхарахь ажәҩан хтын, ҧсҭҳәа цырак ыкәыршәымызт. Ашәаҧыцьаҧ аҩеижьра иааманакуама уҳәауа иҟалахьан, зегьынҧьара еиҧшымызт. Алада – агәаҩарахь, ам_ра ашәахәақәа уарла-шәарла иахьнеиуа, цәеиқәара ҧшшәыла ихҟьан...

Акан еиқәаҵәа зхыҳәҳәыла иҟаз аҭәарҭа илаланы ицон ҩыцьа. Амҩа нымҩахытҵ, ныркә акыҙграхьы, амхқәа ҟаланы иҭагылан, цьара-цьара иубон акьасақәагьы, урҭ макьана рыхҳәаҵәқәагьы дмыршәыцызт. Ииаҵәҳаҳараҙа, аҧша ахьрыласуаз изазамазон.

– Арҭ акьасақәа рыхьҙартә иҟаларушь сынтәа? – изысхарои иҳәарашәа дыниазҵааит Ҭырбеи иҩыза.

– Ирыхьҙар, ирфап, ирхьымҙар, исыххьуеи, – иҧынҵа дҭацәажәошәа ибжьы ааирган, Ҭырбеи дивагыла иҿынеихеит.

– Аҟашәа азын иларҵазаргьы амуеи сеидру...

– Рырахә шьагьуа архақәа ирҭами, сара иҧсыша...

– Акы иалаҟаҙам ҳәа аума ишудыруа, иаҳҳәеит ҳәа.

– Аҙы ыкәыршаны итәоуп аусҳәах... – даатгылан, инап илахь иадкылашәа алада длаҧшит. – Астәи акәушь? Ҳзызҵаауагьы уаҩ дыҟам, иқәҵны ицама сукәыхшоуп.

– Ҳаҙыр ҳәа ушәоу?

– Ҳаҙны, изакәызеи иара...

Рҩыцьагьы ахҵысҭа инхыҵын, баҳчараны иныҵалт. Ихаккала-хаккала, амаҭи дареи еиқәҵәиашо игылаз алҵлақәа иҩарыҵаԥшит. Арацәаххыреиԥш хыхь иҿаз ажь афҩы лаҳалаҳауа инарҿасит. Ус, икәымхьардҙа игылаз мжәаҵлак инаҵалт, амахәқәа ирықәҵәиашоз аҙахәа кьатрацәқәа, ажь рҿассы. Ҭырбеи дҩаԥан, махәык ахыцәқәа длахан, иааиртарит, иааиԥыхьашәаз ажьымжәақәа лхьиҳәеит. Еилашәуа, иҵахә-ҭахәҙа инапы ианыз жьымжәак аалхны иҩыза инаииҵан, ажьыргәыцқәа акакала иҿы иҵаҡәшәо афара дналагеит.

Гәаҩара бааԥсык иҵанагалан, акраамҭа ажәыртра илхо уахь илан, ашьҭахь жәытә мҩакы ианыланы, ҭаҵын казармак аҿы инкылсит.

– Уа мшыбзиақәа!.. – иагьынахырхәеит дара.

– Бзиала шәаабеит, шәабаҳзаанагеи? – аԥсшәа нареиҳәеит, днарылԥан, Ҭырбеи дыздыруаз, ари аколнхараҿтәи абригадир. Иҙара ҭаҳаҳа, иааигны, ихахәы аатцышлахьан.

Аказарма аганахьшәа ҭаҵын машьынақәак ашашәақәа рныҩрны, еилаԥыҵәҵәа еилажьын. Убрахьынтә аҙәы иагьбжьы ааҩуан, ҟыгә-чыгәбыжьқәакгьы уаҳауан.

– Аԥсцәеирымга! – аҿааирхеит аҵыхәтәаны.

Абригадири иааиз асасцәеи неиҿаԥшы-ааиҿаԥшит.

– Арахә збауа роуп измазааша, иззымбо иалырхузеи, хырҳагас анцәа иримҭааит, – аҵаҵын шашәақәа ахьԥыҵәҵәаз еиԥшьуа, аҕьра даҿын иара.

– Алхас, арахь асасцәа ҳҵоуп, – уи иакәым цьара ак ргәыдижьлар ҳәа дшәаны, иблақәа ҭырхаха днеиҿаԥшит.

– Сцьабаа зегь лыҵахәаша ишԥаргеи уҳәарауазеи, ыы?! – еидкыланы иикыз аҵаҵын абгьыцқәа зхы ларханы ишьҭаз калаҵк иныкәиԥсеит.

– Иҟалазеи, бзиоуп аха?.. – ганхашәа дыԥшуа, даацәажәеит Ҭырбеи иҩыза ҷкәын.

– Цасҳәаҵәҟьа исзиуеит уара, цасҳәаҵәҟьа! – инеиз ибла иабаҙомызт, дцан-даан иара итәакәын дызҿыз.

– «Цасҳәа» шԥа, цьушьҭ? – иихәаз ицәымҕханы иаахьеиршеит абригадир.

– Ааида убас икуп, атыстәҟьа зкылымҧрааua… – уажәоуп уи иаиба иааигәа игылақәаз, – абарҭ роума уара сус иахәаҧшырц ииаз?!

«Ыы, арҭ атәоумбои?» – иҳәарашәа, уи диҷаҧшуа дгылан абригадир.

– Мап, ҳара зынӡа даҷакуп ҳзышьҭоу.

– Агәашә аартны, акамбашьқәа ааганы инҭеиҵеит. Игәы ҧызжәап, иҳәеит. Амалагьы, абраҟа аҭаҭын ахьыҟасҵоз иҭахӡамызт.

– Алхас, уи устәҟьа ихы иақәнаиргарымызт, ԥьушьҭ!

– Ихы уи аҩыза ақәнаимыргозар, ишсоуҳәара, Габрушьа ухатқы, акамбашьқәа аазгозыз, нас ара? Амшә ашьҭа збази, ахаҭатәҟьа збази ҳәа ак рҳәоит еиҧш, нас сара…

Габрушьа уи иажәа алгаха имҭакәа азҵаара иаҧхьа инаиргылт: – Рхала иҭалазар?

– Рхала-ба? Иҟоу удыруама, арҧыс, дырхылаҧшааит, мамзар, наҟ ианихааит!

– Уи ҳара еилҳаргап, атқьара аҭахым, – иҷырҟәымшәышәуа дцәажәон абригадир.

– Ауаҩы иԥьабаа ҳаҭыр ақәҵатәуп, дад, ари сара иаусхатәыху, жәлар рмал ауп, ишәзымдыруа ак шәасҳәошәа иҟалозар, саҭашәымҵан.

– Ииашоуп иуҳәауа, – днақәшаҳаҭхеит иара.

– Ажәак иасҳәарц сыҟазма, дуаҩ ҵауразар, аиаша ныҟәигозар…

– Уара, ари гәыҧжәарак дақәшәеит, деилкаатәуп, – абригадир днеизыҧшит Ҭырбеи.

– Ауаҩы игәы ҧызжәо шаҟа хкы ыҟоузеи, урҭ зегьы угәаҷынӡа инаганы урызхәыцуа уалагар, узнымхеит, – иажәа налеиҵеит Ҭырбеи иҩызагьы.

– Ус ҟалом, дад, ус… Зегьы урывсуа уҷынаухар, уабагои нас?..

Игылақәаз неиҷаҧшы-ааиҷаҧшит. Ԥытрак ашьҭахь, Алхас иҷырҷееиуа, ҭынч-ҭынч даацәажәеит:

– Диашам, дад, уи, диашам, – абригадир инапы наиқәикын, – аригьы изымдыруа ԥьушьоу, аха ҷиҵуам…

– Дызҿыда, уара, ари?

– Џьушьҭ…

– Иихәауа уаҳауеит… Зынхараҿ иеиҿкааy иоуп ажәлар рус алацәажәарагьы азин змоу. Ҳашкол ахьгылоу иаҭәеишьом, ҳусҳәарҭа акәзар, еиҭагатәуп ҳәа дгылоуп.

– Уи ус акгьы имҳәацт. Абри шьоукы ишәымбо-ишәмаҳауа алацәажәара шаҟа бзиа ижәбозеи.

– Акгьы имҳәацт-ба?

– Имҳәаҵәҟьеит, Дыдрыԥшь аныхаҿы сганы сумырқәуазар.

– Аха уи зҳәауаз дрыдымгылеи ҳаизараҿы. Иҳаѡсыз амчыбжьазы дара рҿы дыҟазаарын, иҿыршьыз аллаҳ идырп.

– Уара хьӡы имаӡами зыӡбахә шәҳәауа, дызусҭада иара? – днаҵааит Ҭырбеи.

– Дызусҭадах!..

– Ыы, сара сҿы ижәӡома?

– Қьамал иоуп дызҿу, – иҳәеит, игәы аахьаԥссашәа абригадир.

– Шьахәуп, аха абраҟа арахә ҭазҵаз иара иакәҵәҟьоума? – иаԥхьаҟа дниасшәа ааҟаиҵан, ҭынч даатгылеит Ҭырбеи.

– Арахә ааганы ианҵеиҵоз сымбеит, аха… – иихәара иҿамшәо, днеизыԥшит уи Алхас.

– Егьирахь гхақәак имазаргьы, уи ус ҟазҵо дреиуам, џьушьҭ, – ѡаԥхьа днаихашшааит уи абригадир.

– Нас изтәыда, хырҳагас иҟамлаша акамбашьқәа, сказарма итәѡасуа итҵаз?

– Камбашьқәамзар, жәқәазар?.. – иажәа нарылеиҵеит Ҟаисаргьы.

– Акамбашьқәа рышьҭеи ажәқәа рышьҭеи сзеилмыргозар, исоуҳәахуазеи? – илахь хызѡоз ихҵарԥа ааириашан, хрыжьхрыжь даацәажәеит:

– Дад, Ҭырбеи, маҷк шәааҳхылаԥшыр цәгьам, ҳаиҟарауааушәа ҳаилахеит. Ауаҩы иикуа-иишьҭуа иманы, аҳәашьа-аушьа дақәымшәар еицәоу ак ыҟам…

– Ҵаара ԥхашьарам рҳәоит, цәгьара ҟалама? – иажәа ныбжьеиргылеит Ҟаисар.

– Уаҩ дахашшаартә еиԥш ус уадаҩ ыҡам,аха… – инаиаҭеикит уи абригадир.

Алхас ихы дааҩахан: – Иуадаҩым уҳәама? Ишԥауадаҩым, умбои, дад, Ҭырбеи, ахәырмақәа сынтәа ирҿаҳаит. Иҳадаҳкылоит рҳәан, ахәыҷқәа сыцхраан исҭааит. Снаныра аҵаҡа инаганы инышьҭасҵеит.

– Ус ирацәоума иара?

– Исымкапаныцт, аха…

– Хԥаҡа тонна ҡалар ҡалап, – инациҵеит уи абригадир.

– Иҡазаалакгьы игатәыми…

– Изҭарыԥсо аиашьыкьқәа рымазаарым.

– Ишԥа? – Ҭырбеи илаԥш абригадир инаилаирҡацеит, – аконторақҿ ирдыруоу?

– Ирымдыркәа? Убри аҵыхәала жәаха Гәдоуҭа адкыларҭатә пункт аҿы ҳаҡан, аха уажәыҵәҡьа ихашәаланы акгьы рымазаарым, иаарласны ишәзынаҳашьтуеит ҳәа ҳарҳәеит.

– Ианбжьыслак уаҩы имыхәо ианыҡалалак акәу? – игәы нханы, гоу-гоу даацәажәеит Алхас. – Шәсыцхраа убри аус аҿы, анхаҩ иџьабаа ԥхасҭахар аҳәгьы изыфеидам. Сус снапы иамкуа сзыҡашәҵарызеи?..

Уаҳа уи акгьы ахырымҳәааит, Алхас дышиашаз шырбозгьы.

Ԥытрак ашьҭахь Алхас ҩаԥхьа даацәажәеит: – Сгәылаԥҳәыс Минака амандарина бзианы илымоуп лара лхатәы участкаҿы. Жәаха ԥсшьаҩцәакәак ааин, ирацәаны ирҭахымызт, жәабаҡа кьылагьы ҡаломызт ирылҭаз, агәашә инҭыҵаанҳа еимлагәаны икны иаарымырхит, – иҡазҵо дызусҭада? – азҵаара нықәиргылон, иара ихаҭагьы аҭак нықаиҵон. – Ҳара ҳҭәқәа. Деиҭарсҩым, дыбжьахәҳахәҭҩым. Лхатә џьабаала иҡалҵаз дзақәиҭымзеи илҭир?.. Лыплан усгьы иналыгҳоит.

– Илықәу рылҭахьоумашь? – днаҵаайт Ҡаисар.

– Макьана дагьабахьҳарыз уи? – инаиаҭеикит Алхас.

– Илықәу рылҭахьазар,– даацәажәеит Ҭырбеи,– иахашәалаз шьоукы идлырхәҳауазар, аҳәгьы даԥирҡәҡәаарымызт, ус ами Габрушьа?

– Уи аҳәыр мап ацәикуама, – дназыразхеит абригадиргьы.

– Усҟангьы ирымуазар акәхарын, – ишәҳәауа ԥсажәоуп иҳәарашәа, инапы неиҟьан, аусура дналагеит…

Ашколи аусҳәарҭеи инарыбжьысын, абаҳча инҭалеит. Амҩахәасҵа ианыршәланы ицон, ашәыр-ҵлақәа рымахә уажәы-уажә рыжәҩахырқәа инархьысуа.

Ашьақарҭәақәа, ақәԥсҳақәа, абиақәа, уҳәа абраҟа шәыр хкыс иҭагыламыз ҳәа иҟази. Урҭ шамахамзар ииасхьан, абиақәа рыда, ԥьара-ԥьара улаԥш иаатҵашәон аҙынҵәақәеи ақьифир ҳақәеи, урҭ иҭар-ԥшарҙа акәын ашәыр шырҷаз.

Такәы иахьынаскьаз аԥьықәреирҭа иналагылт. Уи ажәытәтәи ауахәама ахьықәгылаз, ахәы акалҭ аҷынҙа инаҙон. Амхы уажәшьҭа аҷыхра аҭахуп уҳәартә иҟан. Ҟаисар аԥьықәреи ашьапқәа днарыха-аарыхо аԥхьашәа дгылан днеиуан. Ахышәҭқәа ҷыҩҩы акаԥсара иаҷын.

Ҟаисар даатгылан, ахәахьы илаԥш наиршәит: – Абри ашкол андыргылоз, аҩада ахәы ашьапахьы иҩкыдыркылар, закә дәызаауаз ироурыз…

– Аха ари ҟазҵазгьы дхәыдамызт, абаҳча ду аҵакуп, ашколхәыцқәа аԥьа рылааҙараҷы иманшәаланы ахархәашьа иақәшәар.

– Аиеи, шьҭа, – деиԥхьхәыцааua даатгылан, нас инациҵеит, – аҿқәа ахьҳарҩуа ҳамам ҳәа рҳәеит иҳәоу? Иагьабадырҩҵәҟьо ҵабыргны.

– Аҿырҩырҭақәа рымам егьиҳәа, рыҿқәа еихыԥа-еиҵыԥо иахьгылоу!..

Абаҳча иахыкәшаны урҭ ҩаԥхьа ашкол ашҭаҷы ииаит. Зымҵәыжәҩақәа хахаҙа игылаз ажа-ҵла иныҵатәеит. Инеилҩаа-ааилҩаахьан иара, аха, мшаҿенеиԥш ашәшьыра кашьшьы, ауаа ашоура рыҟәнакуан. Анаҩсан, аҙымҵар ихыз ахьхьаҳәа аҙы аныҩланы иааиуан.

Иахьа мҿышан, ашҭа ҭацәын, аҭынчра каууа, ҳаҕеиҭа уаршәарын.

– Ҟарулкгьы дыҟамзарцу? – иԥьашьашәа ҷааиҵит Ҟаисар.

Ҭырбеи аҭак ацынхәрас ижәҩахырқәа ааирҵысит.

Ари ашкол хаҳәла ичаԥаны ахәаҷы иахьгылаз излахыбыз ацинк ҟаԥшьхәыхәара харантәгьы улаԥш иҵашәон, аха

ииааигәаны унахәаԥшыр, иумбарц залшомызт ҭыԥқәак рҿы ишҭаҿылаз, иақәхааны ишыҟаз. Излеибаркыз ахаҳә-ҭәаҳәгьы митәык уақәгәыгьртә иҟамызт.

– Аремонт ҟарымҵаʒеи, мшәан, сынтәа, иасахьоузеи? – иааԥьеишьеит Ҟаисар, ихыжәжәара-ҿыжәжәараʒа дахьынагәыдԥшылаз.

– Аҿыц дыргыларц акәымзи...

– Нас ирԥырхагахеи?

– Ҳаазышьҭыз ирҳәауаз умаҳауаз... Иахьдыргылоз аҵып шеимаркуаз ҳацгәажә аԥаҵақәа жәантә иаахьеит.

– Адәқьан аҿынʒа снеип, сигаретк ыҟазаргьы збап, – иҳәан, ишьапқәа еихҳәауа, ладараны иҿылеихеит Ҟаисар.

Ҭырбеи, изнапык ицламҳәа иаҵаргәаны, дхәыцуа ҳамҭакы дтәан.

Аамҭала аҵара ахьиҵоз ашкол дгәыкы-ҭәыкуа илаԥш назирхеит. Уи, еизырхәхәашәа, ашәаԥыԥьаԥ иаҵәара иадубалон.

Ҭырбеи дѡагылан, ишьи-ишьи еиқәҵо уахь иҿынеихеит. Асанʒгә илагылаз алаҳа даназааигәаха, амахәқәа руак иҿенеиҭан, ихы ѡышьҭыхны аԥенԥьыр ахь днаԥшит. Абар икласс!.. Аха уажәы иибоз усҟантәи еиԥшымызт. Ашьҭахь – иара дахьтәалоз, адашьмаҿы ѡ-ҩык ҭабганы ҵаҟа икажьын, убраҟа ирыҵииаз аҵиаақәа хьаԥсса-хьаԥсса, изааифʒа аѡада еихон, аҭыʒқәа ирхьынԥашало. Ашә аѡныҵҟала апал ылан, аԥенԥьырқәа ракәзар, еихьыѡры-еиԥыѡруа, ԥьара-ԥьарагьы асаркьақәа рҭаԥыҿеы, ршәыгақәа рыдыччә иҟан.

II

Абжьбатәи акласс аҿы дтәан уи усҟан, гыларыла иѡызцәа дѡарылыхәхәон, ҭынчк, ԥхашьаѡык иакәын. Аперемена анҵәамҭазы абарҵаҿы икнаҳаз арельс хҵәаха адежурна днадгылан, акәыркәоу ала акаѡ-акаѡ ҳәа днасит.

Ашҭа ҭырҭааа иҭаз ахәыҷқәа ахьхьа-аԥьԥьаҳәа амардуан иѡаҿалеит. Акоридор аабжьдырҭәааит урҭ иаразнакы, ус хәыҷы-хәыҷы иааҭацәит. Аҿҿа-ҿҿаҳәа апартақәа рыбжьы

гон, нас иааихсыҕьит. Хцәаҳәакны урҭ еивагылаз, ашьҭахьшәа ԥбаҟа ракәымзар, егьырҭ зегьы нкылан, аԥкәынцәа, аҙгабцәа ԥыцьа-ԥыцьала еиватәан, аҭҙамц азааигәарашәа аҙә апарта ахы дыкәтәан, изшьапык ыргьало, иапҳьаҟа ҙгабк лхы абиҭәра инавсуан, уажәымзар-уажәы уи иналаахап уҳәаратәы, уи инаԥсшәа шьоук партфелк еимырххо иркын.

Ҭырбеи зныкыршәа дааҳәны, еинҟьа-еинырсуа еилаз иԥызцәа днарзыԥшит.

Арҭаԥы лжурнал кны ашә данаахыҵ, зегь адруҳәа иналхаҭгылеит.

– Шәҿыриашаны шәгыл. Арахь шәааҳәы, ҙыбнаҟа шәыԥшуа акәымкәа... – арбаҕьҷышьқәа реиԥш иааиҿаххызгьы дынрықәцәҟьеит, – ари исҳәаз шәаргьы шәаҵанакуеит, Сандрик! – дивымсит ани, зшьапы ыргьало апарта ахы иқәтәазгьы.

Ашырҳәа уи дналбаан, иҵыԥ аҿы днатәеит, егьырҭ ахәыҷқәагьы рҿаадыриашеит. Иааҭынчрахеит. Арҭаԥҳәыс ажурнал астол иныкәҵан: – Мшыбзиақәа, ахәыҷқәа!

– Бзиара жәбааит!..

Ница Уасил-иԥҳа лхы-лҿы аазыгьежьны, лыбла агәқәа ҭбааҙа, агәыкра рхыҳәҳәыла иҟан.

Акан шкәакәақәа алаԥсаны илшәыз лыҵкы иаҵәа лцәа-лжьы алԥхаауан. Уи ахәда ихырҷаны ацаха шкәакәа ихыз, ахқәа еиларсны, ашәҭ еиԥш иҿыгәҙа, лаԥхьа лгәышԥы арԥшҙон.

Лқәыԥшра данааҭагылаз ауп уи. Аҟәа арҭаԥратә техникум далганы, ари ашкол аҿы дааны аусура даналагазгьы.

Ахәыҷқәа рыблақәа ҭырхаха рырҭаԥы илыхәаԥшуан, ршыкьбжьы акласс иныԥназҵит...

Лжурнал лаԥхьа даахан, асиа аԥхьара дналагеит. Зыжәла лҳәауаз ашколхәыҷқәа «ара сыҟоуп!» ҳәа рыбжьы рганы иԥагылон.

– Сымсым Шьаруан?

– Дыҟаҙам, – аҭак ҟаиҵеит адежурна.

– Ихьыз жәдыруазар?.. Иааигәа инхо иҟада?

– Уи даартә дыҟамызт, – аҭак аакалҵеит зхы қымфафылҙа агәҭахьшәа итәаз ҙгабк.

– Дычмазаԥумашь, мамазар, дамхаашьаны ашьыжь дзымгылоу?

– Иан дычмазаԥ гәаҟуп.

– Иара дабалыхәагәышьо…

– Зык лызҭатцәҟьо длымазам.

– Иаб дыҟазами?

– Иаб дыҟамижьҭеи краатцуеит, иашьа затцәык диман, иара убригьы аррахь дыргеит.

– Аурокқәа ҳанрылгалак ҳнабжьысып. Аҳақьым дирбатәуп…

– Сара шәызгоит, издыруеит уи дахьынхо.

– Мамоу, Алтениа слыццоит. Урҭ еигәылацәоуп. Аамҭа зуцәсырҙрызеи, утәа, – инаидылтцеит атцыхәтәаны.

Даԥхьо лҷыналхеит. Душьа Кьыл-ԥҳа лыжәлаҷ даннеи, адежурна дԥагылан:

– Душьа лхы аалыхьын, аԥныҟа дцеит, аучытла.

– Дырԥегьых, аучытла… Багателиа-ԥҳа Мананеи Смыр Едгьи збазом, урҭ абацеи?..

– Урҭ аԥыцьа Душьа аԥныҟа днаскьаргеит, – зынҙа имырхьаазакәа ауп уи аҭак шыҟаитцаз.

– Азә дычмазаԥхан, егьырҭ наҟ-ааҟ илытцагыланы аԥныҟа дыргеит, ус акәу?

Ахәыцқәа ааибарччеит. Арҭаԥԥҳәыс асиа аԥхьара даналага, лылаԥш наҟ ԥхьаҟа инаршәны, дынразҵааит:

– Аԥныҟатәи шәыдтцақәа цәыржәгеишь.

Иаацәырганы раԥхьа инықәырҭеит рыдтцақәа зныз атетрадқәа.

– Иназмыгзаз зәыр шәыҟоума?

Еиқәышьшьы итәан ҳамҭакы.

– Сара, аучытла… – иҳәан дԥагылеит Мыта зыхьзыз.

Лылахь анааималырԥьыхә, агха ихьыз ааигәыԥын, инацитцеит:

– Саташәымтцан, Нуца Уасил-иԥҳа!..

– Ница, – даалыриашеит лара.

Мыта ҷкәына цәыхрыцк иакәын, илакытцақәа ашәытара иаманакуа, ихахәы еилажәжәа, дцәыха-жьыхошәа апарта ахы кны, дзыԥза иртцаԥԥҳәыс дылзыԥшуан.

– Изынаумыгҙазеи аҩныҡатәи адҵа?

– Перо нету, карандашь нету...

– Сара аԥсышәалоуп сышуацәажәо.

– Аперо сымам...

– Аамҭагьы умам?

– Убрыгь иашазар ҡалап, аучытла, – даалацәҡәышьацәҡәшәоуп аҵыхәтәантәи ажәа шиҳәаз.

– Дырҩегьых... шәысзаҡәыхуам иагьа ҡасҵаргьы.

– Ыы?..

– Иҡоу удыруама, лыҷын. Аҩыгақәа уара иумам, аамҭа уара иумам, ишԥаҡаҳҵо уажәшьҭа? – ԥыҵрактәи лҷымҵра ашьҭахь лаԥшыла дааиԥхьылшьшьааит, – атетрадқәа ааухәазу иацы?

– Мамоу.

– Избан?..

Иҷы аҙы ҭеиҭәазшәа, ҷымҵҙакәа дгылан уи, ганха дыԥшуа.

– Уан дааугоит уаҵәы.

– Сан аха лымаҙам, деилахоуп.

– Уи аха лымамзар, уаб...

– Сабгьы дзааҙом. Бармышьҡа цатәыс имоуп, ҳҭахык ицәымза шьҭырхуеит.

– Урҭ аҙә дааумгакәа ашә схыҵуеит ҳәа уаламган, сара сыхәмарҙом.

Мыта уаҳа аҭак ҳәа акгьы ҡамҵаҙакәа, деизҡәыҷы апарта днықәтәеит.

– Аҩныҡатәи зыдҵа назмыгҙаз уаҳа ҙәыр шәыҡоума?

– Сара, – дҩагылеит ашьҭахьҡа даҿаҙәы.

– Уара иухьзеи?

– Аҭаҭын ҷыхтә рацәаны иҳаман, аҩны срыцхрауан, сахьымҙеит.

– Еилаугҙар акәын. Утәа... Ишәымазеи аҩныҡа дҵас? – ҩаԥхьа лаԥшыла иааимылдеит ахәычқәа.

Ҭырбеи дааҳәыцымцит, инапгьы ҩышьҭихит, аҭак аԥхьа иара иҡаиҵарц иҭахны.

– Иҳәеишь, нас уара?

– «Сқыҵа шьыжьтәи асахьа» хыҵҳәаала аҩра, – иналаҭеикит иара.

– Шәтетрадқәа цәыржәгоу зегьы? – лҭып днахыҵны, апартақәа дрыбжьала, дасу рыдҵақәа гәаҭо лҿыналхеит. Ҭырбеи иаԥхьа данааи дааҭгылеит.

Ҭырбеи аѡныҟатәи адҵа зныз итетрад ааиртын, маҷк лара лахь днаханы иныкәиҵеит.

Арҵаѡԥхәыс, уи ижәѡахыр днахьысуама уҳәартә лхы аалалырҟәын, ианҵамҭа лылаԥш нахылгеит. Лыԥсып алагаѡага шьҭыбжьы иааигәаҙаны иаҳауан, иԥхаҵәы-ԥхаҵәуагьы ининырит иара.

«Сқыҭа гәакьа, ѡадахьала рацәак ихарамкәа ашьхақәа аҿыкәаршоуп, – лыбжьы ҭымгацәакәа аԥхьара дналагеит арҵаѡы, – ладаҟа акалҭ ахьхьаҳәа амшын анҭәалоит.

Мрагылара ала – зны алеишәа ырцәгьа, ихәаа-зааua, аҿазных ахьыр-хьырҳәа игәыбзыҕа, уи иавсны ицоит Аапсы аҙиас. Мраҭашәарахь ала агәыларатәи ақыҭа, уи аҳәаа аҿынҙа рхароуп, баҳчароуп…

Амра анѡаҵхахалак нахыс, акәапаҳәа иааҭашәаанҙа, ашәахәақәа ҿыпны ашҭақәа, абаҳчақәа ирҭаԥсоуп, ишьқьыруа амхқәа ирылоуп, аԓьоуҳар рыхнаҵоит».

Ѡба-хпа рҟынҙа агхақәа имаз анлыриаша: – «Аҙиас хәаа-зааua» узҳәару, – лнацәа ақәкны ирбо днаиазҵааит, илызгәамҭаҙакәа лгәышԥгьы ижәѡахыр инықәыҕәгәеит.

Ҭырбеи иҙамѡақәа амца нарыхҟьеит, адық-дықҳәа игәы ашьҭыбжь иаҳауан, иԥсы ҙаны дахьтәаз, шьыжьтәи амра ашәахәеиԥш, ихааҙа акы ицәеижь иналсит.

Ачкәын аҭак ҳәа акгьы ҟаимҵеит, дхәацахәаԥшьха, ихы асаара ишьҭацаланы дтәан.

– Иҟалап иауазаргьы… – лылакѡакра зыхҟьоз цқьа ларгьы еилырганы илымамызт. Уаҳа акгьы ахымҳәаакәа лҭып аҿы днеины днатәеит арҵаѡԥхәыс.

– «Ладаҟа акалҭ ахьхьаҳәа амшын анҭәалоит»… – еиҭалхәон илгәаԥхаз ацәаҳәақәа.

Иблақәа ѡеиҵыхны днализыԥшит. Иԥаны илыкәыз лыхцәы жәпа лыжәѡахыр инықәшьқьрааны, ацәқәырԥеиԥш иѡышьҭыҵыз лгәышԥы иахьыҙсаны иахьлеиуаз, уажәы даҿакала акәын ишибоз. Аапынтәи агәил асахьа змаз, зны-зынла иҿыгә-

ʒа иааизыҵәоз лқьышәқәа анааимҟьалак еиҟара-еиҟараʒа, ибырлашха иҟаз лхаԥыцқәа ааԥшуан.

Аԥхыʒ хаа далоушәа акәын ихы шибоз, илаԥш иҵашәон ахьыр-хьыр амшха, ишәахԥсараха иҩны илеиуаз арҩаш. Инапы иакыз ахаҳә шкәакәа хәыҷқәа акакала уахь иалаиԥсахуеит.

Дыҩуа, инапқәа иганахь иршәуа, шәахәа ссирла иҩычоу арха данылаы днеихуеит аҿазны. Илаԥш иаатҵашәеит, ахаан иимбац ԥшшәахәыла еилаԥсоу ашәҵқәа. Дрыфҩуеит длаҟәны, еилиҟәшәаауеит, аҿазных урҵ ашәҵқәа ԥарԥалыкьқәаны импыҵԥрааны ихылахуеит, рымҵәыжәҩақәа акәап еиқәаҵәақәа рықәхәхә, ишнеиуа нахьхьи хәыкаҷ ашәҵқәеи дареи неилаʒҩеит. Лыҵкы жәҩанԥштәыла шәыршәыруа уа днали-баауеит ирҵаҩы…

«Ница Уасил-иԥха»… – ҷиҵуеит, ҷиҵуеит, аха, лара уи ибжьы лаҳаʒом, дцоит, дцоит…

– Атетрадқәа еизганы исышәҵа!..

Лыбжьы акласс иааҩныҩыз, Ҭырбеи илакәтә дунеи даалнахит, иблақәа ҭырхаха ҩаԥхьа днализыԥшит.

Убри аамҭазы адежурна дынрылалан ашколхәыҷқәа рхыҵхәаатә нҵамҭақәа знырҵаз атетрадқәа ааизганы Ница Уасил-иԥха лаԥхьа инаганы иныкәиҵеит.

– Дасу ижәҩыз, ишыжәҩыз гәасҭап. Ахәшьарақәагьы ыкәсыргылозар акәхап. Алитературазы ҵатәыс ишәымаз арбану?

Рнапқәа ирҩахо, аҵаҩцәа инеиларԥсеит:

– Сара исҳәоит!

– Сара!..

– Сара, Ница Уасил-иԥха!..

– Алтениа, бара иҳаҳәеишь.

Мыта инапы иҷы азганк иадкыланы, иқьышә хыԥсаақәа ирыҵарʒшәа, ибла ҭиқәаҵәаақәа ԥсеи-ԥсеиуа инлыҵеиҳәеит:

– Иван Папасқьыр иҩымҵа «Мыкыч»…

– Мыкыч акәым, аха «Ныҵак», – аҿыгә-ҿыгәҳәа дагьаачеит змахәар ҳәындазқәа зцламҳәа иаҵаргыланы аганахьшәа итәаз аҷкәын маҵәаҟьа.

– Ус улашарахааит, убри зиашоу… – инациҵеит аҿаʒәгьы.

– Шәаҟәыҵи, уара, наҟ... – ҽаалҭит Алтениа дсакьаҳа, лыхцәқәа кьатрацә-кьатрацәҳа лышьҭахьҟа ииаганы апарта ахѡа лҽеаҭаны дахьгылаз.

– Шәылпырхагамхан. Дызусҭада убра ашьҭахьҟа ицәажәауа?

Иааҭынчрахеит.

– Сыбзыҳырѡуеит, – Ница Уасил-иԥха аҵаѡы лхы налықәылкит.

– «Кәнач»...

– Ииашоуп, иаҳзеиҭаҳәеишь, даба...

«Қьырса ныҳәак аҽены...» – дналагеит, лыбжьы ҭымгацәакәа иларҟәны апарта ахѡа илкыз ырҷыжь-ҷыжьуа, уажәы-уажәы аҭуан ахь дыԥшуан, уаҟа акранызшәа.

Убри лнаѡсгьы даҽеа аҳәык-ѡыцьак дразҵааит, ажәақәа иашамкәа иахьырҳәоз илыриашон, аус адылулон ажәар, ирзықәлыргылон ахәшьарақәагьы.

Ԥытрак ашьҭахь ирҽеы-рҽеы акласстә журнал иагәылаз агазеҭ аацәырылгеит. Уи еиҵыртлауа, ахәычқәа рахь уажәы-уажә лылаԥш наршәуа, ҽаалҭит: – Агазеҭ «Аԥсны ҟаԥшь» ианып Ԥьырхәа ақыҭа иааҳаз, Аԥьынцьтәылатә еибашьраҽы зыԥсадгьыл зхы ақәызҵаз, аԥсуа жәлар рҵеи иаша Володиа Ҳаразиа изкны аԥсуа поет ииѡыз ажәеинраала... Иаҳзаԥхьарыда?..

Знапқәа ирѡахаз ахәычқәа ҟалеит, аха уи аԥхьара Ҭырбеи идылҵеит. Агазеҭгьы неилыркит, иахьаныз ирбо.

Уи ааигәа ишҭыҵызгьы, анапы рацәа ишеимырдахьаз ѡашьомызт, арҽеырсҭақәа рҿы аарлаҳәа акәын анбанқәа шубоз. Ибжьы ҭымгацәакәа аԥхьара дналагеит:

Уҳбахә ирхыѡыз ҳашьхақәа,
Мроушәа иԥхоит Аԥсынра,
Ргәашьамх арҵарит ашлақәа,
Ахьырԥар гылт ушьоура!

Узхылҵыз аԥсуаа рхаҵара
Мцабзны иулан уи аҟәых.
Ажәытәгьы аҕацәгьа ихьацара
Шҳалшоз ануп аҭоурых!

– Ар ууарцошәа ауп ушаԥхьауа, уццакцәоит, ажәакәа мҟаҟакәа, ҭбаа-ҭыцә, иузыӡырԥуа рлымҳаҷ инаӡартә еиԥш иаԥхьатәуп, еилукааy? – даанкыло ириашара даҷын лара. Уи даԥхьаны даналга, аԥхьан илҳәаз инацылҵеит: – Ацәажәараҷы иуԥыло, аха алитературатә бызшәа иатәым ашьҭыбжьқәа рҿырцәыхьчара аҭахуп. Аха урҭқәа макьана шәара ишәыздыруам, ианшәасҳәаша ҟалап, – агазеҭ ааимылхын, дналыртәеит. Нас уи рҿены, лнапала иуанҭаны, ԥаԥхьа акласстә журнал инагәылалҵеит. Нас изыԥхьаз ажәеинраала шыгәныркылаз еилылкаарц азын ашколхәыцқәа дынразҵааит:

– «Ажәытәгьы аҳацәгьа ихьацара шҳалшоз ануп аҭоурых» ҳәа иԥуеит апоет. Ажәытәгьы Аԥсадгьыл иақәлон ҳәа зыӡбахә имоу дызусҭада, ахәыцқәа? Аҭоурых аҿы шәахысхьазар ауп, ижәдыруеит...

– Аҳазарцәа...

– Уаҳа?

– Мсыраа, аурымцәа...

– Изаманоуп. Ахәыцқәа, уажәы Ҳаԥсадгьыл иақәлаз дызусҭада? Изеибашьуада шәашьцәа, шәаҳәшьцәа, шәабацәа?..

Иналак-аалакны рнапқәа ирԥахеит, шьоукгьы ҭынчӡа итәан, ари азҵаара дара аҵанамкуазшәа.

– Уара иҳаҳәишь, Замбеи.

– Германиа...

– Ииашоуп, Германиа. Анемса фашист-мпыҵахалаԥцәа.

Ахәыҷы дналыртәан, лажәа инацылҵеит:

– Урҭ ирабашьуаз Аԥсны аҵеицәа дыруаӡәкуп Володиа Ҳаразиагьы. Ишшәасҳәаз еиԥш, ахәыцқәа, уи диит Џьырхәа ақыҭан, аԥсуа нхаԥ Камсагә иҭаацәараҷы. Аҵара иҵон Аҟәа, аԥсуа школ аҿы...

Абас дналаган, иаазыркьаҿы ирзеиҭалхәеит уи дахьеибашьуаз, хаҵала ахаҵара иааирԥшыз, агәаҕьра имаз уҳәа ртәы...

Аҵыхәтәаны ахәыцқәа иқәдыргылаз азҵаарақәа рҵак ҟалҵеит, хәшарақәакгьы лыблокнот аҿы инықәлыргылеит.

Убри аамҭазы акаԥ-акаԥҳәа аҵәҵәабжьы аагеит. Арҵаԥԥҳәыс лжурнал аашьҭхны данындәылҵ, илышьҭагыла рҿынархеит ахәыцқәагьы.

Ҭырбеи дааигәалашәеит егьи ирҵаѡԥҳәысгьы, Марго Парҭен-иԥҳа. Ирҳәоит уи аҵара аиҭашьақәыргылареи арҕәгәареи рзы даашьҭын ҳәа. Идлырҵоз амаҭәар иахьагьы цқьа ишьақәыргыланы ирымаӡам. Абызшәа дырҵара дшаҷу даақәыхны, аҳасабра арҵаѡы ихаҭарнакс днадыргылон, алитература арҵаѡы лара длыԥсахуан, уи акәым, аҳәаанхыҵтәи абызшәа андлырҵозгьы убарын.

Абас зегь злоу Мажә ҳәа шырҳәауа еиԥш, дырқәасқәасуа дрыманы аклассқәа ирыѡнан, лхаҵкы кадыршәуамызт. Ларгьы сыхшыѡтраҵәкьоуп ҳәа лгәы иаанаго дыҟан.

Аӡынтәи амшқәа руак азы, Марго Парҭен-иԥҳа шьалла лхы-лҷы ҭаҳәҳәаны, лԥынҵа ѡызымлақь цәыҵыҳәҳәауа, дыбҕарԥьыҟәуа акласс дааѡналеит.

Ахәыҷқәа еихьышәшәа-еиԥышәшәа иѡалхаҵгылт.

Аԥсшәа наралҳәан, итәарц нарыдылтцеит. Аха арҵаѡԥҳәыс илҳәаз рзеилымкааy, иҷаббаӡа илыхәаԥшуан...

Длеи-ѡеиуа, уажәы-уажә лнацәкьарақәа ырхыԥьгәагәаны дырхаҭәҳәо, «ҟыҳы», «ҟыҳы» ҳәа лҟырҟы ҭрыцқьаауа даацәажәеит:

– Иахьатәи аурок аҷы, ҳаҭыр зқәу ахәыҷқәа, ҳрылацәажәараны ҳаҟоуп... иарбан ҳәа шәгәы иззаанагозеи? – азҵаара нықәыргыланы, аҭакгьы иара убраҵәкьа иааҟалтцеит:

– Аѡнытә ԥсаатәқәа!

– Аѡнытә ԥсаатәқәоу? – инеиҷаԥшы-ааиҷаԥшит иԥьашьаны ахәыҷқәа.

– Ҳара уи ҳахысижьҭеи ианбатәи аамҭоу...

– Азбучни класс аҷы ҳтәамҭгьы...

– Иззакәи, мшәан?

– Уамашәа ишәымбаӡан, изхысхьоу еснагь агәалашәара аҭахуп, мамзар зынӡа иухашҭуеит. Аиеи, зынгьы исҳәан еиԥш, аѡнытә ԥстәқәа, ижәымдыруеи икәыркәыруа адәы иқәу... Кәыли-ҷили кәыли-ҷили, – рыҟаҵашьа нықалтцеит.

– Иаадыруеит, иаҳҵахьеит, – иҳәеит Мыта дҳәыҵәы-ҳәыҵәуа дахьтәаз.

– Уара иудыруа ҳәа сузымҵааит сара.

– Нас ҳцо-ҳаауа убри ҳаҷызаауама, мшәан?..

– Даба, исаҳәишь, Сандрик, аѡнытә ԥсаатәқәас иудыруа?

– Аа, ҳа-ҳа-ҳа! – ҳәа ибжьы неиҵыхны дааччеит иара.

– Узырччозеишь уара аҷкәын ҳаҳәхашьцылашәы иҟоу, унамʒеит аиеи... – шәиԥхьыʒ дук неиҿалхәазшәа ԥхьаʒаны, лыбла ҭакәиқәа аалырпаҵьит, – иҟоузеи араҟа уеизгьы-уеизгьы ччархәс иушьартә еиԥш?

Аууҳәа иааилалеит ахәыҷқәа.

– Сандрик, иуздыруам утәа наҟ, ѡба!..

– Ишԥа?..

– Бара, абла ҭхынҧьаашәа иҟоу, – лаԥхьа итәаз аʒгаб лхы налықәылкит, – исаҳәишь ѡнытә ԥсаатәқәас ибдыруа?

– Ацә, акамбашь, ажә... – цасҳәа лԥынҵа харшәшәала, аҭак ҟалҵон ахәыҷы.

– Аԥстәқәа сымҳәеит. Аԥсаатәқәа! Аԥсаатә. Дәиитә, дәиитә... лбызшәалагьы инацылҵеит, – иҷаас, иҷаас... – лшьалкас наҟ-ааҟ еитцыхуа иаалырҵысит, амҵәыжәѡақәа змоу лҳәарашәа...

– Аа... – лҳәеит ани аҭак азы игылаз аԥынҵа хашәшәала.

– Бее... – иналыцлырҕзит арҵаѡԥхәыс.

Аҟырҟырҳәа иааибарччеит дырѡегьых урҵ.

– Шәызхыччахуеи, шәалганы шәыҟазаапеи...

Ианаатынчраха азҵаара нықәлыргылеит аҵаѡы лҿаԥхьа.

– Хашәалас иҳанатозеи, иаҳҳәап, ҳара акәты?

– Акәты?

– Аиеи, акәты.

– Акәты, анаа... Ажьы агьама бзиоуп, ауаѡы ихаҳауеит.

– Уаҳа?

– Акәтаҕь...

– Иашоуп. Уаҳа?

– Аҵысхә.

– Иашоуп... Уажәшьҭа акәата азы иҳабҳәозеишь? Акәата, ибымдыруеи акәата?

– Акәатагьы даара хәарҵара ду злоу ԥсаатәуп, ҳаҭыр зқәу арҵаѡы...

– Излеиԥшымзеи уи акәты?

– Сара, сара!.. – цасҳәашәа инапы ѡышьҭихит ихы ҟәазʒа, ани, аҭак ҟазҵаз аʒгаб илыдтәалаз.

– Иҳәеишь, нас, уара…

– Акәата адгьыл аҽы иныҟәоит, иагьыʒсауеит аʒқәа рҽы.

– Иашоуп. Хәба… – ахәшьара нықәыргыланы дналыртәеит.

– Иҳазҳәода аҟыз ҷыдарақәас иамоу?

– Аҟыз? – даақехырҵааит Мыта.

– Ахыкәапеи, уара сумазҵааит.

Агәҭахьы аʒәы дцәыха-жьыхауа дѡагылан, ацәажәара дналагеит:

– Аҟызгьы ажьы агьама цәгьаʒам, ахәы быбкʒа, иссируп. Агәабанқәа ирҵоуҵаргьы ҟалоит.

– Ишьахәуп, уаҳа?

– Акәтаҕь аҵауеит. Амшапаз аиуа упыхьашәар, кәтаҕь шьаҭыр нымхеит ауп.

– Иҕәҕәоуп, ҵаны…

– Иашоуп, ухы инанукьаргьы иузыпҿуам…

– Избан? Сара схы казен хуп ҳәа баҳама? Бара бхы шыҟоу…

– Апсцәеирымга. Абри акәҵәҟьоуп иуқәнагоу… уҽекажь!

Даалеиѡеин дхәыц-хәыцуа дааҭгылеит. Лыѡнапык, астол иқәыркьыс ѡапҳьа ахәычқәа рҿапҳьа азҵаара нықәлыргылт:

– Уажәшьҭа иҳазҳәода арбаҕь атәы? – лылапш Мыта инаилалырҟацан, – уара? – лҳәеит аҵыхәтәаны.

Мыта дхарахапшуа дѡагылт, аҭак аҟаҵара иҽазкны, иқьышә ачча ықәхх дналагеит:

Арбаҕь хәҵыш ду ика хаха,
Аҵәѡан уахамгылан уҽырҕаҕа…

– Ажәеинраала уаҳзапҳьа ҳәа уасымҳәеит сара…

– Нас исҳәауазеи, арбаҕь ажьы шыбзиоу, амаха асыʒбал илʒааҳәаны иуфар ишухаҳауа, уҳәа ракәу?..

– Ҳҿыҵа аʒы ааумган, ҷьушьҭ, – иҳәеит ивараҿы итәаз Ҭырбеи.

– Ахәы?.. Ахәы шпаубазшь?

– Иҳамҳәахьеи, Марго Партфель-ипҳа!.. – иналаҭеикит Мыта.

– Партфель?.. – лыбз ахыцәқәа лҿыҵа иадырҟьапсланы,

ирԥшқаҙаны илҳәон аҵыхәтәантәи ашьҭыбжь «ль». – Уи акәҙам, Парҭен ауп, шәарҭ ахҭыԥшшақәа, саб ихьӡу!..

– Ҳара ҳахҭыԥшшақәану?

– Мцызар ҟалап, ҵаны... Хашәалас иаҳнаҵозеи заҳҳәаз арбаҕь?

– Аҵысхә...

– Акәтаҕь...

– Аилымга, уажәыҵәҟьа ѡба узыкәсыргылоит.

– Сыздырам, аиашазын, уи уаҳа хәарҭарас иалоу, – иҳәеит игәы анкыдгыла ахәыҷы.

– Иҳазҳәода?

Еиқәышьшьы итәоуп, аҙәгьы ҿиҵуам.

– Аиеи, мшәан. Рхы унасыр, акаѡ ҳәа абжьы гоит, акгьыҭам, ишԥаҟоуҵо? Аԥьабаа баша ирыдыжәбалоит, акгьы рылҵуам ҳәа сарҳәауан санаарышьҭуаз, аха сара ихасҵомызт.

– Иззакәи, Марго Партвеин-иԥха?

– Партвен алахь умоут, убри ауп иуқәнагаҵәҟьоу, аиеи... Арбаҕь хырҳагарас иалоу азын аҵак ҳәа акгьы шәзыҟаҵом. Шәыхшыѡ елассы, агмыгқәа...

Инеиларыԥсахт урҭ ѡаԥхьа:

– Ажьы...

– Аҵысхә...

– Иҳаҳахьеит, – лҳәеит лыбжьы ныхҵаны.

– Уи злаҳзыфеидоу ҳәа уаҳа акгьы сыздырам, бара ибдыруазар иҳабҳәарауазеи?.. – дналҿаԥеит аҵаѡы.

– Сара издыруа акәым, шәара ижәдыруа ауп еилыскаарц исҵаху, интересс исымоу, ацәарӡгақәа. Убри ауп ишәықәнагоу, аиеи...

– Аа, исгәалашәеит, исгәалашәа, ҳаҭыр зқәу арҵаѡы!

– Нас, исаҳәишь иугәалашәазар, ахҭыԥшша?

Мыта апарта даахыҵын, инапқәа еихьрыѡруашәа, иҿааирчын, даацәажәеит!

– Арбаҕь...

– Нас, нас?..

– Арбаҕь, бхаҵкы арҵаѡы, иҵәылҵшәа ианыҟалалак, арцынақәа иѡуа ирышьҭалоит...

Ахәыҷқәа ааибарччеит.

– Уҩы ашьа ҭашәааит, иаҳәақәозеишь… убри ауп иуқәнагоу, аиеи!

– Избан, Марго Парҭен-иԥҳа?

– Избан умбои… Абзцәгьа уара!..

Ахәыҷқәа ари ҳзырбаз анцәа иԥьшьоуп рҳәауашәа, аууҳәа инеилалеит. Иагьлызнымкылар ћаларын, ҭабыргны, ани рдиректор глыѽыршәа иќаз ашә ихы нкылакны дрықәымћаар…

III

Амра ажәѽан агәышҭа ааѽнашан, ахәы ҳаракқәа ирхагылан, урҭ рышәшьырақәа есааира еиҵнахуан, ихышлааҭцышлааҙа иќаз аҧсабара ацәа иалоушәа еиқәышьшьы иԥшын, ԥшакгьы асуамызт, икҷаћәкыран, ҭагалантәи аҧша хьшәашәақәа шҭысхьазгьы.

Ҭырбеи ажа-ҭла аҵаћа ашьац хѽаараҷы ишьҭаз ақыдхысмыќа дықәтәан, ихыќаћаауа иқьышәқәа ирыбжьакыз аҭәиц наћ инкаиршәын, Ћаисар дыниазҭааит:

– Иубазеи, нас, уахьыќаз?

– Изымбаз ҳәа иќоузеи…

– Иааухәоу нас, асигарет?

– Асигарет, егьиҳәа. «Кент»… Америкатәи апрезидент дзыхоз.

– Ных, Анцәа иныс?.. – агәра хаҵаҙаны ауп уи арҭ ажәақәа шиҳәаз.

– Аиеи, мшәан… – нас дааиҵашәан, инациҵеит: – «Прима», санстудентыз сзыхалоз, – иԥьыба иааҭигаз асигаретҭра акы аахыхны инеиҷеикын, амца наиркит.

Убри аамҭазы агәашә иҵысны дара рахь рҷаархеит ѽыцьа ашьаћауаа, руаҙәы еиҳа даун, игалифеи хәаԥшшәыла икьаҷ ақәҵаны, иҙара еиѽыҳаҳа, имаћа аќәынақәа еилҷҷаауан, имагә хәѽагақәа цырцыруа, иуаѽыбжара дыштысхьазгьы, уи деилфаҷа дыќан, ахьшьыцба еиԥш иԥынҵагә ырхәаны, иблақәа ҭҳаҵа. Егьи, иааины, ихаҷы аиқәара иаманакуа, шәагаалагьы митәык иаѽцамыз аҙә иакәын, амхы дшаалҵыз мѽашьо, ажә-

мыжәла деилаҳәан. Ицәаԥшьшәа иҟаз икьаҷ аужьны ишәын, ихәда ихшьыз имаҟа икәлааyа ҳәызбатрак ахьынҳалан.

Ҭырбеи урҭ рныҟәашьалагьы идырит, ихаҷы ԥхарак ныԥҟалан, иҟәандашьшыраҙа дааимнадеит. Рааигәара ианааи, иԥархаҵгылеит. Аԥхьа игылаз аиҳабы иарґьа напы игәышԥаҟынҙа иԥаганы:

– Уа бзиала шәаабеит! – иҳәеит. Егьигьы днахырхәан, рнапҟәа аарымихит. Еибарԥшуа илеибартәеит.

– Иҟоузеи, ишәымоузеи? – аиҳабы иахь ихы нарханы даацәажәеит Ҭырбеи.

– Шәара шәоуп ажәабжь здыруа, ҳарҭ иаадыргәышьоузеи...

– Уара ушԥаҟоу, Мыта, амхы уалазар акәхарын?..

– Џьара ҳцәыртцуа ҳаҟоума, шәшааиз анааба ҳшәышьҭалаҩы ҳҷәааҳхеит. Арахәи ҳареи ҳаиқәҵәиашо амхы ҳалоуп. Амш ааихәласыр – ҳцьыкәреи хәычи ҳажьи адәы иаақәхеит. Ажәжәаҳәа ҳаҷгәышьоуп, аха ҳамчкәа хом.

– Шәахьҙап, Анцәа иҳәар. Амшқәа ааԥшып уҳәартә иҟоуп, – иажәа нарылеиҵеит Ҟаисаргьы.

– Иҳамчгәышьоузеи, ҳазшаз иаазиуа аабап.

– Ҳазшаз уиқәгәыԓ, унапқәагьы мԥанҵала.

– Аиеи, шьҭа.

– Ҳауракәа ҭагаланы ҳалгахьазаргьы ауан уажәшьҭа, аха ҳус ҳнапы иамкуа ҳҟарҵеит, – ҷыцхаҟа дыԥшуашәа, иажәа наигҙон Наазым, – шәылаԥш ҳхызишь абааԥс, ҳхылаԥшрадашәымтәын.

– Аҭыҙшәа аҟара уаԥ дыҵзыркәкәо крыҟоума адунеи аҷы, – инацирґзит Мытагьы.

– Ус рыцхара дук ҟалозар, иаадыррын, – иҳәеит Ҟаисар, ихы шьҭацалашәа дахьтәаз.

– Гәаҟра дукгьы ҳаман ҳаҟам, аха ҳагьбзиацәам... – дналагеит аиҳабы, Ҭырбеи илакҭа дынҭаԥшын, – нхаԥ бзиак дыҟан Оҳхара ақыҭан, ақыҭаҷы еиҳаби еиҵби еизымхәыцуа, имаԓьанашәа еилахан, араион аҷынтә ахылаԥшцәа анԥеи, газарала ҳаилахеит, ҟәышрала ҳаилшәырга ҳәа ак реиҳәан еиԥш, цәгьашәа ҳаҟоуп ҳаазқәылаз... Ҳабацәа рхаангьы абракәын рхы ахьеиларкуаз, рус-ҳәысқәа иахьрылацәа-

жәоз. Ҳаргьы ҳалацәа анаахаҳт ҳусҳәарҵа ҳәа иаабаз абри ауп. Уеизгьы-уеизгьы абрантә уи ахыганы ҽаԥьара ирымгар ада ԥсыхәа зыӄамлазеи? Ииашоуп, аҭыԥ маӄк иманшәалам, шьаӄьасҭарак ианызар еиҳа еиԍьзар ӄаларын, ҳәарада, аха...

– Ақыҵа аиҳабыра иахырҳәаауазеи, Наазым?

– Урҭ абри абри ауп ҳәа иаахҵәаны ус акгьы рҳәауа ҳаҳауам. Жәаха аизараҽы ианкҽаҳцала, уи ажәлар ирусуп, ҳара акгьы ҳамчым ҳәа ҳарҳәеит.

«Акагьы ҳамчым» рҳәеит уҳәоу?.. – ихыблаа-ҽыблаажа иқьышәқәа ирыбжьакыз аҭаҭынӄаҵа наӄ инкаиршәын, ижьакцажа иӄаз ихаԥыцқәа аарԥшуа дааччеит Ҟаисар.

– Акрыздыруоу? – амса зҵаз инапсыргәыҵа ӄьаӄьақәа аанаирҳәы-ааирҳәит Наазым.

Ҭырбеи иблақәа ҽеиҵыхны Наазым илакҵа дынҵаԥшит, иагьибеит ииҳәаз аасҵа иимҳәаз еиҳа ишеиҳаз, дымҽашьо иагьидырит уи игәаҵаҽы ҷьара ишҵәахыз. Наазым игәааанагара дацәшәо акәмызт, аха ицәаҽамызт ҵангьы-мцынгьы иидыруа зегь рҳәара. Ианаҭаху, иахьаҭаху аҳәашьа дақәшәон уеизгьы.

– Ҭырбеии сареи аҵара ҳаицҵан, сара анышә ахарада акгьы сылымҵит умҳәозар, дхәыц-хәыцуашәа даатҭгылеит Мыта.

– Анышә иахо роуп ҳзаажо, урҭ ҳамамзар ҳазмаҭәази, – иниаҭеикит уи Ҟаисар...

– Иааҙаргьы, иҳамҙаргьы, ашкол азы ахыбра аргылара иаҽыҵгашәа ҳусҳәарҵа, ҳадәқьан уҳәа, абра ула иабо зегьы нықәганы Шьхарԥыӄа иргарц иашьҭоуп.

– Ишԥа ҷьушьҭ, – асамарӄаыл ахь ииагашәа ацәажәара дналагеит Ҟаисар, – абарҭ ахыбрақәа зегьу?.. Акы сшәазҵаауеит, арҭ зегьы зырҳәазо ацә-камбашьқәа шәымоу уара? – деиҭааччахт уажәык зынҙа игәарԥхаҙаны.

– Иа?..

– Ацә-камбашьқәа уҳәоу?

– Алаф иатыԥымшәа збоит, – иҳәеит аԥшәмацәа зынҙа имгәаарц азын Ҭырбеи.

– Сара уара уаҟара аҵара сымам, усҵәҟьа усмацәажәан, уххь згеит, ҳасас ҷкәын, – иҳәеит Мыта, уи ицәажәашьа ааицәымʒханы.

– Иахьԥоуҳәои, иахьԥоуҳәои... – ари аҩыза аҭак иазԥшымыз Ҟаисар ихы наирҟәын, ҷыцха дыԥшуа днатәеит.

– Аҿадахьарҭа ҳаҷахеит, аҿҟьарҭакәа ҳамам рҳәахт, – илацәакәа еиқәпсашәа, ацәажәара даҷын Мыта, – рус дуқәа ирхыѽрны икаҳауа ԥьушьап.

– Ирбылгьо ирыманы иаауеижьҭеи крааҵуеит, ҳгәы ԥҵәеит. Ҳаидынҵәало ҳҟашәымҵан, Ҭырбеи, – Мыта иажәа днадгылеит Наазымгьы.

«Сара снап иакузеи» иҳәарашәа, Ҭырбеи урҭ днырҷаԥшит.

– Ирымур, – иажәа неигʒон Мыта, – ахбригадак еиланакуа аарцәы иҟоу агәыларатәи аколнхарахь ҳаиасуеит, нас уа итәаз. Рыпланқәа шынарыгʒо збап сара.

– Ее, Мыта, убаашәит, уара уавнагацәеит, – уи иихәаз днаҷагылеит Наазым.

– Савнамгеит, аха аиашаҵәҟьа сҳәоит. Сара саʒәыкны сақәшаҳаҭым, иақәҳашаҭым иара убас ҳгәылацәагьы, – ибжьы импыҵытцын, инацәа ркьаѽуа инаицҵеит: – Ҳаатцравыхҟәоума нас ҳара, иаҳҳәауа акгьы ԥхылнамдауа!..

– Арҭ ирылшо иҟахзар, – илабашьа ныркаашәа, аҵкыртҳәа дынкажьцәеит Наазым.

– Арҭгьы ирылшо маҷʒам, ҳажәа иахьахәҭоу еиҭарҳәааит, дара ирдыруеит, ҳара идҳарҵома.

– Абри аимак иахҟьаны, – дцәажәон Наазым, – хышықәса раахыс ҳашкол азы ахыбра ҷыц аргылара аплан иалхуа иаауеит... Ҳаргьы уи ажәытәеи аҭыԥ аҷы иргыламзар ԥсроуп иҳақәу ҳәа ҳгылаʒом аха...

– Ирҭаххар аҟаҵашьақәа рзымдыруа ԥьушьома, – иажәа налеиҵеит Мытагьы.

– Абраҟа ахәы уахьынхыҵуа, Ур-иԥацәа рыцаҟа, аҭыԥ заманақәа амоуп, иаагап Бага иашҭа... Маҷк иҵшәароуп, аха амѽа иаԥнуп. Нырцәаа рзынгьы иманшәалоуп, иара ҳара ҳзынгьы.

– Дара иабарҭаху, ҵаара ԥхашьарам?

– Кьабырхәын, – иҵәылхшәа ауп Мыта уи аҭак шыҟаиҵаз.

– Кьабырхәын акәымзаргьы, иманшәалам агаҽа инхо рзын, ақыҵа аҵкарахьшәа ауп иахьыҟоу.

– Ҳнапхгаҩцәа рзын иманшәалахон, Наазым, рашҵа иааҭыҵыр, уа инадгылоит.

– Ҵабыргны уа шьаҟьасҵоуп, гектарла 12-ҟа ыҟазар ҟалап, аха... Аха зацыстцо, изцәыхарахо еиҳамхозар, еитҵхом. Даҕәыз улымҳа абаҟоу ҳәа иаииазҵаа, абар ҳәа иарҕьа напы иакәхшаны иарма лымҳа дирбон еиԥш, ҳзыкәшәазеи уара?

– Ажәлар еизаагап, ажәлар... – иаахиркәшеит Мыта.

– Ииҳәаз иашоуп, ажәлар еизгатәуп, убри адагьы ԥсыхәа амаӡам, – цасҳәа иҳәозу, мамзаргьы, аус иахәаҵәҟьап ҳәа акәзу узеилымкааУа дцәажәоит Ҟаисар, – ажәлар зегь зымчу! – Анцәа диҳәошәа ажәҩан днаҵаԥшит.

Убри аамҵазы Наазыми Ҷырбеии рылаԥшқәа неиқәшәеит. Урҵ ирҳәаз шыргәамԥхаз рхаҽы ианубаалон, аха ажәакгьы ахырымҳәаайт, аҟәҽымҵрагьы иашам ҳәа иԥхьаӡаны, игәаанагара аазыркьаҽны инареиҳәеит: – Уи ахыццакра аҭахым, Ҟаисар, ҳнарылс-аарылсны иҟоу-иану еилҳаргап, нас ажәлар еизгатәызаргьы еизаагап, – иааҽахиҵәеит иара.

– Аиеи, усоуп, – днакәшаҳаҵхеит Наазымгьы.

– Сара сгәаанагара сҳәеит, шәара ишышәҭаху, – даақәындҟәындит, иҩыза ииҳәаз игәамԥхакәа Ҟаисар.

– Аиеи ҳамҳәеи, уареи сареи ара ҳааны ажәа еимаҳкуама, сеидру.

Абас еицәажәо ишгылаз, агәарбжьарахь ауп уҳәартә, мотоциклк абжьы геит. Апҟаҩ-апҟаҩҳәагьы ҩынтәҟа ихысит. Алҩа шьҭыббы, ашколи аусҳәарҭеи даарыбжьысын, ашҭа еиҩҵәаны арахь иҽәаихеит уи зырныҟәоз ауаҩы.

– Дызустада, мшәан? – инапы илахь иаԥыракуа диазҵааит Ҷырбеи.

– Қьамал иоуп, амотоцикл иакәтәаны уаҳа ибжьалауада агәарбжьара уажәааны, – аҭак ҟаиҵеит Наазым, – иҿырпа-ҿырпо акәын аҿеҟәа ирыкәтәаны ԥыхьа арахь ашҭа ишҭалоз, ҭып ԥшьак еиԥш иԥхьаӡаны. Уажәы? Ее, иаԥсома уи алацәажәара... – Наазым ихы рҵыс-ҵысуашәа «аихатәы-ҿы» иакәтәа иааиуаз днаизыԥшит.

Уи ахы дара ирымариашаны, уажәымзар-уажәы ирылаирԥалома уҳәаратәы, длымбааҙакәа, ишьапқәа адгьыл иныкәырсшәа днахырхәан, аԥсшәа нариеҳәеит. Еихьышәшәаеиԥышәшәа аҭак наирҭеит даргьы.

– Ушԥаҟоу, Ҭырбеи, уҳамбеижьҭеи, уанаԥьалбеит?.. – имотоцикл ааныжьны, рыгәҭа даалагылан, ихаҵгылаз рнапқәа аарымихит.

Қьамал иаурыс еиқәа имагә хәѡагақәа ирхаргыланы, икьаҿ хәхәаҙа иақәҵаны, ссиршәақәа деилаҳәан. Ихылпа ааихихын, илахь иқәшыз аԥхҙы зымѡа инкеиҟьеит.

Аҭынчра еилаго даацәажәеит Ҭырбеи:

– Умѡа абахоу, ҵаара ԥхашьарам?

– Смаҵурахьы.

– Умаҵура егьиҳәа, анҵәажә... – днеизыԥшит уи Мыта.

– Чак ахә соуеит. Уара ныҟәгатәыс сумам, – абри аѡыза аҿԥныхәақәа раан иҵәахны имаз ажәақәа наигәыдижьлан, ичавра ихахәда инықәишьит, – шәаазцазеи, бзиароу?

– Ус ҳаақәлеит, иуадаѡу акгьы ыҟам сгәахәуеит, – иҳәеит Ҭырбеи, ҳзаацәҟьаз илымҳа иҵасхьоумашь ҳәа игәы инаҵауа.

– Уҿызҿушьааua аус иашьҭоуп, ироуҳәар иауеи, ҳколнхара ахантәаѡы игәы ҟаущарц ушаҳҿагылаз, – иҳәеит Мыта, гоу-гоу дцәажәауа.

– Сара аҙәгьы сиҿагылаҙом, аҵабырг сашьҭоуп...

– Аҵабырг дашьҭоуп. Зегь аҵабырг шәашьҭоуп, ииашам ҳәа аҙәгьы дыҟаҙам, ус ами? – дааччеит Ҟаисар.

– Уаагылишь, уара, – илакҵала уаҟәыҵ ҳәа аанарго, дааникылт уи Ҭырбеи, аха егьи зегь акоуп иара итәы даҿызар акәын. Қьамал иблақәа ҵраашәа иаԥхьа игылаз днарзыԥшын, ҿаршьагала даацәажәеит:

– Ыы, ицәгьоума ҳаиҳабыра иахьалырхыз, адгьыл таҵса замана...

– Уи рацәацәоуп, аршьынки бжаки ракәымзи уара иуҵахыз, аха макьана иуоуам акәымзар,– уи ииҳәаз игәы иаацаххит Мыта.

– Уи зыхәҵаҵәҟьоу ихы идырааит... Шәаҟәыҵ абри аус арххара, ауаа иахьақәнадыргаз башаҙа иамашәкуеит.

– Ааит, уара, аҵандарах! – днаизыҵҟьеит уи Мыта, иаҳәызбаҭра инапы надикылан, – Анцәа иахь исҵоубоуп!..

– Шәаагыл, шәызҿузеи, уара! – даарыбжьаҡазеит рҽыцьагьы Наазым, – арахь аҙәгьы ууаимыԥхьеит, баба, аусурахь уцозар, уца... – наиабжьсгеит уи, ихьаԥш-кәаԥшуа игылаз Қьамал.

– Ҳм... Сара ажәлар среиуаҙами, сеидроу?..

– Ажәлар уреиуам ҳәа аҙәгьы иуеимҳәеит, ажәеимакра аҭахым, шәыдагьы уи зыҙбаша ауаа ыҡоуп.

– Ҭырбеи, аиаша шәашьҭазар, ауаа ргәаанагара абас ауп ишыҡоу: Аҿадахьарҭа ҳаҿахеит, ҭыԥ маншәалакахь ҳаиасып рҳәаазар, цәгьарас иаҵоузеи, ишсашәҳәара?..– дадхьымҙгкылаҩны ииҳәац иҳәон Қьамал.

– Абри иахьа омак сирҡаҵоит... – даатҵҟьеит дырҽегьых Мыта.

Наазым уи ажәа анагҙаха имҭа, илакҭа рыцәгьаны, ижәҽа данкны дааиваихалт.

– Ари аус аҙбара ҳнапы ианҙам, иаабаз-иҳаҳаз аҵабырг ҳаазышьҭыз аиҳабыра рлымҳаҿынҙа инаагоит, урҭ роуп изыҙбауа...

– Ус ауп, Ҭырбеи, ус... – днаиқәшаҳаҭхеит Наазымгьы.

– Шьахәуп, аха... – инапқәа ааивигеит Қьамал.

– Нас аиҳабыра ирҳәауа иамаҳкуама, – уажәраанҙа ишны ицәажәоз Мытагьы уи ииҳәаз днақәшаҳаҭхеит.

Ари дасу иара итәала еиликаауан, ииаша-ииашам, иара итәы иагар акәын иитахыз.

Қьамал инапы лаҡьашәа даарыдҵын, имотоцикл «атәыҽақәа» ирынкны иаԥхьаҡа инаркәырны днақәтәеит. Иҿынахамҭазы арахь даахәын, – уцаны иубар, иугәамԥхо иҡаҙам, адгьыл ду иаҵаку, ҳбылдаҳәы-былдачуа ҳҭамзаауеи, аҿы ырҽ, ирхәмар!.. – алҽа рҿарчы алагьара дынҭалеит.

– Аиеи, аиеи. Убри уҿы узықәтәоугьы аҿыҽқәа ирылоуҵар, уаҳа зҭахым ауп, – Мыта ибжьы наихьигҙеит.

– Дызлоузеи уара, Қьамал маҵурас? – дҵааит Ҭырбеи.

– Амаҵура уҳәахт, – инаиаҭеикит Мыта.

– Акультуратә Ханаҿы сыҡоуп иҳәеит, акрыздыруоу?

– Акультуратә Хан аҽы дыҟа, егьи ҳәа, – ацәажәара даҽын Наазым, – апарк аҽы уаргьалак дадгылоуп.

Ҟаисар аԥыкә-ԥыкәхәа дыччахын, даа҆ехырҵааит:

– Ауаргьала уҳәоу? Уи бзиами уара! Араҟа шәыхшыѡқәа иргьалалар аасҭа, ахәычқәа иргьалалар еиҳа еиҕьми. «Гьала, гьала ҳәынҵәа лашьшьы», – инаицҵеит аҵыхәтәаны.

– Аҳәынҵәа дагьылашьшьыҵәҟьап ҳәа ауп, иагьшыздыруа, – иҳәеит Мыта, агәашә иҵҟьаны икәлааua илеиуаз Қьамал ишьҭа дазыԥшуа.

– Аколнхараҽы дыҟамзи, дызлоурышьҭызеи? – дҵааит Ҭырбеи.

– Икәа дҭоуп, имаҕра дҭоуп... – дцәажәон Мыта.

– Дарбан зыкәа дҭоу?..

– Дарбахын, – иажәа неигʒон егьи, – аколнхара ахантәаѡы. Иитаху илиршоит, зынгьы ииҳәаз иара игәаанагара акәу ԥьушьома? Уи иаҳар игәы ишахәо идыруеит азоуп, ажәа зсымеикуаз.

– Уа даҽеакгьы ыҟоуп, шәара ишәзымдыруа, – иҳәеит Наазым, илабашьа адгьыл иҵакшо дахьгылаз.

– Уи арбану?.. – даазҽлымҳахеит Ҭырбеи.

– Аусҳәарҭа, ашкол уҳәа ара иқәҵны ицар, ари адгьыл инапы нахаирԥарц...

– Мамоу, ԥьушьҭ... – иаҳаз агәра изымго, уи днеизыԥшит Ҭырбеи.

– Кампаниакаҽ изхара анижә иамхаҳәеит.

– Анцәа дажә ҳаҽоумҵан!.. – иааԥьеишьеит Ҟаисаргьы.

Ҳамҭактәи рҽымҭра ашьҭахь, Ҭырбеи инапы имаҟа инавеиҵан, Наазым дыниазҵааит: – Абарҭ иахьа аколнхарахь икылымсʒои? Ашкол иахылаԥшуагьы дамаʒами, сеидру?..

– Иахылаԥшуа уҳәоу...

Ҭырбеи абаҳчахь илаԥш наиршәын, хрыжь-хрыжь ацәажәара дналагеит: – Иугәалашәоу, Мыта, анҭ аԥсаҵлақәа анеиҭаҳҳауаз?

– Ишԥасгәаламшәои, Мурат Махьал-иԥа ихаан ауми... Аиҭаҳатәқәа Ԥсырʒха дцаны иааигеит уи усҟан, иагараан дубаргьы ашколхәычқәа иманы ибаҳча дыҵан.

– Уажәтәи иеиԥшҵәҟьа. Ус ами?..

Иихәаз имаҳазшәа инаивжьны, рхәыҷра ахҭысқәа руак игәаларшәо, днахлафит иара.

– «Перо нету, карандашь нету»...

– Ҳаи, афы умысааит, уажәгьы иугәалашәома?.. Ак сҵақәар ҟаларын, аха сазызкуаз уаҩы дысмоуит, аиаҭымра, амамзаара... Хә-класск роуп сзылгаз, уаҳа сзацымҵеит. Аха уацәымшәан, шәеиԥш иҟоу шьоук неир, бзиала шәаабеит ҳәа расҳәартә сыҟоуп, – дааҭгылан, ихы ааибгьын, инациҵеит, – шәдин аныс, шәаала аҩныҟа, акы шәнацҳап...

– Мамоу, Мыта, аҿазны... Шьхарԥынӡа ҳцароуп. Дара анапхгаҩцәа рахьтәгьы аӡә дышԥаҳамбари.

Идәыҟәлоны еиԥш аан, Ҭырбеи даацәажәеит Наазым иахь ихы нарханы: – Аха умазара уҳаццар цәгьамызт.

– Сахьшәыхәарҭоу акрыҟазар, схы сеигӡома... Камел Дыгә-иԥагьы исеиҳәон, абригадақәа рҿы уаарыцныҟәа ҳәа... Аҩныҟа ҳнымҩахыҵыр?..

– Мамоу, Наазым... Уажәтәиала ԥьара ҳамҩахыҵуа ҳаҟам.

– Нас, ус аҩнынӡа слеиуеит, аҷкәын Аҟәантә иҵаацәа иманы дааны дыҟоуп, акы нараҳәаны, саагьежьуеит.

– Бзиоуп, ҳарҭ ара ҳаԥшуп.

Наазым илабашьа ааиҵшьуа, ашыр-шырҳәа иҿылеихеит, ихы ларҟәы-ларҟәуа уи днаишьҭалт Мытагьы.

Убри аамҭазы аусҳәарҭа амардуан хыбжа-ҿыбжа данлбаан, арахь иҿааихеит Камел Дыгә-иԥа, аколнхара апарторганиазциа амаӡанықәгаҩ ҿыц.

«Ҳара дҳамбауа уахь днеиу, мамзаргьы уа дыҟазу?» – даахәыцит Ҭырбеи.

Ҟаисари иареи уахь рҿынархеит, ианааиԥыла, аԥсшәақәа неибырҳәеит.

Камел алада иҵаланы илеиуаз рахь дыԥшуа, даацәажәеит:

– Еибышәҳәазеи Наазыми шәареи?

– Сшәыццоит иҳәеит, уажәыҵәҟьа дауеит, – аҭак ҟаиҵеит иара.

– Уск аҵыхәала Гәдоуҭанӡа сымцар ауам, ахәылбыҿха сҵып аҿы сҟалоит.

– Арахь уиасижьҭеигьы усымбацт...

Иажәа алгаха имҭакәа егьи даацәажәеит:

– Сҷыгәҙа сыԥамзи ауаҩы бзиа данымԥәоу изымдыруазаап.

– Араԥагьы аҙә дыԥазар ами, ишҧаԥоуҧо, – иҳәеит Ԥаисар, митәыкгьы хьаас иԥамҧакәа.

– Закә ҭымҭшәароузеи сызҭашәаз. Аха ус ҳнеилап. Ҳанхамҩақәа раҧхьаҙа иааҧшьызгаз еиҳа ауадаҩрақәа ирҭагыламзи, – иҳәеит Камел.

– Аиеи, шьҭа, – днақәшаҳаҭхеит Ҭырбеи, – шәлеишәақәагьы цәгьазаап.

– Изхуҳәаазеи?..

– Ауаа амҩан инкылан ршәырқәа рымышәхуа егьиуа...

– Иабашәаҳаи, шьахәуп, аха... – дхәыц-хәыцуа дааҭгылеит, ҧытрак ашьҭахь уи аҭак Ԥаиҵарц иҭахны даацәажәеит:

– Ацитрустә шәыр азы ҳанхамҩа аплан иақәу наҙаанҙа цырак ҳзыҭиуам, ихатәызаргьы.

– Лассы аҭаара шәалагомашь? – дҵааит Ҭырбеи.

– Ԥшышьа ҳамоума, аха атара азын ҳаихәлахоуп. Ахәнаа ҧа дроун, агара роуамызт ҳәа, убригьы ссирми, уара...

– Проблемахеит, – наиаҭеикит Ԥаисар.

– Егьирахь ишыԥоу сыздыруам, аха араԥа зегь проблемоуп... Ацитрусҟәа рыдагьы, егьырҭ ашәырқәагьы алазҵарц зҭаху шаԥаҩыда, аха иахьа-уаҵәы ҳәа ҳаргәыҕуа ҳаргоит.

– Ҳаргьы иҳарҳәауан. Ԥьара ҧсыхәак Ԥатәаҭәуп, – иаахиркәшеит Ҭырбеи.

– Убри азоуп, иахьа Ҕдоуҭанҙа сцаргьы зыстаху, уа сеиқәымшәар Ԥсырҙханҙагьы снабжьысроуп. Аҙә дышҧасықәымшәари?..

– Излаабо ала, аусҟәа хыцәхәыц ыԥазаап, – даараҙа иҿырԥасаҙаны даацәажәеит Ԥаисар.

– Иаҳцәеиқәылеит ҵабыргны, ҳамҩахызԥьақәоугьы маҷзам.

– Иара убри ауп даараҙагьы узызхәыцша, – иҳәеит Ҭырбеи, инарҵаулаҙангьы даақәыҧсычҳаит...

Ԥаисар иблокнот иҧьыба иааҭиган, ишьамхы иқәкны ак анҵара даҽын. Уи дахьтәаз аҵла аҵаԥа ихыблаа-ҩыблаа-

шәа иҟан, акәапа-сапаҳәа хыхьынтә абгьқәа алышәшәаны икаҧсон.

Аҩада ахәаахьы акырҙа иҩаҳаракны ашколи аусҳәарҭеи урыбжьыпшны иубон ажәытәҙатәи ауахәама, ихыжәжәараҙа, еибакәеибаха иааҧшуан иара. Убри ааигәара акәын Еибырныхагьы ахьыҟаз. Ааигәанҙагьы убрахь ицаны Анцәа иашьапкуан, иқәуан. Иҟан зхы ҿызхырц уи аныха иаҭаауаз, ибгозгьы убарын. Ирҳәоит абри аамҭа анаауаз, зхы еидызкылоз «Кьараз» ргәыпк убраҟа инышьамхышгыланы ҭоуба руит ҳәа. Ажәакала, уи ахыпшақәа цәгьазаарын, иара иахьагьы иупылоит ахҟьа-пҟьақәа зныруа, аҵыхәа шьҭазмырцәо зынҙаскгьы.

Ҭырбеи уажә дахьгылаз ладеи-ҩадеи зегь ибарҭан. Наҟ-ааҟ ахәқәа рҿынтә шьоук еиқәҿырҭуан, зны-зынлагьы урҭ иаарылҩуан лашбыжьқәакгьы.

IV

Маитәи аныҳәа аҿены акәын. Амра хааҙа иҧхон. Аҵарақәа акәаыыкәаҷыҳәа ишәаҳәон...

Ҭырбеи дгәыргьаҵәа амҙырха даақәххит. Уи ишьамхы илахагылоз икадифеиқәаҿыц иан изылҙахыз икьаҿ иаҵәа ақәҵаны ишәын, изандал еимаақәа иқлападқәа хырҿены ирхагылан. Уи октиабриатаа рдырга-шьана иармарахьала иҵьыба ахаҿы иаркын. Дандәылҵуаз, иан илҭаз мшапы кәтаҕь, дыҩуа дахьнеиуаз изнапык аҿынтә изнапык ахь иршәуан уажәы-уажә. Аҿехырпарҭа даназааигәаха дҵыцҙа даатгылеит, «хәыр-чыр» дыргон уаҟа иҿаҳәаз аҿқәа, урҭ иабиашьа Ҷыпсын шьыжьнаҵы ахкаара иахьҭаз аҿынтә иааганы ркәадырқәа рықәҵаны, ирмазеины иргылахьан.

Ҭырбеи иганахьала игылаз аҿы инапы намҵеикит, аха иара алымҳацәқәа неивнаган, ахы аакьеит, наҟ уҿынасҵха аҳәарашәа.

Убри аамҭазы иаби иабиашьа Ҷыпсыни шьыжьхьа ыфаны, рапсуа маҭәақәа еилфаҷа рзецкқәа рышьхыччааua, рҟамчқәа ыркәлаауа икны амаҵурҭа иаадәылҵит. Ашыр-

шырҳәа ашҭа ааҽцәаны рыҷқәа рахь рҷынархеит. Аиҵбы, иашьа дзықәтәаз аҷеы аҕәра аҷехырпҳарҭа иаахихын, арахь даахеит.

– Изакәызеи, Ҷашь, ухырқәақәошәа збоит, угәы ҷыҕьзар? – иҟамчы, агәчама инахыкшәа апҟаца ааргеит аҳауаҷы, аҵыхәа надыршәаҟьалашәа, ахәда агәы ырхәаны аҭыпаҷы иаакәашеит, аҕәра ааимпыҵнажәарцгьы аҷык аагхеит. Аҷеышькыл ырҕәҕәаны инкылауа, ашәымҵаказы иашьеиҳабы дынҷеыжәиҵеит.

Ҭырбеи иаб дынидыххылеит, снеиҷехьынҵаны сигап ааигәахәны, егьи иҷеы ахәда шьышьуа иҷкәын лаҧшыла дааимидеит.

– Хылтыҷ, ани угәы икыдуи унапы иануи зынʒаскгьы еинаалаʒом. Уан илумҵо наҟ инаганы...

Аҷкәын дахьгылаз ихы ааирҵысит, иаб ииҳәаз дшазыразым ирдыруа.

Егьигьы уи уаҳа акгьы ахимҳәааит. Ашьҭахь иашьа иахь ихы наирхан, ҷааиҵит:

– Уара, ари арҧысгьы дымцар иушам, излаабо ала, уҷеыхәда даакәкы, – инаидиҵеит уи иашьеиҵбы «Чоу!» ҳәа агәашә дынҭкьеит.

Ҷыҧсын иҷеы шиқәшаҟьоз, абҕа далиаазшәа, ахәымпал еиҧш диашахәҵәаʒа днақәтәеит, икәымжә аҧшьқәа иуаҭәашәпара иаҵаҵо даацәажәеит:

– Укәтаҕь нужьуам усгьы?

– Мамоу, – деиҷаҳауа иҧьыба инҭеиҵеит.

– Хәыҷык мшап кәтаҕьк икызар, оума ҟалама? – лгәы намʒо абарҵа аҷынтә иан лыбжьы аагеит.

Ҷыҧсын иҷехырнааны Ҭырбеи даашьҭиҧаан, иҷеыхәда дныкәикит.

– Дшәыцәкамҳааит, амарҧьа...

– Ари шьҭа дхаҵоуп, дкаҳар ҟалома!..

Агәашә илаҧсаз ахаҳәқәа рҷыгәуа уа дынҭысын, иашьа ишьҭарххы, аусҳәарҭахь ихы рханы иҷыҽеихеит. Апҟарапҟараҳәа амҽаду ианыланы иахьцоз рҿышьҭыбжь ныркәаарцә ахәқәа ирныҽуан.

Аусҳәарҭаҿы ианѡеи, ауаа рацәаѡны еизахьан. Ҭырбеи иабиашьа иҿыхәда аҟынтә асаара дынкаԥан, иѡызцәа ашколхәыҷқәа дынрылалт...

– Ҳасҭаршын дааит, – рҳәан шьоук уа инарԥылан иааҿыжәырхит.

– Мшыбзиаҟәа! – инапы рхахо, уахь днарԥылеит Расҭа.

Аҿеҟәа аандахь иныԥхьаркит.

Ауаа гәыԥ-гәыԥла рыҿшаны еилагылан. Гәыргьаран, ччаран ашҭа иҭыѡуаз. Урҭ есааира ирыцлон. Ҿыла, шьапыла ашҭа иҭалон. Лак инасра аѡны днымхеит уҳәарын унарылаԥшыр. Ҭәеидыԥсалала иѡышьҭыхыз аусҳәарҭа лаҟәы абираҟ шәыршәыруа иахагылан. Зегьыԥьара икнаҳан ацаха ҟаԥшьҟәа, адныҳәаларатә ѡырақәа рынҵаны.

Зегь раԥхьаҙагьы ара улаԥш иҵашәон ҷыц зыргылара иаҷыз ашкол, уи еихыхәхәа-еиҵыхәхәа харантәгьы аиаҵәара иагәылубаауан, ахыб ақәырҵахьан, ашәқәеи аԥенԥьырқәеи рыда зегь мазеин...

Рыҿеҟәа ирықәтәаны ашҭа иааҭалеит ақыҭаҷы ҳаҭыр зқәыз абыргцәа.

– Шәнарԥылақәеишь, шәабаҟоу аҷкәынцәа! – ибжьы гон асҭаршын.

Убри инашьҭархны, иаази урҭ ирԥылази неилаҵәан, аԥсшәақәа еибырҳәон.

Ашкол аԥхьаҟа шьаҟьасҭараны инашьҭын, аҳаскьын кашьшьы. Ашколхәыҷқәа, аныҳәа зҿалазырхәыз, рнапқәа еибаркны, ргәаран ыртбааны ахәмарра иаҷын. Еилаҙѡауан рыматәақәа рыԥшшәахәқәа, иԥырԥыруан рыхәда иахаз агалстукқәа, ашьха ҙыхьеиԥш ахьырхьырҳәа рыбжьқәа гон... Насҭха шьоук аимҵакьача иасуан, еицлабуан аиԥхныѡлараҷы, аҵәыргыла ахыԥараҷы...

Ажа-ҵла аҵаҟа абыргцәа еикәшаны итәан, аҕды-мыдыҳәа еицәажәауа, зны-зынла алаф наларҵон, аҟырҟырҳәа еибарччон дара.

– Уааишь, дад, Расҭа, арахь. Иҟоузеи ажәабжьыс?.. – иаарыдгылаз асҭаршын ишҟа даацәажәеит Хыцьгәаҵ, иҩеихаҵгылан рыгәҭа днадыртәеит. Еиқәыҙырѡуа инеи-

зыԥшит. Расҭа иқьышә ачча ықәхх, аӷӷаҳәа еихыршәшәо ԥарақәак иԥьыба иаатиган инадирбеит: – Ишәаҳахьазар акәхап, аҳәынҭқар аԥара ҽыц ԥиҟеит, – маатк ицоз нарылихын, Шәлеиман иахь инаирххеит, – усҭи, уахәаԥшишь!

Егьи уи ааимихын, деиӷаҳауа, дназыԥшит.

– Ҟоҳ, шьахәк акәзаап, убоу!.. Никәала иԥарала абазк ҳәа ачалу уоуан, ари шәмаат шԥаҟоушь, мчыс иамоузеи? – дҭааит абырг, ԥсымиллаҳ иҳәарашәа, ижакьагьы аапхьеишьшьааит.

– Амч ама егьиҳәа, абаа хнажәоит! – аҵәы налеиҵеит Мақьсуд дахьтәаз.

Расҭа уи ииҳәоз ақәҽымҭзакәа иазҵааз абырг аҭак наииҵеит:

– Мчыс иамоу убри ауп, адәқьан аҽы инаруҭар, ача аӡбахә анышәҳәа, ԥшь-чак аанагоит. Ҳаԥсуа жәқәа иреиуоу ракәзар, шьҭахьтәи шьапык шеибгоу иунаҭоит...

– Ҟоҳ, ицәгьамзаапеи убоу, уи амаат!

– Аҳәынҭқар аԥара бзиа ԥиҟазаап... – инаҷдырҷзит ари ажәабжь иахҭыгәланы изаҳауазгьы .

Иԥаҵа ҭәрыԥсақәа инапала ирҳәуа, иблақәа кам-камуа иажәа ныбжьаиргылеит Мақьсуд: – Аԥара уҳәеит ҳәа, ала иазыфом, аҳәа иазыфом, изуҭахузеи, мшәан, – ҵаҟатәи иқьышәгьы нхьаирҵәажит иара.

Расҭа уи уажә ииҳәазгьы аҭак аимҭеит, ҭынч ихы ҵаарҟәылашәа дтәан, ҭаҭынҟаҵак ааҭганы амца наиркын, ѡынтәҟа днаҽыханы, наҟ инкаиршәит.

– Исымх, дад, – иҳәан, Шәлеиман иикыз аԥара уашьҭахьтәи инаидигалт.

– Уахь иумаз, Шәлеиман, маатк ҳабжьамӡо иҟоума?..

– Ҳм... Ҟалашьас иамоузеи? Анцәа иахь исҵоубоуп...

– Угәылацәагьы инадурбап, уԥьыба иҭаҵа.

– Мышрақә уақәшәеит... – аҭабура шьҭаҵо,дныҳәаныԥхьаны, иҳазыртрақәа рыҵаҟа инапы навҵеиҵан, икаба аԥьыба инҵеиҵеит.

– Усҭи, Хыԥьгәаҭ... Хыгә, уаргьы... – урҭгьы маатк-маатк ицоз акака надиркит.

Иҟаиҵозагәрарзымгауашәа,инарҳәы-аарҳәуаиахәаԥшуан, уамашәа ибаны.

– Саргьы... – илабашьа итәԓәыбжьара ибжьакшәа дахьтәаз, инапы рхахо дѡеихеит Галон-иԥа Шьаамси.

Расҭа, убрыгьы акы наиркит. Амала уи егьырҭ раасҭа еиҳа еиҳан, ԥшшәахәылагьы аҿакын.

– Абри шаҟа ицозеи? – дҭааит Шьаамси, инап иакыз аԥара насҭха инаскьагашәа дазԥшуан.

– Хԥа... – инапала ирбо, агәра ихаирҭарц азакәушәа, инациҵеит, – х-маатк.

Иҷы ахьааихихыз уа иаанхеит Шьаамси, уажәраанӡа иҭакәаины наҟ иҭаршәыз иблақәагьы ԥхарак нархылеит.

«Сыԥкәын ашьаҵатәы сымам ҳәа ашкол дагхеит жәаха, ажәцәеимаақәа ауратәаршьахуа иахьатәи аҷар, издыруада абри ишьаҵа аанагаргьы», – даахәыцит Шьаамси.

– Аѡны ургылозар, шаҟа аҭаххаришь, Шьаамси иуҭаз иашьашәалоу ақьаад ԥарала, ыы? – дҭааит, зышьҭахьҟа ихара-хаԥшуашәа, ақыдхымсы иқәтәаз Дигәа.

– Уара, шәаагылар иауазеи шьҭа, иабадихәа!.. – аӡәгьы игәы кыдгылазар акәхап, дахьтәаз даацәжәеит.

– Уи Шьагә иуеиҳәап, иашьцәа уҳәа, идыргылаз ахыбраҟәа шаҟа ирызтәаз, – Расҭа иҧьымшьқәа ѡеиҵыхны игәыла Шьагә днеизыԥшит. Зхы ркыз анхара ҷыц алҵшәақәа иамоу ирыхҳәааны ажәақәак реиҳәарц анхацәа...

Хышықәса уажәаԥхьа Мсырхәа ацуҭаҷы 9-ҵӡык злахәыз, уажәы 30-ҵӡы еидызкыло аколнхара ахантәаѡы иажәа аҳасаб дуны, краҵанакуаны дахәаԥшуан, дагьақәгәыгуан уи имырнаакәа, иҟоу аиаша иҳәап ҳәа, Шьагәгьы, ишырҳәауа еиԥш, ажәа азы иҧьыба дҭаломызт, аҵара имамызт, аха уаѡы еибагак, хшыѡҵарык иакәын.

Ҭынч, имырхьаакәа, ишәа-иза, иажәақәа рҷынаирхеит:

– Абраҟа, Дигәа дзызҵааз ажәақәак ахысҳәарц сҭахын... Аѡны иургыло зеиԥшроу еиԥш... 1500 ҳәа ахьыҵәҵәа иаѡызоу аԥсуа кәасҟьа замана изыҟарҵеит Никәа. Иҳаѡсыз ашықәс анҵәамҭазы, акы-ѡба ҳәа иааԥхьаӡаны, аколнхара аҷынтә иҧьабаапсаҳәа иоуит 1000 маатҟ, ѡык иман, Аҟәа иѡаганы

иҭиит, убри иаҭнихызгьы убраҟа инацирхырааит… Сеиҳабы Шьмасгьы аколнхара аҿынтә ирҭаз ауп аѡныргылара далазыргаз, ԥыхьа еиԥш акәзар, ԥьеи игәаҕьрын.

– Уара, ҳарҭ ҳтәы акала иҟоуп, – иааимидеит уи Дигәа, – ҳчара уҳәарыма, ҳаԥсхәра уҳәарыма… Шәкы-зқьы ҳгәырѡоуп. Ачашыла ҳнашьҭалар – ҳлашьҭанҵәа ҳцоит, дара аатҵәала икҿаргыланы ирымоуп, иҳаѡсыз амҽыша аҽены Миха иҿы сыҟан, чаҳаржәуп, чаԥьуп, астол иқәмызҳәа крыҟазма…

– Уаргьы шоурак уарпатоит, аха иарбан шоуроу ҳаздырам умбои… – иҳәеит, Асовет мчра аасхьымʒар аамыстара соуеит ҳәа агәыԓра ду зманы иҟаз Кыҷын Бгьоу-иԥа.

– Иуҳәаз иашоуп, Кыҷын, убрыгьы гәырк иларҵахьазар акәхап, – дыниқәшаҳаҭхеит Мақьсуд.

– Ус аламала иуршуа агәыбзыԓ ажәа ихнахуа, среиуаʒам, аха акыр саршызар сзыршыҵәҟьаз, схызхыз лаԥшҿаба сыла иабаз ауп, – ахаҳә еиԥш иныркҿеикшеит урҭ Дигәа.

– Убри акәзаарын шәзыршуаз, – рыбжьқәа неиларԥсеит ашьҭахьҟа шьоукы….

– Сара излазбо ала, уи шәхеидкылара ицәгьам усзаап. Аԥара, ашьара… – илабашьа аԥынҵа иаԥхьа аҵәаҟьа ишьҭаз иалакшо, ажәлар днарылаԥшит Хыԓьгәаҭ.

– Уи аԥара ҳәа шәызҿу аменшевикцәа рхаан ибгьыжәԥсараха ишыҟаз еиԥш ижәбахра шәыҟоуп, – ихы ырнаашәа, иблақәа жьаржьалеиуа, «шәыржьоит, шәымбои изҿу» иҳәарашәа, иганахь итәақәаз днарзыԥшит Мақьсуд.

– Аиеиҵәҟьа, – аҽыгә-еыгәҳәа дааччеит уи иѡыза бзиахәгьы.

Расҭа игәы иаатҵаххит урҭ ирҳәаз, иблақәа ҭҳаца днарзыԥшит, аха иҽаанакылахт. Инапы рылеикыр, ирҿаасҭоит Мақьсуд ҕьычкәыри, Кыҷын абаѡдани, иҭахымызт аиҳабацәа ахьтәоу, ажәлар рыгәҭаны аҽеԥныхәа риҭар, драцәхәар, аха ҽемырҳагьы изыҟаҵомызт. Игәаара наҟ иѡнуҵҟа инҭарʒны, урҭ знышәо-изнымшәо деилыркааура, ҭынч-ҭынч иажәа ахы ааиртлеит: – Ибжьысуеит, ҳәарада, аԥара, акагьы иапсамкәагьы иҟалар алшоит, шәара амʒанрақәа шәеиԥш иҟоу ауаа рнапаҿы инеир…

Мақьсуд аламала акгьы иацәыԥхамшьоз, аҳәы иԥынҵа дҵасызшәа, ихы аҟьашра цырцыруа, азныказы ишьҭахьҟа днахеит, нас ижәԝахыр қәацәқәа инарыбжьыкәрит.

– Ҳара ҳнапаҷы ианыҟаз еиҳа еиҧьымкәа, – даацәажәеит Кыҷын, иԝыза иҷымҵра игәы иаланы, – цәҳәи-ҟьантази рнапаҷы ианнеи ауп ианбжьысыз акәымзар...

– Аиеи, анхаԝыжәлар рыхәда шәықәтәаны, ирылаз анрылшәхуаз аамҵа гәхьаажәгозар акәхап, аха уи уажәшьҭа ҷааҳәыра аиуам, абри жәдырыц ахәҵеижьҭеи акраатцуеит...

Кыҷын иажәақәа игәы дырԥшаау, Мақьсуд ижәԝахырқәа ааиршәшәан, игәышԥы ҭасҳаԥҳа иаԥхьаҟа иҧыгашәа ҷааиҧит:

– Аҭауад, аамыста, анхаԝы ҳәа ауаа неилышәхын, еимабзиаз, ажьрацәара зыбжьаз рганқәа еизырха инагылеит, ибзиоума нас ари, сшәазҵаауеит?..

– Ацәгьа, абзиа ианакәызаалак еилыхтәуп. Арахәгьы аҳаскьын еилыхны ауп ишырфо...

– Рахәҵас ҳашәшьозар, быста ҳзеицфом, ус изалшараны иҟам... – днапҟьа-шьапҟьо ацәҳара даҷын Кыҷын.

– Шәаагылеишь, иазхоуп уажәшьҭа... Дасу ҳшыҟакәаз ҳашәмырҳәан, – инарылԝит Хыԥьгәаҭ ибжьы ҷаца. Каҭак нархапҵазшәа иҟәиҵза иаатәеит аҵәылаҵаԝцәа. Пытрак ашьҭахь уи инацитеит: – Расҭа, сара акы сазҵаар стахын, – инацәхыԥ-шәпа илабашьа ахы аимҷапара ибжьарҕәҕәа, ибла агәқәа хааҙа, ицқьаҙа уи ацәажәара даҷын, – убри шәхеидкылара, Мсырхәа иахысны, аԝада ҳара ҳашҟа аҷыԝанахар амузои? Аҳәаақәа ҭшәам ҳәа ауп ишыздыруа. Угәы иаанагозеи, Ҳаԥьарат?

– Ари аамҵа анааиуаз, «Кьараз» ҳәа ҳхы еидкыланы, Ебырныха ахәаҷы ҭоуба анаауаз ишҧеибаххәаз?

– Азҵаара нықәиргылт Ҳаԥьарат, аҭакгьы иара убраҟа иныҟаитеит: – Ианакәызаалак ҳажәеи ҳуси еимадазарц аҙәыкны ҳаҟазарц. Агха сыхьу сыздыруам, аха макьаназы ҳаизакымшәа збоит, наа-наа ҳгылоуп... Ари ҷеим дадраа, иҷеим...

– Ииашоуп, ииаша!

– Шьҭа иахәҵоуп ҳҷеидаҳкылар.

– Ҳныҟәашәа иацаҳцароуп.

Расҭа уажәшьҭа «ажәылара» иаамҭаны иԥхьаӡон, еилкаангьы иман ари аҩыза аҭагылазаашьа еснагь ишимоуаз…

Хышықәса раахыс, ажәлар рҽаԥхьа иқәгылоу аус ду, ас уҳәа, анс уҳәа, аҵыхәтәанынӡа инагӡамызт, ақыҵа ахәҭакаҿ акәын аколнхара еиҿкааны иахьрымаз, егьырахь, макьаназ ус иааиуан, хазнхара еиҳа аԥыжәара аманы иҟан.

«Аиҳабырагьы иааҳаддырххало иалагеит, иҟалом, хазнхара аҵыхәа ԥцәатәуп, рҳәеит. Аха изла? Иара убри ауп хадара злоугьы. Мчыла? Ииашам, иақәыӡбахьеит уи. Хатәгәаԥхарала иҟалароуп, уаҳа даҽа мҩакы ыҟаӡам…» – дхәыцуан Расҭа.

Уи иҩызцәеи иареи рмаҟахы ааԥмыртлаӡакәа ауаа ирылан, аизарақәа мҩаԥыргон, хаз-хазы изацәажәозгьы дубарын. Аԥсыӡ хыла иркуеит ҳәа шырҳәауа еиԥш, аиҳабацәа рыла нап арктәын… Ажәакала, адҵа еилкаан, ихы шидыруа еиԥш, идыруан иҟаҵатәыз, иҳәатәыз, аха ауадаҩақәа ацын.

Зегь раԥхьаӡагьы, уи еилкааны иман аццакра уаҩы ишимыхәоз, ишиԥырхагаз, аха еилкааны иман даҽеакгьы: зыԥшрак ҳәа ҟамҵаӡакәа нап шарктәыз.

Убраҟа игыланы ицәажәоз анхацәа ирҳәаз агәааанагарақәа ииашагәыцәҳа рҵак аҟаҵара аҵахны ишиԥхьаӡозгьы, иӡбеит ажәақәак реиҳәарц, уаҳагьы высшьа изаҭомызт.

– Ҳаҭыр зқәу абыргцәа, ажәлар шәхаҵкы! Абри анхара ҿыц аҭыӡшәақәа анааҳалаҩ, ишыжәдыруа еиԥш, раԥхьаӡа Мсырхәа аҳаблаҿы еиҿкаахеит аколнхара. Ажәа ахы мҳәакәа аҵыхәа узҳәом ҳәа, еизарак аҿы уи аҩыза егьырҵ аҳаблақәа рҿгьы еиҿкаатәуп, знымзар-зны ауаа еилахәны инхо-инҵуа иҟамлар ауам ҳәа анраҳҳәа, зегь ҳаҭыр зқәаҳҵо Шәлеиман, макьаназ уа иаанышәкыл, изеиԥшрахо аабап, ибзиахар ҳашәцәызгода, ара ҳаҟоуп, ибзиамхар – шәхы иавыжәбалап ҳәа ҳаиҳәеит…

Иааибарччеит асҭаршын иажәа иазыӡырҩуаз, уи аӡбахә заҳарц зҭахымызгьы аалахҿыххеит.

– Иахьатәиала уи дышԥахәаԥшуеишь, Шәлеиман? – иажәа неигӡон Расҭа, – игәы иаанагоишь?.. Еилаҳкаар ҳҵахын ҳара убри.

Иаатынчрахеит, ажа атцаҟа амтц цыруазар уаҳауан уажәы. Аҭынчра ирхатәааз еилаго даацәажәеит абырг Шәлеиман:

– Макьана арахь иҳадшәымгалан, дад, Расҭа, акы иеиԥшымкәа ҳуҳәоит. Даҽеа цытрак ҳызԥшып, ҳазхәыцып...

Ԥаԥхьа иаалахҿыххеит анхацәа. Уи исамарҟәыл ззеилымкааз шьоукгьы «ииҳәауа иашоуп, егьиуп» ҳәа инаицдырҕзит.

– Шәынтцәамааит, даҽеак сҳәаргьы, «ааи» шәҳәозу? – даарыхлафааит иаргьы.

– Шәлеиман, «ажә ашьапы аҳәыс ашьуам» ҳәа ажәаԥҟак ишалоу еиԥш, нхаԥ дныҟәызго нхамԥоуп, аколнхара... – дцәажәон Расҭа, – ҳҟыҵаахәҵакаҿыазакәан амчаманыегьырахь иамамкәааны иҟаларушь? – ҳамҭакы даатгылан иқьышә аччара ыкәхх инацитцеит, – сгәыла Саҕәым, ҽадахәак иман, арахәаашәахә ашьхаҙа ианкарцоз игон иаргьы, иаатцәақәа наганы азганк ала инақәитцон, уажәымзар-уажәы икаҳап уҳәарын унахәаԥшыр. Аидара еизшаны ишақәтцатәыз ихы иԥнаҟомызт. Шықәсык зны ашьхантә дшаауаз, ицәыбҕалеит...

– Аҽеада атцкыс еицәазаап аҽеадара, – инацитцеит Хыцьгәаҭ.

– Асовет мчра – хырпҭашьа змам азакәанқәа ируакуп, – иажәа неигʒон Расҭа, – иахьоума, уатцәоума уи шьақәгыларуп. Мчыла аʒәгьы далаагалом...

– Убригьы шәыгхар ҟалап, цаны, – ацәажәаԥ днеиԥыԥлеит Кыҷын.

– Еилышәкаарц ҳтахуп, Кыҷын уаргьы, – инақәырҕәҕәаны ауп ишиҳәаз арҭ ажәақәа, – мчыла ус шыҟам ара, амала аколнхарахь зхы зырхаз анхацәа ирпырхагахаз, ҳашивымсуа жәдыруаз...

Убри аамҭазы, аусҳәарҭа аԥхьашәа, ахьаца атцаҟа амырзакан бжьы аагеит. Ахәыҷы, аду уахь инеизытцәеит. Ақыҵаҿы акәым, анҭытцгьы еицырдыруаз ашәаҳәаԥы Цьота ишьамхы иқәыз амырзакан аҕа еиԥш еитцалон, еитцытцуан, иаргьы ихы ырнааны, уа иадкыланы ашәа ациҳәон:

Гагра амардуан санылбаауаз,
Аҳәса хәычқәа ансеиҽеырбоз,

Ҭаха рибамҭо иансазҵаауаз,
Ведрахыла адухь ансыԛәырҭәоз,
Лаф-ажәала срацәажәон…

Иашәа данаалга, ԥытраамҭак иацмырҕзыкәа иаирҳәауан, инапхыцқәа ххааны, ихәаԥ-хәаԥҙа, инацәкьарақәа улаԥш аархьымҙартә илеивыс-ҩеивысуа аклавишқәа ирысуан, иахылҩуаз ашәа зны иргәырҕьаганы, ирԥыхаганы, аҿазны игәыҵшьаганы игон.

Уи, шамахамзар, аԥсуа шәақәан иаирҳәоз, зны-зынла аурыс жәлар рмузыка амотивқәагьы наԥыҩлон, уи убас иманшәаланы иеиԥишьуан – иаԥсуатәым ҳәа ззуҳәауаз шьҭыбжьыкгьы алашәомызт. Иарҕьа напы иакыз азхык нахьхьынҙа инеиҵихын, нас хәыч-хәыҷы иааиҵеикит, абжьгьы наҟ инахәлабгеит.

– Иааԥсеит, ҳамҭакы аԥсы аҳаршьап, – даалафит иара.

Иԥабҕ-ԥабҕҙа иапхьа игылақәаз, дахьаҟәыцыз ргәаԥхомызт, ргәы намҙо, рхы намҙо ражәақәа неиларԥсеит.

Ԥьота урҭ ҭак ҳәа акгьы риҵомызт, инапқәа амырзакан ахы иныкәҵашәа дырзыԥшуан, зны-зынлагьы лаф-ажәақәак нарылеиҵон. Уи еилаҳәашьа, еиԥкаашьа ссиршәақәа иҟан, амра кажжы ианԥхозгьы, иҿырԥханы иҿеилеиҳәон, имагә хәҩагақәа, ирысны ишәыз ибамбапалта кьаҿҕәыҕә алымҳацәқәа хырҿены ихагәҭа иқәыз ихылпа-ԥха уҳәа рыла харантәгьы дудыруан… Уи иблақәа такәы ирыгын, аха илымҳақәа дараҙа иҵарын, чыт бжьыкгьы ивсуамызт.

Ичабрахәа ду иԥьыба иааҭиган, иааиҵыхны инапсыргәыҵа инаниҵан, инеиҿиҳәан, ипҟыш-пҟышҙа аԥхҙы зыкәҭәаз ихаҿы ааирбан, ихәдаԥьал иныкәишьит.

Мыта уи иапхьаҟа днаскьан, иԥсыҩҭкаара инацәкьарақәа нақәпсаны днаиҳәеит: – Иаҳзарҳәеи иҟалозар, ани «Аҙыс хәыҷы…»

– Акы еиԥшымкәа ҳуҳәоит… – иҳәеит уи иварахьшәа игылаз Ҭырбеигьы.

Уи ибжьала дидырит, ихы ҭысҵысуа, иганахь дынхьаԥшын, – уара, лыҷынгьы ара уҟоума? Ааи, дад дааукәыхшааит!

Ԥьота урҭаҳәара иҟарҵаз имаҳазшәаҟаҵаны даарахәмарит:

– Ух, шәыԥсцәа акамбашьқәа… сҳәарын, – иааигәа игылаз аҙәгьы итәарҭа днасызшәа ааҟаиҵеит. Убри инашьҭархххны имырзакан ѡаԥхьа иарҕьарахь инеиҵиѡрын, игәырԥшаагаха, ҙсык агәы ԥшааны иҵәуазар еиԥш, иныхҵаҙаны ибжьы аарылаѡит. «Мее, мее…» ҳәа иаргьы инацирҕзын, ашәымҭаказы уа иааҷахҵәеит.

– Узаагылазеи, мшәан? – иааргәамԥхеит шьоукы.

– Сақәшәеит, ишәзысҳәап, – даацәажәеит ибжьы маҷк аҟара агәынамҙарагьы ацны. Зныкыршәа Ҭырбеи инаидиҵеит: – Уара, лыҷын, ана унеины, анҭ алумаатҭ зжәуа, Ԥьотагьы иҷы шырҟьоу, аҙыша дшакуа раҳәеи!..

Ҭырбеи, уи иажәа ѡбамтәкәа, ара-ҵла аҵаҟа ауаа здеибагәалаз абуфеҭ аҷы данеин, дрыҳәо-дырчо, лумаатҭ баҭлыкаки ҵәыцаки рымхны иааигеит. Алумаатҭ аҵәца ианылҭаҭәа аччаҳәа иааилашит, ишабаны иҟаз Ԥьота, аҟәырқь-ҟәырқьхҳәа даҵашьшьы ижәит, – аҙашәа уԥсынҵры духааит! – днаиқәныҳәеит ачкәын, – саԥхьа, ара иааганы иргыл уи абаҭлыка, – инаидиҵеит аҵыхәтәаны.

– Ыы, уи ушьҭахьтәи иаага ҳәа салҳәеитеи…

– Иаага ҳәа уалымҳәакәа!.. Оо, бара Надушьа, – ибжьы наиргеит аҭиѡы лахь, – даҷа баҭлыкак алумаатҭ сзаатҭишь арахь, мамзар…

Уи, абаҭлыкақәа хыртны лаԥхьа игылақәаз ирыҵауа: – Ух, уаҳа уҷамшәааит! – дааихыхәмарит, лгәы издуны ларгьы.

Ԥьота имырзакан абжьы аатырҟьо: – Ари иагхар акгьы аҳәаҙом, аҷы ааихашәоит, Надушьа!..

Аҟырҟырҳәа иааибарччеит ахәыҷқәа.

– Уи шыҟаз абас ауп, – иҳәан, дналагеит урҭ зыҳәаз ашәа:

Аҙыс хәыҷы тәыѡа хаха,
Аҙыс хәыҷы каԥа-чаԥа,
Иахьа иамам уи атәаха,
Ицеит ааида инахыԥа,
Абгьы иазыѡуеит ѡадахьала,
Атыгә-тыгәҳәа амѡа иануп…
Аха иамоуп уи агәала,

Ҳәишра бааԥсык иҭанагалеит.
Ирҭәахит аҭлақәа рышәшьыра,
Амыҕ иашьаҳаит, изцаҙом,
Амра амшынахь инҙаалеит,
Аха аҩныҟа ихынҳәҙом...

Ргәы хьухьууа иааҟалеит ари ашәа иазыҙырҩуаз ахәычқәа, еиҳаракгьы ақәыцьма ишахәхоз атәы ахьаҳәоз аҭып аҿы даннеи.

Убри аамҭазы ажәытә чарашәа аатдырҟьеит абыргцәа ахьтәаз. Уи арԥарцәа еилагыланы ирҳәон... Уахь рҿынархеит амырзаканарҳәаҩы Џьота икәшаны игылақәазгьы, иаргьы урҭ днарышьҭалт, имырзакан ижәҩа иҭак.

Аҿар ашәа ицәырыргаз аркәашагатә наԥыршьит,инаиҳәаны дныкәырҭеит Хыцьгәаҭ.

– Ҳаит! – иҳәан, агәҭа даагылеит иара. Аимаақәа ирҭарбаҟаца, икәыркәырҙа иҟаз ишьапԥықәқәа надаадашәа иныҭҷаргылан, – ажәытә гәашьамх абаҟагәышьоу?..

Ԥҳәызбак дыницқәырҭан, ҩынтәҟа-хынтәҟа иааивагьежьын, дцыцҙа агәҭа даагылан, лхы днагәзит. Ашьҭахь инапқәа џаџаҙа иҩышьҭихын: – Ашәа шәҳәа, шәкәаша, дад ахьыбҿар! Амҩа аартуп, – днеины ҩаԥхьа иҭыԥаҿы днатәеит.

Ашәа еиҳа-еиҳа ишьҭыҵуан, анапеинҟьабжьы аҿаргәгәон, еинызҟьоз рнапы амца ыҵҟьоит уҳәарын уахьырзыԥшуаз.

– Хҭаниа, Хҭаниа... – инеиларԥсеит абжьқәа. Зыхьз рхәаз акәашаҩ аҵкарахьшәа џьара дгылан. Уи инапы уажәыуажә ишьҭихуа, зны-зынлагьы аҳазырҭрақәа инархьыcуа аҳәсахәыҷқәа драцәажәон, алаф реиҳәозар акәхарын, акыркырҳәа иччауан, зынгьы «ухҿааны умнеит!» ҳәа рқьышә рнапы адкыло, рхы наҟ инадырҳәуан, аха уажәы избахә анырҳәа, дҭынчҙа даагылт.

– Иабахәа, са сабаргәалашәеи, – иҳәеит маҷк игәы аанхашәа.

Ианырмуза, аҙгабцәа ааныжьны, гәаран ҟаҵаны иахьгылаз ахь иҿааихеит.

– Амҩа ишәҭ, амҩа! – игеит абжьқәа.

Уи агәҭа данааи, еинызымкьозгьы аинкьара иалагеит, ашәагьы маҷк атемп ԥыҳараркит.

Акәашаԥ иааидҭәаҵәалаз ауаа ргәаран ыртбааua, «Аатҳаа!» иҳәан, ишьапԥықәкәа днарықәгылеит...

Уи усҟан иарԥысымҭа дҭагылан, изецккәа, иаԥсуа еиқәа уҳәа уахьынаихәаԥшуаз, деиԥаҳаҳа, дкалаҵа дыҟан. Икьаҷ ахапқәа ихәда иԥыҵагыло еибаркны, иҟәныз итапанча игьежьҵа аразынтә ҟәына иақәыз, ашәахәа надԥхалар, абырлаш еиԥш икәеицеиуан. Агәҭахьы данааи имсаҟеи маҟа ахы кны дшьацәхыртәуа даатгылеит, ихы иашахәҵәаҵа икын, игәышԥы маҷк иааганы. Иагьцьаршьон зегьы ихәамц мырҵысҵакәа дшьацәхыртәны дахьыкәашоз.

– Аа, Анцәа унеигҵааит, дад... Абас ауп аԥсуа икәашашьа шыҟоу, – инеиҷахәыҵхәыҵит ргәы иаахәаны абыргцәа.

– Ԥҳәызбак даажәга, уара, ԥҳәызбак!.. – ҷиҵит абыргцәа руаҵәы.

– Иабацеи ҳаҵгабцәа? – ибжьы наиргеит Расҭагьы. Уи иажәа далымгацкәа, лнапқәа аԥсаатә мҵәыжәԥақәа реиԥш еиҵыхны, дкахәхәа даацәырҵит ԥҳәызбак...

Акәашаԥ ишьапқәа атыр-тырҳәа еивго, иарґьа махәҷы игәышԥы иадкыла, иарма нап неиҵыхны, инапсыргәыҵа ишьҭахьҟа ирханы икын. Лара дықәгьежьаауа дкәашон, арԥыс иҷы еснагь лара лахь ихан, иҟалозма мамзаргьы, уа ижәԥахыр аалеииархар...Ус аԥсуаҵас рҷаархеит, абраҟагьы шаҟа хкы еилазеи, ԥсуа кәашара иатәышьҭрамыз ԥьеи иубарын....

Ԥсуаҵас ҟаҵо, аҷеыԥҳәа зны иарґьарахь ишьапԥықәкәа дрықәгылон, нас – армарахьала. Уи иара ихала еиԥишьит.

Итәаз зегь рыблақәа агәырґьара рхыҳәҳәыла ирыхәаԥшуан, урҭ рыкәашашьа ахаара, аԥшҙара иаҵаз ҷык-бзык иазҳәомызт.

Икәашаны ианаақәҵ, абыргцәа рықәныҳәеит, ҭабуп ҳәагьы рарҳәеит.

Ԥьота абыргцәа рхаҷыҵәҟьа иҵыԥ ылхны ддыртәахьан, уи иаанагозгьы изымдыруа дыҟамызт иара. Имырзакан еидкыла изкыз ацәатәы ҟаитанқәа аҳәынҵәрақәа наргәылиршәан,

азхык наҟ иарҧьарахь инеиҵихит, «кыу» ҳәагьы шьҭыбжьык нахылҵит... Уи иаҳәоз амелодиа, шамахамзар, џьаргьы иуԥыломызт, аԥсуа ркәашага ашәақәа ирхылҵшьҭроуп уҳәон уназыӡырҽыр, аха зынӡа изымҽакын. Идам здам аӡәгьы изарҳәомызт, хәба-фба шьҭыбжьы еилаӡҽаны, аха еинааланы аки-аки хеибарҭәааua, иҵибаго, шьҭыбжьык ныбжьшәар, иаахәанчахома уҳәауа иҟан.

Ашәаҷы, амелодиа аиҵасымҭақәа иҷерыԛәыршәаны, зны ирпо, аҷеазны абан аҭо «тири-тири, тынаа-наа» ҳәа акы ациҳәон. Акәашацәа лассы ианзыԛәымлалак, «Ҳаи абааԥсы, аԥсуаа шәыҟаӡами, уара!», ҳәа ихы ҽышьҭихуан, иааигәа-сигәа икәшаны игылақәаз рхаҷқәа еилыкка ибошәа. Еибархха ишгылоу, лассы ианзыԛәымлалак, аркәашага дааҟәыҵны, даҷеа мелодиак ахь дниасуан. Аха уажәазы, уара, сара ҳәа еимакы-еиҷакы ыҟамызт, иалашыҽкны акәашара иаҷын.

– Уаҵаҭәхәа, Џьота, уаҵаҭәхәа... – иҳәан, даақәлеит даҷеаӡәы. Уи ԥсуа маҭәала деилаҳәан, итапанча аҵга ихәда иахаҵа, ихылпарч ибла иҵажьны... икәымжә аԥшьқәа ҵаркәакәа даақәгьежьааит. Иқәырҵаз аԥҳәызба, лӡара ҭарс икны, лышьхәа адгьыл иқәмыркьысуа, дԥырԥыруа хаҵаҵас дшьацәхыртәуан.

– Мцурак лоуп, убоу? – рыхҟәа неиҷаркит абыргцәа.

Урҭ наҟ-ааҟ еиҷагыланы, аԥсуаҵас иныҟарҵоз рҭыԥаҷы авыр-вырҳәа ихагьежьуан. Аҵыхәтәаны маҷкгьы даабҕаҕеит арԥыс.

– Акәашаразы иуҭозеи, аха маҷк иқьаф ҟаҵаны дыҟоуп ҳәа сыҟоуп, афы иҕралааит, – иҳәеит аҵлашьап зыжәҽахыр адырҕәҕәала игылаз иҽызцәа руаӡәы.

Уи икәашара аццакра иамаз ашәымҭак ахмырҵкәа алеиԥси рыбжьара итапанча ааҭиԥаан, «аҵыкь, аҵыкь» ҳәа амахәқәа дҽарылахысын, ҽаԥхьа аҭра инҭеиҵеит.

Маҵәқәакгьы алшәшәаны хыхьынтә ҵаҟа асаара инкаҳаит, зыжәҽахыр инықәҳазгьы ҟалеит.

«Уу, су» – ааилдыргеит игылақәаз, ԥҳәызбакгьы ллымҳақәа еимлагәа иаанылкылт, аха усгьы акәашара даҟәымҵит.

– Дад, уи ара иатәым, машәырк ҟалар ауеит, иабауҭаху! – иҳәеит уи еиҳа жьрацәарала изааигәаз Шәлеимангьы.

Убри аамҭазы аҽа арԥызбак рыгәҭа дныбжьаԥалт, ԥыхьатәи арԥыс дныкәтцын, урҭ ааивагьежьит. Нас аԥҳәызбагьы ҽаҳәы дылԥсахит... Ԝыцьа ауаа рышьтәашьышьа ҳәа шырҳәауа еиԥш, урҭ рыкәашашьақәа еиԥшымызт, ихаз-хазын.

Атцыхәтәаны ашколхәыҷқәа рахь ииасит, амырзаканарҳәаԝ данааԥсалак, акаԝҳәа ашәа аатдырҟьон...

Ауаа ахьыҵатәаз ажа-ҵлеи ашколи рыбжьара ишьаҟьаҵараны инашьҭын, алада – маҷк инҭаҳаран, амԝахь уахьылкылшәоз ақәԥшылара дырԝегьых аҽаариашон, лахьхьи архәараҿынӡа зегь унапсыргәыҵа ианушәа убон. Ашкол иамариаша ауаа рыҽшаны игылан, ргәы хыҵхыҵуа урҭ рҽыбԍаҟазацәа ирзыԥшын, Расҭа, Хыцьгәаҭ, Мақьҭаҭ уҳәа даҽа аҳәы-ԝыцьа аиҳабацәа, аҳбаԝцәа ркомиссиа иалахәыз, заа рҭыԥ ылырххьан. Аҳәгьы, икәымжә аԥшьқәа ҵаркәакәа, ауаа еилиргон, агәҭа иҭалаз акаԝҳәа ибжьы неихьигӡон, машәырк имыхьырц, игәы иҽанызарц азы.

Аҽыбԍаҟазацәа даарылҵит Иазаҭ. Уи зны иҽы хышьаш амԝа наирбеит. Нас даахынҳәын, уажәымзар-уажәы иԝызцәа дԝарылапҟоит уҳәоны еиԥш аан, иҽы аақәыртцәиааны «чоу» ҳәа днаҵаҟьеит, дыкәлаауа дышнеиуаз, аҕәра анааҿеик, ашьҭахьтәи ашьапқәа ирыцәшьқьрааны аҿыланахеит, ицәҕәыхаа ашьҭа анҵаны даахынҳәит.

– Праува, праува! – рҳәан, рнапқәа ааинырҟьеит уи згәы иахәаз ажәлар.

Даацәырҵит Ҟазалбақь, ихҭарԥа ачыхәқәа изқәа иқәхәмаруа, иаҕәра ркьаҿены икын. Амԝа арбаны иаакәҵәимҭазы, аԥхьатәи ашьапқәа шьҭыхны иаагылан, ԥхьаҟа инатрысит. Ԥытрак данынаскьа, ашьҭахьтәи ашьапқәа ирыцәҟәыҟәны аҿыланахеит, ахы изнымкылакәа ус ажәлар рыжәпара дналашьшьит.

– Ҳаи, чеи! – рҳәаҟәеит уаҟа игылаз, аха машәырда еилгеит.

Убас аҳәаҳәала инеиҭас-ааиҭасуа аҽкәа дырхәмаруан, нас ҽыхәҵәылатәи аисрахь ииасит. Гәыԥ-гәыԥла рыҽшаны ихәмаруан. Алада, аԝада зыҽшаны игылаз аҳәаҳәа аарылҵит.

Урҭ иааиуаз хаха еижәылон, адых-сыххәа еинкьон, зны акы шьҭахьқа ицон, уи убас иблакьон, икаҳауама уҳәарын. Нас, ԥаԥхьа ижәылон, рымчқәа ԥибашәон. Аҽыбгақазацәа анкеибакьқьозгьы ыкан. Убри ахкаҷы аиааира занашьаз аҳамҭақәагьы рнапаҷы ирырҭеит.

Атцыхәтәан иаалтцит акаршәашьҭыхра иазкыз аҽецәа.

Акомиссиа аҷынтә аҙә днеин, аҽырхәмаррҭа агәҭа иахьазеикараз ахылԥарч нышьҭеитцеит. Аҽуаԥ дыԥны дышцо иҽхырнааны ишьҭихыр акәын уи ахылԥарч.

Иҷааихеит уи ахәмарра иалахәыз аҽырхәмарцәа руаҙәы, дыкәлаауа дышнеиуаз, ахьшәҭҳәа дынхбын, инапы нышьҭишьит, аха иақәымшәакәа длахкьеит.

– Ҳаи, абааԥсы!..

– Дыццакцәеит!..

– Ихьзеишь, анцәа иныҳәаша?

Аҽыуаԥ апкаца-пкацаҳәа иҽы аҟамчы лахикьан, ауаа дрылууаа, алаґьа иҽлеиҭеит, уаҳа дагьымхынҳәит, ихьыз хьымʒґишьазар акәхап.

Убри инаԥсан иқәлаз Чаԥсын алеи-ԥси рыбжьара ахылԥарч аашьҭиԥаан, уажәы-уажә иршәны ихалатцан, ауаа днарылкьеит...

Абыргцәа уи шыргәамԥхаз рхаҷқәа ирныԥшуа, рыхқәа неидыркылт.

– Аригьы акы илақәазаап, убоу! – иҳәеит Расҭа, иеитцбы дизгәдуны. Нас дааҭгылан, иажәа инацитцеит: – Абазшьҭыхра ҳәа анкьа ҳабацәа акы ныкәыргон, иаԥшьаагап, Хыцьгәаҭ иахьа убри.

– Ҳаҷкәынцәа здыруашәа сыкоуп, аха уи зылшо ҳәа аҙәыр дҳамоума, Расҭа? – иҳәеит игәы бжьажьо Хыцьгәаҭ.

– Иамароу ыказар сгәахәуеит, Хыцьгәаҭ, икало аабап.

– Ус кыр шәылшозар, мап зҳәада, амала иуадаԥуп.

– Иуадаԥуп ҳәа ҳакәытцыр ҟалома, иуадаԥу ауп ауаԥы иҽыззишәашагьы.

– Азамана...

Расҭа ицьыба дынҭаԥшын, иԥараҭра аатиган, ихьахьаҙа иааиртын, убраҟа аԥараҷырп иҭаз абазк аарылхны Хыцьгәаҭ

инапсыргәыҵа инаниҵеит. Уи икәымжә аԥшьқәа еилашәшәо, илабашьа ныҵарсуа икны иҩызцәа днарылҵын, днеины аҽырхәмарцәа рыгәҭа даагылан, ибжьы наиргеит: – Ажәлар ду, ажәлар бзиа! Иахьа ҳаԥкәынцәа ҳдыргәыргьеит, ҳдырдуит, ҳдыршәҭит…Ашәаҳәараҽы,акәашараҽы рбаҩхатәра ҳдырбеит, аҽқәа дырхәмарит, убраҟа аиҳабацәа зҽалазырхәызгьы ҟалеит. Нас, ишԥа? – азҵаара ныкәиргылан, дааҭгылеит, ихы иармарахь инымҩанҵашәа, иажәа инациҵеит, – еиҳаби еиҵби еснагь еицызароуп, еимадазароуп, усҟан ауп ҳабзазара аныԥшӡахо, ҳанхамҩа анеиҵыҵуа. Ажәа шәасыршьуам, дадраа, ҳзыргәыргьо рацәоуп, ҳзыргәыргьо…

– Зегь иахьа иҳазҳәом, – дааҭгылан Расҭа днеизыԥшит, – иатәымзаргьы, ҩажәак раҟара сҳәарц сҭахын, иҟалозар?..

Расҭа уи дшизыразу ихаҽала ирбауа, – уажәа нагӡала Хыԥьгәаҭ, – иҳәан, шьаҽак аҟара иаԥхьаҟагьы дааскьеит.

– Аамҭа ҿыц иааиз, бабараа, – инеигӡон абырг иажәа, – анхаҩыжәлар рзы ишыбзиоу абри ҳашкол бзиахә алагьы уаҩы ибоит. Ашьапқәа аҵаҟәыло уажәраанӡа иҳамаз ахыбреи ари ҿыц идыргылази еидкылашьас ирымоузеи!.. Даҽа мызқәак рышьтахь аԥьԥьаҳәа ҳхәыҷқәа уахь иныҩналашт. Изцәыхароу шьоук ҳаҟазаргьы, амҩа ҳҳәап, аҽеак ҳҳәап, ацага-аага ҟалап, ԥьоушьҭ!..

– Ииашоуп, ииаша, Хыԥьгәаҭ, – ауу ааилдыргеит икәша игылақәаз. Ари ииҳәаз згәамԥхаз шьоук ҟалазаргьы ақәҿырымҭит. Аатынчрахеит ҩаԥхьа.

– Уеизгьы-уеизгьы ак сҳәандаз ҳәа акәым, аха ауаҩы данбзиоугьы идыруазар цәгьаӡам, – деиҭаагылан уи ҳамҭакы, илабашьа ахы иҩнапык рыла еимлагәа иааникылан, иқьышәқәа ирыцырӡааны иажәақәа ҩаԥхьа рҿынаирхеит, – аҳәатәы ҳамамкәа, аха ианакәызаалак иаҳҳәауа аасҭа аусумҭа еиҳазароуп… Ҳқьабзқәа, ҳцасқәа мырӡкәа, еихаҳаны иаазгауа, абзиара анцәа ишәзыҟаиҵааит, – днахырхәеит уи аиҳабыра рахь, – абзиара шәзыҟалааит, абаҩхатәра шьахәқәа цәырганы аҿар ирымаздарц иаҿу!.. Абазшьтыхра ҳәа ак ҳаман, ааигәасигәа иҳамбацызт уи ахәмарра, ҳацәыхьамҭахо ҳалагар цасым, ԥхашьароуп, – инапы иакыз иабаз дҩахан идырбо, –

абри, абраҟа иахьахәҭоу, иахьырбарҭоу икасыршәуеит, дҧырны дышцо ишьҭызҧааз, аҧкарақәа иамоу рзымдыруа иҟам, ҽыбгаҟазаҵәкьоуп, аҽехәаҧхьаʒгьы даҧсоуп… – длаҟәын, еиҳа аҳаскьын ахьмаҷыз, ихыҧсаашәа иахьыҟаз ҭыпк аҷы абаз цырцыруа инкаиршәит. Азааигәарагьы ичабра азхыцәқәак неиқәхәаланы уи иамариашаны инышьҭеиҵеит, аҽеуаѡ дацәхымҟьарц, имарианы илаҧш иҵашәарц азы.

Абырг ѡаҧхьа иҭып ахь днеины иѡызцәа днарылагылт. Ари аѡыза ахәмарра иазыҧшымызт аҽеыбгаҟазацәа, аха аʒәыкѡыцьак усгьы ирдыруан, зыҟаҵара дук рымамзаргьы.

Инеизҵаа-ааизҵаауа ишықәыз, маҷк аҟарагьы иааиҵахеит.

– Аҳы, шәабаҟоу уара, шәаацәырҵишь арахь! – ибжьы нарыҟәиргеит Расҭа.

– Абаз аума, ахылпарч аарла ишьҭырхуан, – иҳәеит длацәкәы-шьацәкәуа «атрибуна» азаааигәара игылаз арҧыскгьы.

– Аʒә дышҧаламшәари ҳҽеыбгаҟазацәа рҟынтә, устцәкьа агәкажьра аҭахым! – уи ииҳәаз игәы нанамгʒо даацәажәеит аҽеаʒәы.

Ауаагьы рыҧсы ʒаны иҧшуан иҟаларызеишь ҳәа.

Хѡыкҟа ракәын уи аицлабра хкы зҽеазкны игылаз, уаҳа аʒәгьы дыҟамызт. Ҽуаѡык урҭ даарылҵын иҿааихеит, аха абаз ахькаршәыз дазааигәахома уҳәауа еиҧш аан, аҽеы рҳаны ганха иҧеит, иаҟәтәаз арҧысгьы дахҟьарц аҷык ааигхеит… Аѡбатәи, иуҳәар ауазар, еиҳа дманшәалахеит, дыбжьҟьеит, аха инапы иапыхьамшәеит абаз… Аҵыхәтәантәи, уи Мкан иакәын, Мкан Барас-иҧа, ҳаблала Ашьхарҧытәын, иҽеы иҵакәашон, ашақә иасуан уажәы-уажәы. Уи иҽеыкәтәашьа ҽеыкәтәашьак еиҧшымызт, абҕа далиаазшәа, диашахәҵәаʒа, ихҭарҧа шкәакәа, деилҟьа-еилҕәыцәʒа дыҟан еснагь.

«Чоу» иҳәар днышьҭыпраап уҳәарын уахьихәаҧшуаз.

– Уҿаах, Мкан, уҿаах! – иҳәеит Расҭа, инапы ҟьаны ирбо. Мкан иҽеы ишьхәа наирбан, днарылуааит, дыкәлааua дышлеиуаз, изнапык ала акәадырмаха аанкыланы, иармашьап ашькыл инкыларшәны иҽеылхырбыкьны, ашәымҭаказы абаз аашьҭпааны, ѡаҧхьа ахәампал еиҧш диашахәҵәаʒа

аҽыбԍа иҽенамеидеит. Ԥытрак днаскьон еиԥш, иҽеы ашыжәхәа иаакәирԏәиаан, аиҳабыра ахьыказ днарыдыххылан, абаз Хыԥьгәаԏ инаииркит.

Зегьы ргәы иаахәаны инеигәыѡит, ҽхәапхьыʒлагьы инаиқәныхәеит аҽыбԍаказа шьахә Мкан Барас-иԥа.

V

Инеит урԏ ԏаԥырԏак аҷы. Иааизыхәхәашәа, ахахьы ихыгьежьааʒа, акәапеи ԥшра асахьаха, ахәы аԥакa ишьԏан иара. Аԥыхәаахь иахьаанԥәоз мхырԏаны инашьԏын. Инеизакны иугозар, ѡбакa гектар ыказар ҟаларын, аха ақыԏа агәы уажә иахьыкоу митәык излеиґьыз ҳәа акгьы ыкамызт. Ирбеит, иангәаҟʒа, зыʒбахә рарҳәахьаз аѡбатәи аҭыԥгьы, убригьы рацәак иргәампхеит, избан акәзар, ақыԏа акалԏахьшәоуп уи ахьыкоу, насгьы идгьылҷыцәааројп, иҭыжаа-мыжаашәа инашьԏуп. Убрантәи инықәыршәны ицеит ашьхырԥаа иалырхыз ашка. Ѡадахьала инеины ахәы иқәгыланы иҭаԥшуан. Иԥабыргны, ари еиҳа еиґьын, ахы-аԥыхәа улаԥш ахьʒомызт, ахахьы ҏееимыртаԓа ҭәаԥлақәак гылан, рышәшьырақәа картаԓа. Амраԏашәарахь ала бнаҽыгәраны инашьԏын, уахьнылагылоз жәытә қьашанақәак хыжәжәааҷыжәжәараʒа иубон. Иара уброуп, иаарыцқьаны, аконтора дыргыларц ахьырыʒбазгьы, аусҳәарԏа – анаѡсҟа...

– Анаҳә-ааҳәырԏақәа амаԥәкьоуп, ԥабыргны, акгьы узазҳәом, – даацәажәеит Ҭырбеи, анышә зыдҷаблоз иеимаақәа варала, иқашәқашәо иѡеиуаз аҳаскьынра инылшьуа, – ашкол абанаало зырҳәо?

– Аброуп уи ахьадырбоз, – инапы наирххеит, аҭәаԥлақәа ахьгылаз рганахьшәа, – аха акгьы злымԥуа усуп, са сгәанала, башаʒа аамԏа ҳацәдырʒуеит.

– Ауаѡы имч зқәымхо акгьы ыкаʒам, агәаҧхара иоур... – иҳәеит Ҭырбеи, уи игәаанагара даҷагыларц шиԏахымызгьы.

– Ак ҟазԥо дызбар дсымдыркәа, Ҭырбеи... Русҳәарԏа еизкәыҷы ирықәҳаанʒа еиԏамԥʒеит, ашьԏахь анцәа иԥшуаз шьоукы инеиԥыргәа-ааиԥыргәашәа акы рзыкарԥеит.

– Уара,дара иҟаҳҵоит,иҳалшоит ҳәа игылоуп,шәара ижәуам, – ишицәаѡаз еиԥш, дԥышәыррчо даацәажәеит Ҟаисар.

– Ныркә иаабо адгьылқәа зтәыда?

– Ҳгәылацәа... Урҭ ирацлабуеит, умбои, рашҭа еиԥш зеиԥшу ҳаргьы иаҳҵахуп рҳәеит.

– Ибзиами, нас уи, – ҷыцха дыԥшуа даацәажәеит Ҟаисар.

– Ибзиамкәа... Абзиақәа саргьы издыруеит. Урҭ иахьа ҳабашәҵаху ҳәа аколнхаѡы идгылоуп, ҳара лабахылагьы ҳаузеидцалом. Ҽнак аӡә ихашәало ҳара ѡымз иаҳҳашәалом.

– Наазым, урҭ рыдгьыли шәара шәызқәынхо адгьыли излеиԥшым ҳәа акрыҟоума? – азҵаара иара ихаҵагьы уамашәа ибауа, даацәажәеит Ҟаисар.

– Баба, ара аӡы ауп ҳара иҳабжьоу, еиԥшымрас ирымоузеи?.. Урҭгьы ҳара ҳаиҳа анхара рыланы иауҟаху, аха... Ҳцан-ҳаан ҳԥықәреии ҳҵаҵыни роуп ҳазҷу, дара убарҭгьы ишахәҭоу еиҷкааны иҳамам, атәымуаа аҵаланы ҳуалқәа ршәара иаҷуп.

– Уи шԥа? – иҳәеит Ҭырбеи ԥьашьахәыс ишьаны.

– Ҳм... думдыруеи ҳгәыларатәи аколнхара ахантәаѡы? Аҟәа шәеиқәшәоит, уиазҵааи, амц сҳәоу, аҵабырг сҳәоу нас иубап... Мзызк ҳакит, аха ҳазкыз ҳамызхуагьы дҳаздырам.

– Уара, са ишәасҳәан, ижәуам акәымзар, – даацәажәахт Ҟаисар, – аҵыӡҵыԥ усгьы иалырхит, рхыбрақәа дыргылоит, нас рыпланқәа рзынамыгӡозар жәбап, исҳәаз иашамхозар, абри сԥаҵа азганк наҟ икыдыссаауеит, – аҷыгә-ҷыгәҳәа даааччахт аҵыхәтәаны.

– Аиеи, убри акәҵәҟьоуп иаҳԥырхагоу, – илаф шеиликааз ирдыруа, днеизыԥшит уи Наазым...

Убрантәи, ааигәа инхоз Ҟәышәҭын-иԥа Хынтрыгә иашҭа инҵалеит.

– Зык ҳшәыржәындаз, – иҳәеит Наазым, иаадәылҵыз аԥҳәыс лахь ихы рханы, – аԥшәма дыҟаӡами? – дҵаааит иара.

– Урҭ ыҟамзаргьы, имааиуеи, иахьцоз крыргама, иҳамоу аѡны иҟоуп, – лҳәеит ларгьы дыххаччо, лԥыраҳәа ала лнапы рбауа.

Наазым ихылԥа ааихыхны, ашьацраҽы днатәеит. Амаҭурҭа иныѡналоз аԥшәмаԥҳәыс ибжьы налыкәиргеит: – Аҵкәын дцаны, Хьымцеи Гаги ыҟазар араанӡа иааиааит ҳәа ҳазреиҳәааит!

Лара ачанах аҵәацақәа аныргыланы, аирыӡ ала аӡы лыманы данаадәылҭуаз, аҵкәын ахҭысҭа дынхыҵын, агәарбжьара дныбжьалеит.

Еибарԥшуа аӡы ржәит.

– Аѡныҟа шәааи, Наазым, асасцәагьы уцупеи, мшәан…

– Мамоу, Минушьа, ара ҳаҟаз аҳауаҽы.

– Аѡыза ҷкәын?.. – леирыӡ дѡахашәа, асас днеизыԥшит аԥшәмаԥҳәыс.

– Ѡызар акы иамусын, аха аӡы?.. – даалафит Ҟаисар.

– Ыы, ԥьбит, аѡгьы ҳамоупеи!..

– Уи дыхәмарит, ди… – иҳәеит Ҭырбеи, аҵла ашьапаны иадҟаҵалаз атәарҭаҽы днатәо.

– Наазым, арҭ сасцәоуп, аха уара?.. Бзиала шәаабеит ҳәа разҳәаша уара уоупеи. Адәы шәыкәыртәаны шәҳамоуп.

– Уи егьаурым… Хынтрыгә дабаҟоу, Минушьа? – Наазым ихылԥа ааихыхны ишьамхы иныкәиҵан, инаиҵеит, – иахьа мҽышоуп, чарак ахь дцазаргьы акәхап.

– Мамоу, чара ҳәа ус акгьы ыҟам. Аферма аҽынӡа дналбаан…

– Аа…

– Убригьы дмааири…

– Маҷк аҟара ҳаццакуеит, – нас иаалырҟьаны уи днаназҭааит, – ҳм… Минушьа, ахәыҷы иацы ашкол аҽы дыҟазушь?

Иаалцәымҩхеит, Наазым ари азҵаара илиҵаз. Дшанхашәа дрыхәаԥшуан ҳамҭакы, ашьҭахь лҽы акуашәа-иашьҭуашәа даацәажәеит лара: – Дыҟан ҳәа ауп сара ишыздыруа, аиашазы, шәсызжьом, сабраахь сцан, иаха ауп санааз.

– Дыҟаӡамызт, уи имыдарагьы имныҟәо рацәоуп.

– Ирыҵалазеи мышрак иақәшәаша?

– Ирыҵалазеи? Ашкол еиҵаганы абраҟа Мырзабақь иашҭаҽы иааганы идыргылаанӡа ахәыҷқәа ашкол ахь инаҳашьҭуам ҳәа рҳәауеит ҳәа ҳаҳауеит, еиҳаракгьы абри шәҳабла иаланхо анацәа, абацәа.

– Нын, џьбеит, ишәазҳәада ари аҩыза ажәабжь? – уажәада илмаҳацызшәа, инарымалкит лара.

Убри аамҭазы иеигәышә ижәҩахыр иқәкны, агәашә аҷараҳәа иаартны, ашҭа дааҭалеит Хынтрыгә, иқьышә ҭырқәацәааны дшәышәуа. Уи асасцәа аниба, иеигәышә амаҭурҭа абарҭа иныҵаиршәын, дара рахь иҷәааихеит. Аҧсшәақәа еибыҳәаны, еизыҧшуа, илеибартәеит.

Ушҧаҟоу-сышҧаҟоу ҳәа аҧсшәа карҵәааны ианеибырҳәа ашьҭахь Наазым иаацәыригеит дырҩегьых: – Хынтрыгә, ҳазлацәажәоз умбои, ахәыҷы ашкол ахь аныҟәара далагароуп, егьырҭгьы иара убас.

– Унапы ианызҵада, ҵаара ҧхашьарам? – иаразнак иажәа мҷеыҷқәа наиҷеиргылеит иара.

– Сынамыс, уи исанаҳәо ала сныҟәоит, – иҳәеит Наазым.

– Усҟак уи шәаназҷелымҳаха, ишәымбазҙауаз, уара, ажәлар иқәдыргылаз азҵаара. Адгьыл кәааза ҭбаа-ҭыцә ду алхны ишәҳарбеит, ишәҭахым... Уи иаанагозеи, Наазым ухаҵкы?

– Уи зыҙбарҭоу уареи сареи ҳакәым, ҳаҵкысгьы иҟәышу ыҟоуп, аҭып иқәырҵозар акәхап...

– Ахәыҷқәа ашкол иагырмыжьроуп, аҵараҷы еиҵахар алшоит, арҵаҩцәагьы ҭабуп ҳәа рарҳәашам уашьҭан, урҭгьы ҳаҷкәынцәа роуми, иакәым изҭаҳаргыларызеи?

– Ашкол ахь имныҟәакәа, ируазеи, џьбеит! – лҳәеит аҧшәмаҧҳәыс дахьгылаз.

– Ух, бара ибдыруа аҳа, аф бҷамсааит! – иблақәа рыцәгьаны иҧҳәыс даалықәмақарит аҧшәма.

– Изышәҭахымзеи, уара, абраҟа? Ахәыҷқәагьы рызхара имыѽри.

– Ахәыҷы дхәыҷуп, дыѽроуп, дыҧароуп, аха ашәҟәы иаҳа икызароуп, – иажәа нарылеиҵеит уажәраанҙа ҷымҭ ирзыҙырѽуаз Ҭырбеи.

– Ахәыҷы игәашьамх ҵарызароуп, аха ихшыѽгьы еилфаҷа иҟазароуп, – Ҭырбеи ииҳәаз днақәшаҳаҭхеит Ҟаисаргьы.

– Нас ашкол абраҟа иалаҳхыз аҭып хазынаҷ иҟалар, ҵаѽы класс дыѽналом, ашәҟәыҧхьара аҵыхәа ҧҵәеит ҳәа аума ишәҳәар ишәҭаху?..

– Уи ҳаԥхьаҟатәи усуп, – иажәа аапиҟеит Ҭырбеи, – аха ууанӡа ҳҽи-ҳнапи еиқәыԥса ҳтәар ҟалом, азин ҳамам, еилышәкаауазар.

– Сшәазҵаар сҵахын... аҵыхәа шәакәшаны цқьа ижәбоу, уара, ари адгьыл? – аҵак дазымԥшӡакәа, – ишәгәамԥхаӡеи, шәдинаныс?

– Иаҳгәаԥхеит, абасҵәҟьа ибзиоуп ҳәагьы ҳаҟамызт, – даҽын Ҭырбеи, – аргыларақәагьы бзианы иаанахәартә, ашәыр ауҵозаргьы ианаалартә иҟами, аха маҷк илаҟәырами?..

– Илаҟәыразаргьы бзиоуп, ҳа ҳзын иманшәалоуп.

– Убри уҳәар исмаҳаи...изакәызеи ҳҳәахуеит, – иаахиркәшеит Наазым.

Убри аамҭазы агәылара ирышьҭыз ахәыҷы «ҽеыуаѽыки» ашҭа иааҭалеит. «Аҽеыуаѽ» дзықәтәаз гәыжьзаарын, амгәацәа аҳаскьынра иларҳәазо, ахы ақәыжьны иааиуан, аҷкәын агәашә наиркын, дхысхысуа уи днашьҭалт. Агәыжь шааиуаз, ашҭа агәҭаны ихьышьархха иаагылеит.

– Ыы, ақәышь уагааит! – ишьапқәа ыргьаланы аварақәа нкыдиршшааит, аха умԥсуандаз иара ахьгылац игылан.

– Сас дахьк дузаауеит, Хынтрыгә узтәоузеи, унеиԥылеишь! – даалафит Наазым.

– Ух, аныԥсных уҽасааит, уара убаҟахыз, – даацәажәеит Хынтрыгә, ииаз датәамбашәа.

Егьи игәыжь аҭәра аҽакшо, ихылпажә ала уажәы-уажә ахәда шыҟаз дасуан: – Абри ауп иуқәнаго, аиеи... Уеиҭанамгааит, цас иууама! – дуаруаруан иара.

– Дызусҵада, уара, ари? – инапы илахь иадкыланы уахь днаԥшит Ҭырбеи, – агәыжь хьышьырхха иақәтәаны иаҳзааua?

– Иара иоуми, иумдырша иакәхааит, – инаиаҭеикит уи Наазым, иҽгьы наҟ инаирҳәит, анцәа дсумырбан иҳәарашәа. Зныкыршәа иаарыдгылаз ахәыҷы дыниазҵааит иара, – уара, Кәашә, узызцаз ҙәыр дубама?

– Аҭаацәа ирасҳәеит, дара ыҟаҙамызт, – аҵак ҟаиҵеит дҳақьԥсықьуа ахәыҷы.

– Иаауама, урҵ абзиахәқәа, – даацәажәеит Наазым, – шәыззааз рцәа иаламшәакәа иҟам, еиҳаракгьы Гаг...

– Гаг Абыԥба? – дҵааит Ҟаисар.

– Аиеи, – аҭак ҟаиҵеит Наазым.

– Ыы… Ашшыԥхьыз иҳауз убри иҙбахәгьы арбоуп…

– Уи иамуазар уаҟәыҵ… Арахь ууаи, уа игылазааит иуауаҙа, – ибжьы наиқәиргеит аԥшәма ашҭа азхаз «аҿыуаѽ» игылаз.

Егьигьы зынҙа сарԥхашьоит игәахәзар акәхап, игәыжь длақәыѽрын, дцырга-цырго иҿааихеит.

– Утәа арахь ууаины, – инаидиҵеит аԥшәма.

– Мамоу, стәаҙом сара, – ифырмахьҵә иикыз шьҭакшо даатгылеит.

– Изакәызеи, Сократ, аԥсшәагь ҳауаҳәауамеи, уҳазгәааны уҟоума? – даахәмарит Наазым.

– Аԥсшәа уасҳәар, суркьаҭара уҟоуп, – иблақәа ырҟәыс-ҟәысуа днарзыԥшит.

Хынтрыгә иааиз игәыла дсыдгылап, исыцирҵзып ҳәа агәыҕра иманы, иажәа аахиртлеит, – егьырҭ ақыҭақәа ҳазлареицәоузеи ҳара, шәҳацхраа, ҳа ҳтәқәа шәоуми…

– Арҭ рнапы ианыхзар… – иажәа ааԥиҟеит уи Наазым.

– Рнапы ианымкәа?.. – ргәы ааирчыхәчыхәырцгьы иҙбазар акәхап, инаиҵеит, – рнапы иану ҳара ҳныҟәнагартә иҟоуп… Шәымбои, ҳашкол цәѽажәҙа изеиԥшрахаз. Ҷыц зыргылара азин ҳаузгьы, ҳаимак иахҟьаны ииаанкылоуп.

– Хынтрыгә!.. – ҭынч дналагеит Ҭырбеи, ари аус азы игәааанагара иҳәарц шиҭахымызгьы, – абраҟа, ҵабыргны, аҭыԥ бзиоуп. Излаҟәнушьо ҳәа акгьы иалаҟам, аха… Аха зхысҳәауа, ақыҭа иагәны, жәлары ирзеиԥшны иҟало, иҟамло?..

– Изыҟамлозеишь?.. – днаҷаԥеит Сократгьы.

– Агаҷа инхо ишԥарзууеи, Сократ, урҭ жәларык ыҟоуп.

– Агаҷа инхо сгәыжь рыстоит, иалацалап, иалаалап, ирхызбаауада…

– Агаҷа инхо ргәашьамх еибаго иҟоуп, – аҵәгьы налеиҵар цәгьа имбо ацәажәара даҷын Хынтрыгә, – амашьына шәҳәап, амѽа шәҳәап, шәызларыцхраақәаша мачхәума.

– Абарҭ агәаѽақәа ирҭыганы амѽа арахь ахагалара имариоу шусым асабигьы еиликаауеит. Уи акәым, километраки бжаки роуп иҟоу, шәара шәыҟнытә амѽа аусҳәарҭа аҷынҙа иугозар… Аха уи аҙәгьы иҵахым. Расҭа ихаан нап адыркын,

аха ашьҭахь иҟалаз ижәдыруа ауп… Ахәыҷқәа амашьынагьы рҭахымызт, агәыдыҳәа амҩа ишану ашколаҿ инкылсуан, иҟаҵазар иара…

– Иҟаҳҵахзар, егьихзар… – иԥынҵа дынҭацәажәеит Сократ.

– Зегь акоуп ақыҭа агәы арахь ииагатәуп, – иаахиркәшеит Хынтрыгә.

– Бзиоуп, ииаагап, аха изцәыхарахо ишԥарзаауеи?

– Изцәыхарахо ртәы сара исыʒбахьеит, изымуа арахь са сышҟа иаашәышьҭ, урҭ дареи сареи ҳаинаалоит, – иҿгьы аахькәажит уажә Сократ, уи иԥынҵа еизыхәхәашәа, еидҟьаԥсла илашьҭын, иблақәа, аш рхушәа, еимарҩызааны иҟан, ихы азбжа кцәыԛәԥсса, хәыцшьаҭырак ыԛәгыламызт. Егьирахь ихахәы еилассы илымҳақәа хырҩауан, ижакьақәа саʒамызт. Иԥшышьа, игылашьа унахәаԥшыр, уаԥхьа даагылон зыхьʒ ныҟәигоз ажәытәҙатәи абырзен философ Сократ. Арҵага шәҟәқәа рҟнытә иаадыруа ихаҿыртәашьа аҟәышреи харахәыцреи рнубаалозар – ари, ҳа ҳ-Сократ ихаҿы цагәыреи абзамыҟәреи ракәʒан ианыԥшуаз. Уажәы дахьгылаз даалҟьашәа даацәажәеит иара: – Шәызҿуи, уара, шәарҵ… Акгьы ҳахьамыԥхьац, ҳабзамыҟәцәоу ҷьышәшьома, иҟаумҵоз амҩа, – Наазым ихы наиқәкны, даазқәыршәшәашәа аа҆каиҵеит, – аа, афаитон аныланы иахьнеиуа…

– Уара ушаагылара, удинанс… – иҳәеит Наазым, игәы кыдгыланы дшыҟаз ихаҿы ианыԥшуа.

– Саанымгылакәа, исзымҳәар ҟалап, ҵаны. Аброуп ақыҭа агәы ахьыҟоу!

«Агәҭа ахьзеиҟароу ухы ыҵыҳәхәо анышә уамандаз, аха уабаҟоу!» – ҳәа иеиҳәарц игәы иааҭаххын, аха иҿааникылеит Наазым.

– Уи ушәахьоума, Сократ, ҵаара ԥхашьарам рҳәоит? – аҵәы налеиҵеит Ҟаисар.

– Исымшәацт, аха издыруеит…

– Ахы уаҩы изихагылоу дхәыцырц азоуп, ақыҭа аган иадыршәылоу адгьыл ҿыҵ агәҭа излатәузеи, суазҵаауеит, Сократ? – иблақәа ҵырхәны, днацралашәа ауп Наазым арҵ ажәақәа шиҳәаз.

– Аган акәҙам, ахы-аҵыхәа роуп аус злоу... Урҭ урыхәаԥшуазар, агәҭа ахьазеиҟароу иҭашәоит.

Иԥаҵа ԥхьашьшьаауа, Хынтрыгә даацәажәеит: – Абри аус абасҟак арххара аҭахҙамызт ҳгәы зхьыблуа оумак уа иҟоушәа... Ҳколнхацәа рҳәатәы анылымҵ, игәааит, аусура ҳҭыҵуам рҳәеит. Ашколхәыҷқәа аанызкылазгьы ҟалақәеит.

– Абас еиԥш уи аус азнеира иашам, Хынтрыгә ухаҵкы. Иаахҵәаны иуҳәозар, ари иаанаго ауаа рыжәѡа аҭҟьароуп.

– Рыжәѡа аҭҟьара уҳәоу?..

– Ари аҵыхәа ԥҵәатәуп, мамзар?..

– Мамзар, икьаԥа хутҵәар ҟалап, ҵаны, – иаԥхьаҟа шьаҿак ааҟаиҵахын, Сократ дхьышьырхха даагылеит.

Убри аамҭазы игәыжь ыѡны аҿынанахеит, ишимчыз ибжьы анақәирга, деилнакаазшәа, иԥыцҙа иаагылеит.

– Ақыҭагәы алхра жәлары зегьы ирусуп, аҙәы-ѡыцьа ракәҙам уи зыҙбауа... – Ҭырбеи ихы ааибгын инаиҵеит: – Аусурахь ҳҭыҵуам, ашкол ахь ҳнеиуам ҳәа акы аԥшьрымгароуп.

– Ҳаргьы ҳзызҵааua шьоук ҳамоуп, аҵла гәаѡа ҳҭымҵит... – иихәаз ааицәымгхан, иҿааникылт Хынтрыгә.

«Иҿыѡрыз убо» ҳәа аанарго, Наазым Ҭырбеи днеиҿаԥшит.

– Ашколхәыҷқәа шәырԥырхагамхан...

– Ҳашԥарԥырхагахои, нан, Ҭырбеи, акыр рылҵуазар ҳәа ҳарзыԥшуеитеи, – лҳәеит, даара иаагәхьааганы аԥшәмаԥҳәыс.

– Уаҵәы ашкол ахь ицоит, Сократ, уаргьы ухәыҷқәа ноугароуп, – дҵаҳасабла даацәажәеит Ҭырбеи.

– Ашколгьы аусҳәарҭагьы ааганы абра ахәы ианықәшәмыргыла, хәыҷык ашкол ахь днасышьҭуам. Маскеи Хәаскьеи Дәрыԥшь иганы иҭасҵоит, егьырҭ иаанхаз – Калдахәара аинтернат иасҵоит.

– Ус убахьоу?.. – ихы-иҿы ааиреицакын, ҿыцха днаԥшит Ҟаисар.

– Аиеи, Сократ дарауазар ҳәа иԥшыҵәҟьами даргьы, – иҳәеит Наазым.

– Изсзыԥшыми?.. Сымч ақәымхар ҟалап, ҵаны!

– Ак шәасҳәашан, уара, – дналагеит Ҭырбеи, – шәхәыҷқәа шаны ақыҭақәа ирылашәыпсоит, аха иара ашкол ахаҭа шәыздыргылауоу?..

– Ахәыҷқәа маҷуп ҳәа уа аҵыхәа аапырымҵәашеи, – инациҵеит Наазымгьы.

– Иаа? – Сократ иҽы ахьааихихыз уа иаанхеит, – ахәыҷқәа шпамаҷу, хәыҷымзар иҳамада?..

– Аа, зҽы аус ҳамоу... – даацәажәеит Ҟаисар.

Егьи дырԥегьых иара итәы даҽын: – Адгьыл кәаза замана...

– Аҭып цәгьоуп ҳәа аҙәгьы имҳәаҙеит, – инаиаҭеикит Наазым.

– Нас иҟалазеи? – дҵаахит егьи.

– Иудыруама егьырҵ шахәапшуа?..

– Исыздыруам, издырырцгьы сҭахым...

– Уара изакәызеи иуцәажәашьоу, – ичҳауа дшааиуаз дааилашәеит Наазым, аха нас дааиԥхьхәыцын, инациҵеит: – Уаҭасҵом уара, избан акәзар, уи иуҳәауа ухатәы гәаанагара акәҙам, аҙәы иҽы уҭагыланы уцәажәоит. Убрыгь аамдыркәа...

– Уи саргьы исаҿԥнышәҳәар цәгьа ижәымбо шәыҟоуп, иҳахьзеи, ҳхатәы гәаанагара ҳамамкәа, – дныбжьапалеит Хынтрыгә.

– Схатәы гәаанагара сымамкәа, исҳәо-изуа сзымдыруа, сышԥоуԥхьаҙои уара. Ани, шәара шәеиԥш, маны-маны Сагьаса ҳәа ашәҟәы аԥхьара ахьсзымдыруа акәу?.. Сара соуп Цгәаа рырахә акы-ԥба ҳәа иааԥхьаҙаны рхыԥхьаҙара шьақәзыргылаз, убри анаԥсгьы, аҭыпаҿ ахьшьцәа амца анеиҿаркуаз, аҟәаргьатәқәа раасҭа аԥарҵә еиҳа ишеиҩьу рхы иҵазгалаз...

– Осс... Уажәшьҭа ҳлыҵабга ҳцахт! – иҳәеит Наазым, ихы шьҭацаланы дахьгылаз.

– Амра ахәы ианлавҵалалак, аеҵәақәа ԥхеиԥхеиуа жәԥанаҿ изцәыртуа, ҿынла урҵ зымԥхо, уи мзызкәас иамоу уҳәа сара соуп ишьақәзыргылаз...

– Уара, ари дастрономума? – дааҿхырҵааит Ҟаисар?

– Агастроном иалухи, аха сара аказын суазҵаауеит.

– Изакәызеишь?..

– Изакәу умбо, ухатцкы, абни агәыжь игылоу атцыхәа ауып, аџьма атцыхәа кьаҽгәагәаҙа иҟоуп, изыхҟьазеи убри?

– Ухатцазар, аҭак ҟатца уажәшьҭа, – уамашәа иааибеит Наазым.

– Аҭак сара сакәым, иара ихаҭа изыҟатцом.

– Изыҟамтцар ҟалап, цаны...

Иччар изымыччо, итцәуар, изымтцәуа иԥшуан итәақәаз.

Ҟаисар изнымкылазт аџыкәџыкә ааиргеит: – Цьым, ари аракәым иахьиҭыԥу, Аҟәа ауниверситет аҽы дганы алекциа дарԥхьалатәуп.

– Илымшар ҟалап, цаны... Шәара шаҟа аџьа адыжәбалаз аҟара сара аџьа адызбалар, Аԥсны сналтцны, иахьеиҳабыроу цьара стәазаауан.

– Ишәиркит ҳәа сыҟоуп атцәы! – инапқәа леивиган Наазым, асасцәа дларзыԥшит.

– Сара ԥсабарала сцәа-сжьы иаднакылаз ала сыҟоуп, уи аҙәгьы иамеимкааит. Шәарҭ... – Ҭырбеии Ҟаисари ихы нарыҟәикын, – шәарҭу?.. Кьини-кьини пеѡ-пеѡ ҳәа уи шәгазеҭ шәадтәалаз!..

– Уамыԥхьаҙои, Сократ, уи ҳгазеҭ, – днаиазҵааит Ҟаисар.

– Самыԥхьаҙакәагьы иану здыруеит. Ҭакәажәык ацәажәара аныхҭалк, лыбз нҭахырцәан, лара «иаҳәац аҳәоит» ҳәа ак лҳәон еиԥш, шәгазеҭгьы еснагь иаҳәауа акоуп.

– Ишԥа, уара?.. – днаиҽаԥарц иҿыназишәоны, Ҭырбеи уи ила наиирбан, даақәихит.

– Ҟаисар акәу, Масар акәу иухьҙу сыздыруам, аха уцәажәашьақәа сгәаԥхом, исгәаԥхом иаахцәаны.

Ҟаисар иблокнот ажәжәаҳәа акы наниҵеит.

– Аиеи, уажә абри ажәаԥҟа исҳәазгьы убра инанҵа, нас сара истәуп ҳәа уалаҿхәала.

– Ааи, усоуп, – дааччеит Ҟаисар, – иблокнотгьы наҟ иџьыба инҭеиҵеит.

– Узымччозеи, исҳәаз сажәа лыԥшаахқәа ананутца...

Наазым, ихы Ҭырбеи инаидикылан, илымҳа дынҭахәыҭхәыҭит: – Иубоит жәлар рус знапы ианырцаз, ҳхантәаѡцәа бзиахәқәа. Ироуҳәозеи, узацәажәо ҳәа аҙәыр дыҟоума?

– Сара сцеит, абзиара шәзыҟалааит, – иҳәан, дцырга-цырго иҽынеихеит Сократ. Игәыжь ахьгылаз днеин иарҕьа шьапы агәчама инхырыԝршәа, мгәацәха дҳәазаны днақәтәеит. – Ачу, ачу! – ишьапқәагьы ырҟалтыпсны амгәацәа нкыдыршааны, агәашә дылҭытцын, агәарабжьара дныбжьалт, игәыжь авыр-вырҳәа аҵыхәа аҟьон.

– Ҳаи, аллаҳ цәгьара иқәиҵааит, ас ԥсышьа уаԝы ибахьома! – игәы нханы дцәажәон Наазым, – ухылпа ыршәны ауаа ирылоуҵар, изыхәҭоугьы изыхәҭамгьы зегьы асуеит.

– Бара, аԥшәмаԥҳәыс, акы аабырмазеир, фырԥьанқәакгьы аанаҳамкыларызеи...

– Хынтрыгә, уара, ачеиԥьыка змоу уаԝуп, уи аадыруеит, аха уажәтәиала ҳамарам, дԝагылеит Ҭырбеи, – уаҵәы ахәыҷы ашкол ахь днеиуеит, ихьӡузеи иара?!

– Шьырбеи, – ишьҭахь ихы ааибԍит Хынтрыгә, – шәаанҽасындаз ҳамҭакы, умырҵысы шәцоитеи, иҟалома ус?

– Аԝадагьы ҳԝықәԥшышт, даҽа аӡәык-ԝыԥьак батәуп.

– Ус иага иҟазаргьы...

– Аҽазны...

Ицарц иԝагылеит егьырҭгьы.

VI

Адырԝаҽены акәын. Ахԥатәи аурок ахь аҵәҵәа ҟалахьан. Еихьыс-еиԥысуа ахәыҷқәа аклассқәа ирыԝналон. Арҵаԝцәагьы ржурналқәа рԝыҵыршь акоридор еиҵҳәа ду иныбжьалт.

Ҭырбеи алаԍырӡ еиԥш ацәыкәбар зыдшыла иҟаз аԥенԥьыр дадгыланы абаҳчахь дыԥшуан. Уи уажә илаԥш иаатцашәеит, абраҟа аҵара аниҵозиԝызцәеи иареи еиҭарҳаз аӡынҵәа, гыларала митәык иаԝцамызт, аха имахәажәшьахәажәха, аҽеимыртаҷа, абна ацәхыԥ иадиалан азганк, наҟ мрагыларахь ихаз, иҟаԥшьы-уаркалеиуа ашәыр алубаауан, ашәшьыра иамадаз егьи аган, иахьыԥсаашәа илашьҭын, иҽаз аҵәақәагьы икылбаҳҭаа, иԥштәыдаха иҟан. Аҵаҟа амыԍқәеи аҭәахәҵәқәеи еилиааны иԝеиуаз, илаҟәыз амахәқәа ирхьынԥашалон.

Убри аҽны, аурокқәа ианрылга ашьҭахь, ахәыҷқәа ашкол иаҵакыз аучасткаҿы аус руан. Классцыԥхьаҙа иша-шаны ирыдын дасу иҟарҵашаз.Ҭырбеи иҩызцәеи иареи абаҳақәа кны ашәыршьапқәа рҭыԥқәа дырмазеиуан. Шьоукгьы акәыр-ҷыжьқәа рыла ауац ааганы, ажрақәа ирҭарыԥсон.

Ница Уасил-иԥҳа шәыршьапык амахәқәа еидкыланы иаашьҭылхын, анышә ацырԥсса, ихыргьежьааны ҿыц ижыз ажра инҭалыргылеит, адацқәагьы ауац цәаакыра инарылашьшьит.

Ҭырбеии Алтениеи рбаҳақәа рыла иҵдырԥԥоз анышә иасны уахь иҭарыжьуан...

Урҭ иаарыдгылаз адиректор русушьа игәаԥханы краамҭа дырзыԥшуан, иблақәа аразра рхыҳәҳәыла ҿааиҵит иара: – Иҭашәыԥсацыԥхьаҙа шәҭагыланы еиҵашәкәаҳаларoуп, убасҟан ауп аԥашәқәа анакуа, еилышәкаама?

– Еилыркаара ҳәа... – даахәмарит Ница Уасил-иԥҳа...

Адиректор ишиҳәаз еиԥш, анышә ԥыҵк ҭарԥсацыԥхьаҙа, инҭагыланы ирапо иааҭдырҭәаан, аҵыхәтәаны инхаз аԥсыларақәа ашьапы инадырҳәҳәалан иааимадырҩызааит.

– Шәыхьҙ ахызааит абри аҵәашьапы, – лҳәеит арҵаҩԥҳәыс, лқьышә ачча ыкәххы, – шәара шәзоуми ҳзаҿугьы...

– Дара рзын, раамышьҭахь иааиуа рзынгьы, – инаҵиҵеит адиректор.

– Ҳәарада...

Ахәыҷқәа рырҵаҩцәа абас иахьырзааигәаз,рыҿараҟаратәны иахьрацәажәоз ргәы иаахәон, иҳалымшашагьы ҳалшандаз ҳәа рҿазҵәылхны аус руан урҭ.

– Ус акәым... амахәқәа шәҵәахитеи, шәбаашәт, – лҳәан, арҵаҩԥҳәыс, урҭ рааигәара аус зуаз ахәыҷқәа рахь дниасит.

Ҭырбеи азныказы дааилшеит, имч кәадахо ибаҳа инапы иазнымкыло даақалеит, исыхьзеи, ааигәахәт, ашьҭахь маҷк иԥсы ааивиган, иҩыза дылзыԥшуа ҩаԥхьа ибаҳа ныҵаиркьакьеит, аха знызынла ишьапы ақәшәомызт. Убас ицәымҭхеит дара ааныжьны рырҵаҩԥҳәыс рҩызцәа рахь дахьнеиз, шьыцроума, хыбаароума ари зызҳәаз ихаҭагьы еилырганы имамызт. Уажәы-уажәы лара лахь дынхьаԥшуан. Лыхцәшьыҵәарақәа лыбла ианҭаԥсалак, «фу» ҳәа дна-

ҭаҭәҳәаны, иныԥхьалҳәон, ас акәым, абас ауп ҳәа лнапы ҟәымшәышәқәа иркыз лбаҳа мѡанҭо, ашколхәыҷқәа дрыдгылан иҟарҭаша дырбауа.

Ԥшасырҭамызт абрахь, аха знызынла уи анаакҿаслак, ашәҭқәа зланы лбырфын-ҭкы илшәыз лцәа инадшәаҟьалон...

Ҭырбеи убрахь инаԥшымҭаз, ибаҳа илдәықәитҵаз шлеиуаз ақьышә атҵарра Алтениа леимаа атҵыршьы атҵкар инахысын анышә иналашьшьит.

– О, уара, сшьапы ԥумҟан, акы еиԥшымкәа суҳәоит! – лышьҭахьҟа маҷк днеиҭаԥеит лара...

– Ҭырбеи! – даахьеирԥшит уи иааидгылаз Ҟаисар.

– Дубозма абухгалтер? – дҵааит Ҭырбеи.

– Дызбеит, аха лгәалаҟарагьы бжьысхит.

– Избан?

– Ашшыԥхьыӡ иаҳәауа иашоуп, аведомост аҿы иуԥылоит уаҟа зыӡбахә ҳәоу зегьы...

– Ных, анцәа иныс?..

– Аиеи, мшәан. Ихоумҵои?.. – дааԥышәырччан, инацитҵеит: – Бабыз Алҭыч-иԥа аҟарулра нықәигошәа асиа дҭаѡуп.

– Уи ҵыԥх ҳанаағытҵсуаз дыԥсит. Амала хыла адамра дадмырси!

– Ҟарамсада?..

– Убрыгьы, ашшыԥхьӡ ишарбоу еиԥш, ѡныԥссаѡыс дахыԥхьаӡалоуп...

– 90 шықәса зхыҵуа аҭакәажә?.. Еилагеит, анцәа еилеигааит!

– Еилагаӡам...

– Дыҟоумашь иара адиректор ихаҭа?

– Акрыздыруоу...

Акоридор ҭыкка иҵацәны, ашәқәа ирылыѡны иуаҳауан арҵаѡцәа рыбжьы, аҵыхәтәантәи аклассқәа руак аҿы ахәыҷқәагьы ур-ур рымшха еилан, рырҵаѡы дымнеицзар акәхарын.

Адиректор икабинет ашә инылагылон еиԥш аан, ԥҳәыс шәпажәпак убрахьынтә даадәылҵит қьаадқәак еиларҟәыҷны икны, лылахь еиқәҵаны.

– «Иаха сыцәаҙамызт» иҳәахт… Ыы, цәаблаҟы дикааит, – иаалпылаз данаарыдҳала, лҷееанылкылеит, лапшыла иааимылдан, днарпырҟьа дцеит.

– Дызустада, уара, ари?

– Лара лоуп, – аҭак ҟаиҵеит Ҟаисар.

– Лара дызустада?

– Ашьыжь згәалаҟара бжьысхыз.

– Аа, изакәызеи сҳәахуеит…

Ашә инхытцын, иныѡналт уахь, ауадахь. Хсаалоуп уҳәаратәы акы еиларҷены астол иқәын, еилажәжәа-еилапҵы қьаадқәакгьы убраҟа иаваҵсан. Аҵардақәа ахьааимҟьоз аҵенҵьыр ахаҷы, ацәа акәччә глобуск ықәгылан. Ҭырбеи иаразнак идырит акласс данҭаз географиа рызҭоз арҵаѡы импытцарҟәыҟәны ирызнеигалоз аглобус. Астол аварахьшәа ҟәардәқәакгьы убон, абҕадҵарҭа аҭаҵсақәа еилыҟьҟьа, акгьы азшьапык аҵаҟәаланы акәакьтахьшәа икҷагылан.

Зхы аҵенҵьыр ахь ирханы аҭзамц иавагылаз ажәытәзатәи адиуан даниаланы дыцәан адиректор. Амра ашәахәақәа иҷаҵсоз ракәу, мамзаргьы иаха иижәыз акәу, иҟазцахыз уара идыр, илахь аҵхзы цәыкәбарқәа иқәыжжыз, ашәахәеи дареи ахьеилазѡауаз, цәарҵшзаҭыҵушәа акәын ишубоз. Иҵынҵа акьаѡра, цас иауашәа, мҵы еиқәаҵәа дук ачычан, инадтәалацыҵхьаза иҷы ҭырчаа «ҵфу!» ҳәа даҭәҳәон, азныказы инықәпраны ицон, аха иаахагьежьны ѡаҵхьа инеины уа иныкәтәахуан. Дырѡегьых – «ҵфу!..» Абас шаҟантәы.

«Ҳм… ам, ам… Хынтрыгә уаҵәцақәа ааныкыл, ухху згеит» – дныҟрымҷерымуан иара, зныкыршәа аҭзамцахь иҷы наирҳәит.

– Ух, аныҵсанах уҷасааит, – ибжьы ларҟәны даацәажәеит Ҟаисар, – ари уажәгьы ачараҷы астол дахатәоу ҷьишьома, уара… – акласстә журнал даахан иааиртит…

Убри аамҭазы Ҭырбеи илаҵш нақәшәеит ашькаҵ ҳарак ахы иқәыз ашәҟәы: «Махьал Трашба».

…Аредакциа аҟәшаҷы акәын. Ҭырбеи астол дахатәаны аусура даҷын, маҷкгьы дыццакуан, иҟалаз уи ауп, икылххы аофициалтә материалқәа ииаз агазеҭ иахьыгзатәын, ихы

ақәырԥсны дшаԥхьоз ауп дшааѡналазгьы лара. Дѡалхатҵгыланы аԥсшәа налеиҳәеит. Ларгьы даагәыдылкылан, ахәыҷы, аду зегьы днаразҵааит, аҭакқәа аныƙаитҵа, илирбаз аҭыԥаҷы днатәеит.

Иааиз Ҭырбеи иидыруаз ԥҳәысын, анкьа еигәылацәан, еизааигәаны инхон, аѡнраҳәа данца еицәыхарахан димбеижьҭеигьы такә аатҵуан.

«Даазгазеишь?..» – даахәыцит иара. – Ҳамҭакы иаасараҙа, ԥхьатәык сырҭан, иаарласынгьы исмырхынҳәыр ауам, алу алагара агхараҳа, усутә ара иагхараны иƙаҙам.

– Бзиоуп, нан, сара ццакыра сымаҙам, сааԥшуеит, – лкасы еиқәаҵәа лышьҭахьƙа инылхаршәны, еилыѡрны иƙаз лыхцәы еикәарҷеы, иҷеыгәҙа иааидылкылан, ашпилкақәа налаҵаналаҵаны иаалырҷеин, ѡаԥхьа лхы инықәлыршәит, лызнапык лѡыҵра иныҵакшәа, егьи лнапы лқьышә иадкыланы Ҭырбеи дизыԥшуан. Афымцатә ԥшандага заҵәык ықәгьежьаан аус ауан, уажәы-уажәы убри иналѡны иуаҳауан афи-сиҳәа аулицахь иниаƙьоз амашьынақәа рышьҭыбжь, иашьцыламыз изы даара иуадаѡын, иашьцылахьаз агәхьаагьы икымызт.

Ҭырбеи ихы ҵаарƙәыланы аԥхьара даҷын, акы иҵәаҕәон, акы аниҵон... Уи лара маҷк лгәы инанамгазаргьы лхы-лҷы ианыԥшуамызт, лхәыцреи лареи ракәын уажәы еихәлацәажәоз, гәыла-ԥсылагьы еимадаз.

«Амхы дҭазар иҷеага нкаршәны иҷааихон, аха қьаадқәак дрыдтәалоуп, ирнихуа, ирниҵо закәу аллаҳ итәуп. Ега еилахазаргьы, аԥша ахәхәаҳәа ирхьысуа ауада иѡнатәами, ҳара шьоук ҳауп акәымзар... Аха уаҳа ишԥа? Зегь еиԥшхашьас ирымоузеи, – иааԥлыргеит раԥхьаҙатәи лхәыцра, убраƙагьы шьоук аҭахуп. Зегь абраƙа иааны ԥшькәакьҭак змоу ауада иѡнатәар, ауаа крырҷазҵода? Сашьа еиқәыбгагьы абас уахиҷени дтәаны дыѡуан, даԥхьон, аха иара изын акгьы ыƙамызт...»

– Бныскылазар ƙалап, ожәшьҭа акагьы сыгым салгоит лассы, – аҭынчра еилаго даацәажәеит Ҭырбеи.

– Ҷааны имнеиша, сааны сабаушьклаҳаи саргьы?..

Ҭырбеи дзыԥхьоз даалаган, ахы-аҵыхәа еидкыланы дназыԥшын, еиқәырҷеы, ԥҳәызбак дааиԥхьан иналиҵеит. Уи

данындәылҭуаз иналышьҭеиҳәеит: – Аредактор сиҭаххозар, сара макьана ара сыԥоуп, сындәлҭыргьы саауеит лассы.

– Исаҳаит ишәҳәаз, – ашә агәараҳәа инкыдҳалт.

Ҭырбеи иҭып даахыҵын, диасны аԥҳәыс лаԥхьашәа днатәеит.

Иблақәа ѡеиҵыхны днализыԥшит уи, лыжәѡахыр хызѡоз лкасеиқәаҵәа инаҵибааит лармарахь ала лгәышԥы иаркыз ақыҭатә анагҙаратә комитет ахь адепутатразы адырга ҷыда. – Баазцазеи, бзиароу? – дынлазҵааит уи Ҭырбеи.

– Узбар сҭахызижьҭеи крааҵуеит, аха хҭаҵәыхак ҳамам, ауаа урыланхо иԥхарҵо ԥаумҵар ауам, ԥанҵ мазарак ҳадаҳкылан, даргьы кыдлом, хаԥсыроуп иаҳхааго, – лнапы астол инықәылҵан, ѡаԥхьа дналагеит: – Ҽааны сымнеиааит, ахәыҷқәагьы гәшәеит, рурокқәа рҳәару, аѡнусқәа рҳәару...

– Ҳаргьы убас акәымзи ҳанхәыҷқәаз ҳшыԥаз амбатә еилаагҙон. Ауаѡы даныҷкәыноу маҷк дхабыхацыр цәгьаҙам...

– Дымгәаԥи, мшәан... Аха уажәшьҭа шәлыхьҙеит, анцәа иԥьшьахартә. Уи лакәым ҳара зегьы ҳшәықәгәыгуеит.

– Ҳаргьы ҳақәпақәсуа макьана ҭышәынтәалара ҳамаҙам. Ҳабзиара дук илбахьоузеи акәтағьцәа ҳалхны ҳзааҙаз ҳан.

– Ишәзымҳаи, ауаѡрахьы шәкылымси. Ҳара ҳтәқәа макьана ирылҵуа здыруада?..

– Рыԥсынҵры шәаҳәала, ди, рыԥсынҵры... Гәабзиароуп адунеи аҷы иԥоу, аҵара иашьҭоу мышкымзар мышкызны ҷьара дкылымсыр ауҙом.

– Абарҵ зегьы шәеибгазар, урҵгьы ак рылҵып. Шәара шәоуп ҳзықәгәыгуа, нан, Ҭырбеи.

Ԥытраамҭак иааҭынчрахеит, аҭҙаҷы икнаҳаз ажәытәеи асаат абжьада даҿа шьҭыбжьык ѡныѡуамызт уажә ауада.

Ҭырбеи асаат дѡаҵаԥшит, ак ԥалахьан, аԥсеиҵакымҵа иаамҵан, аҙәгьы уаала ҳәа ашә ихы аакылеикын, сызцом ҳәа аниеиҳәа, ашә нкыдиҵан, «дрыгә-дрыгә» ҳәа амардуан даҷаланы дахьцоз ишьапышьҭыбжь уаҳауан.

– Нан, Ҭырбеи! Сара усҳәарҵак ашә сынхыҵны аҙәы сизамышшыц, шәԥәыкгьы ѡны аҙәы ихьҙала иаласымҵацт, – дналагеит лара, хьаа дук шлымаз мѡашьауа, – сара араԥа,

уа уҽы сзааиз, дҳацәтәымым, ҳара даҳтәуп ҳәа ауп… Автобус санакәҵ, сшааиуаз исымѡатәны аԥсуа институт аҽгьы сынкыдгылт, саҳәшьаԥак убраҟа аус иуеит, ҵарауаѡуп, убригьы дсыкәымшәеит.

– Сара сахьшәыхәо ҳәа крыҟазар, схы шәхызбаауам, – лара лышҟагьы маҷк днаскьеит.

– Сашьа мцацәа иоуп сара сызҽу, акгьы зкәымыз… Иара даҳҳагыланы ҳирҽеир акәымзи, нан, аха иабаҟоу уи аѡыза аразҟы анцәа иҳаимҭеит… Арахь ҳара ҳашҟа зҽы хамыз ԥҳәыск диднагалан, иуада хәычқәагьы ҳацәлырӡырц ачык ауп иааҳагхаз, – лылабжышқәа аахаҟәҟәалеит, лқьышәқәа ааимахәа-ааимахәан, – кыр ҳақәындаз, ма ихылҵк дҳамамзаауаз. Нан, Ҭырбеи, Махьал сара дсашьан, аха ажәлар дырҵеин, аҵара даналага нахыс, ихы ѡышьҭымхӡакәа усуран дызҽыз. Ҳқыҵа гәакьаҽы аԥшаахқәа адгьыл ицәыҵиԥшааз, Қарҭ, Аҟәа уҳәа акыр амузеиқәа рҽы итәаахуп… Ишәҟәқәагьы хар амаӡамкәа итрыжьит, срыкәыхшахааит. – Лыԥсы лгәы икылачыма уҳәаратәы, даакьыԥсықьит ԥыҵраамҭакгьы лҽымҭра ашьҭахь, «уҳ, гәышьа» ҳәа лыԥсы ааивылган, ѡаԥхьа ацәажәара дналагеит, – иаҳәшьа еиқәаҵәа, ишудыруа еиԥш ихьӡ ашкол иахырҵеит, иҵабуп ҳәа раҳҳәауеит уи иазаапсаз… Ибаҟа хәычгьы ҟарҵан, аха убри иахьахәҵаз ҷьара иныкәдыргылараҭәы изыҟамлеит. Рлымҳа инҭысшьын, уи бара бусс иалоузеи, ианыҟаҵатәу ишыҟаҵатәу ҳара иаабап ҳәа сарҳәеит…

– Ибазҳәо?

– Адиректор лахьышәашәшәа иҟоу… Мап аӡәгьы икӡом, аха изхәарҭоузеи?.. Ишыкәсхыҵра инакәыршәаны иныкәдыргылар, иѡызцәа аапхьаны, ашколгьы ихьӡ шаху ззымдыруа ыҟоуп, ажәакәак наихырҳәаар бзиами, нан, ааӡара ахьчара иатәыми. Сара идсырҵома иаҵаху, аха гәаԥхарҭахәыс анцәа иримҭеит, ирыхьыз сзеилкаауам.

– Ииашаны исыздыруамызт абас ишыҟаз, мамзар…

– Нан, Ҭырбеи, зегь шәыцхыраара сҵахуп.

– Асҵаршыни аколнхара ахантәаѡи иахырҳәаауазеи? – илаԥш наҟ иналҟәыгашәа даацәажәеит иара.

– Нан, ҭырбеи, исҳәарызеи сара, мамзаргьы урҭ ҳара ҳаха рымоума? Ашьыжь иҩагылар, иахьа гьамала акрабаҳфари, ҩык-зык абаажәри ҳәа идәықәу уи иазхәыцуа иҟахума?.. – лнапы налҟьан, – ибжьысит, нан, иубахьоу абаҟоу... Аиҳабыра рҿгьы инеиҭасҳәап, сҳәан, аха...

Уи иаҳаз ажәабжь даара игәы инархьит, аха акгьы ахимҳәааит.

– Нан, убаашәт, иуасҳәарызеи, – дҩагылан, ацарагьы лҿыназылкит.

– Аҩынза ҳнабжьысып иҟалозар, акгьы бнамыцҳарызеи...

– Џьара снеиуа сыҟоума, нан, цәгьала ҳаилахами... Сызго машьынак шпаҟамлари... аҩны сҩеир, мжәабгьык снашьҭалахроуп, цхырааҩыкгьы даусымаху...

Ҭырбеи уи усҟан длыцны ҵаҟанзагьы дналбааит, астанциахь дызлацашаз амҩа лырбо, данынаскьеигоз «исылшо ахәыҷала ацхыраара ҟасҵап, оумак сылымшаргьы изеиҵарҟьо, издыргәагәо еилыскаап» ҳәа леиҳәеит...

Ҟаисар дызхәаԥшуаз акласстә журнал наҟ иныкәҵаны даацәажәеит:

– Ара иану иашазар, географиа адырразы ифраҭқәазаап. Ҩыџьаҟа ԥшьбақәа рзыкәгылоуп, егьырҭ – хәбақәа... – нас ани еизҟьа адиван иқәиаз днеизыԥшын, – даҳҷаԥшьошәа ара ҳидтәалазаауама, дырҷых, џьушьҭ, наҟ.

– Дырҷых ба? – зны даалак-ҩакит, нас дҩагылан, инапы наргзаны ицәаз ижәҩахыр днас-насын, – оо-ра! – ибжьы наиқәиргеит.

Егьи дааҳәыцымыцит: – Еи, аллаҳ-аллаҳ! – иҿааирххеит, – уажәыҵәҟьа, уа маҷк иааԥшаат, ирмузахт... – ацәа даалымҵыцкәа ауп уи арҭ ажәақәа шиҳәаз.

– Уара, ари ҳара ҳаума дызҷу?..

– Акрыздыруоу?.. – ҩаԥхьа ижәҩахыр днас-насхт Ҭырбеи.

– Ыы, изакәызеи? Кыр ҟалама? – днықәтәеит, аха илацәақәа макьана ихҩан, ахәхәаҳәа дааҷарҳасит, ахәы зхьыссы иҟаз изамҩа ааибгит. – Шәабаҟаз, уара? – ишьамхқәа аҷҷа рыхга дҩагылеит. – Ҳаннарҵәеит, ирымжәааит, – рнапқәа аарымихит, – шәаазцазеи, уара, шьыжь шаанза, бзиароу?

– Аиеи, уажәоуп анаашаркка, – даатҵәылихит уи Ҟаисар.

Аԥенҵьыр ахь днаԥшит:

– Ҟоҳ, амра гылазаап убоу, – даақарҳасын, иҽааирххеит.

– Амра гылахьеит ҳәа аума, шьыбжьаахьеитеи.

– Ԥык аацәырыргеит, аха иужәуа иҟазма излыхыз аллаҳ итәуп...

– Иахьа аурок умаҵами? – дҵааит Ҭырбеи.

Адиректор ари азҵаара ицәылашьшьра даалнахит: – Ыы, шәазҵаазеи? – еиҳа ихы инапаҷы иааганы, – иахьа исымаҵам, бзиашәа. Смааргьы ҟалон, аха... Ҽнак уаарԥырҵыр, ҵаԥгьы, рҵаԥгьы зегь лыкәбҕьыжәаа ицоит, – аҵыхәтәан «ҟыжт» иҳәан, дышҳазҵа рыблақәа днарҭаԥшит.

«Абасҵәҟьа сымҳәар акәын, зынҵа иалгаҵаны иҟазаап ҳәа ргәы иаанагар ҟалоит», – даахәыцит аҵыхәтәаны, – ҳм, ус сҳәеит ҳәа, алеишәа рымамкәангьы иҟаҵам, арҵаԥцәа реилазаара цәгьаҵам уажәы...

– Уи аадыруеит, Иасыф Дармидон-иԥа, арҵаԥцәа цәгьоуп ҳамҳәаҵеит, аҵаԥцәа ракәзаргьы... – иажәа намгҵакәа даатҭгылеит Ҭырбеи.

– Алеишәа зегьы ирыцкуп, алеишәа ыҟамзар, иҟам акгьы, – исцәагозеи иҳәауашәа, иажәа нарылеиҵеит Ҟаисаргьы.

– Алеишәа азын, иҵабыргны, митәык ҳаҽехәартә ҳаҟам, аха егьырҭ ашколқәа ирыдкыланы уахәаԥшуазар, хар ҳамаҵам. Оҳ, аҳ, аҳаҳаи... – иҳәан ԥаԥхьа иҽааирххеит адиректор.

– Ус акәхап, ус акәхап, – инаиаҭеикит уи Ҟаисар.

Ҭырбеи аҭыҵқәа лаԥшыла иааимданы аҭуан дԥаҵаԥшын дыниазҵааит:

– Иасыф, сынтәа ашкол аремонт азыжәмузеи?

Егьи ари маҷк аҟара ишааицәымҕхаз удырратәы дааилауеилашит, иаԥхьа иқәыз иқьаадқәа аарҽеишәа, астол акьыԥшь инапсыргәыҵа ныкәишьит, асаба иқәтәаз ирыцкьар иҵахызшәа, ԥфу, ԥфу, ҳәа уахь днықәтәҳәеит аҵыхәтәаны.

– Аремонт кәаԥҷаҷараҵа иҟаҵаны салгеит ҳәа угәы рҭынчны уштәоу, мчыбжьыкгьы аамҵыцкәа, ана-ара икыдыԥрны аҷыланахахуеит ашәыга. Знык узхысыз еиҵаҟаҵатәаны иаауԥгылоит. Ауаа бжьысит, намыс рымоу ԥьушьоу... Ҵыԥх

иаагаз аусуцәа аремонт ишаҧыз аҵарашықәс ҳанҵагылеит. Сынтәа, – ихаҧы бзамыҟа ччаҧшьрак аақәлан, – усгьы анахь ҳаиасуеит ххәан, зынʒа иагьаҧшьаамгеит.

– Шәиасырц шәгәы иабаҵоу, ҵаара ԥхашьарам? – Ҟаисар ишьамхы иқәыз иблокнот абԥьыцқәа ааихиршәшәеит, ҳаҕеиҵа имаҳац ажәабжь иаҳауаны ианиҵарц иҵахызшәа.

– Анахь ҳаиасуеит.

– Анахь ҳаиасуеит уҳәама?

– Аиеи, анахь...

– Аа, изакәызеи сҳәахуеит, – реицәажәара иҧеналаирхәит Ҭырбеигьы, – аҧыц ҭып ахь аиасра, ианакәызаалак ибзиоуп.

– Ҳазегь ҳашҭоԥу... Иҵбаатыцәʒа шҵакы ҳныкәымгылои, ԥьушьҭ, ҳашколхәыҷқәагьы еиҵарҳәашт.

– Шәышҭоԥу, ыы? – Ҟаисар, уи дшеиҧкаамыз аниба, аҵәгьы налеиҵар цәгьа имбо дыҟан, аха митәыкгьы иҧеизаартуамызт, Ҭырбеи иахьтәгьы ҽԥныҳәак иоур иҵахымызт.

– Аиеи, ҳазегь шаҳҭоԥу, – иҳәахт егьи.

– Ҳм... Дармидон Иасыф-иԥа...

– Дармидон саб иакәгәышьан изыхьʒыз... Дпапын, аха дыцәгьамызт ҳәа рҳәоит дыздыруаз зегьы.

– Ус акәхап, ус акәхап...

Инарҳәы-аарҳәшәа ахәыцра саламгеи иацы аахыс, изыхҟьаз сыздыруам, аха... Иасыф Дармидон-иԥа!

Егьи ихьʒи иабхьʒи еидкыланы иахьиҳәаз игәы иаахәан, иблақәа иҵаҷкәым ала ирҟәыҷуа, ихы иарԍьа жәԥахыр иқәҵашәа ицәажәоз днеизыԥшит.

– Абри ашкол, ҳм... ишысҳәара сыздыруам, ишеибгоу ашьаҵа ныҵӡәаны уахь ижәгарцоума, мамзаргьы?..

– Аиеи, анаа... – ашьҭахь уи ииҳәоз иаҵанакуаз дазхәыцзар акәхап, – ус ишԥа, ԥьушьҭ! Ари ашкол дуʒʒа иаҵазза уахь изгода, уара абзиа ззыҟалаша. Алафгьы удыруазаап, анцәа унимхааит. Аҧыц ҳаргылоит, аҧыц!.. Уи аплангьы иадырбахьеит.

– Уи аплан ишалырхыз удыруама? – днаиазҵааит Ҭырбеи.

– Ишԥа? Аплан иалырхну? – дышҳазʒа, ииҳәара иҧамшәо уи днеизыԥшит.

– Аиеи, Иасыф, иахьдыргыло аҵып рзеимакыроуп, ҳаарԥеиԥшып рҳәан, наҟ иналырхит.

– Ақыҭа иахьазеиԥшу аҭыԥ бзиа алхны иҳаман, уахь ҳаиасып ҳәа ҳҿырхианы ҳаштәааз иаҳзыжәузеи, уара!..

– Уи ҳара ҳусс иалоузеи. Мамзаргьы, иаҳҭаххар аплан иаҳарбо, иаҳҭаххар иалаҳхуа ҳаԛоума?..

– Шәажәа иазыҵырҩуеит, ацхыраара ҳҭахуп, шәнапы ҳаҵшәымхын, ҳшәыҳәоит, – даҕьуа– дыԥсуашәа акәын дышцәажәоз адиректор.

Ҭырбеи игәы иҵаххуан ииҳәауаз, снапы наилакны ицәа ккаҵа ихысҳәанда ҳәа игәи-игәи еилаԥшуан, аха ҳәҳәарада, ҟарада акаҵа еиԥш адашьма дыкәырҟьацызар еиҳа еиҕьми ҳәа ҙбаны, ҭынч дыниазҵааит: – Абра ашкол зыхьҙ аху ибаԛа уажәраанҵа изыкәшәмыргылаци? Иԛаҵаны иааргеижьҭеи акрааҵуеит, иахьынҵаздыруа.

– Ҳм... уи наԛ ҳаниаслак иқәҳмыргылои, агәҭа ашшара аҿыцәԛьа. Ара иабақәургыло?..

– Иабаԛоу иара? Иахьыԛоу удыруоу?

– Ишԥасымдыруеи...

– Уеизгьы...

– Ҵаԛа ихәыҵагылоуп, иамоузеи нас уи?

– Ҵаԛа?.. Еилкааyп, Иасыф Дармидон-иԥа, – дыхәмарҵәылхшәа ауп уи ари ихьҙ шиҳәоз, – ашкол ахь имныԛәо ыԛоуп ҳәа ҳаҳауеит, изыхҟьауа ҳәа иудыруазеи?..

– Ачымазара-хымазара...

– Иаадыруеит закә чмазцәоу урҭ. Иԛоу уасҳәап, ашкол иахыԥхьаҵалоу ашкол ахь днеироуп, изакәызеи шәызҿу!

– Цәгьара ҳгәы иҵам, хыхь иқәтәоу анцәагьы ибоит уи.

– Шәыԥсыҿра рхы иархәаны, шьоукы-шьоук иаарҭаххалак шәыларыгҙоит... Уаҵәгьы игәаҳҭоит, аҙәгьы дычмазаѽымкәа иҿанагирха, быспа ҳзеицымфеит.

– Изакәызеи, Ҭырбеихеит, суршәарц угәы иҵоума?

– Усыршәаҵом, аха иԛоу аиаша уасҳәоит, ашкол аҿы алеишәа ыԛаҵам, зыхьҙ аху ауаѽ игәалашәара аҳаҭыр азы аҵараусгьы еиҳа еиҿкаазар ахәҭан...

– Уи шәара игәашәҭахьоума, иалыжәдырауазеи?

– Иалыздырауазеи ба? Ҵыԥх аҵарашыкәс анынҵәоз ѽажәи аҙәѽык иалшәыргаз рахьтә шаԛаѽы иреиҳау аҵара иаанахәада, иудыруамашь уара ари?

– Шаҟаԝ аанахәада?.. – иқьышәқәа неиқәижьын, ихы нарҟәшәа днатәеит иара.

– Ԝыцьа затцәык роуп иианахәаз аинститут, дара урҭгьы апедагогикатә факультет аҿы, конкурс дук ыҟамызт акәымзар изҭалаҳомызт... Ашкол шпагылоу, иабагылоу ҳәа итцааҳом, атцароуп изызхәыцтәу, апсҭазааратҿы инагҳалатәу, мамзар арзаҳал ԝны исылшом ҳәа уқәтцыр хараҳа еиҕьуп.

– Уи ззуҳәауа здыруеит сара...

– Иззысҳәозеишь?

– Сумыргаҳан, акы еипшымкәа суҳәоит.

Убри аамҭаз апенцьыр апахә аахгеит, адырдырҳәагьы иаатцысит. Адиректор ашырҳәа даатҟьан, апенцьыр ихы нкылеикын адәны ихәмаруаз ашколхәыҷқәа дынрытцаҟьеит: – Ампыл уа шәамысын ҳәа шәасымҳәахьеи, уара, наҟ шәытцытц сымҳәеи, уара акәмеипсшәа уа игылоу уоуп сызҿу, аандакылаха ипа, исҳәо умаҳаҳои! – дыниқәцәҟьеит аҿеаҳәы.

Урҭрыхьҳшьарақәа рымацара ракәмызт,рабацәа рыхьҳшьарақәагьы идыруан, иара убарҭ рыла акәын дышрыпхьозгьы.

– Подумаеш, Дармидонович, – иҳәан, атцла атцаҟа зыҿехырнаашәа игылаз аҷкәын қәацә наҟ днавалеит.

– Уара аглыԝры, иусырбап сара!

Аҳәы ихы шкәакәаҳа, акан иҿаҳәҳәы, инацәхып ипынтца акьацәра иныкәиргылан имаҿа ырпаҟьпаҟьуа, – иоска, иоска, иоска ҳәа дыбгьаауа ашта днықәлеит.

– Ибжьыст, ибжьыст... Ахәыҷқәа ҳәа зәыр дыҟоума, – иҳәеит адиректор дара рахь дааҳәын.

– Хәыҷы цәгьа дыҟаҳам, иааҳашьа уақәшәар... – иниҿаирхьит уи Ҟаисар.

– Классцыпхьаҳа шаҟаԝ ыҟам сзышьақәшәыргыл, иагхазгьы иара убас... – инаидитцеит уи Ҭырбеи.

– Апроверка ҳзыжәуеит акәу? Ишәусым шәҿалажәгалеит, аха уи еилҳаргап ҳара.

– Ааҳара-ахьчара зегьы ирусуп, еилукаауазар... – иаа-ҿахитцәеит иаразнакы.

VII

Иҭахы-иҭахым уажә Ҭырбеи иаԥхьа даагылеит ихаантәи адиректор Карамзакан Маҳҭы-иԥа Чаабалырхәа.

...Аибашьратә ҽазыԥатцара амаҭәар рыман уи аҽены. Арезина шәпажәпа зхы иахачаԥаз илабашьа иҵарсуа, ижурнал иҩыҵракны акласс дааҩналт арҵаҩы.

Еихьышәшәа-еиԥышәшәа иааихатгылт ашколхәыҷқәа.

– Шәтәақәа! – нарыдиҵеит иара.

Аԥәԥәа-ҿҽаҳәа илеибартәеит.

Ртәашьақәа игәамԥхазт иааҭирԥьеит:

– Шәгыл уажәыҵәԥьа... Шәҽеыриашаны, шәнапқәа шәывапсаны! – Ихы шьҭыхны, иблақәа кылцаны дҩарылаԥшит, гәыԥҩык аруаа драԥгыланы акоманда риҭо ҧьушьарын уи ибжьы заҳауаз.

Ахәыҷқәа азныказы инхьыҩры-аахьыҩрызаргьы, данрықәԥаа, иҭынчҙа иаагылт.

– Молодцы ребиата, шәтәақәа!..

Ианынатәоз «Ее, че...» ҳәа гәынамҙарақәакгьы илымҳа инҭасит арҵаҩы.

– «Ее» шәҳәоу... Ишәымбацт, ишәмаҳацт, иабажәдыруеи, – ижурнал нықәҵаны иҵегь арахь аԥхьаԥа дааскьеит, инапқәа ырхаԥьгаагәынуа, – шәарҭ, ишԥасҳәари, аҳәаҿарақәа, – ари хәыҷык имчцәоуп, иаасырԥшқап игәахәын, инациҵеит, – аҳәаҵысқәа...

«Ԥыфф, чыфф» ааилдыргеит ахәыҷқәа.

– Аҙыс капа-чаԥақәа!.. Абаҭканқәа...

Аԥырԥырҳәа иааибарччан, рыччабжь акласс иныҩныҩны ашҭа инықәшит.

Мыта дахьтәаз Ҭырбеи ишьапы днаҕрагылан, рырҵаҩ иахь ҿааиҭит: – Аҩыза аполковник, изахьҙузеи абаҭкан?

Аполковник ҳәа ахьиеиҳәаз акәу, мамзаргьы, ахәыҷ иҽехырҵаара акәу, акы ихы-иҿы аарҵәыҵәит иара.

– Амбжьах, сара сполковникҙам. Уи уажәгьы иузымдыруазар, ухы кәапеи иухагылоу уаҳа акгьы ԥнаԥараны иԥаҙам.

Ицламҳәа изжәԝахырк инақәырҕәҕәашәа, Ҭырбеи гәыбҕан зауз иԝыза иахь днапшын: – Ҟеҳ, иукит ҳәа сыҟоуп аҵәы…

– Сара скапитануп. Аццышә иалҵыз акапитан Пациа Кәатика ҳәа акәын аԝызцәа афронт аҿы ишсышьҭаз…

Ашколхәыҷқәа ацыфа анруҵа, иаанҿасуа иҟазма, ауу ааилдыргеит.

– Шәаагылишь, уара, ииҳәауа ҳшәырҳауам, – ашьҭахьҟа итәаҟәаз шьоукгьы ҽԥныҳәаҟәак ныҟарҵеит.

– Шәарҭ абаҭканҟәа… – деиҵаналагеит арҵаԝы, – ижәбахьоузеи, ахысбжьыҵәҟьа шәмаҳацт.

– Ыы, ишԥаҳмаҳац… – днеиҿапшит уи Мыта.

– Ани, тыпла аҵарақәа шәанреихсуа акәу ԥьушьоума?.. Сара сахьыҟаз адивизион иамаз абзарбзанҟәа рыхҟәа ҭыкка… Шәарҭ акәҷарақәа, шәааидыҳәҳәаланы руак ахы шәылҵарыԥсар, уа шәакуан, шәкәапҵҳараҙа.

– Ох-ох! – иҳәан, иԝызцәа дларылапшит Шьаруан.

– «Ох» акәым, «нан» уҳәара уҟан, уи ахысбжьы знык улымҳа иҵасыр… «Рядовой, Пациа Кәатика, огонь!» аниҳәалак, акомандир агәыз аатгон, аға имҵәыжәԝақәа хыблааны, изкәа кыдххаа саахынҳәуан…

– Риадовои ба?.. – дҵааит ахәыҷқәа руаҙәы.

– Ыы, нас шәгәы ишԥаанагоз, иаразнак исырҵозма акапитанра ачын?.. Иахьа атактикатә ҵароуп иҳамоу, ашәакь кны аныҟәашьеи, иҳәазаны ԥхьаҟа ацареи – по пластунски ҳәа изҿу, ишәымдыруеи, знык ишәсырбахьеит, ҳахьҙар, аԥсаҟьашьагьы иара убас…

– Аҙгабҽагьу? – даалацәҟәы-шьацәҟәит Мыта.

– Аҙгабцәа… – иҵаҷкәым раҵәаны иааиркалтымын, илабашьа ааиҵшьшәа ԥхьаҟа днеиҵапҽеит, – по пластунски ажра иҵацалазар акәын ирыхәҵаз, аха…

Аҷкәынцәа ԝапҳьа иааибарччеит.

– Ух, ҽааны шәымнеит! – лҳәеит агәҵахьшәа Алтениа.

Егьырҭ ҟәиҵшәиҵуашәа итәан, мыцхәы рхы иларгаломызт рырҵаԝы.

– Шәаасзыҙырԝишь зны, – дналагеит арҵаԝы, – аҙгабцәа, Ница Уасил-иԥха лахь ицоит, аҵҙы газеҭ ҭсыжьуеит лҳәеит,

шәылҭахуп, – иҽааириашан адҵа ныҟаиҵеит, – аҧкәынцәа, адәахьыҟа – марш!..

Ҧкәыни зҕаби аклассаҿ итәааз аддыҳәа иааилаԝԝеит.

Ашә ааигәара инеихьаз Ҭырбеии Мытеи ибжьы нархьигзеит: – Ҵаҟа, ашьҭаҵарҭаҿы шәлеины, абарҭ агатҳәыркәа рыцыҧхьаза ашәақьқәа шьҭышәх, ахылаҧшыԝ уа дыҟоуп, ишәаҳама исҳәаз?

– Ҳзырԝуеит, аԝыза акапитан... – еицҿакны аҵак ҟарҵеит дара. Иажәа ԝбамтәкәа, рԝызцәа ирылҟьа рҿынархеит дара. Арҵаԝгьы илабашьа ааиҵшьуа инарышьҭаламҭазы дрызгәдушәа ҿааиҵит: – Убас, убас, шәқәақәра са изгааит!..

Ашҭаҿы ианнеи, арҵаԝы дкәалкьыпсуа аҧкәынцәа днараҧызан, иарҕьа напы иганахь инымԝанҵаны, – становись!.. – иҳәеит.

Аҧкәынцәа еиваҕҵа инеивагылеит.

Амҿы иатҵоушәа, рыжәԝахырқәа ирықәкны урҭ иааргаз «ашәақьқәагьы» шаны рԝызцәа ахәычқәа инарырҭеит.

– Арҵаԝы раҧхьаҟа дааиасын, арота акоманда риҭошәа адҵа ҟаиҵеит: – Шәҽыриашаны шәгыл!..

Еиқәпшьыхаа рҽаадыриашеит, ирырҭаз ршәақьқәа рыдпсаланы иркын.

– Шәыхқәа шьҭышәх!.. Актәи, аԝбатәи ҳәа шәыпҳьаҙеи!

«Актәи, аԝбатәи...» – иналагеит дара. Ианалга акоманда ириҭаз ала аԝбатәиқәа шьаҿак аҧхьаҟа иналҵит.

– Ары-марахь!..

Ашырҳәа иаақәгьежьааит.

– Шәшәақьқәа шәыжәԝахырқәа рахь шәырԝах! Адруҳәа, адруҳәа, – игәамҧхазт ҿыц еиҭадирҟаҵеит.

– Шьаҿа ҭбаала, ҧхьаҟа шәҿынашәх... Ать, два, ать, два!.. – урысшәала дналаган, нас аҧсышәала аҿынаирхеит, – знык, ԝба, знык, ԝба!.. Шәшьаҿақәа ырҭбааны еихыжәгала! – илабашьа иҵарсуа, иарҕьа шьапы иаҧхьаҟа иршәуа, идирбон ишыҟарҵаша. Ашәымҭаказы иааникылан, иара ишҟа рҿы аарҳәны иааиргылеит. Иурок алагамҭа излаҳәоз ала, урҭ аҙәаҙәала иалҵны иааины, рнапы раргәҵыста иадкыланы, аԝыза акапитан удҵала дааит абри, абри ҳәа дасу рыжәлақәа рҳәар акәын.

Изақәымшәоз, «ус акәым, абасоуп, шәмашьхәылҭқәа шәыжәԥахыр иамариашаны, ахәампал еиԥш шәҽеидыԥсалаҩы ишәҳәа ишәҳәараны иҟоу» ҳәа уажәы-уажә уи рыриашара даҽын.

Аха иамуит, иамуҭәкьеит, Ҭырбеи игәы дақәымшәеит, егьырҭгьы дрыҭаҟьон, аҽԥныхәақәа риҭон, ԥынтә-хынтә идирҟатцон, илага-ԥаго иманы дықәын, аха арик ԥскы дыкны диман.

– Уара, арҭ хәычқәоуп, солдаҭцәоу ԥьушьома, ирылшарым усҟак, – аусҳәарҭа абарҭцаҽынтә ибжьы ааиргеит ақыҭсовет аписар Ладикәа.

– Иахьа исолдаҭцәам, аха уаҭәы исолдаҭцәахар ҟалоит. Аԥхҙы шаҟа ирылҭуа аҟара убасҟак ргәабзиара иазеиґьуп, – дкәалкьыԥсуа аҭак ҟаиҵоит иара.

– Арҭ ҳааҙарцоуп, иаҳшьырцоума изҳамоу.

– Иумур, Ладикәа, анцәа иахь исҵоубоуп, абра уааганы раԥхьа ушсыргыло…

– Уаҳагьы ууамызт, анҵәажә…

– Аиеи, аиеи. Уаадырижьҭеи ашәшьыра уцәыҵатәоуп, мракгьы уҟәаҟәа инықәымшри. Егьи уаҳа акгьы мҳәаҙакәа, иԥынҵа дҭасызшәа иуада дныԥнашылт.

– Игәамԥхеит умбои, иасҳәаз, иԥызцәеи иареи ҽеназаҵәык астрои иқәыргыланы исымандаз, аман дсырҳәара сыҟан, анааԥьын… – иҳәеит илабашьа нымԥаниҵан иара. Зныкыршәа аҵаԥцәа рахь днаԥшын, – аршьаҟауаԥ Чыргба, уԥны уааишь арахь – са сахь!

Егьи, ишәақь ҟадыҷь иарма напала икны, дыԥны данааидххыла, «честь» иитаанҙа длабҕаҕеит, иҳәатәыз ажәагьы еилаҟәаҟәашәа ауп ишиҳәаз, игәаламшәеит хәҭа-хәҭала еилырганы ишҳәатәыз.

– Шьҭахьҟа уцаны, уеиҭааи…– идиҵеит иара.

Иԥсы ԥеины ихәцә инкылагылеит, аха иҟаиҵоз, априказ, приказын…

Дцо-дааua дахьидхалаз акәу, мамзаргьы иара ус дақәымшәозу, уаҳа иамузеит, иамухаҭаҵәкьеит.

Арҵаԥы ала кыдҟьо, аҳәа кыдҟьо диманы ателеграф

шьаҟаҿы дынкылсын, иагьидиҵеит цқьа иҵааиҙа «честь» ҟаҵо, иҳәатәу еиҵаҳәауа, убраҟа дадгылазарц.

Днеины зныкгьы аҟара иеиҳәаз аныҟаиҵа, аҧкәынцәа ирзымбатәбарахан, аҟыр-ҟырҳәа иааччеит.

Иаргьы убри акәзаарын ииҵахыз, «ишәакь» наҟ ируууаҙа иршәны инкаижьын, иҿынеихеит.

Иблақәа илахь иқәҵаны, ҿиҵит арҵаԝы: – Аруаԝ Чыргба, ухынҳәы уҭып ахь... Ухынҳәы сымҳәеи!..

Ҭырбеи уаҳа дауаангылахуаз, дышиқәыҳәҳәоз, инапы ҟьаны днеиԥырҵны дцеит.

Егьырҭ, ишырҳәо еиԥш, акааметҵәҟьа рхаҿы икылигеит, рԝыза игәаҭ рхигарц иҵахызшәа, иаԥцаны ахәы дԝаҿалан, шьыбжьышьҭахьынҙа ажрақәа инарҵаҳауа, уахь иманы дыԛәын, Бастилиа ргоз ҷьушьап, зны-зынлагьы «ураа» ҳәа рыбжьы ааԝуан дара.

Ԝымшгьы аамҵыцкәа, шьыжьымҭанк аибашьра азыҟаҵара арҵаԝы Ҭырбеи диманы адиректор иҿы днеит.

Уи астол дахатәаны дыԝуан, шәҟәыкгьы еиҵыртланы иаԥхьа иқәын, аиқәара иаманакуаз ихахәы ишьҭахьҟа иԥхьаҳәаны инашьҭын, наҟ-ааҟ иаргәҵыстақәа маҷк ашлара нарылаԥсахьан. Арратә китель ишәыз ихәда иԝыҵагыло еибаркын... Азхаз ианаақәгыла, иблақәа ԝеиҵыхны днарыхәаԥшит, иҟалазеи, ишәыхьзеи ҳәа аанаргауа.

Арҵаԝы илабашьа рҿыгәуа, иҿеидыԥсала, иҟалаз шыҟалаз зегь иеиҳәеит: адҵа шизынамгҙаз, «ишәакь» кажьны дышцаз, иҳәатәы шхеимҵаз, ари аԝыза ҟазҵаз шахьырхәлатәу, ишранажьтәым...

Ҭырбеи ихылпҵа рҟәыҷуа, ихьыз ԥхашьо, ихы нарҟәны адиректор иаԥхьа дгылан.

Адиректор краамҭа ҿиҵуамызт, зны арҵаԝы дихәаԥшуан, аҿазных – Ҭырбеи. Иаԥхьа иқәыз ашәҟәы наҟ днахан, ҭынч даацәажәеит:

– Ҳәатәхаҵаԝуп, дҿырԥшыгоуп ҳәа ҳухәаԥшуеит, уара арахь арҵаԝы уиԥырхагоуп. Ари, аибашьра аҿазыҟаҵара иазку амаҭәар, ишнеиуа ашколқәа рҿы иаҟәырхыр ауеит, аха иахьатәиала иаҭахуп, аамҭа цәгьакы ҳҭагылоуп, уара

уатԥкыс митәык еиҳаҙамызт, ашкол аҽынтә аррахь иргаз, урҭ иеиуеиԥшым афронтқәа рҽеы еибашьуан, рыхгьы бзианы иаадырԥшит. Издыруада уатԥәы аррацара уқәшәар уаргьы?.. Уаанҙа ҳаилгақәап ҳәа сгәы иаанагоит, аха... – дааҭгылан иаԥхьа иқәыз ақьаадқәа ааидикылт, ишәҟәгьы неиԥаԥсаны, наҟ зымѡа иныкәиԥеит.

«СССР аҭоурых» – ииашьхьшәа иахҟьаз ацәа.

– Сгәы иаанагоит, ҳаҭыр зқәу арԥаѡы иҽынтә уаҳа иса-ҳарым ҳәа уганахьала даҽа шшыԥхьыҙк...

– Иҟаиԥаз азы ҭәҭәала дахьырхәтәуп. Шьыбжьышьҭахьынҙа ҵаҟа адашьма дыԥакызар, ихшыѡ хәхәаҙа иаанагап – ибжьы ихацалан дцәажәон арԥаѡы, – аррақьы убас имараҳәуаз агаубвахта инаганы инҭасцалон, нас акәата-кәатаҳәа, иаԥсышәа мацараха акәын саԥхьа ишиасуаз...

– Уи аррақьы, араҟа иагаумҳәан школуп, школхәыцқәоуп зҽы аус ҳамоу...

– Шьахәуп, аха... – иҽы ахьааихихыз уа иаанхеит.

– Даҽазны уи аѡыза шыҟаимҵо ала ажәа ҳаиҭоит, иара убри алагьы аҵыхәа ԥаҳҵәоит.

– Ишԥа, дахьмырхәҙакәоу, сара уи сақәшаҳаҭым, иакәшаҳаҭым снапхгаѡцәагьы.

Уи уаҳа аҭак имҭаҙакәа иаԥхьа игылаз Ҭырбеи дыниазҵааит: – Иҳауҳәауазеишь нас, арԥыс уара?

– Самхаццакит, саташәымҵан, – иҳәеит Ҭырбеи, ихылԥа дамҵкласуашәа дахьгылаз, ашәымҭаказы ишьапқәагьы ааиҭеикит иара.

– Арҭ сара издыруеит, ражәа уеигәыҷуа иҟаҙам, аѡыза адиректор!

– Игха еиликааит, аҽазназы игәы иҽануп, – Ҭырбеи иахь днаԥшын, – уца, ухы уақәиҭуп, – инаидиҵеит иара.

Аԥкәын адиректор ишьҭахь иеимырхаҙакәан ашә аартны дындәылҵны дцеит.

– Ас ҳара акгьы ҳазмырҽеит, Карамазакан Маҳҭы-иԥа...

– Иуҳәарц иуҭаху сара еилыскаауеит, ус иҟоу аԥкәынцәа дреиуам Ҭырбеи. Зегь ҟазшьак-ҟазшьак рымоуп, рызнеишьагьы уаѡ дақәшәозароуп... Арҭ хәыԥкәоуп, иааҙатәуп, ахбыԥқәа

ирылазо рылазома… Маҧк иахаҳмырҟьацәозааит. Иуаҳауама исҳәаз?..

– Исаҳаит, адиректор ухатцкы, – иҽааидҧсалашәа иҧытцәтцәа-ҧытцәтцәа даацәажәеит иара, – азин сышәт ацара.

Иқьышә аччара аақәаххын, ихаҷы уца ҳәа аанарго, инапы неиҟьеит.

VIII

Ҽнак зны аҧсааитақымтазы, ашкол ашьтахьҟа иҟаз абаҳча инагәылахаланы, шәшьырак атцаҟа ахәыҷқәа аизара иаҷын. Урт ргәып есааира иазҳауан. Рыгәтаҷы ахаҳә дыкәтәан аҧхьарца аирҳәон быргк, уи иашәа харантәгьы абжьы уаҳауан. Знызынла уи иацирҕзуан, ажәытә ашәақәа рахьтә алаф ашәақәа рахь даниаслак, ахәыҷқәа ркьатеиах пцәауа акыркырҳәа рыбжьы неиларыпсон.

– Ари Ҷап иоуп, – иҳәеит Ҭырбеи, ааида ахытцырта зҽадкылашәа игылаз Ҟаисар иахь днапшын, – ажәытә жәабжьқәа рацәаны идыруеит, иашәақәа ракәзар, цыхәапцәара рымазам.

– Азәыр ианитцахьоушь? – дцәаит Ҟаисар.

– Ианырцақәахьеит, аха имачны, – атак ҟаитцеит Ҭырбеит, – дымбакәа ҳцар, ҳиашам.

Убри аамтазы пҳәызбак дыпхашьа-пхатцо ахцыста днадгылт, иналеихырхәан амҩа налырцеит.

Лыхәда иаркыз агалстук пырпыруа лнапы адкыло ааида дынхытцит.

– Аконцерт шәымазар акәхап? – даалафит Ҟаисар.

– Ҳиҳәан даагеит, – лҳәеит лара, уи итцаашьа уамашәа ибаны, – абри ҳампан дынхоит аҟаза ду, знызатцәыкгьы иашәа ҳзазымзырҩыцт…

– Ииашаны иҟашәтцоит, урок бзиак иаҩсуеит уи, – иаалымаирҽхәеит Ҭырбеи.

Аҧхәызба дшатцәы-шатцәуа, лапхьаҟа инеиз зҕабцәақәак дрылагыла, уахь лҷыналхеит.

Аҧхьарца абжьы ааихсыҕьит. Ҷкәыни зҕаби, Ҷап идеизалаз, ҷымт-псымшьа изырҩуан.

Ашәаԥыцьаԥ иатҵәара иалаѡны ибжьы гон Ҷаԥ: – Шәара ижәдырырц шәтахуп Жана иҭоурых, уи иааинырсланы иузхәауам. Данхәыҷзаз амашәыр ҟадыць иахҟьаны уи длашәхеит. Еиҭымрала изызхаз аҙә иоуп. Ицәа-ижьы ианыруан ажәлар зҭагылаз агәаҟра баапсы, аиашамрақәа. Азалымдарақәа иҟаз дырныҙбуан, иашәақәа рҿы ихаҭа иибазиаҳаз, дзынҟьаз, дзынԥаз ракәын дзызҿлымхаз.

Аккаҳәа абаҳча итцыѡ зыбжьы аасыз аԥхьарца инацирҕзит:

Жана рыцха нышә имаҙам,
Изқәа ҭып абалихри?
Аԥсуа ҭыпха ламыс лымаҙам,
Лҿыԥхьакны дызныҟәари?

Маркан иоун ирзыҙахҙом,
Арахь дзаҵәуп, ишԥеиури?
Ҭоубыҭ рацәоуп, изаахәаҙом,
Инарцә мѡа злалихри?

Аҙиас леиуеит еилахынҳәуа,
Ихы мыжда абеиҭари?
Ила иамбо ианахом,
Аха ижәлар иреиҳәари?

Адунеи зызбахҭоу Жана рыцха,
Лашара цәаарак абеибари?
Зхылпа зқьашаноу Жана Ачба,
Уаз ажәамзар ишәеиҳәари?

Зхы нарҟәшәа харантә ари ашәа иазыҙырѡуаз Ҭырбеи иааиҭеиҳәеит аҵыхәтәантәи ажәақәа: «Зхылпа зқьашаноу Жана Ачба, уаз ажәамзар ишәеиҳәари?..»

– Жана Ачба дпоетын, ихьаақәа ашәҟәы изанҵомызт акәымзар... – инаиаҭеикит уи Ҟаисар, – ҳнеип иара иахь, ҳаниацәажәап, иааигәангьы даадырп.

– Ахәыцқәа ҳарԥырхагахарым, уи ҿеа планк ала уахь днарыԥхьеит, ҳара ҷыдала зны даабап.

– Иаба?

– Иԥны. Дыԥныдоуп ҳәа уаҳама?

– Итҳаххару?

– Избан? Уи сара сидыруеит ибзианы, сагьицәԥашьом, мапгьы сцәикуам.

– Азамана, – дыниқәшаҳаҵхеит иара.

Ԥаԥхьа иаагеит арҕыз-бжьы, уи хытҵәтцәа-ԥытҵәтцәашәа акәын аԥхьарца ишаныԥуаз:

Ҷышәҭ бааԥсы,
Ҭар Маҳмыз,
Кыцә Осман,
Ԥаҭхь Бадра,
Ҟаԥ-ҟаԥ Назифа,
Бираҟ Есма,
Цәымса Каҷыч,
Лажә Сабыда,
Кылпа Рашьыҭ...
Аҳаҳаира, шәас, уара...

Убас уи ашәа аркәашага напишьын, агәара надырҭбаан, еинҟьаны акәашара иналагеит ахәычқәа...

Ашкол ахь ианыԥхала, адиректор акоридор дыбжьаланы днеиуан. Ԥыцьа ахәычқәа рԥызцәа инарылҟьаны, иара имараиашаны рҿынархеит, шәаагыл ҳәа дышрықәыхәхәоз, илаивҟьа ицети, ишьапы дықәырҟьарцгьы аҷык аарыгхеит, ҽаҙәгьы урҭ инарышҭархххны днеиуан, уи иаԥхьа игылаз ангәеиҭа, даанҷасит.

– Ари, ани зҿы ҳаҟаз иҷкәын иоуп, – иҳәеит Ҭырбеи, игәы иахәааны, – уара, хылтыҿ, уԥызцәа ыҟоушь иахьа?

– Ааи, иҟоуп, – даатҭылеит ихылпа иикыз рҟәыҷуа.

– Зегь аау нас?..

– Ԥыцьа рыда...

– Урҭ ирыхьзеи?

– Гаг ирхынҳәит.

– Иҟалазеи зырҳәа?

– Шәымцан, иҳәеит, иаҭахым, иҳәеит...

– Иаауа имаауа, ари иабеидыруеи, – дцәыха-жьыхошәа даарыдгылеит адиректор.

– Сократ ихәыцқәа?..

– Мамоу, – иҳәан, Шьырбеи вара-варала адиректор дынидҭит...

– Аҭәҭәа ҟалеижьҭеи арҭ алымҳа хахақәа ирмаҳаҵеи, – иҳәан, икырц иҭахызшәа, инапы аҽанынаирха, егьи длаҵҟьан аддыҳәа акоридор дныбжьалеит. – Уаагыл, сымҳәеи, адырганҵыхәа, ус уѽны уахьынҵацо збап сара! – Нас арахь исасцәа рахь даақәгьежьаан, даацәажәеит, – ҳәатәхамҵаѽцәахеит, иуҳәауа раҳауам!..

– Изхарада нас, Дармидон... Саҭамыз, Иасыф Дармидониԥа... – иажәа намгъакәа даатгыланы Ҟаисар илаԥш адиректор инаилаирҟацеит.

Ари ажәа ахы ахьцо ауизымдырхуаз адиректор, аха зынҵаскгьы уи иихәаз ихы аԥшнимҵаҵакәа ѽаԥхьа даацәажәеит: – Аурок иалагахьеит, иара аҟьҟьаҳәа дыѽуа акоридор дыбжьоуп, ахақәиҭра зауз аҿҵыс еиԥш, иҟәаҟәа кыдыршаазар акәын.

Ҟаисар уи ацыфа аниита сыц даакылсшьып игәахәын, аҵәы наилеиҵеит: – Уѽны уишьҭаланы, даанкыланы дутыҟыр акәын уи иқәнагоз.

Иихәаз ахы ахьцоз митәык дазымхәыцкәа, уи инаициҳәеит адиректор: – Аиеиҵәҟьа... – нас дааиҭашәан, иақәшаҳаҭхашьа маҷк ирблаҟьарц игәы иҭеику здыруада, ԥыхьатәи игәааанагара рхьысҳауа инациҵеит: – Ирықәнагами, аха шьоук рыҷкәын дупҟар, уиқәуеит...

– Избан? Зны-зынла икыдҵалазар цәгьаҵам, иаҳа иабжьоит, – иѽызагьы днаиалацәҟәит аҵыхәтәаны.

– Ҟеҳ, улафҳәаѽызаап убоу, анцәа унимхааит, – даачашәагьы ааҟаиҵеит уи, ихаԥыц ѽежьқәа аарԥшуа.

– Алаф шԥасҳәауа, зныкыр алаф сҳәахьоума, – апҟарагьы знаало ыҟоуп ҳәа ауп исҳәаз сара, – ицәыригаз ахшыѽҵак даҿа хырхарҭак аҭо инациҵеит, – ма аҵаѽы, ма ааҵашьа иақәымшәо арҵаѽы.

– Аиеи, Ҟаисар... Аҵаѽы рыхьҵуп, аха зегь еиԥшума?.. – уаҳа иажәа ианимҵеит, дахьагоз ибазар акәхап.

– Мац ижәқәа анцәмызкы, иаргьы дрылагыланы дыҩуан ҳәа ус иҟалом, Иасыф ухаҵкы, – ацәажәара дналагеит Ҭырбеи, – алеишәа хыхьынтә иааузароуп, хыхьынтә...

– Ииашоуп, хыхьынтә, – днақәшаҳаҵхеит адиректор, уи ииҳәаз ихаҵа даҵанамкуашәа.

Аха рыцҳарас иҟалаз убрыгьы иара итәала еиликкааузар акәхарын, «Алеишәа, сара сусс иалоузеи, араионтә ҵара аҟәша аҟнытә, мамзаргьы аминистрра аҿынтә иианы иҟарҵааит» ҳәа игәы иаанагозар? Иамоузеи нас усгьы дазхәыцыр, ииашаны мыцхәы аԥьабаа ихы изаирбарызеи, иабаҵаху? Мамзаргьы, аха имоума ацәгьа, абзиа ирылахәу, унеишь-уааишь ҳәа зарҳәауа адиректор.

Еицны рҿанынархоз, Ҭырбеи уи диазҵааит: – Иахьа ашкол иагу рхыԥхьаҙара шаҟаҩыда?

– Аиҳабыра аклассқәа рҿы итәоу шамахамзар аҙәгьы дагҙам, ранацәеи рабацәеи адырра раҳҭеижьҭеи рлеишәа хараҙа еиҧьхеит. Иаауеит, уара шьоукы алаԥшҵашәара рымоуп, аҙәы дагхар шәҩык агхазшәа ргәы иабоит, аҙә дагымхакәа, изакәызеи иара, асҟатәи ахьҭоу...

– Аҿехырцәажәара аҵахым, Иасыф, – дналагеит Ҭырбеи, митәык дацрамлакәа, хрыжь-хрыжь, – зҵаацәа еилахоу ыҟоуп, ичмазаҩугьы дҟалар алшоит, аха араҟа ҳазлацәажәо даҿакуп зынҙа – цасҳәа аҩны зҿааанкыланы итәоу, урҵ ус ззыҟарҵо ауп зынҙаскгьы ухы иузықәымкуа.

Уи ииҳәаз ааицәымҧхан, дыччашәагьы аакаиҵеит: – Урҵ ус ҟашәҵа ҳәа аҙәгьы ишрыдимҵаз агәра ганы сыҟоуп сара.

– Шәшьапқәа шәыҵхны шәтәар, ххәатәы ылҵуеит ҳәа рарҳәарызу? – нас даааиԥхьхәыцаашәа аакаиҵан, инациҵеит, – ус зхы иақәназырго шԥаҟалои мамзаргьы...

– Саргьы убасҵәҟьа сахәаԥшуеит.

– Ус уахәаԥшуеит, аха иара шԥаҟаҵәҟьоу? – дҵааит Ҭырбеи.

– Ҽакала ҟалашьас иамоузеи...

– Шаҟаҩ агда иахьа? – дырҩегьых дҵааит иара.

– Иахьатәиала игәасымҵацт, аха иагу маҷуп ҳәа ауп ишыздыруа.

– Ауаа еилазыкшақәо ыҟоуп, изааҙарызеи, Хынтрыгә, Хьымца, Гаг уҳәа…

Абарҵаҽы ианнеи иааҭгылт.

– Урҭ ус рхы ишҧақәнадыргои. Ауаа заманақәа. Рчеиҧьыка уҳәарыма, рынамыс уҳәарыма…

– Иҟоу уасҳәап, Иасыф Дармидон-иҧа, урҭ ачеиҧьыка рымаҙам ҳәа аҙәгьы имҳәаҙеит, – ҳамҭакы иҽеихарҧсшәа дтәан, нас дкылҧшыхәны дыниазҵааит, – мамзаргьы, ҳазлацәажәо узеилымкааy?

– Ыы, ишҧасзеилымкаауеи?..

– Еилукаауазар, абри амчыбжь ахала-аҵыхәала ишәырҽеироуп еилашәкәаҳаз.

– Ҭырбеихеит, еилаҳкәаҳаран иҟоузеи, ҧьара ҳкаҧсоупеи шьоукы…

Убри аамҭазы агәараҳәа даарыдҳалт аҵараҟәша аиҳабы, лыжәѡахырқәа ҟьаҟьаҙа, лгәышҧы ргыланы.

– Апедсовет амѡаҧгаразы ҳнеицәажәап аасгәахәын. Арахь ашықәсбжагьы шьҭа инҵәоит. Еихшьалақәакгьы ҟаҵатәыми, сеидру.

– Уашьҭан ҳаицәажәап, уажә сеилахоуп, иаасараҙа.

Ҟаисар уи лааишьа игәамҧхакәа аҭак ҟаиҵома уҳәартә датәамбашәа, иқьышә дықәҵаны даацәажәеит: – Аҧсшәа аҳәашьа уаѡы идыруазар цәгьаҙам, уи ҳзаҧсамхаз сзеилкаауам сара… Аҳкәажә бхаҵкы, быхьҙ, бабхьҙы сыздыруам азоуп ас зысҳәауа, саҭамыз… Ҳм… еилыскаарц истахыз, ишҧасҳәари, аҵараҽы ихьысҳау, насгьы лассы-лассы зҽагзырхо аҙәыѡыҧьа рыжәлақәа ҳашәҳәондаз…

Зғыгцәа ргыланы иааиз аҧхәыс аҵараҟәша аиҳабы маҷк даақәрит, дхәыц-хәыцшәа даатгылеит: – Иаалырҟьаны абарҭ роуп ҳәа аҳәара сцәуадаѡуп, ажурналқәа срыхәаҧшыроуп.

– Еилкаауп, сара уаҳа ҳәатәы сымам.

– Апедсовет мѡаҧаагоит шәҳәазма? – дҵааит Ҭырбеи.

– Ааи, апедсовет мѡаҧаагарц ҳгәы иҵуоп, абыржәы иаaиуа ахәаша, аихшьалақәа ҟаҳҵоит.

– Иқәшәыргыло азҵаарақәа арбан хыла?

– Афбатәи акласс аҽы аԥсабараҵара аҭагылазаашьа, – дҙыԥҙа акраамҭа дихәаԥшуан, дсыдызцалазеи ҳәагьы лгәы дынҭахәыцит, аҭак ҟалҵарц лҽы неихылхуаны, иара ԥаԥхьа дынлазҵаахт, – шәалацәажәахьоумашь зныкыр, ахатәы быз-шәа дырҵара аҭагылазаашьа абри ашкол аҽы?

– Ҳаламцәажәакәа... Ҷыԥх аҵара ашықәс алагамҭазы аицәажәара ҕәҕәа ҳаман, – дналагеит адиректор, алҵшәа бзиагьы аиуит, убри нахыс агазеҭ «Аԥсны ҟаԥшь» активла аԥхьара иалагеит, знапы аҵазԥызгьы рхыԥхьаҙара амбатәҙа иазҳаит, – иҳәеит даара ихы-игәы азҭаны.

– Агазеҭ иара усгьы иаԥхьаларoуп...

– Ажурналгьы знапы аҵазԥуа рацәаԥуп...

– Еилкааун, еилкааун, – иҳәеит Ҷырбеи апедсовет аҽы зынзаҵәык дшаламтәацгьы иқәдыргыло азҵаарақәа инҭырхәцааны ишырхымцәажәо дырны.

– Ҳм... уи шыҟоу умбои, ухаҵкы Ҷырбеи, ҳазыҟаҵам макьана уара утәы, сара стәы шаҳҳәауа...Аҙәы уиацәхәар ҟалаҙом, ҽԥныхәа зуҭаз ҕас ушьҭихуеит, – даҽын иҽы ҭырчаа адиректор, – аизараҽы акәым, ус аҽԥныхәа аҙәы инаиуҭар, ранацәа, рабацәа наҳажәлоит

– Ауаа ргәы иалсуеит ҳәа агха ҟазҵаз ҳрывсуа ҳалагар, акгьы ҳазмырҽеит... Уажәы сажәа даҽакахьы ииазгоит, аха... – инапы абаҳчахь ирхо ацәажәара даҽын Ҷырбеи, – абна ашәыршьапқәа иҵагылоу ҳԥьабаа рыдуп, аҙә махәԥак налаԥҵәаны наҟ инкаимыршәит, аԥьаус дырҵарагьы шышьақәгылоу уаԥ ибартә иҟоуп.

– Иззакәи, уара, иззакәи...

– Иззакәи, уҳәоу?.. – ихгьы ааирҵәит Ҟаисар.

– Аконтроль ҳзыжәурц шәаама, уара?.. Азин шәыҵтада, – аҳаԥшьа дҵахазшәа ацәажәара даҽын адиректор Иасыф Дармидон-иԥа.

– Иарбан контрольу узлажьу?..

– Са сгаҙаҙам, издыруеит уи зызҳәоу, – ихы наҵа-ааҵо ацәажәара даҽын иара.

Аҵараҟәша аиҳабы ԥыхьа агха иҟалҵазлырҽеирцлҵахызшәа, дхырхәаҙаны аԥсшәа наралҳәан, дынрыдҵны дцеит. Убри

ашьҭахь, еиманы илалбааит. Амардуан аҵаҟа ихәыҵачаҧаны иҟаҵаз ашьҭаҵарҭа илаҧш надхалеит Ҭырбеи. Дагьаатгылеит иаразнак. Зшәыга зхыӷӷа иҟаз ашә аганаҿыҵәкьа саҧатдук ҿан... Убасҟангьы абри аѡыза саҧатк ала иаркын уи ашә. Асаҧат агәта еимлагәа икны данааха, илеихыѡрит.

«Игәеиҭарц иитахузеи, ани абаҟа уа ишхәыҵагылоу иарҳәазар акәхап...» – даахәыцит иара. Нас иҿы азганк ырссашәа даацәажәеит: – Еихаҷамаҷақәак, маругақәак, саркьа ҧҿыхақәак уҳәа убраҟа иѡнаҧсоуп, уаҳа акгьы.

– Уа иҵәахузеи ҳәа ҳаумазҵааит, – инаиатеикит Ҟаисар.

– Аиеи, аха, – даашанхашәа уи днеизыҧшит. Лассгьы игәы аатынчхеит, Ҭырбеи иажәабжь ахы анаиркы.

Уи ус иҟалеит.

IX

Аџьынџьтәылатәи аибашьра ашықәсҟәа раан, аурокқәа ианрылгалак, аиҳабыра классҟәа рҿы итәааз ашколхәыӷқәа ҟарулуа иқәгылон, асаат 12 рҿынӡа. Еиҳараҙак аныҳәақәа анааскьалак, иниасаанӡа – уахгьы-ҿынгьы инеиҧшьны, иара абраҟа акәын инеиҭак-ааиҭакуа ҳахьыкәдыргылозгьы. Акьыр зҭашьыхаа иҟаз ауалырқәеи, ашәыгақәеи рнаѡсгьы, абраҟа ишьҭан асаркьақәа зҭаз аиашьыкьқәеи аибашьратә ҿазыҟаҵараан ҳхы иаҳархәоз ашәақьқәеи.

– Ашәақьқәаҵәкьоу? – дҵааит Ҟаисар.

– Ашәақьқәа уҳәоу, – инеигӡон иажәа Ҭырбеи, – урҭ рыбжакы мҿтәқәан, егьырҭ хәбаҟа-фбаҟа иҟаз асампалқәа рҿаҙомызт, асампал змаз аказен шәақьқәа ргәыцәқәа ҭырффа иҟан, уаѡ дзаламхысратәы еиҧш иҟаҵан. Урҭ зегьы рҵагатәқәан. Ахысра дырҵаразы агикоқәа иҳамаз адиректор икабинет аҿы иҵәахын, шамахамзар аҙәгьы инапаҿы ирҭаҙомызт.

Аибашьратә зыҟаҵара арҵаѡы иҟасҵаша-изуша насаҳәаны снаганы «апост» сныкәиргылт. Саатк ашьҭахь аҿаҙәы сиҧсахыр акәын. Сшәақь схарѡѡала, сҿеикәаҧса сгылан абраҟа, амардуан ҳарак аҵаҟа. Аилашәшәра иаҿын, арҵаѡи аҟарулраз иаанкылаз аҷкәынцәеи ахьтәаз ауадаҿ иҭааҙа газ

лампак аркын, зигар бгьыцла иқәыршә-царшәны уаҳа лашара цәаарак џьаргьы иубаʒомызт.

Ақыҭа иалѡны лашбыжьқәак харантә игон. «Аи, аи» ҳәа Шьақьырраа зланхоз ахьтә аʒәы ибжьы аасѡуан, аԥшәма арахә ԥхьеикуазар акәхарын.

Сара арҵаѡы изласирбаз ала, «сшәақь» ашьхәа сшьап аԥықәқәа ирыргыланы, сҽеиҵхәаа, ачыт бжьы сывымшәо сгылан. Ажәакала, «апост» сықәгылан.

– Апост егьи ҳәа, – дааԥышәырччеит Ҡаисар.

– Уи акапитан уиқәымшәеит мамзар, апача еиԥш уеиҵиҳәара дыҡан.

– Илеишәа цәгьоуп ҳәа саҳахьаҵәҟьан, аиашазын, – днақәшаҳаҵхеит адиректоргьы, – нас, нас...

Амра анынхышәҵлак нахыс, ари ашҭа ашәшьыра иныҵалон, убри аҡнытә араҡа ианеилашәшәуа, алада алаԥшҽаԥш аҽоуп. Убысҡангьы сахьгылаз икҽалашьцааʒа иҡан, аԥхьаҡа ицәыҵлашан, уаашәартә еиԥш иҭынчран. Сшьапқәа неиҵакааиҵакуа рыԥсы дсыршьон. Уахылатәи ԥсаатәқәак ҡыжмыжҳәа рыбжьы аҳауа иналҡьон, ажәѡан иагәылҳәа инаган асар рымѡа. Абыржәы ҳцәажәонаҵы ицаз аамҵагьы мцацкәа, ари ажаҵла акы налаҳаит уҳәаратәы ахәхәа аалгеит. «Еи, уарбану?» – сыбжьы ааҵсырҡьеит сара. Сшәақьгьы еибаго искуџьушьап, сѡахан иианыскылеит уахь ахы рханы, исҳәаз ацасҳәа акәушәа даҽеазнык еиҵасҳаит уи ашьҭыбжь, аха уажәык еиҳа иҕәҕәаны.

Арахь акапитан ишсеиҳәаз еиԥш исыхьчоз аобиект ааныжьра азин сымаʒамызт, убри еилкааны ишсымазгьы, сшәақь сѡыцракны уахь сҽынасхеит, сыхрааʒраауа ажа-ҵла снаҵагылеит. Аʒәгьы ишьҭыбжь саҳауам, ҭынчроуп. «Иҡада ара?» – сҳәахт сшәақь ырҡыҵымыҵуа.

«Џа-ҳа, ҳа-ҳа!» ҳәа аʒәы иччабжь аагеит, аҵла ашьапы даҵәахуан, дысбарҭамызт. «Еи, уарбану? Унапы уѡах, узымцеит!» – асамԥал слаха-ѡахан, аҡәырҽҽа аасыргахт. Аҵла ашьапы саавагьежьт, аха дубар даахә, «Џа-ҳа-ҳа!» – ѡаԥхьа иаасаҳахит, аха уи уажәшьҭа мачқ ихаран, «Уаагыл, суеихсуеит». «Џа-ҳа-ҳа!» – аҳауа иналаʒит иара. Сышьҭахьҡа санааԥш

аҙə дцəыггаҙа иган сназыԥшит, схацəа дышныкəыԥшыз длатԯьеит, саргьы сыѡны сылишьҭалт, сихьҙошəа аниба иҷеылкаиршəын, слаихԯьаны агəырԥ аашьҭсыргеит, нас иара дааҳəын акыҙгра днаҷалеит... Схынҳəны сҭыԥ аҷы снеиуаны еиԥш аан, ахԥатəи дҭиԯəциԯəуа ашколи аусҳəарҭеи днарыбжьысит. «Еи!» сҳəахын, сыбжьы неихьызгҙеит, зцəаара збоз ауаѡы.

Убри аамҭазы ҳарҭаѡы дкəалкьыԥсуа даадəылҭит.

«Апост ныжьны уабадəыкəу? Ҳаушьит!» – днасыҭаԯьеит иара. Амардуан данлалбаауаз, саргьы исҳəауа сҷамшəо сыбз аԯəаԯəа ԥҭəаны уа сааидгылт.

«Аруаѡ Чыргба, аԯарулра уахьыкəгылаз ааныжьра азин узҭада? Ари змааноузеи, ас акəызма ҳшеицəажəаз...» – ибжьы ихацаланы ацəҳара даҷын иара.

Снаԥшызар, иагьызбеит исхьчоз ашьҭаҭарҭа иаҭəаԥшшəахəыланы ишəыз ашə ғьағьаҙа иаартны ишыԯаз, иҷаз асапатгьы ҷҳəаны аганахьшəа икаршəын. Иаасцəымҭхеит, иагьеилыскааит уааиҙа уи иашьҭанеиуаз ахҭысԥəа зегьы исыхьчоз наԯ садгаразы ишыԯаҭаз, алаԥшхырԥага ишазҳəаз.

«Иргарыз?» – саахəыцит сара аамҭацказы.

Арҭаѡы инапы иакыз ҷьыбаҭаҭа батареиатə лампак «ԯəыж-ԯəыж» ахго, цəырԥьа-цəырас ирлашо, уахь инхəыҭаирԥхан, ибға рԥьыԯəуа дынхəыҭалт. Саргьы, исцəагозыз, схы нцəыҭаскит...

Уаҭоу имшхара ԯалазаап. Аԥенԥьырҭаԥса асаркьа абғьыц дуқəа хԥаԯа ргеит, шəақькгьы ыԯаҙамызт. Асамԥал акшарҭа (баиок) заҭəык акəын иамамыз, уи уаѡы иҟаиҭар ауан.

Дыҳəҳəеит, дҟааит арҭаѡы, ишьапгьы ѡынтəԯа адгьыл иқəикшеит, ижьы ицазар акəхап, сангьы лхəы налиҭеит «ааит» иҳəацыԥхьаҙа, иикыз алашара ыршаԯьшаԯьо ишьҭаирԥхон, ашкол атҙамцахьгьы ианкыдлозгьы убарын.

«Афронт аҷы абас агəзианреи аҷабырҳацəреи аазырԥшуаз атрибунал иарҭон, иуаҳауама, атрибунал... Ҳазқəыҙшаз аус ԯалеит, ҳазегь ҳаиҳəтаххаа ҳҭарукеит.... Уабадəыкəыз сымҳəеи, ухаԥшшала?»

«Абрахь, ашҭа аҵыхәахь абжьқәа саҳан», – саацәажәеит сусқәа шҽеимыз аҟара сгәы ԝауа, – аҳәгьы снаҳәны сааԥшаанҳа, адгьыл длыҵашәкәа дцеит».

«Абраҟа уахьықәдыргылаз уадырсызшәа угылазар акәын… Ҳаушьит аҽенышьыбжьон, асаркьақәа иргаз ухы иаақәукып, аха ашәақь? Дышпионума, дпарашиутистума изгаз аллаҳ дитәуп. Адиверсиа, ашпионаж…» – ишимчыз дҟаауан иара. Аристовать – иҳәеит аҵыхәтәаны.

«Ҳаҭыр зқәу арҵаԝы…» – снаиашьапкит иара. Исыхьыз цқьа иасҳәап ҳәагьы сналагеит, аха исыҳырԝуаз дабаҟаз…

Арҵаԝы ҳәа акәым, аԝыза акапитан ҳәа ауп ишсыԥхьоз. Скапитануп, скапитан, – иуаҳауама, аруаԝ аԝыза Чыргба…

«Исаҳауеит ҳаҭыр зқәу…» сҽеидыԥсаланы сгылан, иҟасҵоз уаҳа?

«Трибунал усуп ари, атрибунал уаҭатәуп, уаҳа акгьы. «Анаставлениақәа» иимҭеит, дихыламԥшит ҳәа саргьы сыкҽацаланы сыркышт. Аха акагьы шысхарам, ҳаб анцәа ду ибоит», – даҽын ахырқьиара.

Уи ухы иқәукып, ашьҭахь иҟаиҵаз ауп ассир. Сыжәԝахыр иқәыз ақьаад чынқәа ныкәижәан, сшәақь искыз аасымхны, салганы иара иҳәашьала «Чика» сылҭаиртәеит.

«Абахҭа иҭаркуа имаҟагьы имҩырхуеит», – иҳәан, уи сеиқәа ахы иаркыз аҵгақәа илрыҵиҳәан, убрыгьы рҽены иџьыба илҭеиҵеит. Ашә нкыдыжьлан инаиркын, ԝыџьа напыраргыланы, дцеит. Аашаанҳа сҭакын, ашәыгақәа рыфԝы сԥынҵа иҭачыхәчыхәуа, саақәацар асаркьа ҧеыхақәа сшьапы иаҵашәаҳәо, лацәеихьшьык ма иҟасҵама.

Адырԝаҽены ашьыжь адиректор иҟалақәаз аниарҳәа, дыҭшәыжь наҟ, шәызҽу закәызеи ҳәа реиҳәазар акәхап, иааины схы снақәиҭыртәит.

Ашәақь ахьыҳыз акәын, зегь рхы ирзықәымкуаз. Ашьҭахь излеилыскааз ала, уи авоенкомат аҽы иҭаԝзаарын, уаԝ дызқәыҳуаз усын. Иҟалаз ҙашьас иамаз анрарҳәа, ҳарҵаԝы дамҳәааны дынкарыжьит, иҳәҳәаргьы имыхәеит, саргьы акыр сырххо срыманы иқәын, исызҵаауан, еиҳараҳак, абни сызхьырԥшны сызгаз деилыркаар рҭахын, аха

ирасҳәагәышьоз, абри иоуп ҳәа уи дыздырратәы ихы симырбеит. Уаҳа исзыругәышьоз, шықәсык аҟара саргьы ашкол сыҵцаны сыҟан...

Адиректор ҵаҟа дышьҭаԥшуа дгылан, илахь иқәжьыз ихахәы еилажәжәа-еилаԥԥқәа инацәкьарақәа нарыларԥаны ишьҭахьҟа иныкәиҳәан даацәажәеит:

– Какалк ҳаркы, амлагьы шәамкуа шәыҟам.

– Иаба? – дааԥышәырччеит Ҟаисар.

– Иабах, адәқьанаҷ.

– Уа афатә лыԥшаахқәа ыҟазар акәхап.

– Калбаск, чак... – Аԥҳәыс бзиа дҵәахѡуп ҳәа, ҟырҟы рцәаакыгакгьы шԥармоури...

– Алумаат, аборжом?

– Мамоу, мшәан, ани ашкәакәа...

– Ирымоуп, ыы?

– Ҳара ҳзын еснагь иҟоуп.

Ҟаисар иʒамѡа ааибгын, днақәшаҳаҵхарц иҷы ааихихуан еиԥш аан, Ҭырбеи дахьгылаз ҭынч даацәажәеит:

– Ишәҳәақәо саҳауеит, аха ҳара ҳцароуп...

– Акы шәнамыцҳауази...

Адиректор Ҟаисар днеизыԥшит, дидгыларц иҵахын, ихаҷы аҳәара анырԥшуа инацәкьарақәа ихәда инаҵеикит.

Егьи цасҳәашәа ауп уҳәартә, дҷагәаҷасуашәа даацәажәеит: – Сара акьакьа-макьа снаалаʒом, абулька рымоума, абулька?

– Абулкоу? Сыздыруам, анцәа иныс, – иҟаҵәҟьамзар даара рыцҳара дук ҟалазшәа ауп арҵ ажәақәа шиҳәаз адиректор, – абулка ыҟамзар печениак ҟалап...

– Уи зынʒа абзиа, – иааимаирҽхәеит Ҟаисар, – алумаат ма аборжом?..

– Издыруа иакәзар, убрыгь имазароуп, ашкәакәа ргәы анарбажәлак, изладырԥсаҳәауа... – Ҳа, ҳа, ҳа! – дагьааччеит.

– Азамана, еиҧьу збахьада? – днақәшаҳаҵхеит Ҟаисар.

– Иуфо-иужәуа ауп мамзар?.. Ҳабаѡ акгьы иаԥсам, ҳцәаҳжьы акгьы иаԥсам... Шәаала ҳцап, – инрыдиҵеит, рхәы мазеины иныкәиргылазшәа.

– Ных-ных, иаԥсам… – уажәраанҙа уи ирыдигалаз ақәшаҳаҭшәа зхы изырбоз мап икит иаахҵәаны. Иҩыза иахь, ихы наирхан: – Ари ифом, ижәуам, сара сакәзар акьакьа-макьа снаалом.

– Иаҳҳәеит ҳәа? – зны Ҭырбеи днеизыԥшит, нас егьи.

– Абзиараз ҳаиқәшәалааит, – Ҭырбеи инапы аҿынаирхеит адиректор иахь.

– Ҳм… Ус сзыжәымун, уара, иҟалозар ҳамҩахытп.

– Кәакәшьк шьны рашых сыҙбалк натҵарҟьаны ҳхәы ҟауҵазшәа ҳаԥхьаҙоит ҳахьноуԥхьаз азы мацара…

– Иаа? – инапқәа неивиган, ихы ыреицаҟьашәа днарзыԥшит адиректор.

X

Ҭырбеи адырра ирҵеит уеизгьы-уеизгьы араионтә анагҙаратә комитет аҟынҙа днеирц. Аусҷәа инапы ианырҵаз ааныжьны дцеит уи агаҟа. Ашьыжь анагҙаратә комитет аусзуҩцәа, уи зыҩназ ахыбра аҷара-сараҳәа ашәқәа аартны ианынарыҩналоз аамҭазы, иаргьы агәыды-гәыдыхәа амардуан даҿаланы уахь дыҩхалт.

Ахантәаҩы ихаҭыԥуаҩ иакәын уи дызҭахыз. Жәаминуҵкгьы адкыларҵаҿы днымхеит, дидикылт иаразнакы. Истол даахыцын, даԥсышәа мацараха диԥылт иара. Игәабзиара-хабзиара уҳәа ԥытк иантиҵаақәа ашьҭахь, уи иеиҳәеит, Ҭырбеи иҩызеи иареи адҵа рыманы иахьҩеиз ақыҵа хьаа дус ишимоу, илаԥш шаху, ажәлар рҿаԥхьа ицәырҵуа азҵаарақәа гәыгәтыжьны ишрымам, ацхыраара ҟарҵарц ишашьҭоу, ишрызҿлымхау…

– Ибзианы иааиуан, ҳаазқәылаз еиласит. Ирылаԥшыз сыздыруам, – дцәажәон анагҙаратә комитет ахантәаҩы ихаҭыԥуаҩ, икарандашь иаҵәа ду иикыз инапсыргәыҵа ианыркәымпылуа. Уи ашлара аазлаԥсоз иԥьымшьқәа амҩахәасҭақәа реиԥш ихьынаа-хьынааҙа ихахәы хәаԥшшәылақәеи ибла ҭаҙынҙақәеи ирыбжьган, иҙамҩақәа кынҩалаҙа, иҵаҳашәа иҟан. Данцәажәоз ихцәышаа-хцәышааҙа иҟаз иқьышәқәа ҵыс-ҵысуан.

– Ус рынхара-рынҵыраҽы хар рымаʒам, зегь раԥхьаʒа игыламзаргьы, рышьҭахьҵәкьагьы инханы иҟаʒам, Ач-ԥҳа лгынҭрадагьы ажәқәа лхьауан ҳәа, ишәаҳәацәоуп, икәашацәоуп. Усқәа ак рылоуп ҳәа сыҟаʒамызт сара.

– Ашәаҳәаразы акәашаразы ируҭахуазеи, амала уажә иаазқәылаз аха рымам акәымзар...

– Аха рымамзар, ироуп, амала рԥырхагахара аҭахым изааʒарызеи, имҩахызкьақәо маҷʒам.

– Ҳәарада, ҳәарада... Рхи дареи еиқәиҭны иҟазар цәгьаʒамызт, ахьынҳалақәа рымоуп.

– Изакәызеи, цәгьараҳәа кыр ҟалама?

– Цәгьарас иҟалараны иҟоузеи, аха ибзиоума еинкьаныруа, рус рнапы иамкуа иахьеилахаз?

– Усгьы?

– Иузымдырʒои иҟоу, ишԥа, иахьада иумаҳаʒацызшәа?

– Исаҳахьеит, издыруеит, аха изкырҭоу иранашәыжь.

– Иуҳәарц иуҭаху еилыскаауеит.

– Аиеи, шьоук рԥьам злам рымҳаҵә ахьаларҵо уамашәа иубартә иҟагәышьами, – иҳәеит иара, икарандашь ахқәа наҟнаҟ изгәылхәҳәоз иҭаҷкәым ицламҳәа иаҵаргыланы.

– Уи ацә иақәырԥшшәа ажә ауми иаанагауа?

– Уара ишуҭаху еилкаа, – даҽеа карандашьк аҭра иааҭихын, ууанʒатәии иареи неивакшәа ҩаԥхьа инапсыргәыҵақәа инрықәирхәмарт, – шьоукы ргәы ишаанаго иҟам урҭ. Анхацәа заманақәа, зхәы иаҭәҳәаны акрызфауа...

– Ицәгьоуп зҳәада?..

– Ақыҭа интеллигенциа ракәзаргьы, ицхыраарҩцәоуп.

– Ақыҭа аԥсы ҭакны изку?

– Мцуп уҳәашама нас? Адиректор иакәзаргьы, идам-здам дҳамоума иахьатәиала ақыҭаҽы?

– Асыс ԥшқа?! – иажәа ааиԥиҟьеит уи иамраʒакәа.

Ихаҽы ааибакын аԥшәма, иблақәагьы инархылеит. Нас уи игәашыра еиқәыртәо, иқьышә хцәышаақәа ҵыс-ҵысуа даацәажәеит:

– Шәкылпҩш-кылʒырҩуа, шәҵраԥшаауа шәдәықәуп. Акы жәбап, ак шәаҳап, ахш уʒааԥшылацәаргьы еиқәаҵәак

алумбаар ҟалаҳом, инаганы уи агазеҭ ианышәҵашт, шәара шәтәы жәгап, нас дара иаархыкәласуа ирыманы иаақәлап, ишәнаҭозеи, уара уи шәара?

– Саҭамзааит, аха убра уҩеины урылаҧшны иубахьоума?

– Азҵаарақәа сумҭан, ухаҵкы, уара суҵаҩым сара. Еилукаауама? – инапқәа дрықәыҕәҕәошәа дҩагылт, – шьоукгьы ирҳәоит шәара аҳәгьы шәааимышьҭҳеит, мышгацәақәак ишәыҵарҳәан шәааит ҳәа.

– Хаҧызара ара ишыҟам аҳәгьы агәра иргара аҭахҳам, аиҳабыра рнапынҵала ауп ҳара арахь ҳшааз, иҟаҵәҟьоу еилырганы аҭыҧ иқәҵахарц азы. Ихоумҵозар, ҳредактор ателефон сизасуеит, уиазҵаа, – иҳәан Ҭырбеи, атрубка аақәихит.

Егьи ҩаҧхьа дхәацахәаҧшьха, диҳәауа-дичауа наҟ иааимихит:

– Иаразнак убри уизамысыр, ҧсыхәа амамкәа иҟоума, деилахазар ҟалоит, изаҭахузеи абысҟак ацралара.

– Шьоук ашшызар акәхап... – иҳәеит Ҭырбеи, дзықәтәаз аҟәардә ибҕа нкыдҵашәа.

– Иашшуадаз?..

– Уансыҧхьа иҟоу-иану еиликаарц дашьҭоуп, издыруада цхыраарак ҳаиҭарц иҭахызар ҳәа сгәы иаанаган...

– Иахьышәҭаху ҳшәыцхраап, ара ҳаҟоуп, аха зегьы ҵәык нарыхшьыланы рыхә шьатәым, абзиақәа шыҟоу агәра згоит сара.

– Даара ицқьам аусҟәа рцәыҵыттара иаҷуп, мышкызны шәаргьы ҭабуп ҳәа шәарымҳәар ҟалап. Сара уаҳа ҳәатәы сымам, – иҳәан, дҩагылеит Ҭырбеи, дцарцгьы ашәахь иҷынеихеит.

Егьи дихьанкәакәала ҷааиҵит: – Узырццакызеи?

– Аҩнынҳа сымцар ҟалом усҟәак сымоуп, – иҳәеит иара, аҧшәма инапы имхуа.

– Макьана унхоит усгьы, ҧьара ҳаиқәшәап, ҳаидтәалап. Ҳм... ҳаицәажәара ҳабжьара инхааит.

– Ауаҩы дзыцәшәо аус уаламцәажәар еиҳа еиҕьын, – аҧсшәа иаҳәаны дындәылҵит Ҭырбеи.

Уи араионтә анагҙаратә комитет зыԥноу ахыбра ааныжьны, иҵаҟәаҵаҷаҙа иҟаз акаҵранмԥа даныланы днеиуан. Аиҳаби иареи реицәажәара дназхәыцит: «Аҙә даан иҳәеит, аха дзыстхарыдашь?..»

Ихаҷы иааилирхит зыҟны аус имаз аԥызцәа зегьы.

«Анцәа идырп, дзыстоу? Ацәыҙ зауз шәыгәнаҳак, изгаз гәнаҳак... Аимак-аиҷакқәа, аҳаи-аҷышьи реиԥш реилыргара ахаҵыԥан уҳәан-сҳәанқәа ирхагаланы ирымоуп. Аа, иахьа зҷы сыҟаз, ахадараҷыцәкьа дгылоуп. Ацәгьа рарҳәоит, уи рылаԥш мԥахнагоит, егьырҵ ҭынч, гәата-бҕата русқәа ҟарцеит. Дасу рҵыԥқәа рҷы иҕәҕәаны итәазар, акгьы зҵахҙам азы ауаа абас еинкьа-ныруа еилахаҙомызт...»

Ианаауаз аиҳабы иреиҳәазгьы дназхәыцит: «Ицо иаауа амԥа иқәуп. Абрантә инеины аҵәыгәыгә арсны абри-абри ауп ҳәа аҟаҵара ауеит, аиҳабыра рымчра рымхҙам. Аха дара рыла амԥа иқәҵазар еиҕьуп...»

Дышнеиуаз, амԥа ааԥцәаны, излааигәаз ала иҷылеихеит, апыкҟаҳәа ахаҳәтә мардуан днаҷысын, ҵаҟа амԥа днадгылт. «Морагентство» агәашә дныла԰шит, ԥшьаала дынҵысын, асқьала дныҚәлеит. Иҵаҟа амшын ԥырԥ-чырԥуа иҵажьын. Ибааҙажжыраҙа иҟаз аҟәара лаԥшыла иааимидеит...

XI

Иаацәылашон. Арбаҕьқәа аки-сиҳәа еиқәҷырҵуан. Ҭырбеи иан лыбжьы игәы иныкәыԥт: «Ҷыгәаа!.. (Даныхәыҷыз ус иарҳәон). Угыл, нан, угыл!..»

Ҭырбеи ихааҙа ацәа далан, илацәакәа изхтуамызт, атса рыԛәҳазшәа, ихьанҵа-хьанҵаҙа иҟан. Уи иацы ахбыцқәа дрылагыланы амхаҷы аҷага икын, дкараха дыҟамзи, аԥны данааи дынҵаҳаны дыцәеит. Идыруан иара ашьыжь агаҟа цатәыс ишимаз, убри ауп иангьы зизҷылҵуаз, аха дцәалаханы аиарҵа дылаиан. Иан лыбжьы аниаҳа ашәымҵаказы дԥагылазшәа игәы иааинаҵахт. Иҷеилаҳәа-иҷеилаца абарҵа дныҚәлеит, шазшәа дыҟахуп, аха амш хәашь-машьышәа ибахуеит, дахьгылаз анцәа иԥьшьауа, ашҵа дныҚәԥшит, аха илацәа еимаҷабуеит, акгьы ибауам.

– «Ҷыгәаа!..»

«Дабаҟоу, мшәан, абри?» – абарҵахь илаҧш наиршәит, аха убри убасҟак инаскьагахуп гәынхәҵыстала акәымзар, илаҧш еилнаргахуам.

– «Ҷыгәаа!» – ѡаҧхьа иан лыбжьы аагахт.

«Иҟалазеи, мшәан, хәыҷык иаасабраҙарауазеи!», – ииарҭаҷы дааҳәыцымыцит, изжәѡахырк ала деихеит, ацәа далҵроуп, аха иауам.

– «Ҷыгәаа сымҳәеи!» – зынҙа иааигәаны ауп уи уажәы лыбжьы шгауа.

«Сгылауеит, мшәан», – дҷыхахьоу, дымҷыхахьоу изымдыруа ауп иан илҳәаз аҭак шыҟаиҵаз.

Аарла илацәаҟәа аахитит, изнапык хьанҭыӌьҙа иван, иҵашәазаарын, идысны иҟан, егьи инапала дасуа-дасуа (амҷы дасуазшәа акәын игәы ишабоз) иныррашәы иааҟаиҵеит...

Ркәасҟьа аҭәеихасарҭақәа алашарақәа ркылхха иҟан, ӌьара-ӌьарагьы унацәа нҭашәо акылҵәарсҭақәа рнубаалон аҭҙамцқәа...

Ашырҳәа ииарҭа днықәтәан, еикәырҳә-еикәырҳәны ихчахьы ишьҭаз имаҭәақәа аашьҭхны, ажәжәаҳәа аҷееилаҳәара дналагеит.

Ашә илаз апал аалихын, уи аартны наҟ дындәылтцит. Иан ашҭа аҵкарахьшәа ажә ахьара даҷын, зыҷерыцәгьаны уажәы-уажә илыжәлоз аҳәыс лабала ашьапқәа дрысны илҟәылцон.

Убри аамҭазы лыбжьы аагеит:

– Уа, Ҷыгәа!

– Изакәызеи, мшәан?

– Ари аҳәыс аасыҟәцеи, нан, иҟанаҵо умбаҙои?!

Ҭырбеи ишьи-ишьи еиқәҵо иан лҷы днеин, аҳәыс днамҵасны азшьапык ааникылан, днеиҳәҭкәыҟәлеит. Аҳәыс аҧхьаҟа ашьапқәа аҵхәаа, ихцәышааҙа иҟаз аҧышәқәа рыбзо, «исымашәкузеи, уара, сан саншәыриар, сызхара исымцәози» аҳәарашәа, иааҟәымҵҙакәа ихьышьарххон.

Ҭырбеи иан ажә акыкмацәқәа лнацәақәа ирыбжьакны данахалак, ахәхәа-хәхәаҳәа ахш рҵыкьаса илеиуан, ашьҭыбжь ашәах зыхчылоз аныга иашәаха иҧыѡуан.

Уи хьаны даналга, аҳәыс ноуижьын, аин инаҭалт, атах-атах ҳәа аԥышә хцәышаақәа рыла ачыргә иаҭасуан, аха митәык феидас иамаз ҳәа акгьы ыҟамызт.

Рыжә иамылхыз ахш аԥаҭликақәа ирҭаҭәаны, арҭмаҟ инҭалыргылан, ақалақь аҿы инхоз лашьа иҭаацәа ирзигарц азы лыҷкәын инаилыркит, ҽнак абжьара ҽнак ирзылҭиуан уи ахш, ахәыҷқәа рзы.

Аԥыраҳәа аалымҕхны, абарҵаҿы амаҭәакнаҳага ихшьуа, даацәажәеит лара:

– Ирласны ухынҳәы, нан, ауаа рацәаѡхоит, аха чакгьы ҳзааугароуп. ЧЖД аҿы унеир, Трыгә, Миха уҳәа аҙә думбар ҟалаҙом, ма урҭ иамхны иурҭап, – ача злеихәҳашаз ԥара ҿырпқәакгьы наилҭеит, – иуцәыҙп амарԥьа, уԥьыба иҭаҵа?

– Изакәызеи иара, исцәыҙны...

– Ҷыгәа! – лыбжьы наихьылгҙеит, ашҭа дҭытцны амѡа данынангылоз, – аҭаҭын аҳаскьын ахысны ишгылоу убоит, ирласны уаа, нан! – илымҳәац ԥьшьа еиҭалҳәон лара.

«Бзиоуп» ҳәа аанарго, иан лахь дыԥшуан иара. Иарҭмаҟ ахы хыԥьгәыгәынҙа еимлагәа икны, дхьаԥш-кәаԥшуа амѡа ианыршәланы иҿынеихеит.

Еикәаҵәиуа аѡны агәы иагәылганы иѡагаз аихатәы мардуан адрыгә-дрыгәҳәа даҿаланы дышѡеиуаз хыхь дыѡхалеит. Акоридор дахьыныбжьалаз аҟәык-фѡы ааиҿасит. Ашшы рыхга ана-ара апримусҟәа гылан, аҳәсақәагьы еикәшаҟьо ахәыҟаҵара иаҿын. Ԥьара адырганаҿ ачаҭаҳәа аԥсыҙ ҙуан, ҽаԥьара чуан хәыҷык ықәылан, афақь ҭҟьауа, аҽаԥьарах идырмазеиуан ачаԥьқәа...

Ԥҳәыс шәпажәпак, лыхцәқәа еиларшаны лхагәҭа иқәҵаны, асоф аҿы амаакыра лыҽенамалдан, лхы наҟ инхырҳәҳәаны, – Иангули! – ҳәа лыбжьы налыргеит.

– Ндоен, ма? – бырзен бызшәала аҭак ҟаиҵеит ҵаҟантә уи дзыԥхьоз аҷкәын.

– Ела адака, непе! – диԥхьеит аѡныҟа лара.

Ашьҭахь, уи дзаза-мазошәа даахынҳәны, днеиҳәҭҟәыҟәлан, илкыз лымҿтәы мҳәаҵә ала ачуан иҭаҟалҵоз афатә ашырқь-шырқьҳәа инаҵылшьит.

– Заходи, заходи, сыночек, – лҳәеит уи, Ҭырбеи лылаԥш шынаиқәшәаз еиԥшҭәҟьа.

Ари ианшьа игәылаԥҳәыс лакәын, уажәадагьы дибахьан, дидыруан.

– Дядя дома? – дҭааит урысшәала, аԥсшәа усгьы илзеилкааҙомызт азын.

– Должен быть дома, куда же ему так рано… – нас ԥыҵк даахәыцын, инацылҵеит, – хотя сегодня он и работает, а может уже и ушел.

Убри аамҭазы дхышҙа, иԥынҵа цәыкәыӷӷа, даахалеит Иангулигьы. Ақалақь ҷкәын, ари иааз дызусҭада иҳәазар акәхап, дхарахаԥшуа, иқьышә дыкәҵаны днаивсит.

– Аԥсшәа зиоумҳәозеи, думбаҙои, ари уаԥхьа игылоу! – дыниқәцәҟьан, даахьалырԥшит уи аԥҳәыс лыҷкәын.

– Ну что, ма, – иҳәан, ижәԝахырқәа ааирҵысын, иуада длыԝнапҟеит. Лара лбызшәалагьы акы наишьҭалҳәеит, аха уи Ҭырбеи изеилымкааит.

Ҭырбеи акгьы имҳәеит, аха игәы иналакьакьеит, абас тәамбашақә дахьизныҟәаз, аԥсшәа ахьиеимҳәаз.

– Деточка, у вас крапива растет? – дҭааит абырзенҵҳәыс.

– Растет. Много растет, – иҳәеит иара.

– Сыночек, вот пришлю Иангули, ты поможешь собрать ее?

– Хорошо, пожалуйста… – даахырхәашәа ауп уи арҭ ажәақәа шиҳәаз.

«Уа дԝашьҭи, уи быҷкәын цәынтызшәа иҟоу, ахәацра длылҳәа-ԝылҳәаны, итәарҭа кылбаҳҭааны дыбзаасышьҭып сара», – даахәыцит уи уажә дахьгылаз.

– Ляля, к вам пришел гость, – ианшьа иԥҳа лыхьҙ ҳәаны, дшааиз дырдыруа ҷаалҭит лара.

Убри аҳәахагьы ламраҙакәа, ашә ҟьаҟьаҙа иаатит.

Лхахәы бырфын еикәарҳәы, лыблақәа ҭыԥхаауа даацәырҵит Лиалиа.

– Уԝнашыл арахь, уԝнашыл, – лҿырҟасаҙаны, аԥшәмара лхы азкны, аԝныҟа дналыԥхьеит уи лашьа, иарҭмаҟ иикызгьы ааимылхит.

Ианшьа даниба, ихыза ныԥхьаршәҭны ииарҭа днагәылҵын, ажәжәаҳәа иҽааилаҳәаны, имагә хәѡагакәа наишьаиҵеит.

– Уагьанбагылеи ас шьыжь шаанӡа? – днаиазҵааит, азхаз астол еицарса игылаз акьыԥшьраҽы зҭыԥ ылхны итәаз иаҳәшьаԥа.

Аҧкәын ҽымҭӡакәа ианшьа дизыԥшуан, «уажәраанӡа излаиоузеи?» ааигәахәт иара. Иашоуп, қыҵала иугозар, аашырккеижьҭеи аусурамш иалагахьеит, аха араҟа макьана изаацәоуп, 7 сааҭкгьы ҟамлаӡацызт.

– Аԥьабаа лхы изалырбазеи, иаҳзылухьоу маҷушәа, – лҳәан, ахәыҷы ихы днагәӡит, егьи ауадаҽынтә иааиз аԥшәмаԥҳәысгьы.

– Уан дышԥаҟоу, уара? Лгәы бзиоу?

– Уажә еиҳа деиҕьуп, – аҵак ҟаиҵеит иара.

Ԥытрак ашьҭахь астол аалырхиан, рчаи крушкақәа нарымҵалыргылан, хәыҷи-дуи какал ркит. Ианыѡагыла Ҭырбеи дцарц иҽыназикит. Ча-лук абжа, знык аҟара иааилазырԥшышаз, қьаад ԥжәахак иылаҳәаны имакәан инҵаҵаны инеилыркит. Шьақар ҟәылҳақәакгьы уахь инҵалыԥсеит.

– Ахәыҷқәа ақыҵахь иѡасышьҭыр сҵахуп, аха иаҳзеиҽымкааит. Ари уаншьагьы аамҵа имам, саргьы аѡны сзыѡнымҵит, ҳаилахоуп.

Ҭырбеи ихаҽы аалашеит, ԥхаракгьы ицәа-ижьы иналалеит.

– Иѡашәышьҭ иҟалозар, ди, – даағьаҵәыҕьаҵәит Ҭырбеи, – ишәҵахызар, са изгап санцо.

«Уара иуцҵаны ишԥадәықәаҳҵо» лҳәарашәа, аҧкәын днеизыԥшит: – Ари амчыбжьык ԥьаргьы исзышьҭуам, аѡны усҟәак сымоуп, урҭ рҭыԥ иныкәыстҵар, сара исыманы сѡеиуеит, – лҳәеит аҵыхәтәаны.

Ҭырбеи бзиала ҳәа раҳәаны, ианшьа дицны дындәылҵит. Акоридор аҽы ууанӡа иибоз ани аҧкәын, аԥсыӡкыга ҵәгәыр зныз икалам лаба ду ихарззала днаивҟьеит, уи ахыцәқәа ибла иҵакшарцгьы аҷык ааигхеит, иԥсахы ааибакит, аха иикыз, ианшьа дахьицыз азын акгьы изымҳәеит.

Ус ҵаҟа иналбааит, астадион иавгаз амѡала еицәажәо рҽынархеит. Ашьхақәа иѡарывԥхаз амра ашәахәа аҳәиҵәҳәа

иаҟьан, аԥсабара иналанаԥсеит. Ҷырт-сырт, ҷырт-сырт ҳәа алмѡанык иахьцоз аԥса-ҭлақәа рҽынтә еихсыҕрада аҵарақәа рыбжьы гон.

Зныкыршәа дыниазҵааит Ҭырбеи ианшьа:

– Актәи азын шәышԥаҟоу, уара, сынтәа? Шәымхқәа лашәҵахьоу?

– Ҳацә уажәшьҭа ауҕә абартә иҟоуп, авакы ҳамам акәымзар.

– Нас уажәгьы цәаҕәоу шәымаҙами?

– Ҳанҕыҵсуаз ҳгәыла Баҙ ицә ҳаиҭан, иааулак иаҳцәаҕәеит, уажәшьҭа аҽыхра ауп инхаз.

– Шәаахабыхацроуп, мчыбжьык-ѡымчыбжьа роуп инхаз...

– Аԥхьан иҳазҭаз иоуп ҳзықәгәыҕуа, илаҵатәқәа дрылгеит, акгьы игым, амала ҳаижьахыр...

– Шәышԥеижьои, иашьцәеи иареи ауаа рахь ицәырызгаз Расҭа иоупеи... – илахьгьы маҷк иааиқәиҵеит. Уи днашәхыганы дызгаз рурахы рымфароуп.

Ҭырбеи иблақәа ҭырхаха ианшьа днеизыԥшит, ԥыҭраамҭак ус ихы ҵырҟәрыланы дишьҭагылоны дцон. Нас днеихьҙан, дыниазҵааит:

– Саб ихабарҳәа кыр шәаҳахьазар, ҷьаракыр шәизҵаахьазар? Ҳан дымчымхахеит, ԥыхьа илылшақәоз лылшом уажәшьҭа.

– Узызҵаауада? Иҟаҵәкьоу зәыр еилиргарц дыҟоума мамзаргьы, иҳәеит ажәа азы даара икаҷбеиз аншьа.

Ус абазар иналсын, хаҳәала ичаԥаны иҟаз амѡақәа инарныс-аарнысуа ианшьа аус ахьиуаз асҟьалаҽы инкылсит.

– Ара угылаз, – иҳәан, уи асҟьала аԥхьа дааныжьны армарахь ала, ѡны-лаҟәык дныѡналеит. Амра ашьхақәа ааныжьны ажәѡан ахь акыр иѡаскьахьан. Уи ауразоуроу агаҽа зегьы арлашон. Амшын ҭынчҙа игазго иҵатәан. Ахьарчҳәа ацәқәырԥақәа уарла-шәарла аҟәара акалҭ инылаҵәон. Дыԥ-дыԥхәа флыкақәакгьы наҟ агәахьы рыбжьы гон. Асҟьала ашьаҟақәа руакы анышь иадҳәалаз аҙы аннаҵаҵәалак – варала аҽыгәҳәа уи инасуан, шьоукгьы рнапқәа халаҵаны иршәуа, «ҟьаԥ-саԥ, ҟьаԥ-саԥ» ҳәа аҙсара иаҽын.

Ҭырбеи иарҭмаҟ ихьнырҳаланы, дқәач-мачуа, ипахәанцалеи-пахәанцалеиӡа асқьала иқәпсаз аҕәқәа дрықәгыло иҽынеихеит. Уажәы иармарахьгьы, иаргьарахьгьы – зехьынҵьара мшынын, ашәахәа ихыччалоз уи зынӡа иарԥшӡон, акакаҷ еимхәыцқәа хыԥԥыла, ссиршәақәа иҟан.

Амшын ԥшшәахәала зехьынҵьара еиԥшымызт еилҳәаеилҳәа илашьҭын. Агәахьы иалдаз ацәаҳәа хышлаақәа ивараҽыҵәҟьа инеилатцәон.

– Ҷыгәа... – ихылԥа ҕаҕа ду ихатцаны ахыбра даатцалт ианшьа.

Уи ибжьы аниаҳа уахь иҽынеихеит. Дынидгылоны, егьи даацәажәеит:

– Уара, арҭ ҳаԥсыӡкыԥцәа макьана иҙхымҵыцт, маҷк аҟара ууаԥшыр, ус ишԥахынҳәри...

– Сан ирласны ууароуп ҳәа салҳәеит, егьаурым, ҷазны саабжьысып.

– Ҷазны ианбыкәу? Ууаԥшы, уажәҵа иаарцоуп, иац шьыбжьоншьҭахь аахыс амшын ихуп.

– Бзиоуп нас... днақәшаҳаҵхеит уи ианшьа ииҳәаз.

Ателефон ахь иуԥхьоит рҳәан, ианшьа ԥаԥхьа уахь дныԥналеит.

Ус ауаа аҙәаҙәала еишьҭагыла, реилаҳәарақәа, рчамаданқәа кны, иҟьаҟьаӡа иаартыз агәашә иҵысны рҽаархеит, акассаҽы абилеҵ ылхны, еицырхәхәа асқьала иқәгылан.

– Иҟоузеи, арҭ ззыԥшузеи? – диазҵааит Ҭырбеи, ииаивалаз арԥыск.

– Ауаа мԥанызго аҕба аарцоуп – «Норд», уақәымтәаҙаци?

– «Норд» уҳәама? – дхәыцуа ихы инапы адкылашәа даатгылеит.

– «Норд», «Ост»... усгьы акыҟоуп.

Убри аамҵазы мрагыларахь ала амшын агәахьы иаацәырҵит аҕба. Уи аԥышә аҵарра аҙы-мшын иаларшьшьны, есааира ааскьара иаҽын, ацәқәырԥа ссақәа наҟ-ааҟ ишьҭаҵо. Иԥнарссоз ацәқәырԥа ссақәа хәыч-хәычы иаарызҵеит. Ишааиуаз ԥшьаала, варала асқьала иаадгылт. Ахы-аҵыхәатә амшынуаа рмаика еилыҕраақәа зшәыз арԥарцәа аҕба шахақәа

идыршәыз шьоукы намҭасны иааныркылан, асҟьала ахахьы иалхәхәоз ашьаҟакәа инархадыршәит. Аҕбагьы зазамазо аҙы-мшын иахьыхгылаз азу-зуҳәагьы абжьы аагеит, иааины ишыҟоу ауаа идырдыруа.

Асҟьалеи аҕбеи рыбжьара цҳа хәыҷык ныхдыршәлан, еихьышәшәа-еиԥышәшәа шьоук аатыҵит. Араҟа иԥшыз апассаԥьырцәагьы рбилеҵкәа надырбо, еишьҭагыла уахь аҵалара иалагеит. Амаакыра ҏеаҵаны ауаа рацәаны игылан, еиҳарак аԥсшьаѡцәа – хара ныҟәара ицоз, инаскьазгоз, иҟан убас ахәыҷқәа зцызгьы.

Ҭырбеи илаԥш налыкәшәеит абилеҵ амхны ашыр-шырҳәа иааиуаз ирҵаѡԥхәыс. Уи ицәаԥшьшәа чамадан хәыҷык лкын.

– Арахь уабаҟаз? – дҵааит лара данааидгыла.

Ҭырбеи ихылԥа қәаҟьа ааихыхны аԥсшәа налеиҳәеит, дҟаԥшьҙагьы дааибакит.

– Саншьа абраҟа аус иуеит, сан аказын сизаалышьҭын, – дааԥхашьан, ганхашәагьы днаԥшит.

– Санаауаз уан дызбон, шәеилахазаап. Ирласны аѡныҟа уца, амарԥьа, уҽнумырхан…

– Сымцакәа, ақалақь иалсхуазеи, – иҽырҟасаҙаны даацәажәеит Ҭырбеи, – шәара хара шәцома, Ница Уасил-иԥҳа?..

– Сыԥсшьараамҵа схы иархәаны хәыҷык сныҟәарц, сныкәпш-аакәпшырц сыҙбеит, – лқьышә ачча аакәххит, ашәахәа зынӷҷалоз ллымҳарыѡқәа лыхәда ҵкәашаа дырԥшҙон, лыблақәа агәкыра рхыҳәҳәыла, дарбан арԥысу иҙааркәкәала ирымгарыз.

Лҽынахамҵазгьы, Ҭырбеи уи лчамадан аалымидан, длывагыланы дышнеиуаз, иаԥхьаҟа днауишьҭын, лыжәѡа днаҵагыланы ацҳа хәыҷ дныкәиргылеит. Уахь данынҵала, лчамадангьы налиркит.

Лнапы дѡахеит «абзиаразы» аанарго. Ҭырбеи уи апассаԥьырцәа дрылагыла дахьнеиуаз лыжәѡа дыкәпшуан, лыхцәкәа шьқьыруа, лҙара паҙа, краамҵа уи илаԥш лыхижьуамызт иара.

Аҕба данынҵала, аидаур аҽы атәарҵақәа иҟаз руак аҟны лчамадан лшьамхы иныкәкны днатәеит. Ҭырбеи иахь дааԥшны,

дааԥышәырччахт еиҭа, иаргьы игәы ҟәандарак нықәлан, иауразоуроу дааимнадеит.

– Шәанбахынҳәуеи, Ница Уасил-иԥха? – наҟ иҿынхырҳәҳәашәа дҵааит Ҭырбеи.

– Ԝымшҟа сынхоит, – даацәажәеит лара, – Лҙаа сҭахцәакәак рахь сцоит, аамҭа саур Гагранҙагьы слабжьысып ҳәа сгәы иҭоуп.

– Шәанамаа сашәҳәар, сышәԥымлози...

– Мамоу, Ҭырбеи, иаҭахҙам...

Убри аамҭазы ахәыҷқәа ҙса-ҙсауа, ршьапқәа неивгаааивго, рнапқәа рганахь имԝанҵо, иаарыҵалт... Аҕбаҷгьы асқьалаҷгьы абагьырқәа зыҿрыҵаны игылаз апассаԥьырцәа, анаскьагаԝцәа, иара ус зшьапы неиҵызхырц абрахь, аԥшаҳәахьы иааиуаз уҳәа алаф еибырҳәон, еизгәыдуны еицәажәон... Ахәыҷқәа рнапқәа рыла аҙаҷы рҿынкылауа, рыблақәа Ҭырхаха урҭ ирыҵаԥшуан, ирыҳәон аԥараҷырпы аҙы ирзаларԥсарц, еихьыс-еиԥысуа, иагьрарҳәон амшын аҵахь илеиаанҙа ихәыҵатҵәины иркырц шрылшо.

Ҭырбеи уажәы ахәыҷқәа днарылибааит Иангулигьы ианшьа иԝны датәамбашәа инаивԝрны ицаз.

«Унҵәамааит, уара уабаҟаз? – ааигәахәт иагьааигәамԥхеит азныказы.

Ахәыҷқәа аҳәаркьира ианаҟәымҵҙа, ԥҳәыс шәпажәпак лԥараҭра аҷы хьахьаҙа иаалыртын, ҟәрышьк ицоз аатыганы, шәыԥсы иамоуп лҳәарашәа, ирууаҙа иналыршәит.

Уи аҙы алашәахагьы амҭакәа, акәҷарақәа ахрыҕ анрымҵарыԥсалак ишнақәпапо еиԥш, инеизыҵәан, инхәҙаатҵәиит. Али-ԥси рыбжьара аҙə даахәыҵҵәраан, абар, аҟәрышь ҳәа илырбо, иҷы инҭеитҵеит.

– Итҵегь, итҵегь!.. – еибарҳәҳәон инапҟьа-шьапҟьо иахьеилатыруаз дара.

Рымҵарсшьа, рыхәҙаатҵәишьа лгәаԥхоу здырхуада, абԝатә ԥарақәа илымаз зегьы аатыршәшәаны уахь инҭалԥсеит.

Аҵәырт-сыртҳәа ихәҙаатҵәины аҵанҙа илеиргьы, иахьыҟазаалакгьы аҙы иалпааны, иԝхәыҵҵәрааны рҷы инҭарҟәшәон.

– Ацырцыр аҙаҷы иаҳа уаԝы ибоит, ацырцыр... абԝа ҷырпы ахьҭаз убрыгьы ҭамкәа ҟаларым, – ҷиҭуан ҵкәына

хышк, ихахәы бааʒажжыраʒа, уажәы-уажәы атɕкырт ҳәа аʒы дхыжьцәало.

Ԥыхьаʒа аԥараҽырп рылазыԥсаз аԥҳәыс дынлытɕашьыцшәа аума, мамзаргьы дара ахәыҷқәа мцхәы иахьаҳәоз аума изыхƙьаз здырхуада ԥсшьаѡыкгьы иԥьыба дылтԥаԥшын, иааимԥыхьашәаз разынқәак ырбгъыжәааны, амхы дынхгыланы аԥшрыц иƙьошәа, уахь инарылеиԥсеит…

Ани аҷкәын хышшәа иƙаз дынхәытɕтɕәрааны, ѡба шикыз надирбеит, Иангулигьы, аʒыԥсы иҽыкәкәа, акаƙара иҽы инҭаиршәит.

Акгьы зԥыхьамшәаз ҷкәынак иʒараҽынʒа аʒы-мшын дѡалтɕәраан, ԥыхьатәи ихахәда инапы лақәирҕәҕәан, наƙ дылхәытɕаигәеит. Акраамҭа уи дхәытɕагәаны дикын, ԥсцаха имҭакәа, данаауижь, дҳашқьа-ԥышқьуа дыѡхәытɕтын, иангьы лхәы налиҭеит.

– Ее, бросаи вара! – ҿааиҭит уи Ҭырбеи иахь, иԥсы аниоу.

Ҭырбеи ача аахәа ҳәа иан илҭаз аԥара ҿырпы инапсыргәытɕаҽы ирхьархьаруа, «иубома исымажьу иҳәарашәа», абырзен ҷкәын днеизыԥшит.

Ааигәа иалоумԥсан, наƙ хараны иршә ҳәа ихиҽала ирбауа, диҭɕаԥшуан иара.

Абазк аарылихын, инархараны иршәит.

Егьи, адыԥ-дыԥҳәа ицәа-ижьы зегь ала дыʒсауа иахьалашәаз днаʒоны еиԥш аан, дынхәʒаатɕәиит. Ҳамҭакы дыƙаʒамызт.

«Џьара ак имыхьзааит?..» – игәы аахытхытит Ҭырбеи.

Данаахәытɕтɕәраа, амшын атɕантә иааигаз абаз наиирбеит, уара уԥьыба иакуамызт, уажәшьҭа сара истәуп иҳәарашәа.

– «Молодец Хез», – иҳәан, иҽы инҭаиршәит.

Ҭырбеи игәы ԥшаашәа дƙалоу здырхуада, ихыруааны даҿеакгьы аҽынаирхеит, аха уи дахьʒаанʒа ҿеаʒәы иаамɕаирсит.

– Хез, давай еще! – ихаҽы цәамƙәыҽза ҿеаʒәы дааитɕалт, аʒы ҭƙьаны иѡызцәа ирҽеиƙьон, иааигәара имнеирц азы.

«Хез усырƙатɕара сыƙан, уабаƙоу акәымзар!..»

Ҭырбеи атɕыхәтәантәи иабаз уи изикызшәа наирбаны, Иангули иахь инаиршәит…

Ахаҽы цәымƙәаҽы иҭаҷкәым наиирбеит.

Аҕба надҵаанҙа ахәыҷқәа уаҟа ирыҵаҙсауа ирыҵан, аҙәырԥы ргәы дырҷеихеит, аха аҙәырԥы ҙышак иакыргьы ҙык зларжәуа ҟәрышьк рԥьыба иҭаршәымкәа иааҭаҵәит.

Ҭырбеи итәы усгьы иаҳҳәарым, уи уажәоуп ихьыз анилсыз. Ахәыҷқәа «рымшгара» дыԥханагалан, иҟәрышь хәыҷқәа аҙы иналаԥсаны даатәеит, иан илҳәашагьы аллаҳ итәуп…

Аԥсыҙкцәа рнышь ашԥы аԥслымҙра иларшьшьы иааины аҟәара иааҷеԥынгылеит. Аусуцәа, арезина калошқәа рышьаҵаны, иркыз аԥсыҙ-сса ашыш-қәыԥқәа рыла иасны аҙхыгара иаҷеын. Уантәи урҭ ҭитәыс аҷеуардынқәа ирыкәҵаны аԥьармыкьахь иргон. Аусуцәа дырзыԥшуа, ҵаҟа, аҟәараҷеы ахаҳә цәаакыра дылагылан Ҭырбеи ианшьа. Уи амшынуаа ирхарҵо хылԥак ихан, аҳәынҵәра ԥежьқәа цырцыруа кителък ишәын, хәԥага магәқәак ишьан…

Аусуцәа руаҙәы имахәарқәа ԥхьарҵәа, иразина магәқәа «ҟьыж-ҟьыж» рыхго, ҭәырґәыла аԥсыҙ иҭацәыз ашыш-қәыԥа иҵеиԥсон.

Убраҟа аԥшьарҳақәа аш-лых арҵмаҟқәа змахәҷа ихшьны игылаз имԥатәны иуаԥала ԥытк-ԥытк рызҵеиԥсон. Ԥҳәыск илиҭаз маԛылшьазар акәхап, иҵегьы лзациҵарц дыниашьапкит.

– Христо, иҟалозар, даҷеа ԥытк сызҭаԥса. Иудыруеит, сыҭаҳмада цәарҭанхала дналаҵаны, ииаг ада ззымдыруа шаҟаԥы срылатәоу, мап сцәумкын, ухаҵкыс сара анцәа сишьҭааит.

– Наҟ бҷеынасҵха, аԥсцәеирымга, бара быдагьы араҟа ауаа ыҟоуп!..

Уи ииҳәз зыкәрахь инеихьаз аԥҳәыс иаразнак лхаҷеы аареицаҟьеит. Лқьышәқәа кәамкәамуа ак лҳәон, аха еилургартә иҟамызт.

Аиншьа дахьгылаз иблала Христо иирдырит, аԥҳәыс лгәы нимырхарц.

Егьи, уаҳа ажәа ахымҳәааҙакәа, иԥнапык натҵҳәаны, аҙы рцрыкәкәа иналызҵеиԥсеит, иґра-мыґрашәа иҟаз аԥсыҙ-сса.

Лыкәа иаатылгаз лцаха еиқәҳәала ԥыртлауа, ҟәрышьқәак исҵоит ҳәагьы лҷеыназылкит.

Бца, иатахым ҳәа инапы лырбо, днализыԥшит уи Христо.

Аԥҳәысбырг дхырхәо, «лԥаратра» илкыз лыкәа инҭаԥыгәаны, леилаҳәара аашьҭыхны, дхыгә-хыгәуа агәашәахь лҷыналхеит.

Аиншьа Ҭырбеи иахь днаԥшын, хрыжь-хрыжь даацәажәеит:

– Христо, ари саҳәшьаԥа иоуп, ѡбаќа-хԥаќа кьыла иуҭонда, сара сыхәҭаа акәзаргьы.

– Шәара ишәызхашагьы ќалап, ԥьушьҭ... излеиго кыр имоума?

– Излеигоҳәагьы имоузеи, рҭмаќшәа акы икуп, аха уи злаихәо ҳәа рацәак акгьы збом.

Христо иссаны иԥаз акаҭа ԥжәахак аԥсыӡ нагәылаԥсаны ахы ааиқәҳәаланы инаииркит.

– Асќак заҭахузеи? – иҳәеит ирҭаз рацәашьаны.

– Ибжьысыр ҳәа ушәауоу? Иаатцааны, чалтк инықәпсаны алаґәраҷы инкнашәҳар, уаҳа зҭахым акәхоит, – даацәажәеит Христо, ԥытрак ашьҭахь дыниазҭцааит, – ауатка шәымоу, уара?

– Ишԥаҳамам...

– Нас, ҳаннеиуазаалак имазеины иќоуп, ыы?

– Еснагь бзиала шәаабеит.

– Урҭ сасхәык ҭәахны ианрымам ыќаӡам, ҳара ҳазцозар, – рцәажәара иҷеналаирхәит аиншьагьы.

– Ҳзымцари, ҳшьапгьы неиҭцаҳамхуеи, – даацәажәеит Христо, ицырцыруа аԥсыӡ-цәа зқәыԥсаз инапқәа аӡы инӡаакыланы иӡәӡәауа. Ҭырбеи игәышԥы ҭцашәа дахьгылаз днеизыԥшын, – дмариакхоит ари уаҳәшьаԥа, – иҳәан, анышь ақьышә аҭарра днагәҭасын, иѡызцәеи иареи уахь инақәтәан, аматор аус ааруны, ѡаԥхьа аӡы инхылеит. Аха уажәы аќәара иаваршәны ицон, аѡныќа акәын урҭ рхы ахьхазгьы...

Ҭырбеи иеидара кны агәашә данаатыҵ: «Еи, вара, подожди!» – иҳәан ихахәы еилажәжәа, илакыҵақәа ҭыршәааны ишќа иҷааихеит ани, ахаҷы цәамќәыҷ, ишьҭахьќа шьоукы еицәхасуа аԥсаҭла аҭаќа игылан. Цқьа данынаԥш, ибеит урҭ ԥарахәмар шыќарҵоз...

Ахаҷы цәымќәыҷ дшааи-шааиуаз, даазқәыршәшәан, иӡара нҭарс икны иаԥхьа даагылт.

«Иитахузеишь, ихы зхирҟьо ҳәа кыр имоума?» – даахәыцит Ҭырбеи дахьгылаз.

«Ыы!» иҳәан, длаҟәын, дынимҵасрашәа, дихьымкьыскәа изнапык иган инавганы, ишьҭахьҟа ихы ааибҕит. Ииҳәаз злеиликааз ала, аԥара аҳы ианалаиршәуаз, иара иахь имырхакәа, ҽаҳәы иахьиитаз, дахьижьаз хьымҳгишьазаап, аҭак иитарц дшааизгьы ицәымҳакәа инаиеиҳәеит.

– Иуҭахузеи, узлажьқәоу закәызеи? – иҳәан, Ҭырбеи иикыз аилаҳәарақәагьы ишьапахьы инышьҭеитцеит.

– Вот сейчас твой мешочек будет на пузе, – игәиҽанымкәа апҟаѡ ааиҽытциргеит.

Ҭырбеи илакыҵа акакаҷ нытцыддит, дагьаабҕаҕеит, ихы инапаҽы иааганы ишьҭахьҟа днеиҭаԥеит.

«Ҭаҷкәымла сисуеит ҳәа салагар егьсирҟатцом, ақалақь ҷкәын...» – даахәыцит ашәымҭаказы.

Егьи даҽеазнык дыкшоит ҳәа иҽанааиха, али-ԥси рыбжьара дылидыххылан, иҳара нҵарсны иааникылан, иарҕьашьапы иаԥхьаҟа инаршәны данлеиҵа, аҟьаца аашьҭиргеит, «ыҟ» ааиҕыргеит.

– Ребиаа! – дҟааит ишимчыз, дахькажьыз иара.

Адгьыл иаатцытцызшәа, адых-сыххәа иааидыххылт анҵ, ԥарахәмар ҟазцоз ахаҽы цәамҟәыҷ иѡызцәа.

Раԥхьаҳа иааимԥыхьашәаз акуҳәа дылдәықәитцеит, убри адгьыл аҽы длаҳаанҳа, иааиз руаҳә ишьҭахьала иҕәҕәаны дисит. Дагьааиҳәҵҟәыҟәлеит иаразнакы, анцәа дҳаиҵеит рҳәаазшәа ишҳәыԥкыз иагьынаихапапеит дара.

Убри аамҭазы арцәааҳәа аҳәы ибжьы геит, шәиламкьысын ҳәа аанарго.

Ҭырбеи иаԥхьа еидцәатцәалаз дрылԥшны ибон зыҽрыцәгьа инеиз дрыгәҭасны наҟ ишыԥхьеицоз.

– Угыл, угыл, – иҳәан, уи ижәѡагьы аанкыланы дѡеихеит.

«Дызусҭада ҭынхас араҟа исызцәырцыз?» – даахәыцит, иахьисыз ихәдаҷьал шьышьуа.

Ихы данѡаха, илаԥш даатцашәеит Иангули. Омашәагьы ибеит, ҳакы дымѡаҳо анҭ ахьыԥхеитцаз.

– Ируазеи, ахаҳәахашьцылақәашәа иҟоу, ус рымоума сара сҽы, – дааҕьатцәыҕьатцәит Ҭырбеи, ихьыз даараҙа игәы иалырсны.

– Уи деиханы дзымгыло дҟоутцеит, аха... – итачкәым ааиратцәан, – абри ауп ирнаало, абри... – инақәырҕәҕәаны ауп урҭ ажәақәа шиҳәазгьы, – лассы-лассы арахь уаақәлалеи, убрыгьы усыртцап... Бзиала, – днаиеихырхәашәа аакатцан, асаара ишьҭаз итцәгәыри иԥсыҙ рыԥхреи аашьҭыхны, аҩада, амҩаду ахь ихагалаз амардуан днаҽалеит.

XII

Ҭырбеи Анагҙаратә комитет аҽы даныҟаз аҿены Аҟәаҟа дхынҳәырц акәын,аха адырҩаҿены дырҩегьых аатәыс иқәшәон азыҳәан, инықәыршәны ақытахь дцеит... Агәашә аартны ԥшьаала ашҭа дынҭалеит. Акәасҟьахь данԥшы, аҙә аҩны дахуп уҳәартә димбеит. Аматцурҭа ашә аавтцрааны иныжьын, аԥхьаҟа ҳәыск ами аҽытцакны игылан, уажәы-уажәы ахы аԥыр-ԥырҳәа иҟьауа.

Алақәа данырба, азныказы инатцҟьан, аха дырдырзар акәхап, итцыхәаршәшәо иааидгылеит.

«Ашықәсан салшәашәа знык саауеит, сызлардыррызеи, сукәыхшоуп», – игәы инҭиҳәааит иара.

Руакы ишьапы инадҳәазалан, аҿидырҕәҕәала иаагылт, амыркыцькәа алапапа, атцыхәа цәышәшәҙа. Ахы инапы аннықәишь, иаатцыз-мызын, иаԥхьатцәҟьа аҿынканаршәит.

Ааида иавеиҭаҳаны иҩашьҭыз ацақәа, аԥхынтцәақәа, абҳәа шкәакәақәа, уҳәа реидарақәа рықәыррххьан. Акьефыр ҳақәа еидара-ԥсараха, еитцакьуа, ирытцыргәаз атцәҩан еимҽаԥақәа ирықәыҕәҕәо игылан, атцкарахьшәа, шәыршьапык ақәцәахь махәык ҷҕьырны иақәжьын,иҽыдды икаҳаз аҳақәа аҳаскьынра илаԥсан.

«Ихтцәаны иааилихыр иауаз?.. Аха дахнагагәышьоит, ишԥаҟаитцари, – дааириашахт иара итәала, – ахәырмақәа сынтәа ицәгьамкәа иизаап...»

Агәарԥ иахьатҵанакуа, алҭаҳарахь игылакәоу ашәшьыра иахьыҵахаз акәу, имаԥны ирҿоуп, аматҵурҭа аварахь иҟоу реидарақәа еиҳа иҩәгәоуп, урҭгьы атҵыргәақәа рытҵагылоуп, иԥежь-ҟанҭалеиуа ирцәытҵыԥшуеит ашәыр.

Алада, аратҵлақәа ахьгылаз ахь, дынҭаԥшын, аҳәгьы ихабар имбеит. Агәашә ачараҳәа иаартны аутра дынҭалеит.

– Нан, уа, нан!..

– Ау! – аҭак ҟалҵеит лара.

Дныхгыла-аахгыло, лыбжьы ахьиаҳаз ахь ихы рханы иҿынеихеит, днаԥшызар, иаразнак илаԥш налыкәшәеит аутра анаҳараҿ, аҳагьежь ахьгылаз анаԥсан, амх хәыҷы ирымоу аҟны аԥьыкәреи ҩацәырҳәны аҿыхра иаҿыз иан.

– Ҳаи, убаашәҭ, аԥны еиҭаргазаргьы уздыруамеи, ахагьы умамзаап, аха уаакәлар... ууаишь ара, – лҳәан, даагәыдылкылеит ааигәа илымбацыз лыҷкәын, аԥхҙы илҿашызгьы иҙамԥа аарцәаакит, аԥхҙы – аԥьа ԥхҙы, ан лыԥхҙы...

– Банаԥьалбеит, абри аԥьыкәреи бара иҿыбымхыр, иҿызхуаз уаҳа аҙәгьы дбымбаҙози?

– Исылшагәышьом, аха сгәы иауам, нан, – иаарҳәны ишьҭаз акалаҭ аҵа днықәтәеит. Лҙыга касгьы налҿылшьын, лхылҿы аалырбеит.

– Бымацара боума аԥны иҟоу? Иабацеи егьырҭ?

– Ани, усгьы аашар, агаҟа иҿылеихоит, уаха зны дыгәгәаҙа даакылсуеит, ҳара ҳзын акәым, ихазынгьы акгьы даԥсам. Егьи, рыцҳа, шәыр хәыҷык лыман аганҙа дцан, дмаацт макьана.

– Аԥсеилахараха, зны русутәқәа иаарылгар, убрыгь иахьымҙарыз.

– Ее, убаашәҭ, уи аҙәзаҵәык лакәгәышьоуп ҳаазхәаԥшуа иҳамоу, дзыхьҙарызеи!.. – даалхашшааит уи лҭаца. Ԥытрак ашьҭахь инацылҵеит: – Ахәыҷқәа аасыхьҙап сгәахәын... Урҭгьы ыҟам, усура иргоу?..

Ҟыҳы, ҟыҳы! – ҳәа дааимҳәан, лнапсыргәыҵа уажәы-уажә ишьҭытцуаз, илаҟәауаз лгәы абыцаҟьа инадылкылт.

– Аԥхәыс чымазаԥ замана, бҭынчҙа ԥьара бтәазар... – инапы ԥаргҙаны амахә длахан, ҳаҟәазк ааҿихын днацҳаит,

– ҳа ҳашҟа бѡеир, ҳамҭакы быҟазар, ахәыҷқәагьы рызхара брымбарызеи?

– Сгәы иауам, уан рыцхҳа, уаѡыдлаҧса рмал ҧхасҵахоит умбои. Алаҳа ҷабааны ацара иаҷуп. Иахьа уаагыл, иҭааны еиҵаҳҵап ҳәа сышиқәхәхәоз, ихы аҧырҧырҳәа иҟьауа, ашҭа дылҭытцын дцеит.

– Бара быҧсуеит ауп, егьырҭ аҙәгьы акгьы рыхьҙом.

Иан ҷылҭуамызт, ажәак лҳәар, наҟ иаланагалар ҟалон азы лқьышәқәа еихарҧсы дтәан.

«Зырахә ҭакны кәашара ицаз ҳами, нан...» – абарҭ ажәақәа лхы-лҷы ианихит Ҭырбеи, аха уаҳа акгьы ахимҳәааит, иан лгәы дасыр иҭахымызт, уи идыруан иага рыгхаргьы ишраналыжьуаз, изеиҧшразаалак аб игәараҭаҷы иҟоу дара роуп, аҵәѡаншьап зҭынхаз, иахьа ирзеилымкааua, рыхшыѡ ззымцо уаҵәы ирдырп, еилыркаап ҳәа дахәаҧшуан.

Ҭырбеи иѡны дынкылсын, иашьеиҵыб имаҭәақәа ишәҵаны дааины даалыдгылан аҧьықәреи лыцҷихит. Уи ҧьарак еизганы инышьҭеиҵеит. Ашьҭахь иан лахь дынхьаҧшын, иналыдиҵеит:

– Сан, бара бца аѡныҟа, быҧсы ааиҭабкып, сара, ари аҧхәа хәыҷ аасырхуеит. Нас, анҭ қамсҳәыцьраа ааир, (иашьеиҵыб ихәыҷқәа ракәын дызҷыз) иҷаҳәа-ҷаҳәаны инхдыргылап.

– Бзиоуп, уан дукәыхшоуп. Хьурҙыкгьы нхысшьып, – лҳәан, лпыраҳәа илаз аҟәыд, ҧьықәреи аҙақәак нахалыҧсан, аѡныҟа лҷыналхеит.

Ҭырбеи имагана аҧырҳәа имѡанҵо, аҧхә нымѡа-нымѡа еидкыла ишьҭаҵо днахысит, убри аамҭазы аҷкәынҵәагьы аакылсит.

– Бзиала уаабеит, Ҭырбеи Расҭа-иҧа, – иҳәеит аиҳабы даахәмарны, иблақәа еихаччо, иаб иашьа даниба, еиҳаракгьы уи иусушьа игәаҧханы.

– Шәабадәықәу, уара? – даарызгәдушәа дынразҵааит Ҭырбеи урҭ.

– Амашьына ныҟәцара азин алхразы аҧышәара ҳаман, убри ауп сынзырхазгьы.

– Егьырҭ?

– Са исзыҧшын.

– Нас ирҳәаазеи?

– Ирҳәаахи, ахәшьара бзиа соуит. Дук хара имгакәагьы аправақәагьы ҳзылырԥаараны иҟоуп.

– Аҳәы иоумҳәан!..

– Даур дымсит.

– Уара ахәыҷынҳара амашьына сырныҟәоит ҳәа узҿқәоу, егьиу... – Ҭырбеи ԥытрак дааҭгылан, дԥышәырччо инаците, – анцәа, дажә ҳаҿоумҵан, ҳамԥсыр иага аабап!

– Амашьына уақәыртәаны унлазга-ԥазгауа, усҟан иуҳәалап.

– Амашьына акәҳам, крышәҿазҵо... – инапы алада илархашәа, – иубо акрышәҿазҵо ахьыҟоу?..

Убри аамҭазы егьырҭгьы ҿабыҩ-ҿабыҩҳа уа иаарыдгылт, иҳадиҵарызеишь ҳәа раб иашьа илакҵа иҵаԥшуа.

– Абри исырхыз аԥхә ҿаҳәаны ихҳаргыларoуп.

– Уи шәымҵакгьы ахҳарҵуам, – нас иеиҵыбцәа инрыдиҵеит, – шәуауаҳа уа шәымгылан, – иааимԥыхьашәаз аԥхәнымԥа аҳара ҭкәыцәаа инхиргылеит.

– Еи, ари уажә иҟазҵахуада! – иҳәеит агәыбжьанытә, иканҳаҳа иҟаз ԥхә-хәҵәык ырҵәиуа икны...

Али-ԥси рыбжьара аԥхә ҿаҳәаны, еидкыла-еидкыла инхдыргылеит.

Аԥсҭхәақәа ирываҳәазо амра алада амшын ахь ахы архахьан, амхы иалҵны урҭ ашҭа ианынҭалоз.

Ҭырбеи аматҵурҭа ихы ныԥнеикын, иан ахәшҭараҿы ачуан ҿхәаргыланы абысҭа ахәара дшаҿыз ибеит. Адулаԥ ахаҿы иқәгылаз асаан гьежь алԥатҵә ахылыззуа акәтыжь жәны ианын, ҵәыҵәыракгьы афԥы лаҳа-лаҳауа чысматәак иҵыԥхаауан.

– Убри леиԥш бзабаак зхы иазмырбо ԥхәыск дсымбацт. Хьшәашәак ҳнацҳахуанеи, изаҭахузеи убри бызҿу? – иан дрыцҳашьан ауп уи зиҳәаз, быста ԥхак иаргьы цәгьа имбо дшыҟазгьы.

– Иауазеи ҷьбеит, ахьшәашәа уҿаҵаны, ҳахыҳааит ҳәа уаҳама.

Даур деиҵбымзи, аирыҳ аҳы нҵеиҵәан, мпахьшьык ижәԥахыр инықәыршәны аԥхьа иаб иашьа иҿы-инапы иир-

ҙәҙәеит... Уи ишәыз имаҭәажәқәа неишәыхны аҽеилаҳәара дахьынҙаҷыз, егьырҭгьы иаразнак, ақалақь аҷынтә иааизшәа, икашәкаҷо, рыхқәа ԥхьаҳәаны, ицқьа-цқьаҙа астол иаакәшаны инатәеит.

Ҭырбеигьы астол ахахьы иҭыԥ аалихит. Уи иара изкны иҟан, шамахамзаргьы уаҟа уаҩ ддыртәаҙомызт.

Еиҳаракгьы аиҳабы Рушьҭи иакәын уи зымуаз, аҙәы иааникыларгьы «ари саб иашьа Ҭырбеи иҭыԥоуп, абансшәа унаскьаны утәа иҟалозар», ҳәа днаихагылон.

Ҭырбеи уажәы игәы еизҳауан урҭ дахьрыхәаԥшуаз, алаф реиҳәон, драхәмаруан, аҙәы жәабжьк аацәыригаргьы хшыҩзышьҭра иҭаны дизыҙырҩуан, аҭакгьы иаҩижьуамызт.

«Ран, раб, ранду... – дхәыцуан Ҭырбеи уажә дахьтәаз, – еилыркаауоушь ари хәшьара змаҙам акакәны ишыҟоу? Арҭ ҳраҟаразма ҳаб данаҳцәыҙыз? Реиҵкысгьы ҳаиҵан, ҳаб иашьцәа ма иҳанахандаз, урҭгьы еибыҳәаны иҟазшәа, шықәсык ахы-аҵыхәала еиқәыдды ицеит».

– Ҵәыцак-ҵәыцак аҟарагьы аанаҳкылап, ус ами? – иааиԥиҟьеит уи ихәыцра Рушьҭи.

– Сара изжәындаз сҳәауа сыҟам, иара шәаргьы иабашәҭаху...

– Акака аҟара ҳамкырцу?

– Акоуп ҳәа, нас иаагала аҳәауа иаламгои, – дагьааччеит агәыбжьанытә.

– Уара иалудрааи, уи алеишәақәа шыҟоу? – Рушьҭи днеизыԥшын, инаиҵеит, – аҩы ижәуама, уара, ари?

– Аҩы ижәуама захьҙуи, аишәачарақәа рҽы толбашьсгьы сҟарҵақәахьеит.

– Уара, Даур, ари ииҳәауа иашоума?

– Толбашьс дҟарҵа егьи ҳәа, – дԥышәырччо даацәажәеит Рушьҭи, – иҩызцәа амгәацәа ҳәаҟьақәа ахьтәаз...

– Ишԥа, уара? Нас, идиржәу? – даахлафааит уи Ҭырбеи.

– Ҳаимырԥхашьеит.

– Аҩгьы ахьыжәтәу ыҟоуп, аха шәара?

– Мамоу, ԥьушьҭ... Ҳахәмаруеит, мамзар аҩы шԥаажәуеи?

– Убрыгьы шәанахьҙаша ҡалап, – зынҙа иаарымпыҵцихҙаргьы иҵахымызт азын иажәа инациҵеит, – поетк ииҳәаз жәдыруама?

– Иихәазеишь? – иҽабыҷ-ҽабыҷҙа инеиҽаԥшит дара.

– Аѡы ыжәтәуп, ҳәарада, аха иудыруазарц ахәҵоуп, шаҡа ыжәтәу, иахьыжәтәу, изцыжәтәу, насгьы иззыжәуа… Ишәаҳама?

– Иҕәҕәаны иҳәоуп, изуҵахузеи, – ацәажәара дналагеит Рушьҭи, – ҳара ҳабгьы идыруеит изцыжәтәу, Камидаҭи Уанчкеи, аҳәаагьы ианахысуа ыҡоуп, аха уи егьаурым… Аныҳәатәқәа анырцәынҵәалак, иззыржәуа – акьатеихпҵәага. Ҳан аԥыкаҵәаҵәа зқәылхуа аҳаҡьа инаркны ҳашҵа иқәгылоу ахәырмақәа рҽынҙа ирымныхәац иҡоузеи?!

Зегь ааибарччеит иргәаԥхаҙаны.

Ахәыҷқәа ранду иналыцхраан, астол аадырхиеит…

Ԥытрак ашьҭахь ангьы дааин, урҵ дрызгәдууа аҡәардә дааханы днарыдтәалеит.

– Акрышәымфало, мшәан, шәызтәоузеи шәхәы шәазыԥшуа.

Ҭырбеи ихәы аапҷены акрыфара даналага, егьырҵгьы еизыԥшны рнапы надыркит.

– Аусҳәарҵаҽ уҡазаарын, уаазцазеи, бзиароу? – дцааит ан.

Ҭырбеи инапы асалфеҵкала иаарыцқьан, уи инлаҭеикит: – Иагьыцәгьарам, мамоу. Абри аимак ирымоу азыноуп…

– Нан, акы уҷеалоумгалан, иалухузеи арҵ рҡыба-ҙыба, ҵыхәаԥҵәара амаҙам, аҵларкәыкә абажә ианамысуа ахы ахьуеит ҳәа, еснагь ак дырххалароуп… Уи уара изуҵахузеи?

– Ауаа урыланы, рыматҵ ууа, рус-ҳәысқәа урхамҵгылар ауам, ишԥаҡаҳҵари?..

Ирмыхьыз ҳәа иҡоузеи! Ақыҵа агәы ус аиагара мариоума. Ашколахыбраушәшәырахеит,иаарласныишьақәыргылатәуп… Мамзар, аҷенышьыбжьон ахьымҙгҵәҡьа ргоит.

– Нас, ахәыҷқәа аҵаҳаанҙа ҳәа иԥшума?..

Ҭырбеи иан днавагыла-аавагыло ицәажәақәоз дреиуамызт, убри аҡнытә иалиҳәаара издыруамызт, иаахҵәаны иуҳәозар,

иаҭахымызт ҵангьы-мцынгьы уи азҵаара алацәажәара, арҕыгкра. Азныказы иааҭынчрахеит, еихәлаҙырԝуашәа итәан уажә хәыҷгьы-дугьы. Зныкыршәа ԝаԥхьа даацәажәеит ан.

– Уаб рыцха убри ашкол андыргылоз закә ҷьабааузеи иибахьаз, иахьынҙаҷыз уаԝҵас ихы ныкәҵаны аԥсшьахаҵәҟьа иадраҙомызт. Усҟан ухәыҷын, аха иугәаламшәои, ауардынқәа еибарҷыҷуа, ақьырмыти ахаҳәҵәаҳәи раагара иаҷын, ҳгәарԥ иазымкуа иқәжьын урҭ рыбжакы. Арантә уахь изгоз ауардынхьшьцәа рыфа сҳәарын, рыжә сҳәарын, сырхашәаломызт... Уажәы, нан, ауаа ԥагьахеит, ирҳәауа зҳәауада, ируа зуада, – даааччашәа ааҟалҵан, – анаҷьалбеит, рышкол ахьдыргыло рыздыруам...

– Заманалаҵәҟьа ирдыруеит, аха ҷымдыр ҟарҵоит акәымзар, – налаҵеикит Рушьҭи, ианду лыбла дхымԥшылакәа.

– Уара ухәыҷызар, хәыҷҵас уҟаз, шәмыдарагьы еилзырго ауаа ыҟоуп, – иааҷахылҵәеит, ахәыҷқәа злацәажәаша усым ҳәа иԥхьаҙаны.

– Акы аауҳәар абас ауп, – иаалаҷԥниҳәеит уи Рушьҭи...

«Ашкол ахь аара ҳаҟәыҵуеит, шәара шәанҳадымгыла ԝызара, қәлара ҳабжьам», – иҳәеит ашьхарԥынтә ҳԝызцәа руаҙәы.

– Бымбои изҷу, ахәыҷқәа бжьырхуеит, убри ауп сгәы иалоу...

– ... Амԝа акәын зегь зырманшәалоз, аха гәаԥхарҵахәыс анцәа иримҵеит. Ақытагә аиҵагара акәу, уи амԝа аҟаҵара акәзу еиҳа ибыргәыз...

– Еи, нан, анкьа зны саб хьчакы диман, иарҕьеи иармеи изеиԝдрааҙомызт, уарҕьа нап абаҟоу ҳәа уиазҵаар, иарма нап уирбон. Убри ауп уажәы ақыҵа аиҳабырагьы ирыхьыз, аха анцәа ирзыбзиараитәааит, – нас ҭынч даатәан, аԝы зҵаны лаԥхьа иқәгылаз аҵәаца днаҷыхәаны, наҟ инықәлыргылеит...

Рнапқәа неилышь-ааилышьуа акрыфара иаҷын, ҳамҵакгьы иааҭынчрахеит. Рушьҭи аҵәца аашьҭихын, ҷааиҵит:

– Абиашьа, Ҭырбеи, анцәа уиныхәааит.

– Уаангылишь, уара, зны... Уанду лоуп макьана ари аԝнаҵаҷы еиҳабу. Ныхәаҷак умкыр анамух, уи лоуп зегь раԥхьаҙагьы

зныҳәаҽа нкылатәу, – иатцәца аашьҭихын, инацитцеит, – лассаамҭа бҳагымз, акәтаҕь-цәа ҳалхны ҳбааҙагәышьеит, макьаназ ҳазлаԥсоу ҳәа акагьы ыҟам акәымзар...

– Шәыцәгьара симырбакәа схәыцаиҳәҳәароуп...

– Бматацәа рчараҽы быԥәыргыланы бҳаркәашо,агәабзиара быманы анцәа бҳатәеишьааит. Уаҳа исҳәозеи, бгәыргьааит абарҭ абзныжәԥәа рыла! – иатцәца днатцашьшьы ижәит.

– Нанду, анцәа биныҳәааит, – митәык ажәаҳәара иҽаламгалакәа ижәит Рушьҭигьы.

Егьырҭгьы, дара ртәала иныҳәа-ныԥхьаны акака ааныркылеит.

– Шәанду дшәыкәырбануп, – дрызгәдуны даацәажәеит ларгьы.

Аԥкәынцәа ихы нарыԥәикын, днарабжьеит Ҭырбеи: – Шәлыцхрааларoуп, лҭахрақәа, лгәаҳәарақәа рацәоуп, лылшарақәа раасҭа. Лчымазара уҳәарыма, лыкәра уҳәарыма, дшыҟоу шәымдыруеи? Абри дахьынҙаҟоу ауп, настәи сыз_ дыруам. Шәа шәзын лхы ацәа ахылхуа, шәарах?..

Даатҕыланы, блала иааимидан, инацитцеит: – Шәхацәахеит уажәшьҭа, шәыда змам ԥҳәыс дышәзааигартә шәыҟоуп... – даахәмарит атцыхәтәаны.

– Аҽны, агәара уҳәа лгәы иалакәоу рацәоуп, маҷк иааҳараҙеи, – иҳәан, Рушьҭи наша ртцәык ахыцәқәа аҟәыд инҙааишьын, иҽы инҭеитцеит.

– Шәара шәгәы бзиа, шәхы бзиа шәыҟазар, зегь ҟатцоушәа сыԥхьаҙоит, – атҳуан ахь днаԥшын, лажәа налыгҙон, – зхьышьаргәытца сакәыхшоу, илԥха-игәыԥха шәымазааит, нан.

Аԥкәынцәа наихәаԥшын, ԥыф-чыф аадыргахт. Аха Ҭырбеи деиқәԥшьыхаа дтәашәа анырба, рҽааныркылеит.

Убри аамҭазы амҽахь ауп уҳәартә аԥшәма ихьҙ ҳәаны аҙә ҽиҭит. Рушьҭи дындәылцит.

– Ҳаи!.. – иҳәеит уи, ашҭа даннықәгыла.

– Уара, Ҭырбеи аҽны дыҟоума, Ҭырбеи?!

– Уарбану изҳәауа?

– Сара соуп. Ара шьоукы дырҭахын!

– Арахь шәмааиуеи?..

– Мамоу, маԛкгьы ҳаццакуеит!

Рушьҭи аѡны длыѡнашылан иҟаз реиҳәеит: абригадир шьоук ицны агәашәаҿ ишгылоу, Ҭырбеи дшырҵаху.

– Абригадир дызусҵада, уара? – дҵааит Ҭырбеи.

– Габрушьа иоуп, џьушьҭ.

– Ыы, дыԥхашьома? Хпыҿк аасшәыркишь ҳәа есышьыжь ҳашә дылагылоупеи, – лҳәеит ан.

Рхәы инахытцны индәылтцит. Ҭырбеи ус ашҭа ааѡҵәашәа агәашәахь иҿынеихеит. Такәы дласкьон еиԥш аан, ибжьы нарыԛәиргеит:

– Иҟашәҵозеи, уара, арахь шәмааиҙои? – амашьынахь данынаԥш, Ҟаисаргьы илаԥш наиԛәшәеит.

– Уа бзиала шәаабеит! – раԥхьа иааиԥылаз инапы ааимихит. Нас егьырҵгьы аԥсшәаԛәа нареиҳәеит.

– Иҟоузеи, уара? – дыниазҵааит уи Ҟаисар.

– Бзиароуп. Аҵәы нықәҵаны иаҳшәеит амѡа аҟаҵаразы, жәытә планла иарбаз.

– Иҟоузеи, иара?

– Ԛ-верск инаҙарц азы маҷзак ауп иагхаз.

– Аки бжаки иреиҳамыз џьысшьон, аха иабаргәузеи?

– Уи ҟарҵар бзиан, ҳәарада, аха… – аха ззациҵаз агәыѡбара унаҭо иажәа ааҿахиҵәеит Габрушьа.

– Ажәлар иргәаԥхар, рымч зқәымхо акгьы ыҟаҙам, – ԥытрак даатгылан, дхәыц-хәыцуашәа инациҵеит, – уи бзиоуп, аха арахь шәааи зны, асасгьы дуцупеи.

– Аиеи, сас-дахьҵәҟьами, – дааԥышәырччеит Ҟаисар.

– Культ-массатә ныҟәарак мѡаԥаагарц ҳаҙбан, – даацәажәеит Габрушьа, иаԥхьа ихаԥыц быжькатәара аарԥшуа, дагьааччеит иара, – Зықәҭа аԥацха ҿыц идыргылаз ахь ҳцарц ҳаҙбеит. Ҳазхарагьы ҳааицәажәап.

– Абар уажәоуп акрыфа-акрыжә ҳаныѡагыла.

– Уи акгьы амаҙам.

Убри аамҭазы ан лыбжьы аагеит:

– Арахь иааумго, уара, угыланы узрыхәаԥшуазеи!

– Ируам, акрыздыруоу.

– Габрушьа, нан, бзиала шәаабеит ҳәа, урҭ арахь имѡахызгаша уара уами.

– Абра џьаранҙа ҳнеиуеит, ди бхатқы. Усҟәак ҳамоуп, егьиуп, Ҭырбеи изын ҳаакыдгылан…

– Ааихагьы иашәымраҙеитеи, убаашәт, – лҳәан, наҟ аѡныҟа дныѡналт.

– Уара, шәысҟәатқ, акы еиԥшымкәа сшәыҳәоит, – даагьатцәыгьатцәит Ҭырбеи.

– Арахь шәааи, иаҳкуа-иаҳшьҭуа ҳамоуп, ҳрыжәтәгьы цәгьам сгәахәуеит, – дрыҳәеит рааигәара игылаз Рушьҭигьы.

– Сара сыѡнгьы имѡахызгон аха… – даацәажәеит Габрушьа, – нахьхьи еиҳа еиґьуп, акала иҟоуп, иҽыцуп, ишыҟарҵазгьы гәаҳамҭари. Еснагь аусура убахьоу? Ҳшьапгьы ааиҵаҳҳып…

– Амузыка ыҟоушь? –даа҂ехырҵааит Ҟаисар.

– Ҭамґьарасцәаҟәак шпаҟамлари?..

– Иҟамзар ҳара ҳаҟами, – иҳәеит урҭ ирыцыз а҂еаҙәгьы.

Ҭырбеи митәык уахь ацара игәы шазымцозгьы, днеины амашьынаныҟәцаѡ дыниватәеит. Егьырҭгьы лассы уахь инҭалеит.

Амашьына асаба карчы, аиаҵәара иҵашьшь агаҟа ахы рханы ицон…

XIII

Акәадыр сахьа змоу ацаҟьа ишәахпсараха аҙы бжьа҂еа илеиуеит. Уи лбаакьаны иахьныкәҭәо, дук ихарамкәа апацха лаҟәқәа гылоуп, урҭ шәагаала зегь еиҟарам, асасааирҭа ҳәа изышьҭоу еиҳа инрылыҳәҳәауеит, егьырҭ – ак аҵкыс ак еиҵоуп, шамахамзар, хәажә быцала ишшуп, ґәеидпсалала иҟаҵоугьы акы-ѡба раҟара наскьашәа иубоит, араҟа игылоуп иара убас ахыҵакырҭақәагьы, атәарҭақәа аманы, иааиуа асасцәагьы раԥхьа уахь иныҵашылоит, ҳамҭакы рыԥсы ааиҭаркуеит, убрантә еиҳа иргәаԥхо апацхахь ицоит. Ауаа митәык рыла ихымҳаларц иашьҭоу рзынгьы аҭып заманақәа амоуп.

Аԥсшьаѡцәа, харанықәаѡцәа, араҟа иаакыдгыланы, какалк аанкыланы рымѡа иныкәлоит. Апацха хада҂ы, аԥсуамца хәажжаҙа еихәлоуп, аҭацацәа реиԥш иқәҵәиааны амаҵ руеит аҳәсақәа, ҷьара абыста иахагылоуп амҳаԥқәа кны, ҂еаҷьара идырмазеиуеит ақәыд, арԥар маҵәаҟьа заманақәа,

архнышьнақәа ирыдкнаҳалоу акәац дасу иҽеиҵо зеиԥшроу еиԥш, ҳәызба ҵарыла инрыдԥыӄҟаланы ақыдхысмыӄә иныкәҵаны атах-атахҳәа иасны иԥырыӄҟоит ирссаны, нас аихаҵәқәа ирхаҵаны наӄ-ааӄ ахәшҵаара иҽеҳәатәаны ирʒуеит. Уи ашша алыҵәҵәауа, аԥырґы ианалатәо афѡы лаҳа-лаҳауа харантә иуаҳауеит, ишырҳәауа еиԥш унацәахы адкыланы иуфап, убас гьамала еиқәшәоуп.

Дара ишырҳәауа еиԥш, ара иӄоуп зыԥсы ҭоу аԥсыʒгьы, аʒмыжь иааҭыргоит акан ақәыҳәҳә, ирыцкьаны, иʒәʒәа-иҳәҳәа, адырган инанырҵоит, ачаҭаҳәа иʒны изҭаху инеимҵарҵоит.

– Ажьҵаа, аԥсыʒ, Аҷандаратәи аѡы ԥхеиԥхеиуа, шәымѡахыҵ шәыххьзгеит, – ибжьы нарыкәиргоит аԥшәма амашьына хаккала дуқәа иѡарҭыҵыз аԥсшьаѡцәа. Урҭ акьазу иныкәгыланы уахь ҏынархоит, шьоукы уи аѡы агьама рбауашәа, имыццакʒакәа ажәра иаҽуп, даҽа шьоукых, иаҳзырбаз рҳәауашәа, иаразнак инҭадырԥӄоит. Ахәшԥырґқәа ақәтата, аихаҵәқәа ирхарыԥхны инарымҵаркуаз ажьҵаа атыртырҳәа ирхыӄәшәаны ҏы инҭарыԥсон, уи убысҟак имаҷын, амла иакуаз изы гәларшәасгьы ихәомызт.

Гәатабґата абраӄа итәарц зҭахызгьы ыӄамкәа, аха уи аѡыза аразӄы рызҭодаз дара, амѡаԥгаѡ ачыс рыԥсы ахьынхәхәа ишахьынҳалоу, зыʒбахә шәасҳәауаз ацаӄьа ҳарак аҏы апатрет ҭыхра ҟалоит хәа раҳәаны индәылганы игон. Ҵабыргны, патреҵҭыхѡыкгьы дцырг-цыргуа данрыцымыз ыӄамызт урҭ.

Аԥацха иааѡнеибагәаз аԥсшьаѡцәа азныказы, уи ытҵхны иргарашәа, ршыкьбжьы уаргыломызт, аха ус ишнеиуа, хәычхәычы иааихсыґьуан, еихьышәшәа-еиԥышәшәа дасу рмашьынақәа инарҵалон, шьоукгьы еицырхәхәа ахаҳәқәа инрыкәпала-аарыкәпало аԥшаҳәа инанылон…

Габрушьеи аколнхара амашьынаныӄәцаѡи (уи иоуп иагьаазгаз) рысасцәа рыманы аʒкнаҳа аҵаӄаҵәӄьа игылаз аԥацха иныҵалт, урҭ абарҵаҏы игылаз аишәа еиҵҳәа ду инахатәеит. Аччаҳәа аʒы еилашуа инарытҷьон, уи шлеиуа хара аиаҵәара иналаʒуан.

Ацыха, аԥыш, аԥьымшьы, арҵәы агәыблаақәа рыла иааганы раԥхьа иқәиргылон ахәынаҳаѡы, уи ихахәы апазана

ахьшьушәа иқәҳәаны ишьҭахьҟа иган, иҙамԝаҽы мҵык иаҟароума уҳәаратәы шьанак адыршәылан, данычалак иҭахы-иҭахым, дыччалар акәын, иарҕьарахьала изыҵагылаз ихьтәы хаԥыц аатҵыҷҷон.

Ашәымҭаказы дшанхазшәа днаизыԥшит, аблокнот абҕьыцқәа аарҳәуа зшьамхы иқәкшәа итәаз Ҟаисар.

Уи акы аниҵоны акәмызт, аха ус цәаԝас иман, шьцыларазу ма дахьнеиз иршәарц азы акәзу, аҙәгьы еилкааны имамызт уи ззыҟаиҵоз.

Уара ишуҭаху еилкаа, аԥхьаԝ ухаҵкы, ари иҟаиҵоз игәамԥхеит, дагьааиҵанарҕәҕәеит ахәынаҳаԝ, уи баша-маша дхәынаҳаԝымызт, абуфеҭ ахьгьы дкыдԥшылон, ҕәҕәалагьы уи дамадан.

«Џьара акы иазкымзааит. Редакциак аҽы аус иуоу, егьиу, акы далаҟазар акәхап. Икылԥш-кылҙырԝуа идәықәми, ирцәыҙыз рымбауашәа, акы иашьҭоуп, аха аллаҳ итәуп изышьҭоу...» – дхәыцуан иара, ихаҽы ԥшьыркцаҙа дахьгылаз.

Изааҙарызеи, илахҿыхрагьы иаразнак ала инеиҿықәбеит, иҳаиҵқәиҵгьы ааихсыҕьит.

«Аха, ишыдыдуа еиԥш қәа ауам...»

– Изакәызеи, уара, Мыд ихәаҙ-ац алашәама, имҙҙаци уажәгьы ани ажьҵаа? – ибжьы наиргеит Габрушьа, ифырԥьангьы аақәихын, анцәа илԥха ҳаҵа ҳәа инҵаирпҟеит. Егьырҵгьы акака ааныркылеит.

– Уажәыцәкьа зегь ҟалоит Габрушьа ухаҵкы, шәабаццакуеи, амш-каҵәа заманаха, – иҳәеит ахәынаҳаԝ, ипҟыш-пҟышҙа илахь аԥхҙы иқәҵәаз иԥыраҳәала ирбауа.

Габрушьа уи днаскьеиԥхьан, ихы иҿагәаны диацәажәон.

– Уара, арҵ аҟәатәиқәоуп, акьыԥхь иамадоу уаауп ишаанагара рхәы ҟаҵатәуп.

– Исымдырзи, уара...

– Иудырыз акәҙам уажәы аус злоу, рхәы бзианы иҟаҵатәуп.

– Шьахәуп, аха...

– Даҽеа ԝыцьаҟагьы ааирц ауп, еилукаама иуасҳәаз?

– Ыҟ...

– Ани, ишыҟашәҭалац еиԥш акәымкәа, – инапқәа ааргәаѡашәа, – иааҭырбышҳаны… Еилукаама?

– Ыҟ…

– Шәеиҳабы дыҟаҙами?

– Сасцәақәак изаазаарын, иманы Шәачаҟа дцеит иаха ахәылбыҷеха.

– Аԥсыҙгьы аажәҙы… Ишәымами?

– Иҳамамзар ҟалома, аҙы иааҭызымгои уажәыҵәҟьа… Анҭ агазеҭ аҷы аус руазар акәхап?

– Аиеи, агазеҭ аҷы, – аҭак ҟаиҵеит егьи.

– Ҳм… Сымаҳә, сашьа Хәымсакьа иԥҳа дызгаз журналиступ ҳәа рҳәауа саҳахьан, агазеҭ аҷы акәу, арадио аҷы акәу аус ахьиуҵәҟьо сыздыруам…

– Уи узеилмкаар ҳәа ушәауама?..

– Шьҭа… – ихы ааибҕын, ахәы ахьдырмазеиуаз аҷапарахь днеины дҵақәак нариҭа-аариҭеит.

Аишәа иныкәыртцеит ашәрҟәыцы, аҵубар, аԥьыкәреижә, аҟаб… рыжәтәқәакгьы ааргеит убра лассы.

Инеицҷакны еиҳабыс ҳәа астол аҷы иҙбахә рҳәеит Габрушьа. Ҭабуп ҳәа нараҳәаны, имахәарқәа ԥхьашьшьаа, акрыфара дналагеит, егьыртгьы неизыԥшны рхәы нап надыркит.

Лассы алауашьгьы ԥхаҵәыԥхаҵәуа инарымҵадыргылеит, цыфа ххқәас ирымоу ак нымхеит уҳәарын, аишәа унықәԥшыр.

– Иҳамоу ахәыцы шәҷалашәыгҙа, Ҭырбеи, Ҟаисар, шәара шәсасцәаҙам, шәхәы аапыҷены акыршышәфара!.. – инарыдиҵеит иара, – ҷа ҷыдак рымазаргьы ишҳаѡрымго жәдыруаз…

– Ҵаара ԥхашьарам, аҙысжьы рымаҙамишь абарҭ? – дыхрааҙрааушәа даацәажәеит Ҟаисар.

– Аҙысжьы ба? – иааԥьашьашәа днеизыԥшит уи Габрушьа, – акрыздыруоу анцәа иныс.

Ҭырбеи, узлажьу закәызеи, иҳәарашәа, иблақәа ҵархәы иѡыза инаиирбеит, – уаҳа ҷак уҵахызар, ацәырцәа, ачамыкәа, аҵытцындра?..

Ҟаисар уи ииҳәоз ихахьы иаамгакәа, ҽмыршьыгала даацәажәеит: – Аҙысжьы сааилаҳаит, афасааит…

– Уара, Мокоди! – диҧхьеит Габрушьа ахәынаҳаԝ/

Али-ҧси рыбжьара днапырҟәыҷы-шьапырҟәыҷуа даарыдгылт.

– Уажәытцәҟьа иаасашәраҙа абыстагьы ааугеит, ажьтцаагьы… – инацәкьарақәа рхыԝәцәақәа еидкыло – иф, иф, – иҳәеит, агьама шҟаимату надирдырырц азын.

– Уи еилкааун, арахь ууаскьеишь, – инаидитцеит Габрушьа.

Егьи уи иааигәа днеин, илымҳа кыдтцаны дҙырԝуа днагылеит.

– Ааигәа-сигәа аҙыс имарианы уаԝы иҧыхьашәартә иҟоумашь? Ҳасас деилаҳан…

– Аҙыс! – ихаҽы аатцәаҳәхеит Мокоди, – заа издыруазар, ҧсыхәак ҟасымтцарызыз.

– Амш узгом, уара, иарбан ҙысу иузырҧшаараны иҟоу! – иԝыза дыниқәцәҟьашәа даацәажәеит Ҭырбеи.

«Анцәа иҳәартә уажәшьта дысҽашәеит, сыц даакылысшьып, уи ахәынаҳаԝ бзамыҟәшәа иҟоу!..» – игәы дынтахәыцит Ҟаисар.

Илацәакәа еиқәпсоушәа, ихы ыркәатматуа ҽааитит: – Аҙысжьы… ибзиан аиашазы, аха уи шәҧыхьамшәозар ма абатканжьы шәауазар?..

Ҭырбеи дҧышәырччо ихы наҟ инаирҳәит.

Мокоди илымҳақәа кьацәҙа, ихахәда неитцыхшәа, Габрушьа днеизыҧшыхт, ишҧаҟахтцари ҳәа ихаҽы иаанарго.

Егьи ижәԝахырқәа акьа еиҧш иԝтиган, иааиртцысит, иалыздрауазеи, уара ишутаху иҳәарашәа.

– Абатканжьы, анаа… – иҽы ыреицаҟьашәа лаҧшыла иааимидеит ԝаҧхьа дара.

– Абатқан, уажәааны иабаҟоу?

– Ишҧаҟам, – цасҳәашәа аҕьеԝ ԝаихиргеит.

– Ҳм… Габрушьа… анаа… – иаҳәошәа, иамҳәошәа иҽы акны уа дрыдгылан Мокоди.

– Габрушьа ҳәа ууауеит, уи шәырахә дрыцума, сеидру… – акы ааиҳәацыҧхьаҙа ацыфа атo, иблақәа цәыркшаҧаны Мокоди дизыҧшуан Ҟаисар…

«Цәгьара иқәшәааит, дсыдызцалазеи!..» – игәы дынҭахәыцт, деиԥьыпҵа дахьгылаз, ашьҭахь иҿерыцхатәны даацәажәеит:

– Заа иаадыруазар, ухаҵкы...

– «Заа», «заа» ҳәа ак ҵугеит. Уажәшьҭарнахыс абрахь санымѡахыҵуа, мчыбжьык шыбжьоу адырра усҵоит, иҟоуҵо сымбари...

– Азамана, нхыҵ сцаргьы иԥшааны иаазгоит, убри сылымшозар, абри спаҵа наҟ икыдсааны икасыжьуеит.

– Амарԥьа, амарԥьа, – иҳәахт Ҟаисар инапқәа рхахауа, – нас иҿеырҟасаҵаны инациҵеит, – адиректоргьы илымҳа инҭшьы, абри иуасҳәаз, уаҳама...

– Уи сара иагсыжьуам, ухаҵкы, дааиԥхьхәыцаашәа, даацәажәеит аҵыхәтәан, – абар, уажәыцәҟьа ауаѡы дашьҭасҵоит, иахьыҟазаалакгьы икылпшааны иааигоит...

– Маҷк иаасараҵеи, сазхәыцуеит, нас иуасҳәоит.

– Уара цәгьара анцәа иуқәиҵааит, уиҟәатрауазеи, ѡапхьа днеиҿапеит убраҟа Ҭырбеи.

Амашьынаныҟәцаѡ дахьтәаз игәы ԥҵәазар акәхап, даацәажәеит:

– Ҽмырҵысы шәтәоуп, изакәызеи, аҵышагьы шәамкҵои, ҵәыцқәак ааныша҃кылар...

Ҳаиқәыршәааз ҳәа акака ааныркылон еиԥш аан, иҟоузеи, шәызҿузеи ҳара ҳалымкаа ҳәа, ҽзымдыр ҟаҵо, иаархагылт ашкол адиректори Хьымцеи...

Урҭ рнапқәа ҙәҙәаны ианаарыдтәалоз, алѡаҵә рхылззо чанахла абысҵақәа нарымҵадыргылт, ажьҵаагьы иара убас.

– Абас шҳахьуаз здыруан, – даацәажәеит Ҭырбеи, – сынкыдгыланы сцоит шуҳәауа, иудыруа аҙә дарауқәшәоит.

– Изакәызеи, Ҭырбеи, ҳахьааиз угәамԥхаҵои? – иҳәеит Хьымца.

– Избан? Аха маҷк аҟара иманшәаламхеит уеизгьы... – Нас Габрушьа иахь иҿы наирҳәын, илымҳа дынҭахәыҵхәыҵит, – абри аѡыза сзумур акәын, ус ухәҭамызт уара.

Инапқәа неивиган Ҭырбеи дынихәаԥшит, уи уаҳа акгьы имҳәеит. Иихәарангьы иҟаз, реиниара шмашәырым арҭ ирцәиҵәахуа иҟазма уажәшьҭа.

– Изакәызеи, уара ҳпацха хазына ҳәа абақь шәасуеит, аҙысжьы рымам, абаҵканжьы рымам, – иааиз рҽы днашшит Ҟаисар, зыҙбахә имаз ацыфа араҟа иҟоу, иҟаму урҵ рус шаламыз шидыруазгьы.

– Ҽааны сҳәап, – Габрушьа иахь днапҵшын, даацәажәеит Хьымца, – ирымаҙаҵәҟьами аҙысжьы?..

– Арҵ ирымоу сара иалыздраауазеи, – иҳәеит иара, инапгьы наиҟьеит.

– Ҟоҳ, ранаҷьалбах, акгьы зҵахҙамыз азы, рхы шпадыргәаҟи... – иаахьааигеит ашкол адиректоргьы.

– Апсаса умоума уара? – дҵааит Ҟаисар.

– Изуазеи, исымамкәа...

– Нас арахь ҳзымѡахугазеи, аѡны ҳноугар ҷьмажьык ҳамфози.

– Ҳм... сара... «Сара соума арҵ роуп шәымѡахызгаз» иҳәарц игәы иаатаххеит, аха убрыгьы изыфеидамызт, иҟарҵаз ачеиҷьыка ус аламала ихы изалыршәшәомызт, иахьатәи реиқәшәара иара ибзоура шалоугьы, ас уҳәа, анс уҳәа, ҵәахышьагьы амамызт, изыдтәалаз ирзеилымкаауа иҟамызт уи дара ишеиқәдырҽаҽаз. Дҽагәа-ҽасуа даанымхарц азын, аҭагылазаашьа иҟалаз иааликааит, – убрыгьы ҳахьымҙои, иабаҳацәцап зугәахәуа?..

Ашьҭахь иааизгьы акака ааныркылеит.

Атолбашь уажәшьҭа имѡа аатын, иатҵәца аашьҭихын, инапҵьигеит аныҳәаҽа: – Ажәлар ду анцәа иныҳәааит, абраҟа итәоу жәлар ирылахәу шәоуп, дасу шәусхәқәа рҽы ианакәзаалакгьы шәманшәалазааит, еихьҙара бзиа шәымазааит!.. – иатҵәца ааҭарцәны иҽапҳьашәа итәаз Ҭырбеи инаиитеит. Убрыгьы днақәныҳәеит аныҳәаҽа... Егьырҵгьы раҵәцақәа аақәырхын, дасу ишрыхәҭаз, ишрықәнагаз ала, ажәа ахҳәааны инҵыркәамҷааны иржәит.

Иплхаҵәыпхаҵәуа Хьымца иапхьа иқәыз ажьҵаа ҳәызбала иаапиҟан, иаамихыз иҽы инҭаиршәын, ибысҵагьы аапҷены ѡбаҟа ҽаҵа налбааидеит, ихы иармарахь инарнаашәа, аҭынчра еилаго, даацәажәеит иара:

– Ҭырбеи, ухҳьзгеит, абри ҳус џьара мѡакы иқәлартә шәҳазныҟәа, ишьаҳаиҭхеит, иҟала ҳаздырам…

Аҳәгьы ҿиҭуамызт, рнапқәа неилыршь-ааилыршьуан, рлымҳақәа кыдҭаны иҳырѡуан.

Ҭырбеи иѡыза ибла наиирбеит, изакәызаалак уи ииҳәаз ажәакгьы ақәимҭарц азы. «Аус – усуп, иахьахәҭоу ҳалацәажәап, ара изаҭахузеи?» – игәы дынҭахәыцит, иагьиҳбеит уи аҭыхәала араҟа ажәакгьы рылеимҭарц, џьара хырзаманк, рыцҳарак дақәымшәозар.

– Хәыҷык ҳаагәашәҭар ҳҭахуп, – даацәажәеит Иасыф Дармидон-иԥа, – ауаѡ иибо, иаҳауа рацәахашт, иҳагугьы џьара ак ыҟамкәа…

– Уара шәдинаныс шәшаҟәыҭра, – инараҭеикит Габрушьа, уи азҭаара араҟа ицәырымҭыр шамуаз шидыруазгьы, – ачеиџьыка бзиа ҳахатәоуп, аѡызцәа ракәзаргьы, зынҳа ахазынақәа! Пату ақәаҳҭап, ишахәҭоу имѡаԥаагап абри аишәачара.

– Ус ауп, Габрушьа, ус… – инаициҳәеит Хьымцагьы, аха зынҳагьы уи дшақәшаҳаҭымгьы имҳеит, – еснагь ҳаибабома, ҳгәы иалақәоугьы акы-ѡба ҳамҳәар ауам, афаст.

– Ҳгәы иалақәоу зегь ххәоит ҳәа ҳалагар, уаха ҳаршар акәхоит. Убри аҟнытә, азин сышәҭозар, аѡызцәа руаҳә иныҳәаҷа ааныскылон…

Ҭырбеи деиҳабым, аха дсасуп, тәым қыҭак датәуп иҳәан, иѡыза Ҟаисар иныҳәаҷа инаԥшьигаз, зегьы инарылсит.

– Пыхьагьы сналаган, уа иааҷахҭәеит, ладагьы ѡадагьы даараҳа ҳманшәалахон, Ҭырбеи, сааукәыхшоуп, умбои уи шыҟоу…

Уи ацәажәара дналагоны, реимак мыжда еиҭацәыригахуеит ааигәахәын, дыниазҵааит:

– Уара, Хьымца! Ҿыѡ бзиак уман, Лыхнашҭаҷы изныкымкәа, иѡынтәымкәа аԥхьахә агахьан, аҳбахә бзианы ирҳәауан, иабаҟоу уажәы?

Хьымца азныказы иааицәымгхеит, имоурахә мыҳзааит, сыгәтыха сирҳәарауазеи ааигәахәт, аха аҷеы аҳбахә аниаҳа ихаҷы аабарақьаҭхан, иажәагьы уахь иниеигеит.

– Африкан папанҵқәыр исымҭази, – днарҽаԥшы-аарҽаԥшит, – ижәдыруеит нас, уии сареи аиашьара ҳабжьоуп, пату еиқәаҳҵоит. Уахь имоуп уажәгьы. Аҽқәа анҳарԝуа, ус адәы ианахааго, иманы дауеит, аԥхьахә аназымго ыҟоуп, аха ианаго еиҳауп. Агәашьамх ҭәҭәоуп рыцҳа макьана. Данцо иныжь ҳәа игәаҡьны исызҳәауам, иара ақәҽиҭуам. Ус ҳааиуеит макьана…

– Сара сазҵааз, абжьыуаарҽы ҽырыԝрак аҟны избеит, иузымдыруа аума, агәыр аҵа икылдыршәазшәа. Ахахәда ырхәаны, ашьапқәа хьышьашҙа…

– Аиеи, аха… – изнапык ала егьи инап ахәда шьышьуашәа, ихы рҟәны даатәеит иара. Иҽеы ахьирҽехәаз игәы иахәазар акәхап, илакҵа ԥхарак ныҵалеит.

– Иаҭыԥымзаргьы сыздырам, аха акы сазҵаар сҵахын, – иажәа ахы ааиртит Иасыф Дармидон-иԥа, – ақыҭагәы аиагара шәара шәышԥахәаԥшуеи, шәгәаанагара иаҳәауа, иаҵанакуа рацәоуп, уи азҵаара аҙбараҽы…

Ҭырбеи, уи дкылԥшыхәшәа днеизыԥшит, аҭакҳәагьы акгьы иимҭеит. Егьи ихы наҟ инаирҳәын, ҽваралашәа даацәажәеит:

– Ус сазҵаауеит, ауп, уеизгьы-уеизгьы, зегь рылымкаа сазҽлымҳаны акәым, аха… – инапқәа неивиган, наҟ иҽеналкны даатәеит.

«Иҽеыргаҙа-ҽырбзамыҟәшәа ҳгәааанагара еиликаарц иҭахуп, нас дахьынҳаланы икырц, иалихырц ииҭахугьы аллаҳ итәуп», – дхәыцуан дахьтәаз уажә Ҭырбеи. Ашьҭахь ихы адиректор инаиқәикын, ацәажәара дналагеит, дзазҵааз аҭак бзанҵык уи иаҳараны дшыҟамыз еилкааны.

– Иасыф Дармидон-иԥа! Жәаха ҳанеиқәшәагьы исгәаламшәеит, уажәшьҭа исхашҭыр ҳәа сшәоит, акы суазҵаар цәгьа избомызт.

– Изакәызеишь?..

– Ашкол аконтингент есышықәсаарагьы иагхоит, излаабаз ала, иҟалазеи, мзызс иамоузеи убри?..

«Аҙәы ар иҳәон, аҙә амажәа иҳәон ҳәа, иага рҳәозаргьы имцым. Сара ак сгәы иҵыхоит, иара даҽеакы далацәажәоит…»

Егьи иажәа неигʒон.

– Ашкол шьақәырханы измоу ашколхәыҷқәа роуп, урҭ ианрыгха, шәазхәыци ҳахьқылнаго.

Адиректор иʒбеит, уи ииҳәаз аҵакы иара итәала ирҭбааны ажәак ахиҳәаарц.

– Иршеит ҳхәыҷқәа, иабаҟаху. Дәрыԥшь, Гәдоуҭа, Калдахәара, иахьҭам ҳәа крыҟоума? Еиҳаракгьы ашкол зцәы_харақәоу, убри аҟнытә...

– Убри аҟнытә, школк-школк дасу иҩны ааигәара иргылатәуп, убасҟан ауп уи апроблема хьаҳәа-ԥаҳәада ианыʒбахо, ус ами? – Ҟаисар уи иажәа ааиԥиҟьеит.

– Ус ишԥа, ԥьушьҭ, иуҳәауа закәызеи, Ҟаисар!

– Ԥсыуа жәаԥҟа бзиак ыҟоуп: «Уара иухароугьы, сара исхароугьы зхарасҵо анцәа дсиҭондаз», – ҳәа. Ашкол ахьырцәыхароу акәʒам урҭ ирԥырхагоу, урҭ ирԥырхагоу, аҵара ус ииашамкәа иахьышьақәгылоу ауп. Уи хшыҩзышьҭра ахьамам иахҟьаны ишәцәеимпит ахәыҷқәа... Уи зыхҟьо, мзызқәас иамоу уажә араҟа ҳалацәажәарым, ажәак-ҩажәак рыла иааинырсланы иузҳәом, аха шәара ишәылшо зегь ҟашәҵоу, иаҳҳәап, ҳаԥхьаҟа ашколқәра иаҵанакуа рыхьʒынҵа шьҭыхны ишәымоу, шәнеины ижәбахьоу, шәарыҷцәажәахьоу анацәа, абацәа?..

Адиректор аҷаԥа иҷалазшәа дҟәиҭʒа днатәеит, иҭаҭынҟаҵа амца наиркын, днаҷыхан, инацәкьарақәа ирыбжьакны иганахь днахеит, алҩагьы иԥынҵа инҭирббоит.

Рҭынчра ааилеигеит, гәыргьаҷҳәаша риҭарц иҭахызшәа, иаарыдгылаз ахәынаҳаҩ, инапсыргәыҵа ианыргыланы иикыз асаан дҩахан, дагьааԥышәыррчеит.

Габрушьа уи илаԥш дшааҵашәаз еиԥшҵәкьа, инапқәа иаԥхьаҟа ирхашәа, даацәажәеит.

– Моди, моди, сылашара са Смокоди, ҵәыцак шаҳзааанукылара, удинаныс.

– Ак сымамкыкәа... – исаан иахаршәыз асалфетка аахыршәаны, – абар, аԥьмажьгьы, жәаха сасцәақәак ҳҭан, ирзаҳшьыз, жьыхәҵа хатәрак ацәынхан, ҷаҵахә бзиа анцәа ишәиҭалааит аринахысгьы.

– Мап, мап, – инапы ҟьауа даацәажәеит Ҟаисар, – ацыфаха шпаҳадугалои?..

Ахәынаҳаԥ даакәанызанын, иҟаиҵара изымдыруа даатгылеит.

– Уи амш игоит, иқәыргыл арахь, – иҳәеит Ҭырбеи.

– Мокоди акәу, Моди акәу, ухьӡ цқьа исыздырам, саауказыхшеит?.. – дыниазҵааит уи Ҟаисар.

– Мокоди, ухатцкы!

– «Мшәагә кьаҷи Папба Рашьыҵи» аӡбахә уаҳахьоума?

– Ҳм... Исаҳахьоушәа сыҟоуп...

– Ацыфаха иахырҟьаны ауп, наҟ-ааҟ жәларык зыкәибахыз.

– Аиеиҵәҟьа, – днақәшаҳатхеит адиректоргьы.

– Нас, сара?

Ҟаисар даара хьымӡг дук идушәа ихы шьҭацаланы дтәан, нас даалҟьашәа даацәажәеит:

– Уажәазы иуанасыжьуеит, аҷеазны ианаҳзуу Рашьыҵ иҟаиҵаз еицәа ҟасҵоит.

– Уи иҟаиҵазеи, ҵаара ԥхашьарам?..

– Уи аҭоурых дууп, ожә исызҳәом...

– Ус акәхап, ус акәхап...

– Ари, иаҳхагылоу ак иҳаркыпишь, – иҳәан, Габрушьа аҵәаца нҭаҭәаны ахәынаҳаԥ иахь аҷынаирхеит.

Уи ззикыз днеиҵаԥашәа днахырхәан, иааимихын, дныҳәаныԥхьаны инҭаирпҟеит.

Аҳәызба иахаркьакьан зынӡа деиҷаҳаӡаны Ҟаисар уи ихәы неиитеит:

– Саул! – иҳәеит уи иааимхуа, иҷы инҭеиҟаҟан, ибзгьы иқьышә иаақәишьит.

– Санда, Саул! – аҭак ҟаиҵеит егьыгьы.

– Мокоди, удинаныс ашәак шаацәыругара, – дыниҳәеит уи Габрушьа, – акы ааҳахәлымшәаӡаргьы ԥхашьароуп.

Мокоди уи иажәа ԥбамтәкәа, иаацәыригеит ажәытә чарашәа. Егьырҭгьы инақәдырҭызит.

Иркьыкьуан иширкьыкьыц ахәынаҳаԥ, уи ибжьы ҵарыхәҵәаӡа, иалҵәраа ахәқәа ирныԥуан, уажәы-уажә иԥьымшь-

қәа еихыԥа-еиҵыԥон, иблақәа ҭҳаца асцена дықәгылоу ԥьушьарын.

– Анцәа илыԥха уоуааит, ҳҟармаҵыс, ҳааурлахҷыхит, – иҳәеит Хьымца игәы иаахәаны.

– Уара уеиԥш бжьык схазар, ҽенак абра саагыломызт, – даацәажәеит Ҟаисар.

– Ари цқьа дышәзымдыруазар ҟалап, – иажәа нарылеиҵеит Габрушьа, – жәашықәса ахор далан, ахьыӡқәагьы ианаршьахьан.

– Иҟан убас еиԥш аамҭакы, – игәы ԥшааны даацәажәеит Мокоди, – аха уи уажәшьҭа ииасит, ицеит.

– Исзеилкаауам, аҟазара ныжьны арахь уиасма?! – уамашәа иааибеит уи ииҳәаз Ҟаисар.

– Иахьа, уаҵәы шырҳәауаз жәашықәса нҵакәкәа ицеит. Суалафахә хәыҷ иаасауаз ауада ақьыра инахәлаԥсауа сааиуан, сгәы аныԥцәа сықәцит, – дхәыцуашәа маҷк дааҭгылан, иҽы азганк ырччауашәа, иажәа неигӡон: – Ақалақь Совет аԥьажәлар нхарҭала реиқәыршәара аҟәша аиҳабы Џьубеи Џьанҳәаҭ-иԥа игәы анԥыстцәаӡа ҭаҷкәымк иаҟараны хаҳәшҽежьк снапаҽы инасиркын, абри аҩыза Ермантәылантә ирацәаны иҳаураны иҟоуп, иаарласынгьы аҩныргылара ҳалагоит, угәы каумыжьын, уҩызцәагьы идырба. Шәкьаҭахарц шәыҟоуп, иҳәеит.

– Мышьҭабзиа ахаҳә уиҭазаапеи, – ицәа дҭас-ҭасуашәа дааччеит Ҟаисар, – нас, нас, уара?

– Убри аахыс ҳацгәажә ҩынтә аԥаҵақәа аахьеит, ҳзықәиргәыӷыз аҩны усҟан еиԥш уажәгьы аргылара иаҳҁуп...

– Иабаугеи, уи иуиҭаз ахаҳә?

– Иабазгагәышьоз...

– Уи аҩыза алыԥшаах амузеи иаҭатәымзи...

– Иззырҭахгәышьаз амузеи аҽы? Алақәа аншуа ирылармыжьуаз...

Ахәынаҳаҩ ари ииҳәаз игәы ааиҵанарххеит, аҵәы шилаиҵоз аҟара идыргәышьеит, аха ииҳәараны иҟаз... иҽы ыреицаҟьашәа днеизыԥшын, – уаҳа кыр шәҭахызар? – иҳәаахт, уи зхиҳәааз акгьы ыҟаӡамкәа.

Убри аамҭазы арымарахь игылаз аԥацха аҽынтә иаадәылҭыз арԥыс маҭәаҟьак Ҭырбеи иҿынаигәыдижьлан, аԥсшәа наиеиҳәеит.

– Ҟоҳ, дызусҭада сҳәахуеитеи, Адгәыр уоума? Уабаҟоу, уанаԥьалбеит, уаҳцәыʒит зынʒа! – Ҭырбеи иѡызцәа рахь днаԥшын, – арии сареи аинститут аҽы аҵара еицаҳҵон, ԥшьышықәса уадак ҳаицыѡнан, шәеибадыруаз.

Иаарыхҭыгәлаз Ҭырбеи иѡызцәагьы рнапқәа аарымихит.

– Уʒʒеит зынʒа... Уабаҟоу, аус абаууеи?

– Арҵаѡра нсыжьын, уажәы ҿаганкы самоуп. Ахьʒ ҳҳәауам, ажәла ҳҳәауам... Абарҭ шәеиԥш иҟоу нкыдгылар, ҵәыцақәак дсыркыртә сыҟоуп, анцәа имчала.

– Ҳаи, аллаҳ уиныҳәааит, Аҟәа умѡеиʒои, уара, телефонк унасыргьы.

– Ауаа сҿырҽасыжьыр сҭахым, рыбла ухкьакьалар аҵкыс, ус ҭынч шәшьырак уамазар еиҳа еиґьуп.

– Ҵәыцак аҟара ҳзукындаз, аѡыза, – иҳәеит Хьымца датәамбашәа.

– Акы акәым, ѡбагьы скуеит, шәара исшәыркуа шәымазар.

– Иҳамамкәа, иауазеи, кыр ҳагушәа убама?

– Шәарҭ, абра ааигәа шәынхоит, Аҟәантәи ҳасасцәа иаҳзааз ԥсуа ѡнаҵак аҽы инаганы, кәтык ахы аарҟьацны, быспаԥхак рҽаҵара злымшаз ҳаґоу дшәыкәгәыґааит.

– Изакәызеи, уара, гәыбґангьы ҳауҭоитеи... – дааҳәыҵәыҳәыҵәит.

– Ари ииҳәауа закәи, уара? – иааигәамԥхеит ахҭыгәлаѡ иажәақәа Габрушьагьы.

Аимак наҟ иагәыланамхаларц азы акәхап, Мокоди ашәа аацәыригеит, егьырҭгьы еихьышәшәа-еиԥышәшәа инаицдырґзит, акраамҭа еилагыланы ашәа рҳәауан. Ианаалга, ахҭыгәлаѡ иаҵәаца аашьтыхны днарықәныҳәеит:

– Анцәа шәиныҳәааит, ныҳәаԥхьыʒ анцәа ишәыдиҵааит... – иаҵәаца анааиҿеиқ, Мокоди «ура» аацәыриган, зегьы инеицырҳәеит.

– Аллаҳ шәиныҳәааит, – хыжәлакгьы иҽы инаҭаиршәит, – араҟа шәтәами, макьана?

– Уажәшьҭа ҳгылозар акәхап, – аҭак наиитеит уи Ҭырбеи.

– Шәаамццакын, саргьы ана шьоукы срыдтәалоуп, ҳаибабап, – иҳәан, Мокоди ижәҵа инапы нкылданы иҷанынеихоз, даахьаҳәын, Ҭырбеи ихы наиқәкны даацәажәеит:

– Мҷышьҭаҟа унықәлозар, иахьуҭаху ҳаҟоуп, сасыкгьы данумоу ҟамлои, сеидру...

– Аԥсыʒ аҵәгәыр иаҷало уажәааны? – дааҽхырҵааит ишидырлац еиԥш Ҟаисар.

– Аҵәгәыр?.. – уи зуҭахузеи адарчқәа аныҟоу.

– Ҳаи, анцәа унирҵәааит, – дԥьашьашәа инаишьҭеиҳәеит уи Габрушьа.

Итәаҟәаз ааибаныҳәеит, уажәы Габрушьа ажьра-цәара ҳәа аныҳәаҷа икын, уи ҳаҭыр шақәҵатәу, ишахаҵгылатәу уҳәа ажәа ҟәазла дахцәажәон. Иажәа аҵыхәтәаны инациҵеит жәа ҭлаԥҟақәакгьы, – ишәаҳахьеит, ижәдыруеит, ҳаҭыр зқәу аҩызцәа, ашәаԥыԥьаԥ дац-ԥашәла еибаркуп, ауаҩы – жьра-цәарала. Ҳажьра-ҳцәара ахьынʒаназаазо пату аманы, хаир ақәны анцәа иҟаиҵааит, – иаҵәца ааҭыркәамҷааны, – бзиала еимаадеит, – иҳәеит Ҭырбеи иахь инарханы.

Ииашаны, ари аныҳәаҷа нумкыло иҟамызт, ажьрацәара иақәымныхәаз, ажьрацәара пату ақәимҵеит ҳәа ирԥхьаʒар ҟалон. Араҟа, ари аныҳәаҷа акгьы узахҳәаауамызт, избанзар, ус дахәаԥшуан иара иҳәашьала, аказлабошь ихаҵа.

Ари аныҳәаҷа аарылсуан еиԥш, баҭылка жәпакы еиԥхаҟәҟәа асаан ианыргыланы даарыдгылт Мокоди.

– Изакәызеи, уара ари?.. Уаха ара шәгыларц шәгәы иҵаʒами?

Итәаҟәаз неиҷаԥшы-ааиҷаԥшит, иҟалаз рыздыруам...

Рыгәҩарақәа аҳаи-ачышьеи реиԥш иааилиргеит ахәына-ҳаҩ Мокоди.

– Ари Адгәыр ишәзааиҵиит, ԥшʒала иржәааит ҳәагьы ажәа шәзааицхауеит.

– Шьахәуп, аха... – иажәа намыгʒакәа иҷааникылт Ҭырбеи.

– Мшрак дақәшәааит, иҟаиҵазеи, – иҳәеит ажәра цәгьа ишимбозгьы атолбашь.

– Шәзыршәазеи, уара, – иажәа нарылеиҵеит Ҟаисар, – ари ибзианы изжәауа излымхак иҵеиҵәауа ауп иҟоу, ихыртишь лассы.

Ахәынаҳаѡ апробка ахыхгала акы аахитит, даҽеакгьы хсыртуеит ҳәа дамҵасны ианааникыла, Ҭырбеи ибжьы наиқәиргеит:

– Уаагыл, иазхоуп. Ара сара сҽынӡа ууаишь.

Мокоди ибаҭлыка инап иакыз уашьҭахьтәы иныкәыргыланы, аишәа дахыкәшаны иапхьаҟа диасны даагылт.

– Апхьаӡага нҭаршә-аатаршәишь...

– Ус ҳзумун, Ҭырбеи, ухьхь згеит, изакәызеи, зынӡа уаас ҳумшьоу... Ҟәрышьқәак ҳара иҳалшаратәы ҳаҟоупеи, – даагьаҵәыҷьаҵәит Иасыф Дармидон-ипа.

– Ддиректоруп, изымҭода, – аҽеыгә-ҽеыгәҳәагьы дааччеит Габрушьа.

– Башаӡа еимашәымкын, аѡызцәа, – даацәажәеит Мокоди, – араҟа шәа шәахьтә аӡәгьы аус имаӡам.

– Ишпа, уара иушәарцу? – даашанхашәа днеизыпшит уи Ҟаисар.

– Избан? Рхаҵкы-рыпсаҵкы ҳәа ишызымуаз снапы ианыҷьгәаланы дцеит.

– Дарбану, уара? – дҵааит Ҭырбеи.

– Уѡыза.

– Адгәыру?

– Аиеи.

– Ишпаҳзиуи абри аѡыза, – иаахьымзҷишьеит Хьымца.

– Игәаар ҟалоит, иҟоумҵан, сҳәан, мамоу иҳәеит, ҽешьроуп исыкәу иҳәеит... Ишпазурыз нас саргьы.

– Даара ахьымзҷ ду сақәиршәеит, аиаша уасҳәап. Изакәызеи, ахьажь еипш дааҳалапалан иҟаиҵаз? – цасҳәашәа даацәажәеит адиректоргьы.

– Уаҟа... – инаицирҷзит Хьымцагьы.

– Ихьаагатәым хьаас изышәкыз сзеилкаауам, – инарҽаирхьит Ҟаисар, – ишәазар ишәеит, ишпаҟаҳҵари, ҳҽеаҳамшьуазар уажәшьҭа.

– Сѡызцәа хәыҷқәа сара избартә сыҟан, уара, иаҳзиуз закәызеи, сукәаахшоуп, – инацәкьарақәа ырхаҷьгәагәыншәа даацәажәеит адиректор.

– Угәы умырԥшаан, Иасыф Дармидон-иԥа, уара иузшәозар, иахьушәаша ҟалап, – иҳәеит Ҟаисар, иблақәа ҭцашәа уи дынихәаԥшын.

– Уара уоуп зегь зхароу, – дыниқәцәҟьеит уи ахәынаҳақѡ.

– Аԥьма азѡа ауаса ахы иакәдыршон ҳәа, са сакәхуп уажә уи зхароу?..

– Нас, дарбан уара уакәымкәа, – иблақәа аакылирпаҕьт ѡаԥхьа адиректор.

– Ииасыз уажәшьҭа алацәажәара иаԥсам, – иатцәца ѡышьҭхны даацәажәеит Ҭырбеи, – бзиала ҳаидтәалалааит.

Адруҳәа зегь уи иааицдырҕзит.

XIV

Алхас игәараҭаҷы еилацәажәарак мѡаԥысуан иахьа. Аха аилацәажәара ззумҳәара иҟоузеи, ари, дара еизаз излырыԥхьаӡо ала, даараӡа кыр зҵазкуа, уи акәым инеиҳангьы исҳәоит, иааурххаӡар, жәлар рыбжьаратәи аҟазшьа аазхәарц зылшо зҵааароуп. Аҵак ҷыда аманы иахәаԥшуеит, иара убас ӡбаѡцәас иахьа абраҟа иааԥхьоугьы, ақыҵа аѡнуҵҟатәи акәым, анҭыҵтәи ускгьы иахәаԥшырц инарыдурҵар, акаҷы ҳаиҵахарым ҳәа ргәы иаанагоит. Зус еилыргатәыс ирымоу ракәзаргьы, ацҭәы ирыбжьалаз ииашаны даара иҕәҕәоуп. Зда ыҟам аиҳабацәа дуқәа аднагаларцгьы иҟан, аха изыхҟьазаалакгьы аӡәык-ѡыцьак ракәымзар, иахнагеит, иақәымшәеит, уи хьаа дусгьы ирымазаап аԥшәмацәа. Еиқәшәаз, еизаны ашәшьыраҷы итәоуп. Арыцҳара иақәшәаз ҳәа зхы зыԥхьаӡо ҟәардә ҳаракык дықәтәоуп, касышла ихы еихаҷаҳәа, уи акәымчаҷира аҷыҵәҟьа акы шаҵоу удырратәы икақәчааӡа иҟоуп. Иблақәа ырҭаԥҭаԥуа, ихы ҵаарҟәылашәа дтәоуп иара. Уажәы-уажә, ицәажәауа дрыццәажәоит, «ааит» ҳәа данаҵаҳәҳәоғьы убап.

Уажәы араҟа дрылатәамызт, ахара зду ҳәа иԥхьаӡаз, аха, рыцҳарас иҟалаз, уи ахараҵәҟьа идукылартә дыҟазу дыҟамзу рыздыруамызт, убри ашьақәыргылара даараӡа зҽазызшәоз аӡәык-ѡыцьак рылан иахьа абра. Аҳәса ракәын еиҳараӡакгьы

уаѡы дызмыхәоз. Аҟьҟьаҳәа ианааилалалак, анҭ аҙбаѡцәа реиҳабы, актәы змамыз арбаґь ҵаҳәара игон ҳәа ауп убрыгьы шыҟалаз, ибжьы анырмыхәалак, инацәакәа иҷы инҭакны атрышә дасны иааникылон. Арыцҳара иакәшәаз ҳәа иԥхьаҙаз иакәын раԥхьа ажәа зыхәҭаз. Ус иагьыҟарҵеит, уи даалаган игәыла, Қьамали иареи аимак ирыбжьалаз зыхҟьаз, мзызкәас ирымаз уҳәа аки-аки неишьҭаргыланы, акы аанмыжькәа зегь реиҳәеит. Урҭкәа зыхҟьаз аҙнаашә кәчышьи уи ан аҟәарҭ мҵәыжәѡа хьыдыѡри даҷа кәтаршыцкәаки ракәзаап.

Иҟалаз уи ауп, Қьамал иԥҳәыс Катушьа изныкымкәа иѡынтәымкәа, лгәылаԥҳәыс Марушьа лҷынтә даара ҭәҭәала агәҷеанызаара шлымазгьы, лкәытқәа еиҳаракгьы ани хәарҭаԥшь еиқәаҵәа змамыз ҳәа ирԥхьаҙоз аҙнаашә кәчышь назлоу уҳәа рыҷҙаны ашҭа инҭытцны, акәкәаҳәа аҳаскьын иамхо агәарабжьара ишыбжьаз, ирусхәузеи агәарабжьараҷ акәытқәа, аха иҟалаша хырпашьа амамзаарын, ус Марушьараа рутра инҭанагалеит, мыждара руратәы. Риашашьа змамыз аԥхасҵа дугьы ҟарҵазаап дара. Ҟәырҭ-ҟәырҭҳәа ибґьатуа ахәачара ишылаз, аутраҭых замана еиҵааҙа иахьыҟаз инкылсит. Ахәсхәа-мыхәсхәа ахьылаз инырхас-аархасын, ҵытк ныхдырҟәдааит. Аха уи аҷы иаагыло иҟазма, рылаԥш иаа-ҵашәеит апамидори анашеи. Ани аиҳабы – аҟәарҭ, егьырҭ раасҵа еиҳа аԥышәа амамзи, абжьы нарыкәнарган аѡызцәа, иҟаԥшьы уаркалеиуа иҟаз апамидор шьаҭақәа рыҷеныҵарԥсеит. Заатәи апамидор агьама рымбацызт, Катушьа лкәытқәа рыцқәа аларԥаны ианырфауаз. Ирфеит ҳҳәеит, аха ирфауаз ҵабыргны? Акы, ѡба раҟара аагәылырґьґьааит, ани аҙнаашә кәчышьгьы ѡаԥан ихәцәырххо ҷаҵақәак налбаанадеит. Нашакгьы алыхәҭа еиԥш икылхха иааҟарҵеит... Убри аамҭазы аԥшәмаԥҳәыс леимҵәацәа лылаԥш иааҵашәан, излархәауала, ҳәҳәарахеит, ҟаарахеит. Днышьҭасын илымԥыхьашәаз фасак аашьҭылхын, «мырза, мырза» ҳәа дҟаауа инаԥхалырсит.

Дрышьҭаланы дышнеиуаз Қьамалраа рашҭа дынҭалт. Лыбжьы анлаҳа, аматцурҭа даасныҵцны лҷаалхеит Марушьагьы. Ахуҳәа ражәакәа неиҷадырсит, иааибырымҳәаз ҳәа

иҟоузеи урҭ уи аҿены. Шәиԥхьʒи цәаԥеыга ажәеи уҳәа рҿы иааҭашәоз ак нырмыжьит. Иааибырҳәаҵәҟьаз зегь абраҟа узларылацәажәарызеи, аха высшьа амамызт, ахацәагьы алазгалаз ацәаԥеыга ажәакәа Марушьа илҿышәшәаз. Уи аҵыхәтәаны, лгәы анԥжәаʒа лгәылаԥҳәыс Кьачуа-ԥҳа Анҭица ҳәа лалҳәеит.

«Исаҳауазеи, лҳәеит, ари змааноузеи дызлацәажәо, лҳәеит...» Ларгьы аҭак ажәа лалымҳәар ԥсыхәа амазма? Алааҭых, ахсаԥыҵ уҳәа илдыруазак нылмыжьит.

Арҭ аѡҳәсак реимак быжкны аҳабла инарылсит, дара рҳәашьала, аус хпыҿ ззырҳәаҵәҟьо алҵит.

Аҵыхәтәаны анҭ аʒбаѡцәа бзиакәа излашьакәдыргылаз ала, Кьачуа-ԥҳа Анҭица ҳәа дыздылкылаз, зцәа цәгьаз аʒә лакәзаарын. Ашыкәсан зны-ѡынтә дҳәаркьиуа ақыҵа днарылалон, акәты змылхуаз дубарын, акәата змылхуаз дубарын, ашәишәиқәагьы – иара убас. Нас ирылылхыз «аҳаза» ааидҿаҳәаланы, Сандра ҳәа еидара шьҭыхѡык длыман, дѡаҵалҵон, илыманы дышиашаз аԥьармыкьахь дцон, уа днықәгыланы илҭиуан. Изларҳәауаз ала, уи аԥҳәыс лкалҭгьы цкьазаарымызт...

Зхы пату ақәызҵоз ахаҵа, ҳәарада ихьымʒԍишьеит, ихгьы иакәиҵеит. Сыԥҳәыс дыздылкыла дызусҭада ҳәа дыхҳәҳәон, аанда ихы хырҳәҳәаны дара ираҳаратәы. Егьигьы, ҳаҭыр зкәиҵоз иԥҳәыс ахсаԥыҵ ҳәа ахьларҳәаз дырбыжкны даман, дыцәха-шҳауа аганкәа дрыван.

Убри аус зырԍыҟкшаз даҿеакгьы ҟалеит. Ҩнак зны Алхас иқәашҵа дзеиканыз игәылацәа рымхы ишҵаз рбеит, аԥьыкәреиқәа ирықәҵәиашо иѡеиуаз аҟәыдракәаԥшқарахқәа ирҿаҳәҳәы ирҿаз акалиакәа нарҿыҳәҳәа иафазаап.

Аригьы збарыз дара ракәын, ишьа иурц цасҳәа иааганы сымхы иҵеиҵеит, иҳәан дҿаҳәатәха даақәгылт. Уажәшьҭа иқәибамхыр ада ԥсыхәа рымамкәа иааидхалт. Ргәылацәа бзиахәқәаки, насгьы иахьа абраҟа еизаз рахьтәгьы аʒәы-ѡыцьа, еиҳа еиҵырымхуазар, шамахамзар, аиқәыртәара иашьҭаʒамызт. Маʒа-аргама еичдырчон, ацәгьа рыбжьырҳәаауан.

Хәылбыҽхак иааиҿанагалан ишеицәҳауаз, рыхәцәқәа нҵибакаан еисит. Ирыниаз аʒәы-ѡыцьа аигәылацәа иааиҟәырхрашәа ҟарҵеит, аха еиҳарак Алхас иакәын ирызнымкылоз, зыҽрыцәгьаны иҟаз. Избанзар, реисраҿы аара Қьамал идны иԥхьаʒон. Рыгәшәымшә ҳәауа ирулакгьы дасу рыѡныҟақәа рахь иргеит уи аҽены.

Убри ашьҭахьгьы ишәыхьзеи абааԥсы, ахьымʒг шәыхгьы иашәыргеит, ҳаргьы иаҳшәыргеит ҳәа разҳәашагьы уаѡ дҟамлеит...

Алаба сыдны ԥсыхәас иамоузеи, иҳәан ишьа иурц иʒбеит. Ахәшә рҭаԥсаны еиҵақҟааны, аивзақәа рхаҵаны иҵәахны имаз ѡ-патронк аарылихын, митәык ишәпамыз ашьацма (ардәынақәа, архьынақәа рзы иҵәахны имаз) лҭеиԥсан, иара итәала еиҵаххаа инеиҵаҵаны, ѡ-гәыцәк змаз ицентралка инҭаршәны Қьамал имѡа кны длатәеит.

Егьи иҷҟарапат ихарззала, арха иҭәа еиқәҵаны дшаауаз, акырʒа данизааигәаха, ишәақь аҵхага инацәа наҵеикын, агәырқьхәа инҭыѡрит. Разҟыс иҟалаз, данхысуаз ишәақь зықәкыз амахә ныҷғьрын, иблақьеит. Аха зегь акоуп шьацмақәак иқәшәеит. Азныказы, ицәа-ижьы аабызбызит, уеизгьы ихдырра ицәмыʒит. «Ҳаи, чеи» иҳәеит, аха иаҕа дауибахуаз, дныҵашәа дцахьан.

Ахә ихала аѡны дааит. Еибархьусууа иааилалеит иҵаацәа. Аха шәыбжьы аʒәгьы ишәмырҳан, иҳәан иааникылт. Ишәарҭамыз ихәрақәагьы спиртла инҷыʒәʒәааны инҷарҳәеит. Иага ирʒаргьы аʒәы-ѡыцьа ирмаҳар ҟамлеит, иҟазҵазгьы даурымдырхуаз, ара иуҵәахуаз ҳәа иҟахзеи... иаатраҿы иааины иеихсуаз аҕа дизҭадаз Қьамал, игәыла Алхас бзиахә ида...

Шьоукгьы нарыбжьаҟазақәеит, аха иамуит. Ишәҭахузеи, сара аҕа дсымам, иҳәеит Қьамал, иара убри аѡыза ажәаҵәҟьа рниҵеит Алхасгьы.

Убри ашьҭахь дук хара имгакәа Алхас ԥсарк аҷынтә дшаауаз, рыҵаҟа абаҳчаҿы (иқәаҵарашәа иҟан), ахҵысҵа данынхыҵҵәҟьа, ихы апеира апҟаѡ аақәгеит, убри акәхеит, иблақәа аалашьцакын, деизҟьа ҵаҟа ахәыцра днылаҳаит.

Краамҭагьы убра дкажьзаауан, ишьҭагыланы иԥеиуаз игәылацәа дрымбар. Урҭ ашәымҭаказы даашьҭыхны иаарымԥыхьашәаз машьынак ала ахәшәтәырҭахь дыргеит. Мызки бжаки убраҟа дышьҭан. Ахәшәтәырҭа дҭыцны данаа ашьҭахь ауп, уажәы арҭ «аусеилыргаԥцәа» идеизаланы иаҳеи иареи реиныршәара напы анадыркызгьы. Аиаша шиашоу зыруадаԥуаз даҽеа мзызкгьы ҟалеит абраҟа. Икшатцәкьаз абри, абри иоуп ҳәа дрыздыруамызт, еиҳаракгьы ишьақәызкьоз иара Алхас ихаҭа ииҳәаз ауп: «Уи арыцҳахә инапы усҟак иҭәҭәазар сымдыркәа… Аҳәы иирҟатцеит, аха дызусҭада?..»

«Сара уаҳа акы сылаҳам ҳәа сиԥхьаҳома», – уи хьымҳгшьашәа иажәа нарылеитцеит Қьамал.

«Аҳбаԥцәа» руаҳәы Зафас згәы ҭкапуа итәаз игәаара иҭцегь иациҭцарц иҭахызшәа иҟырҟы ҭрыцқьааua, ихәда кылхәаашәа ацәажәара нап наиркит:

– Икшатцәкьаз иахьатәиала, алаба заахазгьы диздырам, иара убас ҳаргьы. Уи наҟ-наҟ ицәырҭуазар акәхап… Сара интересс исымоу – напыла дыкшоу, мамзаргьы ихьанҭаз маҭәарк ала дыкшоу ацәгьара ҟазҭаз ауаԥы?..

– Баак, аԥсцәа урысҭеит Зафас. Изакәызеи иара, инапы еихатәымзар, схы кылжәаны иканажьтеи. Ыlх, сара хәаша… – ҭыҵраамҭак даагылан, иаԥхьа аҳы зҭаз аҵәца иқәгылаз днаҷыхәан, ԥаԥхьа дналагеит, – лабан уи дызласысыз, аха баша-машагьы лабамызт, ахы ихьанҭаз акы ахачаԥан, мамзар асҵәкьа дзыкшомызт, ихыртны ишәсмырбозеи, аха…

– Уаҟәыҵ, ԥьушьҭ.

– Уи уажә иаҭахым.

– Иаамдыруеи усгьы…

Инеиларыԥсеит итәақәаз.

– Изакәызеишь, Алхас угәаныла уи иахаз? – дҵааит игәырԥа дагаҳошәа ԥаԥхьа Зафас.

– Адырра цәгьоуп умбои, сыла иабама?.. – даақәыпсычҳашәа иун, инациҵеит, – акшашьа злаҟаз ала, разина шәпа-жәпак ахан уи алаба, мамзаргьы – еихатәы гәыргәылын… Аиеи, ахәра злаҕәҭәаз ала убас ақәсҵеит сара.

– Ыы, уара уи зынӡаск ухы кылнамҵәаӡоз, иахьа ҳазхәаԥшуа абжа-еиҭабжагьы ҟаломызт усҟан, – иҳәеит Мыта абырԥь ҳәа аҭаҭын дахо дахьтәаз. Убрыгьы – Алхаси иареи зны мхурсҵак еимакны еицәҳан, «уара ачаашәыԥьҵәҟьа ажәа сымаукуа аҷынӡа саннеи, сшиасыз убри алагьы иумдыруеи», ҳәа гәоу-гәоу диацәажәахьан азы, еинаалар еинаалааит, еинымаалар, исыхьхуеи ҳәа ишьамхы еиԥыршәны дтәан.

– Бзиара адкылоуп... икылжәамкәа, ишԥаҟоу зугәахәыз нас? Аӡәы ихьаа аӡәы издыруам умбои, уцәажәоит...

– Иҟалаз шыҟалаз уҳәа акылыршәшәаарақәа шәырҟәаҵны аинрааларахь ахы шәырхар еиҳа еиҧьын, – иҳәеит зынӡа машәырла ари аилыргара иаԥшәаз Ҭырбеи.

– Аинрааларахь ба? – инапы илахь иадкыланы, ихы нырнаашәа уи длеиҷаԥшын, – амш сылажәгома уара? Шәызҷеузеи, ас уаҩы ибахьоума?.. – игәы дынкыдсылан, – ых, сара хәаша, – иҳәан даагәынԥит.

– Изакәызеи, Алхас иуцәажәашьоу? Еицәоу ахьыҟалахьоугьы ыҟоуп. Ауаҩы дзыбжьыԥсаахьоугьы шьоук еиндыршәахьеит, иҟалазеи? – инациҵеит Габрушьагьы.

– Сара, абыржәы сҵәыуаразы шәааир хараӡа еиҧьын, абри исыхьыз смыхькәа.

– Аԥхьан ирҳәан еиԥш, аӡәы имыхьц, ауаа рҷы иҟамлац акы ҟалазшәагьы ҳцәажәарым, ҳәарада ари зегь ҳгәы иалсит, дувсыр акәын, уишаҭар акәын, аха усҟак ихәыцуа ауаҩы дабаҟоу? – зныкыршәа иажәа нарылеиҵеит ак иҳәап ҳәа узқәымгәыгӡоз, ашьҭахьшәа итәаз Гәыдым.

Ауаа ирыбжьысхьаз ацәгьарақәа, арыцҳарақәа жәпакы ҷырԥшыгас иааганы ицәажәон, иаахтынгьы ирҳәон ашьаура ианакәызаалак ишҽеимыз, ишхәарҭамыз. Аҕа дуаҭабуа иҟаҵара еиҳа пату шамаз уҳәа дасу иидыруаз иҳәон, аха акы ихаҷы иааигомызт, азнеишьа иақәымшәозу, иара ихаҭа дԥандашәа дахьыҟаз акәу – изыхҟьаҵәкьоз аилкаара уадаҩын.

– Алхас, ас аҷынанахар, иахьцо уазхәыци, – дналагеит Габрушьа, – ахәыҷы дыҟоуп, аду дыҟоуп, иубо еицәоу ҳәа иакәым ҟалар алшоит, иабашәҭаху?

– Ахаҽытцаҟьа ирцәазар абранҙа иааиуазма? Абзиа алтцма, ҳаштәоу жәымбои? – инацирҕзит Ҭырбеигьы.

– Нас шәцәажәашьа злаҟоу ала, сара – Алхас Сарыхә-иԥа, схы кылжәаны еиқәыҽаҳәа, ҳаинаалап ҳәа сҿеигәыджьланы дгәыдыскыларцу? Мамоу баба, уи иҟамлаз усуп. Қьамал Бжамҿеам-иԥа иҽаԥхьа схы ласырҟәуа анцәа иумҳәан.

– Бжамҿеам-иԥа уҳәама? Ҳа, ҳа, ҳа! – ҳәа икьатеиах ԥцәауа дааччеит Зафас.

– Бжамҿеам-иԥа иакәымкәа дызустада нас иара? Иаб – лазын, иан Лаҕәытаа дырҭыԥҳан.

– Ируазеи ԥьбит урҭ, ҳара ҳатцкысгьы еиҕьупеи... – лҳәеит аԥшәмаԥҳәыс лхы ыркәеитмеитуашәа дахьгылаз. Уи уажәы лыбжьы ларҟәны, лҿамариашашәа дызцәажәоз Гәыдым дахьаԥирҟәҟәаз азын ауп.

– Ух, еиҕьу еицәоу ибдырра ҳәа афы бҽасны анцәа бысирбааит бара.

– Умбои, Алхас, ганкы мацарала азнеира аҭахым, – иҳәеит Гәыдым. – Иҟалаз наҟ-ааҟ еиҽыбааны мҩакы иқәҵатәыми, – ихы шьҭацаланы ҽыцхашәа дыԥшуан ҳамҭакы, – иуҭахы, иуҭахым укылатәаны уиеихсит, ашьацмақәа илоуп, дмашшит бзиашәа, мамзар...

– Дашшыр, саргьы сааныркылон ус ами?.. Дмашшуаз нас... Иҟоу удыруама, баба Гәыдым, уи ихьызи сара исыхьызи еидкылашьа амаҙам.

– Уара ухысит, иара алаба иҟьеит.

– Ыы, сара слазма алаба иҟьартә...

– Ииашоуп иихәауа, шәақьла даниеихс, егьигьы убасҵәҟьа дныҟәар акәын, – иҳәеит Зафас, иԥаҵа рықәцәақәа днарыхаааарыхашәагьы ааҡаитцеит.

– Ак сҳәандаз ҳәа иумҳәазар, ари аус иахәом, – днеиҽаԥеит уи Габрушьа.

– Егьи ашьацмақәа иқәшәазар инаилдыршәшәеит. Ари... Ари дыштәоу шәымбаҙои?

– Еиҭоуп, иаххәауа шәаҳауазар, – инышьақәирҕәҕәеит Габрушьа. – Абыржәы еинышәар еиҳа еиҕьми, уашьҭан еицәоу ак ҟалар аҵкыс.

– Еицәоу иҟалараны иҟоузеи, схы каткато ишысхагылоу шәымбаҙои? Ех, сара хәаша… Сыԛкәынарахь дсымандаз иҟастцарыз сымдыррыз…

– Ҟәышра иатәым, Алхас, уажә узлацәажәо, уара уеиҳабуп, ус умҳәароуп, – инаиҿаирхьит Гәыдым. – Ҳаиқәлацәоуп, ҳаиԥхнагьалацәоуп, иҳахьыз ҳахьит, абри аус шәара шәҿынҙа инамгакәагьы аҭыԥ иқәаҳҵар акәын ҳәа уҳәауаз ԥьысшьон…

– Ее, баба, изумҳәауазеи… Аҙәы ихьаа аҙәы идыруама?

– Алхас, уара ауаѡ ҟәыш ҳәа уҳаԥхьаҙоит, акы ухы амароумтәыр, ҳаи абаапсы ихьзеи, рымҳәои.

Арҭ ажәақәа, еиҳаракгьы «ауаѡ ҟәыш ҳәа уҳаԥхьаҙоит» ҳәа ииҳәаз игәы аадырԥсаҳәамашь уҳәауа даақалеит, ргәы иажьозу рыздыруамызт, аха ихаҿы усшәақәа ак анубаалон. Зыкгьы днаҿыхәеит. Ԥытраамҭактәи рҿымтра ашьҭахь, Ҭырбеи иахь дыԥшуа даацәажәеит:

– Сшьа зуеит ҳәа сишьҭалом. Дахьыҟоу дыҟазааит, сара сахьыҟоу сыҟоуп.

– Ара шәара шәеибаазахьеит, амца еимыжәдоит, уажәы угәы шны уҟоуп азы иуҳәоит акәымзар, шәызкеибажьуам…

Уи ииҳәаз ахшыѡҵак ырҭбаауа даацәажәеит Гәыдымгьы:

– Уԥҳа еиҳабы хаҵа данцоз анхьахь ааганы уашҭа инҭаимыргылеи, уаргьы Қьамал иҿы иҟауҵахьоу ауаа ирдыруеит…

– Даара пату ақәимҵеи, ҵабыргны…

– Ус умҳәан, Алхас… Зегь акоуп шәызкеибажьуам.

Алхас иаԥхьа итәаз ирхыкшәа наҟ абаҳчарахь илаԥш кыдхалашәа дыԥшуан. Хәыцрак дшамҿеханакыз убон, игәи-игәи еилаԥшуан, иҟалаз ихы изықәкуамызт, аха арахь изеилыҵуагьы ракәмызт. Ихаҿы зегьы неидиҙбалан имырҕьцәакәа, ибжьы ларҟәны даацәажәеит:

– Ииашоуп, ишәҳәауа… Уии сареи инамцхәынгьы бзиа ҳаибабон. Аха ашьҭахь ишаауаз, ацгәы еиқәатцәа ҳабжьысит. Сҭаҵынгьы икамбашьқәа ирцҟьахьан. Усҟан шәаргьы шәақәшәеит, иудыруеит Ҭырбеи.

– Уара, уи икамбашьқәа ракәҙамызт, ҳамҳәеи, дырѡегьых еиҵацәыругахма? – даацәажәеит ѡаԥхьа Габрушьа.

– Иара иакәымкәан, нас изтәыдазшь?..

– Изтәхарыдазшь ҳәа иаргьы дҵаауеит. Знык-ԝынтә иажәа иалаҵаны иҳәауа саҳахьеит, убри ауха скамбашьқәа аҕәапаҳәа ижаҳәауа, Жәʒара арха аҵәара иҵатәан ҳәа. Уаргьы заманала иудыруеит мчыбжьыла аԝныҟа иангәарымлогьы ыҟоупеи...

– Уи амцреи аҵабыргреи рзы иахысҳәаара шысзымдыруа анцәа иныс...

– Ииашоуп, мчыбжьыла уаԝы ианимбало ыҟоуп, аха иангәарлалак, хәарҭаԥшь рымаʒам, хыла иасны ҳфасара инылалоит. Ҳутрахь рыхқәа рханы иркуп... – даацәажәеит аԥшәмаԥҳәыс, лхаҵа акала длыриашарц лҭахны.

– Шәара аҳәса шәхы ҳалашәымгалан, ишәхылымҷиаауа ҳәа акгьы ыҟаʒам, – дналхыкәласит Гәыдым, иаарымчшәагьы ауп урҭ ажәақәа шиҳәаз иара.

– Ҟәышла ҳныҟәап, Алхас, ҟәышла, – днаскьашәа ииаигәара днатәеит Габрушьа, – арҕыҕкра иаԥсам, насгьы уаԝы ихьымʒҕишьаша араҟа акгьы ҟамлеит. Аԥхьан исҳәан еиԥш, шәеиҵоуп. Аара аʒәы идны иҟазар, усҟан даҽеакын.

– Аиҵаразы, ҳаиҵазар ҟалап, аха... Ҳаинымаалар амуа иҟам... Са сиԥырхагам, дахьыҟоу дыҟоуп, сахьыҟоу сыҟоуп, – иҳәеит дырԝегьых, аҵыхәтәаны дааҕзыхт, – Ех, сара хәаша...

– Ишыжәдыруа еиԥш, сара абраҟа машәырла сақәшәеит, – ацәажәара дналагеит Ҭырбеи, – ҳазҭоу аԥшәма ахшыԝ исырҵоны анцәа иумҳәан, пату иқәсымҵозар, ара саагылаʒомызт, сԝагыланы сцон, аха дысҵахуп, иара егьысгьы дсыцәтәымым. Иҟалаз иашам, Алхас ԥьара ак импыҵҟьазаргьы, Қьамал аҭак ҟаимҵар акәын. Еибааʒахьан, насгьы деиҵбызар, еиҵыбҵас дыҟазар акәымзи. Чҳарак, лаʒарак уаԝы илаʒамкәа, ас уаԝы ибахьоума...

– Анцәа илԥха иоуааит абри аʒәзаҵәык иоуп сара стәы еилызкааУа... – игәы ааԥшаан итәаз аԝызцәа днарылаԥшит Алхас.

Егьи ари ахшыԝҵак иҵегьы инаирҭбааит:

– Ацәгьа ахашҭреи анажьреи злымшаз, аԥсҭазаара иауам...

–Дад,иуҳәауаиашоуп,аха сара мызки бжаки ахәшәтәырҭаҷы сышьҭан, аламалагьы акәымкәа, ахәрагьиаҷы!

– Иа! Уара, ари ахәрагьиа ҳәа дызҿу арбану? Ҿыц краадыртыма? – дааҽхыртҵааит Мыта.

– Ҳамԥсыр иагьа ҳаҳап, – иҳәеит Зафасгьы, ажәѡанахь дыԥшуа.

– Инапқәа ԥытҵәҵәар акәымзи уи аҽены, ихы ианааҭашәоз... – дырѡегьых игәы ирҟәымшәышәырц даацәажәеит Гәыдым, – уара, Алхас ауаѡ ҟәыш замана, ажәѡан иалоу аԥсаатә амҵәыжәѡа ахʒы ахшәар здыруа, бзамыҟәк акы иамхаҟатҵазаргьы, ианаужьроуп. Изуҭахузеи, шәеигәылацәоуп, аѡыжәра ыҟоуп, аʒыжәра ыҟоуп, алаапк акгьы зымфаз ахаҽы шьала иҵәын ҳәа, изхараʒам шьоук бжьанагаланы, иакәым рылибахыр?..

– Ииашоуп, Гәыдым, иуҳәауа, амца ахы анытҵнагауа иумырԥсыр, аҽарбыжкуеит ишнеиуа... – инаициҳәеит уи Габрушьа, – ана аѡны дыҟоуп, ҷкәынцәаҟәак лаҳашьҭыр, дааргоит, шәнапқәа ааимышәхуеит...

– Аиеи, аха абас абыржәы иаахҵәаны иҟамлар амуа, рыцҳарас иҳахьзеи?

Ԥыхьа иԥаԥашькны иҟаз Алхас, уажәы еиҳа дыхҽыма уҳәауа дубон, аҵыхәтәаны инациҵеит, – иааҳашәараʒар ҟамлари?

– Уара иудыруеит, Алхас, ус бааԥсык ауаа ирыбжьалар, аҭып иқәырҵаанʒа еилыҵуамызт, мчыбжьыла иантәозгьы убарын, – ихы иҵагало дцәажәон ѡаԥхьа Гәыдым, – аха урҵ аусҵәкьа еилдмыргоз, ҳара ҳазлацәажәо зхылҷиааз ҳәа ауаа рҷы ицәыруго акрыҟоума? Акәытқәа аутра иҵалан, еисит ҳәа аʒәы иаҳаргьы, иԥхашьарами? Ԥсроуп, ԥсра, иаҳхыганы анцәа аʒәы иумырҳан.

Убри аамҭазы акәытқәа ирыцны аʒнаашә кәчышь ахәда цәхәʒа, амҵәыжәѡақәа аҵәы аҵарҟьаны, (уи агәарааида иankылсуа иннакыларц азоуп изахарҵаз), иѡуа раԥхьа иниасит.

– Уара абри аума шәықәызхыз, шәагьынзырҵәаз? – аҽыгәҽыгәҳәа дааччеит Зафас.

– Ыы, иԥхамшьаʒакәа еиҵаахма, ахьшь иазшахааит, – днаҵаҟьеит аԥшәма.

Акәҷышь уи ииҳәаз аҳазшәа амҭәыжәԥа иаҭырҟьаз аҭәы азхык хьыԥрны, иԥуа инеиуан.

Зегь аҟырҟырҳәа иааччеит, Алхасгьы уи игәаара хнаҽыма уҳәауа ччаҧшьк шәахәаҭас иниҿыԥәсит.

– Аиеи, Алхас, уара уеиҳабуп, мап шҧоукуеи, аҳаҧшьақәа реиҧш шәҭыӡқәа еидуп, шәагьеицәтәымым... – даҿын ԥаҧхьа Гәыдым.

– Шьахәуп, аха иаразнак сааихәлагәаны сшәымкыр амуӡеи?..

Аинаалара дақәшаҳаҭхар ҟаларын, Алхас, аҷкәынцәа ргәы дасуамызт, жәытә-ҿатә уҳәа зегьы дырзымхәыцкәа дыҟамызт, аха изуҭахи, абар уажәы-уашьҭан дазааип уҳәауа ишыҟаз, дааихәыдхашәеит иаразнак.

– Исыхәҭаӡамкәа алаба саахеит, аха... – ҳәа иажәа дналагоны еиҧш аан, ани Зафас иҿы ашьа ҭашәыртә аҭәы налеиҭеит. Абажә иадыршәлоу ацәымса еиҧш дхаҟәӡа дахьтәаз.

– Уара аказын сшәазҭаауан, – иҧьымшьқәа леивига-ԥеивигеит иара, – убри алаба ҟадыҧь иахаз гәыргәылзу, мамзаргьы разиназу?

Иҭынчшәа итәаз Алхас ԥаҧхьа ибжьы ихацаланы ацәажәара дналагеит:

– Акыр сыԥәындаз, сыҷкәын арра дыргозу? Уи акшашьа зеиҧшроу иирбара дыҟан. Ех, сара хәаша... Ааида ахьылаҟәу ауаа хыҵуеит ҳәа сзыԥәшәазеи?!.

– Изакәызеи, Зафас, иуцәажәашьоузеи? Ҳара иаҳзеиԥәкуазар ҳәа ҳаҿуп, арахь шәара зымԥа шәгыланы аҭәы алашәҵоит... – аҕьеԥ ԥеихиргеит Гәыдым.

– Сара аиаша сашьҭоуп, – игәы дкыдсылауа дцәажәон егьи, – еилкаазар цәгьазма сеидру, уи дызлаисыз алаба иахаз.

– Уи збаҭәҟьаз шьоукы ахы аҭәымыгҳәа алан рҳәоит, – дцәажәон Мыта, – иудыруазеи ҵәымг жьакцак ихы иалахазар?..

Ари заҳаз Алхас дгылт, дтәеит, аҳәҳәара даҿын: – Нас аҭәымг жьакца схы ианззала ишану аума ани, Бжамҽам-иҧеи сареи ҳаинраалра шәшаҿу?.. Сыла шәҽашәмырбан уаҳа, шәыҳәҵ наҟ...

– Изакәызеи шәызҷу? Пхашьарами, уажәада ҳзымбац, иага ҳцьаршьап, – драбжьон Гәыдым.

Егьи игәы дҭасуа дыҳәҳәон:

– Сара уи ус иԥатҵа далаччо дсышьҭуазар, Сарыхә Камсыгә сиԥам... Исырбап алабаќьара зеиԥшроу!..

Аҵәылаҵацәа иаразнак иныҵыҵ-ааҵыҵны ицеит. Аҳәыѽыцьа инхазгьы иќарҵо рзымдыруа инеиҷаԥшы-ааиҷаԥшуа итәан. Уи изиацәажәауа дыќамызт, днапќьа-шьапќьо, дыҳәҳәауа агәарԥ дыԛәын. Габрушьеи Ҭырбеии агәашә инҭыҵны агәарабжьара ианбжьалоз, абгыҳ еиԥш ибжьы гон ишгац:

– Уи дызҵысуа дахсырԥап, исырбап сара алабаќьара зеиԥшроу, алахша...

* * *

Ҭырбеи амѽан дназхәыцит данхәыҷыз, Алхас иаб иашьеи Қьамал иабдуи аиҕара анрыбжьала ишеиндраалаз, ирыбжьаќазаны ишеиндыршәоз атәы.

Иќалаз шыќалаз, ирҳәоны иаҳаз, ихамшҵкәа уажәгьы игәалашәоит.

Шыԛәсык зны Сарыхә-иԥа Шьаадаҭ Одышь идырцәаԛәак рҽы дцан, данаауаз ҽыхәа иаҵәак иварԥало иааигеит. Уи шьоукы дызҭаз агырқәа ҳамҭас ирҭеит, рҳәоит, даҽашьоукых, даҽакала иаарҳәны иалацәажәоит. Аха аҽы уаѽ дашьҭаланы дмааит, аԥшәма иман, пату ақәҵаны иныќәигон, аиҳабацәа изларҳәауаз ала, аимҭахара дуқәа рҽы аныҳәақәа раан уҳәа дақәтәаны дахьнеиз, аҭарчеи ныќәгара, аҽырхәмарра иҽрылаирхәуан, изныкымкәаиѽынтәымкәа аԥхьахәқәагьы ҭыганы иааигахьан. Уи ԥаԥьԥаԥьуа дақәтәаны дахьаацәырҵуа зегьы дԥьашьаны ихәаԥшуан. Аха бзиара нагҙа ыќам ҳәа ажәлар ирҳәауа ариашарц азакәушәа, ҕныҙынк ауха абора иахьынҭаркыз, шьоукы инҭыганы иргеит. Ашьҭа ихыланы усҁан Цәкәаранҙа инаҙеит, аха ахыԛә иныԛәыҙтит ашьҭа, иԥсы иаанҵәаргьы уаҳа иаурбахуаз... Аҙы иалалазшәа, иахьыргаз рзымԥшааит. Ари даараҙа ихьымзҕыршьеит, зда ыќам усҁан еицыз ашьҭазаѽ ќазацәа... Ҙәыр цасҳәа ацәгьа

иҳәоу, мамзаргьы илаԥшҭашәаразу – абри абри ауп ҳәа изыхҟьаз аҙәгьы изымдырҙо, аҭьычра иҟалаз даҽашәеит Қьамал иабду Шьмаҭ Заҭьала-иԥа. Гәрамгарҭас дзыркызгьы, ари ухгьы иабаҭоукри акәымзар, еилаҳауа рацәоуп, иуцәырымҙааит ҳәа ахьиеиҳәаз азы мацароуп. Ихаҭа иҙеит ҳәа амалахазгьы ихы изҭакҙомызт, аха даҽа гәаанагарак иоуит, дагьзацәымцеит иагаҟаиҭандаз, иаахҭәаны иуҳәозар, иҽы аатганы изгаз ԥшыхәра рзиуит, амԛа иқәиҭеит ҳәа азиҙбеит. Рыцҳарас иҟалаз иоуз агәаанагара ашьақәҟьара цәгьахеит. Ажәақәа нарыбжьыс-аарыбжьысит. Ацәгьаҳәацәагьы инцәыҭацәажәа-аацәыҭацәажәеит хазы. Абас ҟалазар ҟалап ҳәа Сарыхә-иԥа Шьаадаҭ игәы иааанагаз аиашацқьа агдыра аҽынҙа ишьҭыхны, ирбылгьауа ирыманы рҿаархеит.

Шьаадаҭ иажәа Шьмаҭ иҽынҙа ианнеи «Иҟалазеи, исыхьзеи, ус схы ишԥақәнасыргоз…» – иҳәеит. Егьи: «Уара иухыгам. Уара уда урҭ аҭьычцәа уаҳа амԛа иқәызҭодаз…» – аҭак ыршәны ирылаижьуан Шьаадаҭ. Ус акәын, анс акәын ҳәа шырҳәауаз, ажәақәа наҟ-ааҟ ишынеимырда-ааимырдоз, зны чарак аҽы ҕәҕәала еиҽанагалан, алабагьы рыбжьысит. Инаԥшуазгьы, ари уеизгьы-уеизгьы ссирс ирымшьеит, иагаумҳәан, хаҵа усын изеиҽанагалаз.

Ишнеиуаз аигәылацәа, ухахьы уҧьымшь ыҟоуп ҳәа еибызымҳәацыз, ҵангьы-мцынгьы еибабауаз еиҕацәаны иааиԥынхалт. Рыцәгьеи рыбзиеи ашеи амҵәышәи реиԥш инеилырхит. Ацәгьа абзиа рҿы аҙә дахьнеиуаз, егьи днеиуамызт, урҭ ирхьыԥшызгьы шьоук ыҟамзи, наа-наа игылеит, иахьааиқәшәоз ажәақәа еиқәдырԥон, инеицәхасааицәхасыргьы цәгьа ирбомызт… Ажәакала, еинраалам зар, ԥсыхәа амамкәа инҭагылеит.

Усҟантәи аамаҭазы ҿыц асҭаршынра здыркылаз Расҭа ауаа бара-барқәа адгаланы реинышәарахь рхы дырхеит.

Иалырхыз амш аҽены еизеит Шьаадаҭ инеихьшьызииааихьшьыз зегьы. Ашҭаҽы ара ду аҵаҟа еилаҕәаа еилагылан урҭ… Дук хара имгакәа Шьмаҭ иҭахырагьы идкыланы агәарабжьара бжьырҭәаа рҿаархеит.

Агәырқьхәа ашҭа ианааҭала, Шьаадаҭ маҷк аҟарагьы даагәаашәа ааҟаиҵеит, аха итәқәа дааныркылт. Егьырҭ еицырхашьшьы ишааиуаз ашәшьыра ааигәарашәа рҽааныркылт. Наҟ-ааҟ еиҷаԥшуа иаагылеит. Зегь ргәы иаанагон аилацәажәара нап адыркуеит ҳәа, аинышәара иазкыз абыргцәагьы иаҳҳәаша ҳәа рҽазыҟаҵаны иҟан. Аха уаҳа умԥсуандаз.

Расҭа арахь рыгәтахьы дааскьан ибжьы ааиргеит.

– Асарыхәқәа рахьтә еиҳабык уаалҵишь! – инарыдиҵеит иара.

Иажәа ҩбамтәкәа, унеишь-ууаишь ҳәа зарҳәауаз, ҳаҭыр зқәырҵоз быргк Расҭа дахьгылаз ахь дааскьеит. Егьи аганахьалагьы еиҳа изыԥәгьыҕуаз аҳә даалырхит.

Иҟаларызеишь ҳәа иԥшуан иахьа абраҟа еизаз ауаа, еиҳараҩык аимак змаз бзиарак иазкылсыр рҭахын. Акгьы алымҵкәа еилыҵыр, еилакшар зҭахызгьы ыҟазар ҟалон, аха урҭ акгьы рымчымызт, избанзар, ари аҳбара знапы ианыз рырблаҟьара залшомызт...

Асҭаршын аҩжәлантәык рхаҭарнакцәа рыгәтә даабжьагылан ҭынч, аха хьаҳәахьачарак аҵумбаауа, ҩныҵҟала иажәа хырԥашьа шамамыз убауа даацәажәеит:

– Шәнапқәа ааимышәхишь, ишәхьыԥшуа рацәаҩуп, насгьы шәеиҳабацәоуп.

Урҭ асҭаршын иажәа ҩбамтәкәа рнапқәа ааимырхит, иагьаагәыдибакылт дара.

– Ҩ-жәлакы абраҟа иахьа еизаз, – даҷын ацәажәара асҭаршын, – уаҳа хәашьра шәыбжьамлааит. Иахьарнахыс шәеинаалеит. Акызаҵәык иаҳзынхаз, сыԥсымзар, аԥшәмацәа чеиҷьыкак цәырыргап ҳәа сгәы иаанагоит, ҳнеидтәалаы ҵәыцақәак аанаҳкылап, – иҳәан, раԥхьа дгыланы иҷынеихеит.

XV

«Сцеит агаҟа», – иаанихит Ҭырбеи ашә иадырҷаблаз ақьаад еицарса ианыз аҩыра. Саԥат цәымҟәыҷкгьы еиқәжьақца агәтаҷы икнаҳан.

– Аклуб аиҳабы дыжәбахьазар? – дынразҵааит уи, ахыбра аваракәы ашәшьыра зҽаҭаны итәааз аконтора аусзуӡцәа.

– Мап, иахьатәиала ихабар ҳамбацт, – аҭак ҟарҵеит еицҟакны.

– Гәдоуҭаҟа сцеит ҳәа «асалам шәҟәы» нижьит, лассы дхынҳәуазар акәхап.

«Пыф-чыф» дырган, инеиҟаԥшы-ааиҟаԥшит ашәшьыра иҵатәаҟәаз.

Аписар ҭәицк аахиҵәан, ихаԥыцкәа рыла ихыҵәҵәа, иқьышә ҵаҕақәа ирыбжьакны, «ԥу-ԥу» ҳәа наҟ инкеиԥсан, нас ихы дӡахеит, ибла ҭазинҙақәа ыргызмалшәа, ганха ирԥшуа даацәажәеит:

– Уи ақьаад уа икыдуижьҭеи мчыбжьык аҟара ҵуазар ҟалап, икыдшлааны ишыҟоу умбои...

– Нас мчыбжьык аахыс Гәдоуҭа дыҟоума иара? – дҵааит Ҭырбеи.

– Уи сара исыздырам, сааукәыхшеит... Шахматк, шашкак ҳаслон аԥсшьара аамҭазы...

– Иара убрыгьы ахантәаӡы иуашәа, – даацәажәеит аколнхаӡ ҷкәын, ирҽны ишьамхы иқәыз ихылпа қәаҟьа еиҵыхны ихаҵо, – цәымҭахәырҭас икит, ихьыз ҳаздырам.

– Ишпа, уара?

– Шәус еиҵанархоит, – иҳәеит, иаҭахым, иҳәеит, иаԥсам иҳәеит... Газеҭк ааиҵуртларгьы, аӡны шәаԥхьа ҳәа дааудгылоит.

– Баба, иахьатәи ҳхантәаӡы ари аклубшәа иҳамоу аартызар аҵкыс, иаркызар еиҳа еиҕьишьоит, – инациҵеит аҽеаҙәгьы...

– Аԥьашьатәыцәкьа саҳауеит, – дшанханы дааҭгылеит Ҭырбеи. Итәаҟәаз ӡеибаргылақәан, дасу русқәа рахь рҷынархеит.

Ҭырбеи ахышә ихы нкылеикын, алашара ацәаара зыӡнаԥхоз аклуб дныӡнаԥшит. Аҟәардәқәа иибац ракәмызт, еиқәкаца, иҷыцҳаҳараҙа иҟан, асцена агәҭахьшәа игылан стол ԥшьыркцак, еиқәырчаҟәа, уа иқәын агазеҭқәеи ажурналқәеи. Аҟәыкфӡы иԥынҵа инҭасит. Уи ааицәымҕхан, ихы ааирҵыстцысит...

Дырԥегьых игәалашәарақәа даарзыхынҳәыхт. Ахәыҷқәа аклуб аԥнытҵқа астол гьежь иакәшаны итәан, зны-зынла инеицәхас-ааицәхасуан, лафқәакгьы неибырҳәауан.

Ница Уасил-иԥҳа лаԥхьа иқәыз ашәҟәы лылаԥш наҟәытҳаны иааиқәылкуан, дынрылабжьон.

– Ихыжәԥаалама шәролькәа?

– Ааи, – аҕзаа ааилдыргеит.

– Шәхы азцоу, ахәыҷқәа, дасу иҟашәҵараны иҟоу, дҵас шәҽаԥхьа иқәгылоу?

Азныказы аҙәгьы ақәҽимҵит, аха ашьҭахь «ааи» ҳәа рыбжьқәа неиларыԥсеит, ҽымҵҙакәа, иҟәызгаҙа итәазгьы убарын.

Ҭырбеи зныкыршәа иԥызцәа инапы нарықәикын ҽааиҵит:

– Арҭ рыдҵақәа рдыруазаап, аха сара рольс исымоузеи абри апиесаҽы? – иблақәа ҭырхаха ирҵаԥҳәыс дналзыԥшит.

– Иузымдырҙои, нас? – лхы аалырҵысын, дынихәалаччеит, – уара усуфлиоруп, ирытҵоуҳәаларoуп ирҳәараны иҟоу ажәақәа, уи еиҳау рольс иҟоузеи аспектакль аҽы.

– Роль заманатҙәкьоуп, ҵабыргны. Ыы, мшәан, дара ҽырҳәала ирҵар акәҙами, сара ирасҳәауа мацарала иауама?

– Даргьы ирҵароуп, аха зегь акоуп, асуфлиоргьы даҭахуп, асценаҽы ишыхәмаруа аҙә ироль ааихашҵыр?..

– Бзиоуп, нас ус ишәҭахызар, – днақәшаҳаҭхеит Ҭырбеи, рольк иманы асценахь ацәырҵра иԥсы ахьныхәхәа ишахьынҳалазгьы.

Раԥхьаҙа ианеизаз аҽены акәын уи, ахы инаркны аҵыхәанҙа иаԥхьеит усҟан, зҽеыззыҟарҵозгьы «Ажәытәра иагаз» акәын. Раԥхьаҙагьы, ныҳәак аҽены иқәыргыланы ашколхәычқәа иддырбеит, иҟан иара убас рҭаацәагьы. Шаҟа гәахәас иҟаҵаны ирыдыркылазеи урҭ, ргәырҕьара ҳәаак амаҙамызт, еидныхәалон аҙәи-аҙәи, такәаамҭагьы ргәы иҭыҵәомызт дара...

Ҭырбеи уажә дахьгылаз урҭ ршыкьыбжьы илымҳа иҵасуазшәа игәы ииаинаҭеит.

Ахәаԥшыҩцәа иузнымкыло рыбжьы рымпыҵыҵуан Гәаҷа ироль ихәмаруаз Мыта данаацәырҵлак, Зосҳан уи ихьҙ

ҳәаны анҽиҭлак, егьи аандакы дкылахазшәа, ибжьы еицакны, инароу, иҭахәаҽӡа «ћаа-у» аниҳәалак нахыс, азал аҿы итәаз аалахҿыххон, уи ибҕа рԥьыћәуа, иҿы акуа-иашьҭуа, дыхраажрарауа асцена данаакәлалак, рҕәаҕә ҷалт уҳәаратәы, аччара иалагон.

«Ирхәауа уаҳауам, шәаагыл, мышрак иакәшәаша!» – ҳәа шьоук нарылабжьон, аха урҭгьы мыцхәы иахьыччацәоз акәхап, рылаҕырӡ рызнымкыло асценахь иԥшуан.

Зосҳан уи сеимаакәа сышьх ҳәа анидиҭалак, иарҕьа шьапы ишьҭахьћа иҭарћаца, дхьышьарххо даанхон, ихы ыреицаћьа, иблакәа кылцаны – омашәа иҽыћаиҭон.

Убри аепизод аҿы, хәмаррак аан, аҭауад иеимсҟәа анааишьих, дбылгьошәа дышнеиуаз, иҽизнымкылакәа, асцена ахьтә аԥхьа итәакәаз дынрылаҳаит. Арҭәаасыртәааа ааилдыргеит урҭ.

«Абаапсы, ахәыҷкәа акгьы рмыхьзааит», – рҳәан, иаатибарћьеит рыкәша-мыкәша итәаз аиҳабацәа.

Аха лыԥхала еилгеит урҭ усћан. Дцәыхажьыхо, дҳақьԥсықьуа дѡагылан, игәчамах шьышьуа, изеимсык ихарззала асценахь дыѡхалеит. Ишьапԥықәкәа зыӡгасыз аӡгаб хымбыбыл хәыҷгьы лыгәшәамшәа ҳәауа аарла дааиқәыркит.

Ажәлар ррыцҳара, ргәаћра аазырԥшуа асахьақәа рыхь ианиаслак, ршыкьбжьы ааиқәтәон, рыԥсы ҙаны иҙырѡуан. Ргәы ҭаҙыҙо, рылаҕырӡкәа хаћәћәала ихәаԥшуан Мизан дыхәны, абна илгоу амѡахәасҭа данылаы даннеиуаз, аҭла хыжәжәара дадиаланы ахәра ашәа аниҳәоз. Мизан ироль ихәмаруаз аҭаѡы 9-класск рҿы дтәан, хаҭа наҙаааҙак уҳәарын уахьихәаԥшуаз, ибжьгьы аҽаԥсаххьан, хаҭа бжьын ихаз, иԥшра-исахьа, инеи-ааишьа, итәашьа-игылашьа уҳәа ихәаԥшуаз ргәы иахәон. Уи ахәрашәа анаацәыригалак, азалаҿ шамахамзар, зегь қьыпшәыпуа аҭәыуара иалагон.

Уи ииҳәоз ахәрашәа Ҭырбеи иахьагьы игәалашәоит, ааигәа дгыланы иаҳауазшәа илымҳа иҭаѡуеит.

Убри аахысгьы аҙәырѡы инарыгӡоны иаҳахьеит, аха уи акы иалаѡашьом, игәы иҭытҵәараны иќам ахаан. Убри иадҳәалоу даҽеа хҭыскгьы дназхәыцит уажә иара.

Ақыҭа клуб иатҽабгьыла ихиан, ахҭыс абнаҷы ишымԝаԥысуаз удырратәы иҟан. Аҭауад иҷкәын Хьрыԥс иԝызцәа идкыланы ақәгылара аплан иалацәажәон.

М с ы р б е и . Мшәан, ак шәасҳәоит, уара, ҳаззеизаз аизара аҭахӡамызт, амала ҳаизеит акәымзар.

Х ь р ы ԥ с . Ишԥоуҳәауеи, Мсырбеи, аизара аҭахымкәа!

С а и д . Сара ишәасҳәо шәаҳауама, уа ҳара ҳзыцәшәо уаԝ дыҟаӡам. Мизан заҭәык иоуп, уи ма ҳиԥхьаны даҳкып, мамзаргьы даҷеак изаҳхәыцып, егьырҭ Ҳабахә аҭлаҳәыстеи аҳәсеи ирылуршозеи!

Л а м ш ь а ҵ ә . Саргьы ак шәасҳәоит уажәы, ианыцәалак акәу, ицәааанӡа акәу ҳанрыҟәло?..

Абарҭ аролькәа назыгӡо аҷкәынцәа ирҳәараны иҟаз ажәакәа ргәаларшәаны, ахы иныҟәтԝо асцена аваракҷы, иныԥхьакшәа аҟәардә лаҟә иҟәтәаз Ҭырбеи иԥсахы ааибакит.

Ламшьаҵә ироль ихәмаруазгьы митәык игәы изҭамызт, аха еиҳаракгьы уи ишьашәалаз ауаа дрыцрыҵны дахьзымԝаӡоз, ишьапы ахькыдиргылоз изычҳауамызт, изихгомызт убри аҭыԥ аҷы даннеилак Ламшьаҵә ииҳәауаз ажәакәа, ахҭыс иҵабыргны иҟалауа акакәны дшахәамԥшуазгьы.

С а и д. Сара сгәы иаанагоит ишҭалааиӡа еиҕьуп ҳәа.

З е г ь ы . Ишьҭалааиӡа еиҕьуп, ишьҭалааиӡа.

Убри аамҭазы Ница Уасил-иԥҳа дынлыхәаԥшит, ари аспектакль акулисахьтә анапхгара азҭоз.

Аманжет шкәакәа зхыз лкофҵа ахәда хьарҿены наҟ-ааҟ лыжәԝахырқәа ирықәын, лаԥхьа лҳәынҵәрақәа ԥыртны...

Ҭырбеи илаԥш уахь инадхалеит, дагьаашанхеит...

Аҵыхәтәантәи ареплика «ишьҭалааиӡа» анаԝсан, Ламшьаҵә ироль назыгӡоз «артист» ажәа иирҳар акәын. Аха уи ииҳәауа иҷамшәауа, дышшаӡа даанхеит.

Ница Уасил-иԥҳа иара иахь дыԥшны лнапсыргәыҵақәа аԝада ирхо акы илырбон, аха уи закәыз, иаҵанакуаз изеилыргомызт.

«Оора, цәаушь!» – ҷәааиҵит зроль зхашҭызгьы.

«Раԥхьа, раԥхьа...» – ҷылҭуан арҵаԝԥҳәыс.

Ахәаԥшыɯцәа ааилаɯɯит азныказы.

Ламшьатцә... Раԥхьа... – Уи ажәа ашьтахь ицоз ажәакәа игәалаиршәарц азы дыниқәцәкьеит, – анаɯс иҟоу саҳәа, сымҳәеи.

Усҟан ауп Ҭырбеи иҟалаз ангәеитҵа, ашәымҵаказы еикәарҽеы иикыз ашәкәы иаԥхьаҟа днахан, инаитцеиҳәеит: «Мизан ҳиԥхьаны даҳкып...» – Ламшьатцә ироль ихәмаруаз ареплика цкьаны иаииоу, ишахәҭаз иҳәеит уи ажәакәа.

Кавказ аибашьра иасакьаҳәымҵаны ианыҟатцәкьаз акәын. Анемец-фашистцәа Ԥсҳәы иҵалахьеит ҳәа аарылаɯхьан. Аԥхынтәи аԥсшьара мшқәа раан, акружок иалахәыз ауқәынцәеи аӡгабцәеи апиеса хәыцқәа ыкәыргыланы, ақыҵақәа ирылсны ахәмаррақәа ддырбон...

Ҽнак зны рыматәа-рɯыҵәа рдикорациа уҳәа ауардын инақәцаны агаҟа ицеит, иқәгылараны иҟан аусуцәа рҳаблаҽы.

Амра амшын инӡаалон урҵ аклуб аҽы ианнеиз. Асцена архиара иаҽын, шьоукы агрим ҟарцон, ҽашьоукых ррольқәа ирыԥхьон, рҽазыҟарцон...

Иқәдыргылон Игнат Назаров ипиеса «Лиуба Кузнецова». Уи иалаз, аролькәа назыгӡоз рҽеиларҳәахьан, рчынқәа ғьазғьазуа иԥьарԥсараха (урҵ ар иныҟәыргоз акатилоккәа ирылхын) иҟан.

Аԥошьтаныҟәгаɯ Лиуба Кузнецова лроль назыгӡоз Алтениа Ԥҳазоу-ԥҳа кьаҽ-маҽла деилаҳәан, ашәҵқәа злаԥсаз касыла лхы цакны, ицәыцәҳҷа иҟаз сахҭанлых шәыракгьы лыҟәнын.

«Арежиссиор» асцена аиҽкаара иаҽыз ауқәынцәа дырхылаԥшуан, «ани, арахь шәааха, ари, наҟ инаскьажәга» ҳәа уажәы-уажә адҵақәа рылҵон, лылаԥш итцшәомызт бзынҵы.

Зныкыршәа ацәашьы згәыдкәкәало иҟаз азал днықɯнаԥшит: ауу-ууҳәа рыбжьы гон аҳәса, ахацәа абраҟа еизаз, аҽар ракәын еиҳаракгьы ара иҟаз иахьа.

Ахәыцқәагьы аԥхьаҟашәа аҟәардәқәа рҽы итәан, ашьҭахьҟа ҭыԥқәак ҭацәын акәымзар, иааҵдыртәаахьан.

– Шәҽырхианы шәыҟаз, лассы ҳалагоит, – лҳәан Ница Уасил-иԥҳа асцена азхаз игылаз атцла днатцсын, ауқәынцәа даарылагылт.

Ичмазаѡхаз артист (уи Барон Фон Фохтен ироль неигʒон) иаҭазкыз, Ҭырбеи иахь днаԥшын: – Ухылԥа ухауршьшьцәеит, маҷк уѡаха. Иумдыруеи, «Зер-гуҭ» – «мшыбзиа» ҳәоуп дара ртәала иаанаго, деибашьѡуп умбои изҳәо, уҷагәаҷасуа акәымкәа, ицаҳәцаҳәуа, еилырҟьаны… иугәныѡма?

– Еилкаауп, Ница Уасил-иԥҳа, – иналаҭеикит иара.

Ижәѡахыр лнапы нықәылшьын ичынқәагьы аалырҷеит, – анемец афицар… – даахәмарит лара.

– Аханатә салагалазар, ак ҟастцар ҟаларын, аха… Шәсыр-ԥхашьар ҳәа сшәауеит.

– Башаʒа уацәшәоит, зегь маншәалахоит, ишахәҭоу еиԥш иҟалоит… Қьамал лхы наиқәылкын, даацәажәеит:

– Аҟәарҭ еиԥш умҵәыжәѡақәа хьашьшьы умгылан, белогвардеецуп зроль наугʒо, гестапо иалоу… Уи закәу, иаҵанакуа шәасҳәахьеит…

– Издыруашәа сыҟоуп, – иналаҭеикит, итапанчатра инапы нақәкуа. Еимгәамʒо, ичаҟәаʒа иҟан иара.

– Иҭоузеи, уара, уи? Тапанчаҵәҟьоума? – дҵааит арҵаѡhnԥхәыс.

– Иҭахузеи, амгьал, – иҳәеит инаѡсан игылаз аҷкәын, уи апырѡыматәала деилаҳәан.

– Амгьал усырҟаҵара сыҟан, – иҳәан, еиқәжьакца иааҭигаз абԥьар игәы инытцеикит иара.

– Ари абоуԥшааи, уара, анцәа дзықәшәиız?..

– Амарԥьа, амарԥьа! Наҟ унаха, – дыниқәцәҟьеит уи Ница Уасил-иԥҳа.

– Сабду ибалық тапанчоуп, санду ашәындыҟәра иҭаҵәах илыман, мчыла илымхны иаазгеит.

– Абԥьар ахы аѡсҭаа дҭатәоуп рҳәоит, агәыцә ԥьара ак ҭамзааит, – инацылҵеит аҵыхәтәан Ница Уасил-иԥҳа…

Азал ахь иналак-аалакшәа ҟьаԥ-чап ааилдыргеит. Уажәшьҭа иаамҭоуп ҳәа акәын уи иаанагоз.

– Асцена ааншәыжь зегьы… – лыбжьы нарықәлыргеит лара.

Асцена аатацәит, ахәаԥшыѡцәа рыбжьара шьҭыбжь уаҳа-уамызт, ҭынчран. Агрим зҷаз аҷкәынцәа руаʒәы, хыхьынтә

илашьҭыз аԥарда иҽалаҭәахуа ахьхьа ахга зымҩакы иныԥхьеиҳәеит...

Иҩашьаны ҳадгьыл аҿы итәаз аҕа иҳаирплан иааҭытцыз аԥырҩцәа, иахьыҟоу аҭыԥ аилыргара ишаҿу, даацәырҵуеит аԥҳәызба, уи ашәа лҳәоит:

Адәҳәыԥш аҟны аԥса хәыҷ гылоуп,
Адәҳәыԥш аҟны иԥшʒаʒа игылоуп...

Аҕа иҳаирплан ангәалҭалак, уахь лҿыналхоит. Аха даалыԥгылоит Потоцки. Уи ироль назыгʒо Қьамал, иқәра аиҳа иуҭап, ихылԥа иаҭыҳәҳәоз ихахәы илахь иқәԥсан. Инаҩсшәа дыхрааʒрааруа дгылан Ганс – абортмеханик.

П о т о ц к и. Мшыбзиа, аԥҳәызба!

Ф о х т е н. Бшәама?

Л и у б а. Мап...

П о т о ц к и. Уи уамашәа илбоит, ари еиԥш амаҭәақәа ахьаҳшәу азы.

Ф о х т е н. Аа... Уеизгьы... Ҳа, ҳа, ҳа... Ҳара ҳахәмаруеит. Ҳартистцәоуп. Киноартистцәоуп, акиносахьа ҭаҳхуеит. Асовет тәыла аԥырҩцәа ирызкны.

Л и у б а. Асовет тәыла аԥырҩцәа рформа шәара ишәшәу амаҭәа иеиԥшʒам.

Ф о х т е н. Аа, ҳәара аҭахума, бара биашоуп. Ҳара анемеццәа рролькәа роуп иаҳхәмаруа (инапы Потоцки инаиқәикын). Ари доурысуп. Ҳм... аурыс ироль неигʒоит.

Л и у б а. Белогвардеецми?

Ф о х т е н. Ажәаҳәара ақәума, ус ауп!

Л и у б а. Уара уфашиступ, аригьы белогвардеецуп, нас дызусҭада, сара сшәазҭаарауеит, асовет ԥырҩы ироль ихәмаруа?

Ф о х т е н. Асовет ԥырҩы ирольу? Уи ироль бара быхәмарп, аҭыԥҳа?

Л и у б а. Исҳәауа уаҳауама ԥьым, сара умшгаха сымаʒам...

Аԥҳәызба сцоит ҳәа лҿыналхоны еиԥш аан, зегь лара иналыдҭәаҭәалоит...

Убри аамҭазы, ақалақь ахь ауп уҳәаратәы арҵәааарҵәааҳәа иныхҵаҙаны агудок абжьы гоит.

«Тревога, тревога» ҳәа еилауаҭыруа иааилахеит ахәаԥшыɯцәа...

– Шәдәылҵны, аҭабиахь шәылбаа зегьы, – ҷааиҵит ашә илагылаз ахаҵа, уи иарҕьа махәҷа цаха ƀаԥшьыкгьы аркын. Шьоукы хыла иасны ашә икылеибархо идәылҵуан. Даҽеа ԥьоукых, ҭынч итәан агәхьаагьы рыкҙамызт. Ажәɯан ахьтә «уу-у, уу-у, уу-у» ҳәа ҳаирпланк абжьы аɯуан игәыԥҵәагаха.

– Адәахьыƀа, адәахьыƀа, лассы!.. Ница Уасил-иԥҳа «лартистцәа» хәыцқәа лыманы дындәылҵит.

Зегь еибарсны аклуб иацәыхарамкәа адгьыл ихәыҵагаланы иƀаҵаз аҽыҵәахырҵахь ицон.

Ница Уасил-иԥҳа илышьҭагыланы рыхқәа ларƀәны ацәаакыра згәылжжуа иƀаз аҭабиа инҵалеит дара, арахь аԥхьаƀа еиҳа илашан, наƀ агәҭахьы унаскьацыԥхьаҙа алашьцара иаманакуан. Фонаркгьы ҭакәиҙа икәлааua аганахьшәа икнаҳан.

Артистцәа хәыцқәа аҽыԥхьакхагьы рмаҙаҙакәа, аɯнытҷа иааилаɯ-еиласит.

– Анемеццәа ҳақәлеит, анемеццәа, уаа-ау!

– Апарашиутистцәа дыртәазаап, аиҵамҳәақәа, иҳақәыз уҳәарауазеи...

– Шәҽырҷашәмыжьын, шәхы шәыхьча... – ирылабжьон шьоукы.

Урҭ асценаҷы избахьаз акгьы рҳәомызт, аха амɯа аҷынтә иааиз иабардыруаз, апиеса шықәдыргылоз, аспектакль аҷы ишыхәмаруаз.

– Ааит, уара аԥсцәеирымга, ҳаҷкәынцәа ршьа зыҕрагәоу... – лҳәан ԥҳәыск днарыжәлеит убра. Ҭырбеи иоуп уи раԥхьа илҷашәаз лнапқәа рхахо игәы дынкыдсылан иԥьарсахьақәа наƀ инкыдылжәеит.

– Иƀалазеи, мшәан, изакәызеи, ахшыɯцашәа иƀоу бызҷу...

– Иƀалаз удыруазар аƀара, зɯа уҕрачааит, ала...

– Арҭ, школхәыцқәоуп, артистцәоуп, – даағьатҵәыҕьатҵәит арҵаɯԥҳәыс.

– Артистцәоуп… – ла лтәы даҽын аҭакәажә, – урҭ зегь артистцәоуп. Гитлергьы дартистми?..

– Шьахәуп, аха… – иажәа нарылеиҵеит хаҵак акәындхәахь игылаз, ишәыра иҟәынҳәалаз акәкәыхәа дҭыхо, – мамаша, ус ҟалашьас иамоузеи? Шәымѡашьааит…

– Аа, шәихәаԥшишь, дышгылоу деиҷьыпҳа, ихахәы иблақәа ирҭассы, – дынижәлеит егьи «артистгьы» Потоцки ироль назыгҳоз, – рфиурер ихаҭаԥсаҭа.

– Ѡышықәса раахыс ҳанхарақәа ныжьны ҳхәыҷқәа ҳгәыдыԥсаланы ҳгәеигәеиуа ауаа ҳрылоуп… – дцәажәон евакуациа ҳасабла иааны иҟаз, ԥҳәыс ҵаҒак, аҽебыга сахьа лыҵаны, – зегь реиԥш саргьы аѡны сыман, схаҵа дыҟан…

– Сан, изакәызеи ибҳәауа, сара зынҳа снемецҳам. Сышколхәыҷуп. Саԥсыуоп, – иҳәеит иҽы акуа-иашьҭуа Қьамал.

– Аа, уаԥсыуоп… Уԥсы уанақәԥш аԥсуаа уҽерыдукыларгьы цәгьа иубом… Аҟырҟлышь… – лшьамсиа илкыз алагьы ихы апҟаѡ аақәлыргеит.

Қьамал ибла акакаҷ нытҵыддын, агәараҳәа аҭабиа аҵзы днадҳалт.

Убри аамҭазы иааигәаҳаны улымҳақәа ҵнахыртә ҳаирпланк нарыхҟьеит, арҵәааҳәагьы еихсыгьра амаҳамкәа алам-гәа ҵнашьаап уҳәартә ирхашәышәуан абомба. Ашәымҭаказы ажәѡан бганы икаҳазшәа атҟәацбжьы геит. Азныказы зегь ааилаѡынтит. Аха хәыҷы-хәыҷы иааҭынчрахеит. Ҷыцха икажьыз рыхқәа ѡышьҭырхит, иналак-аалакны рыматәақәа ршәшәауа агылара иналагеит.

XVI

Ҭырбеи ашьшьыхәа амардуан дналбаан, ашҭа ааѡҵәаны абаҳча злахкааз ааида иамаз ахҵысҵа дынхыҵын, амѡахәасҵа днангылеит. Абаҳча даннытыс, наараны днаҷалеит. Амѡан школхәыҷык дааиԥылт, ишәҟәтра кны дхысхысуа. Уи ихылпа ихыхны аԥсшәа наиеиҳәеит.

– Узҷкәында, уара?

– Ҭамел.

– Ҭамел? – дааҭгылеит Ҭырбеи.

– Ҭамел Бнашәба...

– Дшыстахыз... Аҩны дыҟоушь иара?

– Ааи...

– Шәахьынхогьы цқьа издыруа ԥьушьо...

– Абас, ушҩеиуа... – инапқәа рхахо ацәажәара даҽын ахәыҷы, – арыгьарахьала, раԥхьаӡа уҩазыдгыло аҩны уахьнавсуа иҟоу ҳара ҳаҩноуп.

– Сҩеиқәахьеит, аха исгәалашәом умбои, уара шаҟа класс рҽы утәоузеи?

– Пшь-класск рҽы.

– Хәбақәа рзын ушпаҟоу?

Ахәыҷы аҭак ацымхәрас дааԥышәырччеит.

– Хылтыҽ! – дизгәдуны днеизыԥшын, инапы ихы иныкәашьны имҩа днықәлеит...

– Аԥшәма уҟоума, аԥшәма?! – ибжьы ааиргеит ашҭа дшынҭалаз еиԥштәкьа. Ашәшьыра итатәаз ала хәҵыш ду азныказ иаакрымҽрымшәа иҩагылан, аха нас ҩаԥхьа аҭыԥ аҽы инеины инатәахт.

Аҩны ашьҭахьала даацәыртцит ԥхәыск, лышәагаа мыцхәцәамкәа, ллакҵа агәыкра ытцаны, лҷакәага аҵзывара иналарпсны лҽаахеит.

Аԥсшәақәа ааибырҳәеит.

– Аԥшәма иакәын истахыз, ааигәа дыҟазар?

– Шәааи арахь аҩныҟа.

– Уахьгьы снеир ҟамлои, аха...

– Ауҭра аҽынӡа длалбаан, даазгоит уажәытәкьа.

– Мап, иаҭахым, схаҭа сцоит...

– Уахь шәышԥацои, арахь даазымгои... Оо-ра! – ҷаалтцит лара, аха аҭак ҳәа акгьы лмаҳаит.

– Амҩа сбырбондаз...

– Агәырҩа шәыҷезалашәҵозеи?..

– Сшьапгьы ааитцысхып, акгьы амаӡам.

Азныказы даакәанызанын, аха имуӡошәа анылба, ашыршырҳәа иаԥхьа дгыланы лҽыналхеит.

– Бгьежьы, иаҭахым… – иҳәеит иара, агәашә хәыҷ данынҭыс.

«Акы дашьаҭахуп, аха изакәу анцәа идырп», – лхы ыркәаталеиуа амҩа ирбаны даахынҳәит…

Ҭырбеи, дныхгыла-аахгыло, акырпыжәырҭа дналалт. Аиаҭәара иаманакуа еилҳәаа-еилҳәаа, акыҙгра иаҿаԥсаз акарпыжәқәа илаԥш ианааҭашәа, абарҭқәа раан иаҳахьаз ажәақәа ааигәалашәеит: «Машьшьалах!..»

Ихы нарҟәны ирбага нацәкьыс азқәа ала акы днаснасит: акаҩ-акаҩгьы аахгеит: «Иҟалаҙам», – игәы иааҭиҳәааит иара.

Ахыгәҳәа хьаца-махәла ихҟьа-ҵкьа иҟаҵаз ақьала днадгылт.

Аҿышәҭ ахаҿы махәарк аҟара иаашәпаны лабак аларсын – ахьшь ақәтәарҭа акәын уи, кырпыжә цәақәакгьы еиԥхьытта ааигәа-сигәа икаԥсан. Аҩныҵҟа аҭыҙқәа руак аҿы илаԥш нақәшәеит жәытәтәи фишак, анбанқәа хыгагааны цқьа иубарҭамызт, аха ииулакгьы иаанихит: «Ф. Шиллер». «Ацәгьахәыцреи абзиабареи».

«40-тәи ашықәсқәа раан, аԥсуа театр аҿы иқәдыргылаз аспектакль афиша, иабаиднагалеи?.. – оумашәа ибауа дназхәыцит иара, – дабацеишь, аԥшәма?..

Убри аамҭазы, акырпыжәырҭа аҵыхәахь, митәыкгьы ихарамкәа бжьык ааиаҳаит. Ақьала днахыкәшан, алада длаԥшит. Чашәаҵәақәак аҭәарҭа илан, дзызнеиз аԥшәмагьы ихьшь еимлагәа икны «прышә, прышә» ҳәа акырпыжәырҭа акалҭ аҿы дачашәон. Илачашәа абҕа ҭырпеи-ҭырпеиуа иаԥхьа игыланы ишнеиуаз ашәымҭаказы, ишьхныԥсыланы иаагылт. Иара маҷк дхаран азы ишьаҿақәа ааирццакит. Даназааигәаха ибжьы нақәирган, изызҳәаз ауамдырхуаз, аҽеиҵхәаа ачыкьра иныласит. Убри акәхеит, адыр-дырҳәа иҩыҵԥрааит ача. Ахырхарҭа анаааиликаа, инапсыргәыҵа аҿынтә аԥырҳәа ихьшь наиршәит. Аҳауаҿ ажәҩақәа ааиҵнахын, ишаҟьо инашьҭалт, ашәиҭышәи инанашьҭуазма имлашьуа иҟаз ахьшь, ашыҩҳәа инасын, иркалкало икны ихыҕьааражәа иахьыҟаз ҭыԥк аҿы инатәеит. Ала усгьы иашьҭаршәны ицон, ааигәа ианнеи, ахьшь иаасышьҭуам ҳәа иалагеит, икьиуа каамеҭ ҟанаҵон.

– Узҽу закәи, Каԥшька? Уиас арахь!.. – днакәцәҟьеит иара.

Иԥыԥзаз иаагылеит ала, агәы иамыхәазаргьы иамчгәышьаз аԥшәма иҳәатәы изавсуамызт.

Днеин днеиҳәтҟәыҟәланы ахьшь ача аамхны ишәыратра инҭеиҵеит, ахы иеиҵаз гәларшәсгьы иамԥхьаҙеит. Акраамҭа агәы нханы ихәаԥшуан, ашьҭахь имахәҽа иныкәиртәан, арахь – ақьалахь ихы рханы иҽааихеит...

Данааидгыла аԥсшәакәа ааибырҳәеит. Ҭамел акаҭа шәыра иҟәынҳәалаз хҧаҟа ача ҭан, ашьап ауқәа кылҳәҳәауа мԥьаҕьакгьы убраҟа ирылан.

– Иузырбода ача ара, изылшогьы излымшогьы уахи-ҽени дара ирышьҭоуп.

– Иаауоушь ачақәа? Ишԥаҟоу?

– Макьана кьоушәоуқәак уԥылоит.

Ахьшь наганы аҭыԥ аҽы иныкәиртәеит, ахәы биҭәҙа инеиланаргылан, аҽааршәшәеит, аҽаарқацеит ахьхьаҳәа аҵәаҵәабжьы ргауа, акраамҭагьы ацқәа рыла ажәѡахырқәа ирымцкласуан, еилнаргон иҵәи-ҵәи еилаԥаҭа иҟаз ахʒы рҭыԥ ианықәнаҵа, ихьаԥш-кәаԥшуа, илеи-ѡеиуан ақәтәарҭаҽы, убри алагьы амла уаҳа иашазымчҳауаз аԥшәма ирдыруа...

Иачақәа руакы ахәы ажәпара нахаирббын, ашԥы аатырҵәрааны иаҳәызбала ирҕаны инамҵаиршәын, ашьапхыц ҵарқәа ирыбжьакны, ахы ларҟәы-ларҟәуа, аҟырҟы ҭырчаауа акрыфара иналагеит...

Ишәыра ааиҟәныхны ақьала аѡнытҵа инхишьын, днеины Ҭырбеи иҽаԥхьа ахаҳә ишьҭаз иҽенықәикит.

Ҭырбеи абрантә акрыпыжәырҵа дхыԥшылон, аҵкар аҽыҵәҟьа, армарахь ала ҭаҭынырҵак убон, ихыԥсаа-ҽыԥсаа, ибзиоуп ҳәа злахуҳәаауаз акы иалаҟамызт, алада, архахь имхырҵаны илашьҭын, икьасаны иларҵазар акәхап, ииаҵәҳаҳараҙа амшын еиԥш игазгон уахьхыԥшылоз. Ҭырбеи ари аҭыԥ ибзианы идыруан, даныхәыҷыз рыбригада абри акәын ԥьықәреи қәаарыхырҵас ирымаз. Шаҟантә мхырашәара даахьазыз иара...

– Акарпыжә бзиацәа ҟаҵаны иумоуп, анцәа иԥьшьоуп, – иҳәеит Ҭырбеи, аԥшәма иахь ихы нарханы.

– Абас ак ныҟауҵароуп, ак ааҟауҵароуп, нас ишҧа?.. Уҽи унапи еиқәпса утәазар, кыр узҵода.

– Аилагҙарақәа уадаԝымзар, ибзиами... – даахәыцхәыцшәа инацитцеит, – аусураҽгьы умнеиуеи егьиуеи?.

– Ыы, ууауми сахьыҟаҙоу... Шьыжьи хәылбыҽхеи роуп акәымзар, арахь са схызҵода... Салам шәҟәык ааир инарыстоит, ргазеҭқәа, ржурналқәа... Ианаамҭоу ирумҭар, урымшьуеи, шашкак иасыр рҭахызаргьы, иахызбаауада? – иҽы хькәажҙа дааччашәа иун, – амала ахантәаԝы рус бжьнахуеит ҳәа маҷк ицәымгуп акәымзар...

– Ҭамел, ҳм... Иахьа аклуб аҽы аҙә дынкыдгылар?.. Ашә ыҵашьыхаа иаркупеи.

– Уаҵәы сҟамлои, сырцәызгода?..

– Анеи-ааи дыҟами, сеидру...

– Арҭ заманала ирдруеит, ҽенак срымбар, адырԝаҽены хымҧада аусураҽы сшыҟало. Ус иасыршьцылахьеит.

– Ҽнак бжьара ҽенаку?..

– Усҵәҟьа акәымзаргьы... – иҽы акуа иашьҭуа даатгылан, ҧытрак ашьҭахь инацитцеит, – избан, санахнаго аусҟәа анеилахоу.

Ҭамел ҭаҭын еилархә дук аацәыриган, амца наиркын, апак-апакҳәа днаҽыхеит, алԝа иҽырббы. Аҙәгьы ҿитуамызт уажәы, ҵаҟа алҭаҳара аҽынтә ахьыр-хьырҳәа иааԝуан зыхьк абжьы, инеилаҧыр-ааилаҧыруан аҵысгракәа, абаҕырқәа, аҳәынҵәараҧшьқәа, каамеҭ рымшха иҷырҷыруан ачарҵысҟәа. Ишшаҙа, ажәԝан иалыхәхәа ицон, ихьшәаны иаауаз ракәхап, ашьха– рҟәыҵқәа, ачауарбажәқәа... Ахьшь, ахы нарнааны ажәԝан инатҵаҧшуан азблак ала...

Ҟәақчақ ҳәа хысбыжьқәакгьы аԝуан харантә. Аҙәгьы ахәахьы «шәит, шәит» ҳәа ала даҧхьон. Убри инашьҭархххны – агәыз аатгеит.

– Ыы, ихы иҵашәааит, – даамақарит Ҭамел, ани уажә ара дааиуеит. Скырпыжәырҭа деиҽырбоит. Ршьапы иадыргеит ачашәацәа, карпыжәҳәа крыҟоума?

– Ирбозеи, уара, чахару изеихсуа?

– Чақәакгьы рбозаап, аха аҟәарасақәа, архьынақәа, изышьҭам ҳәа иудыруазеи? Аҳаскьынра илҳәҳәаҙом ахәыҷқәа, арахь ршәақьқәа рхаԥԥала аандақәа ирывоуп.

– Ахьшьқәа ирҟәатҙама, мшәан, аҙәгьы иныҟәимгаҙои?

– Сынтәа аҙәы-ԥыцьа ирыман ҳара ҳҷы. Ирцәаашьо иалагазар акәхап, ирҟәатцит... – аҭаҭынлԥа иԥынҵа иҭырббы, изааиз исас дыниазҵааит, – карпыжәк уфарц уҭахызар?

– Ҳм... – ижәԥахырқәа ааирҵысит, аԥшәма ииҳәаз дазыразу, дазыразыму узеилымкааУа...

– Избан?

– Сара сзыҳәан, уажәы...

– Уара иуеиҕьу изҷасҵараны иҟада? Акраҭаху ԥьушьоу, ахәда иаатцысшьуеит ауп иразнак.

Ҭамел дԥаҵыззан, иқьала аварала иаацәыригеит лабоук, ахыцәқәа нада-аада ҳәызбак аларсын, аҵыхәа ааНкыланы акәырмаҕьц ауҕә иаҵаку ацәқәа ианырхырҟьо еиԥш, ақьала акәша-мыкәша иҟаз акарпыжәқәа инархаиркәашеит.

Уи уажә иназқәикыз акарпыжә ахь дхьаԥшуа даацәажәеит:

– Уазԥши ани, халаҟьа ахьҙыстәит, ианымаалаҙои ахьҙ иасҭаз?..

– Акрыздыруоу, ианаалозар акәхап.

Илабау ахыцәқәа ҿакахьала инаиршәит:

– Ааит, аандакылаха, уанаԥьалбахт... Уи ахьҙшьаразы ҿԥныҳәа аҙәгьы исиҭап ҳәа сгәы иаанагом, ааНда икылахазшәа, аҙара еидҟьаԥслаҙа ишыҟоу умбои... Егьи, анаԥстәи, аеҵәақәа аԥхьаҙошәа, ахы раҳаны иакуп, еҵәаԥхьаҙаҳәагьы – иара азын даараҙа иманшәалоуп, ҿахьҙык шыгәнаҳараз анцәа-уаа... Убригьы макьана иҟаз. Мгәацәатыҟ саахап уҭахызар, ишԥеиҳәаз ани, шәпоет? «Сеидыҟ, мгәацәатыҟ!..» – аԥсҭаацәа иҟәаҟәа иныкәтәазшәа ихы-иҷы ааиреицакын, ԥа-ҳа-ҳа-ҳа ҳәа дааччеит игәарԥхаҙаны.

«Унан, ччаԥшь еиқәаҵәа...»

– Ԥацәҵыс, Ҟалбақьан, Кабыздох, Баҟәыл...Шәабаҟоу, уара, иарамшк шәаԥызахеит акәу? Макьана шәыҟазар ауан, шәара ахәашақәа... Ԥацәҵыс асҭаршын инаихәлабга ицеит,

иагьизымхеит. Ҟалбақьан – аревизор. Уи ак иҽумшьыр, уусҟәа ҽеихом, Баҟәыли Кабыздохи Гагра аџьармыкьаҽы иқәгылан рыхқәа наҵа-ааҵо. Анцәа иџьшьоуп, уашьҭахьтәи иахьымааз... Хымҳа-џьымшьа шьоукы инарыхәлабга ицон... Нас-нас, – ихы ақьала инаваирҳәҳәан, наҟ ашьҭахьҟа днаԥшит. – Аа, изакәызеи, сҳәахуеит. – Илаба уахь инаиршәын, ахы аҵаррала карпыжәк ахәҵәы аапиҟан, аҽыѡ ҳәа уа иналаирсын, – уара, аӡнаашә кәҷышь арахь уааскьеишь, – ирҳәазаны иаԥхьаҟа даахеит, – икарпыжә ҽыхга наҟ инышьҭаҵаны инапсыргәыҵа ианыркәымпылуа даацәажәеит, – ихәыҷуп, аха агәҵа бзиазароуп, ахьы хәыҷуп, аха шәкы ицоит рымҳәои.

– Иабаргәузеи, џьушьҭ, – ҿааиҵит Ҭырбеи, дызҵаз аԥшәма ииҳәақәоз уамашәа ибауа.

Ҭамел иҟәныз иаҳәызба ду аҵра иаатиган, иҽихыз акарпыжә са-са иаапиҟҟеит. Ииашаны агәаҕь еиқәаҵәақәа агәылаԥхо, иҟаԥшьыуаркалеиуан иара. Еиҕьыз, игәылҭәаа иҟаз карпыжә-сак исас инаииркит:

– Ҩаҵахә бзиа анцәа иуиҵааит.

– Иҵабуп, – ихәан, ииаимихит. Ҭырбеи уи ахьынӡаифоз, егьи хпаҟа иҽҳәаны, рцәақәа ыршәны наҟ икаижьхьан.

Ҭырбеи инапы чаврала иаарыцқьан, агьама шыбзиаз, игәы ишахәаз наиеиҳәан, ҭынч даацәажәеит:

– Еиҳабыс узмоу аклуб аҽы ԥыхьаӡа, акружоккәа еиҿкааны ирыман. Ашәаҳәацәа бзиақәа ыҟан, акәашацәагьы – иара убас...Урҭ рбаѡхатәра араион анҵыцгьы еицырдыруан.

– Иҟами, ҳм... Ишԥаҟам... асиа уа иҵәахны исымоуп, иусырбап ункыдгылар...

– Асиа аҟаҵара уадаѡра алаӡам, аха дара ааиуоу? Акыр шәаҽу? Мамзаргьы...

– Асиа ауп аус злоу, Ҭырбеи ухаҵкы, асиа умамзар, иаааиуа инеиуагьы узеилыргом, – ирбага нацәа ркьаѡуа далашыѡкны дцәажәон иара, – 60-ѡык ашәаҳәацәа, акәашацәа... Имаҷуп, аха ашколхәыцқәа ҳацхрааиеит...

– Ианеиқәшәо соуҳәар, снеиуан, сынрылаԥшыр шаҟа исҵахызыз, иара саргьы зны сымкәашоз.

– Ианеиқәшәо ба? – дхәыцуа дааҭгылеит, – ианеиқәшәогьы ҟамлои, иуасҳәап, наҟ иҧы наирҳәит.

– Мышкы алхны ишәымоуп ҳәоуп сара ишыздыруа, мамзаргьы...

Ҭанел уи иблақәа акгьы рымҳәаӡо дышшаѡызӡа дихәаԥшуан ҳамҭакы. Фатә цак иҧы иҭахазшәа иӡамѡақәа ааҭчаан, ибз иқьышә иныкәишьит.

– Ҳм... Аилахара мыжда рԥырхагоуп мамзар... Анхараха, русқәа-рҳәысқәа рацәами, уи удыруеит заманала уаргьы... Иара уахьеизауаҳәагьы акрыҟоума, узынаҳәааҳәуам иҭшәаҟаҟараӡа.

– Уи акәзаапеи ишәԥырхагоу.

– Иҭбаатыцәӡа залк ма клубк уѡназар, иуҳәауа-ииуа уақәымшәозаи. Аха анцәа иситәар, убригьы уажәшьҭа лассы иҟалап ҳәоуп ишыздыруа. Ақыҭа аиҳабыра даара ҭәҭәа иркит...

Иажәа ахы ахьцо ауимдырхуаз Ҭырбеи, аха уажәтәиала уи акгьы ахимҳәааит, дкылԥшыхәшәа даацәажәеит:

– Уи иашоуп, ауаѡы иаԥхьаҟа дыԥшуазароуп, имгәыҵкәа иԥсхьада рымҳәауеи... Ҳускәа зегь ҭышәынтәалааӡа ҳшьапқәа ҳаҵхны ҳтәар, аӡәгьы иаҳԥьишьом. Ҳееиуҳажьыр ҟалома, ҳхабыхацлароуп, акрааулароуп...

– Иаба?

– Ара, ана...

– Аиеи, аха...

– Ахаԥшьаратә кружокқәа ирыцкын адраматә кружокгьы... Сара иахьынӡаздыруа уи уажәы иҟаӡам. Исгәалашәоит ашкол санҭаз шаҟа хшыѡзышьҭра амаз, апиесақәа ықәыргыланы атәым қыҭақәа рҿы ицаны иддырбон. Зегь еиушәыжьт, асҵәҟьа уаѡы ибахьоума.

– Убригьы еиҿаҳқаарц ҳҿеазҵәылхны ҳашьҭоуп. Ақыҭа клубқәа рҿы ахаԥшьаратә кружокқәа реиҿқаара ҵакыс иамоу иазкны иҳаѡсыз амчыбжь азын алекциа мѡаԥаагеит, Аԥсны Акультура аминистрра ахаҭарнак Хач-иԥа Рамуниа далархәны... Угәы умышьҭын, Ҭырбеи, ишыдыдуа еиԥш қәа ауам... Гәдоу аԥшаҳәаҿы аргылара дуӡӡа изыԥшьаргаз иалгар,

убас клубк ҳауп, аха, убас клубк ҳауп, избауа аҵашьыцуа, аҳбахә заҳауа иԥьаршьауа...

– Иарбан зыргылара иалагаз? Зәыр уи даҽԥны удыруама, ак уасҳәауеит...

– Иаламгацзаргьы, аа, лассы иалагараны иҟоуп... Ус сеиҳәеит ахантәаҩы, ус ауп ишидыруа ашкол адиректоргьы, – хәыцра хаак иҽешнеиҵаз удырыртә, дҵынчҳа даатәеит, нас даалҟьашәа ҩаԥхьа ацәажәара дналагеит, – абни, афиша иубауа, – ихысга нацәа ақәкуа, ихы ларҟәшәагьы уахь днаԥшит, – Гәдоуҵа Акультура аҩны аҽԥынтә, срыҳәауа-сырчо ирымхны иаазгеит. «Агварства алубов», Шила рҳәоу, Мила рҳәоу аҳәы иҩит иара, «Ацәгьахәыцреи абзиабареи» ҳәа ауп ахьҳ аԥсшәахь ишеиҵаргаз, аха митәык ианымаалошәа збоит уи сара, сназхәыцны ишахәҵоу ишьақәсыргылар сҵахуп... Ани, Акультура ахан ҳаҩналар иҟаҳҵо жәбап, убас иқәҳаргылап, аҳҵнықалақьтә театр аҟнытә аҳәы ибаргьы даатҵашьыцуа... – ашьҵахь даатҵыззашәа ааҟаиҵан, иарґьа шьамхы наирсын, инапқәа ҳаракы, ишьҭыхны ибжьы ихацалан ацәажәара дналагеит: «...О,шәарҵ игәеигәеиуа ажәлар ирылоу амашәырқәа, шаҳаҵс шәҟасҵоит Иаго гәык-ԥсыкала ихи-иԥсы имч-илшара зегь рыла зыпату ԥҽеу Отелло дицхраарц шиҵаху ала...»

Ҭырбеи дԥышәырччо, ацәажәара иалашҩыкыз дааҟәыхны, инаиҵеиҳәеит:

– Ари, саҵамыз, аха Иаго идиалог ауп, зынҳа даҽеакуп, Шекспир и-Отелло аҟынтә иаагоуп, иабоуԥыхьашәеи, иабоуаҳаи, иабоубеи?

– Ҳы, изымбацзар, исмаҳацзар иабасгәалашәоз?..

– Усгьы «Ацәгьахәыцреи абзиабареи» аҟынтә акәым.

– Иахьатәызаалак са издыруеит, исҳәоит, хҵынҟьа аҳәгьы инаҵап ҳәа сгәы иаанагом уи сара.

– Уажә интересс исымоу изну ашәҟәы ауп, знык исԥыхьашәар...

– Ак еиҽышәкааны шәҟалаҳаргьы, ус иҟоу шәара шәымч рықәхарым...

Ҭамел иҽехырнаашәа иарма напы нышьҭакша ҵаҟа даатәеит, итәґәыбжьара иаабжьабылгьаз акарпыжә ахы апҟаҩ

аақәиргеит, игәы еибакшәа ҽааиҭит: – Убри ҳамч ақәымхозар, ҳамч зықәхараны иҟоузеи уаҳа?.. Жьулиа-Машьулиа, Гәаԥа, Зосҳан, Қәҭыл, Кәымпыл – нас, абарҭ ѡаԥхьа асцена иҳаман ҳақәларцу? – ихы ркьаҳәшәа, ибга рԥьыҟәны ҽыцха дыԥшуа днатәеит, – анцәа иумҳәан, ҳарҭ аѡада ҳаихоит, ԥхьаҟа ҳаԥшоит шәарҭ иахьакәым ҳҭажәгалоит.

Ҭырбеи уи ииҳәаз аҭак аҟаҵара акәым, иара ус ажәак ахҳәаарагьы иаԥсамкәа ишиԥхьаӡозгьы, даацәажәеит:

– Аԥсуа литература ҽы ишьақәгылахьоу мап ацәкра, сара хьыӡ хыхрак еиԥш исыԥхьаӡоит, уара уеиԥш иҟоу уи мап ацәыркыр, уи иацәыӡуа митәык шыҟамгьы.

– Иабаҟоу, иабаҟоу, уара, аԥсуа литература ҳәа узҽу? Иҭыфааны иаԥхьа ишьҭаз акарпыжә аашьҭпааны днаҵаԥшит, нас аракәакәа, – иабаҟоу?

Ҭырбеи иԥсы ааибакит, иқьышәқәагьы ааҵысит, аха акагьы мҳәакәа иҽеааникылт.

«Аҳаԥшьа уҭаҟаар – арахь иуқәҟаауеит...»

– Аҟәантә кандидатк дааит, алекциа дышәзаԥхьоит, рхәан, ҳаизыргеит. Дааины акафедра даадгылеит, ихахәы ажә иарбзазшәа иԥхьаҳәаны, ԥа-ҳа-ҳа, ҳа-ҳа, – инхҵаӡаны дааччан, инаиҵеит: – Кәыли-ҷли, кәыли-ҷли ҳәа акы даҽын, арбагьқәеи, арцынақәеи, акәтаршыцқәеи дышрылацәажәоз аҵыхәа аапиҵәеит алекциа.

Арҭ иуҳәақәо уажәада иаҳмаҳацт, иаанагозеи ҳәа иаииазҵаа, ажәеинраала аиҽартәышьа ауп са сызлацәажәоз, теориоуп, уи шәара макьана иабажәдыруеи ҳәа реиҳәеит, ирыкәнагами, иабарҭахыз... Аха ссирс иушьаша уи акәӡам, аԥсуа литературазы игәаанагара ауп ссирс иушьаша, уи макьана ашәхымс ихымҵыцт, ахәшҵаара иҽеҳәахеит ҳәа ҳаиҳәеит.

Ԥа-ҳа-ҳа, ахәшҵаара изҽеҳәымҵыз аѡымҵакәа роума иҳадыжәгало? Ахатәрақәа роуп иаҳҵаху!.. – афиша инацәа накәикыхын, – абри апиеса еиԥш иҟоу, ауаа ирылаҵәахьоу, еицырдыруа, – дааҵгылан, еиларҟәыҷы иԥьыба иҵаз ичавра ааҵиган илахь иныкәишьын, инаиҵеит, – знызаҵәык уахь ҳаиасыр, ҳаҽеҳарҭбаауан, усҟан ишьҭаханы иҟоу ҳкультурагьы шьҭаххуан.

– Аа, ак уасҳәашан, Ҭамел, абра, уаатцра иҟоуп зегьы, ашкол, аусҳәарҭа, адәқьан…

– Иҟазааит… аха аҿадахьарҭа иаҿаԥсами урҭ еиқәуԥхьаӡаз зегьы. Иҟьаҟьаӡа дәыкгьы ҳныкәымԥшри. Игәеигәеиуа амҩақәа ирну ҳарахәгьы хкаарак рмоуази…

– Шьагьырҭас иҟашәҵоит, ыы?

– Избан?.. – Ҭамел ииҳәаз ааицәымгхан, иажәа нахигеит. – Аус ианакәызаалак имшуп, анапаркроуп иаҭаху… Убас сценак ҳәа аиуит уа идыргылараны иҟоу ахан, иқәымӡо, иамаабуа хәмарра ҟаларыма?..

«Абри их цасҳәа иргаӡоу, мамзаргьы сара сиргаӡарц дашьҭоу?..»

Ҭамел арҭ адонкихотратә жәабжьқәа дызлацәажәоз ҵаҵгәы иашак рыманы ишыҟам наиаҳәаны, аӡы дазымыӡәӡәо дҟаиҵарц шиҭахызгьы, иҿырҭынчны дыниазҵааит:

– Ҭамел, нырцә ҳазхәаԥшуа аҭаҭынырҭа зтәыда?

– Ҳара. Сыԥшәмаԥҳәыс илыдшәалоу ауп. Шьыжьы-хәылбыҿеха исылшо ала саргьы саалыцхраауеит. Аха сызҭода, аклуб ҿенак унаԥыршәар руама, урымшьуеи! Аха зегь акоуп, сылаԥш лхуп… Сылаԥш лхуп акәым, слывагылоуп.

– Абанс ихыԥсаа-ҽыԥсаа изыҟоузеи, нап адкылам излазбауала… Зышә ытцыршьыхаа иарку аклуби укарпыжәырҭеи рыбжьара аҭаҭынмри, аҭаҭын заиф, – инаирҵаулеит уи ихшыҩҵак, – шәхатә усҟәа шәырхашәалом. Азеиԥш…

Уи иажәа аҳәаха имҭакәа днеиԥыххылан, ишидырлац еиԥш, ахырқьиара дналагеит: – Зеиԥш усымзар ҳазҽузеи, ууххьзгеит Ҭырбеи, са саадырижьҭеи уи ауп сызҽу… Ақыҭақәа аиагара ҳәа ҳзышьҭоугьы жәлар рус ауми.

– Ҳаа, анҵәажә… Исҭахӡам са суацәхәар, угәы нсырхарц, аха ҩбаҟа ажәа уасҳәарц сҭахуп уеизгьы. Ҳқыҭа шьхақыҭоуп, ҳаракыроуп, адунеи аныршаз аахыс ус иҟоуп, ахәқәа рбганы еиҟараҳамтәуазар… Аха шәара уи акәӡам ишәԥырхагоу, шәусҟәа еиҵазырхо. Мзызк шәакит.

– Ишԥа, ԥьушьҭ?!.

– Ааи, ааи… Аҭыӡтып бзиа аҿыкәаша иаԥсоуп, аха ауаҩы дҭызгауа, дзырԥшӡо уи акәӡам. Ихы-ихшыҩ роуп, имахәҿа иалиршаз ауп, имаашьара ауп.

– Ара иубо ахала иҟалама?

– Уи иаанагома ажәлар хыла унапы ианырҭаз гәыгәҭажьтәуп ҳәа, аклуб ашә ыҵашьыхаа иаркны?..

– Уи ԥыхьагьы исаҿԥнуҳәеит, иуазҳәадашь ашә ыҵашьыхаа иаркуп ҳәа.

– Саҳәара заҭахузеи, са слашәҙам, схаҵа избеит. Акультура-маасатә усура атәы сҳәом, ма ианаамҭоу ироуандаз рнапы зҵарԝыз ргазеҭқәеи ржурналқәеи. Асалам шәҟәқәа ракәзаргьы, ихьагәгәа амԝа иқәуп, изҭаху ирцәыҵәаххеит.

– Уи шьоук гәаҒшақә ирҳәеит.

– Иахьа уанааигьы аклуб ашә аартны ԥшак ныԝнаурсыргьы... Ууаины аҳәыҳәқәа реиԥш акарпыжәырҵа уалатәоуп.

– Сԥьабаа зду ихылаԥшрадастәыр ҟалома?

– Ари еиҳа угәы ахьыблуазар, уи аусура наҟ ишьҭаҵа, ацаԥхагьы наганы ирыҵа аусҳәарҵаҿы.

Ҭамел иаҳаз урҭ ажәақәа даадреиԥьит, илакҵа ааҵашәшәааит, ихы-иҿы ԥшьаркцаҙа ибжьы ҭахәаҿшәа даацәажәеит:

– Уи зхуҳәаауа зымдыркәа, аха мап, ус аламала ишьҭасҵом иаргьы. Иашьҭеижьҭеигьы акрааҵуеит, аха имп ауп ирымоу, – дԝатҟьеит ацалаҟьарбаҒь еиԥш, ижәԝақәа ылганы дызҿыц даҿын, – изуам, изуҵәҟьом ус исылахәмарыр, мариабеиа сбаны самырхыр...

– Ухала ухы амуххьеит гәыбҒан зуҭода?

– Мамоу, анысҳәа, мамоу ауп. Скәалкәало апиеса ықәсыргылоит ҳәа сашьҭоуп, апиеса... Шәаҳәацәақәакгьы рхы ааидыскылан, исшәырҟаҵом...

– Уҟааны умцәажәан, сара сдагәаҙам.

– Уҟаацәап, уҭыԥ ианашьҭоу.

– Уҭыԥ иашьҭа, егьиҳәа...

Убри аамҭазы, уажә зынҙа иааигәаны агәыз ҳәа ахысбжьы геит, ахәхәа-аҒьҒьаҳәагьы ашьацма ақьала инақәыԥсеит...

– Аа, сишьит, – аҳәан, Ҭамел ихаҿы еимлагәа икны длеиҳәҭҟәыҟәлеит.

– Ҳаи, абааԥс, иҟалазеи, машәыр умыхьзааит? – иҳәан Ҭырбеи уи днеихаххит.

Ҭамел инацәкьарақәа ашьа нарыхьшит.

Инапқәа даарыхан днеиҽаԥшит, иблақәагьы днархыԥшылеит, анцәа иԥьшьахартә урҭ ԥырхага рымамызт, ичавра неиҽшьны ашьа иҽашыз ааирыцқьеит, иагьибеит иԥьымшь ахаҽытҵәкьа ашьацма шақәшәаз, ихәын иара убас иԥынҵа алгәыгәрагьы, аха узыцәшәашаз ҳәа митәык акгьы ыкамызт. Ҭырбеи хәырбҕьыцк ааиԥшаан, иԥыжәжәа ихәрақәа инарыдирҷаблеит.

– Уарбан уа иаҳхахысуа, уԥсгьы, убзагьы... – иҳәан, аѡырқьҳәа иҽынахамҭазы, аҙә ихпаҷаҷарқәа еиларгыла, ишәақь изжәѡахырк иқәкны адгьыл дыҵытҵызшәа раԥхьа даацәырҵит, лакгьы алымҳацәқәа хахаҙа уа ицын.

– Изымдырзеи, уара, Габрушьа иҷкәын мҙышә...

– Саҭашәымҵан, ача ѡаҵԥраан абас аҽыланахан...

– Уара Кәашә, ача – ачоуп, аха ауаѡы душьуан.

– Ыы, ацәыршәага, уаргьы ашәақь узҭо ухы рхындаз, – иҳәан, длаидыххылан иҵысшьыга иикыз ааимихын, ашьхәала ирҳәҳәауа, қыдхымсыкәк иланикьан иааиѡҵәаны инкаижьит, ижьы ицартә итәарҭа ататарагьы нкыдиршааит.

– Уаа, нан, – ҳәагьы дныѡныҵәааит иара.

– Нан уҳәоу, – иҙамѡа инапы адкыло, – ҽазны абра уанызба унаганы абна аладахьы аҳаԥы уҭаҽасҳәоит. Сыбла уҵытҵ ала гызмал. Егьи еиѡыҵәҵәа-еихыҵәҵәа ҵакьа икажьыз ишәақь аашьҭихын, «Дад, нан» ҳәа дкьауа аѡныкьа ихы рханы иҽынеихеит, илачашәа ицызгьы амгәацәа аҳаскьын иларҳәазо, иқәасқәасуа инаишьҭалт.

VII

Адәахьы амш ҽеимызт. Ақәаԥсата ауан. Аперемена азы ашколхәыцқәа акаридор аҽы еилаѡеиласуан, ршыкьыбжь уаргыломызт. Шьоукы рҽыԥхьакшәа «Добавитель» ихәмаруан. Уи ахәмарра шыказ ус акәын: ԥшьынаԥха аҙә днагылон, егьырҭ аҙәаҙәала еишьҭагыла, рнапқәа изқәа иныкәырс ихыԥон, аԥкара еилазгаз (знапы адгьыл иахьысыз, икаҳаз, мамзаргьы, изхыԥоз дказыжьыз) ихаҭа днеины днагылон, абас зегьы иаарылсуан... Даҽашьоукы, уажәы-уажә ашә аҕьеѡҳәа

икыдҟьо еибарыѡуа акласс иѡнагьежьуан, еибарыѡуа еишьҭан, апартақәа ирықәпалозгьы убарын.

– Уара, шәара шәшьақарлыхым, ари ақәа илеиуа акгьы шәызнауам, шәындәылҵыр, ԥшакгьы аашәмысуеи, – лыбжьы гон аҵараҟәша аиҳабы.

Уи данырба ахәыҷқәа рҽааиқәыркызшәа ҟарҵеит, еихьышәшәа-еиԥышәшәа ашәахь рҿынархеит.

Убри аамҭазы адиректор класск дааѡныҵын, анҭ ашколхәыҷқәа ахьыхәмаруаз ала, дыбжьҟьашәа днеиуан, рыцҳарас иҟалаз уи ауп, мцурауртә еимаа аҿышәҵа аибаркыга аҟаитан ԥытлан, ишаҵәышаҵәуа ишьҭан, егьи ишьапала данақәпала, даабҕаҕеит, дкаҳарцгьы аҷык ааигхеит. Еибасырукеит ҳәа данынеиҳәҵҟәыҟәла, ани ахәмарра иалашѡыкны иҟаз ахәыҷқәа руаӡәы иѡызак иакәыз ԥьшьа изқәа инапы нықәырсны дихуурааны наҟ иаԥхьаҟа адыххәа дынкаԥеит.

– Уарбан уара, зхы зтәымшәа иҟоу? – дынцәыҵаххырцгьы аҷык ааигхеит, аха ашырҳәа дѡагылан, инапқәа уахь инаирххеит, дыскыр аман исырҳәап игәахәзар акәхап. Егьи данаахьаҳә, ихьыз ауимбахуаз, «ыҳ», иҳәан длаҵкьеит.

– Уаагыл сымҳәеи, аҵандрахшәа иҟоу, аԥашьа зеиԥшроу усырбап сара. Дыѡны дынишьҭалт, аха дауихьӡахуаз. Дыкәлаауа дышнеиуаз арҵаѡцәа руада аԥхьа иааиԥаҳалеит Ҭырбеи иѡызеи иареи.

– Ишәыхьзеи, уара, ацгәи аҳәынаԥи реиԥш шәеишьҭоупеи?

Иѡыҵра иҵахха иҵагылаз икостиум амаҕра длахан, аҟәҟәа еиԥш ихәда иахаз игалстукгьы ааирҿеишәа ааҟаиҵан, даацәажәеит:

– Арҭ акы иабжьарц иҟоума? Ҳхы ҭырҕәсааит, амшцәгьа иѡнанакын...

– Иҟаиҵазеи иара? – дҵааит Ҭырбеи.

– Иҟаиҵахзеи? – ашколхәыҷи иареи ирыхьыз рбарыҵәҟьазушь ҳәа агәырѡа шимазгьы амц иҳәеит – аԥенӌьыр ахаҟнытә дыԥеит.

– Иа?

– Цабыргну?

– Аиеи, аԥенҵыыр ахаҟнытә…

– Ухы дықәгыланы дахьмыԥаз анцәа иҳамҭоуп, – иҳәеит Ҟаисар, иблақәа харҭгалашәа днеизыԥшын.

«Арҭ аԥынышцәа ирцәуҵәахуа ҳәа крыҟоума», – даахәыцит адиректор, аха ашьҭахь иҿааиқәырԥшьыхаашәа инацитцеит, – схы дықәгыла сыздырам, аха дызҵысуа дахсырԥап.

– Убас, убас… – даатцәылихит уи Ҟаисар.

Шәлеи-слеи рҳәан, рыхѡыкгьы еиманы адиректор икабинет илыѡналт.

Ҟаисар аҟәардә иҿанлықәик, иааҷыжмыжит. Дѡеихан, иатцҟьашәа иҟаз аԥхьатәи ашьапқәа руак ааириашеит.

– Арахь, адиван ахь утәар иауаз, – иҳәеит адиректор.

– Сара аҭыԥ тата снаалаҙом, икьакьамсаѡҙа акы сыкәтәазароуп, – даатгылан, ԥытрак ашьҭахь инацитцеит, – аҭыԥ тата ауаѡы дарқьынцыцуеит.

– Анцәа ууанимхааит, уара еснагь алаф уҳәауеит.

– Алаф ақьаф иамааноуп, аха иқьафгьы митәык иҟан збом, – даахыхәмарит Ҭырбеигьы.

– Шьахәуп, аха…

Иаатынчрахеит, атцәаԥ, атцәаԥ ҳәа акәакьтаҷы икатәоз ацәыкәбар абжьы акәын уажә ауада иѡныѡуаз.

Ҭырбеи ибааҙажжыраҙа, ашәыгақәа зымччаны иҟаз аҭуан илаԥш нақәшәеит, маҷа-маҷа еиԥшьны аԥенҵыыр итаршәыз асаркьақәагьы иргәылжжны аҙы аԥенҵыыр ахы иқәтәон.

Ижәбоит ҳабзазашьа зеиԥшроу иҳәарашәа, инапқәа рхахауа, исасцәа днарзыԥшит. Ижѡахырқәа неидԥсалашәа, игәышԥы тасҳаԥҙа дтәан иара, ацәаакыра иҷажжы. Ашколхәычи иареи ирыхьыз уажәгьы гәѡарас иман.

«Ҟаисар цәыгькы ари ибазар, шықәсык изхоит, сыкнеиҳап, сыкниҵап, иҟаимҵара-иимҳәара иҟоузеи…»

Иҭанагаланы иҟоу ачымазаѡ даалҟьашәа, ажәақәак иҳәоит еиԥш, зынҙа иҭахҙамкәа, игәы алаҟаҙамкәа даацәажәеит:

– Ҳҳәатәы еиқәшәаны ак еицаххәауа иҟамлеит. Аа, уажәшьҭа ҳазааип шуҳәауа, иаахыбгалоит.

– Аба рацәа иалаԥшыз ихьыз шәмыхьи.

– Алаԥшра аҭахызу-иаҭахымзу? – иҽналеигалт Ҭырбеигьы.

– Ҳабацәа агха ду ҟарҵеит зны, абри аҭыԥ қыҭагәыс иалхуа. Уажәы иҳариашарами убри.

– Ажәабжьк уасҳәоит, уаасзыʒырҩи. Ҷгьыц ҳәа гәылак дсыман, – дналагеит иажәа Ҭырбеи.

– Иʒбахә саҳахьан, – ихы ааирҵысит Иасыф Дармидонипа.

– Шықәсык азы ирахә иманы ашьха дцеит... Шьхыҵын, аҩны данааи, иԥацхаҧы амца ахьеиқәыз, ахәшҭараҧы иҽҳәаз ахчныза аарҳәны аладахьы ахы рханы ишьҭан... Иахакнаҳаз ашәхақәа, ажьҵаақәа, ақәабшьҭқәа уҳәа ахәшҭаареи дареи еихҟьа-еиԥҟьа омашәақәа иҟалеит. Алҩақ зҵачраны иҟаз алҩақ роуамызт, ахьыруа чуанқәа иақәнагоз, ишырҵахыз амцабз рыҵашуамызт, иҟалаз уи ауп ахчныза еиҭаргеит, аха егьырҵ ирзымхәыцʒеит. Ари збаз аԥшәма ҭҿҭәалагьы игәы иалсит, драцәҳаит иҭаацәа. Иаарҳәны, ҧыхьа ишыҟаз еиҭадирҟаҵеит иара. Изхысҳәааua, шәара шәхәышҭараҧы ахчныза ҳабацәа иахьахәҭаз ишьҭарҵеит, иаарҳәны ашьҭаҵара аҭахʒам. Иҟоу, иахьыҟоу ақәгьацара, аизырҳара, арҿиара – убри ауп хықәкыс ишьҭыхтәу. Ауаа зегьы ирзеиԥшны иҟам ҳқыҭагә азын иахьалышәхыз...

– Уажә зегь азааишәа иҟоуп. Шәаҳҧырхагамхар шаҟа ибзиаз. «Ҷыкә, ҷыкә» ҳәа ихы рҵысҵысуашәа инаиҵеит, – ҳшьапы еиҵых, ҳгәы еиҵых шҭакы ҳанҭагылар руам, шәанаԥьалбахт.

– Нас шәҵара, шәлеишәа зегьы кәаԥҷаҷараʒа ишьақәгылон, ус ами? – даацәажәеит Ҟаисар.

– Ҳәарада, ҳәарада... – иҭыԥ аҿы дааҳәыҵәы-ҳәыҵәит адиректор.

– Ҳм... арҵгьы еилкаатәуп, ирхьынҳаланы иркит... – иихәаз иҽнамадашәа даацәажәеит Ҟаисар.

Адиректор игәы аатғәырғьаан иблақәагьы аатит, анцәа иԥьшьоуп, арҵгьы еилыркауеит ҳәа игәы иаанаганы, егьи цәаҩала дышцәажәоз уи зынʒа дазымхәыцʒеит.

– Аизара ҟаларц иҟоуп ааигәа. Убраҟа еицҿакны ишьҭырхыр, нас апап изарабагьы рыхәарымызт алухи урҵ, – иҳәеит даагәырҕьашәа иара.

– Нас ус еиқәышаҳаҵны еицрыдыркылап ҳәа угәы иаанагома? – дҵааит Ҭырбеи.

– Аҳәык-ѡыцьак лывасаа роуп акәымзар, реиҳараѡык уи иадгылоит.

– Жәаха зны ианеизаз изымеицәажәеи, изазымааизеи гәаанагарак, Иасыф Дармидон-иҧа, угәы иаанагозеи убри азын?

– Ауаа еилызхуа рацәахеит, аҵәы рылартҵоит. Иус ҿыцми, зегь ирзеилымкааузар акәхап.

– Ҳыҳ... – омашәа ибаны днаизыҧшит, усҟан иакәым рылеибахырц аҷык аарыгхеит, сара иахьынҳаздыруа.

– Ишырҳәаҵәҟьо еиҧш иҟамызт, – иаахьеиршшит адиректор.

– Ҳара, узацәажәо ҳажәқәоу ԥьушьома, Иасыф Дармидон-иҧа, – даацәажәеит Ҭырбеи, маҷк аҟарагьы иаарымчны, – усҟан ажәлар шеилыҵыз аадыруеит. Еиқәмақарит, еизыҵҟьеит, шьоукгьы раҳәызбақәа ирыхеит.

– Ус сара уадаѡк ыҟаны исыздыруам...

– Уара узыхәа иуадаѡхомызт, сгәанала, рыҕрақәа ҭибажәажәаргьы. Иҟоу удыруама, адиректор ухаҵкы, ауаа ԥьаргьы еиҭаҵыр ҟалом ҳәа аҳәгьы имҳәаҳеит. Зҭыҳҭыҧ ҽеим, аҭыҳҭыҧ бзиа иоур ауеит, шәара шәҳәашьала, зҭыҧ-зҭышә маншәаламгьы ԥьара ак иҧшаап, аха ианеимактәхалак, ауаа злеидыҳлаша ала иныҟәатәым, ҟәышрала амѡа иқәҵатәуп... Шәҭыҳҭыҧ иага иманшәаламзаргьы, шәколнхара ахантәаѡи асҵаршыни рхаҳәхашьцылара акәымзар, уи ааныжьны ҽаԥьара шәцартә еиҧш мзыз дук ыҟаны избом.

– Иаҭыҧым араҟа, шьхарҧуп, ҟәаҧаҿаҧароуп... – иажәақәа рҿынаирхеит адиректор.

– Иабыкәушь, нас, иахьаҭыҧу уара утәала?..

Краамҵа ҿиҵуамызт Ҭырбеи, егьырҵгьы рыхқәа шьҭацаланы итәан, излацәажәоз азҵаара артытра иаҧсам игәахәын, иааиршшеит: – Ажәакала, уи шәара ишәусуп, ажәлар ишырҳәауа...

Ҭырбеи ииҳәаз, уи иара итәала еиликааз акәхап, дҽамкәашәа ҽааиҭит: – Ииашаны ажәлар реизароуп зегь зҳасабуа, дасу ҳзыпсақәоугьы убраҟа иаабап…

– Ҳәарада, – днақәшаҳаҭхеит уи Ҭырбеи.

Уи дызиқәшаҳаҭхаз, аҵыхәтәаны изиршазгьы, даҽа «фактк» инапы иакын азоуп. Макьанагьы иҽаижьыр иҵахымызт, аха изҵаз аҧшәма ихымҩаҧгашьақәа рыла уажәшьҭа ицәыргатәны иҧхьаʒон.

– Иасыф Дармидон-иҧа, ҧыхьа ҳанеицәажәоз шәус аҽы ишәыгны иаабаз акы-ҩба ажәа рыла ишәаҳҳәеит, уи ҳара ҳзалацәажәааз лкаақәак ҟашәҵарц азыноуп. Мамзар, даҽа хықәкык ҳаманы ҳаҟаʒамызт. Ишдыру еиҧш, иарбан усзаалак аҽы раҧхьаʒа игылоуп алеишәа, уи араҟа иҧсыҽуп, алеишәа ахьыҟам – изыҟалом аҵара. – Ҧытрак даатгылан, иҧьыба дынҭаҧшын қьаадк аацәыригеит, дмыццакʒакәа иааиҵиртлеит, – аха, убри алеишәадара анаҩсгьы, амцқьарақәа ҟалеит…

– Ыы, иҳахьзеи ҳацқьамкәа… Жәытә хыбрак ҳаҩноуп ҳәа, ус шәгәы ишаанаго еиҧш, аҟьамсарҵәҟьа ҳхысны ҳауҟаху?..

– Уи акәʒам, сара даҽеакуп зыʒбахә сымоу…

Адиректор ари ииҳәаз ааицәымгхан дааҳәыҵәыҳәыҵәит, иблақәагьы паґьʒа ихагәҭа инықәлеит, ҷьара оумак сыҵаргаларцгьы иаҿума ҳәа игәы дынҭахәыцит.

– Зыбз ада зыхәлам ауаа ҳҿы мцқьарас иҟалараны иҟоузеи, ҷьбеит… – иҳәеит иара, иҿы акуа-иашьҭуа.

– Ҵыпх ашкол аремонт ҟаҳҵоит ҳәа аҧара ҭыжәгеит: акы нкылаҷьгәа-аакылаҷьгәаны, шәыгақәак нахьышәҳәеит, уаҳа акгьы ҟашәымҵеит, ахыб зынʒа шәаламкьысʒеит, ашьҭахьҟа апенҷьырқәа кылаҧыҽҽеы ишьҭоуп.

– Анҭ аҧара хәычқәа иурҵо ззурхозеи… Уадак аремонт узыҟаҵарым, ашкол зегь акәым.

– Иара уадакгьы уаҩҵас иҟаҵаны ишәымандаз…

– Ҵыпхцәагьы убас шәыхьит, аҧара шәырҵоит, арахь ҟаҵоу шәымаʒам.

– Ҵыпхцәа ауасҭацәа сышрышьҭаз аамҭа ҳацәцеит, ҳхы иаҳзамырхәаз аҧарагьы уашьҭахьтәи ирхынҳәны иргеит.

– Иақәнагатцәҟьаз шәзыруит, – иҳәеит Ҟаисар, ихы иқәырԥсшәа дахьтәаз.

– Уи еилкааун, мыцхәы алацәажәара аҭахҙам, – иажәа неигҙон Ҭырбеи, – шьоукы рышшыԥхьаҙ ала жәаха игәаҳҭон аведомост, аус зымуа хѡык ахьҙынҵа иҭагалоуп, ауалафахәы роуеит, дара ыҟаҙам.

– Уи ҟалашьас иамоузеи, шьоукы шәыржьеит, – дѡагылеит иара, дыцәҳашҳауа.

– Мамоу, ухатцкы. Ҳара ҳхала ҳала иабаз ауп иуаҳҳәауа, абар, ахѡылаагьы, – ибла инхикылеит иикыз ақьаад кәамҟьа хәычы.

– Ҟарулс иахыԥхьаҙалоу Заабеҭ Гегенаа, ҵыԥх зыԥсҭазаара иалҵыз, аулафахәы ара дааины игауоу, мамзаргьы уахь нарцәыҟа изышәышьҭуоу? – иқьышә аччара ыкәхх, даацәажәеит Ҟаисар.

– Иуцәажәашьозеи, уара? – ѡаԥхьа дааҳәыцәы-ҳәыцәеит адиректор.

– Иуцәажәашьозеи ба? Ҳм... ишԥасҳәари, ани Хымжәажә, ѡныԥссаѡыс иарбаны ишәымоу?.. Уи шықәсык аахыс, адабла лысны аиарҭа дылоуп, аулафахәы лауеит.

– Ҳм... Нас имцума, аус лымуази, убри аҟнытә ауми... – ахырқьиара дналагеит иара.

– Иԥсыз дҳазбомызт, аха уи дҳамбеи, ла лҽы ҳаҟамзи Дармидон-ипа!

– Нас?

– Изыхьҙузеи ԥьбеит, лҳәеит мамзаргьы ахаан ашкол сыѡнаԥшхьоума, лҳәеит.

– Иҭыкәкәаны имцахьеи, далымгахьеи... – иҽы хькәыжҙа, ацәажәара даҽын, – ѡныԥссаѡыс дахьыҟаз акәым, иац илфаз лгәалашәом...

– Уаҳа уара уҽы ус ҳамаҙам, – иҳәан Ҭырбеи дѡагылан, ашәахь иҽынеихеит. Уи дынишьҭалт Ҟаисаргьы.

– Убри ажәабжь иаауаҳаз аизараҽы «ахапа» цәыругартә еиԥш аҭагылазаашьа бзиаҙа унаҭоит. Афурҭ унапы иакуп, ибзиаҙангьы ихәмаршт иара, аха амаца здыло иоуп уажәы сара сзызхәыцуа... – иҳәеит Ҟаисар, данындәылҵуаз.

Ашәгьы агәараҳәа инкыдҳалт, алашара ихарцәаны ицазшәа, адиректор иуада ааԥнылашьцеит.

VIII

Амра ашьыжь агәы инахысхьан, цәыҵашоуран, аҧсабара ҟәызгаҙа, ишьшьылаҳа иҟан, ԥшацк асуамызт. Ахәы ҳаракқәа рышәшьырақәа есааира аизҳара иаҷын, ара-ана инарылсаарылсуан икаибзиуа ашәахәақәа, алада Аҵҷаԥра ҳәа иахьашьҭоу абнаршәыра аҟнытә аҟәаԥ-аҟәаԥҳәа аихашьҭыбжьқәа ааԥуан, аҙын азы амҷы дырмазеиуазар акәхарын. Архан ҭып змауз рахәқәакгьы гииуа агәарабжьарақәа ирыбжьан.

Ҷкәынцәақәак аҵлақәа рыҵаҟа ашәшьыраҷы итәаны, еидшылаҙанны амаца иасуан, урҵ арбаҕьқәа реиԥш иааиҷаххуан, рҕьалпал ауп уажәы ашҭа иқәыԥуа, ишакәымгьы, рыбжьқәа рымпыҵыҵуеит, иакәым иҽеим ажәақәагьы неишьклартҵоит, аха аҙәгьы агәхьаа икым, иашьцылашәа иҟалеит.

Аконтора аусзуԥцәа зны-зынла иаадәылҵны дара рахь инаԥшуеит асоф аҟнытә... Инаԥшуеит аҟароуп, аҙәгьы ҽԥныҳәа риҭом, рнапы ҟьаны уахь иныԥналоит.

Зынҙа иԥырхагам урҵ рааигәара зҽеиҵҳәаны ицәоу Хынтрыгәгьы уи ихылпа иҷажьны, аԥада игәы рханы диоуп, имагәхәԥагақәа цырцыруа,ишьапкәыршақәа рхашәыршәыруа ивараҷы игылоуп. Ишьацәкьарақәа ҟәашкакараҙа, азныказы, ҳаҕеиҵа, ууаицәшәап.

– Иарбан, уара Баҕыр амацақәа еидҳәҳәала изугауа. Афурҵқәа зегь ииасхьеит ҳәа ауп ишыздыруа, – даҕьуан зыхәда кылҳәаны ахахьшәа итәаз ахаҵа хахәышла иԥыза иахь ихы нарханы.

– Мамоу, уара мамоу... Абри дыбзамыкәуп ҳәа сыкоуп. Аа, уахәаԥшишь, уҵахызар, – иаацәыцырҳәҳәаны инаиирбеит.

– Иаартишь, даба, – инапы еимлагәа иаанкыланы, ажәыркьхәа иара ишҟа днаханы, иаарҳәны дназыԥшит. – Аа, «аԥхәыс», «амцхәаԥ». Уира здыруеит, сужьоит ҳәа уаҷуп, алагызмал...

– Иззакәи, уара?

– Иззакәи, уҳәоу? Еицәоугьы сықәнагоуп, – иҳәан имацақәа неиқәпсаны дҩагылан, ибга рԥьыҟәуа аконторахь иҿынеихеит.

– Зны ахәмаршьа ҭа, нас уааины уҳаисала, – инаишьҭеихәеит егьи.

– Сара амаца асшьа аныздыруаз, уара ахш уҿажжы агара улан, – аҭак наиитеит ҿыргәаа ҟаҵаны ицозгьы.

– Шәааи, ҿыц ҳасып, – деицрашәашәа днарылаԥшит, ани амц зқәымҿиаз амацасҩы.

– Амала ажьара аламзааит, – иҳәеит уи иаԥхьаҟа итәаз руаӡәы.

– Аԥаҵакра аламзааит зҳәаз итәоума, иуҳәаз иаанагауа... Азамана.

– Саргьы уи ауп исҭаху, – днақәшаҳаҭхеит аҿаӡәгьы.

Амацақәа атыр-тырҳәа еихаԥсо даацәажәеит зхыԥҵачарақәа еиларгыланы уи анапаҿы ашара здырҵаз арԥыс.

– Иқәаҳҵома аԥара?

– Ишышәҭаху...

– Шаҟа, шаҟа? – иҳәеит амацашаҩ иблақәа ҭкыҟӡа иҩызцәа днарылаԥшын.

– Шаҟа уҭаху? – маатк иџьыба иааҭиган раԥхьа иныкәиҵеит, ҭырқәатәашьала зшьапқәа еишьклаԥсаны аладахьшәа ирҿатәаз аҷкәын благәыгра.

Даҿа ҩыџьаҟагьы рмааҭқәа уа инақәырԥсеит.

– Иаажәга, – инарыдиҵеит егьырҵгьы амацашаҩы.

«Ҳагәра умгои» рҳәарашәа, рцәа инҭаҵәи-ааҭаҵәиит, инеиҿахәыҵхәыҵит дара.

– Ҳкапеи хәычқәа ыкәпсаны ҳашԥасуеи, аӡәы ҳаибаргьы ԥхашьарами, – инарҿаирхьит зхы хырҳәҳәаны амацашаҩ имацақәа ирынԥшылоз аҷкәынцәа руаӡәы.

– Аԥарагьы ыкәҵаны шәасуеитеи, – иажәа нарылеиҵеит урҵ иаарыхҵыгәлаз Ҭырбеи, «ҟыҳы» ҳәа иҟырҟгьы аатирыцқьааит аҵыхәтәаны.

Ашыр-сырҳәа иҩеибаргылан, аԥсшәа наиарҳәеит уи, амаца зкыз имацақәагьы ишьҭахьҟа инавеикит. Рыгәҭа

икаԥсаз аԥара хәыҷқәагьы мҵарс иргахьан. Ԥытраамҵак ирҳәара рҽамшәауа, иҩыҕә-ҕәыҕәҙа еилагылан.

– Абра аконторагьы ҳаакыдгылан, ус хәыҷқәак ҳаман... – даагьехырцәажәеит амацасра ахы ыҵганы, напхгара азҵоз.

– Аԥошьҭа ҳназҵаап ҳҳәан, – даақрымҽрымит агьаҙәгьы.

– Уара, Ԥырбеи, аиаша иашьҭоу уаҩуп ҳәа ауп ҳара ушаадыруа, – дҽаԥха-ҽаччо ацәажәара дналагеит аԥхьатәи, – аԥошьҭа ианаамҵоу иҳақәшәом, ԥсыхәа амаҙаҵақьами нас, анапаҵаҩы ианаамҵоу игазеҵ, ижурнал иоуа аҟаҵара? Иагханы иаауеит, иахьааиуагьы, ишәҭахузеишь ҳәа иҳадгылоу ҷьушьоума? Мызкы ҵуеит ҳгазеҵқәа рыла ҳҵамԥшижьҭеи. «Аԥсны ҟаԥшь» уажәшьҭа аԥшрагьы ҳхашҵит.

– Ишԥа, уара? – иааҷьеишьеит Ԥырбеи уи ииҳәаз. – Изхрада? Аԥошьҭа акәу, мамзаргьы ара иахьааиуа ишахәҭоу амҩа иқәрымҵо?

– Сара араионтә, ареспубликатә уҳәа снапы зҵасмыҩуа, шамахамзар, имаҷуп, аха иансмоуа еиҳауп, иансоуа аасҵа, – аҵкыртҳәагьы ҿваралашәа дынкажьцәеит, аԥхьатәи иааҩсшәа игылаз арԥыс маҵәаҟьа, иблақәа надаада еишьклаԥшуашәа, ссиршәақәа дыҟан иара.

– Иабацо нас, шәгазеҵқәа? – дҵааит Ԥырбеи.

– Иавакәараҵаны ҿаҷьара иауцахуа... – цыфак наииҵар иҵахны, аха иажәа намыҙакәа даатгылеит аԥхьатәи.

– Бзиара рыдкылоуп, – инаиҿаирхьит аҿаҙәы, – жәаха аԥшьашаҿены Шьадиа данеинырхуаз аҟәардәқәа, аишәақәа злахырҟьоз ҳгазеҵқәа ракәымкәа тәымҷьарантә иааргама?

– Уи аҩыза рхы ишԥақәнадыргои, уаргьы ассир уҳәоит акәымзар... Ихы ахигар, дахыламԥшыр ҟалоит, аха уара иуҳәаз агәра сызгом, – иҳәеит аконтора аусуҩцәа руаҙәы.

– Амшә ашьҭа збази, ахаҵа збази ҳәа ак рҳәоит еиԥш, уа уҟаз нас, ихоумҵозар...

Убри аамҵазы ани цәымҭхаа бзиа «аа, ҳаҳаи», иҳәан даақәтәеит. Дзыҩза днарылаԥшит иааигәа игыланы ицәажәоз. Урҭ рхаҷқәа ҟәазшәа, иҿаасҭашәа илаԥш иныҵашәеит, ҿазны иссашәа икәапеи хқәоушәа акәын ишибоз, даҿазных, надаада

ахәы ҳаракқәа ирыдибалон, ари ҟалашьас иамоузеи ҳәа игәы иааинаҭон иара. Арахә амҭ анрыслак «ԥыф-чыф» ҳәа рыхқәа анырҟьо еиԥш, ихы ааиҟьеит.

«Аа, ҳаҳаи, ҭоуба сҭаафыр», – иҿыррхо дагьаақ҃ырҳасит.

Анҭ иҩашьаны иибоз ахаҿқәа аашьақәгылт. Иара уажәоуп дахьыҟаз, дахьаныз ихаҿы ианаацқьаха.

– Ацгәы аблаҭәҟьа иасырҭәҳәеит, алухи. Урҭ асасцәа... – инацәақәа харҟәало инеиқәиԥхьаӡеит аныҳәаҿақәа иикыз, ныҳәаҿақәас иукзеи ҳәа иазҵааз ԥьушьап. – Анцәа улыԥха ҳаҭ ҳәа акака анҳалс ашьҭахь, амаҳә ҩардаԥшәа иҟаз дысныҳәама? Дысныҳәеит. Аҵәҩан иахарсызшәа зхы каткатуа ани аиҳабы ирыцыз дысныҳәама? Дысныҳәеит. Ианԥса кьаблыԥь лаамышьҭахь иабгьы иԥсаҭа снақәныҳәеит.

– Уара, аԥсҳараҿы утәазма, аԥсцәа рныҳәаҿа нукыло егьиу?.. – аҵәы наларҵеит шьоукы.

– Ҟеҳ, абаак, аԥсцәа шәрысымҭеит, иаб дынсыжьыр аԥсуаҵас ииашахозу?..

– Шәара шәтәала, иҟауҵалак ауеит, – инаиаҭеикит уа Баҕыр, игәышԥы ҭасҳаԥшәа, акьа еиԥш ижәҩақәа хахаӡа дахьгылаз.

– Избан ҳара ҳҭәала, шәара, авҵауаа шәтәала ишԥаҟоушь ҵаара ԥхашьарам? – иқьышәқәа еимаҷабуа, дыхәцәырххо ацәажәара даҿын иара, – аҵларкәыкә абажә ианамысуа, ахы ахьуеит ҳәа иага рҳәозаргьы имцым.

Абыржәоуп уи Ҭырбеи илаԥш данааҵашәа, игәгьы ааб-жьысит иаразнакы, иара усгьы иҵәыҵәӡа иҟаз ихаҿы зынӡа иааицакит.

– Ҳм... Маҷк иаҭаны уҟоуп ҳәа сыҟоуп, Хынтрыгә, – дааихлафит уа ҷкәынакгьы.

– Маҷк акәындаз, исыбаргәызыз... Ҳзаманаха ҳшааиуаз, уара, дыҵабгааит уи Кәынҵал, сабду уи иабду Даҵ имаҿоуп ҳәа абзырбзан еиԥш ахы ҭышша уамак аацәыриган, иара убри ауп ҳагьаақәызхыз. Иахныҳәозгьы дысгәалашәом. Амала аҵыхәтәаны излаажәуаз амаҿа зымҭоу Даҵ ԥсаҭа шкәакәа, анцәа диныҳәааит, анцәа бзиара игимыжьааит, имаҭа-чмаҭа игымхааит ҳәа иныҳәаҿа скызаап, иуныҳәауа дабаҟоу арахь... Иунамырҳәаша убахьоу анцәа инирҵәааит.

– Асасцәагьы ирку нас?

– Ирымкыр иабацоз…

– Хар шәымаҙам убранҙа шәнаҙазар… – аҽыгә-ҽыгәҳәа дааччеит уи аҵәы илаҵара еилаҳаны иҟаз Баҕыр.

– Ԛышкәакәандаз ма. Иласкәантраҙа иҟами, уцәа-ужьы иналашьшьы имцои… Ани аҳардан мыжда, имчуп иага умҳәан.

– Шәгьамақәа бжьырымххьеи шәабаҟаху, – ԛаԥхьа дааҵәылихит Баҕыр ҟадыԥь.

– Ҳгьамақәа бжьымсит, аха аԛқәа иаабац ыҟам…

– Иҽеимзар, иумаабуазар, иумжәын, ухххьгеит.

– Ыы, иумжәыр руама? Уара уакәзар, мап узаҵәкрызу?

– Исԥырхагахозару?..

– Ҳаи, анҵәажә… Мап шукуаз сымбарыз сара. Иҽааирххан дааҽырҳасхт Хынтрыгә, иарҕьа напы азқәала ибҕа ааишьышьын, иблақәа Ҭырбеи иахь инцәыҵырԥшшәа, илахь еимарццеиуа даацәажәеит:

– Иҳарамуп ҳәа сыҟоуп абри адгьыл, иаразнакала исылсит, – ишьапкәыршақәа ишьапы инакәыршаны, имагәқәагьы ашыԛ-сыԛҳәа инаишьеиҵеит. Иваракәы ишьҭаз ихылԥа ԥраал аашьҭихын иршәшәа-ирқаца инапы инаниҵеит. Ара еиԥшума, нахьхьи иахьалаҳхыз. Аԥша ахәыр-хәырҳәа иасуа, саатқ ҵлашьапык аҵаҟа утәазар, мчыбжьы наҟьак уԥсышьазшәа, угәы ҿыцхаҳараҙа, ушьамхқәа ҵарҙа иааҟалоит.

– Аиеи, убраҟа аҳауа ҽакыҵәкьами исхашҭыз, – иҳәеит Баҕыр.

– Аҵәы алаҵара аҭахҙам, Баҕыр, уи зызку сара исзеилымкааua ԥьушьозар, агха ду умоуп.

– Аҵәы алазҵо ихы идырааит.

– Сара аиаша сашьҭоуп, аиаша сҭахуп, уаҳа акагьы.

– Ус улашарахааит, – иҳәеит акан зҿаҳәҳәы, аҵла азааигәарашәа игылаз аҷкәын цхырцә.

– Иҟоу удыруама, Хынтрыгә, – иажәа нарылеиҵеит Ҭырбеи, – абри адунеи аҿы жәпаԥьара ииашам, иҵаурам, аиашеи аҵабырги рыхьҙала ауп аԥсҭазаара ишаладырҵәоз, аусхәымгақәа шыҟарҵауаз.

– Умбои, Ҭырбеи, шьоукы рзыҳәа ииашам, иара изын ииашоуп, убри ауп иҵабыргьы... – днақәшаҳаҵхеит уи ииҳәаз Баҕыр.

– Иуцәажәашьоузеи, уара?

– Исцәажәашьоузеи, уҳәоу?

– Мышкы аҟарагьы суеиҳамзи...

– Аиҳабы ишихәҭоу дыҟазар, аиҵыбгьы дманшәалахоит, ахаангьы иакәым ихы иаҭәеишьаҙом, убри еилукаарц сҭахуп сара.

– Ус гәоугәоу узсацәажәозеи, уеизгьы-уеизгьы ухы зыхурҟьо ҳәа митәык ыҟам ҧысшьоит.

Ақыҭагә аиҵакра азы ирыбжьалаз анаѡсгьы даҽа ҭаҧьқәак иман. Иҟалаз уи ауп, акыр шықәса уажәаҧхьа Баҕыр ақыҵсовет аҿы маҙаныҟәгаѡыс иҙбахә рҳәеит, араион аҿгьы ирдыруан, уи дҟарҵарц ишыҟаз иаахыбгалеит аусҁәа. Иҟалазгьы убри ауп, Хынтрыгә иҵынхак изы хазы иҽазҵәылхны дашьҭазаарын, изларҳәо ала, араиком аҿы еиҳабыкгьы дицхраауан, аха ас ауаа анеиҿаҳа, ианцҭәха, рѡыцьагьы наҟ инарыханы даҽаҙә дҟарҵеит, тәым қыҭак аҿынтә даааганы. Хынтрыгәгьы Баҕыргьы уи аҙбахә рҳәаҙомызт. Аха агаҿааи ашьхарҧааи аимак анроу, ажәытәәи рганҧьқәагьы аацәыртцит.

Баҕыр иблақәа ҵархәны аҵыҵь еиҧш ихы ҵаарҟәрыланы дгылан. Аҵкыртҳәа дынкажьцәан, игәаҵа иҵаршәны имаз иажәақәа рҿынаирхеит.

– Даара акыр шәанарыжьхьеит, ижәдыруазар...

– Исанармыжьуаз, сара сзыцәшәауа ус сымамызт, егьсымам...

– Ма уара уаагылар иауазеи, уеиҳабыми, – ихәеит Ҭырбеи арҭ злацәажәоз даара игәы ишалаз ихаҿы ианыҧшуа.

– Гаҙас ҳшәымҧхьаҙан, акы еиҧшымкәа ҳшәыҳәоит.

– Гаҙас аҙәгьы шәиҧхьаҙом, Хынтрыгә, аха ишәҳәауа митәык шәшамырҧшҙогьы жәдыруаз.

– Аа, иаҳҳәауа ҳарбзамыҟәуеит, ус акәу?.. Ҳара зынҙаскгьы ус шәгәы ишаанаго еиҧшҵәкьа ҳаҟаҙам...

– Абри шәеимак, – даацәажәеит Ҭырбеи, – акәтаҕь шаҟәа иаҧсам. Ныркәы ҳәара ыҟан, ура ыҟамызт ҳәа, ажәа рацәахеит, ҳусҁәа ус ишьҭоуп, лҵшәа рымаҙам.

– Ҳусҟәагьы ҳрыхьҙоит, ҳагьыманшәалахоит, амала шьоукы ақәызза иркит, ҳара ҳтәы иаҳаргоит ҳәа иаҿуп.

– Ус ҟазҵо, Хынтрыгә ухаҵкы, ҳара ҳакәу шәара шәакәу? – иблақәагьы ҭҳаца уи дынихәаԥшит Баҕыр.

– Иазхоуп ожәшьҭа... – дынрабжьеит Ҭырбеи, – ԥхашьарами, шәыпланқәа, шәара... – уи иажәа уаҳа инамыгҙакәа даатгылан, лаԥшыла ииаимидеит урҭ ѡаԥхьа.

– Ҵабыргуп, маҷк ииаихәлахашәа иҟалеит, аха зегь акоуп рыпланқәа нарыгҙоит, – инацәақәа харҟәало инеиқәиԥхьаҙеит Хынтрыгә, – сҭаҵын ҵыԥх инасыгҙеит, сынтәагьы саҵахап ҳәа сгәы иҭаҙам, сцьыкәреи акәзаргьы...

– Инаугҙа егьиҳәа, хаԥсыраҵәҟьа ухумгеи, сара иԥсыша, – аҵәы налеиҵеит ани аҷкәын цыхрыцә, ибла гәыҕракәагьы ааҭакәыркәырит.

– Ыы, изакәызеи, уара, узырччо, инасмыгҙазшәа убама? Сара ахаан аплан аҿы сеиҵамхаҙацт.

– Анагҙашьақәа иагьакуп, иагьыѡбоуп...

Ацәа уцәаахааит иҳәарашәа иблақәа ҵырҟәҿы днеизыԥшит уи Баҕыргьы...

Хынтрыгә, ара усгьы ҽеи саҳауам игәахәзар акәхап, ишьамхқәа аҿҿа рылго дѡагылеит.

– Узбар сҭахын Хынтрыгә, аамҭа анбауаури?

– Аамҭа ба? Аамҭамзар иҳамоузеи, Ҭырбеи ухаҵкы, иануҭаху, иахьуҭаху...

– Аамҭа имоуп азоуми, ауаа аҵәы рылаҵо дыздәыкәу, – иажәа нарылеиҵахт ѡаԥхьа Баҕыр.

– Ауаа аҵәы рылазҵо ихы идырааит, – иѡызмалақьҙа, ахра еиԥш ибла ҭаҳақәа ирыбжьагылаз иԥынҵа ааиԥссашәа иун, – шәара шәтәы иамуит, уара, еснагь шәҕынҵкуа акы шәашьҭоуп. Адгьыл шәаҳәан ишәырҭеит, даҽеакы шәаҳәан ишәырҭеит, ахшыѡгьы злашәырҭари уара, уажәшьҭа...

– Ахшыѡ суҭа егьиҳәа, ухы еиҟәжәа имцои... Ахшыѡтрақәа шәара.

– Схы уакәыхшоуп, уазҙатәуп...

– Узкәахшашагьы акакәҵәҟьами, ҵаны.

– Шәеиҭалагахма, уара?

– Изакәызеи изҿу!..

– Ацәарҙгақәа!

Урҭ уажәы акгьы раҳаҙомызт, иалашыѡкҙаны аицәҳара иаҷын.

– Ак аншәмырххо аамҭа шәымаҙам, шәара иншәыхҟьаны ҟабаҙыба ҳакҷаѡра иагымхеит, шәымшала ҳакҷацаланы ҳрымоуп, лахь ҳарҭоит есқьынгьы.

– Ҳа ҳакәымзар, уажәшьҭа анҭ шәгәылацәа Даҕәызаа шәырфахьазаарын.

– Аиеи, ҳшышәыхьчоз шәнымҵәахьеи, аҭахажәқәа.

– Ииҳәауа шәаҳауоу, уара?.. Шәара асаҙ хшақәа шәыда ԥсыхәа ҳамамкәа аҷынҙа ҳаннеи ҳшиаҙаатҵәҟьаз убри алагьы иумдыруеи...

– Ҳара ҳсаҙқәазар, шәара шәлазқәоуп. Лаз иԥацәа ҳәа изшәышьҭоугьы уи азыноуми, шәлазқәатҵәҟьамзар, абас шәашьцәа кны ишәфауа шәҟаларымызт, урҭ рԥаԥсацәа шәоуп, мамзаргьы рматцѡцәа шәакәын...

– Беза, беза... иаиааиуа сара сыцәаҕьоуп, – даақамсеит амацасцәа руаҙәы.

– Нын, нын, асаҙхша... Асаҙҵәҟьа ибаргәузеи, уи уаѡы еиликаартә дымцәажәоз... Шәара ҵысбызшәоуп ишәҳәауа, аҵыс бзиагьы абжьы учҳап... Ахьажь хыфацәа. Ҟыж-ҟыж ҳәа ақәаҵақәа шәрыҵоуп, амахәқәа шәырхьынҳалауа.

– Ҳара ҳхьажьқәазар, шәара шәыҟәраанқәоуп, шәалаҳәақәоуп шәаҳхаҟыруа шәаҳхоуп, шәыбжьгьы убас алыѡуашәа саҳауеит: ииаг, исыҵ, ииаг, исыҵ... малсгьы-шьалсгьы иҟоу зегь еизганы ишәыҕрагәазар ҳҵынчымхоз наҟ...

Убри аамҭазы Хынтрыгә ици-ишәи ирыҵцырҙаашәа ибжьы ҷахьҙа аҷааирхеит: Ҟыж, ҟыж, ҟыж!..

– Алаҳәа мышьҭацәгьа хьажьбжьыла иҟыжуа зәыр иаҳахьоума?! – днеиҳәҵҟәыҟәлан, ихәда ырнаашәа ижәѡақәа ѡеиҵихын, – ҟраа, ҟраа, ҟраа... Ыы, шәабаанагеи алаҳәақәа шәҷаҟырааитеи!..

– Алаҳәа ублақәа инарҭасны иааҭыршәшәаны уаԥхьа инканаԥсар, накьаҭарамхоз адунеи аҷы, – уи дангәааҙа иахьааигаз уаѡы изымдыруа, «Дахәарҭа, Дахәарҭа», «понимаешь» ҳәа даҷеа ажәақәакгьы нацитцеит.

Убрыгьы зхиҳәааз ак ыҟатцәҟьазаап, аԥхʒбаа иҽашы уи дзацәхҳауаз иҭынхак чарак аҿынтә ижәны дшаауаз Дахәарҭа аʒиас дырыр акәзаарын, данынҭала, мышцәгьа ашьҭахь акәын, ихышхыцәашәа иаауан, аԥан дақәымшәазт, иҽеы наиҭҳәаны иагеит, ацәқәырԥеи иареи краамҭа еибарххон, ашьҭахь, дагьԥсымкәа, дагьбзамкәа аҟәара дынхықәнажьылт, иԥсы аниоу, «Дахәарҭа виноват» иҳәазаап, убри ауп уи уажә Баҕыр игәалаиршәарц иитахыз, егьи, уи закәу, иатцанакуа еиликаауазу, еилимкаауазу адырра цәгьоуп, аха ашәымҭаказы Баҕырраа рҳабла иалсны ицауа аʒиас игәаларшәо дыҳәҳәаʒаны иҳәон:

– Мшыну ԥьшьа Ҷбаарҭа иҭабылгьоз шәара шәакәу ҳара ҳакәу, ҽадахәа?!

– Аиаҳәа шхәоуп ҳәа изманы уа ихылаз иоуп аҽадацқьатцәҟьа!..

– Нын, нын, иихәауа шәаҳауоу, уара аҽадабжьы схы ҭнаҟьеит, исҟәышәцар иауеи исыдцыгьлааиʒа, шәуаами абааԥсы?!

Абарҭ ажәа-цәаԥҽыгақәа рҵыхәа ԥымҵәар ҟаларын, урҭ еигәыдыззала бҕарҵахьы еибакны аиқәпара иаламгар.

Инаԥшуаз, шәаҟәыцҵ, шәаагыл ҳәа ишырхьынҳалаз еибарбылгьо, еибаркәымпылуа акгьы зқәашьымхаз жәытә аахыс ауаа еизара ҭыпс ирымаз, сценара рзызуаз ажатцла аҵаҟа цәырҵәаны, ақәаҵара илыҵабга ицеит...

XIX

Абраҟа иахьа еизаз абыргцәа рыҽеқәа амыҕ иагәылакыз аанда иаваҕҕа иавагылан, урҭ рыҕәрақәа аарла иаацәыҵыҳәҳәоз аҵәѡан ѡашқәа ирхарԥан, зхыцәқәақәа аҵламахәқәа ирхьынҳалазгьы убарын. Еиқәышьшьы игылан дара, уажәы-уажәы хәырр-чырр ҳәа рышьтыбжьқәа уаҳауан. Ладахьыҟа ҽеҳәакгьы амыҕ хыцәқәақәа рахь рыхҟәа раҳаны иркын, рҵыхәақәа рыла рыварақәа кыдыршшааула, аламҵ рҟәырцозар акәхарын.

Ажа аҵаҟа итәаз анхацәа рылаԥш даатцашәеит ҽуаѡык, уи Ҳаԥьаратҭ иакәын, шәагаала мыцхәы иаѡцамыз, иҽеыхәа

иатҵәа акәата-кәатаҳәа ахы аҟәыршәны иааиуан. Данааскьа дааҽыжәҵын, иҽы иҧылаз аҷкәынцәа инариҭеит...

Икәымжәы аҧшьҟәа еилаҳауа, ижәԝахырҟәа ԥаԥаҙа, иҟамчы зыхшьыз инапала ихылпарч ихыхуа днахырхәаны аҧсшәа нареиҳәеит итәаҟәаз. Адруҳәа иԝеихатҵгылеит.

– Арахь ууаины утәа, Ҳаԥьарат, – иҳәеит абыргцәа реиҳабза Шәлеиман.

Ҷыц иааизгьы уи инаԝсшәа иҵып аалхны днатәеит.

Мшаҽенеиҧш зымҵәыжәԝаҟәа еиҵыхны игылаз аҵла амахәҟәа ирылҟьаны иҧхон амра, рхаҷы разҟәа ашәахәа рҷахәмаруан абыргцәа, ианцәажәоз рыблаҟәа ирҵассы иҟаз рыԥьымшьҟәа уажәы-уажәы иԝеивпон, рыбла ихубаалон ирхыргахьаз ашыкәсҟәа рыхьанҵара, аха иааҧсаны, иҵакәиҙа, наҟ рҽыҵәахны иҟамызт. Аапсара анаԝсгьы урҵ ирхубаауан аҧхара. Ацәгьеи абзиеи ззеиҧшыз блаҟәамызт, ҟәышреи дырреи дара ирыгмызт. Урҵ иахьа абраҟа – ажәытәеи ажаҵла аҵаҟа еизеит русҟәа-рҳәысҟәа ирылацәажәарц азын. Аха макьана аҙәык-ԝыԥьак имааиц ыҟоуп, еиҳаракгьы асҵаршын иоуп иззыпҧшу, уи ашәахтәкәа рҵыхәала Шьхарпаа рҷынҙа дцан, дмааицызт.

Ажәакәа неимырда-ааимырдон, урҵ уажәы иахьеицәажәоз лафҟәакгьы наларҵон зны-зынла, усҟан иаалахҷыхрахон. Аҙәык-ԝыԥьак араҟа аҷар иҟазгьы рлымҳакәа кыдҵаны урҵ ирзыҙырԝуан, ажәак рывдыршәомызт.

Ҭырбеи еиҵыртлашәа иикыз агазеҭ еикәарҽны имаҟахы инавҵеиҵан, абыргцәа днарзыпшит.

– Иҟоузеи ажәабжьс, ишәаҳауазеи! Ҳара шьоукы ҳаблакәа хԝоуп, агазеҭ акы анаҳҳып ҳәа уҟоу, – иаарылеиҵеит Шәлеиман, – аибашьраҷы ҳусҟәа зеиҧшроузеи? Аҳәашьҭыбжькәа злаҟоу ала, нхыҵынҙагьы дааихьазаап аҕа.

– Псҳәы иҵалазшәа, егьизшәа иалацәажәоит, ииашахарушь нас убри? – инациҵеит Макьҭатгьы.

– Ҳаҕәҕәоуп, иаҳиааиуа дыҟаҙам ҳәа абакь иамысуаз, – дҷагәаҷасуа иажәа нарылеиҵеит Ардашьын, – анцәа иситәр...

Уи ииҳәаз Шәлеиман игәы иаатҵаххын, иажәа анагҙаха имҵакәа дааиԥиҟьеит: – Иуцәажәашьоузеи, уара?.. Ҳаҷкәынцәа наҳҳыҵны ицан, амцабз иалагылоуп, уара арахь...

– Днырымкыло нас, ус ихацәазар, арасацқәа реиԥш ҳақалақьқәа, ҳқыҭақәа имҭаԥсауа иаауеитеи.

– Уаатҵарԥшаауа арахь угәароуп, уцар иауаз нас уаргьы? – Сароу? Сара синвалидуп... Сшьапы, сара, сшыћоу шәымдыруеи?

– Уи ушьапы адәыгба ианатҵахоз, убз акәымзи иатҵашәашаз, ҳаатынчымхози, – иҳәеит агәҭахьшәа итәаз руаҙәы.

Ардашьын ҽмырҳа ћаитҵан, уи ақәҽимҭит, изыфеидамзар акәхарын.

– Абԥьар хкыс ирымам ҳәа крыћоума урҭ, – иажәа нарылеитҵеит ани зхы ћәазҙа, атҵла ашьапы зыбга адҭашәа игылаз арԥыс, – ашәақь, абзарбзан, ауатамат рҳәоу, ҽакгьы аҙбахә рҳәоит.

– Абаак, аға инапқәа ҭацәны иркәлааua дауҳақәлахуаз. Дзықәгәыгуа абԥьар имазаап азоуп аибашьра ахы зирҵысызгьы, – инаиаҭеикит уи Шәлеиман.

– Ԥсман шәҭицап, уи араћа дааир, – даацәажәеит Ардашьын, ибла ҭаҙинҙақәа ганха ирԥшуашәа.

– Дызлажьқәоу закәызеи, уара, ари?.. – иааигәамԥхеит ѡаԥхьа Шәлеиман.

– Митәык уи хьаас иумкын, амѡа дықәуп иара итәы, лассы дааирц дыћоуп, иагьеибабашт нас урҭ ишахәҭоу, – дцәажәон Ҳаԥьараҭ, нас Ардашьын ихы наиқәикын инацҵеит: – Уаргьы хиамѡа уаниҵап ҳәа угәы иаанагозар, агха ду умоуп. Раԥхьаҙа уара укнаҳаны уишьуеит, уи ахымхәацәа, цыркьы, лашәы бзиа ибаҙом.

– Изҳәадашь убри?

– Изҳәаахда, издыруеит, уара уда аҙәгьы акы имаҳауа ԥьушьома?

Шәлеиман илабашьа иҽанҵаны, ихжәѡабыжь наћ иаԥхьаћа инаскьага, днатҵааит: – Уеизгьы-уеизгьы ирҳәозеи? Збахәыс ишәаҳауазеи, дад Ҭырбеи?

Уи дзызҵааз аԥкәын ашырҳәа дѡагылан, арҵаѡ иҽаԥхьа аҭак ћаитҵошәа даацәажәеит:

– Аға Москва анизымга, ижәдыруеит, ишәаҳахьеит, дахыкәшаны ддәықәлеит амрагыларахь – Кавказтәи ара-

цәатҳыртақәа, анефтааиртақәа инапаҷы инеигарц. Убри алагьы имч иргәгәарц.

– Аа... еилкааун, – ихы нарҟәшәа илабашьа ааирҟытцымытцит Ҟазылбақь, аҳәа ѡкаканк аҷытцазараҳа иҷытцазарымызт урт иара...

Иааҭынчрахеит. Амахәқәа ирыбжьахәмаруаз аԥша абжьада уаҳа даҷеа бжьык уаҳазомызт. Ишьшьылаҳа, алахьеиқәра инамҷеханакуан еиԥш аан, иаасырлахҷыхып иҙбоу, иажәа ахы ааиртлеит Мақьтат.

– Ауаѡы ианакәызаалак аԥьабаа пату ақәиҭозароуп. Аѡсҵаа иҭәа рхны амца ацреиҭон ҳәа, шьоукы-шьоукы акалашәақәа иҟоуп, исзеилкаауам. Сахьубо сааихьеит. – Иҟамчы еиѡырҷа ишьамхы инықәкуа, – изхысҳәааua, жәаха ани, аферма злаҟоу ала, аҙы сырны ахәы сахьыѡкыдлаз, ҷыц амандарина ахьарҭаз арахә шалаз снарыдгылт. «Еи», сҳәеит, «чеи» сҳәеит, иқәҵны ицаз ԥьушьап, ҟытԥсытбжьыкгьы смаҳаит. – Дааҭгылан, иԥатцақәа инапы нарылишьит, ибла хьаԥшшәылақәагьы илакыҵа иааҭахынҳәит, – «ааu» иҳәеит дангәаҟҙа ани Сократ ҳәа амҙанрашәа иҟоу.

«Уара, абраҟа арахә ахьалоу шәымбаҙои, иҟалазеи, ишәыхьзеи?», – ҳәа аҭьеѡ аныѡеихсырга, – «изтәу ирбааит, ша шуш иалоузеи», – имҳәеи уара!

– Имырбзаҙакәа илоуз... – инацитцеит Шәлиман, илабашьа ицламҳәа иатцаргәашәа дахьтәаз.

– Иҟасҵахуаз, сыѡеыжәтцын, – иажәа неигҙон Мақьтаҭ, – снеины арахә наҟ инҭысцеит. Ааида ԥжәаны иахьҭалазгьы иааидсыргәагәалеит, еиха сымамызт, еигәышә сымамызт, уаҳа иҟасҵагәышьоз...

– Ани амҙанра зыҙбахә уҳәаз, – иааимидеит ҿаҙә убра, – ҿенак зны агәашә сахьынҭытцыз, игәыжь авыр-вырҳәа аҵыхәа ҟьауа дақәтәаны дшааиуаз даасҧылеит, икәахьчеимаақәа ишьхарѡаны, иеиқәа ашьапқәа аҳәынҵәа рыдчапала, ашьацҳәақәа калкало, хылаԥарч дук ақә ылганы ихахуп арахь... Ԥсышәакгьы еибаҳҳәазшәа аауит, аха изуҭахгәышьаз уи? «Нын, нын, амамыршәага» сҳәан, наҟ сынивсны сцеит сара.

– Арахь умѡахытц егьи ҳәа иаумҳәаҙеи?

– Ыы, абна дылҙааит, арахь ууаи ҳәа иасҳәаанҙа…

– Анкьаҙа зны Хәаԥьа Шьардын ихҳәааны исаҳахьаз ажәабжьк аасгәаланаршәеит уи иуҳәаз, – иқьышә ачча ықәхх ацәажәара дналагеит Ҳаԥьарат, – Хәаԥьа Шьардын, уи иажәабжьқәа ҭԥа рымаҙам, зегь згәалашәода, ишьапыматәа цырцыруа, игалифе еиқәа уҳәа, иҙаралахыс, ԥсыуа хатцак ишизааирыз дыхианы, харԥзатцәы ҷапырхәак наимҩатцаны, агара даахытцызшәа игәы хьажжы, ихы гдыԥьҙа ихтны аус_ ҳәарҭаҧы дынкылсит. Дызбаз зегьы инагымкәа иԥьаршьеит иҧееилаҳәашьа, нацәаҟәкыла деибарбо акраамҭагьы ихәапшуан, иапҳьаҟа аусҳәарҭаҧы инеихьаз ауаа.

Ари змааноузеи, ас зыҟоуҭазеи ҳәа иазҭаара аҙәгьы изыгәаҕьуамызт. Иара ишьашәалаз, изааигәаз, аҭәылхра азынгьы иагзмырхоз Маматла ҳәа уардынхьчак абҕьааҳәа дыниазҭааит: «Изакәызеи, Шьардын, иуеилаҳәашьоузеи, аиаша уасҳәап, аҙәгьы иуԥьимшьеит абри. Уеимаа-уеимсы, уеиқәа уҳәа, арахь ухарԥ цәылдышҙа иакәҵаны.

Дсырԥхашьаҵәҟьеит ҳәа ҙбаны, илацәаҟәа уажәы-уажә еиқәыжьуа ауаа днарылаԥшит Маматла.

– Абаак, аԥсцәа урысымҭеит, аѡны ашьапала ауп ашьаҵа шыркуа, акә ала акәҙам… – иҳәеит иара дцәыха-жьыхошәа дахьгылаз.

Ари захаз зегь омашәа ибаны инеиҧаԥшы-ааиҧаԥшит, ирҳәарангьы иҟахыз, Хәаԥьа Шьардын ҙәыр дизаҵархозма, – иажәа аахиркәшеит ажәабжьҳәаѡы.

– Ажәеи ажәеи еихырҳәаалоит ҳәа, – ацәажәара дналагеит Ҡазылбақь, инапсыргәыҵа ԥьаԥьақәа наҟ-ааҟ ишьамхқәа инарықәкны, Дыгә ҳәа иашьак дҳаман, шықәсык зны дычмазаѡхан, ахәшәтәырҭаҧ дышьҭан, игәы ҭаԥҵәоу, мамзаргьы иҵаацәа гәхьааигоу, здырхуада дҵыцырц иҙбеит… Ҩнак зны, ԥхын хызак иҧеылаҳәаны, дҭаҭуеиҙа, дмамыршәагаха ашҵа дааҭалеит… Ианаԥьалбахт, иаҳзааз дызусҭада ҳәа ицәшәаны иѡызгьы дубап. Абарҵа данаатцала, «сышәзымдырҙеи» ҳәа аҧеыгә-ҧеыгәҳәа дааччеит, агаҙара уҳәеит ҳәа ахы иасуа ииауа ԥьышәшьома?

«Иҟалазеи, иуқәшәазеи», – ҳәа иаииазҭаа, – «ирасҳәар, сыматәакәа сырҵозма», – иҳәеит аҧеадҳәыс.

Алшықәсанык ари ада ҳәатәы рымамызт аҳаблаҷы. Дуаҩы бзамыҟәцәҟьаны дауҟахыз, аха ус ихьит, ишпаҟаущоз.

– Бзиара идкылоуп, мамоу, – иҳәеит анаӡарахьшәа уи дыздыруаз нхаҩык.

– Амаҷ азын ччархәыс ауаа ухы румҭароуп…

– Ииашоуп, ииаша. Аҵабыргыцәҟьа уҳәеит…

Мақьҭаҭ еиҵыхәхәа иқьаса иааҭигаз аҭаҭын иӡигара бгьыц иылаҳәааны иааирҳәын, инеиҷеикит. Инацәхып ала ацәымса ашьанҵа пҷеыха иақәыргәгәауа иаргьа напы иакыз аихымца нахьирсын, аҷеып-ҷеыпҳәа лада-ҩада ацпхьқәа нканаҟьеит иара, акәиц злашәаз ацәымса инапаҷы ианаацаҳәцаҳә иҭаҭын рҳәы инахеигәеит. Апақ-апақҳәагьы днахеит, арашы еиԥш афҩы лаҳалаҳауа ауаа рпынҵа инҭасит.

– Дыгә иӡбахә шәалацәажәон аԥхьан, саргьы дсыцәтәыммыз, ижәдыруеит, иагьшәасҳәарц сҭахуп уи ихҵысыз ажәабжьк.

Ҩнак зны Гарпынтә дшаауаз, Џьырхәа ақыҵан иидыруаз шьоук рҷы днымҩахыҵт. Дахьнеиз, аԥшәмаԥҳәыс лнапы ыргьежьуа диԥылеит, дара рқыҵа деиуан, дидыруан, нас дызбап, ӡыкгьы снахәап иҳәазар акәхап. Лара лҷыдахаз аҩны аӡәгьы дыҟамызт, дшылбаз еиԥшҵаҟьа дааилаҳәны дылкит. Аҩныҟа ишыҟоу, ишану анҭылҵаа ашьҭахь: «Арахь уааи, нан, аԥшәма дыҟам, аха сара сыҟами», – лҳәан, лысас иаԥхьа дгыланы амаҵурҵа дныҩналеит. Уи асас цәажәарҵахәыс дылкын, уаҳа дааиҟәамҵӡеит. Илгәаԥхоз акы анлаҳалак лҷы хькәыжӡа иааҟалон, иаҳҳәап, асас ииҳәаз акала илгәамԥхар, ма илыцәтәымыз шьоук рыӡбахә аниҳәоз, усҟан лылацәакәа неиқәыжь-ааиқәыжьуа, лхы аалыркәеит-меитуан. Илызнеиз дмыццакӡозшәа анылба, акы аалхылҷиаарашәа дҩагылеит. Афархь наҵаԥсаны хьурӡыкгьы ныкналҳаит, афархь аӷҷаҳәа илеимгәабыл ицеит, ахьурӡы уи иауаршыхуаз. Ус хәычы-хәычы амцагьы наҟ инҷыцәеит.

«Ҳәҳәабжьык умаҳаӡои, нан Дыгә, ҳәҳәабжьык гауашәа саҳауеит», – лҳәеит ажә мхҭалеиԥш лхы раҳаны адәахьыҟа дыԥшуа.

«Ҳәҳәабжьык ааҩуазар саҳарын, дихеит, слымҳақәа ирыгны сыздырам», – аҭак ҟаиҵеит иара.

«Ҳәҳәабжьык гатҵәҟьеит ҳәа сыҟоуп, џьара рыцҳарак ҟамлазааит», – лҳәан дындәылтцын дцеит.

Архха-рышьра лҭахымзу, дкаҷбеизу, изыхҟьазаалакгьы, аҿыҵгақәа ҟаҵаны лхы ахылгарц иақәылкит.

– Аԥҳәыс гьангьаш илымʒбыша убахьоу, – иажәа налеиҵеит Ҳаԥьараҭ, – нас, нас?..

– Аиеи... Асас ҟадыџь дыԥшит, дыԥшит, аха дыҟам иԥшәмаԥҳәыс, игәы анԥҵәаʒа дѡагылан даасѡнагьежьит: ахьурʒы амца наҵеиҵеит, ианааилаш агәʒа леиҭан, амҳаԥ ала иааилирхит, уажәшьҭа исеит анааигәахә, адыргьла аҿынтә иҭигаз ашәаʒақәа са-саны илеиҭан, еилартәиуа аилаџь иуит. Ианымазеиха, ѡ-чанахк аацәыриган, еиқәырпапа инарниҵеит. Уаҳа дымԥшʒакәа длатәан изхара ифеит, ѡбаҟа ҵәыца аѡгьы ижәит. Аԥшәмаԥҳәыс лхәы ампахьшьы акәыршаны, иныԥхьакны дандәылтцуаз, ашәаҿы дааиҿаҳаит ларгьы.

«Амла уасмырки, сара уаҳәшьа рыцҳа», – лҳәеит, усгьы уажәшьҭа ддәықәлеит, исцәалаʒуазеи налыʒбан.

«Мамоу, саҳәшьа бхатцкы, амла зынʒагьы самкʒеит, сԥеиԥеиуа акрысфеит... Быхәгьы убраҟа ахәырҵа иҵагылоуп, абзиараз», – иҳәан, ашҵа дынҵытцны дцеит лассы.

– Иақәнагатцәҟьоз шԥалзиуи, иқәақәра згааит.

– Акаԥьбеи ус ауп ишлыхәҭоу.

– Лыхшыѡ хәхәаʒа иааигеит, алухи.

Убри аамҵаз, Ҳаԥьараҭ ихылпарч дѡахан, иарҕьарахь инхирбыкьит. Иаргьы ажәабжьк иҳәарц иҵахны ауаа дынрылыԥшит. Ԥытрак ашьҭахь аиҳабацәа рахьтә уаҳа аʒәгьы дцәажәом анааигәахә, ԥшьаала дналагеит: – Саб ажәытә ажәабжьқәа рацәаны идыруан. Сара сеиԥш акәымкәа ибзиангьы, еиҿкааны иҳәауан.

– Ацгәы аԥа аҳәынаԥ акуеит ҳәа, уаргьы хар умаʒам, – иааимаирҿхәеит уи Шәлеиман.

– Алакә аиҵаҳәара дналагар, ҵыхәаԥҵәара амаʒамызт, ҳџых-џыхʒа иаԥхьа ҳҿынкаҳаԥсон, ииҳәауаз аасҵа иҳәашьа акәын еиҳаракгьы ҳхызхуаз, ҳзытҟәоз. Ииҳәоны исаҳаз, исгәалашәо рахьтә акаҟара шәзеиҵасҳәап саргьы.

«Аҳак иԥсаса ихьча дынрыцитԥан, ашьха дишьҭит. Ахьча аҭыԥаҽы данѡеи, ақьала неидыргәагәаланы иааҟеитԥан, ух гәышьа ҳәа днатәоны еиԥш аан, қәыцьмак аакылсын, ашьҭахьтәи ашьапқәа инрықәгылан, ауаѡы дшымцәажәара иаацәажәеит: «Иҟоу уасҳәап, ахьча, амла сеиқәынҵәоит, ушьтәақәа уларылаԥшны иреиґьқәоу ансумҭагьы, уареи сареи аламалагьы ҳзеилгом», – ҳәа.

«Сымч зқәымхоз, исылымшоз омак сыдуҵеит, ақәыцьма ухаҵкы, рахә гәарҭак снапы ианызҵаз сыԥшәма иамҳәакәа цьма гдыкгьы сызуҭараны сыҟам, уагьсықәымгәыґын сара убри азын», – иҳәеит иара.

«Уца нас, умԥшыкәа лассы, уиазҵаа уи уԥшәма, иаарласынгьы аилкаа сзаага».

«Ишԥа, ус ҟалашьас иамоузеи?» – омашәа ибаны ақәыцьма дназыԥшит ахьча. – Уи аѡны дыҟоуп, сыпсаса ара иианыжьны уахь цашьас исымоузеи? Ирхылаԥшуада урҭ сара схынҳәны сааиҳа?» – дґьаҵәы-ґьаҵәуа аҭак ҟасҵоит ҳәа даҽын иара.

«Уара ухынҳәны ууаиҳагьы са иузысыхьчап, умшәааит, аҳаҳаи, акымзаракгьы рыхьуам, еибга-еизѡыда иҟазаауеит...» – аҭак ҟанаҵеит иара.

Ииурыз нас, ахьча уаҳа? Иԥсаса ақәыцьма нарыдыртәалаҩы илабашьа аакыдхны дыҽҟьаҽҟьо иҽылеихеит. Ус дышнеиуаз амѡа аԥыхьа ла дук длахагылеит, аԥшь хәхәаҳа надаада ииан иара, амгәарҭа аҽынтә ауп уҳәартә «ҷох-ҷох» ҳәа иоумаха лашбыжьқәак аамуан. Даараҳагьы иааԥьеишьеит ари иаҳаз. Аха иалиҳәаарыз ҳәа изымдырызт, иаарласынгьы наҟ днаԥырҵит.

Ԥытрак дахьыналаскьаз, цьашьахәык даниеит иара, шәагаала митәык иаѡцамыз хаҵак ишьамхқәа арсны агәгәаҳәа иааиуаз арѡаш даҵагыланы аҟәырқь-ҟәырқьҳәа аҳыжәра даҽын. Аха арахь омашәа иубаша «аҳы, аҳы, аҳы» ҳәа дыҳәҳәон, изхара ҟамлозаарын.

«О, анцәа зылԥха ҳаура, ҳамԥсыр иага аабап», – иҳәан, убрыгьы наҟ днаивсит, амѡа имамзи, дыццакуан... Ахьча дааԥса-дкараха ақыҭа дахьналагылаз, ичқәырҭылҳа игылаз ҵәаҵлак днаҵагылеит, иҟаԥшьы-уаркалеиуан ашәыр убраҟа

иҽаз. Ҳаи, шьыри исфандаз ҳәа днеилаҳан, илабала махәык днасын иааиршәшәеит, абық-быққәа ҵаҟа инкаҳаит аҵәақәа. Акы аашьҭихын, иаҳәызбала ианааԥиҟа, аѡныҵҟа хәаԥсаны иҟан, наҟ инкаижьит, даҽеакгьы аагәеиҭан, убрыгьы хәаԥсазаарын, ахԥатәи игәеиҭазгьы – иара убас. Уаҳа агьама ауизбахуаз, измаанахарызеишь анаԥьалбеит ҳәагьы дназ-хәыцит.

Иаҳ иҽеы даннеи, уи иеиҳәеит аҭыԥ аҽеы дшыҟаз, қәыԥьмак шнеиз, ашьтәақәа иреиґьу акы-ѡба ишаҳәаз, иара имеида имамкәан уи шизымʒбаз, гәырѡасгьы ишышьҭихыз…

Аԥшәма ари ажәабжь иазыʒырѡыз уамашәа ибазаргьы инимырԥшит, анс-арс ҳәа акагьы ахымҳәааʒакәа аҭакгьы наииҭеит, мап ацәкышьас иҟоузеи, изыҳәаз наҟ иаҵа, гаʒарак умыхьааит, амарԥьа…

Ахьча дкылҟьа иҭыԥ аҽеы даннеи, иԥсаса еибга-еизѡыда ахәапа-сапаҳәа ижаҳәауа итәоуп, ақәыԥьма акәзар, аҭыԥ аԥхьаҵәҟьа хаҳә дук иқәтәаны урҭ ирхылаԥшуеит.

Иуеиҳәазеи нас, аԥшәма ҳәа ианиазҵаа, иаларԥшны агәы иаҵаху аҵа ҳәа сеиҳәеит, иҳәеит иара.

– «Сара амла сакʒом, – аҳәеит ақәыԥьма, – исфо, изжәуа анцәа иԥьшьахартә сазрыцхаʒам. Шәԥысшәап, ишәҳәогьы гәасҭап ҳәа ауп убасгьы зыҟасҵаз. Ҭабуп ахысҳәаауеит аԥшәма исзааицхаз. Амала аказын суазҵаар сҭахын иҟалозар…

«Изакәызеи исоуҳәарц иуҭаху?» – дҵаауеит ахьча, ициишәи еихамгыло дахьгылаз.

«Илаԥшықәуҵартә еиԥш акыр убама нас, амѡан уахьцоз уара?»

Азныказы иааизымбатәбарахеит, уи ақәыԥьма иабадыруеи ҳәа, иагьиҳәеит лак амѡа ианиаланы ишибаз, амгәарҭа аҽынтә имиц аласбақәа рышбыжьқәа шиаҳауаз, уи даараʒагьы ишԥьеишьаз.

«Нас, убри змааноу удырма, еилукаама?» – ҳәа иҵааит ақәыԥьма.

Ахьча ҽымҭ-ԥсымшьа уи дазԥшуа дгылан ҳамҭакы.

Уаҳа ҭак ҳәа акгьы изыҟамҵеит.

– Убас еиԥш аамҭахоит, – аҳәеит ақәыцьма, – ауаа иины ианынкашәалак нахыс, ирдырша дырны ҷанҷаны еибафо, ихьибажәаауа, рыцкы уаѡы изымҳәауа иҟалоит. Убри ауп иухоумыршҭын, раԥхьаӡа уара амѡан узыниазгьы иаанагауа...

Ани аҳхыҿеа иатҵагыланы аӡы зжәуаз итәы иаҳәауа убри ауп, – аҳәеит, – адунеиаҿ амал каҳауеит, афатә-ажәтә рацәахоит. Аха ауаа рыԥсы қымқымуа, ак рзымхауа иҟалоит...

– Ҳаи, дад, уаҕоу иибаша ауми уи, – даацәажәеит злымҳа кыдҵаны ари ажәабжь иазыӡырѡуаз Шәлеиман.

– Ауаѡы акы изымхо, ѡба изымхо – изхарак ҟамлаӡо, – инациҵеит даҿеаӡәы...

Ҟазылбақьгьы иҿеналаирхәуеит уи ацәажәара:

– Ыы, уара, уи акәӡами ихьыз зхарамфа, кәамаҷама Гитлер.

– Иԥсгьы-ибзагьы еиҭеигааит, алахша... – даамақарит даҿеаӡәгьы.

– Иауропа атәылақәа дрылган, – иажәа неигӡон Ҳаԥьараҭ, – уажәы ҳара дааҳадгылеит, ҳтәыла дуӡӡа лбааздоит ҳәа даҽуп, аха уи надаада ихәда икылагыларц иҟоуп, издырам ами макьана, – маҷк даатҭылан, ауаа дынрылаԥшит, ихы рҵысуашәа инациҵеит, – ани аԥхьатәи даараӡа узырхәыцша акоуп. Аԥшәма дахьԥсыҿхаз аҭаацәараҽы ауаа ҷынҷаны еибафауеит, ишнеиуа иагьхибарҵәар ҟалоит.

– Сара ҭаацәарак здыруеит, – иҳәеит Ҟазылбақь, – еиҽашуа еиҽагылоуп, рус ыҟам, рҳәыс ыҟам. Ус иахьа, ус уаҵәы: мшымыхәла убри ауп изҽу, уаҳа акагьы.

– Нас иахыӡааит уҳәар смаҳаи, – инаиаҭеикит уи Шәлеиман...

– Аҵыхәтәаны ахьча иибазгьы, – иажәа неигӡон Ҳаԥьараҭ, – ақәыцьма абасала иеилнаркааит, згәаҭа хәаԥсаны, адәахьала иҟаԥшьуаркалеиуаз аҵәақәа змааноу убри ауп, иуԥылоит шьоукы-шьоукы адәныҟала зегь ырла иԥшӡаны, аха ирҳәо, ируа еиқәшәамкәа, ѡныҵҟала иҩарны...

– Ҳаргьы иҳамоуп, дад, изааӡарызеи, – инаимидеит иажәа Шәлеиман, ԥшрала-сахьала иҕьазҕьазуа, уахьынаргәыдыԥ-

шыло ныхачаԥақәоуп уҳәап, арахь гәаҭала иҵееимкәа, шьцылареи гәаԍлеи ипеипеиуа иҭәны.

– Исгәалашәоит ҳколхоз анеиҷаҳкаауазгьы иҳаламзи урҭ реиԥш иҟаз ауаа, иаҳҳәауа иакәшаҳаҭны, аус аҷы ҳаннеилак иҳадымгылоз, ҳаитԍазҟьауаз, – инаицирԍзит Ҟазылбақьгьы.

– Еиҷышәкааз ҷьышәымшьои... – атәы нарылеиҵахт ѡаԥхьа Ардашьын, – ҷьма руац еилагылараҳа шәзеилагылом, аха ус шәгәы иахьаанагогьы шьахәуп.

– Улымҳа аҭаѡара бзиастәуан, аха исаҭәам ара ажәлар рыгаҭаны...

– Уара, шәмыццакын, – иҳәеит ѡаԥхьа Ҳаԥьараҵ, – уи иѡыза амѡа дыкәуп, дкәаԥкәаԥуа, лассы дааирцгьы дыҟоуп...

– Усгьы ҳтәоуп, ҳаицәажәоит, абасҟак анышәҳәа, саргьы иҟалахьоу жәабжьк шәасҳәоит, иҙырѡуа абзиара шәымазааит. Қаԥшь Самсон Дамеи-иԥа Бармышь ақытан дынхон, – иажәа ахы ааирхәыхәт Ҟазылбақь, – хар имаҙамызт, ачеиԥыка азынгьы дыцәгьамызт, дуаѡеибаган, унеишь-ууаишь ҳәа иарҳәауан. Ҽнак зны аѡны дшыҟаз, ѡыԥьа аҿцәа иашҭа иааҭалеит, руаҙәк д-Ҟалԍьын, егьи д-Жәанбан, Лыхнытәқәан, изымдыруа дауҟахыз, уажә ибазма. Урҭ зынҙа еизааигәан, жьрацәаралагьы еилахәын. Абԍьааҳәа днарԥылан аԥсшәа нареиҳәеит, имѡахытԥырцгьы нарыдиҵеит, аха Бзыԥҭа ақытан Барасаа рҷы аԥсра ҟалеит, уахь ауп ҳхы ахьхоу, уаргьы иуцарҭоуп ҳәа ауп ишаадыруа, уаалаҳәа иарҳәеит. Егьигьы, исасцәа анымѡахымҵ, иҵееилаҳәа, иҵееилаца, иҵеы кәадырны днақәтәан, рыхѡыкгьы еицны ашҭа инҭытҵит... Иахьнеишаз инеины, итәыуаны ианаахынҳәы, идыртәарц шьоук нархьынхалеит, аха ирымуит. Аԥсыжрагьы иазымԥшыкәа ианықәҵ, «ҳааԥсаха ҳаҟоуп, амлагьы ҳакуеит, ааигәа-сигәа иудыруа ҙәыр дынхозар, ҳнымѡахытԥыр цәгьамызт», – иҳәоит Ажәанба, Самсон иахь ихы рханы.

«Ҟәыдки хәылрҭәыки ҳфар атқыс, ԥсыуа хәышҭаарак ихәажжаҙа ҳныҵеҳәатәар хараҙа еиԍьми», – иааимаирҵехәеит а-Ҟалԍьбагьы.

Аиашазын, Самсон урҭ дырцәыԥхашьон, патугьы рыкәитцар цәгьа ибомызт, аха иаба?.. Крыфарҭак иманы дзыѡналомызт,

иԥныҟагьы деиԥшымзу, рацәак ихы азцомызт. Ашьҭахь даахәыцын, ус нареиҳәеит:

«Аԥсра аҽынтә ҳақәтцны ҳаауеит, маҷк иԥшзам, аха иахьыҕәҕәарҭоу џьара шәымԥахызгоит».

«Уи акгьы амазам», – ииаимаирҿхәеит а-Жәанба.

«Акыр амазар, сара исымазааит», – иҳәеит иԥызагьы.

Иаагьатцәыгьатцәны иниазҵааит, иабыкәушь ҳабамԥахугои ҳәа.

«Сара иахьыстахуԥнаҭоуп, иара шәаргьы ишәыцәтәымым ҳәа ауп ишыздыруа... Чыкәбар Шаҷ иҽы,анхаԥы замана,зыхьзи зыжәлеи еидкыланы ирҳәауа, ҳа-Бзыԥан еицырдыруа».

«Уанаџьалбахт, Шаҷ дузза иҽы ҳашԥамԥахугои?» – ииаицәымҕхеит а-Ҟалгьба.

«Аду иҽоуп, мамзар, зхы иамыхәо ананамга иҽы шәара шәышԥаназгои. Жәанба дуззаки Ҟалгьбаки. Иԥхашьарами, шьахәуп, аха», – инарҿаирхьит Самсон.

– Аамҭа кәыркәа шоура иҭагылан, – иажәа неигзон Ҟазылбақь, – акгьы аныҟамыз, ажәытә ианаамыз, аҿа иаанаамыз... Аха иага убас иҟазаргьы, Шаҷ нхаԥ бзиоуп, ианакәызаалак иԥнаҭа ак анцәырымҵуа ыҟазам, – агәра диргон Самсон.

Нас абас еиԥш рыԥшәма ианрыдиҵа иҟарҵахуаз, инеикәышаҳаҭхан, еиԥхыҟәҟәа Шаҷ игәарԥ инҭалеит.

«Аԥшәма, уҟоума, аԥшәма», – ҿааиҵит Самсон, – дҳақәымшәаргьы ҟалап ҳәа игәы иааинаҭеит.

Ҳаи, шәарбанқәоу! – иҳәан, даадәылҵит аԥшәма, – Ҟоҳ, Самсон уоума? Асасцәагьы уцупеи. Бзиароу?..

«Псрак аҽынтә ҳаауеит, ҳувсны ҳзымцеит, уаабап ххәан, ҳаамԥахытҵт», – иҳәеит Самсон, иҽы акуа-иашьҭуа.

«Шьахәуп, аха...» – блала иааимидеит, иқәықәма-шәықәмаха иапхьа игылаз исасцәа бзиахәқәа. – «Ҳаи, абаапсы, Самсонхеит,акы ианааҙамыз... Асасцәа дахьқәа сзаагазаапеи, арҭ пату зыкәҵатәу шьоук роуп,ҿаамҭак азы иааугар акәымзи, абасҵәҟьа ауаԥы ибахьоума?»

«Ааи, аха...» – ихаҽы ҵәыҵәҙа аԥшәма днеизыԥшит Самсон.

Ицыз аҩызцәагьы иаарцәымҭхеит аԥшәма иҿынтә ираҳаз, аиашазы зынʒагьы иазԥшымызт уи ажәа, рыбҭа иатҵасны унрысыр шьакәарак рылымшәо игылан дара. Иагаумҳәан иааԥсаны иҟан, амлагьы иакуан ҵаны. Рла ажьа амккәа иаахынҳәыр атҟьыс иаарыцәшәаны иԥсыр еиҳа еиҭьаршьон.

«Ус иага иҟазаргьы, анҵ, асолдатцәа сыҩны зхагылоу кыр иалаҟазар, кыр рымазар аабап, арахь шәааи», – ҳәа нарыдиҵеит.

Рыԥсы ицазгьы ааҵалеит, илҿыжәҵын, рыҷқәа аҿхырԥартаҷы инеиқәхарԥаны, еиманы аҩныҟа илыҩнашылт.

Убраҟоуп ассир ззырҳәогьы ахьыҟалаз. Рнапқәа аʒы нақәҵәаны астол иакәшаны илатәеит, аха иҵацәкаҟараʒа, акгьы ыцқәʒам, аԥшәма ҿиҵуам, дара ҿырҵуам, еихәлаʒырҩуа итәоуп. Аҩны ккаʒа иҵацәуп, шьҭыбжьыкгьы ԥьара иуаҳаʒом. Асолдатҳәа дызҿыз рахьтәгьы, макьаназы аʒәгьы ихабар ҳәа рбаʒом, игәыԥцәагаха аҵынчра ирхатәаз ааилеигеит аԥшәма.

«Аҩны шәышԥаҟацәоу, ахәыҷы, аду, ҳара ҳҟны еиԥш уахьгьы аарҩара шәымазар акәхап».

«Пе, че» ҳәа акы нарҳәа-аарҳәазшәа ааҟарҵеит, аха рыцрышә еилгауам иахьтәоу, иргәаԥхом рыԥшәма иҟазшьақәа.

«Аарҩара аҿарыцәгьеит сынтәа, ҳшалҵуа ҳәагьы сеидру» – иҳәахуеит иара.

«Абас ҳҿы дҵаԥшуа дтәаззауама, мшәан, аԥшәма?» – блала инеибадырит асасцәа ҟадыцькәа.

«Ссиршәацәоуп абри аԥсабара шеиҿартәоу, уназхәыцыр ишыҟоу. Аԥыжәац цак схыбуан азы аҟауар хәычык сҵахын, аԥсҵа ачаландарцәа рҿы сахьлеиз, иршьшьаны инасырҵан, сҿада иақәҵаны ишаазгоз, агәарабжьара санаабжьала, адунеи рʒыʒо иласыцәкааит иара. Ауха ҳнышьҭалоны еиԥш аан, сасык дыгәгәаʒа ҳашҵа дааҵалеит, асас анысҳәа амарԥьа ҿакала ишәымԥхьаʒан, Иаҵма ҳәа хьчак дҳаман анкьа, убри мрик дихылҵын, дахьаанага уара идыр, сышәҭынхоуп, сшәыжьроуп, иҟалозар, уаха абраҟа сшәырԥхьа иҳәахт, ыы, адугаʒ. Иахьа иҟалаз ауп зынʒа ссирс иушьаша, арбаҕь хәҵыш дук ҳамоуп, ацалаҟьа аҿынтә ахы ласыцәнакын, хынтә сыцәҿнаҵит. Рацәа

ҳаҭхаԥьт, сҳәеит са сахьгылаз. Инаҟәырццакны шәара ашҭа шәааҭалеит, нас акгьы аздыруам ҳәала уара, уи арбаҕь...»

«Ари ҳаз ҳирҙәарц иаҟәикма,дызҷу закәызеи?» – а-Ћалгьба иԥыза илымҳа дынҭахәыҵхәыҵит, егьигьы ҳабаанагеи, уара, Самсон, иҳәарашәа иԥыза днеизыпҵшит.

Убри аамҭазы аҭаҳмада ихахәда ԥеиҵыхшәа ибжьы ааҭирћьеит. «Еи, ссолдаҭцәа, шәабаћоу, шәыҙзама, мшәан зынҙа?..»

Омак ҳаҵеигаларц даҷызар акәхап. Изсолдаҭцәада ианаԥьалбеит дзыпхьо ааргәахәт иахьтәаз асасцәа.

Али-ҧси рыбжьара иаакылсит ԥыԥьа аҳәсақәа, маҷк инаԥынҵаны игылаз – бла гәыҵбаак, лхы-лҷы аазыгьежьны, лыхцәы ҧаны илыкәын, акан ақәҳәҳәа ҵкык хәхәаҙа илшәын, ҙыга касыла лхы ҵакын. Егьи, ԥҳәыс ҵаҕак лакәын, аха убрыгьы агәыкра лҷыҳәҳәы, ллакҭа хааҙа дыћан, лҧыраҳәа лнапы ыҵакны, лызганк ԥԥыза лывара иавакшәа дааԥшуан.

«Ижәдыруазарц сҭахуп, сысасцәа шәхаҵкы, ари, – инапы налыкәикын аԥхьатәи, – сынҵытҵга Заҙу лоуп, егьи – сааԥнашылага Сырма...»

– Исзеилкаауам, маҵуԥцәазма? – дҵаанит Хыԥьгәаҭ.

– Иабатәи маҵуԥцәаз, иҳәсақәа ракәын, – аҭак ћаиҵоит ажәабжьҳәаԥ.

– Анцәа ишиҳәара дыћазаарын, убауоу?.. – иажәа нарылеиҵеит Шәлеимангьы. Авартәа думазар цәгьоу ԥьушьома?.. Нас, нас?

«Самсон Қаԥшь – сгәыраз, сгәыцқьа а-Жәанбеи а-Ћалгьбеи иманы дымԥахыҵит сасырҭаны. Ҭауади аамсҭеи ирыҵкару зныкыр сыԥны иааихьазу, фырԥьанқәак дырктәҙами, сеидру, анцәа иныс?.. Ҭәахмахык зҳәаз иеиԥш, уаҳа акгьы шәымаҙамкәану, аԥҳәыс бзиа дҵәахԥуп ҳәа рҳәауеитеи».

Ачыс хыккәа уажәы-уашьҭан ицәырыргоит, ҳеынеиҵҳәаны ԥыкгьы аажәып ҳәа игәҙажәуа итәаз иаарыкәшәацәгьеит, уи ииҳәаз анраҳа.

«Чыкәбар Шаҷ иԥнаҭа имԥахыҵит. Ачуан ду аҕьгьарагьы дууп ҳәа иԥхьаҙаны, уаҳа акгьы иалаћаҙамкәа, ирыкәшәацәгьазеи», – инеидхәыцлеит Самсон иԥызцәеи иареи.

«Ана шәнеины анҭ сҷынҷақәа аажәгандаз, ҳагәгьы ааҳмырԥсаҳәарыз...»

Абраҟа реицәажәара аҟарагьы ахмырҭкәа, аԥьынԥьыхәеи арасеи саанк ианҭаны, баҭликала ауатка, иара убрыгьы абжа акәын, афырԥьанқәа нарыдкыланы иааганы астол иныкәыргыланы, рышьҭахь рмеиархаҙакәа индәылҭны ицеит. Акакагьы ааныркылеит. Ауатка хәыҷы иржәыз акәу, иахьԥшцәаз акәу, изыхҟьаз уара идыр, уажәшьҭа амла еиқәынҭо, ицхлымуа итәан, аха иааг, иабаҟоу?..

Ус еиқәԥшьыхаа, еихәлаҙырѡуа ишыҟаз, Шаҷ даалҟьашәа ибжьы ааиргахт, «Заҙу, Сырма!.. Шәабаҟоу? Сымпылқәа аажәгеишь, сымпылқәа!..»

«Ампыл ҳаирсшоу, анцәа дынирҭәааит,» ааргәахәит, – аиҭамҳәақәа. Ампыл иасуа абаҟаху, урыҭәҳәар, акәапаҳәа инкашәап.

Убри акәхеит астол иаақәгылеит еирыҙк азна аѡи рыцԥхьаҙа аѡыжәга ҭәыцақәеи.

Убрыгьы аатадырцәит, ирымҭаз ахәыҷы рҿы итадыршәын иааҿамҟәеит. Уажәшьҭа, аиаша уасҳәарами, иааԥхатцәыԥхаҭцәит, ацәажәарагьы ргәаԥхо иаатҟалеит.

«Заҙу, Сырма!.. Саҿақәа, саҿақәа, – дыхәмарынгьы инацитцеит саҿа хыбалдызқәа!..»

Еимгәалыҿ-еимгәалыҿҙа, аԥьҭла аума, ашыц аума, излыхыз аллаҳ итәуп урҭ аҿақәа, ѡыла иҟас-ҟасо ирҭәны раԥхьа иныкәдыргылеит. Аԥшәма руак аашьҭихын: «Уа анцәа улԥха ҳаҭа», – иҳәан, днатцашьшьы ижәит, убас даргьы акака ааныркылеит.

Аҳәсақәа ѡаԥхьа индәылҭны ицахит.

Шаҷ исасцәа уажәраанҙа зҟытԥсытшьҭыбжьы ыҟамыз иҙыгә-зыгәҙа иааҟалеит, ашәак рҳәаргьы цәгьа ирымбауа итәан.

Ус ишыҟаз аԥшәма дырѡегьых ҿааиҭит, – аԥьынԥьыхәагьы аԥьынԥьыхәоуп, аха уаҳа акыр цәыртцраны иҟоума, ҷмыртцысы ҳаидтәалоупеи ара?..

Убри инашьҭархххны, амаҭурҭа аҿынтә ауп уҳәартә иҳәсақәа руаҙәы лыбжьы аагеит, «уажәшьҭа инаагома» ҳәа.

«Уажәшьҭа иаҳфахуазеи,иҷынҷақәеи,импылқәеи,иаҿақәеи ҳшырҿыз аѡы ҳашьит», – рҳәеит дара.

Аҳәсақәа еихыпҵа-еиҵыпҵо астол фатәыла-жәтәыла иаадырхиеит. Акәтқәа апарпылҧыка рылҟьо, еилыршәшәаны, хазы ашәишәижьы, ажьҵаа, арашых сыʒбал, ишәымацараха ачашә уҳәа – рыфѡы лаҳа-лаҳауа, ргьама убаанʒагьы уҭәрын урҭ рчыс астол хыбны иқәыз.

Рҟыҟҿыҟк ыҟаʒамкәа абас рхәы ахьдырмазеиз ҧьашьаны инеиҿаԥшыхт асасцәа.

– Кәшьышь уабаҟоу, Кәшьышь? – иашьа иакәын уи, диԥхьаны дааигеит.

Аʒәы-ѡыҧьа игәылацәагьы даарыԥхьеит. Рхәы рнапы надыркуаны еиԥш аан, «спулемиотқәа аажәга, спулемиотқәа», – адҵа нариҵеит дырѡегьых иҳәсақәа.

Апулемиотқәа ҳәа дызҿыз иаабац ҵәыцақәамызт, ихәхәахәхәаны, ижәпаҳаҳараʒа уаарыцәшәарын уахьрыхәаԥшуаз.

«Абри ала, ѡба-ѡба аажәыроуп», – иҳәеит иара.

«Акы – ажәлар рныҳәаҿа иазкуп. Егьи – аиашьа ду».

Ԥыхьатәи аҵәцақәа ҧьабаада иржәызҭгьы, арҭ рҟны иаауадаѡхеит, урагьы нақәырԥсеит.

Сасгьы ԥшәымагьы ааибаныҳәеит ус ишнеиуаз.

«Шәыԥсыма, шәабаҟоу, сыбзарбзанқәа сзаажәга, сыбзарбзанқәа...» – ибжьы ихацаланы ҿааиҵит ѡаԥхьа аԥшәма, иқьафгьы маҷк иҟаҵаны дыҟамзи, лафқәакгьы нареиҳәеит.

Ԥаҭхьқәак рыманы иаакылсит, аʒәы амц иҳәап, 9 – 9 ҵәыца усгьы иркуан.

«Ари ҳахәом, ҳахәаҵәҟьом», – рҳәан асасцәа ааилауаҭырит.

«Бзиоуп, нас, шәара ижәымжәуазар, ҳара иаажәып», – иҳәан, руак аадырҵәын аԥшәма инеидыркит, егьигьы ахәцә аҿынʒа аѡы алԥхааua агәылацәа руаʒәы инаидыргалт.

Аԥшәма даацәажәан усгьы иҳәеит: «Ҳаҭыр зқәу сысасцәа шәхаҵкы, сгәылацәа ара итәоу, шамахамзар, рныҳәаҿақәа наҳкылахьеит. Арҭ сара сԥаҭхьқәа роуп, уажәы абас ҟаҳҵап, асасцәа здызкылаз аԥшәмацәа ҳныҳәап, урҭ мныҳәакәа ҳцар, ҳиашахом, анцәагьы иаҳҧьишьом, шәыххьзгеит».

«Аԥшәмацәа шәныҳәазааит» ҳәа дныҳәа-ныԥхьаны иааникылеит аԥхьа агәылацәа рахьтә аҳәы. Уи иԥызцәагьы идиржәит, дынимыжьит иара убас иашьа еиҵбы Кәшьышьгьы.

«Анцәа диныҳәааит аԥшәма, уаԥы разк иоуп рыцҳа, иразра ԥырхагас анцәа иумҭан», – иҳәан Шаҷ ихаҵа иԥаҳхь данԥаха, асасцәа ҟадыцьқәа ԥхашьазар акәхап: «Ус ҳзумун, Шаҷ, ухаҵкы, арахь ҳара иҳаҵа, иаҳзымжәыргьы ҳшәықәныҳәап», рҳәан иааимырхит, иаргьы ииҵахыз убри акәын.

Раԥхьа а-Жәанба иааникылеит, ашьҭахь – а-Ҟалгьба, Самсон акыр иҷеирххеит, аха убригьы дзауацәацахуаз…

Уажәшьҭа игыларгьы цәгьа ирбом, аха иааг, аԥы иашьхьеит. Аамҭагьы такәы инаскьахьеит, ицароуп, излацозеи? Ршьапқәа иеиҵаргаҳом.

«Ҳаи, Самсонхеит, уанааиуаз зшьамхы зыҵԥраауаз, аха-ҵагәы зызҭаз, иухьзеишь, уҟәиҭшәиҭуа утәоупеи?! – ибжьы наиқәиргеит уи аԥшәма.

Шаҷ днеин аҭҳамц аҷы иԥхьарца аакнихын, инапаҷы иааникылан, иааирҷыжь-ҷыжьит.

Самсон иакәымзи иара еиҳа иидыруаз. Мчыла дԥеиргылеит.

«Смахәҷа аанкыл ирҕәҕәаны», – инаидиҵеит иара. Ииҳәаз ҟаимҵар иуазма, уи имахәар а-Жәанба ииркит, а-Жәанба имахәар – а-Ҟалгьба. Иркәашарац ауп уи зыҡаиҵо, аха иуркәашода, рыԥс хәыҷқәа ҭыхны игылоуп.

«Сарма иақәыршәаны, шәшьапқәа шьҭыхны шәыԥала», – иҳәан, адық-чыққәа еивагьежьуа акәашара иналагеит.

Аҳәы даабрыр, «ҳаи, абааԥсы» ҳәа днаиҵаҳәҳәауа, саатк ирзынаԥшуа убра еивагьежьуа иқәын… Еиҵаршәшәаны инаганы инҷеыжәырҵан, аԥсшәа раҳәаны ашҭа инҭыҵны ицеит.

– Оумаҵәҟьа рзиуит, алухи, – даацәажәеит Шәлеиман ажәабжь еиҵазҳәоз иахь днаԥшуа.

– Урҭ изеилымкаауа дыҡазма? – иҷеналаирхәит Мақьҭаҭгьы, – мыждахәҳак иакәын удыруоу уи Шаҷ ҳәа иҟаз.

– Акры еилыркааузар, еилыркаартә иақәшәеит, – инациҵеит аҵыхәтәаны Шәлеимангьы.

Убри аамҭазы ашҭа дааҭалеит асҭаршын иусқәа назыгзоз Алдамыр,араионтә комитет аинструктор дицны. Рыҽеқәа афақь рҧынҵа икылҟьо, амаркыцьы ргәыҵатата, иубон иааҧсаны ишыҟаз. Ҷкәынцәақәак неины иааҽеыжәырхит, рыҽеқәа ныҧхьаркит. Ауаа ахьтәааз ианаарылагыла, иҩархаҵгылан инадыртәеит. Ҧыҵраамҭак ус еицәажәон, нас Алдамыр ихылпа ғағазә, уажәы-уажәы ицәа дҭасуашәа, дҩагылан ауаа дынрылаҧшит.

– Арахь шәааскьа, – иҳәеит ашьҭахьҟьа итәақәаз рахь ихы нарханы.

Урҭ маҷк рҽааидыркылеит.

– Шәыпшижьҭеи акыр ҵуазар ҟалап, ыҟами... – уажәы-уажәы деицәкьысуа ацәажәара дналагеит Алдамыр, – аха иаҳзалмыршеит, унеиуеит анхаҩы иҷы – иаага, исыҵа мацароу?.. Ус иҟалом, фырҧьанқәакгьы укыроуп, мап-чап уҳәап, аха заҟаҧьара иуҳәауазеи...

– Мап укыртә, афы укыдиҟьома, иҧхашьарами! – иҷы варала ирхашәа даацәажәеит Мақьҭаҭ.

– Анхаҩ игәы уасыр ҟалом, ҵасым, иҧхашьароуп, ыҟами...

– Ҵасым ба? – аҟырҟырҳәа дааччеит зхы ҟәазҙа ашьҭахьҙа итәаз.

– Черный смеялся... Аиеи, убри ауп иқәнагоу...

– Ее, убаашәт, иуҳәаз ауми зынҙа исзымдырҙо.

– Иудырцәап, усыкәахшаны ауп ишудыруа, ыҟами... Аиеи, – ихаҷгьы амца нықәлан, изпаҵакгьы аҩада икыдыххалашәа иҟаз аашаҟьшаҟьеит.

– Абзацәа ҧсын, апсцәа гылт, – иҳәеит Ҟазылбақь, ҵынч ишиаҭәаз еиҧш.

Дзыҩза дрылаҧшуа Алдамыр, ихылпа ғаға ааихихын, ирҟытцымыҵуа икын, иҟырҟы ҵрыцкьаауашәа ацәажәара дналагеит:

– Ишыжәдыруа еиҧш, аҩызцәа, ҳҭәылаҷы аибашьра ду цоит...

Агерманиа дҳақәлеит, ыҟами... Қыҵеи қалақьи иҩыхит, иишьуаз ишьит, иаанхаз ахәура иҵеицалт. Арахь анцәа дааумышьҭын, мамзар...

– Ҳаанирҵәаҙоу?.. – даахарахаԥшит Ардашьын.

– Мамоу, унижьуеит. Абри аҵла амахәаҽы укәалкәало укнеиҳауеит, уажәыгь иузымдыруазар, ухы иухагылоу башаҙа иухагылоуп...

– Схы уаламкьысын. Схы... Ииуазеи афуҟаражә...

Егьи ари ииҳәаз илымҳа инавижьын, сыхшыѡҵак иҵегь исырҕәҕәап ҟаиҵан, аҽынаирхеит: – Ҳашәа рхаԥыцқәа хны, ргыгцәа ргыланы...

– Ох, ох, ох... – аҵәы налеиҵеит ани ахҟәаз.

– Зҽы аус ҳамоу зынҙа дбааԥсуп, дбааԥсуп акәым, дқәыцьмоуп, абга дақәтәоуп, ыҟами...

– Ус убахьоу?

– Дыбгоуп, абгагьы дақәтәоуп уи Гитлер асволоч кыдыззалашәа иҟоу, – иаашьақәирҕәҕәеит аҵыхәтәаны.

– Абга дақәтәандаз иубаргәызыз, ашәиҵышә днарышьҭуамызт, длышьҭагәа дыркуан, – днеиҽаԥахт ани ачкәын ахҟәаз.

– Абга акәымзар, дзықәтәоузеи, уара уи антифашист ҙыргагашәа иҟоу, – иҳәеит иара ани «анти» ациҵар еиҳа иҕәҕәаз ҷьышьа?

– Уара, иудыруоу уи ажәа иаанагауа?

– Ыы, изуазеи изымдыркәа, уара уоума еиҳа издыруа нас?..

– Абзацәа ԥсын, аԥсцәа гылт... – иҳәеит Ҟазылбақь, ихгьы ааирҵысит.

– Ацәа уцәоуп иуҳәарыз ҳәа, – ҭыԥ иитомызт ани ачкәын, цасҳәа дҵәылихуан, диҟәаҵуамызт.

– Ицәа уцәаханы ижьы ужьхааит, иумуазар, ыҟами...

– Иажәа ишәырҳәеи, уара, изакәызеи иҟашәҵо, – дынрыбжьаҟазеит Шәлеиман.

Асҵаршын иусҟәа назыгҙо Алдамыр азныказы дааҭгылеит, иҿааирҵынчшәа ааҟаиҵан, иблақәа паҕьҙа ауаа дынрылаԥшит:

– Ҳыҳ, уԥши уара... – дааҕьуашәа ааҟаиҵахт иара. – Ишәасҳәарц исҵаху убри ауп, афронт иаҽагыланы еибашьуа Ҳар ҟаԥшьаа ацхыраара рыҵатәуп... Абри аѡыза аамҵа хьанҵа

аан, дасу иҳалшо ацхыраара ҟаҳамҵар, аҽенышьыбжьонҵәҟьа ахьымзг аагоит, ыҟами…

– Ахьымзг аҿы ҳшынхо удыруазар, хар амаҙамызт, аха…

– Хьымзгыми нас, Мақьҭаҵ, ҳар амаҷ азын еиҵахар. Ҳрыцхраароуп, иҳалшо акаҿы ҳхы ҳамшаҭароуп, ыҟами…

– Ацхыраарақәа иагьакуп, иагьыѡбоуп, хыла иарбан цхыраароу иаҭаху, ахьз, ажәла? – дыниазҵааит Ҟазылбақь.

– Уи, Ҟазылбақь, сааукәахшоуп, ыҟами анаа…

Убри аамҭазы апартиа араиком аинструктор дѡагылан, аҧхьаҟа дааскьеит. Инацәхыҧ имаҟахы инавеиҵан, ҭынч иажәақәа рҿааирхеит: – Иуҳәаз раҳаит, утәа, уҧсы ааиҭоукып…

Егьи инапқәа неивиган, ихьыз изымдыруа, днеины иҵыҧ аҿы днатәеит.

– Ажәлар шәхаҵкы! – иажәа ахы ааиртлеит иара, – ишыжәбауа еиҧш, аамҭа цәгьак ҳҭагылоуп. Аҕа ацә аҵыхәа еиҧш ҳтәыла иҿынагәылаихалан арахь акырҙа дааскьеит. Ашьха акаҵәарақәа рҿы аибашьра ҕаҕәа ыҟоуп…

– Ҧсҳәы дҭалеит ҳәагьы рҳәауеит, ииашоумашь, дад, убри? – иажәа налеиҵеит Ҟазылбақь.

– Аиеи, уи абрахь агаҿахь дкылсны, Бақәанҙагьы днаҙарц игәы иҵан, имаҙақәеит акәымзар. Ижәдыруеит, ҵыпх ашықәс анҵәамҭазы Сталинград аибашьра ду иҟаз. Шаҟаѡгьы тҟәаны иргада, аинралцәа инадыркны, Ҳар ҟаҧшь еиуеиҧшым афронтқәа рҿы аҧыжәара шрымоугьы аҭагылазаашьа бааҧсуп. Аҕа иҿазишәоит аҿышьақәырхара, ақәыцьма еиҧш аҟаҿыхәа дыцхауеит… Ацхыраара ҕаҕәаны ирҭахуп иахьа ҳар, ишәхылҵны ицазгьы шәыцкәынцәа убра игылазароуп. Зхы ақәызҵазгьы шаҟаѡыда…

– Жәаха Аѡзаа рҿы ашәҟәы еиқәаҵәа кылхх иаакылсит, – даацәажәеит Шәлеиман, – игылашьа бзиан, Ҳазгьери иҷкәын Мышьа, аха иаҳкузеи, баба… Ҳгәы ҳҟычроуп, ишҧаҟаҳҵари, алаҳа далыѡрны иауихьх, аибашьраҿы дҭахеит.

– Уи имацара иакәындаз, убас ашәҟәқәа ахьроухьоу рацәоуп… Ажәлар шәхаҵкы, иахьа абраҟа шәыззеизаагаз абри ауп, Атәылахьчара акомитет ажәлар рахь ааҧхьара

иҟанаҭаз иныҟаныҟәаны, ҳтәылаҷы зегьынҵьара аусуцәа, анхацәа, аинтеллигенциа уҳәа дасу ирылшо аҳәынҭқарра иаларгалоит, аԥара-шьара зҳәаз еиԥш, ирацәоуп ацхыраара иҟарҵо.

Уажәраанӡа зцәа иҭаҟәырны итәаз Ардашьын, ихылԥа ԥраал ду ибла гызмалқәа ирцәыҵырԥшуа, ҟыҳы-ҟыҳы ҳәа иҟырҟы ҭрыцқьаауа, амаг зылхәҳәо иҟаз иажәақәа рҷаархеит:

– Уара, ак шәасҳәашан, ани шәаб хазынахә ду ҳааӡа-ҳахьча адәы ҳақәызҵаз ҳәа еснагь зыӡбахә шәҷаку ирахә-ишәахә ыкәӡаама, ирылалазеи, иҷуахьад, иԥсаса, ҵаара ԥхашьарам?

«Ԥыф-чыф» дырган, ашьҭахьҟа шьоук нцәыҵаччеит.

– Анцәа ицәымҕахәу аӡә иакәымзар, ҷеаӡәы изыгәағьуам аҳәара, – игәынамӡара аарԥшуа даацәажәеит Шәлеиман.

– Аҵәылаҵара араҟа иаҭыԥны избом, иуҳәаз ахы ахьцо ҳзеилымкааууа ҳаҟам, аха уи аҷеазны ҳалацәажәап, – иааргьноуп аҭак шыҟаиҵаз Ардашьын иахь аинструктор, убри ашьҭахь иажәа иацҵаны иҳәон иара, – ихьаҵны идәыкәлаз аҕа ииааимԥыхьашәаз нирҵәоит, акы деигӡом. Аӡәгьы диеигӡом... Афронти атыли реимадареи реицхыраареи роуп Ҳар ҟаԥшь риааира зыбзоурахо. Абри зегьы ирдыруазароуп, еилкаангьы ирымазароуп.

– Ииашоуп, ииаша.

– Асамарҭал уҳәеит.

Ардашьын ѡаԥхьа акамаршша еиԥш ицәа дынҭаҟәрыхт.

– Тсеи еихаӡеи рҵысны иҳажәлаз ҷыкәбалла ухыс-хысуа узырԥылом. Иаҭахуп аҳаирпланқәа, атанккәа... Убри аҟнытә, атәылахьчара афонд азы иҳалшо алаагаларoуп. Иҳаѡсыз амчыбжь азы Аҧандара ақыҭан, Ҳәатышь Алықьса, нхаѡ бзиоуп, дыжәдыруеит...

– Дҳамдыркәа, аԥсшәа бзиа ҳабжьоупеи... – днақәшаҳаҭхеит уи иихәаз Мақьҭаҭ.

– Ажәа риҵеит шәнызқь мааҭ аԥара шалеигало ала, хыла аҳаирплан ҟаҵара ахарԥьтәқәа ирызкны.

– Аферым.

– Иххьзгеит.

– Ихаҵкы сцааит...

– Аԥара мцхәы имазар, сара иситәар сыѡны снатәаа-аатәымгәозеи, – шҳамк нарҽишьхт Ардашьын, иблақәа ҭакәиҙа дахьтәаз.

«Ааи, афы диҟааитеи, дабаҟоу ани амѡа иқәу?» – игәы дынҭахәыцит Ҟазылбақь. Нас иажәақәа рҽынаирхеит: – Уароу? Шә-нызқь ракәым инеиҳаны иурҭаргьы зхы изахәо аҙә уакәым.

– Мазеи ча, – днақәшаҳаҭхеит уи иихәаз Ҳаԥьараҭгьы.

– Шәара сышәмааҙахьеи анҭәажәқәа...

– Хар умаҙам, амала уи пату ақәызҭо, еилызкааua дабаҟоу акәымзар...

– Иара убас Лыхны ақыҭан Хеиқәы Қсыс 80 нызқь маат акы-ѡба ҳәа иԥхьаҙаны инариҭеит...

Ааигәа вагонла аҽеқәа, арахә уҳәа ахьдәықәырҭоз ҳраион иалҭызгьы маԥымкәа ирылан.

Шәлеиман дахьтәаз илабашьа днақәыгәгәашәа ажәа налеигалеит: – Иуҳәаз ҳаҳаит, баба, кыр ҳалшозар хеиґьашьа ҟаҳҭом.. Ҭыпҳ сҽы аласҵеит, уи азын аҙәгьы ажәак исмырҳәаҙеит. Цә-маҟак сымоуп, ианаҭаху инеиааит, ирхызбаауам...

– Шәыххьзгааит, дад, абра иҙырѡуа, ауаа заманақәа шәтәоуп, ажәѡан иалоу аҳәыхә амҭәыжәѡақәа ахҙы алшәар здыруа, ишәықәнагоу исҳәауазеи, ҳаибашьцәа рыцхыраара ҳара зегьы иаҳуалпшьаны иҳаԥхьаҙоит. Акәыт иалшо акәтаґь ҳәа саргьы убраҟа сыхәҭаа ыҟазар сҭахуп. 50 нызқь маат аԥара алазгалоит, дадраа, – иҳәан, длатәеит Ҟазылбақь.

Шәлеиман, Хаԥьгәат уҳәа уи иҟаитҵаз азын аԥьшьара иҭауа, ирҳәауан аринахысгьы рхы ишамеигзо, дасу илшо шыҟаитҵо.

Аԥсҙы зҭыѡуаз, зылахь еиқәыз анхаѡ иашҭа знымзар-зны агәырґьара ҭыѡраны ишыҟоу азын агәыґра рыманы еимлысит усҟан уи аизара иалахәыз анхацәа.

XX

Аԥшәма иҽыгәкааны иԥсуашәа, аблақәа ҭраа игылан ахьатә кәасқьа, шаҟантәгьы уи даҵаиахьаз, даҵаԥхьахьаз.

Ушьеи иареи чакра ианцоз ршьапқәа неилаԥсаны абарҭаҷы инышьҭалон, ашамҭахьы ианнықәлалак, иҩагыланы рыкаҭақәа, рфонарқәа аашьҭыхны, ашҭа иныкәсны, агәарабжьара иныбжьалон...

Ҭырбеи амҷырҟәарахь иҷынеихеит, иҭыҷҷа-ҭыҷҷа, абҕа ҭысҳаԥҳа, қдык ҵаҟа ишьҭан, урыс еихакгьы аԥынҵала убра иаларсын. Ҟәырҕьатәқәакгьы амаҵурҭа аҭзы авараҷы икыдгылан.

Ашышаанда днадгылан, дналаԥшит амхырҭа, аҧыкәреи шьапқәа ирықәҵәиашо иҩеиуаз аҟәыдқәа ҩахьан. Аҳәаахь инаскьаганы араҵлақәа игылаз акакан рҷассы ирҷан, рҟәыбара иаамҭан ожәшьҭа.

Ашәымҭаказы илаԥш иаатҵашәеит зхы ҭыкка зымҩатәирахь иҵаз ажәытә ҳаԥшьа. Ааигәа днеин дынҭаԥшит, икеикеиуа ицқьаҙа иҟан иара.

Аутра аҵкарахь Ушьа иаб атама еихаҳақәа еиҭаз, ԥыхьа еиԥш ииуамызт, такә иажәхьан, иҩанҭхьҙа, иныҵҩааны ицазгьы убап...

Ауразоуроу лаԥшыла иааимидан, ҩаԥхьа иҭыԥ аҷы днеины днатәеит. Ҳәыск акәкәыҳәа аҳаскьын иаамхо ааида иаван, кәытқәакгьы ҟәындшәындуа аҩнаҵаҟа ахәшырб илабылгьон.

Аатҵрахь ауп уҳәартә, аҙә иеимҳәабжь аагеит. Дук хара имгакәангьы калаҭк ижәҩахыр иқәкны ахҵыста даахытцит аԥшәма. Иҭааз асас дангәеиҭа, иеидара амаҵурҭа аԥхьашәа инаргыланы, днеины аҧсшәа наиеиҳәеит.

Аԥшәма иеимаа ҵарҧалақәа ааишьхны, ирҭаҳаз ахәшырб ҭыршәшәаны, зымҩа инаиргылеит. Ихылпа анааихих, ицәаакыеилыҧсаашәа иҟаз ихахәгәҙара, акан зқәыҳәҳәы иҟаз илахь иныкәпсеит. Илакыҵа ҭаҳақәа шәыта-шәытаҙа иҟан. Данцәажәоз ибла ҕракәа уажәы-уажәы рытра ирҭагьежьуан, иҷачы иҟаз ижакьақәа инапы нарылишьит.

– Дыԥшит, дыԥшит, аха имааит ахозиаин, – иҳәеит иара иидыруаз аҧсшәа хәыцала. – Гәдоуҭа ицашан... Апарикмахер иҟам ара.

– Аа... Дмааижьҭеи кыр ҵуама нас иара?

– Ԛба мчыбжьа, – инапалагьы инаиирбеит.

– Аус абеиуеи уи уажәы?

– Соча. Прорабуп, аԛнқәа иргылоит.

– Иҭаацәа абаҟоу?

– Иҭаацәагьы уахь иҟоуп. Ахәыҷқәа ашкол аҿы аҵара рҵоит.

– Анхара бзиа еиҿкааны ишәымоуп, дуцхрааузар акәхап иаргьы.

Инапсыргәыҵақәа аарҳәны инаиирбеит. Еиҟәыдды, амса рыҵачаԥа иҟан урҭ. Нас ибжьы ҭыгацәамкәа ҭынч-ҭынч даацәажәеит:

– Сара соуп ари ҟазҵо, иаауеит аԥшәма сабшеи мҿышеи, хәыҷык-хәыҷык аус ауеит, нас ара араскладушка аҿы ииоуп, аԥсы ашьоит.

– Ыы, ауаԛы данааԥсалак иԥсы ишьароуп, нас ишԥа?

– Аԥшәма – ибзиоуп, – ихысга нацәа ааиркьаԛын, – даацыԥхьаӡа маатк-маатк ииҭоит сара.

– Ҟоҳ, иҿехирҵәеитеи... Маатк аума уара иухәҭоу, иҵәԛаншьап еидкыланы изку.

– Иалысхи, агород аҿы иԥаҵа исеит, маатк иитеит, уаҳа иҭахӡам Миша...

– Ухаҵа бзиоуп, уара. Аԥсшәагьы цәгьамкәа иуҳәоит...

– Жәашықәса рыла еиҕьны идыруазар ахәҭан.

– Еиҕьны?.. Хар умаӡам, ԥьым.

Акраамҭа ҿымҭ-ԥсымшьа итәан. Ани аҳәыс, ааида иавхоз, ашәшьыраҿы иааин ихырсысуа игылан, аҵыхәала уажәы-уажәы амҵқәа аҟәцо, урҭ аԥынҵа ианталалак, ахы аԥырԥырҳәа иаҟьон. Акәытқәа ракәзар, ҭынч атәаха рымамызт.

Аҭынчра еилаго даацәажәеит Ҭырбеи:

– Арахь Аԥсныҟа даарц игәы иҭаӡами, Ушьа? Иихәауазеи? Шәача даанхаӡарц игәы иҵоума?

– Гәдоуҵа адом-отдых аԛны ргылара ианалагоз, ууаи ҳәа иарҳәеит, аха иара мап икит. Соча ацентр аҿы аквартира имоуп, иҳәеит, сашьцылеит, иҳәеит, акыргьы схашәалоит, иҳәеит.

– Ихашәало иазиуазеи, арахь иаб игәараҭа ккаӡа иантацәлак.

Аԥшәма ижәҩахырқәа ааирҵысит, уи сара сус иалоузеи иҳәарашәа. Нас иеимаақәа ишьхарԥо даацәажәеит:

– Стәаны сухәаԥшуеит, асас дахь устәаитеи. Аԥсуаҵас иҟалома, сааукәыхшоуп!

– Сара ссасҙам, сыбжа ари аҩнаҵа иааҙахьеит. Ушьеи сареи уажә маҷк ҳаицәыхҟьақәашәа ҳҟалеит акәымзар, ҳаиҩызцәа бзиақәан.

– Акы унамыцҳакәа уцар, уиашахом. Уаагыларoуп зны, ҳамҵакы.

– Ара уажәы аҩны сҩеиуеитеи...

– Ус иага иҟазаргьы... ухы схумбаан, аҿакала еилыскаар ауеит сара.

Ҭырбеи уи уаҳа иамеимкит. Дихьынкәакәало димкит, дцар анцәагьы иԥьишьомызт... Ибҕа аҵла шьапы инкыдиҵеит.

Ари агәараҵаҿы зегь еибгақәаны ианыҟаз акәын. Ҭырбеи шьыбжьышьҭахь ашкол ахьтә ианыхынҳә, ишәҟәқәа ныԥхьеикын, Ушьараа рахь дналбааит.

Амҙырхаҿы иԥылаз абдуи андуи ашәшьырахь днарԥхьан, убраҟа итәаны еицәажәоп. Уи абраҟа дзацәажәоз абыргцәа ажәабжьыс ирзымдыруаз ҳәа акгьы ыҟамызт. Ажәа еимазкыз, згәы цәибаҟьаз ашколхәыҷқәа инадыркны, еилалаз, еилыҵыз уҳәа рҟынҙа, изламцәажәоз иҟазыз. Аха уажә уиаҟара рҿаларгаломызт, иҟәиҭшәиҭуашәа итәан, иаахҵәаны иуҳәозар, ргәы алаҟамызт, рыҷкәын еиҳабы (Ушьа иаб), аибашьра шеилгахьазгьы ихабар раҳауамызт...

Рыҷкәынзаҵә арра данырга аҿены дхынҳәны дарауазар ҳәа ихьҙала ацәҵыс адәы иқәҵаны ирымаз ақьаф кыдыззала, ахы аԥырԥырҳәа иҟьауа афасара илан... Аҭакәажә, аҵара згәы ззақәымкуаз, ихьысҳау, иныгәнысуа есымша агантә иаауа арҵаҩцәа ааҙаб шырхырго, ақыҵа еиҳабыра рахьынтә уи аус ахылаԥшра загхаз уҳәа зегь анҭылҵаа ашьҭахь, лыбла ацәажәа ыртаԥтаԥуашәа дыниазҵаанит:

– Нан, Ҭырбеи, Агаҟа уанцо Гәдоу урны амардуан уахьыҩаҿагыло, аҿаԥҟарақәа руакы аҿыбганы зымҩа икажьуп, изыԥхыҡәу изыҟарымҵозеи, рылаԥш захымзеи ақалақь гәашәс иамоу аҭыԥ ԥшҙахә?

Ҭырбеи иахиҳәаара изымдырит, уи иаргьы ибахьеит, аха ожәараанӡа иҟамҵакәа иаанханы иахьыҡоу, уи зыхҟьауа ҳәа акгьы изҳәомызт аҟнытә зынӡа ақәҷимҵзеит.

– Нас, уа аӡә даҷҟьар ҟалоит, ахәыҷы дыҡоуп, аду дыҡоуп. Амҩасцәа рацәами, нан... – лыхшыҩҵак анагӡара даҷын лара.

– Аф бҷасны анцәа бысирбааит, бусс иалоузеи, – иааизымычҳазт абырг, иԥхәыс дналықәцәкьеит.

Ҭырбеи зныкыршәа ркәасқьа абарҵахь днаԥшит, илаԥш иаатҵашәеит амардуан амҷтәы маакыра иамаз аҷыҩрны иҟьаҟьаӡа ҵаҟа адгьыл аҷы ишьҭаз.

«Аӡәы ибла аҭәиц ихыз ибон, ибомызт ихаҵа ибла акды ихыжьлаз», – дназхәыцит ари ажәаԥҟа арҵага шәҟәаҷы дзыԥхьахьаз, иқьышәгьы ачча аақәххит. Ушьа дыниазҵааит, диҵахны дышнеизгьы реиҳәеит, аха дара ҵак ҳәа акгьы ҟарымҵеит.

Убри аамҭазы рахәқәак абаҳча аҵыхәахь иаацәырҟьацәырасит.

Ари абырг илаԥш иҵамшәар ҟалозма, иааигәара ишьҭаз иеигәышә аашьҭихын «ыы, шәгәарымлааит» ҳәа, дыҭраҟәҭраҟәуа уахь иҷынеихеит.

– Аԥхьан амардуан атәы анцәырызга, омашәа иубазар ҟалап, – даацәажәеит лара, – абла иабоит, агәы еилнакаауеит, арахь рымч ақәхом, уи ҩакуп, аха ирбоны, рымчгьы ақәхоны иавсуазар, уи шԥеилкаатәу?.. – Ҭыҭрактәи лҷымҭра ашьҭахь, инацылҵеит, – ҳаизҟьа агәарԥ ҳақәыжьзар еиҳа еиҵьымзи, ҳаҩны аҷышәҵа абанс иҟалар еиҵкьыс. Изылшоз наҳхыҵны ицеит, арахә иреицәоу абора иазаанхоит ҳәа иаҳурҟатәозеи исаҳәишь, сааукәыхшоуп. Смаҵа сызкәырбану иааҳагхар ӡык наҳаиҵоит, илуршозеи уаҳа?

– Иҩышьҭыхны анадҵара азыҳәа мбатәык аҵахызу?

– Иажәит, ихәарҿехеит, ҵәымҕ иазынкылом, шьҭа иԥсахтәуп.

– Габрушьараа нашәыцхрааргьы ҟамлозыз, иаҳҳәеит ҳәа...

– Урҵ ҳаха рызҵада, уан рыцҳа?..

– «Аа, аи!» ҳәа ладантәи ибжьы ааҩуан абырг.

Аҵакәажә лхы ҩышьҭыхны уахь днаԥшит.

– Илуршагәышьозеи уажәшьҭа, иахьатәиума… Пыҵк наҳҭшазаргьы, ҳаԛкәынцәа ргәырԝа ҳамхәаҽеи…

– Ус шәгәы кажьны шәымцәажәан, зда ҟамлац акгьы ыҟам, ижәдыруазеи ихынҳәны иааува шәрыланакыргьы, – лгәы ныҟаиҵеит уи аҭакәажә.

– Зыԥсы ҭоу ҳара ҳрылахәны ҳҟаларцу, нан?..

Еиқәышьшьы иаатәеит ԝаԥхьа, аӡәгьы ҽиҭуамызт, аҭакәажә лыблақәа аацәаакын, лԥыраҳәа аҽацәала иналырбеит.

Абаҳчахьгьы аатынчрахеит. Аԥшәма арахә наҟ инҭцаны аанда ахьуашәшәыраз иҟаиҵозар акәхарын, ишьҭыбжь ҳәа газомызт.

– Ушьа макьана даарушь? – дҵааит зныкыршәа Ҭырбеи, дшыццакуазгьы лгәы инықәишьит.

– Адәқьан аҽынӡа дҳашьҭын, чак шьақарк ааигарц ауп, имоургьы здыруада, аха…

– Иацы ахәылбыҽеха иҟан, иахьагьы иҟалозар акәхап, – иналаҭеикит иара.

– Дыззуҭахыз, нан, Ушьа?

– Ус, аказын дыстахын, – дааԥхашьашәа ауп уи арҭ ажәақәа шиҳәаз, иӡамԝақәа аакаԥшьхан, наҟ зымԝа иҽгьы наирҳәит.

Ушьеи Ҭырбеии еиқәлацәан, аха егьи иаԥхьа далгахьан ашкол, Аҟәа аиндустриалтә техникум аҽы аҵара итҵон. Апсшьара аамҭақәа раан урҭ аҳәыҳәқәа реиԥш иҟәбаҟәшәо еицын, зҭалара ҳәа амшын ахь еиццалон, хәылбыҽехала ихынҳәны ианаауаз, аԝны ианеилахамыз, аамҭа анрымоу рқыҭа акалҭ аҽы иҟаз аԥсшьарҭа ԝны аҽы инкыдгылон, акиносахьа иахәаԥшуан, аԥара анрымамыз, инхәыҵкәраа-аахәыҵкәрааны уахь инҭалон. Мамзаргьы ааигәа-сигәа игылаз ҵлакы ихәнаны инықәтәон. Аҟарул ҟадыць иакәын урҭ уа иааазмырбуаз, ашәыршәыр бжьы картҵәо иааимирҟьон. «Шәабаҟоу, уара амӡышәақәа!» – ҳәа дхарахаԥшуа даарыҵалон, ааигәа ашьапахьы иқәтәаз налбааҳәаны ирқәасҟәасуа ашҭа иҵыганы инауижьуан.

Лассы-лассы, арантә амузыка бжьы игоз ақыҭауаа аарлахҽыхуан, еиҳаракгьы хәылбыҽехала акәын уи анаарылаԝуаз. Зны-зынла Ушьеи Ҭырбеии ирымаз ахәыҷала

рҽеиҷкаааны, рхахәы ырбааҙаны, шәымцан, ишәусхәузеи ҳәа ишрықәыхҳәхәоз рҷылархон… Аԥсшьарҭаҷы ианлеилак, акәашарҭа азаааигәара ганк рыҽнаҭаны инагылон…

Сабшак азын Ушьеи Ҭырбеии ҭитәқәак рыманы агаҟа ицеит. Шьыбжьышьҭахьынҙа инхеит абазар аҷы, аха ирулакгьы идырхәҳаны ишаауаз аҙы рҽеынҭшьны, ркаҵкәырқәа ныԥхьакны аԥсшьарҭахь иҩхалеит. Ашҭа инҭалоны еиԥш аан, ани аҟарул ҟадыць даарысны иааникылт. Иҳәауа-ичауа рыҽеимхны ауаа рыжәпара иналалеит, акәашара иналагон…

Амузыка зны танго ихәмаруан, аҽазны факстрот. Вальс анаҷарҵалак, ԥшьаала икәашоз, иқәгьежьаауа ихиаала рҷынархон.

Амузыка анааихсыҕьлак гәыԥ-гәыԥла рыҽшаны наҟ-ааҟ инагылон. Аҷар ракәын араҟа еиҳаракгьы иубоз, алаф еибырҳәон, ихәмаруан, иччон. Ҩаԥхьа амузыка анаацәырҵлак, арԥарцәа дасу рыҙгабцәа рыманы иныкәлон.

«Шәзымкәашозеишь, шәара?» – раагәара игылаз ҳәсахәыҷқәак ихҭаркит.

«Наскьа ҳгыланы ҳрыхәаԥшлар еиҳа еиҕьаҳшьоит», – инараҵеикит урҵ Ушьа.

«Уааишь, уааишь», – аҳәсахәыҷқәа руаҙә имахцә данкны днықәлеит… Уи лҩызагьы Ҭырбеи дналыԥхьеит.

Егьырҵ акәашацәа аҙәы ижәҩахыр днахьысыр «саҵамзааит» ҳәа днахырхәон…

– Нан, ашколаҷ аԥышәарақәа макьана ирылгахьоума? – ихәыцра ааиԥылҟьеит аҭакәажә. Абар, ожәшьҭа атцыхәтәа еидыркылоит, аушьҭымҭацәа атцыхәтәантәи аекзамен рыман.

– Сынтәа иалго урылахәума, нан, уара?

– Мап, сара ҳаԥхьаҟа ауп саналго.

– Убрыгьы лассы иааудымгылашеи, ԥшҙала иахьҙаша, – днаиқәныхәеит лара.

Убри аамҭазы Ушьа агәашә дааҭалеит.

– Унан, рыцҳа, унзырхазеи? – лҳәеит днаиԥыланы, уи иикыз арҵмаҟ имхуа.

Инапы анааҭацәха, Ҭырбеии иареи неилаҵәан аԥсшәа еибырҳәеит.

Ҭырбеи дзызнеиз шцәыригара издыруамызт, иҩыза иакәын, дизааигәан дицәыԥхашьо дыӄамызт, аха ҳәашьагьы изаҭомызт, длак-ҩакуашәа дизыԥшуан.

– Ӄоҳ, исхашҭыз, иудысныҳәалоит

– Изакәызеи, уара, исыдуныҳәало?

– Анаҩстәи акласс ахь уахьиасыз.

– Сиасшәа ӄасҵеит... иалгаз уаха ахәылԥаз рымоуп, саргьы сцар цәгьа изымбазт...

– Умцои, нас.

– Умаалои, Ушьа, уаргьы.

– Аха сымаҙам, чертиожӄәак санаауаз иаазган снарыдтәалароуп, ашәахьазын имазеины исымазароуп.

– Бзиоуп нас... Амала аказын суҳәарц сҭахын, – изжәҩак инапы нахьырс даацәажәеит иара. – Исураандаз укостиум, шьаҭатә ҽеикгьы сымам аха...

– Иунышәо иӄазар, иуеиґьызшьода, санду илоуҳәаргьы иулымҭоз...

Азалахь еиманы иҩхалан, икостиум ҏееины, иеимаа цәаԥшьқәа газеҭк инылаҳәаны инеиқәҵаны инаииҭан, ҭабуп ҳәа наиаҳәаны иманы дцеит.

Ахәылбыҽеха Ҭырбеи ашкол аҿы данҩеи, иҩызцәагьы ааихьан. Ахәылԥаз ахьымҩаԥысуаз акласс аӄны атәарҭақәа инарыха-аарыханы, ҭбаатыцә еилырганы иӄан. Абжьааԥнеиԥш акәымкәа, араӄа иеизаз аушьтымҭацәа рҭагылазаашьа, иара ус ргәалаӄара зынҙа даҽеакын, рыхәмарра, ргәырґьара хьаакгьы анубаауамызт.

Ница Уасил-иԥҳа маӷк аӄара дагханы ауп дышнеиз, иаалыдибаҳәалт иаразнакы, илдыркыз ашәҭқәа аԥенџьыр ахаҿы иқәгылаз ажәытәеи апатефон азааигәара иныкәылтцеит.

– Асасцәагьы шәҭазаап, – лҳәеит арҵаҩы. Ҭырбеи иҩызцәеи иареи лылаԥш ианааҵашәа, – уанҩеиуаз збон, ибжьы ааиргап сгәахәын, аха заҵа исмаҳарыз.

– Шәцахьаз ҷьысшьеит, – иналаҵеикит дыԥхашьа-ԥхаҵо дахьгылаз иара. Уи аҩыза икостиум ҿыц ишәыз ицәа ианышәон, аԥшшәахәы цәгьала инаалон, ишьаҵатәқәа ракәзаргьы, рԥышәқәа хьарҽены, иҵӄьаԥс-ҵӄьаԥсҙа усҟантәи

амодала иҟатцан. Ихахәы ԝызԥшшәыла ирцәаак иԥхьаҳәаны, бзиа деиҿкаан. Иԥынтца илахыкны иқьышә аҿы иԥатца ааинышәшәылахьан.

Ница Уасил-иԥха Ҭырбеи ашкол иалгаз аҧкәынцәа дахьрылубаауаз акәу, ҽакалашәа лылаԥш дыцашәон...

«Аригьы уихәарҭам, икостиум, иара...» – лгәы дынҭахәыцын лыблақәа хааʒа днаизыԥшит. Нас, ҭынч лқьышәқәа еиқәырԥшʒа даацәажәеит:

– Шәеилашьшьы шәымгылан, шәыхәмар, шәычча. Шәнапқәа еибашәыркы... – Актәи, аԝбатәи аклассқәа рҿы иантәааз идлырцахьаз ашәак ҳәауа еикәшаны икәашон. Зных чабракаршә ҟарцон, ҷкәыни ʒɣаби рнапқәа еибаркны ԝыцьа-ԝыцьала инагылон, атунель ихәыцԥуашәа аʒәи-аʒәи ҭибагауан. Инеимда-ааимдо ажәеинраалақәа ирыԥхьон.

Нас, апенџьыр ахы иқәгылаз апатефон апластинка наҽарцан амузыка аатнарҟьеит. Агәыр бжьысзу здыруада, абжьы уажәы-уажә иʒуан, ма иҷахьа-хырвырʒа иуаҳауан, аха усгьы иазыʒырԝуан.

Арцаԝы днеин агәыр аалыԥсахит,абжьгьы иаразнакы иаацқьахеит. Аркәашага ахкқәа анынаҽарцалак, аʒәиаʒәи неибаганы икәашо иаақәлон. Ница Уасил-иԥха Ҭырбеи иапхьаҟа данааи, дызцыкәашоз апҳәызба даҽаʒәы дынимаданы, дынлеихырхәашәа аакатцаны, диманы даақәлеит. Апхьа маҷк днақәымшәазт, аха нас хәыҷы-хәыҷы иҽаршьцыла, иҽарнаало длыцкәашон.

– Аферым, акәашашьа удыруазаапеи, – лнацәкьара кахәхәақәа ижәԝахыр инықәтца даацәажәеит лара, – иабаутцеишь, цаара ԥхашьарам?

Азныказы ҿимҭʒеит, дааихәлахеит, апсшьарҭаҿы ауп ҳәа ҳәашьасгьы имааз!

– Схала, – иналатеикит, ԥытк данаааиԥхьхәыцаа иара.

– Ухала? Сужьарц уаҿуп, ус ами?

– Ишпа, шәа шәызжьону?

– Мамоу, абзиара удкылоуп.

Атцкарахьшәа инеины ианықәгьежьуаз иааидыɣәɣәалеит, уинахыстәи акагьы игәалашәом, ԥхыʒ хаак дҭанагалазшәа

акәын ихы шибоз. Ларгьы, иззы иахьагьы илзеилкаауам, митәык лҽиҟәылҭхомызт...

Танго вальс иаҧсахит, араҟа маҷк аҟара ицәуадаҳхеит, ирццакны атакт иақәыршәаны, хиаала икәашатәын, иара уи дақәшәомызт, ашьҭахь лара иаҭакны, лшьапала, лнапала ирбо длыркәашон.

– Иага ҟастцаргьы ари вальс сара самаҭәам, самаҭәатцәҟьам иаахтцәаны, – даацәажәеит Ҭырбеи, ирҵаҳы лыбла дхыҧшыло.

– Укавалерхеит шьҭа уаргьы, – дахәыҭхәыҭит илымҳаҟны лара.

Ус ишыкәашоз ҽаҙә иахь дниасит, инеиҭак-ааиҭакуа икәашон ҳыцьа-ҳыцьала, нас ҳаҧхьа ахәмарра иналагон. Акраамҭагьы агәыргьашьҭбжьы акласс идәылыҳуан. Ашьҭахь аддыҳәа индәылибаҳәа ицеит.

Ҭырбеи убри ауха ирҵаҳы аҳнынҙа днаскьеигеит. Дыҧшны ибон иххаҙа луадаҽы ацәашьы шакыз, уажәы-уажәы аҧенцьыр аҽы ицәырҟьа-цәырасуан уи лыгага. Ахышә днагәҭасын иаалыртит, ашәымҭак азы илаҧш дныҵашәеит, алашарагьы нҭааит ауадаҽы.

Ҭырбеи амаҵурҭа ашә данынхыҵ Мышьа абысҵа ахәара даҽын. Афҳы хаачкәакәараҙа иҧынҵа инҭасит.

«Дагьанбахьҙеи?» – ааигәахәт иара.

Абысҵа ачанахкәа ирынҵаны аишәа лаҟә иныкәиргылт. Ачуан наҟ иныҧхьакны, ашә ааиххит. Аҵәы иахаҵаны иизыз ажьҵаа даахеит. Анашарҵәы, апомидор уҳәа, ҧхәыс бзиак ицәырылгоз ахьшьтәы уҳәа, ачанах гәаҳакәа ирынҵаны аишәа икәгылан. Рнапкәа ҙәҙәаны рхәы инахатәеит. Акрыфара напы адыркуаны еиҧш, аҵәца ҵаҕакәагьы ааҧхеиҧхеит...

XXI

Амрагыларахь ала иҳашьҭыз ахәы ҳарак икәгылан уажә дара. Абрантә ныркә-аарцә зегь рбарҭан. Рҽаҧхьаҵәҟьа, митәык ихарамкәа, аҧенцьырқәа агәылаҧыҽеы, ашәкәа ҽыҳрны игылан ажәытәәи ауахәама. Ашьҭахьтәи аган абна

илакны, аҩаза аҿыкәкәа ақыҵа иалаԥшуеит уи, ԥсабара аҳарбарым рҳәауашәа, ашәчи амыҕи ихҩаны ирымоуп.

Аԥхьаҟа, ԥсыуа нхаҩык иашҵа иаҵанакуа аҟара, дәҳәыԥшны инашьҭуп, уа иқәиааз аҳаскьын цәаҳәа-цәаҳәа ирхны ишьҭоуп, шамахамзаргьы еилҩаахьеит.

Арыҕьарахь ахәы ҳаракқәа ахагылоуп, алада иаатуп, лахьхьи ԥьара, ақыҵа еиҩызшо алента еиԥш, ипахәанцалеиӡа, илакьылакьуа илеиуеит аӡиас. Арантәи даара бзиа иубарҭоуп ашҵақәа, аҩнқәа, абаҳчақәа... Ҭасраҟәа аҳабла иахчынгоу ахәы аҩԥарақәа урыбжьыԥшны иубоит иказказуа амшынгьы. Уи уажәы иҵынчым, агәы ихубаалоит аԥырцә шкәакәақәа, аҵкарахь улаԥш иаатцашәоит аҕба иаҳәак иаҟараны, уи уажә мраҵашәарахь ахы рханы ицоит, ицоит...

Аҭәархырсҵа иқәланы рҿаархеит урҭ. Иааԥсангьы иҟоуп, зны амҩа ахы ахьыркыз аҟнытә иаауеит. Амыҕ захаԥаны, имахәажә-шьахәажәха, аҳәаа зҽадкылашәа игылаз амжәаҵла ианазааигәаха, маҷк иааҭгылеит.

Наазым, илабашьа иԥышьҵыргәаны, Ҭырбеии Ҟаисари рҿаԥхьашәа дгылан, рԥышәқәа кәыр-кәырӡа ԥсыуа еимаақәак ишьан, аимс хәыҵәқәа ахаргыланы, илахь абжа хызҩаз иуапцәа хылпа ҕаҕа ицәыҵыԥшуан ибла хьаԥшшәылақәа. Илабашьа амыҟа иалыҳәҳәоз инацәхыԥ ақәыргәгәа, иарҕьарахь инарнаашәа, аразныш зыбжьаԥсаз ихаԥыц ԥшӡақәа аарԥшуа, даацәажәеит иара:

– Шәсырааԥсеит ҳәа сыҟоуп, ҳара усгьы аныҟәара ҳашьцылоуп, аха шәарҭ?..

– Ҳҷапан кашәар ҳәа ушәоу, Наазым, – днахыхәмарит уи ииҳәаз Ҟаисар.

– Ҳаргьы ҳашьцылар цәгьаӡам, мамоу... – иажәа нарылеиҵеит Ҭырбеигьы. Ҧыҵрак ашьҭахь усгьы нациҵеит, – мала тәа аасҵа мала ныҟәа еиҕьуп ҳәа, ныҟәара ҳагӡам...

– Уаҕоу инасыԥ цәгьахааит, мала ныҟәарахарым, ԥьушьҭ...

Ҭырбеи амжәаҵла ак налибааит – ицәышӡа, ԥсаатәны иԥсаатәымкәа, махә хжәарахкгьы еиԥшымкәа. Уахь днаскьан, ихы раҳаны днаҵаԥшит.

– Изакәызеи, уара, абна хыхь икнаҳау?

– Асаркьал… Иухашҭма, ажәытәәи асаркьал, – дцәажәон Наазым, – ауахәама иахакнаҳан, уаб ихаан икныхны арахь иааргеит. Еизарак аныҟаз, акаѡ-акаѡҳәа абжьы аарылаѡуан.

– Еиҭазгаз саб иакәу, даҽеаҙәу сыздыруам, аха аҭыҧ аҿы иҟазар ахәҭан, иаламкьысыр акәын.

– Иҕьазҕьазуа игылоушәа ауп ушцәажәо уи ауахәама, – иҽеналаирхәт урҭ реицәажәара Ҟаисар.

– Ари ауахәама, сара иахьыҥаздыруа, ижәытәҙатәиуп, Аԥсны ақьыршанра аира иадҳәалоуп, – дцәажәон Ҭырбеи, – ақьыршанра амилаҭ рзы иаҵанакуаз агәра шәхарҵара салагом. Ажәытәҙатәи аргылара амҭа-шьҭа… Иацхрааны ишьақәдыргылар акәымзи.

– Еи, убаашәт, уара арахь уҟаҙам… – иажәа аҵыхәтәанынҙа имырҳәакәа дааиԥиҟьеит уи Ҟаисар.

– Ииашоуп, Ҭырбеи, иуҳәаз, аха уи шыҟалаз умбои, ҳаамҭа анааиҵәҟьа ҽакалашәа ирыхәаԥшуан арҵқәа зегьы… Ари ауахәама усҟан иабаргәузыз. Аликбез ҳәа изышьҭоу анеиҿыркаа, Расҭа абри асаркьал иааскьаганы аҵлаҿы ирыкнеирҳаит. Ахәылбыҽха ауаа анеизгатәыз, акаѡ-акаѡҳәа абжьы нарылаѡуан, иумаҳар ҳәа ушәозу… Адруҳәа иааизон, ацәашьқәа аркны иаԥхьон, ахәаԥьа аҵара змаз сабгьы абраҟа напынҵарақәакгьы идырҵеит.

– Акры алҵу, кыр ирыхәоу, убри аликбез ҳәа изҿыз?.. – дыҽехырҵаама уҳәартә ауп Ҟаисар абарҭ ажәақәа шиҳәаз. Наазым уи ииҳәаз игәамԥхазт, иблақәа зымѡа инаирԥшит, зныказы ақәҿимҭырц наиҙбан, аха ҧытрак ашьҭахь абасгьы наиаҭеикит:

– Ишԥармыхәоз…

– Анапынҵара мацара азыҳәа?..

– Анапынҵара адагьы, ҟыжәбыжәқәак рҵеит. Агазеҭ иаԥхьон, арзаҳал, акт уҳәа рѡышьақәа зҵазгьы убап.

– Ираҙахтеи!..

– Уаҳа ирҭахыз, ацәмаа аԥьмахьчареи рыда акгьы ззымдыруаз ауаа, – Ҟаисар ицәажәашьа игәы нанамгаҙакәа ауп Ҭырбеи уи аҭак шыҟаиҵаз. Нас иааигәара икаршәыз лабак аашьҭихын, асаркьал зҵәахуаз амахәқәа днарыха-аарыхеит.

– Еигәышәк укымкәагьы амҧынҟа узнеиуам, – иҳәеит иара.

Убри аамҭазы Наазым уи иаҧхьаҟа дниасын, илабашьа аҧышә аҵарра мѡанҵо, амыҷқәа жәпакы рыгәҭақәа ҧытҵәҵәа инеилеиҧсеит – абгьыжә зқәыѡѡы иҟаз асаркьалгьы ааҧшит, аѡнытҵ ка иҵакнаҳаз «абз» днахьысын, аварақәа инарыбжьагылеит, имыцхәымкәа, аха аҧсы шҭоу удырратәы акаѡ-акѡҳәа абжьы аагеит.

– Машьшьалаҳ! – иҳәеит Наазым дахьгылаз.

Ус ахәы инықәсын, Ҷаҧ иашҭа инҭалеит рыхѡыкгьы шеицыз. Уи иаѡцаны инхозгьы аҙә иакәмызт, ҭәтәы ѡны лаҟаык изгылан, ѡбаҟа уада аҷакны. Аҟауар иақәызгьы цәыѡѡажәҙа, алѡақ иаганы иҟан. Азганк адгьыл ҷапҟаны иқәгылан иара, мраҭашәарахь ихаз егьи аган иҵасҳаҧ-ҭасҳапҙа шьаҟақәак аҵагылан, абарҵахь узлахалоз амардуан амаакырақәа руакы ҷыѡрны ҵаҟа икажьын, ҧшак ѡнасыр ҳәа дшәозшәа, ашәқәа, апенҧьырқәа ытҵарҟаца иаркын.

Маҵурҭасгьы шьҭалатасгьы убри акәҙан имаз, уаҳа акгьы далаҟамызт. Анаѡсшәа, ихьынааҙа, аҳәаа аҷадкыланы цак гылан, аҵаҟа шышны, ҷықәреи ҳәа акгьы ҭамызт умҳәозар, арахь саҧат дук ашә илажьын.

Инеиз иаразнак рылаҧш иаатҵашәеит хәажә быцала игәарҧ ҭахкааны ишыҟаз, ҷьара-ҷьара еивҵаҧах, аҵыстҵәҟьа зкылпраауам уҳәарын, даҷеаҷьарах, еихыҧхьхьа, аҳәарақәаҵәҟьа азнымкыло ихәарҷехахьан.

Агәарҧ ҧсы зхоу аҙәгьы дықәыршәымызт, ҳәыск агәашә аҧхьашәа игылан, акәкәыҳәа ами иамхо, ахы шьҭацаланы. Ашҭа агәҭа анааиѡырҵәа, аѡны аҵаҟантә, ахуҳәа лак нарзытҵьеит, аха излаҷаҳәаз адаҷ иҷархха иааннакылеит, ахы аҧырҧырҳәа иҟьауа, ахаҧыцқәа хырҷьаҷьа иреишуан ҳамҭакы.

– Лацәгьак акәымкәа иҟам, амарҷьа, ааигәара шәымнеин, – даахәмарит Ҟаисар.

– Лацәгьа, егьиҳәа, ҳацәынхарым, – иниаҭеикит уи Ҭырбеи, иеимаақәагьы аҳаскьын иаҵәара инылшьны иааирыцқьеит.

– Ҷаҧ, уа, Ҷаҧ!.. – ҷааиҵит Наазым, – дабацеи, мшәан, шамахамзар, аѡны даҧырҵуамызтеи?

Ахыбра авараҽы игылаз арашҵла ашҟа рхы рханы рҿынархеит. Ааигәа ианнеи, ишанханы иаанҿасит. Ашәшьыраҽы икаршәыз акәахьча дыкәианы дыцәан Ҷапҭ, ихылпа бызҟьаҟьа цәыш илакыҵа иҵажьны, иеимаакәа рҿышәҵакәа ҕәаҕьаҙа ишьапахьы икапсан, икәымзцәа қалпадқәа рышьхәакәа ахькылхааз ижьы ааҧшуан. Икәшамыкәша маругакәак капсан, иубон иара убас аҵел хҵәахакәа, аҕәыцәмаҟьакәа, акаҵкәырқәа злаҟарҵо апҟыз хәҵәқәа, арасатә быцакәа... Пхьарцакгьы аҧша ааҿасуа аҵла ашьапаҿы икнаҳан.

– Уа, Ҷапҭ!.. – зынҙа иааигәаҙаны ауп уажәы шҿиҵыз Наазым, – ари имаҳауа ҷьышәшьома, агәашә ҳанааҵала нахысгьы ҳаибеит, аха абас аҿырѡысҵаарақәагьы илоуп...

Иҿаршәыз ихылпа дынцәыҵыҧшшәа днарзыҧшит аҧшәма, нас инацәкьарақәа неихдашәа, иҟәбас маҟа ҟьаҟьа аибаркырҵа инақәиҵан, «аа, ҳаҳаи!» иҳәан, дҿырҳасшәагьы ааҟаиҵеит.

– Бзиала шәаабеит ыҟам, шәымѡахыҵ ыҟам, аҧсшәа ҳауҳәауам, – дцәажәон Наазым, – ас уҟаҙамызт, Ҷапҭ, иухьзеи, ҵаара ҧхашьарам?

Ҷапҭ ибла гызмалқәа дырѡегьых ихылпа инцәыҵирҧшын, иаатәамбашәа даақрымҿрымит.

– Иҳахьзеи, ҳзыхҟьазеи, Ҷапҭ? – иҳәеит Ҭырбеигьы, шьаҿак аҟарагьы иапҳьаҟа иааҟаиҵеит.

Аҧшәма ицламҳәа азганк ылыргәыгәшәа, иқьышә ҵаҕаҙа ирыҵраҙааны даацәажәеит:

– Абыржәааигәа шьыбжьхьа ҳәа санылатәа, кыр самхафацәан, сҵызҟьашәа сыҟоуп, сыхҭашәымкын цәажәарыла, изшәасҳәазаалакгьы.

– Ҟеҳ, еицәоугьы ҳақәнагоуп, даабар ҳҭахуп анырҳәа, исыманы саамѡахыҵын, иагьсасцәоупеи, ҷьаумбацқьеит... – иҳәеит Наазым, ҿыргәаа ҟаҵашәа.

– Исасцәамкәа, сдыркьаҭара иҟоуп...

– Изакәызеи, Ҷапҭ, ҳуаҭәаумшьаҙои, сеидру?.. – ибжьы агәынхара агәылжжуа, даацәажәеит Ҭырбеигьы.

– Уаргьы усасума, анцәа зылпха ҳаура?..

– Ҳаҧкәын иоуп, аха данаабои данаҳамбои еиҟарами…

– Лассы-лассы даалааит, лассы-лассы, анцәа иахь исҭоубоуп ишизеицәам, – иҳәан Ҷапҵ, ҧшьаала даақәтәеит, ихылпҵа иварахь инышьҭатцан, иеимаақәа ахәырхәыр рыхга инаишьеитцеит, иптланы иҟаз икьаҿ аҳәынтцәраҧшьқәагьы ааибаиркит, ихы ырнаашәа днарзыпшын, ишьамхқәа аҿҿа рылго дѡагылеит.

– Шәысзаазгазеи, уара? – рнапқәа аарымихит.

– Шьхарпыҟа ҳаҟан, ахәала ҳҿанааҳха, Ҷапҵ даабап ххәан, ҳаакыдгылеит, – иҳәеит Наазым.

– Сыгәхьаауагазар акәхап, анҭәажә.

– Ыы, угәхьаазымгакәа… Уара уеипш иҟоу ауаа нкажьуа иҳамоума?

Илахь инапы адкылашәа, Наазым длеизыпшын: – Уара, шәара шәоума ѡахьхьи, асаркьал иасуаз, ыы? – иҳәеит.

– Абжьы иаҳама, сукәыхшеит, – иларҟәшәа ауп арҭ ажәақәа Ҟаисар ишиҳәаз, аха егьи ивымсит.

– Абжьы смаҳакәа, изуазеи, слымҳақәа ацәашьы рҭарҭәоуп ҳәа уаҳама, уара абзиара ззыҟалаша?

– Иукит ҳәа сыҟоуп аҭәы…

Аѡада, ажәѡан ахь ихы рханы, инапқәа рхахо ѡапхьа даацәажәеит апшәма:

– Хыхь иқәтәоу, зылпха ҳаура ахьышьаргәыҵа шәаҭеимҵааит, дад, шәара…

– Амаґра ахиааны, цәгьала иҟоупеи, иаарыцқьазар акәымзи, – Ҭырбеигьы дахьтәаз иажәа нарылеитцеит.

– Ҧшьаҭыпуп уи, уалакьысыр ҟалаҙом, мышрак иақәшәашәа, ишәыҙбауа ҳәа крыҟоума… Адәы шәықәыргыланы сшәацәажәоит… Еибак иҿгьы аҙә дымѡахытҳьеит, аѡныҟа ҳлеип, зынҙаскгьы шәысцәымшәаҙан, фырҧьанқәакгьы аацәырызгартә сыҟоуп.

– Мамоу, Ҷапҵ, акрыф-акрыжә ҳаҟоуп…

– Амла шәакуеит аусҳәах…

– Даабап ххәан, ҳаакыдгылт, – иажәа неигҙон Наазым, – ҳувсны ҳзымцеит, – иҟаҵамҭақәа дырзыпшуа инацитцеит, – аҟазарҭаҵәҟьа хтны иумазаапеи, аҳәынапқыгақәа уажәгьы урҿума, Ҷапҵ, изуҭахузеи?

– Изуҭахузеи ба? Ҳа-ҳа-ҳа, – иҳәан дааччеит, – анцәа унимхааит, акьатеи пҵәага... Изыстаху умбои, ацгәажәқәа рызхара ыфа, иҵәы-иԥха аца иантатәоу, рбазгәыр ԥыхқәа аҳәынаԥқәа ихыќаќааны ианырфо аамҭазы, ари маҭәахә бзиами, Наазымхеит. Ара уеизгьы-уеизгьы уаҩы изеилымкаауа иќоузеи, сшәазцаауеит...

– Аиеи, шьҭа... Бла ҳамазар, уҵыхәа аабеит зҳәаз иеиԥш, еилыскаауеит иуҳәарц иуҭаху.

– Уара абри иоума абзыпан аиндустриа раԥхьаза иаԥшьызгаз ҳәа зызбахә рымоу? – дцааит Ќаисар, ичча изнымкылауа.

– Андустыр ҳәа уара зызбахә умоу са исыздыруам. Аха аҳәынаԥкыгақәа ќаиҵоит ҳәа азәыр избахә уаҳахьазар, уи сара соуп...

Ҭырбеи аҭак уи иитаз игәы иаахәаны иҩыза иахь днаԥшит, уиацәажәалеи, иеиҳәақәо уаҳап иҳәарашәа, ихгьы ааирҵысит.

Ҭырбеи ишьҭаз, аԥшәма апќыз хәҵәқәа ирылхны ишшны иќаиҵаз акатцкәыр дахәаԥшуа даацәажәеит:

– Ахьы напқәа умоуп, Ҷап, ахьы напқәа... Соуп зҳәауагьы ирылымшар ќалап абри аҩыза аќатцара.

– Хьы напыс исымоу ҳәа акгьы ыќам, аха сахьтәоу акы ныќастца-аакастцоит, усда-ҳәысда уаҕоу адәы дықәхааит.

– Ачаихыхцәа рзы изаманами ари? – иаашьтыхны инапсыргәытцақәа ирыбжьархха иааникылан, ҩаԥхьа наќ инышьҭеиҵеит иара.

– Ачаихыхга амашьына азы иманшәалахарушь? – ҷыцха дыԥшуашәа цәык налеиҵеит Ќаисар.

Ҷап исасцәа блала иааимидан, дынразҵааит:

– Уара, Наазым, абри ишәыцу дызустада, цаара ԥхашьарам?

– Сара дысҩызоуп, Аќәантә ҳаицааит...

– Аа, изакәызеи сҳәахуеит. Уи акәзаапеи иҷеырќәышцәаҙаны дызцәажәауа, аҵара имами, баба. Сара?.. Сан дыќам, саб дыќам...

– Уи дыхәмаруеит, ус иҷкәыншьоуп...

– Алаф иатыпу, иатыпму, иара дазхәыцааит, сара аказын сиазцаауан ҳасас ҷкәын...

– Изакәызеишь? – инеиҿаԥшы-ааиҿаԥшит итәаҟәаз.

– Изакәызеишь, шәымбои, убри амашьына ҳәа узҽу, ихнахуа агьама шԥаҡоу, ишсоуҳәара удинаныс?

– Иабаргәузеи...

– Умбои, баба, ишузымдыруа, сара зуҳәауа, ачаи счысхәҙам, аха... Аха зацыстцо, ҵыԥх абраҟа Маскәатәкәак стан исасцәаны, ақәра рацәа змаз ртәоума, егьиума акы иашьҭан, Наазым, уаргьы иудыруеит...

– Аиеи. Исгәалашәоит, уахык аҡара сара сҽгьы иҡан, – днақәшаҳаҭхеит егьигьы.

– Ибжьысит рҳәеит ачаи хазынахә, – инеигҙон уи иажәа, – агьама – агьамам, аԥштәы – аԥштәахәым... Илаҳалаҳауа харантәгьы зыфѡы уԥынҵа иҭасуаз абаҡаху, рҳәеит, иҡазцазеи нас убас? Сара урҵқәа цқьа исзеилымкаауазар акәхап, аха напыла уеиҷаҳаны ихухуеи уи амашьына ихнахуеи еиԥшума, ухх згеит, ишсоуҳәара, ҳасас ҷкәын, ухаҵкы!

– Ус акәхап, ус... – иҳәеит иаҳаз шааицәымгхаз ихаҷы ианыруа Ҟаисар.

Егьырҵ ақәҷырҵуамызт уи иихәаз, еилаҙырѡуа изыԥшын.

– Еилукааушь исҳәаз?..

– Ыыҡ, – иҳәеит ганха дыԥшуа Ҟаисар.

– Усҷаԥшуазар, иузеилкаарымызт алада уԥшуа акәым, – иҳәеит игәы намҙо, ихы намҙо аԥшәма изҭаз.

– Уқьышә ааурцысаанҙагьы иуҳәарц иуҭаху еилыскааua ҷьысшьоит...

– Ус ахьцьушьогьы даара ибзиоуп, дад. Аԥса аҵкыс, хык ҳәагьы рымҳәауеи...

Ҳамҭакы ҭынчран, аҙәгьы ҷиҵуамызт, зныкыршәа Ҷаԥ даалҟьаны даацәажәеит:

– Аказын сшәазцааuан, еиҳаракгьы абни ҳасас ҷкәын иахь ауп сызцаара ахьхоу: изырдыруа, изырмацәысуа, изырхысуа арбану шәара шәтәала?

– Иумбац дубар дудыруоу зҳәаз иеиԥш, Ҷаԥ, изакәызеи ҳԥушәома?.. – даацәажәеит Наазым, илабашьа ахы дықәԥшуашәа, иаԥхьаҟа ирханы.

Егьырҵ рҷы аҙы ҭатәаны итәан, ҷырҵуамызт.

– Еилкааруп, – иҳәеит Ҟаисар аҵыхәтәаны.

– Еилукаазар, иҳәеишь, нас…

Астрономиа ала иидырқәоз ихы инархәаны, аҭак ҟаиҵар игәы иааҭаххан, аха цәыгькык иоуп, иихәаз змааноу здырхуада ааигәахәын, иҿааникылт. – Уи змааноу ҳзеилымкааруа, уара иуҳәауа ҳаҳар ҳҭахын…

– Ажәҩанаҷ иҟоу акәым, адгьылаҷ иахьа-уаха ҳазлаҧшуа цқьа еилырганы ианҳамам ыҟоуп, Ҷаҧхеит, – уаҳа даламлакәа иажәа аахиркәшеит Наазым.

– Изырдыдуа, изырмацәысуа, иагьзырхысуа, – иажәа неигʒон Ҷаҧ, – аҷар роуп, аҷар. Шәнапаҷы иҟоуп… Ҳускҳәа егьцәгьаʒам, ибжьымсаанит – анахь-арахь ҳәа ак рыххо ирыманы иқәуп. Ауаҩы дабанхои ҳәа акәʒам ишҵааруа, дышҧанхои ҳәа ауп. Аҿеиҷкаара ҳагуп, иҵегь ҳаҭәҭәазар ахәҭан. Ара, Наазым игәы иалсрым ҳәа сыҟоуп…

Ҷаҧ уа даанҷасит, уаҳа иҿалеимгалеит, игәарҧ аҷы абри еимактәы-еиҷактәыс ириҵар шиҵахымызгьы надирдырын, иажәа даҿеаԥьара инымҩахигеит: – Ҵаҟа иааруа амҩа ҟарҵарц ргәы иҵоуп ҳәа ҳаҳауеит, лассы иалагарушь?..

– Шәара ишышәхәаруа… – инаиаҭеикит уи Ҭырбеи.

– Ҳара… Усҟак амч ҳаманы ҳуԥхьаʒозар, ишьахәупеи…

– Шәхабарқәа саҳауеижьҭеи акрааҵуеит, аха…

– Уск ҳнапы ианырҵан ҳааит, ауаа ҳаргәамҵуеит…

– Амҩаду уаҩ дагхо аиҳа адунеи ус агхом, бабараа, ус анцәа ишеит, ишҧаҟауҵо…

Иаҳҭәышьҭрамыз акы ҳаҷушәагьы згәы иабо шьоук ыҟазаап…

– Исҳәаруа шәымбои, дад, – иажәа аахиртлеит Ҷаҧ, – ауаҩы дыбзиахарц далагар, дыбзиахоит, дыцәгьахарц далагаргьы – дыцәгьахоит. Алу алагарада уаҳа акагьы аздырʒом, аха ауаҩы? Ауаҩы зегь рыла дманшәаланы, аҟазшьа бзиа иманы дыҟазароуп. Усҟан агхаҧхақәа ртәы уҳәеит ҳәа аʒәгьы дгәааʒом.

– Игәаауагьы аʒә дҟамлашеи, Ҷаҧ.

– Игәааз гәалсак иаҳҭап, ишҧаҟаҳҵари…

– Уԥхьарца абра икнаҳауп, ушеилахоугьы аабоит, аха ашәақәак ҳзаурҳәондаз, аҷкәынцәагьы азыʒырҩыр цәгьа

ирбомызт. Жана Ачба иашәаҟәа рахьтә иидыруагьы ыҟоуп ҳәа анрасҳәа, ҳга ҳәа исыҳәан, исыманы сааит.

– Шьахәуп, аха... Фара-жәра ахьыҟамыз икәашаз ҳәа, иабашәзасырҳәари, фырԥьанқәак ааныркыларыз...

– Амла ҳакҙом, акрыфа-акрыжә ҳаҟоуп, Ҷапӷ, – иҳәеит Наазым.

– Уара амла уакит сҳәа ԥьушьома? Арахь сашҭа иҭамлац шьоук уцупеи... – Ҷапӷ ашырҳәа дɯагылан, аɯны дныɯнашылан ерыҙк азна аɯи хыжәлақәаки иманы дааит. Ишырымуаз аɯыжәга аҵәцақәа рыла акака надиркит. Дырɯегьых, аҵәцақәа инарҭеиҭәан, акы аалихын, ныҳәаҷак напиҵеит:

– Алашьцараҷы ацәашьы уаɯы иҭаххоит, арыцҳараҷы – ахшыɯ. Рыцҳара дук ҳаманы сыздырам, аха ахшыɯ змоу ауаɯы даҳҭахуп. Хшыɯ дук ыҟазар, ҳабацәа рԥьынҵь рышьҭахь аиарха игылозма ҳнапхгаɯцәа бзиахәқәа?.. Аҵла иаша ашәшьырагьы иашамхар ауҙом. Акьаҳәқәа ҳрылахеит, рышәшьыра анцәа ҳаҵаумшьын, – иҳәан, иҭыркәамҷааны ижәны егьырҭгьы инрыдиҵеит. Убри ашьҭахь ҳаибазырбаз рҳәеит, аɯнаҵа рҳәеит, иагьааибаныҳәақәеит.

Ҷапӷ еиҳа даалахҷыххеит, иҙамɯақәагьы ҟаԥшьыуаркалеиуа ижакьа шлақәа инарылаԥхеит.

Иԥхьарца ахькнаҳаз иаакнихын, ишьамхы инықәкны ҷыжьжьы ҳәа ахыц аҷшьуа ииаирхиеит.

– Ишәзасырҳәарызеи? – дҵааит иара.

– Иуҭаху...

Дук хара имгакәа Ҷапӷ иԥхьарца абжьы ашҭа инҭыɯит, уи инашьҭарххны иаргьы инацирҭзит:

Ацыгә гәара
Цгәык ршьит,
Ацгәы зшьыда?
Тагә ишьит.

Ажьы згада?
Апап игеит,
Ацәа згада?
Ԥара игеит...

– Ажәлар иаԥырҵаз ҩашьома? Ирҳәаз ҳәаҵәҟьоуп, – дааигәырҕеит уи Наазым.

– Абри аҟароуп, дадраа, ари ашәа иаҳәауа, – исасцәа днарзыԥшит Ҷаԥ, аԥхьарца алымҳацә ианкны ҩаԥхьа ҷыжь-ҷыжь ҳәа абжьы ааиргеит.

– Ажьы апап ииргеит, – ацыфа наииҭеит Ҟаисар, – иага умҳәан, маҷк игәнаалам, аҽакала иҟазар еиҳа еиҕьын...

– Уи уара думазҵааит, умбои, – инаиаҭеикит Ҷаԥ, – ашәа ашәоуп, ажәлар иаԥырҵеит, уареи сареи иаҳзыԥсахуам.

Дшыҟақәаз ахьибоз акәу, дахьиҽаԥоз акәу, ак игәаԥхомызт, изакәу здырхуада. Убри азакәхап иааиҳәалакгьы рҭак зыҟаиҵозгьы.

– Ҟаисар, уара асамарҟәыл уҳәозар ҟалап, аха иара иашоуп, аҳәа ырҟааны ала зшьыз ҳәагьы алаф злырхызгьы дпапыми, апапцәагьы зегь ауеиԥшыхыз, агьангьашрагьы ыҟамзи, сеидру, – дынидгылеит уи Ҭырбеи.

– Саҭамыз, Ҭырбеи, аха уажә иҳаҳаз ашәаҿы иара апап иоупеи ажь гәымха заҭәаршьаз...

– Уи ацгәы ажьы зиаҭәаршьоз ҿазны ҳаиқәшәар еибаҳҳәап.

– Апап, қьырсианра ныҟәызгауа аԥьар ихәда иахазза абас ихцәажәара ахәҭамызт ҳәа исыԥхьаӡоит, – цасҳәашәа даацәажәахт иара, – сышәшьуоу уара нас, сгәаанагара ахьысҳәаз азы?

– Ҵаара ԥхашьарам, Ҭырбеи, уҩыза иаб дпапызма?

– Ҳм... анаа?

– Саб иакәмызт, аха сабду...

– Ҟеҳ, изакәызеи сҳәахуеит...

– Ацгәы ажьы иуҭа сыздыруам, аха ухажә ԥҿены иухеиҵара дыҟан...

– Ҳахьихаанымхаз анцәа иԥьшьоуп, – иҳәеит аԥшәма, ажәҩан днаҵаԥшшәагьы илахь-иԥьымшь ааиӡатәит.

Еицәажәозар аҟара аамҵыцкәааны, даҽа хкык аацәырнагеит уи иԥхьарца.

– Ари маалықьуп изызку, гарашәоуп...

Ҟаисар убри аамҭазы илацәа неихаҟәысын, ихгьы наиқәҳаит, аха иаразнакы иҽаааириашан, аԥхьарцарҳәаѡы днеизыԥшит. «Сышхарҟәысыз ибазар, аԥхьарцагьы санитцашт», – ааигәахәт иара.

– Агарашәа анаӡӡеи лоуп изҳәоз, сан лҧынтә исаҳаит. Уи аххқәа рацәоуп, зегь араҟа иҳазҳәарым.

Алгаха имҭакәа Ҟаисар иажәа налеитцахт:

– Ҳгароуцарц угәы иҭамзаайт, Ҷаԥ, шьышь-наани... – ибжьы ныхцашәа ауп ишиҳәаз аҵыхәтәантәи ажәа...

– Сара узгарасцахуеи, уара ухала угарлахьеитеи...

«Ааит, аллаҳ цәгьара иқәитцааит!» – даахәыцт Ҟаисар, иаҽԥниҳәаз ԥьашьауа... Аха ихаҭа иирҳәеит, ихарагәышьоузеи?

– Уи лафуп, алаф узеилымкааува уҟам... – иҳәеит Ҷаԥ, ҽмыршьагалагьы инацитцеит, – ухатцами, иаачҳа...

Убри аҵыхәтәантәи иажәа ауп ихы изықәымкыз Ҟаисар, аха уаҳа илаҷимҭит, феида шизаламыз ибазар акәхап.

– Назифа хәыҷы илызкыми ари ашәа, – дналагеит аԥхьарцарҳәаѡы, наҟ иацитцазгьы абас иҟоуп:

Шьышь нани, уаа наани,
Шьышь нани, уаа наани,
Нан, Назифа замана,
Хьаԥшь хәыҷы, хьанҭатра...

Маианас Кәылкәаԥьа,
О, ҽырԥа ҽыркәаша,
Шьаҳан иԥа ԥара Қьаса,
Дхәыҷуп, аха длашарбагоуп.

Шьышь нани, уаа наани,
Шьышь нани, уаа наани,
Ҟьаҟьа Каршә хаѡала,
Мкылдышь хаԥххылала...

Мцашәа Ҳаԥҟа,
Ашьал маҟа фидан,

О, Хьыриқәа кәылҙы,
Сеимҭыхара Кәымжәы.

...Шьышь нани, уаа наани,
Шьышь нани, уаа наани,
Кәымжә-хәыцы ххьачапа,
Ҽеиқәа хәыцы ҽыцьбара...
Шьышь наани...

Данаалга иԥхьарца ааирҳәын, амзаша ахьаркыз азқәа арахәыц еидҭақәа зындаз ахыц наҽишьит.

– Шьҭа иазхазар?

Уи ашәа иаирҳәаз имарҽхәо даацәажәеит Ҭырбеи:

– Даара ишьахәуп, шаҟа жәа ҟазала, жәа лыԥшаахла еибаркузеи иара! Жәытәҙа иаԥҵаз ак акәхап, зеилкаара уадаҩу ажәақәакгьы алоуп.

– Иара иахьиаҳауа иахьысҳәауа акала иҟоуп, аха иидыруагьы ҙәыр ианиҵахьоума? – дцәажәон Наазым, – имиасуеи ишнеиуа...

– Маҷсаҷқәак ракәымзар, ус иҟами, ҵабыргны, – Ҭырбеи ихы иқәкушәа даацәажәеит иара, – Жана иашәақәа зны ианыҵан, акы-ҩбагьы акьыԥхь иаурбеит ҳәа сыҟоуп, уаҳа уи аҵыхәала аҙәгьы сашҭа дҭамлацт, сзыхҟьаз сыздырам.

– Иара уажәгьы ихьшәоума?

– Изанумҵозеи, исгәалашәозар... Ԥыхьа еиԥш аҽыснаҵом, лассы-лассы иукуазароуп. Шаҟа ихҵакны иумоу аҟара, убасҟак аҽарҿыцуеит, аҽарҽеиуеит, – дхәыцуашәа дааҭгылан, аҵыхәтәаны инаиҵеит:

– Изҭахыда, мшәан, ԥхьарцак кны урбар, иухыччогьы дыҟоуп...

– Ҭамгьарасцәақәак ракәымзар, хәыцык еилызкааyа рхы ишԥаҭәаршьои уи аҩыза, – игәы иаалакьакьеит Ҭырбеи изҭаз аԥшәма иихәаз.

– Ҭамгьарасцәақәак ҳәала, дара ртәы ҟарҵоит, – игәаанагара аашьақәиргәгәеит аԥхьарцарҳәаҩы.

– Абас еиԥш иҟоу ажәабжьҳәацәа, ашәаҳәацәа, қыҵацыԥхьаҙа иаурацәаху, – иҽналаирхәит Ҟаисар, уи ацәажәара

абжьааԥны еиԥш самарҟәылны акәымкәа, игәы назхьны, – ақыҭаҷоума, араион аҷоума, рхы неидкыланы ирҳәауа ашәоума, ажәабжьума иантҵалазар бзиами.

– Рхы еидкылами ҳбыргцәа, – инациҵеит Ҭырбеигьы, – ахьажьқәа нархагылан ирдыруазгьы рхадыршҭит, ассааҳәа рыркәашарада даҽа хкык аашьҭырымхит, иара убрыгьы уажәшьҭа игәыԥҵәагаха, узахәамԥшуа аҟынӡа инеины иҟоуп, аха изауҳәауада?..

– Иҳамаҭәахәым гәаԥхарҵахәыс анцәа иҳаумҭан, – днакәшаҳаҭхеит Наазымгьы.

Убри аамҭазы ашкол аҷынтә ахьхьаҳәа аҵәҵәабжьы аакԝит, ашкол ашҭагьы ҷыҭыбжьыла, гәыргьашьҭыбжьыла иааҭәит.

– Шьыбжьааит, – иҳәеит Ҷап уахь дӡырԝуа, – аурокқәа ирылгеит, сара ссаат уи ауп.

– Саат бзиоуп убама, – ииҳәаз ацыфа неиҭахт Ҟаисар.

– Схы ркьаҳәны смахәҷа сауахәаԥшуа, ахьхьаҳәа слымҳа инҭаԝит, иабаргәузеи!..

– Жана иашәак ҳзаурҳәандаз, иҟалозар, Ҷап, – иҳәеит Ҭырбеи.

– Жана Ачба ҳәа изҷыз ихаҭа дихаанумашь? – ибжьы ныҵакшәа иԝыза дыниазҵааит Ҟаисар.

Егьи илымҳа иавсуазма, иаразнакгьы аҭак наииҵеит: – мамоу, дад, Жана сара дабаздыргәышьоз, уи иҳәамҭаны изҳәоз ирҷысҵааит. Знык иансаҳагьы игәныскылеит, исхасмыршҭит, – иԥхьарца ԝаԥхьа иаашьҭихын, ахыц наҷишьын абжьы хааӡа инаиргеит.

Иацырҕзуа ҷааиҭит:

– Аҳаҳаи, хаҵа шәыҟоума?.. Жана иҳәамҭагәышьоуп, Мхәанԥьиа Адлагьыҟәа иҳәоны исаҳаит, имҳәеи...

Абжьы ныхҵашәа ишнеиуаз, иԥыҵәҵәа-ԥыҵәҵәа, ирццак шьҭыбжьқәак наҷҟьеит, Ҷаԥгьы ихы иармарахь инхырнааны, илымҳа уахь инкыдҵа инациргзит:

Аԥь Гыд, Гәԥьиа Гыд,
Гәаԥьаа Бата, Маг Ҷыч,
Зыгә Камшьышь, Тәан Камбашь,

Аҕәыблиа Маҷыҷ лашә,
Имҳәеи, ааy, аа…

Ус дышнеиуаз аԥхьарца абжьы ааиҭашәахт, даалацәҟәын, абас иҟаз хьӡыртәрақәакгьы нақәиҳәеит:

Анади имныҟәаз,
Аӡлагара имлагаз,
Аҳәысҭажә икарыжьыз,
Ахәшҭаара еибамкыз,
Атԥлаҳәысҭа зыхшыѡ цаз,
Аҭыпҳа ирымгаз,
Арԥызбак дызмауӡаз,
Ацәаҕь мыжда идмырхәаӡаз…

Абахә аҵа Зосҳан,
Хәыцлымса Ноурыз,
Хоча-хоча Мысҭаабеи,
Шларҵәы Мсоусҭ…
Ирҳәауа-ируа иақәымшәеит,
Ак еицырҳәо изыҟамлеит.
Аӡә агаҟа ихы хоуп,
Егьи ашьхақәа дырҷоуп,
Нын, наныкьара, ишԥархабгеи,
Нын, наныкьара, ишԥеиҭарҳәеи!.

– Иахьа дҳалаԥшны ҳаибашәа ауп ишыҟоу ари ашәа, – игәгьы митәык иалаҟамкәа даацәажәеит Наазым.

– Инхаз даҷазны. Исымкижьҭеи акырҵуан, саашәырлахҷыхит, анцәа шәиныҳәааит… – дѡеихан аԥхьарца наганы аҭып аҷы инкнеиҳаит.

– Иҭабуп, аамҭа умаҳхит, аԥьабаа уҳарбеит, аха ҳгәы ҟауҵеит, такә аамҭагьы иаҳхашҭшам иара, – дѡагылеит Наазым.

Егьырҵгьы иѡеибаргылан, изҭаз аԥшәма аԥсшәа иаҳәаны агәашә инҭытцит.

Рыхѡыкгьы шеицыз иныкәыршәны Хынтрыгә иҽы ицеит убри аҿены. Уаҟа ианнеи амхы дҭан имахәар ҵыркәакәаны, аԥхә архра даҽын. Ашҭа ианааҭала нахыс, илаԥш нарыкәшәеит урҭ, дагьаашанхеит: «Цәгьакы рарҳәоу, иаазгазеи?»

Даргьы уахь ашыр-сырҳәа рҽынархеит, дызҽыз иус даҟәырхыр рҭахымызт, насгьы маҷк иццакуан, ирымѡатәшәа ауп ишныдгылазгьы, аԥсшәакәа ааибырҳәеит.

– Анахь, аѡныҟа, ҳнеип, иҟалозар... Аԥшәмаԥҳәысгьы аѡны дыҟам, аха... – иҳәеит Хынтрыгә

– Мамоу, Хынтрыгә, уск аҵыхәала ҳаакыдгылеит, – Ҭырбеи маҷк дааҭгылан инациҵеит, –уҭаҭынрҭа аҭыԥ аабар ҳҭахуп.

Хынтрыгә иаамхацәгьахеит азныказы.

«Иревизорцәоума, мшәан, абарҭ иҵаа-ԥшааua, уаҳа ус рымаӡами», – даахәыцит иара, аха инмырԥшӡакәа, ҭынч дрыхәаԥшуан, ԥыҭрак ашьҭахь ҿааиҭит:

– Ижәбап нас, убригьы... – Имагана иикыз аҿыѡҳәа аҟәынԥь ахы иналаирсын, раԥхьа дгыланы иҽынеихеит. Амхы аҵыхәаны, анаараҽы, аганахьшәа икҽакны иҟаз аҭаҭынрҭа иныхгылт. Шамахамзар, иҽыррхьан, қыцә-мыцәқәак рыхқәа чқәырҭыл-чқәырҭылӡа иубон... Ишанханы инеиҽаԥшит рѡыԥьагьы, аха уамашәагьы ирымбаӡеит.

Ара иҟалари, Хынтрыгә? – дҵааит Ҟаисар.

– Иҟалари-ба? Иҟамлакәа...

– Агеқтар абжа еиҭабжагьы ыҟам, – иҳәеит Наазым. Инапы илахь иадкыланы, аҭаҭынрҭа дхыԥшылауа.

– Ишԥа ԥьушьҭ?

– Усҟак ара иҟамзар, иабаҟоу нас, сшәазҵаауеит, – ихаҽы аареицакшәа днарҿаԥшит Хынтрыгә.

– Ишәатәызаргьы иаҳшәап, аха араҟа 6000 метр ԥшьыркца иреиҳам, – днаҿаԥеит уи ииҳәаз Ҟаисар.

– Амшә ахаҭа збази ашьҭа збази ҳәа ак рҳәоит еиԥш, ишәцәажәашьоузеи, уара?.. Наазым, арҭ ирзымдыруазар ҟалоит, аха уара иумдыруеи, уаадырижьҭеи уаҽупеи, – иҳәан, иблақәа кылцаны Наазым днеизыԥшит. Усыцхраа, иахьсыҵаҟәалаз умбои иҳәарашәа.

– Ашәага-ҭәы кны сыхгылоу ԥьушьоума, акрыздыруоу… – уаҳа иажәа намыгзакәа дааҭгылеит иара.

– Ҭыԥхгьы аброума аҭаҭын ҟаҵаны иахьумаз? – дҵааит Ҭырбеи.

– Аброуп, ааи.

– Абри аҟара акәушь усҟангьы иҟаз?

– Даҽеа уарҭалк аҟара ацын, наҟтәирахь ала, аа, абан… – иаԥхьаҟа днеихан, инапы рхахо, инадирбеит.

Уа инеины инхыԥшылан, аха ҭаҭынк ылан уҳәартә иҟамызт, ацәхәда иаганы иҟан, инхыԥшыла-аахыԥшылан, ихәшәызаргьы ҭаҭынхәҵәык уаҟа ирымбеит, ҵыԥх акәым, лаҵалыхк ҟарымҵеижьҭеи акрааҵуеит уҳәарын.

– Сара абраҟа ҭаҭын ыламызт ҳәа ауп ишыздыруа, арҭ адгьылқәа иахьа исымбеит.

– Изакәызеи, уара, Наазым, иуцәажәашьозеи, уажәада арахь умааиҙацызшәа? Арҭ акы иашьҭазар ҟалоит, аредакциа аҽ̆ынтә ииаит, азин рымоуп, аха уара?

– Саргьы машәырны срыднамгалеит, Хынтрыгә, уи заманала иудыруеит, ҽ̆ымдыр ҟаутҵоит акәымзар…

– Иззакәи, уара?

– Иззакәи, уҳәоу?..

– Уи аколнхаратә аревизиатә комиссиа ахаҭарнакс дҳацуп, гәыбҕан иуҵо дыҟаҙам, – инаиаҭеикит Ҭырбеи, – иҟоу убома, Хынтрыгә, иара убри иуҳәаазгьы акәзааит, аха уара 30 центнер аҭаҭын рцәаны аҳәынҭқарра иалаугалеит ҳәа уарбоуп, ҟалашьас иамоузеи уи?

– Ассир саҳауеит. Зхы знархьда, уара, сшәазҵаауеит, сыплан ахьынасыгзаз?.. Ибзиаҙами, сеидру, ус иахьыҟалаз?

– Ибзиамкәа, ибзиами, – иажәа неигзон Ҭырбеи, иахьҭугаз ҳәа иҟоу иалҵуеи, уара иалоугалази еиқәшәаҙом. Хәыкишьхаки рыбжьоуп.

– Акәты рбаҕьда иҵон ҳәа, уи ԥшаҟалои, ҵаара ԥхашьарам, – даацәажәеит Ҟаисар.

– Изакәызеи, уара, зегь кылыршәшәааua шәызсазҵааua? Иҟасҵазеи сара цәгьарас?.. – ацәажәара ахы ахьцоз ауимдырхуаз, дҽ̆агәа-ҽ̆асуа ауп аҵыхәтәантәи ажәақәагьы иҽ̆ы ишаирҳәаз.

– Аҳәыр иуиҭазар?

– Исызҭода? Ауаа иурҭамоу, иумхны наҟ иргапеи…

– Ауаа ирдыруазеи? Иахьалашәҵо, аҭаҭындкыларҭаҷы?..

– Иа? Ҳм.. Изакәызеи исыҵажәгало, зхәы иаҭәхәаны акрызфауа ауаѡы цқьа замана, – инапқәа рхахауа иахьааникылаз уа иаанхеит, аха дхьаҵуамызт уеизгьы.

Уажәрааҥа самырҟәылла ицәажәоз Ҟаисар, уажәы ҭынчҭынч дмыццакҙакәа рҷынаирхеит:

– Урҭ русҟәагьы цәгьаҙам, Хынтрыгә…

– Урҭ ҳәа узҷу зусҵцәада?

– Адкылаѡцәа… Аколнхацәа иаларгалоз аҭаҭын иахадыршәалоз здырхәҳауазгьы ыҟоуп. Уи ирыцҳашьаны акәмызт изыҟарҵоз, акы рхашәалақәозар акәхарын…

– Ишпҳа, ҧьушьҭ, абри аѡызаҵәҟьа рхы ишпақәнадыргоз? – иҧьашьаны даацәажәеит Наазым.

– Ҳм… Ҭырбеи, уххь згеит сара, анаа… рыцҳарак ыҟоуп абра, зыбз ада кәац зҷамшәаша…

– Уи знапы иану еилдыргап, аҳәынҭқар дужьар иуам, – иааҷахиҵәеит Ҭырбеи.

– Ыы, аҳәынҭқарра азоупеи зегь ҳзыҟоу, ҳзааҙаз аупеи…

Хынтрыгә ҧыхьа амыҕ иҷаҳәҳәы, ҵәык нарылеиҵаргьы цәгьа имбо дшыҟаз, уажә дыҧсыхәшаха дырҷакәыркәыруа драцәажәон.

– Бзиала ҳәа уаҳҳәаҙом, ҳаиқәшәахуеит. Аизараҷы уҟалозар акәхап?

– Аизараҷы-ба? Сҟамлакәа, аизара зныкыр иагсыжьхьоума? – иҳәеит. Аха иакәҙамкәа, аҳәа ахы заахаз еиҧш дыззаҙа, игәиҿанҙамкәа иҵааз исасцәа рышьҭа даҧшуа дгылан.

XXII

Ҭырбеии Ҟаисари аколнхара апарторганизациа амаҙаныҟәгаѡ изыҧшын аконтораҷы. Уи даааанҙа ирҵахыз қьаадқәак аҳасабеилыргаѡцәа ирымырхын, аҧенҧыр азааигәарашәа итәаны еихыршәшәо ирыхәаҧшуан, уи аганахьала ҷыдала напынҵа рымамзаргьы, интересс иркын

аколнхараҽы махәҽала аус зуа шаҟаԝы ыҟоу, дасу планқәас ирыдыԥхьаҙалоу, урҭ рынагҙашьақәа…

Аҳасабеилыргаԝы иаҳасабга абжьы аҷах-сах ҳәа ауада иԝныԝны игон. Зыблартак агәҭа еԝшьаз ибласаркьа дцәыҵыԥшны дара дынрыхәаԥшуан. «Изышьҭоузеи абарҭ, ирҭахузеи?», – ҳәа ихаҽы иаанарго, уажәы-уажәы ихы ааир_ ҵысуан. Зны-зынлагьы иус дааҟәыҵны, инапқәа иаԥхьаҟа инаиршәуан, инапхыц еихиаақәа рыла рыбла дынҭасны иааҭихырц иҭахызшәа.

Ҭырбеи ақьаад гәарҭак иикыз наҟ инықәҵаны, аҳасабеилыргаԝ дыниазҵааит:

– Абри аколнхараҽы, культура хкыс иаадрыхуа ирыцку аҭаҵын аума?

Егьи илацәақәа еиқәыжьуа, ибласаркьа дынцәыҵԥшны, аҭак наииҵеит:

– Ус ауп, аиеи…

– Шаҟа-шаҟа рыдшәалоузеи ҭзыцыԥхьаҙа?

– Махәҽала акрызуа рхыԥхьаҙара шыҟоу еиԥш, еиҳау – еиҳаны, еиҵоу…

– Еилкааун.

– Асводка излаҳнарбауала, аҭаҵын ҭагалара еиҵахоит, ҵыԥх уажәааны аплан анагҙашьеи уажәы иахьыҟоуи иеиԥшым. Изыхҟьазеишь убри? – дҵааит Ҭырбеи.

– Аамҭа сымазар, ишьақәсыргылон уи мзызс иамоу, – иҳәеит, «ҟыҳы» ҳәа иҟырҟы ҭрыцқьааua, иқьаад цәышьԥықәқәа неилирхит.

– Аамҭа уаҳамҭои шаҟа уҭаху, мчыбжьык, ԝымчыбжьа…

– Азамана.

– Сара зҵаарак сымоуп уара уҽы, – даацәажәеит Ҡаисар, иблақәа ыргызмалны ганха дыԥшуа.

– Изакәызеишь?

– Аҭаҵын еиҭамҳаҙакәа зыпланқәа назыгҙо ҙәыр дшәымоума?

– Ишԥа, исзеилкаауам, аԝыза, иуҳәаз…

– Еилкаарас иаҭахузеи, аҭаҵын аҵыԥ андырмазеиуаз, цәаҕәастак алимдеит, имтыхит, акәыру алимдеит, феида

еиҭеимҳаит, арахь иплан неигʒеит ҳәа ашәҟәы дҭагалоуп, – иҳәеи Ҭырбеи.

– Уара ус саргьы иҟасҵон, азин сырҭозар, – инациҵеит Ҟаисар, аччара иҿыцәыхх, аҭʒамц иҿадкылашәа дахьтәаз, – акгьы муʒакәа крухашәалозар, бзиами, ицәгьоума?

– Ус иахьыҟакәоу ыҟазаргьы, уи аѽыза ҳара иҳадгалаʒам.

– Аʒбахә, зыʒбахәу ҳәа акгьы умаҳаʒеит, ус ауми, ыы?

– Анцәа-уаа! Ари дызлацәажәо закәызеи, – аанарго, иблақәа илакыҵа инҭаирхынҳәит.

– Шаҟа идшәалазеи Хынтрыгә ҵыԥх.

– Сынтәа, ани...

– Сынтәатәи акәым сызуазҵааua, ҵыԥхтәи ауп...

Қьаадк хәхәаʒа астол амгәа иааҭиган, илаԥш налаирҟацан, аҭакгьы абас иҟаиҵеит:

– Гектарк ԥшьԥьара ишаны ахәҭак, ачетверт ҳәа изышьҭоу.

– Имцхәцәоуп уи аʒәы изыҳәа, – иҿырѽашьашәа даацәажәеит Ҟаисар, – насгьы Хынтрыгә даара иеилахоу уаѽуп, ажәлар русҟәа-рҳәысҟәа, ирацәоуп уи инапы злаку.

– Ииашоуп, ииаша, – днаиқәшаҳаҭхеит егьигьы, – уи мап узацәкуа иҟахума. Иара иоуп ҿыц ҳаиасраны ҳахьыҟоу аҭыԥ ҳзызԥшаазгьы...

– Аа... Аҭыԥ бзиа шәзиԥшаахтеи...

– Сынтәа шаҟа идшәалоузеи?

– Сынтәагьы убысҟак, – аҭак ааҟаиҵеит егьи, даараʒа иҿырҭынчны уадаѽрак алаʒамызшәа.

– Кыр удыруаны иуҳәауоу, аԥша иуҿанагалаз ала уцәажәоу? – днеиҿаԥеит уа Ҭырбеи, – аламыс ҳәагьы ак ыҟоуп.

– Изакәызеи, сзыхҟьазеи, исыхьзеи? – даағьаҵәыҷьаҵәеит аҳасабеилыргаѽ.

– Хәышә-фышә метр ԥшьыркца иреиҳаʒам уи аҭаҭын лаҵаны иахьимоу... лаԥшхырԥагас ауп иара убригьы зыҟаиҵаз.

– Ишԥа?..

– Иуздырʒом?..

– Издырраны иҟоузеи?

Убри аамҭазы апарторганизациа амаʒаныҟәгаѽ Камел Дыгә-иԥа дыѽхалеит. Уи асасцәа аԥсшәа нараҳәаны, иманы

икабинет дныѡналт. Астол ааигәарашәа аҟәардәқәа рҿы инатәеит. Акабинет (ус азуҳәар ҟалозар) цәгьала иҭшәан, иаѡцангьы ирхиамызт, дызхатәаз астол қьаадқәак ықәын, календарк агәҭа лада-ѡада еиѡшашәа ивараҿ аҭзамц иадкнаҳалан, анаѡсҟа – Аҧснытәи АССР ахсаала.

Аредакциа аусзуѡцәа уажәы изҭаз аҧшәма ишәагаа аакьаҿны, аха деиқәҟаца, иланы дыҟан, ибла агәҭа аатбааны, агәыкра рхыҳәҳәыла. Уи иҧсуа еиқәа, имагә хәѡагақәа, ипалта кьаҿ уҳәа рыла, 30-тәи ашықәсқәа раантәи апартиа аусзуѡцәа ааугәалаиршәоит. Дцәажәо дышнеиуа, иқьышә ачча анаақәыххлак, ихаҧыцқәа ҟәашҙа иааҧшуан. Арыҕарахь ала, иаарылаҷҷон ахьы зхарҭәаз ихаҧыцқәагьы. Уи асигарет «Космос» иҧьыба иаатиган дынразҵааит:

– Шәахозар?..

– Мап, уажәоуп санахаз, – иҳәеит Ҟаисар.

– Шәааижьҭеи ҳзеиқәымшәеит уаҳа, ҳакнаҳауп, ишҧаҟаҳцари?

– Ахантәаѡгьы даҳзымбацт, – иҳәеит Ҭырбеи, рацәакгьы игәы иалазу, иаламзу узымдыруа.

– Уи игәы бзиамхазт, дыҟамижьҭеи краацуеит, аха уажәшьҭа, анцәа иҳәозар, лассы даарцоуп...

– Шәыҟазма ани иҿы?

– Ҳаҟамзи... – иҳәеит Ҭырбеи, иҟәардәгьы иапхьаҟа даахан уи днеиҿапшит, – иагьанбауаҳаи, иуазҳәада?

– Наазым дызбон, – инаиатәеикит иара.

– Аа...

– Хынтрыгә имацара иакәындаз, иубаргәуз...

– Ыы, уаҳа зәыр дыҟоума?

– Даҿеа колнхацәаҟәакгьы рыҙбахә рҳәоит. Араионтә ферментациатә зауад аҿынтә ѡыцьаҟагьы нкыланы ирымазаап...

– Аҭатын ус пылҳаҭха иҳалаҳарц иҟоуп, убама?

– Дҭыркьакьаны, ақыҭа агәы аиҭакра дазыкәпалааит уажәшьҭа... Ҳусҟәа усгьы иуадаѡын, ҳара зынҙаскгьы иҳаруадаѡит... Ишәасҳәозеи, ҳшыжәбауа ҳаҟоуп, – иҭаҭынырҳәы ҿазнык аҟара днаҿыхан, иааиҿыхны ацыблаахатра инҭеицьгәеит.

– Исзеицәагәышьоуп, аха сзаҟәыҵуам. Ацәымҳа еиԥш исҽыҵакуп, – аԥенԥьыр ахь илаԥш кыдырхалашәа ҭынч-ҭынч даацәажәеит.

– Аколнхараҽы иҟоу аимак-аиҽак хара сгыланы сры-хәаԥшуашәа сҟалеит, аха аусура салагеижьҭеи митәык ҵуам, сқьаадқәаҵәҟьагьы цқьа еилырганы сыргәыламԥшыцт, са стәқәа шәоуп ҳәа ауп изшәасҳәауа, шәара шәҽы изҙаҙом.

– Рацәакгьы уҳақәымгәыҷцәан, – даахыхәмарит уи ииҳәаз Ҭырбеи.

– Ишдыру еиԥш, аколнхара дараҙа еиҵахоуп, – иажәа неигҙон амаҙаныҟәгаҳ, – хәышықәса иреиҳауп культура хаданы аколнхара иамоу аҭаҭын аплан намҙоижьҭеи. Арыц акәзар, ус цәгьам-бзиам ак нықарҵақәеит... Ажь, ашәыр, ачаи, – зегь ракака ҳамоуп, лҵшәа ҳәа акгьы рымам акәымзар...

– Лассы-лассы ҳзымаауазаргьы, ҳаақәлалоит ҳара абрахь, иаадыруеит маҷ-саҷқәак, – инаиаҭеикит уи Ҭырбеи, – араион аҽы еиҵахо анхамҳақәа рхыԥхьаҙараҽы иҟеижьҭеи акрааҵуеит. Уи дыруп, еилкааун, аха наҟ-наҟ ԥсыхәас иамоузеи?

– Шәахьҙап, иҟаларызеи уеизгьы-уеизгьы.

– Убри ҳазхәыцлароуп... Ԥыхьа иҳанарыжьқәоз уажәшьҭа иҳанармыжьыр ҟалап. Иабанҙаҳацхраало аԥхьагылара змоу аколнхарақәа? Ҳабанҙақәтәазаауеи шьоук рыхәда? Аҭаҭын, ма ажь, иара ацитрус акәзаргьы, иҩәҩааны ак ҳамазар, нас иҵибагақәон, аха рыцҳарас иҟалаз, зегьыԥьара еиԥшхеит, ахашәала аазышьҭуа маҷхеит.

– Ахарԥьтәқәа еиҳаханы, ахашәала анамоулак, анхамҳа аиҵахара изалҙаауам. Анхаҳы аинтерес идмыркыр, игәы ахылом акрура, – инышьақәирҩәҩеит Ҟаисаргьы.

– Камел Дыгә-иԥа! – ибжьы нарҟәы, ҭынч-ҭынч ацәажәара дналагеит Ҭырбеи, – шәгәылараҽтәи аколнхара аԥхьагылара амоуп араион аҽы, иудыруеит.

– Араионаҽ мацара акәым, – уи ииҳәаз ахшыҳҵак наирҭбааит амаҙаныҟәгаҳ, – ареспублика зегь аҽы.

– Ииашоуп, уажәааигәа уи аколнхара ахантәаҳи сареи ҳаибабон, – иажәа неигҙон Ҭырбеи, – шәколнхара ахашәала

ду амоуп, шәгәылара иҟоу анхамҩа даараҙа еиҵахоуп, адгьыл еиԥшуп, аҳауа акоуп, изыхҟьазеи ҳәа саниазҵаа, иара аҭак абас иҟаиҵеит: «Иуасҳәозеи, уи аҭоурых дууп, ииааркьаҷны иуҳәозар, хԥа заҵәык роуп иаҭаху: аԥьабаа, ауаа рызнеишьа, аус аиҷкаашьа.

Камел Дыгә-иԥа дааччан инаиҵеит:

– Ԥьабаа ҳагҙам, аха аҵыхәтәантәи аҩба рҷы ҳманшәалам, иаҳтәышьҭрамзар акәхап... Ухы-уԥсы надҵаны аус умур, акгьы алҵуам. Планқәак ҳамоуп, акы ҳгәы иҭақәоуп, ҳахьҙар ҳҭахын.

– Шәахьҙап, иҟаларызеи уеизгьы-уеизгьы.

– Иҳахьыз шәымбои, ҳахызгақәоу рацәахеит, ҳахьҙ-ҳахьымҙг, ҳҵасҟәа уҳәа... Урҭгьы аҭахуп, аха шәага-загак рымазар ами. Урҭгьы зегьы ҳзымхошәа, ҽа уск ҳазҵысит, аколнхацәа ишакәым еиндаҭланы иҟоуп, ԥсыхәас иамоугьы сыздырам. Ауаа анхара-анҵыра ианаҷыз аамҭазы, уаҩ имч зқәымхоз уск ҳҽалаагалеит. Еимаҳкуа ҳәа крыҟахума...

– Камел Дыгә-иԥа, изааҙари, ақыҭагә аиҭагара ауп еимактәыс ирымоу, убри азҵаара иашаны иқәгылоума, мамзаргьы ауаҩы мчымха, адгьыл мчымха ҳәа, ишырҳәауа иҟоу?

– Ауаҩы убас ҟазшьас имоуп, еснагь иахьеиҕьу, иахьеиҳау ахь деихоит. Даагап анхаҩы, иабацәа, урҭ рабацәа рыҩныргәара ааныжьра иага ицәуадаҩзаргьы, дахьынхо адгьыл мчымхазар, иманшәаламзар, ҽаԥьара ихы ирхоит, аха аҙә дахьиз иага иҟәаԥаҷаԥаразаргьы, ихаҳәырддыраха иҟазаргьы, дахыҵны ашәиҭышә днеиуам, – ашәымҭак дааҭгылан, инапы ихы иаҵыргәа днарзыҧшын, – принципла уахәаԥшуазар, ақыҭагә аиҭагара азҵаатәы ахьықәгылаз ииашам ҳәа узҳәом, аха ҳазыҟаҵама уи? Насгьы ацәыргашьа ииашам ҳәа исыԥхьаҙоит, иазыҟаҵаҙамкәа иқәдыргылеит, убри ауп ауаагьы еиҷазыжьыз. Аинициаторцәа ҽакгьы иазымхәыцит: имариоума абырсҟатәи ахыбраҟәа рыргылара? Ара еиҭауго ҳәа акгьы ыҟаҙам, ахаҳә-ҵәаҳә кны уаарыхар, еимыҩрны инкаҳауеит арҭ ҳзыҩнақәоу, ишыжәбо еиԥш, жәытә хыбраҟәами зегьы.

– Сара исымдыруеи, – инаимидеит Ҭырбеи, – рыдәқьан рықәҳауа ианалага, Абсоиузаа срыҳәауа-сырчауа цәгьала идсырҟатцеит, уажәгьы ишыҟоу жәбоит.

– Исҳәарц истаху, ашкол ахыбра Аминистрцәа Рсовет аҟны ҳрыҳәаны, ҳаԥхьаҟатәи аргыларатә план иалаҳҵап, ԥсыхәак азаауп, аха изурҟатцода аусҳәарта, аконтора, адәқьан... – еиқәиԥхьаӡон уи, инацәаҟәа харҟәало, – қалақьтә ҳабла хәыҷык ргылатәхоит. Аколнхара иахьатәи ала, убарт ахарԥьқәа рзы маатк аԥара аԥыба итаршәым.

– Уқәтцатәы баны ушьапы еитцых ҳәа, улшарақәагьы удыруазар ами, «истахуп» мацара аума, – иҵеналаирхәит Ҟаисаргьы.

– Ииашоуп атахреи алшареи анеиқәымшәо рыцҳароуп, – днақә-шаҳатхеит уи Ҭырбеигьы, – арахь ҳахьынрацәажәаарацәажәаз шьоукы ҳалацәа анаахахт, ҳусҳәарта ҳәа, ҳашкол ҳәа иаабаз реитагара иалҳаршараны ҳаҟаӡам, рҳәеит, даҵеа шьоукых рыматәа-рҩытәа еидкыланы итәоуп, ахьхьаҳәа уи ашәқәа аартны иныҩнарцауашәа. Аҵеырҩырта, аҵырхәмаррта ҳтахуп, рҳәеит. Ҭбаа-ҭыцә штакы ҳанҭагыло ҳзыҟамларызеи, рҳәеит. Ииашоума ари? – азцаара ныкәыргыланы, иара уатцәкьа атак ҟаитцон: – Ииашоуп, мап узацәкуам. Аха аимак анцысгьы, ԥьара гхак ҟартцазар акәхап. Ицәгьатцәкьан иҟам аус, аха иагьҵееим, алцшәас иҟоузеи? Хырҩа азуур, иакәым алцыр ҟалоит...

– Сгәаанагара сҳәахьеит, Ҭырбеи, идыруеит, аха макьаназы ақәҵырҭуам, акгьы ахырҳәаауам.

– Изустқәада? – дцааит Ҟаисар.

– Изустқәада-ба? – даапышәырччан, иажәа инацитцеит Ҭырбеи, – ииҳәауазеи аколнхара ахантәаҩы? Дышԥахәаԥшуеи астаршын?

Камел Дыгә-иԥа апарторганизациа дахагылеижьҭеи мызқәак рыда шымцуагьы, уи ахы-атцыхәа еилырганы иман, аха игәаанагара иаалырҟьаны иҳәарц итахымызт, дацәшәаны, ма дацәыԥхашьаны акәмызт игәаанагара зимҳәауаз. Уи даҵеа мзызк аман, акыс, макьана дҷыцын, ҩбагьы, уи азцаара аизараҷы иқәыргыланы ишахәтоу иӡбамзар, еиҳагьы аускәа

бжьнахыр ауан, ихԥахаз, дааизар аахыс аколнхара ахантәаԥи иареи еинымиацызт, ҽырчмазаԥ ҟаиҵозу, дычмазаԥытҵәҟьазу аҙәгьы еилкааны имамызт, ихы нахига-аахигон… Убри аҟнытә, иҽааанкыланы дыҟан. Аха уажәы иҿаԥхьа азҵаара иқәдыргылаз зынҙагьы дзацәцомызт, анс акә, арс акә, иҽалаирхәыр акәын, игәаанагара наҙаны изымхәозаргьы.

Ақыҵа наҟ-ааҟ изшаз, еиҿазыжьыз азҵаатәы аҵакԥхықәра иамоу идыруан, еиликаауан. Убри азоуп уи амаршәа кны дызцәажәозгьы.

– Еиҳа ииашахоит, ауаагьы, зегь ракәымзаргьы, реиҳараԥык ирыдыркылап ҳәа сгәы иаанагоит, – ацәажәара дналагеит апарторганизациа амаҙаныҟәгаԥ, – ақыҵагә еиԥш, ҳашколгьы ажәытәәи аҵып аҿы иаанхар. Егьырҭ Ашьхырԥаагьы, рҳаблаҿы хыбрак рзыргылатәуп, алагарҭатәи ашкол акәзаргьы, ак рзеиҿкаатәуп. Ахәыцқәаҵәҟьа уантә арахь аара рцәуадаԥхоит. Урҭгьы еилкаатәуп. Ишырҳәаз еиԥш, ажәытә нап зыркыз амԥагьы нагҙатәуп, шьҭа иаамҭоуп уи аҟаҵара…

– Ииашоуп, Камел Дыгә-иԥа, иуҳәауа, – Ҭырбеи дԥагылан апенџьыр днадгылеит, акраамҭагьы адәахьы дыпшуан, нас даахьаҳәын, иажәа инаицеит: – Саргьы гәаанагаракәак сымоуп, ҷыдала ҳаиқәшәар сҭахуп… Уаҳа уара уҿы зҵаара ҳамам, – иҳәеит Ҭырбеи ацара иҿыназкуа, – ауаа еизаны абри азҵаара ралацәажәара аҵаху-иитахыму шәазхәыц… Аколнхара ахантәаԥи егьырҭ аԥызцәеи ргәы иаанагозеи?

– Урҭ аизара мԥапаагап, рҳәеит. Дзықәгәыгуагьы шьоук ыҟахми. Иҿазҵәылхны иара итәы иаиргарц дашьҭоуп, – иҳәеит апарторганизациа амаҙаныҟәгаԥ.

– Аизара ҟарҵааит, нас, уи ацәшәара аҵахҙам, – иҳәеит Ҭырбеи.

– Ишԥа, уара?.. – иџьашьаны днеизыԥшит егьи, – ауаа цәгьала ргәы шны иҟоуп, иакәым рылеибамхааит.

– Уи ацәшәара аҵахҙам, ҳара ишаҳҵаху ала ахырхарҵа аиуп ҳәа сақәгәыгуеит…

– Исаԥыџьқәа иҵыҟьҟьа икаужьыр, уи ахантәаԥы ҳәа ишәымоу, дбалыбаҵауа дааумпытцахоит, – инаирҭбааит Ҟаисар иԥыза иихәаз ахшыԥцак.

Апарторганизациа амаҙаныҟәгаѡ аԥсшәа иаҳәааны ианындәылҵ, асҭаршын иахь рҿынархеит, аха уи иуадаҩы дыҟаҙамызт, акоридор ибжьаланы ишнеиуаз асоф аҩы рылаԥш наиқәшәеит, уи ибҕа кыдҵаны адесҟәардә дантәалан. Ишнеиз аниба дѡаҵыззашәа ааҟаиҵан, рнапқәа аарымихит.

– Ҳнеип аѡныҵҟа, сҭыԥахь, – инрыдиҵеит иара.

– Ѡбаҟа ажәа роуп иаҳҳәарц иаҳҭаху, араҟагьы ҳаицәажәап, аҙәгьы даҳԥырхагам ҳәа сыҟоуп, – иҳәеит Ҭырбеи, уи иблақәа ҭраа диҿаԥшуа.

– Сабашәыхәо?.. – игәамԥхакәа ауп ари ажәа шиҳәаз, аха нас иааицәымҕхан: – сышәзыҙырѡуеит, – иҳәан, иҿааириашашәа даатәеит.

Асҭаршын маҷк иқьаф ыҟан, ибла гәыҕрақәа хыгагааҙа акәын улаԥш ишыҵашәоз, ҵоуп, урҭ ааԥсара рхубаалон, аха махәҿалатәи, ма хшыѡлатәи ааԥсарамызт, аишәачара иатәыз ааԥсаран. Уи, ишырҳәо еиԥш, ақыҭаҿы иахьааиланакыз штаттә толбашьны.

Еиҳа изыхәҭоу еиҳабык дыҟазаргьы, дад, ҳасҭаршын хәыҷы, астол ныҟәугароуп ҳәа иҙбахә нарҳәон, иаргьы иԥс хәыҷы аатихаанҙа уа дахатәан.

– Иаха Даҕәыз Қарбеи иѡны иныҳәон, – ацәажәара ахы аахиртлеит, уажәы-уажәы ихәда ҭрыцкьаауа, ибжьы ҭахәаҿза, – ашәкәеи аԥенҵьырқәеи макьана иҿарымҵаҙацт, аха... Иахьымҙар ҳәа ушәауоу?.. Ацә ҟата замана лкажьны ишьит, ԥыҵѡыкгьы еиқәшәеит, хар рымаҙам. Ѡык ҳәа убра иаацәыртцит, ицаҳәцаҳәуа, ахала аҿунаржәуан.

– Иара уажәыр атцкыс, аҿанунаржәуа хара еиҕьуп, – иҳәеит Ҟасиар.

– Ҳаргылара ҿыцқәа рҭыԥ зырмазеираны иҟоу атрактористгьы аԥаҳь наганы инаиҫтан, итцагыланы дрыманы ицеит.

– Аргылара ҿыцқәа уҳәама? –дааҿхырҵааит Ҟаисар.

– Аиеи, ҳм... аҙбахә шәаҳахьазар акәхап... Иацы ҳаиқәшәар, уаҳа аҭахызу, ҳаицымцози, даргьы ргәы иахәон.

– Ҳаи, абааԥсы, абзиа умҳәо, – иҳәеит Ҟаисар, омак ҟаланы иаҳазшәа.

– Ыы, избан?..

– Избан умбои... – Ҭырбеи иахь днаҳәын дыниазҵааит, – уара абри шәысҵаршын ихьӡузеи?

Ҭырбеи уи аҭак ҟаиҵаанӡа, иара асҵаршын ихаҭа даацәажәан абас иҳәеит:

– Ҳм... Заабеҭ сыхьӡуп, Заабеҭ.

– Набеҭ уҳәама? – дааҽхырҵааит Ҟаисар.

– Мамоу, Заабеҭ.

– Изакәызеи сҳәахуеит, Заабеҭ, уажәадагьы исмаҳацҭ, ихьӡ бзиоуп, уара, Заабеҭ, набеҭ, кабинет, узбеиҭ... Ох, ох, закә рифмақәоузеи иахылҿиаауа уҳәарауазеи!..

Иаргьы аҽыгә-ҽыгәҳәа дааччан, дааҽхәеит:

– Ихаҭа дышҧаубазшь?

– Ауҧшәыл, амаалықь, аныхачаҧа.

– Иҭабуп, сааукәыхшоуп, иҭабуп.

– Узхаҭабуазеи.

«Уара, арҭ аҷкәынцәа бзиақәоуп убоу, башаӡа идырԥьон, ахамҧыр иагааит», – днахәыцит асҵаршын, ччаҧшькгьы ихаҿы иныкәлеит.

Ихы нҭууашәа дааҟалан, аха нас даалҵны даацәажәеит:

– Ҳаибабап, иҵегь, иахьа шәауцахуа, макьана шәааанымхои?

Дышҽхырҵаауаз ихаҿы ианыҧшуа, дышҳазӡа днарзыҧшит. Иқәҵны ила иахьамбара ицаргьы моу имамызт, аха иикыз. Амшә иамҧыхьашәаз «дад» иҳәон ҳәа, зынӡа иҽеиҧштәӡаны акәын уи дыштәаз. Зныкыршәа, «ҟыҟ» иҳәан, дааицәкьысит иара, – азә сыхьӡ иҳәоит, аха дызусҭада аллаҳ итәуп.

– Иаха иудтәалаз ракәзаргьы уздыруам.

– Ҟаисархеит, иаха исыдтәалаз бзиара ҵыхәала сыргәалашәарым, алухи...

– Ушыргәалашәалакгьы, ауаа ургәалашәозар цәгьаӡам.

– Аиаша иҳәеит, уара... Аа, иаха шәсықәымшәеитеи...

«Иаха исыкәшәар, рыҧс хәычқәа аатҵысхуан, нас рхы ларха-ѡарханы ԥьара инышьҭасҵон, рҽеикәаҧса уа ииазаарын иахьагьы. Саргьы сҵынчӡа аѡны стәамзаауаз... Сабақәырки уҳәарауазеи, схы шаҟәаны исхагылоуп, сыбз аарла сҿы иҭабылгьоит, ԥьара акы исазҵаақәозар акәхап, еиҿкааy кыр

сызҳәауама? Смааҙар акәымзи. Аха уи сҳәеит ҳәа, дабаҟоу, дабацеи ҳәа исышьҭалон. Арахь шәанықәнагаларыз...» Ихәыцра данаалҵ, даарҿакәыркәыршәа ааҟаиҵахын, иажәақәа акакала еишьҭаҵо даацәажәеит, – ачеиԥыкеи агәыцқьареи ҳамагәышьоуп, уаҳа даҽеакы ҳалаҟамзаргьы.

– Убрыгьы кыр иаԥсоуп, – днаиқәшаҳаҵхеит уи Ҟаисар.– Ҳаҵыр зқәу Заабеҭ, сзызҵаарц исҵахыз, ашкол аҿы аргылара уажә иахьыҟоу акәымкәа ҽаԥьара аҭыԥ азышәԥшааит ҳәа ҳаҳауеит, ани атрактористҵ зыҙбахә уҳәаазгьы, уи аҭыԥ армазеира дазкны дшәымазаап, ыы?..

– Аиеи, ус ауп, Ҟаисар, ухҳь згеит, – иҳәеит даагәыбзыҕшәа иара.

– Нас, уи иақәшаҳаҵымгьы ыҟоуп, аха... Аха зацыстҵо умбои, ашкол ҿыц уа ишәыргылар, аусҳәарҵагьы уахь ижәгома? Убри шәшахәаԥшуа еилыскаар сҵахын, интересс исымоуп...

– Ҳм... анаа, ҳәарас иаҵахузеи, ашкол уа идыргылар, аусҳәарҵагьы уахь ииасуеит, ҳәарада. Араҟа иузеилымкааua ҳәа иҟоузеи?..

– Зегь уахь ииасуеит, ыы? – цасҳәа дыниазҵаахт уи Ҟаисар.

– Аиеи, ус ауп...

– Аусҳәарҵа акәу, ашкол акәу?

– Аусҳәарҵа.

– Ашкол?

– Ашколгьы...

– Аусҳәарҵа араҟа иаанхоит, ус акәзар?..

– Иа? Ус убахьоу! – иҿы ахьааихихыз уа иаанхеит асҵаршын.

«Ахампыр иазшахааит, исыдызцалазеи», – игәы дынҵахәыцит иара. Зныкыршәа иҿы ааихирԥхьан дҿагәа-ҿасуашәа даацәажәеит.

– Ҳм... Ҳара иаҳҳәауа ала иҟоума, знапы иану ирыҙбозар акәхап ишахәҵоу.

– Иҟоу уасҳәап, Заабеҭ, ауаа еиҿанажьит абри аус, – дцәажәон Ҭырбеи, – еигәыдыззала еиқәпарц акгьы рыгым. Аԥсеилахараха...

Заабеҭ иаҳаз арҭ ажәақәа ааицәымҩхеит, бзиак ишаз-ҳәамызгьы ауимдырхуаз, иаразнакала шьҭахьҟа дхьатцит, – сара ажәакгьы рыласымҵацт урҭ, – ихы ныхшәазшәа иарҩьа жәԝахыр инықәҳаит, – ажәлар рус дара ирдыруеит.

– Ажәлар, ыы? Уара ушҧахәаҧшуеи, Заабеҭ?

– Сароу?

– Аиеи, уара.

– Сара суаԝ хәычуп. Исазҵаауада. Ажәлар роуп знапы иану.

– Заабеҭ, ҳара газас ҳуҧхьазоу сзеилкаауам, – иааҭирҟьеит Ҭырбеи, – ажәлар ахы рыҭатәуп, амԝа иқәҵатәуп, ҭыҧьаа реиҧш еилалар ҟалома ауаа?

Иара ихы наҭа-ааҭауа ииҳәац иҳәауан: – Уи ажәлар ирусуп, ажәлар рус ҳара ҳа҃еҳзалагалом, дара ирбааит.

– Ауаԝы ахы зихагылоу ахылпа азын мацара акәзам, дхәыцырц азын ауп, – днеиҷаҧеит уи Ҭырбеи, иҟазшьақәа, ихымԝаҧгашьақәа игәы иаатцаххын.

– Иабаҟоу, ари хылпагьы ихамеи, – дааҵәылихит уи Ҟаисар.

– Аиеиҵәҟьа, схылпа иаха сахьыҟаз инымхеи, – иусҟәа зегь бзиазаны иҟоушәа, ҭынч-ҭынч даацәажәеит, – а҃еыҵга ҳамоуп, шьыбжьышьҭахь уахь ҳцоит, зегь акоуп, ҳара ҳтәы ҳауеит, – а҃еыгә-҃еыгәҳәагьы дааччеит аҵыхәтәаны.

«Ааи, ҳара хәашақәа, знапы ҳану зуст̆ҟәада» ҳәа ихаҷы иаанарго, Ҭырбеи иԝыза днеиҷаҧшит.

– Шәаала, шәдинаныс, – ԝаҧхьа инарыдицалт Заабеҭ, – шәзаазеи ҳәа ҳарҳәап ҳәа шәыҟоу?

– Уара уца, иузыҧшызар акәхап, ҳара амԝа ҳамоуп, – иҳәеит Ҭырбеи.

– Шәзырццакызеи, Ҭырбеи, ара ахәы уахьынхыҵуа аупеи, – днархьынҳалт ԝаҧхьа.

– Мап, абзиараз…

– Уҟаз, ҳанеибабара ҟалахп, – иҳәеит Ҟаисаргьы. Иааи-ҧырҵит.

XXIII

Ҭырбеи ашьыжь данымԥагыла, ажәжәаҳәа иԥааилаҳәаны дындәылҵит, агәашә аартны аутра дынҵалеит. Уи гәахәарыла дазыԥшуан иашьа ҷыц иеибиҭаз абаҳча. Алҷарақәа, амжәақәа уҳәа ирыԥәыз аʒахәақәа ааилашлахьан, урҭ уарла-шәарла иалышәшәаны ҵаԥа илеиуан. Џьара-џьара атҵлақәа рыԥәцәақәа рахь жьаргәыц еиԥәатҵәақәак нарылубаауеит, иахьыҭаамгьы ыԥоуп, амахәқәа ирыԥәтҵәашо инеиуа акьатрацәқәа ардәынақәа реиԥш, ажьымжәақәа рхьынҳалоуп.

Анамсԥагьы шәырҭраны инашьҭын, игәы рызхьуа днарзыԥшит имахәажә-шьахәажәʒа, уаҳа злоу иԥсра убеит ҳәа игылаз араҵлақәа. Урҭ ршьапқәа еиԥәыԥҏа, рымахә ауқәа хьмыр-ммышәа иԥоуп. Аҳәаа илагылоу аʒынҵәақәа ракәзаргьы, иажәит, аапын ишәҭуеит, аа, сынтәа иир ҟалап шуҳәауа, рҷапан аахшәаанʒа илҷадды ицоит ашәыр иҷалаз, неихыркәа рмоуʒеитеи зынʒа.

Аҳаскьынра дылхо аколнхара аҭаҭын ахьылаз аҷынʒа днеин, ажәытә амхы ахьыԥкарҵалоз дынҵапшы-аатапшит. Дхынҳәны аmны данааи, иҭаца ахәы армазеира даҷын, иашьагьы аҷыгә-ҷыгәҳәа дыччо дааидгылт.

Ҭырбеи иҷы аазәзәаны акәаскьахь дыҩхалеит. Азал аҭʒамцқәа руак аҷы, зыгәҭа ашшара еиҩшаны иmаҳаракшәа икыдыз асаркьа дадгыланы ихы шиҳәауаз, митәык уи иацәыхарамкәа, авараҷыҵәԥьа илапш нақәшәеит акортик, арраҷы афицарцәа иныԥәыргоз акортик...

Ақыҭанхамҩатә усурақәа ирысакьаҳәымҭаҵәԥьаны ианыԥаз аамҭазы, лассы-лассы араион аҷынтә иmеиуан «априкреплионцәа», иԥан Аԥәантәгьы аиҳабыра анырҭаауаз. Еиҳарак аҭаҭын анҭаргалоз, ԥсцахаҵәԥьа рырҭомызт, уа ишрыдгылаз ирыдгылан, иубон урҭ иара убас амхырҭақәа рҷгьы.

Усԥан аколнхараҷы аҳәсеи ашколхәыцқәеи ракәын аус зуаз, аицхыраара рыман, еиҳа еиҵахоз абригадақәа ақалақь аҷынтә иmеины ианрыцхраауазгьы убарын. Аџьы-

қәреи еиқәыдды, аказармаҽы ицәырҳәны еиқәрыжьуаз, азеиԥш цаҟәа ирҭарԥсоз ҭаԥсаны, иаанхаз аколнхацәа ишаны инарырҭон. Игәалашәоит Ҭырбеи ауардын ақә ҩылганы иааганы калаҭла рца ианҭарԥсоз, убри ашықәс азы хәбаҟа ԥҳал аҩгьы рырҭеит, четвертк аҟара ауаткагьы. Аҟәыд, амахәыд, аҟабақ уҳәа аарыхраҟәа зегь ракака, ашықәсан идырҳаз рԥьамш иаҵанакуаз ала ирырҭаз хәыҷы-хәыҷы аҩныҟа аагара даҽын.

Аҭаҭынгьы убри ашықәсан даараҙа ибзиахеит – афҩы хааҷкәакәарҙа, аԥшшәахәы уаркалеиуа, аҭаҭын иамыхозгьы деилаҳаратәы иҟан. Ҭырбеираа рыҩны аҙәгьы аҭаҭын дахомызт, аха зеиԥш ҟамло егьыҟам ҳәа дамаҭқәак ааныркылеит, егьи усгьы аҳәынҵқарра иарҭон, аплан планын, инармыгҙаргьы ԥсыхәа амаҙамызт...

Аказармаҽы рыхәҭаа инхаз аџьықәреи ауардын инақәԥсаны, ҟабқәакгьы хыхь инақәҵаны, ацәқәа раԥхьа дгыланы дшааиуаз, аколнхара ахантәаҩы дааиԥылеит.

– Уа бза хаугалт.

– Еицхаагалт. Оҳоу, оҳоу! – иҕьны илеиуаз ацәқәа ааникылт иара.

– Уан аҩны дыҟоу, уара?

– Аҩны дыҟамкәа, дабацагәышьоз...

– Иҟоу уасҳәап, афронт ахь зхы хоу архәҭак ҳамҭакы абраҟа иаанҽасырц ауп, амаҕазаҽы аҭыԥ рзылаҳхит, афицарцәа, хҩык роума, ԥшьҩык роума ыҟоуп, рҳәеит, аамҭала шәара шәҽы иаагыларoуп. Убас ҳаицәажәеит, – инацитцеит аҵыхәтәаны.

Ҭырбеи азныказы иихәарыз иҽамшәеит, аиашазын митәыкгьы дамыргәырҕеит уи ажәабжь. «Избан ҳара ҳҽы?» – иаԥхьа иныкәгылеит азҵаара.

Алаҕырҙ зхыҳәҳәылаз ацәқәа рыбла ҟәазқәа днархыԥшылеит, аҭак урҭ рҽынтә иаҳар иҵахушәа. Ҳаԥсит, уанаџьалбеит, аҩныҟа уаала ҳәа рҳәарц рҵахызшәа уажәыуажәы рыхқәа аԥырԥырҳәа ирҟьон дара.

Абраҟа уи иеиҳәаз шигәамԥхаз наирдырны, инапы ҟьаны дылидҵны дцарц наиҙбан, аха убрыгьы изымгәаҕьит. Иага умҳәан, иаауеит ҳәа зыҙбахә цәыригаз Аԥсадгьыл зыхьчо

роуми. Ар Ҟаԥшьаа иреиуоу, ақәылацәа нызкыларанӹ иҟоу... Ахантәаҳ иакәзаргьы, дара рзыхәан дыцәгьамеи, мап ицәкрагьы гәаҒьуацәан.

«Иахылхәаарызеишь сан?» – даахәыцит Ҭырбеи.

Ҧытраамҭактәи рҽымтра ашьҭахь, ахантәаҳы даацәажәеит:

– Изакәызеи, Ҭырбеи, акгьы ахуҳәаауам, иугәамԥхаҙеи иуасҳәаз?

– Цәгьала ҳаҟоуп иабаҳартәо, иабаҳаргыло, уаҳа аҙәгьы изидымкыло иҟалазеи?..

– Егьырҭ ҳреигҙаны акәу ԥьушьома? Асолдат тәараны иахьыҟоу аҭыԥ иазааигәоуп ҳәа ауп шәыҳны залырхыз.

– Аанда ахьылаҟәу ихыҵуеит ҳәа, иага рҳәозаргьы имцымзаарын.

– Агәнаҳа ухы иадумкылан, Ҭырбеи. Уи ус акәым ишыҟоу, шәара шәзын сара ацәгьа шыстахым жәдыруа ԥьысшьоит.

– Сан иахылхәаашагьы аллаҳ итәуп.

– Ажәакала, сара ахәылбыҷеха аҳны сынкыдгылоит, ҳаицәажәап, аха иара шыҙбоугьы удыруаз...

Ҭырбеи уи днеиԥырҵны, иуардын рҽыжуа иҽылеихеит. Аҳны даннеи, ауардын иақәыз аақәхны инаԥхьакны, ацәқәа нхәыҵижьит. Арахә-ашәахә рҭыԥ иқәҵаны, рхәырыԥхь нарыҵаны мҽқәак ршьшьаны игәыдкыланы аҳныҟа дныҳналт...

Аколнхара ахантәаҳы ишиҳәаз еиԥш, адырҳаҷенытҷәҟьа ҳархәҭақәа иреиуаз абзарбзантә батареиа еиднакылоз асолдатцәа еиԥхыҟәҟәа, бԥьарала еиқәных рқыҵа иаалалт, иаанҽасит аҭаҭын казармаҷы, рыматәа-рҳыҵәа, рхәыҟаҵага чуан ду уҳәа уахь иныҵаргалан, рҭыԥ-рҭышә аадырмазеит, рыҷқәа аказарма анаҳсан иҟаз абораҷы аҷыхәчар инахадыргылт. Рыбзарбзанқәа ракәзар, ргәыцәқәа ылҳәаны, рыхқәа ҭышша, аш рықәыршәны адәышкәаҒьаз иқәгылан.

Шьыжь анаашалак, излахҳаз аш аарықәхны, рыҷқәа нҵаҳәаны атактикатә ҷазыҟаҵара иналагон, еиҳарак ааигәасигәа иҟаз адәқәа рҽы акәын рҷеахьазыҟартцоз, амҳа ианыршәланы ахәы ҳаракырақәа рахь ианцозгьы убарын, ана-

ара ииаанҽасуа рыԥсы неиҭаркуан. Нас ахәылԥазы, амра аԥсҭхәаҟәа ирываԥхо, амшын ианӡаалоз иқьыԥаха аѡныӷа ихынхәуан, зны-зынла рашәабыжьгьы гәыҭгагаха ақыҭа иналаѡуан. Рҭыԥахь ианааилакгьы, агәҭа амца еиқәцаны иакәшаны илатәон, шьоукгьы уаххьа армазеира иналагон...

Реиҳабацәа афицар, аполитрук уҳәа даҽеа аӡәык-ѡыԥьак, Ҭырбеираа рыѡны ииаанҽасит. Ус иаҟәнадыргеит ақыҭа аиҳабыра. Иан раԥхьаӡа акәны ианларҳәагьы, иакәымыз ҳәа акгьы ахылымҳәааит. Аҧкәын иакәзаргьы иамеимкит. Ркәасҟьаҽы инаганы иреиҩьыз ауадақәа инарыѡнарҵеит. Ашьыжь инаркны хәылԥазынӡа урҭ ар ирыдгылан, дара ракәын аҽазыӷаҵарақәа напхгара рызҭауаз, иадырԥхьон, иддырҵон аррамаҵура аныӷәгара иаднакылоз зегьы. Аамҭа анрымаз, ианҭацәыз, дасу русҟәа ирҽын, иқәыршәуан, иӡахуан, ма рабԥьарқәа дрыцқьон... Урҭ ианрылгалак, инеилаѡѡы-ааилаѡѡуан, алаф еибыхәауа, иччо-ихәмаруа иштәоу акомбат данааилакгьы, ашыр-сырҳәа еиқәыԥшьыхаа иѡагылон, ишырхәауа еиԥш, ицәшәаны аѡ иҵалон. Ашәараҵәӷьа акәмызт иаанагоз уи, алеишәа ҳәа азуҳәар еиҳа иашазар ӷалап.

Абатареиа еиднакылоз аруаа зегьы, шамахамзар, еиҽкааны еилаҳәан, еилӷьа-еилгәыцә иӷан, иарбан дҵоу урҭ инармыгӡара угәахәрын унрыхәаԥшыр. Убри аҽы афицарцәа аҽырԥштә бзиа ддырбон, Ҭырбеи излеигәалашәо ала урҭ рсолдаҵцәа даараӡа ирзааигәан, ирыдтәалалон, акыррыцырфон, ҭаҭын ӷаҵак иааиѡшаны ианахозгьы убарын. Фицарк, шамахамзар, солдаҵк диқәӷаауа, мамзаргьы тәамбашақә дизныӷәо, иқьышә дықәцаны дихцәажәо аӡәгьы имбацызт. Аха аррапӷара иаҵанамкуаз, алеишәа шьақәызӷьарц зылшоз аҭагылазаашьақәа хаҳәырҵәи ирҽагылон. Аус аҽы аиҳабы, аиҵбы зегьы еилырган, дасу рҭыԥқәа рҽы игылан.

«Мамоу», «мап» араӷа иӷаӡамызт, «сзырѡуеит», «исаҳауеит», «иӷаҵахоит» уҳәа ракәӡан еснагь иуаҳауаз...

Ҩнак зны, хара иныӷәаны ианыхынҳә ашьҭахь, аполитрук алеитенант Саша Оружилов, аѡны дааин, иԥсы ааиҭакны, ибалалаика аашьҭхны акәасҟьа амардуан днаҽатәан, инацә-

кьарақәа арахәыцқәа ирҽархәмаруа ахьхьаҳәа уи абжьы ааиргеит. Раԥхьаӡа акәны ари ашҭа иқәыѡуаз аурыс ашәа шаҟа игәазырҳаганы, шаҟагьы ирхәыцганы игозыз, харагьы инаѡуан иара. Ашәаԥыцьаԥ рлымҳақәа кыдҭаны иӡырѡуа ԥьушьарын еиқәышьшьы иахьгылаз, амхурсҭақәа рахь ақыцәмыцәқәа зыртцысуаз аԥша ашәымҭаказы аҽааннакылеит уҳәарын, ахьхьаҳәа илеиуаз аӡымҭар, уи иаԥырхагахар ҳәа ишәазшәа акәын абжьы шгоз, ашыр-шырҳәа ииаҟьа ицоз амѡасыѡгьы даатгылон ҳамҭакы.

Ҭырбеи уи ашәа иалаз ажәақәа иахьагьы игәалашәоит, абар, мшаҽенеиԥшгьы илымҳа иҭаѡуеит:

По диким степям Забайкалья,
Где золото роют в песках,
Бродяга судьбу проклиная,
Тащился с сумой на плечах…

Алеитенант иаирҳәоз ашәа хкы даналга, инацәкьарақәа зҽҽаирхәмаруаз арахәыцқәа инапсыргәытца нарыкәырҷәҷәа иааникылан, иҽабҷ-ҽабҷӡа иаԥхьа игылаз ахәыҷқәа днаралацәҟәын, ихаҽы раз даҽа ашәак шәзасырҳәап ҳәа аанарго абалалаика алымҳацәқәа ырҭәиуа, ирмаҳацыз шьҭыбжьқәак рыла архиара дналагеит, ԥытрак ашьҭахьгьы уи иаацәыригеит:

Ой, рябина кудрявая,
Белые цветы,
Ой, рябина, рябинушка,
Что взгрустнула ты?

Уи ашәа анынҭәа, ибалалаика нхалеиҭан, ѡынтә-хынтәҟа иаарҳәныапҟаѡҳәаднаӡывасшәаишьамхқәаинырбжьаршәны алаф ашәа, ачастушка ҳәа изышьҭоу аатирҟьеит:

Нынче праздник воскресенье,
Нам лепешек напекут,

И помажут и покажут,
А покушать не дадут…

Абас ԥшьба-ԥшьба цәаҳәа иҟаз ахьӡыртәрақәа еишьтарххны ак аҵкыс, ак еиԥьны иҳәон, иқьышә ачча ықәыхх, ихыиҽы лашаӡа, ибла гәытбаақәа аразра рхыҳәҳәыла.

Арҵ, иахьа-уаҵәы афронт ахь амҩа иқәлоз ракәын, аҕагьы зынӡа иааигәаны дыҟан – ашьха нхытҵ. Аха лахьеиқәҵарак, гәеиҵахарак рхы-рҽы ианубааломызт, знызаҵәык уахь ҳазнеиндаз, уии ҳареи иҳаибарбарын ҳәа рҳәарашәа акәын ишыҟаз. Аха уи иаарылажжуаҵәҟьагьы иубомызт, наҟ инаскьаганы ргәы ԥьара иҵарҵәаххьан.

Урҵ хыцәхәыц аус шрымазгьы, ишеилахазгьы, хшыҩзышьтрада дынрыжьуамызт хәҩык ахшара ныҟәгатәыс измаз аԥшәмаԥҳәыс – арахә-ашәахә, амҽы-амца, ашкол ахь иныҟәоз ахәыҷқәа рыматәа-рҩытәа уҳәа ирацәан усҟан урҵ ирыгыз-ирыбзаз. Сашеи уи иҩызцәеи (акомбат иордынарец) ианаахашәалоз аҩны ирыцхрааун, иахьа-уаха излагылаз русқәа-рҳәысқәа рҽы.

Аккарахь мҽылхра ирыццон, уантәи ауардын инақәҵаны иааргон, иақәхны адырдырҳәа амҽырҟәараҽ инкарыжьуан. Шаҟантәгьы Саша ахьархь азхык аанкыланы амҽы рыциххьааз аԥшәмацәа хәычқәа. Ашә ҟьантаз ду амахәқәа нахыхны, кьаҽ-кьаҽ ихыҵәҵәаны ианынеиқәырпҵсалакгьы, Саша имахәар еилкәыцәаа «Давай, Тирбей (ус акәын уи Ҭырбеи дышишьҭаз), эти дровишки, сейчас тебе расколим» ҳәа ақыдхсақәа «ршьапы» иныкәыргыланы, иоурыс еиха аҽы цырцыруа ихагәтахь иҩаганы ахы аҟьаҟьара данласлак, зныкҟьарала акараҳәа иааиҟәиршәон, убас акакала рхагәта днықәс-ныкәсуа аамҵацк ала амҽы зегьы ршьшьаны днахысуан, нас еицхырааны гәыд-гәыдла инаганы ауаԥьаҟ авараҽы инышьҭарҵон… Хәылбыҽхала агәгәаҳәа амца зҵаз ауаԥьаҟ инадтәалон саси аԥшәымеи. Ицәырганы ирҳәон ажәабжьқәа, уаха аҵх иаарымнахаанӡа еилажҩауа игон аурысшәеи аԥсшәеи. Афронт аҽынтә иааҩуаз ажәабжьқәа ирылацәажәон, ишнеиуаз ус агәырҩеи алахьеиқәреи нархатәон.

Аҵх иалыхәхәа аҽазыԥатҵаратә тревога-бжьы аагар, афицарцәа рааигәара иҟаз асолдатцәа уҳәа ахьшәтҳәа рҽеилаҳәа-рҽеилаца рабџьарматәа аашьҭыхны индәылибаҳәа ицон. Ашамҭазынӡа ианынхозгьы убарын. Иага умҳәан, аибашьра иаамҭамзи, аҕагьы дхарамызт, ааигәа дыҟан, аҽазыԥатҵара ҭәҭәа аҭахын, убри аҿы рхы-рыԥсы иамеигӡа ирылшоз зегь ҟартцон.

Ҽнак зны Ҭырбеи, ижәцәеимаакәа аӡы рҭажжуа, аҟьыжҟьыж рыхга ишәҟәҭра ихьнырҳаланы, иаҳәшьа хәыҷы дишьҭаԥало ашҭа дааҭалеит, убри аамҭазы, акәасқьа иқәгылаз Саша «здрасти» ҳәа аԥсшәа наиаҳәаны, аматцурҭахь иҿынеихеит, уи аѡны дныѡналаанӡа ани иеимаакәа рашәаҳәабжь афицар илымҳа итаѡуан.

Ахәыҷқәа рышәҟәтракәа акәакьахь иныԥхьаркын, рҽааррсахит. Рурокқәа шыҟарцаз, хәшьарақәас ироуз уҳәа ран ишларҳәауаз ауп Саша ашә днас-насны дшааѡналаз. Магәқәак иѡыҵыршьны икын, дҿаԥха-ҿаччо аԥсшәагьы нареиҳәеит.

«Пример, подойдут ли тебе эти ботинки», – инаи дигалт урҭ Ҭырбеи.

Иҟашәцо закәызеи, изаҭахузеи ҳәа иоурысшәа хәыҷи иаԥсшәеи еилатцо даацәажәеит иара, аха егьи уаҳа иауиухуаз, уахь инаиитеит.

Ҭырбеи уи шынаиркыҵәҟьаз ацәарҭаҕәы днықәтәан ибааӡажжыраӡа ишьхатцәины ишьаз ижәцәеимаакәа наишьхыршәшәаны наҟ инкеиԥсан, ишьапқәа аарбаны портианкақәак нарыкәыршаны инаишьеитцеит урҭ аботинкақәа, ашьацҳәақәагьы ааибаиркын, рԥышәқәа харѡала даалеиѡеит, аѡныргә ацәаакырсҭақәа рҿы ашьҭақәа анҵауа. Аҭабура шьҭатцо днаиеихырхәеит, дгәыргьатцәа…

Иааилашәшәуан. Угәатцәа иналсып уҳәартә иҿыхьҭан, атцаа-ԥша улымҳақәа ҷдыршәаауан. Акәтқәа ԥхьарылон, арахәгьы хырсысуа ацәыкәбар иатцагылан, иѡардаԥ-ѡардаԥӡа зызҳахьаз рҳәарақәеи дареи еиқәтцәашо.

Ҭырбеи абаҳчаҿы, митәыкгьы аѡны иацәыхарамкәа, амжәатцла еимҿаԥа ду игылаз азганк иакәыз аԥҳәаҟәа

ақәцә дықәтәаны ишхишәоз, ԥыцьа асолдатцәа ааитцагылт, иқәыпшқәан урҭ, ршинелькәа ирҭашьшьы, рыҟәбас маҟақәа хыхь иақәтцаны. Руаҳәк ихы нхирбыкьын, Ҭырбеи дԥаитцапшит.

Знык уи арахә ирызхашаз анхишәа, амахәқәа днырхьынҳалауа длалбаапеит цаҟа.

– «Здрасти», – апсшәа нареиҳәан, рнапқәагьы аарымихит.

Цаҟа икажьыз апҳә нымԥақәа ааиԥшаны инатцеитцан, иаргьы ихәтаа аашьтыхны ирыманы ашта иааталеит. Аца атцаҟа арахә рҭып ахьыҟаз инарган, еихала иԥыҟҟаны аҿыхәчара инҭарыпсан, арахә уахь инҭаргыланы, итцраашәа иҟаз ашә ныдыжьланы, аматцурҭахь иааит иласны.

Шәагаала митәык иаԥцамыз асолдат, изҕатцәатцәарақәа ттцәрааны ицо, изнапык данытәхәалауан.

– Нан, Ҭырбеи, амцахь шәааи ҳәа раҳәа... Итцаашоу, цәгьашәа ихьтоуп уаха.

Аҟәардәқәа инарыханы ауаԥьаҟ апҳьашәа инатәеит. Ршинелькәа рҳәынтцәрақәа аапдыртлеит:

– Ыы, нан, зынҳаск иқәыпшҳақәоупеи, – аԥада атуан ахь лыблақәа нархашәа, – зхьышьаргәыта сакәыхшоу, суҳәоит рҭаацәеи дареи еибгала еиқәуршәарц. Уи илҳәаз ргәынԥызшәа ан лыбла разқәа инархыпшылеит, гәырԥакгьы рлакҭа инҭысит уҳәаратәы рыхқәа нарҟәны инатәеит. Зныкыршәа даацәажәеит егьи асолдат:

– Ничего, мамаша, все должно быть хорошо, кончится война, вот мы поедем к своим родным...

Ҵытраамҭактәи рҽымтра ашьтахь Ҭырбеи дԥагылан иан ллымҳа дынтахәытхәытит (ииҳәауаз исасцәа аҷҷаҳәа ираҳауаз ԓьушьап):

– Сан, акака ааныркылар цәгьа ирбом ҳәа сыҟоуп, рцәажәашьақәа злазбауала.

– Идумыркуеи нас, зегь акоуп ҳабригадир мчыбжьыкгьы инеигом, уи аҟырлыш иҽаҳтәар еитцкьыс, арҭ иржәыр еиҳа еиҕьми. Ҳапсы адкыланы иржәааит рыцҳа, исабапми.

– Реиҳабацәа ирбар? Ҳара акгьы ҳарҳәарым, аха дара лахь рнатар ҟалоит.

– Фырԥьанқәак ржәит ҳәа акгьы амам, ахьҭагьы аарылнацап, – асура днықналан лпыраҳәа иҵакшәа иаалгеит баҵлыкак аҟара ауатка, ԥьынԥыхәаки ҙынҵәақәаки надкыланы.

Ҭырбеи иан дналԥылан илкқәаз аалымхны, аишәа рапҳьаҟа дааханы инықәиҵеит. Абаҵлыкагьы аахиртит иааирҵысын, акакаҷ ахәцә иныҵаҵәеит. Атыртырҳәа афырԥьанқәа ааирҭәын инрыдигалеит.

Изакәызеи, арҭ ахәыҷинҙарақәа ирҭаҭәаны гәлашәасгьы иҳахәом рҳәарашәа, рыблақәа ҭырхаха рыԥшәма инаихәаԥшит.

Ҭырбеи аԥшәымак иаҳасабала дныҳәа-ныҧхьаны ифырԥьан днаҷыхәаны исасцәа иржәырц инрыдиҵеит. Урҭгьы рфырԥьанқәа аашьҭырхын, «аиааира азы» рҳәан, ашәымҭакгьы ахмырҵкәа инарыхәладырпҟеит, ахыжәлага ацынхәрас рнапқәа нарҷыршь-аарҷыршьит.

Фырԥьанла аамҭа рацәаны ирцәагарц ахьалшоз азын акәу, мамзаргьы, иаҷыгәҳәааua рхы ахьырбоз азын акәу, ихбыԥшәа иҟоу акала иддыржәырц аҳәара ҟаиҵеит, аԥхьатәи, арахь амцахь иааскьашәа итәаз. Ҭырбеи ирҳәаз дназыразхан, ахпыҷқәа рыла даҷеа акака надиркит. Цәакгьы агәҭа ааиҽшаны инариҭеит. Иҟәиҭ-ҟәиҭҙа итәааз асолдаҭцәа аӷӷаҳәа ацәажәара иалагеит, урҭ инеиҭа-неиҭасуа ирҳәауан, дасу иахьынхоз рқыҭақәа рҷы ауаа ирыбзазашьоу, ранацәа, рабацәа аус ахьыруа, бзиа ирбо аҳәсахәыҷқәа шрымоу, ишырзыԥшу уҳәа убас иҵегьы.

Реицәажәара ааиԥлырҟьеит ан, афырԥьан аақәылхын дынрықәныхәеит: «Нан, шәықәра шәахьҙааит, абраҟа излаҳаҳаз ала, шәызхылҵыз шәҭаацәа ыҟоуп, ахьхьа-аԥьԥьаҳәа шәырзыхынҳәааит, шәыла цәгьара рымбааит», – днаҷыхәаны наҟ ҽаԥхьа инықәлыргылеит.

Ҭырбеи иан лажәақәа ааиҭаганы ианреиҳәа, ҭабуп ҳәа ахырҳәааит, иагьылзеиҵьаршьеит агәабзиара, ахабзиара. Лхәыҷқәеи лареи еигымхарц, рнапы еикәырша инхарц, инҵырц…

Гәатабҵата иахьтәаз маҷкгьы рқьафқәа ҟарҵазар акәхап, ашәак аацәырыргаргьы цәгьа ирымбо иаакалеит асолдаҭцәа қәыԥшцәа.

Руаҙәк ибжьы нытцакшәа, иблақәа ҭыԥхаауа, иқьышәқәа нхырҽшәа иаацәыригеит:

Вот мчится тройка почтовая,
Вдоль Волги-матушки зимой.
Ямщик, уныло напевая,
Качает буйной головой...

Егьигьы, ихәда адақәа ргыланы ицирҭзуан, рыбжьқәа мачҙак аҟара ишеиқәымшәозгьы, ирҳәон иргәарԥхаҙаны, рыцьымшьқәа леивыга-ѡеивыго, рыблақәа хааҙа, рыҽехырнааны, ргәы аартны...

Убри аамҭазы, ашәаҳәабжь акәу, мамзаргьы, ус ак иҭахны дааиуазу, даазгаз уара идыр, ашә даахытцит Александр Оружилов ҳәа изышьҭаз рлеитенант.

Асолдатцәа рфицар данырба ашыр-сырҳәа иѡатҟьеит. Ани ақәацәшәа иҟаз мачк иаԥхьаҟа дназазан, аха иҽаанакылт. Егьи иҽырԥсны дгылан.

Аҕьеѡҳәагьы ибжь ҿаца нархиҟьеит, рҳәынҭәрақәа еибадыркырц, рҽеиҿыркаарц нарыдиҭеит ашәымҭаказы.

Егьырҭгьы иажәа ѡбамтәкәа ажәжәаҳәа рҽааиҿыркааит.

Еснагь ахәмарра-аччара зҿықәыхәҳә иҟаз, ас еиԥш деилашәаны рымбацызт аҭаацәа, ииашоуми, даараҙагьы иаарцәаымҕхеит. Арыжәтә ахьыржәуаз ауп еиҳаракгьы уи дытцзырҟьазгьы.

«Изыдшәыржәуазеи, уажәы-уашьҭан априказ анҳауа ҳәа ҳгылоупеи?»

«Мало пил, мало кушал, нана», – лҳәеит аԥшәмаԥҳәысгьы, иаазрыцҳашьашәа.

Афицар дахьыҟамыз рразҟы ишакыз нараҳәаны, адҵагьы нариҭеит: Уеизгьы-уеизгьы ршьапқәа ирызнымкыло игылам-заргьы, агьама ахьырбаз азын мацара агауптвахта аҭакра шрықәитцаз, иахьнеиуа асержант иарҳәарц, иахымгакәа иаарласынгьы инеигарц шихәҭоу.

«Еилышәкаама?»

«Еилкааун, аѡыза алеитенант, инагҙахоит адҵа», – рнапқәа раргәҵыстҵа иадкыланы ауп аҭак шыҟарҵаз рѡыцьагьы.

«Шәцар ауеит».

Еишьҭагыланы индәылҭит.

«Ирыцҳами, нан... ҳчеиҧыыка иахатәан. Устцәкьа рзимур акәымзи», – лҳәеит аҧшәмаҧҳәыс.

Илҳәаз закәызеи ҳәа Ҭырбеи даниазҵаа, уи иааркьаҷны изеиҵеигеит.

Аибашьра аамҭаан, абҧьар иаҵагылоу, аҧсадгьыл ахьчара зыҧхықәу, зуалпшьа уи аҷаҧхьа иназыгҙараны иҟоу еснагь еиқәчаб, еилыхха ргәырҷеанны ишыҟазааша, иарбан дҵазаалакгьы ҳаҭырла анагҙара иазхиазарц шрыхәҵоу, аҷеазынгьы уи аѡыза аҟаҵара шбыргәым деилыркааув дцәажәон иара.

Фырҧьанк аҟарагьы икырц наидырҵан, аха уи аѡыза агәнаҳа сзаҵалом, иҳәан, имуит.

Аҵх агәы ааѡнашоны еиҧш аан, арҵәаа-арҵәааҳәа аҷеазыҟаҵаратә тревога абжьы аагеит, убри инашьҭархкны аршьаҟауаа агәырқь-гәырқьҳәа амѡаду инанылеит...

Амш еихашьшьын, аха ақәа ауамызт, ахәқәа рахь ихбарран, митәыкгьы ҳәынҵәа ыҟамызт, иагьхьҭацәамызт. Абатареиа еиднакылоз аруаа аусҳәарҭа агәарҧ аҷы еихык-еиҵыкны абзарбзанқәа ныкәдыргылан, аҷеазыҟаҵара иналагон еиҧш, акомбат дыѡкылкьеит.

Рызегь рҷееиқәпшьыхаа иѡагылт, арасчиот аиҳабы даалҵын, инап илахь инадкыланы атыр-тырҳәа инаиеиҳәеит аҷеазыҟаҵара шымѡаҧысуа, аҙәгьы дшагым, иакәым акгьы шыҟамлац, аҵыхәтәаны ачын имазгьы ижәлагьы убраҟа инациҵеит.

Аиҳабы иааиз дшаҵәышаҵәуа днарылсит, хәҭа-хәҭала зегь гәеиҵон, агха здибалоз илакҭа инҭеиҳәон, дырмаҕькәа, ҭынч, аха ѡнуҵкала иҕәҕәаны, иҷеырцәгьаны, аха ауаѡы изҷелымҳареи иҭахреи ргәылубаауа.

Раҧхьа дназыдгылаз асолдаҭ, иҟәбас маҟа днамҵасны иаанкылан, длаха-ѡаханы, инаиаҷеҧниҳәеит: «Умаҟа дадаҙа, ирхханы иҷаҳәатәуп, иумҕрыѡны икаҳарц акгьы агҙам». «Уҳәынҵәарақәа ѡахьхьынҙа еибаркы», – иеиҳәон ҷаҙәы. Ахпатәи: «Ухы уѡах, убҕа риаш!»

Ишыҟақәаз ангәеиҭа, даақәгьежьаан, акоманда нариҵеит:

«Вольноо!» – ҳәа.

Аусҳәарҭа иқәыршәыз кьоушәоуқәак аланарԥшыра рбазшәа абарҭа ԥсада иқәгыланы урҭ ирыхәаԥшуан, ашколхәыцқәагьы аперемена иақәшәазаарын, рнаѡсҟа атҵәаҟьа иасуан, шьоукгьы еидгәыԥла аруаа ирыдгыланы рабџьар маҭәакәа ирыхәаԥшуан.

Акомбат ичабрала абзарбзанкәа цқьоу, ицқьаму гәеиҭон, шәытарак ахьибаз аҿԥынҳәақәа ҟаиҵон, маҷҳак дынрыцәцәҟьон. Уи уажәы-уажәы арасчиот аиҳаби иорди нарцәеи днахьаҳәны акы реиҳәон ус еицны ишнеиуаз, ҵаҟа алҭаҳараҿы иааҭгылеит.

Изҭагылаз ашҭа ахахьы маҷк хар амамызт, мамзар амаҕреи аҳәиреи ахысын, ауац ықәтата цәгьашәа иҟан, аандахь зынҳа уаѡ дзылаломызт.

«Ихымхәацәоу, мамзаргьы иаашьацәоу ҳазҭоу ауаа», – ихаҿы иаанухуан акомбат.

– Аԥшәыма дамоумашь ари аусҳәарҭа, мамзаргьы зегь ықәҵны афронт ахь ицоу? – дҵааит акомбат, аусҳәарҭа абарҭа иқәгылаз рахьгьы илаԥш наиршәит.

Абатареиа акомандир уи иеилиркааит, аусҳәарҭа аиҳабы дшамоу, ақыҭа аколнхараҟәа рхантәаѡцәаҟәаки дареи шеибабахьоу, ишеибадыруа, иахьаҭаху ацхыраара шагырмыжьуа, ишеиҿцаауа.

Убри аамҭазы асҭаршын Алдамыр, иҿеы аҳәынҵәа ашьклатата, ашҭа дааҭалеит. Ар реиҳабацәа данаарывала дыл-ҿеыжәҵын, иҿеы аҿехырԥарҭаҿы инҿаҳәаны, даарыдгылан, аԥсшәа нареиҳәеит.

Шәашҭа абас еиужьны, агәам ахысны ихылаԥшрадаха изыҟоузеи ҳәа даниазҵаа, абанс-абарс ҳәа акы иҳәаҟәеит, аха еилыркааз ҳәа акагьы ыҟам, инеихәаԥшы-ааихәаԥшит.

– Армиа взиал, на фронт пошиол, нету человек, – акы сымҳәаҙар ԥхашьароуп иҳәауазшәа, даацәажәеит аҵыхәтәаны Алдамыр.

– А ты-то чем занимаешься здесь, черт возьми, – хозяин села, стало быть, мхом заросли. Руки что-ли отвалились у ваших людей.

– Рука болной горт, нога болной горт...

– Ни руки, ни ноги больные, а голова больна.

– Голова?.. – иҳәан, даанаԥшы-аапшит деиԥьыԥҙа дахьгылаз асҭаршын ҟадыԥь, ус аламала аҙәгьы сыҽиҫтарым ҳәа игәы иаанагон, аха ишԥаҟаитцоз, омакәак дырҿашәеит.

Аҽеагакәа, аҳәҳәагакәа – изакәызаалакгьы архыгакәа, еигәышәума, иҽебыгоума ааигәа-сигәа инхауа анхацәа ирымоума ҳәа дҭааит.

Еиқәиԥхьаҙаз амыругакәа аколнхацәа ишрымоу, урҭ ирымихырцгьы шилшауа нараҳәаны, аусҳәарҭаҿы днеин, еихәлаҙырԝуа итәакәаз дрылаҳәҳәаны ауаа инарылеиҵан, идааиргеит ашҭа арыцкьаразы рхы иадырхәараны иҟаз зегьы. Урҭ анаарга, асолдаҭцәа адҭа ироуз ала, дасу ирҭахыз аарымырхын, ашҭа акалҭ илҭагылан аҳаскьын абааԥси амыгчымҕи рхуа, ирыцкьауа рҿыԝархеит.

Итәаамаауашәа аусҳәарҭа аԥхьа игылаз асҭаршын иахь ихы наирхан, акомандир: – Угыланы урыхәаԥшуа акәымкәа, уусзуԝцәа аадәылганы абраҟа шәынрылагыланы аус жәуроуп, иҳәеит урысшәала.

Ари митәык игәамԥхазаргьы, ииҳәаз намыгҙашьас иамазыз? Аписари иареи, аконторашҿы итәаз аҙәык-ԝыцьак аашьҭыхны, рҽеагакәа, ржыгакәа рхаԝԝала асолдаҭ еицлабны аус ахьыруаз ахь икалышь-малышьуа рҿынархеит.

Иԥхашьаны, ашкол аҿтәи арҵаԝцәа аиҳабыра классҟәа рҿы иаԥхьоз ахәычқәа рыманы иааҭыҵит. Урҭ аҳәҳәагакәа рыла агәамсам аизыҳәҳәара нап наларкит. Знык рҽеаназырк, ишырҳәауа еиԥш, аусутә рнапашҿы еилашуа, алафи ажәабжьи еилаҙԝауа ашҭа иныкәԝит.

Афицар асҭаршын иԝызцәеи иареи русушьа шигәамԥхоз ихашҿы ианыԥшуа даацәажәеит.

– Разленились, понимаете, разминку вам нужно делать, – иҽеихарԥсны дахьақәшәаз исолдаҭцәа рмыругакәа нарымдо иаргьы акәкәыҳәа аусура дашҿын.

Акәакьқәа рахь икҿаҵәо иҟаз амыгра, агәам-чам уҳәа зегь аххәаны ахыбракәеи аҳәаакәеи инарҟәыҵханы ҭыпк ашҿы инеиқәрыжьын, амца нацрадырсит, иԝанҵхьҙа иҟамзи,

аҙа-маҙақәк рылазаргьы, аӷӷаҳәа амца нарыхҟьан, алѡатцә хәхәаҙа ахәы ҳаракырақәа инарытцагьежьит…

Ашҭа ауразоуроу ихтын, иккаҙа иааԥшит… Ақыҭа усҳәарҭа ашҭа, аблагә еиԥш ицқьаҙа ухыԥшылон, ақьаԥҭажә-цәа иамаз анахытц саси-ԥшәымеи иныкәыԥшыз ргәы иаахәон, ргәы ҟанатцон.

Быргк дахьгылаз ус иҳәеит:

– Ҳусҳәарҭа ашҭа ҳныкәыԥшыр, иаҳзымдыруа идимырҟатцеи, уара, анцәа илыԥха иаууаит уи аначальник. Мышракә иаҳзымаауази, рыԥсынҵры духааит, акыр злоу уауп. Нас реиҳаб ишҟа урысшәалагьы ѡбаҟа ажәа неиҳәеит:

– Хорош, хорош, спасибо, начальник…

– Теперь здесь можно народное гулянье устроить, даже скачки можно провести, – даахәыцшәа инацитцеит, – хоть нынче нам ни до скачек, война… Но придет время и на нашей улице будет праздник…

– Аҭаҳмада уи ииҳәаз гәынхәтцыстала еиликаазшәа, ихҭарԥа ааихихын аѡада дыԥшуа даацәажәеит:

– Анцәа шьарда зымчу суҳәоит, жәлары зегьы ишырҭаху шәеиқәиршәарц, шәаҕа иатцкыс шәара шәымч аиааилааит есқьынгьы. Ԥсынҵры анцәа ишәиҭааит, дадраа!..

Убри аамҭазы «отбой» ҳәа акомбат ибжьы геит, уи ажәа неимдырѡит асолдатцәа, рҿуардынқәа неитцаҳәаны, рабԥьар маҭәақәа неидкыланы агәырқьхәа иныкәтцит. Амѡан иахьцоз аҙәы иаацәыригеит ахапа:

Вставай, страна огромная,
Вставай на сметрный бой.
С фашистской силой темною,
С проклятою ордой!..

Атцыхәтәантәи ацәаҳәа анаантцәалак, аҕзааҳәа инацдыргзуан асолдатцәа:

Пусть ярость благородная
Вскипает, как волна, –

Идет война народная,
Священная война!

Ари ашәа ақыҭа иалыѡ игәышьҭыхгаха игон, ухәы-ужьы қақаҙа еиланаргылон. Агәрахаҵара, ԥхьаӷа аиааира агара иазҳәаны акәын ауаа рлымҳа ишҭаѡуаз.

Урҭ иаалырӄьаны, ақыҭаҷы ишааз еиԥш ауп, рцарагьы шыӄалаз, ҽнак зны аҙәгьы игәиҽеанҙамкәа аҽеиҵаҳәара иалагеит. Аказармаҷы иӄаз асолдаҵцәа мазеины итәан, априказ иазыԥшын.

Аԥшәмацәа ахәы архиахагьы иахьымҙеит, ирымаз ахәыҷы астол инықәырҵеит…

Изызԥшызгьы акомбат иакәын. Убрыгьы дук хара имгакәа дааѡнашылеит. Уи ишинель хәхәаҙа ишәын, итапанча аҭра чхәарԥҙа иган иадын, зыҵԍа ихәда ихшьыз апланшет, аҵыхәа иуаҭәа ашәпара аӄынҙа илаҙон, уи ахаҷыҵәӄьа иаркын акомпос… Аԥсшәа нареиҳәан, астол ахь дааскьеит.

– Нан, шәлатәандаз, амѡа шәықәлоит, ҵасым ҷмырҵасы шәцар…

Ҭырбеи уи еиҭаганы аиҳабы илымҳа аҷынҙа инеигеит. «Ҭабуп, аамҭа ҳамам, лассы амѡа ҳақәлароуп», – иҳәеит егьи.

– Шәымѡа хирхааит, – днарықәныҳәеит лара.

Ааигәа иӄаз агәылацәа анахьынтә, арахьынтә иццакыццакуа иаауан урҭ рынаскьагаразы.

Рхәырԥьынқәа, рыматәақәа рыманы амѡаҷы ианкылс, рҽуардынқәа еиҵаҳәаны, рыбзарбзанқәа ргәыцәқәа аҭаҳәҵеи ирҭаҳәҳәаны, еицырхашьшьы аказармаҷы итәаз аргьы аарԥылеит. Урҭ анцәажәоз иавымсит аԥсуа иламыс, ипату, ичеиԥьыка, аазагатә ҵакы иамоу азгәаҭаны, иаҵшьны ирҳәон аиҳаби аитҵби реихаҵгылара атәы. Аибашьра аамҭа хьанҭақәа раан, абри аѡыза ацәаѡа аарԥшра, аидгылара – апатриотизм ахккәа иреиуаны ирыԥхьаҙон, иагьрымадырҽхәон ауааажәларра рхаҭарнакцәа урҭ наскьазгоз.

Игәыдибакыла ихыдибакыла амѡаду ҭырҭааа иахьеилагылаз краамҭагьы изеидыҵуамызт. Убри аамҭазы афицар итцырӄа ԥьыба иааҭиган, амшын-уаа иныӄәырго «акортик»

Ҭырбеи инаииркит, егьигьы ҭабуп аххәааны имаҟахы инавҵеиҵеит.

Аҳабла зегь ршьапы иқәгыланы инаскьаргон урҵ, ашәыраҟәыр, аҭаҭын дамаҭқәа, арԥхага маҭәаҟәа уҳәа, ажәакала, дасу илшоз, инаганы асолдатцәа ирырҵон. Рылаҕырӡқәа хыҳәҳәыла инаскьаргон, мызкы аахыс рқыҭақәа рҽы итәаз артиллериатә батареиа иаҵанакуаз аруаа.

«Бзиала, хирла!» – абарҵ ажәақәа ракәын зехьыԥьарантә иуаҳауаз.

XXIV

Ҭырбеи дангыла амра акыр иѡхашлахьан, аѡны иҟаз акы инацҳаны иныҵыҵ-аатцыҵхьан. Амаҵурҭаҽы днеины адулаԥ дынҭаԥшын хьшәашәа-мшәашәак нцәырганы акы днацҳаит, фырԥьанк аҟара ауаткагьы ижәит, уи длахҽыхӡа, дцаҳә-цаҳәуа дааҟанаҵеит. Ашә ныдыжьланы ашҭа дынҭытцит. Ҟаисари иареи аконтораҽы еиқәшәарц иҟан, аха дагьыццакцәомызт, аамҭа иман. Дынкыдыԥшыла-аакыдыԥшыло агәарабжьара дыбжьаланы днеиуан. Аброуп уи иԥсҭазаара ахы ахьанаркыз, аброуп ишьапы хырҟьаҟьа иѡызцәа дахьаарылагылаз, ахьхьа-аԥьԥьаҳәа рыбжьқәа ахьынеилаҵәоз, арантә еибарыѡуа архақәа, адәқәа инрыкәлон…

Уажәы иҽара ашьҭақәа дырхыланы дышнеиуаз, ихәыҷра зыдҳәалаз шҭакы днадгылеит, аҷараҳәа агәашә аартны дынҭалеит, ԥсы зхоу дықәыршәымызт ашҭа, аѡны акәзар, агәхьаагара аҽашы, иууаӡа игылан.

Диԥылон иахьа мшаҿнеиԥш лыблақәа лхаччо уи ашҭа иқәибаауаз ан гәыраз, аԥшәмаԥҳәысс ари аѡнаҵа иамаз, иԥылом лыҷкәынцәа, аӡә иатцкыс аӡә деиҷьны зызҳауаз, еихыԥа-еиҵыԥо ашҭа иқәыз аҧелуанцәа, дыҟам аԥшәмагьы, иԥҳәыс лывараҽы такә аатцуеит изқәа ҭыԥ ылихижьҭеи… Агәарԥ дықәсны ахҵыста дынхыҵын, аԥсыжырҭаҽы днеит. Ақьашана зхагылаз аԥшәмаԥҳәыс лнышәынҭра агәы ҭаҳамаҳаны иҟан, аха икеикеиуа ирыцкьан, ҳаскьын шьаҭарак ыкәаубаауамызт, аԥсаҵлакәа шшәырӡа иахагылан.

«Лабхәында иԥацәа ракәхап иахылаԥшуаз, абас нап адкыланы измоу», – даахәыцит иара.

Днышьамхышгылан, ашәҭқәа иикыз анышәынҭрагәагәы иныкәитцеит.

Ус дышгылаз, бжьы шанак игәы иныкәѡит:

«Ее, нан, асгьы сгәыԍуамызт, аха ишԥазури, ус ислахьынҭазаарын… Аѡны индәылхәхәар, аа, нан, сҳәон. Аҙә ишьапы ԥьара инкыдкьар, арҵәаа аатсыргон, схы сымхарацәашәа сыкан, сыԥсы ԥьара иакуамызт. Ужьы иалҵыз уихҙыҙаацәар, ииашаҙам. Аа, нан, шәышны шәшыкоу шәдәылымҵын, аҙаҙа шәыламлан, ахьҭа шәылалап ҳәа егьараангьы субаргьы срыхгәакааура срышьҭан. Сара хкыдкьа. Срыламҙеи. Ҽааны, иахьа изымшу анцәа исумырбан сҳәон, аиҳабы аҙыблара даналашәа… Дзыхкьаз ҳәа крыкоума, нан… Сан, аԥьабаа исыдыббалаз зегь сшәоит, сыԥсынҭры баҳәала, иҳәон. Нарха ирҵама? Уи даасхадыршҭит аѡыԥьа сыблақәа ҭырхаха сызхәаԥшуаз, еицизшәа ихахаҙа иѡагылан, ԥеиԥшыцәгьа ззыԥшыз ракәымхеи, нан… Тҟәаԥс ҳақәҵуеит ҳәа рѡуан, аиҳабы Сталинград дыказаарын аҵыхәтәаны…

Рышәкәымҭак маажьҭеи иҵуазеи. Ран дахьеиқәыбгаз здыруада? Уаха шаанҙа сҽыж-ҽыжуа, иахьа хәлаанҙа срыцҳаха аѡны сыѡнан. Ари ахәашагьы слакҵа дынҭаԥшыр, иқьышәқәа еимахәа-еимахәо аатцра днавалон. Абырг иуркацахуаз рыцҳа, дахьынҙанеизгьы уамашәа иубап, иҷкәынцәа рыла игәы ԥжәаны дтәан, аха зегь илаԥш рхын, ашҵа атцкарахь тәым рахәык ааҭалар, иеигәышә аашьҭыхны иҽынеихон, быцатцәык аҙәы ихитцәар иуамызт, иабакаху ишәыршәыруа ҳабнара кәаза игылаз, абынҵеа атәыѡақәа реиԥш ихахаҙа абыца зхагылаз ахьацақәа, ишшәырҙа ажәѡан иаларсыз ашәҵлақәа, ажақәа, алқәа?.. Урҭ рҙахәақәа кыдҳәаны инкарыжьит, изԥырхагаз са дсыздыруам… Сара анышәахә, сыҷкәынцәа хәыдраазқәа срылаҙахт, сызлацәажәақәо закәызеи?.. Зехьынҷьара исыцакәалеит, нан, сашьцәа мцахә камцәақәа ракәзаргьы, рҽышькыл акырҵа ауаа ирибаҭомызт, урҭ иарамышкала илеиқәыбгеит. Угәы ԥысцәазар кәалап, ауаѡы ихьаақәа, ихәыцрақәа рацәами, нан, уавсны умцалан, уааила са сызкәырбану…»

Ҭырбеи днеилԥсааит дахьгылаз, иҭаҷкәым алагьы иааирбеит иблакәа ацәаакыра зхыҳәҳәылаз, деизҟәыҷы ааигәа ишь_ҭаз ақыдхымсыҟа дныкәтәеит, икәша-мыкәша ихԝааҷԝаа иҟаз ашьацра дылаԥшуан...

Аԥхынтәи аканикулкәа руак аан,ҷенак Ҭырбеи рбаҳча аҵаҟа, рзыхтарҭа данаавала, илаԥш налыкәшәеит аԥҳал зыжәԝахыр иқәыргыла иааиуаз аԥҳәыс ҳарак, иаразнак дааҭгылан аԥсшәа налеиҳәеит, дналԥыххылан, лыԥҳал аалымихын, иаԥхьаҟа днауишьҭын, длышьҭаланы иҷынеихеит.

– Агәырԝа ухы залоуҵозеи, нан, усҟәамҵгәышьо, – лҳәеит лара, лхы иқәыршәыз лкасы еицарса рҽеиуа. Аԝаршьҭрақәа реиԥш лзамԝақәа ирылдаз акаҷырақәа ирылубаауан илхылгаз ашыкәсҟәа рыхьанҭара, лыблақәа аатбааны, аиқәара иаманакуа иҟан, зны-зынла рыԥшшәы рыхҟьаны, иахьаду_ кылара узымдыруа унархыԥшылон, аԝазара илҷалахьаз урҭ ирхыз, агәкыреи аразреи рзыҵәахуамызт...

– Исыҵ, нан, исыҵ... – мԝабжара инеихьаны еиԥш аан, инаидылҵеит лара.

– Аԝнынʒа иназгоитеи, ари хьаас ишԥаҟабҵои, ди... Пыҵрак ашьҭахь дыниазҵааит лара:

– Уанбааи, нан, аҵарахьы уҟоуп ҳәа акәымзи ишыз_ дыруаз?..

– Ааи, ди. Аха аԥсшьаразы ҳаурмышьҭи, сентиабр мзазынʒа уахь ус сымам.

– Ибзиами, аԝнгьы хәыҷык уаарыцхраап, уаԝы идлаԥса ҳгәыгьит, нан, умбои уангьы уаҳа илымада дааздыԥшыло, егьырҭ макьана ихәыҷкәами.

Ҭырбеи ишакәым ишьапы иргылазаарын, маҷк даабҕагеит, ижәԝахыр иқәгылаз аʒы нахҟьашан, аҽырҳәа ҵаҟа инкаҭәеит.

– Укаҳап, нан, арахь исыҵи, – днаихьʒан дааиҷагьежьны днагылеит.

Аха иара имузт, лыԥҳал аԝнынʒа илызнеигеит. Данаҵыҵ, еимакы-еиҷакшәа, иԝышьҭыхны акәакьахь икҷаҟаҵаз аʒыкәыргыларҭа инаганы иныкәдыргылеит.

Ҭырбеи ацара иҽыназикуаны, – уаагылеишь, нан, зны, акы усырбарц сҭахуп, какалкгьы умкрызи, – лҳәеит.

– Мамоу, сара амла сакҙом, уажәааигәоуп кранысфаз, маԛкгьы сыццакуеит…

– Ууатәеишь, нан, зны. Аригьы дмааирыз, даахьоумашь ҳәа дуазҵааруан.

Али-ԥси рыбжьара аԥшәмаԥҳәыс дындәылҵны дцеит, иара ҭынч ахәшҭаара аԥхьашәа даатәеит.

Ахәшҭаара амцаҽы акәасҭгақәа ҽыцәаахьан, абзарбзан еиԥш ахы ҭышша димаҭхан хҵәахак хчнызас ишьҭан, ахәа ақәтата, аԛышә иаганы, хыхьынтә илашьҭыз аҵәаҳәқәа – ачуанқәа, аведра хәыԛқәа рхьынҳалан, ахәарҭа инавакшәа икнаҳан ашәхақәа, аҭубарқәа. Аҭызқәа рҽы иубон апырпыл рыԥхрақәа, иҟәаш-ҟәашҙа урҭ ирыҵубааруан аԛыш ҽаҳәарақәа. Адулаԥ иахыҳәҳәауа иѡагаз акыгәра иқәын ачыс маҭәақәа, анаѡсан – ихәхәаҙа игылан астол. Убраҟагьы иқәгылан аԥшьырҳақәа арҵәы рҭаны… Ҭырбеи ибла иаатҵашәеит акыц мгьал агәҭа еиѡшаны асаан гьежь ду ианыз, ианылҙуаз иақәлырҷабыз арабҕьыцқәа рышьҭақәа анҕгала. Ҭырбеи уажә дахьтәаз аҳаҷаҳәа ииаигәалашәеит, данхәыҷыз уи акҽаѡра аҽынтә шаҟантә ахаамыхаақәа илҭахьаз, лчашә акәзар, ишәымацараха, аҵыбра фѡы ахышәшәа, агьама макьанагьы иқьышә иқәымбацызт, иага амла уакуа уҟазаргьы, сак иаразнакы уарҭәуан, убас имарымажан уи лнапкымҭа.

Рыкрыфара данақәшәа, аҟәардә хәыҷы иааханы иаргьы днаганы днарыддыртәалон, аҭаацәа иаиуаз аҙә иеиԥш акәын уи араҟа ишизныҟәоз, дышрыдыркылоз…

Ԥхны мшык азакәын, ахәыҷқәа амшын ахьтә ихынҳәны иаауан, Ҭырбеи дкәылкьыԥсуа ашьҭахьшәа дгылан, жәаха ҽенак зны ԥсыҙкра ицан, аккара иҵаланы ишааиуаз, амҕыш ишьаргәыҵа иналалан, итамтамуа ишәны иҟан, дзыхгыломызт, ихьуан. Уи ишьамхы илахагыло аиқәа кьаҽк ишьан, маика шкәакәакгьы ишәын, амаҕрақәа ҽҵәаны, амшынҙы злысыз ихахәы еилагыломызт, иԥынҵа хыԷҷа амра иабылны иҟан, дкәалкьыԥсуа иѡызцәа дрышьҭагыланы дышѡеиуаз, ахәхәаҳәа абҕанҷ-сса аҵыѡѡ ивараҽыҵәҟьа иаагылеит маланыҟәак, уи иақәтәаз арԥыс «чест» ҟаиҵошәа инапы дѡаханы аԥсшәа иеиҳәеит.

Днаԥшызар, дауимдырхуаз, ишьап ԥықәқәа адгьыл иқәыркьыс ималаныҟәа ахы кны, дгылан Алиас, акан иҽаҳәҳәы, иоурыс хылԥа абзагәы ҭысҳаԥҳа, ихахәы хьыԥштәыла ҭаҕақәа аҵыҳәҳәон, ишәыз иблуза шкәакәа ахәда наҟ-ааҟ ихьарҽены ижәѡахырқәа ирықәын, имаҕрақәа ҭыркәакәаны. Иеиқәа анапқәа ҵакын, амаланыҟәа иагәылагылаз ачархь иаҽамшәарц азы, иқьышә ачча ықәхх, даацәажәеит иара:

– Изакәызеи, уара, аԥьма цыркьы еиԥш иуаашьоузеи? Ууаи ара, саԥхьа уақәыртәаны узгап, ҽадҳәыскьын, – дагьааиахәмарит иара. Ҭырбеи даакәанызанеит, иҵахушәа, иҵахымшәа ихы нарҟәны уа иаԥхьа дгылан.

Егьи уаҳа диқәымцәажәаҳакәа ашырҳәа даашьҭиԥаан, иаԥхьа арамаҽы днақәиртәеит, иҳәындаз-ҳәындазҳа наҟ-ааҟ ивгаз уи арԥыс имахәарқәа дрыбжьатәан Ҭырбеи уажәы.

– Изуҭахузеи, мшәан, шьапыла сцонеи, – иҳәеит иара, аруль ашҟа иҽехырнаашәа, ишьапқәа неиқәыршәны иаԥхьаҟа иниаигеит.

– Шьапыла уцартәгьы уҟаҵәкьоуп ҵабыргны, – иарҕьашьапы наиҵарсны ашырҳәа иҽынеихеит. Али-ԥси рыбжьара уи дызцыз аҧкәынцәа днарылҟьеит. Агьежьқәа хәыр-хәыр-хәыр» ҳәа рыбжьы гон, ахаҳәсса зқәыԥсаз амѡа иқәҟьа иахьцоз.

Аѡадараҽы – аарла аҽыѡанахон, ладараны ианынҭалалак, ахы изнымкыларатәы иццакуан, Ҭырбеи изамѡа кыдзыршшаауаз аԥша зны-зынла иԥсып алага-ѡагара ааннакылон, ашәаԥыцьыԥ аттаҳәа ивкьҟьаны алада ицон, агьежьқәа рыбжьы еиҳа-еиҳа иҕәҕәахон, ԥьара-ԥьара ахаҳә шәпақәа ианрыслак, адыххәа иѡышьҭыԥон.

Ахуҳәа аѡны иѡакылҟьеит, Алиас уа длалбаан, агәашә аартны ашҵа дынҭалеит, даваѡуа ѡаԥхьа днақәтәан, ахы иоужьҳа_ ны индәықәиҵеит, уи «ипассаԥьыр» дааҳәыҵәыҳәыҵәын, иаҕьцәаны иахьишьҭуаз ицәымҕын алмѡанык, аха игәаҕьны изиамҳәеит акәымзар, ишьапқәа апедаль иақәгыламызт, аруль акәзаргьы иара икымызт, иҟаиҵагәышьоз.

Алиас иани иаби ахьтәаз ашәшьыраҽы ианнеи, атормоз наҽеикын, ирчразны иианикылт, иналбааит рѡыцьагьы, амаланыҟәа наганы аҵлашьапы инадиргылт, атәыѡақәа хахаҳа…

– Уҽабаха нҵәааитеи, узырццакуазеи? – даацәажәеит Алиас иаб, ипашәҙа исаз ихы чабра шкәакәак ықәыршәны аҟәардә аҽы дахьтәаз, ихыблаа-ҽыблаашәа иҵатын рҳәы иҽакыз «ԥу» ҳәа иқьышә хцәышаақәа ирыбжьырууаа наҟ илкаиршәын, ахәыз-хәызҳәа дааимҳәеит, – саҽымхааит аринахыс уаҳа…

Назиа дѡагылан, лнапы Ҭырбеи ихы инықәылшьит, лыблақәа ҭырхаха лыҷкәын днеизыԥшын, ҭынч-ҭынч даацәажәеит:

– Машәырк шәыхьыр ԥьбеит, игәыҕьны дызлақәуртәазеи?

– Абри бышҧеихаҵгылои, уаҳа ус бымаҙами? – иналаҽԥниҳәеит уи аԥшәмаԥҳәыс, ани ахәыҷы изы дахьыѡагылаз игәамԥхакәа.

– Шьҭахь ѡахарак иаԥсам дыжәбахьоу, ак цыфак нашәаымҭар жәуам акәымзар, – инаиаҵалкит агәҽыҕь иаганы амҵ иазыҭрысуаз уи лыԥшәма.

– Еи, ҳалахь анцәа ибиҭааит, – даақрымҿрымшәа, уаҳа акгьы ахымҳәаакәа даагылеит иара.

– Аҳақьымцәа шәабаҟоу?.. – даахәмарит Алиас, нас иҽырҟасаны инациҵеит, – ари ишьапы шәахәаԥшишь, ишәны итамтамуа ишыҟоу жәбап.

Ҭырбеи амѡа шыра дызныз акәу, амшын дахьаркараз акәу, ишьыргәыҵа, ишәны иахьыҟаз акәша-мыкәша ҭәицк нахьысыргьы изымчҳауа, амца ыҵҟьа ицон, ибызбызуа ихьуан.

Назиа уи асаара дналыртәан, ихьуаз ишьапы лшьамхы инықәылкын, лнацәкьарақәа рыла ишьышьуа днахәаԥшит, лылахьгьы ааималырԥыхәит.

– Уԥситеи, убаашәт… Аҭәа ҭыхтәуп, мамзар ашоура унаҭар ҟалоит. Аѡны ирымбаҙаци? – дҵааит лара.

– Иац саб иашьа иԥижәарц далаган, аха цқьа ишәым, иҳәан ииаанижьит. Иахьа иаҳа еицәахеит.

– Шәхысхысуа ақәаҵақәа шәрыҵоуп, аҵәы шәахаԥалап, амыҕ шәахаԥалап, ҷьара акы ааушьхаурԥар… – аԥшәма ичабра ааиҿишьын, ѡаԥхьа иааиҵыхны ихы инықәиҵахт, иблақәа ырҟәыс-ҟәысуа ажәѡан дѡаҵаԥшын, – закәызеи сукәыхшеит, икыдшәоит иахьа…

Убри аамҭазы, изнапык иԥьыба иҵакшәа иаарыдгылаз Алиас иаб иахь ҿааиҵит:

– Иара иоуп узацәажәо, ыы? Дубошь уахьыԥшуа?..

– Иууазеи, ахампыр уазшахааитеи, – ак игәыдиҵошәа инапы дѡахан, иблақәа ааирмацәысит, – уаҭеимҵааит зылԥха ҳауша... Ирҽыѡруа рыздырҙом, ҳрыцҳашьа уҳәароупеи, агәымха уара...

Ак ицәа иалашәоу здырхуада, даағьаҵәыҕьаҵәит Ҭырбеи, ишьапқәа еишьклаԥсашәа дахьтәаз. Алиас иахь илаԥш наиршәит, игәы дынҵахәыцит: «Ћыгоума, далақьума, изакәызеишь иԥьыба иҵакны ииаигаз?»

– Уаахеи арахь, – лнапсыргәыҵа ԥьаԥьақәа ишьахәҽа инахьысит, – зынҙа иусырхьҙом, аҭәҳәа ћасҵоит, ишузеиҕьхауа убап, – лқьышә ҵаҕақәа ирыҵрааҙаны аҽыналырхеит:

Сажәа маҷуп,
Сыԥсыԥ шьақаруп,
Хәшала иԥьуп,
Бымбала исрыцқьоит...

Абас илҳәацыԥхьаҙа «чфу, чфу» ҳәа хынтә даҭәҳәауан, иахьылшьышьуаз акәу, ԥсыԥ раҙала дахьаҭәҳәауаз акәу ицаҳәцаҳәуа иҟаз ишьаргәыҵа, иааћәымшәышәхазшәа игәы иабеит, аха зегь акоуп иалхәаа-алхәаа ахьаа иныруан.

Убри аамҭазы Алиас иеиҵбы, Рауфбеи, быца ҽаҳәарак ижәѡахыр иқәҵа, иеигәышә ҽы-цырцыр аҵарҟьа, икны, аѡны ашьҭахьала ахҵыста даахыҵны арахь иҽааихеит, дшааиуаз, дааԥсазар акәхап, амаҷурҭа аԥхьаҵәҟьа иҟәаҟәа иныкәырѡны агәараҳәа инкаижьит.

– Еи, уан рыцҳа... Убри ашә аԥхьа икоумыжьыр, уаҳа иахькаужьуаз умбаҙози? – лҳәан, Назиа лнацәкьара пахәанцалеиқәа ашәра иаваргьежьуа лқьышәқәа ыркәамкәамуа иузеилымкаартә даҽа ажәақәак налҳәан «чфу, чфу» деиҵанаҭәҳәеит...

– Уаѡ иҳәара иаҳауама?.. Амҽырҟәараҽы икаужьыр аҙәыр уишьуазма, абақ ҳәа шузырҳәаҵәћьо еиԥш уҟоуп... – иҳәеит абгьы даҕьуа-дыԥсуа.

– Сара абранҙа иаазгеит, – инапқәа рхахашәа ацәажәара даҽын Рауфбеи, – арантәи уахь, амҽырҟәарахь иназгогьы аҙә дҟалап, аус злаз абна аҽынтә аагара акәын, – инацԥан аԥыхәтәаны иеигәышә иҩыԥрашьшьы амаԥурԥахь иҽынеихеит.

Ҭырбеи даахәыцымцын, иҽехырнаашәа Рауфбеи днеишьҭапшит.

Убри аимгеимцара лхы инархәаны, ишьаргәыԥа ахьихьԥәҟьоз, ицәыԥакшәа илымаз аҟыга налалԥеит... Иаргьы ишәра ак шналашьшьыз аҟара игәы иааинаҭеит, аха изакәыԥәҟьаз цқьа изгәамгҙеит, зныкыршәа ишьапахьы днапшит, илапшгьы иааԥашәеит Назиа, аҽы цырцыруа лнапы иакыз аҟыга.

– Аа, – иҳәан, дааҕзит иара, аха ихьны акәҙам, аҟыга аҽы дахьаҽапшыз мацара азын...

– Аа, акәым, аха на-а, – иҳәеит Алиасгьы аҿыгә-ҿыгәҳәа дыччауа дахьгылаз. Мышрақә-ҭыхрақә ҳаиқәшәон иахьа амҩаҽы, – даасамырҟәылит аԥыхәтәаны.

Назиа аҭәа зҽажжы иҟаз апҟарсҭа лнацәкьарақәа ирыбжьакны длақәыгәгәан, агәырқьхәа аҭәа лҭыҩрит. Лмахәаргьы инахьыжжит иара.

Ҭырбеи иԥсы неиқәаҳаит, ихьанҭыцьҙа гьырак ишьапы иадҳәаланы илеиҟәыҩрны илкаҳазшәа иԥсы ааивигеит, дласкәантраҙа даақалеит, дагьаалахҽыххеит иаразнакы. Сгылоит ҳәа даныҩеиха, апшәмапҳәыс инаидылԥеит:

– Уаагылишь зны, иҽыҙәҙәааны иҽаҳәатәупеи, ус инужьыр ҟалома?..

Аконсервтә банка иҭаз ауатка абамба ныларчачо ихәра ааҽылрыцқьаан, ахәшә нақәҵаны касыш ԥжәахала иааҽалҳәеит.

– Бхы аазлабҵақәозеишь, – игәы намҙо даацәажәеит апшәма, ихаҽы ичабра ааириашан, ҽыцхашәа днапшит, – Елырныха бҽасааит, уаҳа акакәым...

– Дгәаҟтеи, рыцҳа, акгьы зҭахҙам азы, – ашьҭахь Ҭырбеи дынихәлаччан, инацылԥеит, – сымш усҵааит...

– Ахәшәтәырҭаҽы ургаргьы, – даацәажәеит Алиас, – абас ирызԥымкаргьы ҟаларын, хьирургуп, уара, сан…

– Уаагылишь, уара, – лыҷкәын дизгәдуны днеизыԥшит ан.

Ҭырбеи дѡагылан, даанеиѡеит, ихьуаз ишьапы данынхгыла, ԥыхьа ишьаргәыҵа хьухьууа ишихьуаз еиԥшҵәҟьа акәымкәа, маҷк аҟара иааинырит, иага умҳәан иԥҟамзи. Аҭабуреи, иазеиґьашьареи ихаҽы ианубаалон, дагьаахырхәеит уи лҽаԥхьа, закә хьынапқәоузеи илымоу ҳәа игәгьы дынҭахәыцит.

Назиа аҟыга аҙы нахьыршаны, бамбала иааҿрыцқьааны, акасыш илаҳәаны иныԥхьалкит… Алиас аирыҙ ала аҙы налзынаишьҭын, лнапы зәҙәаны лԥыраҳәа ала иаалырбеит.

Гәалашәарак аҽынтә даҷеа гәалашәарак ахь дниасит Ҭырбеи уажә дахьтәаз.

Абҷы ихьны дышҭан, ашоура дҭаршәны даман. Апенџьырқәа акнаҳалашьҭқәа рԥыракнаҳан, алашара ахькылҷҷоз зехьынџьара ишәаҳан, лашарацк ааиуамызт. Абас ачымазаѡ дахьыҟаз анеиааиѡ даҭахҙамызт, шамахамзар, аҙәгьы дыѡнарыжьломызт, агәыла-азла иаакыдгылоз уеизгьы-уеизгьы агәараҳәа рҽеныѡнарыжьларгьы рҭахҙамызт, нцәа дырҭааит ҳәа иԥхьаҙан, мацқьа-шьацқьа иазныҟәон. Ахымш раан, ашьыбжьышьҭахь, уи еиҳа дааиҭашәаны дыҟан, ишуора зларшәогьы абаҟаз, аха ишаҳаракыз ѡашьомызт, аарла ацәылашара аазкылԥхоз ауада лашьца иҳанто ибла ихгылан, зны-зынла уи иналибаауан аԥсаатәқәа, дук хара имгакәа урҭ ирышьҭархны, иаацәырҵуан аԥстәқәа рыгагақәа, – аԥслаҳәқәа, ашьабсҭақәа, аҽеацәқәа. Аҽеазных, ртәыѡа хәыцқәа ԥагәа-ԥагәаҙа илаԥш иаатҵашәоит аҙарақәа… Акы иаршәазшәа иааилаѡѡыхт дара, ркьаасбыжьқәа иаҳазшәагьы дааҳәыцымыцит.

– Нан, абанҭ аҙарақәа зыршәазеи? Ирыхьзеи?..

– Акымзаракгьы, уан дукәахшоуп, убзиоупеи, убзиахәҙоупеи… Иаҳҭааз улԥха-угәыԥха ҳаҭа, ухьышьаргәыҵа ҳакәыхшоуп, иаҳзымдыруа ҳаҭоумҵан… Унапқәа цәыҵумырҳәҳәан…

Аарла игәы иқәыѡуеит иан лыбжьы.

Дырԥегьых, алаԥшҵашәарақәа, рлымҳақәа кьацә-кьацәза еибарԥо иниаҟьоит ажьақәа, иҵаруа урҭ амаҵуарақәа рышьҭахуп.

Ҭырбеи, ихы ихчы инылиган, иҽы ҭабо, инапқәа рхаха аарла даацәажәеит.

– Абанҭ наҟ иԥхабҵарауеи, сан, ирымаркузеи аԥшқарахқәа?..

– Бзиоуп, нан, урҭ сара иԥхьасцап, хьаас иҟоумҵан, уабацо аиарҭа уагәылҵны, ухы ықәҵеи, – ихьаԥршәа иҟаз ахызагьы аалырҽеит, – ихы шьышьуа иаԥхьа днықәтәеит, – ахәыҷы дсышьҭит, уажәыҵәҟьа дааиуеит Назиа... Нас убзиамхои, уан дукәырбануп.

Аҙыркәиқәа реиԥш ԥаԥхьа алашьцара иналибаахит ашәҭқәа, иԥыруа аҳауа иалоуп ашәҭқәа, ҭыхәаԥҵәара рымаҙам... Ашәҭқәа – аԥеижь, аҟаԥшь, аиаҵәа... иԥыруеит, иԥыруеит, иԥыруеит... Иаргьы инапы нымԥаниҵоит, аха акгьы иԥыхьашәом.

Ибарбалны ибарбалымкәа, илуны илумкәа, зынгьы ачарҭ еиԥш, аха ауаԥы данҙалартә иҟьаҟьаҙа, игьежьҙа акы абҕа днықәтцаны, ихаҵәиуа аҿаанахеит, ихаҵәицыԥхьаҙа аццакра иацнаҵон, иазҳауан уаԥ ишимбац ала... Ус ишнеиуаз днықәууаан, аҳауа дналанаҵеит. Дкаууа дцахуеит, иҟам шәаԥыцьаԥ, иҟам ҳаракыра, ҵа змоу ҳәа акгьы ибаҙам, акосмос далазшәа дласкәантраҙа дыҟахуп. Убри аамҭазы, иҟәандашьшьыраҙа ихааҙа акы ицәа-ижьы инҵысит, убасҟак гәахәара ахаангьы имнырцызт. Ус ҳәаа змаҙамыз ақәпшылара далууаа дышнеиуаз, изакәу ҳәа изымдыруа адыххәа икьакьамсаԥза иҟаз маҭәарк днақәҳаит.

«Аа...» – иҳәан, даағьаҵәыҕьаҵәит, иармарахьгьы дааҳәит, ихьанҭыцьҙа иҟаз иблақәа анаахит, Назиа лхаҿы еилиргартә днализыԥшит, инапқәа кны иаԥхьа аҟәардә дықәтәан лара, иангьы уи лнаԥсшәа дгылан, лхы наҟ аҭзамц ахь ирхашәа...

– Нцәа дышәҭааит, иҵаара шәызбзиарахо, агәазԥыдара шәыманы анцәа шәҟаиҵааит... – Нас Ҭырбеи иахь длаҟәын, инацылҵеит, – зегь зымчу илыԥха-игәыԥха зауша, нан, шәазрыцҳаишьароупеи...

– Агәырԥа балаҳҵеит, Назиа… – даацәажәеит Ҭырбеи иблақәа амца хыҳәҳәыла, ихаҷы еибакны, – сангьы дсыршәазар акәхап…

– Мамоу, нан, ус умҳәан… Уангьы саргьы ҳаԛоупеи, уара иууазеи?!

Ԥытраамҭактәи лҷымҭра ашьҭахь, лыбжьы ҭымгацәакәа, лыҵәҳәа дналагеит, лхазы илҳәозшәа акәын уи дышцәажәоз, лажәақәа еилургартә иуаҳауамызт. Амала рԍазцыԥхьаӡа иалалҵон ажәа «ашкәакәа».

Иԥыҵәҵәа-ԥыҵәҵәа диқәцәажәон, дцәажәацыԥхьаӡа «чфу, чфу» ҳәа икәа дҭаҭәҳәауан. Игәы инаҭон уи лыԥсыԥ ихәша-шьақарны иниԛәынҷаблошәа, ицәа-ижьы иҵалошәа…

Назиа аҭәҳәа иԛалҵаз акәу, лгәыразра, лгәыҳалалра акәу, мамзаргьы ачымазара ахҷерахьы иахьиасуаз акәу ачымазаԍ адырԍаҷены иблақәа хааӡа иааԥшит. Акрысфандаз ааигәахәуагьы даақалеит. Аԥенԥьыр иаԥыракнаҳаз акнаҳалашьҭқәа инарыхарыхеит, иаалашеит дахьышьҭаз ауадагьы.

Ҭырбеи иарԍьарахь ала аҵамц дахьынкыдԥшылаз илаԥш иаатҵашәеит, еихых-еитҵых икыдсалаз аҕәтәы қәҵарҵақәа ирықәгылаз абанкақәа, иԍанҵхь-ԍанҵхьӡа иқаз аҵиаатә шьыҵәрақәа, иеиуеиԥшымыз адац-ԥашәқәа, амахә еиларҵәиқәа…

Аҭәҳәақәа рнаԍсгьы, уи аҵиаа хыккәа ирылхны иқалҵон ахәшәқәа. Назиа лыхәшә заузгьы ачымазаԍ, ихьыз ԥсыхәа змамыз акакәымзар, митәык имырхьааӡакәа даллыргон. Ҳәарада, ачымазарақәа зегьы лара иаулзыхәшәтәхуаз, лымч зқәымхоз лдыруан, уи исыхәшәтәуеит ҳәа лҷеагьаԥшьылгомызт.

Ианлааз, ианлылшоз еицырхәхәа амԍа иқәын аду, ахәыҷы, аҳәашьҳа злыҵыз, акәырҵыкь зылацәа иалҵыз уҳәа убас егьырҵгьы.

Аԍежь чмазара зыхьыз, литрабжак зкуаз абанка азна ахәшә-ҟаҵа нарылҵон, мчыбжьык ирыдыркылон, ада зҳәазҵа амаӡамызт, зшьамхы инанамго зцәа-зжьы ԍажьҟаҟараӡа иқаз ҷыц иизшәа иаалҵуан уи ачымазара.

Ашьакьҭахь, аҵул, амаасил уҳәа иарбан Назиа дзызҟазамыз, илзымхәшәтәуаз. Ақыҵа иналҵны лыхьӡ гахьан, наскьа-ааскьа деицырдыруан.

«Назиа лыхәшә ада ԥсыхәа амаҙам», «Назиа лыхәшә уоур хыхь-гәыхь ухьраны уҟаҙам», «Назиа лыхәшә милҳамуп», – абас рҳәон зехьыиԥьара, уи дыздыруаз зегь лыхьҙ рԥьышә иԥәкын, ргәы иҭан.

Уамашәа иубаша, илзаауаз ачымазцәа, лыҷцәажәара мацара рхьаақәа еиԥәнартәозшәа ргәы ианабозгьы ыҟан. Убас уи лҷабызшәа хаан, имарымажан лнапы, лгәы разын, дҳараммызт. Илҭаауаз ачымазцәа дышқәуаз, дшишәиуаз, мчыла ишылымуаз аҙәы ак нимыжьуазар, ак схашәаландаз, ак сырҳандаз ҳәа лыгәгьы иҭамызт, лыхгьы иҭамызт.

«Ҭабуп» лара лзыҳәа еиҳаз ҳамҭа ыҟамызт, амала убри иазрыцҳаз, зҷы иззамырҳәоз, згәы ччиаз «аклиентцәагьы» алашәон зны-зынла, имаҷын, аха иалашәон уеизгьы.

Назиа шәҟәқәак лгәыдырҟәыҟәла ашәхымс даахыҵит, ашырҳәагьы дѡалхаҵгылт иара.

– Нан, абарҭ с-Даҭа хәашабга ишәҟәқәа иреиуоуп, уанааиуа инаусырбандаз ҳәа еснагь сгәы иҭаскуан, аха илсхашҭыԥшша ицон, иахьатәиума, сдырра, сгәынкылара егьи уҳәа сабаҟаху, алаҕырҙ сарѡан цәгьала адәы сықәуп...

Иаалымихит, рцәа жәпақәа ақьаад шкәакәа рыкәыршаны, даара еиҷаҳаны рнапы ишадыркуаз удырратәы иҟан.

Аԥхьатәи азганк ала ԥшьаала ахҟьа аахиршәан, ацәа иаанихит:

«А. С. Пушкин. Сочинения. Санкт-Петербург. 1894 г.».

– Ари, Пушкин ҳәа апоет ду иҟаз, зхы иҭҳәааны ажәеинраалақәа зыѡуаз иѡымҵоуп.

– Ус акәхап, нан, ашәҟәқәа бзиа имбози, ихәыцаркәаҳаша сара.

Адаҟьақәа еихырԥхьо уи днагәылаԥшит Ҭырбеи. Нас ѡаԥхьа ахҟьа нахиҟьан, иааиѡыҵракны егьи днахәаԥшит. Л. Толстои ишәҟәы акәын иара, убрыгьы жәытә ҭыжьран изымдыруаз нбанқәакгьы наргәылибааит ашәҟәы ахьҙи аҭыжьреи ртәы ахьаҳәоз атитултә бҕьыц аҷы.

Ани, ацәа ҵаҕа зханы иҟьаԥсҙа иҟаз «Ажәытә жәабжьқәа» ҳәа хыс иаманы 1925 шықәсазы иҭыҵыз Иуа Коҕониа ишәҟәы акәын.

Раԥхьаҙа иахьаахиртыз, ибжьы мырдуцәакәа, дҟәындшәындуашәа днаԥхьеит:

Сара соуп Абаҭаа,
Хратәыла иаԥоу,
Бысцәымшәан сара,
Бацәымшәан аԥсра…

Назиа лылаҕырҙқәа нхаҟәҟәалан, лхы зымҩа иналырҳәит, лкьышәқәа қәацқәацо краамҭа ҿылҭуамызт, лԥыраҳәа аалҿылшьын, ҿаалҭит уи зныкыршәа:

– Акәасҟьа асоф сшықәгылоу ашҭа дааҭалар, инапқәа рԥаԥаны даасыҵагылон, абарҭ ажәақәа ҳәауа. Ашырҳәа дҩахаԥаланы, аҿыгә-ҿыгәҳәа дыччауа, саашьҭпааны сааиргьежьуан. Хәмаршьак иман, – дхәыц-хәыцуа дааҭгылан, инацылҵеит, – инамҙаша агара дакуам ҳәа, ак шаҳԥеиԥшыз ҩашьомызт.

– Даара шәҟәы бзиақәоуп, – иҳәеит Ҭырбеи деиқәбаеиқәпсы дахьгылаз, – шамахамзаргьы иуԥыхьашәаҙом.

– Иусҭап, нан, изтәыз усгьы акгьы рқәашьмызт.

– Иаақәшәаз еилартто ирылоуп сара сышәҟәқәа, аҙәы исцәигар ҟалоит, ԥсҭынхоуп, ара иҟазар, иаҳа иахьчоит.

– Бзиоуп, нан, ишуҭаху. Ара иҟазаргьы иуцәызҵәахуада…

Игәы шырхьыбылуазгьы, изымгәаҕьит ргара, ҩаԥхьа ирхынҳәны иналиҵеит.

Убасҟан Ҭырбеи уи аԥсшәа лаҳәаны данцауаз лаҳарҩоуп, ҷьынҷьыхәоуп, расоуп, уахьцо иугап ҳәа қьаад дук илаҳәаны кәахша-зҙатә дынмыжьуа инаганы инаилыркит.

Ҭырбеи анышәынҵра аҿынтә дхынҳәны амҩахәасҵа даныланы дааиуан. Абаҳчаҿы, аҵәақәа, аҳақәа рыжәҩақәа хьыҩрны, аҳаршьыл рыҵиааны игылан, иҩежьҟанҭалеиуа ашәыр рыҵажьын урҵ. Агәарабжьара иацәыхарамкәа, ҩбаны еидиааны иҟаз алаҳа азгәыцәк ыҵахжәаны, амыггәара иқәжьын, лада-ҩада ауац иаганы, арахә шҭалоз мҩашьо иҟан. Амахәқәа инапсыргәыҵа нархьырҳәазо ашҭаҿы даакылсит.

Аанда иалагылаз аҳатцлақәа ҽыԥрны абық-чыққәа агәарԥ атцкарқәа рахь икаҳауан, аматцурҭа аԥхьатцәкьа аратцла игылаз ааилԥаахьан, ҭагалан аарла арыԥхь зыхьӡоз, уажә иабаҟаху, ихырқәақәо, аԥазара иаганы иԥшуан.

Аҭаацәа анааизалак, ашәшьыра ыҵырҭааа еикәша илатәон, иакуамызт, уажәы уи ахаара ацәыӡит, ашәшьырагьы амоу иамаму узымдыруа иҟалеит.

Ҭырбеи дышнеиуаз амжәатцла днатцалеит, ила ҭраагьы дԥатцаԥшит. Уи иақәыз аӡахәа акьатрацәқәа еилԥаашәа иҟан, ақәцәа анаӡарақәа рҽы иналак-аалакны ажьымжәақәа ҽан, цқьа днатцаԥшын аган аҽы илаԥш нақәшәеит иҽгьырны бжаӡа-бжаԥа иҟаз амахә.

Ҭырбеи данхәыцыз, жәаԥаҟа шықәса ихыҵуазар ҟаларын, Алиас ажакан-хы зхаз апатрон ишәақь инҭаршәны инаииркын, дирхысит амжәахьы ахы рханы. Агәыз анаатга амахә лҽаҕьрит, иаргьы ашәақь ашьхәа ҕәҕәала игәы иҵасын, деизҟьа азхаз дынкаҳаит. Акәыкәу аатлыргеит усҟан Назиа аԥны аилыргара иаҽыз, лыԥмсаг наҟ инышьталтцан, даарыдгылеит лыԥштәы лыхҟьаны.

– Диида, сара хкыдҟьа, уамак ҟамлазааит.

– Ауаԥы ихатцара аамҭа данҭагылоу, дҧышәатәуп, – аҿыгәҿыгәҳәа дааччеит Алиас.

– Ихатцара аамҭа дҭагыла егьиҳәа...

Ҭырбеигьы дцәыха-жьыхо дԥагылеит, изнапык ала иарҕьа жәԥахыр шьышьуа.

– Акы имыхьзааит, уара...

– Ашәақь ашьхәа маҷк инеицәхасзар, митәык ҟамлеит, – иҳәахт Алиас, дҽаԥхаҽаччауа.

Дагьыниқәцәкьеит уи лыҷкәын, – ишҧаиуҵоз, нан, ашәақь, машәырк ихьыр ҟамлоз. Ашәақь ахы аԥсҭаа дҭатәоуп рҳәоит.

Алиас иан иналатеикит:

– Дхәыҷума уажәшьҭа ари, дхатцоупеи, ида змам ҧҳәыс дизааигартә дыҟоуп, абџьаргьы дашьцылар ами... Амжәа ду даналахыс, махәык иақәшәеит, – икьатеиах ҧцәо дааччеит ԥаԥхьа Алиас.

«Амжәа ду даналахыс, махәык иақәшәеит, иҳәама?» – даахәыцит Ҭырбеи.

– Амашәыр алҧха шәымазааит, нан…

Ҭырбеи акәасҟьа амардуан днаҷысын, асофахь дыԝхалт. Данхәыҷыз аахыс иидыруаз ашә азааигәара икыдыз аҷеацә атәыԝа хахаҙа дназыҧшит, аца-цәа иалхны иҟатцаз, жәытә-ҙатәи шәырак кәлааua азтәыԝак ихшьын, асоф азганк аҷы цәарҭаҒәык кҷагылан, еиқәатцәа-шкәакәала еилҳәа-еилҳәаа марҭаққгьы убраҟа иқәын. Абарҭа анаатә ахьасуаз аҭыпҟәа ацәаакыра рҷажжы, аҧакәи рыкәланы иҟан, ауасхыр ахҟәа бажәхахьан, абагьыр акәзаргьы иажәхьан, игәаҒьны уҁеауҭо иҟамызт. Арантәи ашҭа ахы-аҭыхәа зегь убарҭан, абаҳчагьы унытцаҧшуан итцыкка…

Итцраан иҟаз ашә наҟ днагәҭасын, ԥшьаала, аҙә дирҷыхар ҳәа дшәауазшәа, дшьапцыркьакьо азал дныԝашылт, мраҭашәарахь ала аҧенԥьырқәа ааиртын, иааԝналашеит иаразнак. Аԝнымаҭәақәа аҟәыкфԝы рыкәыршәшәо, ԥшаҟәандакгьы уа иныԝнасит.

Араҟа, шамахамзар, мшаҁенеиҧш иҟан зегьы, дхәыҷны аԝны дааиуа данналага инаркны иибаз ахьатә стол ԥшьыркца, адессатә ҟәардә еиқәатцәақәа аваҒҒа, азал агәтаҷыцәҟьа игылан. Ашә уахьаахыҵуаз арымарахьала, авараҷыцәҟьа, маҷк иԝаҳаракны, аҭҙамц аҷы ишыхшьыц ихшьын уи ашвецартә саат ду – амала ԥыхьа еиҧш уи иагәылга илагаз амаиатник «тик-так» ҳәа аус ауамызт, ахәампал ду акәзаргьы жәаԝа ианынҭашәалак «драм, драм, драм…» ҳәа абжьы шгалоз еиҧш уажә игаҙомызт, аҭынчра кауua иахатәан зехьынԥьара, уаашәарын, ҳаҒиҭа.

Акызаҵәык ала акәын ԥыхьатәи архиашьа излеиҧшымыз, азал акәакьқәа руак аҷы ԥыхьатәи адиуан ахаҭыпан, еихатәы каруаҵк гылан, ацә атәыԝақәа реиҧш ахҟәа шьҭыхны, урҭ нада-аада абжьарҟьақәа ирымаз, агәыргәыл ԝежьқәа рҭаҧсан. Акаруат ианыз ацәарҭа еиқәцара аҷыгҳара акырҙа иԝаскьаган, аҧхьаҟа зегь аҵәахуеит уҳәартә, ԥхын-хызак уа иқәыршәын, уасцәакгьы ҵаҟа икаршәын акырҙа иххааны.

Акаруаҭ ахаҷыҵәҟьа зымԥатәирахь ала, ишашаʒа икыдын Даҳа ипатреҭ, иблақәа аатбааны, ихаҷы гәыкʒа, хыхьтәи иқьышә иԥаҵақәа ихырԥауан, ихылԥарч иԥаҳаркны ихан, маҷʒак аҟара арымарахь инхырбыкьны.

Анаԥсан,митәыкгьы уи иацәыхарамкәа,аибашьраҷы иҳахаз иашьцәа рпатреҭқәа кыдын. Урҭ ар рыматәала еилаҳәан.

Алиас ижәԥахырқәа ҟьаҟьаʒа, ишнель ахәда ыҵырбаҟа ишәын,илахьагәҳахьы иласкьаганы,иԥьымшьқәа иларыдххало амҳацәқәа аманы хылԥак ихан, агәҳа аеҵәа алубаауан.

Егьи – Рауфбеи иоуразоуроу ипатреҭ ҭыхын, автомат ихәда ихшьны. Икьаҷ ахәда иаркыз адыргақәа рыла еилукаартә иҟан уи дышсержант еиҳабыз.

Анаԥсшәа астол лаҟә игылаз иқәын аиҳабы ипланшет, уа иҟан иара убас аибашьра мԥа дызнысыз атәы зҳәауаз ахсаала, афронт аҷынтә аишьцәа иаарышьҭуаз асалам шәҟәқәа.

Ҭырбеи акы аарылихын, иааиҵыртланы аԥхьара дналагеит:

«Сан, сызкәыхшоу, сара уажәы Тҟәаԥс сыҟоуп. Абраҟа ҷыц еиҷыркаауа архәҳа срыларҵарцоуп. Абарҵ аԥымш-хымшк ҳдәықәырҵараны иҟоуп афронт ахь. Аҕа иҳақәлаз рыцҳашьара издыруам. Имԥа аԥыхьа даазықәшәоз зегь шьаҟьаны дааиуеит. Ҷагыларала ҕәҕәакгьы макьана имбацызт. Аха акькьаҳәа дшәаҳәауа дызцарым уеизгьы.

Шәара шәоуп сара хьаас исымоу, уахи-ҽени сзызхәыцуа. Саб дышԥаҟагәышьоу, ибзашьоузеи? Уи Даҳа игәы кыд-иршәахьан, уажә ҳаргьы ҳаизацлеит. Бара боуп сара сзықәгәыҕуа, шәҽашәымҭароуп агәырԥа, уи акгьы иаԥсам, шәыҽшәырҕәҕәароуп…

Шәгәыдыскылоит. Алиас. 13. IV – 1941 ш.»

Даҽеак аарылихит:«Мшыбзиа, сан!

Сталинград сыҟоуп уажә сара. Изԥуеит ари асалам шәҟәы аҭабиаҷынтә. Ахысбыжьқәа, аҭҟәацбыжьқәа унырзыʒырԥыр, атәыла бгома анаԥьалбеит, уҳәап. Аха ишыдыдуа еиԥш қәа ауам ҳәа аԥсуаа ак рҳәоит еиԥш, убрыгьы ҳацәынхап…

Шәара шәышԥаҟоу? Знуп, хьҭоуп араҟа, сара шәыс-цәымшәан, ҳарҵ зегь ҳаԥханы ҳаилаҳәоуп. Ҳафарагьы иагʒам. Уаҟагьы уажәшьҭа ахьҭақәа ҭысхьазар акәхап, декабр

азын Аԥсны аԥхарақәагьы анадыруа ыҟоуп, аха... Амҽы шәыззырмазеигәышьода? Арахә-ашәахә уҳәа шаҟа усутә, шаҟа ҟыба-ʒыба?.. Сабгьы ԥыхьақәа реиԥш дыгәгәам, имчқәа кәадахеит, аԥьабаа ббозар акәхап.

Схынҳәны сҟалар, шәԥьабаақәа зегь сшәоит, сыԥсынҵры баҳәала!

Исхашҭыз, аҽы Кәынта иҭаацәа ирышәҭар, иахылаԥшлап, шәара шәымч ақәхарым.

Бзиала, Алиас.

Декабр мза 21, 1942 ш.».

Дынрыхәаԥшит Рауфбеи исалам шәҟәқәагьы. Уи руакы абас аҳәоит:

«...Аҳәаа ҳхыҵны Германиа идгьыл ҳҭалеит. Берлинҟа ҳҳы рханы ҳцоит. Раԥхьаʒа арраҽы саннанагеи уажәи еидкылашьас иҳамоузеи?.. Абԥьар ххқәа цәырҵуеит есааира. Аха зегь реиҳаʒа омашәа иубаша – ҳаруаа рфырхаҵароуп.

Рабԥьар аарымхны, рнапаҽы алабақәа надуркыргьы, акы иннакылараны иҟам. Аҕа дыԥхарсны ишзахәо ԥхьаҟа ацара иаҽуп. Сара аѽызцәа бзиақәа сыцуп абраҟа. Баҭымтәи аԥсыуак дыҟоуп, Ацанбоуп, баҳәшьаԥа Ҳасан Кәыҽбеи иареи жьрацәарак рыбжьоуп. Ага бгьыци ашьха бгьыци ҳәа шырҳәауа еиԥш, ҳаиқәшәеит уии сареи афронт аҽы...

Алиас ихабар ишәаҳауазеи? Ҳаиҟәыргеижьҭеи ихабар смаҳацт. Дабаҟоушь ожә иара? Аибашьра еилгар ҳаиқәшәашт зегь аѽны. Усҟан шәԥьабаагьы шәхашҭып.

Сыццакуеит. Бзиала. Б-Рауфбеи.

Ианвар 3, 1945 ш.».

Ҭырбеи уажә абраҟа иибаз, хараʒа иаѽсхьаз, ихашҭхьаз ахьаақәа ѽаԥхьа изнарҵысит. Иҕьахьаз уи ахәра ҽыц иаахьухьуит.

Ашә нкыдҵаны, ԥшьаала дындәылҵын, амардуан днал-бааит, ишьи-ишьи еиқәҵо ашҭа дынҭытцит.

XXV

Аколнхара ахантәаѽы «икомандировка» ахьынтә даныхынҳәы дцәырҟьацәырасуа акәын дшырбауаз. Иахьоуп

уи аконтораҽы данааизгьы. Данаашнала нахыс зегьы ирдырит игәалаҡара шҽеимыз, деикәашәаны дшыҡаз. Уи акәым, аҧсшәаҵәҟьа рамҳәаҙакәа аконтора аусзуашәа дынрылсын, дышшаҙа днеины иҵыҧ аҽы днатәеит. Иҽеим ажәабжьқәа ааашуан иара иҽынҙа, апланқәа рҽы еиҵахон, Аҟәантә иаазгьы рҡазшьақәа игәаҧхомызт,иҵыршәаауазшәа ибон, ақыҵагә аиагарагьы игәы ишаанагоз еиҧш иҡамызт, аха иара изы уи шәарҭамызт, арццакра, аиҵахара – абри акәын хыс имаз. Уи изеилымкааyа дыҡамызт ҵыҧх ашкол араион аргылара аплан иалхны изкарыжьыз, сынтәагьы ус анрыхь ишианармыжьуаз идыруан, хьымҙг дуны иҡәаҡәа иқәлон, аха уи уажә гәалас имаз, деиқәпата дызмаз, иаха ахәылпаз ихы ахьныҟаиҵаз аҧхыҙ иибаз ауп, нас аҧхыҙ акгьы аздырам ҳәала...

Шьыжьыхуп, дшагылан, ажәжәаҳәа иҽааилаҳәаны дындәылҵит. Амра кажжы адәқәа, архақәа иахьрықәпхоз, амхқәа иахьрылаҧхауа, ҧштәыхкыла еилаҙшаны, еибарлаҳауа аҧсабара зегьы хнашахьеит. Иаргьы дласкәантраҙа, знык ишьаҽа анеихигалак, абжьааҧны еиҧш акәымкәа, акырҙа ҧхьаҡа днаскьон, ҿаҧа дыҧазшәагьы игәы инаҵон. Агәарабжьара дахьыныбжьалаз ныpцә шхала иблахкыгаха аргыларақәа днарзыҧшит, урҭгьы еҵәаԥьаа реиҧш амцақәа рхацеиуан, еилыԥьԥьо ссиршәақәа илаҧш иҵашәон.

«Ақыҵагә аброуп иахьыҡоу, иахьанаало ҳәа расымҳәоз, ихарҵомызт, сызшахәы иагааит. Иац акәымзи, уара, абри аус ҳаналацәажәоз, ирххо ианҳамаз, иагьанбахьҙеи, сукәыхшоуп. Аха ҳәынҵқараа иргәаҧхар ирымчым ҳәа крыҡоума?..» – игәы дҭацәажәахуеит амша данны дпыр-ҧыруа дахьцо. Ишежьҙа асаара икаҧсоу ахаҳә-сса ишьхәа иаҵаҽыпуеит, абгьыжә кашшы илеихуеит алымшанык...

Ихьҧсараха икаҧсоушәа акәхуп убрыгьы шибауа.

Али-ҧси рыбжьара ахәызқәа иҷенамеидеит.

Абар, ашкол еиххәа-еиҵхәа абарҵақәа аҽакны иахьгылоу. Ааигәа-сигәа уашь дибахуам, ашәқәагьы ыҵашьыхаа иаркуп. Ашәымҭаказы илаҧш даатцашәахт адиректор – ани Иасыф Дармидон-иҧа. Ашә дадгырло дадгылахуп. Шьоукы ашнуҵқала иадыркын, днарышьҭуам ҳәа иаҽуп. Ианамуҙах, дууаҙа

дԥаԥаны ашәваз ахы дахьынҳаланы икит. Дыкәалаауа убраҟа дыхшьыхуп.

«Дызусҭада, уара, амш ҳалазгауа, уԥьабаа зду, уззааԥсаз акәу узхырбааua? Длашәышьҭ уажәыҵәҟьа!..» – дыҳәҳәар иҵахуп, аха иааг. Ибжьы ихәлашәан, изҭкааuам, егьи уи ашә дшадгырлоз илаԥш дныҵшәеит, издыруам уахь дыԥналоу, мамзаргьы, дахьыԥрны ҵаҟа дкаҳау!.. Инап илахь иадкыла дыԥшыхуеит, аха дибауам, дибаҵәҟьом: «Закәытә мыцҟәикроузеи?» – дхәыцуан иара.

Адәқьангьы дахьынагәыдыԥшыло хар амамшәа ибахуеит, амала абрахь ашьҭахьҟа иҵабганы, еилыԥрны, цәгьала иҟахуп.

«Ажәытә иахьгылазгьы ақәа кылԥр илеиуан, араҟагьы иақәшәацәгьаны ишԥаҟалеи? Аха идҳарҟаҵап, Абсоиузаа снарацәажәар ада зҳәазҵа амаҳам, уа иҟоу ани ацәынтызи сареи уажә ҳаибабама?..»

Аусҳәарҭа акәзар, ахьыҵәҵәа еиԥш игылоуп, уажәымзар-уажәы инықәпрааны ицарашәа... Аха убрыгьы иԥьеишьашаз акы адибалоит иара. Ахыб ицәеиқәаҟаԥшьҙа ссиршәа еибаркуп, иагьигәамԥхеит аиашазы.

«Измаанахарызеишь? Еизакны акала ихыбзар еиҳа еиҕьымзи, мамзаргьы ахыбга рзымхоу? Аха акгьы аурым, ахаҭа ыҟазааит излахыбзаалакгьы. Алакә аҿгьы бжеиқәа-бжашла ҳәа ак рҳәеит еиԥш, хар амаҳам, иабаргәузеи, иаамуҳахт...» – игәы ааирҭынчит аҵыхәтәаны.

Аконтора ауп зынҙа исифаҭҙаны иҟалаз. Ажәытәҙатәи ақьашанақәа рҭыԥ аҿыҵәҟьа иқәгылан, акыргьы иԥаҳаракны, ԥшь-шьаҟа дуқәак ирыҵақь иркын иара. Иҵәи-ҵәиуа амардуан ихалоз днаҿалт. Ишьапқәа ахьықәиргылоз акаԥ-акаԥ рыҵго. Аха ашанаҵәҟьа ааизыҟалеит, амардуан алада иҵҟьаны ицоит, иара аԥада деихоит. Ус цәгьаԥсышьала, дмадаҕьмадашәо, ииулакгьы асоф аҿы дыԥхалеит. Ауадақәа днарыԥныс-аарыԥнысуа игәеиҭеит, аха мыждарас изыҟалаз, икабинет ибахуам, иага иундаз ашә ахьҿоу дақәшәом, сыԥсымзар, аброуп шиҳәауа, инеимԥызааны даҽеак ибла иаахгылоит – иҭҙамцны иҭҙамцымкәа, иԥарданы иԥардамкәа... Дкарахеит, дыхәжәеит уи дшашьҭаз... Игәы

анԥцәаҙа, дхынхәны асоф ҭбааҭыцә аҽы дааин, убраҟа игылаз адес ҟәардә днықәтәеит. Бзиарак иазҳәам ҳәагьы дназхәыцит уи ахьизымԥшааз.

Ашҭа ахы-аҵыхәа илаԥш нахьигҙеит, иккаҙа иҵацәуп, аҙәгьы дықәибааурм, Аконтора аусзуѡцәа ракәушәа, зынгьы ракәымшәа – шьоукы ивыҟьҟьа уахь иѡналоит.

Деиҳабуп, ҽԥныҳәақәакгьы наримҭар ауам: «Шәҽагшәмырхалан, шәҽагшәмырхалан, ҳшеилахоу жәдыруеит!..»

Аҵыхәтәаны, ипартфел ааидҳалауа, дқәачмачуа дааихуеит абухгалтер Тышә.

Убрыгьы дыниқәцәҟьеит, – «укалышьмалышьуа иуаашьозеи, уара? Уусҟәа зегьы мазеины рҭып иқәуҵазшәа, аглаѡыр, аглаѡыр!»

Абухгалтер ибласаркьа аҵга хьнырҳаланы, дицҳарц иҵахызшәа ицқәа хырԥьаԥьаны, «ҕҕау» иҳәан, дынихәлаҕыҕшәа дынивсит.

«Закәызеи иҟаиҵо, асаҳәҭыр, цәгьара иқәшәааитеи...» – иҳәарц иҽы ааихихит, аха ԥшшыҳәа аҟыз еиԥш, иблақәа ҭызза даанхеит.

«Арҭ уаҳа сзырмацәҳауа, исҵаху сызрамҳәауа саарыдхаларгьы цәгьара усми!..»

Убри аамҭазы, ашҭа аҵыхәахьы ауп уҳәартә, еиԥхаҟәҟәа ҽцәақәак аацәырҵыхт, аԥхьа игылахуп Ғаг, асҵаршын, ани Сократ мҙанра уҳәа даҽа аҙәык-ѡыԥьак. Ҳаҭыр зқәу ҳәа ақыҭаҽы ирыԥхьаҙо ауаѡы, алымҳақәа леивга-ѡеивго агәыжь дақәтәахуп.

«Аллаҳ цәгьара иқәиҵааит, ахьҙ ҳаиҵома, Сократ иакәзар, ухы иаақәукрын, ари дызҽу закәызеи, деилагеит уаҳа акгьы. Оо-ра!» – ҽиҵуеит арбаҕь еиԥш ибжьы хьырвырҙа.

Егьи ихылпарч ақә ѡызҙа, аԥыш-ԥышҳәа дыччахуеит, инапы ахәда иахаршәыз иҟамчы кәлааua, аҽышькыл дангыланы, дхырхәаны аԥсшәа иеиҳәоит ҳәа даҽыхуп.

«Уара ара сааигәара уҟазар акәын, аха уа унеины уанрывагылахгьы ани агәыжь иақәтәоу дубандаз! – дцәажәоит асҵаршын иахь рхы рханы. – Исҳәауа умаҳаҙои, уара, ани

агәыжь иақәтәоу ииуазеи? Ацәарҙга, ацәарҙга! Ыы, шәарҭ, ҽаасҭарамзар усгьы ак шәхы азышәкып ҳәа сауҟаху...»

Егьи дырԝегьых, ижә аҵша аризшәа, иҿы хькәыжҙа дыччоит.

«Исҳәауа умаҳаҙои, унҵәамааитеи!..»

Аҽецәа есааира арахь иааскьоит, шьоукгьы шьапыла ихысхысуа ирышьҭахуп, кьаҿ-маҿла еилаҳәоуп урҭ, игәы иалахуп акәымжәқәа ахьыршәым:

«Шәлымҳа аҭыԝра бзиастәып сара, знык ҳаилгақәар!»

Уажәых, уи колнхара хантәаԝык иаҳасабала акәымкәа, тәыла хәыҷык аҿы, баша-машагьы акәымкәа, ҳәынҵқарс дыҟоушәа акәхап ихы шибауа, арҭ адгьылқәа анкьа изтәышьҭраз Мырзаҟан рыцҳа дааиааҙа дымнеиааит, икәал дҵагылахуп, дызқәымгәыҷзо игәыдҳалаз аиҳабыра ду ишазыразу аадырпшырц акәхуп иуаажәлар иахьа араҟа ииасны ицо зцогьы. Шьоукы ашәҵқәа рхаҵыпан ацәлаа-ԝымсагқәа ркыхуп. Ари даараҙа даргәааит «аҳәынҵқар».

«Шәҵқәакшәмоуҙози,акыдынҵәалақәа,анҵидшәыркуазеи?.. Саԥхьа иааир, исыдныҳәалауа рыбжьы дыргашт. Аха сара ирасҳәозеи, рыԝмсагқәа рхарззала? Ани, агәыжь иақәтәоу-гьы аԥсыхәа баа дыргандаз, аха дабаҟоу?.. Ирыцу асҵаршын лахьшәышәгьы маҵурак исымҵоз, аха уажәшьҭа ҳампал ауп уи иауа... Ицәа дҵысцара сыҟан уи агьааур манцызхша, аха иабаҟоу, ара иаҵыԥым, иахьа ныҳәоуп, акыс сара исыдныҳәаларц иааит...»

Ус акыр ианааигәаха,аҽадахқәа рхагыланы ибауа далагеит, цәқәакгьы ртәыԝақәа илаԥш инытҵашәахуеит. Ибԝуеит, уи иара изыразым ракәхуп, нас абни, ажәлар иқазықызуа ашҭа иқәжьыз ԥсҭҳәак нарылачын, илыҵашәа иахьцаз-иахьааз имбо ицеит...

«Иараби, ҳазшаз ухьышьаргәыҵа сакәыхшоуп», – иҳәан, деизҟәыҷы иҟәардә днықәҳаит.

Убри инашьҭархны, али-ԥси рыбжьара, дахьтәаз асоф ааигәара, аԝн иаҵагылаз ашьаҟақәа руакы иара иахь ахы аацәыҵнарҳәҳәеит.

«Шәан лхылымсеит, ахыбра иаҵҟьаны иабацои?» – ааигәахәт ахантәаԝы. Уи ашьаҟа ауаԝ сахьа аанахәан,

ажакьақәа кыдышьшь, аблақәа ҭархәлак инаихәаԥшын, иаацәажәеит:

«Сара, дад, Алгьери Ҟәланба соуп, уара ухәыцуп, сара сабаудыруеи. Уабдуцәа среиуоуп, уагьсыцәтәымым... Уаасзыʒырԥишь, ажәақәак уасҳәар сҭахуп. Уааины абра сгәы уқәымтәар амуа, рыцҳарас узықәшәазеи? Адунеи зыԥсахыз игәалашәара ҳхылҵшьтраҷ цыдала иазныҟәонеи, иқә-итҵас анаԥсгьы, ихьʒала абаҟа дыргылон, ацҳа хырҵон, аʒыхь хыртуан, атԥла еиҭарҳауан ауаа иахьырзеиԥшыз аҭыԥқәа рҷы. Иапсаз ашәа ихырҳәаауан, аԥхьарца данырҵон, шәарҭ шәгәы нсырхар сҭахымызт, аха сзықәшәаз ауп, дад, уи наҟ икашәыжьын, аҳәынҵәа аиқәҭәара шәаҷуп... Шәытәԥасуа ҳгәы шәықәлеит, иҟахҵазеи ҳара убасҟак цәгьарас абас шәҳазныҟәартә еиԥш, иҳахьзеи, цьаракыр хьымʒг шәҳаргама, иакәымыз шьаҷа ҟаҳҵама?.. Ҳара ҳажәа ахьыҟаз, ҳус ахьыҟаз, гәыс, ԥсыс иҳамаз ааныжьны шәгәеигәеиуа шәабадәықәу, ак зыхʒамыз, ак змаʒамыз шәыҷереиԥштәны. Нхара дук ҳзеиҷымкаазаргьы, шәхы ахьааилашәкуа шәзынҳажьынеи!..»

«Шәа шәыхьʒала аупеи ҳа ҳшыҟоу, ҳаԥсы шҭоу!..» – аҭак ҟасҵоит ҳәа даҷуп иара.

«Наҟ, наҟ, иуҳәо ԥсажәоуп, иуҳәо егьыҟам, ацәарʒга...»

«Ҳаиҵытҵыр, ҳазҳар ҳҭахымзи, сеидру...»

«Уи мап зҳәада, аха уи акәʒам шәара шәзышьҭоу. Аҟыбазыба шәагеит, ҷанҷаны шәеибафоит, ацәгьаҳәара ҵыжәгеит. Аʒәы аʒә дыҟамзар хараʒа еиҕьаишьоит, усҟан анакьаҭара дақәшәо ҷьишьоит. Ҳаргьы ҳаԥсы ҳамхарацәахашәа адунеи ҳақәын, аха иаҳҵыхәтәахаз жәбоит... Шәара кьоушәоуқәак инхазгьы шәҟәышхозар, шәҟәышхартә шәақәшәахьеит, аха сабиц... Уи ауаԥра ду аҭахуп, иабаауго, аџьармыкьаҷ ирҭиуам усгьы... Ажәлар шәырҟьалеит. Аʒә иуааҳәцәа ашьхаҟа ирԥшуан ҳәа, шәызлажьқәоу закәызеи...»

«Ажәлар рус аупеи ҳара уахи-ҿени ҳмыцәа-ҳамтәа ҳзышьҭоу, ҳхы аџьыка зықәаҳхуа, аџьа заабауа...»

«Амц... Ажәлар рус аʒәгьы шәашьҭаʒам, шәхатә усқәа роуп шәхысхысуа шәзышьҭоу, амала, рыцҳарас иҟалаз, убри жәлары зегьы ирусушәа ауаа иахьыдшәырбо ауп, урҭгьы ԥынҵала аʒы ржәуам, знымзар-зны шәеилыркаашт...»

«Устцәҟьа ҳцәа ҳхыхны умцәажәандаз, ҳхатә усҟәак ныҟаҳ-тцозаргьы, ажәлар рыматц аауеит ҳәа ҳаҽупеи, урт роупеи ԥсыс иаҳхоу».

«Ус угәы иахьаанагогьы бзиами, сгәада... Шәара шәҳабла аҽынтә ахәыцқәа атцара иахьахысуа ашкол аҽынӡа (ҳара ҳхаан уи ыҟаӡамызт, ҳаргьы иҳамазар ҳаблақәа хнатуан, иҳахьқәазгьы ҳмыхьыр ҟаларын), верски бжаки ракәын амҩа ахьыҟатцәкьаз, аха убри аганахь иааныжьны, агаҽа инаркны, уара амӡанра уахьҭабзазо ушә-угәашә инылагыло амҩа дурҟатцеит, анҭ аазабеиақәатцәкьа зқәыз ахәыцқәа еикәшаны ашкол ахь ицоит...»

«Ҳм... анаа... – аҭак наиитарц наԥшьиган, аха уи уажә ицәажәоз иабду уаҳа иимырҳәеит.

«Иҩбахаз, ахԥатәи абригадазы аӡахәа еитаҳатә ишәыр-тцаз, – инеигӡон уи иажәа, – инаганы убаҳча иоуҭеит, инхазгьы ууацәа-уҭынхацәа ирзушеит, ахә-аԥса акы уамеигӡеит. Аҩы иалтцуа шәатцашьшьы ажәра шәаҽуп, ахашәала ауаа ирыз-тцашаз, аҿынышьыбжьон ауаа рыла шааԥшуаз, уи иаанаго ажәлар рмал уара иутәутәуеит Назырбеи, ухатцкы!.. Нас угәы уҭасуа иуҳәозар акәхап, сара ажәлар рзы схы хыстцәоит, ажәлар рзы сыҟоуп ҳәа. Уажә узҽугьы ухазын мацароуп узаҽу, мазарак ахыганы иааганы ушә-угәашә илаургыларц уашьҭоуп, аусҳәарҭа аҟынӡа ҟьатцәырак мбаӡакәа унеиларц, аха иара ҿаанбзиала ҳәа наӡаӡа иурҭом, уахажәаарц угәы иҭоума?.. Сыздырам уи шыҟалаша...»

Иагьаадырдырит иаразнакы.

«Аа, иаҽыҩруеит узтцагылаз азганк, сышԥоушьи, абаапсы», – дыҳәҳәаахт иара ишимчыз.

«Иаҽыҩруеит ба? Ҳа-ҳа-ҳа!» – ҳәа иччабжь адгьыл икәыҩуа длытцапҟа дцеит абду еитамҳәа.

Убри инақәырццакны егьи ашьаҟагьы ауаҩ-хы ахаргыланы, аӡшәах еиԥш ажакьақәа аҽачы, абҕа рԥьыҟәуа арахь иаацәытцыԥшит.

Иԥсы игәы икылахо дназтцааит:

«Уаргьу?»

«Аиеи, саргьы!»

«Абдиба Рашәҭан, – уабдуи сареи ҳаизыӄан, аира-ааҙара злаҳҵаз иакәын. Убрыгьы уахәамҧшитеи, иқәҙааз ҳаҷқәынцәа хазынақәа иаҳҳадыргылаз абаӄақәа еилаӄәыбаса, утәғәы ахшьны уааины ҳгәы уаақәтәеит, ма уабду иаҳаҭыр убандаз… Алаба шәыҵхзар акәын, ани ууа асҭаршын цәкьыцьи уареи. Шәҵызӄьахан, уаҩ иҳәара шәмаҳауа адәы шәықәхеит, зыматҷ жәуа шәызларычҳауа сыздырам, ламыс рымами рыцҳа макьана. Ишәымоу-ишәыхҙу еиҷкааны уаҩҵас аҭып ақәҵара ахаҭыҧан, иахьеинырхуа, иахьеинырҵо ҳәа шәгәароуп, ишәзеиҷымкааз, ишәзыӄамҵаз аҵәахра ауми шәеибарҳәаго шәзышьҭоугьы зызҳәоу. Аҵахь ижәгеит ақыҭа. Ҭағьҙаа реиҧш еилахеит ауаа, еигәыдыззала еиқәпаргьы моу рымаҙам, рхы зыхдырӄьо ҳәа зыҙбахә уҳәауа крыӄоума мамзаргьы, ҭаацәак иаиуаз, знапы еикәырша инхаша-инҵыша еиҩӄьа-еиҩҵәҵәа ишәшеит. Шәарҭ аиҳабыра ҳәа иҟоу аҙәи-аҙәи шәхибажәаауеит, цәгьалаҵәӄьа шәыҧсы ҭоуп, ахаҵара иҟоу шәалхәдахеит, рхаҧыцқәа хырҧьаԥьаны иудырбоит, рығрара мааҧшырц азы… Узҭиуа дуздыруам, ма уаазхәауа? Ҳхаан аҙә гәалак имазар днауҷагыланы иуеиҳәауан, цәгьа иҳәа, бзиа иҳәа, уи ала аҵыхәа ҧҵәан, шәара шәҳәашгашрак ҵыхәаҧҵәара амоуҙеит. Алақәа… Жьы зқәымыз баҩык шәымҵадыршәын, еимакны шәеихәлағығуа аисра шәаҷуп. Шьоук уара уҭып иаҩаҙоит, уара – даҿа шьоук рҭып. Ааҙара, ахьчара зыбжьоу шәоуми араион аҷы зҭып уашьҭоу, днахыҙааны знык сара снатәандаз ҳәа уаха уанышьҭало анцәа уиҳәаны ушьҭалоит».

«Уи ус ишҧа, ԥьушъ, истәышьҭрамыз акы аҙбахә уҳәеит, ирҳәауа хаумҵан, мцуп».

«Уи шымцуашәа уҵоурахааит…»

«Арыцҳашьара шәылам, аҙә ицхыраара захьҙу шәыздырам, ашьыцра шәыблақәа хнаҩан, шәарлашәит аласбақәа реиҧш…»

«Сара статаҧшьупеи… иныӄасҵаз-иааӄасҵаз уаҳа пату ақәҙамкәоу? Исылшо ахәыҷ алагьы ауаа срыцхраахьеитеи, – инацәақәа харҟәало илеиқәиҧхьаҙеит, – Ԥьаԥьыка-лҧа Машәқьыр аӄауар ҳәа дсыҳәан исымҭеи».

«Уи ақамсажә мчыбжьык умхаҽы аҽага икын, дыздышәҵаз афермаҽы днеины цхыраарак ҟаимҵеит, рыфа иагхеит, рыжә иагхеит. Рыҕреи рҷаҷеи еидыслауа шәырахә гиуа амҩақәа ирнуп…»

«Ҳм… анаа… Ауаа ирдыруеит сара ацхыраара иҟасҵахьоу. Дадуқьа лпаҧса Џьанҳәаҭ аҵарахьы дсышьҭыроуп ҳәа дсыдыҧсыланы саник, дысмышьҭи, аколхоз ахьӡалагьы 50 мааҭ наганы иџьыба инҭасҵеит… Схатәы харҧьқәагьы аумаҷху».

«Убрыгьы укьасыгә иоуп. Инапы ак аҩқәоит, сӡыригап, дсыхцәажәап ҳәа ауп изыҟауҵаз. Ани, агазеҭ ианырҵаз астатиа ацәа уцәоуп, ажьы ужьуп. Ных, ных, сзацәажәо ӡәыр дыҟоушәах!» – абарҭ ажәақәагьы ааиҳәеит, ижәҩахыр иқәгылаз аконтора ҕьазҕьаз азкьыпшьк длаҵууаан, Жәан-пҳа лашҭа шыҟаз ихы рханы длаҵкьеит.

Убри аамҭазы уи ахан злеибаркыз ахаҳә-ҵәаҳә неимыҩрын ахәхәа-ҕьҕьаҳәа аҿыланахеит.

Ани ауаҩпшра аазхәахьаз ашьаҟа, ашҭа иқәууаа иахьцоз, ашьҭа ҭыпқәа ҭабга-ҭабга, еиҟәыпҧа аимаҳара иаҿын.

Бжьыкгьы адгьыл иҵыҩуашәа инаиаҳаит аҵыхәтәаны: «Ақыҵагә аҟәапа-ҿапараҿы иахьыҟоу акәӡам, иахьа шәусҟәа змырманшәало, ишәхарахаз, шәарҭ ныхак шәакит, уи иахьӡуп абзамыҟә-мдырра, шәҿызхуагьы аҧсабараҿы аламала иуҧыхьашәом, шәахьтәалакгьы, шәара – шәара шәоуп, шәеиҭатцра акгьы иахәо ҳәа иҟаӡам. Шәеиҭатцра шәҟазшьа аҧсахуа иҟандаз иаҳауеи шьыри!.. Аҧхьан игәауҭазар, ажәлар шааиз иныҵаба ицеит… Иҟам ажәлар шәара шәзын, ирҭахым шәымаҵ аура. Иҟам иара убас ахан, иҟам ашҭагьы…»

Убри аамҭазы иаргьы ахаҳә-ҵәаҳә дрылабга иҿылеихахит.

«Шәсыцхраа!» – ҳәа дыҳәҳәеит ишимчыз, уажәрааншәа зыбжьы зызыҭымкаауаз уажәы абаҕь-бжьы ихан…

Ибжьы акәхап уи дзырҿыхазгьы, аҭҳарцәҳәа дааҧшын ииарҭа днықәтәеит.

«Ҳгаӡара Анцәа ҳаҭоумҵан, иаҳзымдыруа Анцәа ҳаҭоумҵан, – дналагеит иара аматанеира, – ухьышьаргәыҵа ҳакәыхшоуп, унапы ҳануп, иҳақәнаурго зегь бзиоуп, – абарҭ ажәақәа

шиҽакыз, аԥхыʒ бааԥс убар, убас ҟауҵар бзиоуп ҳәа рҳәауа иаҳахьан аҟнытә, днеины аԥҳал аʒы иҵаз нкеиҟьеит, қьаад бгьыцкгьы амца нацрарсны аԥенԥьыр инкылиршәҵрааит, чақыкгьы шашәала еиқәҽаҳәа ашәваз инавҵеиҵеит, – ҳгаʒара Анцәа ҳаҵоумҵан, ухьышьаргәыҵа ҳакәыхшоуп», – иқьышәқәа еимахәа-еимахәо аҟәындҟәындра даҽын.

Иԥхыʒ ихаҽы еилаԝынтуа иқәшәацәгьаны дыштәаз ауп Аҟәантәи иааны иҟаз ажурналистцәеи иареи шеиқәшәаз.

Назыбеи араион газеҵ ырҟыҵымыҵуа икын, арахь игәырԝақәа изымхошәа, убрыгьы акыҳәа инаизацлеит. Ашкол ада, иусҷәа маҷызшәа, дыччар дзымыччауа, дҵәыуар дзымҵәыуа – иҵагылазаашьақәа урыҵашьыцыртә иҟамызт иашацқьаны.

Ирбага нацәа ақәкны иҵааз ажурналистцәа идирбон уи астатиа, изыхгомызт автор, ақыҵа анапхгаԝцәа ахара рыдҵаны дахьцәажәоз, исасцәагьы рыбз аҵазар ҳәа гәԝарас иман, аха уи ус игәы иаанагон ауп, аиашаҵәкьа абеидыруаз, иазҳәодаз мамзаргьы.

Ас уҳәа, анс уҳәа, хырқьиашьагьы имамызт, ажьа шкәакәа зкыз диԝызан.

Изыхҟьазаалакгьы, уи ашкол уажәшьҵа аремонтҵәкьа узазымуа аҟынʒа инеихьан, амшцәгьақәа раан ибааʒажжыраʒа иҟалоз аҵуан амыԝрны ахәыҷқәа инарылаҳар, иаргьы «иҵабуп» ҳәа шиарымҳәауа аҟара идыруан.

Уи афелетон автор дизгәааны, дпахәʒа дычны дытҟәацрашәа дыштәазгьы, даҕьыр иҵахымызт, иахьахәҵаҵәкьаз иакәиршәеит, уи азоуп дыцәха-шҳауа дзықәу ҳәа рҳәар ҳәа дшәацан. Ақәҽимҵʒаргьы даҿакала ргәы иаанагар ҟалон... Акгьы ахырҳәаауамызт, еихәлаʒырԝуа итәан. Аҵыхәтәаны ичҳара зынʒа ихыҵзар акәхап, иҿынкыло даацәажәеит:

– Уеизгьы-уеизгьы иихәауа иашам ҳәа узҳәауам, аха сара исхароузеи?.. Адирекциа, а-РОНО уҳәа, аҵара ус знапы иану ҳәа шьоук ыҟами? Хыла аҵакԥхықәра зду дызусҵада, дара ракәу, сара сакәу?..

– Уи ус ауп, аха? – Ҷырбеи иажәа намыгʒакәа уа иааҽахиҵәеит.

Назырбеи уи иажәа ахы ахьцо дназхәыцит, иара уаҳа ак ахиҳәаанҙа иааимданы инацтеит:

– Ҳаргьы ҳхы налыршәшәаны ҳзымтәозар акәхап, иакәым цьара ак рыхьыр, иҟалазеи, ишәыхьзеи ҳәа иаҳмазтцаашеи.

– Шәазтцараҷ иаанхозар цәгьамызт... – иҳәеит Ҟаисар, ганхашәа ахантәаɷы дизыпшуа.

– Уи еилыскаауеит, аха узыхьҙозеи?

– Урыхьҙароуп. Урхьымҙар, наҟ ишьтатцатәуп, – инаиатеикит уи Ҭырбеи.

– Абаак, иаҳҳәеит ҳәа... Аҙә иус ҿаҙә хьаас изиоурызеи, сазтцаɷуп. Дасу инапы иану ак ыҟами сеидру... Аремонт ҟатцатәума, мамзаргьы аҷыц ргылатәума...

Сара исхароугьы, уара иухароугьы зхарастцара дызбондаз ҳәа ажәапҟа иалоуп еипш, уи дкәаратцо, иихәалакгьы, ииулакгьы итцысыз ацәажәара ашьтахьҟа равгара акәын ииҭахыз.

Зныкыршәа иапхьа иқәыз агазеҭ наҟ днахан, тынч-тынч даацәажәеит:

– Иаҳҳәеит, цьым, уца, иқәыргыл аиҳабыра рҷапхьа ажәɷан уатцапшуа утәазар акгьы уауам ҳәа. Аха, уаɷ иихәарра змаҳауа аҙәы ҳидхалеит, ишизыҟаҳтцара сыздыруам уажәшьта.

– Дарбану узҷу, тцаара пхашьарам? – иҳәеит Ҟаисар, уамашәа ибауа.

– Дарбаныху, Иасыф!..

– Ыы... Уи уиазтцаар, ацхыраара сыгуп ҳәа акәхап иихәауа...

– Ацхыраара игымкәа, анцәажә, есышықәса аремонт инапы налеикуеит, иахьиҧыхьашәо уара идыр, арыжәтә иачычо, шьоук ааганы иналаиргоит, шәыгақәак нахьҳәа-аахьҳәаны ицоит, ишыҟац иҟоуп. Арахь иара ихатәы ɷны ҕьазҕьазуа инаиргылеит, атцара аҟәша аинспекторгы агараж замана изыҟаитцеит...

– Ишпа, уара?

– Цабыргну?

– Анцәа-ауаа... Шәлеины шәахәапш шәтахызар.

Аколнхара ахантәаҩы урҭ рыхшыҩ ирблаԛьарц, имҩахиԛьарц дызлагаз ақәҷырымҭит, акгьы ахырымҳәааит, иихәаз амц алазаргьы, аиаша ишацәыхарам шырдыруазгьы.

Егьи ари ахшыҩцак иҵегь ирҭбаарц азын акәхап, иажәа инациҵеит:

– Жәаха зны ашәқәа, аԥенџьырқәа амашьына иақәҵаны ишигоз сааидгылт. Иԛоуҵозеи, иабаугауеи ҳәа саниазҵаа, иара ус иҳәеит: «Аремонт аныԛаҳҵоз иамаҳхқәаз роуп, жәытәқәоуп, баша ицәыҵабаар аҵкьыс сымаҳә изызгарцоуп». Арахь иадуҵозар ауп, мамзар, ҭәа збаз, ҭәа иҳәҳәеит ҳәа, иааумԥыхьашәалак аҩныԛа иугауа уалагар, ҳзеиԥш ус шьҭахеит ауп, акгьы иаԥсахом.

Назырбеи уажә иреиҳәазгьы ааиҷԥааны иалацәажәап, иақәыʒбап ҳәа дыԥшын, аха араԛагьы ҭак ҳәа дара рԛынтә акгьы имаҳаит, уи акәым, ма қәыʒбарак ма џьшьарак рхаҷқәагьы ирнымԥшит.

Изакәызеи ааигәахәт Назырбеи, дахьтәазгьы дааҳәыҵәыҳәыҵәит.

– Ианаамҭаз аремонт уаҩҵас иԛаҵазар, асҵәԛьа иақәшәацәгьаны иауԛалахуаз. Уажәшьҭа аремонтгьы амыхәозар акәхап, – иаахиркәшеит Назырбеи иажәа.

– Иабатәи ремонту узлацәажәо, Назырбеи? – иажәа ааԥхьаирԛәԛәеит Ҭырбеи, аҷыц ргылатәуп, аҷыц!..

– Аха изла? – азҵаара нықәиргылт Ҭырбеи.

– Изла ба? Уаҳа ԥсыхәа амаʒамкәа иԛоума?.. – игьежьʒа иԛаз Назырбеи ихаҷы ааԥшьыркцахеит.

Анхаҩы аҩны аниргыло агаҷахьы ахы ирхоит, мамзаргьы мрагыларахь… Иаргьы уахь ихы хоуп, иҵыʒҵып маншәаламзар, иахьеиґьу дашьҭалоит… Ақыҵагә ахьыԛаз ианыргәамԥха…

– Изгәамԥхо? – днаиазҵааит Ҭырбеи.

– Ауаа, ажәлар…

– Еилкааун.

– Аҳаблақәа иахьырзеиԥшыз ҭыпк алаҳхит, аха шьоукы иргәаԥхом, убри аԛнытә аизараҷы иқәыргыланы ҳалацәажәарц ҳаʒбеит. Шәаргьы шәхы алашәырхәуазар акәхап.

– Ауаа зегь реизгара аҵахҳам, актив, – иҳәеит Ҭырбеи.

Ахантәаҩы дааччашәа иун, уи иихәаз инациҵеит:

– Активгьы акәзааит... – инапи инапи неиқәҵа, исасцәа днарзыԥшит.

«Активгьы сара стәы иадгылоит, аҵәы шәсыркып анцәа иситәр», – даахәыцит аколнхара ахантәаҩы.

Ԥытрак ашьҭахь аҭынчра еилагауа даацәажәеит Ҭырбеи:

– Даҽеа зҵааракгьы схы-сгәы иҭыхоит, аха уи уара умацара уахь ихам, ақыҭа анапхгара, актив зегь зхаҵгылаша усуп...

«Изакәызеишь, ари иқәгылоу азҵаара, ақыҭагә аиҭагара еиҳау иарбан ҽак ицәырыргараны иҟоу?» – ҩаԥхьа игәы дынҭахәыцит ахантәаҩы. Нас: – Сзырҩуеит, иҳахәо ак акәзар, ҳара ҳадымгыло ҳаҟоума?

– Аибашьра ашықәсқәа раан, ақыҭақәа зегь рҽынтә еиԥш, ҳара ҳқыҭа аҽынтәгьы ҳҵеицәа аҙәырҩы аԥсадгьыл ахьчарахь ицеит. Сара ишьақәыргыланы изласымоу ала, ихынҳәыз зынҙа имаҷуп. 80-ҩык иреиҳауп иҭахаз. Убарҭ рыхьҙ акамыршәразы уаҩ иҟаиҵақәаша рацәоуп, иамуази, егьырҭ ақыҭақәа рҽы ишыҟарҵаз еиԥш, баҟак ргылазар, мамзаргьы, рыхьҙала аклуб аҽы кәакьҭак еиҽкаазар?..

– Ииашоуп, иуҳәауа. Убри аҟны зегьы иҳагуп. Рацәа ҳаԥсит урҭ рзы, – иблақәа ҭырхаха днеиҽаԥшит, – ҳахьҙап убрыгьы, знык ҳхыбрақәа ҳнарылгандаз.

– Ҳәарада агәыгра бзиоуп, имгәыгкәа иԥсхьада...

– Ари аус ԥшьа ашколхәыцқәа азкызаргьы, рымч ақәымхо иҟазамызт...

Аҵыхәтәаны Ҭырбеи иациҵаз днеигәыргьан, исзырҳаз анцәа иҳамҭоуп иҳәауазшәа, даацәажәеит иара:

– Ани апап иԥажә уи дазхәыцуа дыҟоума, деилхоуп, уаҩы ишимбац ала деилахоуп...

– Узҿу дызусҭада, исзеилкаауам, – иҙбахә гәынхәҵыҫтала ишидыруазгьы, дҵааит Ҟаисар.

– Адиректор... Рҵаҩцәа гәарҭак рхагаланы ашкол иҩноуп. Иазыркыр иауеи, саашәыкәыхшоуп, рышколхәыцқәа. Дара русқәа роуми арач иԥыраҳәа еиԥш, сахьнеилакгьы иаасҧыраҳауа исышьҭоу...

Уи ашкол адиректор дидкылашәа диман ииҵахқәаз иирҟаҵон, ицифон, ицижәуан, аха уажә араҟа аҳәынҵәа

иқәҭәаны дахьцәажәоз иахырҳәаара рзымдыруа инеиҿаԥшыааиҿаԥшуа итәан рҽыцьагьы. Аха Ҭырбеи уа ҽырдагәа ƙатцаны, ани, аԥхьан дызҿыз атәы еиҭаацәыригеит:

– Назырбеи, ухатцкы, уи аҳәы-ҽыцьа ракәҳам изыԥхықәу, ҳара зегьы иҳаԥхықәуп, иаҳзеиԥшу усуп.

Урҭ иаацәырыргалак зегь адәахьала зҽамазыриашоз иҿы аахькәажыхын даацәажәеит:

– Убрыгьы ауиашахым, ҳахьҳ ҭыргеит, ҳадмырԥхашьеит.

– Зегь рықәшаҳаҭхара мариоуп, аха аус иахәома?..

Ахантәаҽы иблақәа нҭархынҳәшәа днарыхәаԥшын, арҭ рҿынтә уаҳа ҽеи саҳарым иҳәарызшәа, дҽагылан ахышә ааиртит, ихьшәашәаҳагьы ауада ԥшак ныҽнасит.

XXVI

Шьыжьын. Амра аарлаҳәа уажә акәын ианҽатцхахоз, аҳабла ҳаи-чеила итәын, арахә-ашәахә шьыжьы иҭытцыз, аҳәаақәа ирыдхауа инеиуан. Алада агәаҽарахь аԥстҳәа иҭатәаз хәыцы-хәыцы аҽараҳон аилытцра иаҿын. Атцарақәа рҽеибаркны иҭастҭасуашәа, иҷырҷыруа мрагыларахь рхы рханы ицон.

Ƙаисари Камел Дыгә-иԥеи аусҳәарҭа агәашә инадгылеит, аха уахь ашҭахь иҭамлакәа, адәқьан аԥхьа еилаҧәаа игылаз аколнхацәа инарылагылеит. Уаҽы оумашәа иибашаз асахьа рыбла иаахгылеит: ҳәсақәак амардуан кьаблыць иаҿатәаны рыхқәа еиҿагәаны еицәажәон. Абарҭаҿы, уахьыҽхалоз ашә азааигәарашәа аҳәгьы ишьапқәа иҭаԥсаны ҭаƙа дтәан. Амрагыларахь ала, абагьыр иҽаҭаны, аҭаҭын дахо дгылан Габрушьа. Ҭаƙа ақыдхымсы иқәтәази иареи инапƙьа-шьапƙьо аицәажәара иаҿын.

Ани ашә илатәаз, иааиз аниба ашырҳәа дҽагылеит, днапырƙәыҷы-шьапырƙәыҷуа, бзиала шәаабеит иҳәарашәа днареихырхәеит. Уи чак сыхәҳауеит ҳәа дныгәнысуа, ашара даҭагыланы харантә дшааз, дшеилахоу, аамҭа шимам, насгьы ҭаацәарак рҿқәа ҭыршәашәа иара ишизыԥшу уҳәа, уажәы-уажәы дааҭгылауа ихьаақәа нареиҳәеит. Аҭыхәтәаны инациҭеит:

– Абнаҽы мҽык сырмазеин, иаазгап сгәахәын, аха угәыхәтәы уахьыргӡома арҭ?.. Уеизгьы-уеизгьы ара уажәы ҳзыркьаҵара иҟоузеи аха...

– Ишәҭаху ыҟа-иҟам – зегь акоуп, ианаамҭоу ашә аадыртыр ауп, – даацәажәеит Камел Дыгә-иԥа...

Ашьҭахь исаат днахәаԥшын, инацитцеит: – Аиеи, ожәшьҭа, иаамҭоуп... Дауазар акәхап лассы. Саатбжак аҟароуп ицахьоу...

– Уажәраанӡа ианышәычҳа, даҽеа маҷк шәааԥшы, дмаар дабацари, лхы лымжызар, – иҳәеит Габрушьагьы, итатын наҟ инкаиршәын, ахәыз-хәызҳәагьы дааимҳәеит...

– Иуҳәозеи, нан, Камелхеит... Саатбжак захьӡузеи? Жәацы сааин – иаркын, иацы сааин – иаркын, – даҕьуашәа дцәажәон амардуан иаҿатәаз аҳәсақәа руаӡәы, – иахьагьы дыҟам, ас уаҩы ибахьоума?

Уи лажәа ҽеаӡәы иналымалдан, лыбз ахыҷә дыҷәцәажәошәа ҿаалҭит: – Ашьақар злырхуа аҩны илатцаны иҳамамҭгьы... ма абри аамҭазы сҟалоит ҳәа қьаадк иантцаны ашә аԥхьа инкыдылтцар...

– Рацәа ианыбхра быҟан, – дҭәылхшәа даацәажәеит лывараҿы игылаз лгәыла ԥҳәыскгьы, дынцәыҵаччашәагьы ааҟалтцеит ацыхәтәаны.

– Сара иԥсыша, бара аҷҷаҳәа бамыԥхьои... уа бареи сареи еиҽԥнаххәауа акгьы ыҟам.

Егьи уи ллымҳа инавыжьны иаахлыртит ани, лгәала: – Хымш абраҟа ашә ҳалагылоуп, ус змаӡам иеиԥш, иԥхашьарами избауа рзы... Патуқәцараҳәагьы акгьы ыҟаӡами, сеидру?..

– Дабаца зырҳәаз лара? – дҭааит имырхьаацәакәа Камел Дыгә-иԥа.

– Аиаша уазҳәауада. Ԥсрак ахь дцеит рҳәеит.

– Аԥсрахьы дцазар, гәыбҕан узлыҵом, ҵабыргны... – иажәа нарылеитцеит Ҟаисаргьы, исцәагозеи иҳәарашәа.

– Лара аԥсархьы дцазааит, аха аиҳабы дабаҟоу? – иблақәа ҭырхаха дынрыхәаԥшит ани ашә илатәаз абырг.

– Аҩыза дылҭахымзи, дымҩаԥигозар акәхарын, – даалафит Габрушьа.

– Икьашʒа иаақәцқьеит уҳәар, смаҳаи, – инаицылҳәеит ԥхәыскгьы.

– Мчымхарак дақәшәеит мамзар, уи ус ҟалҵарымызт, – иажәа нарылеиҵеит уа лҭынхакгьы.

– Аиеи, аха уи ҽенак, уи ѡымш… Ас нҵәашьа уаѡы ибахьоума, – ѡаԥхьа игәынамʒара атәы аацәыригеит ани ашә илатәаз. – Ари ҳадәқьан ҳақәымгәыгуазар, ԥсыхәак ҟаҳамҵозыз. Ахәыҷы-аҳас ххәарын, аʒәы дырѡны Елықьахә даҳмышьҭрызи…

Уи шәызлацәажәо саргьы игәасҭахьеит, аха макьана раха сымамшәа сҟалеит, – ԥытраамҭактәи иааҭгылара ашьҭахь инаиҵеит, – изыхҟьо еилҳаргап. Аиҳабгьы сааиԥхьап, иҟалаз шыҟалаз сеиҳәозар акәхап, иамуазар…

– Изымуа ҳәа акгьы ыҟаʒам, Камел Дыгә-иԥа, – ажәа ааимидеит уи Габрушьа, – аусура рҭахымзар арзаҳал рѡааит, иныҟәызго шьоук рыԥшаап. Урҭ рыла иаламгеит, урҭ рылагьы иалгом…

– Уанʒа ҳнеибагар сҭахымызт, аха… Ажәакала, уи ҳнапаҷы иҟоуп, еилҳаргап, аҭып иқәаҳҵап.

– Уи аҭып иқәышәҵаанʒа ҳара иҳахьша ҳахьуеит, убаашәт.

– Ишыдыдуа еиԥш, қәа ауам, рхәоит, иаашәычҳа…

Еиқәышьшьы иаагылт, ажәакгьы аʒәы ихәылшәомызт, еихәлаʒырѡуашәа иԥшын дара.

Аҭынчра еилаго даацәажәеит Габрушьа.

– Уара, Ҭырбеи дшәыцызшәа сымбази, ана шәанѡеиуаз, дабацеи? – раагәа дааскьаны днаразҵаайт Габрушьа.

– Уи, Наазым иҷы дынкыдгылеит, аказын дызбар сҭахуп, иҳәан, – аҭак иитеит Камел Дыгә-иԥа.

– Шәҟәык узаазгоит ҳәа сеиҳәан, макьана ахабар збом, ихьыз сыздыруам.

– Иарбан шәҟәу?

– «Ацынҵәарах»… Аҟәа иҟоуп, рхәеит, сара уахь сзымцеит, иара арахь аʒәгьы иааимгаʒеит.

– Иаарымгакәа ҟаларымызт, ԥьушьҭ, уара уанымиеит акәымзар…

– Ҳадәқьан аҷгьы шәҟәқәак ааргалон, уажәы иаақәыҵʒеит, иҟалаз сыздырам.

Азҵаара ицәырҵыз ахшыҩцак ырҵбааua даацәажәеит ани ашә илатәаз абырг: – Аҩны ҳанаатәалак акы ҳаԥхьалон, «Гәарапаа рписар» ҳәа шьоук шәҟәык сзаарган, акьатеихҧҵәага... Аллах диқәшәиааит, илеиҷаиртәазеи уи зҩызгьы...

– Уара ани зшьацәкьарақәа акалам рыбжьакны арзаҳалқәеи апрошениақәеи зҩуаз итәоума узҷу? – рнаҩсшәа игылаз ҭаҳмада ханҷыгәыгәк дыниазҵааит.

– Уи уара иабаудыруеи? – омашәа ибаны дыниазҵааит Габрушьа.

– Ыы, шәара шәыда уаҳа аҳәгьы акы дамыԥхьо ԥьушьома?..

– Газеҭк иаҩшәан иҟалома, ажәабжьс ианузеи ҳәа уиазҵааи, иуаиҳәақәо уаҳап... – дынидгылеит уи аҭаҳмада ани ашә илатәаз.

– Исыман уара... – даҷын ҩаԥхьа ани аҭаҳмада хәынҷыгәыгә, – аҳәы игеит, сара исгәалашәом, иара ирзом...

– Иарбану уара, зыҳбахә умоу? – дыниазҵааит Габрушьа.

– Иарбахын, ани аԥхьан зыҳбахә сымаз...

– Ух, уи зҩыз афантазиоргьы уаргьы сҳәарын, – автор дизыгәдушәа дааԥышәыррчеит иара.

Убри аамҭазы адәқьан иҵагылаз ахәпахәҭыҩ агәашә дҭысны лҷаалхеит лыгәчамах ҵыкьҷҳа, касы еиқәаҵәала лхы ҵакны, лпараҭра лҩыҵрызза икны. Ашҭа еҩҵәаны лышьылышьи еиқәҵо, акгьы зхараҳам леиԥш, лгәышԥы ргыланы шьыжьаахыс илзыԥшны игылаз аахәаҩцәа даарылагылеит.

Аты аҵарақәа ианыркуа еиԥш, дшырбаз еиԥшҵәҟьа аҕу ҳәа илысны даанырккылт. Илгәыдрыԥсалон ажәақәа, маҷк иаамчынгьы илазҳәауаз убарын, ахалара зынҳаскгьы лҷеаԥшнымтәҳакәа амардуан днаҷысын абарҵахь дыҩхалеит.

– Ак ҳҳәар, ҳҷы ҵыжәжәоит акәымзар, абрыгьы уаҩроу? – инапы нымҩанҵашәа абарҭ ажәақәа рыла дналԥылеит ани, аҭаҳмада хынҷыгәыгә. – Уажәшьҭа сутра сҭазааuан, сцьыққәреи хәыцы абжагьы ҷысххьазаарын...

– Ҳанҵәеитеи, ԥьбит, ҳашбзыԥшыз...

– Ас уаҩы ибахьоума, аламыс ҳәагьы ак ыҟоупеи.

– Жәын иауам, ҷан иауам... Ус анцәа иақәиҵеит иара.

Арҭ ирҳәауаз ллымҳа иаважьны, лқьышә иқәҵашәа ашә днадгылоны еиԥш аан, лылаԥш иаатҵашәеит Ҟаисари Камел Дыгә-иԥеи, лхаҷы маҷк иаалырмашьцан рҽыцьагьы лаԥшыла ииаимылдеит, днареихырхәашәагьы аакалҵеит, «шәара шәакәын араҟа исзымхоз» лҳәарашәа.

– Ааихагьы урҭом, ҳаҕиҵа аума ҟалазшәа, ашара саҵагыланы иаасмыртуазар... – лсаат лнапы иахаз днахәаԥшын, – жәабагьы ҟамлацтеи...

– Ее, ббаашәит, жәаба ҳәа бызҷу са иабасыхәо, анхаҽ бзиа иҟаиҵаша ҟаҵаны даналгауа аамҵа... – иҳәеит ани ашә илатәаз.

– Адәқьан анбаадыртуеи, Закәа бхаҵкы? – дналазҵааит Камел Дыгә-иԥа.

– Ахәаахәҵыҽ данааилак ауми...

Аҭак иҟалҵаз азныказы дааршанхеит, ари аҽыза дазыԥшымызт уи лҷынтә. – Аиеи, аҭак аҟаҵашьақәа бақәшәоит, аха банааилак ҟалома сеидру?

– Лақәшәашьа шыҟоу еиԥш...

Ацаԥхақәа ырхьархьаруа асапатқәа инаргәылаҵан, аихатә палқәа илаз наҟ-ааҟ инхьыҽрын, ашә аартны уахь дныҽналеит, аахәаҽцәагьы аҳәҳәыхәа илышьҭаланы рҷынархеит.

Лԥараҭра цәымҟәыҷ зымҽа инықәҵа, акәакьаҷ икнаҳаз лхалаҭ аакныхны иналшәылҵан, агәҭахьы дааины адахҵа днадгылт. Иааиз аахәаҽцәа аууҳәа рыбжьы гон, иаатырҟьаны ирҳәон агәынамʒара ирымаз, зны-зынлагьы уи адәқьан аиҳабгьы ажәақәа нихьырҳәон дшыҟамызгьы.

– Саатк сагхеит, сышәшьоу нас, убри азын...

– Саатк акәым, баба, жәацаахыс абра ҳадгырло ҳадгылоуп. Иԥхашьарами... – иҷьыба иааҭигаз иԥараҭра анааирт, инеиҵытлеит, убархьынтә ҷырпқәак аатиган ахәҳахәҵыҽ лаԥхьашәа адахҵа ахы инықәиԥсеит.

– Ҩ-чалук сыҵ, иреиґьу бналаԥшны...

Ҩ-чалук наилҭан, аԥара мыцхәы иҟазгьы наҟ инеизлырхынҳәит.

–

Урҭ акапеиқәа саарылхәдахар, сыхҵәон ҵабыргны. Икьакьаԥаԥаҙа, уаԥы иҟырҟы илбааua иҟоушь!.. – днахыхәмарны дындәылҵит.

– Жәацы аахыс уаҧсҵәык аԥьыкхыш азын амԥа сыкәуп... – лҳәеит ани аԥҳәыс, зҟыт-шәит ыҟамкәа амардуан иаҿатәаз.

Илҭахыз аԥьыка капанны илыҭауа даацәажәеит ахәҳахәҭԥы:

– Аԥсра ҳақәшәеит, днахәашьымкәа даахәашьымкәа. Сымцар ҟалозма. Аԥсы анышә дарҭаанҙа аашьас исымаз, дихеит.

– Бара, Закәа, дзусҵада уи иԥсыз?.. Дгәакьазар акәхап, – изысхароузеи ҳәа дҵааит уи аԥҳәыс.

– Ыы, дхарахума. Зынҙа даҳзааигәами, ҳаҳәшьаԥҳа лыԥҳа лацала лаб иашьа иԥа иоуми, машәырла дҵахеит аԥкәын ҟадыԥь...

Аԥҳәыс лԥьыкахыш амакәан иҵаԥсаны лҿаныналхоз, уамашәа ибашәа ҿаалҭит: – Ҟоҳ банаԥьалбеит, иаҳҳәеит ҳәа... – нас илҳәаз аалцәымҕхан, иаахьалыршшарц лыҙбеит, – зегь акоуп дааигәоуп, – инышьақәлырҕәҕәеит аҵыхәтәаны.

– Излашәхәауала, дааигәам узҳәом ҵабыргны, – днақәшаҳаҭхеит Ҟаисаргьы.

– Аԥсрагьы ыҟоуп, абзарагьы ыҟоуп, – ауаа рыцәгьа-рыбзиа уҿалоумырхәыр ауам, уи иаабац ауп, аха иҟалома адәқьан ашә ыҵашьыхаа иаркны ухы уаасуа удәықәлар, – даҕьуан аҳәса рышьҭахьшәа игылаз ахаҵа.

– Уара уакәын уажәы исыгыз... – убрыгьы ииҭахыз кылҷмылҷқәак наилҭан, дшуар-ууруаз дындәылҵит.

– Ирҳәауа иашоуп, ажәа рымакра аҭахҙам, – иналаҿԥниҳәеит уи Камел Дыгә-иԥа.

– Иҟастҵазеи, мшәан, сара цәгьарас?.. Ауаԥы дысшьыма?

– Аиеи, убри акәын ҳара иҳагыз... Ауаԥы дыбшьит ҳәа аҙәгьы имҳәеит, аха азакәан закәануп, – дцәажәон Камел Дыгә-иԥа, – алеишәа ҳәагьы ак ыҟами, уи ҳа ҳалхәдахеит умҳәозар. Шьоукы-шьоукы зхы заԥызараз аказакцәа иреиԥшхеит, иахьырҵаху ицоит, ианырҵаху иаауеит, аус ишаԥырхагоу, ишеиҵанархо аҙәгьы дазхәыцҙом.

– Алеишәа азын, аҵыхәтәантәи аамҭақәа рзы даараҙа ҳмаԥьанахеит, ҳаилзыргогьы дсыздыруам, – днақәшаҳаҭхеит Габрушьа апарторганизациа амаҙаныҟәгаҟ иихәаз.

– Ашьаҳариа шәымазар, нан, – дҵааит аҵыхәтәаны инхаз аҳәсақәа руаҙәы.

– Аԥрынԥь ауп иҳамоу, уи зыҙбахә бҳәаз ҳмоуижьҭеи крааҵуеит.

– Ус акәхап, ус акәхап...

– Нас исыҭишь, ҟбаҟа кьыла...

Шаҟа даҳәаз капанны лмакәан инҭалыԥсан иналлыркит, егьи иахәҭаз аԥара лаԥхьа иныҚәлыԥсан ҷаалҭит:

– Абри азы, иахьа шьыжьаахыс шәыдәқьан ашә сылагылоуп, сҭаҭын рыԥхтәгьы уаҟа ишьҭоуп, – лгәы намҙо лхы намҙо дцәажәон лара, – ауаҟы иԥьабаа пату ақәырҵом? Рхада хашәа рбом, акы раҿԥнуҳәар, аҷԥыхь итҟьоит, уара ак уҳәааншә, арахь шәкы угәыдырҵоит...

– Нын, ԥьбеит, шәыматҵ ахьызуа аума харас исыду, ауаа абзиара рнаалаҙом...

– Быцәгьоуп ҳамҳәеит, аха абри бызҵагылоу адәқьан ианаамҭоу ашә аартла, бнапы иану аус ишахәҭоу аматҵ ула ҳәоуп иаҳҳәауа.

– Иҟасҵазеи сара цәгьарас, ауаҟы дысшьыма?

– Бшаҟәыҵра бдин аныс, изакәызеи бцан, баан «ауаҟы дысшьыма» ҳәа аҿехырцәажәара баҷуп. Ибмаҳар бымуазар ауаҟы дбымшьит, аха сымшқәа бшьит...

– Аиашаҵәҟьа лалҳәеит, – ганха дыԥшуашәа даацәажәеит Габрушьа.

– Илықәнагами, – днақәшаҳаҭхеит аҿаҙәгьы, – аԥсрахьы ианыҟамгьы аԥсрахьы ҳаҟан ҳәа иааужьагылоит. Аламысҳәагьы ак ыҟоупеи... – иҳәеит аҿаҙәгьы.

– Аԥсраҷы сыҟамкәа нас сабаҟазишь? Иудырраҳа, сызҟахәы уагааит...

– Бҿааанкыл, бҿааанкыл, ба ибаҭәам урҭ реиԥш иҟоу ажәақәа...

– Уаҳа сумырхәакәа ԥшьаала удәылҵны уца, мамзар...

– Сыбшьыр ҟалап, ҵаны… – дцырга-цырго уигьы ашәахь иҽынеихеит…

– Шәара кыр шәҭахызма, – днаразҵааит иаанхаз.

– Ҳара иаҳҵаху акызаҵәык ауп, – иҳәеит Камел Дыгә-иԥа, – беиҳабгьы баргьы ишахәҭоу еиԥш шәҭыԥ аҽы шәгыланы аус жәуазарц, уаҳа акгьы.

– Иҟалазеи, ԥьбеит, ауаҩы дындәылыҳәҳәар амуа, ҳаҿҭаҳамкуазар, ишԥаҟаҳҵари уажәшьҭа?

– Закәа, уажәрааҥа абраҟа иҟаз аколнхацәа ирҳәаз бмаҳаҙеи? – иналҽаирхьит Габрушьа.

Ҟаисар ҽиҭуамызт, насҵхашәа дгыланы дрыхәаԥшуан. Аха ашьҭахь иара иажәагьы нарылеиҵеит: – Ауаҩы ихатә усҟәагьы имамкәа, аха уи иаанагома азеиԥш гәыгәҭажьра… аригьы анигьы уахьҙароуп. Аҙәы иус иагхар, дырҩегьых иучҳартә иҟоуп, аха гәыԥҩык ауаа рус иагхар, лассы аамҵа ариашара аҭаххоит… Убри идыруазар ауп дызусҵазаалакгьы азеиԥш ус иахагылоу ауаҩы…

– Ауаҩы дызшьызгьы сара сами, амыждаразын снытцымҵуази…

– Дырҩегьых лара лтәы даҽуп, – маҷк иаарымчны дцәажәон Камел Дыгә-иԥа, – ари адәқьан Дыгәи бареи ишәхатәым, ус ами, Закәа?

– Ус ауп, ааи, – днақәшаҳаҭхеит лара.

– …Ақыҵа уаа рзын ауп изыҟоу, акы зҭахны иааиуа деиҵамырхакәа ииҵаху, ианиҵаху иҵалатәуп, ибаҳауама?

– Ишԥаҟасҵарыз нас, ауаа ҳрылҵуама?..

– Убрыгьы хык амазароуп, бхаҵкы Закәа, иаҳҳәахьеит, ари шаҟантәы ҳалацәажәахьозеи, аха шәара шәлымҳаҽы инеиуам акәымзар.

– Нас зегьы ҳарҟәаҵҙоу? Аԥсы дҳамҵәуо, абза дҳамбо…

– Ус аҙәгьы имҳәеит. Аха ауа иуа кьынтыжә маҟа ҳәа ак рҳәоит еиԥш, иахьахәҭоугьы иахьахәҭамгьы ҳныҟәоит, ҳаҟәыцроуп уаҩы иҳәара шәаҳауазар.

– Ҳм… Ана, ҳаҳәшьаду лыԥҳа лацала лабхәа… ишԥаҟасҵарыз нас, мцашьас исымаз, амҩан даасҧылар, ласы илҽасырԥшуазеи ҳаҳәшьаду…

– Бшаҟәыҵра бдин аныс, амцгьы хык амоупеи, – инал-ҽарихьит Габрушьа маҷкгьы игәы ааибакны.

– Иарбанушь нас, мцыс сара исҳәаз, уара утәала ауаа зжьозаап…

– Иарбанушь бымбои, уа шәрыдышшыланы шәанықәҵ, шәабацеишь?

– Ыы, ҳабацоз?..

– Цқьа баахәыцишь, ибгәалашәап…

Ари аҩыза аҽеԥныхәа дазыԥшымызт Закәа, акы лҳәарц лҽ̧ы ааихылхын, аха уаҳа ҽылымҵит, илҳәауа лҽ̧амшәауа дшанханы дизыԥшуан.

«Ари аԥьныш ицәуӡо ҳәа крыҟоума, дкылԥш-кылӡырҩуа ддәықәми… ҳабеибеи сукәахшеит, аелектричка ҳанҵалоз акәу, мамзаргьы иҵахык Шәача дыҟазу? Иушьҭафыҩуа иушьҭами, уахьцо-уахьаауа уақәиҵындаз иубаргәуз. Иахьа ара иҟаз роуп омашәа избауа, абжьааԥны ашә улаԥшуа угылоуп, ԥьара аӡә дауазар ҳәа, унытцшәеит, амҵ ажьабаа ианасуа еиԥш, аҕу ҳәа адәқьан иадеизалоит, ма иаархәо ҳәа крыҟандаз…»

Лхәыцра даналҵ лхы ыркәеитмеитуа лыҽрыцҳатәшәа даацәажәеит.

– Цәгьара ҵыхәалагьы ԥьара ҳнеир ҟамлозар, нас иҟаҳҵа-хи, наҟ ҳақәҵыр еиҳа еиҕьуп.

– Баагылшь Закәа, зегь ҲҳәарымҴ иаҵахым уажә уи ахырқьиара бызҷу.

– Иҟасцазеи сара цәгьарас? – дырҩегьых лара лтәы даҽ̧ын.

Егьырҵ еихәлаӡырҩуашәа игыланы иԥшуан, аӡәгьы ҽиҵ-уамызт.

Ихьшәашәа адәқьан иааҩналаз илҵахқәаз налыҵан наҟ дноулыжьит.

Зныкыршәа Ҟаисар адәқьан аҩнуцҟа лаԥшыла еимдауа дналазцааит ахәҳахәҵыѡ ԥҳәыс:

– Ашәҟәқәа шәзаарымҵиӡои, аҵиразы, изҵаху ыҟоупеи. Ҳахьынрылс-аарылсуа иҳазцаауеит, ари ма ани ашәҟәы ауаҩы иабаиоуеи ҳәа, сара араҟа аполкақәа сахьрылаԥшуа шәҟәы збаӡом, ишәырымҵоу, мамзаргьы…

– Ишԥаҳарымҭо, шәҟәымзар иҳамоузеи. Шәааи арахь ишәсырбап, – лҳәан арымарахь ала, ашьҭаҵарҭа иҟаз ахь илыманы дныԝналеит. Алашара налыркит. Ҭоԥ-ҭоԥла ақьаад жәпа рыкәыршаны аҿаҳәарақәа ишьҭаз рахь иналырԥшит, иагьдлырдырит, урҭ ишыргәылоу еиуеиԥшым ашәҟәқәа.

– Абарҭ зегь шәҟәқәоума нас? – агәра изымгашәа днаҵааит Ҟаисар.

– Ҭабыргну? – иааԥьеишьеит Камел Дыгә-иԥагьы.

– Аиеи, ихашәымҵауеи, ишәсырбап шәҭахызар.

Ҿаҳәарак аахлыртын, раԥхьа иаалымԥыхьашәаз шәҟәқәак аалылхын, инадлырбеит...

Ҟаисар урҭ рцәақәа иаарнихит: «Медицинскаиа енциклопедиа», «Италиа», «Историа Заподно-Европеискои литературы», «Сапрамат, его значение в ракетостроении», «Растительныи мир Западнои Сибири».

Исзырбаз иҳәарашәа иажәа инаиҵеит: – Ари ақыҵаҿы анаукатә усҳәарҭақәа еиҿкааны ишәымоу егьиу, изҭаххаша рацәаԝхашт, ҳәарада, арҭ ашәҟәқәа... Амала исзеилымкаауа ак ыҟоуп: иҵәахны изшәымоузеи? Иҵәыргатәҙами сеидру...

– Креилаҳкаауазар, еилаҳкаартә иуҳәеит, аха арҭгьы ирхарагәышьоузеи, мчыла ирыдыргалозар акәхап, – инаиаҵеикит Габрушьа.

– Мчыла ирыдыргаларгьы ауаԝы иуаажәлар ирҵаху идыруазароуми...

– Иҵәыругаргьы изгода, аха иҵәахны изрымагәышьоузеи?

– Лассы иҵәыраагарц ҳаҟоуп, ишԥаҳҵәахуеи... – лҳәеит лара.

– Уара абарҭ ашәҟәқәа рзаазҭиуа, ҳара ҳзыԥхьаша ашәҟәқәа рырымҭаҙои? Ҳаԥсуа шәҟәыԝҵәа рԝымҭақәа абаргои, аԥхьаԝцәа рзы акәҙами изҭрыжьуа?..

– Аԥсуа шәҟәқәагьы ҳауеит, имаҷымкәангьы иҳамоупеи...

Ҿаҳәарақәак лнапы нарықәылкын: – Абанҭ аԥсуа шәҟәқәоуп ҳәоуп ишыздыруа, – излаҿаҳәаз ашашәақәа днарых-аарыхан, ақьаадқәа рыхқәа ахьеивҵаз лнапы навҵаҵан, ԝбаҟа хԥаҟа шәҟәы аарылылхит: «Аԥсуа лакәқәа», «Аҿа зшьыз...», «Ацынҵәарах»...

Ҟаисар уи аԥҳәыс илкыз ашәҟәқәа аалымхуа днарылаԥшын, ҽааиҭит: – Уара, абар Габрушьа, уара узышьҭаз ашәҟәгьы ахьыҟоу.

– Ных, анцәа иныс? – иааԥьашьаны иаалымихит, ила иабоз изхамҵо дназыԥшит: – Исзеилкаауам абарҭ ашәҟәқәа абраҟа иҵәахны изшәымоу?

– Иауазеи, ҳхы ҳтәыми, иаҳҵәахыртә, иҙыраагарцоупеи ҳзышьҭоу... Ҳм... усгьы анахь аҽыц дәқьанахь ҳаиасуеит ҳҳәан ус иаанҳажьит.

– Уи зегь рыла имазеиуп, ашәқәеи аԥенԥьырқәеи роуп инхаз... – илҳәаз ацыфа наиҭеит Ҟаисар...

– Уааҙа инаргахьазар, срыкәымхшози.

– Аиеи, уаҵәи уаҵәашьҭахьи руакы шәыѡналартә иҟоуп, уажә иаазқәылаз, ахыбрақәа ирылгаанҙа ауаа наганы иныѡнарҵоит, нас ҳшалгаз, ҳаштаташьу ҳәа иадырбарц...

Ирҳәоз ахы ахьцоз лгәы назѡан: – Ааигәа иҟамларгьы, зегь акоуп знымзар-зны иҟамлои...

– Ицәгьаҙам шәхы ахьышәыжьжьауа, – дцәажәон Камел Дыгә-иԥа, ллакҵа дынҵаԥшын, маҷкгьы иааирымчит, – иҟаминым алацәажәара шәаҟәыцны аус жәула уаѡҵас. Иахьа иҳамоу – иахьатәи ишаҵанакуа ала, уаҵәтәи – уи уашьҭан уаѡы ибап.

– Избан? Ҽыц идыргылараны иҟоу амагазин, ҳахыжәбааурама сеидру...

– Макьана уи аргылара аҙәгьы нап аимыркҙацт.

– Нап адмыркыцкәану?.. Ыы, нас ҳаиҳабы иалагахьеит иҳәанеи... Адәқьан асхьема ҭыхны иааиган, иаҳирбон, иугәамԥхо акоума...

Адахҵа аҵаҟа лнапы нхәыцылшьын, иаацәырылгеит қьаад еикәарҳә дук, иааиҵыртланы раԥхьа инықәылҵеит.

– Изакәызеи, бара ари? – дҵааит Габрушьа.

– Изакәыхзеишь? Ҳадәқьан аплан. Иугәамԥхо акоума иара, зда ҳамам анҧьныр Ҳалбад Мыстаабеи иҟаҵамҵа, – лхысга нацәа ақәкуа идлырбон, уи иаанахәараны иҟоу аҟәшақәа: абра – амаҭәаѡыҭәа, анаѡс – ачыс-мыс, анхамѡатә ҟәша...

– Ашәҟәқәа абақәшәыргылоит? – аихаҷамаҷа рыгәҭаҷы акәу, мамзаргьы...

– Избан? Урҭ хазы ҷыдала аҭыԥ рзалхуп. Абар, иаргьы, – ҭәаҕәа ҟаԥшьыла еилҳәааны иҵак-ҵакны, ақьаад ианыз акаҵқәа руакы ашҟа инхьалырԥшит ѡаԥхьа, – еихыхеиҵыхны абраҟа инықәаҳҵоит, дасу ирыҵаркуа ала, ҳәарада. Ашәҟәыҭирҭа ҕәҕәааны ианеиҷаҳкаалак, дара Аҟәа иалаҵәыҕьаз ҳашәҟәыѡѡцәагьы ааҳаԥхьар ҟалоит. Еиԥылааит, еибабааит раԥхьаѡцәеи дареи...

– Ииашоуп урҭ зегь, аха ус ишыҟалаҵәкьо агәра ганы быҟоу? – дҵааит Габрушьа.

– Уи ҳамч ақәымхозар, уаҳа ҳамч зықәхозеи, Габрушьа ухаҵкы.

– Ибзиоуп ус ахәыцра ахьшәымоу, ауаѡы иаԥхьаҟа дыԥшуазароуп, – дцәажәон Камел Дыгә-иԥа, – аха уанҙа ҳашәҟәқәа ара ицәыҵажьны иҳамазар ахәҭоума, ицәыраагар ҙәыр гәыбҕан ҳаиҵома, изаҳамҭиуазеи иахьа? Иаҳԥырхагоузеи убри аус аҷы?

– Иаԥсоума, сеидру, имазеины иҷаҳәаны ишьҭоуп, нас ҷыц урҭ еидкыло егьиуа иаҷыда? Имазеины ишьҭазар, шәиас анырҳәалак, иаашьҭпааны ҳҷынаххоит...

– Уи адәқьан аншәыргылалак, шәаниасуа ишәзеидызкыло, ацхырааѡцәагьы ҳа ишәзҳаԥшаап, – дцәажәон Камел Дыгә-иԥа, – уажәы абарҭ апачкақәа ааиҵыртланы ашәҟәқәа аполкақәа рҷы инаганы иқәшәҵа. Иатәымкәа ишәоуз Ақыҭатә харҳәаратә гәыԥ аусзуѡцәа срацәажәааны уашьҭахьтәи иргартә иҟасҵоит. Ас ихәарҭаҙам, Ҙакәа, ашәҟәқәа еиқәҷаҳәааны шәрықәтәоуп, беиҳаби бареи уи гәыгәҭжьны ишәымоуп.

Дырѡегьых ани илҳәац, лыхьчага ажәақәа рҷыналырхеит:

– Иҟасҵазеи сара цәгьарас, ауаѡы дысшьыма?

– Ауаѡы дыбшьы иаѡызами, Ҙакәа, ашәҟәқәа цәыҵарбааны ибымоуп, лашара дмырбаҙакәа, уи азы ҭакԥхықәра ҳәа змам беиҳабгьы ҭабуп ҳәа иарҳәарым.

– Нан, ԥьбеит, исаҳауазеи? Схы иҵамыз сгәы иҵамыз омак сыдыжәгалеит, сара урҭ пату сызрықәымшәа шәсыхцәа-

жәеит... Шәҟәупеи ԥсҭазаарас иҳамоу. Схаҭагьы сзыԥхьо маҷзам, анаа... апиеса, ахьз схамшҭи «Ҳауа иҭынхада», мамоу, мамоу, «Ҳауа иҭынхадада»... – даахәыцшәа аақалҵахын, исгәалашәеит, исгәалашә... «Ҳауа илашәыда»... Исзеилымкааит, аха еснагь ишәырҽхәо Гәагә ироман «Аҽыкәашагьы» саԥхьахьеит.

– Ирацәаны бшаԥхьо аамдыркәа, – даалафит Камел Дыгәиԥа.

– Уара, ари ашәҟәыԥхьаразы афы лырҵысызаап убоу, – иҳәеит Ҟаисаргьы аҽыгә-ҽыгәҳәа дыччауа...

Рыхьзқәа лыцәѡашьоит, аха уи акгьы амазам, иара ахаҭа лдыруеит усгьы.

Урҭ шаҟа рыѡуа... Рѡымҭақәа рыхьзқәа дара рхаҭагьы иргәалашәоит ҳәа сыҟазам, ҽазә иакәым...

– Уи шҵоуроу ашәа сҳәарын... – иналҽаирхьит Габрушьа.

– Аказын слазҵаар сҭахын ҳаԥшәмаԥҳәыс иҟалозар, акгьы снашәа-аашәахьеит, ԥьаргьы испыхьашәом шәҟәы ҟадыԥь, аиура цәгьахеит, уахьымгәыгзо ԥьара иҟагәышьоуп, аха сара сақәшәом, бымбои...

– Иарбан, арҭ ҳашәҟәқәа ирылазаргьы ҳаздыруамеи...

– «Ацандарскии поворот», Ԥьанҳәыҭ Аласаниа иѡымҭа.

– Ух, ҽааны сҳәарын, – ишлафыз еилылкаан, дагьаақышәырччеит. Аха нас зынза лҽырҟасазаны мааналашәа инаиаҭалкит:

– Урҭ реиԥш ашәҟәы хазынақәа ҳара иҳазҵода, абзиара ззыҟалаша, ухьз сыздырам, аха...

– Ҟаисар ауп исыхьзу, аҳкәажә бхаҵкы...

– Ҵаара ԥхашьарам, қыҭас уабатәиу?

– Сара уажә Аҟәа сынхоит, аха Гьаргьамышьтәуп, – иҳәеит изҵаара илиҭаз дахьхәны.

– Уқыҭахь уанцо адәқьан аҷы уныдгыланы уразҵаар, убарҭ ирымамкәа иҟаларым, хымԥада иурҭоит, – лҳәеит зынза имырхьаазакәа лара.

– Ибҳәаз саҳаит, Закәа бхаҵкы, даараза иҭабуп абжьгара исыбҭаз азын...

– Узхаҭабуазеи...

– Уажәы абас ҳаицәажәап, – дналагеит Камел Дыгә-иԥа, – абарҭ аполкақәа руак ҭарцәны, иаҭахым акылҷ-мылҷқәа наҟ бынрыханы, ашәҟәқәа убра иқәҵатәуп.

– Ыы, ара иаҭахым ҳәа крыҟоума, Камел Дыгә-иԥа.

– Иашьыкьқәак ԥшааны инарҭаԥсаны, ауаа иахьырбарҭоу инабыргыларгьы, акгьы амаӡам...

Камел Дыгә-иԥеи, Габрушьеи, ахәаахәҭѡи наицырхрааны ачҭақәа, асапатқәа, еиуеиԥшым адаҷқәа, ашәыгақәа зҭаз абанкақәа уҳәа иахьыҟәыз иаақәхны зымѡа иныԥхьакны, ашәҟәқәа злаҳәаз апачкақәа ԥыжәжәаны инаганы, еихыкеиҵыкны еиварԥшьыхаа аполка иныкәырҵеит. Уи акыгәра сахьа змаз ақәҵарҭа аполкақәа улаԥш иҵашәо иааҟалеит, иагьааԥшӡахеит.

– Ҳа иҟаҳамҵарыз ԥьушьҭ, шәхы аԥьабаа изалашәҵазеи, сеиҳабгьы дмааирыз, егьиз...

– Беиҳаби ҳареи даҽа еицәажәарак ҳаураны ҳаҟоуп... – Камел Дыгә-иԥа «Ацынҵәарахи» даҽа шәҟәқәаки аалихын, Габрушьа инаиркит.

Ҭабуп ахҳәааны иааимихит егьигьы.

– Уара, сшьапы ампан иҟазаап сара исҭаху, арахь ауаа сҳәаркьиуа срышьҭоуп. Иҭабуп даараӡа.

Камел Дыгә-иԥа ихазынгьы шәҟәқәак аалымихын, иԥьыба аԥара аатиган, рѡыԥьагьы рзын ахәаахәҭѡы иналиҵеит. Иихәҳаз ашәҟәқәа рахьтә акгьы Ҟаисар инаиркит.

– Заҟа рхушәааазеи, уара, абарҭ ашәҟәқәа? – дҵааит Габрушьа.

– Иурхынҳәышоу?

– Мамоу, аха... усгьы шаҟа?

– Уаѡ зыӡбахә иҳәауа акгьы ыҟам.

– Бымбои, Закәа, ахашәала шәызҭо «атауар» ҵәахны ишәымоуп.

– Шәара ишәыхәҳаит акәымзар, ирго ԥьушьома?..

– Ирго ԥьушьома ба? Шаҟаѡы арҵаѡцәа ыҟада, ашколхәыҷқәа? Ақыҭа интеллигенциа? Агәаԥхара ауаѡы иоур, имч зқәымхо ҳәа акгьы ыҟаӡам...

Аԥсшәа лаҳәаны иандәылҭуаз, шьоукы рывсны уахь иныѽналан, ишҳәыԥкыз ашәҟәқәа ахьықәыз ахь рҽынархеит.

XXVII

Ҭырбеи ҭынч даатгыло абаҳча дыҭалан днеиуан. Аѽныҟа акәын ихы ахьхаз... Зымахәҽгьыѽрны асаара икажьыз атҵәаҵла днаҵсын, ахықә дынхықәгылеит. Алада ҳәираны илашьҭын, ҵаҟаза алакар иҭысны ахьхьаҳәа аҙы ааиуан, ҵла дукгьы амахәқәа ғаға уа иахагылан, маԥкгьы ииаилышлахьан.

Пҳәызбак илаԥш налықәшәеит.

Уи лхаҽы гьежьза, лшьеи лыхши еилатәо дыҟан, икьатраҵәкьатраҵәза лыжәѽахыр иқәпсаз лыхцәқәа бантла иҵакны, жәѽанԥштәыла ҵкык лшәын, кәафҭак ақәны. Алакар иатҵагылан уи лыԥҳал, ицәыҵаԥаѽрашәа иҟан аҙтарҭа аҭып, аха зегь акоуп иубарҭан. Аԥҳал ахәцә иатҵаҵәо ианҭәы, акәыркәырҳәа иааччеит, нас дѽаханы лызжәѽахырк инықәлыргылан, ԥшьаала лҽыѽалхеит. Ҭырбеи данылба дхәацаԥшьха днеиҵрашәеит.

Амзаҽеиԥш икыдхәхәа икыдыз лыцьымшьқәа данынарѽаха, лыбла ҭбаақәа нарыҵыԥхеит.

Ҭырбеи акраамҭа дшанханы дыԥшуан.

«Лаԥштҵашәароу, лабҽабоу», – даахәыцит иара.

Маԥк ишьара данаақәла, лаԥхьа днахырхәан аԥсшәа налеиҳәеит, лара аҭак ацынхәрас дааԥышәырччеит.

«Шәанаԥьалбеит, ауаа еиԥшхоит ҳәа рҳәоит, аха абасҵәҟьа еиԥшхашьа уаѽы ибахьоума?!»

– Аратәзар быздыррын, бсасызар акәхап, – лаатгыламҭазы ҽааиҭит иара.

Уи ииҳәаз анақәҽылымҭ, ѽаԥхьа дналазҵааит:

– Ара Ҳабахәраа рҽы аанҳасра баазар акәхап?..

– Аиеи, урҭ рҽоуп сахьыҟоу. Ашколтә практика ахысразы абрахь саарышьҭын.

– Ница лыԥҳа боуми?

– Сан шәара дабажәдыруеи?

– Рҵаѽыс дсыман, аамҭала зны.

– Рҭаԝыс шәҳәоу? – лыбла гәыккәа ллакыҵа инҭаргьежьны днеиҷаԥшит.

– Ианбатәи аамҭоу уи. Мшаҽнеиԥш иахьагьы дыс-әалашәоит. Баргьы лара лкәал бҭагылоуп, – лхы инаркны лшьапаҟынӡа лаԥшыла дааимидеит, – бааԥсазар ҟалап, иаабымыздап.

– Мамоу, иҭабуп, – лҳәан, дидҵны ашыр-шырҳәа аԝныҟа лҷыналхеит, аԥҳал аӡыцәыкәбарқәагьы иӡарышәаруаз лыгәчамахқәа инархьыкәкәеит. Ус дышнеиуаз, амԝа ааиԝҵәаны Ҳабахәраа рашҭа дынҭалеит. Аԝны абарҵа дныҵашылаанӡа илаԥш дыҵижьуамызт иара.

«Бангьы баргьы шәшьапы зхьысуа адгьыл сакәыхшоуп», – игәы дынҭацәажәеит, акраамҭагьы дадырсызшәа дгылан уахь дыԥшуа.

Даныхәыҷыз ишибаз еиԥш иҟоуп уи агәараҵа иахьагьы, Ҳабахә игәашә ҳарак наҟ-ааҟ иахагылоу аԥслышқәа усҟан еиԥш, иахьагьы ихәхәаӡа ажәԝан иалоуп, аԥша анасуа рымахәқәа таптап ҳәа рыжәԝақәа неидырԥсалоит. Ашҭа иаакәыршаны ашәырҵлақәа убоит: аҵаҵмыцьқәа, ашымҳақәа, ацақәа. Урҭ рымахәқәа маҷк аҟара еилхаахьеит, ахәыҷқәа ахьынҳаланы ашәыр ахьҷырхуаз акәхап, иԥыҵәҵәа иалаԥсоугьы убап.

Абҳәа шкәакәа зҷало аҵлашьапқәа ракәзар, шықәсык амахәқәа ирҷассы инарықәҳауеит, аҭаарагьы иамыхәо, егьи ашықәс азы – кьоушәоуқәак. Арҭ уажәшьҭа акгьы рҷалом, наҟ иҵҟааны икажьтәуп уҳәап уахьынрыхәаԥшуа.

Ашҭа аҵыхәахь, аӡыхь митәык иацәыхарамкәа, аҽеимыртаҷа игылоу аӡынҵәа шаҟантәы дыхәнахьаз, икьаҷ ааиҵнаҳәоума уҳәартә икәа иҭаԥсаны аҵәақәа илбааигоз шаҟантәы ишаны иԝызцәа ашколхәыҷқәа ириҭахьаз. Ашкол ахьынтә ихынҳәны ианаауаз, еибарыԝны уи инаҵалон, атыртырҳәа ашьапы иԝкыдлоз убарын, шьоукгьы алапҟьа нагәыдҵо инаҵагьежьуан...

Уи аҽены зны ашкол адиректор днеиԥхьан қьаад ҵаҷак илаҳәаны шәҟәык наииркит. Абри аамҭазы ичмазаԝны аԝны ишьҭаз ирҵаԝԥҳәыс имԝатәны дышцо инаганы илиҭарц.

– Дахьынхо умдыруеи, уара? – дҵааит адиректор.

– Ҳабахәраа рҽоуми, ишпасзымдыруа?.. Уажә избама?

– Азамана. Шәырҵаԝ лоуми, уара, дычмазаԝхеижьҭеи шәцаны дыжәбахьоу?

Ҭырбеи дгылан адиректор иҽаҧхьа, – иҳагуп, иҳарҿеиуеит, – иҳәеит аҵыхәтәаны.

Уи ииҳәаз игәаҧхазар акәхап, даапышәырччеит.

Егьи «абзиараз» ҳәа ишьҭахь иеиамырхаҙакәа ашә ныдҵаны дындәылҵит.

Амра шьыбжь ихыҳәҳәахьан, Ҭырбеи адиректор ииҵаз ашәҟәы игәыдырҟәыҟәланы, ахәы ҳарак дынхыҵны Ҳабахәраа рыҵаҟа аҟәаҵара даннытҵалоз, абыржәы еиҧш усҟангьы ҭагалан иаамҭан, аҵәаҟәа анымиз ашықәс иаҟәшәоу, ухы раҳаны уԝрыҵаҧшыр, кьоушәоуқәак ракәын иубоз иҧарҧшарҙа иҟаз амахәқәа рҽы.

Ашәымҭаказы илаҧш нақәшәеит иалкьшәа иҟаз амахә акьышәкьышәраҿ иҟаҧшьыуаркалеиуа иҽаз аҵәа, ишәыра нышьҭаҵаны лапҟьак аашьҭыхны инагәыдиҵеит, аха абжара инеиаанҙа иаакақәхеит, инаԝсшәа дырԝегьых днышьҭасын, даҿеак аашьҭихын, аҧырҳәа аҽынаирхеит. Иалууаа ишԝеиуаз атахҳәа уи амахә инаахан, адырдырҳәа иаарҵысит, аҵәагьы налшәан, абыққҳәа ҵаҟа инкаҳаит. Днышьҭасны иаашьҭпаа, ашәыра ԝаҧхьа ихәда инхишьын, амԝахәасҵа днангылеит. Ус дышԝеиуаз агәарабжьара дныбжьалеит, тәымлақәак шиеишуаз агәашә аартны Ҳабахәраа рашҭа дынҭалеит.

Амҙырхаҿы лнапы ыргьежьуа диҧылеит Ница лан лаҳәшьа Хамсада, дзызнеиз анлеиҳәа, длыманы аԝныҟа дныԝналт.

Ҭырбеи ишәҟәы хәыҷы иԝыҵракны ирҵаԝпҳәыс дахьышьҭаз ауадаҿ ашә дынхыҵын, азхаз дааҭгылеит. Уи дзыниалаз акаруаҭ ахышә ашҟа ахы рханы игылан, ауарҳал зкыдыршәылаз аҵҙамц иавахаланы лаҧхьаҟа аҟәардә игылаз хәшәқәак ықәын, ҵәыцакгьы ахш ҭаны уа иавагылан, салфеҵкак ахаршәны.

Лнапқәа кахәхәа-кахәхәа ахыза ахыхь иқәын, лылацәақәа еиқәыпсашәа диан, лыхәда касышла иҽаҳәан.

– Унеи, нан, уахь, уԥхамшьан, – лҳәан, аԥшәмаԥҳәыс ачымазаѡ лаԥхьа иқәгылаз аҵәца аакәхны егьи ауада дныѡналеит.

Зныкыршәа уи лыблақәа аахылтит, дыниҵаԥшит лаԥхьа игылаз лҵаѡы.

– Субарц уаама, Ҭырбеи? Утәеишь ууаскьаны...

– Шәышԥаҟоу, Ница Уасил-иԥҳа? Ҳаблақәа хәшәызаргьы шәаҳзымбеит... – иҿырҟасаны даацәажәеит иара.

– Иауазеи, уеизгьы-уеизгьы сычмазаѡ гәаҟым...

– Иахьа ҳаап, уаҵәы ҳаап шаҳҳәоз...

– Са соуми изхароу, еимҳәак сыхьзар митәык ҟамлеит, сҳәан... Егьи сшьапы сшықәгылаз агәаҵәкра схызгазаап.

– Ииашану?

– Убас рҳәеит аҳақьымцәа.

Аҟәардә дааханы лаԥхьа днатәеит, ашәҟәы иикызгьы ла лышҟа инаирххеит. Ани аџьа адбаланы ақәаҵаҿы иҿихыз аҵәа ҟаԥшьгьы лаԥхьа иныкәиҵеит.

– Ари закә пакетузеи?..

– Адиректор ишәзааиҭиит, санаауаз дсыԥхьан иситеит.

Иааимылхын, иакәыршаз ақьаад иагәылхны дназыԥшит: «Робинзон Крузо», – лгәы ҿыцьит игәахәзар акәхап, иҵабуп. – Абҕьыцқәа еихырԥхьо ҳамҭакы дахәаԥшуан уи ашәҟәы, нас лыхчы инаҵалҵан, дыниазҵааит:

– Ашколхәыҷқәа ирҳәозеи, изҿузеи? Рлеишәа дмырцәгьаʒои?.. – лнапы ишьамхы иныкәылҵан, – ҳаԥхьаҟа шәҵара шәшалҳарго шәымдыруеи, ихарҭәаам абжьаратә школ шәалгоит, дасу наҟ-наҟ ихы ахьирхо – атехникум дҭалома, абжьаратәи ашкол ахь диасуама, дахьнеиуазаалакгьы имоу ахәшьарақәа ирыхәаԥшуеит. Зхы нахызга-аахызгақәогьы рҿеадырҕәәароуп... Уаргьы уарыцхраароуп, маҷк уарылҳәҳәауашәа уҟахми.

– Исылшо акаҿы схы сеигʒарым, аха исзыʒырѡуада?

– Аʒәи-аʒәи шәеицхыраа, мызқәак роуп инхаз...

– 10 класск срылгозар акәымзи сара сынтәа, аха ҳаб данҳаԥха, ѡышықәсаҟа инсмыжьыр амуит...

– Шәыгәнаҳа хара ирзымгааит, убас шәеицәхзырҟьаз, – ишьамхы аалшьышьит.

Лнацәкьарақәа кахәхәа-кахәхәа, лнапхыц хҟәашаақәа кәыркәырҙа иааигәаҙаны днарзыԥшит. Ахаан ихы иадим-балацыз цәалашәарак днамҽеханакит, иԥсыԥ ԥьара игәы икылахазшәа зны-зынла аҽееаннакылон, лнапы дѡаханы иҙамѡа инадкыланы днагәҙырцгьы гәаԥхарак ааизҵысит, аха ҟазшьас иамаз уи?.. Ԥхыз хаак далазшәа акәын ихы шибоз, дҙаакәкәала дызлаз ицәалашәара ԥьашьахәы даалҵын, иқьышәқәа хҟәашааҙа даацәажәеит:

– Зегьы шәыгәхьааргоит, данбаауеи ҳәа иԥшуп, – игәы инамҭауа ауп арҭ ажәақәа шиҳәаз.

– Ԥсцаха рымҵо сзыдгылазгьу?..

– Урҭгьы.

– Ҟыҳ! – лҳәан, даақьит, илықәыѡрны зҽылазхаз лхызагьы дѡахан иналықәылҵеит, лыхчбабагьы аалыриашеит.

– Шәыҵзыгазеҭ иазыжәузеи, ишәызҵыжьу?

– Иааулакгьы иҵҳажьын, аха...

– «Аха» зацзеи, кыр ҟалама?

– Мыта исаунара аакылсу здырхуада, адырѡаҽеныҵәҟьа икыдижәеит. Ани, асахьа ырҿаасҭаны иахьанаҳҵаз азы акәхап.

– Ишԥа ԥьушьҭ, – лыцьымшьқәа ааималырԥыхәит арҵаѡ-ԥҳәыс, – азавуч илашәымҳәаҙеи?

– Адиректор иҿынҙагьы инаҙеит ҳәа ауп ишыздыруа. Иан илыԥхьан даргеит, егьит, аха еибырҳәаз сыздырам.

– Игәамԥхеит. Закә хаҳәхашьцыларoузеи ари? Есымша дагханы даауеит. Ѡбақәеи иареи зеицрымҙааит, арахь игха иоуҳәар ихьымҙгишьоит.

– Амала ани ҳсахьаҵыхыѡ ахьыз хәыч ҟаиҵан, – иқьышә аччара ықәхх дналагеит Ҭырбеи, – дыкәлааua иѡызцәа дрышьҭахуп, аха дрыхьҙом, избанзар, изыкәдыргылоз ѡбақәа руак ахы ҵәаҳәҙа изшьапык иашьклаҳәны иакуп, егьи ижәѡахыр иахьынҳалоуп, ҽа шьоукгьы ишәыра иҵыҳәҳәоит...

– Убас ихы иаҙбану?

– Аидеиа са соуп изҭаз, иара иеиқәиршәеит ишаҵахыз.

– Афантазиор... – лыблақәа аԥхара рхыҳәҳәыла дизгәдуны днеизыԥшит, – Аԥынеи Кәаԥынеи (Габрушьеи Шьаруани ракәын дызҿыз) шԥаҟоу?

– Урҭгьы уи хара ицәгылам, жәацы ахԥатәи аурок ааныжьны ицеит.

– Иабацеи?

– Иабацахуаз?.. – ииаицәымʒхан аҵыхәтәаны инациҵеит, – патреҭ ҭыхра ҳаԥан, рҳәеит.

– Изырҭахыз?

– Акомҽар билеҭқәа рзы.

– Аа... – лхаҽала рхашшаара шаҭахымгьы неилырдырт.

Иѽызцәа инаԥхазшәа дахьыԥалаз ааицәымʒханы, аха инмырԥшкәа, ирԥәымшәышәны даацәажәеит:

– Ница Уасил-иԥҳа, уи усҁак шәгәы иашәмырсын, хьаас иԥашәымҵан урҭгьы хәыцқәам уажәшьҭа, еилыркааузазр ҳәа ауп ишыздыруа... Мыта иакәзар, дахьхәны дыԥоуп, даарагьы иԥхеишьоит.

– Игха ихаҭа еиликааузазр, уи бзиоуп, аизҳара иамѽоуп, – лҽеиқәырԥшьыхаа днаиан, лылаԥш аҵуан инаҵалыргьежьт, ҽылҭуамызт ҳамҭакы. Нас Ҷырбеи иахь днаԥшын, ихыжәѽабжь лнапы нахьлырсын, агәилшәҭ еиԥш иаатыз лқьышәқәа еимаҷабуа даацәажәеит:

– Уца уажәшьҭа, иҭабуп уахьааиз, уѽызцәа асалам сызрыҵ, сраҕьуеит, аха бзиа ишызбогьы рдыруазааит.

– Уи аадыруеит, Ница Уасил-иԥҳа! – лаԥшыла дааиԥхьишьаан, ԥшьшьала дѽагылт, – абзиараз, агәабзиара анцәа ишәиҵааит!

– Сан лаҳәшьа, бабаԥоу?..

– Агәырѽа дзалашәҵозеи, иаҭахҙам, ахуҳәа уажә аѽны сынкылԥьоитеи.

Ишәԥәҭра аашьҭыхны, варала мацара, илаԥш лыхмыжьуа ашьшьыхҳәа иҽынеихеит, ашә аҽы днеиуан еиԥш, аԥшәмаԥҳәысгьы дааит, графинка хәыҷык ала ауатка лыманы, хыжәлак адкыланы.

– Нан, фырԥьанк мкыкәа ушԥацои?..

– Дхәыҷуп, ауатка ижәыр ҭалома? – лҳәеит ирҵаѽпҳәыс, лхы ѽышьҭыхны дара рахьгьы днаԥшит.

– Ари дхәыҷума, ида змам ԥҳәыс дизааргартә дыԥоупеи, – аграфинка ахы афырԥьан ҙара-па инахалкын, ирҭәны лысас ҷкәын инаидылгалеит.

– Сара изжәҙом, ди... ахаан сҽахьы иҩасымгацт, – даағьатцәыҕьатцәит Ҭырбеи.

– Ууаҳақәныхҳәа, ҵасым...

Пытк иҿааирххеит, аха ишамуаз аниба, афырԥьан аалымихын, дныхҳәа-ныԥхьаны, ачымазаҩгьы агәабзиара налзеиҕьашьан маҷҙак днаҽыхәан, ҩаԥхьа асаан инаниргылт. Уаҟа ианыз ашәаҙа ҽатцак аамхны аԥьыкатцәатцәа инахьшьны иҽы инҭеитцеит.

– Анцәа уиныхҳәааит, аԥснытцры бзиа анцәа иуиҭааит, – лхҳәан, днаиқәныхҳәеит ларгьы.

Уаҳагь идымцалакәа, агәашә аҽынҙа днаскьаганы, доулышьҭит.

Атцыхәтәантәи акласс аҽы аԥышәарақәа рыламҭалазы, уахык зны дахьнышьҭалаз, ашамҭазшәа ҭацаагарашәак дарҽыхеит. Уи ахәы иқәыҩуа ргәашә инылсит, нас еиҳа-еиҳа иазцауа, агаҽа шыҟаз иналаҙит.

Ари ашәабжь заҳаз аҭаацәа ааҽыхеит.

– Осс, уаха ҳқыҵа аҙә далыргеит, рацәа ҳабзаҳәит, – лхәеит иан дахьышьҭаз, – мышрақә, ҵыхрақә....

– Дызустадашь, згәы здырхьыз, дызтәыда, дызгада? – аҵзы иалҩны иаҳауан Ҭырбеи иаб иаҳәшьа лыбжьы.

– Иргатцәкьада? Имҳәа-мырза ауп зегь шыҟарҵо, аҙә хатца дцоит ҳәа машәырынгьы исмаҳаитеи... – дхәыцуан уи дахьышьҭаз.

Ҭырбеи абжьааԥны еиԥш акәымкәа маҷк ихьшәаны дгылеит иахьа, иматәакәа игәыдкыланы, иеимаа ҵырпалақәа ишьхарԥаны аматцурҭа дныҩналан, амца ахьеиқәыз дныҽҳәатәан ажәжәаҳәа иҿааилеиҳәеит. Иан ихәы армазеира даҽын.

– Уагымхаҙои, нан, иудсымбалацыз удызбалоит иахьа, заа угылар акәымзи.

– Сыцәа ҭынчмызт иаха, исыхьыз сыздырам. Аҟьҟьаҳәа шьоук амҩа ианын... Санҽыха уаҳа сызмыцәеит, ирго иҟадаз, сукәыхшеит?

– Ааигәа-сигәазар иаадыррын, аҩада иҩаскьагазар акәхап, уахь згара ахыԥахьоу аҭыԥҳацәа шаҟаҩ ыҟада?

– Акрыздыруоу?..

Ашырҳәа дѡагылан иҧы-инапы ааҙәҙәаны аишәа дна-хатәан, акрыф-акрыжә ишәҟәҭра аашьҭыхны ашкол ахь иҧынеихеит дыццакны. Агәашә данынҭытцуаз, иан лыбжьы наихьылгҙеит:

– Нан, Ҭырбеи, ушааурыжьлак еиԥш, цьара укыдымхала-кәа, уласны аѡныҟа уаа, ҳамх хәыцы рашәатәуп, ацәқәагьы ианаҳҭаху иауҳаухуа, иахьазатцәык ианыргәаҕьых…

– Ибзиоуп, исаҳаит, – иҳәеит, дгәамтцхамтцшәа иара.

Раԥхьаҙа иааиԥылаз игәыла цкәын Нырбеии иареи аԥсшәа анааибырҳәа, егьи иблақәа ыртаԥ-таԥуашәа даацәажәан, ус иҳәеит:

– Уара иҟалаз уаҳама иаха?

– Изакәызеи, цәгьарак ҟамлазааит.

– Цәгьараҙам, бзиароуп. Дыԥрит…

– Дызустада, уара, иԥрыз?

– Шәыртцаѡԥҳәыс.

– Руа дарбану?

– Руа дарбану ҳәа уҵаахуеит, лара.

– Лара дызустада?

– Лара дызустадах, Хамсадараа рҧы иҟаз.

– Ница Уасил-иԥҳау?

– Аиеи.

Иаразнак даалашьцакит, ииҳәауа иҧамшәо дгылан, избжак имнахызшәа кыраамҵа иҧизырцысуамызт, дҳашҳатәараха дизыԥшуан уи ажәабжь иазҳәаз игәыла цкәын Ҭырбеи.

Атцыхәтәаны аарла иҧы ааихԥхьеит:

– Уара, ииашатцәкьоума исоуҳәаз? Ус зыҟаларымызт, цьушьҭ…

– Исаҳаз ауп иуасҳәауа, ихоумтцозар, уа уҟаз.

– Дызгада зырҳәа?

– Мархьаултәуп рҳәеит, арра иҟаны ииаз… фицарзаап, – илахь инапы надкылашәа Ҭырбеи днеизыԥшын, – уара, уи убысҟак угәы изалсзеи, исзеилкаауам?

Ҭырбеи уажә дшыҟоу, иѡнутцкатәи аҵагылазаашьа зеиԥ-шроу, дшылзыҟаз зегь ари, Нырбеи бзиахә иабаиеиҳәауеи, иагьзаҵыхузеи, даара деиликааua дыҟан, атцәы дахеитцон, деиқәшәам, деилагеит ҳәа акәзаргьы, оумак ауаа ирылеитцон.

Убри аҟнытә лаԥшыла дааимидан, игәаарагьы аанкыло аҭак наиитеит:

– Ахьшь нышьҭасны акәҷышь агар, иҟалазеи ҳәа иҵаауеитеи, ауаҩԥс дуӡӡа, уанаԥьалбахт...

– Лара дыкәҷышьым, иаргьы дыхьшьым... Бзиа еибабан еибагеит.

– Шьахәуп, аха... – иҽы ахьааихихыз уа иаанхеит, уаҳа акагьы изымҳәаӡакәа.

Егьи инапы наҟьаны иеигәышә ихарззала, гәырҩа змаӡам иеиԥш, акькьаҳәа дшәышәуа ахҵыста дынхыҵын, абаҳча дынҭалеит.

Ҭырбеи аӡәы алаба дыҵхны дипҟазшәа ижәҩахырқәа кыдыҩрны дхьагәгәа ашҭа даатәалеит.

Иан уамашәа илбеит, ашкол ахь сцоит ҳәа инҭытҵыз лыҷкәын уашьҭахьтәи дхынҳәны дахьааз. Иаашьақәагьы лгәаԥхомызт, ихьзеи аалгәахәт, дагьаашәеит, уиакәым, краамҭа ҿымҭӡакәа дизыԥшуан, данааидгыла, – иҟалазеи, нан, иухьзеи? Угәы рахәымзааит? – дыниазҵааит лара.

Иара акгьы иҳәомызт, ишәҟәтра ныԥхьакны, ркәасҟьа аԥхьаҟа митәыкгьы ихарамкәа, згәышԥы ыҵызза ишьҭаз ахаҳә днеины днықәтәеит, иблақәа ҭраа амҩахь дыԥшуан ихы инапы аҵыргәаны, ҳаҕиҭа ԥсӡык иаҳазшәа акәын уи иҽаԥшылара шыҟаз.

Уажәы еиҭа иазҵаарагьы лзыгәаҕьуамызт, иакәым акы лгәыдижьлар ҳәа дшәон.

«Ҳҭынхак дыԥсу, иҟаларыз, ҳахьынеихьыԥшу зегь хар рымамшәа иҟанеи...» – лгәы дынҭахәыцит лара.

– Изакәызеи, мшәан, ҿуҭуам, цәгьара ҟалама? – ҩаԥхьа дыниазҵааит дгьаҵәыҕьаҵәуа.

Уи иан илҳәоз иаҳаӡомызт, илаԥш иаатҵашәеит иара дназлаз ашколхәыҷқәа рыртҵаҩԥҳәыс рыгәҭа даларгыланы аӡын ианыҥгыҵыҳәҳәа, ԥсшьарамшык аҿены, ныҟәара ҳәа ахәахьы ианхалазтәи асахьа.

Лыбжьы иаҳауеит арҵаҩԥҳәыс. «Шәгәаҟҵәаҟуа, ар шәаарцошәа, шәеибарҩ шәаҿамлан, шәааизԥшқәа... Шәгәы ишаанаго еиԥшҵәкьа иҟам, бҕацамкыроуп, аӡә далҟьар ҟалоит».

Ахьычԥаԥырԛәа реиԥш улаԥш иааҭашәоит анаараҷы адәыкрынқәа… Аԥсаатә арыц анышьҭырҟәшәо еиԥш ишьҭырҟәшәоит урҭ ахәыҷқәа, иҷеыгә-ҷеыгәҙа рнапаҷы еидкыланы иркуп, еибарыѡны иааины арҭаѡԥхәыс илызҭогьы убап. Ҭырбеигьы уи шьыҵәрак налиркуеит, еиуеиԥшым ԥшшәахәыла: алила ԥштәы змоу, ашкәакәа, ацәыҟаԥшь… Лара ҭабуп ацымхәрас, дыччоит лхаԥыц ҟәашқәа аарԥшуа…

– Ҷымҭ зѡа уҩралама уара? – аарла илымҳа инҭасит иан лыбжьы, – ԥсҵбара ҟалама, мамзаргьы…

– Ҳарҭаѡԥхәыс хаҵа дцазаап, – иҳәеит игәы ԥшааруа.

– Ҳаҕеиҭа, омак ҟалаз ҷьысшьан, ишьахәми нас, хаҵа дцазар, – дааҭгылан днеизыԥшын, инацылҵеит, – бзиахәқәак роупеи лани лаби, ирымго анцәа друмҭан.

Игәы изырхьҵәҟьаз ҳәашьа изамҭо, иблақәа ҭырхаха иан днализыԥшит, илаҕырʒқәагьы аахаҟәҟәалеит.

– Изакәызеи, мшәан, уагьҵәуама, аҷеада, аҷеада… – дизгәдушәа ауп ани, аҵыхәтәан иацылҵаз, зацылҵаз, – уи дыргазар ҷеаʒә дышәзаап, рҵаѡыда шәынхар ҳәа ушәоума?

«Рҵаѡыда, рҵаѡыда?..» – игәы инамырҳәо даацәажәеит иара, – уи лѡыза шьҭа ара даанагааиʒа… – аҵыхәтәантәи ажәақәа ус иҳәатәуп ҳәа иҳәоу, мамзаргьы, ҭакк лыстәп ҟаиҵоу изхиҳәааз ихаҭагьы издырам.

– Уи илеиҕьу иагаѡы ҟалап, нан, ашкол аҷы.

– Бара ус бгәы иаанагоит, ибзеилкаауам, ибасҳәаргьы…

– Ее, убаашәҭ, арахь уҟаʒам… – лҳәан, днеиԥырҵны дцеит уи иан.

Ихәыцра ашкол ашҭа дынҭанагалт. Аперемена аан ауп. Анапылампыл иасуеит. Рҷееиѡшаны наҟ-ааҟ игылоуп аԛкәынцәа, аʒҕабцәа. Еснагь еиԥш абраагьы рырҵаѡы дрылахәуп. Лыхәдакәырша ԥырԥыруеит, дыԥоит лҷееиҵхәаа ашьабысҵа еиԥш, акаҭа бжьанда днадыххыланы, ларгьа напала ампыл дасуеит ишлымчу, соуп зҳәауагьы изынкыломызт уи дзысыз ампыл, иара Ҭырбеи ихаҭагьы ихҟьашаны шаҟантә амба иҵашәахьаз…

Даҷеа сахьак ибла иаахгылеит уи уажә дахьтәаз, ҷенак зны Ница Уасил-иԥҳа ашкол ашҭа данынҭыҵ, амѡаҷы даал-

ԥылеит зарԥысра иҭагылаз хаҭак, ихахәы ааиқәаны, иоура мыцхәцәамкәа, ижәѡахырқәа аатбааны, инеилаҭәаны аԥсшәа еибырҳәеит, еицны рҽынархеит, еицәажәоит, лара акыркырҳәа дыччоит.

Аҳәы аѣаҭәыҳәа игәы аҳәызба алеиҭазшәа, аԥенџьыр ахы дынхьыѡрын, агәараҳәа апарта днықәҳаит, деиҭаҭәгәа акраамҭагьы убра дтәан, ианыхәлагьы имбеит. Дцырг-цырго аѡныѣа данцоз аѣарул ида аҳәгьы ашҭа дықәыршәымызт. Уи аԥхьаѣагьы ашықәсҽыцызтәи ныҳәак аангьы ашкол аҽы дибахьан Ница Уасил-иԥҳа илыцны ицаз. Усѣан аррамаҭәала деилаҳәан, афицар чынгьы ҕьазҕьазуа ижәѡахыр иқәын, игәышԥгьы ҳамҭала иѡычан. Уи абрахь иаашьоузеи, дызусҭада ҳәа иҭаақәазгьы ѣалеит, аха абри абри ауп ҳәа аҳәгьы акгьы ахимҳәааит, Аѣәа арҭаѡартә техникум аҽы аҭара еицырҭон ҳәа лымҳаҭасқәакгьы рыман ашкол аҽы…

– Арахь уааи, нан, арахь, уи уажәшьҭа арахь дузырхынҳәуам. Анҭ ацәқәагьы ууаҳа амхы ихгылазаауама?

Аҭак ацымхәрас, ихы еимлагәа иааникылан, ишьамхқәа инрықәырҕәҕәан, ихажәѡабжь аатцысҵысит.

Амѡахь зыбжьы зхацала иѣаауаз аҕаатҵс ѣьала ацәа далнахызшәа, игәы ааиҽаннаҭеит, ашәаԥыцьаԥ зегьы ахәқәа рышәшьыра иҭалахьан, аҭарақәа ҷырт-сырт ҳәа рыбжьы ааѡуан, рдәынакгьы акаамеҭ ѣалеит ҳәа аҳазшәа арҭәааҳәа иҳәҳәааны ихыԥрааны алада аҳәишра илҭаԥѣа ицеит. Аѡны данааи ишеилашәшәра еилашәшәахьан, иҭаацәа зегь еизахьан, иҭаца дыѡнагьежь уаххьа армазеира даҽын, иашьа ихәыӵқәа ателевизор иадтәалан.

Ашә данаахыҵ зегь ѡеихаҵгылт…

Уа бзиала уаабеит, «апрофессор» – иҳәеит аҽыгә-ҽыгәҳәа дыччауа азхаз иааиԥылаз иашьа еиҵбы…

XXVIII

Шьыбжьышьҭахьын. Ҭырбеи ашьхарантә дшаауаз, амѡан ихыѡа-ҽыѡашәа иѣаз мандаринаҭрак дынҭанагалеит. Уи акалҭахь еиҳа еиқәхеит уҳәаратәы иѣан, машәыршәагьы

махә-ԥак рылубаауамызт ацитрустә шьапқәа, аха изуҭахузеи, ажәыртра ахысхьан, анапы шагыз убон. Аԥада, ахәаахьы иҳарԥшарҙа, ԥыхьа иибахьаз абаҟахыз... Рахәқәакгьы ҟандеиуа уахь иқәын, цитрус шьапыки рахәыки еидгылан.

Ҭырбеи игәы ааихьит, иԥьабаагьы маԥымкәаны издыз аплантациа арыцҳа-цәа ахьыкәкәа иахьибаз.

«Агәхьаа аҙәгьы изикымзеи? Изыҟалазеи, игәыгәтажьны жәлар рмал? Лымшароу, мамзаргьы, гәхьаамкроу абра иҟалаз?»

Афымца еиԥш ихы-игәы инҭысит уи, абарҭ азҵаарақәа.

«Аи, аи», – ҳәа аҙәы ибжьы аагеит ахәахьы. Уахь данынаԥш, ибеит Гаг арахә ԥхьацо дшааиуаз, данааидгыла, аԥсшәақәа ааибырҳәеит.

– Ҳԥьабаа адуп, афаст, ҳгәы ахьыблуеит... – иҳәеит иара.

– Арахә нкылатәыми, Гаг, ас нҵәашьа уаҩы иабхьоума?

– Инукылара иҟоуп.

– Сыздыруам ари аҩыза агәхьаамкра зыхҟьаз?

– Ирҭахымкәаны акәу ԥьушьома, аха... – ихьаршшауашәа даацәажәеит Гаг.

– Аԥшәымадара... Абри ауп зегь зыхҟьо, уаҳа ҿеак збом сара абра.

– Аиеи, ус уҳәартә ҳақәшәеит, ҵабыргны.

– Имҩасны ицо аҙә сакәзар, агәхьаагьы сымкыр ҟалон, сеилкаа саргьы, иумдыруеи, Гаг, си-ҵааи ирцәыхьчо, есааԥынра ҳколнхацәа шьапыцыԥхьаҙа инцәыҵагәыгәо, анышә рыдыҳәҳәало ишааргоз?

– Исымдыркәа...

Убри аамҭазы, жәык ахы ыркаланы еиқәхашәа иҟаз махә ҿыгәрак иналанаҵеит.

Гаг уи ажә даҵаҟьеит, аха арахә рахәуп, кыр аҳауа иҟахума?

Алақәа ҟәазҙа, ицәаакҙа иаарыхәаԥшит, исымашәкузеи сҷаҵахәы исоуз сзахыжәбааузеи аҳәарашәа.

– Ыы, угәармлааит, угәармла... – илаба ду ихарззала ишикыз даанапҟьа-шьапҟьеит, – хырҳагас анцәа уримҭааит...

– Изтәыда?

– Изтәыхда? Хынтрыгәраа... Сара стәқәагьы рылам ҳәа уҟоума?..

Иажәа даалымгацкәа жәа-ԥшь дукгьы ирцәыхарамкәа чыԥрак ахы аавнарҳәҳәеит.

– Аа, абар руак ахьыԥкоу. Егьыртгьы еицырԥсса иара иашьтазар акәхап, иаанымгыларгьы умухит...

– Ауаа ирзыԥкамцаз гәхьааргоит, ирымоу аԥхасҭатәра акәым... Нас, изҳамамзеи, изаҳхзымзи ҳәа ҳашшуеит.

– Иаҳтахзамызт, аха ҳақәшәеит, – иҳәан, инапқәа неивигеит Гаг.

– Ахашәала уаѽы изто, аԥхасҭахара иаҷуп. Иҵеим, ари Гаг, иҵеим... Ишубо еиԥш, шәыпроблема даҵеа проблемак нацлеит – жәлар рмал аиқәырхара. Аҭыԥ-аҭышә алхра акәу, анхамѽа алтцшәа аиуа аԥатцара акәу, ауаа рзыҳәан еиҳа хра зланы иԥоу?..

Гаг уи иажәа ахы ахьцо изымдыруа дыԥазма... Дкылԥшыхәшәагьы дынихәаԥшит.

«Убригьы аҭахуп, ҳәарада, аха егьигьы...» – иҳәарц игәы инҭаххын, аха сеиҷазгаларым игәахәуа, иҵееаникылеит.

Ԥытрак ашьҭахь, Гаг «аи, аи» ҳәа ибжьы ргауа, уажәы-уажә илаба иаԥхьаԥа инаршәуа арахә днарышьҭалеит...

Ҭырбеи уажә дахьгылаз иааигәалашәеит убарҭ ацитрус шьапқәа ааганы ианарҭа ашьҭахь, шықәсыкгьы аамцыцкәа, зны бааԥсык азы уи шеиқәдырхаз.

Ицон аҭыхәтәантәи аурок, аклассаҷ иааѽнашылеит адиректори аколнхара ахантәаѽы Михеи. Адруҳәа ашколхәыҷқәа ѽархатцгылеит, еихьышәшәа-еиԥышәшәа илеибартәеит, рырцаѽ иҟынтә азин анроу.

Адиректор ижәѽахыр иҭарԥаз ишьнел ааирҷееин, ацәажәара дналагеит:

– Дцак ҳауит араион аҷынтә – цхыраара усуп, уажәадагьы ижәбахьеит. Уи хыла изакәу, иатцанакуа ҳколнхара ахантәаѽы Миха иҳаиҳәоит. Ҳаизызырѽып иара.

Миха лаԥшыла ахәыҷқәа ааимидан, дынрызҵааит:

– Акласс еиднакыло ацаѽцәа зегь ыҟоумашь иахьа?

– Ѽыцьа сыҳәан, иоусышьтит сурок аҟнытә, уаҳа азәгьы дагым, – аҭак ҟаитцеит арцаѽы.

Маҷк аҟара иаԥхьаԥа дааскьеит. Акласс аҷы итәаз зегь рылаԥш иара инеиздырхеит... Уи еилҟьа-еилгәыцә иҟаз

аҳə иакəын. Имагə хəԝагақəа ишьамхы иԝыҵагылон, иага аҳəынҵəа ыҟазаргьы, шамахамзар, иҟьашьны убаҳомызт, ицырцыруа игалифеи еиқəа иахагылан, шьацпштəыла блузак ишəын, ҟабас маҟа ҟьаҟьа дук ақəҵан. Зҳəынҵəрақəа ԥыртыз ипалта кьаҷ иаҵубаауан ауниверситет дшалгахьаз атəы зҳəауаз азначок. Ихаҷы аиқəара иааманакуа, иблақəа ҭҳаца, ақəыпшрацəа ихьынҳəхəы дыҟан. Ақə ылганы, зымҳаҵə ҟьаҟьаҳа ихаз ахылпа ааихихын ҷааиҵит:

– Сынтəа ҭагалан мыцхəы аԥьабаа шəҳарбеит, амхқəа рҭагалара, аҭаҭынҷыхра, ажьҭаара уҳəа рҷы ирацəоуп ацхыраара иҟашəҵаз... Уажəы, ҳаҭыр зқəу ахəыҷқəа, даҿа уск цəырҵит. Иаха араион аҷынтə адырра ҳауит иҩəҩаны ишҵаауа ала, ацхыраара рыҭатəуп ҳцитрусқəа. Заа иҭарҳəҳəаз ахьҭа иацəыхьчахо мачҳам, аха иҟоуп изхьымҳаз. Еиҳарак абжьбатəи абригадаҷы иҳамоу, убрахь ицатəуп, ацхыраарагьы рыҭатəуп. Иҟаҵатəу уаҟа ишəарҳəазар акəхап. Ишəылшо ауп, ишəылымшо аҳəгьы шəадицалом. Абриаҟароуп, уаҳа шəеиҵаҳархом, аурок шəшаалгалак еиԥш, шəдəылҵуеит, ашҭаҷы ҳаиқəшəоит...

– Ашколхəыҷқəа зегьы жəгоу, мамзаргьы?.. – дҵааит арҵаԝы.

– Мамоу, аиҳабыра классқəа рҷы итəоу роуп иаагауа, наиаҭеикит уи адиректор. Нас иажəа ахəыҷқəа рахь инаирхеит: – Иихəаз шəаҳаит, аҵəҵəа шааҟалалак еиԥшҵəҟьа, шəырҵаԝы шəаԥхьа днаргыланы, аконтора аԥхьа шəнеиуеит, уантəи ҳазегь ҳҷеибаркны ҳаиццоит.

– Еилкаауп, – иҳəеит арҵаԝы.

Иааиз ндəылҵны ицеит...

Аҵəҵəа аныҟала ашьҭахь, ишырҳəаз еиԥш, аиҳабыра классқəа рҷы итəаз ашколхəыҷқəа рырҵаԝцəа рыцны ашҭа инҭытцын, абжьбатəи абригадахь игаз амԝа ианыланы рҷыԝархеит.

Аплантациа ахьыҟаз ианԝеи, аколнхацəа рахьтəгьы иааишаз ааихьан.

Аколнхара ахантəаԝы, агроном уҳəа араҟа ирылагьежьуа ирылан, арҵаԝцəа ракəзаргьы, рышколхəыҷқəа ирыдгыла-

ны аус руан. Рыҽԥхьарҵәа ацитрус шьапқәа рҭаҳәҳәара иаҿын.

Излахырҟьоз ашкәакәа анынҵәа, апҟыз хәҵәқәа рыла иҭаркуан, аҭырас еилаҵәыԥсы рхы иахьадырхәозгьы убарын, аха уи азхара абаҟахыз...

Алҩа ахьшәашәара ннакылоит ҳәа иԥхьаҙан азы, амцақәа еиқәуҵар акәын. Убри аҟнытә ахәыҷқәа, Миха изларыдиҵаз ала, агәаҩахь ицаны амахә-чымахәқәа, аҩарҵәқәа еидкыланы иааргон, ақыдбажәқәа ирыҵазгьы убарын. Ичыгә-чыгәҙа иналак-аалакны ишьҭарҵон.

Аҵыхәтәаны амҿы аазгаз ибжьы нарыҟәиргеит Миха:

– Ахахьы иҩаганы икашәыжь, ахахьы. Ашьха аҿынтә ауп аԥша хьшәашәа злаауа, амҩа шәаҳатәуп...

Ашколхәыҷқәа гәыд-гәыдла иааргоз амҿы ацитрус шьапқәа рыбжьара ишьҭарҵон...

– Амца рыншыр, ирԥырхагаҙами? – дҵааит адиректор, аҩарҵәқәа рыхқәа еиҿакны асԥычка амца аркуа.

– Маҷк агәҭахьы инахазар цәгьамызт уи узҿу... – инаиҿеикит Миха.

Аҷкарапат ала агәҭахьы инаирҳәазеит, амцагьы хәыҷ-хәыҷы иааибакит.

Ҭабыргны, амш ахәларахь еихацыԥхьаҙа, еиҳа-еиҳа ихьшәашәарахон, аҷыхь иаҿаз ала, иҵаауеит уҳәаратәы иҟан.

Аколнхацәеи ашколхәыҷқәеи рыдҵа нагҙаны ианцоз аплантациа ахахьы ауразоуроу амцақәа хәытҷьаны инықәлашон, алҩаҵәқәа хәхәаҙа ана-ара ажәҩан иналалеит.

Ҭырбеи убри ауха аҩныҟа дымхынҳәҙеит, даанҿасит иуацәақәак рҿы.

Ҭырбеи иаб иашьа (иаби уии аҩеиҳәшьцәа ирхылҵыз ракәын) иҿы данҩеи ишеилашәшәрыз еилашәшәхьан. Агәашә аартны ашҭа данынҵала, аԥхә нымҩақәа дрыҵаланы аҙәы иаԥхьа дниасын, аказармахь ихы рханы иҿынеихеит.

– Оора! – ибжьы наиргеит иара.

– Ҳаи, уарбану? – уи даанымгылакәа дышцац дцон, иеидара ғәғәамзи, даанҿасуа дыҟамызт.

– Сара соуп, – иҳәеит, азныказы дҷыцҙагьы дааҵгылеит.

– Ҟоҳ, Ҭырбеи уоума… Ашныҟа улеи, арахә рхәы нарыҵаны саахынҳәуеит уажәы.

Ҭырбеигьы уи ибжьала дидырит, аԥшәма иԥа еиҳабы Мышьа иакәын.

Амʒырха агәҵатцәҟьа амҵәыжәшақәа хьашьшьы аԥсатцла игылаз днытцсын, шбаны еихагылаз аҕәтәы кәасқьа днатцагылеит. Иармарахьала, ишагаз амардуан даҽамлакәа, хаха дназыдгылаз ашә аҽыгә-ҽыгәҳәа днасит.

Ацараҳәа ашә анаат, уахь днышнашылеит.

Дхахаʒа ашәхымс аҽаԥхьатцәҟьа дааиԥылит Ҷыгә, аԥшәма иԥҳа агәабжьанытә.

– Ҭырбеи дааит!.. – лҳәан, абгьааҳәа лҽынеигәыдлыршәлеит лара.

Ауаԥьаҟ иакәшаны итәаз аҵаацәа адруҳәа ишеихатгылеит. Аха зегь раԥхьаʒагьы иара иахьлҽыналхеит анду Макрына. Маҷк аҟарагьы лшьамхқәа аабрын, дкаҳарцгьы ацык аалыгхеит.

– Ашырҳәа бшатцымҟьар ҟалатцәҟьомызт цабыргны, уа днеихуеитеи, ҭынч баатәар… – иааиз асас иахь дыԥшуа даацәажәеит Ҟазылбақь.

Уаҳа дышзеиҵамцуаз анылба, лҵып аҽы даагылан: – Уааишь, нан, уааишь… – лҳәеит лнапы ыргьежьуа анду.

Ҭырбеи аԥхьа уи аԥсшәа налеиҳәеит, нас – егьырҵгьы.

Илеибартәақәеит.

– Уанду дукәахшоуп, хылтыҽ, – изқәа лнапы нкыдылшьылан, ихгьы днагәʒит.

Анду Макрына лықәра акырʒа инаʒахьан, аха цқьатцәҟьагьы ишьақәыргыланы ирымамызт, уи шаҟа лхытцуаз. Шьоукышьоукы шәкы дреиҳауп рҳәон, ҽашьоукых, уи ааԥырганы зынʒа даҽеак нышьақәдыргылон. Ас уҳәа, анс уҳәа, анду Макрына ақәра рацәа шлымаз шашьомызт…

«Шаҟа бхытцуазеи, нанду?» – ҳәа улазҵаар, – «Лыхны ашҵа аначальник даныршьыз, – ус ауп, уи лара ишылдыруа, иахуҳәаарангьы иҟоузеи, – асас-ацәас еилсырго сыҟан, сҵыԥхахахьан», – ҳәа уалҳәауан. Уи лхы-лҽы акҧырсҵақәа анҕгала, лԥынҵа ааизыхәхәаны, ллакытцақәа ытцшәытаа иҵаханы, атцеиԥь цаула аʒы шҭубааua еиԥш ирҵубааuан

лыблақәа, аха ирыгмызт, арахәыц агәыр-ʒа аҵа инаҵданы лымаҭәа-лѡыҭәа лʒахуан, иқәлыршәуан…

Зныкыршәа Ҭырбеи дыниазҵааит:

– Уан дышпаҟоу, нан?..

– Уажә хар лымам, ааԥын ауп уи еиҳарак лхьаақәа анҵысуа…

– Ааи, сара анышәахә, хаԥсыраҵәҟьа лхылымгахьеи… Рҭыԥ кшароуп шәаб абас даашәыхганы дызгаз…

– Ҷашәа анцәа иримҭааит… – уи иналыцлырԓзит Какашьагьы.

Ҟазылбақь ҷиҭуамызт, инапқәа нарҳәы-аарҳәуа, илаԥш кыдырхалашәа ауаԥьаҟаҷ иблуза аҟәырԓатәқәа дырзыԥшуан.

– Ее, нан, Расҭа, саҳәшьа хазынахә ду лыц икылакны илааʒаз, ԥшʒала ухәыҷқәеи уареи анцәа шәеиқәиршәароуп…

Ҟазылбақь иаахаҟәҟәалаз илаԓырʒқәа ҵәахуа, инапы ицлымҳәа иаҵыргәашәа, ҷыцха дыԥшуа днатәеит.

Иҟалаз уи ауп, Расҭа дахыганы дахьыҟаз аҭыԥ аҷынтә дыԥсит ҳәа ашәҟәы аусҳәарҭаҷы ианроу, Ҟазылбақь ирҭеит. Аҭаацәа ирцәырҵәахит, убри адагьы рхьаақәа рацәоуп, даҽеакы зырзацаҳҵарызеи ҳәа иԥхьаʒаны.

Ахәыҷқәа ршьапы иқәгылаанʒа ицәыррымгеит арыцҳара иҟалаз.

Уажәы иахьтәазгьы, Ҟазылбақь ида аʒәгьы издыруамызт. Уи ѡаԥхьа ахәхәаҳәа даақәыԥсычҳан, Ҭырбеи лаԥшыла дааимидеит.

Аиҳабыратә ҵара далганы аусура далагаанʒа ицәыҵәаххоз амаʒа хьааны инеиҷаҵәазшәа, илахь неиқәиҵеит. Пыҵраамҭакгьы залымла иҵахаз иаб игәалашәара иазыркырц рҵахызшәа, ҷымҭʒакәа еиқәышьшьы итәан.

Рҭынчра ааилеигеит ашә иаахыҵыз Мышьа. Уи иҷи-инапи ʒәʒәаны, ихылпа кәаҟьа ишьамхы инықәҵаны, иҵыԥ аалхны днатәеит.

– Шәангәхьаазгалак ашырҳәа сҷыласхалон, аха уажә схала ԥьара снеиуа сауҟаху… – лнапала луаҭәақәа аалшьышьын, инацылтеит, – сдақәа еилыԥсааула цәгьала сыҟоуп, сыжәтә-

баѡ ахыҵәҟьа ахьаларсу ауп сҳәаратәы акы иакит, изакәу сыздырам…

– Ее, нан, ббаашәт бара бакәым, саргьы сыбѡақәа ҭхәаауа исыхьуеит, – иҳәеит Ҟазылбақь, ишидырлац еиԥш, иқьышәгьы ачча аақәыххит.

Уи ииҳәаз лмырҳаҙакәа, лажәа налыгҙон Макрына:

– Аҙәы слабжьирҟьап ҳәа уҟоу… Ҩыла акәзаргьы, сыжәга сҳәеит, аха гәаԥхарҭахәыс анцәа иримҭеит, ирыхьыз сыздырам, – даашшит лара.

– Аҽы бақәтәауа егьиуа быҟахзар… – даахәмарт Мышьа.

– Шәбаашәт, уа шәлагара митәык ибыргәымызт, аха… – лҳәан, лнапы лқьышә инадкылашәа днализыԥшит Какашьа.

– Аиеи, сдердха срылахар ҳәа шәшәозаап.

– Ибылшом ҳҳәеит, ауаѡы ианилымшогьы идыруазар ауми… – инышьақәирҵәҵәеит ѡаԥхьа лыҷкәын.

– Агәы уҳәеит ҳәа… Амшын ихыланы аҭәа рхны еиқәнаҵоит, – инараҭалкит лара.

– Жәаха зны, слеип ҳәа сҿырхианы сыштәаз, сыца акы ааҭалан, сырхамчамуа срыманы ишыкәыз, иаахәлеит, – лымҳаԥ абысҵа иатҵьуа дахьгылаз дцәажәон Какашьа, – Ҿенак иахыԥауа, шәымш иахыԥауеит ҳәа, уи нахысгьы уаҳа сҿысзеиԥшымтәит…

Аԥьаԥьа ожәшьҭа исазар исеит анаалгәахә, агәҙа налҭан, еилырхуа ашәымҭаказы иааилалырбеит.

– Амандаринаҭраҽы ашколхәыҷқәагьы ааргама, мшәан, ацхырааразы? – дҵааит зныкыршәа Ҟазылбақь.

– Аиеи…

– Иҟалазеи зырҳәаз?..

– Ҕәҕәала итҵаарц иҟазаап, уаха. Ацитрус шьапқәа ҭактәуп, рҳәеит.

– Иалырдыраазеишь, атҵаа ҕәҕәа ҟало, иҟамло? Дарбан анцәа иҽынтә илыбааз уажә убра? – лажәа нарылалаҵеит анду.

– Нанду, амш зеиԥшрахо еилызкааua ыҟазаап, урҭ адырра ҟарҵеит.

– Ух, еилыркааараҳа. Абас анцәамусхәқәа ирылацәажәоит азоуми даара ибзианы изыҟоу.

Ҟазылбақь ԝаԥхьа ачча иқьышә иаақәыххын, иԥатԥа ԥшьқәа ирытԥраʒааны аҽааирхеит:

– Нан, уи иазку еилызкааyа ауаа ыҟоуп... Бара ибазҭцаар акәымзи, агха ҟарҭеит, – даахәмарит аҭыхәтәаны.

– Сара исазҭцааны исарҳәозеи, аха анцәа имеиканыр ами, нан, ҳазшаз дзаҭәуп, мыч змоу ахьышьашә аҳ ду илԥхаигәыԥха ҳамазароупеи!..

Ҟазылбақь иан ллакҵа дынҵаԥшын, илҳәаз акгьы ахымҳәаакәа Ҭырбеи днаиазҭааит:

– Нас, иҵашәкма амандарина шьапқәа, иахьʒоу аш ирымаз? Имаҷуп ҳәа рҳәауа саҳауан.

– Ҭыраси ԥҟыз хәҭәи, рхы иадмырхәаз ҳәа крыҟоума, аха зегь акоуп иахьымʒеит... Инхаз алԝақ рылазырчыша амцақәа «рылаҳаргылеит».

– Амцақәа уҳәама? – омашәа ибаны днарзыԥшит андугьы.

– Ҕәгәала ианҭаауа, ацитрус алԝа иахьчозаап, мамзар иззыҟарҭоз...

– Амш бааԥсхар алԝа кралшо иҟахума?.. – лажәа налыгʒон анду, – иаармыʒбауа ҳәа акыҟам, анцәа зылԥха ҳаура...

– Аԝны шықәсык ҳаргьы иҟаҳҭахьеит, ибхашҭма, нанду? – иҳәеит Шьаликәа, зхы еимҽаԥаʒа алаба иикыз иҽенақәырҕәгәашәа, лара лахь дыԥшуа.

– Крыздыруоу, нан, ҳхаан иаабахьазма... Аҽатәқәа иага ҟарҭоит, уи улаԥшгьы ахьʒом, ухгьы иузҭагʒом...

– Аиаша лҳәеит, – иналыцирҕзит Ҭырбеи длызгәду-хәмаршәа.

– Шәарҭ аԥьабаа шәыдмырбар ҟамлаʒози, рхи-рымчи еиқәымхо иҟалама ԥьбит, ҳколнхацәа, – лҳәеит Макрына лқьышәқәа еиқәырԥшʒо, лшьал касы дԝаханы лыжәԝахыр инықәылҭеит.

– Иҟада, нан, аколнхараҽы аиҳабацәа ажәит, аҷкәынцәа ракәзар, иналҭ-аалҭит, аррахьгьы иргазгьы аумаҷху, – дцәажәон Ҟазылбақь, – аамҭа бааԥсы ҳҭагылоуп... Ашколхәыҷқәа ацхыраара ахьрырҭауа цәгьоума, сеидру, анхашьа-анҭышьа днарҭоит, адгьыл иазааигәанатәуеит...

– Уи цәгьоуп аусҳәах, рҭатәқәа нымхашеи...

– Ее, сан, ббаашәт, хьаақәас ибымақәоузеишь?..

Уи ииҳәаз аалыважьны Ҭырбеи дыниазҵааит:

– Уанбалгои, нан, акласс, акыр угушь макьана?

– Сынтәа салгоит, нанду.

– Иааигәахеитеи, иагумыжьлан, нан, ашәҟәы укызароуп уахи-ҽени.

– Сан, рҵаѡыс биаҳҵап сгәахәуеит.

Иааибарччеит итәаҟәаз.

– Ных, уара еснагь абас алаф уҳәоит...

Какашьа ачуан аакнылхын иныҽҳәаргыланы, абысҵа ахәара дналагеит. Амҳап аҽҽала еиқәырѡызаа, инахарапаны, лаԥхьа аӡы зҵаны асаан игылаз инӡаашьуа абысҵа анҵара дналагеит. Аӡҕабцәа ацәашьырҵәеиԥш абысҵаҽҽахраҟәа зныз ачанахҟәа алѡаҵә рхылззо инаганы акатаҳәа астол иқәдыргылон... Ашьҭахь, аиҳаби аиҵби еизыԥшуа рнапҟәа аарыӡәӡәан, еикәша астол инахатәеит.

Заҵәык аԥшәмаԥҳәыси уи лыԥҳа еиҵбы Тикәеи тәаӡамызт, ирхагьежьуа рымаҵ руан.

Аԥшәма идҵала ажьырӡы иааргаз аирыӡҟәа ирҵаҭәаны раԥхьа иныкәдыргылеит.

«Анцәа улыԥха ҳаҵ» ҳәа рхәы рнапы надыркит, аԥшәма бжа дчахьан еиԥш аан, аҵәца ажьырӡы нҵаҭәаны, даҵашьшьы ижәны даацәажәеит:

– Агьама бзиахеит сынтәа. Анкьа зны Гәдоуҵа лумааҵк рҵиуан, иааугәаланаршәо иҟоуп, ицаҳәцаҳәуа, аҽыԥҳәа уԥынҵа иҭасуеит.

– Ҳасас ҷкәын ѡык изхтызаргьы амуаз... – лҳәеит Какашьа ахәша аҵажжы акәырма зныз адырган астол иқәыргылауа.

– Иабарҵаху ахәыҷқәа аѡы? – иналҽаирхьит Ҡазылбақь.

– Шаҟа ҳгаӡаз, сукәыхшоуп, изеиҕьуп, дарцәоит ҳәа ахәыҷы иқьышә иныкәаҳкыхуан... Ыы, нан, шәара шәгәы бзиа, шәхы бзиа, иара ажәра шәгәампҳо анцәа шәҟаиҵааит.

– Ибуазеи, нанду, усҵәҟьа бҳақәымшәиндаз, – даахәмарит Мышьа.

– Иузеиҕьу ԥьушьома, ани уаҵашьшьы ианужәуа...

– Ее, изакәызеи иара, ак аамжәӡакәа, ҳхәаԥьацәоума ҳара?

– Ижәааит, дад, аҩы ихшыҩи, иуаҩреи, иламыси бжьнамхуа… – иҳәеит Ҟазылбақь ихәгьы ааԥҽны иҽы инҭеиҵеит. Ҩаԥхьа ажьырҙы днахан, иԥаҵақәа ааԥхьеишьшьааит.

Шьаликәа ихаҽы аразра аныԥшуа даацәажәеит:

– Ишԥеижәыз зны Ҭырбеи, Цәшы Маҳмед иԥха еиҳабы данырго?

– «Залпом» акәу? – дааҽхырҵааит Мышьа.

– Аиеи, ԥшьаҵәацак ааидкыланы имжәи, уара усҟан, сыла исырбеит, сҽы исырбеит, аха иуазма?.. – уаҳа иажәа иацымҵакәа даагылеит Ҟазылбақь.

Ҭырбеи акәкәыҳәа ихәы дамхо дыштәаз даагылан, иабиашьа днеиҽаԥшит, иԥхеишьазар акәхап усҟан ихьыз, ихы ларҟәшәа даатәеит.

– Шәиҟәаҵишь, шәбаашәт, дышәмырԥхашьан… – лҳәеит Какашьа астол акьыԥшь аҽы дахьгылаз, аҵәацақәа ахьҭацәыз аҙқәа нарҭалҭәеит, – ухәы ааԥҽны крыфа, нан, акгьы уфаҙомеи… – иҟәаҟәа аалшьышьын, – нан дукәыхшоуп, – лҳәеит аҵыхәтәаны.

– Аҵәца сышәҭи, нан, ҳхәыҷы сиқәныҳәашт. – Тикәа аҵәца рҭәны ланду иналыдылгалеит…

– Ари жьырҙуп, нанду, аныҳәаҽа бкышоу? – иҳәеит Мышьа.

– Мамоу, иара ҩызар, изжәра сыҟан. Аиуа алами иахьцалак… Анцәа уиныҳәааит, нан Ҭырбеи, уԥсынҵры духааит. Уаб ихшыҩ еилфаҷа иҟан, аҵараҽгьы дхәыдаҙамызт, аха изуҭахи акагьы зқәашьмыз иакәымзи… Уи игхаз бзиараны уара иуцлаайт, – иаахлыркәшеит лажәа, лаҵәацагьы днаҽыхәан наҟ иныкәлыргылеит.

– Амҽы шәымоу, уара? – дҵаайт Ҟазылбақь.

– Мҽыс иҳамоу ҳәа акгьы ыҟам, лқәак ҳамхы аҵыхәахь иҭагылоуп, ихаҳҵәарцоуп.

– Анҭ шәгәылацәа маҷк иаашәмыцхраақәои?

– Ианахашәало, аамҭа анрымоу иаакыдгылоит, ацхыраарагьы анҳарҭауа ыҟоуп.

– Шәаб дара рзы дыбзиан, дрызҽлымҳан, рынхара-рынҵыраҽы хеиҕьашьа ҟаиҵомызт. Сабашәҭаху ҳәа дрыд-гылан.

– Иара ила рыԥсы ҭамзи, уажә зегь рхашҭқәеит акәымзар, – лажәа набжьалгалеит Какашьагьы.

– Џьамфер ибзазашьоузеи? – ѡаԥхьа дыниазҵааит Ҟазылбақь.

– Ибаргәузеи! Ҭаца дааиган, егьин... Анцәа ишиҳәара дыҟоуп.

– Жәаха агантә сшаауаз иѡны снымѡахыҵын, али-ԥси рыбжьара схәы дырмазеит, аҭаца бзиаҙа диднагалазаап Џьамфер, – Ҟазылбақь иҙгабцәа днарзыԥшит. Иажәа хшыѡзышьҭра арҵарц шиҭахыз илакҭа ианыԥшуа ѡаԥхьа днагеит, – зык сыбҭандаз, баба, сҳәан, сажәа цәырзгаз аҟарагьы ахмырҵкәа аҵәцала аҙы ачанах ианырғыла иаасылҵеит, ианызжә аҙашәа быԥсынҵры духааит ҳәа сналықәныҳәеит... Изхысҳәааua, данцоз лышьҭахь смеиархаҙакәа, ашьшьыҳәа дындәылҵит.

– Аа҂арами, нан, уи зызҳәоу, анцәа днеигӡааит... – лгәы иаахәаны нақәҷылҭит Макрына лыԛкәын иҟнытә ажәабжь илаҳаз.

– Ҟазылбақь ачкәынцәа рахь ихы наирхан, уи уажәы ииҳәараны иҟаз маԛк адамхаргьы, дара ишрызкхоз надырдырны ҷааиҭит:

– Ухәы ныкәкшаны иузҭауа аҙәы дуднагалар ауми ашәаркра зыхьҙыҵәҟьоу.

– Ауаѡы разҟыла анцәа деиқәиршәозароуп... – даацәажәеит Какашьагьы, ҭаца ҷаасҭак дсыднамгаландаз анаԓьалбеит ҳәа лцәа даатҙыҙааны. Ачкәынцәеи аҙгабцәеи инеиҷаԥшы-ааиҷаԥшит, аха аҙәгьы акәҷиҭуамызт, иҙырѡуан итәаны.

– Џьамфер анхара злоу уаѡуп, ацгәы аԥа аҳәынаԥ акуеит ҳәа иԛкәынцәагьы круцәоуп, сара излазбаз ала.

– Ииашоуп, урҭ рзы иакәым ак уҳәар, анцәагьы гәыбган уиҭап, – днақәшаҳаҭхеит Ҭырбеигьы.

– Зегь реиҳа сылаԥш иҵашәаз, рашҭаҷы уардынк гылан ахьыҵәҵәеиԥш, уажәы-уашьҭан инықәпраан ицап уҳәарын. Араԛцәа ааны ҳуардынқәа анаҳзыҟарҵозгьы, уи аѡыза уардын ԓьаргьы исымбацызт.

– Иахьа хәлааҙа ҷыгә-ҷыгәҳәа акы иаҿызароуп, тәамԝахә рымаҙам, – инацԥеит ԝаԥхьа Ҭырбеи.

– Аԥараҿы ишԥаҟоу, аԥараҿы? – дԥааит анду Макрына.

– Аԥараҿы ишԥаҟаху?.. – уаҳа ацымԥакәа иҿееаникылт Ҟазылбақь, уи ҳара иабаҳҭаху иҳәарашәа.

– Отлично ҳәа аԥара рԥоит, нанду, – даахәмарт Мышьа.

– Ус акәхап, ус акәхап... – лҳәан лхы аалырԥысит анду.

– Зеилагара уадаԝу аусҟәа ыҟоуп ҭабыргны, аха ауаԝы аҭахра имазар, илымшара ҳәа иҟоузеи. Ладеи ԝадеи иатәу цәгьала исцәымгуп. Аԥарахьы иҟамкәа, аусурахьгьы иҟамкәа зхы бжьызхуа сызидгылом аиашазы, – аԥыхәтәаны дхәыцхәыцшәа инацԥеит:

– Ани Џьамфер игәыла ацәантызшәа иҟоу, жәаха сшыччоз сишьит.

– Дызусҭада уи зыҙбахә умоу?

– Мамаҭла...

– Аа, уи «абзиаҙа» иами.

– Аԥьармыкьа салаланы сышнеиуаз, – дцәажәон Ҟазылбақь, – ахшхырԥәы, ацха уҳәа ахьырԥиуаз снадгылт. Сара сибаҙомызт. «Ацха хорош, ацха хорош» ҳәа ибжьы ихацала дҟаахуеит... Иаԥхьа иқәгылаз абанкақәа руакы инацәа нҭишьын, ани ииҳәац наиҳәахын инеиҿиҳәеит. Агьама шыбзиоу димырбои бзамыҟә...

Аҟырҟырҳәа иааибарччеит зегьы.

– Сара ашьаҟа сыҽлавакшәа сыниазҭааит «Абри ацха асараԥь ишалҭыз иҟоу, мамзаргьы, иаиуам акралоу, хәшәык азы исҭахын» – ҳәа. Ҭабыргны, хәшәык азы исҭахыҭәҟьан, аҷкәынцәа ирдыруеит.

«Иуҳәауа хаҵа цәажәарам», – иҳәеит дзыԥраԥшьҙа, дкамкамуа, ихылпа ԥраал ду ихаҵа дахьгылаз. Сирԥхашьарц иҵахыми, аҽадҳәыс... «Сахьубо сааихьеит, аха ахаҵа иԥаҵақәа иҿарбаба абас ацха иҵиуа ахаангьы исымбацызт!» – инаиаҭаскит убра.

– Иаҳҳәеит ҳәа, ас убахьоу, нан... – инаиаҽԥнылҳәеит Макрына, – шәуардынқәа ахьеивахаз сыздырам, мамзар, уи уаԝы хазынак иуопеи, иԥсшәа ҳәара мацарагьы зыԥсоузеи?..

– Аԥсшәа зҳәауа зегь бзиандаз, нан… Ацха иҭиуеит, ацхашәа иҿырхааны дыќоуп, аха арра ихы ацәыԥхьеикуеит, ицқьам аусқәа инапы рылакуп.

– Ус убахьоу? – даашанхашәа лыҷкәын днеизыԥшит Макрына, – иара ус дыќазамызтеи, иқәшәазеи, ихәылеикааит.

– Исцәымгуп ауаҩы иааиоуа ахәыҷы инапы иантцаны ауаа ирымтцакны дышгылоу збар… Нас ак имҭиир, акы имхәҳар аушам, аха хык амазароуми убрыгьы… Ацха рыдыркылоит ахархәаратә кооперациа ҳәа изышьҭоу аҿы, уаќа ириҭар иауеи?.. Капеик схашәалоит ҳәа амш ќьаќьа дуззга, амра ихы иақәшуа абазар аҿы дгылоуп. Арахь иҭатын ҿабааны ацара иаҿуп…

Ус акраамҭа еицәажәон… Астол иахатәақәаз ҩагылан, рнапқәа зык нарықәтәаны рќәардәқәа инарыханы амца иакәша инатәеит ҩаԥхьа. Ахатцгылацәа ныкҿаќәыќәшәа акы инацҳаит.

– Мышьа, уатцәы ашьыжь азлагараҿынза улабжьысроуп, ари амш шыќоу ала, мыҷ хәыҷыкгьы хтәуп, – дцәажәон уатцәтәи амш азы аб, ҭатынк ааҭиган азигара бгьыц иныларҳәаны, амца наиркын, апақ-апақ ҳәа ахара дналагеит.

– Сабирраагьы, алагатә рызгылазаап, уцаны уќалозар сухоумыршҭын ҳәа ибжьы насықәиргеит, игәашә сылсны санҩеиуаз…

– Сабир ануҳәа, зны исеиҳәаз ажәабжьк аасгәалашәеит, – аҭатынлҩа иҿырббы дналагеит Ќазылбақь, – ҿенак зны Џьамҿеыгра ԥсрак аҿынтә сшаауаз, амҩа сахьангылаз втобуск леиуан, аанҿасырҭаҿы ианаангыла, снеины сынҭалеит, иҳәеит. Уи убас иҭәызаарын, ашьапыргыларҭатцәкьа уаҩы иоуамызт. Сабир гәықәха инапы ихьуазаарын, еиқәыҿаҳәа игәыдкыла, ихылпарч ақәа ғаҕаза, иуапа дҭашьшьы, зеидарақәа зыхьнырҳаланы итәаз аҳәса дрылагылоуп.

– Џьанҳәат мцахәмыцәагьы уа дтәазаап. Дәрыԥшь иҭынхацәақәак дырҭаазаарын, аҩныќа дцон. «Иахьзеи, уара, унапы?» – мыцхәы дизхьаауашәа дыниазҵааит уи Сабир. «Ҳәашьҳак алцын, цәгьала саргәаќит», – иҿерыцҳатәзаны аҭак наииҭеит егьи.

«Сынтәа ҽадаԥсра гәаражьуп, амарԥьа, џьара ак умыхьааит, ухы гәаҭа», – иҳәеит Џьанҳәаҭ, зынӡаскгьы алаф ихы аиԥшымтәӡакәа, даара иҽеырҟасаны.

Иӡырԝуазгьы иааԥьаршьеит урҭ еибырҳәаз алаф. Пыфчыф дырган, шьоукгьы нцәыҵаччеит.

– Ииҳәазеи, нас иара? – дҵааит дԥышәырччо Какашьа.

– Ииҳәауаз? Дшьаҳаиҵхазшәа дгыланы дизыԥшуан, ани алафҳәаԝы ацәгьакы уажә дибазма, иухыччо урылачча ҳәа аҽеыгә-ҽеыгәҳәа дыччеит Сабир аҵыхәтәаны.

– Иеиҳәоз автобус аҿы, аиаша ҟаиҵеит, – днакәшаҳаҭхеит Мышьагьы.

– Аха ашьҭахь Сабиргьы уи ацкы изыҟаиҵеит. Џьанҳәаҭ аԝбатәи иԥҳәыс данааига ашьҭахьоуп, иабхәараа иԥхьан, иԝызцәа аашьҭыхны дцеит, Сабиргьы урҭ дрыцзаарын, иахьлеиз, нас ҳаԥсуара ижәдыруа ауп, агәыла-азла надгаланы рхәы ҟарҵеит, ихәмарт-иччеит, аҵхгьы акыр иргеит... Инышьҭала-аашьҭалеит. Агәылара ицазгьы аҙәы-ԝыԥьа ыҟан, ҳәарада. Ашьыжь иԝагылан, инҭыҵ-ааҭыҵны, алаф еибыҳәауа амӡырха иқәгылан асасцәа гәықәхақәа.

Убри аамҭазы, Калодиа ҳәа Џьанҳәаҭ иабхәа игәылаԥҳәыск аҟыз, акәата, аҳәарақәа уҳәа лаԥцаны агәарбжьара дыбжьаланы длеиуан. Маҷк дгаӡа-ҳәаӡашәа дыҟан лара, уи идыруан Сабир. Ибжьы налықәирган, абасгьы налеиҳәеит:

«Калодиа, изакәызеи бҳавсны бцоит, арахь бымԝахыҵ амаҳәгьы дбымбари, иахагьы быҟаӡамызт, бхы ҳаҭәабымшьо сеидру...»

«Уи шара дыжбахьеит», – лҳәеит лара, илкыз алаба ԥагәала аҳәарақәа ԥхьацауа.

«Арахь бара бмааит, шәара шәахь иара дымнеит дабаббауаз», – иҳәахт цасҳәа, џьара ак лирҳәарц ами...

«Дабажбахуаз? Аԥхьаншәа аказарма аҵыхәан, аҭырасраҿы...»

«Ус шԥеизыбҳәои, ҳаблааԥшыра ҳамаҳә», – иҳәеит цасҳәа аԥшәмацәа руаӡәгьы.

«Ух, маҳәыс ишәымоу ҳәа иаргьы шәаргьы шәеиҿымцааит...» – наиаҭалкит Калодиа.

– Ҳаит, аҩсҭаа дихәхааит, дабалбеи, уара?! – иҳәан аҟырҟырҳәа даачеит Мышьа.

– Агаҙара ахы иаасуа иаауа ԥьушьо? – даацәажәеит андугьы...

Аҵх акыр инеихаанҙа ицәажәауа итәан, дук хара имгакәа аиҳабацәа цаны ишьҭалеит.

Аҿар макьана аамҭа рхыргон, ихәмаруан, алаф рҳәауан. Шьаликәа агитара изаарган, акы-ҩба ашәагьы рзиҳәеит...

Ҭырбеи шьҭалара данцашаз аламҭалазы, адәы дныкәлеит, аҷҷаҳәа аҵаара иаҿын, ҭабыргны. «Ирҳәаз иашоуп», – даахәыцит иара.

Ажәҩан аҵкарахь ахаҿы ҭакәаҳа, иааихәыдхашәар, асы ауп уҳәаратәы иҟан.

Ҭырбеи адәаҿы мыцхәы иҿынмырхакәа, хыхь дыҩхалеит. Азал данынықнашыла, Шьаликәа диахьан. Лассы иҿааилыхны днышьҭалеит иаргьы.

Наҟ-ааҟ еиҿаԥшуа ииан рҩыԥьагьы. Какашьа даҿа хызак аалган, Ҭырбеи инаиқәылҵеит.

– Ахьҭа уамкааит, нан, араҟа хыхь аԥхара ацәмаҷшәа иҟоуп.

Ахыза аҵкьа ҟәашҙа, акрахмал фҩы ахышәшәауа, азхык инапала дҩаханы ихахәда иныҵеиҳәҳәеит.

– Алашара сырцәарыма, ус иаансыжьуоу?

– Мамоу, изаҳҭахузеи, ирцә, – иҳәеит иара.

Алашара нҵаан, ашә ныдыжьланы ԥшьшьала дындәылҵит Какашьа.

Ашьыжь данааԥш, ишшарыз ишахьан. Шьаликәа дахьышьҭаз акаруат ахь днаԥшын, аиарҭа еилырганы иҟан, уи заа дгыланы дцахьан.

Иара аҩада игәы ҩархашәа диан. Зныкыршәа дҩагылан, днеины аԥенџьыр аҿы акнаҳалашьҭы днахан, адәахьыҟа днаԥшит. Иҟәашкакараҙа аҧсабара сыла ихҟьан. Абаҳча анаҙараҿы аҷкәынцәа руаҙәы аԥҳә хшәаны арахә ириҵон, урҭ рхы аԥыр-ԥырҳәа иҟьауа, асы иларбылгьауа аԥҳә нымҩакәа ирхан, зны-зынлагьы инеигәҭас-ааигәҭасуан. Аказармеи аматҵурҭеи рыбжьара амҿы рхуан ҩыџьа. Руаҙәк изкәа иеихан, аха зегь акоуп дидырит, аишьцәа реиҵбаҙа Жора

иакәын. Еьи – Ҷыгә лакәын. Уи шьалла лхы-лҽы ҭаҳәҳәан, ахәархь азхык кны ашыѡ-шыѡҳәа дахон, ақыдхсаҟәақәа урҭ иԥырҟоз, акатаҳәа ҭаҟа асы илаҳауан…

Ашҭа анҭытҵ, хазы иҭакны иҟаз амандаринаҭра дналибааит Ҟазылбақь, уи ихҭарԥа ақә кәаѡзҙа иргылны, аҽацәқәа ихәда иакәыршаны, атах-атах ҳәа амахәқәа дрысны асы ирыцәжьыз рыцәаршәшәон. Уи, иаб ицәақәа неихикааит абрантәи дахьыԥшуаз. Ҭабыргны, урҭ лакҭалеи ҟазшьалеи цәгьала еиԥшын, излархәоз ала, зны-зынла изцәеилаѡашьақәозгьы ыҟан… Уи акәым, хәылбыҽхак зны ишыҟақәоу збоит ҳәа дара рахь днымѡахыҵит, иҽы аҽхарԥарҭаҽы инҽаҳәааны абарҵа данааҭашыла, Ҭырбеи иан «шәаб дааит» ҳәа ахәыҷқәа нарызҽылҭын, ашә ааимԥааны дынидыххылеит, аха иааигәа даннеи даулымдырхуаз…«Аи,дад,шәыгәнаҳа хара ирзымгааит, шәара абас шәеицәхзырҟьаз», – иҳәан дааигәыдыҳәҳәаланы лхы днагәҙит. «Ирыбрагәузеи заб дызхагылоу ахәыҷқәа!.. Аиаҭымра иага иунмырԥш ураа҂заргьы, уи дзыԥсахуа аҙәгьы дыҟаҙам, уи илаԥш, уи иажәа еснагь иуҭаххоит… Шаҟа рҳәатәы еиқәшәаны инхозеи! Зегь акака ирызкуп. Ҳара ҳакәымзар, уздыршам…» – аҳәатәхаҵара ирымаз дназхәыцит аҵыхәтәаны.

Ахьҭа ааилсын, дхынҳәны дааин, ѡаԥхьа ииарҭа днагәылаиеит. Иарма жәѡа ахьхаз ала, аҭ҂амц ахь дынкыдыԥшылан, иагьибеит убраҟа сахьа шанак! Ауаѡы дины данынкашәалак инаркны иԥсҭазаара далҵаанҙа ақәра аетап хадақәа схема ҳасабла ианны.

Убри асхема алагамҭаҽы дубон аҙҟы; маҷк уи иѡахыкны – дыҵәарышкәаҙа аҷкәын; нас – ауаѡ қәыԥш: хыхьҙа ақәцә акьышәкьышәраҽы – зуаѡыбжара иҭагылоу. Аѡбатәи азбжаҽы, ҵәѡанҵәынтә амра анҭалауа еиԥш, улаԥш иааҵашәоит зуаѡыбжара иҭысыз ауаѡы исахьа; анаѡсан – зажәымҭа инҭагылаз, илабашьа иԥышьҵыргәаны; аҵыхәтәаны – иажәҙаз ибҕа рԥьыҟәны, уаҳа злоу иԥсра убеит ҳәа ззырҳәауа иеиԥш иҟоу…

Ажәакала, иеҵәахә ѡагылан ауаѡы ишашаҙа иԥхон, нас акәапаҳәа ҷьара инҭашәеит.

Аԥсра ҟадыԥь-дназхәыцит абыржәы аиарҭаҷы дахьышьҭаз иара.

«Изакәызеи ауаҩ иԥсҭазаара? – ииуан ихаҷы азҵаара, аҭакгьы ҟаиҵон иара убраҵәҟьа, – кәтыҷырҳасымҭакгьы ыҟам. Дыҟамызт ауаҩы, дҟалеит, дҟалаҙом. Наҟ, зыбнаҟа, мышкы зны саргьы сҟалаҙом...»

Еишьылҳаҳараҙа, игазго, ҵыхәаԥҵәара змаҙамыз, иԥсҭазааратәым қәыԥшлара хлымҙаахрак ихшыҩ назцеит, уи дҙааркәкәала ҭымҭшәарак ахь дагон... Ицәа даатҙыҙааит, ахыза иқәыз акәушәа уахь дцәыҵазгалаз, насгьы уи зынҙа даҵәахырц аҭахызшәа игәы иааинаҭан, дааҳәцымцит ииарҭа дахьылаиаз.

Ҭырбеи ахәыцра бааԥсы изцәырҵыз, ҳаҕеиҭа лабҷаба иҟалаз акакәны наҟ иҷалигаларц иҭахызшәа ахыза игәышԥҵаҕара аҷынҙа дынцәыҵыҵын, ихчбабахь дѡеихеит, аха зегь акоуп ишьара дықәҙамызт, иҷееиқәырԥшьыхаашәа, дҟәызгаҙа диан...

Убри аамҭазы «ҳаи-чеи» ҳәа быжьқәак агәарԥ ахьтә иааѡит. Ҵысҕрақәакгьы ҟәындшәындуа аԥенҵьыр асаркьа рыҷенадрыԥсалеит, «ҳлаҳәит абааԥсы, ҳлашьҭы» рҳәарашәа аҷыгә-ҷыгәҳәагьы қьышәла убраҟа инасит.

Адәахьы аҭзамц икыдхәмарлоз аԥшагьы аууҳәа илымҳа иҭаѡуан. Убарҭқәа ирылаѡ иаҳауан ахәархь абжьы, уажәы-уажәы аҷееиҭанакуан, ишьҭытҵуан, илаҟәуан...

«Мап, ауаѡы наҙаҙа дыҟазаауеит. Уи ицәеижь ауп ииасуа, идоуҳа нхоит, ирхалоит аҭәицқәа, абыҕьқәа, иҟазаауеит ашәаҷы, ахаҳә аҷы, ирылалоит абиԥарақәа... Ауаѡы дыԥсҙом, дыҟазаауеит наунагҙа!..»

– Умгылаҙои, уара? – ихәыцра даалнахит абарҵа иаакәгылаз Шьаликәа ибжьы.

Ҭырбеи ажәжәаҳәа иҷааилеиҳәан, Шьаликәеи иареи еицны ҵаҟа илалбааит, рхәы мазеины астол иқәгылан, рыҷқәа ааҙәҙәаны инатәан, шьыжьхьа рфеит...

– Аԥьыкәреи азы шәышԥаҟоу, нан, сынтәа? – дҵааит зныкыршәа анду.

– Хәыҷык аҟара ҳамоуп, макьана иҳазхоит, нас, анцәа иҳаиҭо аабап.

– Аиеи, нан. Ара џьықәреиқәак шәызҽдырпит, уанцо иугар, ԥытраамҭак шәаааиланарԥшып.

– Изаҭахузеи, нанду?..

– Шьаликәа дуцхраап, егьип. Еилахақәоуп, аха аѡнынӡа улеигап...

Арраҽы ишыҟарҵо еиԥш, иҽыриаша даагылан «честь» налыҵашәа:

– Инагӡахоит, нанду, ибҳәаз.

– Ных, абаак, аԥсцәа урысымҭеит! – ашьҭахь лажәақәа Ҭырбеи иахь иналырхеит, – Уан баақәыл ҳәа лаҳәеи, нан, уанлеилак, ариабжьарак дсыхҭашәан, аѡны схы сзыѡнакуам.

– Уахык аҟара даар... иналыцлырԓзит Какашьагьы, амакәан илкыз ирбауа, – каканқәакгьы лызҭасыԥсеит, уа аџьықәреи инахасҵоит.

– Сеикәаҳәеикәаԥсы сшәышьҭыхуеит, иҵабуп.

Убри аамҭазы, Мышьа ашә ихы аакылеикын ҽааиҵит:

– Шәааи, иҟалозар, «шәыхьтәы қаруаса» мазеиуп ожәшьҭа!..

Ҭырбеи аԥсшәа раҳәаны дандәылҵ, аҽы акәадыр ақәҵаны аҽехырԥарҵаҽы игылан. Ахәырд-хәырдҳәа асы илаланы уахь рҽынархеит.

Аԥхьа Шьаликәа дынҽыжәырҵеит, Ҭырбеигьы днеин уи днеиҽехьнылеит.

– Ахы цәгьоуп, амарџьа, акы шәызнамуааит, – даахәмарит Мышьа.

– Ахы цәгьоуп, егьи ҳәа... – дагьааԥышәырччеит Ҭырбеи.

– Иаатәоумбаӡеитеи. Ани, ѡыџьа шәахьақәтәоугьы аҵаху џьушьома? Ас иубоит, аха аԥхьахәқәа ҭԥааны иаанагон.

– Ҭану?

– Уи иашагәышьан,аха иалухи акәымзар... – днақәшаҳаҵхеит Шьаликәагьы.

Аатҵәа аашьҭыхны уи инеидыркын, иҽеыхәда иныкәикит.

Ашҵа иҵытҵны агәарабжьара иныбжьалеит. Ҭырбеи иацы аус ахьиуаз амандаринақәа шыҟаз ала инеиуан, уи ианнавала, рылаԥш нарықәшәеит аколнхара ахантәаѡы Михеи агрономи. Колнхацәақәаакгьы убраҟа ирыцын. Амандаринашьапқәа рҵаҳәҳәагақәа хьыѡр-ԥыѡршәа иахьыҟаз еидкыла иҽарҳәон, шьапыцыԥхьаӡа иааҵгылауа, урҵ атҳ «шырхыргаз» гәарҵон.

– Мшыбзиақәа! Бзиа жәуит!

– Бзира жәбааит! – аҭак нариҵеит Миха, – шәабацо, уара, шәеиҿехьныланы?..

– Абри арԥыс иубо аѡнынӡа днаганы саауеит, – иҳәеит Шьаликәа, иҿы аѣамчы арбауа.

– Еиҿехьнылоз ҿашьоукын, шәарҭ ишәаҭәасымшьеит, аиашазы, – даарыхлафит урҭ Миха, – шәагьшьнаѣәмацәамзи...

– Ус иаамҭахеит, ишԥаѣауҵо, – иҳәеит Шьаликәа, акәыркәырҳәа дыччауа.

– Шьахәуп, аха... – дрызгәдушәа днарзыԥшит ѡаԥхьа Миха.

– Шаѣа градус ыѣазишь иаха? – дҵааит Шьаликәа.

– Быжьба иреиҵамызт усгьы...

– Ԥхасҭа рмоузар ҳәа ауп ишыздыруа ҳцитрус шьапқәа.

– Анцәа иԥьшьоуп, еиқәхеит. Ихтыз ракәын сзыцәшәоз еиҳаракгьы. Алѡагьы аус аузаап, шәымбои?!.

– Нас ҳԥьабаа ԥхасҭамхеит, – игәыргьара изнымкыло ҿааиҭит Ҭырбеигьы.

– Иԥхасҭамхеит, иԥхасҭамха!.. – аҭак ѣаиҵон ахантәаѡы.

– Абзиараз! – инахырхәеит иҿыжәыз аимѡалацәа...

Аҿы афақь аԥышә икылѣьо, ахы ақәыжь, амѡа иануршәланы ицон.

XXIX

Аҳабла рхаҭарнакцәа шамахамзар зегь ааихьан, аӡәызаҵәык ида. Уи дааип ҳәагьы агәыгра иман аколнхара ахантәаѡы, издыруамызт, дышзымааиуаз, дшахнагоз уск аҵыхәала...

Аколнхара ахантәаѡы, иԥсы ѡнаѣәыкшәа дѣалоу здыруада, ахышә ааиртын, ашкол иаҵгашәа инагаз амѡахь днаԥшит, рахәқәакгьы гиуа уа ианын, уаҳа аӡәгьы дибомызт.

Убри аамҭазы дааѡнашылеит Камел Дыгә-иԥа. Иҵып ылхны днатәеит убригьы.

Ауаа еиқәышьшьы иԥшын, рҿыҵбжьык уаҳауамызт, иахьатәи реизара хықәкыс иамаз ззымдыруаз, уажәы-уажәы рыхқәа неиҿаркуан, еизҵаауан... Издыруазгьы ыѣамкәа,

ахантәаҩи асҭаршыни ирарҳәахьан урҭ, дара ртәалагьы иазыԥарҵахьан.

– Уажәшьҭа ҳалагар цәгьамызт, – даацәажәеит Камел Дыгә-ипа, иблокнот ишьамхы иқәкны абгьыцқәа аарҳәуа дахьтәаз, – ҳшыԥоу ижәдыруа ауп, анхаҩы ԥшь-напык сымандаз анигәахәуа аамҭа ҳҭагылоуп...

Аколнхара ахантәаҩы уи ииҳәаз митәык игәамԥхазт, аха иҿаԥшнымтәкәа ихы нҵаарԥәылашәа ҿыцха дыԥшуан, инапы ихы инықәишьшәа аабԥаиҵан, уи инаиатәеикит:

– Имааиц ыԥоуп егьиуп, ҳамҭакы ҳааԥшып...

– Имааиц иԥада?.. – дҵааит Наазым, – зегь ыԥоу ԥьыс-шьоитеи.

– Хынтрыгә егьи уҳәа, аҙәык-ҩыԥьак агуп макьана. Ҳзырццакуазеи, аҙхыҵра ауԥалах...

– Хынтрыгә ба? – ажәа наимеидеит.

– Камел Дыгә-ипа, уи дԥалаҙом.

– Избан? – иааԥьеишьеит аколнхара ахантәаҩы.

– Иаха ахәылпаз араион аҿынтә ателефон иасит, уаҵәы Аԥәанҙа дымцар ҟалом ҳәа.

– Иԥалазеи,бзиароу? – ишааицәымҭхаз ихаҿгьы инаныԥшит ари ажәабжь иаҳаз.

– Жәлар рконтроль аҿы иҧхьазаап... – иҳәеит, митәык уи хьаас иԥамҵацәакәа.

– Гәдоуҭа акәымкәа, Аԥәа жәлар рконтроль аҿу?.. Изз-бан, иакә-кәымыз акыр ҟалама? – ибз кәырҷалкны инҭабылгьеит.

«Абзиа убар иудырп. Изакәхарызеишь, ари ирбылгьо ирымоу аҭаҭын ус акәу, мамзаргьы арҭ абзиахәқәа итәоу омак ҳаҵаргалоу... Ақыҭа агәгьы ҳаиҭадыргап сгәахәуеит заманала, изаҳҭахузеи убрыгь, аҵларкәыкә абажә ианамысуа ахы ахьуеит ҳәа... Аха уажәшьҭа хьаҵшьа ҳамам...»

Абыржәы аҭынчра ирхатәаз уаҵәшәарын аҙәгьы иқәҿиҭуамызт, ргәырҿеанҙамкәа иаарылаҩыз ажәабжь.

Игәы хыҵхыҵуа даақалеит,аҷыҷымаса еиԥш шәы-зҵаарак иркыз аколнхара ахантәаҩы. Ҭаҭын усума иҳәар, ҷьма ус ыҟазма ҳәа иҵааз дышиеиԥшхоз идыруан, иаразнак ала иҿираргамон, егьи абжьара, уаҳа ҵаашьа имамызт. Зегь

реиҳагьы иԥьеишьаз Хынтрыгə Аҟəаҟа ишиԥхьаз иара иахьизымдыруаз ауп.

«Исмазҭаауа аҽынʒа снеизар, сусҟəа ҽеим ауп. Самху, самоу? Ҭыԥх сшыбзиаз сцарауаз?..» – аʒмыжь иаго аʒы шиҽатəо еиԥш, хəыцра шəкы неиҽатəеит. Аха игəы аҟəышра имаз даалнагеит, уи иашаҭəҟьоугьы цқьа издыруамызт, баша шьоук ахыхəмаршəа иҟарҭазар ҳəагьы дназхəыцт.

Ихы аԥшнымҭакəа, абжьааԥны еиԥш, иҽырҟасаны, хрыжь-хрыжь ацəажəара дналагеит:

– Аҟəа иԥхьазар, иԥхьеит, ԥьара акы иазҭаауазар акəхап. Дҳахьʒар бзиоуп, даҳхьымʒаргьы, уи ида ҳусҟəа ҳазрыламцəажəауа ҳаҟам, ҳаизара напы аҳаркып.

– Ииашоуп, ииаша.

– Уажəрааншʒа ҳалагаргьы иамѡан.

Инеиларԥсеит аизара иалахəыз.

– Ҳашəзыʒырѡуеит, иҽеиу акрышəҳəозар. Ҳаԥшуп, – иажəа нарылеиҭеит аʒəгьы ашьҭахьҟа.

– Аѡызцəа! Иахьа абрахь шəзааҳаԥхьаз, аԥьабаа зышəҳарбаз, ҳнеицəажəаны ԥьара мѡакы ҳакəларц, акаҽы ҳшьакəгыларц ауп. Ииашоуп, дзуҫтазаалакгьы ицəуадаѡуп иҭыʒҭыԥ ааныжьны ҽаԥьара аиасра, аха араҟа ҳгəы зхьыбылуа акгьы ҳамаʒам, аѡызцəа!

– Уара угəы зхьыбло уи адагьы иҟоузеи, – даацəажəеит иварахьшəа быргк.

Ҽмырҳа ҟаҵаны иажəа неигʒон ахантəаѡы:

– Сара сгəааанагара акəʒам аус злоу, еиҳарак ауаа ирҭаху, рыхшыѡ зызцо ауп... Ҳрызхəыцып ашьха аѡыҵантə есышьыжь иныгəнысуа ашкол ахь иаауа ахəыҷқəа... Зегьы ирзеиԥшны, ицентрны иҟамларгьы иалҳхыз ауаа ирҿахарсҭоуп.

– Мамоу, хар амаʒам... Уара угəашə аԥхьа иҟалоит, егьырҭ маҷк ирцəыхаразаргьы... – ѡаԥхьа ибжьы ааиргахт ани абырг.

– Имѡам узҳəом, иаша цқьаны...

Убри аамҭазы Наазым уи илаԥш наилаирҟацан, узлажьқəоу закəызеи ҳəа ихаҽы иаанаргауа, днаизыԥшит.

Ацәажәаҩ иҿанԥшылара аҿааԥсахын, ихгьы зымҩа инаирҳәит, аха уи даузааннакылахуаз, иагьиҙбеит ргәы ырԥшааны иҳәатәы иазааигарц, – сара шәсазҵаауазар, ҳахьыӄоу ҳаҟазар еиҳагьы еиҧасшьоит «ажәытә ҭыҵҭыԥи ажәытә ҩызеи» ҳәа рымҳәои… Аха ауаа уанырхагылоу, рыматҵ анууа, ргәы иаҵахугьы уазҿлымҳазароуп.

Габрушьа дааҳәыцымцын, иажәа ахы ахьурхара узымдыруа даацәажәеит:

– Шьоукы ирзааигәаҳтәуеит ҳәа ҳашьҭоуп, шьоукы ирцәыхараҳтәуеит, исзеилкаауам, аиашазы, ҳазҿу…

– Изцәыхарахо, иззаигәахо ҳәа акәҙам ара азҵаара шыӄәгылоу, ара зынҙа даҿакуп иӄоу, – инациҵеит даҿаҙәгьы.

– Ажәакала, аҩызцәа, изҵаху ажәа раҳҵоит, ргәаанагаракәа рҳәааит, нас иаҵаххозар анапышьҭыхра иаҳҵап, акаҿы ишьақәҳаргылап. – Сара стәы иасыргаҵәҟьоит ҳәоуп, агәра гаҵәҟьаны дшыӄоу, уи аҿы гәыбжьажьаракгьы имам, ицәажәашьа ус иӄоуп, даҿакы уаҳа изакәҵом изыҙырҩуа, – аԥхьа иахцәажәарц зҵахыда? Аиҳабыра иаарышьҭызгьы ҳаҷкәынцәа роуп, ҳажәахәгьы еиҵарҳәап.

Рыцҳарас ахантәаҩ изыӄалаз аҙәгьы ҿиҵуам, инеиҿаԥшыааиҿаԥшуа итәоуп, ҿыц иааиднагалазшәа.

Аҵынчра еилаго даацәажәахуеит ахантәаҩы.

– Шәыԥхамшьан, уара, шәгәаанагаразы аҙәгьы шәишьуам… – ашкол адиректори, уи инаҩсшәа итәаз Хьымцеи Гаги илаԥш нарылаирҟацеит.

«Ишәылаԥшзеи, шәҿы аҙы ҭаҵәаны шәызтәоузеи? Ааи, Хынтрыгә ҿааҳәыра арахь анцәа иуимҵааит, реиҳа уаныстахыз, ушԥаҵабгеи…» – даахәыцит иара.

Инапы иахаз исаат днахәаԥшын ихы ааирҵысит.

«Зҿы еилгошәа иӄаз Мышьагьы дызбом, знапы ианыстаз иеимҳәоу, абжьааԥны рыбзқәа ҭҳәаны хәарҵаԥшь рымаҙам, иҿаҳәатәха игылоуп, уажәы?.. Ишәыӄәшәакканы анцәа шәысирбааит!..»

Уи ихәыцра ааиԥирҟьеит Гаг, ихылпарч ақә ргыланы, ауаа иӄарҵо ҳәа лабашьакгьы ҩызҙа икыхуп.

– Ишәасҳәозеи, ажәлар шәыххьзгеит, – уанцәажәо уажәа убас ихацуркыр, еиҳа уарԥшʒоит ҳәа иԥхьаʒаны ауп арҭ ажәақәа рыла дзалагазгьы, – уаныҩагылалак амҩа ушану агәадыҳәа лахьхьи улкылсуеит.

– Лахьхьи абыкәу, уара? – дыниазҵааит Наазым ацәажәаҩ.

– Лахьхьи, иахьалырхыз...

– Егьырҭ, ирымҩома, Гаг?

– Егьырҭ?..

– Ақыҵа ҳаблак ала иаушьақәгылаху, мрагылара, аҩада уҳәа аҳәаақәа ирыду аҳаблақәа ирыланхо аколнхацәа рзы ишԥаҟалоишь? Урҭ рзынгьы иааигәахоит ҳәа иуԥхьаʒома?

– Сара уажәы, ақыҵагә ҭыԥс иазалырхыз изламҩоу алоуп сшахцәажәо.

Ицәажәоз аколнхаҩы инаҩсан итәаз игәылаԥҳәыс, лҧы ааихыхны ажәак иалҳәап, диҧагылап ҳәа игәы иззаанамгаʒоз, лажәа налалҵеит:

– Аа, еилкаауп...

– Ҳхәыҷқәа уааиʒа ианнеих, ага школ аҧынʒа иаанхаз – версбжак ауп, уахь изымгои, уа изаансыжьхуеи, бызшәакгьы рымҵои, мамзаргьы, агәыларатәи ақыҵа школ уа иааигәоуп иахьыҟоу... Хыдара усуп шәызлацәажәо, иахьыҟоу игәҭам ҳәа иганы ақыҵа акалҭ ианшәыжьлоит жәлар рымшхә бзазара, шәзызхәыцуа сыздырам сара...

– Ахшыҩ ҳабмырҵан быххьзгеит, – ауаа дынрылаԥшыхын, рыдгыларҵа соуп игәахәын, – аԥҳәыс хшыҩ умҩахнаҟьар ҟалоит.

– Аԥҳәыс хшыҩ акәым, аха шәара шәымҩахызҟьо зынʒа даҽеакуп... – инаиаҭалкит лара. Ԥыҵрак ашьҭахьгьы инацылҵеит, – ани Кас Кас-иԥа ишәгәашә изылашәыргыло аҵәызхәа ҩык аажәлап ҳәа акәу?.. Уи усгьы изымҭода...

«Абри иахьа сусҟәа бжьихуеит, уаа ҳәа иазҳәада, иԥсгьы ибзагьы еиҵеигааит...» – игәы дынҵацәажәеит аханатәаҩы.

– Исҵахыҵәҟьам ҳусҳәарҵа уажә иахьыҟоу, иаахҵәаны иуҳәозар...

– Изуҵахымзеишь, ҵаара ԥхашьарам?.. – дҵааит Наазым, ҭынч ибжьы ҭымгацәакәа.

– Изыстахқәам зегь абраҟа иузҳәом, аха акзатцәык ҳгәалаҳаршәап. Ныҳәак аламҭалазы, ҳадәқьан аҿы меигзарахда ачашыла аарган, аколнхара ишаны ирырҭон, аатцәахыла изгозгьы убарын, сабгьы ѡбаҟа пуҭ ааихәан, саргьы схәыҷны уа сицын, ҳгәыжь иѡакәитцан, ашкол аханы амарда ҳахьыѡаҿалаз, илаҷкьан иԥыххаа ицеит, абаѡ ҷыцгьы ҳазҭымгеит, уи ухы иқәукып, саб илицәхасын, ишьапы имыхәо шықәсы наҟьак аиарҭа даман, сара машәыр сымгагәышьеит, аха сгәы ахьынеиҭаԥаз уа ианхеит.

– Ари деиқәшәоу, мамзар дызлацәажәо закәызеи, Сократ мзанра духеиршҭып, – Наазым илымҳа дынҭахәыҵхәыҵит Ҟаисар.

«Аҿада атцкыс еицәазаап аҿадара...» – иҳәеит егьи.

– Агәыжь ашәа ԥшь-шьапык утцалааит, баԥа-баԥаҳәа акруҳәошәа... – ѡаԥхьа даацәажәеит уи игәылаԥҳәыс.

– Ибцәажәашьоузеи, бара?..

– Бара, егьиҳәа, иаха уваракҿы сиамызҭгьы... Аҳәа ахы ухаргыланы, уқьышә хҷыҷза уҭәыруа ҳаатцрақәа урывтцоуп... – нас ауаа дынрылаԥшын, – нырцә-аарцә дгьылс иҟаз зегьы импытцеикын, дбылда-ҳәылдычуа дҭатәоуп, Мырзаҟан хәыҷы ара дгыланы дыҟоуп. Ҳколнхра ахантәаѡы бзиахә жәлар рҷахәы еиҭазҳәауа ҳәа иахьа абри аизараҿы дкылигеит, ижәѡа дытцакны димоуп.

– Изакәызеи, ибцәажәашьоузеи, Христна? – ауаа рышҟа ихы наирхан, – илауҳәауеи аԥҳәыс, – илацәақәа неиқәижьт.

– Мамзар скьапа хутцәара уҟан... – лҳәеит лара, лылақәа камкамуа дахьгылаз.

– Иаадыруа зегьы ххәарым... – изымычҳаит аколнхара ахантәаѡы.

– Шәаагыл зны, шәара шәыдагьы ара уаа ыҟоуп, – еиқәкуа днарабжьеит Камел Дыгә-иԥа, – ҭыгьзаа реиԥш ҳаилаларым.

– Ас ԥсышьа уаѡы ибахьоума, иҟалазеи, уара, сзыхҟьазеи, скәыкәыцыкәуа акы саҷупеи... – иҭыԥ аҿы днатәеит ацәажәара зҿазцәылхны игылаз Гаг.

Аԥҳәыс ицәырылгаз аӡы хьшәашәа рықәнаҭәазшәа, изыѡзыѡза иаартәеит аизара иалахәыз зегьы.

Ишҳазҙа иҟалаз ихы-иҽы ааирччаргьы цәгьа имбо акгьы ҟамлаҙазшәа дырԝегьых даацәажәеит аколнхара ахантәаԝы:

– Ажәа иаҳҭап ҳдиректор... Уналага ҳҭагылазаашьа уара уаҟара издыруа иҟада? Уԝагыл, уԥхамшьан. Араҟа тәым дыҟаҙам, ҳара ҳтәқәа роуп зегьы, – идиҵон, уи ахәыцқәа аԥьабаа шырбо, харантә иаауа шырацәоу уҳәа валашьа амамкәа дахцәажәап ҳәа игәы изҭаны.

Егьи уи ииҳәаз имаҳаҙозшәа, ихы иқәыжьны дтәан.

– Уара уоуп сызҽу, Иасыф Дармидон-иԥа!

Ихьҙи иаб ихьҙи еидкыланы ахаан имҳәацызт, хьыҙ шьарала акәын дышишьҭаз. Даниҭаху, ани апап иԥажә дысзаажәга ҳәа акәын ишиҳәоз.

– Иасыф Дармидон-иԥа!.. – уажәык зынҙа ирԥшқаҙаны ауп ишиҳәаз.

– Избан, мшәан, сара?..

– Избан уҳәоу?.. Ус иахәҭоуп, ашкол адиректор иакәымзар, нас дызусҭада ҿаҙә изҳәауа. «Агәам... уаниҭаху дыԥсыхәшаха укәа дҭалоит, абжьааԥны лакгьы уаԝихуам. Уара узын иԥыскҙомызт, аха уажәшьҭа сеиԥшым, сеиԥштцәкьам...» – иҿеиқәырпҵс дҙыԝҙа ахантәаԝы илакҭа дҭаԥшуан...

Егьи иблала иирбон, иҳәарц, далацәажәарц дара инеихьшьу шеишыкәсала ргәы иҭыхо, изыргәамҵуа атәы.

«Псаҭала уцәажәозар, сусс иалатцәкьоузеи ашкол аиҭагара, сара сзын зегь акакәзами? Схәыҷы дҭам, сҳас дҭам...» – игәы дынҭахәыцын, иҽы акуа иашьҭуашәа даацәажәеит:

– Ашкол ахыбра шажәыз, неихыркәа шамам зегьы ижәбоит, ҳатцгәеит, ҳатцгәеит, аха иауам. Аԥсы дузырбзахо аиҳа иаргьы уажәшьҭа узахәом. Аҽыц ргылатәуп, аҽыц ргыламзар ахьымҙгцәкьа аагоит аҿнышьыбжьон... Уи ҳара ҳаума, даҿа шьоук ахадыргылома, иҟалозаалакгьы хырԥашьа змам усуп.

– Аиеи, Иасыф Дармидон-иԥа, ахыбра ҷыц – аҭыԥ ҷыц аҽы!.. – амԝа дныкәиҵеит ахантәаԝы.

Адиректор ихы нхырнаашәа даагылт.

Убри аамҭазы Ҭырбеии иареи рылаԥшқәа неиқәшәеит, аха ашәымҭаказы инеиҟәыргеит.

Пытраамҭактәи иҷымҭра ашьҭахь, игәи-игәи еилаԥшуа дшыҡазгьы, ус ҷааиҭит:

– Иахьдыргыло аҭып – зынӡаскгьы сара сус алаӡам. Сара исҭаху иара ҟалар ауп.

– Аха иаба?.. – днеиҷаԥеит ахантәаҳы, иблақәагьы рытра инҭахынхҳәит, – иуҳәауа цқьа еилгам, Иасыф Дармидон-иԥа. Ара акәу, анахь акәу?

– Уахь иамуазар, араагьы иабаргәузеи.

– Ҳахьыҡоу ҳҷееиҷаҳкаар, хараӡа еиҕьын, абри ада уаҳа ус ҳамамшәа ҳазҷқәоу уамашәа иубартә иҡоуп... Ажәа ныбжьеигалеит Наазымгьы.

– Уара угәааанагара аадыруеит. Уара уакәым, сара сзыҵааua ҳдиректор иоуп, ԥыхьатәи ицәажәашьеи уажәы дызлацәажәауеи еиԥшым. Ихьыз сызыдруам.

– Сара еснагь ашкол ахыбра шәацхраа ҳәа акәын исҳәоз...

– Исаҳауа закәызеи, шәан лхылымсааит, – даацәажәеит ицәа дҭаҡәыршәа дахьтәаз, – агәыр иларҵеит...

– Убз иалазар акәымзи, аха иалазҵода агәыр... – ашә ахьшәа аӡә ибжьы аагеит.

– Ашкол азын ахыбра ҷыц аргылара азин анҳарҵах, аҷеадахьарҭа иаҷыганы шьаҡьасҭак аҷы иргылазар бзиан ҳәа ҳазҳәоз уара уакәӡами, уажә ааахәны укшаԥаны улаҳҷагылт, – дагьуа-дыԥсуа ихы ҳыҵирззеит Мышьа.

– Усҡан ус сгәы иаанагон, аха иахьа даҷеакала сахәаԥшуеит. Сара суаҳуп, схәыцырц азин сымоуп...

– Шьахәуп, аха ас ԥсышьа уаҳы ибахьоума, иуҳәауа ҳәаӡамкәа, ҳхәыцқәа иааӡоит ҳәа ҳухәаԥшуеит, – инаиҷаирхьит ахантәаҳгьы.

– Исзеилкааuам, Иасыф, – уи уажәраанӡа ани «ович» ҳәа дызҷыз наҡ инамыршәаны ауп дышиацәажәауа, – иацы бзык ҳалацәажәон, иахьа – даҷеакы, изыхҡьазеи?

Адиректор иҵбеит ахантәаҳы дахьынеиааиуа, иара изыҳәа иҷыҳрқәо наигәалаиршәарц, иара убри алагьы, ма абри аизараҷы диҡәицарц. Уи заманалаҵәкьа еилкааны иман, убас ҟаимҵар ада уаҳа ԥсыхәа шамамыз, аҵарбел еиԥшгьы дынилаԥс дшикуаз.

– Уи зыхҟьаз егьииз уҳәа, ани шәара ишәылхны агаҷа аҩны исыргылаз анысныхәауа унасыԥхьоит, убраҟа еибаҳҳәап… Арамаҟәа ҳәа угәы иалоугьы, аҩны азын уажәшьҭа акгьы иаԥсам, амала ҟәҟәас иҟоуҵар ҟалоит, изхашәҵо шәа ишәыԥшаап усгьы, – иҳәан, иҵыԥ аҷы днатәеит.

«Инаргеит, тәымк инеига ԥьушьома, смаҭра иҵатәаз аʒә иакәхап. Уи ада хьаа Анцәа исумҭан…» – ихәыцра ашьҭахьгьы иʒбеит, уеизгьы ҩбаҟа ажәа иеиҳәарц, – ацәажәашьа шузымдыруа умбои, ацәажәашьа.

– Исшәыргаз ауп… Уаҳа иуасҳәои уажәтәиала, – уи дааиҟәаҵын ахантәаҩы ҿаʒә иахь ихы наирхеит:

– Аклуб аиҳабы дабаҟоу, дызбаʒом…

– Ара дыҟоуп, ара… – ҷааиҵит уи иааигәарашәа итәаз аʒәы.

Днапырҟәыҷы-шьапырҟәыҷуа дҩагылеит Ҭамел, иҿерыцҳатәшәа ауаа днарылаԥшит.

– Сара исҳәагәышьозеи, ицәажәаша ауаа ыҟоупеи, аиҳабацәа ирҳәоз ҳмаҳауазыз.

– Шәара ижәдыруа ауп, Ҭамел, иҟоу шыҟоу шәҳәоит ауп, уаҳа акгьы…

– Сара зҵаарак сыман, Ҭамел иҷы, – даацәажәеит уажәраанʒа зҟытҧсыт бжьы ыҟамыз Ҟаисар, – четвертк адгьыл шаҟа карпыжә цыра ҭыҵуеишь, насгьы ианаалошь уажә акарпыжә ҟаҵаны иахьумоу?..

Иааибарччеит акәакь ахь шьоукы.

Ҭырбеи, алаф иаҭыԥым ҳәа иԥхьаʒазар акәхап, дааҳәыцымыцит дахьтәаз, иаҭахʒаҵәҟьамызт ҳәагьы игәы иаанагомызт.

– Сара акарпыжә ахьанаало аҭыԥ акәʒам сзыҵааua. Ара ҳазлацәажәо зынʒа даҿакуп, насгьы гектарк абжа еиҭабжаҷы шаҟа карпыжә цыра ҭыҵуа зыԥхьаʒахьада?

– Убри еилкааны имамзар, уара узышьҭоугьы аҭак изыҟаҵом.

– Ишԥа, аҩыза, уххьзгеит, иуҳәо иаанаго сзеилкааuам…

– Ус акәзар, исоуҳәар сҵахуп, аколнхараҷы ари акарпыжә аарыхра акәу, акультуратә усура акәу дзызку?

– Ыы, аклуб деиҳабыми... Ҳм... карпыжә хәыцык ныкаиҭазаргьы, акгьы амам, митә ҟалама сеидру?..

– Мчыбжьык ахьтә заҟантә днеиуеи аклуб ахь?

– Заҟантәы днеиуа егьи ҳәа, аԥьабаакәа иибахьоу... Дызбахьада мамзаргьы, – иҳәеит Габрушьа, уи иусуразы игәы намʒо, ихы намʒо, – мызк ҭуазар ҟалап агазеҭ ала сҭамԥшижьҭеи...

Ҭамел аҳәа ахы заахаз еиԥш, дыззаʒа дгыланы дыԥшуан, уаҳа еиҷкааз акгьы изымҳәеит.

– Иухьзеи ухәантеисантеиуа, ах ужәызшәа, – дыниқәцәкьеит уи ахантәаɷы.

Ах удыржәызшәа иҳәар, еиҳа иҵахын, аха усҭәкьагьы изыгәаҕьуамызт, иргәаар иҵахымызт аɷызцәа араҟа иахьа ирылатәаз. Деиԥхьхәыцаашәа дышгылаз, иаалыркьаны даҽаʒәы дыниазҭааит:

– Уара иҳауҳәозеи?

– Ҳм, сароу? Сара... Акымзаракгьы, Хынтрыгә дыкам егьим, ишәасҳәараны иҟоузеи?..

– Ыы, уажәа уҷыхны Хынтрыгә дахьцоз игама? – аҕьеɷ наихиргеит.

– Сажәа имгеит, аха сҭынчра игеит.

– Аа, ус акәзар утәа, – иҳәеит иакәʒамкәа, деилашәаны.

Дɷагылеит Хьымца, илабашьа неиԥышьҭыргәашәа иапхьаҟа днеихеит.

– Сара, ажәлар шәхаҵкы, ишәасҳәарц исҭаху абри ауп, иахьа ҳазлацәажәо аус, ирбылгьо иааргоижьҭеи акрааҵуеит. Ҳабацәа гаʒакәамызт, ақыҭагә ахьалырхуа рзымдыруа, аха аʒнырцәаа иахҷ̌ыцны ианца, хаз қыҭаны ианыҟала, игәҭамшәа иаабо ҳалагеит. Ҳара ҳганахь инхо роуп, аколнхара ахантәаɷы раԥхьа днаргыланы, уи аиҭагара аԥшьызгаз. Еиҳарак ҳхәыцкәа рзы иуадаɷхеит, амшқәа аныцәгьоу изымааua, насгьы иагхо рацәаɷхеит, уи адиректор заманала идыруеит, ара дтәоуп, аиашазы, ҳхаҵакәагьы иаҳцәуадаɷуп. Еизарак ыҟоуп рҳәар, машьынак уаашьҭкәыцәаа уаанагап ҳәа уҟоу. Имɷахароуп, ижәдыруеит, зынʒаскгьы шәхақәмыʒбан, ҳҭагылазаашьа шәазхәыц...

– Хьымца уажәа хьыла иԥысҟоит, – даанкыло иажәа ныбжьеигалт Наазым, – ҭаҟала амҩа бжьгазар, ҽыла шьапыла агәадыҳәа уаакылсуеит, саатбжакгьы амҩа уқәхом.

– Ҳм... ус иҟалозар, ибзиами.

– Уара, изышәҭахыми, Наазым, иҟьаҟьаҙа шҭакы ҳаннҭагылар... – иҳәеит Гаг, игәылаԥҳәыс лҽынтә иаҳақәаз дрыцқьуа дахьтәаз.

– Гаг, уара ҳаузыҙырҩхьеит, уаанҽас иҟалозар, сара ажәақәак сҳәарц сҭахуп. Ацгәы хцәаны алыгәра ихәнан ҳәа ак рҳәоит еиԥш, ииашам ҳазҽу. Агәашә иахьахәҭаз иҽарцеит ҳабацәа, иаарҳәны аҽаҵара аҭахым. Аҙәгьы иамеикуамызт, иахьалырхқәаз иатыԥны иҟазар, – инацәкьарақәа ааиҵыхны, инапсыргәыҵа инатирԥшын, инацәкьыс ирбага нацәа аақәкуа, – зегьы ирзеиԥшуп, игәҭоуп ҳәа иузыԥхьаҙару, абас шәа иақәшәазар аҭыԥ иаҳдырбаз, иҟалазеи рыцҳарас, сшәазҵаауеит...

– Амҩа ҟарҵап, ашкол маҷк ишәцәыхаразар, Гаг, алагарҭатәи акәзаргьы, ак шәыздыргылап... Ҳалацәа анаахахт иаабаз ҳҭыҙтыԥ ҳашәмырԥсахын, игәгам, иԥшҙам. Ари, шьоук ргәы ишаанаго еиԥш имариоу усым, жәашықәсала ауаа аусҳәарҭа абаҟоу ҳәа иҵаа-ԥшааауа иҟашәымҵан... Шәара шәҽы изҙом абри акәмызт, сызлацәажәарц ист ахыз иахьа. Ишыжәдыра еиԥш, шеишықәсала ҳанхамҩа еиҵахауа ииаиуеит. Ахарԥьтәқәа рацәахеит, хашәала ҳәа акгьы аиуам. Ҳуалқәа иахьагьы ԥсы злоу агәыларатәи аколнхарақәа иршәоит, культура ҟкыс ианымаало крыҟоума, исашәҳәеишь, ҳазқәынхо адгьыл? Хадара змоу ҳәа иҳамоу аҭаҭын, абар, уажәшьҭа жәашықәса ирықәуп ишахәҭоу, уаҩҵас аплан наҳамгеижьҭеи. Аҙахәа еиҵаҳатә ааганы абаҳча уаҩы иеиҭар ҟалоит, ацитрус ҳәа ҳазҽу акәзаргьы – убас. Ишԥанашәыгҙо, ашә, ахш, акәац уҳәа рыпланқәа?..

– Нас уаҳа планк наҳмыгҙаҙо ҳаҟоума ҳара? – дҵааит аколнхара ахантәаҩы деиԥхьчны дахьтәаз.

– Анагҙашьақәа иагьакуп, иагьыѽбоуп. Ақьаад жәган, ақьаад аажәгеит, иабаҟоу иара ахаҭа, суазҵаауеит, Назырбеи ухаҵкы? Ишԥанашәыгҙеи аплан акәтаҕь азы иҳақәыз ҵыԥх? Ԥарала ауми, амц сҳәауама?..

– Ҳамацра ҳакәзар, ак ҳҳәарын, аха…

– Иззеиҭамҳәааз ананамгацәа ҳзырҿыԥшрызеи, зынхамԥаҟәа ҳараку, ахашәала ду зауа аколнхараҟәа шыҟоу. Харагьы ицатәӡам уи азын. Ара ҳамԥан иааигәаны иҟоупеи ҳазҿыԥшша… Шәицәыԥхашьома сеидру ахантәаԥы, дышәмыхәозар, акы дышәԥырхагам.

– Ҳара ҳахшыԥ ҳара иҳазхартә ҳаҟоуп, агәылара ҳцаны аӡәы ҳазиазҵаахуеи?

– Убри ауп ҳара иаҳԥырхагоугьы ԥхьаҟа ҳазмышьҭуа. Ҳахьымӡгқәа рацәахеит, арахь ҳалшақәа маԥны…

Ҭакқәак нариҭошәа ҟаиҵон, аха ибгашарацәкьа иҵасны дыҟан, ихы изыкәкуамызт, атәымуаа шалатәааз, аҵыхәтәаны Наазым иеиҳәаз, уи даугаӡаҵәкьахыз, еиликаауан Хынтрыгә аҳамҭа ирҭарц Аҟәа иԥхьаны дшырымгаз, идыруан уи аҵыхәтәа шҿеимхоз, уажәы ари азҵаараҿы иқәдыргылаз азҵаарагьы ааимпыҵадырбеит. Аҟәҵроуп акызаҵәык изынхаз, аха еибгала дзыкәҵуоу? Убри ауп хьаас имоугьы уажәы… Асҭаршын иахь днаԥшын, убригьы ҿиҭуам, деиқәԥшьыхаа дтәоуп.

«Ажәа иуҭаргьы акриҳәарц дыҟоума, умбои аԥаимбар сахьа иҵаны дыштәоу… Сиазҵааргьы ари ажәлар ирусуп, ажәлар рус дара ирбааит иҳәозар акәхап, ихы нытҵга-аатҵго даауеит агызмал. Аха уи са сизхап, акы саманы идәықәлар, иаргьы дсырҳәазап, уаҳа акгьы сылымшаргьы. Лыԥхала далҵуа ҷьишьоит…»

Аколнхара ахантәаԥы ихәыцра данаалҵ, дѡагылеит Камел Дыгә-иԥа ажәа иҳәарц.

– Ажәа мыцхәы араҟа иаҭахӡам, еилкаауп зегьы, – дналагеит аколнхара апарторганизациа амаӡаныҟәгаѡ ҿыц, – аханҵаԥынҵара ҳазлахаз, акала амѡа иқәҵатәуп, иҳасабтәуп, мамзар, ҵыхәаԥҵәара аиуӡом ацәажәара. Уеизгьы-уеизгьы абра ҳнеиҭаҵыр, ҳаԥсит, ҳаӡит ҳәа аӡәгьы иҳәаӡом, ишырҳәаз еиԥш, Лыхны ашҭа еиԥш шҭакы ҳанҵагылар, бзиан ҳәарада, аха ҳазхәыцроуп даҽеакгьы. Ҳабацәа, урҭ зынӡагьы ихәыдамызт, ижәдыруеит, русҳәарҭа ахьыҟаз, иахьеизоз, русқәа-ҳәысқәа, зҳәаз еиԥш, иахьрылацәажәоз рыцәгьа-рыбзиа зыдҳәалаз,

рԥашә-рдац ахьыҟаз, уи агәыблра иамоу атәы сара сала-цәажәом... Ииашоуп, ақыҭа аҽанеиԥшаша, иахьа ҳусҳәарҭа, ҳашкол ахьыҟоу ауаа зегь ирзеиԥшны, игәҭатцәҟьаны иҟамзар ҟалоит. Аха сара ҽак шәыхшыԥ азысышьҭыр сҭахуп, ишдыру еиԥш, ҳколнхара еиҵахоу анхамԥақәа иреиуоуп. Ашкол аргыараҿы аҳәынҭқарра ҳацхраап, аха егьырҭ ахыбрақәа ҳаззыргылода?

– Камел, аус мшуп, нап аркроуп иаҭаху, – инаимидан, даацәажәеит аколнхара ахантәаԥы.

– Аус мшуп ҳәа, – иаҳқуа-иаҳшьҭуа ҳамамкәа, ҳнеины дәык ҳҽаҳзықәпсару, Назырбеи?! – ҧытрак даатгылан, нас инацитцеит, – ашкол зцәыхароу рзы иахьаҭаху, иахьанаало ихарҭәаам абжьаратәи, ма алагарҭатәи акәзаргьы, акы рызҳаргылап, араион аҿы срацәажәахьеит, иақәшаҳаҵуп... Ахбыцқәа аранҵа иааларгьы, рҷапан кашәом уи азы, ргәабзиара иазеиґьуп.

– Ргәабзиара иазеиґьуп ба? Даара хәшә бзиоуп удыруоу! – иԥынҵа дынҭацәажәеит иганахьшәа итәаз аколнхацәа руаҵәы.

Уи ииҳәаз цыфа амҭакәа, ҭынч иажәа неигҵон иара:

– Шьхарҧааи агааи еимаздо амԥагьы иазхәыцтәуп... Ҳгәы иҵхо азҵаарақәа қәнагала, убри ада изыҵбо ҽак сыздырам...

– Ҳаи, дад, уқәра уахьҵааит, ииашоуп иуҳәауа, иҳарххоижьҭеи ианбатәи аамҭоу уи амԥа ҟадыцьгьы, – инақәшаҳаҵхеит шьоукы.

– Ажәа бзиа уаҳар иумдыркәа, – инарыцирґзит урҭ Наазымгьы.

– Даара ибзианы ишәыҵбеит, ус инажәражәгааит, – инараҽԥниҳәеит ахантәаԥы.

Иара итәқәа ҳәа иипхьаҵоз ракәхап, шьоукы ихы нарыцәикын, – уара, арыԥшьыга шәырҧама?..

– Арыԥшьыга уҳәоу?.. – даацәажәеит Мышьа. Камел Дыгәипа иажәа неигҵон:

– Абри агәааанагара ииашоуп ҳәа ишәыԥхьаҵозар, абжьы аҭатәуп, аԥызцәа! Иазыразу шәнапқәа шәырԥахарц аҳәара ҟаҳҵоит.

Адруҳәа зегь рнапқәа ирԥахеит, аҳәы-ԥыцьа рҧыдарахаз...

XXX

Ашьха иқәыз асы аҳытра иалагахьан, Заԥшь хышхытцәан, алакытца ҭархынҳә, иамак-амшьҭуа иқәланы ицон, ашьҭыбжь уамыргыло. Амра шьыбжь агәы ааԥнашахьан, амхырҭақәа алԥатцә рхылзза ицәаҒәаны ишьҭан, алатцара иахьаҷызгьы убарын, «лаҟ-лаҟ» ҳәа алмԥанык хрыжь-хрыжь абыжьқәа уаҳауан.

Ашьхарԥаа зегьы еицырзеиԥшыз аҳлагара днавсын, афидатра даваланы днеиуан. Уаԥы игәы иахәаратәы иҟан уи, ҭабыргны, ишнеилырҟәшәа-ааилрыҟәшәахьазгьы, иҿеыгәҿеыгәҳа, ииатцәҳаҳараҳа улаԥш итцашәон.

«Рҭыҳәрыкьқәа цәгьоуп, аха иусуцәам узҳәом», – игәы дынҭахәыцит иара.

Уи ганкахьала игәалаҟара бзиан, избанзар, рыцәаҒәатәқәа ирылгахьан, инеиԥынкыланы алатцарагьы нап адыркхьан: реиҭаҳатәқәа ықәҳәҳә аара иаҷын... Зехьынҵьара актәқәа рыла иеиқәшәамызт,атыхтәқәа рыман,архақәа рахь адгьылқәа еиҳа имчыран,ҿазнык ицәаҒәамкәа алатцара гәаҒьуацәан. Иҟан анхамԥа змырманшәалоз егьырҭ аҭагылазаашьақәагьы, аха урҭқәа зегьы уадаԥуп ҳәа иԥхьаҳомызт. Акзатцәык изхымгоз, хьанҭарас имаз, аколнхара ахантәаԥы ҿырчмазаԥ ҟатцаны ихы ахьахигоз акәын.

Папык иԥытцра ахы бжьҟьаны ианца, мызкы ииарҭа даҒран ҳәа акы рҳәоит еиԥш, ҭыԥх ианааҒытцсуаз аферма аҷынтә дшаауаз, амԥан амшцәгьа дықәнакын, ахьҭа наилалан, убри аахысгьы «дычмазаԥуп». Ииашоуп, ичымазара ҭатцҒәык амамкәа иҟамызт,аха ас ԥсышьа уаԥы ибахьоума?..Агәыԥбара ауаа ирмоур ҟаларын, ацәгьеи абзиеи рҷеы урҭ дрымбозар, чареи ԥсхәреи иҿерыгирхом уеизгьы. Рлакҭа данҭарклак, имоуп ирхианы ажәақәа: «Џьара снеиуа сыҟахума, сара ачымазаԥ рыцҳа, аха ауаа узрылтцуам, ԥхашьароуп...»

Уажәы, аҭаҭын ус ҭысижьҭеи ишьагашьагьы ахьыҟоу уаԥы издыруам, иҿеитцәахт.

Ашықәс анҵәамҵазы уи азҵаара араиком абиуро аҽы иалацәажәараны ишыҟаз, «даачмазаԥхан», убри аахыс дгәеигәеиуа ахәшәтәырҵақәа дрыбжьоуп. Аабыкьа ҽеихәшәтәра ԥсшьарҵак ахь дцан, макьана ихабарҳәагьы ыҟам. Араион аҽы иазҵаауагьы ргәы ԥымҵәацт ҵабыргны.

Аколнхараҽы уи иусҟәа зынӡаскгьы ицәгьоуп уҳәауа иҟам, избан акәзар, ахантәаԥы иусҟәа Камел Дыгә-иԥа иҟәаҟәа иныкәырҵан, ус дааиуеит макьана, ишырҳәауа еиԥш, хьымӡг мгакәа…

Ахантәаԥы уажәшьҭа дхынҳәуам, Камел иқәшәоит ҳәа ауп ишаадыруа рҳәоит шьоукы, ҽа шьоукых рҽырԥсны итәоуп, ргәаанагара рҳәаӡом, убрыгьы зегьы даурҵахыху. Аха арс уҳәа, анс уҳәа, ари цәажәароуп. Абри – абри ауп ҳәа иҟалаҵәҟьо аӡәгьы еилкааны имаӡам…

Абна аҽыгәра илгаз амԥахәасҭа днанысын, ҳәысҵак дынхылеит. Игьежьӡа агәҭахьшәа игылаз ахьаца ашҟа ихы рханы иҽынеихеит, уаҟа итәаз аколнхацәа данырба, иԥеихаҵгылт. Аԥсшәақәа ааибырҳәеит.

– Иҟоузеи, ишәымоузеи? Ишәанаҳәои анхара ҽыц иааиз?..

– Иҳанаҳәауа рацәоуп, Камел Дыгә-иԥа, анхаԥы инапы агымхар, игәы адикылар… – иҳәеит Хьымца, иеигәышә иԥышьҵаргәашәа дахьгылаз.

– Закә дгьылузеи ҳазну, пату ҳзаҟәҵом акәымзар… Прибалтика сыҟан ҵыԥх, гәыԥԥык аделегациа цон Аԥснынтәи, саргьы срылахәын, ижәдыруеит… Колнхараҟәакгьы ҳнарылсаарылсит. Дгьылк ҭацәны иара ус машәыршақәгьы ԥьара иубом, имхырҵоуп, ибаҳчоуп, имԥоуп, иӡуп… Ҳара ҳҽы ишԥаҡоу? Ҳазқәаарыхуа аҵкьыс еиужьны ишьҭоу еиҳа ирацәоуп…

– Иуҳәауа ҵабыргуп, Камел Дыгә-иԥа, – инақәшаҳаҭхеит дара, – напы агуп, иазхом. Иаадыргәышьоит, аха…

– Иҳалшогьы ҟаҳҵом.

Ҽымҵуа, еиқәышьшьы игылан аколнхацәа, аԥша амахәқәа ирыбжьахәмаруа уарла-шәарла абжьы гон.

– Ҭаҭынк шәымазар, ҳашәырхеишь, – иҳәеит иара, уеизгьы-уеизгьы даҽынҵәаауаны акәӡам, данахози данамыхози еиҟаран, аха ус, ацәажәара иналеихаларц, иҽаԥхьа еиҳа

рҽаадыртырц азы. Аҭаҭын рҳәы иааидыркыз амца нацрарсны, иқьышәқәа инарыбжьеикит, днаҷыхеит, ашәымҭаказы иԥынҵа алѡа нҭирббын: – ...Изхысҳәааua, ҳхы иаҳархәо, ҳхы иаҳзамырхәо, аҳәынҭқарра газаҙам, заманала ирдыруеит... Дгьыл мазарак шәыманы, арахь лҵшәа ыҟаҙамкәа ҳәа рҳәар, нас утәаны умашьхәылҵ уацҳала...

Иааиҵанарҕәҕәеит ари ираҳаз, иууаҙа, аҭынчра нархатәеит ѡаԥхьа.

– Аиеи, ус ҳахьҵәҟьар ҟалоит, – иҳәеит Гаг, аха ԥыхьатәи изҵаарақәа раҵкьыcгьы иааихьааны ауп арҭ ажәақәа шиҳәаз, илахь неиқәиҵан, ихгьы наирҟеит.

«Ақыҭагә ахьыҟоу ҳаҭәаҳамшьошәа еигьиуашәа ҳазҷқәоу закәи, ҳлақәоуп акәымзар, иру-ирыму исыдшәалоу сучастка сынҭымхәҳәои, уаҵәы умхы акалҭ аҭаҭын бзианы иааирыхуеит, дыкруѡуп ҳәа аҙәы дааганы дынҭарҵар, иҟауҵо саҳәишь, – дхәыцуан Гаг, усҟан уқыҭа агәгьы ула иабашам, ушколгьы ула иабашам, уқәгыланы уҳәҳәала...»

– Нхамѡа хатәрак шьҭыхны, хык наҳаҭаны амѡа ҳақәызҵоз уаѡ даҳмоуит, – даацәажәеит Хьымца, анышә иаатцыҳәҳәоз аҵла адац шәпақәа руакы иарґьа шьап нақәыргылан, ҷваралагьы аҵкыртҳәа наҟ дынкажьцәеит.

– Усгьы аҙә дҟалап, агәкажьра аҭахым, – инаиатәеикит уи Камел Дыгә-иԥа. – Анкьа аҙәы иҳәан еиԥш, анапхгаѡцәа цоит, иаауеит, ауаа роуп аус злоу, ирылымшара иҟоузеи, агәаԥхара роур...

– Уи зҳәаз даугаҙахыз, аиаша иҳәеит, аха ахгьы аҭахуп. Амѡақәҵара еснагь иҟан, уи аҙәгьы мап изацәкуам... Еиҷкаам ауаѡы ак еиҷикааyеит ҳәа ауаа дырхаургылар, рыцхароуп, Камел Дыгә-иԥа...

Ари ацәажәара уаҳа амырҵауларазы, апарторганизациа амаҙаныҟәгаѡ иажәа ҷаԥьара инаирбрит.

– Уи иашоуп, аха аказын сшәазҵаашан, иқьышәгьы ачча аақәххит,– ани ажәытәеи шәыстаршын, адгьылшацәа ааны ианыҟаз, Тышә Хапара иҷы иманы даннеи ишԥеибырҳәаз?..

– Уи Хьымца иоуп издыруа, – иҳәеит аколнхацәа руаҙәы.

– Удин аныс, ишҳауҳәара.

– Уи анбатәи аамҭоу иҟалеижьҭеи, иугәалазыршәазеи?

– Иугәаламшәо ак аума, аџьашьахәы ззырҳәаҵәҟьо ауми.

– Уи шыҟалаз абас ауп, саргьы сахаанны иауаздырхуа, ирҳәауа исаҳаит ауп, – ацәажәара дналагеит Хьымца. – Адгьылшәаɷцәа, егьырҭ зегьы рҷеиԥш, Тышә Хапара идгьылгьы илҭагыланы иршәеит, амцхә-аҵахәы уҳәа имаз ашәҟәы инҭарɷит, аха рыцҳарас иҟалаз ижәла уа ишадырбара рзымдырит, иажәа иалаз ашьҭыбжь «Шә» аурыс бызшәаҷы иауҟаху...

«Иужәлоузеи?» – дҵааит ачынуаɷ.

«Ты-шә-ба», – иҳәеит аԥшәма, ижәла дазыгәдуны, иҷеырҟасаҙаны.

«Ишԥа, Тышба уҳәама?»

«Урҭ, ухххьзгеит, нхацәоуп – Тышаа рхәаҷы инхоит, сара с-Ты-шә-боуп», – иҳәеит иара.

«Твишба ҳәа акәзар?» – деиҭатҵааит ачынуаɷ.

«Тɷышба ҳәа узҷу, ара ҳара ҳҷгьы ҭыҙқәак ыҟоуп, аха еиҳарак Ҵандрыԥшь ахахьы ауп иахьынхо, сара, сах, ухатқы, с-Ты-шә-боуп» – иҳәахт иара.

Егьи игәы анҵҵәаҙа акәхап, усгьы наидиҵеит иҭазɷуаз, ианҵа абас: «Ти-свисток-ба!..»

Иаахиркәшеит Хьымца иажәабжь.

– Иирҳәеит, умбои... – даацәажәеит Камел Дыгә-иԥа, икьатеиах ҧҵәауа.

– Данаҟәымҵҙа, уаҳа ԥсыхәас иамаз?..

Иаалахҷыххеит уи иазыҙырɷуаз, ҷызымҭуазгьы ажәақәак неимырдеит. Гаг заҵәык ҷиҭуамызт, ганха дыԥшуашәа дгылан.

– Изакәызеи, Гаг, иугәамԥхои Хьымца ажәабжь иҳаиҳәаз? – даацәажәеит абригадир Мышьа. «Уи адгьылшәаɷ дыҟазар «Свисток» уирҟаҵара дыҟан...» – Лиман уҭылцеит усҟан уи аԥхәыс аизараҷы...

– Сызхлырҟьо ҳәа акрыҟандаз, рҳәаа иахьадыз ужәрак аахысҟьан, дара усгьы ак ҟазҵо ракәым, сақәылфарц акгьы сыгҙам...

Камел Дыгә-иԥа аколнхараҷы ари аɷыза афактқәа аҭыԥ шрымаз идыруан, Гаг иаҷеԥныршәазгьы ҵаҵɣәыдамызт, аха

араҟа, ҽа уск азы дааит, лафк инаԥшьны уи алацәажәара иахәҭаны имԥхьаӡеит.

– Адгьыл зыҟоу ауаа ықәаарыхырц азоуп, амала мцхәыкҭахәык аӡә идшәаланы имазар, уи ҳахәаԥшыр ҟалоит, зҽаҷызшьааua аӡә дҟалозаргьы иаҳҭоит, амала иара дҽеизааит.

– Анцәа илԥха уаууаит, – иҳәеит быргк, ари ииҳәаз игәаԥханы.

Изҭагылаз аҳәыста ҭбааҭыцәӡа иҟан, амрагыларахь ала иахчынгаз абна, цәаҳәа иатцәаны инашьҭын. Атцаҟа иласкьаганы Заԥшь ахәхәаҳәа абжьы гон... Шьхарпаа харабгьарашәа инхон, ахәы ҳаракырақәа ирықәубааuан рыѽнқәа, рывҭақәа рҷы зҭыӡҭыԥқәа ыҟазгьы маҷмызт, аха урҭ рымѽақәа абраҟа еихагылан, алада ицо, аѽада ицо – зегьы абраҟа еиқәшәон. Изларҳәо ала, ацуҭа ирныхәарҭан, анкьа зны аԥьҭлақәеи ашәҭлақәеи рытцаҟа амахә каҷаны инышьҭартцон, рхы ныкәҭцаны еикәшаны илатәон... Пшацк асуам анугәахәуазгьы, араҟа хьшәашәаран, иахьагьы аԥша ахәхәаҳәа иасуан, абри ахьаца атцаҟа унатәар, ууаԥсара наухгоит иаразнакы...

Камел Дыгә-иԥа илаԥш наиршәын, аҳәыста ахы-атцыхәа ааимидеит. Уи аҳабла хәычқәа раԥхьарта ҷыц идыргылараны иазырыӡбаз ахыбра иахьаанахәаша, ишыҟалаша ҳәа дназхәыцит. Аҭыԥгьы гәаныла иаалихит, «митәык ишьҭыхцәамкәа, жәаба-жәохә уада аанахәартә, ашәыртра атцакны...»

Зныкыршәа днаразҵааит уаҟа дзыниаз аколнхацәа:

– Ишԥажәбо ашкол азын аҭыԥ абраҟа иалаҳхыр?..

Аӡәгьы ҷиҭуамызт, иахырҳәаара рзымдыруашәа иԥшын.

– Зегьы иахьырзеиԥштцәкьоу ҳәа уашьҭалар, уи акгьы злымтцуа усуп, – иажәа неигӡон иара, – аӡы ара ииаигәоуп, ҳаракыроуп, баарам, ауаа ирҷахарсҭоуп...

– Аиеи, аха... – игәы намӡо даатгылеит Гаг.

– Аха зацузеи?

– Уи абрахь дгьылк игәаԥхоит, аӡәы-ѽыцьагьы идирбахьеит, – инаиатеикит уи Хьымца.

– Ишышәҭаху, уи еиҕьзар, мап зкуада?

– Уи амш изгом, – ѽаԥхьа даацәажәеит Хьымца, – алада аѽада инхо еиҳа ирзеиԥшшәа иҟоуп, аха ушьапы ахьына-

хьушьлак, аʒы алыжжуа иааиуеит, ахәыҷқәа аʒбаара иаҳзылаԥсом инаганы.

– Уеизгьы-уеизгьы са иамаскуам, зегьы шәеиқәшаҳаҭны ара иалышәхуазар, сара мап скуама?..

– Ара анкьагьы хыбрак гылан, ахәыҷқәа адырԥхьон, иухашҭма?

– Аарла исгәалашәоит...

– Акомиссиа аараны иҟоуп, убри Гаг изиҳәазгьы дҳарбап, аха ара еиґьу ԥьысшьоит, – инышьақәирґәгәеит Камел Дыгәиԥа аҵыхәтәаны.

– Ҳәарада, ҳәарада, – инақәшаҳаҭхеит аиҳараɯык.

– Шәаалеишь, ҳанҭаԥшны цқьа иаабапи, – иҳәан, еицны рҿынархеит.

Ахьаца ахахьы, иахьыɯаскьаз, митәыкгьы иацәыхарамкәа, агаҿаҟа иҿы нарханы, инапқәа неиҵыхшәа даатґылеит.

– Абасшәа игыларoуп сара сгәанала ашкол. Аԥхьаҟа ахьацагьы нагәҭылакны ишҭаны иҟалоит. Ашәыр-қәыр ауҭозаргьы ицәгьоума аҭып? Иаанахәоит ампыл асырҭа, егьырҭ ахәмаррыҭақәагьы...

Ашкол ахыбра ахьанаало ҳәа ргәы иззаанагаз аҭып алхны аҵәыгәагәақәа надырсит. Ахы-аҵыхәа иакәшан ирбеит, иаҳа-иаҳа иргәаԥхон... Ахыбра ргыланы иалгаз аҟара ргәы арҟәандеит еиниаз аколнхацәа.

Камел Дыгә-иԥа урҭ иреиҳәеит араион-анагʒаратә Комитет аҿы дышрацәажәаз, уи араион аҿтәи аргыларатә план ишадырбаз, иаарласынгьы напы адыркраны ишыҟоу.

Зныкыршәа Гаг апарторганизациа амаʒаныҟәгаɯ дыниазҵааит:

– Ҵаара ԥхашьарам, шаҟа класс рҿынʒа аԥхьара ҟалозишь, зыргылара шәгәы иҵоу ашкол аҿы?

– Алагарҭатәи анаҳҳәа, иаҵанакуа х-класск роуп, аԥшьбаҿы ианнеилак, абжьаратәи ахь ииасуеит... Наҟ-наҟ ихарҭәаам абжьаратәи аҿынʒагьы уаɯы инеигар ауеит.

– Хьʒара бзиа анцәа ишәиҭааит, баба, – иҳәеит абыргцәа руаʒәы.

Инақәныҳәеит егьырҭ изаҳақәазгьы.

– Ари ҳашкол ду, – даацәажәеит Хьымца, – ахәыҷқәа рхыҧхьаҙара иазнамырҵуазар, иаҧырхагамзар, ибзиан, ҳәарада, ишнеиуа ааба рҿынҙа ишьақәгылар.

– Уи наѣ-наѣтәи усуп, ара ццакыра ѣамлароуп, зегь еиҿыбааны иѣаҵатәуп, – инаиаҵеикит Камел Дыгә-иҧа.

Бзиала ҳәа иианыжьны данцоз, иргәалаиршәеит уаҵәы амҩаѣаҵараҿы еиқәшәараны ишыѣоу, ражә рлаба дадҳәаланы, неиҩымсрада зегь ҭыҵырц шрыхәҭоу...

– Ашьыжь ашацкыра шәаҵагыланы, – ҭынч дцәажәон иара, – иахьеибаҳҳәаз аҭып аҿы шәнеиуеит. Абригадақәа зегьы ираҳәоуп, ҷыдалагьы шәара шәҿы, аҩызцәа рнапы иануп.

– Ҳәарада...

– Еилкаауп...

– Аҙәк иеиҧш зегь убра хѣалоит уаҵәы...

Еихьымҙа-еиҧымҙо, ргәалаѣара бзианы аҭак ирҭон дара.

Аашарккон. Амшын ахь иласкьаганы икыдыз Ҿҵәаҷьаа ажәҩан алабара иаҿын. Амра ажәҩан икыднаѣьалаз ашәаҧшь, ашәаҧыҷьаҧ иршәыз ауапа ршәыхны наѣ инканаршәызшәа, иаалахҿыххеит, ҷырт-сырт дыргон аҵарақәа, акәылкәаҷыҳәа ишәаҳәон.

Камел Дыгә-иҧа ашҭа дынҭытцын, амҩа даныланы иҿы-неихеит.

Уи иаҧхьаѣа, ишьҭахьѣа ицәырҵуан аколнхацәа, аҿеагақәа, абаҳақәа, аҵыркантқәа уҳәа рнапаҿы иркуп. Ауардын барбалқәа рыҵаѣа аӷӷаҳәа ахаҳәсса шәаҳәоит...

– Шьыжьыбзиақәа!

– Бзиара збаша!

Иуаҳауеит зехьынҷьарантә аҧсшәа ахьеибырҳәауа. Камел Дыгә-иҧа гәыпҩык аколнхацәа драҧгыланы днеиуеит. Алхас, Габрушьа, Мыта... Шаѣаҩ рыҙбахә уҳәарыда...

Абар, Наазымгьы... Аҧсшәа нареиҳәеит иҩызцәа.

– Амш ҳауит иахьа, – иҳәеит Камел Дыгә-иҧа данааивагыла, иеигәышә аҿы цырцыруа ижәҩахыр иқәкны икын.

– Аус хырҳага амш бзиа анацлалак, еиҳау гәахәарас иѣоузеи...

– Ажәлар ирзеиԥшу уск аҽы ҳҭыҵуаны, мышцәгьа сгәалашәом, анцәагьы ҳара дҳадгылами, ҳхы ҳзахәар…

– Гәаԥхароуп, лшароуп нцәас иҟоу, Наазым, аҙы ииаанахәаз «Анцәа, Анцәа» аниҳәа, анцәагьы анцәа иоуп, аха унапқәагьы ааҟьеи ҳәа иарымҳәеи… – дааԥышәырччеит Камел Дыгә-иԥа, даахәыц-хәыцшәагьы инаиҵеит:

– Ауаҩы имахәҽеи иеилкаареи ихы изархәар, илшо рацәахоит.

– Агәрагарагьы… – инхеирҭәааит уи ихшыҩцак Наазым.

– Ҳәарада!..

Убри аамҭазы акаѡ-акаѡҳәа абжьы аагеит акраамҭа ирмаҳацыз асаркьал абжьы.

Иааҭгылан, рлымҳақәа кыдҵан иааҙырѡит: акаѡ-акаѡ, акаѡ! – ахәқәа ирықәѡуа иааѡуан иара.

Камел Дыгә-иԥа исаат днахәаԥшын: – Ирасҳәаз аамҭа иақәыршәаны иасит, аферымқәа… – ихаҽы ччаԥшьк нанырын, иныҟәашәа инаиҵеит, егьырҭгьы наишьҭалеит.

Акаѡ, акаѡ, акаѡ…

Абри абжьы убас игәырԥшқагаха, игәышьҭыхгаха игон, ҳаҕеиҭа, ҷыц иины адәы инықәлазшәа ргәы иныҵалеит ихьухьууа, ашәа еиԥш рлымҳа иҭаѡуан асаркьалбжьы. Асаркьал бжьы – аизарақәа рахь ирыԥхьоз, асаркьалбжьы, – аликбез аан, аҵарахьы ирыԥхьоз, асаркьал бжьы – 1941 шықәсазы, аибашьра ианалага, игәыҷкаагаха ауаа иаарылаѡыз.

Шаҟа аамҭа ирмаҳауазыз, шаҟа аамҭа ашәшьы ақәшьшьы амахәқәа рыҵаҟа иҵәахызи уи асаркьал… Уажә, абар, мшаҷнеиԥш иаацәырҵит, анапыразқәа ирыбзоураны.

Акаѡ, акаѡ, акаѡ…

– Иҟалазеи, ишҳашәҳәара, бзиароума?.. – ишанханы иазҵаауеит уи зызкыз ззымдыруа ауаа, амѡахь ицәырҵны.

– Бзиароуп, бзиара!.. – аҭак ҟарҵон, аѡада ашьхарԥыҟа зхы рханы ицоз аколнхацәа.

– Бзиара иазҳәазааит! – илахь-иԥьымшь иҙатәуеит быргк, агәашә дылагыло, иҟаз анеиликаа, – мышрак шәақәшәааит, – иҳәан, ихы аарҵысны урҭ дынрышьҭалоит.

Акаѡ, акаѡ, акаѡ…

Ақыҭауаа саркьалбжьыла ашамҭа иаԥылоит, уаҩы имбацызт, имаҳацызт ааигәа-сигәа ари аҩыза… Зхы инахәо зегьы, лак инасра аҳәы даанымхакәа ицоит, алмҩанык агәарԥқәа рахьтә амҩахәасҭақәа ирнылоит, амҩахәасҭақәа рахьтә – амҩадуахь…

Аҳыӷӷақәа шеилало еиԥш, еилалоит ауаа, ицоит, ицоит…

Ҷыҭбжьуп, гәырҕьабжьуп зехьыныԥьарантә иуаҳауа.

Асаркьалбжьы шгац игоит: акаҩ, акаҩ, акаҩ…

1982 – 1985

Аҟәа – Шәача

АПОВЕСТҚӘА

АРА ДУ АХЬҒЫЛАЗ

1

Араионтә центр иалганы игаз амҩа уажәы-уажәы ицәырҟьацәырасуа инанылон ашьаҡауаа, урҭ атротуар ахь иԥхарсуа машьынақәакгьы ави-сиҳәа уа иниаҡьон, аха дук хара имгакәа, ус ишнеиуаз ма арымарахь ма арыҕьарахь аиаҵәара иналаҙуан.

Аҵла рымахәқәа еилашьшьы, амра каҵәо ианԥхогьы ари амҩаҷы ашьха мҩахәасҭа уанушәаҵәҟьа аҳауа гәазҩыда умаҕрақәа ирҭаланы, уцәа-ужьы арыхьуан.

Араинагҙком аҷаԥхьа икәымхьарда-кәымхьардаҙа игылаз амагнолиаҵлақәа рышәҵқәа ибыбыш-быбышҙа иргәылԥхоз, уажәы иҵааҙа иҩежьҟанҭалеиуа наҡ хара иргәыларшәын, абыҕьқәа ирҵәахуан. Арахь, аԥхьаҡа, арыҕьарахь ала, амҩақәа реихагыларҭаҵәҟьа унагәыдыԥшылон араионтә библиотека аԥхьарҭақәа руакы, иара убра акәын араион актив реизарагьы ахьымҩаԥыргоз... Иахьатәи аизарахь иааԥхьан аколнхарақәа рнапхгаҩцәеи, агрономцәеи, ақыҵсоветқәа рхантәаҩцәақәаки рнаҩсгьы, араион аҷы актив ҳәа иԥхьаҙазгьы.

Ауаа ашәшьырақәа рыҷерыҵан, гәыԥ-гәыԥла рыҷешаны игылан, рцәажәабжь харантә иуаҳауан, рынхамҩаҷы ирыгуирыбзоу, рыԥсра-рыбзара, рыцәгьа-рыбзиа уҳәа изламцәажәоз иҟоузеи урҭ иахьа ара. Ус ҷыуаҩык апҟара-апҟараҳәа амҩа агәҵа ианыршәланы иҷәааихеит, иҷы дзықәтәаз авивиҳәа аҵыхәа аҡьон, шьоукгьы «уу-су» рҳәан амҩа ацәхыԥахь инеибарҩит.

– Ҡоҳ, уара ари Ҡазахә иоуп ҳәа сыҡоуп, – инапы илахь иадкыло днеизыԥшит дыздыруаз аҙәы.

Ҽырххыла уи ажәлар даарылагылеит.

– Уа, мшыбзиақәа! – иҳәеит иҡамчы кәлааua изыхшьыз инапы игәышԥаҿынҙа дѡаханы.

– Иуаҳаны уааuама уара?

Аҿыуаѡ иҿы ахы изнымкылакәа, дларылуааит азныказы, аха нас уи иаҒәра ааҿеикын, даахынҳәит.

– Дҿыжәышәх, уара, шәнеины, шәабаҡоу, аԥкәынцәа? – даацәажәахт ани алафҳәаѡы.

– Аԥкәынцәа шәабаҡоу егьиу ҳәа, Абгардәаны уҡамҭгьы, афы усааит!

Араҡа еилагылаз, иаҳа иреиҵаз аԥкәын днаидыххылан, иҿышькыл кны дааҿыжәихит иааиз, иҿгьы наҡ зымѡа инцәыҵагаланы аҒәра махәык ахыцәқәа аартырны инадиҳәалеит.

– Аизара иалагахьаз ҷьысымшьоз, – иҳәеит иидыруаз рнапқәа рымхуа иара.

– Уара, ҷыц ичаԥоу ари амѡа уахьанысуаз аҙәгьы уимбаҙеи?

– Илухуеи уибаргьы, ма исыздыруамызт иҳәап, ма сѡашьеит иҳәап, ииҳәара имоур ҳәа ушәоу.

– Иумаҳара иҡоузеи, шәанлхылымсеит!

Убри аамҭазы араинагҙком аусзуѡцәа руаҙәы аԥхьарҭа ашә даалагылан, ибжьы наиргеит:

– Шәлеи, аѡызцәа…

– Ух, аѡыжәцәа алахь уоуааит, – ацыфа неиҵахт ани алафҳәаѡы.

– Шәлеи, уажәшьҭа арахь, аиҳабы дааит, аизара иалагоит…

– Афы усааит, уара иузыԥшызшәа, – даацәажәеит аԥхьа зҷыназхаз, аҵыхәтәаны иааиз ихы наиқәкуа.

– Атәара ҡалеит, атәара…

– Ачарахь уаарымԥхьаҭгьы… – иҡамчы еиѡырҷо, ихы наҭаатo, аҿыгә-ҿыгәҳәа дыччо, уахь дрышьҭаланы иҷынеихеит Ҡазахәгьы. Ашә аԥхьашәа изыԥшыз иқыҵаҷтәи агроном аԥсшәа наиеиҳәан, еиманы инеины аԥхьаҡа инатәеит.

Араионтә анагҙаратә комитет ахантәаѡы Иуана Ҷьанҷьыкь-иԥа, аизара аартуа, иажәа неигҙон:

– Аҩызцәа! Ақыҭанхамҩатә культурақәа раарыхраҿы зегь реиҳа еиҵахоу акоуп ҳраион аҿы аҭаҭын, уи аҭагалара еиҵахоуп, иҟоуп аҭаҭын ҭагалараҿы аҧхьагылара змоу аколнхарақәа, аха иҳамоуп ҩҭәала еиҵахақәогьы... Аколнхарақәа дасу ирыду рыпланқәа шаҟа процент рыла инарыгӡахьоу, иаҳҳәап, иахьатәиала шаҟа нызқь шашәа метра рыҧхны ишьтыррхьоу уҳәа араионтә газеҭ ианылоит есымчыбжьа, ижәдыруазарц ахәҭоуп уи зегьы.

– Иаадыруеит, иаадыр!.. – инеиларыҧсеит ааскьашәа итәақәаз шьоукы.

– Сара исҳәарц исҭаху, аҭаҭын аҿы араион аплан иаду аҟынтә 60,3 процент заҵәык роуп иҿыхны идрыҧххьоу, имаҷуп, ишыжәбо еиҧш. Амшқәагьы кауу абас еснагь ҳара ишаҳмоуа жәдыруазароуп. Амарҧьа, аплан наҳагӡоит ҳәа абели адрықәи еилагәаны иҿышәымхын, шәацклаҧшыроуп ахаҭабзиара, сортла еилыхны ианықашәымҵа ирыдыркылаӡом...

– Иашангьы иҟарҵоит, – инақәшаҳаҭхеит шьоукы.

– Ари сара изхысҳәааау, жәаха Аҟәантә аиҳабы дааны данықаз, ҷыдала дазҵаауан аҧсуа ҭаҭын, еиҳаракгьы Самсун ҳәа изышьҭоу. Уи ахьӡ-аҧша хара инаҩхьеит, ҳашәмырҧхашьан, – ичабра шкәакәа ду ааҭиган, илахь аарыцкьаны, иҧьыба инҭеиҵан, иажәа инаҵиҵеит:

– Иҳацхраап ҳәа ҳгәы иззаанагаз активгьы ааҳаҧхьеит иахьа абраҟа. Ари аполитикатә уснагӡатә ду хаҭала урҭ рнапы ианаҳҵар ҳҵахуп, ҳколнхарақәа рҿы ишахәҭоу еиҧш амҩаҧгарагьы алдыршап ҳәа ҳгәы иаанагоит... Убри азы ҩбаҟа ажәа шәеиҳәоит Араион ақыҭанхамҩатә ҟәша аграном хада Дындық-иҧа Мыстаабеи.

Зыӡбахә иҳәаз дҩагылан атрибуна днадгылеит, ипапка иикызгьы еиҵыртланы убраҟа иаҧхьа инықәиҵеит. Ихы аганахьшәа инарханы дааимҳәан, ибжьы гәаҩаӡа иажәа аацәыригеит:

– Абраҟа ҳаҭыр зқәу аиҳабы ииҳәаз шәаҳаит, сара, аҩызцәа шәхатҵкы, ишәасҳәараны иҟоузеи? – даатгылан, даахәыц-хәыцын, инаҵиҵеит, – анхаҩы ҧшь-напык имазар аниҵаху аамҵа ҳҵагылоуп. Иахьа абраҟа ҳара ҳаззеизаз, уи политикатә ҵакыс иамоу, сара салаланы салацәажәом, ҳаҭыр

зқәу ҳаиҳабы ишәеиҳәахьеит, шәхаҭагьы уи иатҵанакуа шәзымдыруа шәыҟам, шәхатҵкы...

Кьаҕәра уажәы-уажә Ҟазахә иахь дынхьаԥшуан, иԥсы ҭыкәкәаа акы иеиҳәон, аха егьи дышҳазҙа, деихапата дтәан, ччаԥшькгьы илакыҵа иҵшәаны убомызт.

Ашәымҭаказы урҭ рыбжьара иҿаабжьаиршәит уаѽасак, иблақәа кылхәыхәҙа, деидѽала, ихаҷы еимгәакаҷы, иԥынҵа аканҵатҵыр ықәыргыланы, инапқәа рыла наҟ-ааҟ ишьамхқәа еимлагәа иааникылеит.

– Сагханы сааит, аҿԥныҳәагьы садыргашт, – даааччашәагьы иуит, еивҵаҟаца еивагылаз ихаԥыцқәа аарԥшуа.

«Дабатәи ԥсцәеирымгоу», – ааигәахәт азныказы Ҟазахә, аха нас уи дауимдырхуаз, днаиеихырхәашәа ааҟаиҵан, иҿееиқәырԥшьыхаа днатәеит. Аиҵбы иакәзар, дырзааигәазшәа зхы дзырбаз иблақәа ҭырхаха днеизыԥшит.

«Абри ҷьара дызбахьеит, аха дабазбахьоу, мшәан, – игәы дынҭахәыцит иара... – Аа, уажәгьы дырххо дрымоума, сукәахшоуп...»

Атрибуна аҷынтә иааѽуан агроном хада ибжьы.

– Иҟашәҵар, ианаамҭоу инашәыгҙар ибзиоуп, шәара шәзын еиԥш, иара ҳара ҳзынгьы... Агроԥҟара ишаҳәауа инақәыршәаны.

– Уара зны уѽеины, иааҳурбар иауеи, – ацкарахьшәа аҙәы ибжьы инаԥишьит.

– Убригьы игҙам, аха...

– Аҙәы игхар, шәара зегьы ишәыгхеит, ҳара зегьы иҳагхеит, араион зегьы иагхеит. Араион аҷы мацара иаагылахуагьы иҟанда...

– Ииашоуп, ииаша! – шьоукгьы цасҳәа, иаҳцәагозеи ҳәа рыбжьқәа накәдыргеит.

Ари ацәажәаѽ иара итәала еиликааит, ирҳәаз наиҵасын, еишьклаԥса иажәақәа ѽаԥхьа рҷынаирхеит.

– Ҳмахәар ԥхьарҵәа, ҳмахәар еилҳәа, ҳазегь аҙәк еиԥш, ҳнапқәа еикәырша!.. – даҷын дшаҷыц, аламалагьы ихсыркәшап ҳәа игәы иҵаҙамызт.

– Рацәа дцәажәаѽуп убоу, – иҳәеит аҟыз еиԥш, зыхәда кылхәа итәаз Ҟазахә, ажәыр-жәырҳәа ихгьы ааибҕит.

– Уаҟа, – инацирҕзит зыбласаркьа зҧынҵа иахьнырҳаланы ахәхәаҳәа иҷырҳасуа иаҧхьашәа итәазгьы.

– Ҧхьхьы, ҧхьхьы, – иҳәан, дааччеит зегь рышьҭахьшәа иааиз ани ауаԥаса, Ҟазахә дҭыбҕыҷаауа.

– Значит, ҳм... шә-процентк еиҳаны рыла инаҳагҙароуп, – данаҷаха, «ыҟами» нациҵан иҷылеихеит, – агроҧҟара ишаҳәо инакәыршәаны, абраҟа ҳаҭыр зқәу аиҳабы ишиҳәаз еиҧш, еиламыжькәа, сорт-сортла еилҟәшәааны...

– Иҳаҳахьеит, иаадыруеит.

Арҭ ажәакәа, аҳәа ахы заахаз еиҧш, ацәажәаԥ дыззаҙа дааныркылт. Аха нас деиҵамхакәа инациҵахт:

– Ижәдыруеит, аха... Аха зацыстцо ишырдыруа иагзыжьуагьы ыҟоуп. Уара иҟоумҵар – ҳара зегь иҟаҳамҵеит... Инаҳагҙароуп...

– Нын, нын, анцәа дажә ҳаҷоумҵан!

– Инаҳагҙоит, инаҳагҙа!

– Шәаангыл, ииҳәауа ҳшәырҳауам!

– Аиеиҵәҟьа, – иҳәеит ани ауаԥаса, – ҟыххы, ҟыххы, – дааимҳәеит, инапсыргәыҵа иҷы иаҧыракуа.

Егьи еишьашәалоу ажәакәа еишьҭарххы ацәажәара дшаҷыц даҷын. Амахаҭа аҵа иатдоу ашашәа аҭаҭын мыцхәы анахаҳалак, иахыттаны ишкаҧсо еиҧш акәын иажәакәа азал ишыԥнаҧсоз. Аҵыхәтәаны даатгылан, ибласаркьа риашаны, иқьаадқәа еилырхуа днарзыпшит.

– Араҟа ииааҳаҧхьаз актив иалахәу, дасу колнхарас дызду, так сказать, дыздаҳҵаз шәҟәыла ишьҭаҳхит, убри шәлымҳаҷы иназгар сҭахуп, азин сышәҭозар... – Уи асиа даҧхьо дышнеиуаз, даанҷасит, ибласаркьа риашо, аҵларкәыкә абажә иадтәалоу еиҧш, иқьаад ихы адкыланы икын. – Аиеи, дызусҭада сҳәахуеит, жәытә аахыс, ҳраион аҷы мыцхәы аԥьа збахьоу, еицырдыруа, – икьалтыҳәҙа иҟаз ихысга нацәала иҧынҵа аҧхҙы иахьшыз ааирбан, инациҵеит, – аргылараҷы зыхәҭаа алазгалаз, иқәрагьы пенсиа қәроуп, ишьамхы еиқәыршә иҧсы ишьозар ишьартә дыҟоуп, иахьа аветеранцәа рахь дыҧхьаҙоуп, аха апионертә галстук ихәда иаркны дҧыр-ҧыруа дҳалоуп, мшаҷенеиҧш есааира аҷыц аҧшьго...

– Дарбан, мшәан, абысҟак деиқәыпатуха дзыхцәажәауа?..

Иагханы иааиз дааҳәыцымыцит, ахьаԥарч еиԥш ихахәгьы ԥыхʒа инеилагылт, иқьышәқәа аакәамкәамит...

– Ҳаз ҳаумырʒәан, уалга уажәшьҭа!

– Иԥсы ишьозар ахәҭан, ҭаны, аха... Аха зацысҵаз шәымбои, ҳм... Макьана дҳалагылазар хҭахуп, – иажәа неигʒон Мысҵаабеи, – зыʒбахә сымоу зегь ҳаҭыр зқәаҳҵо Муса Лаԥ-иԥа иоуп, аҩызцәа шәхаҵкы!

– Убааре илоуп, дызусҵада сҳәаху еит, – ихаҷы ԥшьыркцаʒа, иблақәа цәҟәыншьаны, днеиҷаԥшит Ҟазахә.

Ацәажәаҩ ибласаркьа илахь ахь дҩахан, азал ахь дыԥшуа, иажәа неигʒон:

– Аколнхара «Ахеидкылара» уадаҳҵеит...

– Алыԥха-агәыԥха умазааит, – иҳәеит агәҭахьшәа аʒәы.

– Сара соуп уи дызҷу.

– Иаамдыруеи, ухҳь згеит, еиҭаҳҳәахтеи...

– Сахьаҳәаз сышәмышьҭит убрахь, ҷакала сеилышәымкаан, митәык сазыразымызт.

– Кыр уҳәазма, Муса Лаԥ-иԥа.

– Мамоу, акымзаракгьы, – иаахьеиршшеит, ажәа амакра феида шаламыз дырны.

– Аа, уи ирацәаны аԥьабаа ибахьаҵәҟьеит...

– Уажәгьы уицәшәома уара, ахәылак?!

– Уицәшәацәап...

Ууанʒа уи датәамбо зганқәа иеирханы итәақәаз, хәычы-хәычы иара иахь иааҳәит, Кьаҕәра ида, уи ицламҳәа инапы аҵаргылашәа, иаԥхьаҟа дыԥшуан...

2

1943-тәи ашықәс... Аабатәи акласс ахь диасит уи усҟан, уаҳа изацҵомызт, избанзар, рқыҭаҷы быжь-класск рҷынʒа акәын аҵара ахьынʒаҟаз, убри аҟнытә ианшьа излаиабжьигаз ала, аҭыԥантәи ақыҭанхамҩатә техникум дҭаларц адокументқәа рырхиара даҷын. Аԥхынтәи аԥсшьара мшқәа раан, егьырҭ аҵаҩцәа зегьы реиԥш, аколнхараҷы аус иуан. Аҭаҭын

рыцҽихуан, ирыԥхуан. Ҩнак 70-75 шашәаметра рҟынӡа анирыԥхуаз ыҟан. Уи усҟантәи аамҭазы еихьӡара бзиоуп ҳәа иԥхьаӡан. Данаахашәалоз ашны иан длыцхраауан, арахә-ашәахә, амҽы-амца – имаԛмызт иутәыз-иҳәатәыз.

Уахык зны игәыла ԛкәын Кадырбеии иареи аҭаҭын казарма ахьчара рыԛәшәеит. Кьаҕәра имаԛьар ихәда инхшьны, ачакыга икаҭеи ифонари аашьҭихын, ашҭа дынҭытцит. Абаҳчала амша еишцәаны аказармаҽы даншеи, ишыза Кадырбеи уа дыҟан, уи ишәакь ашьхәа ишыцрак, ахы алада ирхашәа аҭаҭын денгьтә арԥсаҳәарҭа акәаи дҭаԥшуан.

– Иҟоузеи, уара, акәаи иҭухуазеи? – дыниазцааит иара.

– Иудыруазеи, ԥьара хәымгак дҭатәазар? – дцәытцыԥшшәа дынихәаԥшит егьи.

– Ҟоҳ, ԥьушьҭ! Иааины араҟа иҭатәодаз, уажәоупеи аарлаҳәа ианааилахәла.

– Агәеанызаара аҭахуп, рҳәеит, – ихаԥыцқәа ирытцраӡашәа ауп арҭ ажәакәа шиҳәаз, нас дааччашәа инацитцеит, – ацәгьара згәы иҭоу иҽахьитцәахуа иалудырааузеи. Умаҭра днеины дынҭатәар, иукузеи!..

– Убригьы ҟалар алшоит, цаны.

– Арҭ укаҭеи уфонари ироуҳәауазеи?

– Аказарма аԥхьа снықәыԥш-аакәыԥшырцоуп, иудыруазеи ачақәа аар уаха...

– Аказарма аԥхьа?.. Араҟагьы ачақәа тәоума? Аиашазы, сара зныкгьы ача скуеит ҳәа арахь смаацт.

– Ашьыжь амашьынақәа ытцаагарц ҳанаааиуа, ана-ара абырбырҳәа ачақәа ытцпраауеит, имтәозар иабаанагоз?

– Уаалеи арахь, – иҳәан, ацәашьы иикыз ашаршьтрақәа ирҭарԥхо, иаԥхьа дгыланы, дхыҟә-хыҟәуа иҽынеихеит.

Хәыц-хәыц зегьы еимданы, аказарма аԥхьа, арыҕьарахьшәа игылаз амжәаҭла ашьапы иадҟаҭалаз атәарҭаҽы инеины инатәеит.

Ажәшан каххаа еилган, ҭынчран, арашәыгақәа рыбжьада бжьы гомызт. Кьаҕәра ашьацра дныламеит, ихша-ҽшаашәа иҟан уи акыргьы. Инапы аҳаскьынра иныламшьит, иԥьаԥьаӡа инапсыргәыта инахьҳәазеит аҳаскьын хыцәрақәа. Ажәшан

ахь дѡаԥшызар, ибеит Еҵәаԥьаа ашьхақәа ирхысны такәы ишыѡаскьахьаз.

– Иахьантәарак лахьхьи архаҽы аҭәа ҳархуан, скарахеит, – иҳәан, иҿааирххеит Кадырбеи.

– Ухы нықәҵа уҭахызар, сара сҟаруллап.

– Умшәаҙои?

– Сзыршәозеи...

– Еҵәаԥьаа ахьыҟоу умбои? – днаирԥшит уи ажәѡан ахь, инапала ирбауа, – абас агәахьы ианыѡхалалак, сырҽыха. Џьара шьҭыбжьык уаҳар сырҽыха, аҙәы ицәаара убар сырҽыха. Амарԥьа, уамхамцәааит!

Кадырбеи имаҭәаѡыҭәа аашьҭыхны аказарма дныҵалт. Ишәақь нада-аада ихы иаҵаҵаны, аҭырасра дныла иеит, уи аҭаҭын рыԥхцәа ааигәа иҽаны ишьҭарҵазаарын, аҙа-фѡы ахышәшәо иҟан.

– Зынҙа сеиқәшәахтеи, аѡны сиарҭагьы асҟак итатам, – ахәхәа дҽарҳасуа даацәажәеит иара.

– Цәымҭхаа бзиа уоуааит! – даахәмарит иѡызагьы.

Аҵых акыр инеигәахьан. Арашәыгақәа «ҵуу» ҳәа инхҵаҙаны ишәаҳәон. Ԥсаатәқәакгьы уажәы-уажәы рыбжьы аҳауа иналҟьон. «Кьиу, кьиу!» ҳәа иаагеит ахаҽыҵәҟьа амахә еилачыра аҟнытә ашьапызаҵә абжьы. Ари ахьҽнаҭыз уамак ҟалоит, амышьҭа цәгьоуп ҳәа рҳәауа иаҳахьан. Иааицәымыҷхеит азныказы, иаԥхьа даанапыршьшьын, имарианы иааимԥыхьашәаз нышәгәалк ырууаҙа иршәны инагәыдиҵеит. Ахәхәа аалгеит амжәаҵла. Азныказы иаатынчрахеит, аха ҧытрак ашьҭахь, алада аҳәаахь митәык ихарамкәа «Кьиу-кьиу» ҳәа абжьы еиҭагахт.

– Иубо ухы иақәшәааит, – днақәшәиит иара.

«Кьиу, кьиу, кьиу...»

– Ыы, аҙыршы ҭарҵәааит, аҙыршы!..

Ус иааҭынчрахеит. Уажәы еиҟәыԥҧа иҟаз амжәа шьапы ибҕа адҵаны дтәан, иҵысшьыга имаԥьар итәҕәыбжьара ибжьакны. Ахәхәаҳәа дааҽарҳасит, илацәа неихаҟәысуан еиԥш, аҭҳарцәҳәа даалҵит, дамхацәарҳәагьы дшәан, дѡагылан, икәаҷаб наиркын, алашара аказарма иавҵырԥхо иҽынеихеит.

«Пырры» ҳәа акы ԝатԥьеит иганахьшәа.

«Ачақәа аауа иалагама, мшәан?» – даахәыцит иара. Ажәԝан дԝатԥаԥшын – Етәаԥьаа макьана агәтахьгьы имԝеицызт.

«Ашамтазшәа ауп урт рҽанкарԥсо, ари абаанагеи? Иацуха ииаз ирцәынхаз акәхап...»

Ус акәар дынхықәгылан, алашара нтаирԥхеит, ус цасҳәа, ҽаԝрадағьк атрымҳәа иԥаны уахь интаԥалт.

«Уаҳа шәҽамшәааит, абра аҙә дтатәоуҳа... Аха иудыруеи?.. Анемец фашистцәа рҳаирплан бжьысны Жәындәрыԥшь итәаз, итбгьыжәааны зҽызҙаз аԥырԝцәа руаҙәк аҳаԥы дтагәаны дрымки? Ус аҙәы даасҽаҳахыр... Хенде хох!» – кинофильмк аҽы иаҳахьаз арт ажәақәа машәырны иҽашәашәа ауп ишиҳәаз. Ус наћ ашьтахьћа аҳәаа днылаԥшын, даахынҳәит. Иԝыза дахьыцәаз днеин днеизыԥшит. Уи ишьапқәа еишьклаԥсаны убас ихааҙа дыцәан, ҳагеитә, џьара уамак ћаларгьы ирҽыхара изымгәагьуа. Афонар ԝышьтихын, алашара аԝада аҭуан иԝатԥаирԥхеит. Еилыбзаауа ахьҙы рхьыршоушәа аҭуан иатԥакнаҳаз аҭатын тәаҳәқәа илаԥш нархьигҙеит. Кьыс рымамкәа иахьибаз анцәа иџьшьауа «фу» ҳәа илашара ырцәаны, днеины ԝаԥхьа итып аҽы днатәеит. Икаҭа аашьтихын, ахәы роуны иаԥхьаћа инаиршәын, ахәаԥҳәа таћа адгьыл аҽы инкаижьит. Ҷыц акалам иалхыз уи ахәы хԥаћа метр инаҙозар ћаларын. Акыр ишәпажәпаз аҭеграф уадыхәтас иргьежьны наћ-ааћ ахқәа ылга, иеидкыланы акалам ахыцәқәа иагәылатцаны, ћауар телла иҭәҭәаны иҽаҳәаны ићатцан, аламалагьы иузагәылхуамызт иара. Агәта анапылаћатцара акаҭа агәылаҳан игьежьҙа. Арахь дааханы инапсыргәытцала иаагәеитеит иара, идадаҙа уашәшәырк амаҙамызт. Ус аганахь инышьтеитцан, ибга амжәа ашьапы инадитцахт. Илацәа нтааит... Пытрак ашьтахь, ашырҳәа ихы дԝахеит, иблақәа ааирћәыҷит иҭачкәым ала. Алеи-ԥси рыбжьара ићалазшәа ауп уи игәы ишаанагаз, аха ићалап саатбжак аћара илацәа неихьишьзар.

«Муса Лаџ-иԥа сибар, иаб иԥсхәын, уаҳагьы иҭахымызт алшықәсаныќ».

Иҽааирххан, ажәҩан днаҵаԥшит, Еҵәаԥьаа уажәы такәы ажәҩан агәахьы иҩаскьахьан. Убри аамҭазы аԥахә аашьҭ-наргеит иаԥхьаҟа акы, убри инашьҭархны анаҩсшәа даҽакгьы нкаҳаит.

«Изакәхарызеишь?..»

Дук хара имгакәа амҩа иавҵагала игаз ателефон ҭелгьы аҿыв аахгеит. «Ауу-уу...» амшха уи аҿынанахеит, акраамҭагьы еихсыҕуамызт уи абжьы. Нырцә Ҭасраҟәа ахәахьы днаԥшызар, ибеит ицәырҟьа-цәырасуа лашарақәак. Руакы еиҳа арахь иааскьаган, уи шнеиуа иаанҿасуан ҳамҭакы, дырҩегьых икәалааua аҿынанхон.

«Ачакцәа ракәхап...»

Афонар иҭагылаз акәаҷаб амца наиркын, иарма напала уи иаԥхьаҟа ирлашо, ича-кыга икаҵа ихарҩҩа_ла, ишьи-ишьи еиқәҵо, адәы днықәлеит. Аказарма аԥхьаҟа алаҳаш аҟныҙа, аҭаҵын амашьынақәа рымҩа иамариашаны, адгьыл хтын усгьы. Ани ашьҭыбжьқәа ахьиаҳаз ала ихы рханы дышнеиуаз, иҟәрышәҙа, агәышԥы еилыҕраа, илаԥш нақәшәеит ача. Алашара анынаҽаҷҷа, абла хәычқәа аартаԥтаԥит. Икаҵа шьҭа уахь инаҙап анааигәахә, ԥшьаала дааҵгылан ахәаԥ ҳәа уа инақәижьит. Иаалаԥаҵԥаҵит акаҵа ача, ишьҭжәаны иагома уҳәаратәы амҵәыжәҩақәа аҟьон. Ифонар ҵаҟа инаргыланы, икаҵа ахәы арахь ишьҭахьҟа ииага, иркьаҿны икны, ишьҭарҟаца иарҕьа напала ача аатҳны, еимлагәа иааникылан, амҵәыжәҩақәа ркәкәны, икәа инҭеиҵеит, ашәыра усгьы имаҙамызт. Убра дааҵагьежьын, атыртырҳәа даҽеа хԥаҟа икит. Ааида дынхыҵын, аҵел шьҭыбжьы ахьиҳаз ахь ихы рханы иҿылеихеит. Ус дышнеиуаз, ателефон шьаҟақәа руак азааигәара даҽеак илаԥш нақәшәеит, икәыркәыруа инеиуан иара, днаԥхьан, икаҵа нақәиршәын, убрыгьы ааникылт. Уи зынҙа аҽамыртыслеит. Акаҵа иаатҵыршәаны днахәаԥшызар, азымҵәыжәҩак ҧҵәаны иахьынҳалан.

«Абри акәхап ауу ҳәа аҵел абжьы зыргазгьы?..»

Кьаҕәра, ицәашьы ырцәаны, даахынҳәын, атәарҵа днықә-тәеит. Кәыли-ҷилиҳәа ишәаҳәон иҳәаҵ-ҳәаҵуа икәа иҵатәаз ачақәа. Ршьапхыц хәычқәа имгәацәа иадырҳәазало, иҵыԥ-

раарц иаҽын… Уажәы дахьтәаз иааигәалашәеит иаб иашьа Ҷыпсын уахык зны ачақәа рацәаны икны ишааигаз, усҟан иара фбаҟа шықәса ихыҵуан. Ашьыжь шаанӡа данывагыла, ибеит уи абарҵаҽы икыдыз аҽацә атәывақәа руак аҽы ачақәа зҭаны икнаҳаз ашәыра. Иаб иашьа акы аарылихын, ашьапы ашашәа ахаршәны, инеиркит. Аҽенынтәарак, зны ирныҟәо, аҽазных ирԥыруа иман агәарԥ дықәын, «ари жәбошь» ҳәа иҧызцәа хәыцқәа рыбла инхкыло.

Ус ихәыцратә хәыцрақәа дышрылаз илацәа нҵаахт… Убри аамҵазы, «Уарбану?! Уаагыл, узымцеит!» – ҳәа игәы инықәҧит Кадырбеи ибжьы, аҵыкьхәа ахысбыжьгьы геит. Ашырҳәа дҧаҵҟьеит. Илаԥш иааҵашәеит ашәақь иҵҟьаз амца аҳауаҽы иналнадаз ацәаҳәа.

– Иҟалеи, иҟалеи? – иҳәан, иаргьы, имаԥьар аашьҭыхны, уахь дыҧны иҽынеихеит. Аказарма аладахьшәа, рахәу, уаҧсу изеилмырго, ичаҟәаӡа акы ахҵысҵа илахҟьеит.

– Уаагыл сымҳәеи! – арҵәаа аатиргеит Кадырбеи, – Кьаҕәра уабаҟоу? Аказарма ҧаҟтәирахьала уҧеи, – адҵа иитеит иара…

Ашәымҭак азы ахҵысҵа днахуухаит иаргьы, аҭаҭын ҵәаҳәқәа ихьынԥссы илеиуаз шьаҽакгьы иимырҟаҵеит, длышьҭагәаны дааникылт. Ихыбны иқәжьыз аҭаҭын ҵәаҳәқәа ахәхәаҳәа днарыха-аарыхан, ихәдацәа днытасын иааникылт.

– Уарбану, уара?

– Сара соуп, сузымдырӡеи?.. Ҽадарак ҟаумҵааит уара.

– Угыли арахь, – наидиҵеит иара.

– Узусҵада, уабиԥс… – дыцәҳашҳауа днеиҽаԥшит.

– Сара соуп, ҳм… сара, Ҟаурбеи.

Убри аамҭазы Кьаҕәрагьы даарыдгылт, имаԥьар хыршаны икны.

– Наҟ ицаз думбаӡеи?

– Мап, уахь аӡәгьы дсымбаӡеит.

– Ишьҭых арҭ аҭаҭын ҵәаҳәқәа, удамыҕха аусҳәарҵаҽы укылызгап сара.

Егьи длаҟәын, аҵәаҳәқәа рыхҟәа еидкыло, наҟ-ааҟ иааникылан, ишьҭарҳәазо иманы, раԥхьаҟа днагылеит. Ҩбаҟа

ҭәаҳә, уахь изадымкылаз, Кьаҕәра иаашьҭихит. Ахҭысҭа инхыҵын, рҽаархеит.

– Ыы, абоқ... Уара уакәызма ҳара иҳацәгьычуаз?.. Уҩыза дабаҟоу?

– Сҩыза дарбану?

– Иуҳәарыҵгьы...

– Уеикәикма, анцәа уеикәикааитеи, – иҷеналеигалеит Кьаҕәрагьы.

– Дызусҭада анахь иҩны ицаз?..

– Пхьхьы... Ҳа, ҳа, ҳа... иҟалазеи, ишәыхьзеи уара? – ибжьы ҭарбааны дыччо, дҽаҩалакьэа аказарма аган даавсит Муса Лаԥ-иԥа.

– Изакәызеи, мшәан?.. – ила иабаз агәра изхамҵо, дааҭгылеит Кадырбеи.

– Шәпаҳшәарц ауп ари зыҟаҳҵаз, ацәгьара згәы иҭакны иааиз дыжәбозу дшәымбозу еилаҳкаарц... – нас дааиҭашәан, – аферымҟәа, азеиԥш мал гәык-псык ала шәшазыҟоу аашәырԥшит, наҟ ишьҭаҵа арҭ аҭаҭын ҷәаҳәқәа узҵоу, – инидиҵеит уи Ҟаурбеи.

– Уара, абри ила аума нас ҳара ҳашгәашәҭоз?

– Ыы, ари дышпоубаз?

– Инапы ахәыц ыҵиааны, ҷенак шьыбжьаанэа ҷеагак шьҭызымшьыц...

– Аҳы, аҳы... Ус ҷҭыҙәҙәаала уимацәажәан, иахурҟьацәоит.

– Иахсмырҟьацәакәа...

– Излазбо ала, уаамыстара аауласуеит уажәыгьы.

– Уара сныҟәугозаап, анҵәажә... – Кьаҕәра аҷԥныхҳәа ииҭаз игәы иаланы даацәажәеит Кадырбеи.

– Ыы, абоқ, абоқ...

Муса Лаԥ-иԥа уи уаҳа ажәа имеимкит. Иқьышәқәа кәамкәамуа уа дрыдгылан.

– Ас ҙәыр иҟаиҵома? Дсамхашьыр амуази.

– Ииашоуп, усгьы ҟалар ауан...

– Нас аҭакԥхықәра здылодаз?

– Аҭакԥхықәра? Адҵа иуҵеит, уишьҭаланы ишынеигҙо гәаҭа. Абраҟа аҭакԥхықәра ҳаракы ауаҩы имазароуп, агәҷа-

нызаарагьы убас. Ашпионцәа, адиверсантцәа – ажәлар раҕацәа, насгьы урҭ ирхьыԥшу уҳәа... – Кьаҕәра азныказ арҭ иажәақәа ахьхаз дазымхәыцит, ашьҭахь ауп уи ииҳәаз иатҵанакуаз анеиликаа.

– Ииашоуп, аибашьра цоит, аамҭа цәгьак ҳҭагылоуп, аха ҳахьынаҳәааҳәлак иҽеим ауаа, ацәгьаҟатцацәа ҳадгылоушәагьы ҳцәажәарым.

– Агәҽанызаара еснагь иаҭахуп... Ҳахәмарт, иазхоуп. Иҭабуп, афырхатца! Убас шәыҟаз шәыхрыҙырха, – иҳәан, Ҟаурбеии иареи агәашә инҭытҵны ицеит.

– Иҟоу сзеилкааум, – даацәажәеит Кьаҕәра ицаз дрышьклаԥшуа.

– Уара уакәым, иара саргьы...

– Уамашәа иубаша, ҳагәлымҩқәоуп ҳәа игәы иаанагозма? Иҳамбаҙеит, ирыман ицеит аҭаҭынҵәаҳәқәа? – азҵаара наиргылеит Кьаҕәра.

– Убри ауп иуҳәаша. Иақәаҳкын, шәԥаҳшәон, рҳәеит... иҳазгәамҭакәа ицар, иалихырц иитахыз ауп уажәы сара сзызхәыцуа... Агәҽанызаара шрыцәмачу, ишҽабырҳацәқәоу, асоцмал ишзахыламԥшуа уҳәа ирххо иманы дыкәзаауан.

– Убраанҙаҵәҟьа ихы неигану?

– Саргьы иахсырҟьацәозаргьы ҟалап, уиҟәаҵ наҟ, дабаҳҭаху... – иҳәан, инапы неиҟьеит иара.

Кьаҕәра хыхь дыҩхаԥалан, иҩыза аҭаҭын цәаҳәақәа иршәшәа-ирқаца инеиркуа, дасу рҭыԥқәа рҿы инкнеиҳаит. Адыххәа асаарагьы дынкаԥеит. Убри аамҭазы, алада, амхы ашҟоуп уҳәаратәы, аҙәы иҵәыуабжьы аараҳаит. Уи есааира арахь иааскьон. Ус ишыԥшуаз акәымкәа, аҙәы ааида дынхыҵын, амашьынамҩақәа рыла дхәыжәхәыжәуа иҿааихеит, цқьа имцәылашацызт, дзусҵоу узеилкааратә иҟамызт.

– Анцәа иныс ари Дыгәра шиакәу?

Иааиуаз арҭ аниба аҟуҵәыуара даҟәыҵит.

Деихьыжәеикәыжә, ақәаб-шәы даганы, цәгьала деиҿкаан, каҭахәы хҵәахоуп уҳәаратәы, лабакгьы ԥагәаҙа икын, ифонар ачышә ҭатата...

– Иуасымҳәази... – Кьаҕәра иҩыза днеиҿаԥшит.

– Уабаҟаз уара, нҵәаԥшы?

– Чашәара сыҟан, Ҭысраҟәа… – игәы инамырҳәо даацәажәеит аҧкәын.

– Нас иухьи, ҙәыр угәы нирхама? Мамзаргьы…

– Нырцә аҭәаҵла анаѽсан, чакра ҳшыҟәыз, шәыршәырбжьык геит иныхҵаҙаны, убри инаҟәырццакны, ҳаи-чеи ҳәагьы иааилалеит.

– Шәцәашьҟәа шәырԥсы, амилициа! – дыҳәҳәеит схахьы аҙәы.

– Изакәызеи, иҟалазеи зырҳәа?

– Иҟалахзеи, алашара ахьырбаз апарашиутистцәа тәоит рҳәеит, шәмаҳауеи!..

– Иаҳҳәеит ҳәа…

– Умбои, Дажә, ахгәаҭара аҭахуп есқьынгьы.

– Ааида санхыҵуаз, скәаҷаб ҭыѽрны иҙит, ыы, ыы… – иҳәан, ауеимада инеимеиҭәеит.

– Чашәара уцеит схаҵоуп ҳәа, арахь уҵәыуахуеит. Ных, ных…

– Сабамҵәыуои, Гәдоуҭа сан ҳаҳәшьаду илымхны агаз иаалгаз сара абна инылаҭааны саауеит. Ыы… ыы, аѽны сѽеир сан исалхәараны иҟоузеи…

– Ных, ных… – нас игәшәамшәа ҳәауа дынизҵааит: – Ача укхьазу уара?

– Ишысымкыцыз ауп, исыхьҙар исымырхуан.

– Цәыгькқәак уамак ҟарҵеит, аха изусҵқәоу аллаҳ итәуп.

– Муса Лаԥ-иԥа иреидқәа иреиуазар?

– Анцәа иныс, иахысҳәаара шысзымдыруа, – аҧкәын иахь днаԥшын, ҭынч даацәажәеит Кадырбеи, – ашәыра ду иҟәынҳәалоу егьиу, зынҙа уҽазкыҵәҟьан уҟан, аха иузамуит акәымзар, аха ушѽеиуа, аѽынтәлаҳа уѽықәлар, азна алаҳа уҟәшәап, ианаамҭаз уақәшәеит.

Дыгәра иблақәа ҭырхаха уи дынихәаԥшит, ииҳәаз ахьирхара изымдыруа. Амѽахь ала, агәашә иҽаз дынҭытцын, аҧкәын, хьарԥ-хьарԥҳәа амѽа ианыршәланы, аѽныҟа ихы рханы иҽыѽеихеит…

Кадырбеии Кьаҕәреи акыраамҭа уи изыԥшуа игылан. Нас аҕдымыдыҳәа еицәажәо, рыматәақәа реидкылара

иналагеит. Убри аамҭазы ԥшак ахәхәаҳәа инасит, аҵла махәқәа инарылашьқьырын, аказармагьы иныԥныс-ааԥнысит...

Аизара иасакьаҳәымҭаҵәкьаны иҟан, заа асиа иадырбахьаз аколнхарақәа рхаҭарнакцәа ықәгыланы ацәажәара иаҷын... Арыгьарахьтәи ахышә аҵаҟаҵәкьа итәақәаз рхы еиҷагәаны еицәажәон, иахьада еибамбацызшәа. Агәҭахьшәа уаԥы маҵәаҟьа заманак иан лбымбыл иарҭа дылаиоушәаҵәкьа дыцәан, иҟырҟы «шәи-шәи» амшха. Ҽԥныхәа аҙәгьы ииҭауамызт уи, избанзар араион аҷы «унеишь-уааишь» ҳәа зарҳәауаз аҙә иакәын.

Аҵыхәтәантәи аҟәардә аҷы итәаз абырг апенџьыр аларҭақәа иркылҟьоз ашәахәақәа ипашәҙа ихы исаз агәҭаҵәкьа инеины ишьацәхыртәуан. Амш каҵәа заманаха ауаа русқәа ирҟәыхны, абрахь иԥнацаланы иахьрымаз, игәы инанагҙомызт, газеҭк икын ирҟыҵы-мыҵуа.

Аҵыхәтәантәи ацәажәаԥ иажәа хыркәшо иҳәон:

– Ишәҳәаз ҳаҳаит, иҳалшалакгьы жәбап...

Уажәы хантәаԥра зауз, дырԥегьых ргәырҽанитҵон, аизара иалахәыз:

– Аҭаҭын анаԥсгьы егьырҭ ақыҵанхамԥа ахыккәагьы шәрызҷлымҳазароуп. Ажь, аџьыкәреи, атунг... Ақытсоветқәа рхантәаԥцәа ашәахтәқәа рхамшҭроуп, азаиом ааины иааҳадгылт. Иахамыҵгылаз ԥеиԥш-цәгьа шырзыԥшу рдыруазааит...

Аҟәыкфԥи аԓлԥеи иԥначыз иаршәызшәа акәын, аизара ашьҭахь ауаа аԥхьарҭа ԥны ишдәылибаҳәаз, акраамҭа амԥа иахьаангылаз аинҟьеинысра иаҷын, нас хәыҷы-хәыҷла инеилыҵқәеит.

Шьоукы «анцәа арахь ҳҷы ааумырҳәын» рҳәауазшәа акәын,ашыр-шырҳәа рхы рықәыжьны,ихьамԥшҙакәа ишцауаз, даҽашьоукых, иаҳа зусқәа «маншәалаз» ракәхарын, инҭгылааатгыло аҙыҵирҭа иавагылан, рхақәцә унықәыԥшаанҙа акрыфарҭа илыԥнапҟа ицозгьы убарын.

Амра нхышәҭхьан, ачауарбажәқәа, атыр-тырҳәа рыжәԥақәа ҟьауа, ихагьежьуан ажәԥан агәаҷы, уажәы-уажәы иаарылҵә-

раауан ахьшь, алада аҭәарҭахьы иԥшуа. Аҕды-мыдыҳәа еицәажәо, Гәдоу иаваланы амҩахәасҭа ианыланы ицон ҩыџьа…

3

Уи Хынтрыгә иҭаацәа рҽы даннеи ишшарыз ишахьан. Кама ауҭрахь лыбжьы гон, аҕьра даҽын. Аҭла рымахә иргәылԥрааны аҽыгә-сыгәҳәа ана-ара итәон акәытқәа, ажәқәа ажәгәара иҭагьежьуа иҭан, аҳәарақәеи дареи еинымиацызт. Ажә аԥшь, зылахь аацәышәшәа иҟаз кылҳарҭак абан, ахы кылакны аԥа арбзон.

«Ари лыжәқәагьы лымхьаҙацзаап…»

Ашырҳәа ахҵыста днахаххын, аԥшәмаԥҳәыс алада – лыбжьы ахьгоз ахь дылҭаԥшит. Аҽыҩҳәа наҟ дынкаԥеит.

– «Машьшьалаҳ»… – игәы иаахәеит ибзарыбзаруа, ииаҵәҳаҳараҙа лутра данынҭагыла. Нас уи дынҭысын, амхала лара лҽы днеит.

– Иҟалазеи? Шәымхы арахә ҭамлазааит?

– Арахә ҭала ҳәа аума, нан, Кьаҕәра, аԥасашәа илаҵаны иҳамаз илалалан, икьашҙа иаақәырхит. Арҵ ҳгәылацәа рырахә уахынла ма иԥхьаркуандаз, иҳабаргәуз. Игәеигәеиуа амҩақәа ирнуп, ааида ахьуашәшәыроу иавсуама мамзаргьы, – леигәышә илкыз нымҩанылҵан, қыцәмыцәқәак аахыҵәҵәаны уахь инахалыԥсеит. Хыхьла амыгчымаҕқәа зхажьны ааида хәыҵшәаны, акәшамыкәша арахә рышьҭа иарганы, аџьыкәреи шьапқәа рбыгьқәа еилхаа иҟан. Агәҭахьы хар амамызт, ууанҙа изымнаҙазар акәхап.

– Алақәа ирфаша!.. – дуаруаруан лара.

– Изтәыда арахә ара иҵалаз?

– Изтәыхда, Ҟазахә иҳәақәа роуп…

– Ҟәҟәақәак нархеиҵар, ианаџьалбахт.

– Аамҭа сымам, сеилахоуп, иҳәеит… Ыы, иарамшкала импыҵанҵәаша…

– Иаархылаԥшыр…

– Ирхылаԥш егьи ҳәа. Иабаҟоу ҳәагьы иҵаауам, – Кама лылахь аԥхҙы иныкәҭәаз лкасы аҽацә ала иаалрыцқьеит. Нас

дааҭгылан, Кьаҕəра илакҵа, дынҭаԥшит, – уаҩ дызнымхеит ара. Зегь сара илсыдыжьланы заа ихы аԥыригеит ари ахəашагьы...

Дазрыцхаишьарц, заа усура дахьызҭымҵыз ҿԥныхəак лмоурц азы ишылхəаз аҟара еиликааит агроном.

– Сҵаҭын ҿыхтəгьы ус ишьҭоуп. Ашьыжь уахь сцап хəа акəымзи, хырхагас анцəа иримҭааит...

– Кама, беигəышə арахь исыҵи. Сара искып абри бааида. Бца ҭаҭынҿыхра ахəыҷқəа аашьҭыхны, иацы араион аҿы иҳаԥхьан ҳаҟан, амца адыркуеит, иаабахьоу ыҟам.

– Ишԥа, џьушьҭ, ҳаанда уара ишԥоуҳаркуеи?!

– Иаҭахыхи, амра ҩхашлааиҙа саалгоит, – аигəышə аалымихит.

– Умацароу?.. Аҷкəынцəа аҙə даасышьҭып нас.

Уи дааныжьны дыццакы-ццакуа аҩныҟа дыҩхалт.

Кьаҕəра днаԥшы-ааԥшуа аҳəаа днавалеит, аҵлакəа ахьеилагылаз ахь ихы рханы. Ашəымҭак амхы аҵыхəахь ахьацара дҩылалан уи иазхашаз аҵəҩанқəа аалихын, хԥаҟа еидара ҙарҵəила еиқəыҿаҳəа инаганы зымҩа инышьҭеиҵеит. Ашьҭахь, маҷк иԥсы ааиҭакны, амахəқəа зкəассы игылаз ҵлакы днықəлан аҿара дналагеит. Итыртыруа иахагылаз амахəқəа аигəышə ала дрысны ихыҵəҵəа ҵаҟа илаишьҭуан. Жəытə – хҵəара махəык иарма шьапы ныкəиргылан, еилхаа иҟаз абыҕьқəа днарыха-аарыхан, наҟ нырцə ахəахьы днаԥшит. Илаԥш нарықəшəеит аҙахəа зықəны аҳəаа илагылаз ал дуқəа.

Убри аҳəаа надкыланы Хынтрыгəи дареи рыбжьара иҟаз адгьыл аамҭала дара иртəын, жəытəаахыс иаб, уи иаб, убра ицаны, абанҭ алқəа ирықəланы ажь рҵаауан, шаҟантəгьы амҵəышə амиххьааз иара.

4

Ақыҭанхамҩатə техникум данҭаз ҭагалантəи амшқəа руак азы апрактика ахысразы колнхарак ахь идəыкəырҵон... Убрахь иаргьы дцар акəын. Ҟарышьқəак иҵахын азы сабшак

аҽны аҩны дааҷаххит, усҟан жәохәҟа шықәса ихыҵуан, ихаҷгьы ҳәызба ахьимырсыцызт. Маҷк ихахьаз, иҕар-ԥшарʒа иҟаз ичамадан иазқәынҵа ашҭа данааҭала, Кьаҕәра дааит, рҳәан, еибарыҩ инеиԥылеит иаҳәшьцәа хәыҷқәеи иашьа еиҵби, еибарԥо инеихьынҳалт.

– Уан дукәахшоуп, уаама, – лқьышә ачча ықәыхх даагәыдылкылт иангьы, – иҳаҩсыз амҽышазгьы умааит, шәеилахазар акәхап.

Ичамадан акәасҟьа абарҵахь инықәҵаны, еимаақәа ааишьхыршәшәаны, уаҟа инкаԥсаны, абаҳча дылҭапҟеит… Раԥхьаʒа дназдыххылаз алаҳа илакь-шьҭаиашәа инеиуаз амахә хыҷ ааныланы, дыҩхаԥалеит. Ахьышәтҳәа ақәцәанʒа дыҩкылҟьеит. Аҵәаҳәала амахә хыцәқәақәа ыртырны, ацха згәылышьшьы алаҳақәа иҷаз акакала иҷыхны ифон, иагьцәирҳәуамызт.

– Иаҳзылашьҭи ҳаргьы лаҳақәак, – лыбжьы аагеит иаҳәшьцәа руаʒәы.

Даҽеа махәык ииаҷихыз алаҳақәа атыртырҳәа уахь илдәықәитҵеит.

Аʒәгьы лхы апҟаҩ аақәнаргеит, еиҳа иамԥашәа иҟаз акәхап.

«Уф, уф», – лҳәан, лыхгьы аалышьшьит.

– Иҟауҵои уара, лхы иахьааха умбаʒои?

– Наҟ днаскьар иауеи, нас…

– Ааихагьы умаʒеитеи, убаашәт, ҳнуҷамԥшрызи зны, – даацәажәеит иангьы ҵаҟантә.

Изхара анифа, амахәқәа дырхьынԥашало дналбааит, ҭынчҭынч еицәажәо, аҩныҟа рҷынархеит.

Аҩны гәатабҕата ианаатәақәа, иаацәырганы иан илеиҳәеит, апрактикахь ирышьҭраны ишыҟоу, ҽаҩраҵагалара нҵәааназа уаҟа ишынхо, ҟарышьқәакгьы шиҭаху.

– Ишԥаузызуеи, уан рыцҳа, – ҧытрак ашьҭахь дыниазҵааит, – дара акгьы шәырымҭаʒои?

– Дара иҳарҵо абаҳахәарҵагәышьоу…

– Иуоуа ахәыҷы уҽалоугʒароуп ҳәа, уаб иҕба ʒыхгылоу ҷьушьома.

– Џьара кинок аҽгьы сзымнеиуа, сԥызцәа среицәаны…

Уаҳа имырҳәакәа лыҷкәын днаиԥыххылан, ҭынч лажәақәа раʒо, даацәажәеит лара:

– Ус ҳҳәеит ҳәа, угәы умышьҭын, жьык ҳҳәап, ҭәак ҳҳәап… Саргьы исымоу ахәыҷы ааҵсыршәшәагәышьап, уажәы избама, – дхәыц-хәыцуашәа дааҵгылан, нас инацылҵеит, – жәаха Гәдоуҭаҟа сышцоз, џьыкак, сапынк иаҳҭаху рацәами, нан, ацҳаҽы сымнаʒацкәа, ани уԥыза Ҭамел иан даасԥылеит, бышԥаҟоу, сышԥаҟоу ҳәа иубац аԥсшәа ааибаҳҳәеит. Ҳаҷкәынцәагьы ҳаархашшааит. Быҷкәынзаҵә, аҵара ду дҭоуп ҳәа ҳаҳауеит, ихирра нагʒаны анцәа ибирбааит, дышԥаҟоу ҳәа санлазҵаа, ауаԥы мчымха адгьыл мчымха даҽалон ҳәа, ҳамч зқәымхоз акы ҳадигалт, ҟәрышьқәак сдыргәаҟуеит ҳәа ҳзааицҳан, иан иԥсыша… Иахьа сарбаҕь заҵәы кыр-кы-куҳәа ишәаҳәо амԥа инықәҵаны сауеит… – лҳәеит.

– Излаҳахәозеи, нан, унхара иацуҵозароуп акәымзар. Уи илҳәаз сара даара сархәыцит, џьабааруп ҳәа иаҳшьомызт акы шәылҵшәақәа шәҟалар…

– Уаҕоу инасыԥ цәгьоуп, ибасҳәари… Уаҳа акгьы ааҳалымҵʒозар…

– Агәабзиара шәымазааит, уаҳа акгьы сҵахым, уахгьыҽеынгьы анцәа сиашьапкуеит шәгәабзиаразын, – ихыжәԥабжь аалшьшьын, инацылҵеит:

– Жьык уҵаар, лахьхьи аԥсшьарҵаҽы ибзианы иргоит, рҳәеит…

– Уа уажә иқәгыланы ажь зҭиуада, сыздыруа шьоукы сырбаргьы.

– Ее, убаашәт, мамгәду, ҽырба ҟьантаз ҳәа, ишԥаҟаҳҵари уаҳа? Саргьы исҵахым, аха иааг… Уаха иааузырмазеир, уаҵәы ашьыжь иуман уцап.

Кьаҕәра уаҳа ажәа амамкыкәа, асураҽы дынкылсын, аиаҳәа ианыз амҵәышә ааних ын, аҕәырҕәал ац инапы наҽаршәны иаанкыланы, изқәа инықәҵаны, агәарԥ дынҭытҵит.

– Анышәынҵра рыцҳақәа рааигәара игылоу амжәақәа унрытҵаԥш, уа иузымхар Хынтрыгәраа рытҵаҟа уца. Урҵи ҳареи

ҳабжьара иҟоу алҟәа ирыҷәу сынтәа ибзианы иит... Мҵәышәк азна уахырбаарым...

Нанҳәа аниасҵәҟьа аамҭазы акәын, ажьҟәа инеиԥынкыланы иҟамлацызт, рбаҳча еиҳарак кәыхьын иҿаз, иналак-ѡалак игылаҟәаз амра еиҳа иахьрымаз еиҟәаҵәаҟанҭалеиуа ирыҷәын ажьымжәаҟәа. Кьаҕәра рутраҿы атҵлаҟәа ааимирҟьеит, аха изҿаз атҵкьыс изҿамыз еиҳан. Амҵәышә абжа аҟара ҿихын, абарҵаҿы қьаадк нықәыршәны, инапы иамыршьыкәа акакала иҭыганы инықәиҵеит. Ѡаԥхьа амҵәышә иманы ашҭа дынҭытҵит.

Кьаҕәра атҵлаҟәа дынрытҵаԥш-аарытҵаԥшуа аҳәаа аҿынза днеит, иан ишылҳәаз еиԥш, уаҟа ажьымжәаҟәа рацәаххыраха, иҭахә-ҭахәза акьатрацәҟәа ирхьынҳалан. Рыфѡы хаачкәакәараза иԥынҵа инҭасит, имҵәышә аҕәарҕаал имаҟа инахьнырҳаланы, атҵла дынкыдлеит. Ашьхыцкәа пыввы-чыввыҳәа илымҳахь рыбжьы гауан, атҵла агәыцә ацәаҟәа ахыԥҧы илеиуан. Ажьымжәа бзиаҟәа ахьҿаз днарылаԥш-аарылаԥшны имҵәышә пахәза ирҭәит, амаа имахәҿа иахьнырҳаланы, амыҟәрақәа ишьапы рыкәыргыло, дналбаауаны еиԥш аан: – «Уа, нар улбааит!» – иҳәан, дааиҵагылт Хынтрыгә.

– Бзиара убааит, – аҭак наиитҽеит иара.

Егьи ашырҳәа дѡеихан, имҵәышә ааимихын, инаганы атҵла ашьапы инадиргылт.

Кьаҕәрагьы ашьшьыҳәа дналбаан, рнапқәа ааимырхит. Аԥшәма илакыҵа ччаԥшьк ыҵшәомызт, иқәхәланы акәын дшыҟаз.

«Ихьзеи, ԥьара цәгьарак дақәшәоу?» – даахәыцт азныказы иара.

– Шәышԥаҟақәоу ахәыҷы, аду? – днаиазҵааит уи Кьаҕәра.

– Иҳабаргәузеи, анцәа ишиҳәара ҳаҟоуп... – иҽеиқәырпата, ибга ѡаѡаза дгылан ус ҳамҭакы, аха нас атҵәы налеиҵеит, – уара арҭ атҵлаҟәа, ани зыԥсаҭа шкәакәахаша уабду Ҭамшьыгә иеиԥш, уаргьы уақәиҵны иумоу ԥьушьозар?..

Днеилууаа дцеит ачкәын, ицәажәашьоузи ааигәахәт, аха уаѡы наҙак иеиԥш иҽееаникылеит, аҭак иимҭеит, егьаумҳәан деиҳабымзи.

– Ари, баба, акомхоз иатәуп, – дыҷраамтәуашәа акәын дышцәажәоз иара, – уахылаԥшла ҳәа сарҳәеит. Уахылаԥшла, аҳәгьы дыкәумҵан ҳәа сеиҳәеит пресетатла.

– Уи сара исзеилымкааua сыƙам.

– Азамана, сеилукаауеит, уи азоуп саргьы сызуацәажәо, – ижакьа быԓ-быԓуа инацицеит:

– Амҵәышә угаҳом.

– Ишпа, сара исҵааит, сара истәуп, уара иусҵома?

– Аҳахәа аилыхра егьи уҳәа сынтәа аԥьабаа адумбалеи, ҵаны… Сҳәааҷы илагылоуп, сара истәуп.

– Уажәраанҳа аколнхара иатәуп уҳәон, уажәы?..

– Уахылаԥшла, ҳара ҳтәгьы ҳауеит, уара утәгьы уоуеит ҳәа сарҳәеит, – инацәакәа дрысуа иажәа неигҳон иара, – ани азѡа зҷаҳаша, апрекрепион аума ишԥарҳәо, калатҟ аƙара иҵатәуп, акомхозаа ртәы румҵар руҳом, аревизионгьы иҷы акы нҵаужьроуп. Нас сара исзынхозеи уара!

– Уи шпа, шәеилахәыхаҵоума?

– Ҳаилахәы, ҳаилахәым, ус ауп ишыƙоу, уажәада иумаҳацызшәа.

– Шәара шәтәы уашьҭан ишәшалап… Сара иааҷыскәкәааз ахәыҷы…

– Ухы умхакәачрашәа уƙамлазааит, ацкәын, – иажәа аҳәаха иамраҳакәа, днеиԥыххылан, амҵәышә амаа иankны иаашьҭиԥаан, ибҕа ѡаѡаҳа ихы раҳашәа аѡныƙа иҷынеихеит.

– Ус ƙоумҵан, Хынтрыгә, ҳаибамырԥшҳақәар ƙалап уашьҭан.

– Гәаѡѡ… Душьитеи.

Кьаҕәра иԥсы игәы иҵаххы днеихьҳан, имҵәышә днахьынҳалеит.

– Арахь иоужь сымҳәеи, – инимпыҵижәааит иаразнакы.

Агәашә аԥхьашәа еибарххо ишгылаз, аԥшәмаԥҳәыс, аныга кны аѡны аган днавҵын, дгыланы дырзыԥшуан.

– Иƙалазеи, ишәыхьзи, мшәан?.. Ƙоҳ, Кьаҕәра уоума?..

– Абра ҳаҵаƙа дааины, маҳала ҳажь шиҵаауаз дақәскит.

– Мҵәышәк ажь дахыжәбаашоу? Дара иртәынеи, ҷьбеит.

– Дара ианыртәыз иаѡсит, иахьа сара истәуп.

– Аҵара иҭоу ҷкәынак... Марҭх шәицхраахарымызт, – лгәы нханы диацәажәеит аҧшәмаҧхәыс.

Хынтрыгә амҵәышә еимлагәа ишикыз, акәасҟьа аҵаҟа дныҵалан, иҭарцәны иааганы наҟ инаимҵаиршәит...

5

Ибла амца хыла, деилашы аҿыгәхҩәа иеигәышә аҧынҵа ибажәшәа иҟаз мыҟәк иналаиршьшьит. Абас шьоукы-шьоук адунеи хырфаарашәа иҟәымґны иахьыҟоу аҵанӡа инаганы дназхәыцт.

«Акәтаҷь былгьо изыҟамлозар, адунеи еиҟаразтәахьада...» Иеигәышә ахьаларсыз иаалихын, зны иармарахь, нас иарґьарахь имѡанҵо атыртырхәа амахә шшәырқәа ҿыҟьҟьа илаишьҭуан.

Уажәшьҭа иазхазар иазхоуп анааигәахә, иеигәышә имаҟа инавҵаҵан, адырдырхәа дналбааит, аҧхӡы иҿашы.

Убри аамҭазы, дцәыхажьыхо дааидгылт аҧшәма ҧхәыс лҧаеиҳабы Миродгьы.

Аҧхӡы ҧхьаҳәо дыниазҵааит:

– Уан ҭаҭынҿыхра улыцымцаӡеи уара?

– Нан егьырҭ сеитбацәа лгеит, сара арахь саалышьҭит.

«Рацәа лассгьы уааит», – ааигәахәт, аха уаҳа акгьы иеимҳәеит, дхәыҷымзи, егьа умҳәан.

Арахә ҭалап ҳәа игәы иззаанагоз аҭыҧ уашәшәырақәа зегьы дларысны еигәышәла икылырхха инышьҭеиҵан, аҵәѡанқәа еиварыҧххаа инаирсит, аӡгьы иҭахымхеит, избанзар, адгьыл ҟәымшәышәӡа иҟан, знык-ѡынтә иандәыцәиҵалак, иахьынӡаҭахыз илыҵашьшь ицон. Мирод абыцақәа ииркуан, иара дшьамхышгыла ишышуан... Амра ѡхашалаанӡа раандақәа кны даарылгеит. Арахә ракәым, аҵыстҿаҟьагьы зҭамло иҟаиҵеит. Ашьҭахь Мироди иареи фархь-мархьқәак аашьҭыхны аѡныҟа иѡеит, Кама аҭаҭын иҿылхыз акалатқәа ирҭаны ашәшьыраҿы игылан. Лара аѡны дыѡнагьежьуа шьыжьхьа армазеира даҿын.

Кама амаҵурҭа абарҵа данааҵибаа ибжьы налыкәиргеит:

– Акалатқ иҭыхны ҵаҟа ишьҭаҵатәуп, мамзар еилашыр ҟалоит, иазеицәоуп.

– Иахьа аԥьабаа усмырбеи, сара ҽээаны имнеиша, – даарыдгылт ларгьы.

Агроном иажәа ѡбамтәкәа, гәыд-гәыдла иааҭыхны, ашәшьыраҽы инышьҭарҵеит аҭаҭын. Урҭ рыхәҵәқәа ҟәашҟәашʒа, еиварԥшьыхаа убас еиқәын, изрыԥхуаз знықҟьарала 7 – 8 цыра инапаҽы икыртә еиԥш, убас еидкылаз аҭаҭынбгьқәа неихыршьқьрааны амахаҭа инахеиԥсон, даараʒа дарманшәалон. Абел мацара акәын иҽыхыз, даҽа сортк араҟа иалаʒамызт, насгьы ибзианы ишәхьан иара. Ари агроном игәы иахәеит, иқьышәгьы ачча аақәххит.

– Бастонԥьиан иметод ала иҽыхуп, аферымқәа. Абааԥсы, уажәшьҭа акы шәнацҳаны, лассы арыԥхра шәалага, иахьа ииааны игәарҭаргьы ҟалоит, – аҵыхәтәаны инациҵеит, – сышәмырԥхашьан, ҳколнхара ахантәаѡы даанʒа.

– Дабаҟоу, мшәан, уи?

– Ҽыхәшәтәра дцеит, ʒырԥхаҟа.

– Аԥсеихәлахара... Абраҟа, аѡны иахьаҳрыԥхуа гәыбган ʒәыр иҳаиҵарыма? – днаҵааит лара.

– Иахьышәрыԥхлакгьы, иара цқьаны ишақәнагоу иҟазааит, уи азын аʒәгьы ҳаишьрым. Ирыԥхны шәангылалак, акалатқәа инарҭаҵаны, аказармаҽы иѡажәга.

– Амашьынақәа?..

– Амашьынақәагьы ыҟоуп, шәара ишәызхаша. Абзиараз уаѡ дааилааит, – ацара иҽыназикит агроном.

– Мамоу, нан, акы унамыцҳакәа ушԥаҳашьҭуеи, – даагьаҵәыгьаҵәит Кама.

– Сеилахоуп, абригада саарылсны, амаҕазаҽынʒагьы сѡеироупеи.

– Ҽмырцысы уцома нас, сара ҽээаны имнеиша.

– Креицаҳамфоз... – иҳәеит Миродгьы.

Кьаҕәра аѡны ашьҭахьала агәашә дынҵытцын, аԥьыкәреирҭа дналалеит. Амра аԥхашьала иахьа шоурахоит уҳәаратәы иҟан, ицаҳәцаҳәо акыргьы иѡаскьахьан.

Убрантәи Кьаҕәра амаҕазахь дцеит. Уи ашьҭахь абригада ааимырҟьаны, аʒахәарҭаҽы даакылҟьеит. Иахьа имаҷын уаҟа

аус зуаз. Иналак-аалакшәа шьоукы арашәара иаҷын, даҽа шьоукых ихьыԥрыз акьатрацәқәа кыдырҳәалон цәҳарала.

– Бзиа жәуит! – днареихырхәан, аԥсшәа реиҳәеит иара.

– Бзиа убааит, бзиала уаабеит! – еихьышәшәа-еиԥышәшәа аҭак наирҭеит. Аҳахәақәа днарылс-аарылсуа, ақьала аҷынҳа дыхәнеит. Азвеновод, ахәшә ақәҭәага рыххо, убраҟа дтәан. Ҩакгьы аҵармақь иаганы инаԥсшәа игылан, ашланг ахыкәыршаны.

Дԥеихаҵгылт уи агроном даниба.

– Иахьзеи, уара, ари?

– Аҳыршәга акы аԥырачын, иҟасҵашәа зуит... Иаақәшәалак ирххо ирыманы иқәуп, ибжьырымхи.

– Егьи зтәыда?

– Уи Шьаақьыр итәуп, иаха аахыс еиҵаҵаны игылоуп, иара дыҟам.

– Дабацеи, уара?

– Сыздыруам, – ижәԥахырқәа неиқәпсашәа даацәажәеит иара, – сыԥшәма лаҳәшьаԥа арра иҟаз дааит, убрахь сцароуп, иҳәеит.

– Абас ҳанеилахоуу?.. Умцан ҳәа иоумҳәаҳеи?

– Ишԥаиасымҳәеи, иахьак аҟатабаа ҳәа аицәҳара ҳаҷуп иареи сареи.

– Цәҳара-шҳарала иауандаз...

– Ҳм... Нас, ишԥаҟасҵагәышьоз?

– Дцахьоума?

– Абыржәоуп убрантә санааз, аҽеилаҳәара даҷын. Дымцацт ҳәа ауп ишыздыруа.

– Аамҭагьы ҳацныҟәом, аха ҳаргьы иҳақәшәацәгьаны ауп ҳшыҟоу сынтәа.

– Иахьа иалагатәуп ҳәа иасҳәеит, аха санаалак иҟасҵап иҳәеит иара.

– Ианақәуҭәалак ауама, аамҭакгьы амоупеи иара.

– Хԥаҟа гекҭар роуп аҳахәа иҳамоу, убригьы нап адкыланы иҳазныҟәгом. Жәаба-жәохә уарҭал змоу ишԥаҟарҵои?

Азвеновод ихәшәақәҭәага дԥахан, аха ашьтыхрагьы ус имариамызт. Агроном дицырхырааны иҟәаҟәа иныкәиҵеит.

– Иақәтәалеи, абааԥс, Шьаақьыр иҽынӡа сцашт, дымцацзар...

Дызлааз акәымкәа, лаҟтәирахь ала амҩахәасҭа данылаы дышиашаз Шьаақьырраа рҽы днеит.

6

Ачараҳәа агәашә аартны ашҭа данынҭала, Шьаақьыр иҿеилаҳәа-иҿеилаца акәасқьа аԥхьа длеиҩеиуан.

Икьаҽ ахәда ыҵарбаҟа, уи иаԥсуа еиқәа иақәҵаны, иразны маҟа аҟәынақәа цырцыруа, имагә хәҵә-ҩагақәа ишьхыччо, деиқәчаб даниба игәы иаахәеит.

– О, бара, – налықәҽиҭит иԥҳәыс, шьыбжьон ааитеи, быҩнымҵӡои арахь ожәшьҭа?

– Џьара ҳанцо, ҳаццакы-ццакуеит амзар, ҭынч зныкыр мҩакы ҳақәлахьоума! – лыбжьы аагеит аԥшәмаԥҳәыс акәасқьа аҩныҵҟантә.

– Ее, алахь боуааитеи... – данаахьаҳә, илаԥш наиқәшәеит агроном, иааицәымҕхеит, аха егьимҳәеит, ашла аазлаԥасахьаз иԥаҵаԥшьқәа инапы нарылишьын, дааимҳәашәа иуит. Кьаҕәра уи даныҩаидгыла, аԥсшәа наиаҳәан, даацәажәеит:

– Ҟоҳ, инакәӡамыз саазаап, шәара мҩакы шәықәгылоуп...

– Абри аҩны иҟоу лаҳәшьаԥа, Домент иҵкәын дааит ҳәа ҳзаарыцҳан.

– Анцәа иԥьшьоуп, дызгаз рымшра ааигеит... – ихысга нацәа ркьаҩуа, иара иахь иҿы ныркьынаашәа ааҟаиҵеит, – ҳм... Домент ожәшьҭа ҳааилаирԥшыргьы цәгьамызт. Ачара ҳзиуроуп.

– Ачара... акы акәым, ҩбагьы...

Убри аамҭазы абарҵахь даацәыртит аԥшәмаԥҳәысгьы, рцәажәара лыҿеналалырхәт ларгьы.

– Пшӡала, шәара изҳәаз шәҽы хьыла иҭәыхгьы, – лыблақәа ҭырхаха ажәҩан дҩаҵаԥшын, – ада хьаа анцәа иҳаумҭан.

– Ҳаи, иааздырыр уаҳа аҭахызу... – даахәыцшәагьы даатҭылт.

– Изакәызеи, Кьаҕәра, кыр ҟалама?

– Иаха иаасашәҳәар, уара…

Хаҵеи ԥҳәыси неиҿаԥшит.

– Ҳколнхара амашьына иахьа, алада – Бзыԥҭаҟа ицон, шәышиашаз ууанҙа шәимгозыз…

– Акыр ҳаҟәындаз, убрыгьы ҳахьымҙоз, – лҳәеит лара.

– Ҳм… уара убранҙаҵәҟьа ицозу?

– Аиеи, мшәан, лахьхьи, аҕәхырҵа азауад аҿынҙа имцоз.

– Ҳуааҙахуанеи… рлымҳа инҭшьы ҳәагьы иасымҳәази, аха урҭ баха рызҭада ҳәа иаасҿаирхьит.

– Ҳаи, бҿабаха нҵәеит… – исас днеиҿаԥшын, – уара, абри…

Адәны иқәгыланы ишеицәажәоз ԥшьаала амаҵурҵа абарҵа иныҵашылт.

– Акы унацҳарц уҵахызаргьы…

– Иахьа ҿмырҵысы аѡны сдәылҵит, амлагьы сакуеит, ҵаны.

– Ҳм… Ыы, нас…

– Ҳаи, ԥьушьҭ, ианакәҙамыз сышԥааи, мѡакы шәыкәгылоуп.

Кьаҕәра аԥшәмаԥҳәыс длышьҭаххшәа амаҵурҵа дныѡнашылт, хаха дышнеиуаз адулаԥ ашә ааиртын дылҭаԥшит.

– Быстахьшәашәак, рҵәык-мырҵәык… Уаҳа стаху ԥьыбшьома, – ачанах ианыз абыста арахь ашькаԥ иааҵыганы астол иныкәиргылеит.

– Ҳаи, нан, сара иузсырхиап.

– Сыѡнеиԥш иахьысыԥхьаҙо ауми, мамзар…

– Ыы, уѡны еиԥш иумԥхьаҙакәа, ҳара ҳаицәҵәымуааума?

Аԥшәмаԥҳәыс ашашәа алырҟьаны иҟаԥшьы-уаркалеиуа ахнышьар иадкнаҳалаз ашә аҳәызбала абжа аамылхын, иԥыҟҟаны саанк инанылҵеит, иаацәырылгеит аҟәыд, арҵәы. Уаткакгьы ныкәлыргылеит.

Аԥшәма аԥаҵлыка аашьҭихын, иааирҵысит.

– Ауатка ҳәа, башамаша уаткоума, ѡынтәыршыра, аҵыс ахы хнаҵәоит.

– Саргьы уамак сеилаҳаны акәу ԥьушьома, аха зны-зынла фырԥьанк зжәындаз анысгәахәуа ыҟоуп.

– Ее, ус ргәы бзиа, ажәра ргәамԥхо иҟандаз… – лыԥшәма днаизашшшәа ауп арҭ ажәақәа шылхҩааз лара.

– Илоуҳәои…

Кьаҕәра инапы ҙык нақәҭәаны, иҟәардә даахан, агәҭахьшәа днеины днатәеит.

«Еиҳа ҳаныццакуаз дабаҳахҭыгәлеи, уҳәарауазеи?»

– Утәа, Шьаақьыр, ус, акырумфозаргьы.

«Абар ассир».

– Аиеи, стәап саргьы…

Анцәа улԥха ҳаҭ ҳәа акака ааныркылеит. Наша рҵәык асаан иаанихын, ҳәызбала иааѳырссаны, азбжак иҟәыд инҙаашьны, иҿы инҭеиҵеит.

– Быртҵәы шаҟа агьама бзиоузеи! – иҳәеит аԥшәмаԥҳәыс лахь ихы нарханы. Уи ииҳәаз лгәы шарҟәандаз удырратәы лхы-лҿы аалхалашеит иаразнакы.

– Ач-ԥха лгынҭрадагьы, ажәақәа лхьон ҳәа, усгьы акы лылахзааитеи.

Азныказы иаатынчрахеит. Шьаақьыргьы афырԥьан иижәыз акәу, ѳбаҟа ҿаҵа ифеит. Кьаҕәра ашьамхқәыршә ала инапы ааирыцқьан даацәажәеит:

– Абыржәы даара ҳаилахоуп, Шьаақьыр. Аҙахәа уҳәару, аҭаҭын уҳәару… Абар, арахәгьы ашьхантә илбаашт, рҭыԥҵәкьа мазеины иҳамам макьана. Асилос ҳәа узҿу, ҙынхәык аҟара акәзаргьы, иҟаҳамҵар рушам.

– Ииашагәышьоуп иуҳәо, уара уеиԥш зегь ргәы азыбылуа иашьҭандаз.

– Ацхыраацәа маҷхагәышьеит, – днақәшаҳаҭхеит Цациагьы.

– Аҙахәарҭаҿы сыҟан уажәы. Имацара дадхалагәышьеит…

– Дарбан зыҙбахә умоу?

– Кадырбеи иоуп сызҿу, шәызвеновод, иахьа акәым, уаҵәгьы дзалгом аҙахәа ахәшә ақәҭаара.

– Ҳм… ҳахьҙап убригьы.

– Ианба?.. Ҳхантәаѳы даанҙа хьымҙгьык ҳамгандаз.

– Ахьымҙг шԥаагои, асҟатәи ауаа ҳахьыҟоу. Аблеи агәи еиҟәыҵхашьа рымам. Абла иҵагылоу, абла деиԥшуп. Абла

иҵагылоу еснагь дузааигәоуп. Ууаи, даҽа акака аанаҳкылап, – иҽырԥаԥаны днатәеит, афырԥьан аашьҭихын, – ажәлар ирыхәара анцәа иҟаиҵааит. Адунеи хаауп, адунеи ԥшзоуп. Адунеи азхара шәфааит, дад, шәарҭ аҽарацәа! – иҳәан, илҭаирпҟеит.

Егьигьы иихәаз днакәныхәаны ижәит. Наша сак аҟәыд инзаашьны днацҳаит, иԥаҵақәа нырҽеи-аарҽееиуа Кьаҕәра иблақәа днархыԥшылт.

– Ауаѽы қәыпш иблақәа рыгәра гатәуп еснагь, урҭ ѽба уарҳәом... Умыццакыкәа акы унацҳалеи, – иҳәан, дѽагылеит.

– Мыццакышьас иҳамоузеи?

– Уажәыҵәҟьа саауеит...

Аԥшәма ашьҭахьтәи ашәала дындәылҵит.

Цациа даҽа фатә ҷыдакгьы аалгеит. Иаацәырылгеит асаан иҵахѽаны, адулаԥ иҵагылаз ачаҳаржәқәа, ацха...

Кьаҕәра ишәымацараха иҟаз чаҳаржәк аарылихит, аҵыбрафѽы ахшәшәа, иҽы инҵеиҵеит.

– Нан, ахырҵәы уҵахызар? Ачаҳаржә иадкыланы иуфар бзиами. – Кьаҕәра мап имкит.

Ахарҵәы зҭаз адыргьла иакәыршаз ампахьшьы аахыхны, саан гәаѽак абжаҟара ахырҵәы ныҟаҵаны, иаԥхьаҟа инаганы иныкәлыргылт. Ипашәшәза, ибаҟаза шьха хырҵәушәа акәын ишыҟаз иара. Иааигәалашәеит ианду ахырҵәы анлырҵәуаз илҳәоз ажәакәа:

Гәаҵәса, гәаҵәса,
Гәаҵәса, гәаҵәса,
Уҵәырныстоит уҵаҕаза,
Уҵәырнысхоит убаҟаза,
Ахьча бзиа
Сас диҵоуп,
Амырхәагаҽы дузыԥшуп.

Ачаҳаржә днацҳауа, амсатә мҳәаҵә ала ахырҵәы афара даҽын иара.

– Цациа, бхырҵәы агьама бзиахоит, маанас иаҵабгалозеи?

– Ее, убаашәт, аҳәса рылымкаа ахырҵәы ҵәырныстцо ԥьушьоу, аха...

Убри аамҭазы Шьаақьыр дааѡналеит, аха уажәы зынӡа даҽеакала деилаҳәан, аѡны ишәиҵоз имаҭәақәа ракәын ишәыз.

Иԥҳәыс дгачамкны днеизыԥшит, анҵыҵга имаҭәа ахьишәеихыз ҷьашьаны.

– Изакәызеи, мшәан, иҟашәҵо?

– Уамашәа сбаны бсыхәамԥшын, бҽееаиҭакишь баргьы... Аӡахәарҭаҽынӡа баргьы бсыцнеир, ԥхашьараӡам.

– Аԥхашьара зыхьӡыҵаҟьаз сара сышԥақәшәеи, уара? Днаскьагам, дааскьагам, саҳәшьаԥа... Абар, дааижьҭеи мчыбжьык ҵуеит, знык снабжьысны дсымбацт. Уажәшьҭа уара устахӡам, убранӡа сызгаша аӡә дышԥаҟамлари?

– Ахырҵәы ааганы имҵабыргылт, даҽеа фырҷьанк икышазаргьы...

– Изшаз иныс, уаҳа ҽамѡак шызымжәуа.

– Абас ауп... Жәохә шықәса сҽеи скәадыри еиқәҵаны аԥҳәыс слышьҭан, сахьымнеиз ақыҭа ыҟоума, аха ашьҭахь аҳәынҵәа ршьшьы сыбла иаахаҳалан, абри иубо даазгеит.

– Бзыццаз дызусҭада ҳәа хышықәса сҭаацәа сырбаӡомызт, нан Кьаҕәра.

– Шәеизгәдуны шәцәажәоит, алаф анцәа ишәыгумырхан, – иажәа ныбжьаиргылт Кьаҕәрагьы.

– Аҕырԥ аасыхлыргоит, аха лыдагьы ԥсыхәа сымоу ҷьушьо. Арҭ ҳабзныжәқәа иааранаужьыр... – нас иҽееаникылан, уа иаахиркәшеит, – ҳшыҟалаша анцәа итәуп.

– Урҭгьы бзиақәоуп, анцәа ишиҳәара шәыҟоуп.

– Аиеи, шьҭа... ухы абзиара аҟынтә иуҳәоит.

Кьаҕәра ашьамхқәыршә ала инапы ааирыцкьан, инеиҽишьит.

– Уажәшьҭа ҳдәықәышәҵа. Шьыбжьаанӡа ѡбаҟа саат аус ааургьы, изыԥсоузеи.

Абригьы ааиҳәеит, иҩеибаргылт.

Аҭаҭын зрыԥхқәоз шьыбжьон амаҕаза иныҵыц-аатыҵит. Зхәы уахь иназгаз дасу ирымақәаз аацәырган инеидтәалеит. Аӡахәарҭа ихыз ракәзар, еихьышәшәа-еиԥышәшәа инхыҵит. Ҷкәынцәақәакгьы ршьапқәа хырҟьаҟьа, ахәшырб карббы, агәарабжьара ибжьаланы, ӡҭалараҳәа Жәӡараҟа ицон.

Кьаҕəра дааԥса-дкара Ара ду ахəаҷы дыɯхалеит. Аҽеимыртаҕа ра дук гылаҵəҟьан убра, иара дахаанны ибахьан, идыруан. Иара убри азын акəын Ара ду ахəаны ҳəа изашьҭазгьы. Уажəы ахьʒ нхеит, иара ахаҵа ыҟаʒам.

Изларҳəо ала, ҽенак зны Ҟазахə иҵкарыз аʒəы даакылсны, Аҟəа Абснаб аҷы арабҵлакəа рыдыркылоит, қыҭацыԥхьаʒа ирылаланы абас арабҵлакəа ргоит, иҕаҕаʒа иахьгылоу злашəыхəарҭоузеи, аɯнымаҭəа иалырхуа шəаркьаҭарц шəыҟоуп иҳəан, ашьапы илықəҟьаны, иеихыҵəҵəа амашьына илақəыжьны, иманы дцеит. Ҟəрышьқəак ус анапаҷы ириҵеит ҳəа рҳəоит акəымзар, ахыз уабацо ҳəа ианазҵаа, «хымҳа-ҷьымшьа амажəа архаара сцоит», – аҳəон еиԥш, абас ирханаршəалаз ҳəа акгьы ыҟаʒамкəа, убри ашықəсан ра-шьаҭара аанырмыжьит уи ақыҭан.... Иалацəажəоит иара Муса Лаҷ-иԥа ихаҭагьы ибзоура алоушəа. Ирҳəоит, ауаа рҷы узкуам...

Арантə иказказуа амшын агəы ухыԥшылоит, уи убысҟак иааигəоуп, абра акалҭ иантҳалоушəа угəы иабоит. Уныргəыдыԥшылоит иара убас ажəɯан ҵыԥссо игылоу ашьхақəагьы, нырцə-аарцə зегьы убарҭоуп, нцəа ҭыԥуп уҳəап абри адгьыл ҟəырҷаха. Алада ицоз, аɯада ицоз амɯасцəа арахь иаамɯахытҵуан, избанзар, амɯаду аɯытҵраҵəҟьа иҵсуан. Иара амɯагьы арахьынтə икаххаа уаныԥшылон, уи ахы араионтə центр иналанарсуан. Уажəытҵəҟьа уаɯы данымызт, аҭəагшоураха, иккаʒа иҵацəын.

Ара ду ахьгылаз инавакшəа ихыгьежьааʒа ҷыц изызҳауаз ажаҵла ашəшьыра иҽаатҷеикит иара. Иеимаақəа ааишьхыршəшəаны ҵаҟа ашьацра днылатəеит. Ахəхəаҳəа аԥша асуан. Инаɯсшəа, алҭаҳараҷы, амɯаду иахьаду ихбылхыцьха хаҳəқəак кажьын, шьаҟақəакгьы ытцыҳəҳəон убра... Ацə-шьхəа наурсыр, аҟəцьал ҧеыхақəа, агəыргəылқəа, амсатə мҳаҵəқəа уҳəа иаацəыҵымɯруаз ҳəа иудыруазеи. Ааскьанʒа абɯатə, аԥьазтə чысматəақəагьы анырбоз ыҟан.

7

Ирҳəоит анкьа, абри ахəы ауразоуроу иқəырҭааа Ҟəланаа ҳəа жəлас измаз шьоук нхон ҳəа. Урҭ рыжəла зыжəлоу иахьатəиала аʒəгьы дыҟам ақыҭаҷы.

Абраҟагьы, Ара ду ашҭаҿы, Ҟәлан Заҭқьари ҳәа нхаѡ шьахәк дынхозаарын. Ишьхагәара ҿыуаѡ дзакәшомызт. Ирахә-ишәахә ҵѡа рымаӡамызт. Аҧсаса зқьы ааӡаны шәкы абна илаиҵон ҳәа ззырҳәоз анхацәа дреиуан. Гәдоуҭа, Гәдоу ацҳа уахьнықәсуа, уажәы апарк ахьыҟоу, амшын ахықәанҵәҟьа ааҧҭрас ирыман дара.

Рыцҳарас иҟалаз, аҵыхәтәантәи амҳаԥьырра аан, ималишьал уҳәа зегь ааныжьны иҭаацәа иманы дықәҵны Османлыҟа, Ҭырқәтәылаҟа дцеит. Усҟан, урҭ анцоз, уи иҧеиҵбы Зафас дырхьымӡакәа, зынӡа машәырла деиқәхеит. Акыр игәырѡеит, игәхьааргеит изықәшәаз, аха иҟарҵоз... Иарҧысра данааҭгыла, анцәа иҧшуаз шьоук наицхраан ҧхәыс дизаргеит, ичарагьы руит. Иоуит уи ахшара: ѡ-ԥацәеи иҧҳаи ыҟан. Аха аҵла иалыѡрыз амаҭ ицҳаит ҳәа, 1918 шықәсазы испанка ҳәа изышьҭаз ачымазара ҿкы аарылалан, мчыбжьык ахалааҵыхәала иҧхәыс, ихшара хѡык уа инаганы анышә инеиҵеит. Абас ихы былны, игәы былны алуажә еиҧш иѡны дааѡнахеит. Ихы изықәымкит ашҭа, ахлаҳәацәгьа. Дук хара имгакәагьы, сашьцәа зыхәхаз саргьы сахәхааит иҳәарызшәа амшын ихы неиҵеит... Джуп уи иабацәа рааҧҭра азааигәарацәҟьа...

Иааигәалашәеит Кьаҭәра уажәы дахьтәаз акыр шықәса уажәаҧхьа ианду иалҳәахьаз ажәабжь. Убри иҿенеиҵан, иара дызхаанхаз, дызнымиацыз, лаԥшҿаба иимбацыз шанашәа иаҧхьа иаацәырҵит.

Арзаақьҳәа арахә рыҟаабжьи аҧсаса рышьҭыбжьи еилаӡѡаны аҳауа ҟәкы иалҟьаны илымҳа иҭасуеит. Аху-суҳәа ишуеит алақәа, егьырҭ игәыԥҵәага-гәыҵшьаагаха иууеит. Изыѡназ рқәацәқәа ааныжьны ицоит ауаа, ҵыхәаҧҵәара рымаӡам урҭ. Рыматәа-рѡыҵәа ауардынқәа ирықәҵаны иргоит, ус еиҵақьуа аидара иаҵоугьы убап. Инрыжьуеит жәытәаахыс рымцахә ахьыҟаз, рхәычра ахьырхыргаз, рқәыԥшра, рҿара ахьыччаз, рҭызҭып хазынақәа. Аҳауа иалҟьоит ихьанҭаӡа ажәақәа:

– Бзиала, ҳаѡны, ҳгәара...

– Бзиала, ҳшьа-ҳаҧхъы зықәҭәоу ҳадгьыл хьырҵәаҵәа!

– Бзиала, наӡаӡа...

– Шәласы, шәласы! – еихьымӡа-еиҧымӡо инеиуа дынрыҵаҟьоит ҿыуаѡык, иҟамчы апҟацаҳәа аҳауаҿы ирхысуа,

имагә-хәыҵәқәа ҟаԥшьҙа, амаҳмызақәа рыдчаԥала. Уи дрылагьежьуеит, еидикылоит, рымԥа иазирццакуеит.

Хәыҷы-хәыҷы амԥахәасҭақәа рыла агәарбжьара иазкылсуеит, ицоит аҳәса, ахацәа, урҭ иркуп рхәыҷқәа, еибархьусууеит... Аԥнқәа рҽынтәи, ашҭақәа рҽынтәи алмԥанык ауаа рыцлоит, Ҟәланырхәаа, Абҕархыкәаа, Аацаа. Зиаск хыҵны илеиуашәа ауп харантәи урҭ шубо.

Аԥнқәа, аборақәа рышәқәа аартуп иҟьаҡьаҙа. «Чыжьжьы» рымшуп аԥша анрыслак. Иҭацәуп ашҭақәа. Иууаҙа игылоуп анышәынҭра рыцҳақәа, ихырқәақәоит абаҡақәа, ақьашанақәа.

Ԥҳәыск ҽырххыла дауеит Адеигәара аҳабла ахәы аҽынтә. Аԥхҙы агәыҵашуп аҽы, афақь аҽыҵҟьоит. Есааира дырзааигәахоит ахҵәацәа.

– Шьаҡрыл-ԥҳа Ханҙа!..

– Ханҙа!..

Дырдыруеит уи харантәгьы, еихьышәшәа-еиԥышәшәа иагханы аҵыхәтәахьшәа инеиуаз анхацәа. Рыбжеиҳараԥык Елыкь ихәы ҳәа изышьҭаз аҳабла иалсны акыр алада, агаҽахь иласкьахьан. Днарԥыххылеит, ҽыҳәҵәыла днарыжәлома уҳәаратәы, амҳаԥьырцәа рҵыхәтәа еидызкылоз гәыпԥык ауаа, лҽы ашәаҡьа аҽачы, уажәы-уажәы ашақә иасуан.

– Шәабацо, шәара акыдынҵәалақәа? – арҵәаа ԥыҵлыргеит лара.

Инеиҽаԥшы-ааиҽаԥшит ахацәа, аҳәса еицыз:

– Ҳабацахуа, Қьаабаҡа – аԥьанаҭҵыԥқәа рахь, – даацәажәеит руаҙәк, атәым дгьыл даараҙа игәы азҵаны.

– Ԥьанаҭ?.. – лыбжьы лымпыҵҟьаны ауп дышиазҵаазгьы, – ароуп шәара шәԥьанаҭ ахьыҡоу, даҽеаԥьара шәакәымгәыҕын уи, ԥсажәоуп, шәыржьоит!

– Уахь ибзиоуп, иабаргәузеи, ицаны иаахьоу идырҽхәоит, – иҳәеит Зафас, ицәышәшәҙа хнышьырк еиԥырҽаны ижәԥахыр ихшьны дахьгылаз.

– Ауаԥы ахәхәаҳәа аԥша исуа иаамҵа ахьихигауа, ԥьабаа мбаҙакәангьы дныҡәнагарц ахьилшо акәҙами, мшәан, Османлы?! – деиҵаацәажәахт ани аԥхьатәи.

– Шәысҵыҳә!..

– Иаҳҳәеит, аха ихарҵом, – лҳәеит ԥҳәыскгьы, лылабжыш лҽыкәкәа, лхәыҷы дылгәыдкыла дахьгылаз.

– Шәжьоуп, шәҟаҵәоуп шәара, ишәҽеиҵәҳәазеи уи Мқан Албуз?

– Ишԥа, ҳара ҳаблааԥшыра Албуз ҳаижьону? Уи ҟалашьа амаӡам.

– Албуз, имшақә рҳәааит дук хара имгакәа, – иааҵлырҟьеит ѡаԥхьа.

– Еиҵазырхазеи, иҳәеит ихаҵкы Албуз, шәааццакы... – иҽеы аҵып аҽы иаакәашеит иааиз.

– Ҳаит, уара, ала кьаҽ, дагьызмаха ркьасыгә... Албузи уареи шәакәызма ажәлар рлахьынҵа зыӡбауаз?!

– Сара аиҳабацәа сымоуп, урҵ ирҳәауа са сзын иԥҟаԥҵәоуп... Шәиас, уара, арахь! – ибжьы нарыкәиргеит еиҵаҧәҧәа игылаз аҳәса, ахацәа, – изакәызеи, Зафас, укәанызануа узҽу? Уара утәқәа шьҭа аганӡа илаӡахьеит.

– Ухаҵкы, Шьмаф, ҳахнышьыр ҳхашҭын, иаазгоит ҳәа схынҳәын.

– Ахнышьыр аума, шәымшхә-шәыбзазара зегь шәырӡырц шәаҽупеи.

Инеиҽаԥшы-ааиҽаԥшит ѡаԥхьа урҵ, аха аӡәгьы ажәа ахимҳәааит Ханӡа илҳәаз.

– Ухы иақәԥыҵәҵәазар акәын иақәнагаз уи ахнышьыр, – иҳәеит Шьмаф иҟамчы еиѡырҽо.

– Зыбз ада зыхәлам ауаа жьаны ихыхны ԥсра-ӡра амѡа иқәигалт уи, аха аҳақ хара дашьҭрым, анцәа исиҭар.

– Уи нцәамусхәла иҟалаз ак еиԥш иԥхьаӡатәуп, мамзар, аӡәы ас ауаа иеирханы изгома, дихеит.

– Ааит, уара алаԥынҵа кылҟьаз... уаргьы уиҟаҧәама жәлар ршьа зыҧрагәоу ани, аҟырлыш. Чоу! – ҳәа дынидыххылан, ҽыҳәҵәыла дынижәлеит. Уаҳагьы дааинмыриаӡакәа, дҽыжәҟьаны дынкалыжьын, лҽы аҧәра анааҽалк, ашыжәҳәа иаақәҵәиааит, – шәиас арахь! – лҳәан, агәыԥ еицыз лаԥцаны аѡныҟа лҽыѡалхеит.

Егьигьы аарла дѡагылан, еикәшаҟьо игылаз иҽеы дѡеиханы днақәтәан, ҽырххыла ихәԥҳа ихьыԥшны ицоз ахҵәацәа днарышьҭалт.

Агаҽа иʒхагылаз ашхәа гәылшьапк еиԥш инахәланаҡәшәеит ауаа. Ԍаԥхьа игоит ахәыҷқәа ркьаасбжьы. Амшыни ауазырбжьи еилаʒԍауеит...

Рыцхарыла, гәаҡрыла зыдгьыл чашәрақәа ирхырцаз ашьхаруаа, Ҭырқәтәыла аʒхыҵырҭақәа рҽы иахьнаргаз аиқәынҵәара иаҽын. Қьефқьен ҳәа изышьҭаз аʒхыҵырҭақәа руак аҽы хәыҷи-дуи аԥсуаа-амҳаԥьырқәа ачымазара бааԥсы ирыхьыз иахҡьаны анҵәара иалагеит, рыԥсылгара иахәомызт. Урҭ рнышәынҵрақәа рыла ихҡьан иахьыʒхыҵыз ақалақь хәыҷы анаԍсан ишьҭаз адәеиужьра зегьы. Уи ааигәанʒагьы «Аԥсуа нышәынҵра» ҳәа иашьҭазаарын.

«Зыԥсы еиқәхаз уаа-хыхмыхқәак ирбаз анхарҭақәа рахь ианеиха, Кьыл-ԥха Елыф «Аԥсуа нышәынҵрақәа» кажьны дрыцымцеит. Ачамгәыр алырҳәон, лыбжьы бзиан, аԥсы даргыларын. Ачамгәыри ллақмари неихҳәаало, шьыжьы, хәылбыҷеха уахь аԥсыжырҭахь днеиуан, анышәынҵра рыцҳақәа днарыдтәалон, лнапы ԥшшәыдақәа нарықәылшьуан, аккаҳәа инарықәыԍуан уи лҵәыуабжь гәыҵшьаага. Асулҭан абри иаҳан, игәы ԥшааит. Ҽырххыла иқьаҳиа дылзишьҭын, «Хьаа харшҭгас ибмоура ак ыҡам, иҡалозар, аранʒа бааи», – ҳәа лзицҳаит. Лара, соуп зҳәауаз, илыцназгоз лаамҭа аан дмаҷын, ԥхәыс ҟәыҕан, лажәеи лыхшыԍи еимадан ʒи мшыни реиԥшҵәҟьа.

Асулҭан иҽынтә ацҳаражәҳәаԍ иааиз абас еиԥшгьы аҵак илҭеит: «Асулҭан исзихәыцыз абзиарақәа сраҵабуп. Ипату схы иқәуп, аха аччара зхашҭыз изы аҵәыуара ахьынʒахааау ҳанцәа ҳазшаз асулҭан имырдырааит. Шьҭа сынзымччахуа аҵәыуара сахьақәиҭу сыҡазааит, шәысҡәаҵгәышьа. Арҭ рыбаԍқәагьы сырҟәыгамхааит, сыԥсыргьы дара снарывартҵагәышьап. Сашьцәа, сыҷкәынцәа рыцҳақәа ирмоуз бзиаракгьы сара иазызугәышьозеи».

Уи илҳәаз ацҳаражәҳәаԍ даазышьҭыз асулҭан илымҳаҽынʒа ианнеига, иара ус лзааицҳаит: «Гәыԥшқак соуп ҳәа схы сыԥхьаʒомызт бзанҵы, аха бажәа даара сархәыцит. Исҳәаргьы-изʒаргьы, сара исымҭаны лабжышымзар, Ҭырқәтәыла инхази? Сақәиҭыбтәуазар, саргьы сылабжыш бара бзыхгәа-

ҟааyа анышәынҭрақәа инарықәҭәаны снабыдҵгәышьап, аллаҳ дбыхәшәхааит...»

Кьыл-пҳа лмыткәмабжьы гәыҵшьаагахәа аԥшаҳәа иқәыѡуан, Аԥснынӡа иааӡеит иара:

Нан, нан, нан сышәзымхааи, нанаа!
Шәара абас шәынзырҵәаз –
Шәашәа инҵәааит, нанаа!..
Нанаау, нанаа!
Нан, шәара абас шәрыцҳазтәыз,
Иаԥсуааушәа ирыцҳахааит, нанаа!
Нан, шәара абас шәықәызхыз –
Шәашәа иқәӡааит, нанаа!
Шәлахьынҵа рлахьынҵахааит, нанаа!
Ражәахә қыдбажәхааит,
Ргәыҕырҭа цгәы ҵыхәхааит, нанаа!
Мыткәмамзар, ашәа рхымѡааит,
Имҕьацааит, имҽиааит, нанаа!
Лақмарымзар бжьы рмаҳааит,
Ччара-хәмарра рмоуааит,
Нана, нанаау, нанаа!..

8

Ақыҵанхамѡатә техникум далганы даныхынҳә ашықәсазы акәын. Аусурагьы даламгацызт, аѡны дыҟан, аколнхараҽы дрыцхрааyан.

Аколнхара афидаҭра ахьыҟаз илаҵакшәа ужәрак хыртын, убра ҷьықәреи ԥасашәа акы лаҵаны ирыман, аԥсаатә анас, дцаны дналаҳәҳәа-аалаҳәҳәаны, цәаҳак налаиргылан, ара ду ахьгылаз дѡыхәнеит.

Амш кауyа, мшы бзиан. Иага ишоуразаргьы бҕьыцк ҵысуам ҳәа уаѡы ианигәахәуаз, абраҟа хьшәашәаран, аԥша ахәхәаҳәа иасуан. Ашәшьыра дныҵалт. Ашьапы еиҟәыԥҵа ацәарԥшӡа-ҭып еиԥш ашәахсҭақәа анын, имахәажәшьахәажәха, амахәҭақәа еимҽиааны, уарҭалк аҵанакып

уҳәартә еиԥш аҽеимартаҷа игылан араҭла, иахьабалак еиԥшны акакан ҿамызт. Араԥкәа еиҟәыԥԥа, иналак-ѡалакны ицәҟәыншьахьан.

Ихылԥа қәаҟьа ихы инаҵаҵашәа, икашьшьы иҟаз ашьацра днылаиеит. Илацәа нҵаауаны, хьшьыҵәҵәа бжьуп уҳәартә, ҵәҵәабжьык аагеит, ахьышәҵҳәа днықәтәеит, дааҙырѡит, аха ҭынчран, уаҳа уи абжьы имаҳаит, аҵарақәа ҷырт-сыртҳәа еилан.

«Акы рбоит, аха изакәхарызишь?»

Акраамҭа ус дҙырѡуан, илымҳа кыдҵаны.

«Ма ус ԥьара ак саҳазшәа сгәы иабозар?»

Ѡаԥхьа ихы ныкәитҵан, илацәакәа неиқәиԥсеит, аха дзыцәомызт, ани аҵәҵәабжьы иаҳаз даргәаҭеиуан. Ус ахьхьаҳәа иаагахт аҵәҵәабжьы, ашырҳәа днықәтәеит, дҙырѡын, ихахьы акәушәа ауп ишиаҳауа. Дѡагылан аҵла дааҵагьежьт, ихы раҳаны дѡаҵаԥшит, ахыцәкәакәа аарла илаԥш рыхьҙон. Мрагыларахь ала, иѡалкьшәа иѡагаз амахәҭа акьышәкьышәраҷы, амҵәыжәѡакәа хьыѡршәа, иҭынчҙа икәтәаз ахьшь аагәеиҭеит. Инаԥшы-ааԥшын, аҽаршәшәеит, ахьхьа аахгеит дырѡегьых.

«Иқәпраарц аҽазнаку?»

Ҵарақәакгьы уа инахыԥраазшәа, алада Ԥашыр иҳаԥахьы илҭакәкәа ицеит.

Ахьышәҵҳәа аҵла дыѡкыдлан, ахьшь ахьыкәтәаз азааигәара дѡеит, ѡ-махәҭак реимҷаԥарҭа дѡыбжьагылан, иармарахь иалыҳәҳәошәа иѡашьҭыз амыҟәра ишьапы нықәиргылеит. Иаргьы абар уажәшьҭа иааигәан, иаԥхьаҟа даҽа шьаҷак днаскьар, инапала иааникылон, аха уақәгәыҷуа иҟамызт, иҷҭырыр ауан. Иаԥхьа амахәқәа дынрыха-аарыхан, днаԥшит. Убри аамҭазы дабазар акәхап, наҟ иныкәԥрааит, аха ашашәа иацраҳәаз акы инаҷашәан, аҵәҵәақәа рышьҭыбжь ахьхьаҳәа ирго, уа иаҷаԥырԥыруа иаанхеит. Иҽхырнааны иарҕьала маҵәык ахыцәқәа ааникылан, иара ишҟа иааиртарит уи зықәтәаз амахә. Ахьшь, амҵәыжәѡакәа рыла аԥша ижәцо, еихон ицарц. Ашашәа ахыцәқәа зхашәаз амыҟә инахыршәаны, ахьшь еимлагәа иааникылт. Уи изланнакылазеи уҳәап, ҽазнык аҟара аҽҟьаха аҙар, наҟ иналԥраа ицон…

«Ахьшь еиқәатҵәа хәыҷы… ажәла бзиақәа иреиуоуп».

Архиага дназыԥшит иаразнакы, ашьапқәа сахҭан ҟаԥшьыла иҭаҙын. Урҭ аҟаитанқәа рыҵданы еидкылан, агәҭаншәа еиқәхәалан. Уи иаԥшьын ашашәа. Ачашәараан аҙаҙа иахьылаҳәазоз акәхап, ибааҙажжыраҙа иҟан, имбаҙацызт макьана.

«Џьара избахьеит,сыԥсымзар,абри ахьшь…изтәхарыдашь?» Аҵла абжьарагьы дымнеицкәа, ҵаҟантә бжьык илымҳа иааҭасит.

– Сыхьшьоуп уара уи…

Длаԥшызар, иҵәаҳәҙа лабак ихарҩҩала, амшә ацха ианаҩаҙо еиԥш, иблақәа ҟәысҟәысуа диҵагылоуп Ҟаурбеи. Днеилуууаит азныказы, дабаанагеи ааигәахәт. Ашырҳәагьы длалбаақьеит. Ахьшь еикәарҳәы ишикыц икын.

– Ҳм… сара истәуп… Ахәы инхшәазшәа збан, аха ара иқәтәазаап, убоу?

– Изаманами нас, уара иутәызар, – уи иихәаз агәра изымго ибла дынхыԥшылеит, – уқәи…

– Анцәа-уаа… Сыхьшь шакәу…

– Ахьшь уманы сыздыруамызт.

– Снапалаҵәҟьа искыз ауми… Аапсақә…

– Ыы, уара уи Ҭарашь ирҭеит ҳәа соумҳәахьаз?

– Уи аԥхьаҙатәи, нанҳәа аҿеныҵәҟьа искыз…

Дхәыцуа дизыԥшуан акраамҵа.

«Иара итәыҵәҟьоушь?»

– Сумжьазааит, уара.

– Ыы, ушԥазжьои!..

«Гыҵҳәыҵрас иламҳәа акгьы ыҟаҙам, ҷьара акы игәы иҵеикзар? Аха арахь дықәызгалеи?»

– Уара иутәыҵәҟьазар, иудыршт изыжәлоу, архиашьа…

Ибла ҟрышқәа цәыҵырԥшны дыԥшуан уи ахьшь ахь, аха егьигьы ицәыригацәомызт, иган иавакны икын.

– Сыхьшь. Сара истәуп. Лахьхьи ҳҵыхәан, аҭәарҭаҷы сшачашәоз исыцәхалт, – даалҟьашәа, дыццакы-ццакуа ауп арҭ ажәақәа шиҳәаз.

– Аа, усҵеит нас, – инапы уахь инаирххеит.

Егьигьы, иԥышә аччаԥшь аакәыххын, инапы аҷәааирхеит.

Дырԥегь иган инавеикын, имырхьааҙакәа ҭынч даацәажәеит:

– Шаҟа ҵәҵәа ахоузеи, уара, ухьшь?

Азныказы дышҳазҙа дааҭгылеит, ииҳәара иҷамшәо.

– Хы-ҵәҵәак... – ашьҭахь инацәаԥәа рылагьы инаиирбеит.

– Ииашоуп...

«Машәыршәа иаԥәшәазаап?»

– Ашьапҭаҙқәа?

– ...Иԥеижьуп, анаа...

– Аԥежьи аҟаԥшьи узеилмырго сыздыруам, мамзар...

– Усхыччома, изакәызеи узҷу?

– Сызҷыхузеи?..

– Сыхьшь сымоукшоу, аҷенышьыбжьон?..

– Утәы шумарымкрыз, аҙәы итәы имоумкуандаз...

– Уаҟәыҵыр еиҳа еиԓьуп, Кьаԓәра. Акыргьы унысычҳаԥәахьеит.

– Иснучҳахьоу сыздыруам, аха ари ахьшь уара иутәым, излазбо ала. Ихалан ишԥеиуаз убоу, егьиу, ак ҟалеит.

– Исуҭарҵгьы! – иблаԥәа цәыркшаԥаны иҷаахеит.

– Уҷеынасҵха наҟ, амцҳәаԥ!

Егьи мчылаҵәҟьа имсхып ҳәа инапы днахьынпашоны еиԥш аан, Кьаԓәра ишимчыз наҟ дынигәҭасит. Дагьаабҕаԓеит иара. Алаба иикыз аҳауаҷы иаашәышәит, бзиашәа уи Кьаԓәра ихьымсит...

– Шәызҷузеи, уара, шәеилагама?.. – адгьыл дааҵыҵызшәа даарыбжьагылт Шьаақьыр. Уи иԥаны иҟәынҳәалаз ашәыра ачаԥәа маԥымкәа иҵан, шьоукгьы рымҵәыжәԥаԥәа арахь, адәахьыҟа икылҳәҳәон. Кьаҷ-маҷла деилаҳәан иара, ижәцәеимааԥәа ишьхарбаҟа.

Блала еимидан, даарыбжьаҟазеит:

– Еимашәкуазеи, уара, ԥхашьарами, шәеигәыдыззала?

– Еимаҳкыхуеи, абра хьшьык аабан... – дааҟәындҟәындит Ҟаурбеи, ихылпа ршәшәаны ихаҵо.

– Уажәраанҙа сара истәуп ҳәа усыдгыламзи ара?..

– Сыхьшь акәымзааит... шәҵыхәаны сышчашәоз исыцәхалт.

– Акәзаргьы ҟалоит, – агәаҵа дныҵаирԥшит.

– Ыы, аԥыкҵәаҵәа иазшахааит! – даахәмар-зыгәдушәа ауп арҭ ажәақәа шиҳәаз, игәы ҟаандаʒа даақалеит ихьшь ахьибаз, иааимхны имахәҽа иныкәиртәеит, – аллаҳ уиныҳәааит!.. Абри аума нас иумаикуаз?

– Аиеи.

– Ыы, цәгьара уқәлааит!

Акраамҭа иҽеиқәырпаташәа дгыланы дырзыԥшуан, нас ихы ҵаарҟәрыла дхьаԥшкааԥшуа днарыдҵит.

– Абнигьы аʒәы дызжьоитҳәа даҽуп, анцәа дажә ҳаҽоумҵан, ауаҩы иимбара имаҳара иҟоузеи? – игәы еибакуа днеизыԥшит уи Шьаақьыр.

– Иҟәиҭʒа изыҟоузеи?.. – нас даахәмаршәа инациҵеит, – лаԥшык ақәымшәазааит.

– Лаԥшык ануҳәа... Акы ахьырҳәо, акы ыҟоуп. Иҵегь саныхәыҷыз акәын. Абжьаҩашьақәа иреиуаз хьшьык сыман, шьыжьымҭанк исыманы сынҭытҵит. Агәарбжьара сыбжьаланы сышлеиуаз даасҧылеит ани, уара ууа Шьаруан...

– Дсуа егьиҳәа...

– Иаасцәымʒхеит, аха искыз, имышьҭа цәгьоуп ҳәа смаҳахьаз. «Ҟоҳ, чашәара уцома, шьыжьшаанʒа», – иҳәан даасҷагылан, сыхьшь агәы дҩыцаԥшит. «Абзиақәа иреиуазар ҟалап» иҳәеит. Уи акәхеит, ахҵысҭа схыҵны, амхы сахьналагылаз, снапы илықәыҩрын, ахы хьыхәхәа инахьынҳалт. Сгәи сылаʒырʒи еилаҵәо саахынҳәит...

– Иакәым ак аҽашәазар? Аҵааи апырпыли ааигәа иноугар ҟалаʒом усгьы.

– Сыздыруам.. Усҟан уи иахьыз сгәыла имышьҭацәгьара ауп изқәысҵаз.

Убри аамҭазы ачак аҽыжәҳәа иларыхҟьеит. Ахьшь ахы ҩышьҭнахын, амҵәыжәҩақәа ааикәанаҧсеит, амарқәа еиԥш, икылҵәраа аԥшәма имахәҽа иқәтәан.

Кьаʒәра, уи уажәы еилҟьа-еилʒәыцәʒа иахьибаз, иҧьашьаны дазԥшуан.

– Амла еиқәынҵәоит, акрафахьоу ҧьушьоу, сцапишь, – ихьшь еимлагәа ааанкыла, «прышәт, прышәт» ҳәа дачашәо, алада дылҭалеит...

9

Кьаҕəра урҭ игəалашəарақəа ракəу, аԥша хаа иасуаз акəу, ихаҷы ааԥсарак анымкəа, аччаԥшь иҷықəхх, игəы ҷыцхаҳараʒа даақалеит.

Амш шьыбжьы нхыҳəҳəахьан, иԥсы ааиҭакны данықагыла, амҩаду ахь алоуп уҳəартə, ҷышьҭыбжьқəак аaиаҳаит.

«Изусҭқəадашь?..»

Ахьаца ҭлақəа злагылаз аҳəаа ианаавҵ, рхы днықəԥшит, иагьидырит. Муса Лаԥ-иԥеи рысҭаршыни ракəын урҭ. Еишьҭагылашəа иҩеиуан.

Ҟазахə иҟамчы кəлааua изхшьыз иарҕьа напы ишьамхы иқəкын. Егьи, уажəымзар-уажəы дналбаашəап уҳəарын, иҩнапык рыла иаҕəра имҟəыҵарҕəҕəа иахьикыз.

– Кьаҕəрагьы ара дыҟазаапеи, – ианааивала даацəажəеит Ҟазахə.

Аԥсшəақəагьы неибырҳəеит. Ҟазахə ихҭарԥа риашашəа агроном дыниазҵааит:

– Иҟоузеи, аусқəа шԥацо иахьа?

– Усура иҭыҵушь зегьы? – инацирҕзит егьигьы.

– Ицəгьақəам, ицəгьақəа...

– Алада акəу, аҩада акəу ухы ахьхоу?

– Аҩада. Лахьхьи аʒахəарҭаҷы сыҟан, ус сҷаасхан...

– Изҷузеи нас арҭ?

– Уаҵəы иалгар ҟалап ахəшə ақəҭəара. Аҵыхəагьы ԥаҳҵəоит уиала.

– Ишəҳəогьы саҳауеит, аха аҭаҭын ауп уажə ихҭактəу.

– Аплан, плануп, ишԥаҟаҳҵари, хкык амацара акəзар, ҷакы иамусын.

Муса Лаԥ-иԥа маҷк шьҭахьҟа даанхан, дрышьҭагылашəа дҩеиуан. Егьи аҷыуаҩи Кьаҕəреи рҷееаиҟарартəит.

– Абгьанашь лҭаҭынҭра иҳарбартə иҟоумашь?

– Иабаргəузеи...

– Ааигəа-сигəатəқəа?

– Ҳм... Какашьа лҭаҭын иақəшəацəгьаны иҟоуп, даргьы асны аҷыхра иаҷуп, аха рымч ақəхом.

– Нас убрахь дҭаагаларым.

– Иара дымнеир ҟалап, ҭаны.

– Иаха ахәылбыҷеха ҳанеицрыҵуаз, шьапыла сызԥеиуам иҳәан, аҷевакы сыман сцан, даазгоит, ишубо еиԥш.

– Иахьа ашьыжьымҭан усымбаҵәҟьоз. Дабацогьы аасгәахәт, аҷевакы иманы.

– Амарԥьа, ҷеԥныхәак ҟаиҵаргьы иакәым иоумҳәан, иҟазшьақәа умдыруеи?

– Ажәа имоукгьы, имоумкгьы...

Ҟазахә иблақәа паҕьҙа икылцаны имԥалаԥ днаизыԥшит.

Апрекреплион, ишьапқәа рыла иҷеы аварақәа кыдыршшаауа, дԥарыхьҙан, дынразҵааит:

– Акрышәхәаазма, мшәан?..

Кьаҕәра ажәԥан дԥаҵаԥшит, ихылпагьы ихшәарц ачык ааигхеит, аха инапала иааникылан, ирҷеины ихаҵо:

– Уаха ачақәа аар ҟалап, – иҳәеит иара.

– Ус адырра урҵама? Ҧхьхьы, ҧхьхьы, – иҳәан, даацәыҵаччеит апрекреплион.

– Ачаагагақәа раашьа зеиԥшроу ала, ус ауп.

– Раха змада урҵ, – ҷьара акы иҷаирԥар ҳәа дшәошәа ауп урҵ ажәақәа шиҳәаз, – Кьаҕәрагьы раха имам, иара саргьы.

Кьаҕәра ажәакгьы ахимҳәааит уи, имаҳаҕазшәа ҟаиҵеит.

Ус нхарҵак инавалеит, шәы ҷамкәа, ҧенҷьыр ҷамкәа, ԥны лаҟәык ҭагылан уа. Аганахьшәа шьаҟақәак арсны, ҭелқәакгьы амыг рылхәхәауа, еиԥыҵәҵәа-еихыҵәҵәа ирхьынҳалан урҵ, ааҵрахьшәа рхы ларха-ԥарха иашьыкьқәакгьы еилажьын.

– Ари ақьаԥҵа зтәыда? Аҕәгьы дахҕами? – дҵааит Муса Лаҷ-иԥа.

– Мамоу, уажәы аҕәгьы дахҕам.

Иааицәымҕхеит Ҟазахә уи дахьазҵааз.

– Ҷкәынак дынҳархарц наԥшьааган, аха иамуит.

– Дызусҵада ари аԥыза анхарҵа заҭәазымшьакәа инзыжьыз?

– Кәынҵал!.. – Муса Лаҷ-иԥа дизааигәаҕаны дидыруазшәа ауп Ҟазахә уи ихьҙ шиҳәаз.

– Ҳм... Мысҵаабеи иаҳәшьаԥа, – инацитеит аҵыхәтәаны.

– Мысҵаабеи уҳәоу? – ихгьы ааирҵысит.

– Дзаҳәшьаԥазаалакгьы, иҽеим уаѳуп.

– Ҳаргьы ҳаницхраақәан, егьин, аха… Ани ахыбра иубо, Џьыџьыка лԥацәа ирымхны изааган, акы ныƙаиҵаааƙаиҵашәа иун, дыбзиахәха дшыƙаз, ацәымҵ зыцҳаз аԥстәы еиԥш, длықәхәаша дцеит, ишьагашьагьы ҳаздыруам.

– Ианшьа итәқәа ааиласызар акәхап.

– Иа?

– Аиеи, аиеи… Ƙыххы, ƙыххы, – дааимҳәеит иара, – убри иакәын уажәы саргьы сзызхәыцуаз.

Иваршәны инеиуаз рлымҳақәа иара иахь инкыдырҵеит.

– Иацы ҳаизараҽы, атрибуна дықәызза ицәажәашьа ауп ссирс иушьаша, «иаароуп, иƙаҳҵароуп» ҳәа днапƙьа-шьапƙьо, ибз аторраз амƙьазшәа, иҽытҳәацәоз уара, иҽытҳәацәоз, шәан лхы лымсааит! Ƙыххы, ƙыххы… Аџьабаа рацәаны ибахьеит иҳәахт, даара дысҽынҵәааузар акәхап, ус иҽашәааит! Аҳаԥшьа ҭацәы еиԥш, акка ихга дышцәажәақәоз шәмаҳаи…

«Дарбан, мшәан, ари дызҽу?» – ихазы даацәажәеит Кьаҕәра.

Муса Лаџ-иԥа уи ивсуа дыƙазма, датәамбашәа уа днеизыԥшын, иажәа инациҵеит:

– Аџьабаа рацәаны ибахьеит иҳәахт, – иԥсы неины ихәцә инкылагыларашәа даақәыԥсычҳаит, игьалгьало ихьынҳалаз илацәақәа аашәытахеит, ихаҽы кылбаҳҭааҙа иааƙалеит. «Ƙыххы, ƙыххы» аниҳәа, ихаԥыц чаԥақәа амѳрны зҽылазхаз инапала еимлагәа иаанкыланы, уахь иҽы инҭеигәан, дѳагәыҵасны иѳыҵичаԥеит, дҳаи-ԥсиуа, – ус иара дымсааит, латҵан иумҳәаз бҵын иузҳәауам ҳәа, сынтәа ианылатҵоз, ианеиҵаҳауаз, иара иҵыхәа ишьҭарҽыланы ԥсшьара ҳәа Кисловодскƙа дцеит. Уажәы иаажәг ҳәа иƙарƙы иантагыла, ҳара аҵарбел еиԥш дҳалаԥсны ҳаикит.

– Апланқәа изцәны, еиқәырҽаҽаны, инаганы инаиаҳҵоит, ус иаб иԥсаныс, – инацирҕзит Ƙазахәгьы.

– Уара уи… – иихәара иҽамшәо днарҽаԥшит Кьаҕәра.

– Аиеи, мшәан, Мыстаабеи ҳәа ҙәыр дыƙахушәа…

– Имгәацәа иазқәынҵаны дгәароуп, ихы аанда икылахазшәа иԥшьыркцаҙа, – ижьцәа ааизиган, «ԥу» иҳәан, дынкажьцәеит.

– Иуҳәауа сгәы ахәша еиԥш иқәлоит, Муса Лаԥ-иԥа, – иҟәиҭӡа иҟаз Ҟазахә имаҟа днаха-аахан, «чоу» ҳәа иҿы ааирццакит.

– Уи сара дшыздыруа еиԥш шәара дшәыздыруам, – ацәажәара даҿын Муса, – ихада хашәа ибом... Иуацәа, иҭынхацәа дырхашәалом, баагьы-ԥсгьы аҟанҭаруаз еиԥш иваҕҕа иртәеит. Лавышь-ҩавышь иара далоуп.

– Уаҳа крыжәдыруазар? – игәы иналакьакьеит Кьаҕәра, зыӡбахә рымоу изырҳәаҟәо дышрылхәдаам шидыруагьы.

– Уԥьам злам умҳаҵә алоумҵан, ухаҵкы, уара уҵкәыноуп, дузымдырыр ҟалоит.

Аӡәы иқьышә дҭасызшәа, ихы ашырҳәа наҟ днахеит Кьаҕәра, убринахыс ицәгьа-ибзиа уаҳа акгьы рылеимҵеит. Дара неиҭас-ааиҭасуа амҩа иашәаанӡа аҳәацәара иаҿын, итәашьа, игылашьа, ицәажәашьа, ракака ирымҳәаз ҳәа иҟоузеи...

10

Ишҩеиуаз, амҩаду армарахь иааныжьны, кыӡграны иҩкыдлеит. Дук мырҵыкәа ҭаҭынрҭак инылагылт. Инеилҟьашаа-ааилҟьашаашәа иҟан иара. Шьапқәак ишьҭаҕачаӡа, аҵан сахьа рыҭаны, иҵышлааӡа, неихыркәа рымамызт, ҿа-шьапқәак маҷк ибзааишәа иҟахын. Џьара адиԥҵәҟьа аҵхымызт, ҿаԥьра аханынӡа иахьҿыхызгьы убарын.

– Ари закәытә ҿыхшьоузеи? – днаҵааит Муса Лаԥ-иԥа.

– Ахәыҷқәа ракәхап иҟазҵаз.

Ахәаны, амжәаҵаҟа, карпыжәқәак игәаҕьԥсараха иҟәашӡа, еиҟәыххаа иахькажьыз инахагылт.

– Рыла ажь ҕырла амбааит, имшәыцкәа ишԥаҿырхи! – даамақар-чақарит Ҟазахә, иҿаԥшылара ҵәыҵәны, – ҳабааугеи, уара? – иҿырхынааны, Кьагәа илымҳа дынҭахәыҵхәыҵит.

Егьи ижәҩақәа ааирҵысит аҭак ацымхәрас.

– Ааигәа илазар акәхап ари акырпыжә. Иара аҭаҭын иалаҳазар ауп ҩбагьы шәанца.

Абригадири асҵаршыни неиҿаԥшы-ааиҿаԥшит, аха акагьы ахырымҳәааит.

Алада аплантациахь илҭаԥшит.

– Уажәшьҭа ихылар ахәҭамзи, иҟарҵазеи, мшәан, арҵ, – даағьаҵәыҕьаҵәит Ҟазахә.

– Арыԥхра заа изалымгоу, иаха иҿырхыз шьардан, – иколнхацәа даархашшааит агроном.

– Иҿырхыз сыздырцәом, аха ԥьара шәшьырак ҏарҭазар акәхап, – ҿааиҭит, шәытарак зымбар зуҵәҟьом ҳәа еснагь агхақәа рыԥшаара зҽазҵәылхны иашьҭаз Муса Лаԥ-иԥа.

Рылаԥш налыкәшәеит ԥҳәыск наҟтәирахьшәа аҷҷаҳәа аҭаҭын иалаз, леирманы калаҭ еиҵыхәхәагьы, ақә маҷк илганы, акәыруа ахаҿы игылан.

– Абраҟа зҽеыҵәахны, аҳәақәа реиԥш, имшәыцыз акарпыжә зфоз ббазар, Абгьанашь? – дҵааит Ҟазахә.

– Изакәызеи, ишәыхьзеи, нан, мшыбзиа ыҟам, хәлыбзиа ыҟам, – лҳәеит лара лхы дѡахан, лԥыраҳәа аарҽеиуа.

– Арҭ иухадмыршҭыша убахьоу? – аҽеԥныҳәа илҭаз маҷк иааицәымҕхеит, аха инимырԥшуашәа ауп урҭ ажәақәа шиҳәаз иара.

Аҽцәа лҽеыжәҵын, Кьаҕәра аҽқәа наганы раҕәрақәа аанда иалҳәҳәоз аҵәѡанқәа инырхаирԥеит. Дара еишьҭагыла, еицәажәо, Абгьанашь аҭаҭынырҭа дахьалаз ахь рҿынархеит.

– Ари ҽеим, ас иҟалом аусураҽеха, ҟыххы, ҟыххы... – иҿы инапы напыракуа дааимҳәеит Муса Лаԥ-иԥа.

– Ииашами ииҳәауа, – ихы ааирҵысит Ҟазахәгьы.

– Ииашагәышьоуп, нан, аха уи ара сара сҿы изҳәатәузеи?

– Араагьы иаҭахуп, ди, бхаҵкы. Ауаа бжьысқәа рааҙара зегьы иаҳуалуп, ҟыххы, ҟыххы... – зныкыршәа длеиҳәҭҟәыҟәлан, бҕьыцк аашьҭихын, инарҳәы-аарҳәуа днахәаԥшит, – араҟа аԥшәма бла зхоу уаѡ дыҟам, сара стәала.

– Бҕьыцк азыну? – днеиԥыххылт Абгьанашь.

– Акакала ауп ишеицыло, акакала.

Ҟазахә днеиҵахәачит дахьгылаз. Уажәраанҙа ииҳәақәоз зегьы дышрықәшаҳаҭхоз, иахьихьуаз данаҕрагыла, шьарда иааицәымҕхеит, аха иикыз. Ақыҵсовет ахантәаѳи агрономи рылаԥш наладырҟацеит уи абҕьыц, алыхәҭа еиԥш, икылхха, иѳеижьҙа иҟан иара.

– Абри ада цәыʒ ҳамамзар, Муса ухатқы ҳкьаҭон.

– Абри абригада иалоу ахәылпҵаз амаҕазаҿы исзеизыжәга, ҳрацәажәароуп, изымуа аʒәы дҟаларгьы, ус иҧатца далаччо дызцарым, – иҳәан, аҭаҭын быҕьқәа ихьҳәазо иҿынеихеит.

Ҟазахә агроном илымҳа дынҭахәыҵхәыҵит:

– Уара, Абгьанашь асас дҳаманы ҳанкыдгылоит, акы аармазеи ҳәа сызлаҳәа...

– Бзиоуп, исаҳаит иуҳәаз.

Муса Лаԥ-иҧа аҭаҭынрҭақәа днарылс-аарылсуа дышнеиуаз, дынрыдгылт колнхаѡпҳәыск лыпҳаи лареи аҭаҭын ахьҿырхуаз.

Зны иҿыхны ариад зегь иахысуан урҭ, нас, иалаланы, гәыдәгәыдла ишьҭҟәшәааны инаганы акалаҭ иҭарҵон.

Аҧсшәа нареиҳәеит зхы имѡахаʒакәа аусура иаҿыз...

– Кәыруак ҿыхны шәанахыслак, иҿышәхыз алыжәгар еиҳа еиҕьʒами?

– Усгьы иаушт, ҳәарада, аха иара уажәы ҳшаҿугьы иабаргәузеи?, – лҭаҭын гәыд илкыз еихша-еихша акалаҭ иҭалҵон лара.

– Ҳм... Мамоу ус еиҳа еиҕьыз ԥьысшьан...

– Иԥьысшьан... – даатҵәылылхит лара.

«Ҟазахә ус бимацәажәан» аанарго ихаҿала ак лирбақәеит, аха егьи хырѡаасгьы ишьҭылымхит.

– Аказы сиазҵаашан ҳасас бзиахә...

– Азҵаарақәа уаха аизараҿы ибҭилап, уажәы уи аха ҳамам.

Аха лара Ҟазахә днеиҧыѡлан, иажәа аапҟаны, Муса Лаԥ-иҧа дыниазҵааит:

– Аʒәыр иҧырхагома, нас, абри?

– Аʒәы иҧырхагоуп сымҳәаʒеит, быххьзгеит.

Уи Ҟазахә илымҳа дынҭахәыҵхәыҵит:

– Изакәызеи, уара, ари деиқәшәами?

Ҟазахә акьа еиҧш ижәѡахырқәа дырѡахеит, «исыздыруам» аанарго, иқьышәгьы аахьҵәажит.

Муса Лаԥ-иҧа днарԥырҵын, ладахьала аҳәаа днавалеит, егьырҭ ицыз араҟа рҿааныркылт.

– Дзышьҭоузеи ани шәысас бзиахә, дкәакәыԥшуа?

– Ҳм…Бышԥаиацәажәоз, бара?.. Дыбзымдырʒеи? Араион аҟнытә даарышьҭны дыҟоуп, пр… пр… скарп…

Кьаҕәра дааԥышәырччан, инаициҳәеит:

– Прикреплионуп…

– Аиеи, априкрепион… – дырԝегьых иара итәалоуп ишиҳәаз.

– Уажәы дызбама? Аҳкәажә (ланхәыԥҳа аиҳабы ус лыхьʒ лшьон) ҳабла ааԥшыра лыҷкәын, амца анакуаз… аҭаҭын ахыцәқәала еиҭеиҳауеит ҳәа агазеҭ днаганы днанирчылан, адырԝаҽены иаакылсын дрыманы ицеит…

– Ҳм… Амарԥьа, аʒәгьы акы ибмырҳан, мамзар…

– Иара ида ԥсыхәа рымамшәа, иахьагьы дырххо дрымоуп, – даацәажәеит Кьаҕәрагьы.

– Урҭгьы иара иеиԥшми, нан.

– Шәысҭыҳә… Ари дыԥҳәысуп, илынԥо рацәоуп, аха уара узҽу закәи?

– Ус сажәа наласҭеит ауп, уеизгьы-уеизгьы…

– Иабаҭаху, иабаҭаху…

– Иааи, иааи, алақәа ирфаша! – ибжьы аагеит асас, лахьхьи, аҳәааҽынтә.

– Анцәа иныс, ани быжә ана иқәҽаҳәоу шибаз, наҟ иныԥхьак ҳәа басымҳәази, – ибжьы ҭахәаҽшәа даацәажәеит Кьаҕәра.

– Ыы, иԥсы иасҭааит, илаԥш иабаҵашәеи?..

– Ҳазегь ҳлырʒуеит абри. Иаргьы цас иуашәа, абрахь дабаҭалоз?

– Аа-ажә, а-жә… хырҳагас измоуша! – иааигәаны акәын уажәы ибжьы шгауаз.

– Иарбан жәу, ана иҭоу?

– Иарбан уҳәоу?

Арахь ахахьы, аҳәаа еимҟьашәа иахьыҟаз даабыжьшәан, рызиаша иҽааихеит, дҳачмачуа.

– Ажә абна иалоуп.

– Иалам, аха иқәҽаҳәоуп, – аҭак наилҭеит Какашьа.

– Аҭаҭынрҭа иалаҵаны ишәымоуп. Насгьы аколхоз адгьыл аҽы?..

– Ҟеҳ, ижәбама, абри акәын саргьы исҳәоз, – иҽы ахьааихихыз уа иаанхеит Ҟазахә.

– Уи еиԥш иагаѡы ҳарцәынхахьеит.

Муса Лаԥ-иԥа иблақәа кылцаны, ихәда адашқәа ргыланы, дыцәҳашҳауа, каамеҭ ҟаҵо даарыдгылт.

– Изтәыда иара, хырҳагас иҟамлаша!

– Изтәыхда, сара стәоуп. Аҳәааҽы иныкәҽасҳәеит, ҳаскьынк афап ҳәа.

– Аҳәааҽынӡа бҟәаҟәа иқәҵаны инабгама?

– Иабагәарҳхуа арахә? Иуауаӡа амѡа иангылоуп. Аԥсны ҟьаҟьа дуӡӡа хкаарак ҟамлароуп ҳәа рҳәаазшәа.

– Ыы, иахьгәаршәхуа ҭыԥк ыҟаӡамкәа, иаанҵәаӡама зынӡа.

– Уара уоуми... Ара атунг аҭатәуп, ана аӡахәа, аевкалипт ҳәа улҳалалан, адгьылқәа хыҵәҵәа-хыҵәҵәа ҵлас иҟаз зегь лашәҭан, ҳарахә, ҳара ҳаиқәҵәашо, агәарбжьара ҳаабжьахеит.

– Аевкалипт – аҵлақәа раҳ!.. Аҳауа азын ибзиоуп, абҕьы хәшәуп.

– Ашәыр зҽало аҵлақәа ашәҭар, еиҳа еиҕьымзи?

– Ҳм... Насгьы сара схала иҙбаны иҟасҵама? – ииҳәац иҳәон иара, – иахьынтәаауаз быздыруамызт – азоуп изыбҳәауа... Уи иаҽагылаз рҭыԥ иқәсҵахьан... ииҳәаз иахьакәымыз ахы шхоз ааигәыѡын, иҿааникылт.

Какашьагьы, исзырҳәаз лҳәарашәа, лажәақәа неишьклалԥсеит:

– Аныха узкыз ухала уарпато уалагап, анцәа исиҭар!..

– Илҳәақәо шәаҳауоу, уара, илҳәақәо! Ажә ауп сара зыӡбахә сымоу.

– Уи ауми саргьы сызлацәажәо. «Хырҵәы хьшәашәак бымазар, шәык ааҵәыргеишь...» Унеии уа, ираҵәаны иуԥызгалап, – лнапқәа леивыга-ааивыго, инацылҵеит, – гәыж, гәыж, гәыж!..

– Какашьа, маҷк иахбырҟьацәоит, ирдыруа зегь рҳәауа ԥьыбшьома? – Ҟазахә иара итәала даалабжьеит.

Какашьа дааҳәны урҭ лхы нарықәылкит:

– Шәызгылоузеи, аҟызқәа реиԥш, шәыхәдақәа ҭҳәа, акгьы зиашәымҳәозеи?

– Ҳм… анаа…– дааҽаҳаҽасит Ҟазахә, – баак аԥсцәа брысҭеит.

– Какашьахеит, изауҳәода?

– Шәҽы аҳы ҭаҭәаны шәгылаз, нас, ус?

– Ажә аҭаҭынрҭа иалалеит иҳәахт, урыцлар, нас, ара уааны.

– Бҽы ааихабкыр уажәшьҭа, ибҳәашазеи?!

Нас Муса Лаԥ-иԥа ихы наиқәикын:

– Ԥҳәысуп, иагаумҳәан, даҭоумҵан.

– Ара иҳәатәу рацәоуп. Ҳаҷкәынцәа ԥхасҵазтәыз…

Муса Лаԥ-иԥа акы иҳәарц иҽыназикын, аха длеихәлашәа дцеит. Ари аѡыза дазԥшымызт зынҳа. Аҳампал иҽы иҭахазшәа, дыззаҳа дгылан…

– Баасзыҳырѡи, Какашьа, – даацәажәеит, уажәрааҧҳа ҽымҭ арҭ ирыхәаԥшуаз Кьаҕәра, – ԥхашьароуп, инаԥшуа игәы иаанагозеи?

Какашьа аҭаҭын хышәҭқәа акакала иҽыҵәҵәа икаԥсо Кьаҕәра днаизыԥшит, иааҭынчрахеит ашәымҭаказы.

– Шаҟа шашәа рыԥхны ишьҭыбхи иахьа?

– Схәыҷи сареи ѡажәи жәохә шашәа ҳрыԥхит.

Кьаҕәра априкреплион иахь дынхьаҳәын:

– Ана наҟтәирахь иқәҽаҳәо ажә саргьы исымбакәа сыҟам, аха арҭ хандеѡцәоуп, адгьыл иҵаланы иҵысуеит.

– Уи иашоуп, аха…

– Рыжә уа иныкәҽарҳәазар, акәкәаҳәа аҳаскьын иаамхоит ауп, ԥырхагак ҟанаҵо избом. Еилкаатәуп даргьы, асаби дрымоуп.

– Асаби дрымазаргьы, арахә аԥхасҵа ҟарҵарц ахьрылшо инагатәым.

Иаҕьшәа иҳәеит, аха, иакәҳамкәа, иқәшәацәгьаны акәын уи дшыҟаз. Какашьа аҭак илҭарц лҽы анааихылх, Кьаҕәра ила налирбан, даақәихит.

Егьигьы уаҳа ажәа ақәимҵеит…

Шәаалеи-саалеи рҳәан, рыҽқәа ахьыҟаз ахь рхы рханы рҽыѡархеит. Рыҽқәа иаарыханы ирықәтәаны ианындәықәла, Ҟазахә агроном иахь даахьаҳәын, инаидиҵеит:

– Ианаахытԥлак, аизараҽы иуманы унеироуп, аҙə дагхар ҟалаҙом.

Муса Лаԥ-иԥа ицəа дҭаҟəырны, иҽеиқəырпата дыԥшын.

– Абгьанашь заа дышьҭы.

– Исаҳаит иуҳəаз.

Кьаҕəра урҭ наскьаганы данаахынхə, Абгьанашь аҽыгəҽыгəхəа дыччо, зықəцə ылхəа иҟаз акалаҭ аҭаҭын хəҭəқəа авҭаҭо аҽаҳəара даҽын.

– Иҟалазеи, мшəан, лахьхьи? – дҭааит иара.

– Иқəылхəацəаз уаҕоу иаҳааит!

– Ҭану?

– Аиеи... Иҽышəхыз алгатəуп ирласны, аизарагьы ыҟоуп уаха.

– Ауардын аарц акəҙамзи, мшəан?

– Уи нырцəҟа дсышьҭит, лассы дзымхынхəуазар акəхап.

Алада, аҩада иҟаз неиқəҽырҕ-ааиқəҽырҭын, акалаҭқəа рықəцəақəа ылхəаны, ҭаҭынла еиҭарпапа инаганы, ахьаца аҭаҟа аргылара иаҽын.

Аколнхацəа руардын раԥхьа иргыланы, аплантациақəа ааныжьны ианцоз, амра аҙы инҙаалон.

11

Акəытқəа аԥхьарылара иаҽын, ааида ахьынтə иԥырны амаҭурҭа авараҽы игылаз амжəаҭла гьежь иалаԥалон, амахəқəа аатаруан, уажəымзар-уажəы инхьаҩрып уҳəоны еиԥш аан, рымҭəыжəҩақəа ырдаԥ-даԥуа рҽааныркылон.

Амаҭурҭаҽы ахəыҟаҭара иаҽын.

– Уа бзиала шəаабеит! – иҳəан, иблақəа ҭырҳаца, асасцəа еилахаа иахьтəаз дааҩналт аԥшəма.

– Маҳҭы, асас аԥсшəа иаҳəа, – дыҿраамтəуашəа даацəажəеит Ҟазахə. Маҳҭы уи иажəа ҩбамтəкəа, иҩыҵыззаз асас днеиԥыххылан, иҭаҷкəым ааратҵəашəа, илахь аҽынҙа иааганы, зныказ ишьҭахьҟа ибҕа нхыртыршəа, нас иаԥхьаҟа днахырхəан, игəышԥы днагəҙит. Егьырҭгьы аԥсшəақəа нареиҳəеит.

– Нан, амла шəаҳаргеит, уамак шəзыҟаҳҵошəа, – даағьатҵəыҕьатҵəит Абгьанашь.

– Маҳҭы, ҳаиҵазырхо иҟоузеи, иааижьҭеигьы краатҵуеит, иахьатәи аизараҷы митәык ҳаидымхалт…

– Ҳара ҳмазеиуп уажәшьҭа, аха… Аха зацысҵо, Мыстаабеи аԥхьашәа абрахь ашада дцеит, саныхынхәуа сынкыдгылар ҟалап, иҳәан…

– Мыстаабеи?.. – аҟардә днықәҳаит Муса Лаԥ-иԥа.

– Мыстаабеи – ҳара ҳтәу? – даақехырцәажәеит Ҟазахә.

– Аиеи, дад.

– Дызбахьада, нан, аусҟәа усгьы инҵәаҙом, – лажәа нарылалтцеит Абгьанашьгьы, акәты еилыршәшәаны, амцаԥшь еиԥш аԥьыкатҵәатҵәа агәылҟьо агәыблаа ианыз, лнапы атцарԥаны астол иқәгылаз ачанахқәа ирынтцо.

Жәашәаҟьак шеибгаз ачуан иҵан, алшатцә ахылззо, ачаҵа-чаҵаҳәа аҙы ашра иаҷын, абыста уны, ахша ахаршәны, ахәштаара иҷеҳәагылан.

– Нан, акәац жәызар убандаз, – инаидылтцеит Кьаҕәра. Уи иаҳәызба аатиган, изнапык ала абаш ахышра даахан, иҟьаԥсҙа ажьышәра ҷытк намирссан, «фу, фу» ҳәа даҵәҳәауа, иҷы инҵеиҟаҟеит.

– Уажәшьҭа имазеизар ҟалап, – иҳәеит иара.

– Ҳм… Ҟазахә, аԥхьан зыҙбахә шәҳәауаз артдырзыҟоума? – апазана рыхшәылоушәа еилартсызааны иштеижь-цәиқәарашәа иҟаз иблақәа илакыҵа инҵакәарит.

– Мыстаабеи, анаа… – иажәақәа иҷы иааҵабылгьеит Ҟазахә.

– Кыр шәҳәазма, дад? – илымҳа инапы адкыл дааҙыршит Маҳҭы.

– Мамоу, Мыстаабеи дырзыҟоума ҳәа дҵаауеит…

– Уи, дад, ашны иштнагылоу аԥшәмаԥҳәыс лабду иашьа иԥа иуоп, убри аҙә заҵәык иакәгәышьоуп ҭынхасгьы илымаҙоу.

– Ишьахәуп, ишьахә… ҟыххы, ҟыххы! – иҵаҷкәым исаса инаԥырагәаны днеимҳәеит Муса Лаԥ-иԥа, нас Маҳҭы игәы иаахәап ҳәа инацитцеит, – жьрацәароуп ҳазегьы ҳаибаркны ҳазку, ажьрацәара. Аҵла ԥашәла еибаркуп, ауашы – жьрацәарала.

– Аибабароуп еиуарас иҟоу, – инаимдашәа даацәажәеит Маҳҭы, – сара ианакәызаалак асас бзиа дызбоит, еиҳабырак

араион аҽынтә дааины, сыԝны давсны дымцацт. Умбои, баба, – асас иахь ихы нарханы, – аʒәи-аʒәи ҳаицхыраароуп, ҳаибашаҭароуп. Анапи анапи еибаʒәʒәоит, аԝнапык – аҽы. Ус анцәа ишеит... Ажәа шәаҳмыршьызааит, – инациҵеит аҵыхәтәаны.

– Ажәа уашьыр аҵкыс, аԝы уашьыр еиҳа еиґьуп, Маҳҭы, – даасамырҟәылт Ҟазахә, итәаҟәаз ааибарччеит.

– Шәааласишь, бара, рнапқәа ʒык шаҟәырҭәо егьиуа Мыстаабеи дааҳахьʒап.

Асасцәа ндәылҵ-аадәылҵқәеит. Агәыла ҭыԥҳацәа еивагьежьны аматҵ руан, абыста ҽахраҟәа ԝеижьʒа еиқәычаԥа, ачанахқәа ирынҵаны, акатаҳәа инаганы, астол иқәдыргылон. Ԥҳәызбакгьы дыҵәрышкәаʒа, лыхцәқәа аатҵакны, акҽаԝра икҽагылаз адулаԥ ахаҽы ачашә аԥҟара даҽын.

Абгьанашь зны-зынла, дызҽу дааҟәыҵны, ари ас акәым, ани ас акәым ҳәа ахәыҟаҵацәа аҽеԥныхәақәа рылҭауан, илгәаԥхомызт рбыстанҵашьа, рчанахқәа рыԥәыргылашьа. Ара акы агуп лҳәарын, ана ус акәым лҳәарын...

Асасцәагьы еихьышәшәа-еиԥышәшәа иааԝналон, абарҵаҽы рнапқәа аʒы нарыԥәтәаны. Атәара рҿаназыркгәышьа, еивасны аҟәардәқәа рахь еихеит...

Анцәа улԥха ҳаҭ ҳәа рнапқәа надыркуаны еиԥш, агәашә ахь ауп уҳәаратәы машьына шьҭыбжьык аԝит. Уи Мыстаабеи иакәын. Аԥшәмацәа ивагьежьуа аԥсшәа наиарҳәан, убригьы инапы ирʒәʒәаны, дааганы рыгәта ашшараҵәҟьа днадыртәеит.

– Акыргьы ҳаузыԥшын, аха... ҟыххы, – дагьнақәеимҳәеит Муса Лаԥ-иԥа, аха игәалаҟара ҿеимызт, иахьа аҭаҭынрҭаҽы иаҳаз иҵааршәха игәы иҭан, деихаԥсы-еиҵаԥсы, ила акы абомызт.

«Сылҟит уи аԥҳәыс, сгәырґьаҵәа амԝа снықәымлази...»

– Дырԝегьых ибзианы уҳахьʒеит, хар умаʒам, – даацәажәеит Ҟазахәгьы.

– Анцәа улԥха ҳаҵ, – афырԥьан аақәхны, дналагеит аԥшәма, – иаҳҭоу шәныҳәаззаит, агәабзиара, ахабзиара шәымазааит. Сыԝнаҭа шәагымзааит ианакәызаалак. Ииаанышәкыл абас акака, ҳаҭыр зқәу асасцәа, – инарыдиҵеит астол иахатәақәаз.

– Арыжәтә азын сара маԥк смаԥьаноуп, ауатка зынʒа сҽахьы иаазгаʒом, иҟалозар ҭәыцак аҩы сышәҭондаз.

– Зынʒа иумжәʒону?

– Изшаз имаҽоуп, абра Мыстаабеи идыруеит, исзеицәоуп...

– Иззеицәам ҳәа ʒәыр дыҟоума, аха иаажәуеит...

– Изгәаԥханы изжәуа ҳалалс анцәа ииҭааит.

– Аҭәца шәырҭәи, бабараа!

Ирхагылаз аҭыԥхацәа руаʒәы асас иаԥхьа иқәгылаз аҭәца аҩы нҭалҭәеит.

– Ари аныжә сханарччалоит, – даалафшәа иуит иара, ԥытрак ашьҭахь инациҵеит, – аҩыжәга ҭәыца сышәҭ иҟалозар.

– Ҳаи, абри ахәцәырххара шаҟа исцәымгузи, афы аԥь иасааит, – изымычҳакәа иҳәазшәа даацәажәеит Кьаҕәра.

– Уара узырццакызеи, – иҳәеит амҵ абжьы заҩзмыжьуаз Ҟазахә.

Иуам, иҿеаҳҽишьаауеит рҳәан, изааргеит аҩыжәга ҭәыцагьы. Аҩы нҭаҭәаны иаԥхьа инықәдыргылеит. Ихы рҵысуа дназыԥшит, ирацәеишьазар акәхап убригьы:

– Иаҳҳәеит ҳәа, аʒыгмацәаз узааҳамгозар, ишԥаузааури уажәшьҭа, – даақәындқәындит ахаан асас игәы иамысцыз аԥшәмагьы.

Муса Лаԥ-иԥа ҿемырҳа ҟаҵаны, «Анцәа улԥха ҳаҭ» ҳәа днаҽыхәан иныкәиргылт.

– Иҭыркәамҷааны ижә, иҭыркәамҷааны, – днаихьынҳалт Мыстаабеи.

– Исзеицәагәышьоуп, аха уара иануҳәа изжәып, – иаатиркәкәеит, цәыкәбаркгьы иҵахазгьы ихахәы иналеиҭәеит.

Инеиҽаԥшы-ааиҽаԥшит итәацәаз. Акака аарылсит зегьы.

– Изакәызеи, Муса, хәыҷык улахь еиқәушәа збоит, сахьааз угәамԥхозар?

– Иахьԥоуҳәо, Мыстаабеи, ухаҵкы... Ҳм... маԥк сгәы еиқәшәам, аҩны сандәылҵуазгьы сгәалаҟара ҿеимызт. Ашоурагьы сымоуп ҳәоуп сшыҟоу.

«Какашьа ушоура шьҭылхт иахьа», – гәаныла даацәажәеит Кьаҕәра дахьтәаз.

– Дад, ҵәыцақәак аадыркы, – Маҳҭы дзыҕраԥшьҙа, шьамхқәыршәала инапы рыцқьо, Мыстаабеи иахь днаԥшит.

Мыстабеи убри аамҭазы, махак арашых сыҙбал инҙаашьны днацҳаит.

– Аа, уара умсит, зынҙа иҟалараны иҟаҙам. Ара уажәы уеизгьы-уеизгьы ҳазцәыԥхашьо уаҩ дыҟам, ҭаацәашәала ҳтәоуп. Уара ишаанукылара, удин аныс.

– Аиҳабы иахьабалак деиҳабызароуп.

– Ухы ҳхумбаан, Мыстаабеи, – иҭахшәа-иҭахымшәа иажәа налеиҵеит Кьаҕәрагьы.

Ицәымҟәыҷҙа, ашәагаа аакьаҷны, хьаԥшьак аацәыриган, иааирхьархьарит Мыстаабеи.

– Гәыхьк сымоуп, ахәшә зжәуеит, – иҳәеит иара.

– Амаҵура иалоу зегьы хьаԥшьак-хьаԥшьак рԥьыба иҭоуп ахәшәқәа рҭаҵаны, ишәылаԥшызеи, уан рыцҳа!

– Хшыҩла аус руеит-тәа, ҳара анхацәа ҳазургозеи... – Маҳҭы, уи мап аник, уаҳа ажәа ахымҳәаакәа, аҵәцақәа иара иааидикылт.

Мыстаабеи ари маҷк иааигәамԥхеит, аха иҷамариашаны, «ус еиҳа еиҕьуп, ус», иҳәахт дҟәындҟәындуа дахьтәаз.

Маҳҭы ажәлар иныҳәеит, алафқәа налаҵа-аалаҵо диныҳәеит иара убас иԥшәмаԥҳәысгьы, астол аалахҷыххеит.

– Ҵаара ԥхашьарам рхәоит, ҳасас издырҙо аҙә иоуп, аха...

– Маҳҭы, уи дсасҙам, шәыприкреплион иоуп, араион газеҭ аҷы аус иуан, аамҭала зны Аҙнырцә аколнхарагьы дадын, – иааркьаҷны ихы-иҵыхәа наиеиҳәеит уи Мыстаабеи.

– Аиеи, Аҙнырцә, Аҙнырцә, ҟыххы... – ашәсак абыста иаалихын, дҷамҷамуа акрыфара дналагеит ҩаԥхьа.

– Ҳаиларыжьқәаанҙа, хаз-хазы ҳаныҟақәаз акәхап, аԥьымшьы аҵыхәа еиҩырҷауа, даацәажәеит Ҟазахә дахьтәаз.

– Асасцәа зәыр сҭаахьеит сара, ԥан змаҙамыз ҳәа иршьоз Бахәа Мазалеи-иԥагьы абри иубо сыҩны даахьан.

– Иаадыруеит, иаадыр, – инақәшаҳаҵхеит.

Аԥшәма Мыстаабеи ихы наиқәикын:

– Абра, уахьтәатцәҟьоу дтәан иара.

– Цабыргну?

– Саб гәышьа имаҷуп... Уи мцурашак иакәын... цаны.

– Аколнхара ахантәаҩи уареи хаха-хымш аҳәатра шәтакны шәиман ҳәа иалацәажәоит, удинаныс ишҳауҳәара, ииашатцәҟьоума уара уи? – дцааит Мыстаабеи.

– Аҳәатра уҳәоу?

– Аиеи, аҳәатра, ҳа, ҳа, ҳа!.. – иҵееитцҳәаҙаны даааччеит Мыстаабеи.

– Џьаумбацқьеит, аҳәатратцәҟьа ҳашпатеикуаз, аха... Уи Хәаԥьа Шьардын илафқәа иреиуоуп.

– Ҳәатрамзаргьы, боразар акәхарын, – деитцас-еитцасуа деитаччахт иара.

– Саргьы, убасшәа акы рҳәоны саҳахьан, цабыргны... – иаҳәызбала ажәҩашәаҟьа ахышра сак намырссан, аԥьыкатцәатцәа инахьишьын, иҷы интеитцеит Маҳцы.

– Уи шыҟалаз ус ауп: 1947 шықәсазы, ҿаҩратагалара асакьаҳәымтаан машьына дук азна аевколипт ҳзаарԥиит. Кьаҕәра игәалашәоит, агрономс данҳзаарышьтыз ашықәс азын ауп. Ҭагалангьы аиҭаҳатә ҙәыр идыргалома, аха усҟан иааҟарцалакгьы зегьы бзиоуп уҳәалар акәын... Рдацқәа анышә шрымаз, амышәкәан илаҳәааны, дара ртәала даара пату ақәцаны иаҳзааргеит, – цытрак дааҭгылан, нас инацитеит, – ауаа рымхқәа ртагалара ианаԥскымтаз, русқәа иаарҟәыхны, илаганы Ҭамкәач игәаҩара илтаҳцалан, иреиҭаҳарҳаит. Хар амамшәа иҟан, иааиуаз ашықәс ҳанҭала, чыдла хәыҷ аан атцаа ласын, ихахьхьала-хахьхьала, рбыҕьқәа адарган иантцаны ирԥьызшәа, илыкәҷҷиаа ицеит. Иҳахьыз ҳатцаҳкыр, иара Мазалеи-ипа Бахә ибар, ҳкәакәылах аакәихуеит, еиҭаҳҳәап ҳәа ҳколнхара ахантәаҩи сареи илыкәҳаршәын ҳцеит иара иҷы, ҳидикылт.

– Ных, анцәа иныс? – уамашәа ибаны днеиҷаԥшит Маҳцы.

Ҳзызнеиз аацәырганы иаииаҳҳәа, дыҳәҳәеит, дҟааит. Ала ҳнимыжьт, аҳәа ҳнимыжьт. Иҷы тырчаа итаҷкәым ратцәаны астол данықәслак, уа иқәыз ақьаадқәа шьтыпон.

– Бзиашәа шәицәынхеит убоу, – иҳәеит Кьаҕәра, иахирҟьацәозар акәхап ҳәа игәы иаанаганы.

– Уара насыԥшәа уақәымшәеит, мамзар иуирбарын!

– Нас, нас?.. – иблақәа ихагәҭа иқәҵаны дааҙырԝит Муса Лаԥ-иԥагьы, уаанҙа зҿи знапи еилахашәа итәаз.

– Ишԥааурыз, патын, ҳҳәеит, иара ҳаҿын ҳҳәеит, аха акы ихаҿы иааимгеит.

– Ҵабыргну, уара?..

– Анцәа-уаа!

«Ишԥаҟаҳҵарыз, ажәԝан аԥарда аԥыракнаҳҳарызма», – иҳәеит ахантәаԝы игәы анкыдгыла.

Иааибарччеит итәақәаз.

Муса Лаԥ-иԥагьы дҙырԝуашәа ҟаиҵон, аха уи ҿакы дҭанагаланы даман.

– Абри ауп зынҙа амзаатә изаазгаз.

– Иарбану, уара?

– Ажәԝан аԥарда аԥыракнаҳҳауазма ҳәа ахьиеиҳәаз.

– Нас, иахиҳәаазеи?

– Уи Кьаҕәра еиҳа идыруеит, ишәеиҳәап…

– Усгьы?

– Иқьышәқәа ҵысуа, «жулик!» иҳәан, дныԝныҟааит.

– Иацитцақәаз шҳауҳәара, удинаныс, иацитцақәаз…

– Иа уам носом поламаиу, за двер викидаиу, один год тиурма дадим, два года солнце не увидеш, фамилиу Бахуа не забудеш!

– Иа, иа?.. Ҳа, ҳа, ҳа!.. Ари жәеинраалоуп, иаагылазар зҿадшьыланы иаҿугьы ас ирзыԝуам… – инапқәа имгәа иҵакны, дҵыс-ҵысуа дыччон Мыстаабеи.

Иҿы азбжак ала, игәы алаҟаҙамкәа дааччеит Муса Лаԥ-иԥагьы.

«Уи ԥҳәыс мыжда сабалҿашәоз иахьа, сылҟит, аԥсыхәа баа дыргандаз…»

– Иаргьы уаргьы сҳәарын… – иқьышә ачча аақәххит Кьаҕәрагьы.

– Аҳәаҭра шәҭеикҵәҟьама, уара, усҟан?

– Мыстаабеи ухаҵкы, уи лафны ирҳәеит, уаргьы илафны иуҳәазар акәхап, анаа… – дааҿрамтәеит Ҡазахә, – иара

убарнтә акомендура (акомендатура азын ауп изиҳәо) ҳадҭеиркит.

– Ишпа, уара?

– Ар ирнымиаз дхаҵа ҕәҕәами.

– Шаԥа мшы?

– Уахыки ҽнаки.

– Уахыки ҽнаки азыҳәа.

– Изумҳәозеи Кьаҕәра!

– Уара, – икьатеиах пҵәо дааччахын Мыстаабеи, – нос поломаиу иҳәоу, носом иҳәоу?

– Ыы, зегь акакәзами?..

Пытрак ашьтахь Мыстаабеи асҭаршын иахь дынцәыҵыпшшәа даацәажәеит:

– Аԥсыхәа баа шәаганда, уи акәын шәара ишәыкәнагаз.

– Аиеиҵәԥьа, – днақәшаҳатхеит Муса Лаԥ-иԥагьы.

– Ҳаи, абаапс, ишәҳәо закәызеи, уаҕоу иԥшәмаԥәара иқәнагалаша...

– Маҳҭы, абри аҩы еиқәаҵәеи сареи маҷк ҳааибуам. Ашкәакәа шәымазар? – ихы ырнаашәа аԥшәма днеиҷаԥшит Мыстаабеи.

– Ашкәакәагьы ааҳамгои, сас-хәык ҳәа иҵәахны исыман.

– Аԥсуа, асас-ацәас шиҳәоз...

– Асас диҵаароуп, нас ишпа? Асас быжьнасыпк ицуп, данцо фба уара уҷы иаанижьуеит, рҳәоит.

– Анаа, асас... – даазхәыцшәа ацәажәара дналагеит Мыстаабеи, – асас дымшуп, дахызбааз дмыждоуп, – аԥыкә-ԥыкәхәа иҽеиҵхәазаны даччахит, иихәаз имхабзиашәа ибазар акәхап. Егьырҭгьы ирҭахы-ирҭахым, еихьышәшәа-еиԥышәшәа иааибарччашәа руит.

– Унан, амца уафааит, – иҳәеит Кьаҕәра инхәыҵакшәа, уи иихәаз ԥьашьаны.

– Ари жәаԥҟоуп, уара, уажәадагьы исмаҳацт, – Муса Лаԥ-иԥа иблокнот иԥьыба иаатихын, ацәыхь-цәыхьхәа инаниҵеит, – уи цасҳәа ишыҟаиҵаз Мыстаабеи игәаҵәа иалымсзеит.

– Аиеиҵәҟьа, – днаиқәшаҳатхеит Ҟазахәгьы.

Аҩы шкәакәагьы хазы иааганы иаақәдыргылт Мыстаа-

беи иаԥхьа. Инапы акәыршаны икын уи аҳәыр игар ҳәа дшәозшәа.

– Ахәмарра анцәа иҳагумырхан, анцәа уиныҳәааит, уҵакыра, ухәыцқәа...

Аҭамада ишьҭахь еихьыс-еиԥысуа ажәа лыԥшаахла еиқәычаԥа, иныҳәаҷа ркын рысас, иаргьы аѡы акәу, ажәа ҟәандақәа ракәу здырхуада игәы зырԥшқаз, дгыланы, иаҵәца нархо, дызныҳәоз дреихырхәон. Ашьҭахь иаргьы «ҭабуп, сызныҳәаз» ҳәа иаҵәца днаҷыхәашәа, наҟ иныкәиргылт.

– Ишамухра, удинаныс, ари сара схала иҵасҭәаз ауп, иаиуам акы алам, – дааиҷакәыркәырт аҭамада.

Егьи, иаҵәца еиҵақәихын, иҵаханы иҟаз наҟ инҵаирпҟеит. Иаатынчрахеит, ԥытрак еиқәыʒырѡуашәа итәан, аʒәык-ѡаԥьак рнапқәа неилыршь-ааилыршьуан.

– Удинаныс, Мыстаабеи, – аҭынчра еилаго ацәажәара дналагеит Маҳҭы, – Араѡҭа ачараҷы, уѡызцәа уцны уаннеи, Мыдгәа ишәзиуз шҳауҳәара.

– Ааи, сара анышәахә, Мыдгәагьы башамашак иакәызма, – лҳәеит Абгьанашь, арыцҳара лхаҷы ианубаало.

– Иԥсаҭа бзиахааит, рыцҳа, – инеиларԥсақәеит итәақәаз.

– Ҳм... Саргьы дыздыруан, уаѡы бзиак иакәын, ҵаны... – илахь аԥхʒы иныкәнаҭәаз ичаврала иааирыцқьеит, ҟыххы... – иаатыѡрыз ихаԥыцқәа наҟ инҵеигәахт.

– Акагьы ҳамчым, иҟаҳҵарыз, – даацәажәеит Мыстаабеи.

Ԥытраамҭактәи рҭынчра ашьҭахь уи иажәа дналагеит абас:

– Абгаѡараа рыстаршын Даҭикәа, сыԥсымзар Мыҵгьы дҳацын, Мыҵ Бирам иԥа, ԥҳәыс данаайгаз ауп, Бирам, ани ҳфинагент... Ҳаицрыхашьшьы ашҵа ҳанҵалт, аха маҷк ҳагхазаап, ауаа дыртәахьан. Ҳхаршәқәа анаҳшәа ашьҭахь, иҳацыз руаʒәы, дарбану сгәалашәом, маҷк ҳаццакуеит, уаѡ дахьыҟам ҳшәыртәа ҳәа аԥшәмацәа днарысны икит, – аҷыгә-ҷыгәҳәа дааччан, иажәа инациҵеит, – Мыдгәа, ҳм... дааиаанʒа шәымнеиааит, шәаала арахь, сара шәызгоит уаѡы дахьыҟам иҳәан, дҳаԥыҟьаны иҷынеихеит. Ҳабеигои? – аҷыгә-ҷыгәҳәа дааччахт, – абора ашә аайиртын ҳныѡнеигалт,

аа, уаҩ дахьыҟам, иҳәеит иара. Ҳнаԥшызар, ачараҽы иааргаз ацәқәа ртәыҩақәа ыршаны ачыхәчар иахагылан, жәқәакгьы жаҳәауа ҭаҟа ахыҵраҽы итәан.

– Аиашаҭәҟьа шәзиуит, иқәақәра згааит, – иҳәеит Маҳҭы.

– Ааит, рҳәеит... – Ихьымʒҵызшьақәаз ҟалеит, ҭабыргны, аха иркыз... Нас абри аҩызагьы схы иҭысҳәааит:

Абора, абора,
Ҳҭазыршәыз ашоура...

Ҩаԥхьа иҿееиҭҳәаʒаны, ишыҟаиҭац еиԥш, даачахт иара.

– Унан, амца уафааитеи, – хазы даацәажәеит Кьаҵәра.

– Ишеиқәиршәаз убоу уара, ишеиқәиршәаз, – итәақәаз днарылаԥшит Ҟазахә.

– Аиеиҭәҟьа, – дырҩегьых ацәыхь-цәыхьҳәа иблокнот инаниҭеит Муса Лаԥ-иԥа.

– Ан-аа, апоетцәа рымацара ракәу ԥьушьома, иахьʒузеи, астихотворениақәа зыҩуа?

Аҭаҳмада Мыстаабеи иныҳәаҽа анникылоз аҿхәаԥхьыʒ игимыжьит, гәабзиареи хабзиареи изеиҵеишьаз анаҩсгьы, идиныҳәалеит аиааира дуқәа аус аҽы. Уи убас исахьа ҭихит, дыззымдыруа ииашацкьаны араион аҽы иара ида ихәарҭагәышьамызт, иахьагьы ихәарҭам ҳәа игәы иаанагартә еиԥш.

Ашьҭахь,уидаҿеа ныҳәаҽақәакгьы надикылан «ҿеанбзиала» ҳәа Муса Лаԥ-иԥа иахь инаишьҭит.

– Иҭабуп, иҭабуп, – дҩагылт иара, – Мыстаабеии сареи ҳаибадыруеижьҭеи, абар, уажәшьҭа ҩажәижәабаҟа шықәса ҭуазар ҟалап, дыстахым ҳәа уигәтамсуазар, дызлауцәымҵхауа ҳәа акгьы далаҟам, иԥьабаақәа рацәоуп, ақыҭанхамҩа здыруа, инеиҳангьы исҳәоит, ибзианы издыруа, иара иҩыза ладагьы, ҩадагьы уажәтәиала ҳара уаҩ дҳамам. Ииашоуп, иԥьабаақәа рацәагәышьоуп, урҭқәа уажәы ара иабаҭаху.

Арҭ ажәақәа зызхаз ихы ижәҩахыр инықәташәа ҿыцха днаԥшит.

– Иҩыза дҳамам, ианысҳәа ихашәтца...

– Анцәа дажә ҳаҽоумҵан, исаҳауазеи, – иԥсы ааиҟәыӷӷеит Кьаҕәра.

– Ҳаҵыр зқәу Мыстаабеи, – даҽын аанда дкылахазшәа асас, – сара гәыкԥсыкала сшузыҟоу удыруеит, жәпакы амаҵгьы еицааухьеит, аҵла ду ашәшьырагьы дууп ҳәа, уԥарԥаруа уаҳхагылоуп, уҳагымзааит, егьырҭ зныҳәаҽақәа алоугьы дасу абзиарақәа шәзишааит, амала акоуп сара усгьы изжәуа, саҭамыз, ажәа шәасыршьуеит, – иҳәан, днатәеит.

Ҟазахәгьы аҵәцақәа соундаз ҳәа иуазыруа итәаз инаимидан, рқыҭа ҷыдала дшацхрааруа, иара ибзоурахаҭаны акыр ԥхьаҟа ишцаз уҳәа шаҟа еиқәыԥхьаҙареи уи дызлацәажәаз. Аҵыхәтәаны ишиҳәалац еиԥш, изеиҕьеишьеит агәабзиара, ақәҽиара, шәи ҩажәижәаба шықәса.

Кьаҕәра аҵәца аақәихын, изҭаз ныҳәа-ныԥхьаны, днаҽыхәашәа ааҟаҵаны наҟ инықәиргылан, иҟәардә днаханы зымҩа днатәеит.

– Ҳаи, иҟоуҵозеи?

– Узгылоузеи?

– Ҳаишәа чара еилоумган…

– Иахьынҙасылшоз стәан, саҭашәымҵан, шәыххь згааит.

– Ишԥыкәу, сныҳәаҽа умкырцу?.. – дааҳәцымцит Мыстаабеи Дындық-иԥагьы, астол аҵымҵ имышьхәылҵ ықәыргыла дахьтәаз.

– Ухрыҙырха уҟазар ауми, нан, иухьзеи, ас аҙәы иҟаиҵома? – даацәажәеит Абгьанашь, ачашә зныз асаан асас иапхьаҟа иқәыргыло.

– Дыҷкәыноуп нас, дгылазааит, – иаахьеиршшааит аԥшәма.

– Ихәыҷқәа уажәшьҭа иара иаҟароупеи…

«Шаҟа хкы рҳәаахьоузеи инарҳәы-аарҳәуа, уаҕоу дрылахааит!» – гәаныла даацәажәеит Кьаҕәра.

– Акы игәы нанамгаҙеит, аха… сыздыруам.

– Акымзаракгьы, Маҳҭы, уи хьаас ишԥаҟауҵои.

Азныказы ражәақәа неиларԥса-ааиларԥсеит, акыргьы инамханагалар ауан, ҵабыргны, аха Ҟазахә акаҩҳәа ашәа иаацәыригаз лыԥхала инымҩахнагеит. Ашәа ззымҳәозгьы иҽы раҳаны икын, еиҳаракгьы Муса Лаԥ-иԥа.

Чарабжа инеихьан, аҩы зхаҷы иқәлаз Ҟазахә ихы Муса Лаԥ-иԥа иҷагәаны ажәабжьк иеиҳәон. Мыстаабеи илацәаҟәа еиқәыпсашәа дтәан ихы-иҷы барақьатҳа, ираззҳа, ԥьара кҷырак, шәахстак анымызт, ишшаҩызҳа иҟан. Аҳәса еинҟьа-еиныршәа еилан, акы ықәырхуан, акы ықәдыргылон, ртәы иубац.

– Шәыххь згеит, дадраа! – Маҳҭы иаҳәызба аҟәу ала астол атцымц днас-насын, иааирҳырҩит, – даҷеа ныҳәаҷак шәыдызгалар стахуп, Кьаҕәра абра дтәоуп, заагьы дгылеит, аха хара дымцеит. Ҳаҭыр змоу уаҩуп, ҳаҭыр анцәа иқәиҵааит.

– Иабаҭаху, мшәан, сара сныҳәаҷа, – дыԥхашьа-ԥхаҵо дҩагылт Кьаҕәра.

– Ахьҷар дрылоуп, иан лакәзар, са саалыкәыхшоуп, жәлар-рык ныҟәылгахьеит. Иаб, Ҟаасын, зхәы иаҭәҳәаны крызфоз нхаҩын. Иаб иашьцәа шыҟаз шәара ижәдыруа ауп. Кәаҵиа аҳәынҭқарразы кыр аԥьабаа ибахьан. Ҽнактәи иқәгылара аҷееиқәа цқьа иаԥсан, аха иабаҟоу. Шьоукы днарҷашәан, зыбз ада акәац зҷамшәаша...

– Ааи, сара ҽааны имнеиша, – Абгьанашь лнапы Кьаҕәра ижәҩахыр иныкәылшьит.

– Уажә ддыриашеит ҳәа ҳаҳауеит. Ҳгәы иаахәеит зегьы... Ҳаиҳабыра иҭабуп ҳәа раҳҳәауеит. Изхсыҳәааua, уара уныҳәаҷоуп, баба, угәы былуеит, ауаа еилухуам, сара быргк иахьысҳәо акалашәа ишәымпхьаҙан, анапхгаҩы, ихәыҷума, идуума – инапы иану аҷы дманшәалахоит, иуаажәлар рзы дҵауразар, алеишәа имазар, ауаа еилимхуазар. Абарҵқәа ҳаҷкәын дрылаҟоу ԥьысшьоит. Уныҳәаз, дад! – Ҳасас, ҽаанбзиала унеит!

– Исфом, изжәуам, Маҳҭы, изжәуа аҙәы иуҭандаз.

– Ус иага иҟазаргьы иаанкыл, ухьь згеит. Усасуп, иага умҳәан. Муса Лаԥ-иԥа иатцәца аашьҭихын, дҩаҵыззашәа ааҟаҵан, Кьаҕәра дыниеихырхәеит.

– Утәа, ус иҟалома, ари дыцкәыноуп...

Муса Лаԥ-иԥа ԥшьаала иҭыԥ аҷы днатәеит.

– Ҳм... Кьаҕәра, – иблақәа кылархәыхә днеизыԥшит, – абраҟа уныҳәаҷа ааникылеит аиҳабы, ихаҵкы. Ажәа бзиа иҳәеит. Аус ду унапы иануп, аиашазы. Агроном аҭакԥхыкәра

дуӡӡа идуп, – иара иахьҵәҟьа имырхакәа, днахыкәша-аахыкәшашәа ацәажәара даҽӷын, – аусҭы злоу анхамҩа ахы шакуа, ишышьақәыргылоу ауп, сгәы иаанагоит, аҭак... ҟыххы, ҟыххы...

– Аҭакԥхыцәра, инаиҵеиҳәеит Ҟазахәгьы.

– Аиеи, аҭакԥхыцәра иамоу еилкааны имоуп ҳәа. Аҭакԥхыцәра зегьы ирыцкуп, – ибзырӡык машәыршәа инеиҽшәар, ҳаҵеиҵа иааиқәшәаны дыԥсыр ҳәа дшәошәа акәын уи дышиацәажәоз. Ихаԥыцқәа неиҽыҩрыхын, ҵаҟатәи иқьышә ала днагәҭасын, аҭыԥ инҵаиртәеит, – Кәаҵиеи сареи ҳаибадыруан, аинститут ҳанҭаз, азеиԥшнхарҵаҽы днеины, шаҟантәы сибахьаз, жәа-маатқгьы ҟьаҟьаӡа зны сцьыба иҵеиҵахьан... Ажәлар рзы ихы аџьыка ықәиххьан, уаҩы ҳалалк иакәын...

Илымҳа кыдҵаны ацәажәаҩ дизыӡырҩуан уи зныҳәаҽа икыз. Гәамҵрак шимаз ихаҽы ианубаалон. Ибла иаахгылеит зежә шықәса уажә аԥхьа иԥсҭазаараҽы иҟалаз хҵыск.

12

Аколнхара аконторагьы имҩаԥысуан акомҿар еизара. Акәакьахьшәа игылаз астол иахатәан акомҿартә организациа амаӡаныҟәгаҩ Кәатика Дапуеи аԥхьагылара змаз акомҿараа иреиуаз даҽа ҩыџьеи. Урҭ рнаҩсшәа имагә хәҵәы ҩагақәа цырцыруа, ишьамхы еиқәыршәны аҟәардә иҽенаҭашәа дтәан иара убас Муса Лаџ-иԥагьы. Усҟан имодаз чисунча иалхыз кительк ишәын, ҩахьхьынӡа аҳәынҵәрақәа рыла еибаркны. Уи блокнотк иаԥхьа иқәын, карандашькгьы иаацәаԥшьшәа ихәхәаӡа уа иагәылан.

Ашә ҟьаҟьаӡа иаартын, ауада ҭшәан азы, иамкыз, аҟәардәқәа ргыланы, наҟ абарҵахьгьы итәан...

– Аҩызцәа! Иахьа, ҳаизараҽы иқәгылоуп ҩ-зҵаарак, – ацәажәара дналагеит хантәаҩра зуаз, – актәи – акомҿаррахь адкылара; аҩбатәи – уажәы ааигәа арахә рферма аҭагылазаашьа гәаҳҭон, убри алацәажәара. Аӡәыр крахышәҳәаауама амш зҵаара?

– Мап... изаманоуп, ҳақәшаҳаҵуп.

Амш азҵаара нышьақәырҕәҕәаны, аизара иналагеит.

– Аҩызцәа! Акомҷаррахь дҳадаҳкыларц арзаҳал алеигалеит аҩыза Кәыркьба Кьаҕәра. Зегьы дыжәдыруеит, сынтәа быжь-класск дрылгеит ҳашкол аҷы, игәы иҵоуп иҵара иациҵарц, аха макьаназы аҩны дыҟоуп, аколнхараҷы дҳацхрарауеит. Уажәааигәа адрамкружок аҷы абаҩхатәра бзиа ааирԥшит. Анкета харҭәааун. Сышәзаԥхьап, ишәҵахызар?

– Иаҵахым, даадыруеит...

– Ҳазыразуп акомҷаррахь идкылара.

– Даԥсоуп, ииашаны.

– Ибзиоуп. Зҵаара шәымазар иара иахь?

Еиқәышьшьы итәан, аҳәгьы ҷиҵуамызт.

– Зҵаарас иҳамоузеи?.. Иқәра аҵанакуоу, дацәхәыҷзами макьана?

Акомҷареидгыла аорганизациа амаҳаныҟәгаҩ Кәатика дҩагылан, ихарҭәааз анкета дахәаԥшуа даацәажәеит:

– Аканиаҕа шәҟәы дҵагалоуп 1930 шықәса рзы диит ҳәа, – даахәмаршәагьы инациҵеит, – 14 шықәса ирҭагылоу акомҷарра иалалара иасакьаҳәымҵоуп ҳәа иԥхьаҳоуп.

– Уаҳа аҳәыр азҵаара шәымоума?

– Саргьы акы сазҵаауан, – изсхароузеи иҳәарашәа даацәажәеит зыжәҩахыр ашәваз иадырҕәҕәала игылаз аҷкәын хыш, – аҵара шԥеиҵоз ашкол аҷы, аҵара?.. Абри аинтерес сымоуп.

– Аинтерес умоу егьиуҳәа, аус дуқәа унапы иану?

– Ух, афы усааит!..

Инеиҷадырхьит уи шьоукы.

– Пшьбеи хәбеи ҳәа, – ҭынч аҵак ааҟаиҵеит иара Кьаҕәра ихаҵа.

– Ахантәаҩы! Сара... – акласс аҷы аҵак ҟаиҵар иҵахушәа инапы шьҭыхуа дҩаҵыззеит Ҟаурбеи.

Уи азҵаара иҵиирц ахантәаҩы данақәшаҳаҵха, дналагеит:

– Сара сызҵаара шәара зегьы шәахь ихоуп, – Муса Лаԥипа иахь днаԥшын, – араҟа ҳаҵыр зқәу аиҳабы дҳалатәоуп. Ҳм... – дхәыц-хәыцуашәа дааҭгылеит зназы, – ишысҳәара сыздыруам...

– Уалга, ухәаиҵәиуа…

– Иуҳәозар иҳәа… – ауу ааилдыргеит.

– Иаб иашьа дахьҭаку аҧырхагаҙами акомҷаррахь идкылара? Насгьы иҙеит, ихаҵа иҳәар ахәҵан.

– Уа утәа уа, уи уара уус алам.

– Ииҳәауа закәи, уара, иҵаркуа, иҵрыжьуа иудыруа ҳәа…

– Агаҵҳәыр, агаҵҳәыр… – инаиқәрыпҫеит аҵәы, иаргьы дҷыббаҙа дынрыхәаҧшит, аты аҵарақәа иркыз иеиҧш акәын уажәы ихы шибоз.

– Аҩызцәа, шәаагылишь зны, – зыбжьы цәгьахаз аарҭынчны, даацәажәеит ахантәаҩра зуаз, – иаб иашьа дҵакуп ҳәа иҧырхаганы сыздыруам, рҵаацәа еиуаз иакәзар, зынҙа аҿакын.

– Аҵаацәа дреиуамкәа, дызусҵадаз?

– Уи хазы дынхон, амаҵура далан.

– Ҳара зегьы ишаадыруагьы убасоуп.

– Ҭыҕьҙаа реиҧш шәеиламлан. Аҙлагараҷ ҳаҟоу ҷьышәшьома? Аҙәы данцәажәо, егьырҵ зырҩуазароуп, – дрылабжьо дҩагылеит акомҷартә организациа амаҙаныҟәгаҩ Кәатика Дапуа, – иаб иашьа итәы ари аҷкәын иусс иалоузеи?

– Ииашоуп, ииаша.

– Анапҩахарахь ҳаиасып, нас, уажәшьҭа, – иблақәа ҭырхаха иҩызцәа днарылаҧшит.

– Уаагыли зны, – дааҧхьирҟәҟәааит аизара мҩаҧызгоз, Муса Лаԥ-иҧа акы ахиҳәаарц иҵахызар?

– Ҳм… Сароу?.. Ҟыххы, ҟыххы…

Уи иаахтны игәааанагара имҳәацызт, уажәгьы иҳәарц иҵахымзар акәхарын, аха аҵагылазаашьа иҟалаз ицхраауамызт. Ари аҩыза азҵаара анцәырҵ, анс акә, арс акәу, игәааанагара имҳәар ауамызт. Араион ахь ираҳар, уи уа далатәан, иахиҳәаазеи ҳәа иҵаар ауан.

– Сара исҳәо уи ауп, – дааҭгылан днарылаҧшит, – ҩбара сылам, уи зегьы ижәдыруеит…

Деиҳабуп, акры ибахьеит, акры идыруеит, иашала амҩа иқәиҵап ҳәа ҙбаны, уи илакҵа дынҭаҧшит Кьаҕәра. Уеизгьыуеизгьы ибзиа, ицәгьа иидыруаз, школхәыҷык.

– Саагылазар, акомҽарра инаркны, акырԥьара аус зухьеит, цхыраара дук сымамкәа… суа дыҟам, сҭынха дыҟам, схала сҟыбаѡ иалсыршаз ауп… Ианакәызаалак аиаша сашьҭан, аиаша сымҳәар ауам. Иагьа ихьаҳаршшаргьы, Кьаҕәра иаб иашьа, иаҳҭахы-иаҳҭахым, ҳаамҭа зцәымҭыз ауаа рахь дыԥхьаӡоуп. Мышә Гьедлач данырыпҟоз, снаурҳәыргьы Гьедлач соуп, сааурҳәыргьы Гьедлач соуп ҳәа акы иҳәон еиԥш, дахьурхалак д-Кәыркьбоуп, Кәыркьба… – инаҵшьны, ибжьы ныхҵаӡаны ауп уи ажәла шиҳәаз. Жәлар раҕа иԥа… иԥа сҳәоу… (ус иҟазаргьы цәгьа имбозар акәхарын, еиҳа аҽа инаҭон) иашьа иԥа акомҽаррахь дрыдыркылеит ҳәа аӡәы иаҳар, ҳазегь уахыкала ҳныкәганы ҳаргоит.

– Ее, иаҳҳәеит ҳәа, изакәызеи иара?..

– Ус ауаа рыршәара аҭахым.

– Сара аӡәгьы дсыршәаӡом, иҟоу аиаша ауп исҳәо.

Аизара ахантәаѡы Кәатика ихы наидкыланы, илымҳа дынҭахәыҵхәыҵит. Ажәакәа неилазыԥса-ааилазыԥсаз рҽаадырҭынчит.

– Муса Лаԥ-иԥа, аԥкәын ус игәы ҭарҷаҷаны даанҳажьрым, иаб иашьа акы ихараӡаны дыҟазаргьы, ари дзыххарҟьозеи, зыбз ада зыхәлам… аӡә итәы даҽаӡәы изихҭнахҟьари?.. Уеизгьы-уеизгьы еиқәлацәамызт, еишьашәаламызт.

– Еиқәлацәамызт, еишьашәаламызт, аха иара дитәын, дизааигәан, хәшҭаарак, ѡнаҭак аҽынтә иаауеит. Убри иашьа иԥа акомҽаррахь дрыдыркылеит ҳәа ҳазегь ҳматҵураҟәа ҳрымырхуеит.

– Уи уҳәар смаҳаи… – аӡәы аҵәы налеиҵеит.

– Иауам. Ҟыххы, ҟыххы… – ихаԥыцқәа арахь иаацәыҵыԥшыз, армарахьтәи аганахьшәа маԥк иҵхаашәа иҟан акәымзар, егьирахь еибган, аѡежьра ыҵачаԥа, – уара, Кәатика, – дҳаиԥсиуа дызҽыц даҽын, – акомҽарра аорганизаҵиа уахадыргылеит, угәра ргеит, арахь ухәыцшьақәа иашам, иҟоу убома, улашәхеит.

– Мшәан, нас…

– Нас иацлақәо ҽеихом, убри ауп саргьы исҳәо зысҳәауа.

Иаразнак ажәала даахиҽеит, уажәы ибазма, егьигьы длеизҟәыҽит.

– Абжьыҭира мҩаԥаагап, – иҳәан, итәаз дынрылаԥшит ахантәаҩы.

Уи еиҳа деилҟьаҙа, ажәа аҿгьы ус аламала дузаҿамкуа дыҟан, еиҳа агәаҕьрақәагьы илан.

– Абжьы шԥаиаҳҭо? – уамашәа ибаны, иажәа налеиҵахт Муса Лаԥ-иԥа.

– Урҭ изыхҟьаз, изынԥаз ҳара иаҳзеилыргом.

– Ари иахьа уажәраанҙа иззеилмыргаз гәрамгас дуԥхьаҙар ауеит, – ихысга нацәа ркьеҩуа, – хымԥада гәрамгас!..

– Иахьуҭаху сыԥхьаҙагәышьа, сара аиаша сҳәоит. Иаҭахым, Муса Лаԥ-иԥа, ус ауаа рыршәара, ҳа ҳхәыцқәам уажәшьҭа, – днацралеит аизара мҩаԥызгоз, – сара схы азымхозар акәхап уи аилыргара, – даатгылеит ашәымҵаказы, аха ашьҭахь уи ахшыҩҵак наирҭбааит, – залымдарак, рыцҳарак иақәшәааз дыҟазар амуеи...

– Харак рыдымзар, усгьы иақәшәарымызт.

Рыхқәа неидыркылт итәақәаз:

– Ари итәы далгеит...

– Иҵыхәа ԥиҵәеит.

– Ани аԥьныш ажәа шԥаимаукуеи!

– Ари, аҵыхәа ԥҵәаҙом, аҩызцәа, Кәыркьба Кьаҕәра акомҿаррахь идкылара иақәшаҳаҭу шәнапқәа шәырҩах, сшәыҳәоит.

Аҙәык-ҩыцьак рыда зегь агәырқьхәа рнапқәа ирҩахеит. Кәатика иҿааникылт, уи иҵахымкәа акәым, аха иҿеим акы алҵыр ҳәа дшәаны.

– Иахьакәым икылсуеит, ижәбап...

Аҵыхәтәантәи ажәа Кәатика иҳәар акәын. Дҩагылеит иара, игәалаҟара ҿеимызт.

– Аҩызцәа, ииартны инҳажьып ари азҵаара, – иҿынкыло акәын дышцәажәоз иара, – ишәҳәаз апротокол иаҳарбеит, уи аашьҭыхны араионтә комҿартә организациаҿы сцап, иҟаз шыҟаз, акы аарцәымҙакәа ирасҳәап, мҩасы ҳазқәырҵо аабап. Ари азҵаара цәырымҵыргьы, зегь акоуп, араиком ахь иҳашьҭыр акәын....

– Ииашоуп, ииаша, – уи инақәшаҳаҭхеит зегьы.

Аҩбатәи азҵаарахь ианиас, Кьаҕәра ԥшьаала дындәылҵит. Махәык ҽҕьырны ижәҩахыр иқәҳазшәа деиҵахха, ишьиишьи еиқәҵо аҩныҟа дцон. Аха игәы ԥхаракгьы аныруан, уи иҩызцәеи иқәлацәеи ргәы аԥхара акәын...

Амза хахаҙа ашьхаҟәа ирхагылан, урҭ рҕьалпалбжьы иаршанхазшәа... Акыргьы аҵх неихьан, иаанхаз асасцәа риарҭаҟәа акәасҟьаҽы иҟаҵаны ианышьҭарҵоз Мыстабеии Муса Лаԓ-иԥеи азал аҽы рыхҟәа еизырхашәа ииан. Рнаҩсан – Ҟазахә. Муса Лаԓ-иԥа ишьапахьшәа, хыхь аҭҙамц аҽы, ишашаҙа патреҭк илаԥш накәшәеит. Идуны иакәҭыхуп уҳәартә иҟан иара. Уахьынтәи ҩыцьа ааԥшуеит, аҙәы ишьамхы еиқәыршәны дтәоуп, икәымжәы-хәа асаара ишьҭассы, уи изҵо аԥшәма иоуп иҳәаратәы дибоит, егьи иҙара ҭкәыцәаа, итапанча аҭра иаԥхьаҟа ииаганы дгылоуп, иарҕьа напы, итәоу ижәҩахыр иқәуп. Иблакәа ҭцаны акыраамҭа дазыԥшуан, дацәымҩашьо иагьидырит уи ихаҽртәашьала Мыдгәа шиакәыз, Мыдгәа...

13

Аибашьра анааилгаҵәкьаз акәын, еихьышәшәа-еиԥышәшәа Асовет ар иреиуаз асолдаҵцәа дасу рыҩныҟакәа рахь ихынҳәны иаауан, ргәырҕьара ҳәаак амазма зҭахцәа, здырцәа збауаз ауаа, шаҟа ҭаацәарагьы қәыкәмашәыкәмаха итәази агәырҩа иаганы. Аҙнырцәтәи аҳаблагьы хьымҙгра рымгеит ажәлар рус аҽы, жәохәҩык рыҷкәынцәа адауаԥшьқәа Аԥьынԥьтәылатә еибашьра Дуҙҙа иалахәын, убарҭ дыруаҙәкын Мыдгәагьы. Уи дуашәшәырны ауп дшыхынҳәыз, илаба ааиҵшьуа дныҟәон, усҟан иҵеиҳабы аа-класск рҽы дтәан, аиҵбы – хәба рҽы. Урҭ акәтаҕьцәа илхны изааҙаз ран лоуп иага аԥьабаа лбазаргьы, лԥьабаақәа мыҙит, закәытә насыԥыз, закәытә разҟыз урҭ усҟан ирымаз! Ҷыц еиднагалазшәа акәын ишеибабоз, уаха аҭаацәа ахьхьа-ԥьԥьаҳәа ианааилатәалак лара илакҭа дҭаԥшуа илҳәон: амалахазгьы уеибганы ууауеит ҳәа сыҟамызт, ахәыҷқәа рразҟы уаҵанакуазар акәхап, ахәыҷқәа аныдагьы ихәарҭам, аха аб дырхагылазароуп...

Актәи ҳшәыраа, ачалт ҳзахьышәшь, амҽы ҳзылшәх ҳәа агәылацәа шаҟантәы дрыҳәахьазиз. Иҟан, ҳәарада, лажәа ѡбазымтәуаз, дазрыцҳашьаны илыцхрааузаз, аха шаҟаѡгьы дыржьахьаз, уатцәы, уатцәашьтахь ҳәа дыргәыгуа цәаҳәасҭак лымхны илзалымдаӡакәа ус ианаанхозгьы ыҟан. Аихала уасыргьы адгьыл ҷацк анузаммыршәоз, иахьа ацәқәа ҭацәуп, ахәыцқәа аабышьтыр ирымгари ҳәа цәала илацәажәозгьы убарын. Шәара шәхы шәымшьын, ҳарҭ егьҳаурым, лҳәон ларгьы. Аа, шәгыл, шәгыл ҳәа ашьыжь шаанӡа ахәыцқәа мчыла ацәа иалхны, илыманы аҳәсҭа дынхылон... Амҽы, амца дара ракәын иаҽгәышьаз. Раб иашьа, ани Ґрышьа, имагә хәҭәоуқәа цырцыруа, ихахәы еиқәатцәа сымсалқәа агәҭа ахьазеиҟароу ишаны, наҟ-ааҟ иԥхьаҳәаны, дамкамшьҭуа, ашықәсан зны ашҭа дааҭалон, зызхара ыфаны иҟоу ацгәы еиԥш дхырбзакәырбзауа. Ҳҭынха заҵә дааит ҳәа лара даақәгьежьааны илымаз ахәыцала ихәы ҟалҵон. Аӡә данааиуа ҳәа иҭаршә иҵәахны илымаз лҭарцецка уаткагьы аацәырылгон. Иара акрыф-акрыжә иқьаф ҭазза, ее, геди, аамҭакы ҳҭагылоуп, дасу ихы дахәароуп ҳәа иара итәала дынрабжьа-аарабжьаны, есс, длықәланы дцон.

Ахш-хырҵәы раалыҵқәа реингаларҭа апункт аҽы аус иуан иара, аха имҭаны ашәхакгьы збахьадаз. Уи акрызҽеиҵоз ҽа шьоукын, амчра ахьыҟаз акәын еснагь ихы ахькыдыз.

Зны ахәыцқәа раҳәшьеиҵбы иаалырҟьаны дычмазаѡхеит, уи ѡышықәса лхыҵуан. Ахәшә, аҳақьым шылхәоз дыпсгәышьеит, аибашьра иасакьаҳәымҭаны ианыҟаҵәҟьаз акәын. Мчымхарамзи. Ґрышьа, ахәыцы данырж ашьҭахь мчыбжьык аатцуаны еиԥш аан ауп данѡеиз.

Иҟалазеи, илыхьзеи, иҳәахт, ацәа ицәахартә. Излархәауа ала, ахәыцы рыцҳа лыԥсыжра азы харԥьк имоурц, ԥьабаак ихы иаимырбарц азакәзаап иҽезиҵәахыз. Гәыбґанс иуҭауазеи, дықәныҟәон иҳәахьа: дасу ихы дахәароуп.

Абас шаҟа рыцҳара, шаҟа мчымхара ыҟаз. Аха урҭкәа зегьы аԥхыӡ еиԥш инлыхҟьеит, илахҽыххеит агәараҭа. Ауаагьы даҽа шьоукхазшәа лбауа далагеит, ԥыхьа хара-хара илывсуаз, уажәы аԥсшәа картцәаӡаны акәын ишларҳәауаз. Еиҳараӡак-

гьы лыԥшәма унеишь-уааишь ҳәа иарҳәауа данықәала. Мыдгәа ихәарақәа рыҽшааидырдыруазгьы, дмыцәа-дымтәа ақыҵа дрылан, еидикылт актив бзиа, имаԛмызт иара убас иналҵ-аалҵқәаз рахьтәигьы ихьԥшны ѡаԥхьа аколнхарахь ихынҳәны, аусура иалагақәазгьы... Инагҙаҵәкьаны ишахәҵоу еиԥш, адгьыл ақәаарыхразы ақыҵанхамѡатә мыругақәагьы жәпакы ишрылхәдазгьы, русураҽы митәык еиҵахоит уҳәауа иҟамызт.

– Абааԥс, егьа аԥьабаа жәбаргьы, шықәсык-ѡышықәса роуп, нас ҳацәгьамхар ҟалап, – иҳәон иара, аколнхацәа данрацәажәоз. Иҵабыргны, ѡышықәса-хышықәса рыла рынхамѡа акыр ишьҭыҵит, рҭаҭынқәеи рԥьықәреиқәеи бзиан, рҙахәақәа ракәзар, икыдҳан ииуан...

14

Хар имаҙамкәа дшааиуаз, аҽбыга ахаҳә анаҽашәо еиԥш, ихы иҵамыз, игәы иҵамыз ус пылҳаҵк дналаҳит. Иҟалаз уи ауп, Мыдгәа аколнхара хантәаѡыс данықартца, изларҳәауала, адырѡашықәсан, афермаҽы иааргеит зауад цәаҕь дук, думбеи хшамзар уздыршамызт иара.

– Уара, шәаҟәыҵ, ари ҳара иаҳтәышьҭрам, иҳазнықәгом, – иҳәагәышьеит Мыдгәа, аха изыҙырѡуадаз.

Аҙнырцә иахьа уажәраанҙагьы абри абри ауми ҳәа цқьа еилкааны ирыздырҙом иззааргаҵәкьаз. Амала, иҟан уи азы еиуеиԥшымыз агәаанагарақәа.

Шьоукы, аҭыԥантәи ажәақәа ирыларҵарц, уи ажәла аколнхараҽ ианырҵарц иаҳзааргеит рҳәауан, ҽашьоукы ари, инеиуа-иааиуа рылаԥш ахкроуп изызку ҳәа рҽы иааҭасуа ауаа ирылан, ҳаладыршәарц азы акәхап, мамзар, иҳадызгалауадаз зҳәауагьы убарын.

Ԥшьѡык ауаа иара ишацыз иацын, ԥшьѡык ауаа – змахәҽа зѡыдаз, аколнхараҽы акыр зылшашаз. Есшьыжьы, иара азын ҷыдала идыргылаз абора иааҭыганы, алада – акәарахь иргон. Уи аԥышә шәпа-жәпа агәыргәыл еиқәаҵәа ду иаҵхыз, азынҵьыр аҵданы, аԥхьа игылаз икын, атәыѡақәа ирыхданы

излаҽаҳәаз аҕба шаха рмахәҽакәа ирыкәыршаны, наҟ-ааҟ ѡыцьа авагылан, аԥшьбатәи дхьышьырххаатцыхәа дахьынҳалан, лахьхьи акәараҽ азы иналшьны, икәаба-ишьшьы инаганы, аколнхара ашҭаҽы амѡа азаайгәара, ахьаца атцаҟа атцәыгәагә иарсыз инадырҳәалон. Ахәы-аԥхь – акы агхар ҟалозма. Акәша-мыкәша, адгьыл ацәа ахҭәрааны иҟьантазҙа, уаѡы дзыкәымпшуа иҟалахьан. Амра аназааилак ахы аԥыр-ԥырҳәа иаҟьон, иангәамҭҙалак ашаха ԥнатцәарц иалагон. Ахы шьҭацаланы амѡасцәа ирзытрысуан. Ашколхәыцкәа еибархьу-сууа, изымцо-изымааua шаҟантәы амѡа ианхалахьази. Урҭ уи ацәаҕь шаҟа ргәы ҭнарԥсаауаз, иаргәамҭуаз аҟара, убысҟак Муса Лаԥ-иԥа дҳаранакуан, дардууан, амч ҷыда иланатцон. Ахә-даԥьал хызза, ишьымхысуа, ибыѡѡуа иахьыкәҽаҳәаз днеины, иҿеитцатцаны, нас аакҕ-аакҳәа дышуа абригадакәа днарылалон.

– Аа, даауеит, даауеит! – рҳәон, ибжьы анаҙара ԥьара иаагар.

Зны, ахԥатәи абригадаҿы афидаҙара ианаамҭаз аҙы акәрымҭәазт, уи иахылаԥшуаз диацәхауа, иҿы иҭашәоз зегьы иаҳәауа дыкҽацаланы дикит. Егьи изымычҳазт, дѡышьҭхны, дырууаҙа дыршәны абардра дылаижьит.

– Ҳаи, абаапсы ҳзушьуазеи, иҟоуцозеи! – иаагьатцәыгьатцәит шьоукы.

– Ихшыѡ хәхәаҙа иаанагап, – рҳәеит даҿа шьоукых.

– Дасу ихәҭоу ала уизымныкәар, зынҙа угытҳәыру ԥьишьоит... – игәхьаа мкыкәа ѡаԥхьа иус напы наиркит афидаҭара ахылаԥшѡы.

Егьи акраамҭа дҳәаԥыҙыԥуа амгра дылан, ашьҭахь дцәыкәкәы даалцын, дҵиҟәциҟәуа дынрылҵны дцеит.

– Рацәа дубжьеит, иалоухи, – рҳәеит, иара иахь иԥшуа игылакәаз.

Уара унеины ажәак уҳәазар, иаргьы иҳәеит. Избан акәзар, ԥьара ирзар, иара ихаҭа ихԥшазынгьы иҿеимызт...

Урҭ ууанҙа аҟыҟҽыҟ ирымаз рзымхозшәа, ацәаҕь мыждагьы иҟашамашаха ирзыкалеит. Ҽнак зны изыдҽаҳәалаз

аҵәыгәыгә аатҵнахын, ашкол ахьтә ихынхәны иаауаз ахәычқәа инарзытрысит, аха рыпсы иапшәмахаз – агәашә ытҵарԥаца иаркын, изтымҵит. Аҽенынтәарак аконтораҿы иҩназ зыҩнымҵуа, уахь аҙәгьы дзымнеиуа, ааилахәлаанҙа амзаатә азааны ашта иҵагьежьуа иҵан, ахәылпҵаз ирулакгьы акәакь икҿагәаны иркит, аха ҩыцьаԥагьы рхы иамыхәо ишьҭанаҵеит…

Даҽазныхгьы, Пашыр иҳапҵахьы аекскурисахь ицоз ҧсшьаҩцәақәак, инапышьцылоу, иаабац акоуп ҳәа ахы шьышьуа, агәы шьышьуа ишадгылаз, руаҙәык ицацха илҵасын, деиҷыржәа дынканажьит. Арҵәаа-сырҵәаа ҳәа еибарҳәҳәеит еицыз, аконтора идәылбҷьыжәааны ауаа рҿаархеит.

Ацә зысыз аҷкәын хымз роума араионтә хәшәтәырҵаҿы дышьҭагәышьан, аарлаҳәагьы иҧсы еиқәдырхеит.

Аколнхара ахантәаҩгьы, уара абри ҧсыхәак азаауп, ҳанзырхо акакәым ҳәа Муса Лаԓ-иԥа днартәааны заԥантәы иеиҳәахьаз. Аха уи хыхьынтә иԥалаз усуп, уареи сареи ҳамч ақәхом ҳәа инаиҿаирхьуан.

Аҙнырцәаа ргәы анкыдгылаҙа, иҳахьлак ҳахьааит рҳәан, ацәаҷь ду шьаҳаны инкарыжьын, идырхәеит…

Адырҩаҽены акәын, Муса Лаԓ-иԥа дыҿԥьа-ҿԥьо агәарбжьара дыбжьаланы дааиуан. Аконтора агәашә аԥхьа длакҩакуашәа даатҷгылт, ашьҭахь, аҙарҵәи рқьақьа хыхь агәашә иахаз, аахиршәан ашта дынҵалт, ашьыжьтәи «аҳамҵа» ԥаитҵарц азы, ацәаҷь ахь иҿынеихеит. Аха уажәраанҙа згыгцәа ргыланы, аҵәа-ҵла иатҵагьежьуа иатҵаз уи ацәаҷь ҟәиҭҙа аҽееитҵҳәаны итәан. Аԥазшьақәа ааигәамҧхаҙеит:

– Иахьзеи, ажәла нҵәеит?! – иҳәан, ихҩаа-хыҷҷа иԥаз иқьышәқәа ааирбзеит. Зқьаф ҭызза, уаҩшьаҭагә зымпынҵа дықәызмыжьлоз ацәаҷь, уажәы амҵқәа ахаабыцуа, акка иҷәаҳауа ашәшьыраҿы итәан. Игәаҷьны ааигәара днеин, ишьап аԥыкәала днагәҭасит, аха иара ахы ааԥьеит ауп, наԥ уз аҳәошәа, ишкажьыц икажьын.

«Анцәа иныс хәшәык шадыржәыз», – днакәшахтиара, ахатцкы дцарц иҵахызшәа. Аҵыхәа данҩаха, ибеит ашьа ацрашәы ишыԥаз, дҳашҳатәараха, иихәара иҿамшәо акраамҭа дгылан убра.

Ашьҭахь даапкны аконтора длыѡнапҟеит. Аԥхьаҙага рыҳәҳәа ашәваз иаиҧьеит, еилаирѡынтит ақьаадқәа, ихы арықҭаԥшь иаиҧьарц аҷык ааигхеит, аконтора аусзуѡцәа еилеицалеит.

«Шәықәысхуеит, шәызбылуеит, шәысҷыҷуеит», – ҳәа аҳәҳәара даҽын, аха дара ауиқәҽыртхуаз. Мыдгәа дахьыҟамыз ауп, мамзар уи машәырк иирҟаҵахаҵон.

– Ыт, ааит! – ҳәа, ихәда адақәа ргыланы ацәҳара дшаҽыц даҽын иара.

– Угәы ԥумжәан, иаҵахым, ари еиԥш иагьа урылаҙахьеит, – игәшәымшә рҳәауан аконтора аусзуѡцәа.

Ашьҭахь, аграфинка ахәцәа аанкыланы аҵәца аҙы нҵеиҵәан аҟәырқь-ҟәырқьҳәа ижәны:

– Сара убри аҙәы-ѡыцьа ақәсмырҙуазар, ашәа ԥшьшьапык сыҵалааит, – иҳәан, ашҭа дылҭҟьан дышиашаз агаҟа ихы рханы иҽылеихеит.

Ашьыбжьышьҭахь Мыдгәа данааи, днартәаны иҟалаз зегь иарҳәеит. Ԥытраамҭа иҽымҭра ашьҭахь, иарҳәаз игәы иаатҵаххын даацәажәеит:

– Цәаҕьык… ҳақәҙуазар, ҳагьақәҙааит, нас.

Аухатҵәҟьа иахымгакәа араион ахь ирыԥхьеит Мыдгәа иѡызцәеи иареи. Адырѡаҽены, Мыдгәа ида егьырҵ дасу рыѡныҟақәа рахь ихынҳәны иааит…

15

Муса Лаҷ-иԥа дааҳәыцымцит, илацәа еиқәԥсоуп, аха дзыцәом. Адық-дықҳәа игәы аисыбжь иаҳауеит. Днаҳәыааҳәыцыԥхьаҙа дзыниалаз акаруаҵ ҷыжь-ҷыжь амшуп.

Аҭынчра иалаѡны иуаҳауан Мыстаабеи иҟырҟы ашәышәбжьы.

«Ааи, аԥырҕы ҭарыԥсааит, итгашазеи!» – дааҳәыцы-мыцит дырѡегьых Муса Лаҷ-иԥа. Илацәа нҵаауаны еиԥш аан, аѡны хыхь, аҭуан ахь ауп уҳәаратәы, аҽаѡ аалгеит:

– Ых, иҳәан, – икаруаҵ днықәтәеит, ицәа ааихҙыҙеит.

– Ыы, цәыблаҟ уикааит, узмырцәо иуҕралазеи! – дааҟрымҽрымит Ҟазахә, аҭзахьы днаҳәит.

Муса Лаԥ-иԥа ихьыѡршәа иҟаз ихыза ажәырқьхәа дѡахеит, ишьацәкьарақәа хахаʒа алада иҵыхәхәон, ихы ахчы инагәылеиҵеит…

Уажәраанʒа дызхәаԥшуаз апатреҭ хәы ҳаракык икыдчаԥалоушәа ибахуеит, убрахьынтә аʒәы дааныҵхын, илабашьа ааиҵшьуа, иара иахь иҽааихеит. Дызусҭадашь ҳәа уахь днаԥшит, аха дизеилкаахуам, дааиуа, дааиуа, акыргьы дааскьеит. Уи ихаҽы артәашьала Мыдгәа иакәхуп. Аха имаха-шьаха дырзыԥшын, дау хылҵшьҭроуп иҳәаратәы ауп дшибахуа. «Мыдгәа уаѡ асак иакәын, ас иагьабанʒаизҳаи», – ааигәахәт иара.

Адгьыл иҵыѡшәа акәу, ма иара иҽынтә акәу, бжьык иаҳауеит: «Мацәак аламыс убла ихым акәымзар, арахь ааишьас иумоузеи, игәаҕьны унапы злауркʒазеи узыҕрагылахьоу ачеиԥьыка. Уара уԥсхьеит, аха уԥсы ҭоушәа ауаа уахьрылоу ауп уамашәа избо сара. Ҳа, ҳа, ҳа… урҭ рцәа иҭамʒара, ирмычҳара иҟоузеи…»

Уажәы зынʒа иааигәаʒаны дгылан уи ауаѡ, иуаҭәа шәпарақәа аԥшәма иашҭаҽы игылоу аԥслышҵлақәа ираҟараны ибахуеит, иблақәа ҭырхаха днарыҵаԥшит урҭ.

Абас, уажәшьҭа аԥсык даанхар, егьи изшьапык ааихигар, ҳаҕеиҭа, ихыҵәҟьа днаҕрагылоит. Еимгеимцарак шибаз еиԥш, ашырҳәа дѡатҟьахын, дыѡны ддәыкәлеит. Дыѡуеит, аха дышԥаѡуеи, даныцкәыназгьы убысҟак игәашьамх ғәғәамзаргьы ҟаларын, акәарақәа, атышақәа дырхууаа ауп дышцо иара. Ишьҭахьҟа днаԥшызар, илабашьа ду иҿанҵа, ишьапы ауқәа еихҳәауа дишьҭаланы дааихуеит Мыдгәа. Иара иаҳа ирласуеит, дахьыԥауагьы убап, уажәымзар-уажәы ивыҟьҟьо аҵлақәа, акы днаахар, дԥыххаа дцарашәа игәы иааинаҭоит, аха убас дманшәаланы урҭ дрылсуеит, ихаҭагьы иԥьеишьоит, ари ас ҟалашьас иамоузеи ҳәа.

Дырѡегьых хыма-ԥсыма ишьҭахьҟа дынхьаԥшыхт:

– Ассир! Ихы-иԥсы зыхҵниҵоз ацәаҕь ду акәхуп дыԥхарсʒаны дказцо. Афақь аԥынҵа икылҟьо, ахы ҵаарҟәрыланы атәыѡақәа аԥса еиԥш иахаргыланы аҳасара еимыцҟьа ишьҭахуп.

«Ыы, адугаʒ, адугаʒ, сыҽшьуа, сухашшааua сушьҭамзи, иуқәшәазеи!» – ааигәахәт, аха ииаг.

Арахь дыҳәҳәаргьы дзыҳәҳәом. Абар, абар, иааигәахаҙоит. Цас иауашәа ишьамхқәагьы ааиҵҙаҙеит.

«Уф!» – аҳәан, имаԛа лахыс инаисит, дхаууала ампышҵарчы еиԥш азныказы ҵәѡанҵәыԛа дцеит, аха иԥсы иаԥшәмахаз, махәык ааимԥыхьашәан иҿаларԥсны икит. Ацәаҕьгьы ааиҵагьежьит, нас ишьамхысуа, акраамҵа аҵла ашьапы иадгылан, уажәы-уажәы атәыѡақәа аҿыгәҳәа уа иналарԛацо… Иара днапԛьа-шьапԛьо аҵла амаҵә дшахьыньҳалаз днамууаан, дкаууа иҿылеихеит, ус дышлеиуаз тымитышак агәызҳәа дынҵаҳаит. Адгьыл аҵаҿы ауп дахьыԛаху. Аѡада днаԥшын: агәгәаҳәа аҙыцәқәырԥа еилашуеит, еилаҳанто аԥсҭҳәагьы ахажьуп.

Алада днаԥшын: еишьылккараҙа амца хәыҵԛьоит. Ицәқәырԥаны ихаууала есааира иара ишԛа иаскьахуеит.

«Арахь ҷьаҳным ҳәа изышьҭаз акәхап», – даахәыцит иара. Дыццакны мрагылара шыԛаз ихы рханы ддәықәлеит. Ус дышнеиуаз, ҙиаск дныҽԥынгылеит, цҳа ҵәрык хуп, дықәсны дцарц уахь иҿынеихоны еиԥш аан, шьоукы, аманахцәа реиԥш, анаԥарқәа рышәҵаны иааиԥылт, ирхаѡѡала агәараҳақәакгьы ркыхуп.

– Шәныҵ, шәныҵ! – дыҳәҳәар иҵахуп, аха ибжьы изҵкаауам. Али-ԥси рыбжьара урҵ ныҵашәкәа ицеит. Ашьҭахь деихаеигәо дәык аҿы дынкылсхт, ҷьанаҵ ҭыҵуп иҳәартә ибауеит. Убри аамҵазы, алакәқәа рҿы зыҙбахә иаҳахьаз иреиԥшушәах, уарбажәык амҵәыжәѡақәа асаара ишьҭасуа иааихалан, иаԥхьашәа инатәеит. Уи ала ҟәбарқәа ҭызза, аҿы раҳаны иакуп.

«Абаапсы, сахьҭашәаз умбаҙои, сахьааз сга», – иҳәарц иҵахуп, аха ици-ишәи еилгом, ибз ҷьыркәалкны иҿы иҵабылгьо иааҵахеит…

Кьыбак анцәа иԥшуаз шьоукы инариҵан, ауарбажә авара инадиргылахын, дыхәнаны, дмадаҕь-мадашәо днеины, уа азқәа иҿенықәиршәит, уи ахәдагьы инапы накәыршаны иааникылт. Зныкыршәа адыԥ-дыԥҳәа ажәѡақәа аакьан, адгьыл аҿынаԛәнаҵхеит, иҳал-ҳалуа рыҵа-рыҵа ахалара иаҿын.

«Ћырр», – аҳәеит иара, кәацк аиҵарц азы. Иарҵмаԛ инапы нҵишьырц иҵахны аҿылаирхеит, аха иақәымшәакәа инавԛьеит, еиҵа аҿылаирхан, аха усԛангьы инаршә мхиеит.

Аха ашьҭахь, аҳаҷаҳәа иааигәалашәеит рҭмаҟ ҳәа акәац ҭаны акагьы шимамыз иара, ицәа дынҭрыхьҭшьит.

«Ҟырр», – аҳәахт ауарбажә ѡаԥхьа, иагьаабалыбаҭеит аҳауаҷы... Убри аамҭазы ацәа даалҵит Муса Лаԥ-иԥа, ихы ларханы лахьхьи адашьма иқәын. Ихыза акәзар, зымѡа икажьын. Инапқәа иҵарсны ашырҳәа акаруаҭ дныкәтәеит. Иҵысҳаԥʒа, икылгәыгә-мылгәыгә иҟаз игәышԥы ааишьышьит, нас иуаҭәақәагьы атаз-атазҳәа днарысит...

«Сызҭыҵу, сызҭымҵу?» – дхәыцуан иара, – изакә хлымʒаахроузеи сызлаз. Салгеит, салгеит, акгьы сзырҽеиуам уажәшьҭа, – ажәжәаҳәа аҽеилаҳәарагьы дналагеит.

– Иухьзеи, иҟалазеи? – ибжьы наиқәиргеит Мыстаабеигьы.

– Сыԥсит, сыԥсит...

– Иумҳәои уара иухьыз?

Иҧра инапы нҭакуа.

– Сыцоума, сгәаҵәоума... Еимынахааит закә хьааузеи, иаха уаҳа самырцәеит. Мыстаабеи ухаҵкы, умашьына аауамашь ашьыжь?

– Имаакуа.

– Сыбзиахәха аѡны сдәылҵын, исықәшәаз сыздыруам.

– Сцароуп уахь, ҳаи, сынҵәеит, сынҵәеит! – иҽеиҵеикʒеит зынʒа.

– Иууазеи, Муса, ушәаʒеитеи, ас убахьоума.

Ҟазахә акымзаракгьы иаҳауамызт, ашыѡҳәа дшыцәац дыцәан.

Руаҟьанчаҟьанбжьы злымҳа иҵасыз аԥшәмацәагьы ѡагылақәеит, Абгьанашь иҵәахны илымаз аҵул ахәшә неиҿалыркәкәашәа луит, аха иара иқьра иагижьуамызт, наҟ иаҳа иацимҵозар.

Иаашаркконы, Мыстаабеигьы имашьына агәашә иаадгылт, амашьынаныҟәцаѡ иаԥхьа иааҭыҵит аԥшәма илачашәа аҵыхуа ршәшәауа. Ишәақь, ихәырҧьын, нас даҽеа еилаҳәарақәак уа иаатиган, зымѡа инышьҭеиҵеит.

– Бзиала уаабеит! – инеиԥылт Муса Лаԥ-иԥеи Мыстаабеии. – Уара, Кьаҕәса! Муса Лаԥ-иԥа аѡныҟа дугароуп, абааԥсы, дычмазаѡхеит умбои.

– Ее! – ииаигәамԥхеит уи иԥшәма иеиҳәаз, – маҷк саачашәап ҳәа акәымзи ашьыжь.

«Аҽы зтәыз иҭиуан аҽыхьча иуамызт», – даахәыцит Муса Лаԥ-иԥа.

– Ачашәаха узҭода, Кьаҕәса, аилахараха.

– Абзиараз, – рнапқәа ааимырхит.

– Ҟыҳ, ҟыҳ – даақьыхт «ачымазаѡ». Днеины Кьаҕәса днаиватәеит.

– Дышноугалак еиԥшцәҟьа, арахь ухынҳәны, Ԥсырӡханӡагьы цатәыс исымоуп, иуаҳама исҳәаз?

– Исаҳаит, исаҳа.

Амашьына Елықь ихәы ианнаваҵәиуаз, Мыстаабеи ишәақь еимыхны, аҭаҳәҭеи иааҭихыз агәыцәи ашьхәеи рҟәартәрақәа еиқәыршәо, шәит, шәит ҳәа аӡахәарҭра дынҭалт.

АХЬШЬ АГАГА

Мжәатәы лабыҵәк ҳәызбала агәҭа аасҷаҟәан, арахәыц накәыршаны иааиқәысҳәалеит, егьи азхык арҵу надысҳәалан, «ҷаҕь-ҷаҕь» рымшха аҟыршқәа ахьыкәтәаз ахь схы рханы сҷынасхеит. Сҵиҟәҵиҟәуа рааигәара саннеи, ҷыцха ашьацра снылаиеит, ҭынч сыԥсы ӡаны уахь сыԥшуан. Аӡа афѡы спынҵа инҭасит, ҵуу ахгон адгьыл. Аҵарақәа рыбжьы неиларыԥсан, инеилаԥыр-ааилаԥрит. Ԥсаатәк агага адәы иныкәҟьеит, иааигәаӡаноуп уи амҵәыжәѡа ашьҭыбжьгьы шсаҳаз. Саԥхьаҟа илаҟәӡаны азқәа слықәпшит, мылмыҵын уи, ишәарыцон, амла еиқәынҵәозар акәхарын.

«Уи аупеи аҵарақәагьы зыршәааз». Ԥытрак ашьҭахь ѡаԥхьа иааҭынчрахеит. Абна-ҳәа илагылаз ахларҵә амахә иқәтәаз аҵарақәа уажәы-уажәы иалышәшәа саԥхьа инышьҭасны рҭыԥ ахь ицон. Анаѡсшәа, даҽа махәык аҷы – уи ырхәашәа илашьҭын, – ҵыск акы аҵасызшәа инхалон, иԥырԥыруа аҳауаҽы аҽааннакылон.

«Рацәа ҟыршы бзиоуп, зхала ас ихәмаруа, анапы иауршьцылар, иага ибзиахап», – сназхәыцит, сшазыԥшуазгьы, иҭас-ҭасуашәа, даҽа махәык ахь инаԥрит.

Ахларҵә ахы кьацәкьацәра иаалатәеит агәыҵа аацәышәшәны ҵыск, ҟыршуп сҳәаратәы избон абрантә. Акуҳәа инҭалан иԥырԥыруа инеиуаз хьычԥаԥырк инамҵасын, ѡаԥхьа амахә иныкәтәеит. Ихәцәырххо иналбаанадеит аҽаҵахәы. Аԥышәгьы амахә инахьнашьы-аахьнашьын, аҽаарҭынчит.

«Иамҵасыршәпи ари иску, иҟанаҵо збап», – аасыʒбеит сара. Ԥыҵк саԥхьаҟа снаскьан, ацгәыхшра сыҽенылакшәа, арҵу зыцраҳәаз слабыҵә ыршәны ԥхьаҟа инкасыршәит. Арҵу адгьыл ианахьыс, иааҳәаҭ-маҭит. Аҟыршы аблақәа ҵыҕәʒа уи иахәаԥшуан, нас, иныкәпраан, инамҵкласит. Арҵу ацқәа ирыбжьакны иныҵԥрааит, аха ацраҳәа иацәшәоу здырхуада, икажьны наҟ амхахьы инҭакәкәа ицеит. Ашьацра сшьацәхыԥала сыласуа сҽынасхан, даҽеа рҵук аанкыланы акыга ахьыҟаз снеины иаашьҭысхын, зыбҕа еиѡҵәахьаз арҵу наҟ инамыршәаны уажә искыз уа инадысҳәалеит. Снаѡсшәа, абгыʒра махә аҽы даҽеа ҟыршык сназыԥшит.

Агәышҵа ҟәашʒа инаԥшы-ааԥшуан. Ааида сыҽенавакны ишсымчыз иршәны инамҵасыршәит акыга. Уи ахьықәтәаз иаакәпраан, амҵәыжәѡақәа хахаʒа арҵу ааигәара инатәеит, нас ацқәа ирыбжьакны инаха-аахан, арахәыци иареи шеимаз аҽы инҭанагәеит, азныказы иаахәцәырххан, аха нас иналбаанадеит. Ацқәа нышьҭшь-аашьҭшьны иныҵԥрааит, алабыҵә шьҭарҳәазо ишнеиуаз, ҳәакамак инаҽаԥан, уа иаҽаԥырԥыруа иаанхеит. Илбаанадаз аҽнахааноʒа снеин еимлагәа иианыскылт, арахәыцгьы схаԥыц илыбжьакны илахәлаԥыстцәеит. Аѡны сахьнеиз арахәыц ѡынтә-хынтә еидҵаны иаасыршан, ѡбаны ишаны наҟ-ааҟ рыхқәа ырҟәараҟәантәны ашьапқәа инархасыршәит, егьи азхык, заа исырмазеихьаз арасамахә лаба инакәыршаны инҽасҳәеит. Нас уи абарҵаҽы инкыласырсит, аҟыршы кәлаауа иахьынҳалан.

«Уқәымтәар, уабацари!» – сааҟәындҟәындын, ахкаарахь сцан, ҽаҳәарак аҟара арҵуқәа кны иаазгеит. Иара уажәыгь уа ишхьынҳалац ихьынҳалан. Арҵу ҽаҳәара искызгьы наган уа алаба инадҽасҳәалеит, аҟыршы уажәы-уажә иԥырԥыруан алаба адыр-дырҳәа ирҵысуа, аха изцозма…

Ашьҭахьшәа, агәы анҧҵәаҙа акәхап (ахы ларханы иабанҙачҳауаз), икәаҧҷаҷараҙа инеины иныкәтәеит, арҵуқәа инарымҵкласыргьы цәгьа иамбо, инаҧшы-ааҧшуан, ахы уажәы-уажәы иланарҟәуа, нас ишьҭыхуа.

Мчыбжьык аҟара ахыҵит. Алаба аанкыланы иааурҵысыр, арахәыц ахьынҙацоз ихалан ихәмаруан, избалак зегьы рацәа иҟыршы бзиоуп рҳәон. Амала абри ҳацгәы мыжда цәгьала иачычан, абҕа ҭарпеи-ҭарпеиуа, икылпҵш-кылҙыѡруа, аҧсы ҙаны инаҵатәалон иахьыкәтәаз. Аҿыҵа аҙы аауа, икьиуа, ахы ырнааны иахәаҧшуан. Зынгьы абыркьыл иныкәпалан, ииууаҙа иҧахьан уахь, искуеит ҳәа, аха изымнаҙакәа наҟ ихыѡрны инкаҳан, уи нахыс, исзаҧсам аҳәозшәа, уаҳа уи иазхьаҧшуамызт. Еиҳаракгьы уамас иазыҟалаз ҳласба хәыҷы акәын. Амаҭ аҵкыс акамыршша аиааиуеит ҳәа, уи аҵыс ааигәара ианабалак аҷыҕә-ҷыҕәҳәа иахәлаҷьаҷьаны уа иакуан, егьигьы иҟу-ҵәыууа ашьапқәа дәыкәнаҵон, ихьаҵыр аҭахҙамызт, ахы ланарҟәуазма, иҧхашьарамзи ласбак аҿаҧхьа. Агәы анҧҵәаҙалак ацгәы рыцҳа харахаҧшуа аѡны аҵаҟа илхәыҵапҟа ицон.

«Аферым, – ахы аасшьышьуан аласба, – абра утәаны ихьчала, уи агызмал арахь иааумышьҭын», – ҳәа агәшәымшә ҳәаны сцон аусурахь, иара исҳәаз еилнакаазшәа, ашьапқәа аҧхьаҟа инаҵх, ацламҳәа уа иныкәҵаны, аҟыршы инаҵатәон иҵынчҙа. Схынҳәны саанҙа уа иҟарулуан.

Ҩнак зны, аказармахь аҭаҭын рыҧхра сахьцоз изгеит, аказарма аҭҙаҿы абыцақәа еихыпхьхьа иахьыҟаз ҷьара инкыласырсын саҳәшьцәеи, сареи, сан лаҳәшьа (сан дычмазаѡхан азы мчыбжьык аҟара аѡны дааны дыҟан дҳацхраарц азы) ҳлыдтәаланы аҭаҭын рыҧхра ҳаҿын, амахаҭа рҭәны лара илаҳҵон, лышьҭахьҟа ишьҭаз ашашәа уи аҵа инаҵданы атыртырҳәа уа инахалпсон. Уи ҳара ҳус еиҵанархон, аха лара илуамызт, ишахәҵоу шәара ираҕаны ишәзахаҧсом ҳәа. Убри акәын ҳан лаҳәшьеи ҳареи еимактәыс иҳамаз, уаҳа даҽеак еимаҳкуамызт.

– Бзиа жәуит, – иҳәан, аказарма дааҵашылеит Ҭлабҕан – аколнхара ахантәаѡы ихаҭыҧуаѡ. Адруҳәа хѡагылеит зегьы.

Сан лаҳәшьа даныналыхәапҵш, – ацхыраацәагьы ҳамазаап, шәтәакәа, шәтәакәа, – иҳәеит иара.

– Сынрылапҵшып ҳәа сахьааиз, саарыдхалеит, еилапҵсаны сызцом. Саҳәшьа гәаҟцәгьа уажәык цәгьала дакҙеит, џьарак днахгазар акәын, аха изылшода, аҙәгьы дызмаҙам иеипҵш даакәдмырхеи…

Сан лаҳәшьа ацәажәара дахьынҙаҷыз иара ибла еихмырсыҕьҙакәа сҵыс дахәапҵшуан.

«Ҳаи, шәанаџьалбеит, шәыбжьнахуеит, шәахнагоит егьиуеит», – ҳәа ҿеԥныхәак симҭандаз ҳәа сгәы атҳара-ҭҳараҳәа еисуа снеизыԥшит иара.

– Ее, шәаб еибгала анцәа даашьҭы… Убригьы аҙәы ҳәа дрымгеи, – даакәыпсычҳашәоуп абарҭ ажәакәа шиҳәаз.

– Уи ҳаблаапшыра, ладагьы ԝадагьы ҳаздыԥшылоз иара иакәгәышьан, уԥсы зҭоузеи ҳәа изырымузар, дзыхдырҟьоз ирымаз, – ацәажәара даҷын ҳнаԝсшәа зхы зкәырпсны аҭаҭын арыԥхра иаҷыз Цица, – ее, уи даархыкәкәааны дызгаз…

– Разҟык ахәыҷқәа анцәа ириҭароуп, – иналыцлырҕзит сан лаҳәшьагьы.

Ҭлабҕан аҵыс зыкәтәаз алаба аакәихын иааирҵысит. Иара ныкәпраану амҵәыжәԝакәа хахаҙа арахәыц иангыланы ахәмарра иаҷын, алаба ахьигалак иаццон. Аҭаҭын иашәыз иԥаҵакәа уажәы-уажәы ачча аарылыжжуан, излазбоз ала, сҟыршы ахәмаршьа игәаԥхон иара. Нас ҭынч-ҭынч даацәажәеит:

– Ахьшь зызкуа изын рацәа иҟырш бзиоуп…

Уи ииҳәаз ажәакәа сгәы иналакьакьеит, аха исмаҳаҙазшәа ҟасҵеит.

Ашьҭахь сара сахь даахьаҳәын, – уажәшьҭа алакәа ҭаҙтәуп уаҳа акгьы. Алаба азхык ааникылан, аҵыхәа ԝаԥхьа аҵзы иԝалаиршьшьит.

Сара ишызбоз ихы-иҷы ааицакит, иҕра инапы нҵеикын, ихаԥыцкәа аҷҷа аарыҵгеит. Хьаак шимаз ихы-иҷы ианыԥшуан, аха уаҳа ажәакгьы мҳәаҙакәа, ԥшьаала аказарма днытцытит.

– Ҿааны имнеиша сара, ихьаа цәырҵзар акәхап, – лҳәеит Цица, аҭаҭын бҕьыцкәа акакала еидкыланы амахаҭа иахаԥсо.

Ашьыбжьышьҭахь, арыԥхтә иҳамаз ҳаналга, аѡныҟа ҳцеит. Сан лаҳәшьа акрылун акраҳфеит-акраажәит. Хәылбыҷеха ѡаԥхьа аҭаҭын ҷыхра ицатәын азы зхы ныкәызҵаааҟәызҵақәазгьы ҟалеит. Сара ҳбаҳча аҵыхәахь сцан, арҵуқәа ҟәшәаны иаазгеит сҟыршазы, иахьыкәтәаз снеин ичаҟәаҙа снапы аазна искыз акакала иагәылхуа иастон. Аҷы иантастцалак, ашьаԥхыцкәа наларԥаны иаҭахымыз амаха-шьахақәа уҳәа ац ала наҟ иамыжәжәа инканаԥсаны, ахәамц шшапаҙа иналбаанадон. Азхара анаҷастца, иаанхаз рахәыцк ала еидкыланы иааҷасҳәан, уи зыкәтәаз алаба ахы инадысҳәалеит.

Адырѡаҷены аԥсшьара мшы змаз сгәыла ҷкәын Мақса (уи ҟарулс аихамѡаҷы аус иуан) сиҳәан аблақәа сызҭеизит – акаҭран сара иаусымахыз, иара исзааигеит, асахҭангьы икаҳажьхьаз ҳмагәыжәқәа руакы аѡны аҵаҟа иԥшааны абз нҷызжәан, игьежь-гьежьҙа убри иалхны ауп ишыҟаиҵаз аблаҭаҙқәа. Амагә абз дуззa жәабаҟа ҟыршы рыблақәа алаҭоуҙрын.

Сара сан лаҳәшьа слыцны сцараны сыҟан хьшькра. Уаҵәы амѡа ҳақәлараны иахьа еиԥш, сашьҭалеит акаҭа, аха аԥсразы, ихәшәызаргьы, аҙәгьы исимҭеит.

– Манча данықаз ак ирххалон, аѡны аҵаҟа ԥьара иҵәахуп ҳәа сыҟоуп, аҳәынапқәа ирымфазар, иугап, иззыстахгәышьоузеи, ҷааны имнеиша сара, – сшаргәаҟзоз анылба акәхап, сгәы ҟаҵо даацәажәеит Цица, аказармаҷы ашашәақәа амашьына илыцаныстцоит ҳәа саннеи. Ҳусутәы ҳаналга слыцны сцеит аѡнынҙа. Акәасҟьа аҵаҟа жәытәзатәи еиҳәак иаатылгеит уи, изныз акаламкәа цәышәшәҙа аԥакәи иаганы. Ашыр-шырҳәа имѡанҵо иааиҵыхны инасыргылеит, аԥсыҙқәа зҭаны аҙы иаатыргаз акаҭа еиԥш, абагәақәеи абызкаҭаҳақәеи ахьынҳәҳәа, агәҭа цҟьаны.

– Убри аахыс аҙәгьы имкҙацт, ҳачкәынцәагьы игәағьны ирҳәагәышьомызт. Уажәшьҭа аҙәыр дызбарц сыҟахума, сара аблаатых…

– Ус бымҳәан, Цица, макьана иҟалаша ибдыруазеи! – сҳәеит уи лычкәын Манча 1942 шықәсазы Нхыҵ Кавказ

аибашьрақәа руак аҽы дҭахеит ҳәа аусҳәарҭаҽы ашәҟәы шаахьаз шыздыруазгьы.

– Ааи, нан, сгәы урҭынчырц иуҳәагәышьозаап, изыхәлашәаз ҳаздыруам ҳхәыцқәа насыԥдақәа, хәарҭак анцәа ириҭароуп, нан, анцәа суҳәоит.

Сара акаҵа неиҵаԥсаны наҟ иналсыркит. Аԥсшәа налаҳәаны агәашә сынҭысын, рбаҳчала аҭаҵынҭраҽы сыѡкылсит. Уа сахьнеиз аҭаҵынҳеихра иалагахьан, саргьы радк сѡыбжьалеит аҳҷаҳәа иҽыхуа; абел акәын зҽыхра ҳаҽыз.

Сан даалшәаны, хар лымамкәа дҟалеит, лшьапы дықәгылт, уимоу, Татагьы аѡнусқәа аалҟәылкуа, длыцхрааула далагеит.

– Ас бабанʒасыдтәалагәышьоит, бца баргьы ҭаацәарак быдыԥшылоит, рхәы-рыԥхь уҳәа, – иналыдылҵеит сан.

– Сцагәышьап, нас уахьгьы ишыҟоу здыруада. Нас саақәлахп, урҭ бызҽқәоу баарҟәаҵ, ахәыцқәа рымч ақәхартә иҟоуп, бгәаҟҵәаҟуа еснагь акы баҽызароуп, бхы быздыруам, мшхан, ак ҳҳәар бгәы иалсуеит.

– Сгәы иауам, ишԥаҟасҵари.

– Арҭ уажәшьҭа ихәыцқәоума?

– Ирыцхасымшьоит, баашәит.

– Аʒәгьы акымзаракгьы ихьʒом, бара боуп ирыцхахо акәымзар, – даахәыцын, дыччашәа лажәа инацылҵеит, – уажә бҽынабхахуеит ак шынабаҳаз еиԥшҵәҟьа.

– Ишԥазури, мшәан, ауаа ҳрылҵуама?

– Бара быч маза ѡуп, ацәгьеи абзиеи рҽы ԥьара ибцәагхар ҳәа аʒәгьы гәыбԍан биҭаʒом.

– Ус ҳаргьы илаҳҳәеит, аха ҳҳәатәы халҵом, – сныбжьалеит сара…

Сан лаҳәшьа дызҽыз даҽын: – Ари итәы шыбхәоз, ани итәы шыбхәоз…

– Баҳәшьа рыцхә, ари (саб иакәын зыʒбахә лымаз) деибганы данықаз еиԥш акәзар…

– Ее, баашәит, зегь еибганы иҟахзар, егьихзар, бхы бызгәаҭом, мшәан, бара аʒәыр гәыбԍан биҭома.

Тата аҽеилаҳәара даналага, саргьы сыматәакәа насшәысхын, акаруаҭ аханы ирҽны ихшьыз сыш еиқәагьы насышьасҵеит. Саб икаба ԥырганы сан исзылʒахыз акьаҽгьы

иҟаԥшьыхәҵәаʒа инасшәысҵеит. Еимаақәас исымаз «сухум-сочқәа» ракәын, ирыбаргәыз, уахьынагылаз, машьынак ниасны ицазшәа, ушьҭақәа ҿаҿаʒа ииаанхалон. Сҽеилаҳәа-сҽеилаца, сыматәақәа еидкыла сындәылҵит.

– Уара уабацахуеи? – лҳәеит сан митәыкгьы иаақәмырԍәԍәацәакәан.

– Даалааит, баашәит, ари абжьарак сыҳәара даҿуп Мас иахь хьшькра сга ҳәа. Лассы даасышьҭуеит, дынсырхом, – сара сцымхәрас даацәажәеит Тата.

Сара сыблақәа ҭраа сан слыхәаԥшуан, сцара мап ацәылкыр ҳәа сшәаны. Аха уаҳа уи ажәа лымалымкит.

Акаҭа усгьы исымаʒамызт, сҵыс аашьҭыхны Тата слыцны сцеит, уаҟа анцәа иԥшуа ҷьара акы шԥасимҭари ҳәа агәыԍра сыманы. Сан ашҭаҿы дгыланы даҳзыԥшуан.

– Хьшьыс иикуа сыздырцәом, аха ирласны даашьҭы абааԥсы, ҳзеиԥшроу ибдыруа ауп, – иналышьҭалҳәеит уи лаҳәшьа.

Гәдоуҭа ҳахьылкылшәаз, машьынак ааҳақәашәан, Ԥшьдәанынʒа ҳагеит.

– Ҳииаʒахтеи, – лҳәеит ҳанлалабаа Тата дгәыргьаҵәа, нас Мҷышьҭа алаԥан ҵлақәа ахьгылаз (уаѽ дук уа ԥсыʒкра даахьан ҳәа рҳәоит) аʒы ҳнырын, апҟызра ҳнаваланы ҳҿынаҳхеит. Алада, амшын агәы кеикеиуа ухыԥшылон, ԥытрак ашьҭахь, аҟәарагьы ҟәашʒа иаатит. Сҵыс лаба сҟәаҟәа иқәҵаны, Тата илышьҭаршәны снеиуан сара. Хаҵак соуп зҳәогьы ус дызныҟәомызт ларԍьарахьала лыҵкы акалҭ дѽаханы, леилаҳәара лхы иқәҵаны, дцон дыццакны, уажәыуажәы сара сахь даахьаԥшуан, сынхар ҳәа дшәозшәа. Аныҟәара цқьа сашьцыламызт,аха саргьы сыкәалаауа слышьҭагәышьан. Сҵыс аԥша анаҵаслак, амҵәыжәѽақәа ѽышьҭнахуан, ашьапхыц хәычқәа алаба иаларԥсны иакын. Ус аҟәара ҳшаваз мацара, амшын иалиаазшәа згәышԥқәа ѽашʒа игылоу абахәқәа ҳаѽрыдгылеит, нас иаарҳәаны саншьцәа ахьынхо аҳабла ҳѽалалеит. Арахь еиҳа хьшәашәаран, ашәшьыра кашьшьы... Ашҭа ҳанынҭала, саншьа ашәшьыраҿы ахәычқәа идыртәаланы аҭаҭын

арыԥхра даҽын, ҳшибаз имахаҭа наҟ инышьҭаҵаны ҳара ҳахь иҽааихеит:

– Ҟоҳ, асасгьы даҳзаабгеит, ууаишь уара, – иҳәан, сигәыдҳәҳәала схы днагәӡит, – Уан дычмазаѡуп ҳәа ҳаҳан, дышԥаҟоушь уажәы?

– Дѡаҵыгәгәашәа луит, – лҳәеит Тата, сара аҭак аҟаҵаха самраӡакәа, – нас лашьа иблақәа днархыԥшылан, даацәажәеит: – ҽааны сымнеит, аԥсы еилахараха... ишԥаҟасҵарыз, еилажьны сызрылымҵит.

– Ианаамҭаҵәҟьаз бааит, – иҳәеит дыччо саншьа. Ахәыҷқәа сааигәа ааира рзыгәаҕуамызт, рԥынҵақәа хыччаа, ицәыббыл-цәыббылӡа иҟан дара. Зны сҟыршы иахәаԥшуан, нас – сара.

– Папа ахьшь икхьеите, аа, абан иахьықәтәоу, – инапқәа рхахо ашәшьырахь снаирԥшит аиҵбы, ашьапқәа еиқәысахҭанха, ихьынааӡа инашьҭыз махәык иқәтәан иҟәиҵӡа, ҳаназааигәаха аҽааршәшәеит, аҽаарқацеит, акыркырҳәа аҵәҵәабжьы аагеит, илахҿыхӡагьы иаатҟалеит. Сҵыс наҟ иныԥхьакны, саргьы сеимаақәа аасышьхны, ашәшьыраҿы аҭаҭын рыԥхра иаҿыз снарыдтәалеит.

– Ҳасас аус иҳарушоу, – дыччо даацәажәеит саншьа, – сара ашашәақәа аашьҭысхлап, шәарҭ ари инхаз ахәыҷы атыртырҳәа иаашәарыԥх, – инҳадиҵеит иара.

Уи иажәа ѡбамтәкәа, ахәыҷқәеи сареи ҳаицлабны арыԥхра ҳналагеит.

– Хьшьыкра уаҳзааит акәу?..

– Усоуп, акаҭа соур...

– Акаҭа ҳаԥшаап, ԥьушьҭ. Даргьы макьана кьоушәоуқәак роуп иааруа. Иамуӡар, сара сыхьшь усҭап.

– Раԥхьаӡа иукыз сара ишԥазгои...

– Ушааиз еиԥш аусура уаладыргама? – лҳәан сандугьы сшылбазҵәҟьа лнапы ыргьежьуа сара сахь лҿаалхеит. – Тыҟә (ус дсышьҭан лара), усымбеижьҭеи, уанду дукәыхшоуп, уааины сгәыдкыли.

Сара ашырҳәа сѡаҵҟьан, санду даагәыдкыланы, ѡаԥхьа сҵыԥ аҿы снеины снатәеит.

Аҭаҭын иаҳрыԥхыз нышьҭаҳҳын, еиваҵа-еиваҵа аказармаҷы инаганы инышьҭаҳҵан, ҳаахынҳәит.

Аца ацәа иалхыз ашәыра сыхәда инхысшьын, азна ажьи алаҳаи ҷысхит.

– Амла уакып, амарԥьа, хәлаанʒа унхоит, – лҳәеит Тата, – амгьал ҷыҵкгьы уа инахалҵеит.

Саншьа абарҵа акәакьҭахьшәа акьыба нкыдыргыланы дыɯкыдлан, хыхь акылҳара иамаз инапы нкылишьын, акаҭа иманы длалбааит...

– Зныкыр ахьшь укхьоу уара? – днасазҵааит сара.

– ... Мамоу, – сҳәеит сара сыԥхашьаны...

– Уɯаганы уаансыжьп, сара сеилахоуп, сымхқәа арашәара иакны иагоит.

Ари ииҳәаз маԛк ишаасцәымгхазгьы ибеит, аха уаҳа акгьы имҳәеит. Иаҭахыз зегьы аармазеины цәыкьа ҳɯышьҭаланы ҳацәеит. Избанзар, ахьшькырҵақәа ахьыҟаз заа уцаны аҭыԥ умкыр, нас уахь уназышьҭуадаз...

Ацәа сҵахәхәа сшалаз сааирҷыхеит саншьа, агылара шаҟа исҵахымзеи.

– Уласы, уласы, – даацәажәеит иара, – уажә ҳамцар, уашьҭан ихьшәахоит.

Сылацәақәа сзыхтуамызт, ажәжәаҳәа аҷеилаҳәара сшаҷызгьы, аиарҭахь исыхон ацәа.

Акаҭеи аҵыси саншьа иаашьҭихит, сара сшәыра сыхәда инхысшьын ҳаицны, аԍдымыдыҳәа ҳаицәажәо агәашә ҳаҵтыҵит. Мас ажәɯан дɯаҵаԥшын:

– Еҵәаԥьаа ажәɯан агәахьы иааихьеит, ашарагьы уажәшьҭа митәык агым ҳәа сыҟоуп, ее, Тыҟа ахьшькцәа аҭыԥқәа зегьы ркхьеит ҳәа ауп ишыздыруа, – иҳәеит иара.

– Ҟоҳ, имыцәаʒои, сеидру?

– Уаханатә зҷеадызгалогьы ыҟами, еиҳаракгьы атәым қыҵақәа рҷынтә иаауа роуп ҳазмыхәо, ҳа ҳтәқәа заа ианзымцалак, ихьагәгәа иаагьежьуеит.

Амɯа ҳаныланы ҳашɯеиуаз, армарахь ала ҳааҳәны Амбара ахәы ҳаɯкыдлеит. Раԥьа ҳназыдгылаз аҭыԥ ркхьан, ҳныҵаԥшызар, ɯыцьа рҷеикәаԥсаны ицәан. Еи-чеи ххәеит, аха

аҙәгьы иԥеимырҵысит. Рыкаҭеи рҵыси аархыхны иугозаргьы, ирбаҙомызт. Урҵ ҳанрывсын, иҩаҳаракшәа даԥеа қьалак ҳнахьԥшит, аарлаҳәа ажәҩан иадубалон уи, мцақәакгьы аакәеицеит убрахьынтә, аҭаҭын иахозар акәхарын.

– Оо-ра!

– Еи!..

Ааиқәԥырҵит саншьеи дареи.

– Ладатәи аԥы ҙәрыҟоума?

– Ҳааижьҭеи уаҩ диасуа ҳамбеит, – ибжьы аагеит аҙәы.

Ашыр-шырҳәа иԥынеихеит саншьа, саргьы схыс-хысуа снаишьҭалеит, игьежьҙа игылаз аҵла (хьацоуп сҳәартә избеит) ҳнаҵсын, ахыгәҳәа аҵыхәтәантәи ақьала ҳнадгылеит. Мас ихы ларҟәны уахь дныҵалт. Аҵәыгәагәқәа арсны, аҕәы еидыԥсала ыкәҵаны, атәара иҟаҵаз днеины дныкәтәеит. Анаԥшырҭақәа зшәаҳауаз амахәқәа днарыха-аарыханы иааириашеит.

– Икказа лада-ҩада зегьы убарҭоуп, – иҳәеит иара, – Абрахь, ақьала ашьҭахьҟа, снеиуеит ҳәа уаламган, бахә бааԥсуп, уаҕеимшхара, улаԥҟьар, шәыԥсык ухазаргьы унхом. Нҵәарак ҳзумуааит... – аҵыс зықәтәаз алаба аҵыхәа ақьала злашшыз ашә-махә илалеиршьшьит, – уахылаԥшла, амарԥьа, ԥьара акы иуцәамгааит, – сгәысҽанитҵеит иара.

Акаҭа еитҵыртланы аԥхьатәи анаԥшырҭа иамариашаны инаиргылеит.

– Аҵыс акаҭа иазааигәаны иумырхәмарын, ахьшь иуцәашьыр ҟалоит, маҷзак инадганы... Алаба роуны иумкын. Ашьыжь ахәыҷқәа аҭаҭын иналаҵаны сара амхахьы сцароуп, иахьа ажәпара сзалхыр, ирашәоу акы еиԥш исыԥхьаҙон, – даатгыланы соуразоуроу лаԥшыла сааимидеит. – Угәы иалымсааит, уара, уныжьны сахьцо.

– Ҳм... сгәы ишԥалсуеи, аха... уеиласырхеит.

– Уҟаз, абзиараз, – иҳәан, днасыдҵны дцеит.

Арбаҕьқәа аки-сиҳәа рыбжьқәа еиқәдыргон, ажәҩан каххаа еилган, кьиу-сиуҳәа зны-зынла ԥсаатәқәак аҵх рыбжьы налыҩуан...

Маҷк аҟара сылацәа нҵаазаап, санааԥш иаашарккон, сармарахь – амшын газго иҵажьуп, саԥхьаҟа – хәраны иҩа-

шьҭын, ԥьран иаасыкәыршаны, митәык исцәыхарамкәа, скьынԥьқәакгьы сылаԥш нархьысит. Акы, алада хәыҷык инаскьаган, егьи, сҽаԥхьашәа ахьаца игылаз ахықәцәа иқәҟаҵан, Лыхны ауахәамаҽы избахьаз аԥьарсахьа еиԥшнысшьалон иара. Ахышә скылԥшуан, иаауазар абрыстәи иаауеит ҳәа сгәы излаанагоз ала, аха абри хьшьуп ҳәа сҳәаратәы акгьы збомызт. Ашьхарҟәыҭқәа каамеҭ ҟарҵон схахьы. Урҭ рыбжьы мгозар, ишшаҙа ианху хьшьуп уҳәарын.

– Илеит, илеит! – бжьык слымҳа инҵасит.

«Сара соумашь дызҽу?» – саахәыцит ашәымҵак азы. «Уара, абри игәеиҵазишь», – ҳәа схы нцәыҵырҳәҳәаны снаԥшызар, абырстәи, зынҙа ахьшь аауеит ҳәа сгәы излаанамгоз ала, акы ласыхҟьеит. Агагагьы саԥхьа абна ҽыгәра инылаҙит.

– Изыршәазеи, аԥьыкаҵәаҵәа иазшахааит! – снаѡсшәа итәаз иоуп сҳәаратәы акәын, дырѡегьых ибжьы шсаҳауаз.

– Иҟалеи, уара? – изгәаҕьит саргьы.

– Иумбаҙеи уа илеиуаз?

– Избеит, аха…

Амрагьы уажәшьҭа акыр иѡхалахьан, сшәыра аацәырызган, акы снацҳаит, ѡбаҟагьы лаҳа сфеит. Абаҵлыка ахы насҽыҵаскын, ҷамѡақәакгьы аҙы зжәит. Сҟыршы хьыҵҟәиҵуашәа иқәтәан, амла иакызар акәхап. Сқьаса хәыҷы иааҵганы, рҵуқәак наҷасҵеит. Нас изыкәтәаз алаба аақәхны, инцәыҵырҳәҳәаны иаасырхәмарит, ус баша схазы, илахҷыхҙа ианызба, сгәы иаахәаны, алаба ѡаԥхьа аҵып ахь иныԥхьаскит.

Ицаҳәцаҳәуа схаҷы икыдыз амра нхышәтын, амшын ахь инҵалеит. Абни ак – ашьыжь илсыхҟьаз ауп, уаҳа акгьы снахьымԥшыцт. Ус аҙәы ишьҭыбжь аасаҳаит, убри инаишьҭархны, адгьыл даацыҵызшәа, саԥхьа даагылт уаѡы ҳаракык иаайланы, ар-маҵәала деилаҳәан, икьаҷ ус иоужьын, иласхатә қалбадқәа ишьаргәацә ашәпараҟынҙа иѡаган, рқьышәқәа кәыркәырҙа галошқәак ишьан. Дшаайуаз сқьала аԥхьаҵәҟьа даагылт. Сылаԥш нарыкәшәеит ԥштәы хкыла еиланы игәышԥы икыдыз дыргақәакгьы…

– Уа ура уқәуп, – иҳәеит иара.

– Еицҳақәуп, – сѡагылан аԥсшәа иасҳәеит.

Исҭааз ақьала авараҽы икажьыз ақды днықәтәан, нас сара сахь дааԥшын, ҭынч-ҭынч даацәажәеит:

– Иахьагьы баша аамҭа ҳарҙит, иацы ҳаныманшәаламха, иахьа ԥьара ак шԥаҳԥыхьамшәари сгәахәуан...

– Сыздыруам ирыҵалаз, – саацәажәеит саргьы, – аҭыԥ ҽеим?..

– Уи зда ыҡаҙам ауп. Аԥшаҳәа иаванагалаз ара иҩкылымшәар ҟалаҙом, – иааҽахиҵәеит иара.

– Макьана ираамҭамзар?..

– Август мзазы ахьшьқәа кны иқәыртәаны иҳаман.

– Тәым қыҵак аҽынтә салхәхәа санаах...

Сажәа аҳәаха самраҙакәа днаспыҩлан:

– Ухиахоит, уманшәалахоит, уи хьаас иҡоумҵан, – иҳәеит иара. – Ҵаара ԥхашьарам, узыҷкәында уара? – инаиҵеит.

– Сара аратәҙам.

– Аа, усасуп, нас?

– Сагьысасцәам, аха...

– Уара угәы иалымсааит, ҟьалаԥалас иҡоу зегьы абри ахәы иқәԥсоуп, жәаха абраҟа, уажә уахьтәаҵәҟьоу стәан, рҵуқәак сыҡәшәоит ҳәа абанс снавалеит, схынҳәны сааиааҙа сҵыс аҙәы икылпаан игахьан, намыс анцәа иримҭааит, – акыраамҭа убас сыбла дхыԥшылон, сара исзымычҳазт, сааҳәыцымыцит, аха иара уаҳа акгьы имҳәеит.

Аҵыхәтәаны уи дсазҵааит: – Уара Мас иаҳәшьаԥа уакәҙами?

– Ааи, – сҳәеит сара.

– Аа, хылтыҷ, ҳа ҳтәы уакәхупеи! Ҟыҳ, – даақьын, ихаԥыцқәагьы аҽҷы аарыҵгеит, иарма шьапы наиҵихит, илахь еимарццеи ишьамхы шыҡаз иааишьышьит.

– Аҙаҙ аланаҵошәа исхьаауеит, зны-зынла иҵынчхуп, – ҳамҭакы даатгылан, ашьҭахь инаиҵеит, – мыцхәы ахгылараагьы аҭахҙагәышьам, аха иаауоу?

– Уанхгылалак иухьуазар уԥсы ушьарами.

– Сгәы иауама акы сымнаха-аахалар, урыхәаԥшуа узлатәарызеи.

– Афронт аҽы акәхап иахьухьыз? – снаиазаҵааит, митәыкгьы убри сназымхәыцҙакәа.

– Аиеи, 1944 анҭәамҭазы… Уи аахыс зырԥхеи хәшәтәырҭеи сахьымнеиц ҳәа акрыӄоума.

Иқьаса аацәыриган, аԥсуа ҭаҭын ѡеижьза, еиҵыхәхәа иаахихын, газеҭ ԥжәахак инагәылеиҳәан, инеиҧыҵеикит, амцагьы аркны алѡагьы ноуижьит, ахәыз-хәызҳәа деимҳәауа.

– Арраҧы амахорка сахьашьцылаз акәу, ари аасҧыҵаскит – аимҳәара сналагоит.

– Иуԥырхагазар, иучысхәымзар… – дахьеимҳәацәаз даарыцҳасшьан саацәажәеит сара.

– Аиеи, уаӄәыҵ ҳәа ауп иуҳәауа. Аѡы зжәуам, ауатка сҧахьы иназгом, аригьы аасҧухыр, саалгазеит зынза.

«Арыжәтә ужәуаны, аҭаҭын уамыхозар еиҳа еиґьын», – аасгәахәт, аха игәаґьны исызиамҳәеит, насгьы уажәоуп данызба, сиҧаԥаны сиацәажәо салагар сышԥеиликаауаз.

– Абри, – иҭаҭын рҳәы инацәакәа ирыбжьакны исырбо, – бжьѡык-ааѡык ианҳазхоз ыӄан… Аҭабиаҧы ҳахьҭакуан, ицәаакырамзи, хыбрак ухы ныҵоукып ҳәа уӄазу, арахь унҭыҳәҳәар ҟалазомызт. Ҭаҭынк азәы иԥыхьашәар, еимданы ҳазегьы ҳахон. Исгәалашәоит, зны Аԥснытәи аҭаҭын дамаҭқәак сзынарҭин, ҳавзвод аҧы акраамҭа ирхашҭуамызт, ада ҳәатәы рымамызт. «Умшәан, Адгәыр, анцәа иҳәар, шьҭа лассы аибашьра еилгоит, уаргьы аѡныӄа уцап, иаҳзааурыхып аҭаҭын хьѡежь», – иҳәон ҳкомандир, – даахәыцын, даақәыԥсычҳаит, нас инацитҵеит, – хатца бзиак иакәын, Донтәи казакын. Венгриа ахы ианақәиҭаҳтәуаз, Балатон ҳәа иахьашьҭоу азиа ааигәара дҭахеит. Азбахә умаҳахьеи уи азиа?.. Ха ҳ-Ритца иахьеиԥшқәоу ыӄоуп.

– Уажәадагьы азбахә смаҳацт, – сҳәеит сара, иахьсзымдыруаз сацәыԥхашьаны, сагьаақаԥшьхеит.

– Уи уацәыԥхамшьан, макьана ухәычуп, уаԥхьаӄа иудырша, еилукааша рацәахап.

Сара ақьала аҧышәҭахьтә нырцә ахәахьы снаԥшит, аскьынҵьқәагьы блала иааимыздан, сыниазҵааит:

– Аԥсуа дуцзу уахьыӄаз?

– Исыцымкәа… сара избахьоузеи, аха… еиқәа зшьазҵо зегьы хацәам, изхысҳәаауа, Ҭрамбак дҳацын, Даҭикәа ихьзын,

еиҽамск иакәын, убрахь шәара шәахьтәиуп, – инапы иԥатԥа иналишьын, инацитцеит, – уи иҩыза хатԥа синымиацызт афронт аҽы, шәнеибац анырҳәалак, уа абри ажәылара анцәа сацәнумырхан ҳәаны, акеҩҳәа ахатԥара ашәа ааҭирԥьон, ҳаԥхьа дгыланы иҽынеихон, ибжьы аԥсы дытцнарԥьарын, абза иакәым...

– Уи сара иҙбахә саҳахьеит, ҳԥыҭа даиуатцәԥьоуп, ҭабыргны, аха ус хатԥарак илоуп ҳәа смаҳацызт.

– Ус акәзар, дуздыруазаарым.

Убри аамҭазы «о, дада» ҳәа ԥкәынак ибжьы аагеит.

– Закәызеи уара, иуҭахузеи? Сҩеиуеит уажәытцәԥьа. Дшәоу ак ихьт, аҽадҳәыс... Угәыла иҭоурыхԥәа аҽазны иуасҳәап, абзиараз, – иҳәан, ақьала днытцытцын, ихы раҳаны ажәҩан днатцаԥшит. Саргьы днаскьазгарц сҩагылеит.

– Ухәытцал наԥ, – иҳәан, илаба нкаиршәын ҩаԥхьа арахь даатцалт, саргьы акәакь ахь снытҽаԥәыԥәт, иара атцыс ашш иаакылиԥаан, «шәиу, шәиу», – иҳәан, аҩада ихагалаҙаны инаирхәмарит, иҳамариашаны ҳхаҽытцәԥьа ихын ахьшь. Зныкҩынтә раԥара иаахагьежьын, иҩаҳҳысны аҽынанахеит.

«Шәиу, шәиу» ҳәа атцыс иҳаракҙаны алаба ахыԥәцәа иахаргьежьуа ирхәмаруан, аха ани ажәҩан иалаз иԥсыр акәын ианхьаԥшшаз. Ус ҳалаԥш иныҵшәеит.

– Ма азхара ыфан иԥоуп, мамзар, ахы дубеиа иабоит. Имп шәымоуп аҳәазшәоуп атцыхәа лаҳҽаԥьаны ишцаз, – ашьҭахь даапышәырччан инацитцеит, – ажәҩан иалоу акәым, уахиҽени адгьыл иԥәгылоу ҳаххәыцуам. Суҭаххозар, убжьы рга, ара ҩадахьоуп сара сахьтәоу, аха иахьатәи ала иаԥсам ҳәа сыԥоуп, уажәшьҭа иаауа сыздырцәом, – атцыс насыркны иҽынеихеит.

Сара сыблаԥәа ҭраа ахьшь рымҩа сазыԥшуан. Аладахьтәи аскьынҵь аҽы сылаԥш нақәшәеит хьшьуп сҳәаратәы акы, ихарамзи, цқьа исзеилкааумызт, амалмытцқәеи акьақәеи уаныржьо ҟалоит. Иҟанатцо збап сҳәан, сшьамхы насырсын, ақьала азшьаҟак иаваршә иҩагаз акалам ааныскылан, егьи снапала атцыс нцәытцырҳәҳәааны иаасырхәмарт, сагьымшәышәит, избанзар, ас ахьшь ааигәаны ианыҟоу ашәышәра аҭахҙам ҳәа рҳәауа саҳахьан. Сшыԥшуаз, иныԥәпраан, икәкәаҙа аҽаанахеит. «Уажәшьҭа акатахь ауп аус

ахьыҟоу», – сҳәан, сҭыс алаба иқәырхәмаруа уахь сыԥшуан. Ашәымҭак ала, акаҵа иамыскәа уи иаахҟьашан, ашьаԥхыцқәа ҭыхны аҭыс иназыҭрысит, еиқәаҵәа-шкәакәала еилҳәаа-еилҳәааны агәышԥы снахәаԥшит сҷаԥхьаҵәҟьа. Ыlх, ҳәа сгәы аҵра иҵамгыло сѡаҵҟьеит, сҭыс ахьызгаз ҳәа акгьы сгәалашәом. Иара схацәа ианнықәыԥш, ажыжәҳәа аԥша насыжәҵаны, ашьҭахьҟа ицеит. Снапы иакны исыцәцаз аҟара сгәы аасыхьит. Снаԥшызар, сҭыс рыцҳа агәы хаххала амахә ѡақәа ирыларшәын, аҷыгьҷыгьрагьы иаҷын, ак шыҟалаз адырзар акәхап…

– Ари уқьала иахҟьаны ицаз умбаʒеи, уара? – иҳәеит иццакны сара сахь иааиуаз Адгәыр.

– Избеит, аха иамуит!

– Иҟалеи…

– Ашьҭахьала иааины исыжәлеит.

– Аҭыс еибгоу?

– Аҭыс акгьы амыхьʒеит.

– Уара иузымдыруазар акәхап. Ухәыҷыми макьана, иабаудыруеи… Ашьҭахьала ахьшь анаайуа, аҭыс уара уахь унахан, акаҵа аԥхьала еиқәужьроуп.

«Усқәа ҟасҵо егьиуа сумахындаз», – аасгәахәт, аха иааг…

– Агәеанызаара, аибагара – зегьы ирыцкуп. Абри аус хәыҷ аҷгьы.

– Икылшәаны акызаҵәык анааигьы, сара сеиқәымшәеит.

– Уи хьаас иҟоумҵан, уара иутәымызт, ицеит, – сгәы ааирҭынчит иара.

Аѡада ԥьара ахәахьы ԥсаатәқәак хын ихагьежьуа.

– Анҭ убоу? – сҳәеит сара, – акы, ѡба, хпа!..

– Ахьшьқәа ҭытцит ҳәа сыҟоуп, – иҳәан, илаба ааиҵшьуа, ашыр-шырҳәа иҷынеихеит. Саргьы сҟәиҭʒа снеины сҭып аҷы снатәеит, анҭ ахьшьқәа ихыз сырзыԥшуа.

Шәи-сиҳәа ахьшькцәа рышәышәбжьы гон. Ишызбоз, руакы ажәѡақәа еидыԥсаланы хыгәҵәы илҵалеит, Адгәыр ихахьы ауп сҳәаратәы, ампыл еиԥш аҽеикәаԥса илеиуан, аҵлақәа илрываʒит. Сара сындәылҵны уахь сыԥшуан, ѡаԥхьа ихалозар ҳәа, аха уаҳа ахабар сымбеит.

«Икызар акәхап, анҭ џьеи ирышьҭрын…»

Амра аҙы инҙаагылон, сшәыра иҵаз амгьал ааҵызган, акы снацҳаит. Алаҳа еилаќьыҵәы иуфаратәы иќамызт, ибжьысхьан, наќ инкасыжьит. Амшын ахь ала аџьра иаахшәеит хьшьык, амра ашәахәа иакәабон иара. Аҵыс зықәтәаз алаба саахан, наќ инцәырганы иаасырҵысит, иара нықәпраан, амҵәыжәѡа хәыҷқәа хахаҙа, убас ихәмаруан, имлашьуаз ахьшь акәым, ажьы ԥха иахыҵызгьы иазыҭрысып уҳәарын… Ахьшь ааигәахацыԥхьаҙа амҵәыжәѡақәа еиднаԥсалон, акаҵа ааигәара ианааи, иаакәараҵан, егьи ишыќанаҵаз еиԥш, иахыкәшаны сара сахь аҽаанахеит, ашыԥ аашьҭнаргеит саԥхьа, асаса ҭышәшәаа абла ѡежьқәа ҵцаны. «Кьыу» аҳәан, иааҵырҵырит. Сыкаҵа ашырҳәа слахан, аха абжара илеиаанҙа, илсхууаан ақьала илыѡнаххит. Икылпшша иахьыќаз ахыб иѡаҵасын, наќ инкылќьеит… Снапы иакыз слабагьы аадырдырит. Снаԥшызар, сҵыс ԥаҭԥаҭуа ихьынҳалан, ахы аҙәы аҳәызба наҵишьызшәа иахкәыцәаа иќан, акәаԥ-акәаԥҳәа ашьа илеиуаз сшьаргәацә инақәтәеит.

– Ыы, аԥьыкаҵәаҵәа уазшахааит! – сгәи сылаґырҙи еилаҵәо саамақарит сара.

Ааилашәшәымҭазы, сҵыс рыцҳа кәлааua икны, сыкаҵа сыма саншьцәа рашҵа сынҭалеит.

– Иќалеи, иухьи? – сшырбаз еиԥш, иаасыкәшеит ахәычқәа.

– Сҵыс ахьшь исцәашьит, – сҳәеит сара, ауеимадаҳәа инеимасҭәарцгьы ачык аасыгхеит.

– Ухаҵкы ицааит, нан, хьаас иќоумҵан, – сгәы аалырґәґәеит санду. Пытрак ашьҭахь инацылҵеит: – Мас иузиԥшаап аҵыс… Ахьшь шуоурыз…

Уа ҳаицәажәо ҳшеидгылаз, аѡни аҵлеи рыбжьара ауардын игылаз аҿаваҙо, са сышќа аҽаанахеит ацгәы, абґа шьҭарианы икылпшуа уаман иќанаҵоз. Уи сҟыршы рыцҳа иаѡаҙозаарын, аха сара митәык исызгәаамыгҙеит. Ашәымҭак азы иууаҙа иԥаны сҵыс иламҵасын, арахәыц лыҽҳәаны, иаҽыҵарзза иаманы илаҵќьеит. Сара сгәааны сыќамзи, слахьҙан, акәасқьа аҵаќа ихәыҵалаанҙа иԥагәаҙа снапы иакыз слаба ашиҵәҳәа илахысҟьеит, аќыжгьы аахгеит. Аха иаԥыхьашәаз аҽаҵахәы канажьуазма, иаулак ашьамхы аҿанаргеит.

Убри аамҭазы саншьа калаҭк ҭаҭынла еихачаҧа ирҭәны, ахцысҭа даахыцын, аҭаҭын ахьыдрыҧхуаз аҵла аҵаҟа инаган инаиргылеит. Иҟалаз шыҟалаз аниасҳәа: – Акаҭа митәык иадымгакәа, алаба хәы ркьаҷны ирхәмарла ҳәа уасымҳәази аҵыс, – иаасгәалаиршәеит хьшькра санигоз исеиҳәаз ажәақәа. Убра дсыдгылаҵәҟьазшәа ауп сыгхақәа зегьы еилыршәшәаны ишсеилиркааз.

Адырԥаҷны ашьыжь саншьа ҟыршык агәылара дцаны ирымхны исзааиган, сыкаҭеи иареи неидкыланы ирымхны исзааиган, иаашьҭыхны сеиҭацахт. Аҭыҧ ахьыҟаз сымдыруази, агәыдыҳәа сыԥкылст. Аʒәгьы имкыцызт уи, сыкаҭа наргыланы, ҧшьаала снеины снатәеит. Шьыбжьаанʒа машәыршәагьы акы сымбеит. Ашьыбжьышьҭахь, икылшәшәа аара иалагеит ахьшьқәа, акы маҷк иҳаракын, аҵыс асырбеит, сшәышәит, аха иааҳәынгьы исыхәамҧшит. Амҵәыжәԥақәа атыр-тырҳәа иҟьо, амрагыларахь ицон ишзахәоз. Уи инашьҭархны аҳәишра иаатҟьазгьы иансывс ауп ианызбаз, илаҟәшәа иааиуан, иаразнакы сылаҧш иҵамшәеит.

«Иахьа ҷьара акы сҧыхьашәар ҟалап», – сгәы иснаҭон сахьтәаз.

Аҧьра ахәы хьшьык аахшәеит, сҵыс аацәырызган, ишсабжьыргахьаз еиҧш, алаба агәҭа аанкыланы акаҭа ашьхәаҵәҟьа, ахьшь алаҳаргьы ашьаҧхыцқәа аҵыс аҷынʒа изымнаʒартә еиҧш, инадганы иаасырхәмарит. Ашыҧ аалгеит сыкаҭа, уи неиқәыжьны, сҵыс ганха инасыршәит, ахьшь иҳәаҧы-ʒыҧуа акаҭа ишалазгьы, аҵыс акәын изышьҭаз, аха уахь шьҭа изынаʒомызт.

– Иҟоуи, уара? – ибжьы геит Адгәыр.

– Искит! – аҭак ҟасҵеит сара.

– Аферым!..

Саҧхьа ишьҭоуп агәы ԥарханы, икаууа ажәԥан иалаз, зҷырпагьа хыхьынтә иҧшуаз. Нап зкьымсыц, ицыԥцыԥуа, еилыбзаауа...

Акаҭа ишалхтәыз схашҭын, сшанханы сахәаҧшуан, иага умҳәан, раҧхьаʒатәи скымҭа ахьшь!.. Сызнапык ала, акаламқәа еидкыланы икны, егьи снапала иалсхуеит ҳәа сҷыназыскит, аха снанашьҭуазма, ашьаҧхыцқәа ҭыхны икшоит ҳәа иаҷуп.

– Уаагыл, уаагыл, уахәыр ҟалоит, – иҳәан, даасыдгылт дыччо Адгәыр. Днеиҳәҭҟәыҟәлан, аԥсаатә азқәала амҵәыжәѡақәа еимлагәаны иаанкылан, – акаҵа еиҵыртла, – инасыдиҵеит иара.

Сара ашырҳәа азкаламк кны санѡаха, аҽеааиҵнахит, нас ԥшьаала ахы, ажәѡақәа уҳәа арахәыцқәа иркылго акаҵа иаагәылигеит.

– Чам-гьезылқәа иреиуоуп, – инышьақәиргылт жәлас изеиуаз.

– Чам-гьезыл?.. – урҭ ахьшьжәлақәа зегьы сара иауздырхуаз.

Ачабра илылаҳәаны, рхыԥацәақәа зны аҵыхәахь инеиқәиҳәалт, нас ахахьы, ԥшьаала азқәала асаара инышьҭеиҵеит. Акаҵагьы ѡаԥхьа ҳаицхырааны инаҳаргылеит. Иҳаи-ҳаиуа абыҷьра иларшәыз аҵыс аашьҭысхын, аҵып аҿы иныҟасҵеит. Мыцхә аԥьабаа иабаз азы, рҵуқәакгьы наҿасҵеит, аха уи иаҵахымкәа акәын ихәцәырххо ишылбаанадоз. Агәы итҟьаз уажәыгьы имааицызт.

– Макьана аамҵа ҳамоуп, умыццакын, нас ҳаиццап, – иҳәан, Адгәыр ѡаԥхьа иҵып ахь дцеит.

Прышәҭ-прышәҭ ҳәа алада аҵаҭынрҵа шыҟаз аҙәы дҭан, дачашәон.

– Уарбан, уара, уа иҵоу? – ибжьы наиргеит Адгәыр, мѡабжагьы дымѡеицзар ҟаларын.

– Сара соуп, – иҳәеит, ачашәаѡ. Ибжьы ҭхаашәа акәын ишсаҳауаз.

– Ҟоҳ, Колчка уоума?.. Уаҳа чашәарҵа умоуҙози, уара, арахь уҵамлар?

Егьи акы иҳәеит, аха еилырганы слымҳаҿынҙа имааҙеит. Убри ашьҭахь, дук мырҵыкәа, ахьхьаҳәа сыҵаҟаҵәкьа ахьшьҵәҵәабжьы аагеит. Убри инақәырццакны иаасаҳаит: – Берлин, хенде хох, бац, бац!.. Гимлер, Гимлер!.. Арахь уиас сымҳәеи, алышькьынтыр уагааит!..

«Деилагама, ииҳәақәо закәызеи»,– аасгәахәт сара. Митәыкгьы бжьымсыцкәа ихы снықәпшит иаргьы, аха нас дысцәыҙит. Ус дынсыҵсны дцеит шысҳәоз, сгәысҽеанҙамкәа

сышә даалагылеит. Уи иатҵәеи шкәакәалеи еилҳәааны иҟаз амшынуаа ркьаҽ ишәын, иеиқәа анапы ҭбааҙа, ихылпа еиқәатҵәа ақә ылган, абз цырцыруа ирнааны ихан, аҧхьа иҩежьҙа амшын уаа рдырга ҷыдагьы аман иара. Еимлагәа иикыз ахьшь наирҧрын, игәыбжьынацәа иахаршәыз ашьапрхиага аҟаитан ала даахан, имахәҽа инықәиртәеит, егьи инапы ишьҭахь иавакшәа икын, нас ахьшь агәы иныҵишьын, амҵәыжәҩақәагьы ааирҽеит. Имаҽа агәҭа ахьазеиҟараз иҧагәаҙа ихҵәан. – Гимлер, Гимлер... шәит, шәит! – дааҭгылан, ила даҧхьон иара. Али-ҧси рыбжьара амыркаҷьы агәылапапа иаакылҟьеит ила чашәа, иҳашҳашуа, абз ҭхәаа зымҩа инатәеит. Шашәала иҧаны иҟәныз ишәырагьы ҩбаҟа ча ҭан.

– Хьыҙ шьахәкгьы ахьҙутәитеи, – сҳәеит сара илазы.

– Ҳм... Уи ус сыхәмаршәа иахьҙыстәит, ахьыҙцәҟьа Имга ауп, анемец лажәлоуп, башамашак акәу ҷьумшьан. Аб – Дакс, ан – Млада, абду – Дак, уи аб – Дик, уи аб, уи аб – Гим... – иара убри ами ахьыҙ ҷыдагьы зхаршалоу.

– Иаҳҳәеит ҳәа... – снаихәаҧшит сара еиқәиҧхьаҙақәаз омашәа ибаны.

– Ихоумҵаҙои нас, уҵахызаргьы апаспорт иацу усырбап, документла еиқәышәшәа иҟоуп, ак узахҳәаауам.

Уи уаҳа ақәҷысымҭит. Ҧыҭрак ашьҭахь ихьшь ихы инықәиртәан, сара стәы ихаҧыц ала ачабра азхык аапиртлан, уи агәы днытҵаҧшит:

– Ажәла бзиақәа иреиуоуп, сыҧсымзар. Уара уакәу изкыз?

– Дызуҵада, нас, сара сакәымкәа!

– Уааи иҳаҧсахып. Ахьыҵәцәа еиҧш еиқәшәшәа, ашьапҭаҙгақәаҵәҟьа зеиҧшроу умбои, аҵәцәақәа ракәзар, хҧа-хҧа мааҭ ҳәа исыхәҳаит. Верск абжьы уаҳауеит.

– Ҵабыргытҵәҟьану?..

– Сан лыҧсаныс...

– Архиашьа ҟаиматуп, еилыскааует, аха удинаныс, ишсоуҳәара, ача шҧакуеи ухьшь?

– Ишҧакуеи ба? Абаак, аҧсцәа урысымҭеит. Ашәи-ҭышәи инанашьҭуам, икылнапаауеит. Иҩаҵҧрааит – инагәыдыстцеит...

Берлин, хенде хох, бац, бац!.. – даатгыланы даасыхәапҵшит, нас инацитцеит, – иуасымҳәеи, мшәан, иааѽнатцәоит.

– Аиеи, ибзиазар акәхап, – уиқәшаҳатымхар иуазма уеизгьы, – аха сара рапхьаҙа искыз ахьшь аҙәгьы исызитом. ...Еилумкаауеи уи иатцанакуа закәу?

– Ус убахьоу? – ииаицәымыҷхеит исҳәаз. Наћ ихы наирҳәит, иқьышә аҙә дтасызшәа.

– Шәыратракгьы узақәстцоит иутахызар, уаҳа акгьы сымам, анцәа ибоит, – дызҽыц даҽын.

– Мамоу, аҽыкәаша ацтцаны исутаргьы истахым.

– Нас уахьымхәааит!..

– Избан?

Ашьтахь,ишамуаз ибазар акәхап,ижәѽадынтасын,устиҳәан, сара сахь иааирххеит иикыз сыхьшь. Иааимсхын, излаҳәаз ачабра хыкәцәақәа, пыхьа еипш, ажәѽахырқәа нылаҳәаны ашьтахь иааидыскылт. Ус ҳаихәлаҙырѽуа ҽымтҙакәа ҳгылан. Нас ақды ахы дныкәтәеит, ихьшь ихы ишыкәтәац иқәтәан. Ишәыра ићәынҳәалаз анаалаћә, ила ицыз уа итаз ачақәа инарыфѽит.

– Тиҵ, утцытц наћ!..

Ила пхашьазшәа, ахы наћ инахан, иааћрымҽрымит. Папироск иѽежьҙа, илымҳа иаавцхны, инеиҽеикит, испычка ашьхәа инап пагәа иныкәикын, иарґьала спычка цырак ааҵиган, ашырҳәа амца наиркит.

Сара сылақәа траа сихәапшуан, зынгьы даарыцҳасшьеит, даараҙа исцәуадаѽны сыниазҵааит:

– Аибашьраҽы аума абас ахьухьыз?

– Аибашьраҽы акәымкәа, уаҳа иаба? – инышьақәирґәәеит иара зназы. Нас иқьышә аччара аақәххны, – алаҳа салыѽрны исыхьыз ԥьушьома?

– Ус сгәы ишпаанагоз...

– Рытраҽытцәћьа сыћан. Рытра... Реихстаг... Иумдыруеи? Зны атабиа ҳашҭатәаз, иахьаанага уара идыр, танкк аауеит иҳақәкны, ауама амшха... Бомбак аасыдысҳәалан сҳәазо сҽынасхеит. Ус сааигәара ианааи ани сбомба искыз ыршәны инашькласыжьит. Уи акәхеит, аґьґьа-гәгәа ахга иааикәагье-

жьын, иззаҙа иаагылт, алѡатцәгьы аԥырқьхҳәа иѡахҟьеит. Хѡык анемеццәа иааҭибаҳәазгьы хара изцома? Берлин, хенде хох, бац, бац!.. Акәаԥ насыргылеит.

«Хьшьык аахшәаргьы, ила, иара...» – саахәыцит сара. Аха игәаҒьны акгьы сызҳәомызт.

– Ҳкомандир идҭала абзгьы аазгахьан, уи иаанаго умдыруеи?

– Исаҳахьеит, издыруеит, – сҳәеит сара.

– Аха урҭқәа зегьы уажәы иабаҳҳәари акәымзар...

– Реихстаг аҵзамц аҽы иҽаҽаҙа ианып сыхьҙ, сыжәла, насгьы сшаԥснытәу...

Убри аамҭазы саншьа абна даалшәеит. Уи даниба:

– Ажәа уасыршьит, сцапишь, – иҳәан, дѡагылт.

– Уа, ура шәықәуп, – аԥсшәа ҳаиҳәеит Мас, данааҳадгыла.

Ҳаргьы ҳаихьышәшәа-еиԥышәшәа аԥсшәа наиаҳҳәеит.

– Ҟоҳ, Колчка нҭәаԥшы уоума, дызусҭада сҳәахуеит! – ишәыра иҟәныз дахәаԥшуа, – крыҟазма, уара, иахьа?

– Ѡба заҭәык роуп искыз, абри иубо зегьы еимыздеит, аха уаҳа акгьы сымбеит.

– Рацәа чашәарҭа бзиакгьы уԥшааит, – имахәҽа иқәтәаз ахьшь агәыҭа инапы ныҭишьын, – уара, ари ашьапеилахәашәа иумаз акәу, мамзаргьы даҽаку?

Уи ииҳәаз аҭак ҟамҭаҙакәа, дзыѡза дихәаԥшуан, нас иҭахушәа-иҭахымшәа даацәажәеит:

– Ачақәа ыҟам, иҟам макьана, қәак аундаз, нас иаауазар аамбарыз.

«Шәит, Гимлер, шәит!» – ҳәа ила даԥхьо дызгылаз ала акәымкәа, ѡадахьтәи амѡахәасҭала иҽыѡеихеит.

– Иуеиҳәазеи, уара, ани?

– Ахьшьқәа ҳаԥсахып ҳәа сикын... Изиҭахыз сыздыруам...

– Ыы, Аныԥс-ныха иҽасааит... Ихьшь шьапеилахәа акәызма иуиҭоз.

– Аибашьраҽы далахәзаарын, аԥьамыгәа зхызгахьоу аҙәы иакәзаап, – сгәы даарыцҳанашьашәа саацәажәеит.

– Аибашьра дыҟа егьиҳәа, иҭыган иааигақәаз!

– Ыы, нас, ани инапы иахьи?

– Иахьхи? – даасыхәаԥшын, дааԥышәырччеит. Даахәыцхәыцын, инаиҵеит:

– 1941 анҵәамҭазоуп, абрантәи ицаҟәаз зегьы Тҟәаԥс ҳнаргеит. Убраҟа ҳшаны гәыԥ-гәыԥла ар хәҭаҟәа ҳрыларҵон. Сара Керчҟа ицоз срылашәеит, иара уа даанхоу, даҽеаԥьара дагоу сыздыруам, аха мызкәак рышьҭахь, дыхәны аѡныҟа дхынҳәит ҳәа саҳаит. Дшырхәызгьы уаѡы еилкааны имам. Шьоукы ашәаҟь импыҵаԥжәеит рҳәоит, даҽеашьоукых – ахымѡас. Амашәыр ҟадыҷь, иалшаҟәоузеишь?.. Ажәакала, изаҳҭахузеи, иԥсы аѡныҟа иааигеит.

Омашәа ибаны сазыʒырѡуан саншьа исеиҳәоз ажәабжь. Ихәда ихшьыз ашәыра аахихын, сара инасиркит.

– Иузаазгаз ҳәа омак ыҟам, аха абра чаҳаржәқәак ҭоуп ҳәа сыҟоуп, унацҳа, амла уҽеаумыркын.

– Изаҭахызеи, мшәан?..

– Аферым, ахьшь бзиа укит, – иаасымаирҽхәеит сыхьшь, – ари сҽеы мыжда ѡаха раахыс иҟаʒам, снашьҭаԥшышт. Мысраҟа иҵалазар, иркит ауп. Уахь сҭарҵогьы сыздыруам, аха... Уара заа аѡныҟа уца, уҽенумырхан...

Аԥша хааʒа иасуан, ԥьара ахәы еилыбзаауан, алада ашьапахьы, ага ахы нҭарсны, иҵиаҵәааʒа иѡашьҭын, ашәшьыра ахаԥаны иҟан зехьыныԥьара. Арҵуқәа рашәаҳәабжьы иналыѡуан уажәы-уажәы ашьхарҟәыҵқәа рыбжьгьы. Сдәықәлару, сдәыкәмлару ҳәа сгәи-сгәи еилаԥшуа сыштәаз, схахьы, акыр ихароуп сҳәаратәы, шьҭыбжьқәак саҳаит, убри инақәырццакны шәыршәыр бжьыкгьы геит зынʒа иныхҵаʒаны. Ашырҳәа сѡаҵҟьан, ахьшь сшәыра инҭаҵаны, инсыҟәнысҳәалт. Сыкаҭа ѡыҵхны акалам лабақәа неидкыланы ихарҵәиуа инеикәсыршан, аҵыси иареи сыжәѡахыр инықәсҵан, уахь сҽыѡасхеит. Адгәыр дахьтәааз саннеи, ҷкәынаки иареи ақьала аԥхьа игылан.

– Иҟалеи, ушәама? – абҕьааҳәа днасазҵааит сара.

– Сзыршәозеи, аха...

Убри аамҭазы аʒәы иҵәыуабжьы ааҳаҳаит, зегь уахь ҳнаԥшит, аха ашәаԥыцьаԥ ҳрылаԥшны акгьы аабомызт.

– Абрахь аҩада омак ыҟоуп, аха исзеилкаауам изакәу, уҵыси укаҭеи арахь исырбеи, – иҳәан, иаасымхны абна инцәыҵаиршьшьын, днеины ақьала аҩныҵқа атәарҭа днықәтәеит. – Арахь шәцәыҵал, – инҳадиҵеит иара.

Ус ҳшыпшуаз акәымкәа ҩыџьа ахацәа еишьҭагыланы ақьала иаавалт, апхьатәи амилициа маҭәала деилаҳәан, ишәагаа аакьаҷны, аха иаазланы иҟаз аҙә иакәын, иҧынҵа ҭаҟьаҟьаҙа, илакыҵа ҭархынҳә, иҷаҧшылара гәаҕьуацәан. Егьи, кьаҷ-маҭәала деилаҳәан, «Сухум-Сочи» ҳәа изышьҭаз арезина еимаакәа ишьан. Аҙаҙа дахьылаз акәу, ма џьара ҙҭаҟәаҷак дҭапалоуп, ҟьыж-ҟьыжҳәа рыбжьы гон урҭ. Цыс шьыга шәакькгьы ихарҩҩала изқәа икыдын. Аҳәа ахәы еиҧш иҧаҵақәа еиларгыланы, иџьымшьқәа кыдырххала ҳара ҳахь дыҧшуан.

– Арҭ зуст͡ɕәада? – снаизаҵааит сара Адгәыр.

– Ани, ашьҭахь игылоу, ҳашкол аҷы дҟарулуп, егьи амилициа дреиуоуп, агантә даазар акәхап.

– Ирҭахузеи, мшәан, урҭ?

– Акраадыруоу, ирҭаху.

Убри аамҭазы, апхьатәи, мшыбзиа-хәлабзиа ҳәа акгьы мҳәаҙакәа, иқәшәацәгьаны даацәажәеит:

– Шәгыл, шәыҙ наҟ!..

– Иззакәи? – дҩагылт Адгәыр.

– Иззакәхи, – аҟарул ихы ырнааны ганха дыҧшуа дааҭгылан, иажәа инаци͡ɕеит, – иҟалом рҳәеит.

– Уаҩиҳәара шәаҳауазар, аамҭа ҳамшәымхын, – даацәажәеит егьигьы.

– Ҳара аҙәгьы ҳаиҧырхагаҙам, – хрыжь-хрыжь ацәажәара дналагеит Адгәыр, – хәыҷқәак ажәҩан иалоу ҧсаатәқәак ҳкып ҳәа абра иаазар, убри цҭәыс изыҟаҵатәузеи. Мамзаргьы, уаҳа ус шәымаму?..

– Ҳара ҳауп ус змам ыы, угәаныла ҳамшгацәоуп?! – иблақәа нҭеирхынҳәит уи, аха макьана иҷеынкыло дгылан, – шәеибгашәеизҩыда шәшыҟоу шәықәҵны шәцеи, уара наҟ!

– Мамзар иуурым…

– Абас аиҳаб дуҙҙа ушҧаиацәажәо, ишьапы дафаны арахь дааз ҷьушьома, абри ишәымҳәо акгьы ыҟам акәымзар.

– Маанаа Ҷыжә дрывасуан ҳәа, уара Сҳаҕәан, узҽу закәыхи, убра ушкол цқьа уахылаԥшыр, еиҳа еиҕьуп сгәахәуеит…

Амилиционер абарҭ ажәақәа шизымчҳаз инубаалартә дааҳәыцәыҳәыцәын даацәажәеит:

– Уи ҳактив далахәуп, уахи-ҽени дҳацуп, дҳацхрааyеит, ҳара даҳтәуп. Ыы, нас уара иумуазеи уи, дынхеишшааит икьасыгә.

Егьигь, абарҭ ажәақәа иаҳаз игәы дырԥсаҳәоу здырхуада, уи инаимданы, ицламҳәа аганахьшәа ирнааны ацәажәара дналагеит:

– Уи адагьы ирацәоуп ҳнапы иану, ихьчатәу, изхылаԥштәу. Улаԥш рхызароуп зегьы, иҟало иалудрааyазеи.

– Ацалаҟьарбаҕь еиԥш, умҵәыжәѽақәа хахаҙа иуҳәақәозеишь…

– Ус уимацәажәан ҽҭыҙәҙәаала! – дналагеит дырѽегьых аиҳабы, – хаала иумур, даҽеакгьы аадыруеит, – иҳәан, ила наиирбеит уи Сҳаҕәан.

Сҳаҕәангьы, уи адунеи амаа икызшәа иԥхьаҙозар акәхарын, аԥыр-ԥырҳәа ихы ҟьо, дыцәҳашҳауа ахьшь кыга акаҵа ахьарсыз иаацижәан, ирууаҙа иршәны аганахь инкаижьит.

Убри аамҵазы Адгәыр ицыз аҷкәын, сыкаҵа ԥыржәеит иҳәан, ауеимадаҳәа инеимеиҭәеит.

– Умҵәыуан, уара, – Адгәыр уи ихы инапы ныкәишьит.

Убригьы азмырхакәа Сҳаҕәан ақьала злеибаркыз амахәқәа руакы ирҭрысны длахон еиԥш, Адгәыр уи ижәѽа данкны наҟ днеигәҭасит, дагьаабҕаҕеит, дкаҳарц аҷык ааигхеит.

– Аа, снапы, снапы! – дааҟааит деиԥьыпҙа дахьгылаз иара.

– Аҽеицакрагьы улазаап, иахьзеишь, нас, унапы, иааныскылазар, иԥыстәама?

– Саб иԥсаныс, иахьа абра омак шысурҟатцо… Шәсыцхраа! – ицәхаԥшьаашәа иикыз ишәыршәыргьы днасит.

Уи дызцыз амилициа аиҳабы итапанча аҭра дамхо дыхшәааны ҽааиҭит:

– Уҽеанкыл, еиҳа еиҕьуп, уҽеанкыл!

– Уи ала сара сумыршәан, ухатцкы, – знык дааҭгылан дынкылԥшыхәаан инациҵеит, – иахьаҭахыз ишәымпыҵыѽрны

икаҳауан, уажә шәахцәоуп ҳара ҳҷы! Аҵандрахқәа, – инаиҵеит аҵыхәтәаны.

– Арра уҟазар, уеибашьызар атәыла мбгеит, уи ҽыԥныхәас изҳауҭозеи ҳара.

Сара исзеилкааузмызт урҭ рхы зыхдырҟьоз, ирҭахыз, – ачашәара, ахьшькра азин ыҟамзу, мамзаргьы, даҽа мзызк иахҟьозу?..

Адгәыри дареи еибарххо еиманы амҩа ианынангыла, ар иреиуоуп сҳәартә, хҩык бԥьарла еиқәныхла уа иаарԥылт. Аҙәк, урҭ иреиҳабыз, ишәыхьзеи, иҟалазеи ҳәа урысшәала дразҵааит.

– Ҳҳәатәы хеимҵеит,адҵа иаҳҭаз дахамҵгылеит,иаахҵәаны иуҳәозар, – даацәажәеит, иҷы акуа, руаҙәы.

– Ҳара ҭынч ара ҳтәоуп, аҙәгьы ҳаиԥырхагам, иакәымгьы аҙәы изаауп ҳәа ҳгәы иҭаҙам, – дцәажәон Адгәыр.

– Аҙәгьы ҳаиԥырхагам уҳәама? Ақьалақәа ргыланы... – ацәажәара даҽын уажә иааиз реиҳабы. – Еилышәкаа, иҟалома уи, ацәгьара згәы иҭоу ахыхьчарҭа рзыҟашәҵеит.

– Ус еиԥш иҟоу даҳҵәахып ҳәа ҳгәы иҭаҙам зынҙа.

– Шәгәы иҭаҙам, аха...

– Аа, снапы, снапы!..

– Иԥҵәаҙар акәымзи, – даацәажәеит иҩыза.

– Ус зуҳәозеи, ухаҵкы! – дналагеит Сҳаҕәан, аха еиҷкааз акгьы изеиқәмыршәеит.

– Ҷумҭын, арныг! – дыниҵаҟьеит иара.

Ашьҭахь Адгәыр иахь днаҳәын, инаидиҵеит: – Иааркьаҷны исаҳәишь иҟалаз, ишәыхьыз...

– Сара акымзаракгьы схарам, ирҭахыҵәҟьаз абри, абриоуми ҳәа исзеилымкааит, абра ҳҭынчҙа ҳаштәаз, иҳәҳәо, иҟаауа иааины иҳақәлеит.

Аиҳабы Адгәыр игәы икыдқәаз ашьанақәа аниба: – Ҳм... аа, – иҳәан, даатгылт, нас ихы ааирҵысын, ихыҵәҵәахыҵәҭәа даацәажәеит, – уаала арахь уҳацны, ҳҭыԥаҷ ҳлеир еилҳаргап!

Уаҳа аҙәгьы ажәак ахимҳәааит, рызегьы ишҳәыԥкыз еицны амҩахәасҵа ианыланы, алада Мысраҟа рхы рханы

рҽылархеит. Адгәыр иҵкәыни сареи уа ҳаанхеит, сара сыхьшь акәын еиҳаракгьы сзыцәшәоз. Уи сшәыра иҭамзи, ирымбаʒеит, ирбар, исымхны ихалартцозар акәхарын. Ҳамҭакы ҳара уаҟа ҳаанҽасит, иааиқәтәақәар, аилашәшәра ҳҽалакны аѡныҟа ҳцап ҳәа.

Ҳахьшькыгақәагьы аашьҭыхны, алаԥш-ҽаԥшы шҳамаз, сѡызеи сареи иааулак амѡахь ҳкылсит.

– Саб дабаргарыз? – дааҕьаҵәы-ҕьаҵәит сѡыза. – Ихигахьоу маҷушәа…

– Умшәан, изыруп зугәахәуазеи, арра-аԥстра зхызгахьоу ауаѡы, – игәы аасырҕәҕәеит сара стәала.

– Ма аибашьра еиҭалагахт, мамзаргьы, шпионк дыʒхыҵны ари ақыҭаҷы иҽеиҵәахуеит, – уаҳа даҽеакы сзақәымҵеит сара.

– Ус иҟаларыз…

Амѡа ацәхыԥ ҳақәлашәа ҳнеиуан ҳара, асаара икажьыз абҕьы ҳшьапы иаԥссон, хьарч-хьарчҳәа убри абжьы игоз иачыдахаз, даҽеа шьҭыбжьык ыҵыѡуамызт. Митәык иаҳцәыхарамкәа, ҳармарахь маҷʒак иѡаҳаракны ашәҵла игылаз аҵаҟа шьоукы рыгага сназыԥшит, ицәыҵлашьцарашәа иҟамзи, цқьа иубарҭамызт.

– Еи, шәарбақәан уа инеиуа? – игеит ибжьы.

– Ҳара ҳауп, аратәқәоуп, – иҳәеит сѡыза.

– Шәабаҟаз уажәраанʒа? Ахьыхәлаз шәымбаʒои!

– Заа ҳаздәықәымлеит, ҳахьыҟаз маҷк ихаран, – сҳәеит сара, иҟалаз ашьҭахь, сыци-сышәи еихагыломызт. Адық-дыққҳәа сгәы ашьҭыбжьгьы саҳауан, аха исынсырԥшуам ҳәа саҽын.

– Ԥьара уамак шәгәы иҭамзааит, уара!

– Ишԥашәҳәои, ҳгәы иҭаҳкгәышьозеи цәгьарас?..

Уи ҳанивсит шаҳҳәоз, даҽеаʒәы ҳалаԥш наиқәшәеит:

– Шәхьаԥшкәаԥшуа акәымкәа, шәышиашоу шәцала, – егьи, еиҳа ҭынч дҳацәажәозҭгьы, ари даҕьны ауп арҭ ажәақәа шиҳәоз. Акыр ҳласкьоны еиԥш, даҽеаʒәы ҳнаидҳалеит, уи амѡа ахьаантцәоз ахаҳә ду ишьҭаз дыхбаҟаʒа дыкәтәан.

– Хәлыбзиақәа! – ҳҳәеит ҳара ҳаихьысеиԥысуа. Иара деиқәпата дыԥшуан, зынʒакгьы ҳақәҷимҵʒеит, иаххәаз изеилымкаазаргьы ҟалап.

«Изакәызеи, иҟалазеи, абарҭ хыҵны абри ақыҭа изалоузеи?» – ҳәа ахәыцрақәа ҭаха сырҭомызт алмѡанык.

Лахьхьи, амѡаҷы ҳахьынкылшәаз, иареи сареи бзиала ҳәа ааибыҳәаны ҳнеидыҵит. Сышихәапшуаз днымѡахыҵын, шҭакы дынҵалт иааигәаҳаны, сара иаарҳәны, алада саншьцәа ахьынхоз ахь сҷыласхеит. Аѡны саннеи, ишанханы исыхәапшуан, укаҵеи уҵыси умрымхыкәа узлаазеи ҳәа уамашәа ибауа.

– Уанду рыцҳа, уқәпстеи, убаашәт, уи ахәы. Амлагьы уамкыкәа уҟам, – саалгәыдлыҳәҳәалан сыхгьы днагәҳит.

– Удырѡатә еиҕьхааит, – иҳәан, саншьа Мас, ахьшь искыз аасымхны днахәапшит.

– Ахьшь скын, аха арахь иҳақәлан, аарла ҳапсы рцәаагеит, Адгәыри дареи цәгьала иҟеибаҵеит. Дагьааныркылт, – иаахсыркәшеит сара.

– Адгәыр амѡан дыспыргалт, аха илырхраны иҟоузеи? Ирҟәаҟәахьоу, ирҷыҷхьоу.

– Иҟалазеи, ԥьбеит? – дааҕьаҵәыҕьаҵәит сандугьы.

– Иҟалахи... Дук дааузар акәхап... – иҳәеит саншьа.

– Дук?..

– Алмѡанык ҳахьаауаз абас еилаѡеиласуашәа анызба, ҳаҕеиҵа ԥьара уамак ҟалаз ԥьысшьан...

– Цәгьара рықәшәааит, ашьцәа ыҵоуп ҳәа рмаҳазҭгьы.

– Уи шәаҟәыҵны арахь шәаалеи, – иҳәан, Мас аѡныҟа иҷынеихеит, ҳаргьы ҳаихьышәшәа-еиԥшәшәа ҳанишьҭалт.

Ашԥырхха, ашьапҵаҳгақәа уҳәа ишахәҵаз ирхианы иаасиркит Мас уи ахьшь. Ҭәҵәакгьы нахеиҵеит арма шьапы.

– Арҕьа иахарҵаҳом, уиалоуп излакшо ача анакуа, – иҳәеит иара. Ҵытрак ашьҭахь инациҵеит, – даҷеа ҵәҵәак аҵахуп. Уи, учашәо уаналагалак, аҵыхәа иахаҵа. Иумдыруеи уи ахьыҟарҵауа?

– Исыздырҳом, иабыкәушь?

– Абазар анаѡсан, анҵ ажьицәа ахьтәоу. Рема аԥаҵа ду дабаҟоу уҳәар, зегьы дырдыруеит, иуарҳәоит. Ѡбаҟа имх. Избан акәзар, аҵыхәа иахшәаны иҳыр ҟалоит.

Сара адырѡаҷены ашьыжь амѡа санықәлоз, аԥхьан еиԥш, сыхьшь ачабра иныленхәеит. Машьынак сақәтәозаргьы смахәҷа аԥша иқәнамжәаарц азы...

Аҩны сахьааиз сашьа, саҳәшьцәа, ҳгәылацәа рхәыҷқәа уҳәа исыдеибаҳәаланы сыхьшь иахәаԥшуан, схала иахьыскызгьы уамашәа ибаны ишԥаҵоугалеи, акаҵа ишԥалухи ҳәа исазҵаауан. Сангьы лгәы иаахәеит ахьшь кны иахьаазгаз, исымалырҿхәеит, аха лара лтәгьы нацылҵеит: – Ҳаԥсеилахамҭазы умцар амуаз, рцәа рхысхит ахәыҷқәагьы…

Уаҳа лҿалалымгалеит гәынамʒарак лымазаргьы. Сара гәынҷыхьажәак салымҳәандаз ҳәа сгәы хыҵхыҵуа азхаз сгылан, аҩныҟа анеира сақәиҵушәа сақәиҵымшәа.

– Ари ахәашагьы иԥсы рыламзи, хьышькын, абас акы иман дауан, кәтаҧ ҳәа кырҳамазар наҿаҟәшәо иман, ибжьон, аха егьараангьы иубаргьы, икәаҩʒа аҵып аҿы иқәтәан. Ачашәаха изҵодаз, нан… Ачақәа акуа иҟаландаз иааугаз ахьшь… – сгәы аалырҧәгәеит аҵыхәтәаны.

Сара уи митәык хьаас исымаʒамызт, лшьапы дахьыкәгылаз акы ҳагʒамызшәа исыԥхьаʒон. Избанзар, лара лакәын ҳзыкәгәыҧуаз, ҭаацәарак зегьы ҳаздыԥшылоз.

– Уахьыҟаз ишԥаҟагәышьоу?

– Ирыбаргәузеи.

– Сан ааигәа-сигәа снеиуеит лымҳәаʒеи?

– Ус акгьы лҳәауа смаҳаит, амала Мас, хәыҷык дшааҭацәхаз еиԥш, даабжьысыр ҟалап. Саргьы дсыцаауан аха, хаԥсыроуп ирхырго, цәгьала еилахоуп.

– Даандаз, ианаҧьалбахт. Сынтәа мыҿхьышьаҵәык ҳгәарԥ иқәыршәым, даҳмыцхраар, ахьымʒгҵәҟьа аагоит, – ишызбоз лылахь ааиқәылҵеит лара.

Ахьшь амжәа аҵаҟа ашәшьыраҿы аҭып ныҟасҵан, инаганы иныкәсыртәеит. Лак, ҳәак наҵалар, амҵәыжәҩақәа шьҭыхны аҿееиԥхьырчны иазыԥшуан, аха нас хәыч-хәычы, убригьы иашьцыло иалагеит. Смахәҿа ианыкәсыртәалак, ашьапхыцкәа аҟаҵәыхәа иаланаҵон, сылагырʒкәа хаҟәҟәала, сыпсы еилахәо акакала иаалысхуан. Ашьҭахь, икасыжьхьаз сыш еиқәажә цыԥжәахак ҟьаҟьаʒа иламжәаны, снапы иакәыршаны акәын уи смахәҿа ишыкәсыртәалоз. Иара усгьы снапы ашәахсҵақәа анпыҟҟала ианын, акыраамҭагьы ианыҵуамызт. Амч аанагоит, ибзиоуп ҳәа сарҳәан, есымша акәтаҧ аʒы ихырпҟаланы

иаҽасҵон. Лассы-лассы иҭызго салагеит, ҭаҭын рыԥхра сахьцоз изгон, инаганы амашьына-мѡа иқәсыртәон, аусура иалагаанҙа уа иқәтәан, инапышьцылт, ԥыхьа еиԥш ишәаҙомызт, избалак зегьы исымадырҽхәон, ари ача зкуа хьшьуп рҳәон атәы здыруаз зегьы.

– Рацәа ихьшьуп убоу, машьшьалах! – иҳәеит Ҭлабҕан, раԥхьаҙа уи аниба, жәхьак дахәаԥшуазшәа, агәаҵа инапы ныҵишьын, амҵәыжәѡақәагьы нԥхьеишьшьааит. Инацәхыԥала ацламҳәа дныҵасны аҧышә ианнықәик – аҽаԥ аахнаргеит.

– Ааигәа краҽоуҵахьоума?

Аҭаҭын акалаҭ иахыхны асаара ишьҭаҵо, аҭак наисҵеит:

– Уажәы-уашьҭан шысҳәоз аамҵа сыцәцеит.

– Амла иаумыркын, изуасҳәазаалак. Иабоуки, уара, Аапсақә аума?

– Мамоу Амбароуп.

Исҳәаз уамашәа ибаны дсыхәаԥшуан Ҭлабҕан.

– Уара, уахь, шамахамзар, уаѡ дҭарҵаҙомызтеи?.. Ауаѡы дманшәалахарц далагар, дманшәалахозаап!

Сара сзыниаз иасымҳәаҙеит, изаҭахузеи сгәахәын. Акыраамҭа уи сыхьшь дахәаԥшуан, ашьҭахь, зыбжакы аҭаҭын иашәхьаз иԥаҵақәа днарыха-аарыхан, ҭынч-ҭынч даацәажәеит:

– Ее, Расҭа абас шәибондаз... Аллаҳ уҭаала, суҳәоит, еибгала Анцәа даашьҭы, – иҳәан, днеиҳәҭ҃ҟаыҟәлан, саҳәшьа илрыԥхыз аҭаҭын шлақәа налхны, хазы инышьҭеиҵеит.

– Ашлақәа алышәхла. Ашашәа ианахашәԥсо, шаҟа ишәраҕо аҟара, убасҟак асортгьы иазеиҕьуп, ирласынгьы ицәоит. Адиԥусҵеи абели еилоуп, ус ҟашәымҵароуп, асорт иазеицәоуп, уи шәымдыруеи?

Сыхьшь ахьықәтәаз аҵыхәа ааршәшәан, ахьхьаҳәа аҵәҵәабжьы аагеит. Адәахь ҵыск аапрыр, икылпш-кылҙырѡуа оман иҟанаҵоз.

Ҭлабҕан сыхьшь иахәаԥшышьа сгәаԥхомызт, аха иасҳәоз!..

– Ари ача абар иакып ҳәа сыҟоуп, уажәшьҭа иҭыгазар цәгьамызт, – иҳәан, ҳнаѡс итәаз аҭаҭын рыԥхыѡцәа рахь днеит. Убри аамҵазы, Маҟса ачақәа зҭаз ашәыра иҟәынҳәаланы, ихьшь ихы иқәыртәаны амаҕаза дааҵашылт.

– Уажә ахәылбыҟеха акыр ыҟазма, уара? – дааҭгылашәа дыниазҵааит Ҭлабҕан.

– Пыҭ-чыҭқәак ыҟазар ҟаларын, аха харакгьы сзымцеит. Хҵыхәаны амхы ааимыздеит аҟароуп...

– Уара, абааԥс, шәҭаҭын аҳаршьылра аҵашьшьы, ҟагак наҵашәкыр акәымзи, – иаарҭынчшәоуп арҭ ажәакәа шиҳәаз, аха уи гәаланы ишимазгьы ихы-иҷы ианыԥшуан. Ҭлабҕан зны-зынла иааҭырҟьагьы ҕәҕәан, аха иахьа изшашәа дыҟан, ашҭа данҵыҵуаз шьапымшыла дҭыҵзар акәхап.

– Инкылырҳәҳәашәа ачак нарбеи, уара, иҟанаҵо аабап, – инаидиҵеит уи Мақса. Егьи, иҟарышәҙа ашәыра ачак ааҭиган, иган инавырҳәҳәаны иааирԥаҭ-ԥаҭит, ахьшь ааҳәыцымыцын, икылԥшыхә иназыԥшит уи ача, амҵәыжәѽакәа ааиҵнахуан еиԥш ахьшәҭҳәа иныԥхьеикит. Ахьшь аҭыԥ аҷы ҟыгә-чыгәҳәа аҵәҵәа ықәкшо ача аԥшаауан.

– Иароуп, мшәан, исымҳәази! – дааччашәагьы иуит Ҭлабҕан.

– Уажә инҵугаргьы, ача акуеит, дназыразхеит Мақсагьы. Пытрак ашьҭахь уи иажәа инациҵеит, – иҟоу удыруама, уаҵәы ашьыжь кәтаҕьк абжа аҷаҵа, уаҳа аумҵан, ашьыбжьышьҭахь иҵаагап. Аҙаҙа анхбалалак иаҳа еиҕьуп. Амала аиадықь аҭатәуп, раԥхьа ианауркуа иҟанаҵо иалудрааузеи... Ахьшь ача ауркхьоу, уара?

Сара аҭак ацымхәрас сааԥышәырччеит. Ҷысымҵшәа аниба? – Нас ус акәзар, сара ара сааиуеит ашьыбжьышьҭахь, усзыԥшыз, – иҳәан, Ҭлабҕани иареи ныҵытҵны алада аҵаҭынрҭахь илҵалеит, Мақса илагьы ачықьрақәа инрывсуа, ифѽышәо инарышьҭалеит.

Адырѽаҷены ашьыбжьышьҭахь акәын, ҳшеицәажәахьаз еиԥш, аказармаҷы ҳаиқәшәеит. Саргьы сҵаҭын рыԥхны сѽагылон...

– Изнышәҵо мазеиуп, иаҳрыԥхыз ахәыҷы нышьҭышәх, – инрыдысҵеит сашьа Алдамыри саҳәшьа хәычи.

– Ыы, саргьы сшәыццар сҵахынеи, сныжьны шәцома? – даацәажәеит сашьа, – ари, исзыншәыжьыз дсыцхрааны иҟалҵахуеи.

– Ахы аауцылкуеит ауп, изакәызеи уажәы…

– Идрыԥхыз амра ақәшуа иныжьны ицеит рҳәоит. Уанчашәара умоур ҳәа ушәома, – игәшәымшәа ҳәо даацәажәеит Мақсагьы.

Убри аамҭазы Цица, лкалҭ ала ақәыԥсҳа лыманы аказарма даатцашылт. Иааганы ҳаԥхьа аҭырасра инылалыԥсеит:

– Ишәфа, нан, шәара шәзоуп изаазга, – лҳәан, лкалаҭ аашьҭыхны ҭаҭын ҷыхра дцеит.

Сара ҳак аарылсхын, снацҳаит, макьана цқьа иҟамлацызт, аха агьама бзиан.

Сыхьшь Мақса инапы иныкәиртәеит. Насҭхашәа итәаз ила анааидыххыла, ахьшь амҵәыжәѡақәа ааитцнахын, ахы ырнааны, уи иахәаԥшуа иалагеит.

– Ари ала иацәшәоит, убама. Наҟ уца, алышькьынтыр уагааит! – днатцаҟьеит ила. Иқәасқәасуа ԥытк инаскьан, иааҳәны иаагылахт.

– Амандаринатраҷы уажәы ача уаѡы ибоит, иахьа аҳәгьы дҭамлацызт ҳәоуп ишыздыруа. Уаала, уахь ҳцап, – иҳәан, саԥхьа дгыланы, ашыр-шырҳәа иҷынеихеит. Агәашә ҳанынҵытц, ала ѡаԥхьа ихысхысуа аҷаанахеит.

– Ҭиҵ, аѡныҟа уца сымҳәеи! – днатцаҟьеит иара. Иааҟуҵәуашәа ааҟанатцан, ааида инаваншәт, ахы шьҭацаланы ицон, иааҳәны ԥьеи иҳахәаԥшрын.

Ҳарҵ амѡа ааиѡҵәаны, ахҵысҭа ҳанхытцын, амандаринатра ҳанҭалеит, еилаҷены искыз аиадыкь азхык ахьшь ашьапеилаҳәага аҟаитан аҵыхәа инадиҳәалан, егьи ахы ырҟәараҟәантәны игәабжьынацәа инахаиршәит. Абригадир ицәҙашәа уи заа сара исырмазеихьан. Усҟан ашашәа азы хаԥсыратцәкьа ҳхаагон, ишабалак инухыр руҙомызт. Аҭаҭын рыԥхтә иацәнырханы ашәыра алаҟазҵоз, сара срыҳәосырчо аарлаҳәа ирымхны иаазгоит, шәарҵ шәеиҷаҳаҙом ҳәа драцәҳауан ҳабригадир. Ари саргьы издыруан, аха ишԥаҟасҵоз, иадыкьда узлачашәозеи, еиҳаракгьы раԥхьаҙа.

– Аиадыкь аԥырхагагәышьоуп, аха… – даацәажәеит Мақса, – еилаҳәыр, ԥьара акы инаҷашәар, уа утәаз… Иаумҭаргьы, Жажа ихьыз ухьыр ҟалоит.

– Уи ихьзеи? – сцааит сара.

Мақса иқьышә аччара аақәххын, инацитцеит:

– Жажа ҳәа иашьа дук дҳаман, ахьшькрақәа ианраамҭаз, Ага длеин маатк ҳәа хьшьык аахәан иааигеит, ибжьан егьин, иман чашәара дынҭытцит, ача ԝатцпраан, ианынагәыдитца, инахкьан, атцәыртҳәа иԝхалт. Аа, смаат халт, смаат халт ҳәа аҳәҳәара далагеит. Изларҳәо ала, убри ихьшь ихалаз дшашьҭаз акырҙа днаскьеит, аха уаҳа иауибахуаз, – даатгылан са даасыхәапшит, – иара дашьҭахху дцон рҳәеит, усҟан дызбаз.

– Игәашьамхы царызар акәхарын.

– Ари ачашәарагьы акалашәа иҟами, ауаԝы даналашыԝклак иҟаитцо издырҙом.

Мақса ахьшь иарґьа напала еимлагәа иааникылан, «прышәт-прышәт» ҳәа илабала ачықьрақәа дрыласуа иҿылеихеит. Сара ишьҭахь сгыланы снеиуан. Амандаринатра агәахьы ҳамнаҙацкәа ак ԝатцпрааит, ахырхарҭа анеиликаа, ахьышәтҳәа илагәыдитцеит, ианылахьҙа, агәы инатцасын, иаманы аҿыланахеит, аиадыкь еиламшәаҙакәа еитцытло ишлеиуаз, адыххәа иааннакылан, уатцәкьа илатәеит.

– Хара иагоит убама, ишакыз еиԥштцәкьа имтәаҙеит, – иҳәеит Мақса, аиадыкь инацәхыԥи инацәкьыси ирыкәыршо, ԥшьаала ишьаҿа еихго, ахьшь ахьтәаз ахь иҿынеихеит, саргьы сиваххшәа снеиуан, агәырґьара исымаз сгәы иҭаҙомызт.

– Уаанҿас, иуршәоит.

Ааигәара ҳаннеи, иара ача агәышԥы ҭнажәахьан, ахәы аҿатата, аҿыргәаԥны, аԥыхьашәа иаиуз иахатәан. Агәшәа ҳәауа, ашьапқәа ааникылан, ача нампытцижәан, ахы аахтцәаны, агьама наирбеит. Ача сара сшәыра инҭасцеит. Убри инақәырццакны даҿа фба икит. Амрагьы уажәшьҭа амшын инҙаалон, ахьшь имахәҿа иныкәиртәан, амандаринатра хҭытцны хҿыԝаҳхеит.

– Уара ча ԥсык ыршәны абас инкаршәи, – иҳәеит иара.

Сара сшәыра иҭаз ачақәа акы аарылсхын иршәны инкасыршәит. Ахьшь инапы иныкәпраан, амцәыжәԝақәа рԥаԥа инахатәеит.

– Ача ԥсы аҿгьы иааиуеит, иахьуҭаху иухәааит. – Сара иаасиҭан, смахәҿа иныкәсыртәеит.

Ҳаѡны санааи, дырѡегьых ахәыҷқәа гәырҕьаҵәа испылеит. Арсана ачақәа кны иаҳзааигеит ҳәа уаман иҟарҵоз. Сангьы урҭ дшырзыразыз лхы-лҷы ала издырит.

Адырѡаҷены ашьыжь исыман сынҭытцын, ҳаҧхьа анышәынҭра ахәы ааимыздан, аџьықәреиҵра сналалеит, аха уаҟа акгьы сымбеит. Аҙаҙа сгәыҵаш ахҵыстра сынхыҵцын, амѡа ааиѡҵәаны аҙы ахьхаҳтоз азааигәара иҟаз аҭәарҵаҷы сынкылсит. Сыхларҵәтә лабала ачыкьрақәа снарылсуа сышнеиуаз, ак ѡаҵпраан, инагәыдыстцеит, ашыҧ аахнарган, икны илатәеит. Мақса ишсеиҳәаз еиҧш, ача ахы аахҵәаны агьама насырбеит, ѡынтәҟа инамҵкласуаны, сган ианааваск, ашьаҧхыцқәа ҭыхны аҷаанахеит, снапи ахи еимлагәа иааннакылт, аҷеыѡ-ҷыѡҳәа снаџәақәа ирыланаҵон ашьапхыц. Сылаҕырҙқәа аахаҟәҟәалт, искыз ахы наҟ иоусышьҭызшәа ҟасҵеит, аха зегь акоуп, азшьаҧхыцк уа иаларпаны иакын.

– Иҟалеи, уара? – аҙәы ибжьы аасаҳаит, снаҧшызар, ашыр-шырҳәа аанда давалан дааиуан Ҭлабҕан, ҷкәынакгьы дхышҙа ишьҭахь дгылан. Ашәымҭаказы длаҟәын, ахьшь ашьапхыцқәа аанкыланы днарыхан, снапы ахы инақәиҭитәит.

– Аҷеашьуама ажәла, нҵәеит, – иҳәеит даазыгәдушәа. Нас, сара сахь даахьаҧшын, – амаршәа умкыр, ҕәҕәала уахәуеит, ас ҟалома! Аѡны уаннеилак, уаткала иааҷыҙәҙәааны, ҭаҭынк наҷаҧсаны, ицқьоу цахала иҷаҳәа.

Сызқәыҙуаз ача ахы ыруааҙа наҟ инасыршәын, ахьшь еимлагәа иааныскылан, аиадықь ҧсыҙак иршаны, ахы ырҟәарақәантәны сгәабжьынацәа инахаршәны, ахьшь надгәаланы иааныскылт.

– Ари аиадықь мыжда уарманшәалом, наҟ иамх, иабацап зугәахәуа, – иҷераҧсшәаҙаны даацәажәеит Ҭлабҕан.

– Сацәшәоит макьана, акрыздыруоу…

– Сара сгәы иаанаган, уара ишуҭаху. – Ашьҭахь дааиҧхьхәыцаан, инациҵеит, – арҵ рыжәла рлеишәа цәгьоуп, ахаларагьы рзыманшәалашәа иҟоуп. Уааҧеиҧш, нас зны… – Нас иажәа даҷеаџьара иниаигеит, – уаб иҧсоуп сара ҧсыс исхоу… Ҳаи, абаапс шәибондаз! Аллаҳ уҭаала дшәыхәароуп…

– Ари иуцу дызусҭада, мшәан, дысзымдыртеи? – сиазҵааит сара.

– Саҳәшьа хәаша лҧа иами, абри аҙәк иоуп илҭынхаҙазгьы.

Ҭлабҕан ицыз иахь дынхьаҧшын, – уаала, хылтыҷ, – иҳәан, илабашьа иикыз надаада ибҕа инаҵдашәа, инапқәа нхишьын, ацара иҷеыназикит. Аԥкәын ицыз иблақәа ҭырхаха сыхьшь дахәаҧшуан.

– Зегь акака рымоуп, сара сыда, – ацәажәара дналагеит уи аԥкәын, – иузыскуеит ҳәа соумҳәази, – ишьапқәа надаада иргыланы са сахь дааҧшит.

– Ахьшьи ачеи еишьҭоуҵо уанык̆алалк, зегь иреиҕьу ахьшь сара иузысыҧшаауеит, – нас ихы сара инсыԛәикын, – жәаха шәыҷны саныҟаз, уан, аккараҷы мҷык ҳзышьҭоуп, иаагатәуп, ауардын сҭахуп лҳәан, иануҵаху унеир, иусҭап, уи шәхызбаауада, – иҳәеит.

– Имазеины иҳамоу ахәыҷ азы ауардын уахь аҭагалара иаҧсам, мҷыпҧкара саншьа даарцоуп, усc̆ан изгап.

– Ишышәҵаху, сара шәара шәзын сразуп, уи анцәа ибоит, – иҳәан, иҷынеихеит, ахәыҷгьы дхысхысуа дынишьҭалеит.

Ахәы иныхшәааныҙа уи уажәы-уажәы арахь дхьаҧшуан... Сара исгәалашәоит,зны,ашкол аҷынтә сшаауаз,ԛкәынцәақәак схьынҳало иалаган, иара дҷырпаҕьҙа днарҷаҧалан, са снаҳәны сааҧшааныҙа иахьцаз, иахьааз сымбаҙеит. Убри ашьҭахьгьы, ашкол аҷгьы ҳаиқәшәақәахьан, сидыруазар акәхарын.

Сара чашәара ҳәа уаҳа хара сымцеит, убра саатагьежьын, даҷа хҧаҟа скит, нас сласны аҩныҟа сааит. Ашҵа санынҵала, ахьшь снапы инықәпраан, икаууа аҵып аҷы инеины инықәтәеит. Ачақәа искыз сан иналыстеит. Руакы ашҧы аатыхны ҳәызбала ирыҕганы иахьықәтәаз инастан, ашьапхыцқәа рыла еимлагәа иаанкыланы иамцкласуа афара иналагеит. Аҷаҵа дуқәа анаҷашәалак акыраамҵа илбаанадон...

Хымш ахьшь сызҵымгаҙеит, арахь ачақәа ааны иk̆ан... Аамҵа сымамызт, абнаҷы амҷы ҧаҳҟон. Саншьагьы ҷенак

аҟара аколнхараҽы иҽерымхны даан, аҩны дҳацхрааруан, аха егьа умҳәан, аиҳарак уи зқәыҕәгәоз сгәыла Џьанҳәаҭи сареи ҳакәын. Уи митәык изыфеидамызт, аха дҳацхрааруан, акызаҵәык изхымгоз, ифатә иаагхар иуҙомызт. Акрура хәыҷык иааҳцәыхьшәахар, иахьа «хәырп-шырп» ыҟаҙами ҳәа иусура лкажьны аҳәҳәара далагон. Нас ҳара ҳнеины, игәшәымшәа ҳәауа, ҩаԥхьа аусура дналаҳаргон.

Уажә абнаҽы ҳахьыҟаз, шә-ҟьантаз дук ыҵҟааны илкаҳажьын, амахәқәа еихала, иахьауаз еигәышәла иааҽаҳаҳаҵәҵәеит, нас ахәархь аанкылан, наҟ-ааҟ ҳнадгылан иркьаҽ-ркьаҽны агәыцә аԥҟара ҳналагеит, џьарак иԥаҳҟацыԥхьаҙа: «Краҳамфаҙои, уара, иахьа, Арсана, амла ҳакит», ҳәа дыҳәҳәон.

Абаапс, ари аахаҳҵәап сҳәо, шьыбжьышьҭахьынҙа саргьы акгьы сымфеит, иаргьы акгьы иҽасымҵеит. Уи иҟазшьа здыруан сара, изхара анифалак, дҭәы-дыԥха, ихы-иҽы амзеиԥш игьамгьамуа днеины абнара дынцәыҵашьшьуан, нас уҳәҳәаны ухысуазаргьы, дузырҽыхараны уҟаҙамызт. Ихаҳаҵәҵәаз ақыдқәа ҳаршьшьеит, нас акакала, иҭыганы амҩа агәҭахьшәа еиқәҵа-еиқәҵа инышьҭаҳҵеит.

Џьанҳәаҭ иблақәа маҷк ирыгын азы, днапыршьшьуа акәын аҟәыргьатәқәа шышьҭихуаз, имацара данзаҵамлалак, сара сицхраан даҵасҵон. Дангәамҵлак: «Аа, Арсана, сушьит иахьа, сыфа ыҟам, сыжә ыҟам!» – аҽеԥныхәа саиргон сара.

– Абар, уажәшьҭа акы-ѿба роуп инхаз, уажәыҵәҟьа ҳалгоит, абаапсы, – игәы зырҟәандаша ажәақәа рҽынасырхон, – нан уаткакгьы узҭалыргылеит, абна анцәахәы унаиқәныхәаны, хпыҷк аҟарагьы ужәып.

Абарҭ ажәақәа дырчыхәчыхәуа инаиҽаҵәон.

– Анцәа унимхааит, уара алаф уҳәоит, сара скараха, уаҳа сылам... – уажәраанҙа иаҕьуа исыдгылаз дҟәымшәышәҙа, иажәақәа хааҙа иҽышәшәон.

Амра лхышәҭхьан, амҽы ырмазеины ҳанаалгоз. Амахә рхыԛәцәақәа хыҵәҵәа ҵаҟа инеилаҳԥсан, сшәыра иҭаз амгьал, аџьымшьы, ашә уҳәа аатыганы уа инышьҭасҵеит. Ауатка зҭаз абаҭлыка ахѿа аахыхны ахпыҷ рҭәны, Џьанҳәаҭ инеисыркит.

– Уа, Анцәа, улԥха ҳаҭ, иаҳхылаԥшхәу ҳрыцҳашьа, – иҳәан,даҭашьшь ижәны сара иаасиркит. Нас днапыршьшьуа мгьал ҿыҭк аашьҭихын, ҷьымшьыкгьы ахәҭәы аанкыланы дѡахеит, – уара абри аума фатәыс уан иаҳзаалҭиз, иахьак узхыҿхәо?

– Ҷьанҳәаҭ, убаашәт, угәы цаʒеитеи. Абар, ашәгьы! – имбазаарызт, ҿыҭк аамхны уа инаисыркит. Иҷы аганахь ирхашәа акәын уи акрыфара дшаҷыз, игәы митәык иалаҟаʒамызт, ихәы ҟәнишьазар акәхап... Саргьы снаиқәныҳәашәа, акаҟара ааныскылеит. Мгьал ҿыҭкгьы ашә надкыланы сҷы инҭастҵеит, – ари, ус баша ԥсымышьтыгак аҳасабала. Аѡны ҳнеир, нан, ани арбаҷь ду лсыршьуеит.

– Ных, абаак!..

– Изакәызеи, Ҷьанҳәаҭ, ихоумҵаʒои?

– Цхыраара сузаацыԥхьаʒа уи арбаҷь аʒбахә уҳәоит, аха макьана акгьы сымбацт...

– Ишԥаҟам, уара, жәаха ҳара ҳҷы уаныҟаз, ани ааида иқәгыланы ҷызҭуаз арбаҷьʒамзи, сеидру?..

– Ее, убаашәт, арбаҷьқәа нҵәеит сҳәа ҷьушьоу!

– Егьарааны исҳәаахьазаргьы, уаха...

– Иаабап нас, – ҷьымшьык шеибгаз иҷы инҭеиҵан, мгьал ҿыҭкгьы уа инашьҭеиҵеит.

Акрыфан ҳаалгон еиԥш, сашьа Алдамыр ибжьы геит, аха иаашьақәа злаҟаз ала, акгьы имоузар акәхап, аасгәахәт. Ауардын мѡала акәымкәа, ладахьалашәоуп ибжьы шҳаҳаз. Ус ҳаԥшызар, ихьынаашәа игылаз ашә-ҵла ашьапы даақәгылт, дыхрааʒрааруа.

– Уахь уабаҟаз, уара?

– Агәаѡа сҭанагалан, цәгьала сҭыҵит, шәабаҟоу, уара, – инапы илахь инадкыланы, дыѡҳаҵаԥшит.

– Ауардын умоуʒеи?

– Ауардын иказарма иҵагылан, аха ацәқәа руак ыҟам, иаха аахыс сашьҭоуп, избом ҳәа сеиҳәеит.

– Ыы, зегьы мазеины еиқәшәшәа иусҭоит ҳәа сеимҳәази.

– Ицә азхацлакык ыҟамзаап акәымзар, ус ҟазҵо уаѡʒам, – иҳәеит Ҷьанҳәаҭ.

– Сыздыруам, арахь ҳахьибо ҳхатқкы камыршәуа, аҧсшәа иҳәоит. Ара шәааҧшишь, сара сцап…

– Уахатәиала ҳабамаҭәоу, шәаҟәыҵ, ҿазны иҳамгари, – иажәақәа еишьклаҧсо даацәажәеит Џьанҳәаҭ.

– Уарднык аҟара ҭаагаргьы акыр иаҧсами, слаҿаххыпи, иҟоугьы еилысымкаари, – сҳәан, инықәыршәны Ҭлабҕанраа рҟны сцеит сашьеи Џьанҳәаҭи абнаҿы иааизныжьны.

Агәарбжьара сныбжьысны сахьыѡхшәаз, иара даасҧылт. Аконторахь дцозар акәхарын. Уи сшибаз еиҧштқәҟьа, сара ак цәырызгаанӡа, иара даацәажәеит:

– Игәарымлаша, сыцәқәа руакы иаха аахыс иҟам, Аӡ-ҿаѡаҟа ицоу, аҧкәынцәа ашьҭасҵоит, ирзыҧшаауазар аабап.

– Уардынк иадамхаргьы, уаха иаазгап ҳәа сгәы иҭан, мыҿхьышьатқәык ҳгәарҧ иқәыршәым.

Ҭлабҕан анцәа диҳәозшәа инапқәа неивиган, – иабаҟагәышьоу?… – иҳәеит.

– Егьаурым нас, уатқәы ашьыжь изгап.

Ус исҳәаазгьы ааицәымʒхазшәа збеит. Гәрамгарҭас исымкырц азакәхап, нас дааччашәа иун:

– Аиеи, аха… Иҟоу уасҳәап, абыржәытқәҟьа инықәыршәны Қарбеи иахь уца (уи иашьеитқыб иакәын), аӡлагара аҿынтә дышѡеиуаз збеит, ицәқәа ҵаҳәааны игылоуп. Ҭлабҕан сааишьҭит уҳәар, иуитоит.

Сара ари ииҳәаз зынӡагьы исгәамҧхаӡеит, аха иҟасҵоз… Иныкәыршәны Қарбеи иҿы сцеит. Уа сахьнеиз иҧҳәыс лакәын аѡны иҟаз, абас-абас ҳәа сзызнеиз анласҳәа, ари дынҭытцын дмааиц, аха ига, Дадаҳ (лабхәында еиҳабы ус дишьҭан) иҳәазар, иухызбаауада, – лҳәеит лара. Даҽеа ҧытрак ашьҭахь, уи инацылтцеит, – аӡлагарахьтә уажәоуп данааиз, иааҧсаны иҟоуп, аха… – лажәа уаҳа инамыгӡакәа даасҿаҧшит.

– Уаха амца инақәаҳцатқәҟьо мҿы хьышьатқәык ҳамам, насгьы митәык ихарам, – сҳәеит, снапырҟәыҷы-шьапырҟәыҷуа, исылымҭар ҳәа сшәаны, – игәы иалсхыргьы…

– Ак шҧеиҳәари, сеидру.

Ацәқәа ажәырҧ-жәырпҳәа аҳаскьын иамхо агәараанда иахьаваз иааҧхьасцан, араш атқаҟа игылаз ауардын ина-

ҭасҳәеит, асаԥыць аатҳын уахь инақәҵаны, шаха кьаҧк ахҟәа ырҟәараҟәантәны ртәыѽақәа инархаршәны агәҭа ааныскылан, дәышь-аашь ҳәа раԥхьа сгыланы сҧынасхеит. Агәашә сынҵытҵуаны даасԥылт аԥшәма даҕьуа-дыԥсуа.

– Изакәызеи, уара, узҧу? Умҵаа-умԥшаа!.. Рыҕракәа ҭаҳаны ишыҟоу умбаӡои, арахь исыҵ, – иҳәан, ашырҳәа иаасымихит ашаха снапы иакыз, акәырмахьц ала ацәқәа руак азқәа иныҟәиршшаан, ашырҳәа ауардын аақәыргьежьны, ѽаԥхьа агәарԥ ахь инҭеигалт. Сара сшанханы иара сихәаԥшуа сгылан.

– Ацәқәа шааԥсаз бзымдырӡоз! – аҕьеѽ аалхиргеит аѽаршьҭраҧы игылаз уи иԥҳәыс.

– Иҟалазеи, ҷьбеит, мҧык аазгоит иҳәан, зныкыр ҳашҭа дҭалахьазу!..

– Сара сыҟамкәа, аӡә акы ишәымҭан ҳәа шәасҳәахьеит, аха уаѽ иҳәара шәаҳауам мамзаргьы. Уажәшьҭа Дыдрыԥшьныхаҧ шәганы шәысмырқәуазар, ишԥаҟасҵоит...

– Ҭлабҕан иакәын сақәзыргәыҕыз, шәара еибышәҳәахьаз ҷьысшьон, – саацәажәеит схы ҟажо.

– Иара ицә-уардын уиҭар иауаз, убысҟак дуцәнымхозар...

– Иҟалазеи, мшәан, аколхоз иахыԥхьаӡалам шьоук реиԥш шәҳазныҟәартә.

– Иааԥсоуп, иахьатәиала ҧашәа рымам, ахкаарахь изгап ҳәа сгәы ишҭаз, уара ууакылсит.

– Ананӡа... Ухаҭа ианумам абасоуп.

– Ишәымамзаауаз, уара, аӡәыр дышәԥырхагазма? – иҳәеит Қарбеи, ацәқәа ҵыртланы иаужьуа.

– Уи азынгьы аӡәы дҳаргәамҵуамызт, аха иахьа усшәа ҳҟалеит акәымзар, – сҳәеит сыԥсахы еибакуа, – ус иахьынӡашәаӡо збап, – саацәажәеит аҵыхәтәаны.

– Дсыдызцалеи, уҳәарауазеи... Уаҳ, уаҳ! – иҳәеит, амаҵурҭа аԥхьа ахысмыҟә иқәыз аҳаҟьа ашыѽ-шыѽҳәа изырбзоз ацә хыцлакы даҵаҟьо. Нас сара ихы насықәкны, – ани угәыла ахы цәкәатамҷьшәа иҟоу имухыр иауаз?

– Уи ицәқәа аѽны иҟазар, ара сауазма?

– «Аѽны иҟазар...» – дааччан, инацитҵеит, – ажәытә рынхарҭаҧы ахкаара иҭаҵаны имоу ацәқәа сара истәума, иара иакәымкәа?

– Уи сара исыздыруам.

– Иуздыруам… Шьоук рыцәқәа хәыцк рылшәар ҳәа ишәаны иԥхьакны ирымоуп, сара стәқәа…

– Ак ҳҳәар, ҳҽы ԥыжәжәоит акәымзар, узхыбааua арҭ ацәқәа аколхозаа иртәʒами?

– Нас аколхозаа иртәуп ҳәа иаҳшьуама, – «уаҳ, уаҳ» ҳәа ицәқәа наиаԥицеит.

– Уԥсы иарҭааит дук мырҭыкәа, – наишькласҳәеит саргьы, сыбжьы илымҳаҽынʒа имнаʒоу, мамзаргьы ҿмырҳа ƙаиҭоу сыздыруам, аха уаҳа сара сахь дхьамԥшʒакәа, алада дылҭаѡры дцеит. Саргьы сгәы аҭɣа ԥҭәаны исыɣраҳазшәа, смидагәидаха саахынҳәит. Ацә уардынқәа дара ирхатәушәа иахьрызныƙәоз акәын, еиҳаракгьы сгәы ԥызжәоз. Аибашьра аан афермаҽ урҭ рныƙәгара, рхылаԥшра ануадаѡха, ишашаны аколнхацәа инарырҭан, уажәыгьы ус иааиуеит. Мырзаƙан иеиԥш, зегь дара ирымпыҵаҳәҳәа иркызар, цәгьа ирымбо иƙалеит, – абас схәыцуан алмѡанык сара. Амҽы мазеины иахьҳамаз сазааигәахо саналага, Ԓьанҳәаҭ ибжьы слымҳа инҭасит:

– Ыы, шәаргьы саргьы ҳаибамбааит… Сара сҵыркьакьаны шәымаҵ аура саҽуп, арахь уара усылахәмаруеит.

– Иƙалазеи, ишәыхьзеи, ахәы санаахшәа аахыс шәыбжьы саҳауеитеи?!

– Симырцәеит, уара, симырцәаҵәƙьеит, схы нықәсҵан, силацәа нҭаауаны еиԥш, сԥынҵа чыхә-чыхәын, аҵыкь-ҵыкьҳәа сеимсо сааԥшит.

– Амш зугозеи, уара? – снаиҵаƙьеит сашьа.

– Ҳахәмарыргьы ƙамлаʒои, сеидру.

– Узахәмаршагьы аʒә дуԥшааит, ус уара умсааит.

– Иабаƙоу ауардын?

– Иааиуеит исышьҭаланы…

– Иуцәажәашьои, уара, иуимҭаʒеи?

– Ҿазны аказы срыднагалааншʒа, иахьтәоу иѡамгылааит.

– Исҳәаз хауҵомызт…

– Ишԥаƙаҳҵои, нас, нангьы дтәаны уажәы ҳара даҳзыԥшызар акәхап. Мҽы хьышьаҵәык ҳгәарԥ иқәыршәым, ѡарҵәқәак ма иаагапишь.

– Ҟаҳ, абас ауп уара… – сара сатҵашәҵозар акәхап, иҳәарашәа днаҳахәаԥшит Џьанҳәаҭ. Сашьа дԥышәырччо дахьгылаз даалафит:

– Ажә анаара иана҆ала, а҆ада ишамчыз ала…

– …Уԥсы сҳәарын, – даа҆кәындҟәындит Џьанҳәаҭ.

Сара еилыхны иҟаз махәқәак ааидыскылан, ҙарҵәила инҳ҆асҳәан, Џьанҳәаҭ днатҵастцеит. Иахьа иааҟастцаз зегьы сцәыбжьырхуеит игәахәу, уаҳа ажәакгьы ахымҳәааҙакәа ҳаԥхьаҟа иҳ҆ынеихеит, ҳаргьы дасу иаҳзышьҭыхуаз ҳаидарақәа ҳѡарытҵалан уи ҳнаишьҭалеит. Алаԥшҳ҆аԥшы шаҳ҆аз аккара ҳнытҵытцын, амѡа ҳнангылеит. Ааилашәшәхьан ҳаѡны атҵаҟа ҳаныѡкылс, амѡақәа реихагаларҵаҳ҆ы ауардын ахәда дықәтәан дааҳԥылеит ани аҵкәын, Ҭлабҕан иаҳәшьаԥа, ашьҭахьҟа акалаҵқәа ақәгылан ҭаҵынла иҵәны. Сыцә иаха игәарымлеит егьит ҳәа дызҳ҆ақәаз закәыз, мшәан. Сара исҵахуп иҳәар, ҙәыр дишьуазма аиаша иҳәар ҳәа сгәы сынҵацәажәеит, сеидара сатҵақь сахьнеиуаз.

Абри аамҭаз Џьанҳәаҭ днышьацәхныслан апҟаца аашьҭиргеит.

– Ҟаҳ, шәаргьы саргьы ҳаибамбааит, инапқәа ицырхырааны аарлаҳәа дѡагылеит. Ҳицхрааны игәшәамшәа ҳәауа, аидара дѡатҵаҳҵеит. Ус имарданы ҳѡа҆алеит. Икьыбжытҙа ажәѡан икыдыз амза ашьхақәа инарываҙхьан, ҳара агәарԥ ҳаннықәлоз.

– Аидара шәатҵаҧстеи, шәбаашәит, – даацәажәеит аматцурҵа аԥхьа игылан иаҳзыԥшуаз сан… Ҳаидарақәа агәара-сараҳәа, ҳаѡнаԥхьашәа инкаҳажьит, сармарахьала сыжәѡахыр быз-бызуа исыхьуан, схылпа ҵаҕашәа исхаз аасҷысшьын, сызҵаз сеидара-мҷы снықәтәеит.

– Ҳанҵәеит, уара… Анцәа, шьарда зымчу… – даашшит Џьанҳәаҭ.

– Уардын уаҳа адунеи ишәзалымхҙеи…

– Аҙә сыцәқәа ылахеит иҳәеит, да҆еаҙәы иааԥсеит иҳәеит, иҟауҵои…

– Ыы, ааҙаб еиқәатцәа анцәа ирықәиҵааит. Уаҳа аҙәы изы ргәы шԥамбылуеи… Амца ааиҷашәки, абааԥсы, уаххьа аасырмазеип, – лҳәан, наҟ аматцурҵахь дныѡналеит.

* * *

Аҭҳарцәҳәа сааҽыхан, сиарҭа снықәтәеит. Ашарккара иаҽын. Сашьа Алдамыр сыбжьы наиқәсыргеит, аха уи дқьырҭҵуашәа ииарҭа дылан, ацәа дзалҭуамызт.

Чакра ҳақәлоит ҳәа ҳакаҭақәа, ҳфонарқәа цәыкьа еиқәыршәаны аѡны аҵаҟа ихәыҵахҵахьан, аха ианаамҭаз ҳзымгылеит, сара ажәжәаҳәа сҽеиласҳәеит, иаха чакра ҳахьзықәымлаз сгәы иалан... Сашьа уаҳа акгьы иамҳәаҙакәа сшәыра сыхәда инхысшьын, сыхьшь аашьҭыхны агәашә сынҭытҵит. Амѡаҽы сахьылкылшәаз, икаҭа ихаѡѡала дхыгәхыгәуа, ифонар ыркәлаауа даасҧылеит ҳгәыла Џьгәыгәра.

– Уа ура уқәуп, – сҳәеит сара санааивала.

– Еицҳақәуп, – аҭак ҟаиҵеит уи дааҭгылашәа.

– Кыр аамашь иаха?

– Кьоушәоуқәак... Дара урҭгьы ашамҭазоуп рҽанкарыҧса.

Уи ача бзианы ианаауазгьы, кьоушәоуқәак ҳәа акәын ишиҳәауаз, душьыргьы, иикыз рхыҧхьаҙара иҳәаҙомызт, иҵасым ҳәа азыҧхьаҙаны. Иблақәа рыкшашәа сыхьшь днахәаҧшын, даацәажәеит:

– Ҟоҳ, рацәа хьшь бзиоуп, убоу, – ихы ларҟәны агәышҵагьы днытҵаҧшит.

«Улаҧш уҧьам иануп», – аасгәахәт сара.

– Изыжәлоузеи, уара, ари? – инашьҭархҳны днасазҵааит иара.

– Чам-гьезыл...

– Ажәла бзиақәа иреиуазаапеи!

Ҧытраамҭак уа ҳаицәажәо ҳаидгылан, нас аҧсшәақәа неибыҳәаны ҳнеидыҵит. Сара ҳаҵаҟаҵәҟьа ахҵыста сынхыҵын, аҙыхь ахьхаҳтоз амжәаҵла снаҵсын, аҭәарҭа снылагылеит. Алада сымцакәа аҳәаа иаваршәны, дырѡегьых слабала ачыкьрақәа снарылсуа сҷынасхеит, макьана чакра ҳәа аҙәгьы дыкәымлацызт. Алада амхахьы шьоук рыбжьы саҳауан. Чашәацәахарын, уажә ашьыжь шаанҙа уаҳа уахь иҵалодаз. Ахьшь снапсыргәыҵа иахьаныз иҵыртцыруа уаман иҟанаҵоз. Ана-ара ачарҵысқәа илпрааузгьы ирзытрысуан. Аҳәаа акьыпшь аҷы аҳаскьын еилачыра слаба хыкәцәала

снылс-аалсын, сышнеиуаз, саԥхьаҟа ахәацра зҭиааны иҟаз ажра абыр-быркәа, ашьапқәа калкало амԥьаҕьа ԝалԥрааит. Ахьшьгьы снапаҽы иааҳәаҵҳәаҵит. Ԥшьаала иноусыжьын, кьу аҳәан, ашыԥ аахнаргеит, иатәамбашәоуп ишакыз, уи азы митәык аԥьа ахы ианарбозма. Аиадықь ишамышьҭуаз анаба, иааҳәны ганха идәықәлеит, аха хара иаузцахуаз. Ихыԥсаа-ҽыԥсаа игылаз атама ашьапаҽы инатәеит...

Аԝбатәи аан, ашашәа ааилахәан, ача изахьымҙазт, иазымккәа ицеит. Ихаларгьы ихалааит, сҳәан, аиадықь наҟ иамхны сшәыра инҵаҵаны, ԝаԥхьа счашәо сҽынасхеит. Сара сахьҭаз аҭәарҵеи алада иҟаз амхи аҳәаа рыбжьан, ԥьара-ԥьара амҭ ахаԥаны уаԝ дзылымсуа иҟан. Аҵыхәахь ҵлақәакгьы ылагылан. Уажәыцәкьа сыкәшамыкәша ҭынчран, зыбжьы гауазгьы адгьыл илыҵаҵәры ицазшәа рышьҭыбжь саҳаҙомызт. Схахьы акыр инахараны ача ԝаҵԥраан исхуухааны аҽыланахеит. Саргьы саамкамышьҭзакәан сыхьшь ишсымчыз аԝада ҵәԝанҵәыкьа исыршәит. Хыхьынтә аҽеикәаԥсаны илҭалан, иаатцыртцырын, атахҳәа инамҵасын, икаууа иаман аҽыланахеит, иахьакыцәкьаз ԥьеи итәарын. Саргьы аҟазшьақәа здыруан азы сылаԥш ахмыжькәа сашьҭахх сҽыласхеит. Иага хара ицаргьы, аҳәаа иахыцрым ҳәа сгәы иаанагон, аха уаҳа имаанҽаскәа, алада аҽаныланаха, абааԥс, илеит, сҳәан, саԥхьа тышашәа иҵаҳараны иҟаз снахуухаан, ажәыртра еимгәхәо, аҳәаа снадгылт. Изулакгьы ахцыста сыныхцит. Амхы санаалагыла, ҟәырҷ-мырҷхәа шьҭыбжьқәак саҳаит.

– Еи, уарбану, уара, ара ахьшь илеиз ахьтәаз убазар? – сҙырԝуа саатгылеит, аха уажәазы ҵәцәабжьыкгьы саҳауамызт, аҙәгьы ишьҭыбжь ыҟамызт, – еи, шәиу! – сҳәахт дырԝегьых.

– Арсана уоума? – акыр ихароуп сҳәаратәы аҙәы ибжьы аасаҳаит.

– Уарбану, уара, ара ахьшь илеиз убазар? – сгәы адыққдыкҳәа еисуа ауп сыштцаазгьы.

– Қарбеи соуп, – аарлаҳәоуп ибжьы ҭахәаҽшәа ишсаҳаз.

– Ара ахьшь илеиз умбаҙеи, уара?

– Абна аҳәаа ианаахшәа сылаԥш нақәшәеит, аха... – даатгылеит азныказы, – хара ицарымызт, ԥьушьҭ.

– Ахы ахьархаз ҳәа акгьы умбаҙеи?

– Абрахь алада ицазшәоуп ишызбаз. Ус аҳәааа уаваланы улеи. Ани амжәаҭла иахымсит ҳәоуп ишыздыруа.

Сҷынасхоны, сахьирԥшыз акәымкәа, абрахь сышьҭахьҟа, ԥьыкәреи шьапқәак ԥыцәҵәеит сҳәаратәы, шьҭыбжьқәак аасҳаит.

– Уара, абнахь аѽада аҙәыр дыҟоума?

– Уи Ҭлабԥан иоуп, ара арахә рзы махәқәак каҳҷан, изышьҭхуаз иманы дцеит, иаанхаз сара изгап ҳәоуп.

«Хкаарачан амахә каиҷо, егьиуа иазиуазеи?» – аасгәахәт, аха нас сгәы аасырҭынчит. Урҭ сара сыхьшь аха рымоума, ижәбама ҳәа сахьразҵаазгьы ааԥхасшьеит. Аҳәааа саваланы аҭла ҳәа зыҙбахә иҳәаз аҷынҙагьы слеит, уи акәшамыкәшагьы сеимдеит, аха кыр аузбахуаз. Сааҭгылан ҳамҭакы сааҙырѽит. Арҵуқәеи аҵарақәеи рыбжьада шьҭыбжьы саҳаҙомызт.

– Уа, Қарбеи! – сҳәахт дырѽегь.

– Аау! – аҭак ҟаиҵеит иара. – Убрирахь ԥьара иҟоуп, иабацоз, уа цқьа уԥшааи!

Ахьшьахьаахшәаза ҳәааа инаркны хәыц-хәыцсахьеимымдаз ҳәа крыҟоума, аха уаҵәы иубар иаахә! Ус сышнеиуаз, митәык ихарамкәа, хьшьык аԥьыкәреи шьапқәа иаарыбжьызбааит, ҵыск хәыларԥԥуа иақәтәаны афара иаҷын. – Иароуп! – сҳәеит сгәырґьаҵәа, стиҟәциҟәуагьы уахь сҷынасхеит. Сыпба акызар акәхап, ажыжәҳәа амхырҭа иѽалҟьеит.

Уи ибжьаз иреиуамызт, бна хьшьын. Ача хәы ласҷаҟьаны, Пашыр иҳапы шыҟаз илҭакәкәа ицеит.

– Ыы, аԥьыкҵәаҵәа уазшахааит, – сааруаруарит сара.

– Иумбаҙеи, уара? – Қарбеи уажәы схахьы акәын ибжьы ахьгоз.

– Иабаҵахәашеи, сукәыхшоуп...

Сыци-сышәи еихамгыло, сгәы ҭыпсааны акәын сара сышгылаз.

Избараны иҟахума уажәшьҭа.

– Уи уажәы аԥсы ҙаны ԥьара ихәыцатәоуп, ҳамҭакы ууаԥшны, ицәырымҵыр иабацои...

«Сиргаҙома, дызҷу закәызеи?» – аасгәахәт, аха уаҳа акгьы иасымҳәаҙеит, ԝапҵьа сышьҭра сыкәланы аԥшаара сналагеит, аха иабаҡоу! Аҙахәа зқәыз мжәа-ҭлак снаҵагылан, махәык слаханы иаасыртрын, жьымжәақәак ааҷысхын, жьыргәыцқәак сҷы инҵасҡаҡеит, аха, амла сшакуазгьы, убригьы лбаауамызт. Акраамҵа сҙырԝуа уа амхы салатәан, сангьы, «уаа, Арсана!» ҳәа ахьҷылҵуаз, лыбжьы саҳауан, аха сара аҵак ҡасҵомызт.

Амра цаҳәцаҳәуа жәԝан агәахьы ахалара иаҷын, ауаа уаха-сахаҳәа амхқәа ирҵан, дасу русқәа ирҷын, сара ашьыжь испылаз имышьҭа сыкәшәоу, ма смаԛҡәику, аԝныҡа ацара сақәиҭымкәа амхырҵа саалахеит. Ашьҭахь сгәы анҧҵәаҙа, смидагәидаха аԝныҡа сҷыԝасхеит, сгәи сылаҕрызи еилаҵәо. Ус амԝан даасыкәшәеит Мақса.

– Иҡалеи уара, ухьшь уцәымҙзааит...

Исыхьыз шсыхьыз аниасҳәа, игәы иаалырсны даацәажәеит:

– Ҳаи, абаапс... Уахь алада аҙәыр дҵазма?!

– Ҭлабҕани Қарбеии...

– Иҡарҵозиз урҵ уа?

– Аҵла карҷон аԥьмақәа рзы.

– Ааит, урҵ ԥьара ак рчақьзар ҡалап!

– Ус ишпҕа, ԥьушьҭ, урҵ рхы иақәнадыргомызт.

– Ус иҡазар бзиоуп, аха...

Аԝны сахьԝеиз сан ари ажәабжь анлаҳа, даара гәалсыс иҡалҵеит.

– Ҳара ҳгәырҕьараҳа уаҳа анцәа имыргәырҕьааит. Напык иаашьҭнахызар ашыҙ иакааит...

Сара сылаҕырҙқәа хаҡәҡәала, сшәыра сыхәда иаахыхны инадсыркит, счашәага лабагьы ыршәны абарҵа иныҵасыршәит.

Сгәалаҡарақәа лгәампҳазар акәхап, сыгәшәа ҳәауа ҷаалҵит:

– Ухаҵкы ицааит... Хьаас иҡоумҵан, уара уеибгазар, ахьшьгьы уоуп.

– Уи аԝыза уажәшьҭа сара исоураны сыҡаҙам, ибдыруама?

– Анҭ зыʒбахә уҳәазгьы ашьагашьа ҳәа акгьы рымбаʒеи?

– Акыр здыруоу? Абна уԥшаа, абра уԥшаа ҳәа ак сарҳәақәан, аха… – сгәы иҭазгьы сҽы исзарҳәомызт.

– Урҭ ҳа ҳзын ицәгьаʒам, ирбазар, ишԥаурымҭоз. Хараʒа ицеит ауп, уаҳа акгьы, – нақәылҵеит сан.

– Ма ихаландаз, еиҳа еиҧымзи, – сылаҧырʒқәа ѡаԥхьа сʒамѡа илахьыжжын иаасрыцқьеит.

– Убаашәт, уаб ҳилаʒеит, уи акәым…

Ашьҭахь схәы аалырмазеин, аишәа снахатәеит, аха сҟырҟы икылсуамызт. Ѡбаҟа ҷаҵа сҽы инҭаршәны, сашьа даашьҭыхны, сеиҭацахт, акыр збо ԥышьа!

Сыхьшь ача иахьагәыдысҵаз аҭыԥ аҽы сѡеины, ашьҭа ихыршәланы сҽынасхеит, сашьагьы дсышьҭаԥало дсышьҭан. Ҳшыԥшаауаз ҳкарахеит, сылахь аԥхʒы иқәтәаз снапала инԥхьасҳәеит, сыбла амца хыланы иҟан. Ҳнеины ани амжәа аҵаҟа ҳныҵатәеит. Алада амхы аҵыхәахь хьышь ҵәҵәабжьык саҳазшәа сааҟалан:

– Ара угылази, абрахь алада сынҭаԥшышт, – сҳәан, сашьа дааныжьны, аԥьықәреи шьапқәа снарывс-аарывсуа амхы аҵыхәахь сцеит. Акраамҭа сыхраа-ʒрааua уа сыԥшаауан, аха аҵәҵәабжьы ҳәа акгьы смаҳаит. Ашьҭахь, ѡадахьала сыкәшаны сашьа дахьыҟаз сааит. Амра ахәқәа инарывҵалахьан, ашәшьыра кашьшьы зехьыԥьара аҳра ауан.

– Ахабар ҳәа умбаʒеи?

– Гәырʒ-шашәаʒ иʒит, абас иаразнакала иныҵахәаша иабацоз, сукәахшоуп. Уаала, ҳцагәышьап, – инаидсҵеит сашьа.

Арашәыгақәа рашәаҳәабжь зны-зынла ҵәҵәабжьушәа слымҳа иҭаѡуан. Сааҭгыланы уажәы-уажә ашырҳәа схы ѡышьҭысхуан:

– Ҵәҵәабжь уаҳама, уара? – снаиазҵааuан сымѡалаѡ.

– Мамоу, – иааркьаҷны аҭак ҟаиҵон.

Хымш инеиԥынкыланы уи аҭыԥ сахылаԥшуан. Шьыжьы, хәылбыҷеха, аха ансоулоз, сеимымдац ԥышьа ҷыц еимыздон акәша-мыкәша зегьы, слымҳа кыдҵаны сʒырѡуан амхы салатәааны. Схы сымагәхьааха аѡны санааилак, – нан, аԥьма зцәыʒыз амшгьы ицәыʒит ҳәа, баша аамҭа акәурʒуеит. Уи

уажәшьҭа иубом, уаҟәытцгәышьа, – дсабжьон сан, – ҷашәа рмоуааит уаҳа уи зҧыхьашәаз. Цыск азын сахьышәиуа акалашәа иҟоуп, аха…

Ҽнак, сааҧсаха аѡны сахьаааиз, ашәшьыраҷы схы нықәсцан сылацәа нҭааит… Атыр-тырҳәа амцәыжәѡақәа ҟьауа, ҳашҭа ахаҷыцәҟьа хьшьык аахалт, агәышҭа сара сахь иаарҳәны ихагьежьуан. Сара иаразанак сшәыра ача ҧсы аатыганы иасырбахуеит, нас ирууаҙа иршәны зымѡа инкасыршәхт, аха иара иааҳәынгьы иахәаҧшуам. Амцәыжәѡақәа анаҟьалак, ахьхьаҳәа атәацәабжьы гоит, ус сшыҧшуаз, даҽа хьшьқәакгьы навызбааит, зны атәыртҳәа ихало, еимцкласуа оман иҟарцоз дара.

«Уанаҧьалбеит, арахь улбаар иауазеи, сызургәаҟуазеи, сахьрыцҳаха умбаҙои?» – схы раҳаны, сыблақәа ҭырхаха цәѡанцәыҟа ихаз сыхьшь сазыҧшаун. Зны сылаҧш иҵшәома сҳәауа мрагылара шыҟаз ицеит, нас егьырҭ ахьшьқәа иаарылтцын, арахь сара сахь икаууа аҷаанахеит. Зынҙа иааигәаны иаасхалт, агәатца еилыблаауа снытцаҧшит. Аа, аҭып аҷы иқәтәоит шысҳәоз, акы иаршәазшәа иаразнак инасхыҧрааит, атәацәабжьы насыхҟьаны… Аҭҳарцәҳәа сааҧшын, сныкәтәеит. Снаҧшызар, Мақса ихьшь ахьырхьырҳәа имахәҷа иқәыртәо, ашҭа аҭыхәа дынҭысит.

Октиабр мза анцәамҭазы акәын. Сышәкәтра сазқәынцаны ашкол аҷынтә сауан. Сааццакы-ццакуа Елыкь ихәы схытцны сҷаасхеит. Алада архахь амхқәа ҭаргалахьан, арахә акәкәы иҵыхо иҵан. Мақсараа рытцаҟа шьоукы аҧҳә еиқәырцон, уардынқәакгьы аҷҷаҳәа рышҭыбжь гон.

Аѡны сымназацкәа, ҷыжжы амшха уардынк аасҧылт. Аҙә аҧхьа дгыланы дааиуан. Ацәқәа ртәыѡақәа ирхаршәыз ашаха агәҭа ахьеизеиҟараз икны, ҷкәынакгьы уа хыхь ауардын дантәалан, – уаҳ-уаҳ! – ҳәа уажәы-уажә ацәқәа дрытцаҟьон, иҵахны акәымкәа, ус, цасҳәа.

– О-оҳо! – иҳәан, иааникылт, са саниба, – Кәашә, заҟа саат ҟалари, уара?

Уи дыздырит иаразнак, Зиа иакәын, ани аҷкәын иаб иашьа. Знык, ѡынтә раҟарагьы Ҭлабҕанраа рҷы дызбахьан иара. Ацәқәа рыхәда иқәтәазгьы Ҭлабҕан иаҳәшьапа иоуп.

Сууаҙа сгылан сыԥшуан. Ашьҭахь, сҽы аилгара ацәуадаѡны саацәажәеит:

– Ахԥатәи аурок анаѡс, сыҽрымхны саауеит. Ԥшьба рзын жәохә минуҭ агын усҟан. Амѡа сыԛәижьҭеигьы саатбжак аҟара ҵуазар акәхап.

Амра дѡаҵаԥшын:

– Хәба рыбжа ҟалап угәахәуоу? – дсазҵааит.

– Хәба рыбжа ҟамлацзаргьы, маҷк ауп иагу.

Хәаԥшырҭас искит аҷкәын инапы иқәтәаз ахьшь, амҵәыжәѡаԛәа хьышьшьы, иҟәиҭҙа, ацаҳәцаҳәра, алахҽыхра наҟ хара иааныжьны ишыҟаз убон. Сгәы нкыдҳаит, сгәыкы-ҵәыкуа сшанханы сазыԥшуан иара...

– Ачашәара аамҭа миаси, уажәшьҭа изиҭаху сыздыруам, наҟ иоужь сҳәан иуам, – дцәажәон ахаҵа.

Абыржә сахьихәаԥшуаз, иаасгәалашәеит уи ахьшь сыманы раԥхьаҙа аѡны санааи адырѡаҽеныҵәҟьа, Гәдоу ацҳа уахьаақәсуа уи игәашә аԥхьаҽыҵәҟьа акапанга аҟәардә иқәыргыланы ажәжьы еиҽыҟьҟьа ишиҭиуаз. Ахьшь ахәы ҳәа сара имысхит уи хышәҟа грамм...

– Кәац ҽыҵк уареи сареи иҳабжьамҙо ҳаҟоума, – иҳәан, аԥарагьы имгеит, изласгәалашәо ала.

Аѡны сымнаҙацкәа, Мақса даасықәшәан дсазҵааит иаауго закәызеи ҳәа.

– Ахьшь ахәы, – сҳәеит сара.

Иубжьаанҙа ажьы агьама анаурба, ача иааҳәны иазхьаԥшраны иҟаҙам. Аҵәырт ҳәа ихалт ауп...

– Ишԥа, уара? – сыжәѡақәа сырѡахашәа снеиҽаԥшит.

– Акәтаҷь аҽаҵала, акәтаҷь... – иԥышәгьы ачча аақәххит уи.

– Уи ауми исымаҙам, измысхуада?

– Аѡны ункыдгылар, сан иулҭоит.

Уи ишсеиҳәаз еиԥш, дара рҽы сцаны акәтаҷь рымхны иаазгеит. Ианызжә ашьҭахь, иаацәсырҳәын, ахьшь смахәҽа иныкәыртәаны, иахьԥхьакырҭаз ҷьара снык҆ҽаҟәыҟәын, ақьышә иныкәскит, аха иафомызт, акыр ианеиԥхьхәыцаа ашьҭахь, атахҳәа инасын, иаамнаршәаз ҽыҵ хәыҷык аганахь иаршәит, дырѡегьых ус ҟанаҵеит. Иҵыфаауа агәаҽы ианнеи, инаԥшы-ааԥшын, аҳапаҳәа афара иалагеит.

Иҟанаҵо збоит ҳәа акәтаҕь наҟ саннахалак, ашьаԥхыцқәа дәықәнаҵон иара. Акәтаҕь нҵәо ианалага, ақьышә снапсыргәыҵа иахьысуан, иҵырпҵааны ианакуазгьы убарын. Азхара анафа ачыҟә ааҵҵәааит, акәтаҕь агәы аԥшшәахәы алсызшәа, агәышҵагьы еиҳа иҩежьхама сҳәо салагеит.

Уи акәтаҕь агәы аԥшшәахәы акәу ԥьысшьоит, уажәы наҟ-ааҟ аҿырҟьарсҭақәа иҩежьҙа ирыҵгаз арҕаз ссақәа рыԥшшәахәы сахьахәаԥшуаз.

Сара исҳәо сҿашәомызт, сқьышә хәылԥшшақәа хыҟаҟаауа сҭууа сахьгылаз... «Ааҙаб еиқәаҵәа анцәа ирықәиҵааит», – сгәы сынҭацәажәеит, ирҩашьарц азы акәхап, ашьапҭаҙқәа иԥсахит, агәышҵагьы иҷышәит, аха иара ҩашьо иҟахызма, абла ҭаара зегьы акоуп ԥхарак хызбаалон.

– Иабашәыднагалеи, уара, ари?

– Ианшьа иитҽеит, – ԥытрак дааҭгылан, нас инациҵеит, – уажәшьҭа изиҭахузеи, ачақәа аниас...

Аҿыԥхәа амца ҩасыхҟьеит, сагьааилашәеит, снеины змахәҿа иқәтәаз иааимхны ирҳәхәа ихы ианысҟьап аасгәахәт. Иаргьы сазгәааны сыҟамзи. Аха сҿааныскылеит.

– Чам-гьезыл, – сҳәахт, сара, изхысҳәааз ҳәа сзымдырҙо, – ари агәаҵа еилыблаауа иҟан, ицәышәшәҙа, иақәшәазеи?

– Имаҙарахны иднагалазар, здыруада, имаҙарахны? Абзиараз, – иҳәан, ишаха иикыз дахо, дыкәлаауа иҿылеихеит.

Сара сылақәа ҭраа, сыхьшь сахәаԥшуан, архәара инавалаанҙа...

АЖӘАБЖЬҚӘА

АГӘАЛАШӘАРА
(Иҟалахьоу ажәабжь)

Лиза Зосҳан-иԥҳа лыѽны гәырґьаран. Илыдныҳәаларазы иааиз азал ѽнырцәажәаауа, аԥьԥьаҳәа еилан. Шьоук ашахмат иасуан, шьоукы – апианино азырҳәоз аʒґаб илыкәшаны игылан, даҽеа шьоукых абарҵаҟны еидтәаланы еицәажәон.

Арҵаѽ ԥҳәызба Мариа гәыԥѽык ахәыҷқәа лыцны дааѽналеит. Урҵ, Лиза Зосҳан-иԥҳа иаалыдныҳәалеит, ашәҭшьыҵәрақәа иркыз налдыркит.

– Ишәыдысныҳәалоит шәира амш, Лиза Зосҳан-иԥҳа, – лҳәан, дыххаччо, уи лнапы аалымылхит Мариа.

– Иҵабуп, нан, – лҳәеит Лиза Зосҳан-иԥҳа, ашәҭқәа илырҵаз аанкыло.

Ахәыҷқәа гәыԥѽык астол инадгылан, апатефон арҳәара иалагеит.

– Уа, мшыбзиақәа, – иҳәан, ичаз хылпа ихыхны дхырхәо, ашә даалагылт Асҵамыр.

– Бзиала уаабеит, – иѽеихаҵгылт итәаз зегьы.

– Лиза Зосҳан-иԥҳа, ишәыдысныҳәалоит иахьатәи шәгәырґьара амш, – Асҵамыр агазеҭ илаҳәаны иикыз ашәҟәы ҳамҵас иналиркит. Лиза ашәҟәы днахәаԥшит: «Абольшевик имѽа». Лхы-лҽы ныҚәлашааит, дгылан илҳәара лҽамшәо. Нас ашәҟәы шылгәыдкылаз ашьшьыҳәа адиванднықәтәеит. Иааҭынчрахеит. Ахәыҷқәа Лиза Зосҳан-иԥҳа иаалыдибаҳәалан, илывыґґаа иаагылт. Лиза лмоҭа Мыта, абарҵаҽы ихәмаргақәа нкаԥсаны дааин, иануду дналыдтәалт.

– Нанду сара дыстәупеи! – Мыта инап хәыҷқәа иануилыкәыршаны, ихы лгәы инадиҵеит.

Лиза Зосҳан-иԥҳа ахәыцра дҭанагалан дтәан.

– Бзырхәыцуазеи Лиза Зосҳан-иԥҳа? – аҳәы ибжьы лгәы иныкәыѡт. Ашәҟәы адаҟьақәа аартуа лҷыналхеит лара. Лылаԥш накәшәеит Орԥьоникиҳе данқәыԥшыстәи ипатреҭ ахьаныз. Уи дазгәыкуа, акыраамҭа дахәаԥшуан.

– Абар, ҳ-Серго ипатреҭ! Абри ашәҟәы, ареволиуционер ду Серго Орԥьоникиҳе иԥсҭазаареи иусуреи ртәы ауп иаҳәауа.

– Дызусҭада уи? – дҭааит ҙгаб хәыҷык, лнапы лыцламҳәа иатҵыргәаны дахьтәаз.

– Иахьатәи ҳаԥсҭазаара бзиахә азы иқәԥоз ауаѡы, 50 шықәа уажәы аԥхьа, абра Гәдоуҭа дыҟан, фершалс аус иуан... Сара рҭаѡыс саныҟаз, шаҟантәы ахәыҷқәа ахәшәтәразы изназгахьаз! Ахәшәтәырҭаҷы ауп уии сареи раԥхьаҙа ҳахьеибадырыз. Абар Серго ипатреҭ, шәахәаԥши!..

– Ҳакласс аҭҙамц аҷы иҵыхны икыдуп абри иеиԥшу апатреҭ! – дгәырҕаҵәа ахәыҷқәа днарылаԥшит апионер ҷкәын Адгәыр.

– Усҟан Серго ажәлар дырдыруан, ареволиуциа еиҷыз-каауаз уаѡын. Аѡны иҟаз аԥшәмагьы, урҭ маҙалатәи русура далахәын.

– Шабаҭу? – дҭааит Мариа.

– Ааи... Сергои иареи ҷыдала бзиа еибабон. Серго ҳаѡны тәарҭас, гыларҭас иман. Заҟантә ҳаѡны иакәшан еимырдахьаз, аха ҳарҭ иаразнакала даҳҵәахуан...

Серго бзиа ибон анхацәа, урҭ рыпсҭазаара дазҷлымҳан. Ҳраион аҷы қыҵас изымдыруаз ыҟамызт, лассы-лассы анхацәа рахь дцалон, урҭ драцәажәон, даргьы рыԥсы дырзалхуамызт. Анхаѡцәа рацәаѡны иҳаҷцаауан. Урҭ аауан Серго изы. Аԥхьарцарҳәаѡы Жана Ачбагьы иҙбахә иаҳахьан. Серго, сыԥшәмеи иареи дҳаҳәахьан, Жана алашәи иареи еиқәҳаршәарц; иҵахын уи ихьҙыртәрақәа дырзыҙырѡырц.

Азал аҷы итәаз хәыҷи-дуи рлымҳа кыдҵан иҙырѡуан. Ажәабжьҳәаѡ, лышәҟәы лшьамхы иқәкны, лажәа анагҙара даҷын:

– Ԍнак шьыжьымҭан, абазар ахь сцеит. Исҭахқәаз аахәаны, агәашә сҭыҵны сҷаасхеит. Сшааиуаз, еикәшаны игылаз гәыпӡык ауаа снарылаԥшит, иҟоу збап ҳәа сҷынасхеит уахь.

Убасҟан ԥхьарца бжьык слымҳа иааҭасит. Иҵегьы ааигәа саннеи, Жана сылаԥш наиқәшәеит. Уи ааида иаважьыз ахаҳә ду дықәтәаны аԥхьарца аирхәон. Илахь акҵырақәа рнубаалон. Хҭырԥа цәаԥшьк ижәӡахыр иқәыршәын, икәымжәы акалҭ асаара ишьҭасуан, икаба цқьакәакәараҙа, ихәда иаатцагыло, аҳәынҵәарақәа еибаркын.

Ҷкәына хәыҷык ихы-иҷы аацәышны, ишьапы хырҟьаҟьа инаӡсшәа дтәан. Уи аҭаҳмада дымӡаԥызгоз иакәзаарын.

Жана сиҳәеит аӡныҟа дсыцааларц. Уи мап сцәимкит, аха краамҭа дсызрымхуамызт. Дахьнеилакгьы иааисны дыркуан аԥхьарца ҳзарҳәа ҳәа. Уи аҿынгьы дымӡасны дышцоз дырбазаарын, доурышьҭуамызт, идеизалан иашәақәа ирзыҙырӡуан.

Жана инапы ачкәын иааникылан, ҳаицны ҳҷынаххеит.

Аӡны ҳанааи, Серго дыҟаҙамызт. Абаҳча анаҙараҷы сыԥшәмеи иареи шьоукы ирацәажәо игылан. Серго ҳгәеиҵеит. Дзацәажәоз наскьаган, ҳашҟа иҷааихеит. Уи данааҳадгыла, аӡыцьагьы еибасырдырт.

Минуҵқәак рышьҭахь Сергои сысасцәеи абарҵаҷы еидтәаланы еицәажәон. Уи инақәырццакны, Жана иԥхьарца ахьхьа ааҷытцгеит…

– Афырхаҵа, – иҳәеит Серго, ашәа дыззыҙырӡыз игәы иаахәаны.

– Иҟоузеи Жана, ани Салыбеи ахамаԥагьа ихьҙуртәыз уажәгьы иԥсы ҭоума, мшәан?.. Рацәа ацәҟьа дауркит, – иҳәеит сыԥшәма.

– Мап, Шабаҭ, уи уажәшьҭа аҙәы дшымԥсуа дыԥсыр сҭахуп, – иҳәеит Жана дааԥышәырччан.

Серго ари даараҙа игәы иаахәеит.

– Жана, ихьҙыртәла зхы зԥызаны адәы иқәу ауаа, тәым ҷьабаала ичо, – ацәажәара даҷын Серго, – ирызкы уашәақәа аԥхҙы казҭәо ужәлар, ашәа азҳәа анхаӡыжәлар ззыкәпо уаҵәтәи амш…

Жана дхәыцуа дтәан, нас иԥхьарца ишьамхы иныкәикын, архиара дналагеит. Дхәыҵхәыҵуа ихала ак иҳәон, ԥыҵрак ашьҭахь аккаҳәа аԥхьарца абжьы аагеит. Иаргьы инацирҕызит абас:

Адунеи зызбахҭоу Жана Ачба
Лашара хәычык абеибари.
Зхылԥа зқьашаноу Жана Ачба
Гәаҟ ашәамзар ишәеиҳәари.

Жана иԥхьарца абжьы дараҙа иҵарын, ииҳәоз еилган. Серго илымҳа кыдҵан, Жана ииҳәоз ажәакәа дырзыҙырԝуан, игәы иаахәон.

– Жана игәеиҭо, зыблакәа еибганы изызгәамҭогьы ыҟоуп, ари жәлар рыгәҭыха еиҭаҳәаԝуп, – иҳәеит аҵыхәтәаны Серго.

– Уԥсынҵры духааит, дад, – иҳәан, Жана иикыз аԥхьарца зымԝа иныкәиҵеит.

Пату ақәҵаны, аҭҙамц аҿы Серго икнаҳаны имаз иразынтә ҟама Жана ииҵеит. Жана акраамҭа еиԥхьишьшьаауан аҟама, уи ҳамҭа дус иԥхьаҙаны идикылт. Нас дгәыргьаҵәа, еилыбзааруа иҟаз аҟама неиҟәниҵеит.

Серго, Жана ицыз ачкәын акыраамҭа диацәажәон, уи хьаас иҟаиҵеит ачкәын ишьапы хырҟьаҟьа, дхылаԥшыданы дахьыҟаз. Изласгәалашәо ала, урҭ анындәыкәлашаз, Серго ачкәын ус иеиҳәеит:

– Уажәы уара дымԝаԥугоит алашә, аха иахьатәи аамҭа иарлашәуа рымԝаԥгара уқәшәозар, хьымҙгы умган, урҭ раԥхьаҟатәи рынасыԥ азы ақәԥара уазҿлымҳаз...

Ԥыҵрак ашьҭахь, ачкәын Жана инапы данкны, амԝа данылан дцон. Серго акраамҭа дырзыԥшуа дгылан...

Акыр шыкәса бжьысит, ишьақәгылеит Асовет мчра. Серго Москва дыҟан, аус иуан абарҭ зегьы ҳзы.

– Жана иԥеиԥшхазеи нас уи ашьҭахь?

– Жана ҳаамҭа дахьымҙеит, дыԥсгәышьеит, – лҳәан, Лиза Зосҳан-иԥҳа лаԥхьа итәаз ахәычқәа днарылаԥшит.

– Ачкәын? – дҵааит ахәычқәа руаҙәы.

Асҭамыр аччара ааиҿыкәххит, аха иҿааникылт.

– Ачкәын изҳаит, – лҳәеит Лиза Зосҳан-иԥҳа, – уи далан Нестор Лакоба еиҿикааз «Кьараз». Фырхаҵала деибашьуан

ҳ-Аԥсны ахақәитра аргаразы, шәара аҽар шәыԥсҭазаара аршәҭакакаҷразы. Ибзиан дахьеибашьуаз азы, усҟан иаҭәаршьеит Азнамиа Ҟаԥшь аорден.

Ахәыҷқәа зегьы Асҭамыр игәы икыдыз аорден инахәаԥшит.

– Уажәгьы дыҟоуп уи, аус иуеит ара Гәдауҭа.

– Даҳшәырдырыр иауеи, Лиза Зосҳан-иԥҳа, – рҳәан, ахәыҷқәа рыбжьқәа неиларԥсеит.

– Уи дыжәдыруеит, абар, Асҭамыр, – лнапы налырххеит Асҭамыр иахь.

Ахәыҷқәа шанханы, ирҳәара рҽамшәо, Асҭамыр изыԥшуан.

* * *

Астол идырхиаз аԥшәмацәеи асасцәеи акәшаны иахатәан.

Ԥытрак ашьҭахь, Лиза Зосҳан-иԥҳа лира амш лыдныҳәало, атҷәацқәа шьҭырхуан...

1957

ИСЫМՁАТӘНЫ САХЬЫНКЫДГЫЛАЗ

Счамадан хәыҷы аасгәыдырҟәыҟәлан, аҿыцҳәа атамбур ахьынтә асаара сынкаԥеит. Ақәаура ишаҿыц иаҿын. Сыплашь ахәда сԥахан ашыр-шырҳәа сҿынасхеит. Ацәыкәбарқәа сҿыкәкәаны итцааҙа, иԥхаҙа сԥышә инеины иқәтәон. Аилашәшәра иаҿын. Алашарақәа еибарлацәҟәысуа рҿаҳаракуа ахәқәа рахь ихалон.

АмՁаду аҿы сахьынкылшәаз таксик ааныскылан, сцеит асасааирҭа «Ашәаԥшь» ахь. Уаҟа сахьнеиз аҭыԥ ыҟам ҳәа сарҳәеит. Ателефон сасит егьырҭ издыруаз асасааирҭақәа рахьгьы, аха мапын зехьынцьарантә исаҳауаз. Сеиҭаиҳәеит сиашьапкуа администратор еиҳабы, иҟалозар, ҭыԥк сзышәԥшаа, уаха ус адәы сықәшәмырхан ҳәа.

– Иабаузаҳԥшаауеи, иузаҳамцәуазар, – иҳәеит иара, аҭаҭын лՁа иҿарчы дахьтәаз.

– Абри асасааирҭа дуӡӡаҿ уаха сахьаанҿасра ҭыԥк шәымамзар, нас...

– Аҩыза, аҳәаанхыҵтәи асасцәа ҳҭоуп, уара уаԥхьа иааихьазгьы ауадақәа ҭадмырцәыр ада ԥсыхәа ҳмоуит, ҷыц рыдкылара акәым.

– Мшәан, нас сара амҩаҷы сыԥхьарыма уаха?

– Уара избо уаҩ иҳәара уаҳауам ҳәа сыƙоуп, – ахышәгьы аҕьеҩҳәа инкыдиҵеит.

Иƙасцахуаз, схьагәгәа саахынҳәит. Ԥсхәыц схәыцуа азхаз сгылан.

– Ҳм... аҭыԥ шәмоузар акәхап, – слымҳа инҭасит аҙә ибжьы.

Схы ҩышьҭысхын снеизыԥшит, уаҩы бырг ҳаракык иакәын иара, измаҕрак кәлааua ихьынҳалан, иҵыҙәҙәаа иƙаз илакыҵа аҵаƙа иҭаҩаҷаҙа шәахсҭак анын.

– Ус анцәа исыԛәиҵахьеит, ақалақьқәа рҿы сахьнеиуа, сара сзыхәа асасааирҭақәа рышәқәа ыҵарƙаца иакуеит.

– Ҳм... ишԥа ԓьушьҭ.

– Ааи, ааи... ус ауп.

– Ҳаиҳабы иƙны унеирауазеи.

– Уи шьҭа дƙаларыма?

– Уажәы абра дхалт...

– Акгьы алҵуам, баша схы зыласырƙәрызеи.

– Уиазҵаа усгьы, иихәо уаҳап.

Уаҳа иажәа ааҩбамтәҙакәа сыхәнеит асасааирҭа аиҳабы иахь.

Сышьи-сышьи еиԛәҵо икабинет сныҩналеит, уи, илашаҙа, иҵбаатыцәҙа, уарҳал мацарала ихƙьаны иƙан. Ԥштәхкыла ишәыз аҭҙамцқәа патреҭла иҩычан.

– Саҭамзааит, – сҳәеит дызхатәаз астол саннадгыла.

Иара ихы ақьаадқәа ирцәыҵаҵаны дтәоуп, сыбжьы иаҳаҙом.

– Шәеилахамзар...

– Сузыҙырҩуеит, – иаԥхьаƙа илганы иƙаз ицламҳәа быԓбыԓуа даасыҵаԥшит.

– Уаха абра саанҷасыр сҭахын, иƙалозар...

– Аҭыԥқәа сара сакәҙам изшо, ана ҵаƙа итәоуп уи иазку ауаа, – сажәа ааҷаԥитәеит.

– Уаагьы сыҟан, аха…

– Иҳамам ҳәа уарҳәеит, ус акәу?

– Шәара ԥсыхәак шәзыҟаҵозар, ҭабуп ҳәа шәасҳәон.

– Аҳәааанхыҵтәи асасцәа ҳамамзар, изыдыруадаз сыз-уцхраар.

– Уахызаҵәык ауп сара ашьҭаларҵа аныстахуп.

– Уахызаҵәык, уахызаҵәык… Иааиуа зегьы усоуп, нас ԥьаллагьы иуздәылгом.

– Сара шәызжьома, мшәан, уаҵәы ашьыжь «Аҵыс ҭыѽра» ҳәа изышьҭоу аԥсшьарҵаҟны сыҟазароуп. Уаха уахь уаҳа акгьы цом, сзыԥәтәаз адәыԥба агханы иааит, ишԥаҟасҵарыз.

– Ԥсшьара уцоит нас?

– Усшәоуп, аха маԥкгьы аус зымур ҟалашам.

– Аус?.. Иарбан, уара аԥсшьарҵаҽы усс ииуа? Ее, сара сузжьом, егьа ҟауҵаргьы.

– Сара сышәҟәыѽѽуп, – сҳәеит саацәыԥхашьашәа, алитература бзиа избо аҙә иакәзар хшыѽзышьҭрак шԥасимҭари аасгәахәны.

– Сышәҟәыѽѽуп уҳәоу? Ҳа.. ҳа… ҳа… ҳа! – иҽееиҵҳәааны дааччеит иара, ушәҟәыѽѽызар, аиаша иазыԥқәԥо аҙә уакәымкәа уҟам. Утәеишь, утәеишь, – инапы рхахо аҟәардә ахь инаирххеит.

Слатәоны деиҭасазҵааит:

– Ушәҟәыѽѽуп, нас?

– Ааи, сышәҟәыѽѽуп, – сҳәеит, ихымѽаԥгашьақәа омашәа ибауа.

– Ҳм… Ишԥасҳәари, абри шәҟәык анҵужьлак, анапықәпса шаҟа маатҭ урҭозеи?!.

– Ишәҵаашьозеи?!.

– Аԥара рацәаны иугәыдымҳалакәа уҟам, – дыччарц иҽеыназикын, аха сара сеилашәаны сыштәаз аниба, иҽааникылт. Убри аамҭазы ателефон аҵәҵәабжьы геит.

– Алло, – атрубка дынҭацәажәеит иара, – изҳәо уарбану?..

Сшыԥшуаз, ахьаԥарч еиԥш ихәымгҙа зҽеырчны итәаз дкәаатаҙа, даԥсышәа мацараха даақалеит. Абас иҳәон иара:

– Исаҳаит, ҳаҭыр зқәу Кадыр Михаилич, ҳм… ибзиоуп, Кадыр Михаилич, ҳаԥшуп, – атрубка агәараҳәа инықәыжьны, сара сахь даацәажәеит, – умбои сѡыза, суцхраарц сҭахын, аха иауам. Хыхьынтә иасит, аҭыԥ нкыланы иумазароуп рҳәеит.

Асаҳаҭк ала имаӡаныкәгаѡ даалыԥхьан, илыдиҵеит ахԥатәи аетаж адежурна-ԥҳәыс, ауада № 134 лырхиарц, насгьы ахышәқәа аартны ԥшак наѡналырсырц. Сара уа сахьынӡатәаз, ателефон дасын дааигеит аресторан адиректоргьы. Ихы ажә иарбзазшәа, иԥхьаҳәаны, иӡамѡақәа еимарѡызааны, ссиршәақәа деибыҭан иара.

Аԥсшәақәа анеибырҳәа, аԥшәма абарҭ ажәақәа рҽынаирхеит: – Аду дарауеит, «сасык» диҭазаап рхәы бзианы иҟаҵатәуп, ани аӡыс иқәҽаҳәаны иумоугьы ахәда инаҵумшьыр амур ҟалап, кәытқәакгьы аашәырмазеи…

– Ҳм… бзиоуп Алықьса Петра-иԥа! Ажьҵаа аҭаххарыма? – инапқәа рҟәыҷуа дыниазҵааит иара. – Иҟаз убрыгьы. Ани жәаха иаажәауаз аѡы шәымоу?

– Мап, Алықьса Петра-иԥа!

– Ҟоҳ… – илахь ааимаирццеит, – уи ада ҽа рыжәтәк шимжәуа умдыруеи, аӡәы дышьҭны иааиургароуп.

– Саша инапы ианыстҵар, уажәыҵәҟьа икылырҟьа иааигоит.

– Ихахәқәа шылихуа умдыруеи, афатә шәацклаԥшны идшәырҟаҵа.

– Уа са саархылаԥшып. Астол абаҳархиари?

– Ҳм… ана маӡаныкәгаѡ иуалҳәоит.

Адиректор адҵа аниоу, иҽенимырхакәа дцеит.

– Нас сара стәы башоуп, ус акәу?

– Ишԥаҟаҳҵари?.. – даацәажәеит, акьа еиԥш ижәѡахырқәа еикәаԥсо.

Уаҳа акгьы шалымҵуаз анызба, бзиала, сҳәан ашә нкыдыжьланы, наҟ сындәылҵит.

Ҵаҟа сахьлалбааз даасҧылеит анапхҵәа.

– Иихәазеи, кыр уаузар?

– Мамоу…

– Даҽеа саатқ ашьҭахь сзыԥсахуа дааиуеит, нас сара аѡныҟа узгоит, уаанӡа ара аԥшаҳәаҿы уаалеи-ѡеи», – иҳәеит иара, аҭыԥ ахьсмоуз игәы ишалсыз мѡашьо.

– Дараӡа иҭабуп. Шәыхьӡ сашәҳәар ҟамлари?

– Грецко, Григори Захар-иԥа. Ҳм… уара?

– Азиз.

– Уаҭырқәоума?

– Мамоу, саԥсуоуп, ҳара ҳҿгьы иуԥылоит аԥсылман хьыӡқәа.

– Даара ишьахәуп.

Счамадан аашьҭысхит сцарц.

– Уи ара иҟаз, иуманы ақалақь узалалари.

Азныказы иаасцәымгхеит ииҳәаз, аха нас сақәшаҳаҭхеит.

… Амѡа ҳахьаангылаз, ихәхәаӡа еиқәаҵәҳаҳараӡа машьынак аанҿасит, – аду имашьына… – слымҳа дынҵахәыҵхәыҵит сызцыз аԥшәма.

Дааҭыҵит ԥҳәыск лышәагаа мыцхәымкәа, ҷкәына заифк длыцны. Наҟ-ааҟ еилаҳәарақәак иѡыҵракны икын. Ашыршырҳәа инаҳавсит. Џьоукгьы ашә аԥхьа инарԥылан ирхыкәшо, ирызӡатәуа ирыманы асасааирҭа иныѡналт…

Ақәа хкәахьан. Ажәѡан снаҵаԥшит, ицәырҟьа-цәырасуа еҵәақәакгьы сылаԥш нарықәшәеит.

– Ҳшеицәажәаз ауп, уҿагумырхан.

– Изаманоуп, Григори Захар-иԥа!

Уи дсыдҵны данца, сара акыраамҭа схәыцуа уа сгылан. Нас амѡа саныланы аԥшаҳәахьы сҿынасхеит. Аха хьаак сгәы иҭагьежьуа иҭан. Сахӡыӡаауан счамадан, сыматәа хәычқәеи снапѡымҭақәеи зҭаз.

Иаасгәалашәеит шықәсык зны исыхьыз хҵыск. Аинститут саналгаз ашықәсан акәын, сыԥсы сшьап сҳәан, ақыҵахь сан лышҟа сцеит. Август мза аҭәымҭазы, хлаԥшѡык ихатәы машьынала ақалақь аҿынтә агәылара дааит. Сигарц сиҳәеит уи. Иаргьы, анцәа илԥха зауша, мап имкит, дақәшаҳаҭхеит исҳәаз. Ахәылԥаз сыматәа-сѡыҵәа сҿааиҵаҳәан, амашьына снақәтәан, амѡа ҳныкәлеит. Араионтә центр аҟны ҳанлеи (ҳҟыҵеи иареи 80 верс рыбжьоуп), амашьына ааникылан, ашофергьы

даашьҭыхны акы ҳнацҳап ҳәа акрыфарҭа ҳныѡналт. Саатқ аҟара ҳаидхалт убраҟа, ҵәыцақәакгьы неидаажәылт. Ҳѡагыланы амашьынаҷы ҳааизар, ҳаилаҳәарақәа убар иаахә, иҟазамызт, иара убас счамадангьы. Аинститут сызлалгаз ала ақәыршаҳаҭга шәҟәы, снапѡырақәа уҳәа кыр сымазар зегьы убра иҵан. Адырра ҟаҳҵеит амилициа рахь, ақалақь ахыатцыхәа еимаадеит, аха иукуада?.. Ԛ-мчыбжьҟа ҵхьан ҳәа сыҟоуп, аинстиутут исыцалгаз сѡыза ҷкәынак исзааицҳаит, мышцәгьак азы уқьаадқәа еиԥхьытта Зышла иаман амшынахь ицон ҳәа. Счамадан ирыхәарыз акгьы ҭамызшәа анырба, аҙы иаларыжьзар акәхап урҭ.

...Уажәгьы, аԥшаҳәа сахьаваз, сгәы хыҵхыҵуан, счамадан сцәыҙыр ҳәа сшәаны. Аха дуаѡы қьиоушәа збеит, иакәым шԥаҟаитцари сгәахәуан.

Акраамҭа аԥшаҳәаҷы слеи-ѡеиуан. Ссаат снахәаԥшны, еибаҳҳәаз аамҭа жәабаҟа минуҭ ахылахьан. Ауаа рыжәпара ааныжьны асасааирҭахь схы рханы сцоит. Снаԥшызар, Григори Захар-иԥа счамадан хәыҷы ыркәлаауа икны даауеит.

Иакәым акы сзиуп ҳәа сгәы иахьаанагазгьы аахьымҙгысшьеит.

– Иугәаԥхама ҳаԥшаҳәа? – дсазҵааит данаасыдгыла.

– Ицәгьам, – сҳәеит сара сааԥхашьаны.

Нас ҳѡыцьагьы ҳаицәажәо агәадыҳәа ҳаицны иара иҷы ҳанкылсит.

Ашҭа ҳахьынҵалаз агәашә аԥхьаҵәҟьа нышьк аарҳәны ишьҭан. Аԥсыҙкра бзиа избо аҙәы иакәымкәа дыҟам аасгәахәт сара.

Ус абарҵа ҳныҵагылт. Хыхь алашара ѡнаҷҷон, игон уаҟьан-чаҟьан быжьқәакгьы. Ицаԥхақәа ырхьархьаруа асаԥатҳ аамихын, ҵаҟатәи ауадақәа руакы ҳныѡналт. Алашара наиркын, аброуп сахьҭабзазагәышьо, – иҳәеит иара.

Сыплашь аасшәыхны инкнасҳан, ҟәардәк сааханы снықәтәеит.

Ауада митәыкгьы идумызт, ахышә аҵаҟа еихатәы каруатқ гылан, ицқьаҙа еилырган, хыхь шәҭыхкыла еилаз ԥхынхызак

ыԛәыршәын. Столк, дулаԥк, ѡ-ҟәардәк – абарҭ ракәӡан ѡнымаҭаас убраҟа иѡнаӡазгьы.

Сыԥшәма иҷааԥсахны инапы зык нахьыршаны адулаԥ дынҵалан, еизыхәхәашәа иҟаз часаки ҳәашша ҷыҵки ааҭиган, саан гьежьык ианҵаны астол иныԛәиргылт.

– Акрыфарҭа ашә адыркхьеит, иуҷасҵозеи, мазеигьы сымам, – днапырҟәыҷы-шьапырҟәыҷуа даацәажәеит аԥшәма.

– Адәыԓба санҭыҵшаз аресторан аҷы акы снацхаит, амла сакӡом, – сҳәеит сара.

– Иахьа зны амѡаҷы ак уфеит ҳәа... Уаагылишь, ара арҵәгьы сымоуп ҳәа сыҟоуп, – дыргьлак ааиган, уигьы астол иныԛәиргылт, иҟаԥшь-ҟаԥшьӡа иааҭигеит анаша рҵәи апамидор рҵәи, ачанах инанитҵеит.

– О, ари даара ишьахәуп, – сҳәеит сара.

Нас ипатагәаӡа ихҵәаз инапы ача инақәирҷәгәан, егьи инапала аҳәызба аашьҭихын, сара сшихьынҳалаз ача иххит, аҳәашшагьы саны уа инавеитҵеит.

– Арыжәтә мцахәыцәа сымагәышьам, саҭоумҵан, Азиз.

Сара иаасгәалашәеит аѡны сандәыԛәлоз, амѡахь унахәап ҳәа сан счамадан иҵалыргылаз баҵлыкак аазна ауатка.

Уи аазган ҳаԥхьа иныԛәсыргылт. Аԥшәмагьы ҟәардәк даахан астол азыкь днадтәалеит.

– Ари ԥсуа уаткоуп, Григори Захар-иԥа!

– «Чача» ҳәа изышьҭоу акәхап.

– Ааи, усшәақәоуп ишыҟоу.

Ҳааидныҳәаланы, аҵәца хампыҷқәа рыла акака аанаҳкылеит. Григори Захар-иԥа часак иԥышә инадгәалан днафѡын, ҷыҵк аамхны иҷы инҵеитҵеит. Саргьы нашарҵәык сҷы инҵасҟаҟеит...

Акаруаҭ аханы аҵӡамц аҷы ѡ-патреҵк сылаԥш нарыԛәшәеит. Уахьынтә иԥшуан ѡыцьа афырхацәа, урҭ амшынуаа рыматәала еилаҳәоуп. Ргәабыцыҟьқәа ѡылганы, рхылпа аҵгақәа наҟ-ааҟ ирыԛәпсаны, рыхәдақәа рыжәѡахыр иқәчаԥа иԥшуеит ԥхьаҟа...

– Григори Захар-иԥа, анҭ уара иуеиԥшуп, уҧкәынцәа ракәзар ҟалап, – ҭынч сыниазҵааит иара.

– Ани аханы икыду сара соуп, егьи – сыԛкәын!

– Ишԥа, шәара шәакәну уи? – исҳәара сзымдыруа сааҭгылт.

– Ааи, сара соуп, дад, санарԥысыз иҭысхыз акоуп иара. Усҟан сара Балтика амшынуаа рҿы аррамаҵура ныҟәызгон. 17 шықәса рзы Аҳынтә Хан иажәлоз среиуан, – даақәыԥсычҳан, инациҵеит, – уажәы сажәит, аха усгьы сеилаҳам. Еҳ, аԛкәынра! Еиҧьу иҟоузеи уи!

– Нас ари шәнапы... – сгәы иҭаз иаахҵәаны аҳәара сҭахымхазт, саатгылеит.

Иара исыхьыз ибазар акәхап, уаҳа смырҳәаҳакәа ацәажәара дналагеит.

– Уи уажәы аибашьра иаҳхысыз аҿоуп иахьсцәыҳыз. Асовет мчра анышьақәгыла ашьҭахь аусура салагеит Ленинград, Киров ихьӡ зху азауад аҿы ԥыррҭәаѡыс, Николаи ихаан Путиловтәи ҳәа иашьҭан, иудыруеит уара. Сҭаацәаран, анцәа ишиҳәара сыҟан... Аибашьра ианалага, еиҳаракгьы ҳақалақь ашәарҭа ианҭагыла, иаланхоз лак инасра аҳәы даанымхакәа, зегь абԥьар шьҭырхит. Саргьы срылан аополченцәа – Ленинград ахьчаразы гәышԥыла игылаз. Анемец фашистцәа амацәааз еиԥш ҳхыкәшара иаҿын. Ҳара ашхәақәа ҳанҭадыртәан ишаҳххысаауаз, Невала, Ориенинбаум ҳаҳхыцит, уи Ленинград аҵаҟаҵәкьа ауп иахьыҟоу... Ибнараны ҳкылсын, адәышкәаҕьаз ҳныкәылт.

Уа итәан ҳара ҳархәҭақәа, афронт зынӡа иааигәаҳан... Хаха-хымш убра аибашьра ҳалагылан, акырцх еиԥш акәын ахы шкаԥсоз. Сара убра сырхәит иҕәҕәаны, схыжәѡабжь ахы лалаҟацеит, смышьхәылҵ абомба ҧеыха иԥыххааса еиланаҵеит. Ажәакала, схы сзымдыруа Ленинград ахәшәтәырҭақәа руак аҿы сыргеит. Снапы уаҳа ишысмыхәоз рбазар акәхап, ихырҵәеит. Напыда дызхәарҭоузеи ауаѡы? – иҵаулаҳаны даақәыԥсычҳахт иара, – сшьапы сыкәдыргылт аҳақьымцәа. Сааит аѡны, аха уаҕоу дызлаԥшра, уа ихаххала абаѡқәа ракәын иубоз, абылфѡы ахҟьон, алѡаҵә ахылзза ицон. Ашьҭахь излеилыскааз ала сыԥхәыси сыԥхаи убра иҵахеит...

Аҭаҳмада илагәыҕрақәа аацәаакит, иԥышәқәа аакәацқәацеит. Акыл-кылҳәа аҵәца хампыҿ наирҭаын, ажәакгьы мҳәаҙакәа инаиҿаирпҟеит, ихьаақәа зегьы уи ала ихиҿеыр иҵахызшәа.

– Григори Захар-иԥа, шәыҷкәын? Уи ихабарузеи?

– Сыҷкәынзаҵә ма анцәа дсаҭәеишьандаз. Уи 1945 шықәса апрель анҵәамҭазы Берлин азааигәара дҭахеит. Зегьы ансымҵәа, уа схы сзықәымкит, сааит абри акурорт қалақь ахь. Сымаха-шьаха еибгазар, суауаҙа асасааирҭа ашә сылагылап ҳәа угәы иаанагозу, дад. Шаҟаԥьара сеикәҵәашахьоузеи…

– Угәы каумыжьын, Григори Захар-иԥа, ауаѽы дызқәымшәо акгьы ыҟазаарым, – саацәажәеит сара, игәалаҟазаара шьҭыс-хырц.

– Сгәы касыжьит ҳәа, иаазгозеи уи ала… Сҵоурыхқәа цәырзган, акгьы уҿасымҵеит ҳәа сыҟоуп, иумҵоу ахәыҷы уамеигҙан.

– Акрысымфои, Григори Захар-иԥа.

Даҽеа акакагьы аанаҳкылт. Ҳхахьы амузыка бжьы гон, аччабжьқәа абаҳча иҵѽуан.

– Анҭ зусҵәада, мшәан?

– Пҫшьацәоуп. Апрель инаркны аԥхын ииасаанҙа абас ауп, шьоукы аауеит, шьоукы цоит.

– Григори Захар-иԥа, ҵаара пҳашьарам, ари аѽны аԥшәмас иамоу шәара шәоума?

– Сара?.. Ҳа…ҳа…ҳа… – иҳәан дааччеит.

– Ари еиԥш иҟоу аѽны сара исымахзар… – нас иҽааиԥсахын инаиҵеит, – ари зтәу дхазуп, амала уажәы ара дыҟам умҳәозар. Аԥсшьацәа раамҭа анааилак, иԥҳәыси ихәыҷқәеи аашьҭыхны ақыҵахь дцоит, арахь дузырбода. Амала ҷьоукы аныѽнаҵатәу, аԥара анрымхтәу даақәлалоит.

– Нас ари ахатәы пҫшьароуп, изласауҳәо ала.

– Ҳм… – дхьаҳәхьачо дааҭгылеит иара.

– Уара ушԥаѽноу ара?

– Қьырала ауп. Уи иҵабуп ҳәа иасҳәоит, избан акәзар аԥхын еиҳаракгьы аԥсшьаѽцәа анырацәоу, иузҵода ауада.

– Аха, сеидру, уара?..

– Иуҳәарц иуҭаху еилыскааyеит, аха схы сахашшауам, дад, Азиз, – иҳәан сыжәԝахыр днас-насит, иблақәа аразра рхыҳәҳәыла, аҽыгә-ҽыгәҳәа дыччон.

«Закәытә гәамчхароузеи имоу, ажәланҵәеит!» – сгәы сҭацәажәон сара сахьтәаз.

...Акрыфан ҳԝагылт, ҳбаҭлыкагьы ааҭаҳарцәеит.

Аԥшәма дындәылҵын, аштә қәиарҭак ааигеит: абри сгәылацәа-ԥсшьацәа исыдрааит, – иҳәеит.

Ԥытрак ашьҭахь, ҳҽааилыхны ҳашьҭалеит. Хыхь урурҳәа еилазгьы рыбжьы еихсыгьхьан. Сыԥшәма дҭахәхәа дыцәан, ахыр-хырҳәа игон ихәда абжьы. Сара акраамҭа сҳәаҵәыҳәаҵәуа аиарҭа сагәылан, сылацәа еиқәыԥсан, аха сзыцәомызт...

Адырԝаҽены ашьыжь сызҭаз аԥшәма аԥсшәа иаҳәаны, амԝа сықәлеит. Амашьына сагхар ҳәа сшәаны, ашыр-шырҳәа сыццакны сцон.

ДГЬЫЛ ҪАҴАК

Адгьыл ануҳәа, акыр сархәыцит. Адгьыл иахырҟьаны адунеи аҿы иҟалақәахьоузеи?! Ҫаҵак адгьыл еимакны аишьцәа хәцәы-хәцәы еибакны еибарԥсхьеит, аҭаацәарақәа ықәибаххьеит, ақыҵеи ақыҵеи хыла-гәыла еиланаҵахьеит, аҳәынҵқаррақәа еиҿанажьхьеит. Абарҵқәа шаҟантәы ажәлар ашьаарҵәыра иаладыргылахьоузеи!

Саныхәҷыз, саб иҳәо саҳахьан, егьаԝ заԝзххьоу дгьыл ҫаҵак азыхәан угәыла игәы нумырхан ҳәа.

Абри уара ианцәыруга, аҳаҷаҳәа иаасгәалашәеит, – акыр шықәса уажә аԥхьа (ԥхызк еиԥш исгәалашәоит) ҳгәыла ԥҳәыс Раҳмеи Ҟардани аимак ирымаз.

Уи ус иҟалеит:

Ҟардан ашә ааимпааны данаадәылҵ, амра икаххаа иԝагылаз, ахәқәа инрықәпхахьан. Аԥсабара лахҿыхҙа иҟан. Агәаԝарақәеи аҳәирақәеи амра зымбаҙацыз аҙаҙа ҟәашҙа ирҭатәан. Нас аматцурҭаҿы днеин, иеигәышә аашьҭихын, – абра шьыбжьаанҙа сзымаар ҟалап, аҭызҵып иҳарҭаз ахь

снықәлашт, – иҳәан дындәылҭит. Аҙаҙа ԥхьаҳәо, ишьҭа алпыќќа, агәаԝа ихәхәаҙа ианҵаны, ааида дынхыҵын, аҙахәаҭра дналагылт. Нас иааирҳәын, амԝахәастала иҿыԝеихеит.

«Икеикеиуа исрыцқьап, агәара акәсыршап, ашәыр еиҭасҳап, маԛк ихаҳәроуп, аха снапаќны иаазгап. Ларгьы рыцҳа гәыла ааигәа длымаҙам, насгьы ԥҳәысеибак лоуп, лыԛкәынцәа ԥьара-ԥьара иќоуп, даасыдыԥшылап», – абас дышхәыцуаз Раҳмараа дынрыҵысын, иҭыҙтыԥ ҳәа идырбаз ахыгәҳәа днадгылт. Дааҭгылан днықәпшит. Ќардан иблаҿы лаԥштцашәаран иаацәырҵит иԥшҙакәакәараҙа ԝны лаќә хәыԛык: – «Аа, убригьы абра акәхап иахьаҭыԥу», – иҳәан, шьаҿак аақаиҵан дааҭгылт.

Ииаҵәќаќараҙа, аҳаскьын ыкәашьшьы днахәаԥшызшәа игәы иабеит иаԥхьаќа араќа иќаиҵараны иќаз игәарԥ. Абан, еиварыԥх масар ҿыцла ихкааy ашҭа, ихәыԛқәа ыԝуа иахьықәу, ладахьшәа ихыгьежьааҙа аҵлақәа игылоу иҵыстцысуа ашәшьыра шьҭарҵауеит. Армарахь абаҳча еихашьшьы, арыгьарахь аутра… Нас игәы аатгәыргьаан, ажәжәаҳәа аусура дналагеит.

Араќа аҭыҙтыԥ азыҳәан анцәа ишаҵәќьазшәа акәын ишыќаз. Иҳаракыран, аԥхын кәыркәа шоура аан еснагь аԥша ахәхәаҳәа иқәсуан. Аҙы акәзар, алҭаҳара аҿыҵәќьа ахәараҳәа иҵыцны иааиуан, амала, еиҵыхмызт, иќаҵамызт умҳәозар. Хәдаќа абнатә ҳәаа иамоу агәҭаҿыҵәќьа жәытәнатә аахыс игылоуп аҿыргаҕаны хьаца дук, амԝаду ала имԝасуа уҳ гәышьа ҳәа иназҵатәало.

Ќардан иеигәышә ақьышә ныҵарԥо, ахаҳәқәа иаатҵиршәоз ыршәны амжәаҵла игылаз ашьапахьы идәықәиҵон. Зныҙынлагьы даазықәшәоз амыг еилаԥаҭақәеи ачықь хәыԛқәеи дынрыҵасны иаахиҵәалон.

Амра акыр иԝхалахьан, уи уажәы гәаԝагь хәгьы еизеиԥшны ирықәпхон, аҙаҙа бахьан. Ќардан икьаҿ алтыр хәыҷы игылаз инахарԥаны, иԥхҙы ԥхьаҳәо аҷах-аҷеԝхәа аусура даҿын.

– Ҳаит, уара аԥхамшьа, атәитәых, ԥхәыск лхәыԛқәеи лареи илылшарызеи ҳәа аума уааины саатцра уаатцсуа узыҵоу? –

лҳәан, ахҵыста даахыҵит ллабашьа хәыҷ илкыз ырмақаруа. Раҳма касы еицарсак ала лхы ҵакны, ллакыҵа аатцшәытааны, лыблақәа ҭыҵны ицон. Лҷырҟьара ллымҳақәа ирхшьушәа акәын ишыҟаз. Лыҵкы дҭаҧало, иара иахь лҷыналхеит, аха нас дшәаху здырхуада, адыххәа даагылт, лызнапык ала лҙара нҭарс икны. Фыт-фытҳәа илышьҭаланы иааиуаз аҧина хәыҷы ҷыхҙа иаангылан, ашра иаҷын ишәаны. Ҟардан иҧхҙы ныҧхьеиҳәан, аҧхәыс дынлыхәаҧшит: «Дабаҟоу рҳәааит, илылалазеи», – ааигәахәын, дырԝегьых акәкәыҳәа аусура деиҭаналагеит.

– Чамбаз Ҭамшьыгә дуҙҙа иашҭа игәаҕьны узлаҭалаҙазеи? «Ааида ахьылаҟәу ауаԝы дхыҵуеит» ҳәа, ак уазҳәо уаԝы дшыҟам убоит.

– Изакәызеи, мшәан, ибҳәо, Раҳма? – аҷывҳәа иеигәышә мԝанҵо, даацәажәеит Ҟардан.

– Исҳәо удыруазар аҟара уҷеузымдырааит!.. Уара, ара шәааи, агәатцәажәпақәа, шәҷаҵа шәҷы иҵыхны иахьырфо шәымбауеи! – лҳәан лыҷкәынцәа рахь лыбжьы налыргеит.

Ҟардан ари ҷеи шалымҵуаз идырит, аха абас аҧхәыс каамеҭ лҷырхырзаманны дангыла, иус дадхьымҙгкылашәа даҷын, ихы шьҭацаланы.

– Арҵәааҳәа иахьа абра сумырҳәҳәан, Ҟардан...

– Мшәан, жәаха асҭаршын дбыҧхьаны ибеимҳәеи, ари адгьыл ҭыҙҭыпс ишсырҵаз, насгьы ари аколнхара иатәуп ҳәа сыҟоуп.

– Аа, даргьы уаргьы аҷақ-сақҳәа шәыхқәа неинышәҟьааит! – лҳәан ллаба аҷыгә-ҷыгәҳәа лаҧхьа ԝынтәҟа инышьҭалыкшеит. Еиҳагьы ддыраапкит арҵ ажәақәа илаҳақәаз.

– Раҳма, – иҳәеит иаарԥшқашәа, – нас сара амԝа сантәаларыма бгәаныла?

– Узҷыҵыз уашьцәа иурҵааит адгьыл, сыблақәа абри рбоны, исзычҳауам. Чамбазаа рыдгьыл мышгагам.

– Адгьыл ажәлар ирзеиԥшуп уажәы...

– Ари адгьыл сара истәуп, ауаа ирзеиԥшу дгьыл сымам, уаԝы иҳәатәы уаҳауазар.

– Иҟалазеи, ишәылалазеи? – иҳәеит иаарыдгылаз лыҷкәынцәа руаҙәы.

Аиҳабы Хьрыԥс ихьӡын. Уи Аҟәа аҵара дҭан, акомҽарра далан, инаԥш-ааԥшра дуун, ҷкәына ҭынчын, аиҵбы – Ҷыға иарҳәо ада, уаҳа акы ыҟоуп ҳәа дыҟамызт.

– Шәзыԥшузеи, шәыҷкәа раҳаны, шәаб разҟыда ибаҳчара ауаа ытҵхо иахьыҵоу шәымбои! – лҳәеит уи, лыҷкәынцәа рахь лхы нарханы.

– Сан, ибҳәо закәи, мшәан... – уамашәа ибо даацәажәеит Хьрыԥс.

– Аҽада алымҳа ԥырҟон, изакәызеи ҳәа итәаауан ҳәа, ишԥыкәу, изакәызеи ҳәа ушҵаауа, аилымгажә. Ари уара уаҵәы уѽны уѽнцаны, иара днеины дыѽнатәоит, удыруоу, – итәаршәыраха лажәақәа илхылҟьоз ирыхҟьазшәа, ԥша хьшәашәак нықәсит ахәы, аҵлақәа рхықәцәақәа нхытыр-аахытырит. Ҟардан иеигәышә нкаиршәын, икьаҷ ааишәҵаны, ихиҵәаз ачыкь-мыкьқәа игәыдыҳәҳәала реизгара далагеит.

– Ҟардан, ушеибгоу ашҭа уҭытҵны уца акәымзар, иахьа абра ҽеи ҳалибахуам, – иҳәеит ганха дыԥшуашәа Ҷыға.

– Ѽыцьа аԥкәынцәа... Арҵ, – лнапы нарықәкны, – анхараанҵыра иалыхәдаахеит ҳәа уаҳама?

– Оо, шәбаашәит, шәара шәыдгьыл ауаѽы игом, шәара шәымхы уаѽы дҭамлеит, ҭыӡҭыԥк сҭахуп ҳәа ҳколнхаѽыжәлар санрыҳәа, абри алхны исырҵеит.

– Уи атәы сара исыздыруам, исаҳаргьы сҭахым, уҭытҵны уца уажәыҵәҟьа.

– Убас ҟоуҵар еиҳа еиҕьуп, Ҟардан, – иан инлыциҳәеит Ҷыҕагьы.

– Адгьыл бахымбаан, нан, уи шәара шәеиԥш иагьаѽ аѽнаххьеит... – иҳәеит еиҭа Хьрыԥс.

– Агәаҵәажәпа, уан уара узыҳәа дрыцҳахааит! – лҳәан ллаба наиқәлырххеит, – уаҵәы шәыхраандысуа амѽа шәанылап, анцәа исиҭар.

Ҷыға, адыд исызшәа, ихаҟнытә ишьапаҟынӡа дааилыбзааит, нас ахьышәҭҳәа днаҵҟьеит, ԥшьбаҟа-хәбаҟа шьаҷа аныҟаиҵа, Ҟардан дынидыххылан, иикыз ачақы ихагәҭанӡа иѽаган аҷанылаирха, – егьи атахҳәа, инапы днамҵас иианкыла, иҟәаҟәа днықәырѽрны деизҟьа дылкаижьын, днеихатәеит.

– Уашьа дахьишьуа умбои, узыԥшузеи, абар аигәышә, – лҳәан Хьрыԥс иахь иналырххеит.

– Быспҵыртҵ наҟ! – иҳәан, иан лыжәԝа дынҭарс дааникылан дынлыгәҭасит уи, дагьаабҕаҕеит лара.

– Арахь дсырбеи! – иҳәан, иашьа ихәдацәа нҭарс иаанкылан дԝышьҭижәааит, – шәиас арахь ацәарӡга-қәа, амԝасцәа иҟалазеи ҳәа игыланы иаҳзыԥшуеит, – иҳәан, иани иашьеи ырқәаԥқәаԥуа иманы аԝныҟа иҷынеихеит. Ҟардангьы арҭ рыдгьыл ишахыбаауа, сҭалар, ацҭәы садыргап, – иҳәан иааԥсара игәы азыбылуа, иеигәышә иԝыҵракны аԝныҟа иҷынеихеит.

* * *

Абри ҟалеижьҭеи абар уажәшьҭа кыр шыкәса цахьеит. Акыр аҽеиҭанакит ҳҟыҭа аԥсабара. Адгьыл хәыҷы еимаркуазгьы шәҭыкакаҷуеит иахьа. Аха Раҳма лыԥсаҭа бзиахааит рыцҳа, ҵыԥхцәа хәыҷык лқьаф ҟаҵаны, какан-қәак лбаазгауеит ҳәа ацалаҟьа дахьԝыкәлаз, длалҟьан, иара уиакәхеит. Дызхыбаауаз адгьыл анаԝсҵәҟьоуп лнышәынҭра ахьыҟоу, уи агәы ашьац ыкәлахьеит. Алтә ҵьарсахьа анышәынҭра аханы иарсу, ашьапы аҵаҟәҷны икаҳаит.

Арахә иреицәоу аҭыԥ иазынхоит ҳәа, Ҷыҕа иоуп уажәы агәарԥ иазынханы иҟоу.

Ҟардан? Уи шәизымҵаан, иашьцәа ахьынхоз рнаԝсшәа адгьыл ирҭан, ахьыҵәҵәеиԥш аԝны замана ҭаиргылеит.

Иԝны-игәара, ибаҳча-ишәыр инарыхәаԥшлакгьы, рыԥсы шахьынҳалоу инадҵуеит.

Ҷыҕа дахьхәны дыҟазаап, сыбзамыҟәра сахҟьеит, Ҟардан дысгәылазар, шәыркгьы аасзеихаимҳалози, – иҳәалоит еснагьгьы.

Уи адагьы, жәаха уахык Ҷыҕа иԥҳәыс иаалықәшәан дычмазаԝхеит. Деинҟьа-еиныруа, ихы зқәикуа изымдыруа, аашаанӡа ачымазаԝ длыдтәалан иара.

– Ааи, гәыладлаԥса уаԝы ҳимбаӡакәа ҳаԥсуазаап, – иҳәеит иԥсы данақәԥш.

«Ауа иатԥкыс, агәыла бзиа», – рҳәоит ҳажәлар...

Жәаха зны аҩныҟа сыҟан. Чамбазаа рынхарԥа санавсуаз, сынԥаԥшит, анкьа зны еимаркуаз адгьыл. Уи уажәы еиҳа иԥшӡахеит. Аҳаскьын иатԥәҟаҟараӡа, иҩеиуа аԥша ахьналасуа, иқашәқашәоит. Наҟтәирахьшәа аԥыжә-ԥыжәҳәа арахә ҳәуа иқәын. Сыблақәа ҭраа кыр ҫтаԥшуан уи ашҭа.

Иаасгәалашәеит анкьа зны саб ииҳәаз ажәақәа, егьаҩы заҩызххьоу дгьыл ҷатԥак азыҳәан, угәыла игәы нумырхан ҳәа. Уи сара иахьагьы акыр сазхәыцуеит.

Адгьыл еснагь иҟан, иҟоуп, егьыҟалоит... Аха дабаҟоу Чамбазаа рыдгьыл иахыбаауаз?

АҨНЫҞА ШЫГӘХЬААЗГАЗ

Сандуи сан лаҳәшьеи аҩныҟа ҳцоит ҳәа аҷееитԥа-ҳәара ианналага, ҳара ахәыҷқәа зегьы ҳрыццароуп ҳәа ҳаақәгылеит. Уи акәым, сашьеиҳабы Кәытка, аарла иацы урҭ иааргазгьы, ҳара иаҳҳәо ҳәауа: «Сара сыжәга», – ҳәа дгылан. Излаҟала сыздыруам, уи аҷены ацара сара исыԥәшәеит. Знык сааигәырҵеит ари, аха ҳцоит ҳәа ҳандәыԥәлатԥәҟьа, иаасцәымҵхеит. Сынлыхәаԥшит сан, сгәы аапшааит. Саб аҩны дыҟаӡамызт...

– Нан, ара сшьамхаҷы уааи, – лҳәеит санду акабинка дахьҭатәаз. Саҳәшьцәа, сашьа, ҳгәыла хәыҷқәа рызегь еивырԥхаа иахьгылаз, сгәы былбылуа снарзыԥшит. Амашьына ҳаманы идәыԥәлеит...

Сандураа рҷы ҳахьнеиз, иаразнак агәарԥ азна ахәыҷқәа еизеит, аха сара раагәара сымнеит урҭ, инасыгәа-аасыгәан, сыҷесмырҵысуазшәа анырба, иаасҟәатцын, хазы ахәмарра иалагеит, аӡәи-аӡәи еихыԥо, са сахьгьы иаахьаԥшуан зны-зынла. Сара сцәыҵԥшны срыхәаԥшуа сгылан ус.

– Маска, нан, унеины урыцхәмарла, унаскьаны узгылоузеи! – лыбжьы аасыԥәлыргеит убри аамҭазы санду! Ахәыҷқәагьы ари дшәырхәмарла ҳәа инарыдылҵеит. Санду лҳәара

иазыԥшызшәа, ахәыҷқәа ааин саарыгәҭылак срыманы рҽынархеит.

– Ахьа шәымоу шәара? Ара ахьа иҟазоу удыруоу? – даацәажәеит аҷкәын, ижыцәшәа арҭ ирылаз.

– Ҳара Ԥашыр иҳаԥы ҳамоуп, – наҭаскит сара. Иагьаасгәалашәеит лассы-лассы ахәыҷқәа ҳахьеизалоз ҳцыхәан аҳаԥы иҟоу, изларҳәо ала, верск аҟара аура амоуп уи. Изныкымкәа абри аҳаԥы ҳталахьан, аҵанза ҳлазарц ҳгәы иҵакны, аха уи ҳалымшацызт. Убас иагьа иҟазаргьы, сара уажәы исызбеит абри азбахә цқьа иаацәырганы инарасҳәарцы...

Убри аамҭазы абна даалҵит ҷкәына еилажәжәа-еилаԥпак, мзышәак шиакәыз мѡашьо. Дԥыԥза амѡа агәҭа даагылт. Илаҟәа ырцамцамуа сара дсыхәаԥшуашәа анызба, сызлацо сзымдыруа саабалыбаҭеит.

– Улаҟәа акгьы рымбазои? – даасыкәцәҟьеит иара, апҟацагьы аасҷиргеит. Ауеимадаҳәа инеиматәаны аҵәыуара сналагеит. Аѡны сымҵәыуар ҟаларын, аха ара сгәы ԥшааит уамак ала. Сзыхирҟьозеи шьҭа, уи бзиоуп!

Арҭ сызцызгьы, уажәшьҭа исѡызцәоуп ҳәа ишысыԥхьазоз, абар, рыцныҟәра сҵахымкәа саакалеит. Аҷкәын исҷасыз днытҵашәкәа, дызлацазгьы сымбеит. Аѡныҟа сгьежьуеит ҳәа салаган, аха ахәыҷқәа ирымуит, санду драцәҳар ҳәа ишәазар акәхап. Аҷкәын жыцә, Мыта захьзыз, сыгәшәы ҳәауа, аѡныҟа уаала ҳәа дсыҳәо далагеит. Саргьы снақәшаҳаҭхан, егьырҭ ахәыҷқәагьы – ҳазегь ҳаиманы ҳҷынаҳхеит. Мытараа ргәарԥ ҳаныѡҭала, амҷырҟәара дылагылан ҷкәынак, ахьархь кны.

– Уара уабаҟаз иахьак, амҷы ҳаххраны ҳшыҟаз ухашҭма? – ибжьы ааиргеит иара Мыта иахь. Мыта днеин, ашацаҳәа ажәак мҳәакәа ахьархь ааицикит. Ҳара иҳадырҵеит амҷы ихырҵәоз имҵасыртә еиԥш ҳақәыҕәҕәаны иаҳкларц.

– Оҳо, ари шәихәаԥши, амҷы иҷанақәижь, ишымҵысыз жәбо? – аҟырҟырҳәа дааччеит Мыта ахьархь ицызкыз иашьа. Сара даара иԥхасшьеит ари, зегь реиҳа сара схьанҭаха сышԥаҟалеи? Еимлагәа аҟәыргьатә искызгьы маҷк инаусышьҭит: «Аҳа, нас, абас акәзар ишышәҭаху!» – иара ахақәиҵра анаиу, ахьархь иаццо, анахь-арахь иҳәазо иалагеит.

Ахәылбыҽеха сҽеы-лаба сақәтәаны, сҟамч-кәырмахьц апҵацәа арбо, агәара санааҭала, санду ажәқәа рхьара даҽын. Сышиашаз хаха лара лахь сҽынасхеит.

– Аа, умааин арахь! – акәукәуҳәа дыҳәҳәеит санду, сшаагәалҭаз еиԥшҭәҟьа, аха уи акгьы иамыхәеит, ажә аҟәақҳәа аныга илагәҭасын, ихыршәҭны илкажьны са сахь аҽаанахеит.

– Ушьҭахьҟа уѽ! – дыҳәҳәеит санду, иаалԥыхьашәаз лабак аашьҭыхны лҽаалхеит сара сахь. Саргьы слаҭрысит, сшьапқәа сыҵарҽе, аха сыла ак абом. Абар, абар исзааигәахеит зынʒа…

Ус, сыѽуа сышнеиуаз, ахыгәҳәа агәара снадҳалт. Абар, исысшт ажәгьы уажәшьҭа! Ашырҳәа сааҳәын, сыблақәа сылахь икыдҵаны сназыԥшит…

«Уфф» аҳәан, убри аамҭазы ажә ахы аакьан саԥхьаҵәҟьа иԥыԥʒа иааҭгылеит. Минуҵқәак аблақәа баҟәʒа исыхәаԥшуан, нас ахы аакьан, адырѽегь ԥшьаала инахынҳәит.

Абар ассир! Уф гәышьа ҳәа сыԥсы ааивызгеит саргьы. Санду лыҳәҳәабжь заҳаз агәылацәа агәара дырҭәуан. Нанду сѽышьҭылхын сылкуп, илызхаҵом сеибганы сынхеит ҳәа. Аха абри ашьҭахь сара афырхаҵа сыхьʒын… Ани аҷкәын исеисызгьы заҟа уаҳа дыскьымсрыз, уи акәым сѽызарагьы дашьҭалан, сара изымуит акәымзар. Мызкы аҟара бжьысит убри ашьҭахь.

Саншьа исзааихәеит апалта ҽыц, аимаа ҟаԥшьқәа, ашәақь аҵға аҵданы. Ех, знык идырбаны сыҟанда абарҭ зегьы аѽны! Сашьа Кәытка дышԥаҵашьыцрыз ашәақь!

Иара ашәҟәы даԥхьоит, ашкол ахь дынҟәоит, сара?.. Аха саргьы уажәшьҭа ашкол ахь аныҟәара салагоит, абар ѽымызҟа роуп инхаз, изларҳәо ала ашкол ҭаланʒа. Кәытка аҵʒамц аѽны аҽы чақыла шаҟа ѽыра аниҵахьоузеи! Сан диацәхәахьеит ус зыҟоуҵозеи ҳәа. Ее, аѽышьа здыруанда! Саб уамак ала бзиа ибоит «Амшәи ақди» ҳәа Кәытка ишәҟәы иану. Дад, уаԥхьеишь ҳәа дикуеит есуаха. Саргьы уажәшьҭа издыруеит уи ажәабжь, аха изхәарҭоузеи, аԥхьашьа сыздырʒом.

Спалта иацәынхаз ацахақәа сахьиауаз сцәарҭа иаҵацаны исҵәахит, саҳәшьцәа иалахәмарлап ирзызыгар ҳәа. Урҭ сара

исеиҵбацәоуп, агәылара хәмарра ҳанцо, аҙәы дыркьысыр суҙом, сырхылаԥшуеит. Нанду сҿырҭынчны ԥшьаала стәар луҙом, улахь зеиԛәузеи, аѡны гәхьаагома ҳәа сылкуеит.

– Аѡныҟа шԥагәхьаазго, сара схәыҷума? – сҳәоит саргьы, исҭаххар аҿа шыԛәсыкгьы саангылоит, аха санду уи халҵом ҳәа сыҟоуп.

Ҩнак, агәарԥ аҿы игылоу амжәа аҙахәа ашьапы сахьынҳаланы сшыгьалоз, ажәѡан еиҵҳәа сылаԥш назцеит, сгәы аахьухьуит, иаасгәалашәеит зны ҳара ҳаѡны анаѡсан шәшьырра зуа аҙахәа ашьапы сахьынҳаланы абас ажәѡан саназыԥшлоз. Бзиа избалон сара ажәѡан ахь аԥшра! Адгьыл аҿы уианы ажәѡан уаназԥшуа, ублахаҵ гьежьуа, аҵлақәа иубахьоу ракәымкәа, аҿакәырша ианыҟало... саазхьит ҳаѡныҳгәара.

... Абрахь санаауаз аламҭалаз ҳареи ҳгәылацәа хәыҷқәеи ишакәымз ҳаибаргәааит. Рбарҵаҿы аԥьанԥьыхәа еиварыԥхаа азнаҵәҟьа хшьын, иаҳҿашәҵа, ҳҳәан, ирымуит. Нас Кәытка даагәаан, алаба ыршәны иѡага аԥьынԥьыхәақәа ахьыкнаҳаз иѡарылеиҵеит... Аҿены хәлаанҙа ҳара ҳамхы ахҵыста арстәи ҳақәтәаны, дара наҟтәирахь иқәтәаны, (амѡаду ҳабжьоуп), анышәгәалқәа шеигәыдаҳҵоз ааилахәлеит. Ех, дышԥаҳацәҳаи саб ари анеиликаа! Сара акгьы сеимхәеит, аха Кәытка... Уинахыс шаҟа ус ԥьара акы ҟаҳамҵарыз!

Аҵыхәтәан саазқәылаз агәалашәарақәа сыкны сырго салагеит, исгәаласыршәақәо зынҙа ирацәоуп...

Ахәылбыҷеха акиутқәа «киу-киу» ҳәа аиқәҿытра ианалагалакгьы, аҟыԥхәа иаасгәалашәоит аѡнгьы ҳаныр-зыҙырѡлоз. Убасҟан ауп ианҳаиҳәозгьы саб иашьа, убарҭ акиутқәа апҳәысеиба цәы ԥшаара илышьтыз лыҷкәынцәа шракәыз. Урҭ ацә аабаанҙа аѡныҟа ҳгьежьуам ҳәа, аҿаҵахьа ирықәыртцаз наҳагҙоит ҳәа еибырҳәоз абна ишылаз ауп ишкиутхаз: «Киу, цәы убоу?!» «Киу, мамоу!» – аа, абар урҭ еиқәҿытуа еибырҳәоз. Рыцҳа, сгәы ишԥалоу, рыгәнаҳа рзымгааит урҭ рыцә аарыхԥааны изгаз...

Уажәшьҭа схәыцрақәеи сгәалашәарақәеи шеибакәу зегьы аѡныҟоуп сахьыҟоу. Нанду сылбар сҭахҙам азы, лахьхьи,

алаҳа атцаҟа ашьац кашьшьы иахьыҟоу сцаны стәалоит, уаҩы дыспҵырхагамхарц. Ех, знызатцәык аҩны снеиндаз!

Хәылбыҿхала ҳанааилатәалакгьы, сгәы ихьухьууа иаатцалоит изҿузеишь уажәы нанраа ҳәа. Иҟалап, уажәшьҭа акрыфан еилгахьазар, (нан заанатц акрылуеит). Уажәы ачхәар кыдхны, ишаны ириҵоит баба. Нас «Амшәи аӷди» аԥхьара иалагоит... дыччоит саб...

– Уааины утәа, нан, акруфап, – схы лшьышьуеит нанду, лнапы сыкәыршаны сылгәыдлыҳәҳәалоит, аитцарҟәаҟәа аџьам азнатцәҟьа ааганы исылҵоит. Изласфои сара уи аҟара?

– Иумфар, аҭырқәа Маҳмад унаганы уисҵоит уатцәы! – абас сыршәарахьы диасуеит лара. Аччарагьы аасызцәырҵуеит. Мамоу, нанду, ус сара сбызжьом, ус иаажьо саҳәшьцәа хәычқәа роуп, избан акәзар урҵ хәычқәоуп. Сара?.. Ани ашкол сҭамлацт ҳәа...

Хәылбыҿхак скарауараха хәмарра сыҟан сааит. Агәарԥ сҭаԥшуа амардуан саҿатәан. Убри аамҭазы ҿыуаҩык агәашә даадгылт.

– Нанду! – сыбжьы насырган сыҩны агәашә ахь сҿынасхеит зны, аха нас саагьежьын, амардуан снаҿаххит.

– Иҟалеи, иҟалеи? – иааҩнибаҳәеит аҩны нандураа. Иҿы аҕәра ианкны агәара дааҭалахьан убри аамҭазы саб. Рызегьы неин инидибаҳәалеит, сара ус амардуан аҿы сгылан сырзыԥшуан.

– Уааины дгәыдумкылои уаб, – лҳәеит нанду, сара аҟыԥҳәа снеиҵаԥан, аҩны сныҩнаххит, смагәқәа аасышьасҵеит, спалта... Исхамшҭит сшәақьгьы, сцаҕьцаҕьуа сҿеилаҳәаны саадәылҵны, амардуан снаҿагылахт. Рызегьы аҟырҟырҳәа иааибарччеит. Изырччои, мшәан?.. Ихы лаирҟәит саб.

Ашьыжьымҭан санааԥшыҵәҟьа, «баба» сҳәан саб ихәда скәалкәало снахьынаҳалеит. Нандураа зегьы гылахьан, адәахьыҟа иқәын.

– Смышәҳәар, ҳагәхьааугон акәу, баба дукәыхшанда! – уажә-уажә сылақәа неимда-ааимда игәӡуан саб. Аҩныҟа сцар шысҭаху иаартны иасҳәаргьы, нанадураа ргәы иамыхәар ҳәа сшәоит, сызлахәо ала исҵәахыр сҭахуп аха...

– Маска макьана ара дыҟазаауеит, уи аѡны гәхьааигом, лҳәеит нанаду, – уаанымгылои? – дынсазҵааит.

– Саангылап нас, – наҵаскуеит сара. Рызегь ччоит.

Саб иҿы икәадыруа анызба, саргьы маҙала аҿеидкылара салагеит.

– Иҟаухои, сцаҙом умҳәази, мшәан? – сҿазыҟаҵарақәа гәалҭон нанду. Сымаҭәақәа ааидкыланы аҿахьы снеиуеит...

– Саауеит, саауеит, – схьаҳәны рызҿыҵра саҿын ҳаскьаанза. Сара амыргәыргьара схы иҵоуп, абар аѡныҟа сцоит, абар саргьы аҿы сақәтәоуп! Сзыцәшәои, саб инапы сыкәыршаны сикуп, ҳцоит агәыдыҳәа, зны ҳҵалоит лада, зны ҳхалоит ѡада, аҿазных ҳаруеит аҙы.

Ҟәырқь-ҟәырқьҳәа аҿы аҧышә ҙааршьшьы иажәуеит аҙы. Абар, ҳгәарбжьара! Абар, ҳаҧслышқәагьы, ишшәырҙа иахьгылоу! Сгәы ҭыҧаны ицоит... Убри аамҭазы хьшьык кауа иааҳхалеит,ахы нарҳәы-аарҳәуа,алакәа зыгәза,ак аҧшааузар ҟалап, зызар изышьҭоу? Шьыри, абри еиҧш сҧыруанда! – сгәы иааснаҭеит сара.

Абыржәы акәадыр сѡаныҧаны, скауа сшәыршәыруа сыѡхалахыр ажәѡан ахь, иара убри ахьшь еиҧш схы нарҳәыаарҳәуа адгьыл сыкәпшуа. Зегь сырхууаа сышнеиуа, ҳаҧсатҵла ақәцә акьаткьатра снықәтәарын! Сыбжьы рызсыргарын аѡны. Ианаадәылтҵлакгьы ирбозеи? Р-Маска дықәтәоуп аҧслыш ақәцә, ихы нарҳәы-аарҳәуа. Нас аҧслыш снықәпраану сылҭаларын ҵаҟа. Сҧыр-ҧыруа сышнеиуа, сҧыхҙа снагыларын аѡнаҧхьа!

«Иҟаухои, баба, укаҳауеит!» – убри аамҭазы акәадыр сахыѡрны скаҳарц акгьы сыгымкәа, дсымҵасын сааникылеит саб, сѡышьҭыхны игәы снадирҷәҷәалоит. Иара ус агәашә ҳаадгылеит, баба инапы нкылданы агәашә азарза аалиршәоит, аҿы ахаҳәқәа ирыхҟьашо агәара иѡҭалоит.

– Маска дауеит! Маска дауеит! – аддыҳәа иҳҧылоит Кәытка, саҳәшьцәа, абан сангьы дахьгылоу! Саб аҿы слалбааиган ҵаҟа слаиргылеит. Сара ажәжәаҳәа ашәыра сылҭалан иааҭызгеит аҳамҭақәа ирзаазгаз, иара уаҵәҟьа рызегьы еизшаны ирыстарц салагеит, аха уи смаҙеит.

Сан сышьҭыхны сыгәӡуа аѡнынӡа слыманы днеиуеит. Аѡны азнаҵәҟьа сасцәаҟәак ыҟоуп, сеимырҟьо сыркуп урҭ, уажәы схәычу ԥьушьап! Урҭ санааурышьҭ, аҟыԥхәа адәахьыҟа сындәылҵит, зегь раԥхьаӡагьы сыѡны снеин, аӡахәа снахьынхҳаланы саагьалеит. Схы ѡышьҭысхын, ажәѡангьы снаҵаԥшит, аха угәы азхьыртә еиԥш излаҟаз уажәтәи ала акгьы сымбеит. Исыхьзеи нас, нахьхьи нандураа҂ы..?

– Укаҳауеит, ус ҟаумҵан! – Кәытка дааины сшьапқәа дрымҵасны икуеит. Сара сааччаны аҟаԥхәа сылкаԥоит. Акыраамҭа сизыԥшуа сгылан сара.

– Кәытка, – сҳәеит сара аҵыхәтәан, – усҭ абри ашәакь! – сааижьҭеигьы сыхәда ихшьыз сшәакь аасҟәныхны Кәытка инаисыркит. Кәытка дгәырҕьаҵәа иаасымихын, ихәда инхишьын, дыѡуа и҂ынеихеит.

«Абас салӡааӡаны инисҵома?» – сааиԥхьхәыцааит сара зны.

– Кәытка, амала ианыҫҭаху исраала, – инаишьҭасҳәеит сара...

Ԥытрак ашьҭахь ҳцеит ҳара ҳаибарыѡуа Ԥашыр иҳаԥахьы.

Ахьхьаҳәа ахаҳәқәа ирылхәраа иааиуаз аӡыхь ахыкәа҂ҳтәан, аҳаԥы иахылҧиаахьоу ажәабжь ссирқәа ҳрызхәыцуа...

АГӘЫХЬ

М҅ышак а҅ены ҳақалақь а҆кны ахәаахәҭратә напхгара҂ы аҭакԥхықәра змоу Мыдгәа ҳәа уаѡ дук иаб дыржуан. Ашҭа иамкыз ауаа аулица҂ы еилақь игылан.

Аԥсы даадәылыргоны ауп Кәаш-иԥа Ҟалбақьан данааиз, уи иблақәа тытцны ицон, дҳашҳашуан, ипҟыш-пҟышӡа аԥхӡы илахь иақәтәаз, ичаврахәа ду ала ирбауа, аԥьар даарылагылт. Иԥсыз изааигәаз акәыба рыманы агәашә ианаатытц, ԥьоукы иаарымырдеит. Агәакьацәа Мыдгәа дрыгәтылакны иаауаз, Ҟалбақьан ианивала, дрыцны и҂ынеихеит. Илахь еиқәҵаӡаны, ихы ырнааны, уажәы-уажә дара рахь дхьаԥ-

шуан, еиҳаракгьы Мыдгәа иҽеиирбар акәын уи иитахыз. Зшьапы дақәпалози, дызгәыдҳалози ихапыцқәа хырҧьаҧьа дынреихырхәо, дыцрапцрапуа днеиуан.

Ҟалбақьан иааишьеи, насгьы уажәы абас еипш ицашьеи збаз уи ақалақь аҽы алафҳәаразы еицырдыруа, зуаѡыбжара иахысхьоу Кәыҷыр ҳәа аҙәы уа дынихьҙан, илымҳа дынҵахәыҵхәыҵит:

– Уара уажәраанҙа уабаҟаз? Иахьак Мыдгәа абра агәашә дылагыланы иааиз, ицаз дрыхәапшуан, ашәҟәгьы ианиҵон...

– Ассир уҳәоит, – Ҟалбақьан илахь аҧхҙы иахьшыз ааирбахт, – лшьапқәа анцәа иҧиҵәҵәааит, ари лоуми изхароу, макьана, макьана шылхәоз сагылмырхеи. Ҳм... Ашәҟәы ианиҵон уҳәоу?

– Аиеи, – иҽеырҵынчны аҵак нықаиҵеит Кәыҷыр.

– Ҳм, уи зызҳәахарызеишь угәаныла?

– Ибзианы дызҧьабаз амаҵура бзиақәа риҵоит ҳәа иалацәажәоит.

– Ных, анцәиныс! Ҳм...Сылшьит, уара, сылшьит, разҟыс сара исымоу аҳа, разҟы анцәа илумҵан уи сыпҳәыс. Кәыҷыр, ухxь згеит, усыцхраа, сеиҵаҳәа...

– Умшәан макьана, зегьы ыҙым, – длацәҟәысуа ацәажәара дналагеит Кәыҷыр, акәыба згогьы иаарымда, урышьҭаланы уцала, ҧьара илапш ушпаҵамшәари.

Ҟалбақьан аҧсы иҵахцәа дынрылалан, наҟ-ааҟ иҧхьаҳәаны Мыдгәа дивапало иҽынеихеит. Нас илахь еимарҧыхәны, сара сзымпсзеи иҳәарашәа, уаҟа днеиҽапшит. Наҟтәирахь ала днаивагылт, ааҟтәирахь ала дааивагылт, аха егьи дышцац дцон. Ҟалбақьан ишьапы еилапсо дышнеиуаз, Мыдгәа дынишьклаҳаит. Уи даахьапшын, – иҟаиҵозеи, иѡны дыѡнҵәеит? – иҳәан дынихәапшит.

– Ҳм... сара сыпсра убарауаз! – иҳәан днаидашшылт Ҟалбақьан, игәгьы адыжә аакыдиргеит.

Нас ихылпа ааихихын, уа иаразнак дынидҟьан, ашырҳәа акәыба ахы иаҵагылаз аҙәы дынигәҭасын, иарҕьанапала иааникылан, ҧшьшьаала ижәѡахыр иныкәиҵеит.

– Иҟаиҵо закәызеи аԥсцәеирымга! – ааигәахәт егьи, уаҳа ииҳәоз, нас иҽамариашаны акәыба назгоз дрывагыланы иҽынеихеит.

Ҟалбақьан, сыжәбомашь иҳәарызшәа, ишьҭанеиуаз агәакьацәа дынрылаԥшыхт.

Авенокқәа кны ԥхьа игыланы инеиуаз иаатцәин, амҩаду ианыршәланы рҽынархеит. Амузыка абжьы иалыҩны иуаҳауан иқьыпшәыпуа игауаз аҳәса рҵәыуабжьқәа.

Ҟалбақьан акәыба аҕьырак ааиқәыгәгәан, дааиҵақьит. Аха дызԥсахырц иааиуаз уаҩы ииҵомызт дызхьанԥашаны иикыз акәыба азхык.

Ицоит аԥсыжра апроцессиа амҩа ианыланы, ицоит... Акәыбагьы жәҩахырк ахьтә жәҩахырк ахь ииасуеит, аха Ҟалбақьан дшаҵагылац даҵагылоуп, ишьаҽақәа аарла еихигоит, уажәы-уажә наҟ-ааҟ ираҵазкуа дырҳәазаны дыргоит. Иара ԥьара иоуишьҭып, исаса раҳаҙаны ауп ишылбааидо уи аҳауа. Аҵыхәтәаны игәы аҙаҙ еиԥш иналанаҵеит. Ибла акакаҷ аахаддылан, даагазҽазит. Акәыба ааҳәны ихы иҵаԥошәа игәы иабон, нас длеизҟәыҷны ҷыцха дынкаҳаит, акәыба ахы илхьынаазгьы арԥыск днамҵасын иааникылт. Кәыҷыри нас уи дыздыруаз аҙәык-ҩыԥьак «ҟоҳ-чоҳ», рҳәан ижәҩа данкны дҩышьҭырхын, иҵагыланы днымҩахырган, аҵла аҵаҟа днаганы днадыртәеит.

– Уу, рыцҳа, ихьзеишь, – ҳәа ганха инихәаԥшны ицон иҟалои-инылои ирызҷлымҳақәоу ԥьоукы-ԥьоукыхгьы иаатгыланы рыхқәа ааркәитмитны рымҩа иныкәалон... Ҟалбақьан дыкьуан-дгызуан, уа ихагылаз руаҙә арбааҙа ҟаҵаны ихы иақәиҵон, игәы иақәиҵон.

– Сгәыхь мыжды сызцәырҟьазаап, умбои, – иҳәан шьақар ҟәалҳак иаҟараз акы иҷы инҭеиҵеит. Гәыхь хәшәызар акәхарын уи. Дыхәцәыррхо иналбааидеит, иблақәа рыҵкарқәа ҭыҟаԥшьааҙа илахь иныкәлеит, иҵытцны ицома уҳәарын, алаҕырʒгьы аархаҟәҟәылеит.

– Уҽеушьуазма, уанаԥьалбахт, уԥсы ааиҵамкʒакәа уаҵаланы уаауанеи, – дааҽехарцәажәеит Кәыҷыр, нас инациҵахт, – машьынак узаанаҳкыларын!

– Мап, мап, ари уажәы исыхгоит, агәхьаа шәхы залашәҵозеи, – аҵла ибҕа надиҵан даақәыпҵсычҳаит, – ауаѡы, – ацәажәара даҽын иара, – амҵ даѡызоуп, дбыруа адәы дықәуп, иҧсы ахьҭшәо издырҳом. Шәца, шәца, – инрыдиҵеит ихагылақәаз, – маҷк сыпҵсы ааиҭаскыр, саргьы сшәыхьҳоит.

Урҭ ҷкәынак дааизныжьны, аҧсыжцәа рҵыхәтәа ааидызкылоз икалышь-малышьуа инрышьҭалт.

Ҟалбақьан уажәшьҭа сыпҵсы сылалеит анаааигәахә, аҷкәын дицырхырааны дѡагылт, аха ишьаҽа ааихимгацкәа, – аа, аа! – иҳәан, игәы инапы адкыланы аҵла иҿнадикылеит.

«Аҧшәма аҧсыжырҭаҽы симбар, зынҳа ашәҟәы санихҳеит», – даахәыцит иара. Нас дҳашҳашуа, иблакәа ҭырхаха аҵыхәтәан инеиуаз аҧсыжцәа дынрышьҭаҧшит. Урҭ архәара иааваҵәины, адәыҕба атоннель иантало еиҧш, ацара иаҽын.

«АҦААИМБАР ДЫЛҬААИТ»

Ахәылбыҿха агәара санааҭала, иаразнак издырит сан аѡны дшыҟамыз. Иаасцәымҕеит. Саныхәыҷызгьы ус акәын, сан ҷьара данцалакгьы, аахәлаанҳа ҳаѡны аҧхьа ахаҳә ду ишьҭоу сыҟәтәаны амѡа сшазыпшуаз, ааилахәлон…

Аѡны ашә аасыртын, сыматәакәа ааҧсахны аматцурҭахь сҽынасхеит. Аматцурҭа иаҽаку асоура аҧхынра амца ахьеиқәаҳҵо сахьыныѡналаз, аҧьыкәреи чуанк азна жәны икнаҳан. Амца аҽыцәаара иаҽын. Сан ааигәа дыҟазар акәхап, – аасыҳбеит сара, – аказармаҽы дыҟазар? Аха иабаҟоу, иахьа амҿыша аҭаҭын ҽылымхтеи.

Ҷьыкәреи лапҟьак аатызган, аҧьыкцәатцәа нақәҵа исыманы ашәшьырахь сҽынасхеит. Шьыжьымҭан сзыпҳьоз сышәҟәқәа ахьыкәыз атәарҭаҽы снеин, сҿааитцыхны снықәиеит, сцьыкәреи саацҳауа. Исзымдыруаз ажәақәа знысҵоз сцьыбашәҟә аацәырганы, ажәар аҽы аҧшаара сналагеит.

Убри аамҭазы саҳәшьапа хәыҷы дбажәгәаламуа дааин, ихы аасыдитцеит. Сара саагәырҕьан, сышәҟәы наҟ иныкәҵаны дѡышьҭысхын, сгәы днықәсыртәеит.

– Уабаҟаз уара? – снаиазҵааит.

– Анахь сыкан.

– Нанду дабаҟоу?

– Анахь дыкоуп, – илаԥш ахьирхаз ҳгәылацәа рыѡнқәа снарзыԥшын, – ма Сафарбеираа рҽы, ма Ҭакәынараа рҽы дыҟазар акәхап, – аасыʒбеит.

– Бзиа субо, Мез? – иацәажәара сналагахт сара.

– Узбоит, – наҵеикит ахәыҷы.

Сара аҟырҟырҳәа сааччеит, исгәаԥхеит ари иҵак ҟаҵашьа.

– Нанду бзиа дубо? – сыниазҵааит сара еиҵа.

– Ааи, – иаапҵәаны аҵак ситеит Мез.

«Ишԥаҟоу абри аԥсҭазаара, – ахәыцра сналагеит сара, – абри ахәыҷы саншьцәа ҳәа аангылара даҳзааит. Ассир! Мамзаргьы идыруазаап ҳара ҳазусҭцәоу, дахьыҟоу! Ных, макьана иидыруа акгьы ыҟам ҳәа сыҟоуп».

– Сафалбеи ачала иуеит, умчаԥьои? – схәыцрақәа ааилеигеит убри аамҵазы Мез.

– Сафарбеи, ҳгәыла? Иарбан чароу ииуа? – саахәыцит сара. Сасцәақәак иҵазар акәхап, иабхәараа дрыԥхьозар? Акыр сҿидысшәалеит ахәыҷы, аха уи еилырганы акгьы изсамҳәеит.

– Нанду аимаа таатақәа сзаалхәеитеи... – ацәажәара акахьы иниаганы, ҳаҵырла ихы аалигеит Мез хәыҷы, сызиазҵааз рҵак аҟаҵара дамыхәошәа аниба. Сара аҵакс днеимдаааимда даагәʒны дноусышьҭит, – уца, ухәмарла уѡызцәа рахь, – ҳәа.

Сара сжәар аақәысхын, ажәақәа рыԥшаара сналагеит... Аха хәылпазыла амрашыра аныхҿуа аԥша ҟәанда ашәаԥыԥьаԥ анарлахҿыхуа, еҳ, ашәҟәыԥхьара акәʒам усҟан... угәаҵаҿы имир залшом ахәыцра ссирқәа, агәыгра қәыԥшқәа...

«Мап, ҳгәара анҵаԥшра гәазырҳагоуп, – сыʒбон сара, ашәыр еилачы иааҳакәыршаны игылаз сахьырзыԥшуаз, – абри зегьы зыбзоуроу, знапы иҵызхуа сан лоуп. Аԥьабаа лбоит сан, дыԥхәысзаҵәуп», – амцхә даарыцҳасшьеит сара абыржәы. Сара сакәзар уажәшьҭа ԥшьышықәса сынрықәлеит аѡны сыҟамижьҭеи, саҳәшьагьы дыргеит, уажәшьҭа сасык даҳзиѡызоуп...

Жәаха ҽенак патреҭк сышәҟәқәа иргәыланы илбеит сан (исымҵәахуаз саргьы цқьа, аха шьҭа…). Ажәакгьы салымҳәеит, лылақәа ҭраа дсыхәаԥшуа далагеит… Илцәымʒхшәа збеит… Мап, ишԥалцәымʒхоз, аха иудыруазеи еидылхәыцлоз аԥазаҵә иан. Саб рыцҳа илымкаа лҭаца дахьылбо акәзаргьы дзырхәыцыз. Шаҟараантә саб иҳәахьаз зырҳәо: «Абарҭ знык иуаѡханы збонда», ҳәа…

Агәылацәа еснагь ирҳәалоит: «Дида, Ханиа илықәнаго ҭаца данылмоу, дыгәнаҳауп, аԥҳәыс гәыԥсшьа замана», – ҳәа. Аиашаҵәкьа, аԥьаԥҳәыс, ѡба злам, агәыраз, мап, дрыцҳаҵәкьоуп уи, аҭаца бзиа дылмоур. Ауаѡы даныҽырбо играқәа иҵәахуеит рҳәоит, нҵәарак сыхьра сыҟоуп, аха ус ишԥаҟалои? Ҳәарада, ус иҟалом, лара дсымдыруеи цқьа. Абар лара дааит схаҽы абыржәы, ҳааидызбалеит ҳахѡыкгьы: сан, сара, лара! Зынʒа ҳаинаалоит! Ех… аха иабаҟоу: «Уареи сареи ҳаиѡызцәоуп, уаҳа изакәызеи, ишԥоугәаҕь уи еиԥш ацәажәара?» – абас аасалҳәахыр! Мамоу, мшәан, сара ԥынҵала аʒы зжәуам, аѡызцәагьы сымамкәа сыҟам аха… иҟалалакгьы знык илаҳәан сыҟанда! – сгәы аатрысит сара, ашырҳәа сѡықәтәеит: ак сцәыʒшашәа, ак сахьымʒашашәа сгәы иааснаҵеит. Ных, ас ахәыцра сҽасҵар, егьа сыʒбып… Амра аҭашәара иаҽуп, ажәқәагьы хьам, издыруада Сафарбеираа рҽы дыҟаҵәкьамзар сан? – сѡагылан сҽынасхеит ҳгәылацәа рахь… Аѡны сазааигәахо саналага, сгәы иаақәыѡит анапеинҟьабжьы, – ҟаҳ, ара акыҟаҵәкьазаап ҳәа ахҵысҵа снахыԥан, агәара сынҵалеит. Изакәхаришь?

Ауадаҟны ауаа ыҟан. Ашә сахьнылагылаз, иара уа саанхеит, наҟ рылалашьа ԥсыхәа сзамҵеит. Абар ҳгәыла Осман дыкрамҽо дахьыкәу. Иааԥьасшьеит сара: укәаша ҳәа дыркызаргьы, даалеи-ѡеины дықәымҵуа. Абар сангьы нахьхьи аҳәса дахьрылагылоу, лнапы лқьышә иадкыланы, лкасы еиқәаҵәа нытҵырҟьаны илхаҵаны. Инасҵха-аасҵханы сҽынасхеит сан лахь, иҟоу еилыскаап, гәыргьароуп, аха иарбан гәыргьароу ҳәа ааʒбаны. Убри аамҭазы сылаԥш налықәшәеит Сафарбеи иԥҳәыс Физа аҭʒамц икҽагылоу акаруаҭ даниаланы агитара азырҳәоз:

– Изакәызеи, мшәан?! – иааԥьасшьахт сара. Сан лҧы снаʒарц акгьы сыгымкәа акаруаҭ дѡаныԥан, саԥхьа даагылеит Физа, – аԥааимбар, злыԥха ҳауша, иҭахуп уаргьы саргьы ҳаицыкәашарц, – абас налҳәан шьараҭын ахапа аацәырганы инарылҭан, дшәыршәыруа даақәлеит. Абар ассир! Сара зынʒа сгачамкхеит, иҟасҵара сзымдыруа, – улыцкәаша, нан, илҳәа умаҳауеи, аԥааимбар игәы нурхар ҟалома! – даацәажәеит Ҭакәына.

– Аԥааимбар игәы нсырхар саргьы исҭахым, аха иабаҟоу акәашашьа сыздырʒом! – дара ртәы сыҷенақәыршәаны саацәажәеит саргьы, шьҭа ишԥоууеи нас?

– Уан лхылымсеит, иуҳәозеи, узымкәашозар, аԥааимбар иудиҭозма акәашара?

– Авба уцымзааит, авба уцымзааит! – аҕзаа ааилдыргеит аҳәса.

– Укәаша, нан, укәаша, – дааҕызы-ҕызит сангьы. Изакәи, мшәан? Ма сара сеилагеит, ма дара!

– Унан, ари изымдыруазар акәхап, аԥааимбар сызкәырбану даҭоумҵан, дхәыҷуп, дгаʒоуп, – лҳәан аматанеира далагеит Ҭакәына. Нас сара сахь даахьаҳәын:

– Физа аԥааимбар дылҭоуп умбои, нан. Иахьа ҳгәыргьаларoуп, аԥааимбар.

Абҷы, ацәырԥшʒа уаѡы ианихьлакгьы «абзиа» ҳәа иашьҭан, ахьʒ рҳәаʒомызт, насгьы икәашон. Ари саҳахьан сара, аха «аԥааимбар даҳҭоуп» анырҳәо, иарбан чмазароу зыʒбахә рымоу? Уи сыздыруам, аиаша.

Арахь Физа дааин дсымҵахырхәо акәашара даҷуп, – укәаша, нан, укәаша, – дсыгәҭасуеит сан.

– Исцәагозеи нас, скәашап! – изгәаҕьит саргьы аҵыхәтәаны. Сааԥсеит, скарахеит, аха арахь Физа дықәҵуамеи, даҷуп акәашара... Аԥҳәыс лаԥхьа узлақәҵрызеи!

– Сан, Физа илыхьи, цқьа исаҳәи, мшәан? – сеиҭаҵаахуеит сара сан лахь, ачабра сыҷшьуа сгәы снапы адкыланы ергьҳәа сахьгылоу.

– Физа дҵаақхеит, нан, аԥааимбар илабжьеигеит...

– Адунеи акаамеҭ ҟалараны иҟоуп, иҟашәҵа акәырбанқәа, инышәх аҳәа, аҟыз, акәата, – ашәҟәы даԥхьошәа лылаԥш

џьарак икыдырҟацаланы, ацәажәара дналагеит убри аамҭазы Физа.

«Шьшьы», еиқәызырԝуа игылан аҳәса. «Ари лхы еиқәшәам», – акуҳәа инсылсуеит сара, сыгәгьы даарыцҳанашьеит. Апҵааимбар дылбааит?! – абар ассир, Физа лчымазара атцкыс еицәоу.

– Ари дычмазаԝуп, Гәдоуҭаҟа дгатәуп, – сгәы иазымычҳауа саацәажәеит сара.

– Шьшьы! – ауу ааилдыргеит зегьы. «Авба ицымзааит, срыцҳауп, дхәыҷуп, – снапы кны дахо ашә ахь лҷыналхеит сангьы. Сыџьшьара ҵыхәаапҵәара амамызт. – Иабацеи аҷар, ақыҵа иахагылоу, хырԝаа зазыруазеи абри? – сгәы еибафо снеиуан сара аԝныҟа. Даара ҳаиҷыхеит сани сареи аԝны ҳанаааигьы. Ажәа еимаҳкит, сцамҭаз сан лгәы цәысҡьар сҭахымызт, аха ишпазурыз, дрыцҳасшьеит баша дахьжьахаз азы.

– Уаб даауеит лҳәеит, умгәыргьало, – дысҷын сан, Физа дышҵааԝхаз агәра слыргон.

– Саб даауеит, ааи, ашәҡәы иалаҳҵаз аҵак агәра бымго?

– Аҵак иҳауа агәра згонда, аиныхра ҡасымҵози.

– Аиныхра? Шаҡа шықәса ҵуеи уи аахыс?.. – абас иаацәырганы саб итәы сахьалацәажәаз сгәы ныҭӡыӡааит. Сажәа уа иааҷахысҵәеит. Мап, сгәы ахәра сызпыртлом, сзалакьысуам.

Адырԝаҷены шьыжьымҭан шаанҙа сгылеит сара. Сан ажәжәаҳәа аԝнус даҷын. Ажәқәа лхьахьан, амцахь диасын, афатә ҡаҵара далагахьан. Сара ааида иацы арахә иахьҧыржәаз искуеит ҳәа сеигәышә аашьҭыхны амхы сынҵалеит, «уа рарира» амотивала сшәышәуан, ҳгәыла Кәырсантел иеиҧш.

Аԝны саннеи, сан абысҵа анҵаразы ачуан амаҵурҭахь иԝналгалон. Макьана изылузеи абысҵа? Аха ҭаҭынҷыхра дцозар акәхап. Ачанахқәа аатыганы астол инықәсыргылеит, саан гәаԝак алагьы ҙык налымҵасыргылеит, амҳаҧ зҙаалшьылашаз.

Сан акыргьы снаԓҷаҧшит, абас аныҡасҵалоз дысхыхәмарны исалҳәалоз ҷьара акы цәырылгозар ҳәа... (ус ауаԝы игәы иҵыхо иалацәажәар бзиа ианибо ыҡоуп), аха лара аҷа хәыцрак

дҭаршәны даман. Мез хәыҷы чанахк, реиҳа абысҭа зныз кны, дааханы инапы акәыршаны дтәахьан.

– Шәара акрышәфала, сара уажәыҵәҟьа сааиуеит, – лҳәан сан дындәылҵит адәахьы, ҳхәы анааҳалҭа. Саргьы иамасымкит. Уажәы сҿыззыскыз ахәыҷы джьашәа ԥыҵк сзиҿаҵар ҳәа акәын. «Ари уара, ари сара...»

Убри аамҭазы иаагеит имамыршәаганы аҟызқәа, акәатақәа рыбжьы. Изакәызеи, мшәан, ишоулышьҭра лхашҭма сан?

– Сан, уа, сан! – сыбжьы насыргеит, аха аҭак ҳәа акгьы смаҳаит. Аҟыԥхәа сҩагылан, акәытҵарахь сҿынасхеит.

– Бызҿузеи, мшәан, ирзыбуазеи урҭ еилаԥах иҿабҳәо? – сналазҵааит сан, ашәишәиқәа, аҟызқәа ҭыганы ршьапқәа ҿаҳәо рышьҭаҵара дахьаҿыз.

«Физа илхәаз налыгӡоит», – сан аҭак ҟалҵаанӡа, сгәы иааснаҭеит сара. Ҳоҳ, асҵәҟьа зыҟаларым, иҟаҵатәузеи? – сыкәгьежьуа саанхеит сара. – Исцәагои ҳәа ари ас иаҳзаанажьуам, – схала сцәажәо агәара сынҭууааит, аусҳәарҭахь схы рханы...

– Беслан, уа уаагыли зны, ак уасҳәоит, – сыбжьы наиқәсыргеит ҳхантәаҩы, зҿы амгәырхақәа рыҕәгәо аусҳәарҭа аԥхьа игылаз, уа снаӡаанӡа ԥьара дсыцәцар ҳәа сшәаны.

– Иахьа Сафарбеи даакыдгыланы исеиҳәеит уи атәы. Физа иахьа ақалақь ахь дгатәуп, – насаҭеикит иара, иҟақәаз сгәы иснамырҳәо иасҳәоит ҳәа саналага.

– Уи акәым, арҭ, зҿеахызхырц иаҟәызкыз, аҳәа, ҟыз, акәата...

– Умшәан, урҭ зегьы рҭыԥ иқәаҳҵоит.

Ԥыҵк саатынчхеит саргьы. Ԥшьаала ҳаицәажәо аусҳәарҭа агәара ҳанҭытҵит...

Саб ицәа схырбаауазар акәхап, акәымзар сара макьана сзыԥсоузеи. Ақытаҿы унеишь-ууаишь ззырҳәо, саргьы срылыркуеит.

Мап, хымԥада, саԥсахароуп саб ихьӡ... Абар шықәсык ауп, нас сырзаап саргьы сагрономха. Ҳколнхара даара ибеиоуп узҳәом, аха ицәгьаҵәҟьангьы иҟам. Шаҟа исҭахузеи ҳколнхара зегьы еицырдыруа иҟазар, уи миллионерхар. «Ҳара усура ҳагӡам, аха аҭаҭын ҳзырнагом. Еҳ, чаинда!» – абас рҳәалоит

аколнхацәа. Ус акәхарушь? Мап, ус акәым. Сара сақәшаҳаҵым ари… Шықәсык, ирацәами ари аамҵа, ианбанҵәои?! Аха уи акәым уажәы. Аԥааимбар иус шынҵәаз атәы ауп исҳәарц исҵаху.

…Физа ахәшәтәырҵахь дыргеит иаразнак. Аҟызқәагьы акәатақәагьы рыԥсы еиқәхеит. Ишԥалхәеи Бгьениа иахьа аизараҽы: «Сара ҵара сымам, аҽакым, аха дунеихаан ихасҵом абарҵ агызмал бызшәақәа ирҳәо…»

Саргьы иаасгәалашәалап (ауаагьы ахыччалап) сқьыԥаха акәашара санаҽыз. Мез уи игәалашәарушь абарҵқәа ирхаану, аҙә иеиԥш? Аха мап, уи – сара схаан аԥааимбар дылбааны сыздыруам, – иҳәашт. Сара ԥшьышықәса ансхыҵуазтәиқәа акгьы сгәалашәаҙом…

Абас аѽны абарҵаҽ стәаны сазхәыцуан абри ахҵыс. Мез агәараҽы дҳәымпылуа аласба хәыҷи иареи ахәмарра иаҽын… «Аҽеа шыкәсҟәак рышьтахь иарбан хәыҷқәоу абра агәараҽы ихәмарша?» – сгәы ииасназеит сара. Хәыҷы-хәыҷлагьы сиасуа салагеит аҽеа хәыцрак ахь. Уи ахәыцра, амзаҽа хахаҙа жәѽан аҽы ианыѽагыло еиԥш, сгәаҵаҽ зҵыԥ ылызхыз, иара убри амзаҽа аҙы ианҙааршәлоу ишыԥатԥатуа еиԥш, сгәы зырԥатԥатуа акоуп: сан, сара, нас лара…

АСАКАСАНҴА

Дызусҵада адунеи зымԥсахуа?!

Банчы ақытаҽы дыԥсит ҳаҵыр зқәырҵоз Даҵа Ҳарданиа ҳәа ҭаҳмадак. Абар уи дыкҽеижьҵеи мчыбжьынаҟьак ҵуеит. Мчыбжьынаҟьак иԥьабо идтәалоуп иуа-иҵынха, мчыбжьы наҟьак ршьапы иқәгылоуп агәылацәа.

Абысҡак дызкҽаҵатәузеи аԥсы, уи дгылап ҳәа изԥшума? Аԥьабаа зыддырбозеи ауаа? – ицәажәоит араҟа инеиуа-иааиуа.

Даҵа иҧҳәыс Ҭебра лхьаақәа лхашҵын, афатәи ажәтәи дрышьҵоуп; ԥьоукы аѽахьы илышьҵит, ԥьоукы агаҟа – чаагара, даҽеа ԥьоукых – ашьапа аҟаҵара иаҽуп.

– Еи, абри иԥсы анҭаз абасҟак иқәдырӡыр, дымԥсыргьы ҟаларын, – ихәыҵхәыҵуеит рхы неидкыланы урҵ.

Ҭабыргны, Даҭа акгьы имыхьыр ҟаларын, иҭаацәа хырԥаа изырмур. Уи аԥхьа ахырш-гәыршы ихьын, днышьҭалеит. Аҵла анкаҳалак, аиха зкугьы изкымгьы зегьы ажәлоит еиԥш, ачымазара ихьыз агәаҭәкра изаԥнашьит.

Даҭа агәаҟра даҽын. Ҭебреи игаӡҳәыӡшәа иҟоу иԥҳа еиҳаби ҟәыдырцк иаԥхьа инықәдыргылон, уи иара ианифози ианимфози еиҟаран.

«Иаабац хырш-гәыршык ихьит, далгап», – рҳәон иҭаацәа, ачымазаԍгьы «ҟыҳ» зҳәоз аӡәы иакәмызт...

Хәылбыҽхак чаик ршны иаԥхьа инықәдыргылеит, аха уигьы дааҳәны дахәамԥшит.

– Баба, ачаи ыжә, акрыф, ус иҟалома? Умч кәадахар алшоит, – иԥҳаиҵбы Зимфа абас лаб игәшәымшә ҳәо, акриҽасҵоит ҳәа даҽын.

– Ачаи ба?

– Аиеи, абар унаҽыхәа.

– Мамоу, дад, – аарла иҽы еибакуа даацәажәеит, – башоуп, баша, уажәшьҭа иааган абра схы иқәышәҭәа, – уажәрааӡа анап игрыжьыз гәынгауа даақәыԥсачҳаит, нас аҵӡамц ахь иҽы наирхеит.

Зимфа лаб иҟазшьақәа лгәамԥхазт, Аҟәа аинститут иҭаз лашьа Хьрыԥс иахь аҭел ҟалҵан, ааилашәшәымҭаз уигьы дкылхха дааит, дгәыҵҟьаԥсыҵҟьаха.

– Иҟалазеи, ишәыхьзеи? – иҳәеит Хьрыԥс, ашә данааахыҵ. Иҭаацәа данаарылаԥш, рҟазшьақәа игәамԥхазт, шыбзиарамызгьы ицәа иналашәеит.

– Уаб дычмазаԍхеит умбои, нан, – лҳәеит Ҭебра, лыҷкәын иахь дынхьаԥшны, дагьаақәыԥсычҳаит.

– Баба, – ачымазаԍ иахь иҽынеихеит Хьрыԥс, – иухьзеи? – ихгьы ааникылт.

Аб иблақәа ҭырхаха иҷкәын дынихәаԥшит, усыцхраа, сахьыԥсуа умбои иҳәарызшәа.

– Аҳақьым дзаашәымгазеи? Шәгыланы шәихәаԥшуеит, уажәрааӡа адырра сышәымҭоз?

– Хырш-гәыршык ихьзар, ҟәыдцак днахәар, ихгап ҳгәахәын, – ацәажәара дналагеит Ҭебра, – зегьы ҳара ҳҟны икылсуеит... Хәаԥьакгьы дааган, аха, – аарла иналыҷҟьеит аҭыхәтәантәи лажәақәа, лыҷкәын ииҳәарызеишь ҳәагьы днеизыԥшит.

– Ахәаԥьа, ахәаԥьа... ари дшықәу шәымбаӡои?

Ҟыт рыхәлымшәо игылан урҭ.

Хьрыԥс ашә ааимиԥаан дындәылҟьеит. Игәыла ҷкәын Миха даашьҭихын, дцаны аҳақьым дааигеит.

Аҳақьым ачымазаҩ дихәаԥшит, ахәшә ииҭеит, агәыр илаиҵеит.

– Уажәраанӡа шәабаҟаз, амцашоура даблит, уаха изхымгар ҟалап, – иҳәеит уи, Хьрыԥс данынаскьеигоз.

Ашырԥазы аҳәҳәабжь налаҩит Ҳарданиаа рҳабла.

– Ҳаи, рыцҳа, Даҭа дыԥсгәышьазаап! – рҳәан, агәылацәагьы ажәжәаҳәа рҽеилаҳәаны, еихьшәшәа-еиԥшәшәа рҽынархеит.

Ҭебра аиныхра ҟасымҵар ҽшьроуп исықәу ҳәа дыкәгылт. Лҭынхацәа абжаҩыки Хьрыԥси уи иақәшаҳаҭмызт.

– Сан, саб сгәы далырсны ишахәҭоу дымҩаԥызгару, мамзаргьы аҩи ачеи срышьҭалару? – иан длазҵаауан иара.

– Уаб дхәыдазма, нан, арк ирыԥсаз иакәын. Аԥсыжраҿ иааиуа ҵәыцак имыркыкәа дышԥаҳшьҭуеи, ԥхашьарами, нан, с-Хьрыԥс, ажәлар ҳрылухуама?

– Ииашоуп, ииашоуп, Ҭебра ибҳәо! – иаалыцдырҕзит зымгәада хәыцырҭа змамыз Шьмафи Бадраҟи.

– Уара, саб сара саҟара шәара дышәҭахума? – инарҿаирхьит Хьрыԥс.

«Дгәаҟуа данышьҭаз, арахь уаҩы шәимбаӡеит», – ааигәахәын, асаара днышьҭаԥшит, игәы ԥшаауа.

– Мшәан, абри ԥьоук аԥсыжра шәаҟәытҵ ҳәа рҳәоит, нас иаҳцәыԥсгәышьо, имжӡакәа ус ҳрыдтәалазаауама! – аҵәы налаҵан даацәажәеит Бадраҟ.

– Аҽехырцәажәара шәшаҟәыҵра, шәдин аныс, – изымчҳакәа даатҷьеит Хьрыԥс, – ишәазҳәада абри еиԥш иҟоу ажәабжь?

– Иҳаҳаит, баба, ҳлымҳакәа ԥьгәоу ԥьушьома, – иҳәеит Шьмафгьы.

– Аԥсыжра шәаҟәытц ҳәа уаѽытәыѽса имҳәацт, – даҽын Хьрыԥс, – иҳәарангьы дыҟам, амала аԥсыжрақәа раан шәымгәацәақәа шәазқәынтцаны акрыфареи атцәызхәа аѽыжәракәеи шәырҟәатц, иԥшʒам, игәгам ҳәоуп ирҳәаз.

– Аа, усоума, мшәан? – иааҽехыртцааит дара.

– Ее, уи ахәаша, ираздкы иалаз ҳәа уаҳа шәыламлааит, – Ҭебра лкасы аҽацә аалҽылшьын, лылаҕырʒқәа аалрыцкьеит. Нас дқьыпшәыпуа лажәа инацылтцеит, – иааиуа чаҕьак рҽамтцакәа, рҽы аʒы ҭыкәкәа ишԥаҳашьтуеи, ауаа иҟарымтцац ҳзыҟатцом, нан.

– Ауаа аиныхра иаҟәытцтеи, мшәан, бара ҽыц иаԥшьыбгома? – илабашьа нарсны даацәажәеит Ҭебра ланшьа ду Қасаса.

– Ыы, ауаа аиныхра иаҟәытцзар, изыҟартцазеи нас, жәаха Махьалаа рҽы афара-ажәра, ишԥаҟаз Хабжькәыт рыцҳа даныржуаз.

– Урҭ аʒәык-ѽыцьак роуп, егьырҭ? Егьырҭ аҟәымтцʒеи? – иан лажәақәа днарԥыххылан, даацәажәеит Хьрыԥс.

– Убарҭ аʒәык-ѽыцьак роуп ажәларгьы еилазго, баба, – деибакны иажәақәа рҽынаирхеит Қасаса, – цьара иҟарцошәа, цьара иҟарымтцошәа. Иаҟәытцуазар, зегьы еицаҟәытцааит. Ҳара зны икаҳажьшәа ҳаҟан, аха ҳахьынаԥшы-ааԥшуаз аиныхра ҟарцошәа анааба, ҳаиҭалагеит. Шәааи, ҳаҟәытцып иахьарнахыс, аʒәы аиныхра иҽеаԥшьиго аабозар, даҟәаҳхып, игәгәоуп ажәлар рымч.

– Сара сҽоуп уажәы азакәанқәа ахьышьақәшәыргыло, ус шәара шәымсааит! Сара аʒәы итәы стахʒам, ари ахәаша ирҳаз амал иара изхаратәы дыҟоуп.

– Нас инхо атрышә шәасны шәықәтцып, ыы? Инхо акрыфара рҭахуп тәа! – иҳәеит Қасаса.

– Ҳаргьы ҳҽы зырҟьаз цьара ак ҭеитцап, аʒәы игижьуамызт, иҟалеи нас иара изыхәа?

– Данычмазаѽыз шәызҽызи? Усҟан шәихәар, дымԥсыргьы ҟаларын. Уажәы зегь башоуп, – даацәажәеит Хьрыԥс, иан илҳәаз игәамԥхакәа. Нас иажәа инацитцеит:

– Аиныхрагьы аԥсхәрагьы аԥсы ихәом, абзагьы дыхнарцәоит, иԥсыз ихьʒала цьара зыхьк ҟаутцар, ма аʒә дахь-

ныҵатәо ҵлакы еиҵауҳар, исабаԥуп, еиҕьу ыҟам иҳәагәышьон саб, аха...

–Уигьы улшап,нан,схы ақды инықәҵаны иаахышәҵәозаргьы, изуам, сымацара сыҿсшәмыршьын! – лҳәан Ҷебра аԥсы дахьҟҿаз акәасқьахь лҿыналхеит.

* * *

Аԥсыжра аҿены акәын. Изаҳазгьы измаҳазгьы, игәакьоугьы, игәакьамгьы еицырхашьшьы аԥсыжрахь ицон; шьоукы шьапыла, даҿа шьоукы – машьынала.

Пила ажьира ашә ихы нкылиҳәан, днаԥшы-ааԥшит. Аҳәынаԥ аҵыхәа еиԥш ихәхәаҙа, рыхқәа кьацә-кьацәҙа иԥаҵақәа наҟ-ааҟ иҙамҩа иадтәалан. Азхык аҵыхәа аанкыланы инацәа иакәыршаны иааирҳәит.

– Ех, ҵәыцак аҩы ԥхеи-ԥхеиуа изыԥсоузеи иахьа! – амҩаду ауразоуроу илаԥш нахигеит.

Нахьхьи ныркә иаҷаланы иааиуаз ауаа днарзыԥшит.

– Ҳы, изуҵахарыдашь анҵ ауаа? – ааигәахәт иара, нас даахынҳәын, – аҕа уаха, – имарҵеи инаидиҵеит. Иҟаԥшьҙа аԥырҕқәа иреҳәакыз аҿага ааҿҳәихын, аԥсынгьыри инықәиҵан, ажьаҳәала акаҩ-акаҩҳәа днасит, абасеиԥшгьы ашәа ҳәо:

Аҕа уаха, улаха аҕьеҩҳәа,
Ҳа иҳарҵәап аԥыр.
Акеҩ, акеҩ, акеҩҳәа,
Ҳасп аихаҙа шыр.

Пила аҿага дзысуаз, иаԥхьа игылаз аведра инҵишьит, аҙы ахәхәаҳәа иааилашит, ахылҩаԥсылҩагьы неиҷачит. Нас даҿак ныҿхәеиҵан иԥыраҳәала инапқәа рыцқьо ахышә дынкылпшыхт. Ԥаса нахьхьи анаҙараҷы иибаз, иааигәаны иааиуан, ԥьоукгьы ҳәсақәак рыцны инаивсхьан.

– Арҵ абацоишь? – ааиҙбеит гәаныла иара. Ҿцәақәакгьы иаԥхьа иаакылшәеит. Урҵ аҟырҟырҳәа иччон, раԥхьа игылаз иԥаҵақәа хыршаны хылпарч дук ихаргыланы, лафк реиҳәон, инапы ҟьауа. Уи иҿы аҟамчы нахиҟьан, иаакәашеит.

– Чарак ахь ицозаап, – даахәыцит иара.

– Уаа, салам умазааит, ҳжьи Пила, – аԥсшәа иарҳәеит ианааивала.

– Бзиара зԥылаша шәакәхааит, шәымҩахытҵ арахь.

– Ҟоҳ, изымҳәарызгьы дубарын, – ҷәааиҵит аҿцәа руаҙәы.

– Уара шәабацои, бзиароу?

– Ҳабацои уҳәама? – даацәажәеит раԥхьа игылаз, – аиолкахь, – аҵак наиитеит иҿышькыл днангыло дааҳәны.

Иҩызцәа ааибарччеит.

– Аиолка! Закәытә иолкоузеи? Уара аиолка анбаҟарҵои? – днаиазҵааит имарҵеи.

– Акәыркәа шоураз аиолка убахьоу... Аиолка ашықәс ҷыц азоуп ианыҟарҵо, уржьеит, – иҳәеит егьи.

Шәииу-шәиу! – иҳәан омашәа ибо, иус дналагеит. Аха ауаа ахьцо еилимкаар изымычҳаит, дырҩегьых ашә ихы нкылиҳәеит, иаԥхьа иаауаз ауааи иареи аԥсшәа анеибырҳәа, дразҵааит:

– Ҭаара ԥхашьарам, шәабацои?

– Даҵа хәаша иахьа дрымжгәышьои, уахьоуп ҳхы ахьхоу, уаҳа ҳабоушьҭуеи! – аҵак наирҵеит дара.

– Даҵа дарбану, мшәан?

– Даҵа Ҳарданиа.

– Аа, аа, – иҳәеит Пила, иҙбахә идырҙошәа...

– Даҵа рыцҳа иахьакәзаап анышә данарҵауа, саргьы ашәаԥьҳәаҩ дсымами, исхашҵхьан, умбои, афасааит, иҳәахт иара, ихы аамариашаҙаны.

Уи акәхеит. Пила иҿаааиԥсахын, ашә нкыдыжьланы данаадәылтҵ, ашә иаалагылон аколнхацәа Хыгәи Шьпагәи, ҏеагақәа еидыҳәҳәала икны.

– Удәылтҵ, удәылтҵ, – иҩызагьы даадәылиган, ашә аркра дналагеит.

– Мшәан, уабацои, Пила! Ҳарҵ ҳҿеагақәа унрыхәаԥшып ҳәа акәымзи.

– Уажәы аха сымам, уаҵәы иаажәга.

– Ус ҳус еитҵахоит аколнхаҩы изы мышкы зыԥсоу умдыруеи, – игәы нханы даацәажәеит Шьпагә.

– Урҭқәа зегьы еилыскаауеит шәхаҵкы, аха сара аԥсыжрахь сцароуп.

– Иарбан ԥсыжроу, иԥсыда?

– Ҳм... – даақәахеит иара. Ииҳәара издыруамызт. Аха, нас инапы имаѣа инаваҵан, ҭынч даацәажәеит: сҭаца лаб ибзыцәашьа дыԥсит.

– Иаа? – уамашәа ибаны, рылахь рнапы адкыланы, инаихәаԥшит.

– Ааи, ааи, ишәаҳазоуп, – иҳәан дынрыдѣьан, ашырҳәа иҿынеихеит, уахь ицо ауаа срыцәхымѣьандаз ҳәа длясны.

Хыгәи Шьпагәи хьагәгәа иаагьежьит.

* * *

Аԥсраҿы инеиуаз агәакьацәа аԥсы ргәы далырсны иҵәыуан. Џьоукгьы быҩҩыҳәа иѣкаауа аԥсы ихагылан, арахь урыхәаԥшыр лаґырʒ кәаракгьы аарыҿшәомызт. Даҿа џьоукых – иууаʒа, рхылԥақәа рхыхны иааихагылон, нас ԥыф-чыфҳәа аччара иамхакуа ишиашаз ашьаԥахь ицон.

Ҳәсақәакгьы, уажәраанʒа зыҿшьуа акәыба иадтәалаз, алаф еибыҳәо, рхырҿқәа амца ықәланы ашьаԥа иаатҵытҵит.

– Нын, диида хаас, бара ани Ҷымса лаб шәихәаԥши, – даацәажәеит ԥҳәыс шәпа-жәпак, лкасы лқьышә иадкыланы лыччара нкыло.

Иаразнакы аҳәсақәа деибадырбеит зкәымжәаԥшь бґьаауа, ашлиапа захаҵаны инарывсыз аҭаҳмада, аѣыр-ѣырҳәа иааибарччеит, нас раԥхьа игылаз аԥҳәыс лҿеиԥштәʒаны мыткәмашәа акы аацәырылгеит, егьырҭгьы еихьшәшәа-еиԥышәшәа инақәдырґызын рҩызцәа аџьабараҿы итәаз инарылалт.

Пила амҩан крыфарҭак аҿы дынкыдгылан, ҵәыца хпыҿк азна ауатка ижәызаарын, дыԥхаҵаʒаны даанагон.

Агәара дахьынҵалаз ихаз ихҵарԥа ааихыхны инкаижьын, аѣьаԥҳәа ихы даасуа, «аа-ҳи-ҳи» иҳәан, аԥсы дахькҿаз ахь иҿынеихеит. Аʒәгьы ибґаʒара данкны дишьклаԥало днаишьҭалт.

Пила аԥсы иаԥхьа ишьамхы арсны, ибжьы ихарззала аҵәыуара даҿын.

– Гәакьак иакәгәышьазаап , аха дызусҭадашь? – иҵаауан аганахьшәа игылаз аҳәсақәа.

Пила дықәымҵзеит. Аҵәыуацәа ықәызхуаз иҳара данкны мчыла диргылаанҳа. Нас диманы днарылҵит, аха Пила аҵәыуара дшаҷыц даҷуп, даҟәыҵуам.

– Сыздышшылода? – дгызы-гызуашәа дыниазҵааит дықәызхыз аҷкәын. Адашшылацәа рҷгьы диманы днеит.

– Дызусҭада, мшәан, абасҟак зҽеызшьуа? – дхәыцуан Хьрыҧс.

– Оо, ианаҧьалбеит, иҧацәеи иҧҳацәеи ицәынхеит, уара уакәым, изакәызеи дызҽеу агәымха? – рҳәон уи иҟаиҵақәоз згәамҧхоз ҷьоукгьы.

Амра ашьхақәа инарывалан, аҽеаҵәаххьан, аха макьана алаҧш-ҷаҧшы аман.

...Пила аҧшьынтә раан идыртәоз дрылан, аха урҭ ирласны игылазаарын, имгәацәажә измырҭәу здырхуада, ахәынтә раан ашьаҧахь инеиуаз дрыцны деиҵанеихт. Уи акыр иқьафгьы ҟаиҵахьан. Ашьаҧа акәакь ахь данынаҧш, илаҧш даaҵашәеит «аиолкахь» ҳцоит ҳәа иазҳәаз. Уи ачанах ианыргыланы аҵәацақәа икын. Ихылпарч хбыкьын, дҟаҧшьын, илақәа ҭытцны ицон дахьцәажәоз. Урҭ ауаа рывҵны ицон, ҷыц иaауан, дара уа итәан.

– Уара! – ибжьы наиргеит Пила. Аха уи ак иаҳауа дыҟамызт, иаха имамызт. Иаҵәацақәа аки-аки неихаргыланы иватәаз иахь инеиҵиит.

– Аа, «аиолка» заманаҷыцәҟьа ҳаазаап уареи сареи, – даахәыҭхәыҭит Пила.

Ҧшь-ҵәыцак атолбошь изааиҵиз ижәит. Игәы иныкәҵәрааит, иҷеихырцгьы аҷык ааигхеит.

Пила иҧынҵа ауны, ирхәаны, иблақәа паҕьҙа илахь икыдҵаны, иҧьымшьқәа хахаҙа, ихы цәыкәпсса, иижәыз иҷыкәланы уамашәақәа деибаркын.

– Уаа, иҧсыз иҧсаҵа бзиахааит, иареи сареи акыр ҳаицныҟәахьан, уаѽ бзиак иакәын, – часак иҵәца инҙаашьны, иганахьшәа инықәиҵан днаҵашьшь ижәит, аѽгьы неиҷыкәкәеит.

– Ижәжәы, уара, ижәжәы, – иаҕақаҕаны иԝызцәа идтәалаз дынрылаԥшит, аҟылԥҳәа даҷеа ԝатцәцак нашьҭеитцеит. Ихгьы наиқәҳаит. Нас, дыҟрым-ҷрымуа, ашәашәагьы акы аацәыригеит.

– Ишәымҳәои, уара? – днаԥшы-ааԥшит, аха иааигәара уаԝ дтәаҙамызт. Иаԥхьа аԝы зҭаны атцәца иқәгылаз хәбахеит. Инапы ндәықәитцан, аха иакәымшәеит, еиҭандәықәитцан, иакәымшәеит. Нас ииулакгьы иааникылт. Атцәца маҷк инхбыкьын, аԝы инапы инакәиҭәеит. Атцәыуабжьқәа иаҳауаз иашәазу, имыткәмазу изеилырго ҳәа дыҟамызт.

– Ари агәараҭаҷы агәырҕьара иҟоу нагҙара ақәзааит, аԥҳәыс даазгаз иԥҳәыси иареи еигымхааит, – деицәкьысуа ацәажәара даҷын иара.

Амаҭ зуаз ари ииҳәақәоз уамашәа ибаны инеизыԥшит: «Иҟаитцозеи, ихы итәыми?» – ааргәахәт дара. Нас дынхьынаан, атәара днахыԝрит, ԥышәхагьы аҳәынҵәа днылашьшьит. Абри аамҭазы шьоукы даашьҭырхит, аха узхәаԥшуада, ила-иҷы ахьҭоу убома!

– Ҟоҳ, уара ари Ласаҷынаа ржьи иоуп, ара дабаҟаз, иԥсаҭа цәгьахааит! – даацәажәеит руаҙәк.

– Ух, умшақә схы саасааит, иуҵәыуахуада, уара уоупеи атцәыуатә! – лҳәеит урҭ инарывсыз аԥшәма ԥҳәыскгьы.

– Асакасанҵа, асакасанҵа! – рҳәан, деимакеиҷакы дрыман ашьҭахьала рҷынархеит. Убри аамҭазгьы аԥсгьы икәыба иатцаланы агәашә дынҭыргеит... Ауаа еибак-еибашьҭуа агәарԥ инҭытцны ицеит, агәылацәа аҙәык-ԝыцьак инхазгьы аԝы рҿадырган, ршьапы изықәгыломызт. Акәыба иатцагылазгьы, атцкьыс еицәан, урҭ уажәы-уажә изазон.

Ҭебра лыԥҳацәа ҟуҵәыуашәа иааиуан, ҳәсақәакгьы урҭ ирышьҭан.

Акәыба иатцагылаз аҙәы дынцәытцаххит.

– Ух, шәаргьы саргьы анышә ҳамандаз! – иҳәан, Хьрыԥс дынкылсын, азхык аарымихын, дԝахан иааигәыдкыланы иҷынеихеит. Дааԥсеит, аԥхҙы иҷыԝрны ицон, аха иаҵазкуаз ҳәа аҙәгьы иааигәара дҟамлеит.

Ус, ишнеиуаз, иқьуа-иҕызуа иааиуаз уардынк аарԥылеит. Ауардынхьчагьы ирдыруаз аҙə иакəмызт, аха акəыба аԥсыжырҭа аҟынҙа иаҳзугандаз ҳəа ианиҳəа, мап рцəимкит.

Акəыба ауардын инақəиргылан, рҽынархеит.

Ауардын амузыкеиԥш аҽыжжыҳəа абжьы гон, анаарақəа ирҽысны иахьцоз.

АХАҬЦАᾨЫЗА

– Аԥшəма уҟоума, аԥшəма? – игеит аҽыҭбжьы.

– Ҽызҭуа уарбану? – иҳəан, амардуан дналбааит Самԥал.

– Сара соуп, сара.

– Ҟоҳ, Шьҭырбеи уоума? Бзиала уаабеит! Арахь умааиуеи?

– Бзиара убааит! – днаиеихырхəеит Шьҭырбеигьы, иуапа иҽеагəылхуа.

– Арахь ууаи!

– Мап, Самԥал, ак уасҳəарц сҭахын, амаҷаз ауаᾨы дсырԥхашьарц сыхəҭамызт, уара судыруеит, Самԥал, – Шьҭырбеи днахыкəша-аахыкəшо, иажəа ахы аапиртлеит, – аᾨны даараҙа ҳазхəыцит, инеимҵаҳк-ааимҵаҳкит, аха уара уда иҳазҭарыз ҳəа аҙəы дҳамбеит.

– Исылшо акы акəзар, мап шəцəыскуам.

– Ҳара ҳауара-ҳгəыцхəра салаланы исҳəом, уара иудыруеит ҳабацəа шеибабоз, пату шеиқəырҵоз…

– Уи зуҳəозеи, Шьҭырбеи, – иҳəан, Самԥал даахəыцит: «Ҳауара-ҳгəыцхəра анигəалашəа уажəоуп, иитахузеи мшəан», – ҳəа игəы иаанаго.

– Самԥал, уан зхаԥыц шəкылакны шəзааҙази уаб инарцə бзиахааит, Беса иԥси аахəаны суҳəоит исхумбаарц, – ҽааиҭит Шьҭырбеи ихылԥарч, ақə ᾨызҙа ихагылаз, аганахь инхиршəҭын, нас инациҵеит, – исҳəаргьы сыԥхашьоит, исымҳəаргьы амуа иҟоуп.

– Ҳаи, абааԥсы, дабасыдхалеи, арахьгьы дааиуам, дыззааизгьы иҳəом, – гəаныла дауарчарит Самԥал.

– Аҭаҭын сархеи, иумазар!

– Ари акәызма уара иахьак унакәша-аакәшо исоуҳәарц иуҭахыз! – Самҧал уамашәа ибо Шьҭырбеи днеизыҧшит.

– Мамоу, џьушьҭ.

Самҧал иџьыба аҭаҭын ааҭиган иниитеит, нас рхы еидкыланы еицәажәо аатцрахь рҷынархеит. Шьҭырбеи иоуп арахь ҳнаскьап ҳәа Самҧал дивапало аҧхьа зҷыназхаз. Акыр еидхьымзԓкыланы еицәажәон урҭ.

Ҧытрак ашьҭахь Самҧал ибжьы ааҭигеит:

– Уара ухы утәыми, ҳанхацәа рҧара иахыхны, ишҧаусҭауеи, ҧшь-нызқь маатᵡ! Иззымхаз ҳҧарақәа ҳатᵡ ҳәа иаасысны сыркыр, ирасҳәозеи?

– Мшәан, уатцәашьҭахь ауха иааганы иусҭауеит.

– Ак уасҳәашан: абарᵡ аҭыҧҳацәа ицо зегьы уара имҩаҧумгар ƙамло, ишҧаƙалеи?

– Уара, уи сара исҭаху џьушьома, иианы исыҳәоит ишьамхышгыланы, сан ҭыҧ лырҭом, быцқәын ҳаҧҳа дымҩаҧигароуп ҳәа. Нас ишҧаƙасҵо сара? Қамсаса иҧҳа, – хатцаҩызас уара уансыцымца, хьымзԓ згоит, лҳәеит, ишҧалзызуеи? Ҳабдуцәа рабацәа ахәҧҳара рыбжьазаарын, нан, излалҳәо ала.

– Урᵡ аиуарақәа ишәыбжьоу сара исыздыруам аха, сара аколнхацәа рҧара иахыхны акгьы сызуҭазом.

– Унапы сануп, сыҧсы штоу анышә саумҭан, ашифонер иныскылаз шьыжьымҭан исымгар, исцәырҭиуеит.

– Уара, ашифонер ҧшь-нызқь маатᵡ иркуама? – изымбатәбараха даацәажәеит Самҧал.

– Уи ҩ-тумбочкак ацуп, нас атремо рҳәама даҽеакгьы ыƙазаап.

– Ачара анбыкәу?

– Уатцәашьҭахь аухоуп, аха сара уатцәы исышьҭыроуп. Сумырҧхашьан, ҳаигәылара аахәан суҳәоит, Самҧал…

– Ачара санықәтцуа аухатцәƙьа иааганы иусҭауеит, ашәахьа затцәык ичҳа, амҽыша усгьы аус жәузом.

– Уара излауҳәо ала, ашәахьа аусурахь сымнеир акәхеит, – дхәыцуа даатᵡгылт: атцырбел еиҧш дсыдхалт, изызурызеи ҳәа, нас ус нацитцеит, – шьыжьымҭанҭәƙьа аконтораҷы унеи, иусҭап, амала ашәахьа ауха иааганы иансумҭа…

– Мшәан, Самҧал, ҳчарақәа уажә иубама? Сара сахьнеиуа сшыхынҳәо удыруеит... Саргьы џьара акы схашәалоит акәымзар, сырҷынтҵәааны соурыццахуа асҟак имѡаԥызго аҳәсахәыцқәа.

– Уи занаатҭ цәгьам, – даатцәылихын, инацитцеит, – аха есымша акәапеи аӡы аанагом ҳәа рҳәалоит.

Шьҭырбеи абарҭ ажәақәа ааицәымгхеит, иԥсгьы иҟырҟы иныҵачит, аха ииҳәахуаз... Ԥытрак реицәажәара ашьҭахь ишеибаҳҳәаз ауп рҳәан, инеидытцит.

* * *

– Ааит, Мышька, – иҳәан, дѡеихан, дынҷеыжәлеит Шьҭырбеи. Иҷаԥшыларацҷы уи ак игуп узҳәомызт, ижәѡахыр иҵарԥаз иуапа ду аҷацәқәа асаара ишьҭасуама уҳәаратәы иҟан. Иҷеы дахьақәтәаз, ихылԥарч ду ақә ырнааны, уабаихәоз...

Шьҭырбеи 29 шықәса дырҭагылан, даныхәыҷыз аҵара иҵаразы иани иаби изырымуз акгьы ыҟам, аха иара џьара иҷеимырманшәалеит. Игәшәымшә ҳәо, акриҷаҵа-акриржә ашкол ахь дандәыцқәырҵалак, ишәҟәтра нкажьны архахь дцон, ашкол иоурыжьаанӡа, уа дцәыҵасуа дыцқәын, иѡызцәа хынҳәны ианаауаз, иаргьы ашәҟәтра аашьҭхны, дара дрыцны иҷааихон. Класск аҷы ѡышыцәса данахахоз ыҟан, нас ианимыхәаӡа, ашколгьы даатырцеит, – ари уаѡы иҳәатәы заҳауа аӡә иакәым, ишиҭаху дыҟазааит, – рҳәан, иҭахцәагьы рнапы ааиҵырхит. Иаб цәгьам-бзиам иҷкәын дилабжьалон, ианаҭахызгьы дааиршәалон, аха иан: «Ачкәын игәы цәуҟьома, аӡәы заҵәык иҳамоугьы ибашьа уақәшәом», – ҳәа иниҷалырхьуан лхаҵа. Ус изҳауан Шьҭырбеи. Аколнхарахь ууаи ҳәа аниарҳәа:

– Уи иалоу еикәыршеы ироуазар акәхап, – иҳәан, аҭаҭын склад аҷы ҟарулс аусура дналаган, иара иахьа уажәраанӡагьы уа дыҟоуп. Ѡаха-ѡымш аус иур, ѡаха-ѡымш ихы дақәиҵуп, ажәакала, иус иҷеахаршәаланы «изанаатҭ» ҷыцгьы агәы нирхомызт.

Шьҭырбеи иҟамчԥцаҵа ѡынтәҟа иҷеы инагәыҵеиҵан, даалеи-ѡеит. Аҵыхәтәаны агәарԥ цәгәыхаа амаҵурҭа ашә днадыххылт:

– Нан, сара сцап шьҭа, – иҳәан ибжьы ааиргеит, иҟамчы еиԥырҷаны аҿы инақәирххан.

– Мԥамш уқәлааит, нан, схәыцы: – амҳаԥ ҳәызбала иҕьҕьо абарҵа даатҵагылт Хымсада, – уҟәышыз, нан! Аҙҕаб дахьдәылжәго ухы гәаҭ, иуамхамжәааит, шәымԥа хароуп, – дилабжьон лара, – аԥара иурҭо ԥьара иуамхамфааит, жәаха уԥызцәа уман уаныҟаз ашьҭәа змаҳҳыз итәы шиҵаху удыруазааит. Иноуго хәышәҟа-фышәҟа узацырҵап усгьы. Уабгьы дшеилахоу убоит, лассы ухынҳәы!

– Сара исырҭо бара бус алам, – иҿырзажәны даацәажәеит Шьҭырбеи. Нас апҟаԥҳәа иҿы аҟамчы нахиҟьан, агәашә дынҵкьеит.

* * *

Шьҭырбеи хаҵаԥызас дзыццоз аҵаца Ҷыма дызлыргоз лҵаацәа иқәықәмашәықәмаха ашҵа иҵан. Еиҳаракгьы Ҷыма лан Сончка дырзеиқәкуамызт, лыԥҳа акәасҟьа дрыман ианлалбаа, – сыԥҳа дшырго сыла иасырбарым, – лҳәан, амаҵурҵаҷы длеин амца дныҿеҳәатәеит, лԥыраҳәа аалҷшьуа. Аха лгәы ааҟажаны дԥагылан, ашә днылаԥшит.

– Изакәи, мшәан, Сончка, быԥҳа лынасыԥ беигәыргьароуп, бышԥаҵәыуои? – рҳәеит иаалыдгылаз агәылаҳәсақәагьы.

– Изуазеи сҵәыуаратәы, насыԥ бзиа анцәа илиҵааит! – аҵак нықалҵеит. Аҵацаагацәа агәашә иадгылан. Урҭ иргоз аҵаца ауада дныԥнырган, агәашә ахь рҷынархеит, аха агәашә аҷгьы иҳашьҭуам ҳәа иаҷын аԥшәмацәа.

– Аԥшәмацәа, шәыххь згеит, аҵхгьы акыр инеигәахьеит, ҳамԥагьы маҷк ихароуп, уажәшьҭа ҳамԥа ҳақәшәҵа, – иҳәеит аҵацаагацәа реиҳабы Маҳҭы, иҿы аҕәра аҷарххо.

– Ҳамԥа ҳақәшәҵа, ҳамԥа, – ауу ааилдыргеит уи ивагылақәазгьы.

– Шәмыццакын, шәмыццакын, ус иаармарианы аԥҳәызба замана дшәоургьы цәгьа ижәбом, – иҳәеит Шьҭырбеи.

– Бабараа, ҳасацәа шәхаҵкы, ҳарҭ шәнаҳкылом, шәымԥа ԥшҙахааит, – Қасаса илабашьа ныҵарсны ацәажәара дналагеит, кыр даахәыц-хәыцын, ус нацитҵеит, баба, сыԥҳа, хаир ақәзааит бымԥа, баби бани бмырԥхашьан, бахьнанаго

аԥнаҭа бмырԥхашьан. Шәымԥа бзиазааит, дадраа! – Қамсаса изымычҳазт илаҕырӡқәа аахыҳәҳәылт, аха уи уаԥы иимырбеит.

– Уара ас иаразнакала шәахьааз ауп ххәошәа, ҳаӡҕаб драхҭома? Қамсаса уххь згеит, ҳарҭгьы ԥынҵала аӡы аажәуам, – деибакны даацәажәеит агәыла Қәача, – ҳаԥшәмацәа штәоу, ҳасасцәа шԥадәықәхҵауеи, макьана иааԥшааит ҳасасцәа, рыххь згеит...

Анс рҳәа, арс рҳәа, аҭацаагацәа макьана агәарԥ иқәрыжьыр рҭахымызт. Аҳәсахәыҷқәеи, арԥарцәеи аҭаца дрыгәҭылакны агәашә ахь иааскьон, ҳашԥоурмышьтри ҳәа.

Асасцәа аԥаҭхь зыжәлакгьы мчыла ирыцәдәылҵуан.

Раԥхьатәи арбаҕьҽыҵбыжьқәа ангоз аамҭазы, аҭацаагацәа агәырқьхәа «радеда» ҳәо агәарбжьара бжьырҭәааны рҽынархеит.

Ахаҵаԥыза иҷеы аҭаца инлыварԥала-аалыварԥало днеиуан. Зны-зынлагьы аҭаца дзықәтәаз аҷеы иаарԥшқашәа иҟамчы нахиҟьон...

* * *

Ақәа кыдҵәаны илеиуан. Ачара зуаз Ҳабашь иԥнаҭаҽы иааиз ауаа млаго, шьҭа аҭацаагацәа шԥамаари ҳәа ихырҟәысуа еилатәан. Аҭацаагацәа ишырзыԥшыз, иззымчҳакәа ицәазгьы, рыхқәа ларха-ԥарха, аматҵурҭаҽы ишьҭан, даҷеа шьоукых еидшыланы амаца иасуан.

Аказармаҽы абыстақәа ируз ачуанқәа ирҭаԥахьан. Ҷкәынцәақәак, кәац ҷеыҵқәак надкылан чанахла атәан ахьыржәуаз даарыдгылт Ҳабашь.

– Арҭ мааӡаргьы, ҳасасцәа амла иаҳаргома, абыстақәа шәхәала, – иҳәан, аказарма днытцытуан еиԥш, «радеда» бжьы геит алада, ахшьырахь.

– Иаауеит, иаауеит! – рҳәан, сасгьы аԥшәымагьы еинҟьаеиныруа амӡырха нықәдырҭәааит.

– Ҳаҳәсахәыҷқәа шәабаҟоу, шәырԥылеишь! – лыбжьы аалыргеит зхы-зҽы шьалла еихаҽаҳәаз, злабашьа нытцарсуа агәашәахь инеиуаз Цица.

Ус, аҭацаагацәа агәашә инадгылт аддыҳәа. Аҭаца илыцыз аҳәсахәыҷқәа еилабааҙа еилысны иҟан, рхаҧыцқәа еихагыломызт. Ҷыц аҭаца иаалыкәшаз аҳәсахәыҷқәеи наҟтәи илыцызи лыжәԝа наҟ-ааҟ инаҵагылан, дрыманы рҷынархеит акәасҟьахь. Анхәа Хьҵыс хыхь дықәгылан саан дук кны, араҙны ҧарақәеи аконфеҭи ахьрылалҧсоз, хыла-гәыла еиланаҵон, шьоукы мҵасны ажәԝан ишалаз иркуан, шьоукгьы нышьҭасаашьҭасуан.

Ԝыцьа аҷкәынцәа аҟамақәа еиҷакшо ашә аҧхьа игылаз аҭаца дныбжьаргылан, ауада иныԝналт. Шьҭырбеи иуапа аҷацә амардуан аҷаҧҟарақәа ирықәырҳәазо, урҭ дрышьҭагыланы ахәнара даҷын.

Ҧытрак ашьҭахь асасцәеи аҧшәмацәеи рнапқәа ҙәҙәаны, еибарҧшуа ашьаҧахь илеиуан.

... Адырԝаҽены ашьыбжьышьҭахь акәын. Асасцәа рыбжеиҳараԝык ыкәҵхьан, ахаҵаԝызеи ҧытԝык агәыла-ҷкәынцәеи еидшыланы, уаҳа нарыламкәа ижәны астол иԝахытцын, рымахцәкәа еибаркны ашәа ҳәо ашьаҧа иныҵҵит.

Агәашә аҧхьаҵәкьа игылаз астол хәычы иқәын аҧаҵхь дуқәа ԝба, убас – афатә-ажәтә. Аҧшәыма ҷкәынак аирыҙ ала аԝы инаҳауан. Аҧшәмацәа араҟа агәашә илагылан, асасцәа, ахаҵаԝыза дназлоу, аҧсшәа анрарҳәалак ашьҭахь, аҧаҵхь ала аԝы ымжәкәа ирмышьҭырц.

Шьҭырбеи, аҵкыртҳәа дынкажьцәо, дыбҕаҕо, ихы-иҷы амцаҧшь ыкәланы, агәашә ашьаҟа иҷадырҕәҕәаланы дахьгылаз, ихы ҭууа дшыҟазгьы, илымҳа кыдҵаны аҭацаԝызцәа аҧсшәа разҳәоз ибжьы дазыҙырԝуан, зны-зынла иблахаҵ аагьежьлон, аҧаҵхь иаҵашьшьы изжәуаз данынарыхәаҧшлак.

Шьҭырбеи иааигази, насгьы уи ирҭараны иҟоуи, данаарызхәыцлак, игәы нҭгәырҕьаауан.

Аиаша ауми, Шьҭырбеи аҭаца илыциҵаз зегьы уамашәа ирбон,«ахаҵаԝыза дшааз,ахаҵаԝыза иааигаз» ҳәа убриакәҙан аҳәсақәа ажәабжьыс ирҷакыз.

– Шьҭырбеи, ҳҭаца хәычы пату лыкәҵаны дымԝаҧызгаз, иахьарнахыс абри аԝнаҭа далахәны дрыҧхьаҙоит аҧшәма-

цәа, – дцәажәон аԥсшәа разҳәоз Хынтрыгә, – излақәнагоу ала аԥсшәа иарҳәарц рҭахуп, рыххь згеит, аԥшәмацәа. Ҳҭаца хәыҷы уи илыциҵаз ацынхәрас ҳәа акәым, аха аѡнынӡа даланеип, амѡан ӡык алеижәып ҳәа ƀәрышьқәак иаҭәаршьауеит, – иҳәан иаԥхьа игылаз Шьҭырбеи иџьыба инҭеиҵеит еикәарҿы ақьаад илаҳәаны иикыз аԥарақәа.

Шьҭырбеи азныказы игәы нҵыԥсааит, аха инапала еимлагәа ианаанакыла, хәыҷык иƀәазшәа ибеит. Иааҭганы днахәаԥшыргьы цәгьа имбазт, аха идгылаз дырцәыԥхашьан, иҿааникылт. Нас аԥаҭхь ала аѡы идырцалеит ижәырц, аха имуит. Аҵәца азна аѡы ааганы инеидыркит.

– Абри агәараҭа иахьа агәырґьара иамоу наӡаӡазааит! Сара саҳәшьа хәыҷы, зхы сатәашьаны абри агәараҭаҷы сааз-газ, ишәыхәҭоу лдырратәы анцәа иƀаиҵааит. Ҳаигымхааит наƀ-ааƀ! – иҳәан днаҵашьшьы ижәны, иаҵәца иаԥхьа ишьҭаз ахаҳә иланиƀьан, иԥыххаа иныкәиҵеит.

– Ари даҳхыччома, иƀаиҵозеи? – рҳәан, иаатцƀьеит, иааигәа ибґаґо игылаз ҷкәынцәақәак.

– Абааԥсы, шәҿаанышәкыл, дсасуп, – рҳәан еиҳабацәа-қәак рҿынаҷарыжьын, иааиқәыркит. Шьҭырбеи акы иаҳауа дыƀамызт.

Ԥытрак ашьҭахь аԥсшәа зарҳәаз асасцәа рыҿқәа ирыкәтәаны агәашә инҭытцит. Шьҭырбеи заҵәык агәараҷы иаанхаз, иҿы агәаг имазшәа, апƀацаҳәа иƀамчы нахƀьаны, амардуан днаҷалт, нас апыƀƀа-пыƀƀаҳәа амардуан дынхалан, азалаҷ игылаз аҳәсақәа еилырхаа, аҭаца дахькҷагылаз ауада ашә дныламхит.

Иҿы алымҳақәа неивга-ѡеивго, аҭаца дабаразы инеизшәа, алақәа ҭраа илыхәаԥшуан. Уаƀа итәаз аӡґабцәагьы шәан акәакь рыҿнарҵеит.

– Хьымкәараса саабыкәыхшоуп, аԥсшәа басҳәарц сааит, бгәы иалымсааит, – иҳәан иҿы аґәра наҷархханы, иƀамчы нахиƀьахт... даныхынҳәуаз амардуан длаҷƀьан, иҿи иареи еиманы аҳәынҵәа иѡылаҳаит. Ак шиԥеиԥшыз ѡашьомызт, – рҳәан ауаа неиндѡышьҭырхитила ахьҭоуумбо,даадрыцқьашәа ƀарҵан дынҿыжәырҵеит.

– Абзиараз, абзиараз ҳаиниалааит, – иҳәан, агәашә дынҭ-ҟьеит. Шьҭырбеи ахьшәашәара анис, аҽы иижәыз маҷк инихыԥсааит, уи дахьцоз ихьқәаз дрызхәыцуан. Днаԥыы-аанԥшын, иааигәа-сигәа уаҽ дыҟамшәа аниба: «Исырҭаз шаҟа ыҟоу гәасҭап», – иҳәан иԥарақәа аатиган, инацәақәа иԥышә инықәшьны, аԥхьаҳара дналагеит. Шьҭырбеи игәы еибакуа иԥарақәа дырзыԥшуан. Ҩынтә, хынтә иԥхьаҳеит, имаҷызшәа аниба, иԥьыба дынҭаԥшыхит, аха умԥсуандаз... – Хышә маатҵ, сышԥаршьи, уара, аҽенышьыбжьон? – ихы дазҵаауан, – Самԥал иакәзар, уи уаха аԥара сзааигоит ҳәа илақәа ҭраа дыԥшуп. Мшәан, ишԥасылахәмари? – абас дхәыцуан иара.

– Ус шәсышьҭуазар, саб сиԥам, – иҳәан дгьежьны агәарԥ дызҵытцыз ахь иҿыҽеихеит. Шьҭырбеи агәарԥ данынҵала, акы ихашҵзаап, – рҳәан, ауу ааилдыргеит дгәазҭаз зегьы.

– Цица, быххь згеит, ара бааскьеишь, – иҳәан, Шьҭырбеи дынҿыжәҵит.

Иҟоу уи илеиҳәарц ҙбаны, ԥьара ԥсыхәак шԥасзыҟалымҵари игәахәуан ауп уи дзааиԥхьаз. Цица иара иқыҵа еиуаз аҳәы лакәын, убри аҟнытә убысҟакгьы дылцәыԥхашьацәомызт илеиҳәарц иитахыз азы.

– Иуҭахузеи, нан, Шьҭырбеи сызкәырбану? – лҳәан иҟәаҟәа шьышьуа даацәажәеит лара.

– Аҽенышьыбжьон сыхәда ҳәызбала иԥырҟеит, бсыцхрарооуп, аҽныҟа хынҳәышьа ҳәа сыманы сыҟам.

– Иҟалазеи, иухьзеи, ԥьбеит? – Цица уамашәа ибаны дыниазҵааит. Лара маҷк лцәа иаламшәакәангьы дыҟам ари дызхынҳәыз, аха ҟазшьас иаҳҵозеи аалгәахәт уи.

– Цица, саабыкәыхшоуп, иҟоу бымбои, ахәадҵәҟьа сыҵалт. Ԥшь-нызқь маатҵ рыхҵныстҵеит аҵаца илыцыстҵаз амца иалаблыша аматҵәа, нас дара аԥарақәагьы сара истәыхындаз... Ҳколнхацәа рԥара акәын... Ҳкассир ишԥаиасҳәои, насгьы сара?..

Цица илаҳаз аалцәымҕхеит. Аԥшәмацәа, арҵ еиқыҵантәиқәоуп, ԥьара акы еибырҳәозаап рҳәан, рааигәара уаҽы дымнеит. Нас лара аԥшәмацәа даарыԥхьан, иралҳәеит аусҟәа зеиԥшраз. Урҵ уи уамашәа ирбеит, иԥьаршьеит.

– Баба, «ашифонер» рҳәама, ани ахатцаԥыза иааигаз, уи макьана иааҳхәап ҳәа ҳгәы иҭазамызт. Аха уи датцаланы ианҳзааига, ҭабуп ҳәа иаҳҳәоит, ахә еилкааны аԥарақәа наганы ишәҭ, – иҳәеит Ҳабашь, илабашьала ишьапы рыцкьауа.

– Ҳаит, анцәа диныҳәааит, иаҳзиузеи... Ҳҭаца хәычы акы лгәы иалсып, амарԥьа, наћ иԥарақәа ишәҭ, – иҳәеит Хынтрыгәгьы.

Шьҭырбеи арҭ ирҳәақәаз зегьы иаҳауан, уи анышә дытцазар моу имамызт. Игылаз аҳәык-ԥыцьак рыда зегьы ацәытцаччара иаҷын.

Шьҭырбеи арҭқәа ихы изақәкуа дыћаҳамызт, аха иахьатәиала ажәак изҳәо дыћамызт, исарҳәалакгьы сԥарақәа сырҭандаз ҳәа дхәыцуа дгылан.

Амаҳә Руфбеигьы нахьхьи амԥа лымԥахытц ихы аҭырасра илыхәхәо, ирықәшәазеишь ҳәа абарҭ дырзыпшуан.

Аҭаца хәычы иќалаз ларҳәан, абас еиԥш зсыхьзеи ҳәа игәынганы, лылаҕырҕқәа хаддыло луада дыԥнан.

– Нан, ҿааны имнеиша сара, ахьаа уадыргеит ҳәа сыћоуп, ҳаиқәымшәақәашәа хћалеит, ҳаҭоумҵан, – лҳәеит Руфбеи иан Ҵиса, Цица дааин, Шьҭырбеи иџьыба аԥарақәа анҵалҵоз аамҵазы.

Нас ҷкәынцәақәак алаф илхуа дынҿеыжәыртцеит. Дынрылаԥш-аарылаԥшын, шәлымҳа саркьада ижәбараҳа, сыжәбарым иҳәошәа, иҿеы дласын, аҳәынҵәа ԥыћьаны иҷылеихеит.

– Шьҭырбеи, о, Шьҭырбеи! – абардраҷы ихы нхәыцырҳәҳәо ҿааиҵит Руфбеи, аха зықәҷуҭуаз акы иаҳауа дыћаҳамызт.

«Аринахыс уаҳа анцәа хатца шәимышьтыхааит, хатцаԥызас шьҭа сара сшәыццаанҕа!» – иҳәан, апћаԥ-апћаԥҳәа иќамчы иҿеы инахиќьан, дкауда аԥша еимгәыцќьаа адәы днықәылт Шьҭырбеи.

АГӘЫԤБАРА...

Ҳаџьарат аинститут ахьынтә дхынҳәит дгәамц-хамцуа, – акрысҷатца, – иҳәан, иԥҳәыс лахь, инапы ҙәҙәаны астол

днахатәеит. Уи ачанах ахҩаны, ампахьшьы илаҳәаны иҵәахны илымаз, ихәы аацәырылган, астол иныкәлыргылеит. Иара длатәан, аха акгьы ымфаҙакәа дҩагылт. Днеины адиван днықәиеит аҭуан даҵаԥшуа, нас аҭаҭын аацәырган, аттаҳәа ахара далагеит. Алҩа ихатәалаз иналибааит иахьа аинститут аҿы ихигаз амш: алекциақәа, акафедраҿы аизара, астудентцәа апрактикахь рдәықәҵара уҳәа, убас иҵегьгьы. Аха, еиҳаракгьы, ихы-игәы зырмаҷуаз Џьондеи иареи реицәҳароуп. Уи шыҟалақәаз акакала игәалаиршәон уажәы.

– Слеир ҟаларушь, алектор ухаҵкы? – иҳәан, ашә ихы аакылирҳәҳәеит Џьонда. Уи арҭ ажәақәа тәамбашақә ауп ишиҳәаз.

Ҳаџьараҭ алекциа аԥхьара дааҟәыҵын, зхахәы еилабыҵә иаԥхьа игылаз астудент днеизыԥшит.

– Уара, абри слекциа уагымхакәа знызаҵәык уаар, атәыла бгар ҳәа ушәома?

– Шьыжьымҭанла агылара маҷк исцәуадаҩуп, насгьы...

Ԥыф-чыф рҳәан, астудентцәа ааилалт.

– Уара излоуҳәо ала, астудентцәа шьыбжьышьҭахьтәи аԥхьарахь ииаагар акәхеит. Унеины уҭыԥ аҿы утәа, нас адеканат аҿы ҳаицәажәап.

– Қьар узалгозар, уахьгьы ҳцап.

– Удәылцқьа наҟ!

– Узырҟаауазеи? Сара уи еиҳагьы еиҕьасшьоит, ԥшак аасыхьсырсып, мерси, – иҳәан ашә кыдыжьланы дындәылҵит.

Ҩышықәса раахыс иареи сареи абас цәи-мҵи реиԥш ҳаихоит. – Утәа! уҳәар, дгылоит, угыл! уҳәар, – дтәоит, ажәакала, дсылахәмаруеит, – дхәыцуан иара.

Ҳаџьараҭ иаԥхьа иаацәырҵит уажәы аҩбатәи акурс аҿы итәоу астудентцәа анҭалозтәи амшқәа. Усҟан Ҳаџьараҭ иҵаацәа ԥсшьара ҳәа ақыҵахь идәықәиҵан, имацара иакәын аҩны иҟаз. Аинситут иҵаларц ииаз, уахгьы-ҽынгьы рҵахцәа ишә илагылан, урҭ иҽрықәимыршәаразы ашацкыраз дгыланы дцон, цхыбжьонынҙа аҩныҟа дхынҳәҙомызт, аха убас шыҟаиҵозгьы, зҽинзыриауаз рацәан, аиҳаракгьы иааигәашәа иидыруаз Андрушка ҳәа ҙахҩык ҭыԥк иитомызт.

Иахьа шьыжьҙа сгылт, уаҩы симбакәан сцар ҟалап ҳәа данындәылҭлак, имардуан Андрушка даҽатәан, уаха данааиуагьы иара убас. Уи еиҳаракгьы дзааԥсоз Џьонда изы акәын. Ҳаԥьараҭи иареи анааиқәшәалакгьы, сҭаца лашьазаҵә иоуп, абаапсы, сумшьын, ԥсыхәак сзыҟоуҵароуп, ҳәа аҵырбел еиԥш дилаԥсны дикуан, егьиҕь иҟаиҵахуаз, ԥсыхәак изааупҳәа игәшәа ҳәаны аарлаҳәа иҽеимпыҵкәкәааны дцалон. Ҩынтәҟагьы еиҳа ишьцылақәаз инырианы аресторан ахь дымҩахигахьан, аха Ҳаԥьараҭ уи акы иазҳәоуп ҳәа дахәаԥшуамызт, Андрушка иитахыз шидыруазгьы.

Ҳаԥьараҭ аҳаҷаҳәа иааигәалашәеит Џьонда иҩыза Тарас иеиҳәахьаз, насгьы аҭоурых анрыдыркылоз аҽены Андрушкеи иареи ашә иадгырло ишадыглаз.

Андрушка аԥенԥьыр ахьтә ихәнацәык еиҵыхны уажәы-уажә Ҳаԥьараҭ иирбон. Уи иаанагоз иауимдырхуаз.

Аҩсҭаацәа реиԥш уажәгьы ибла иаатҵашәеит Андрушка ихәнацәак.

– Хә-нацәак – хәба! – дхәыцуан иара. Ԥшьбеи хәбеи рыбжьара иҟан ахәшьара иқәнагоз, сара исҭеит хәба. Уи Андрушкеи Тараси рзакәым сызицхрааз, аибашьраҽы иҵахаз иаб сизхәыцит, акәтаҕьцәа дылхны дзааҳаз иан лаҳаҭыр збеит. Уи лԥьабаақәа саргьы акыр сыдуп... Ус акәзар, уала-ҭахыла акәзаап аԥышәара шсыдскылаз? Сара аҽеадажә, схыԥхыԥуа зегьы срышьҭоуп, аха рыԥсы аныргалак, иааҳәны схы иқәтәоит, аиха иаҽухуа еихашәа иубоит ҳәа, сара ахәшьара хәба исҭаз ауп аинститут дҭазҵаз. Уажәы сара усгьы сҭалон иҳәозар акәхап. Уи ухы иқәукып, аха дсеисыргьы цәгьа имбо дыҟоупеи. Ҳм... аисра зеиԥшроу исырбарын сара, иабаҟоу акәымзар! Аҩбатәи акурс аҽы ахәшьара исҭаз ҟәыншьаны шаҟа иҽехыршәааны дсаҷәажәазеи?

– Аҭоурых уара уҽы акәым, апрофессор иҽытҷәкьа хәба ҳәа исҭиип, иҳәеит. Изакәызеи, иҟоузеи абра? Иагәылаҵәахузеи уи? Сара сҽы алеишәа ҷыда зимоузеи? – абас азҵаарақәа аттаҳәа иаԥхьа ицәырҵуан, аха рҵак изыҟаҵомызт.

Иара Андрушка ҳәа иҟоугьы ма симацәажәеитеи. Аха уигьы, ԥыхьа иаԥсышәа мацараха испылоз, уажәы аарлаҳәа ихы снықәԥшуеит ауп.

Џьара хәымгарак сзиуазар?..Аха ус сҳәеит ҳәа иареи сареи ҳаицныҟәахьеит, иѡны стәахьеит, сгылахьеит... – абырқьҳәа иҵатын днаҷыхан, игәатҡаҷынӡа инеигаз алѡа ахәы зҵиаан иҟаз иԥынҵа илҵиршәшәеит, аха игәрасгьы иугозеи?

Азаара изаазшәа, ашырҳәа дѡатҡьан, икостиум ижәѡахыр инҵарԥаны дындәылҟьеит.

Агәашә дынҵытцын, иармарахьала ииатҡәҟаҟараӡа лашара хәыҷык заԥхьа иадыршәланы иааиуаз атакси ааникылан, дақәтәаны иҷынеихеит.

* * *

Андрушка ҷақ-ҷақҳәа иуадаҷы дтәаны машьынала аӡахра даҷын, Ҳаџьарат даннеи. Иӡахтә наҟ инықәитцан, ибласаркьа амхуа, асас днаихәаԥшит, иааишьагьы маҷк иааигәамԥхеит. Аха иҷеарԥсышәаны днеиԥылеит:

– Ҟоҳ, Ҳаџьарат уоума? Бзиала уаабеит.

– Бзиа суба,цәгьа суба, сааит.

– Утәеишь, утәеишь, – иҳәан, илеибартәеит.

Андрушка иԥҳәыс џьара фырҧьанқәак аацәырылгарц налыдитцан, аха асас мап аник, ларгьы уаҳа даамқәацеит.

– Иҟоу уасҳәап, – ацәажәара дналагеит Ҳаџьарат, – абри цыԥхцәа аинститут иҵахцаз аҷкәын иҵыхәала снауацәажәар сҭахын.

Андрушка ихы инаркны ишьапаҟынӡа дааилыԥсаит.

– Ҳм... аинститут сҭахцәа зәыр ҭасцахьеит, узҷу руа дарбану?

– Џьонда, ани уҵаца лашьа.

– Џьонда? Ҳм... аиеи, – иԥшә цәышқәа инапқәа нықәишьит, – дзымбеижьҭеи кыр цуеит, умбои...

– Уара иуздыруам, уи ѡышықәса раахыс сгәы ҭжәаны афара дшаҷу.

– Иқәшәазеи, ианаџьалбахт, – нас даахәыцын, – сара исхарами, сара дхылаԥшрадастәын, ҳм... иҟаиҵазеи, анцәа дзықәшәиз?

– Иҟаиҵозеи, дсылахәмаруеит, слекциаҷы данаауеи данымаауеи еиҟароуп, данааиуагьы дҷарҳасуа апарта дықәжьуп, ак иоуҳәаргьы, изуп ҳәа игәы иҵаӡам.

– Ҳаи, анцәа диқәшәиааит!

– Уи аказы иҟаитцоит акәымзар, ас ԥсышьа убахьоума!

– Изыҟаитцагәышьозеи?

– Убри акырынтә сазхәыцхьеит, аха…

– Нас изакәызеишь?

– Иакәым ԥьара акы сзумузааит!..

– Ус ахьԥоуҳәои, Ҳаԥьараҭ!..

– Ара ҳара ҳауп, ҳабжьы уаҩы иаҳауам, уара убри ԥьара акыр имухма?, – Андрушка иԥштәы ааиԥсахын, ииҳәара иҽамшәо даанхеит. Пытрак ашьҭахь даацәажәеит:

– Иуҳәо закәызеи, сара убри еиԥш схы ишԥадыскылои, насгьы сашьеиҳабы иԥҳәыс лашьа…

– Аинститут аҽы ма иара дыҟамзароуп, ма – сара, еилукаама?

– Ҳм… еилыскаауеит, итцалазеи, анцәа дзықәшәиз?

– Уи уара иудыруазар акәхап, – ииҳәаз Андрушка иааицәымԥхеит.

– Аԥьабаа ухы изаурбозеи, Ҳаԥьараҭ, уи сара дызбап, сиацәажәап.

– Мап, хымԥада ҳаиқәшәароуп.

– Мшәан…

– Уатцәы жәаба рзы сузыԥшуп, уанымнеигьы, даҽакала сныҟәоит, – иҳәан дындәылтцит.

* * *

Ҳаԥьараҭ шаанӡа дѡагылан ақалақь иналтцны инхоз Тарас дааигеит, Ԥьондагьы диԥхьан, рыхѡыкгьы Ҳаԥьараҭ итыԥ аҽы итәаны еидшыланы ишеицәажәоз ауп Андрушкагьы дшаарыхҭыгәлаз.

– Бзиа шәҳәеит, – аԥсшәа нареиҳәеит Андрушка, Тарас даниба нахыс, днытцыкка дцеит. Араҟа реиқәшәара ҽеи ишазҳәамызгьы ицәа иналашәеит. Аҟәардә наирҭан уа днадыртәеит…

Ҳаԥьараҭ иҽырҭынчны Ԥьонда диазтцааит:

– Тарас иоуп, нас аԥара умызхыз?

– Ааи.

– Сароу? Уҽы иташәалакгьы умҳәан, ухҳь згеит…

– Андрушкагьы уа дгыламзи иануҫтоз!

– Ари ииҳәо иашоума, Андрушка?

– Мшәан, сара…

– Ыы? – уи иблақәа днархыԥшылеит Ҳаԥьарат.

– Имсԥсахзаргьы жәуамеи, – иблақәа ҭцаны даацәажәеит Тарас.

– Ус улашарахааит… Аиснтитут сҭалар сҭахын, ѡышықәса Қарҭ аԥышәарақәа сҭиуан, аха иамуит, нас ԥарада уаанахәом, рҳәан…

– Изҳәо?

– Абарҭ, – инацәа нарықәикит Андрушкеи Тараси.

– Ԥыхьа зны аинститутқәа рҿы аԥара ргоит ҳәа саҳахьан, аха уажәы ус иҟам сгәанала, – иҿыргызмалны даацәажәеит Андрушка.

– Иаҳҳәап, Тарас аԥара иуҭеит, ари аинститут аҿы аус иуҙом. Сара адырцәа сымоуп, аԥара рԥышә иныкәсшьыр, аинститут уҭалоит ҳәа сеиҳәеит.

Ҳаԥьарат Тарас иахь днаԥшын, дыхшәааны ҿааиҭит:

– Усылахәаахәҭуан акәу?

– Сԥарақәа ырхынҳәны арахь исыҵ акәымзар, ԥеиԥш цәгьа усҭоит, – Џьонда Тарас лаԥшыцәгьала днаихәаԥшит.

– Сара соума узҿу Џьонда?

– Аиеи, уара ухаҭатцәҟьа.

– Ари абжа зысҭаз акгьы зиоумҳәозеи?

– Уи дарбану? – дыццакны днаиазҵааит Ҳаԥьарат.

– Аа, – инацәа Андрушка инаиқәикит.

Ҳаԥьараҭи Џьондеи ираҳаз иаргачамкын, инеизыԥшит, дара рхы рықәыжьны итәан, ажәак рыхәлымшәо.

– Сыхаара, сыуа, – иԥышә днықәҵан даацәажәеит Џьонда.

– Еилкаауп, хышықәса рышьҭахь шәыѡуа ари шәызишьҭаз. Шәара амҙанрақәа шәзы акәҙам, Џьонда аинститут данҭалоз схы аԥьабаа засырбаз, усҟан сзызхәыцқәаз рацәоуп.

– Ҳаԥьарат Леуарсан-иԥа, саташәымҵан зегь рзы, исзеилымкаауаз рацәан, сыҷкәынрагьы маҷк исыхьҙазар акәхап, – иҳәеит даақәыԥсычҳан Џьонда, – аус ахы-аҵыхәа анеиликаа.

Убри аамҭазы аккаҳәа аҵәҵәабжьы геит.

Ҳаԥьарат ԥыҵк аидара иҟәаҟәа илыкәыѡрны икаижьыз аҟара игәы ааҙан, ипапка аашьҭыхны дындәылҵит.

АЧАРА РУН, АХА…

Амца еиқәыз наҟ-ааҟ иҿҳәатәан Кәатат иԥхәыси иареи. Алѡа аматҵурҭа иѡнагьежьуаз Хьына лыла ихылан,лылаҕырҙқәа лҽыкәкәа илеиуан. Хьына лхы шьалла еихаҽаҳәан ҙынгьыԥхынгьы. Уи ԥҳәыс шәпа-жәпак, еснагь аҕыргыр зыҕрымҙаауаз аҙә лакәын. Адәахьы амш цәгьан, аҭҙамцқәа цәаак-цәаакҙа иҟан ақәа ахькыдсылоз.

Кәатат амца данѡатҵха, аҽҿаҳәа ацԥхьқәа ѡхәытҵьеит.

– Елырныха ухагәҭа еиҟәнажәааит, ҳалақәа ҭухуама! – Хьына ллакыҵа ҭарлашьца лхатҵа лнапы иқәырхха днаиқәцәҟьеит, фу-фуҳәа акәицқәа иналықәԥсаз лықәыршәшәо. – Угыл! Угыл! Узтәоузеи? Аҙәыр иааганы уҽы иҵаижьып ҳәа уҟоума, унашәа-аашәа, ԥсыхәак ҟатҵа, – лҳәан, лхатҵа днаихәаԥшит.

– Ыы… ԥсышьацәгьа боуааит, ҭаха ҳабҭар иауазеи, ҳазлабыжьзеи, бабаҟоу рҳәааит.

– Уара ахҭҟьа, аҷкәын насыԥда дықәурхар уҭахума?.. – рпҵа Хьрыԥс ашә иаалагылаз, иани иаби злацәажәоз аниаҳа, аатҵра днавалт иеигәышә аашьҭхны.

– Бара, ҳаҷкәын ԥҳәыс дааигар, сара исцәымгу ҷьыбшьома? – иҿырқьианы иажәа дналагеит Кәатат, – иабаҟоу, акгьы ҳкым, афасааит, насгьы ажә иаам, аҽа иаам, хәыҷык ҳнагәагәар, ак ҟаҳамҵарызеи.

– Ҳ-Хьрыԥс изҳәаны итәоу лҵаацәа илыҵырхзаарын, макьана дхәыҷуп, хатҵа иҳашьҭуа уаѡ дҳамам ҳәа рҳәо саҳаит, – дцәажәон Хьына, – насгьы мап лдыркырц иаҽызаап. Ақьаҕьариа иаалыцҳаит ԥсыхәа зламоу ала дыбжьганы дыргааит ҳәа. Иҟаҳҵари, ахьымҙг ҳәагьы акыҟоуп…

Кәатат даақәыԥсычҳан, инлатҿикит: уи ачара ҳәа бызҽу ҳабҕа иқәымҙарашәа избоит…

Кәататраа рыѡнаҭа даара акыр аԥьабаа збахьоу ѡнаҭоуп. Кәатат, ҳәарас иаҭахузеи, бзиа ибон иҵкәын инасыԥ аҵыхәала гәырґьабжьык игәара иааҭыѡр. Кәатат иѡнраҷы анак-аак рацәан, Хьына лымацара лымч ақәхомызт, убри аҟнытә уи иаалывагыло, агәара аазырлашо аҙә дрымазар цәгьа ирбомызт. Аха уажәыҵәҟьа ргәырҷеанҙамкәан ачара аура рцәуадаѡын.

Аху-хуҳәа адәахьы алашбыжьқәа геит.

– Бындәылҵишь, бара, алақәа иркда?

Хьына дѡагылоны, ашә иаалагылт ргәыла Антипеи Кәатат иашьа иԥа Ҳамси. Антипа ихы ларҟәны ашә даахыҵит, уи уаѡ аукы, иԥынҵа ырхәаны, ихы-иҷы ааидкыҷыланы, иблақәа ааԥсарак рхума уҳәо дыҟан.

– Ҳамс, уара уабаҟаз, нан дакәахшахааит, – лҳәан, Ҳамс данынатәа, иҟәаҟәа алшьшьит Хьына. Акраамҭа инеиҷаԥшыааиҷаԥшуа итәан урҵ. Пыҵрак ашьҭахь, Хьына даацәажәеит:

– Нан, Антипа шәышԥаҟоу аѡны хәыҷи-дуи.?

– Ҳаҟоуп, ҳазбыргозеи, Хьына.

Ҳамс ибааҙаз ихылпа амца иахарԥхо арбара даҷын, еилысны иҟаз Антипагьы иҷеырҷаҷаны игәышԥы амца иаҭаны дтәан.

– Шәҳарбааҙеит. Ҳарҵ еснагь ак ҳарххароуп, умбои, Антипа, – ҷааиҵит Кәатат. Аҙә ишәышәбжьы аагеит аатҵрахь. Уи Кәарсантел шиакәыз зегьы ирдырит. (Кәарсантел агәылара даннеиуа, агәарԥ данаатәалалак, ашәышәра далагон). Минуҵк ашьҭахь Кәарсантелгьы абра дрылатәан.

– Ари иҷы аҙы ҭеиҵәазшәа дтәоуп... Нан, шәзааҳаԥхьаз ахәынганқәа жәдыруазар акәхап, абри ачара ҳгәы иҵоу ҷҳәарак наҳҭар ҳҭахын, убри азын ҳнеицәажәақәап ҳәа шәааҳаԥхьеит.

– Уи гәырґьара усуп, анцәа шәахьигҙааит, – илабашьала амца хәыҵшьшьаауа, гәырґьарак ихы-иҷы неимдауа ишнықәлаз ааныруа, даацәажәеит Кәарсантел.

– Аиеи, ҳахьҙозар, убасшәақәа ҳгәы иҵан, аха... – Кәатат иԥҳәыс днаҷҷаԥшит иажәа дааҟәыҵны. Аха Хьына ллакҭа ырцәгьаны ианилырба, ижакьақәа ааибґит. Итәазгьы ари гәарҭан, инеихәаԥшы-ааихәаԥшит.

– Уи узацәшәозеи, Кәатат, аус мшуп рҳәоит, ҳаи, шәдинаныс, чарак шааҳҿашәҵара, – иԥаҵа ҵәырԥсақәа дынрыха-аарыхо даацәажәеит Кәарсантел. Иҿаҙы иаазгьы налбааидан, иҵаҵынжәга хәхәаҙа иикыз ахәшԥырґы инхәыҵишьит, нас апақ-апақҳәа даҿыхо, итәаз днарылаԥш-аарылаԥшит.

– Дадраа, шәыххь згеит, – ԥытрак ихәыцра ашьҭахь ацәажәара дналагеит Кәатат, – ҳгәыла-ҳазла, ҳауацәаҳгәыцхәцәа шәнапы ҳануп, иԥҳәыс дынлыхәаԥшын, изаԥшьаагаз аус ҳара ҳзыҳәан имчымхоуп, аха ишԥаҟаҳҵари, ҳақәшәеит, узыкәшәаз ухы анурнаалароуп.

– Ақабада жәымҵа ҟрыгә, уҿы иамҳәо сыҥҭаԥшааит... Нан, уи ииҳәо издырҙом, амцашоура имоуп, ҳчара хәыҷы цкьа шәназхәыцны ҿҳәарак нашәҭар цәгьамызт, – даҿаапкны даацәажәеит Хьына.

– Ак ҳҳәар, ҳҿы шԥаԥыбжәоишь, – иҳәан, ихы ааирмакәарит Кәатат.

– Шәгәы иҵашәкыз бзиоуп, ԥшҙала шәахьҙааит, ҳарҭ агәылацәа иҳалшо аҿы акы ҳхы ҳаигҙараны ҳаҟам...

– Антипа, агәыла иикуа-иишьҭуа имазар ауп, аԥсгаха ҳарҭар ԥьара ак ҟаҳамҵози, ҳажь ҳҵаарын, ҳԥьыкәреи ҭаагаларын, ҳааҭышәынтәаларын, нас аҙә иакәым, ѡыԥьагьы рчара ааурын, – даахәмаршәа иажәа ааҿахиҵәеит Ҳамс.

– Абри ауми сарагьы сызҿу, дад, ари уаѡ иҳәара лаҳауам акәымзар, – иҳәеит Кәатат.

– Ҳауа-ҳгәыцхәы рацәоуп, ҳара ԥьара иагҳмыжьҙац. Ҳцәарҭақәа, ҳхызақәа, ҳахчқәа шаҟа ылаҵаны иҳамоузеи! Ари ибзыцәашьа Кыҷын иԥа иԥҳәыс данааигоз ацә замана ашаха нахаршәны изаагеит, аԥшәма хышә маат аки ѡбеи ҳәа иаапхьаҙаны, астол иныкәиԥсеит. С-Хьрыԥси с-Кәатикеи ракәзар – убас, – Хьына лнацәақәа харҟәало ацәажәара даҿын. – Ҷгьыцраа рчараан акәзар, абырфын хыза здаҟаҙам назгеит, Кәынтышәраа, Хабыгәраа, шаҟаѡ ыҟада?.. Урҭ зегьы рҿы иаҳзылоу инаҵҵангьы иаҳзааргоит.

– Еех, шәанаԥьалбеит, – иҳәан, даакәыԥсычҳаит Антипа.

– Забхәараа ирыкәгәыґны зпаҵа зсаз иеиԥш, ауаа ҳрыкәгәыґны ачара шԥаҟаҳҵари, ҳѡы ыҟам, ҳзы ыҟам, –

изымбатәбараха дцәажәон Ҳамс, – арҭ урызхәыцыр, ухы еилагап...

– Аҩы Машьа илымоуп шаҟа уҭаху, ашьтәагьы Ачкаҵа аҳаблаҿы аҳәы имоуп рхәеит. Шәнеины шәрацәажәаны иаарымышәхыр, ачара ашьҭахь аҧара нараҳҭап, – лҳәеит Хьына.

– Шьтәак ҳазхауам, бара афы зҿасша...

– Уара уакәымзи изҳәоз ныхтәык аферма аҿы ирымоуп ҳәа, нас ҳамаҳә сызкәырбанугьы ҧшь-шьапык зҵоу шҧааимгари.

– Аферма ҿы ныхтәык ыҟаҵәҟьоуп, урҭ рацәажәара аҭахуп, амала аҳара шәырҭашам, – иажәа ааҿахиҵәеит Антипа.

– Ааи, ааи, ҳрацәажәап, ҳацәажәап – иҳәеит Кәарсантелгьы, деиҷьыҧҳа амца иҿаҧхо дахьтәаз.

– Аҿҳәара иашәҭогьы шәналацәажәар цәгьамызт, – инациҵеит уи.

– Ари иашьцәа ага иҟоу ирыҧхьаны иаагатәуп, ҷьара акы ахәда аахҵәаны, ҳааидибагалан, аҿҳәара ҧаҳҵәароуп, – лҳәеит Хьына.

– Ус анакәха, Дараҵиеи Шьакәни аагатәуп, – нациҵеит Кәатат, – Ҳамс уахь дцоит усгьы, Дараҵиа иеиҳәап, Шьакәын иҿы Кәатика днабжьысп. Насгьы иахьынҳаҳҳәо ҳналацәажәар цәгьамызт, – иҳәан, дынрылаҧшит иара.

– Инаҳҳьшу аҳәы дышҧанҳажьуеи!

– Ус ачара ҳцәеиҵытццәоит, Хьына. Еиҳа еиҕьуп ҳгәылацәа зда ҳхәарҭами иаҳзааигәаҳоу ҳауацәеи ҳрыҧхьаны, имырҳауҳауцәакәа иҟаҳҵар.

– Ухы утәыми, Ҳамс? – ацкәын диқәҵәҟьеит Хьына.

– Хымш-ҧшьымш ауаа рус иахьацәҳарҳуа, уи базхәыцҳом...

– Еи, уаҩ иҳәара ҳаҳауандаз... – дҳәаҵәыҳәаҵәуа даацәажәеит Кәатат.

– Шәара избо шәхы шәтәым, – лҳәан, даатҵҟьеит Хьына.

– Нас ауа-иуа кьынтыжә-маҟа ҳәа, зегьы брыҧхьа, – иҳәеит, Ҳамс иааизымычҳазт.

– Шаҟа ауаа рацәахо аҟара, убасҟак ахаршәгьы рацәаны иаҳзаанагоит, абри зышәзеилымкаауеи?

– Абарҭ аҽар игылаз, – Хьына днал҆аԥшын Кәарсантел ацәажәара дналагеит, – ҳарҭ ақьабз ҳәа акыр ҳамазар, зегьы аҳәынҭәа иларыжьырц иа҆уп.

– Кәарсантел, аҳәынҭәа алажьра акәым, илаҳажьыз ылаагоит ҳәа иа҆уп сгәахәуеит, – дцәыҵаԥшшәа даацәажәеит Антипа.

Ԥыҵк даахәыцын Кәарсантел абарҭ ажәақәа р҆ынаирхеит:

– Уара, ачара ҟазҵо ауа-агәыцхәы ԥьара ак изааргозар ҳәа ауп, акәымзар...

– Аиеи, нан, усоуп, – днақәшаҳаҵхеит Хьына.

– Сыбзиагьы сыцәгьагьы ак шәыласҵом, – иҳәан, деилашны дѡаҵҟьеит Ҳамс. Ацәажәара да҆ын уи: – Ана шаҟа сзылоу, ара шаҟа сзылоу, ани иааигауа, ари иааигауа, абас иԥхашьарами? Ҳара ҳ҆ы ачара – хәаахәҵрахеит. Ауаа ҳрықәгәыҕны ачара ааур акәхеит. Аҳәы иаҳахьоума абри аѡыза, иабаҳаланагалеи, иабаҟаз абри? Аиныхра ҳәа акы ҳалоуп, уи ҳахнарҵәеит. Ачара акәын, иаабахьоу зегьы иреицәаха иааҳазгылт.

– Ажәытә ҳабацәа ирымамызт абри, – днаиқәшаҳаҵхеит Антипагьы, – уара иуҳәан еиԥш, ҳчара хәаахәҵрахеит.

– Шәхы шәтәыми, уара? – иҵынчҳа итәаз Кәарсантел игәы иналакьакьеит абарҭ ажәақәа. Ҳарҭ ишԥаауеи, счара҆ы иаа иуа иара и҆ы сышнеиз еиԥш дааир сҵахуп.

– Нас ишԥа? – уи диқәшаҳаҵхеит Хьынагьы.

– Абзиара шәзыҟалааит! – ихылԥа аашьҭыхны, ашә нкыдыжьланы дындәылҵит Ҳамс, ҟыт аҳәы ихәлымшәеит.

– Бара, акы аацәыргеишь, фырԥьанк-фырԥьанк ааныркылап ҳасасцәа.

Саатк ашьҭахь Кәататраа ирҭаз акрыфа-акрыжә, ишаҳҳәаз еиԥш, уаха ҳаиқәшәоит, рҳәан, инеиԥырҵит. Кәарсантел иеигәышә иѡыҵрашьшьы ауатка иижәыз ихы-и҆ы иқәланы, аҵкыртҳәа дкажьцәо, Антипа дишьҭаланы ахҵыста дынхыҵит, абаҳча итҵгаз амѡахәасҵа инангылеит рѡыԥьагьы. Антипа шьа҆ак аныҟаиҵоз, Кәарсантел ѡба-хԥа шьа҆а ҟаиҵон, дқәасқәасуа дишьҭан дихьымҳо, уи имаҟ҆аҳәара аҟынҳа акәын дахьынҳаизѡеиуаз.

Адырԥаҽены акәын. Шьыжьымҭанын, Кәатат иаха иижәыз илсзаарын (ачара аҿҳәара ԥырҭәон), дхәар-чаруа дԥагылан иҽеилеиҳәеит.

– Кәатика, ажәқәа ҭцеишь, нан, – лҳәан Хьына ахш ацар налҭан, инкналҳаит. Кәатат иаха ирцәынхаз ауатка афырԥьан азна аакаиҭан, инихәлаирпҟеит. Илабашьа аашьҭхны дындәылҭит. Днеин ацалакьа днықәгылан, ица дынҭапшит. Уантәи аказармахь иҿынеихеит. Уа дахьнеиз, ауалырқәа рыхқәа ларха-ԥарха икажьыз илабашьала данрыс, акеиԥ-акеиԥ аарыхгеит, ҳҭацәҙа ҳакоуп, акгьы ҳазухәом рҳәошәа. Нас дмида-гәидаха агәашә ахь иҿылеихеит, уаагьы арахә дынрылаԥш-аарылаԥшит, аха игәы ҟазҭашаз ҳәа акгьы имбеит.

– Ак ҟамҭакәа арахь ухнымҳәын! – инаишьҭалҳәеит Хьына лхаҵа, агәашә данынҭыҵуаз, Кәатат инапы ҟьо, ихала дцәажәо, изнапык ала илабашьа ааиҭарсуа амԥа днангылт.

Амш даараҙа ибзиан. Џьара-џьара аџьыкәреиқәа аҙа аарылухратәы иҟан, даҽеаџьарах апҵасақәа ҟалахьан. Амра иԥыҵхахаз ашьхақәа инрықәыӷӷеит. Аколнхацәа русқәа рахь иццакуан.

– Ееи, арҭ сырбар, иагьа сышьклархәацәап, – ааигәахәт Кәатат, амԥа даныланы дахьнеиуаз. Нас ахҵысҵа дынхыҧан, баҳчала иҿынеихеит аҙәы сибарым ҳәа. Аха цас иуашәа ара дааиҿаҳаит рбригадир Мақса.

«Ҳаи, амца иацәшәаны аҙыршы иҵапалаз ҳәа, уабаасҧыҳалеи», – ааигәахәт Кәатат.

– Кәатат, аӷкәынцәа аԥны иҟоушь? Уара уабацои? – дҵааит абригадир.

– Сара Машьа лҿынҙа сԥеишт, уажә саагьежьуеит.

– Иҟалазеи?

– Иҟала умбои, Мақса, ачара ҳәа акы ҳгәы иҵашәа ҳаҟоуп. Машьа ԥык лымсхышт.

– Кәатат, ачара бзиоуп, аха уигьы аамҵак амазар ауп... – шәҵаҵын шәалгар ауп, шәҵаҵын. Аӷкәын сара изҿысҵуеит, уаргьы уаныгьежьлак уҳазнеироуп.

– Иҟаҳҵарызеи...

– Кәатат, уаԥы данҵацәхо амҽеыша ыҟоуп, ҳаргьы ҳашәмыцхраарызеи. Абар иахьа ԥыџьа ауаа ҳацәшәырҙит. Хьры-

ԥси Иасони мҽыԥҟара идәыԛәшәҵеит. Ус иҽеим, – иҳәан иҽынеихеит Маԛса.

Кәатат дышиашаз Машьа лҽы днеит. Агәашә аҽы ибжьы иргеит, даадәылҵит лара.

– Арахь умааиуеи, Кәатат?

Алаԛәа акәасԛьа аҵаҟа иҵатәаз аху-суҳәа иныҵҟьеит, Кәатат иааисны дыркит.

– Шәиас наҟ! – Машьа данынарыҵаҟьа, алаԛәа ҟрым-ҽрымуа, рҵыхәаԛәа рымгәацәаԛәа ирыҵарҽыла зымԝа рҽынархеит.

– Уааи арахь.

– Сыццакуеит, быххь згеит. Ак басҳәар сҭахын, – агәара иҽехырҳәҳәа аԥсшәагьы налеиҳәеит, – Машьа, акыр ҳнахәыц-аахәыцын, аха бара быда хәарҭа ҳмоуит, иаҳхыбымбаан иҟалозар.

– Изакәызеишь, ԥьбеит, исылшо акы акәзар, мап шԥашәцәыскуеи!

Кәатат папирос кәалаԥк иԥьыба иааҭиган, Машьа лышҟа инаирххеит, рԝыԥьагьы папироск-папироск аахырхит, алԝагьы ԝархыббит. Кәатат иԥаҵақәа ԝежьҙа алԝа иашәхьаз инапы налишьын, илабашьа наиҵаргәо, ацәажәара дналагеит:

– Ишыбдыруеиԥш, чарак ҳгәы иҵоуп…

– Уи даараҙа ибзиоуп, шәалагәырӷьааит.

– Инҳахьшьу аҙә дынҳажьуам. Машьа, быххь згеит, ԝ-хәыцык ҳбырԥсахроуп, даҽа ԝажәеи хәбаҟа ведра ҳмоур ԥсыхәа ҳамам. Аԥарақәа ачара адырԝаҽеныҵәкьа иааганы ибаҳҵоит.

– Кәатат, ишыжәдыруеиԥш, ара ԝнык салаган, абар уажәшьҭа иалгоит, акгьы рыгым. Ԝынԝажәаҟа ведра ауасҵацәа ирызкны ихәыҵаршәны, иҵәахны исымоуп. Ауасҵацәа ираҳҵараны иҟоу аҕьырак аколнхара аҟнытә иҳаун, ирысҵахьеит. Инхаз абри сыԝ хәыцы ала исшәап ҳәа ауп. Насгьы даҽа маҭәахәқәак аԝны азы иааҳхәараны ҳаҟоуп, – акраамҭа рԝыԥьагь ҿырҧуамызт. Аха лара инацылҵеит, – аԥара лассы исҵаххоит.

– Машьа, уи зегьы сара еилыскааyеит, ачара адырԝаҽены сара схаҭаҵәкьа абра ибзаазгоит.

– Ԝажәи хәба ведра аԝы ҳабжьамҙо ҳаҟоума, сшәыкәгәыҕуеит сыжәжьарым ҳәа. Абар жәаха шьоукы иргон, аԥара

анапаҽы исырымҭакәа ведракгьы рысымҭеит, аха ҳара ҳаигәылцәоуп... Агәылеи агәылеи еицхырауазар ауп. Амала, иуҳәаз аҿҳәара иахшәмырԥан, скәалкәало акы сашьҭоуп, срыцхҳауп саргьы.

– Ус ахьԥабҳәо, Машьа, асаат иақәыршәаны ибыстоит.

Кәатат даатгыланы акы дназхәыцит.

– Ҭаара ԥхашьарам, аведра шаҟа ишәкуазеи?

– Уи ишаҳҭиц ауп, акы агым, акы ацым.

– Азамана, абзиаразы! – иҳәан илабашьа неиҵшьуа иҿынеихеит.

Кәатат Ачкаҵа данҵала, ус доурыжьуазма, дзышьҭаз ашьтәагьы рхианы, уаҳа наиламкәа иқьаф ҟаҵаны, дкаҳабԍгало ахәылԥаз аѡныҟа дааит.

* * *

Ачара агәараҳәа еилашуан. Арасаҭра алѡа ыҵшьшьы иѡеиуан. Ԥьара ар рычуанқәа абысҵа рҭоуны, алѡаҵә рхылзза икнаҳан, ҽаԥьарах арԥарцәа рмахәарқәа ҭыркәакәа ҿыц ируз абысҵа амыстхәагақәа рыла еилдырхуан. Арасаҭра аҵыхәаншәа ақәабқәа икнаҳаз ахәаҭаҳәа акәацқәа рҭажәуан. Амаҵурҭаҿы аҳәсақәа ачашәқәа дырмазеихьаз арссара иаҿын, шьоукы акәытқәа еиҿырхуан. Ԥшьѡыкҟа аӡгабцәа шаҵәы-шаҵәуа ашьаԥаҿы аишәақәа ақьаад рықәыршәны иахысуан. Ажәакала чарак аҿы ишаабахьоу еиԥш, агәылацәаапшәмацәа ыкәгьежьааны амаҵ аура иаҿын.

Асасцәа иааихьаз ааида иавҵаҵа ишьҭаз ақьырсҭақәа рҿы итәаны ацәажәара иаҿын. Даҽа шьоукых амжәа аҵаҟа еидшыланы анард иасуан. Ҷыц иааиуа «еикәаҳәы-еикәаԥсы», ахчы иаҵоу дубарын, ацәарҭа иаҵоу дубап, ахыза, аматәаашьыҭәа, иаарымго иҟоузеи!

Нахьхьи алаҳа аҵаҟа шьоукы ауу рымшха еилоуп. Иҟалазеишь уа? Шәааи, уахь ҳнеипи, иҟоу аабап.

Аа...ара ахаршә ашәара иалагазаап, ҳанрылаԥшпи. Сишь, дызусҭада, мшәан, ани? Издыруа аӡә иоуп, Шьҭырбеи! Аракәын дахьаанамгацыз. Уи сара сеиԥш дыжәдыруандаз. Ҳабзыпан ԥҳәызбак хаҵа дымцар шәара ижәдыр, инаҵыслакгьы иара дрыцуп.

Шьҭырбеи ибз иԥышә иаакәашьуа фырԥьанқәак иижәыз ихиҷы иқәлан, дҟаԥшьуаркалеиуа, аҵәы дахоушәа дахьтәоу, днаҳәы-ааҳәуеит. Ахаршә зшәо, изымшәо еилырго, ауаа рыжәпара дналаԥшлоит. Ачыкьмаԥьа хәычы иаԥхьа аҷы аартны иқәгылоуп, аԥара аажәгала, сыԥшуп аҳәошәа. Иарҕьарахь ахахьы итәоуп аҭаҳмадацәа Алхаси Шьмафи. Хҭарԥарқьакьа дук ихы инакәырша, илабашьа ду иҵаргәа, дҭынчʒа урҭ дырҷатәоуп Антон. Шьҭырбеи иармарахь дтәоуп лхахә ахпапын еиԥш иаакҳаԥшьны, акан лҷаҳәҳәы, лыбла гәыккәа аатбааны ԥҳәызбак, тетрадкгьы лаԥхьа иқәуп. Уи уажәы-уажә карандашьла акы аанылҵалоит, ахаршә зшәо рсиа ҟалҵозаап.

– Бабараа, ахаршә зымшәац шәааишь, ҳаншәмырхан, ҵәыцак-ҵәыцак аанышәкылап, ус ауми ахаҵаѡыза хәычы? – иҳәан, иԥаҵа цәышқәа ҷарҵәиуа, даацәажәеит араҟа иаарылагылаз Кәарсантел. Шьҭырбеи аҭак ацынхәрас ихы наирнаан, ихаԥыцқәа аахырԥьаԥьаны, дыччашәа аакҳаиҵеит, илақәагьы аакәеицеит.

– Шәааʒырѡишь, Халаҟьа ажәақәак иҳәар иҵахуп, – ауаа ырʒырѡуа астол ахь днаскьон Кәарсантел.

– Фырԥьанк ишәыркишь, фырԥьанк! – ауу ааилдыргеит зегьы. Хымпыҷк азна ауатка неидыркит аишәа еицарса акьыԥшь аҷыҵәкьа иадгылаз Халаҟьа. Уи уамашәа ибеит абри, адунеи ахаан абыржәы ауатка злаирҭаз аҵәцала ауатка имжәыцызт, аха арҭ рҷы ас иаԥызаап иҳәан, иҷааникылт.

– Шәыххь згеит, – иҟырҟы ҭрыцкьаауа ацәажәара дналагеит иара, – Ҷыҷка саалыкәыхшоуп, лаҳәшьаԥацәа рчара деигәыргьаны иахьа ашҭа дҭалеит, акәты иалшо акәтаҕь ҳәа, излалылшоз ала.

– Ааи, сара иԥсыша, – лҳәан, даакәеитмеитит Ҷыҷка дахьгылаз. (Уи лѡызцәа илыцыз лываҕга илыдгылан).

– Аду лылша, ахәыҷы лылша, лара лтәқәа роуп, еигымхааит, аԥсшәа абас ала ишәалҳәоит, – Халаҟьа азныказы иажәа ааҷахиҵәан, аха нас инациҵеит, – лара лыхьʒала иааины иҟоуп иарак. Лыԥҳа Терезиа иаалгеит ахәыҷымыҷ бзианы, насгьы столк зырхиаша ачыс. Абар, шәахәаԥш, – иҳәан инацәкьыс ала идирбеит аҳәсахәыҷқәа ачамаданқәа иааихдырҳаз.

– Шәеигымхааит, дадраа, шәеигымхааит, – иааицырҳәеит астол иахатәаз аҭаҳмадацәа. Кәатат аганахьшәа ԥьара дгыланы абарҭқәа зегьы дырзыԥшуан игәы хыҵхыҵуа, иаанаго дрызкылԥшуа.

– Лыԥҳа, Етҷәышҵа ирымоу, хчы бзиак аалгеит, ѡыԥьа-хѡы рхы еицылаҙартә, – аҟырҟырҳәа иааччеит итәаз зегьы.

Кәатат иԥатца аҟаҷыҳәа дацҳауа, дауаруарит:

– Ыы... ахчқәа шәрылакны амца шәыцрарҭааит, хчыла суалқәа сымшәоҭгьы.

– Лԥа ѡынѡажәижәаба маат ишәоит, абар иаргьы дахьыҟоу, – иҳәан, Халаҟьа аҷкәын днадирбеит. Аԥҳәызба асиа аттаҳәа ранҵара даҷын ахаршә зшәақәоз рыхьҙи рыжәлеи.

– Анцәа иԥьшьоуп, – иҳәан ахатцаѡыза деиқәыгызмалха, инацәкьарақәа ибз иныкәишьын, аԥарақәа ааԥхьаҙаны ачыкьмаԥьа инҭеитҷеит. Халаҟьа иатцәца иикыз неихәлаирпҟан, ахыжәлага иаарымихын, иҷы инҭаиршәит.

– Уара иҳауҳәозеи уажәшьҭа? – рҳәан ииаисны даанырккылт. Даҷеак неидыркит, уи иаанагоз ауимдырхуаз. Иԥьыба иԥарақәа ахьҭеитцаз дынҭаԥшын, иубар иаахә, ибла амца хылеит, дыблит, аха иикыз! Иԥьыбақәа зегь ааимидеит, аха уатцәы иубап: «Ҳаҟамкәан ишааит, ҳчарақәагьы ҳаргьы, хәаахәтра ҳаазшәа», – ааигәахәт Халаҟьа. Уи аѡны дандәылҵуаз, иеиқәа ҷыц анишьеитцоз, иԥарақәа акаруат иахьнықәитцаз, ихашҭзаап. Абар ассир, хҷыхшьас имоузеи уажәшьҭа?

– Дадраа, шәахҵкы, ԥшь-шьапык зҵоу Кәатат итәны аѡны иҟоуп, ианиҭаху днеир, иааигап! – иҳәан, Халаҟьа днатцашьшь ижәит.

«Ус уиаҟара иҷашәааит!» – ааигәахәт Кәатат, зылақәа ҭраа алаҳашьапы иадгылаз.

– Кадыр, астол ахь ууаскьеишь, аԥсышәак ааҳауҳәар цәгьа иаабом, – даацәажәеит аѡы зхызҷы иқәлахьаз Алхас.

– Сара уи «асписка» рымҵатцаны иахьтәоу ҳәатә сымам, – инапы нымѡанҵо гоу-гоу аҭак нариҭеит Кадыр астол иахатәаз. Урҭ маҷкгьы иаарцәымҵхеит, – ари аѡыза ҳара иҳамамызт, даҷын Кадыр, – аҙәы ихәдацәа данкны ахаршә идыршәо,

ҳабацәа рхаан исымбацызт, иахьа иахькылырԥшаа сыздырам абри ихьымзԥгушьартә иҟоу аус.

– Ииашоуп, ииашоуп, – рҳәан, инаиқәшаҳаҵхеит аҙәыкѡыцьак ари заҳақәаз. Аха уи згәамԥхақәазгьы ҟалеит.

– Аԥшәма абзиара имазааит, ичара сеигәырԥоит, акрысфар, акрызжәыр, сыхәмарыр, сыччар сҭахуп. Уаҵәиҽееи хҭаца дысдырбозар, аҿыхтыԥса ҳасабла акыр сылшар ибзиоуп, исылымшаргьы, схы гәыбԥан асҭом, – иҳәан, Кадыр илаба ааитԥшьуа Антипеи иареи еицәажәо ашьапа шыҟаз рҿынархеит.

– Уажәшьҭа атәара иалагоит, ахаршә зымшәац арахь астол ахь шәааскьа, шәыххь згеит, – Кәарсантел азхазҵәҟьа дгыланы аҳәҳәара даҿын.

– Уара, арҭ ахаршә ҳамшәакәа краҳҿарымҵаҵәҟьар ҟалап, уаалеишь, – иҳәан, Гыць иџьыба еимдауа дынидгылт Гыд.

– Уара, акапеи кылҵәа, аԥсразы ихәшәызаргьы сџьыба иҵам, афы асааит, – иҳәеит Гыд, иааицәымԥханы.

– Ани иқәгыланы иҟаауа иҿы еихеикрангьы дыҟаҙам, усгьы иаҳуалуп, абра жәабаҟа маат исымоу ааѡшаны инраҳҵап, – иҳәан Гыць, жәа-маатк еимгәакҷы иџьыба иаатигаз еиԥхьашьшьааua днахәаԥшит. Нас рѡыцьагьы уахь рҿынархеит. Убас еихьшәшәа-еиԥшәшәа астол ахь инеиуан ауаа, аҵыхәтәантәи «раҳалал» рырҵауашәа.

Аамҵа акыр инеихьан.

Асасцәа дыртәахьан. Амҳараҿы аҿар еизаны, аҵаца хәыҷы дрыгәтылакны ашәа рҳәон, икәашон, адашьма ыҵхны иргоит уҳәарын, уахьырзыҙырѡуаз.

* * *

Ачараҿы иҟаз ауаа еимпхьан. Аеҵәақәа ажәѡан иаҵабахьан. Мрагыларахь ашәаԥшь абз ѡыҵнахуан. Ашьапаҿы атәара злаҟаҵаз ақыдхпыҿқәеи аҕәқәеи харабгьара еилажьуп. Агәыла ҳәсахәыҷқәа абарҵа ашьап ҭыԥқәа анышә иқәырчаԥаз ақәыгьгьаара иаҿын.

– Ыы... Ацәарҭақәеи ахызақәеи шәрылакны шәызбалааит! – Кәатат дуарчаруа аԥара шәкы-шәкы еиқәыз (харшәс

иаанагаз акәын) еилырхуа, имԥхьаҳац ԥьшьа аԥхьаҳара даҽын, – ҳуалқәеи ҳареи ҳаизибархаратә иҟалоит, бымҳәози, аа, уажәшьҭа излабшәо збап, – иҳәан, ԥара еиқәырҽеқәак иԥҳәыс инлымҵеижьит. Хьына ахара лара илыду гәынкылауа, ҟыт лыхәлымшәо дтәан.

– Ф-нызқь мааҭ, рацәа ахыкәалаа ҳгәыҵадыршәит, ҳуалқәа ишԥарзаауеи уажәшьҭа? Ахаҵаѡыза итәгьы ара иалоума? – дынлазҵааит иԥҳәыс.

– Ааи, иаргьы уаргьы шәеибамбеит!

– Ѡ-нызқь ааигеит, иааигаз хәышә мааҭ анузацымҵагьы ԥсроуп. Шәии-шәиу! – иҳәан, дырѡегьых аԥарақәа ԥхьаҙо, инаҵәақәа дрысуа днатәеит.

«Абар, ма уаҵәы, ма уаҵәашьҭахь ашҭа иааҭалашт ауалхәацәа, ирасҳәозеи урҭ сара?» – абас дхәыцуан Кәатат.

– Ҳзықәбыршәазеи, бажәымҭа аҙахәа ахарҵааит, – иҳәеит иара, еидара дуззак иҟәаҟәа иқәырҵазшәа, деиҵаҷәгәа дахьгылаз.

1956

Ѡ-ГӘҬЫХАК

Маи, шәҭылеи бираҟлеи ицәқәырԥо, ауаа рышә ихгылан.

Ақалақь совет ахантәаѡы Андреи Ҭамагә-иԥа, атрибунахь анеиразы анаԥхьага билеҭ изаарҭиз дахәаԥшуа дыштәаз ауп Гьаргь Харабуа ашә дшынхыҵыз.

Аԥсшәақәа анеибырхәа, Андреи Ҭамагә-иԥа уи атәаха имаҭакәа абас иеиҳәеит:

– Ауадақәа рҵыхәала акәзар узааиз, ара дыҟоуп ауаа нхарҭала реиқәыршәара аҟәша аиҳабы, уи иахь уца!

– Мамоу, сара сзышьҭоу даҽа усуп, напынҵак сымоуп...

– Нас иахьада уаҳа аамҭа умоуҙози, аныҳәаҽеха, ҳаилахоуп умбои! – анаԥхьага билеҭ иикыз ижәла ахьаныз днахәаԥшын инапала иааиԥхьеишьшьааит.

– Ҵабыргны, уеиласырхазар ҟалап, саҭамзааит, Андреи Ҭамагә-иԥа.

– Ииаркьаҽны исаҳәеи иуҭаху.

– Сара аѡбатәи ашкол аӄны аус зуеит, – дналагеит иара, – уи ахьгылоу удыруазар акәхап…

– Ааи, издыруеит, нас иауазеи?

– Аԥхьаҵәӄьа амѡа инагоу аҽеыуардынӷәаҵәӄьа занымсуа аҳәынҵәа ахысны, уамашәаӷәа иӄалеит. Ақәа анлеиуа, аҙы газго инҭатәоит, ахәыҷӷәа ашкол ахь ианаауа, ианцо аҙәаҙәала ҳрыҵаланы ауп ишырааго…

Андреи Тамагә-ипа уи дшизыԥшуаз, иблақәа нҵакәин, ацәа неихаҳазшәа дынҵанагалт: «Сбилеҭ аатыганы идсырбап аӄаԥшьқәа ахьгылоу. Сыздыруа ракәзар, убрыгьы заҭахузеи. Ҏеидыԥсаланы рнапқәа рылахь инадкыланы аԥсшәа сарҳәап. Уаҳа ԥьара скыдымхалакәа, сышиашоу атрибунахь сҽынасхап. Абар иаргьы! Амардуан саҽаланы сѡеиуеит, – уа мшыбзиақәа, ҽаанбзиала шәнеиааит! – ҳәа схылԥа схыхны, схырхәо аԥсшәа расҳәап уа иаасҵыло аѡызцәа. Убри алагьы ирымдырырцы залшарым сара урҭ гәыкҵсыкала сшырзыӄоу. Аха иаҳҳәап, раԥхьа снеит. Усҟан аныҳәа рыдныҳәало бзиала шәаабеит ҳәа сырԥылар акәхоит, ақалақь хыс иамоу сара соуп, саԥшәымоуп, уи азыҳәа аҙәгьы гәыбҕан сиҭарым. Ус сҳәеит ҳәа, сара исеиҳабыроугьы ыӄами, ргәы иалсыр? Зегьы атрибуна аԥхьаҟа еихашт, саргьы срыҵамхароуп урҭ. Мамзар шьҭахьҟа сынхар алшоит. Зны-зынлагьы иахьаҭахымгьы аԥсуа ламысқәа срышьҭахуп. Атрибуна сыҽхырҳәҳәааны ԥхьаҟа сыԥшуеит. Ҳара ҳтәқәа аниасуа, саргьы снапы ѡышьҭыхны сеихаччауа срықәныҳәап. Амала, рыцҳарак ҟалар алшоит ара. Сарҕьарахь игылоу смашьхәылҵ иԥышә инҭакшахыр, маҵурала, исышьашәалоу аҙә иакәзар, ухы иаақәкып, аха деиҳазар, ишԥазуеи? Иамуҙар – сарма напыла! Ауаа гәаран ҟаҵаны амѡа бжьырҭәаа ииасны ицоит, сара хыхьынтәи срыхәаԥшуеит урҭ…»

Иԥышә аччара аақәххын, ѡаԥхьа анаԥхьага билеҭ илаԥш назирхеит.

Убри аамҭазы Гьаргь иажәа ахыркәшара даҽын:

– …Сынтәа хышыӄәсоуп убри азҵаара абра иӄәҳаргылоижьҭеи, аха макьана лҵшәа ҳәа акгьы аабом. Ҳашкол-

хәыҷқәа рҭаацәарақәагьы, ашәҟәы аларҵахьеит, ҳарҭ арҵаҳцәагьы ҳшәыхәоит, иҟалозар ԥсыхәак ҳзыжәу.

Ҭамагә-иԥа уи ииҳәаз иаҳаны еиликаазшәа, аҿараԥшра ҟаҵауа ҿамаршьыгала дыниазҵааит, арзаҳал умоума ҳәа.

– Арзаҳалқәагьы иакымкәа, ҳбамкәа амҳаҟаҵара аҟәшаҟны ишьҭахҵахьеит, аха акгьы алымҵит умҳәозр.

– Уажә ҳаԥшаауа урҭ архивқәа ҳазрылаларым. Ушшыԥхьыӡ ҳны ана амаӡаныҟәгаҳ лҟны иааныжь, ари аныҳәа ниасыр, ҳахәаԥшып, ҳалацәажәап ишахәҭоу ала аҭып иқәаҳҵап, – иҳәеит иара аҵыхәтәаны.

Гьаргь уи иеиҳәаз зегь ҟаҵаны аҳныҟа днықәланы дцеит.

* * *

Амшқәеи аҵхқәеи кыр бжьысит убри аахыс. Акаҭран зқәырҭәоу, иҭбаатыцәӡа, ишшәырӡа ишьҭоу амҳаду даныланы днеиуеит Гьаргь. Наҟ-ааҟ еиҭаҳау аҷандарҵлақәа еибархәыҵхәыҵуеит. Уажәы-уажә аҿыв-сывҳәа ивҟьаны ицоит амашьына ласқәа. Абар днагәыдыԥшылоит ашколгьы, уи иаду атротуар ахәыҷқәа ибжьдырҭәааит, рышьҭыбжь шыкьуа, ашьха ӡыхь еиԥш, ахьхьаҳәа амҳаду ианыҳны амшын аԥшаҳәаҿынӡа инаӡоит.

Гьаргь даатгылан, игәы ҭԥраауа амҳаду ауразоуроу данԥшылоит.

Илшара хәыҷгьы абра иахьалоу дазгәдуны, ихы шьҭыхны ашыршырҳәа иҿынеихоны, дынхьынаан аҟьаца аашьтиргеит. Ихәыцрақәа данаарылҵ, ибеит изшьапык аӡҭаҟәаҿара ишҭажьыз. Ахәац еиԥш ибызбызуа хьаакгьы иеихҭа игәаҵа иныҵалеит.

1956

ҲАЖӘҲАХЫР ЕИБЫҬА

Есымшеиԥш иахьагьы Маси Бегәеи ахашфарҵаҿы еиқәшәеит. Акәакьҭахьшәа игылаз астол иахатәан рҳыцьагьы. Баҵлыкак акониак раԥхьа иқәгылан, акакагьы

ааныркылахьан. Мас иҭаҭын дзыхоз аццышәҭра инҭаԥьгәаны ифырԥьан аақәихын: «Ҳкультуразы», – иҳәан акуҳәа илҭиркәкәеит. Иҽызагьы ажәа бзиақәа аххәааны икит уи аныҳәаҷа...

– Жәаха апиеса иқәҳаргылаз дырҽехәоит, уара угәы иаанагозеи, Бегәа?

– Ҳм... – ихы ааибԥит, – иахьҙзеи, мшәан, уи?

– «Кәатлеи Иарбаԥь»...

– Аа... Уи апиесаҷы уара ухәмаруама, мшәан?

– Уара уажәыгьы иумбаҙаци?

– Ҳм... ҳаилахоуп, ҳаилаха. Дараҙа ҳаилахоуп.

– Егьа ҳаилахазаргьы...

– Иуҳәарц иуҭаху еилыскааyеит, – нас иҽаапсахны, – ҳахьҙап, иабаҳацәцап зугәахәуа, ара ҳаҟоуп.

– Хар умаҙам, ҷыым, уара уеиԥш зегьы неиуандаз! – иаахьеиршшан, Мас иҽыза дыниазҵааит:

– Ҷыц акыр уҽуама уажәы?

– Акы сҷышәқәошәа саҷуп...

– Удин аныс, жәеинраалак ушаԥхьара.

– Ароу?

– Иамоузеи, нас, – иԥсы аҽҵкаара ааанкылауа суҳәоит.

– Уара ус иуҭахызар, ибзиоуп, ишԥыкәу мшәан? Аиеи:

Амра гылан икаԥхоит,
Ашьха дуқәа ирхаԥхоит.
Пҳәызбак днеиуеит аҙахьы,
Аҵар ҷырҷыруеит уи лхахьы...

– Саҕол!.. – аҟьаԥ-аҟьаԥҳәа инапы ааиниҟьашәа иуит, – аха ануоуа зны иахҽылааны исуҭандаз!

– Уара уи уҭахызар сышәҟәы иануп.

– Ушәҟәы арбан?

– Ҵыԥх сышәҟәы иҭыҵыз, иузымдыруеи «Апатҟәырқәа?»

Мас илахь еиқәҵаны даацәажәеит:

– Аиаша ҳҳәап, иаԥшәахәугьы сыздыруам, ҳм...Унапы наҵаҽны исуҭаргьы ҟамлози!

– Уи сара исыгхеит, ҽазназы сгәы иҭазаап…

– Ашәҟәыѡѡцәеи артистцәеи шаҟа еизааигәоу аҟара убысҟак ҳкультура иазеиҕьуп, – ацәажәара даҽын Мас, – амҭцәкьа зҳабжьымпрааua, ҳажәѡахыр еибыҭаны уи амаҭ азаауроуп.

– Аиеи, ҳажәѡахыр еибыҭан… – инацирҕзит Бегәагьы.

– Убри азы?!

– Хаир ақәзааит ҳаиѡызара!

Ацах-сахҳәа рфырԥьанқәагьы неидкшалт.

1962

АҽХӘАПҲЬЫЗ
(Дерд Микеш иҟынтә)

Аҽхәаапҳьыз азыҳәан ҳҽы зәзәаны ҳтәоуп уажә ҳаазқәылаз. Зынза ҳазрыцҳахеит, зыгмацәазк азнаҭәкьагьы уауам, апсразы ихәшәызар. Иԥыршәахьеит, ирдыруеит аҽхәаапҳьыз ауаѡы иԥшшәахәы шапсахуа, иблақәа аччара рхыҳәҳәыла, илакҭа цкьаза дшыҟало. Арҽхәара – ауаѡы ишьа-ида еиқәнартәоит, игәы апсы анаршьоит.

Еиҭныпсахлара аҳасаблагьы уаѡы иаур алшоит аҽхәаапҳьыз, иаҳҳәап: «Сара сурҽхәар – уара усырҽхәап». Аха рыцҳарас иҟалаз, сгәы ахьыразцәоу акәу сыздыруам, аҽхәаапҳьыз аҳәиҭәҳәа иск ьазоит, сҳалалцәоуп.

Арԥьара?.. Уи шәазымҭаан, ҳгәы нхыззо иҭәуп, ацәҳараашҳара, зегьы мап рыцәкра, аҽпныҳәақәа зуа уҭаху, шаҟа уҭаху. Ашьҭаҭарҭақәеи аказармақәеи ҭәуп, даҽа шәышықәсагьы уаҳа ҳҭахым. Зәыр шәеилаҳауазар, уи атауар хәыда-псада ишәауеит, шәыпсы ахьынзаҭоу акәым, шәаныпслак ашьҭахьгьы, шәычкәынцәагьы ирызхаша. Зны-зынла иуԥылалоит насыпдақәак, хаа бызшәак аазҿымшәазо, ҳапстазаараҿы, шәытарамзар акгьы зымбазо. Ус иҟоу, машәыршақә акәзаргьы, ԥьара ҽеик рҳәап ҳәа умшәазан, иҟәандашьшьыразa ѡбаҟа жәа азәы ихҳәаатәызар, ҳаҕеиҭа адамра иҭалошәа ргәы иабоит: урҭ усҟан ицәышҳабихоит, рлакыҵақәа ҵшәаауеит, рыблақәа паҕь-паҕьза рхагәҭа иқәлоит, рлымҳақәа хьыдышьшьуеит,

рыхәда адашқәа еибарххоит, имадаҕмадашәоит, аха ажәа бзиак изыхәҭоу аҙәы ианихырҳәааша иҧсыроуп. Мап, ируам, ихазырҭәаалаша ахьы руҭаргьы.

Уажә ааигәа ахәшәтәыртаҷы днаргеит убри ачымазара злаҷены иҟаз директорк.

Аҳақьымцәа еизан дгәарҭеит иара, аха чмазарас ихьуаз ҳәа рзеилымкааит, ирзымпшааит иахьихьуаз. Ихы илҭапшын – акгьы ҭаҙамызт, иҭацәын. Имгәа илҭапшын – ҳампалын иҭаз. Аха аҵыхәтәаны, аԥьабаа дуҙҙа адбаланы ирпшааит ичымазара мзызс иамаз, – надаада ихәда икылызза икылагылаз аҷехәаԥхьыҙ. Уи абас аҳәон: «Аѽыза Маҳаид, иахьа аус бзианы иууит».

Рнацәа наихәлаҵаны абарҭ ажәакәа анааихәлырх, ачымазаѽ «ух гәышьа» ҳәа даакәтәеит. Ашьҭахь дыбзиахан, дук мыртцыкәа аѽныҟагьы дцеит. Уи иҭып аҷы днаганы днышьҭарҵеит Маҳаид, ани аҷехәаԥхьыҙ зыхәҭаны изаҭәамшьахаз.

Ауаатәыѽса аҷехәаԥхьыҙ шаҟа иазгәышьуа, даара ибзианы иаҳәоит ҳәа сгәы иаанагоит уажә ааигәа сгәылаки сареи иҳахьыз хҵыск. Шьыбжьонк амѽа санны сышнеиуаз, аҙы ихыҟәгылоу аԥслыш еиԥш, илахь еиқәны иқьышә кылшьшьы, имаҭәа-иѽыҭәа дахьынеибаркыз ашәы еиқәара ихьыхәхәа, ҳаҕеиҵа аҙә дыԥсны ихәда дахажьушәа даасыхҙеит иара. Аԥсшәақәа ааибаҳҳәан, ҳаицәажәо ҳҷынаҳхеит. Илахьеиқәра злаихысцарызеи? – схы сазҵаауан сара. Акыр аамҭагьы уи сазхәыцуан, нас инеидыҙбалеит исҳәаша.

– Уԥсыԥ алагаѽагара шаҟа иманшәалоузеи, угәашьамх ҭәҭәоуп, – сҳәан, ижәѽа ааныскылт. Дшызбоз, иаразнак ала иҷеааиԥсахит иара: иҷеааириашеит, ихаҷы ааихаччеит, илахь ҵбааҭыцә акҷырақәа ианыз жәпакы налабеит, насгьы ибжьы ѽҵиган, даацәажәеит:

– Ааи, дад, сгәаҵәа цқьагәышьоуп макьана.

Абарҭқәа рышьҭахь хшыѽзцарак сзааит: ишәырҷехәала иаԥсоу ауаа, ишәырҷехәала гәыкала! Амала, шәгәы иаанамгааит, амарԥьа, сажәабжьқәа рзыҳәа ԥьара ҷехәаԥхьаҙык шәҷыскәкәаарц сашьҭоушәа.

Мап, даараҙа иҭабуп, уи сара исҵахҙам.

Аҽхәаԥхьыз азыҳәан схаматцурахьы сиасижьҭеи, абар уажәшьҭа жәашықәса ҭуазар ҟалап.

ИЗЫЗУЗ МАҶУМА?..

Амра ѡхашлахьан, Маматɬла илацәа цәаԥшьқәа ҭырчаа, дцәыха-жьыхауа данышагылоз. Адәқьан аҿынʒа снаʒаны боржомк снахәааны сыԥсындаз ҳәа ажәжәаҳәа аҽеилаҳәара даҿын.

– Уара, уанаԥьалбахт, маҷк уаасыцхраар, сеилахоуп умбои... арахь ахәыҷқәа еибарҟыжуа сыркит, – лҳәеит, ашә иаалагылаз иԥҳәыс.

– Балагахт... ауаа, аҳәақәа реиԥш иҩыруа шьҭа сыдәқьан иадеизалахьеит, исаат днахәаԥшын, – ҟоҳ, сагхеит ҳәа сыҟоуп, – икьаҿ азжәѡак инапы ҭарԥо амардуан дналбаан, иҿынеихеит. Агәашә инҭытцымҭаз рырбаҕь аԥшь ду иара иахь ахы рханы ҿнатɬит.

– Ыы, уҿы ашьа ҭашәааит, ашьа, – днақәцәҟьеит уи.

– Кры-кы-кы-ку, – изцасуазшәа абжьы аагахт арбаҕь, нас аутɬрахь инҭаԥрит.

– Иубо уара ухы иақәшәааит!.. – дыцәҳашҳауа агәарбжьара дныбжьалт.

Маматɬла адәқьан аҿы данааи, иҵабыргны ауаа ʒәырѡы еизахьан. Ицаԥхақәа ырхьархьаруа ашә ааиртын, уахь дныѡналт, даргьы ишьҭеибаҳәа рҿынархеит.

– Зны шәаанҷасыр иауазеи, афы зысыша, – боржом ԥатɬлыкак аахитын аҟәырқь-ҟәырқьхәа ижәны, ух гәышьа ҳәа данаагыла, ауаа реыртланы адахҭа иаакәшахьан.

– Аԥсгахаҵәҟьа урҭом, – дааҟрым-ҿрымит Маматɬла.

Дасу ирҭахыз аархәон, ԥьоукы иргәаԥхоз ахьыҟамыз акәу, уаҳа анцәа арахь ҳаѡнаумыжьлан рхәошәа, инкыдԥшыла-аакыдԥшыланы ицон. Аахәаѡцәа иаразнакала иааиԥхьбеит. Маматɬла дҿырҳасуа, имгәацәашәпа хыхь адахҭа иқәҵаны, аԥхьаʒага иҵыргәа дышгылаз, школхәыҷқәак газеҭк еимырҟьо икны иааѡналеит.

– Ари убо, иҳәан, – руаҙәк агазеҭ уахь инаиитеит.

– Изакәызеи, уара, ари?

– Уаԥхьеи, иубап.

– Ҳм... сара иаласхузеи?

– Удәқьан ара ианып.

– Ишԥа?..

– Ирҽхәаны, – аҭак аакаитцеит аганахьшәа иԥшуа игылаз ауқәын.

Маматла агазеҭ днахәаԥшит, – иабыкәу иахьану?

– Абар, – инацәа ақәкны инаиирбеит руаҙәы.

Анбанқәа акакала еицҵауа аԥхьара дналагеит иара: «Ицәгьам Н ақытаҷтәи амагазин. Уи аиҳабы Маматла ауаа ирыгу-ирыбзоу дашьҭоуп, инеиуа-иааиуа дрызҷлымҳауп... Аха Маматла игқәоу маҷзам...» – гхак змам дубахьоу, – даацәажәеит иара, нас аԥхьара деиҭаналагахт, – «уи ашәкәқәа бзиа ибаҙом, – ишԥардыри, уара, ашәкәыԥхьара маҷк ишысцәымгҵәкьоу. Аха ус сҳәеит ҳәагьы, аха сымам, сынагаага рацәоуп. Маматла аԥхьара деиҭаналагахт, – «Амагазин акны хәаахәтра иааиуа рацәоуп, аха иара аҙәгьы ашәкәы идигалаҙом, избан акәзар, урҭ ирну издырҙом, ихаҭа иаартны дыргәыламԥшҙацт...»

– Изѡыда, уара? – аҵаҟа днахәаԥшын иаанихит: «Кәыц Ажыцба». – Ааит, дабатәи Кәыцу, ақәыц ҵәѡан дахарҵааит, – днықныкааит Маматла. Нас даахәыцын, – анцәа иныс, жәаха ихахәы еиқәырчакәа, ипатреҵтыхга ихәда ихшьшәа иааиз шиакәу. Ашәкәқәа шԥаргои, егьиуеи ҳәа дыҽхырҵаауа ара дыѡнагылан. Еҳ... – даакәыԥсычҳаит иара, – убри акәзаарын сырбаҕьгьы иабоз.

– Оҳо-ҳо, Маматла, оҳ-ҳо, Маматла... – иааиладырҕзит ахәыцқәа.

– Ҳаит, шәара ала гызмалқәа, – иҳәан, днарыжәлеит. Дара еижәхысла ашә инхибаҳәа ицеит...

Ҽнак зны уаѡы ҳаракык иԥаҵақәа ҷарҷаруа қьаадқәак иѡыҵыршьны адәқьан дааѡналеит. Маматла ицхәаахәҭуаз иѡыза Хьыкәаҷа аԥсшәа анлеиҳәа ашьҭахь дынлазҵааит, ари амагазин еиҳабыда ҳәа.

– Уара изуҭахузеи? – аҭак ааҟалҭеит усҟак хшыѡзышьҭра имҭакәа.

– Аҟәантәи сааит, дысҭахуп уи уск аҵыхәала.

– Аҟәантәи ба? Уажәыҵәҟьа, – афырхәа ашьҭаҵарҭа дныѡнаххын, диԥхьан даалгеит.

– Уаа бзиала уаабеит! – дхырхәо ауп аԥсшәа карҵәаҳаны ишиҳәаз Мамаҭла.

– Аҟәантә сааит. Шьаликәа, ҳаибадыруаз, – инапы уахь аҷынаирхеит асас.

Нас иҷеырҭынчны ацәажәара дналагеит:

– Уажәы ааигәа агазеҭ шәанын, ижәдыруеит, убри аҵабыргреи амцреи аилкааразы саарышьҭит.

– Ҳм... ибзиоуп уххь згааит, ибзиоуп, уааи арахь... – Мамаҭла исас диманы аѡнытҵҟа дныѡналт.

Шьаликәа хыхь ашәҟәқәа ахьықәыз днарылаԥшит, аха урҭ еилырганы хазы иқәын. Мамаҭла агазеҭ дананыла ашьҭахь, ԥьоукы ашьҭаланы иааргьы иудыруеи иҳәан, имаз ахәычы неилырга-аилыргашәа иҟаиҵеит. Шьаликәа ашәҟәқәа ахьыкәыз акакала иалхны ацәақәа дрыхәаԥшуан, ԥыткгьы дыргәылаԥшит.

– Арҭ ирыцәшәазеи, рыԥштәы рхыббы, рыхьҳҟәатҵәҟьа аныҵырц егьрыгым?

– Ҳм... акрыздыруоу...

– Хшыѡзышьҭра рымам, – иааҷахиҵәеит иара.

– Уаѡы иҵахым, игом, ишԥаҟаҳҵари?..

– Иахьцәыҵажьыз анцәа идырп, ааигәоуп арҭ анцәыруга, – акы ахьаахитыз, иҟаԥшь-ҟаԥшьҳа амҳәыр еиԥш иаархаз илаԥш нақәшәеит, – ари закәызеи? – дааѡнаҟааит Шьаликәа. Мамаҭла ихы ааибгын:

– Ақәа ахьрысыз акәу?..

– Ақәа? Ақәа аѡы алатәаны илеиуа иалагама шәара шәҷы?

– Шәыгак ақәтәазар?

– Ҷумҭын... – нас иаарԥсыҷены, – ааигәа ашәҟәқәа иҵытцыз зшәымамзеи?

– Аҟәа сымцацт, иаазгоит уххь згеит, иаазгоит.

– Ҳаихьымʒа-еиԥымʒошәа ҳҟалеит, аагара уамак аҭахымызт, аха, – уи инацлырԍзит Хьыкәаҷагьы.

– Иаагатәуп ирласны.

Мамаҭла Хьыкәаҷа днаскьаԥхьаны ллымҳа дынҭахәыҵхәыҵт, ларгьы ашәымҭак лхалаҭ аалшәыхны дцеит. Шьаликәа ашьҭаҵарҭа дныѽнаԥшит. Уи Мамаҭла иааицәымԍхеит, аха иикыз. Акәакьҭаҷы днарыхәаԥшит еилаххаа ауатка зҭаны аԥаҭлыкақәа еилагылаз, – аа, маʒала акуатка шәҭиуазаап.

– Уи, абас аʒә данааилак иҳаржәларц азоуп изҳамоу, ухьхь згеит.

– Уи аамдыркәа... Асапын, аџьыка ауаа ирҭаху акгьы шәымаʒам.

– Урҭгьы ҳаман, аха иацы инҵәеит, иахьа исзааргараны иҟоуп.

– Убригьы ѽба... – дааҭгылан, даахәыцшәа ааҟаиҵеит Шьаликәа, нас длатәан иибаз-иаҳаз зегь шәҟәыла ишьҭихит, агазеҭ ианыз зегь ҵабыргуп ҳәа иҟаиҵеит, даналга ашьҭахь, – абра унапы анҵа, – иҳәан, иқьаад иаԥхьа инықәиҵеит, акаламгьы наииркит. Мамаҭла даакәанызанеит.– Ҳзырццакуазеи, ҳахьымʒари уигьы.

– Аха сымам, уласы, – илакҭа ырцәгьаны днаихәаԥшит.

– Ибзиоуп, уара ишуҭаху, – инапы шықыџьқыџьуаз ихьʒи ижәлеи анбанқәа рианы инаниҵеит.

Ақьаад еикәарԥеы Шьаликәа иџьыба инҭеиҵан дынкыдԥшыла-аакыдԥшылт.

– Ҭаҭынк умазар, саурхондаз?

– Аҭаҭын ба, уажәыҵәҟьа, – инаѽсшәа ааҵәа игылаз инапы нҭишьын, пачкак аатганы инаиитеит. Шьаликәа уи аахыртны цырак аахихын, инаиргьежьит, аха Мамаҭла иауигахуаз. Дааччашәа ааҟаиҵан, – пачкак ҳабжьамʒо ҳаҟоума, уахь иумаз, – иҳәеит зынʒа ирԥшқаʒаны.

– Иҭабуп, – иҳәан, иџьыба инҭеиҵеит, нас еиманы адәқьан иаатҵалахт. Шьаликәа иаԥхьа акәалаԥқәа ирҭаҵаны иқәыз ахьтәы саатқәа илаԥш нарықәшәеит.

– Санхәыԥҳа аѽны дыстан жәаха, хьтәы саатк сара исымҭаны илымазар цәгьа исымбазт. Аҟәа амагазинқәа зегьы

сырзеит, аха џьара иаусоухуаз, абас уахьымгәыҕзо ауп иуҭаху ахьуҽаҳауа.

Мамаҭла, ари ииҳәаз зызкыз еилкааны, даҵамхаҙакәа абарҭ ажәакәа рҽынархеит, – аиеи, урҭ уажәы иҳамагәышьоуп, иуҭахызар…

Шьаликәа иџьыба дынҭаԥшшәа ҟаиҵан, – уажәы ԥарала сеиқәшәам умбои, аф зысша, – даахәыцын, – аҽазны саабжьысп.

– Мшәан, сара угәра зымго сыҟоума!

– Уажә иаҭахым, – ишьапқәа еихго, ихы шьҭыхны ашә ахь иҽынеихеит Шьаликәа. Убри аамҭазы Мамаҭла анапхаҵа саат акәалаԥ ишҭаз ақьаад инылеиҳәан Шьаликәа днаишьҭалеит, данынаихьҙа, иџьыба ацәхьажә ааҭгеит, уи иаразнак идырит иҟалаз закәыз, аха иҽаԥшниҵеит. Ҷымҭҙакәа еихәлаҙырԝуа ашҭа инҭыҵит…

Ԥытрак ашьҭахь урҭ аԝыцьа иара Мамаҭла иԝны астол иахатәаны аԝыжәра иаҽын. Хьыкәаҷи аԥшәма – ԥҳәыси уа ирхагьежьуа ирхагылан.

Шьыжьык зны Мамаҭла аусурахь данцоз иқәҽызҭыз арбаҕь аԥшь дугьы уажәы аика ҟаԥшьҙа иҙны уа раԥхьа иқәын. «Ҟеҳ, иуқәнагаҵәкьаз ухьит, абри шузыԥшыз збон сара», – дхәыцуан Мамаҭла, илақәа жьаржьалеиуа дахьтәаз иқьаф шыҟаиҵахьазгьы ԝашьомызт.

… Асас данынсакьаргоз, амра амшын инҙаалон. Амашьына ааины агәашә аԥхьа игылан. Мамаҭла Шьаликәа днаскьаԥхьаны диҽагәыбзыҕуа диҽаԥырпыруа диаҵәажәон:

– Шьаликәа, ухьхь згааит, ани аус хәыҷы азыҳәан хьаҳәаԥаҳәа сырҭо сҟоумҵан, саргьы суаԝуп, наҟ-наҟ итҵегь ҳаиқәшәап. Ари амашьына усгьы Аҟәанҙа уагоит.

«Ааит, аллаҳ диқәшәиааит, ари уаԝы гьангьашк иоуп убоу», – ихала даахәыцит Шьаликәа, нас даақрымҿрымшәа даацәажәеит:

– Уи ҳнапаҿы ауп иахьыҟоу, иабаҳаҵәцап зугәахәуеи, Мамаҭла.

– Аиеи, аха… – уаҳа ииҳәара изымдыруа дааҭгылт Мамаҭла.

Шьаликәа иԥьыба дынҭалан, иқьаад аацәыриган, ҽааиҭит:

– Ари умбои?

– Избоит, сааукәыхшеит, избоит.

– Ианыҵалак ачҳауеит, иуҭахызар, иара зынӡаскгьы иԥызжәап.

– Анцәа иумҳәан, уара ухы узырхьша сара иусырҟаҵом, амала...

– Еи, Мамаҭла, – иқьаад ааиҵыртланы, – абра ианыҫҭаз умдыруеи?

– Ҳм... изымдыркәа.

– Арахь ашьҭахь иаарҳәны иара ԥзыргауа даҽеакы надсырҷаблар?..

– Ааи, сааукәыхшандаз! Мшәан уара... – инапқәа рԥаԥо даагәыдикылт.

Шьаликәа аԥшәмацәа аԥсшәа нараҳәаны, амашьына дынҭалеит, идәықәлаанӡагьы Мамаҭла ихы иҽажьны диацәажәон:

– Унапы сануп, уара уоуп сзықәгәыгуа.

– Сара исҳәаз ҳәоуп...

Амашьына алҩа нашьҭыббын иаахәарчарны аҽынанахеит. Архәара инаваҵәиаанӡагьы уа дгылан дазыԥшуан, нас аҩныҟа даагьежьит Мамаҭла:

– Сырбаҕь рыцҳа ансықәҽнаҵ, ҳаҕеиҵа уамак иазҳәаз ҷьысшьон. Ус сҳәеит ҳәа, зыкәты шьны зсыӡбал ашьклазҭәаз сиҩызахар? Аха изызуз маҷума?..

«АПАТЫН 402»

Амшын аҽехыцәкылан игылан акинотеатр «Амбара» аҵӡамцқәа еилыҕрааӡа, аӡԥсы аҽыкәкәо. Ҩынла сақь-цәымҟәыҽқ нылаҵон, ахәылбыҽеха иаалырхуан, акино дырбара ианалагоз.

«Уара, шәанаҷьалбеит, ауаа шаҵатәоу ирыцәхәар, ахьымӡгҵәҟьа аагоит, аҽыц шәызмыргылозаргьы, инеихыргәаеиҽыргәашәа иаакашәҵар», – рҳәон уи ҭынхадаха иахьыҟаз

збауаз шьоукы. Зынгьы хыхь аҵкарахьшәа аҭуан амыѡрны икаҳахьан, аха бзиашәа уи аҙәгьы ҧырхага инамҭеит, амала ашьыхга, ашәыга уҳәа иѡнаҳаз акраамҭа адәылгара иаҿын.

Анс уҳәа, ас уҳәа уи акинотеатр аремонт нап аиркит уи адиректор Лад Хакәыцә-иҧа Гьаргьадаа. Ақалақь Совет аргылара аҟәша ацхыраара ҟанаҵоит. Аха изыхәоз урҭгьы, ахаҳәҵәаҳәқәа ианынарыха-аарыха, аимышәшәара иалагеит. Иҧсахтәқәаз рацәахеит, анаатә ахьадсылоз ашьҭахьтәи аган зынҙа иамхны ҿыц иҟаҵатәын.

Абжара аҟара ианнеи ирымаз аргыларатә маҭәахәқәа рцәынҵәан, «Межколхозстроиаа» рыцхрааратда ҧсыхәа ҟамлеит. Лад иныкәыршәны уи аиҳабы Ҭафықь иҿы дцеит.

«Абааҧсы, аремонт ааникылахоит, хәышәҟа цыра ақьырмыти, хҧаҟа тонна ацементи сҭахуп», – ҳәа ишьамхы арсны диҳәеит.

– Ибзиоуп, иабахәа, ҳкинотеатр заҵәы, ирҧхашьагаха, аҧшаҳәаҿы игылоуп, амашьына аашьҭы иусҭап, – иҳәеит.

Ирзоужьыз ақьырмыти ацементи ааргән, аремонтҟаҵара ѡаҧхьа нап адыркит. «Анцәа иҧьшьоуп, уажәшьҭа иаа_шьақәырцалт», – шырҳәауаз иаагылахт, иҟалаз уи ауп, ахыб кылкәыршәаатәын, бгьыцқәак атернит аҭахын, убригьы адиректор Ҭафықь дизцан диҳәауа-дичауа имхны иааигеит. Уи ухы иқәукрын, акьыргьы имхтәхеит. Уи ҙѡаны инахьырҳәааахьырҳәан, иҿрашҳаҙа иаазаарҵеит.

Алаба еилаҧса ауаѡы дашьуеит, анапы еилаҧса ауаѡы дааҙоит ҳәа шырҳәо еиҧш абасала, инеицхыраан, акинотеатр «Амбара» аремонт ҟаҵаны иалгеит. Ашҭагьы аҧьҧьаҳәа уаала иааҭәит. Дук хара имгакәа, убри ашьҭахь иааит акиносахьа «Апатын 402». Ақалақь аҿтәи ахәаҧшыѡцәа инарыцлеит ақыҭауаагьы.

Асеанскәа ѡбаны, ихҧаны ишырышьҭуазгьы ирызхомызт, еицырхәхәа акасса ахышә иадгылаз рҵыхәа агәашә аҿынҙа инаҙон. Ари акино хазына аҙбахә ауаа ирылаѡит. Ллымҳа аҿынҙа инаҙеит Ҭафықь иҧшәмаҧхәысгьы. Уи лхаҵа даансны дылкит кино ссирк ааны иҟоуп, иҳарба ҳәа. Иаргьы мап ауикхуаз, иҧьабаа зду акинотеатр аҿы дзымцаран иҟазыз,

«Апатын 402» иашьашәалоу акиносахьақәа лассы-лассы иаурзаахуа?..

Ԥсшьара мшык азы ахәыҷқәа аашьҭыхны еиманы ицеит. Аха акәша-мыкәша узнеиуа иҟамызт... абилеҭ азы рыхқәа ԥибаҽуан.

Ҭафыҟь иҭаацәеи иареи азхаз иааҭгылеит, аԥхьатәи асеанс иалган, ахәаԥшыɯцәа дәылеибаҳәа рҽаархеит.

Анаɯстәи асенас ахь инеираны иҟаз, акасса иадҵны иɯны ашә ахь ицон. Уаҟагьы ауаа еидҵәаҵәала игылан.

Араҟа ԥсыхәа амамзар ҟалап, сɯыза Лад Хакәыцә-иԥа дызбапи, билеҭқәак шԥасимҭари, иҳәан иҭаацәа дынрыдҵын, ауаа днарылсны иҽынеихеит.

Адиректор ишә данынхыҵҵәҟьа:

– Уа, бзиала уаабеит, Ҭафыҟь ушԥаҟоу, уанаԥьалбахт, усымбеижьҭеи... – аԥсшәа картәаны днеиԥылеит иара.

– Бзиа суба, цәгьа суба, сааит. Сҭаацәеи сареи акино аабап ҳгәаахәын, абилеҭ уаɯы имоуазаап, ԥьара ԥсыхәак узыҟаҵозар?..

– Абааԥс, ҽеак азын акәзар, иахьуҭаху сыҟоуп, абилеҭ азы усмыҳәан, – иҳәан, дгьаҵәыгьаҵәуа исас днеиҽаԥшит.

– Абилеҭ азын ауп мамзар, уаҳа уаɯы узиҭахузеи, акьыр, ацемент уҳәа усгьы уара иудгалам, – иҳәеит игәы нханы Ҭафыҟь.

АКЫМЗАРАК АК УХЬУАМ, АҲАҲАИ, УМШӘАН!

Мыскьын Қәҭарба шьыжь шаанӡа дɯагылан, иҽеилаҳәаны, иеимаақәа наишьхарԥаны дындәылҵит. Аатҵра дахьнавалаз аҭалассер ззырхәаҵәҟьо ибеит. Акәытҵара аҵа ҵшәааны иҟан, акәшамыкәша ахәы катата... Иныҟәкны исаз ихы, ԥсҳәыстра мацараха, ахырҵәыжәга еиԥш иԥаҵақәа хахаӡа, ихы ныр-ҟәы-ныркәо днеин ацаҵа днытҵаԥшит, иалшәшәан хыхьтә илеиуаз акәытхәы ижәɯахырқәа инарыҟәԥсеит. Ԥшьаала ашә ааритын, уахь дынҭаԥшит, акәытқәа арыцхара ду ишақәшәаз удырратәы, иҟәыҟа-ҟәыҟәӡа акәынҵхәқәа рахь икҽатәан.

Арцынак амҭаыжәԥакәа хахаҳа, ахы наҭаатo аԥызцәа иаарылҭын, ахышә инылагылан иаанаԥшы-аапшит: «Уабаҟаз, ҳандырҭәон», – аҳәарашәа иааҟәлеи-ҟәлеины ицәыҭаххцәыҭаххуа иналбааит. Егьырҭгьы ашьҭаҳәҳәа инашьҭалеит.

– Акы, ԥба, хпа, ԥшьба... – иԥхьаҳон Мыскьын икәытқәа азхаз дгыланы, – анышә уамандаз, аха убаҟоу акәымзар...

Агәыблаа зԥытцрак иаарыдгылаз аԥшәмаԥҳәыс, лнапала аԥшрыц ԥҭыганы иԥсаҟьаны аԥсаатә инарылалҧсеит. Уажәы-уажә рыхқәа ҭаарҟәыло ишьтыҟәшәаны афара иналагеит дара. Аха шьоукы-шьоук рылацәақәа еиқәыҧсоушәа, зымԥа игыланы иԥшуан, ргәы иагомызт...

– Ирылаԥшзеи арҵ, акрыфарагьы ргәы ахымло? – дауаруарит аԥшәмаԥҳәыс лгәыблаа илкыз ҭарцәуа...

– Иаха бгак рылагьежьзар акәхап, хцәҳәы ыҟаҳам, хәдацәҳәы ыҟаҳам...

– Уу, ҽашәа аимуааит, алашәага ирызшахааит, аҭааршә илашәны, иҭцыхәкәагәҳа анцәа исирбааит... – шәиԥхьыҳс илдыруаз зегьы ашьҭалхәон, иаха аҭх аҽалакны ирҭтааз агыгшәыг ҟадыць...

Мчыбжьык аамҭыцкәа, ааилашәшәымҭаз имҳәа-мырза, иаакылсын, ирҟыжуа даҽа кәтык аманы ицеит. Мыскьын усҟан ахәы днықәгылан, дхысит, дыҳәҳәеит, дҟааит, аха иааг, илҭахәаша ицахьан. Ашьҭа дынхылан излааз, излацаз гәеиҭеит, икылсуеит ҳәа игәы иахьаанагоз, амыҕ, абҕьы ақәыжьны ашьацҳәа наиргылан, мхырашәара дцеит. Уаҟа дахьнеиз арашәара даҽын аҙнырцәынтә иианы иҽаԥхьа анхара ҟазҭаз, илахәыла Лаҕәыт-иԥа Баҕыр...

Ахәылбыҽеха рырашәатә иалганы ихынҳәны ианаауаз, амхы акалҭаҽыҭәкьа, игәылеи иареи наҟ-ааҟ еиԥызшоз аҙиас рҽынҭарыҧсан, рыҽерыхь акраамҭа ахықәаҽы итәаны рыҧсы ршьон. Мыскьын иԥыза аԥсшәа иаҳәаны аԥныҟа дышцоз ашьацҳәақәа ахьҳаз ахь днаԥшит, дҙырԥит, аха ԥьара акы аҽоуп иҳәартә имбеит. Адырԥаҽены ауп уи анаҽашәаз. Данылахаххы, иҷашәшәықәҙа длаҽаԥшит, иагьаағызыҕызит азныказ, зныкыршәа ауаԥы дшымцәажәара иаацәажәеит иара:

– Сыԥсит, сыҙит, сшьы!.. Исхарам кыр сақәшәама?..

Мыскьын азныказы иеигәышә нақәирххеит,аха изымгәаҕьит уи ашьра…

– Иуҭаху сызу, унапаҷы сыҟоуп, аха… – абз ақьышә иныҟәнашьын, аҿырыцҳатәны алацәа неиҟәнаҧсеит…

Аҧшәма, ихьыз здырхуада, игәы аахьаҧссан, ирхха иикыз иеигәышә лоуишьҭит.

– Ех, абаак, кәтык афеит ҳәа ишҧасшьуеи адәы иқәзааит… Нас саргьы аҿҧныҳәа садыргап нҵыҵ-ааҭыҵ: дыхжәоуп, гәымбылԥьбароуп, рыцҳашьара илаҙам ҳәа…

Ашьацҳәа наҟ-ааҟ аиҷашәарҵақәа дларықәгылан, ацқәа неихырҧхьаны, абгахәыҷы ааҷихит.

– Закәызеи, Мыскьын, ушьацҳәа абга аҷашәеит акәу? Удырԝатә еиҕьхааит… – даацәажәеит иааидгылаз илахәыла Баҕыр.

– Иаҷашәеит, аха иҟауҵои?.. Уцагәышьа, амала аҿазны ухабар анызба, уара узы акгьы ыҟам, – ашәымҭаказы иноуижьит.

Ихьаҧшкәаҧшуа, иҵиҟәҵиҟәуа аҷынанахеит…

– Ааҳ-ҳа-ҳа-ҳа!.. – ҳәа икьатеиах пҵәо дааччан, Баҕыр убас бла гызмалқәак игәыла инеиҷеирҧшит, ахаан идимбалацыз. Иззакәу издыруам, аха уажәы импыҵыҵны ицаз абгацәа нихикааит.

– Ҟыҳ, аҧсцәеирымга!.. – иҳәеит Мыскьын деиԥьыпҙа дахьгылаз. Еиманы ԝаҧхьа ҿагакра ицеит рԝыԥьагьы. Амра анԝаҵхахоз, амхырашәара иалагаз такә иаскьахьан еиҧш аан, мԝасԝык дааҭгылан аҧсшәа нареиҳәеит.

– Машьшьалаҳ, мхы ҟаимаҭуп, арашәара шәахьҙар…

– Ҳашҧахьымҙари, ԥьушьҭ… – аҭак ҟаиҵеит аҧшәма.

– Ԝыза бзиакгьы дудгылоупеи!

– Ыы, сатәоумбеи? – иҳәеит егьи иҿагаҷы ҟьаҟьа ду иҿантԝо.

– Иауазеи, уатәазымбакәа… – иҿы даасын иҷынеихеит. Ԥытрак данынаскьа, дааҳәын, даацәажәеит:

– Қәак леир, шәызҵоу амхы иқәҳәазаны абрахь аҙахьы иҵаҳар ҟалоит.

«Иихәауа закәызеи, анцәа дишәиааит!» – днахәыцт Мыскьын.

Убри ашьҭахь, дук хара имгакәа, зыԥсы ҽиххьаз абга даҽеа кәтажәк аманы ицеит, иагьазымхеит. Ус акакала иазцон Мыскьын иԥшәмаԥҳәыс лкәытқәа, зныкымкәа ѡынтәымкәа дахаѡеит, ѡыԥьараҟагьы ашьацҳәа иргылт, ани агызмал, аԥышәа амамзи, иаҿашәо иҟазма, иааҵра ишыҟоу, аҵыхәа ниҿаҟьа ицон...

Ҩнак зны фархьк аазгоит ҳәа иԥҳәыс дахьынҵыҵыз лызшьапык ашьацҳәа иаҿашәан, ишакәымз иахәит, ахәырбгьыц ақәҵо акраамҭагьы ахәшәтәра иаҿын уи лшьапы.

Аҵла иалыѡрыз амаҭ ицҳаит ҳәа, уахык зны ирахә ахьҭакыз абора ашә аапҀены қәыԥьмак нҵалан, ишақәыҳәҳәоз ишақәҟаауаз ҕаацк рцәафеит.

Маԥьарк ԥьара иԥшааны дназышәарыцеит. Дыххымшақә дышнеиуаз, имаҵуар-лақәа ицыз иныҵдырҟьан, ишаарцоз, деихсырц иҿыназикуаны еиԥш аан, агыгшәыг алақәа ҭгынҷааҙа инаихәаԥшит, дшәоу, дмаҷҟәику, уара идыр, иабԥьар амц аҳәеит, ихымҭа блаҟьеит... Аҿазныхгьы арахә ишрылагьежьуаз дахҭыгәлан, ишәакь ақәкны ишикыз, иааҭгылан ани аԥхьан еиԥш, аҭаԥаҳәа иаацәажәеит:

– Ыы, уара адугаҙ, адугаҙ... акәу ԥьшьа, гаҙарак ҟаумҵааит, сара ԥсабарала ишоу аҙә соуп, зшьамхы инанамго, зшьапы зыҵзаахьоу роуп акәымзар, аҭамамқәа срылакьысуама?..

– Ыы, сырахә-сышәахә, анаа...

– Урҭгьы ирылам ԥьушьо, ма аԥсыҿқәа, аԥсадақәа...

– Уи, уара уус иалоузеи, ыы?.. Сара сҽы рҟьам ҳәа уаҳама, сеидру?..

– Уареи сареи иаҳзымхо иҟоузеи, нас убри ҳнахибарҟьан ҳнибарҵәарыма, иара усгьы ҳаԥсҭазаара ашәарҭа иҭагылоупеи есымша...

«Садызцалазеи, уҳәарауазеи саргьы?.. – игәы аахьаԥссеит Мыскьын, – сыла уаԥырцқьа наҟ!» – иабԥьар длахан, дмидагәидаха ацәгьара иаухьаз анажьны аѡныҟа даахынҳәит убысҟангьы Мыскьын.

Ус аамҭақәа ықәыѡр ицон, иҿаѡра ҭеигалт, Баҕыргьы ихәҭа наиитеит, икәытқәа аҟит рылаланы иаакәнахызшәа иаимпыҵанҵәеит, ирахә рахьтәгьы жәгыдыки цәтәрақәлаки

роуп изынхаз. Ҽнак зны иԥҳәыси иареи аԥш ҷыҷны ифо, ажәақәа неимда-ааимдо аҩны иштәаз, иаадыды-мацәысын, ақәоура иалагеит. Аҩарҟәа хыҵит, лак иажәра аҙы зҭамыз акәара хаҳәи-мҿыхәи еизыҳәҳәа иаманы аҿыланахеит.

– Аа, Анцәа!.. – рҳәеит хаҵеи-ԥҳәыси рцәа иҭаҙыҙо...

Ашәымҭаказы аҙы иазҳаит, амхқәа инарыҵаҵәеит, рыҩны иаҵалаанҙа рҿырҭынч итәан. Аҙы ихыҵыз ачуан иамҵасит, абҟәыл иамҵасит, аха иааг... Имадаҕьмадашәо рчысматәеи дареи шеилаз ршьапы иныкәкьеит.

– Уу, уу! – аатлырҟьеит иԥҳәыс, амахә-чымахә дырхьынԥашо дахьнеиуаз.

– Аԥсуаа шәыҟазар, абааԥсы!.. – дыҳәҳәеит лхаҵагьы иԥсы данакәыԥшҙа.

– Аиеи, аиеи, уахьыласкьо аԥсуаа хар рымамкәа инхоит, уа уамырхуеит, – иҳәеит ныркә игыланы иԥшуаз Баҕыр.

– Абаак, слеиаанҙа исыхьша сыхьуеит...

– Акымзарак ухьуам, умшәан, аҳаҳаи!.. – игәы ирҕәҕәон уи илахәыла.

1987

ЗХЫ ЗКӘАЧРАХАЗ АБНАТӘ РБАҔЬ

Бнатә рбаҕьк, аикақәа хәамзамуа, аҳаскьын ԥшқарахқәа рхыкәцәақәа акәкәыҳәа инарымхо, абна ацәхыԥ иаваланы ишнеиуаз, аҵыҵәа зкәиааны иҟаз хаҳәык иныкәпалеит, иааҭгылан, инаԥшы-ааԥшит, иагьаакәырҟәырит, изакәу здырхуада, гәалак амоуп уҳәаратәы иҟан иара... Нас уахьынтәи иналбаан, қыдбажәк инамҵагылан, ацқәа наларԥаны хапихәашқәак налнаҟәшәааит... Ақьаф анкыднаҵа, азхара аныҟала, амҵәыжәҩақәа наҟьа-аакьан, ԥагьашақә ауп уҳәаратәы абжьы ааргеит:

– Кры-кы-кы-ку!..

Убри аамҭазы, иахьынтәаанагаз уара идыр, бга хәҵыш дук ачықьра иаалҵын, иназытрысит.

Иҩт ишзахәоз арбаҕь, абар уажәы-уашьҭан иахьҙоит уҳәоны еиԥш аан, амҵәыжәҩа еилыҕраақәа ашырҳәа иаакьан,

иԥышьҭпрааит. Ашәымҭаказы абга уи инацрасит, азныказы иааҷабаҭбаҭын, аха иаулакгьы иаампыцкьаны ишзахәоз пхьаҟа иеихеит. Абга ауаагылахуаз, ахәыжә аҷатата, аҷыцца аӡы аауа аҷаҵахәы иашьҭан, ус ишнеиуаз гәарабжьарак иныбжьанагалеит, иахьӡарц акгьы агымкәа, арбаҕь аандакы иныкәххит, иакырц еиҵас иԥеит дырԥегьых, аха иамуит, егьи ишзахәоз наҟ агәарԥ аҷеҭанажьит. Ааигәа иҟаза алақәа ирцәшәоу, мамзаргьы ҷеак ахьу, имидагәидаха иаахынҳәит.

Абнатә рбаҕь ахәыжә алыппы, аҵыхәа кьаҷгәаҕәаӡа, аика акәзар, ашьа ахьшы, ацалаҟьа иқәгылаз аԥнатә рбаҕь инаҵагылеит.

– Уаашьа сгәаԥхом, ишсоуҳәара, цәгьара ҟалама?

– Цәгьара ҟалама ҳәа ушԥаҵааууа, мым сышьҭаланы иаауан, иумбаӡеи? Усыхәа, акы иеиԥшымкәа суҳәоит, – аҳәеит аԥсы агәы икылахауа абнатә рбаҕь.

Аԥнатә рбаҕь зҵыхәа зышьҭарҷеыланы ицоз абга инақә-мақарын, арыцҳацәа зхьыкәкәа аԥхьа игылаз абнатә рбаҕь аарыцҳашьан, акәытцарахь инанаԥхьеит. Уи убыс ҭыԥ ԥшӡак аҷы инхон, аиаҵәара иагәылашьшьы, иамеилаҳарыз дзуст̣адаз…

Сас изыҳәа згәы ҭыгьгьаа иҟаз, уаҳа ишԥаруаз, арыцҳара иацәцаз нымԥахнага, аҭып-аҭышә азалнахит. Акәкәыҳәа иҳәуа аԥнатә ԥсаатәқәа ирылан. Шьыжьы, хәылбыҷеха рхәы анрымҵарыԥсалак, уажәраанӡа урҵ рган зҷеавакуа инеиуаз, ашырҳәа инарылаԥаланы, ахы шьҭацало арыцқәа шьҭнаҟәшәон. Знык ачыҟәа анҵәлак, ихәапжапуа иҷыҟаԥшьаа амӡырха инықәлон. Ԥытрак анҵы иҕьеит аикақәа, еилҟаа иҟаз аҵыхәагьы еинылеит… Зны-зынла иахҵашәоз уара идыр, ирылагьежьуан аԥсаатәқәа, чычарҵахәыс иакит рарбаҕь заҵәы… Уи имшәа-имырҳа иаахыкәласуа иапҟон, аика ианкны иарҳәазон, аҷеҭҳәаны иахьажәлоз акәу, изыхҟьазаалак агәы амнаҟьеит, имчыданы, ихымхәаны иҟанаҵеит. Рхәы анырзыршалак, ааигәара инанашьҭуамызт… Ҽнак зны илаԥханаҵан, лажәхырԥа азуны ашҭа инҵнацеит, иҟанаҵагәышьоз убри нахысгьы, ихрааӡрааууа агәарбжьара иныбжьалеит.

Атәым рбаҕь акәытҵараҷы акәытқәа ирылагьежьит, иԥхарсны иҷҟьаса ирышьҭан. Ихәыдраазуа ашҭа иқәыз, иҟәынд-шәындуа рышьтыбжь умаҳауа, цәгьала иаақәхеит.

Аѡнатә рбаҕь рыцҳа абацахуаз, ихраандысуа, инкыдԥшыла-аакыдԥшыло ацәыҵарақәа ирцәыҵан, аҳаскьын агәы анԥнаҵәалак, амхқәа рҷы аԥьықәреи рыцқәа инарымҵкласуан. Уахынла аҵла рымахәқәа рҷы иԥхьон, ихырсасуа иаашааноуа уа иқәтәан, ианаашалак иналԥрааны ақәаҵа иныҵалон. Иара ахьиз иахьааҙаз аѡн гәакьаҷы атәым рбаҕь ахын, ишаҭахыз аҷырԥагьа ашҭа иқәын. Ҽнак зны иҷырбо, аикақәа ахаргыланы ашҭа инҵытцын, абаҳча иҵаланы ишнеиуаз, амѡан иааԥылеит, ани ирыцҳахәха, инкыдгәгәала амѡа ианыз арбаҕь.

– Сзыхурҟьазеи, уара, стәы-сымаа сақәиҵымкәа сзыҟауҵазеи? – иаашшит иара.

– Утәы-умаа ҳәа акгьы умамызт уара ацалаҟьа рбаҕьшәа иҟоу, уи ҳара иаҳтәын, ани зны-зынла убжьымҙанра иургалозгьы ҳара ҳабжьы иацырҟьоуп, абри уажәгьы иузымдыруазар, ухы ҳәҳәага иухагылоу башаҙа иухагылоуп, акгьы ҭам, иҵыԥшшоуп.

– Сгәылак иааисуа дрыпҟон, сызхшәырҟьозеи аниҳәа, ужакьа еицаҟьоуп ҳәа иарҳәан еиԥш, иҟалазеи абааԥсы акы сақәиҵҙамкәа, истәышьҭроу ҳәа ак сымаҙамкәа?..

– Утәы ҳәа акгьы ыҟам, ицеит, иԥрит, уҵытц абри ақәаҵарагьы, мамзар, уԥсы иҵакьышәугьы наҟ иааҵсыхуеит...

– Ҳаи, намыс анцәа иуимҵааитеи, уалгаҙаны ушԥаҟоу...

– Анамыс уара иумаз, сара – ари амал, иуаҳама?

– Сҳақ шԥоухьымҙари, мышкымзар мышкы зны...

– Хәдыш-иԥа, баҕьырԥаԥа... ика хәамзам, хәдырԥьаԥьа... Кыр-кы-кы-ку!.. Уҵытц наҟ сыла!.. – амҵәыжәѡақәа ааргәаԥгәаԥын, ашьапхыцқәагьы нышьҭнашьит.

Ажәа сымакра уаҟәымҵыр, снуҷаԥаланы ублақәа аатысхуеит ҳәа акәын уи иаанагоз.

Аԥшәмара иалхәдаахаз арбаҕь ахы ақәыжьны, ԥсхәыц ихәыцуа наҟ инаԥырҵит. Егьи ишадырлац еиԥш аикақәа ргыланы, аҟаԥсцә гьалгьало аҳаскьын ԥшқарахқәа ина-

рымҵкласуа аҽеиамартаҕа абаҳчара иныҵалт. Ҵаћа акәарахьгьы иналбаан, анцәа иҳәауашәа ахы зны ажәѡан ахь ирхо, нас иларћәуо ʒык инахәан, ѡаԥхьа абаҳчарахь иѡхалеит. Аҽенынтәарак афара-ажәра ишаҷыз ахьыхәлазгьы амбеит. Имида-гәидаха аѡны ианааи, акәытҵара ашә адыркхьан, инамха-аамхеит аха иауазаартыхуаз.

– Еи-чеи! – аҳәеит, аха егьырҵгьы, ҽемырҳа, ҽеырдагәа ћарҵазар акәхап, ахышә аʒәгьы иааимыртит. Ихәап-жапуа, имақаруа илалбаан, ашҭа инықәԥш-аақәԥшит, аха уаагьы иҽееиз акагьы амаҳаит... Агәы анҧҵәаʒа, иааԥса-икараха иҟамзи, ашҭа аварахьшәа игылаз алаҳа аҵаћа ахҵысҭа инахатәеит. Алацәа нҭаауаны еиԥш аан, ахахьы иалкьны инашьҭыз амахә аҷынтә «хәыр-чыр» ҳәа шьҭыбжьык алымҳа иаатасит.

– Уарбану, уара, уа сханы иҟәырћәыруа, амахә иалатәоу?..

– Сара соуп, сузымдырʒеи, ашҭа иҵуцаз, аԥшәмара иахубааз, ћәын-ћәыли, ћәырр, Ћәыли-иԥа даҕаҷиа Даԥьриҳа иԥаԥса...

– Шьахәуп, аха уахь ухазгалозеи, уҷараха нҵәеит, – аҳәеит иаагәыбзыҕ-хәмаршәа иара.

– Сабацарыз нас уаҳа? Ҭыԥ ансмоуʒа, абрахь схалеит...

– Унҵәымааитеи, уаҳа ҭыԥ умоуʒозиз?..

– Иабасоуаз...

– Уара мыжда, ууаигәа ҭыԥ ћамлаʒари? Аҵәѡан сабахатәари, насгьы араћа игәаҕьуацәоуп аԥхьара... – уахь ихәнарцгьы аҽеыназнакит.

– Акәу ԥьшьа, арахь укыдымлан, мамзар, иарамшк уаѡызастәуеит, махәи-ҵәаҳәи акы увызгом.

– Изумҳәауазеи, уҳаракны уахьықәтәоу... Рыцхашьарак улаʒамкәа, ҳагьеижәлантәупеи, ҳаицәтәымума?..

– Уи азоуми, нас, бзиа узсызныћәаз... Аҵыхәабаба уазшахааит уаҳа акакәым... – амҵәыжәѡақәа аарбаҭбаҭын, амахәқәагьы ааҵыстцысит хыхь иахьықәтәаз.

– Бзиоуп, амарԥьа, бзиоуп... Уҽеиқәк, – аҳәеит ҵаћатәи арбаҕь, хыхьтәи ишамуаз анаба.

Аҵх ықәҳа ицон, иара азшьапык агәыҵак, икьаѡʒа аҵәѡанқәа рыбжьара ибжьатәан, «уу-су» ҳәа алада абгақәа ианааиларԥсалак, аҭхарцәхәа иааԥшуан.

– Оора! – аҳәахуан аҩада иҩаԥшны.

Егьи ицәыха-жьыхауашәа, ахы ырнааны алада илаԥшуан, иԥсыр акәын анакәҽнаҭышаз...

Ашара иныҵалоны еиԥш аан ауп, ани иҟалаз «арыцхарагьы» шыҟалаз. Абга аҵлакәа аҿерыва҃о ишааиуаз арбаҕь ҟадыць зыкәтәаз ааида иладыххылеит. Аԥсаатә шәаны амҵәыжәҩакәа анааиҵнах, абла ҭиаҵәаакәа аҵх иналашьқьарын, аҿаԥ ааҿыҵгеит.

Еимлагәа икны иагьаатрысит.

– Абааԥсы, уаҩы шәыҟами, шәсыцхраа!.. – иҳәҳәеит иара.

Хыхь иқәтәаз ацәа иалнахит аҕьалпалбжьы игаз.

– Шәсыцхраа! – еиҭах абжьы ҭаҟҟы иаагеит арыцхара иакәшәаз, – оора!..

– Оора, уҳәоу, аҙы шцо уцеит!.. – шәиԥхьыҙкгьы нашьҭанаҳәеит иара.

Ишшарыз ианша, махәык ахьтә махәык иныкәпало илалбааит ибнакырц аҷык аазыгхаз аҩнатә рбаҕь. Еихаеигәо ахҵыста ихыҵны ашҭа ианаакәгыла: «Кыр-кы-кы-ку!» – ҳәа ааҿнаҭит игәыкны. Ари иаанагоз аҩныҟа схынҳәит ҳәа акәын.

Убри аамҵазы, акәыттцара ашә аатын, аҳәҳәыҳәа адәы иаакәлеит зыԥсы иакәиҵны иҟаз акәытқәагьы. Арбаҕьи дареи неилаҵәеит.

АҬЗАМЦ АҿЫ АГАГАҚӘА

Ақәа аур аҭахушәа, иаҭахымшәа ихәаиҵәиуан амш. Уарла-шәарла аԥсҭҳәа ҿыҵҳа еишьылқәа иаарылҟьоз амра аҟаҿыхәа ицхауан. Игииуа амҩа ианыз арахә ацәыҵарақәа ирзыҩуан рҵыхәакәа раҳаны. Ихы нкажь-аакажьуа дышнеиуаз даатгылт уи. Иарҕьарахь амҩа ацәхыԥ аҿы акыц цәҩажәқәа зқәыз, анбан «г» еиԥшны игылаз аҩны лаҟә днагәыдыԥшылт. Абарҵа ашьаҟақәа руакы, икылгәыгәмылгәыгәшәа мыркац ҵәымҕла иадырҟацалаз аҭанақьы ԥшьыркца абри аҩыза аҩыра аанихт: «Араионтә қыҵатә хархәаратә гәыԥ». Иҿҕьырны иҿаз агәашә дынҵысын, ашҭа

дынҭалт, ҽык хырсысуа аҵла гьежь иамҵагылан. Уи днавсын хыхь дынхалеит, аха иауизаартыхуаз, иҵырԥаца иаркын. «Макьана имааицзаап», – даахәыцит иара. Даахынҳәны: «Ақәышь угааит, ақәышь, уабагылои уззаҙа?» – аҽы наиршәан аҵлашьап иадԥатҵалаз атәарҭаҽы днеин ибҕа кыдҵаны днатәеит. Аанда ашәтқәа аваҕҕа еиҭахан, иԥаԥшьыуаркалеиуан агәилқәа, ашьац қашәшәон, амала икәша-мыкәша аҽуац иаганы иԥан, ашәҭ фѡыхааи аҵәыҵәфѡи еилазѡаны иԥынҵа ишҭасуазгьы, ихаҽы араҳаҭра анырԥшуа, игәы харшаланы дтәан уи ашәшьыраҽы. «Нымха-хымҵәа, ҟьамсар ҭхалараа!..» – иааигәалашәеит анкьаҙа зны игәыла Ҷап аԥхьарца ианҵаны ииҳәалоз ашәа: «Аҙәы иаҽԥнысҳәахуазеи иара, са схаҭагьы ус ами сшыԥоу, суада аҭҙамц кыдыѡрны, акранқәа аҙы ркылсуа, зынҙа иҽаастахеит. Сыԥшәмаԥҳәысгьы ҭып сылҭом, шаԥантәи исаҽԥнылҳәахьоузеи убри. Иаҳҳәап, сара иманшәаланы исзыԥказҵо аҙәгьы дыспыхьашәом, иаасыԥхьалак зегьы раб ихә иаҳәауеит. Аха арҭ? Арҭгьы сара сеиԥш имчымхазар акәхап».

Ихәыцра ааиԥнарԥьеит абгахәыҷы еиԥш, аҳәынҵәа агәыҵатата ашҭа иаатҵалаз «Москвич» абжьы. Ашьҭақәа еилыҕраа ашьац татара инанҵаны инаѡсшәа иаанҽасит. Убрахьынтә иаатыҵыз ауаѡы ишԥа иҽынеихеит иара, аусҳәарҭа дныѡналаанҙа сызиацәажәозар ҳәа. Ипартфел чаԥәаҙа иѡыҵразза амардуан ишьапы наҽаиргылауаны, дҳашҧышуа днаихьҙеит.

– Шьыжьыбзиа Ушьангь Тагә-иԥа! – дхырхәаны аԥсшәа наиеиҳәеит иара.

– Аа, Хасхачих уоума?..

Урҭ анстудентцәаз уи егьараангьы дубаргьы Хасхачих ҳәа философк ишәԥәы иманы ддәықәын, изларҳәауала, иара убри алоуп афилософиазы аԥышәарагьы шиҭииз, ашәԥәы автор астудентцәа хьыҙшьараны инаихырҵан иахьа уажәраанҙагьы ус иааиххалт.

Уи илаф акгьы ахимҳәааит, ишигәамԥхазгьы инирԥшуамызт, аҭак ацымхәрас дааччашәа иуит. Ахантәаѡы илацәақәа еимаҷабуа, ибла агәқәа ҟаԥшьҙа днеиҽаԥшит, – усзаазгазеи, бзиароу?

– Абраҟа ак шәоуқәеит ҳәа саҳан, – иҳәеит днапырҟәыҷышьапырҟәыҷуа иара.

– Ууаи арахь... – еицәажәо акабинет иныҽналт. Ахантәаҽы ипартфел зымҽа астол аҧы иныкәҵаны, аԥенџьыр хышәқәа днарыха-аарыхеит. Еиххәа-еиҵҳәа рыгагақәа аҵзамц инадначаԥалт уахьынтә алашара иаакылԥхаз. Аиҳабы днеины иҿырҟасазаны иҵыԥ аҧы днатәеит.

– Шамаха азәгьы агәырҽа даласҵар сҭахгәышьазам, аха... – ацәажәара дналагеит иааиз, аҟәардә днаханы днатәауа.

– Иуҵахузеи уиазгьы?

– Ҳм... Акаҵқәа, ашәҟәқәа зҵасҵо уажәыгьы иаусымаху.

– Ак уасҳәашан, абасҟатәи ашәҟәқәа иааухәо урыԥхьаҵәҟьоу, удин аныс, мамзаргьы...

Егьи ииҳәара иҧамшәо даакәанызанеит.

Иҧымҵра ааицәымҭхан:

– Сыхәмаруеит, сыхәмар, – иҳәан иҵахзамкәа ихаҧы цәышьхәагьы ааирччеит иара.

– Иаанагеит ҳәа саҳан...

– Изакәызеи, уара, иаанагаз?

– Ҳм... Акаҵқәа.

– Акаҵқәа? – даахәыцт ахантәаҽы, – краснодарынтәиқәа ыҟоуп, иуҵахызар.

– Изакәызаалак сышәҟәқәа аасҟәызкуа акы сымандаз.

Ахантәаҽы ауад бҭьы аԥшшәахәы змаз ичабра, ипҟышпҟышзә аԥхзы зынпыҟҟылаз ихәдаҷьал инахьиҳәан, ирҿены икьаҧ ахәда инаваиҷьгәеит. Истол аҵаҟа ихәыҵагылаз аборжом баҵлыка аахәыҵган:

– Азы ужәыр уҵахызар?

– Мамоу, ҵабуп. Азба сакзом.

Аԥаҵлыка ахы неиҧакны аҟәыркь-ҟәыркьхәа днаҵашьшь ижәит иара. Иԥаҵа цәхаԥшь ҷар-ҷарқәа инапы нарылишьын, иааирҿеишәа иун, ҭынч даацәажәеит:

– Знык ианугәаҭьых ибзиоу, иԥшзоу угар еиҳа еиҭьми. Польшатәи, чехословакиатәи... иалухуазеи руа?..

– Руа? – алаԥшра азин ахьиоуз уамашәа ибауа днеиҧаԥшит.

– Польшатәи еиҳа еиҧуп ҳәа рҳәауа саҳахьеит ҭаны.

– Польшатәи?

– Аиеи.

– Азамана. Аха ачехцәа иҟарҵогьы цәгьаҙам, иуаҭәаушьо сеидру? – Иқьышә дҭасызшәа наҟ ихы днахеит ари аѽыза ажәабжь заҳаз асас.

– Уи шпҳасаҭәасымшьои, аха егьи сара излаздыруа ала еиҳа иҧшҙоуп, иманшәалоуп...

– Егьи ҳәа узҽу арбану?

– Польшатәи.

– Ыы, ачехцәа ртәы уҭахҙами? Инаганы еиқәҷаб уѽны ҿыц иѽнаургылар, уҧшәмаҧҳәысгьы шаҟа лгәы иаахәарыз.

– Ҳм... Сара макьана сҭаацәарагәышьаҙам...

– Нас, изуҭахузеи, уара, уи?

– Ҳм...Сеидру, анаа... – ииҳәара иҿамшәо дааҭгылт.

– Иарбан нас руа иалухуа?

– Исымандаз нас иара убри ачехцәа ртәгьы. Урҭ рнаплыхгьы цәгьам ҳәа рҳәауа саҳахьеит.

Ахантәаѽы аборжом иаанхаз ыжәны апҳатлыка ҧшьаала наҟ инхәыҵаиргылт.

– Иҳаѽсыз амҿышазы Дыгә ичараҿы узбон, – ацәажәара нахигеит уи, – ииашаны чара бзиан, амала амш имоуит умҳәозар.

Изымбатәбарахан, ари иаҳаз дааргачамкит:

– Иҳаѽсыз амҿыш азы... ам... амҿыш азы сара Шәача сыҟанеи, ачараҿы сабаубоз?

– Уахьыҟазаалакгьы, иара чара бзиан, хәмарра-ччара мыцхәгьы иҟамызт, иагьабаҭаху мшәан уи. Ҳхаршә хәыҷы нашәаны, ҳнатәан акы-ѽба аанкыланы ҳцеит. Жьагә ичарагьы ҳахьҙар акәын.

– Иҟаз ибзиан ҳәа рҳәауеит аиашазы, – игәы нхар ҳәа дшәаны уи ииҳәаз инацирҕзит.

– Уара уҟаҙамызт нас?

– Сақәымшәагәышьеит, уи изыгсыжьуагьы аҙәы иакәҙагәышьамызт, аха уск сахнагеит.

– Уа ҷьара ухы снықәпшызшәа сыҟоуп, сыбла сажьоу?..

– Аҵыхәтәаншәа снеит ҳәа сыҟоуп, амҩан хәыҷык сҟьаф ҟасҵан, цкьа исгәалашәом умбои.

– Уҟазу, уҟамзу, уара Дыгә ичараҽы?

– Ҳм... субазар, сыҟазар акәхарын... – иаалырҟьаны аҵак шыҟаиҵара издыруамызт, ажьа шкәакәа зкыз деиԥшха дтәан уажә уи.

– Убас, убас... уарԥыс цәгьам ҳәа сыҟоуп, – ԥыкә-ԥыкәхәа дааччеит. Егьигьы иԥсы неиқәаҳаит. Ԥытраамҭак иҽымҭра ашьҭахь даацәажәахт ахантәаҩы, – иара краснодартәи усҭар ишԥоубо?

– Сара салаԥшуаҳәа сыҟоума, исуҭалакгьы азы иҵабуп ҳәа уасҳәоит. Дхәыц-хәыцуа дааҭгылт ахантәаҩы. Ԥытраамҭактәи иҽымҭра ашьҭахь даацәажәахт:

– Аха, аҳәаанхыҵтәи умазар еиҳа еиҧьымзи?

– Еиҳа еиҧьын, аха...

– Нас руа иуҭаху иарбану? – даақехырҵааит иара.

– Еиҳа ишәзыманшәалоу, иара ачехцәа ртәы акәзаргьы егьаурым.

– Польшатәи уҭахҙами?

– Ыы? – макьанагьы гәыҧрак иблақәа ирхубаало дыни-хәаԥшит аԥшәма.

– Ыы, ыы, – дыхәмаршәа, иҵачкәым ала ицацха дынҭасит.

Егьи дааиҵақьит, иԥсыԥ алагаҩагарагьы ааицәуадаҩхома уҳәартә иԥштәы ихәылԥшша даақалеит.

– Сырҵаҩуп ҳәа абақь уасхуеит, арахь лаҙара умаҙам, – изқәа днас-насын, дырҩегь аҿыгә-ҿыгәхәа дааччахт.

Иԥсы анааивига, иихәаз дназыразхеит:

– Польшатәи акәзаайт нас.

– Излазбо ала, чехословакиатәи уаҵәоушьом.

– Ҳм...Польшатәи иамуҙои?..

– Польшатәи ба?

– Ыы?

– Ыы, ыы, – деицакуа дырҩегьых ицацха дынҭасыхт. Егьи иҧра инапы ҭакны дҩагылеит иԥсы еилахәо.

– Сыхәмаруеит, угәы иалымсааит. Уаҳа акыр уҭахума?

– Уаҳа акгьы сҭахҙам, даара иҵабуп, – деиҵақьы-еиҵақьуа дҩагылан ашәахь иҽынеихеит.

– Лассы-лассы ууаила, акы ануҭаху мацара акәым иара усгьы.

– Бзиоуп. Иҭабуп... – Уи дандәылҵуаз ахантәаҩы ибжьы неихьигʒеит:

– Ари ара данаауа, ашәқәа ҟьаҟьаʒа иаартызароуп. Ух, гәышьа! – иҳәан, ароль ду иихәмарыз игәы азҭаны аҟәардә ахь ибԥа нкыдиҵеит. Икьаҿ ахәда ичабра аавҵихын инеиҿиҳәан уахь инавҵеиԥьгаахт.

Убри аамҭазы ҵиҵу ҟаиҵошәа ашә ҵыргәаны даакылпшит ихаҭыпуаҩ.

– Улеи арахь, – иҳәеит аиҳабы.

Ишьи-ишьи еиқәҵо дааҩналт, дҵары-пшааua ииҭахыз мшәан ани?

– Аҵларкәыкә абажә ианамысуа ахы ахьуеит ҳәа урҭ еснагь иҳәаркьиуа акы иашьҭазароуп. Дызларбылша ишәҟәқәа зҭеиҵо имазаарым.

– Жәацы ауми уара, ианҳауз, афҩы иагьзлеикзеи, – иеиҳабы ииҳәаз иҿамариаша даацәажәеит иара.

– Урҭ афҩышәара ирымоу Мазлоу ила чашәагьы иамамзар ҟалап.

– Иауҳәазеи нас?

– Иасҳәоз?.. Аба рацәа иалаԥшыз диҩызахеит, иалиԥшаауагьы цқьа идыруа думандаз иубаргызыз.

– Иаанхаз иаха амагазин ахь идәықәыстеит, ак румҭаʒаргьы ҟалом тәа урҭ.

– Уаҵәиҿеи ихабар убозар, уахь амагазин ахь дышьҭы. Еибарххо иқәзаап. Урҭ рыда ус ҳамамкәа ҳауҟаху ҳара.

– Абни, иаб Жьац, – ацәажәара дналагеит ихаҭыпуаҩ, – ишәақь ихарҩҩала ахәаҩхәа дхысуа ақәаҵарақәа дрыҵан, дыԥьмахьчан...

– Ных, анцәаиныс, – иҿеиҵхәаны дааччеит ахантәаҩы.

– Са дсымдыруази уи иаб, ахарҵәыжәга еиԥш иԥаҵақәа хахаʒа аҵкьырт ҳәа имгәацәа дақәыжьцәо. Уажә иԥа дырҵаҩуп, анцәа дажә ҳаҿоумҵан, ҳамԥсыр егьа ҳбап. – Иеиҳабы уажәшьҭа хәыҷык игәы ахәша нықәсшьит анигәахә, иаацәыригеит:

– Ушьангь Тагә-иԥа! Аха умазар ирзаҳшарын анҭ. Ишаанагаз раҳазаарын, сыԥсы ҭырхырц акгьы рыгым. Иаақәымҭӡакәа рхацәеи дареи еицлабны ателефон асра иаҿуп.

– Заќа ҳаузеи мшәан дара? – икарандашь иқьышә хыжәпаақәа инарыдкыло днеизыԥшит.

– Жәаха заҭәык роуп. Аха дара лԥшаахқәоуп. Узнапык ианызар, егьи иузанҭом. Иаажәг ҳәа раҳәишь нас арахь.

Ахаҭыԥуаѡ ашә аҿы днеин, аконтора аусуцәа адҵа наритан, ирыман иааит, ахѡа иаҭәаӡа қьаад жәпак иалхыз кәалаԥк. Уи аарымхны иаԥхьа астол иныкәиҵан, ашә рхаркны наќ-аақ инеиҿатәеит.

– Рыԥшшәахәқәа еизакума? – дҵааит аиҳабы.

– Мап, – иҳәеит егьи. Акәалаԥ ахѡа аахихын иааҭигеит еиҵыхәхәа, – ашкәакәа, ацәаԥшь, аѡежь, – дацԥыхәаны иирбон иара.

– Дасу ирықәнагоу сиала ишьҭаххып, ус иаҳа иеиґьми?

– Иеиґьымкәа?!

Ихаҭыԥуаѡ ақьаади акарандашьи наимҵаиршәит. Егьигьы дизыԥшуа иҿырхианы днеиҿатәеит.

– Аԥхьа ианаҳҵарыда? – инапы илахь иадкыланы деиԥхьхәыцаауа аҭуан днаҵаԥшит, ажәлар ирзеиԥшу ус дук аҳасабра иҵакԥхықәушәа аиҳабы.

– Хәас иҵаацәа рыла ҳалагозар акәхап.

– Иуҳәаз иашоуп, саргьы убри акәын сзызхәыцуаз абыржәы. Акы анаҳҵахугьы дааҳацхрааует, дшашаӡа аԥхьаҵәќьа данаҳҵап.

– Инаѡсан?

– Иѡла!.. Џарԥар Мсоуст-иԥа иԥхәыс Катерина, Мазлоу Жакьа-иԥа иԥхәыс Ардачка, Батиса иԥхәыс Фыҷа, Егнатич иԥхәыс Фрониа... – урҭ аилаҳәарақәа ззыршоз реиқәыԥхьаӡара даҿын далашѡыкӡаны, егьи аффаҳәа ақьаад ианиҵон. Аиҳабы даақәахеит.

Егьи иаразнакы инаципҵеит:

– Асҵана? – азҵаара дырга еиԥшҵәќьагьы иааицакит ихаҿы.

– Уи амаалықь, – аԥшхәыҵә иҟарҟы иҵахазшәа дтәоуп деидѡала, – аныҳәаз шьаҵақәак изынасҵиин, ирхынҳәит, сызѡахәы дамоуп, уа дтәаз.

– Маӡала иаҳҵир?

– Иԥҳәыс гәазианшәа дыҟоуп, лхаҵа иалҳәар ҟалоит, урҟәаҵ, – иҳәан, инапы неиҟьеит.

– Уаҳа, уаҳа?..

– Даҳхамышҵхьази, уара, Жужуна. Ани Дармидон ахҵыԥшша иԥҳәыс.

– Уи лхы ркьакьаӡа иацы ахәылбыҿха даакылсын илыма дцеит, усгьы лшәыра лмахәар иахшьны есымша ҳашә дылагылоуп, илумҵаргьы мчыла иумылхуеит.

– Ушьангь Тагә-иԥа! Ҳаҳасабеилыргаѡгьы акы лаҳҵап, лыԥҳа лзы.

– Ишԥалаҳамҵои, ҳахәцә ыҵхәрааны илымкуеи дыбжьаҳажьыр.

Ахантәаѡы инапқәа рԥаԥаны игәышԥы иадкыло: – Илзыбзиахаша ҟаларушь?

– Исшәахьоу ԥьушьо. Иалыздрааузеи, – номерла еиҳауп ҳәа игәы иззаанагоз акы аалихын иеиҳабы инаииркит. Уи иблақәа кәеицеиуа акыраамҵа дахәаԥшуан иара, наҟ-ааҟ агәҵақәа рҽы иҵарӷӷаны ашәҵқәа рнын, арххақәа ракәзар касышла ихырҷаны, акан рықәҳәҳә ссиршәа иҟатӡан.

– Ашәырҵаҵа абраҟа иҵаҵәаххо сӡамѡа адкыланы искындаз! – аԥықә-ԥықә дырган иааибарччеит рѡыԥьагьы.

– Аӡәгьы даҳцәыбжьамхазааит.

– Зегьы анаҳҵазшәа ауп ишыздыруа.

– Уаԥхьеи асиа.

Ахаҵыпуаѡ дааҵгыло дмыццакӡакәа асиа даԥхьеит.

– Аабатәи амагазин ашҟа ишьҭтәуп, иахьроуа телефонла ираҳәа.

Асиагьы акәалаԥгьы ахаҵыпуаѡ иман дындәылҵит.

«Ус ахьыҟаҳҵаз бзиоуп, аҳәса рҟашамаша цәгьоуп амаҷ азы аҵәы уахарҵар ҟалоит», – дхәыцуан дахьтәаз иара.

Адырѡаҽены акәын, Ушьангь Тагә-иԥа еҳ-ҳе-ҳе иҳәан, иҽеахәа-ҽыртцәиуа дааҽарҳасит. Амаӡаныҟәгаѡ даалыԥхьан инлыдиҵеит: – Сара сыҟаӡам, араион ахь сцеит, ибаҳама!

– Шаҟа рҽынʒа?

Иԥыбататɕа саат ааҭиган, аҷақ ҳәа ахѡа нахԥеит:

– Ѡба рҽынʒа, – иҳәеит иара. Иааиз данца иҿеиԥҳәаны адиван днықәиеит. Илацәа нҭаауаны, агәыларатәи ауадаҽы аҕьҕьа-агәгәаҳәа иааилалт. Аҭҳарцәҳәа даақәтәеит, днаʒырѡит.

– Соушәышьҭ, исырбап сара уи алахша, ахыччара зеиԥшроу. Соушәышьҭ, – аҭʒамц иалыѡны иаҳауан абжьы. Аҕьеѡҳәа ашә аатит, шьоукы акоридор ибжьагәаны ишеибарххоз илаԥш нарықәшәеит, абжьы аҭʒамцқәа ирныѡны ахышә инкылҟьеит, уи иааигәнарѡит ашҭа, ахәы. – Унаур акәзаап нас ари саԥхьа игылоу, ѡынтәуп абас сужьоижьҭеи, аԥсцәеирымга, – аʒыцәеиԥш лхы кьылтыҳәʒа еиҵаԥса илкыз аҳаргь иқәырххо ацәажәара даҽын, – дызкыз снаԥхьаҳәаны дааѡналт Фрониа, ани Игнатич иԥҳәыс, хаҽқ, лгәышҧы ргыланы, аб атәыѡақәа реиԥш, лҽафақьқәа ыршаны наҟ-ааҟ лʒамѡа камкамуа ирыдын.

Ушьангь Тагә-иԥа азныказы иԥсы нкыдҳаит: «Дсыжәлар, аҭʒамц садлырҟьацылоит», – даахәыцит иара, ишьҭахьҟагьы днаԥшит.

– Иҟалазеи, Фрониа Сҭеԥан-иԥҳа? Ибыхьзеи, бзыршәазеи абырсҟак? – ибз иҽы иҭабылгьо даацәажәеит иара.

– Уеиҩрачааит, исыхьыз удыруазар аҟара!

Убри аамҭазы дааѡналт ихаҭыԥуаѡ, инапқәа леивыгаѡеивыго, иҟалазеи ҳәа ирбо иеиҳабы днеизыԥшит.

– Иныҟаҳҵа-ааҟаҳҵо зегьы ааҳәны ҳхы иҭаԥоит умбои, – иааѡналаз ажәак нақәиҵар иҭахны даацәажәеит, аха егьи иҽы аʒы ҭаҭәаны дгылан ҳамҭакы. Нас ҿааиҵит, – бзиара рнаалаʒом шьоукы.

Фрониа илзынарҧииз аилакь лшәыра иаатыхны идырбо: – Ари бзиароуп шәара шәгәанала, ыы!

– Зегьы ирзаҳшаз ауп, иеиҕьыз ҳамазар ибаѡызгодаз, иԥсрахы бнахагылааит.

– Иеиҕьыз? Ари снацәкьыс ҭакьакьаʒом. Ада шәхамшәало анцәа шәысирбааит, – лҳәан, иршәны инарҿалыжьит, – аҳәынаԥқәа реиԥш шәѡырѡыруа ашьҭаҵарҭақәа шәышрыѡназ шәажәит, шәыхқәа цәхәит... уажәыгь ауаѡы игәыҟатɕашьа шәақәшәаʒом.

– Ус бҽы ҭызәзәаа баҳмацәажәан Фрониа Сҭеԥан-иԥха! – даацәажәеит ахаҭыԥуаѡ иашьҭахьынтә иԥхьаҳәаны ихы аҟьашра иқәыз ихахәы рҽеиуа.

– Уара убжьы сумырҳан. Иуцәызыз умбошәа асаара ушьҭаԥшуа, азәы итәы сҳәауеит ҳәа уаҽыхуп. Ԥхьагьы акамбинациа исзынашәышьҭыз знык ианысызәзәа, инеиҵахәачын икьаҽҕәаҕәаза иаасышәххалеит. Сыҟәрышьқәагьы азы иналасыжьит. Игнатич иҽымҭра шәхы иархәаны ижәбаалак сзыжәуеит, аха сҳақ мышкымзар шәеиҟәнажәап, анцәа иситозар.

– Уара уаҳа акагьы нымхазеи убра?

– Иҳамаз зегьы ҳамшеи Ушьангь Тагә-иԥа.

– Иҳамаз зегьы ҳамшеи, – ибз еилаго иҟаҵашьа ҟаҵо даацәажәеит лара, – ԥу, ақамсажә.

– Анцәа ибоит, иҳалшо акаҽы хеиҕьашьа ҟаҳамҵац.

– Сцәа ԥҽены абзиара сзыҟаиҵазшәа дцәажәоит, анцәа зылԥха ҳаура, – лҳәан, лҳаргь ахы акьеѡра аанкыла ахәҵәы иаргәҵыста шыҟаз апҟаца ааиҽлыргеит.

Ауаѡы баба дуззa деизҟьа ахыҕәра дныкәхаит. Лҳаргь ркьеѡуа днеизытрысит ахаҭыԥуаѡгьы. Аѡыцьагьы астол иаакәибаршеит. Убри аамҭазы агәырқьчырқәбжьы заҳаз аконтора аусзуѡцәа ааѡналан деимлагәа дааныркылт зҽеыртлазаны аиҳабы икабинет иѡназ Фрониа Сҭеԥан-иԥха. Ахаҭыԥуаѡ иԥсы анига, Ушьангь Тагә-иԥа днеихаххын, изнапык изқәа инаҵаҵан дѡаихеит. Аха егьи ихы хьышьшьы иахьа ԥсра уаҵә ԥсра ҟыт ихәлымшәо дыҟан. Иааирыцқьашәа иуит иҽыхәха илеиуаз ашьагьы. Ѡыцьаҟа наицхраан, даашьтыхны адиван днықәырҵеит. Агагақәа аҭзамц аҽы иааилаѡѡит, иааинҟьеинырт. Ахаҭыԥуаѡ иеиҳабы иҟәардә илаԥш нахьысын, ишаҟьо ауада иааѡнагьежьит. Ԥшьаала ахышә ааиртит.

– Шәызҽузеи акгьы зымбазац иеиԥш, шәныҵ наҟ! – иҳәан днарықәцәкьеит аиҳабы ихапапаны игылаз ауаа.

Убри аамҭазы Ушьангь Тагә-иԥа дкәаҕза даакәтәеит.

– Ари ацгәыԥсы ихоуп, акыр ихьраны дыҟоума, – дызкыз даарымпыҵацәқәарԥеит Фрониа Сҭеԥан-иԥха.

– Абааԥсы, лыгәшәа ҳәаны дыжәга, иҟалаз азәгьы иашәымҳәан, – дҳақьԥсықьуа адҵақәа риҵон ахархәаратә гәыԥ аиҳабы.

Аԥенџьыр амшын ахь иҟьаҟьаʒа иаартын, аҟәара ахьхьаҳәа абжьы гон, амҩахь илбаауаз амардуан иаваҷҭа аҳаргьқәа реиԥш игылан апальмақәа, уажәы-уажәы ажәҵарақәа ҷырҷыруа рымҵәыжәҩақәа хахаʒа ахарԥа инахьынҳалауан. Ашә аԥхьа еицырхәхәа игылаз руакы дықәтәан иара, иаԥхьа иниасуаз-иааиасуаз иблақәа ҭырхаха дынрыҵаԥшуан. Игәалаҟара бзиан, избанзар, дизааит дхәыҷижьҭеи иидыруаз иҵынха ду, иаб ианшьа иԥа. Ашәахь днаԥшит, ишьамхы иқәкны иикыз ашәҟәы ааиԥхьишьшьааит.

– Макьана дҭацәрушь, дызбар сҭахын? – дҩагылауа дынлазҵааит иааивалаз аԥхәызба.

– Акультуратә хан аҿынтә шьоук изнеит ҳәа сыҟоуп, митәык еидымхалар ҟалап сгәанала.

– Иҭабуп, сатабымҵан, – иҳәеит иара дналеихырхәан.

Урҭ реицәажәара ашьҭахь даҽа саатбжак дыпшны дтәан, данааҭацә азин ылхны ашә дынхыҵит, аха дшанханы дааҭгылеит ила иабаз агәра изымго.

– Уа бзиала уаабеит! – ҳәа даԥсышәа мацараха днаиԥылеит аԥшәма, – утәеишь-утәеишь, – инаидиҵеит иара.

«Шьахәуп, аха дабагеи ари саб ианшьа иԥа?» – дхәыцуан иара.

«Ас иаразнакала иаалырҟьаны акыр ихьрызу сара исзымдыруа, наҟ ʒибнаҟа». Иааигәалашәеит иан илҳәалоз: «Сара сахьынʒаҟоу ауп, сыԥсыр зынʒа шәаарылҵуеит шәуацәашәҭынхацәа», – ҳәа.

– Сузыʒырҩуеит, аҩыза!

Убри аамҭазы иарҕьарахь иқәгылаз ателефон цәаԥшь ахьхьаҳәа абжьы аагеит. Иаашьҭихит атрубка: – Сʒырҩуеит, – дҩагыланы дхырхәо аԥсшәа иҳәеит. Уаҩ дук иакәымкәа дыҟам, абырсҟак гәыбзыҕла дзацәажәода? – дааҳәыцымыцит ачкәын дахьтәаз.

– Апарк аҿтәи аколлективу? Жәохәҩык ракәгәышьан иахыԥхьаʒалаз, аха... -аҿаԥа неиҿалан, дааихашәеит иаразнак, – уажәыҵәҟьа...

– Аиҳабы дсыԥхьоит, – қьаадқәак еидкыло дҩагылеит.

– Мшәан сара… – иажәа анагҳаха имҭакәа, – лассы сааиуеит, – иҳәан, ашьҭахьтәи ашәала дындәылҵны дцеит.

Акабинет ҭыкка имацара дааѡнахеит, иблақәа ҭырхаха апатреҭқәа зкыдкнаҳалаз аҭҳамцқәа дныркыдыҧшылеит. «Ҳаи, шьыри, абас сусурҭа уадак сымандаз», – даахәыцит иара. Астол аҿы иааилирхит агазеҭқәа. Акы аарылихын, алаҳәарақәа, иҧсыз ауаа рыжәлақәа арамкақәа ирҭакны иахьаныз уҳәа илаҧш нархигеит… Дтәоуп, дыҧшуп, аха дзаагылаз ҳәа акгьы ыҡам, дыззааиз иҭыҧ аҿы даҽаҳәы дтәоуп. Дцар, сааиаанҳа ууанҿас ҳәа иеиҳәеит, иҡало издыруам, дымцаргьы уи дааир еиҳәауазеи. Ажьа шкәакәа зкыз диѡызахеит. Сидырҳошәа ауп аҧсшәа карҵәаны дшысҧылаз, дызусҭадашь? Дабаргеи Дыгә Аскьоу-иҧа? Шәаб хәаша, убри аҳәк иоуп, ианшьцәа рахьтә инханы иҡоу, унеи, дба, уҷкәыноуп, уахьеихәлахо инапы уҧимшьри», – иааигәалашәахт еиҵа иан лажәа-бжьагақәа. Адунеи мардуануп аҳәы дылбаауеит, аҳәы дхалоит, дамырху? Аха уи сҳәеит ҳәа, иахьеиҳабыраз ддәықәырҵазар?

Еилыҕраа цәаҳәа-цәаҳәа еилдаз иҧенҵьыр хшьқәа неиқәышьқьрит. Иааѡнасыз аҧша ихьшәашәа-ҟәандаҳа ицәеижь инадлеит. Аҧенҵьыр ахаҿы еилаххаа иқәжьыз ашәҟәқәа днарыхәаҧшит, урҭ еиларттo дышрылаз, иааимҧыхьашәеит раҧхьаҳа иҭыҵыз аизга. Абар ассир!..

Иахьаариртыз иаанихит абри аѡыза аѡырагьы: «Ҳаҭыр зқәу Дыгә Аскьоу-иҧа! Гәыкҧсыкала иуаҭәасшьоит сҷьабаа хәыҷы зду…» Азнаказы даалашьцакит, цаҡатәи иҧышә ихаҧыц нақәирҕәгәеит. Аҵыхәахьы иҿацаҳа иануп инапынҵамҵа, иарбоуп иара убас арыцхә, ашықәс. Адаҡьақәа аахиртлеит. Ҷьара-ҷьара еиѡҡьамызт, еимаҷабны мшаҽны ишынеиркыз иҡоуп. Иааирҳәын ашьҭахьтәи ацәа днахәаҧшит, уа ианын абас еиҧш аѡырақәа: «Ҳазну амза 25 рзы Даҷь имоҵа лныхәагатә ҟарҵоит, ицатәуп. 13 – 23 Вал. Мал». «Уаҵәы ашьыжь Мыстаабеи икрыфарҵаҿы – ахаш… дгатәуп Баҡәылгьы», «261 – 10 – 30 Мос. Нат». «Маи 14 дауеит ҳаиҳабы, иҧылатәуп…». Анаѡсан даҽа дыргақәак анын иҵәаҕәаны, аха уаѡы изеилырго ҳәа иҡамызт урҭ.

Иааигәалашәеит абырсааҭк кампаниак аҽы Дыгә Аскьоуипа ипаҭхь ихарззала ииҳәахьаз ажәа гәырпшаагақәа: «Ашәҟәыԝԝроуп ихәыҷы, иду амилаҭ зырызго, саркьас ирымоу, ҳазну ашәышықәса алагамҭазы ҳбызшәала ашәҟәыԝԝра аԥшьгамхар, ҳәарада, ҳмилаҭ культура ԥхьаҟа аҽиара аанкылахон. Ажәасахьарк ҳара ҳазҭахымыз надаада рҟырҟы инкылагылт ирзылбаамдеит... Есымшааирагьы еихаҳалатәуп, ирҽиалатәуп уи. Абаԝхатәра змоу аҽар гылт иахьа, урҭ роуп уи еиҳаракгьы изыԥхықәу...»

Аԝбатәигьы исҭоит ҳәа дахо дахьааз ауп изихымго, икәа иҭеиҵарц иҷеыназикуаны, даааԝналт дныжьны ицаз. Ашәҟәы наҟ иныкәиҵан, игәаара инмырпшуа даацәажәеит: – Ҳм... Дыгә Аскьоу-ипа уажәгьы ара аус иуаз ҷыысшьан, саҭамыз...

– Дцеит аʒы шцара, иазхоуп уԥсшьа ҳәа иарҳәеит. Абағьҭыс аапҵра иананхалалак, ашақә иасуеит, ақәыцьма аршәарц азы. Дыҳәҳәеит, дҟааит, аха акгьы имыхәеит. Иҟьамсар макьана иԝнызымгацт... – иармарахь ихәхәаʒа иқәыз сигарк ааҭихын инеиҽыҵеикит, амца наиркын дыниазҵааит, – иуҭахызыз, сахьухәо крыҟазар?

– Дыгә Аскьоу-ипа иакәын сыззааиз...

– Аа, еилыскаауеит. Уи уажәы нхыҵ иԥсы ишьоит, дгьежьны данаалак шәеибабартә иҟасҵап.

– Ҭабуп, агәырԝа шәаластцом, даныхынҳәлак сара схаҭа дызбоит. Аус ахьууаз схамшҭи, – илахь еимырццашәа днаизыԥшит.

– Аредакциаҽы скаршәгәышьоуп макьана.

– Аредакциа уҳәоу? Аа... Уаргьы акы уԝқәозар акәхап.

– Саргьы акы сҷышәуашәа саҽуп, аиеи.

– Сара ари ҳанбан ҷыц ауздырхуа. Ажәытәтәи акәын ибзиаз. Ҳм... цәгьа иманшәалан, аффаҳәа салаԝуан... Ари митәык сҿадсымцалт, исышьараҭымзар акәхап. Аинститут аҽы азанааҭеидгыла егьи уҳәа ирацәан снапы злакыз, шьоукы апоезиақәа ирҽын. Қьаади калами еиқәырхуамызт... рԝымҭак ҷьара инаншәалар, мшаԥын ҳара ҳзы, – даааччашәа иун, игәыбжьынацәала ихәда днас-насит, аԝы аажәуан ҳәа аанарго. Нас иҿааиқәикын, – ҳара ҳазҽу аамҭала усуп – шәа

шәтәоуп инхо, – аҧкәын дгыларц иҷеыназикуаны ателефон еиқәатцәа абжьы геит. Атрубка аақәихын дынтацәажәеит: – Иаасараҙеи, – наҟ итәаз иахь дынхьапшын, – уаамыццакыни зны, алло, аа, дзустада сҳәахуеит, – итрубка наҟ днахан, – ари Хәаџьа Шьардын иоуп.

– Хәаџьа Шьардын? – уамашәа ибаны днаихәапшит.

– Иа? Ашы дашьын уҳәоу? Дызгада нас? Зафасрааҷы днеины, иԥҳәыс лыхьҙ ҳәаны, ашә аарты ҳәа ҷитуану... – деитцас-еитцасуа дааччеит иара, – алақәа дрымкҙеи? – иблақәа мацәысуа, иџьымшьқәа леивҟьа-ашеивҟьо акыр аамта дзырашуа уа дгылан. Ашьтахь аҧкәын иахь днапшын, – Дахәас иоуп дызҷу, иихәауа уаҳауандаз. Ашы дашьны Зафасрааҷы днеизаарын, алақәа дааԥхартцан, раштаҷы игылаз амжәа агәаашара дылтарцалан, аашаанҙа урт аху-хуҳәа ишиеишуаз уа дтажьзаарын, – дырашегьых деитцас-еитцасуа дааччеит, – уҟаз, уҟаз, скьатеиах пцәеит, анцәа унимхааит, – итрубка ныкәитцан, иблақәа ичабрала ирыцкьауа, – Апсны иаакло зегьы иара идыруеит, лафк зхимҳәаауа џьеи дубап, сгәы ааирҷыхалоит рыцҳа.

Аҧкәын иблақәа уи аҙаҙ еиԥш инаилаирҟацеит. Егьи дааҳәыцымыцит дахьтәаз. Иагьааигәамԥхаҙеит иԥшышьақәа. Иблақәа таа, дхәыц-хәыцуашәа дыштәаз, иаалырҟьаны днаизатцааит:

– Абри аҭып аҷы са сахьыҟартцаз азы ирҳәозеишь ауаа? – игәыбжьынацәа иамгаз амацәаз ала ицламҳәа ааибгит.

– Акрыздыруоу, урт ирҳәозеи ҳәа сзырашуа амашақәа саурныху. Абзиараз, – иҳәан ашәахь иҷынеихеит.

– Уԥхамшьан акы ануҭаху уааила, мамзаргьы атцәцәа усзас...

Ашә агәараҳәа инкыдаҳалан, дындәылтцит. Арахь данааuаз згәалаҟара бзианы, илахҷыхҙа иҟаз, игәы атцға пцәаны иҩраҳазшәа, ишьаҷақәа акакала еихго ашныҟа дцон иара.

АЦӘАҞӘА

Ақәа кыдцәаны алеира иаҷын иахантәарак. Ашар зыкәкьаса ицоз амашақәа ашьаҟауаа зырнымсуа иҟалахьан.

Амашьынақәа ракәзар, иҳақьԥсықьуа, мгәацәха иҳәазо аʒымҟатара илан.

Шагә Омар-иԥа есымша еиԥш, иахьагьы шьыжьʒа дгылеит. Иеимаа ҭарԥалақәа наишьхарԥаны аԥенҵьыр аҷы днеин, ахышә ааиртит. Асаркьақәа аҵәҵәаҳәа аʒы цәыкәбарқәа рхьыкәкәаны икаҭәон. Аҳауа хьшәашәа цәқәырԥо иныѽналт ауада. Азныказы даахыԥхыԥшәа иун, азхаз игылаз астол днакәшеит иара, нас адашьмаҷы асааԥь иқәыршәыз днықәгылан инапқәа иаԥхьаҟа иршәуа, деиҳәҭкәыҟәло абаѽрҵәыра дналагеит. Уажәы-уажә адық-чыққәа адашьмаҷы ишьапышьҭыбжь гон.

– Ԥшьаала Шагә, ауаа макьана ицәоуп, иурҷыхар ҟалоит, – даацәажәеит ахалаҭ зышәҵа аиарҭа иаагәылҵыз иԥҳәысгьы.

Иара уи имаҳаʒазшәа ихы аԥенҵьыр инадикылан, дшьапҵыркьакьо уарлашәарла иԥсыԥ алагаѽагара даҷын. Абаѽрҵәыра даналга, аҷыʒәʒәарҭахь днеин, ишәара иҟаз асаркьа дангыланы, асапыншәах иҷарҵәызы адалақь нықәиҵан исеит иԥаҵа. Иҷы аниʒәʒәа, амаз инапы ианырѽызлан инеиҷиҳәеит, уҽанубаалартә еиԥш, ицырцыруаз ихагәҭагьы иныкәишьит аҵыхәтәаны. Нас зыфѽы лаҳалаҳауа иҟаз адухь неиҷеиҵәан ампахьшьы иҷарԥыруа инеирбеит. Ажәжәаҳәа иҽааилеиҳәан ашә ааимԥааны асоф днықәгылт, егьибеит алаламбатә: рыѽны ʒсо аʒы иалагылан. Анаатә ақәа неиҷанаҟьеит: – Еиманхааит, уаҳа ихымкәаʒои, – даауаруаршәа иун, иԥышә хыжәпаақәа кылыршьшьы даахынҳәит. Иѽырҵа стол амгәа иааҭигаз ақьаадқәа жәпакы апапка инаҕреиҵеит, амѽақәа рремонт азы ирѽыз аҳәахьаԥхьыʒқәа инадыркны, атехникатә монтажтә усурақәа раҳасабырбарақәа рҟынʒа ирылам ҳәа иҟоузеи урҵ. Ипапка иѽыҵыршьшь акрыфарҭаҷы днеин, уааныʒа иԥҳәыс излырмазеихьаз ачаи днахәеит.

– Ирзууазеи, мшәан, арҭ ақьаадқәа рххо?

– Ирзызуазеи бымбои, алақәа аншуа ирбгьыжәны ирыласыжьуеит.

– Ихәарҭоу акы рылазар, иуцәыбааʒап ҳәа ауп изысҳәаз. Амш аҷешыҟанаҵаз умбои.

– Хҷи-ҳнапи еиқәыԥса ҳҭәоу ҷыршьоит шьоукы, – исаат днахәаԥшит, амашьына аахьазар акәхап уажәшьҭа, – иҳәан,

алабашьа еиԥшшәа, ахы ыркьылтыҳәны иеитԥаԥса амаҭәа хшьырҭаҷы икнаҳаз аҳаргь ааснихын ашә ахь иҷынеихеит.

– Калошда уцашоу?

– Ара иухамышҭуа убахьоу, – даахынҳәын, урҭгьы наишьхаирԥеит.

– Иаахымкәарыз, ԥьбеит, ҳаҭеиҭа икыдыбгоитеи иахьа.

– Ашьыжьымҭан срымбар, дабацеи ҳәа иҳәҳәо исышьҭалоит, ишыҟоу бымдыруеи, ақалақь аҷы машәырк усгьы иҟалахьеит иахьа.

Шагә Омар-иԥа иҳаргь ааитԥшьуа дындәылҭын, дхаҟәхаҟәуа амардуан даҷаланы днеиуан. Ҭаҟа данылбаа, апарашиут еиԥш иҳаргь аҷеааитԥнахит. Илашакакараҙа, итбаа-ҭыцәҙа иҟаз иуадақәа ааныжьны ҭаҟа аҙымҟатар дахьнылагылаз маԥк иааицәымҳеит, аха иикыз. Днаԥшы-ааԥшит: «Дабацеи, анцәа иишәиз сшофиор. Ашҭа дызҭамлоу?» – дхәыцуан иара. Ахаҳәқәа дрықәгыло ишьи-ишьи еиқәҭо иҷынеихеит, ашҭа агәҭа ааиҩитҭаан, уи дааиԥылт змаҭа хәыҷы имахцә данкны, зыҿцыркәакәа иааиуаз ԥхәыск. Рҩыцьагьы аҙыԥсы рҷыкәкәа ибааҙажжыраҙа иҟан.

– Ааит, уара аҷыбгы. Амҩа агәҭаҭәҟьа ухы ыҵыҳәҳәо ужындаз, – даатгылан иоуразоуроу днеизыԥшын, – ԥу, шәымшақә рхәааит...

– Иҵыкәкәаҙеит ҳәа сыҟоуп, – игәы дынҭацәажәеит иара. Уаҳагьы лықәҷымҭзакәа наҟ дналывсит. Уажә ибама данаҷарклакь авсшьақәа. Ипапка дҩаханы иааиҩыҵаирҭәҭәеит, – ҳҷы-ҳнапы еиқәпса ҳҭәоуп, ус шәхы акәапеира мсааит. Ҳара иаҳҭахым цьушьап амҩақәа бзиазар, адгьыл аҵаҟатәи аҙымҩангагақәа ԥыршәа рымамкәа ахьыҵәҵәеиԥш еиқәшәшәа иҟазар, – аҩны акьыԥшь данаавшәа иԥаԥаҙа иҳаргь ихагылаз иапҳьаҟа маԥк днахеит. Зыҿрыцәгьаны иасуаз анаатә иҷеацәыхьчо: – Иҵаҳҵан иауам, еиҭаҵаҳҵан иауам атруба ҟадыцьқәа. Иҟоумҵазт, иумузт, иумҳәазт ҳәа абас мышгацәас иҟоу зегьы рҷы ҭыҙәҙааа иуацәажәоит. Ергьҳәа иарма шьапы ахьныкәиргылаз инаҷҟьан, аҙы дналаԥалт. Аҟырҟырҳәа иааибарччеит ахыԥсаарҭа ала, ивеибаҳәа инеиуаз ахәыҷқәа. Уи имашьынахь днаԥшит, аха амҩанырцә

игылан ашыʒ ахьызшәа адых-дыххәа еиҵауса. Арахь ашҵахь изҵаломызт.

Шагә Омар-иԥа ииулак днеихан аʒқәа реилатәарҵа акуаи ахѡа дныкәгылт: – Амашьына арахь маԛк уаахар ћамлаʒои, сеидру?

Ашофиор ахышә ихы нҵирҳәҳәан: – Аматор цәаакыр ҳәа сшәан, убри азоуп абраћа сзаанҷасыз, – иҳәеит иара.

– Уара амотор цәаакыр ҳәа ушәоит, сара «Нагә ихаҳә» сыкәхеит. – Шагә Омар-иԥа даазазеит, – сахькаҳауа умбаʒои, анцәа уишәиааит, умааиуеи уласны. – Амашьына агәашә инҵысны ашьшьыҳәа аҷаанахеит. Ақәа алеира ишаҷыц иаҷын.

– Уааскьа, иҵегь уааскьа, – амашьынахь иҷанынаирхха, дзыкәгылаз ахѡа ааҳәын дылҵабгеит. Иҳаргь ахәы хаҵҵала игьежьуа аʒы иааххалт. Иқьаадқәагьы апапка инагәылбҕыжәаан, аѡар ишьҭкәыцәаа иаманы илатћьеит. Ааԥынтәи ахьычԥаԥырқәа реиԥш иԥырны амшын ахь ицон урҵ.

– Аа... аа... сыԥсит абааԥсы. – Аарла иуаҳауан адгьыл аҵантә иҵыѡуазшәа ибжьы.

Амашьынаныћәцаѡ имашьына амотор ырцәаны даатыԥан, акуаи дынхыкәххит, иԥьыбаҵаҵа афонар нҵеирԥхеит уахь, иагьибеит Шагә Омар-иԥа ижәѡахырқәа аʒы рыкәыҷҷа акуаи азганк дшадыршәылаз, – ауаѡы дҵаҳаит, шәсыцхраа, – иԥсы ихәламʒо ибжьы гон иара. Инапгьы лҵишьит, аха иаулаʒахуаз.

Ааигәа-сигәа инхоз реиқәа ашьапқәа ҵаркәакәа иара ишћа иеибарыѡны иаауан.

– Ауаѡы дҵаҳаит, ауаѡы!

– Дызусҵада?

– Иаба?

– Аҵәаҳә сзаажәг, абааԥсы, аҵәаҳә, – дҳақьԥсықьуа иеизаз днарылаԥшит амашьынаныћәцаѡ.

Руаʒәы дыѡны ааида хыла днасит, аха аҵәаҳә ауибахуаз. Ажәжәаҳәа днарылаԥшит иара убас ихыжәжәа-ҷыжәжәа аракәа ѡақәа рыдҵәиаланы зымѡа икажьыз ахақәагьы. Убраагьы ихәарҵаз ҳәа акгьы имбеит. Ашәымҵак илаԥш нақәшәеит икәалааua алаҳамахә иахьынҳалаз аҵәаҳә. (Лаҳачан амахәқәа рыларћәразы рхы иадырхәоз акәхап).

Уи ашырҳәа иаакынҧааны, даарыдыххылт еизаны игылаз. Аҙы ихыҵәааиҙа дҳазҭыгозар ҳәа аҵәаҳә ҭыршьуан алашара уахь иҭарҧхо. Ҧыҭрак ашьҭахь аҙыҧсы ихьыкәкәа, ила-иҽы ахьҭоу умбо аатҵәажә еиҧш, деихьышьшьы даатыргеит Шагә Омар-иҧа. Убри аамҭазы, иҟалазеи, ҳазфада ҳәа лкалҭ кахәхәа дбааҙажжыраҙа даарыдгылт уи иҧҳәыс, данынеиҽаҧш, арҵәаа аҭлыргеит:

– Укалошқәа ухашҭны уаныхынҳәы ҽеи ушақәымшәоз сымдырзи, сара аиқәыбга... – дналагеит лара.

– Бҽааикыл зны, быбжьы игәы иқәсуеит, ҵасым, – дынлыҵаҟьеит агәылацәа руаҙәы.

Изқәала ршьамхы дныкәҵаны ицацха ианынҭагыла, аҵәыртҳәа иҽы-иҧынҵа инкылҵәрааны аҙы аҽаанахеит, ашәаҟьа иҽачы деимакы-еиҽакны днаганы амашьына днакәыртҵеит. Иҧҳәыси даҽеа ѡыцьа ачкәынцәеи уа инҭатәеит. Амашьына ѡаҧхьа аус ааирун мчымхарала ашҭа инҭытҵит. Аѡарҙы ҟьаш-ҟьашо изынҭәалоз амѡаду ианыршәланы ицон уи амашьына.

Шагә Омар-иҧа дызҭаҳаз адамиҭхан, ауразоуроу дкылҳәаны идрыцқьазшәа, аҽеаҳәа аѡар кылыѡрны ицон, есааира иазцон, илаҟәуан аулиацақәеи ашҭақәеи ирыкәлаз аҙы. Убри аамҭазы амшын ахь ауп уҳәаратәы еилыбзаа-еилыцьцьо, аҳәа еиҧш, ирхәаны ацәаҟәа нкыдлеит.

1989

УБРИ АКӘҴӘҞЬОУП ИУҚӘНАГОУ!..

Ҷкәына хҧараки милиционерки реицәажәара аҟнытә

Ахҭыс ҟалеит 1950-тәи ашықәсқәа раан, Аҟәа амилициа аҟәшақәа руак аҽы. Иантҵоуп иаииаз лафҳәаѡык иҳәамҭаны.

Асценаҽы дааҵәыртҵуеит актиор, агәҭахьы дааскьаны:

– Алло, алло, алло!

– Дежурныи комендатура слушает...

– Аҩыза аполковник!..

– Сара сполковникҙам, ссержантуп.

– Аҩыза асержант скамбашьқәа ыҙын иубозар? Руакы бжашлоуп, аҵыхәа аакьаҽны, егьи...

– Уара аҧкәын хамаҵагьашәа иҟоу, Дахәара арха сыкәу џьушьома, акомендатураҽы стәоупеи, сҟарулуеит.

– Аҩыза аполковник!

– Еиҭеиҳәахуеит, аллаҳ цәгьара иқәиҵааит, уара, сполковникҙам ҳәа уасымҳәеи, уаҩиҳәара уаҳауазар. Ссержантуп, уара, ссержант...

– Аиеи, исхашҭыз – сержант! Иҟоу удыруама асержант ухаҵкы, ауада уҩназза уҩнатәоуп амш-каҵәа заманаха, сҟарулуп ҳәа хьҙыс иаҭаны. Аиаша ҳҳәозар, апост уқәгылазар акәҙами, мамзаргьы, аџьармыкьа унапс-аалсуа уалазар аҕьычақәыч, ашәиқашь ахьеилоу, алеишәа ахьаҭаху?..

– Абри ахшыҩ сзыртцо дызусҵада, уара? Арахь усзыҙырҩи, уара амришәа иҟоу, иуазҳәада сара апост сыкәгылаҙам ҳәа? Иацы ашьыжь инаркны иааилашәшәааиҙа амра схацеиуа аплиаж сыкәын, иуаҳауоу?..

– Џа-ҳа-ҳа-ҳа!..

– Узырччозеи, ччаҧшь еиқәаҵәа?

– Уажәы иуасҳәоит сзырччаз, убҕашшарагьы ааҧнаҵәап, уи, анцәа исиҭар!

– Изакәызеи, исоуҳәарц иуҭаху, арҧыс ҧагьа, маҟа ҟьаҟьа?

– Изакәызеишь умбо, уцәыҵызза амра зҽеаҵа аҟәара иқәпсаз аҳәсахәыҷқәа ушрыхәаҧшуаз, аҽенынтәарак улақәа кьаҳәхеит.

– Ыы, ахампыр уазшахааит, иуҽыҩрқәо закәызеи?.. Ихазы, – сабеиба, сукәыхшеит.

– Уаагылишь зны, урҵ ушрыхәаҧшуаз џьара-џьара арҳәрақәа ҟалеит. Аҙәы исаат рҕьычит, аҙәы еимаақәа, еиқәада аҩныҟа ицазгьы дубап...

– Иуазҳәада уара уи? Хм... анаа, ус акы ыҟазар, мдыршьас

исымоузеи?.. Ыы, баша сгылан ҳәа аума, ишудыруа убра?..

– Баша угылаҙамызт, ублақәа ҭраа аҵгабцәа амра иашәыз рыгәчамах еинаалақәа урыхәаԥшуан...

– Ииҳәауа шәаҳауоу, уара? Абжьыс, абжьыс... Ахәыҷқәа ҳәа ҙәыр дыќоума, мшәан, иалымгахьеи?..

– Баша «аҙәы» ҳәа урылоуп, анҭ ахәда ќаԥшьқәа, кыр уахылаԥшуашәа, кыр ухьчошәа, наќ, наќ... арахь уҙбахә сумырҳан...

– Арахь ууаԥши, лыҷын, Кәашба Ҭаҕьыр дахьгылоу, ааида аҵыс захыԥрааузам, машәырны акәзаргьы, махәык абҕьыц ҷшәаны амҩа иаиашәалом. Уи акәым, амҵцәќьа игәаҕьны аҵәҩан ахы изықәтәом.

– Уԥши, уара, ох, ох, ох!..

– Еиқәа зшьамыз, еиқәа кылҵәа дԥьеишьон, ҳәа оумашәагьы иубахуеит... Угәы иаанагаз нас? Ќәыд-мжәу ԥьушьазма Кәашба Ҭаҕьыр? Кәашба Ҭаҕьыр алеиԥш дыҩуа уахгьы-ҷынгьы ауаа дрылоуп, длам, ҳәарада, дуаҩуп, аха мцхәы аԥьабаа ихы иаирбоит.

– Вольнаа... Утәа, утәа, ухьхь згеит, уԥсшьа!..

– Ых, аф усааит, аиеи... Уажә урысшәала уара аҵандрах, исурҵахуеит. Ара амшын сыхԥшылоит, «Волна» ҳәа акгьы збом. Амшын ҭынчҙа ицәоуп иагьымҷыхацт... Анцәеиныс, арԥыс хԥара алаԥшҵашәара шумоу?

– Амшын цәқәырԥо аулицақәа ирнуп, шәхыбра авара иадыҷҷеалоит...

– Ииҳәақәоу закәи, уара? Сылақәа ҕьаҕьаҙа амшын сыхԥшылоит, аԥша аҵазар сымбакәа, сыла зынҙа ихҩоуп ҳәа уаҳама, абзамыќа, уара?..

– Уара бзиара удкылоуп. Уќәышзар, ауада ҭшәаќаќара уҩнатәозма, унеины аҷенышьыбжьон, ашәыргәындажә!..

– Сароу? Уара сара сшәыргәындазар...

– Аҳ, мамзар бзиара удкылоуп...

– Уара, амри, сара Кавказ ашьхақәа рҷы аҕа сиҷагыланы санеибашьуаз, уара умиҙацызт, уихьазаргьы, уҳәазо ацәарҵаҕәқәа урыҵан... Аиеи, аибашьраҷы сарма напала автомат скын, сарҕьа напала абомба сќьон... фрицкгьы

амахәқәа дрыбжьызза аҵла дшықәтәаз акуҳәа хыгәҵәы дласышьҭит…

– Ух, ух… ушәакь алада ахы урхар, аҩада ицо, аҩада ахы урхар алада ицо уара уоума ихысны аҕа дызшьуаз?

– Сара, арахь уаасзыҙырҩи амри, аҳәыҳә ԥырны ажәҩан иалууаа ишнеиуаз сеиханы абла ҭысҟьахьеит, иудыруама, уара, ари?

– Аҳәыҳә абла уҳәама? Џа-ҳа-ҳа-ҳа!..

– Оумашәа иумбаҙан… Схаҵарақәа ауаа ирдыруеит, аорденгьы санаршьеит сара усҟан…

– Аорден, иарбан ордену? «Орден альхового листа» ҳәа иҟоу акәзар?

– Ус орден ыҟаны сара исыздыруам.

– Иҟоуп…

– Иҟам ҳәа уасҳәеит.

– Иҟоуп… Убриҵәҟьа сзымдыруазар, уаҳа издыруеи, уара?

– Аи, какаиа молодец?

Аибашьҩы хаҵа Кәышба Ҭаҕьыр,
Уицәымшәан, амарԥьа, Даҕьыр.
Ашьха дықәын аҳәыҳәқәа ишьуан,
Арахь ихьҙын, «деибшьуан»,
Иубашам ччархәра – ари еицәоу,
Хара узымцеит, умҩа ԥҵәоуп…

– Ах, ԥьара усԥыхьашәар увардымыԥь кыдызжәара сыҟоуп, аха иабаҟоу акәымзар?..

– Уароу? Уара шьҭа уажәит, сара сакәым, аҩны ԥина хәычык ҳамоуп, убриҵәҟьа узыпҟарым.

– Ишԥа, ишԥа?

– Имаҳазшәа шааҟаиҵо убо, уара, сиргаҙоит ҳәа даҷуп… Сгәы аҟаҷыҳәа еицҳауа, сшьамхқәа цҳафыруа сыҟоуп. Агәыраҵа арахәыц нкылздоит, макьана.

– Џа-ҳа-ҳа-ҳа!..

– Уччаԥшь еиқәаҵәахеит, ыҟамзи… Абри акәҵәҟьоуп, иуқәнагоу…

– Хыбздрикала, ушԥаҟоу вара?

– Ыы, анцәа диқәшәиааит... Иихәақәоу уаҳауоу?.. Бзиарас исыдукылара ҳәа уаҳа ҽашәа умоуааит... Абри, издыруа аʒә иоуп ҳәа сыҟоуп?.. Уара, Қамсажә иԥа уакәʒами?

– Џа-ҳа-ҳа-ҳа!..

– Ухы улымҳақәа ирыбжьазза, ыы, имырбзаʒакәа илоуз!

– Џа-ҳа-ҳа-ҳа!..

– Абжьыс, абжьыс, ыҟамзи...

– Убри акәԥәҟьоуп иуқәнагоу...

ИКАНʒАЗ АГӘИЛ

Автобус аҽанынанаха, Ладбеи илаԥш налықәшәеит иԥрацкәынʒа шәырак кны иѡхалаз аԥҳәыс ҽа. Лхаҟнытә лшьапаҟынʒа лаԥшыла дааиԥхьишьшьааит. Уи ԥыхьаʒа зны дшибахьаз еиԥш дыҟамызт, маҷк дааԥҭәаахьан, аха уи еиҳагьы илнаалон, еиҳагьы дарԥшʒон. Днеины лҭып аҽы днатәеит.

Ладбеи хәыцрак дынҭанагалеит, иааигәалашәеит раԥхьаʒа-тәи реиԥылара, ацәашьы еиԥш иакызшәа уи иаԥхьа иаалашеит.

Азеиԥшнхарҭаҽы акәын. Ладбеи икаруаҭ аҽы днықәтәаны, ишьамхы қьаадк ықәкны аѡра даҽын. Уи ицыѡназ шьоукгьы аинститут ахьтә иааижьҭеи, акәакьтахьшәа игҽеибагәа, еидшыланы ашахмат иасуан, ицәҳашҳауа, аҭаҭын лѡа харчыла. Руаʒәы, Хәыта захьʒыз, иааигны, ишьапқәа хәхәаʒа еиҵыхны, ибла еиқәсаркьаха, ихы ақәырԥсны ашәҟәы даԥхьауан. Ашахмат иасуаз агәгәаҳәа ианааилалалак, ибласаркьа дѡаханы дынрыхәԥшуан. Еиҳаракгьы изымчҳауаз, рҽаԥхьа иҟаз ауадаҽынтәи иааины уа ирхеибагәоз, ахәмарцәа еичзырчоз ракәын. Ладбеи дамҽехакны даман зыѡра даҽыз иажәеинраала, цәаҳәак данаалгалак, ҟыгә-ҟыгәҳәа инацәкьарақәа иаԥхьа аҟәардә игылаз иқәкшауа, иԥхьаʒон.

– О, салам умоуп, апоет, – дыницәхасит зхахәы еилажәжәа иааидгылаз Џьансыхә.

Аха Ладбеи уи ибжьы имаҳаʒозшәа, ицәаҳәақәа дрыхәаԥшуан.

– Арахь исыҵи иуѽыз ақьаад, уи ақәнага сара издыруеит, ҟыҟ… – дааицәкьысит иара.

– Наҟ уҽынастҳа, наҟ!

Џьансыхә инапқәа рхахо, ибз ахыҷә дыҷәцәажәо ҿааиҵит.

– Апоет… мшәан апоетцәа ианыржәлак иаҳа иѽуеит ҳәа саҳахьеит, уаалар абна ҳбуфеҭ аҿы ҵәыцақәак усмыржәрызи… Ҵарак сырҳауеит ҳәа акәу, акарандашь аҧынҵа ҭып заумҭо, ақьаадқәа зуҵәаҕәо?..

– Арахь шьоук ҭып ҳарҭом, уаргьы ара ууаны уаххаҧеит, – ичҳара хыжжуа даацәажәеит Хәыта.

– Оо, апрофессор, уара узбаҙомызт…

– Удәылцқьаны уцеи наҟ!..

– Сароу? Сдәылгеи, умшәозар!

Егьи афырҳәа дѽатҵьан, деимлагәа даанкылан, ишьапы дыҷәмырсҙакәа дындәылирҧан, ашә азарза ныларшәны, дааины иҭып аҿы днатәеит.

– Шәаргьы абас шәыхьуеит шәыҽшәмырҭынчыр! – иаарымчны дынрыҷәцәҟьеит егьырҭ аҷкәынцәагьы.

Урҵ, инеихәаҧшы-ааихәаҧшын, иааибарччеит. Убри аамҵазы аҿыгә-ҿыгәҳәа ашә адәахьала аҙә днасит. Ашә анаадырт, даасѽнашылт урҵ ирыцыѽназ ашәануа ҷкәын Анҵимоз ҧҳәызба ҵәрышкәак дицны, лыхцәқәа кьатрацәҙа, абант алаҧаны, наҟ-ааҟ лыжәѽахыр иҷәҧсаны.

Ашкол данҵазтәи лформа лымҧсахцызт, анапқәа лымаҿақәа инырхагылон манжет шкәакәала ихыркны, икәымпылссаҙа лаҧхьа иѽашьҭыз аҳәынҵәрақәа лыхәда иѽыҵагыло еибаркын.

Уи лцәацәѽыча убас илнаалон, жәытә гимназисткоуп уҳәарын уахьыналыхәуаҧшуаз. Лыбла гәыккәа аатбааны, еиқәаны, лҙамѽа еилыҧха-еилыҧхо иҟан. Ааҧынтәи ашәахәа амҙырха шарлахҿыхуа еиҧш, иаалахҿыххеит ауада, иубаратәгьы иаразнакы аҽаҧсахит аҭагылазаашьа. Итәаз зегь лара лахь инаҧшит.

– Ари сан лаҳәшьа аҧсуаа ирымаз ҳәа ззысҳәоз лыҧха лоуп. Сынтәоуп аинститут данҵалаз, – иҳәеит Анҵимоз, нас Ладбеи инапы наиқәкны, – ари дпоетуп, сара дысѽызоуп,

курск аҽы ҳаицтәоуп, – ииааркьаҽʒан дызусҭаз налеиҳәеит. Урҭ рнапқәа ааимырхит.

– Ибыхьʒузеи? – дҵааит иара.

– Мрамза.

Хәытагьы диирдырит. Ладбеи уаҳа ажәакгьы мҳәаʒакәа днеины иҵып аҽы днатәан, аѡра деиҭаналагеит. Анҭимоз шәҟәык ихчы иаатцихын, лара иналиркит. Убри азы акәхап араҟа дзааизгьы.

– Бзиа избоит ажәеинраалақәа, – лҳәеит, лара Ладбеи иахь днаԥшны.

– Ус акәхап... – ихы ѡышьҭымхʒакәа аҭак ааҟаиҵеит.

– Иуѡуа закәызеи, ҵаара ԥхашьарам?

– Уи маʒоуп...

– Уаҳзаԥхьар ҟамлари?

– Ицәырызгартә еиԥш, макьана акгьы салаҟам ус, сара схазы ак сҷышәлақәоит акәымзар...

– Нас, ақьаад башаʒа ибжьухуеит акәу? Абзиаразы! – ашә дындәылҟьаны дцеит. Анҭимозгьы днаскьеигаразы длышьҭаланы уахь иҽынеихеит.

– Улыхәаԥши, уара! – дызлаѡуаз икалам наҟ инықәҵаны, ашә ахь днаԥшит Ладбеи.

– Дзусҭада, уара, ани ажәҵыс ԥшқа еиԥш иааѡнаԥрыз? – иқьышә хызѡоз иԥаҵа азганкахь ала ихыҟаҡааув дҵааит ашахмат иасуаз руаʒәы, иферзгьы аҟыгәҳәа илықәикшет.

– Илыцыз уимазҵаауаз, усҟак уанлызхьаауаз.

– Илыцыз? Уи уара уеиԥш саргьы дызбеит, аха уара уоуп сара сазҵааув.

– Анҭимоз ииҳәаз иаҷыданы уаҳа акгьы сыздыруам.

Иаатынчрахеит ауадаҽы.

Шәындәылҵ-аадәылҵқәа, уаххьа ҟалеит уажәшьҭа ҳәа, аҷкәынцәа дыррак рнаҭарц аҭахызшәа, алакациа махә апенџьыр инасит.

– Маҷк уҽынаусҭхандаз, арахь сықәыѡрны скаҳауеит, умбаʒои?! – иҭахәаҽеʒа ибжьы аагеит абырг, Ладбеи иватәаз. Ишьамхы иқәыз иеилаҳәарагьы ааигәыдирҒәҒәалт.

Аха уи акгьы иаҳаʒомызт.

– Арԥыс, уара уоуп сызҽу! – изқәа днас-насит аҭаҳмада.

– Аа, изакәызеи? – дҳәыпызыԥуа ихәыцрақәа дызлаз дааарылҭит иара.

– Маԛк уҽынаустхандаз, сҳәеит.

– Саҭоумҭан! – Ладбеи днаскьан, иарґьажәѡала амашьына ахышә иҭасаз асаркьа иҽадырґәґәаланы днатәеит. Аттаҳәа ивћьћьаны ицон ачықьқәа, аҭлақәа, алаґьа зықәцәқәа мҭәышәзә иҭагылаз ақәацәқәа. Дырѡегьых уи аԥҳәыс ллакҭа дынҭаԥшит...

Афакультет аћны акомҷар рбиуро мазаныћәгаѡыс данықарҭаҭәћьаз акәын. Еизарак ахьтә дхынҳәны дшаауаз, амѡан дааиқәшәеит лара.

– Сшьапы сыхьуеит, аѡнынзә снаскьоугондаз, – лҳәан, ижәѡа днахьынҳалан, дицны лҷыналхеит.

– Иабыкәу быѡны?

– Ешба иулицаҷы.

– Уаћа ауада нкыланы ибымазар акәхап?

– Мап, сан лаҳәшьа лћны сыћоуп.

– Нас бшьапы иахьзеи,ҭаара ԥхашьарам? – иҽыргызмалшәа ллакҭа дынҭаԥшит.

– Ҳм... – даахәыцит лара, – жәаха анапылампыл ҳшасуаз сшьаҷәхныслан, ихҳәыцу, иахь сыздыруам...

– Амашьына ааныскылап бҭахызар?

– Агәырѡа уҽезалоуҭозеи, иаҭахзам.

– Ибзиоуп, бара ишыбҭаху...

– Иудысныхҳәалоит, Ладбеи! – даацәажәеит Мрамза.

– Иҭабуп, – иҳәеит иара, ихаҷгьы аалашеит.

– Жәаха аинститут аћны санааи, азґабцәа уажәеинраала зныз «Альманах» еимырћьо иркын.

– Сара даҽеакы сыдыбныхҳәалоз ԥьысшьон...

– Уи арбану?

– Амаҭура ҳарымҭахи...

– Аа, изакәызеи сҳәахуеит, аха уи еиҳа еиҳаны иушьома, ҳм... – илҳәарц илҭахыз ахшыѡҭак аҭыхәтәанынзә инамгазакәа дааҭгылан, лыблақәа ҭырхаха днеиҷаԥшит. Дагьаапышәыррчеит лара.

Ус, атротуар иаҧыланы ишнеиуаз, ашәшьыра иҵашьшьы рҽынархеит.

Усҟан аҩнынӡа днаганы даҧыхынҳә, алмҩанык дазхәыцуан уи иҟалҵаз. Убри ашьҭахь мчыбжьык аабжьымсыцкәа, Мрамза акурс аҿтәи агазеҭ ианаамҭаз иахьҭылмыжьыз азы, акомҿареидгыла абиуро аилатәараҿы Ладбеи ибжьы ргьны длацәхаит, аҵәыуара дамханакуа, илҭахыз лҿы илзамырҳәо, акыраамҭа уа дгылан, нас дындәылҟьаны дцеит. Иара ихьухьууа игәы акы ныҵалан, иуоразоуроу дааимнадеит.

«Нас ишҧаҟасҵарыз, лара лакәын уи редакторс иамаз», – иаагәхьааигеит уажә дахьтәаз. Ихы ҩышьҭихын, дгачамкшәа лара лахь днаҧшит. Уи аҧхәыс лхаҭыҧан, истудент шыкәсҟәа раантәи Мрамза лакәын иибоз уажәы. Лыхцә хәыҷқәа ҧаны, ихыцә-хыцәӡа абант рылархәын, лхы-лҿы гәыкӡа.

Автобус Ҧсырӡха иаанҿаст.

– Блааҭых, блааҭых! Сызфада!.. – ҭакәажәык лыбжьы аалыргеит атәарҵақәа дырцәыҵаҧшуа.

Аҭакәажә лхы-лҿы шьалла иҭаҳәҳәан, лҧынҵа агәы аалганы, лыбҕа ҷьыҟәӡа. Ҷкәынакгьы дхыцәӡа длыцуп, иблақәа ӡааркәкәала, акан иҿаҳәҳәы.

– Иҟалазеи?

– Ибыхьзеи?!

– Ишәыҧшаауа закәызеи?

– Счамадан, счамадан...

Иҟалаз уи ауп, аҭакәажәи аҷкәыни амашьына ианақәтәоз, рчамадан ашә аҧхьа инаргыланы, рҵыҧқәа рҿы инатәеит. Ҷаҟа асовнхараҿы ианаанҿас нахыс иҟаӡамызт иара, аӡә инапы ишьҭнаху, ашыӡ иакыша?..

– Шәахылаҧшыр акәымзи, ашә иларгыланы шәышҧатәаз?

– Ашьа ицаша ада иалагылом, рымҳәои, нан.

– Ди, иҭагәышьази шәчамадан? – дрыцҳашьаны днаҵааит Ладбеи, дҩагыланы дагьынаҧш-ааҧшит, аха иубозеи!

Мрамза илаҳаз абжьы лцәа дааҭнарӡыӡааит, Ладбеии лареи рылаҧш неиқәшәеит. Иара иааигны, ижакьа ҷьаҷьақәа хахаӡа, ашлагьы аарылаҧсахьан, ицәамаҭәа ишәызгьы митәык еиҿкаамызт.

– Нан, зегь шәсыргәаҟит, иеишәа инықәырҵааит!.. Ацәымза

илкыз ларха-ԝархо, – абригьы иара изыҳәан иблааит, чыс еидарак хымҳаԥьымшьа ишԥанеихәлабгеи. Уара ԥсԥәеирымга, ԥьара ушысымгара ҳәа сыԛәхьан, аха дырԝегьых сгәы мыжда иамуит, умбои, – лмоҭа днаиԛәцәҟьеит аҵыхәтәаны.

– Нас, нанаду, сара ишԥаҟасҵарыз?

– Шәабацозшь, ди? – дҵааит ԝаԥхьа Ладбеи.

– Анхәа ақыҵан, сыхәԥҳа лыԥҳа лцәымза шьҭырхуан, нан, убрахь акәгәышьан ҳхы ахьхаз, аха... Иҳамаз зегьы амԝан аҳәы иԥсы инаҳҵеит.

– Ԛ-минуҵк рышьҭахь сдәыԛәлоит, ицараны иҟоу шәҵал, ара иаԛәҵраны иҟоу шәылбаа! – ибжьы гәаԝаҳа иаагеит амашьынаныҟәцаԝ.

Ашәԛәа аҕьаԝ-сеԝҳәа иааиҽакшеит, амотор аусура иналагеит, алԝа нкачын, аҽынанахеит.

Асовнхара ацитрустә плантациа иагәылҟьаны, иԥырҳаны ицон автобус. Уажәы аԥҳәыс лызԛәа Ладбеи иеирханы дтәан.

Мҽышак азы гәыԥԝык астудентцәа Аҟәа ашьхарахь ихалеит, уи ҽыц ианыҟарҵаҵәҟьаз акәын. Инеиаайуа абаҳчара иҵашьшь иҵан урҭ. Рыԥсы ршьон, ихәмаруан, иччон... Ладбеии Мрамзеи рхы еидкыланы ицәажәо ишцоз, рԝызцәа иахьрыцрыҵыз рымбаҳеит. Урҭ адрыԥарақәа инарҽаԥалаарҽаԥало, еихәмар-еизгәдуны зымԝа рҽынархеит, нас лара дынидҟьаны днышьҭас-аашьҭасны, иԝежьыз, ишкәакәаз адәыкакаҷқәа шьҭылҟәшәаауан. Уи уажәы-уажәы акыркырҳәа лыччабыжь ахәы иаҽыԝуан. Ладбеи убасҟан еиԥш, лгәалаҟаны димбацызт. Ныркә акыҳҕ аҽы ашьацра илыҳәҳәоз шәҵқәак лылаԥш нарыкәшәеит. Дыԝны уахь дышнеиуаз, дынхыкәххит ҵла дук ашьҭа аматреиԥш иҵаԝаҽаҳа, адац ԥыҵәҵәахақәа ҭаҳәҳәо. Даагазҽазит, арҵәаагьы аатлыргеит. Уи лыҽҭамыжькәа, ганха дыԥеит, аха лыҽлызнымкылакәа аҟьацаҳәа дынкаҳаит, иҵырччa, шкәакәа еиқәаҵәала еилаԥсаз лшьаҵатәы налышьхшәеит. Ладбеи дналхаххын, инапы аҽынаирхеит, лара ижәԝа днахьынҳалан дԝагылт. Ашьаҵа зшьамыз лшьапы ԝышьҭхны, даацыркьыԥит.

– Сшьаҵатәы сзааг, – инаилырбеит уи ахькаршәыз, Ладбеи лшьаҵатәы ааиган, лшьапы аныԝышьҭылх, илаԥш нахьысит

ашәаҙеиԥш иҟәашҙа мра зхьымсыцыз луаҭәа… Ашьаҵатәы налышьеиҵеит.

– Уара уоуп ари зхароу, аԥхәызба аԛкәын дышицыз дкаҳаит. Иҵегь уеибагаз ԥьысшьон, – илымҳа дынҭахәыҵхәыҵит.

Лнапы ааникылан, лыблақәа днархыԥшылт, аха лара иаалцәымҕхан, наҟ иааимылхит. Ладбеи ихьыз изымдыруа, имахәарқәа хьыдышьшьы, иԥсыԥ алагаѡагара ицәуадаѡны, харак зду аҙә иеиԥш, уа лҷаԥхьа дгылан.

– Уаала, уаала, – лхҳәан, диханы лҷыналхеит. Ахәахьы иѡхалеит ашәымҭаказы. Уаҟа ихьшәашәаҙа аԥша иқәсуаз, рыкәа иҭалан еимнадон. Ахәыԥшҙа шәҵи, шәаԥыԥьаԥи рыла ихҟьаз, анапы разқәа ирыԛәыргыланы иркын ѡыԥьа, иара адгьыл ахаҵеиԥш згәаҷы аапын аҷыхара иаҷыз. Еиҳараҙакгьы илакәыршьоз, аԥшаҳәа зегь хызҟьоз ашәаԥыԥьаԥи амшын цәқәырԥақәеи еилаҷеозшәа рылаԥш иахьыҵашәоз акәын. Урҵ ирыдырбалон илаҟәы-ҳаракыз аѡнқәа, аулицақәа атрот-уарқәа, ашьамсиақәа реиԥш апальмақәа ирхагылоу, ссиршәа идырԥшҙон… Нахьхьи ԥьара аарлаҳәа рылаԥш иаатҵашәеит амшыни ажәѡани иаарылҟьазшәа иааиуаз аҕба.

Амза каҧҧа-каҧҧа амшын ихыршәлан,
Амшын ихыршәлан иҵыстысуа,
Ацәқәырԥақәа рҷеикәаԥса иҭынчҙа ицәан,
Иҭынчҙа ицәан аҳҳара еисуа.

Аԥхьара дналагеит Мрамза.

– Уара сара усзыҙырѡҙом, – дааҟәыҵын, лаԥхьаҟа днеиҭаҵит лара.

– Саҭабымҵан, Мрамза, схәыҷра аасгәалашәан…

– Ус акәзар, ухәыҷреи уареи шәеицәажәала, суԥырхагам.

– Мап, мап, – дааччеит Ладбеи, – абри абаҳча аныҟартҙоз, саргьы салахәын, усҟан ишакәымз исацәхан, уажәыгьы сгәы иалоуп. Абра адгьыл ҷаԥҟаны ажра ҳаҷын, ҳаԥсы ҳшьоит ҳәа ҳнатәоны, аҙәы даахадгылан, арзаакь ѡҭиргеит: «Амшгацәа, шәыԥсы шәшьарц акәым ара шәзаазгаз, аус жәурцоуп, шәгыл уажәыҵәҟьа!»

Ҳара ҳнеиҷаԥшы-ааиҷаԥшын, ҳнеибарччеит.

– Шəыччоит акəу? Заманала шəсырччап сара!

– Ари ақалақь совет еиҳабы иоуп, ҽымҭкəан аусура шəалага! – ҳганахьала аҧкəынцəа руаҙəы ибжьы ныҵакны ҽааиҭит.

– Ҳааигəара ҭакəажəыкгьы лҽеага лымхны ирууаҙа иршəны дѡалықəҟаан, амашьына иҽеылҵаижьын, длықəхəаша дцеит. Алаапк рыцҳазшəа акəын иааиуаз зегьы шыҟаз. Убасҟанҵəҟьа саргьы исҵахымхеит, аха иахəҵазаргьы ҟаларын, ауаа умыршəакəа аус руамтəа... – Уара суқəшаҳаҵым, Ладбеи, ауаѡы дыршəааны акəым, иеилыркааны ауп аус ширутəу.

– Уи зхы иҵамло?

– Анапхгаѡы дахьгылазаалакгьы, усс инапы ианызаалакгьы ауаѡы имаршəа икыроуп. Жəаха аизараҷ имнеиз агитаторцəа уаҕьцəааны уахьрацəажəаз маҷк исгəамҧхеит. Рҽеагдырхеит, сара урҵ иашоуп ҳəа сҳəаҙом, аха ус акəмызт ишрызнеитəыз. Уаргьы ани ҧыхьа зыҙбахə ҳҳəоз иҷуҵаазар?

– Нас иҟашəҵаз бзиоуп ҳəа рхы сшьышьуазма?!.

Мрамза, илҳəаз игəы ишамыхəаз анылба, лажəа ҽаԥьара иниалгеит.

– Уԥши, ани аҕаба ацəқəырпақəа агəыдыҽеыла ишааиуа!..

Рѡыцьагьы уахь инаԥшит. Аҕба анықəашəа рмаҷуа асқьала азааигəахара иаҷын. Мрамза длаҟəын дəыкакаҷк аатҵахылҵəан, Ладбеи инаилыркит. Иара уи дафѡын, ибла еихаччо дналыхəаԥшит.

– Иумҵан сышəҵыц аҽеаҙəы! – абри налҳəан, днаидҟьан дыѡны лҷыналхеит.

Мрамза! – иаргьы дналышьҭалт. Лара дышнеиуаз, пальмак аҵаҟа даангылан днеизыԥшит.

«Иумҵан сышəҵыц аҽеаҙəы!» – аԥша игəыднаҳəҳəалон абарҵ ажəакəа, дыѡны лара лахь дахьнеиуаз.

Амѡа данынанххыла, Мрамза апыҟҟаҳəа амардуан даҷаланы днеиуан.

– Иумҵан сышəҵыц аҽеаҙəы! – дырѡегьых лыбжьы аагеит.

– Иумҵан сышəҵыц аҽеаҙəы!..

Амашьынарныҟəцаѡи ҷьоуки еиҷашуа аицəҳара иаҷын. Ладбеи данынаԥш ибеит Гəдоуҵа ишааихьаз.

– Ауаа рхы шәыԥәсмыртәозар, шәабазгои, уара?! – даԍьуан амашьынарныќәцаѡ.

– Ухы утәымшәа уќалазар, иуҳәо закәызеи?! – дцәажәон уаѡаԥшьк, иԥатцақәа цәхышааҙа, ашәахсҵа зныз изҙамѡак уажәы-уажәы адыххәа ацәа иҵыԥо, ихәда адашқәа еибарххо.

– Уи сара исыздыруам, акассир шәиазҵаа! – иааҷахитцәеит амашьынарныќәцаѡ, касыжәқәак еидгәаланы икны, иаԥхьа асаркьа рыцқьо.

– Ара, ашьҭахь ҭыԥқәак ыќоушәа збоитеи, мшәан, – иҷеналеигалеит аимѡалацәа руаҙәы.

– Уи уара уус алам. Уҭыԥ уԥшаазар, уҭынчҙа уќаз!

Ахатцаԥшь дыѡны акассаҷы днеит, аха уа ашә аркын.

– Ҳныжьны умцан, ухьь згеит! – дырѡегьых амашьынаҷы дааин, аԥхҙы иҷашыз ичабрала ирбауа амашьынаныќәцаѡ иҳәара далагеит.

– Уара, уаѡиҳәара умаҳаҙои? Аҭыԥ сымам, аҭыԥ!

– Ижәымго, мшәан... Арҭ абилеҭқәа рызҭаз баша иримҭазар акәхап! – ҷаалҭит Мрамза.

Ладбеи акыр шықәса имаҳацыз уи лыбжьы илымҳа инҭасит.

– Бҷеаанкыл, бхатцкы сцеит, сус сара издыруеит.

– Уара, уанаԥьалбеит, ҳгылан акәзаргьы ҳцоит, ҳнумыжьын иќалозар.

– Аидара мѡангагақәа еиԥхьытта ибжьоуп, акы шәнақәтәар, шәагап. Иара шьапыла уцаргьы иабаргәузеи, угәабзиарагьы иазеиґьупеи!..

– Шәанаԥьалымбеит, иҳаҳауазеи... – инеиларԥсеит аимѡалацәа.

– Ара шәааи, ари амш игоит! – иҳәан, ауаѡаԥшь иѡызцәа рыжәѡа иѡанкны иѡхаламҭаз, амашьына аґьеѡҳәа ашә ашьапҧықәқәа неидықшалан, алѡа карббы аҭыԥ инахытцит. Ашәиԥхьыҙгьы аттаҳәа инашьҭарҵеит, аха уи акыр иахәозма, иқәҳа ицон.

Архәара иааватцәиуаны, ахәшәтәырҵа иавсны иахьылҭалаз, ԥьоук рнапы иѡахан иаанҷасит. Урҭ еиваԥало уа инҭалт.

Ладбеи, уажәраанӡа ҽымҭӡакәа итәаз, абри изымчҳазт, ибжьы ааҭирҟьеит:

– Ари ламысдароуп, нахьхьи, абилеҭқәа змаз ауаа ҕьаҭәыҕьаҭәуа ишудгылаз, иааныжьны уааит арахь.

– Аҩыза, маҷк ухы умхарацәоушәа збоит, убз уҽы иҭоукыр, иаҳа еиҕьуп!.. – тәамбашақә ауп абарҭ ажәакәа шиҳәаз амашьынаныҟәцаҩ.

– Џьара аӡә акы абеицраҳҟьари ҳәа шәкылпҵш-кылӡырҩуа ауп амҩа шәшықәу, – даақәындҟәындит Ладбеи.

– Уиҟәаҭ наҟ, нахьхьи, инҳажьыз угәы ишалоу, ҳазегь ҳарбылгьаны гәаҩак ҳҭеигалар ауп ассир, – даацәажәеит зҧынҵа хыҟаҧшьааӡа, аҩы зхы-зҽы иқәланы ишьҭахьҵәкьа итәаз ауаҩы шәпа-жәпа.

– Абас ак ақәҽаҳҭуам азоуми, џьоукы-џьоукы ҳхы изыкәтәоу. Абраҟа саныгьежьлак, шәеиҳабы иҽы снеиуеит, уа ҳаицәаажәап! – иҳәеит Ладбеи аҵыхәтәаны.

– Сеиҳабы? Ҳа-ҳа-ҳа!..

– Уи уаҳа зҭахым ауаҩы бзиа ззырҳәо иуоп, – ибжьы хьырвырӡа даацәажәеит зеилаҳәара згәыдырҟәыҟәла Ладбеи иваракҽы итәаз ани абыргтьы.

– Ҳм... нас, Христос рыцҳа иеиҧш ами дшыжәдыруа...

– Ееи, ибзиоу ицәгьоу иудыруада, арахь зегьы раҽрапсшәаны иуацәажәоит, – лажәа нарылалҵеит ҭакәажәыкгьы.

Иааҭынчрахеит. Автобус Мҷышьҭа ацҳа иныкәсын, аеҵәара иагәылҟьан ицон, ицон...

Амҩанызацәа иааҧсаз џьоукы хырсысуан, аҿаџьоукых агазеҭқәа, ажурналқәа нарҳәы-аарҳәуа иркын.

Автобус шнеиуаз ладараны илҭалеит. Ладбеи дахьтәоу ҩаҧхьа ихәыцрақәа дырзыхынҳәуеит.

Аинститут аклуб аҟны афакультетқәа рхаҧшьаратә кружокқәа ыкәгылон аҧхьахә згауа ҳәа. Астудентцәа азеиҧшынхарҭа ашҭа иҭибаҳәа уахь ицон. Уи аиҿкаараҽы Ладбеи илиршаз маҷӡамызт, аха уаха иҿеахьизаламырхәыз цәгьала игәхьааигон. Уи ахырш-гәыршы ихьын, мчыбжьык аахыс дышьҭан, ихы ҭууа, имч илӡааны акәын дшыҟаз. Иҩызцәа ауада ицыҩназ рҿеилаҳәа-рҿеилаца идәылҵхьан,

Хәыта ида. Уи уажәы асаркьа дадгылан ихахәы еиқәатцәа цәаакзә иԥхьаҳәаны. Ахор иалоу аблуз шкәакәақәеи акьаҽ еиқәатцәақәеи шәшәызароуп, рҳәан, иҩызак имихыз акьаҽ иара иныршәаны ирзахызшәа акәын ишинаалоз, иманжетақәагьы шкәакәаза иатцыҳәҳәон, ихәыдхатца еилыҟраа ихәда иаркын.

– Смаҭрақәа зынза икьаҽхазеит, – иҳәан, Ладбеи иахь даахьаҳәит.

– Уажә ус иаԥуп.

– Хар сымазам, асгьы иснаалоит ҳәа сыћказамызт. Уара умгылазои, мшәан?

– Сабагылои, абааԥсы, схы ҭууа, цәгьашәа сыћоупеи.

Хәыта днеин Ладбеи ихы инапы инадикылт, – амцашоура умазам, уҽеилаҳәа, ԥшьаала ҳаиццап.

– Усћәаҵ, акы еиԥшымкәа суҳәоит, уҽеагумырхан, аамҭагьы мцахьеи.

– Даҽеа сааҭбжак ҳагуп, угыл, угыл! – иҳәан, ихыза нып-хьеиршәҭит Хәыта исаат днахәаԥшны. Ладбеи акаруат даакәтәан, иќәашза иќаз инапсыргәыцақәа днарыхәаԥшит.

– Умбои сшыћкалаз, – дагьаакәыпсычҳаит. Иматәақәа даарыхеит, изнапык ала иеиқәа аақәихын, инаишьцеит, аха азныказы дзымгылеит, – уара баша усҷуп, амҩахь џьара суцәкаҳауеит...

– Умшәан, акымзаракгьы ухьуам! – ижәҩа данкны дҩаиргылт. Лабадеи даагарыгаҽеит, дгиуа абыржәы аԥша доуҭар, дагарызшәа акәын ихы шибоз.

– Уара ҩыџьа аҕацәа сымоуп сара, акы, ахырш-гәыршы, егьи – Димитри. Уи ажәытә славиан бызшәа рызҭоз иакәын, Ладбеи иагьа иҽазыћатцаны аԥышәараҷы днеиргьы, ҩбеихпеи деиҳаны ахәшьара ииҭомызт.

Ладбеи иҷы зык нақәиҭәан, иҽырпҳаны иҽеилеиҳәеит, иплашь цәыхәашәа имаз ижәҩахыр инҭаирпеит.

Ашҭа иахьынҭытцыз атакси ааныркылан, инақәтәаны аинститут ахь ицеит. Уаћа ианнеи, Хәыта ашьҭахьала асценахь дыҩхалеит, Ладбеи – аклуб ахь. Ахәаԥшцәа ауухәа еилан, аиҳараҩык рҭыпҟәа ааныркылахьан аҙәык-ҩыџьак

иагхаз иааиуаз еихьышәшәа-еиԥышәшәа аѡналара иаҽын. Ладбеи акәакьҭахьшәа днеин днатәеит, ақәгылара аадыртит абиологиатә факультет аҿтәи ахаԥшьгаратә кружок иалоу ашәаҳәацәеи акәашацәеи рхор ала. Аҿар рҟазара асценаҿ еилашуан. Уажәы-уажәы дыдраҵас анапеинҟьабжьқәа гауеит. Аҵыхәтәаны асценаҿы иаацәырҵит афилологцәа. Урҵ ирҳәеит аԥсадгьыл азы ашәа. Ахор апрограмма ианалга, иқәгылеит хаз-хазы аномерқәа змаз астудентцәа. Ԥыԥьаҟа рышьҭахь асценаҿы даацәырҵуеит Мрамза. Уи лыʒбахә анырҳәа нахыс, азал аҿы анапеинҟьара иаҽын. Лара дааины асцена агәҭахьшәа даагылт. Ԥҳәыс абаакы, аукы анотақәа аахыртланы апианино днаҿатәан лнацәкьарақәа наҿалԥсеит, абжьгьы аккаҳәа иаагеит иара. Убри инашьҭарххны азал иааѡныѡит ашәа:

Дырѡегь ааԥнуп, дырѡегь иԥхарроуп,
Рыԥсы ҭалеит зегь абра.
Фѡы-хаала итҟәоит аԥхарра,
Амшын ашьшьыҳәа иасуеит аҟәара.

Ладбеи машәыршәагьы аʒәы иҳәоны имаҳацызт Мрамза ашәа лҳәоит ҳәа. Иаразнакала абас лаацәырҟьашьа иара изыҳәа илаламбатәын.

Мрамза маʒалашәа амузучилишьче авокалтә ҟәшахьы дныҟәон. Аԥҳәызба лыбжьы ҳаракцәамызт, аха ихаан, игәыкын, угәы иаҵдаз арахәыц пахәанцалеиқәа аԥшаауан, иҟәымшәышәʒа, икадифаха улымҳа иҭыѡуан. Ладбеи илымҳа кыдҵаны дʒырѡуан. Аапын раԥхьаʒатәи амырхәага еиԥш, иаацәырҵыз имч ааилнарʒʒааит, иԥсыԥ алагаѡагарагьы ааццакхеит, игәы ҭыҵны ицон. Лыгәчамахқәа мыцхәы иѡылгацәамкәа лʒара еиѡаҳаҳа, лыхцәқәа лыжәѡахырқәа ирықәԥсан.

Асценаҿы уи «Абаҵаа Беслан» иопераны дахәаԥшуашәа даақалеит. Абаҵаа Беслан ироль дыхәмаруеит. Ԥсуа маҭәала иҽеилаҳәа-иҽеилаца, абԥьар маҭәала деиқәхаԥса, иҽеиқәа цқьа дақәтәаны Ахан-иԥацәа рашҭаҿы даакылҟьеит иара. Ар

игылаз зегьы шанханы уи ихәаԥшуеит, ашьҭахь даалеи-ѡеин, дынҷеыжәҵит, ачарагьы днахадыртәеит. Џьара ашәа рҳәоит, даҷеаԥьара еивагьежьны икәашоит. Аҭацаагацәа ҷеыжәланы адәқәа рахь инеиѡеиуеит. Ԥыҭрак ашьҭахь иаргьы дѡагылеит. Ахьшәҭҳәа иҷеы днақәтәан иааирхәмарт. Нас уаашәѡык еилырхаа инышьҭаҵаны, Ахан-иԥацәа раҳҭны днаҵаԥалт, Ҳанифа дналыҵаԥшын ибжьа наиргеит:

Сара соуп Абаҭаа,
Хратәыла иаԥоу,
Бысцәымшәан сара,
Бацәымшәан аԥсра!

Аханахьтә дааѡныҵуеит Ҳанифа, илҳәоит ариа, дагьыԥоит лара, дналымҵасны дима ашҭа дынҭҟьоит.

Ар еилаҭыруа Ахан-иԥацәа рашҭа иҵоуп, дзызҳәаз аҳәынҭқар иԥа ахьымʒг игеит, дыгәжәажәауа ауаа дрылагьежьуеит, уи ииҳәо ариаҷы ашьоура даԥхьоит... Беслан, дыкәлаауа дышнеиуаз, дәхәыԥшк аҟны дылҷеыжәԥан, иуапа хәылда еиҵыртланы, иҷеыхәда дықәкны иааигоз ибырфын цаха днықәиртәоит, ишьҭоу иабхәа диԥыларц. Лара дшьамхнышгыла, лыхцәқәа ԥыртны илықәпсаны, дгьаҵәыгьаҵәуа, игәыҭшьаагаха ашәа лҳәоит:

Иакәым ала уизнықәар,
Иаҳзеилам акгьы...

Амузыка абжьы, амшцәгьаантәи амшын цәқәырԥеиԥш, еилаҷҷеоит, рыцҳарак шықалаз унардыруеит.

Даацәырҵуеит абхәа. «Уи ииҳәараны иҟоузеи?» – даахәыцт Ладбеи, нас иара ихала ииʒбыз ажәақәа наииҵеит: «О, сушьит, сушьит, сҭоургылт амш еиқәаҵәа!.. Сыѡны-сгәара ахьымʒг аургеит, сгәы ашьоурахьы исыԥхьоит...»

Иара иҷеырҵынчны аҭак ҟаиҵеит:

Раԥхьа ахысра уалс иудуп,
Ухы мѡашьартә ухыс,

Нас изулак сара соуп,
Издыло ацкы.

Иабхәа дхысит, аха ихы мыжда блақьеит, нас днеины хҭырпҵашла дҵах дҽаҳәаны, днаскьаганы доуижьуеит.

Араҟа Ладбеи ифантазиа иаҳа аҿарҭбааит. Беслани Ҳанифеи еидгыланы ашәа еицырҳәеит, ашәа лахҽыхуп, уи аиааира иасимволны ауп ишгауа.

– Ладбеи! – ааиқәҽиҭит Хәыта, ихы дѡахазар, азалаҽы иара ида уаѡы дтәаҙамызт.

Хәытеи иареи агәашә ианыҥтыц, Мрамзеи Аҥтимози амашьына иазыҧшны аанҽасырҵаҽы игылан, даҿа ҷкәынакгьы дрыцны. Уи уажәада димбацызт. Аҧсшәақәа анааибырҳәа, Мрамза уи Ладбеи дилырдырит: – Хынтрыгә Мшьелиа, ҳара даҳгәылоуп, дҳақьымуп.

– Дааараҙа сеигәыргьеит, Ладбеи! – ихьӡ неиҳәеит аарлаҳәа иара.

Имшәамырҳа Мрамза илацәажәоз уажәы ибз иҽы иҵабылгьон, ииҳәарыз иҽыҵашәомызт. Амашьына ааины иаанаарыдгыла, шәнаскьазгап ҳәа реиҳәарц игәы иааҵаххын, аха изымгәаҕьит. Мрамза амашьына данааҵалоз, даахьаҳәны лнапы аалқьеит. Иара дгылан ус дышшаҙа, Хәыта иоуп ицынхәрас аҵак ҟазҵаз.

– Иухьзеи, уара, уҽы акыма? – даацәажәеит Хәыта.

– Уи аҽгьы сыҟам... Уаала шьапыла ҳцап, уажәы акы сзақәтәом, – иҳәан, Ладбеи иѡызеи иареи еицәажәо рҽыѡархеит.

Ауха даҿа дунеик иаҧхьа иҟьаҟьаҙа иаатит Ладбеи. Имҳәамырза ацәалашәара изааиз дамҿехакны ибылра иаҽын. Игәы иҵеикит Мрамза дналыдгыланы бзиа дшибо, лыда дышхәарҭамгьы лирдырырц. Хәыта дцәажәон, аха ииҳәоз иара иаҳаҙомызт, дзызхәыцуаз зынӡа даҿакын.

Иара абыржәы автобус дахьҵатәоугьы, игәы аахьухьууит, убысҟантәи ахәылпҵаз аан еиҧш: «Сшьапқәа анцәа иҧиҵәҵәааит, сҵынчӡа аѡны стәазар иауаз уи ауха».

Адырѡаҿены алекциаҽы ихы ҭуа, аҧхыӡ хаа иалҵыз аҙә еиҧш дтәан. Алектор дихәаҧшуан, аха зынӡаскгьы ди-

зыʒырԝуамызт. Иблокнот аацәыриган иапҳьа инықәиҵеит. Иҵахын жәеинраалак иԝырц, убри ицәалашәара изҵысыз иазкны. Аха убри аҽгьы ихшыԝ ицныҟәомызт. Аҵәҵәа анааҟала, дындәылҵын, абаҳча дныҵалеит, уаҟа инцәыҵагыланы махәла еиқәхыбха иҟаз ҟәардәк днықәтәеит.

В первый раз я запел про любовь,
В первый раз отрекаюсь скандалить.

Иаалырҟьаны иқьышә иаақәыххит арҭ ажәақәа, ицо-иааua, иҟәаҵуамызт, иҳәон, еиҭеиҳәон хәыҵхәыҵла. Аʒәы иаҳарушь ҳәагьы днапшы-аапшуан.

Акраамҵа Есенини иареи «еицәажәон». Ашьҭахь иблокнот ааҭиган, дхәыцуа цәаҳәақәак наниҵеит, илапш нахиган, игәампхах здырхуада, иаанҵәаҕәеит. Нас аҟәардә днықәиан, аҽеахш еипш иианҵәаʒа, иҵаулаʒа, игьежьʒа ихагылаз ажәԝан днаҵапшит. Убри ҳәаа змамыз ажәԝан еипшын ихәыцрақәагьы. Абар сазааигәахоит, уажәымзар-уажәы снахьысуеит шиҳәо, иара наҟ иаҳа-иаҳа инаскьон.

Аҽены алекциахь уаҳа дымнеиʒеит. Рыцхарасгьы иҟалаз абзиабара иаҳа дамҽеханакыцыпхьаʒа Мрамза дылцәыхароушәа игәы иабон.

1952 шықәса, сентиабр мза 28 рзы Мрамза илхыҵит 21 шықәса. Убасҟан лирамш аҽены, лԝызцәа зегьы дрыпхьеит, дахьыҟаз лан лаҳәшьа лыԝныҟа. Ладбеи ишәҭқәа игәыд_кыланы, анеишьа дақәымшәо, аулицаҽы дгылан, алашара здыччалоз ахышә ахь днапшуа, ашьҭахь иааиуаз ԥьоукы дрыцны, ишьи-ишьи еиқәҵо уахь дыԝхалеит. Длыдныҳәалан ашәҭқәа налиркит, аҵсшәа налеиҳәеит лан лаҳәшьагьы. Араҟа дибеит аинститут аҽы аолимпиада ианалга ашьҭахь Мрамзеи Анҭимози ирыцыз Хынтрыгәгьы.

Еизаз,шамахамзар, зегьы еиқәлацәан, Мрамза лан лаҳәшьа Цицеи, ргәыла абласаркьа аркыз аҵошьҭаныҟәгаԝи рыда. Астол дырхиан еизыпшны идыртәеит зегьы. Раҵхьаʒа адруҳәа ишьҭырхит Мрамза лныҳәаҽа.

Аҽар ауу рымшха астол иахатәан. Толбашьс иалырхыз

Хәыта, аҩыжәга ҭәыцақәа хпа еидкыланы, ирылеиҭаз аныхәаҿақәа макьана ирылымсыцызт.

Атолбашь акәашара азин аныҟаиҭалак, дасу ирыцыз аҳ-ҕабцәа ааԥхьаны акәашара инықәлон. Ладбеии Хәытеи, нас изымкәашақәоз аҳәык-ҩыԥьаки инеихәаԥшы-ааихәаԥшуа зымҩа итәан.

Абар, уажәшьҭа ԥшьынтәын икәашоижьҭеи, аха Ладбеи изыгәаҕьуамызт Мрамза лыцкәашара. Уи еиҳаракгьы дыхҭакны диркәашон Хынтрыгә. Уи лҳамҩа днахьысуама уҳәаратәы ихы лҿагәаны дцәажәон, лоуразоуроу днаидшәаҟьалон, амузыка атакт иҿақәыршәаны данықәҭәиаауаз, илеиҳәақәоз здырхуада. Лара акыркырҳәа дыччон.

Лхы наҟ-ааҟ иныԥхьаршәҭ-ааԥхьаршәҭуа иаалывалоз акака ралҳәон. Лара дыччон, дыхәмаруан, иара уи еиҳагьы даргәырҩон, уамашәагьы ибон ихы иадимбалацыз абри еиԥш ацәымҭ-цәыԥсра ахьизааизгьы.

«Дыхәмарааит, дыччааит лара илымшныҳәоуп иахьа», – ԥыхьа изааиз ихәыцрақәа иҟәицарц иҭахын, аха иауамызт.

Акәашара иаакәыҵны дасу рҭыԥқәа рҟны инатәеит, рнапқәа неилыршь-ааилыршьит.

«Уа-а, раидара...», – ашәа аацәыригеит ихышҳа наҟтәирахьшәа Хәыта идтәалаз астудент. Зегьы иаадырҕызит.

Ашәа иапсахит «вальс».

Игәаҕьит уи изымгәаҕьуаз, днеиԥхьеит акәашарахь. Ашыԥ-сыԥ, ашыԥ-сыԥҳәа адашьмаҿы ашьапышьҭыбжьқәа гоит. Мрамзеи Ладбеии ныхиаало, икәашо рҩызцәа инарылалоит.

– Уажәымзар-уажәы сноуԥхьоит ҳәа сыԥшын, уара уи зынҳа ухахьы иҟазаарымызт, – лқьышә гәилқәа ԥхаҵәыԥхаҵәуа иҳамҩа иадкыло даахәыҵхәыҵит лара.

Ладбеи даагачамкит: ари аҩыза зыҳнагьы дазыԥшымызт.

– Арҭ акәашарақәеи сареи маҷк ҳагәқәа еизынхашәа ҳаҟоуп... – игәы иҵыхоз зегьы уаха илеиҳәарц ааиҳбеит.

«Дынрылганы дызгар, зегьы ирбашт ҳҩыцьагьы ҳшыҟам, иаҳзырҳәашагьы анцәа идырп. Аҵыхәтәанынҳагьы аангылашьас исымоузеи?.. Иԥхашьароуп», – убригьы даакәыҵит.

Асаат жәаҩа ҟалахьан, аҩы зылсны иҟаз астудентцәа аҕьгьа-агәгәаҳәа игыланы аимпра ианалагоз. Аулица҆ҽы иаатԥнчрахахьан, Мрамза лҩыза Валиеи лареи рыстол еилырганы ачысматәакәа ҙәҙәаны, дасу рԥып иқәцаны, рҽааилыхны акәапа-сапаҳәа аиарԥа рҽынагәыларыԥсоз.

Валиа иаразнак дыцәеит. Цицагьы аххыҳәа лыхәда абжьы ааҩуан егьи ауадаҟынтә. Мрамза иахьак дааԥсаха дшыҟазгьы, акраамԥа дзыцәомызт, дҳәыцы-мыцуан…

Ладбеии лареи лассы-лассы еиқәшәалон аинститут а҆ҽы. Урԥ акино ахьгьы акырынтә еиццақәахьан, аха игәы иԥаз аартны илеимҳәацызт. Ладбеи дзыхҙыҙаауа, игәы иԥаԥәах имаз абзиабара аацәырганы иналеиҳәар, мап лкырҳәа дшәон. Дшәон уи амԥәыжәҩақәа ааиԥыхны инеимпыԥԥрааны ицар ҳәа. Имырзаҙакәа игәы иԥакны иахьимаз инԥаԥсы ицаргьы ҟаларын, уахык зны Мрамзараа ргәашә аԥхьа иаҳаз ажәа имаҳазтгьы.

М҆ҽышан. Асабша҆ены астудентцәа афакультет шефра зызнауа агәыларатә колнхарак а҆ҽы ицаны ирыцхраауан аԥьықәреи а҆ҽыхра҆ҽы. Ахәылбы҆еха аҙгабцәа заанаԥы идәықәырԥон, аҷкәынцәа мзала аԥҳә дырхуан. Ашарԥазоуп Ладбеи иҩызцәеи иареи азеиԥшнхарԥа҆ҽы ианааи, убри а҆кнытә ашьыбжьышьтахьынҙагьы диан. Асаат ԥшьба рахь инықәлон дангылоз, и҆ҽы ҙәҙәаны акрыф-акрыжә днатәан, ԥыхьаҙа зны ииҩхьаз жәеинраалақәак аашьтихын, ахҩылаара дналагеит. Иԥахҙамшәа акәын уи дша҆ҽыз. Дыҩуа дышнеиуаз Мрамза данааигәалашәалак, дҟәызгаҙа даатәон. Иацы амхы иахьԥаз Мрамза лхала иҽацәырҳәуа аԥьықәреи ахьҽылхуаз лааигәара даннеи, усыцхраар ҟамлари, ҳәа аниалҳәа, дналыдгыланы ҩбаҟа лапҟьа аа҆ҽыхны дахьцаз, уажә зынҙа даргәамԥуан.

«Избан? Аԥьықәреи лыц҆ҽысхыр иауазеи? Дныжьны сызцазеи? Иамаз ҳаидырбалар?» – абас азԥаарақәа аттаҳәа иапхьа иаацәырԥуан.

«Ани аԥҳәызба быстамгыла, ахәбатәи акурс а҆ҽы итәоу, ҳара ҳааныжьны Мрамза лахь дцеит, жәымбои уи иаҳа деиґьишьозаап», – анылҳәа, саргьы лҳәатәы аахаԥаны, сыбла дҭәыцны дхызар, исызхымхуаз аԥҳәызба лхала дааныжьны

уи лахь сцахт, изакә ԝысҭаароузеи анцәа иишәиша, уи иҟасҵаз лгәы иалысхзаргьы? Сымаҙа аасыртыр, слацәажәарц лҭахызҭгьы?»

Ашьха ирпҟаз ага дыҵҟьон ҳәа, Ладбеи, шамахамзар, икәшамыкәша иҟалоз зегьы ԝымшҟа-хымшҟа анбжьыслак акәын игәаҷы ианнеиуаз. Зны-зынла аизарақәа раан иа-нааиқәырԥсалак аттаҳәа аҭакқәа риҭон, дҵәылызхырц зҭахыз ҷаԥиҷеуан, акгьы рзымҳәо иҷагәаҷасуа иҟаиҵон. Ари иара ихаҭагьы уамашәа ибахуан. Аха зны-зынла иахьиҭахыз акы ааихәылшәомызт.» Аҳ, абра абас сҳәар акәын, абас ҟасҵар акәын», – ҳәа адырԝаҷены зны иааигәалашәон. Аха изхәарҭоузеи ашәарах уаԥхьа ианаакылҟьо еибамгаз ашәақь.

Уи иааиҭаххеит Мрамза иахьа дибарц, длацәажәарц. Инапԝымҭақәа апапка инагәылеиҵан, ихчы инаҵаҵаны дындәылҵит. Ақалақь дналс-ԝалсит, лара ҷьаракыр дыспылозар ҳәа, нас дцеит аԥшаҳәахьы, днеит абиблиотекаҷы, аха ҷьаргьы димбеит. Игәаҕьны исызламҳәауа зегь аацәырганы уаха иласҳәаҵәҟьап ҳәа игәы иҭакны имаҙамызт, аха зегь акоуп дибарц иҭахын, игәы аҳәон длыцны аԥшаҳәа днавалар, лыԥхарра инырыр, длацәажәар изхара…

Иааилашәшәхьан. Ана-ара ацәымзақәа ххаҙа иаркын. Ладбеи абаҳчара иныҵибааит ахышә аҟнытә алашара иԝначҷоз, уи ацыԥхьқәа аутраҷы аҳақәеи аҵәақәеи игылаз рхыцәцәақәа арлашон, ааида данаавала, шьҭыбжьқәак иаҳан дааҭгылеит. Днаԥшын уаԝ димбеит, наҟтәирахьала, еиԥынчыла ааида зыҷехыцәҵаны, арахь иааԥшуаз адаԥаҵлақәа иԥырхаган.

Маҷк днаскьаны аихатәгәара иҷеадырҕәҕәала, иԥсы ҙаны дзырԝуа даагылеит.

– Сара бгәы иацәымҕу ак ҟасҵар ҳәа сшәоит, убасҟак бзиа бызбоит, – еилыкка иаҳауан хаҵа бжьык.

«Дызусҵахарыдашь, насгьы дзацәажәода?!»

– Сара аинститут санҭазгьы аҙәы сналхьымпшыцкәа сыҟамызт, аха сзеиқәымшәеит, ауаԝы иразҟы ицныҟәозароуп.

– Ауаԝы иразҟы, иара инапала ичаԥозароуп! – иаагеит аԥхәыс бжьы.

Ладбеи ажәақәа иаҳаз иԥсыԥ иаԥырачны иааннакылазшәа дааҟалеит.

– Уи иашагәышьоуп, аха ауаҩы имч зқәымхогьы ыҟами?..

– Ауаҩы адунеиаҿ имч зқәымхо акы ыҟоуп ҳәа сыҟам.

«Мрамза! Мрамза лоуп, – лыбжьы идырт Ладбеи, – аха иара дызусҭахарыдашь?!»

– Сара аинститут санҭаз, – игон наҟтәирахьынтә бжьык, бзиа дызбон ԥҳәызбак, ԥшралеи чаԥашьалеи ак зғымыз, абри бара беиԥш зыблақәа ҭыԥхааула иҟаз аҳәа лакәын, ларгьы бзиа сылбон сара.

– Нас, дзааумгазеи?

– Аинститут санҭаз, ԥшьымзтәи апрактика анҳамаз, сара саҳәааны Ҟазахсҭанҟа сцеит. Схынҳәны санааи, лҭаацәагьы ларгьы ықәтцны ицахьан. Лаб аррамаҭураҿы аус иуан Қарҭ. Уантә Германиаҟа диаргазаап.

– Нас, уаҳа лхабар умбаҳеи?

– Ԥытракгьы ашәҟәқәа ҳабжьысуан, аҭыхәтәаны исзааит абри еиԥш ашәҟәы лан лҟынтә: «У-Неличка дыԥрит, диццеит фицарк», – ҳәа. Саргьы даараҳа гәырҩас иҟасҵеит, аха искыз. Абас аԥсҭазаара ҳаиҟәнагеит бзиа избози сареи. Убри лцәа бхыскаауеит, Мрамза! Бара аҳәзаҭәык боуп...

Ладбеи уи иаҳаз ихьшәашәаҳа ицәеижь иналсит, ҳәызбак изқәа инаахазшәа дааилыбзааит.

– Сара абри иуҳәо ахы инаркны аҭыхәанҳа сазыҳырҩит, аха...

– Уеизгьы-уеизгьы абра ҿа аасабымҳәар ҟалом ҳәа сгылам, базхәыц ибасҳәаз.

– Сара уи еиԥш анасыԥ сабаԥсаху, – азныказы даакын, аха нас инацылҵеит, – мыцхәгьы ҳаҭыр уқәысҵоит... Иҟамлои сара сгәы даҽеаҳәы далнаххьазар...

Ари Ладбеи дныҵанаршәшәеит, шьоук анеицәажәо рзыҳырҩра ицәымҕын, итәышьҭрамызт, аха абрҭ реицәажәара амхылдыз еиԥш дҽаррзза дааннакылан, даунашьҭуамызт.

– Ишԥа? – иааԥьашьаны днаҵааит ахаҵа.

– Нас сара уаҳа аҳә даасышьҭамԥшҳацт ҳәа угәы иааногома, уаҩ ибла сааҵашәаратәы сыҟаҳами?

– Мап, Мрамза, сара уи акәым исҳәарц исҭаху, раԥхьаӡа абра избаз бара боуп, багьсгәаԥхеит. Сыцәагь ҭынчым… Саҭабымҵан, абас иаахжәашәа сахьцәажәо, сара инавак-аавакны ацәажәашьа сыздырӡом.

– Схаҭагьы уи сҭахӡам, ауаҩы игәы иҭоу иаразнак иаахтны иҳәар еиҳа еиґьасшьоит.

– Сеилыбкаарц сҭахуп.

– Уара узжьар зхәарҭоузеи, сара аӡәы дсымоуп, ҳаиц-ныӄәоижьҭеи акыр ҵуеит, бзиагьы дызбоит, саҭоумҵан…

Убри аамҭазгьы шьаҷа шьҭыбжьқәакгьы аагеит, Ладбеи аҵлақәа рыбжьара иналибааит Мрамза лцәаара. Уи аҩныӄа лхы рханы днеиуан.

– Аҿеаӡәы ситәызар амуеи, сеидру? – ҷаалҭит уи даа-хьаҳәны.

– Мрамза, Мрамза, баагыли зны! – ибжьы лықәиргон ахаҵа. Уи амҩахәасҭахь дааскьан, аҧхәызба длышьҭаԥшуа дгылан. Аҵлақәа афымца ахьрылыччоз шәахәа шьыҵәрак кылӄьан ижәҩахыр азбжак иқәччон, егьи избжак алашьцара ицәыҵахашәа иӄан, иубаӡомызт.

Ладбеи аанда иҿенавеиҵеит, агәашә аҷыжьжьыҳәа абжьы аагеит.

Абар ассир, уаанӡа иибахьаз, Мрамзараа ргәыла аҳақьым Хынтрыгә Мшьелиа иакәын ари.

«Аҿеаӡәы ситәызар амуеи, сеидру…» – Мрамза лажәақәа днамҵыргааит.

Адырҩаҿены Ладбеии Мрамзеи аинститут аҷы еиқәшәеит, абаҳча иныҵаланы иара бзиа иибоз аҭып аҷы инеины аӄәардә инықәтәеит. Амш еихашьшьын. Ҭагалантәи аԥша аҭыҳәта иҵаланы иҩеиуаз иаарыҵанархьшәашәон. Ладбеи Мрамза лнапы ааникылт, лара даақәыԥсычҳан, лыблақәа ҭырхаха днеиҷаԥшит. Дшалагара издыруамызт иара.

Ԥытрактәи рҿымҭра ашьҭахь иԥышәқәа еимаҷабуа дааҵәажәеит: «Сахӡыӡааua, иҵәахны исымоу, ажәабжьк басҳәар сҭахуп!»

– Изакәызеишь иара?

– Ҷкәынаки ԥҳәызбаки еибадыруеижьҭеи акрааҵуан, – ҭынч дналагеит иажәабжь аҳәара, – еснагь еибабон, акино

ахь еиццалон. Аха иара инамцхәны ахшыѡзышьҭра лиҭомызт. Егьырҭ аҳҭабцәа зегь реиԥш акәын дышлыхәаԥшуаз, ԥшралеи, сахьалеи, ҟазшьалеи урҭ дышрыликааузгьы.

– Лара? Лара дышԥеизныҟәоз?

– Лара, лара лгәы иҭатцәҟьоу адырра абаимоу?

– Уи дзашьҭамлазеи?

– Иҭахын, даара иҭахын!..

– Нас?..

– Ус ишыҟаз уахык зны асценаҷы лашәа даназыҳырѡ нахыс, инагҳатцәҟьаны еиликааит бзиа дшибоз. Уи ааишьа шанатцас ауп ишыҟоу.

– Ааишьа ацашьахар?!

– Усҟан иара данықам аҷеноуп!

– Итцабыргну?!

– Ааи, Мрамза... Бзиа бибоит уи...

– Дарбану, мшәан, уи бзиа сызбо? – лҷеыргызмалны дыниазҭааит лара.

– Ҳм... сѡызак, ишԥасҳәари, игылара усҟак имцхәымкәа, иблақәа жәѡангәыԥштәыланы...

– Уи сара дызбахьоу?

– Дбымбакәа, еснагь. Абыржәы ԥҳәызбак дицны абра абаҳча даатцалт. Абраагьы итәан сгәахәуеит, – инапы аҟәардә ахь инаирхеит.

– Акрыздыруоу, уи игәы дажьозар?

– Мап! – амца зхыҳәҳәыла иҟаз лыбла маахырқәа убас иԥырԥыруан, иааиқәкны дзырхымԥшылартә еиԥш.

Убри аамҭазы ахаҷеаҳәа ақәа налагеит.

– Ҳаѡп, ҳбааҳар алшоит, – Мрамза Ладбеи ижәѡа аанкыланы дѡатцҟьеит. Абаҳча инҭысын, амѡа ааиѡтцәаны атротуар ала, уажәы-уажә аҳҭаҟәаҷақәа инарҭаԥало еихьысеиԥысуа еибарыѡны ицон.

Адырѡаухагьы еиқәшәеит дара. Аԥшаҳәаҷы аршәы аныр-фа ашьҭахь, анышь иақәтәаны амшын ихылеит. Ажәѡақәа неимда-ааимдо идырныҟәон... Убри аухоуп уажәраанҳа гәынхәцыстала излацәажәоз, иаахтны ианеибырҳәагьы. Дааигәыдыҳәҳәаланы дигәҳит. Иаазазеит анышь...

– Дызтәыда абри аҭыԥха? – даахәыҵхәыҵит иара. Уи аҭак ацынхәрас еиҳагьы лҷеынигәыдлырҕәҕәалеит.

– Бара азҵаара ибысҵаз аҭак ҟабымҵаҙеит.

– Уара, Ладбеи, уара...

Автобус аҟны аҕьҕьаҳәа ԥьоук рыбжьы ааган, зегьы уахь инаԥшит. Ҷкәынак ихԥҷаҷарԛәа цәышҙа еиларгыланы, касы еицарса хәыҷык ихәда иакәыршаны иаԥхьа еиԛәҳәалаз аҵыхәаԛәа кьатраца-кьатрацәҙа наҟ-ааҟ игәышԥы иадыршәлан. Амаҕраԛәа ҽахҵәаҙа, ишәыз икьаҽ цәыш аԥхьа иҷапан аҟынҙа еимырҟьаны илашьҭын, иеиԛәа кьаҽпаҕәҙа, дҵаҟҟы...

Уи ԥьоук акәакь дыкҷеацаланы иацәҳауан: «Уара аламысдажә, зынҙа уҷеилухындаз, еиҳа еиҕьымзи?!»

– Сшьапы уаҕрагылеит, унаскьа наҟ! – лҳәеит иааигәара игылаз ԥҳәыск.

– Ара аҳәсаԛәа ыҟоуп, ахәыҷԛәа ыҟоуп, иԥхашьарами нас? – лыҷеналалгалеит Мрамзагьы.

– Шәара абнауаа акыр жәбахьоума?

– Амашьына аанышәкыл, – уа ивагылаз руаҙәы ижәԝа нҵарсны иааникылан, днаирблаҟьеит.

– Сылбаажәгарцу?

– Спассаԥьырцәа шәрыламкьысын, шәус иалоузеи, шәара шәаԛәтәазар, ԥшьаала уа шәҵыԥқәа рҽы шәыҟаз.

– Ҳус ишԥалам?!

– Бабараа, усҟак ишәмырҕыгкын, – ҭынч даацәажәеит, зхы пашәҙа исаны аганахьшәа итәааз ахаҵа, – ари креилызкаауа аҙә иакәзар, ишәҳәаз иаҳаит, аҷеазны иҟаиҵарым. Дсасуп, шәиҟәаҵ...

– Шәиҟәаҵ, ииашоуп ииҳәаз, – инаԛәшаҳаҵхеит ԥьоукы. Аха егьырҵ ирҳәац рҳәон. Амашьынаныҟәцаԝ уссгьы имамызт, аԥсҟы нхарҵәи-аахарҵәиуа уажәы-уажә аиндиатә кино «Аҟьала» аҟнытә ашәак иҳәон дыҟрымҽрымуашәа, нас дышнеиуа ашәышәра дналагон...

Ладбеи дырԝегьых ихәыцрахь диасуан дахьтәаз. Ладбеии лареи убри ауха нахыс еиҳа лассы-лассы еиҽцаауан, рыбзиабарагьы, ааԥын заанаҵы ашәҭ ылызгаз агәил еиԥш,

апытра иаҽын. Иара акомҽартә усура дамҽеханакны даман, уи иҽагәылихалацыԥхьаҙа иажәеинраалакәа еиҳа имаԛны хшыҩзышьҭра риҭон. Иналаршә-ааларшәшәа иифуазгьы сахьаркырала ԥхьатәиқәа раасҭа илаҡәын. Мрамзагьы зныЗынла дыхәмаруашәа, уажәеинраалакәа хәыԛ-хәыԛы урыцрыҭуеит, иухьзеи, ҳәа аниалҳәалак, иара иааицәымыӷханы иҳәәуан: «Сцәа-сжьы иаламзар акәхарын...»

Уи еиҳаракгьы ианеизааигәаха, амаҵурақәа рҭыЗшәа акәын еснагь иҽакыз. Аминистрцәа, аобком аҽы аус зуа аинструкторцәа, урҭ рыҳәсақәаҵәҡьа инадыркны дызламцәажәоз ыҡамызт, амала ԥьеи ирԥьарын, агхақәа хәцәахьынЗа ирылатәоугьы, аҭакԥхықәра змоу аҭып аҽы дыҡазар, дтатаԥшьын иара изы. Лара арҭқәа лҭахҙамызт, аха иара игәы иалымсразы ҿылҭуамызт, аҭакԥхықәра змоу аҭыԥ аҽы иҡаз аҙәы дыширҽхәоз, лара днеиԥыххылан, дыччо абас наиалҳәеит:

– Уара, уи, иеиҳабы Қарҭҡа данцоз, абысҭа хьшәашәеи ашәаҙеи бзиа ибоит ҳәа ампахьшьы илаҳәан игәыдкыланы адәыӷба станциаҽы днеит ҳәа рҳәауа саҳахьеит. Уи дымҵақьақьаѿуп, арахь уара дурҽхәоит.

– Ибазҳәада? – дшәаны дагьынаԥш-ааԥшит.

– Исаҳаит.

– Ԥьара аҙәы акы иабымҳәааит, ҵоу ԥьшьа... Уи иалаҳҳузеи, ууанҙа ҳамнаҙацт, – иажәа ҽаԥьара иниеигеит.

Мрамза ҽенак алекциаҽ дыҡамызт, димбеит адырѿаҽеынгьы. Ашьҭахь Анҭимоз ила еиликааит уи ахырш-гәыршы лыхьны дшышьҭаз. Шьыбжьышьҭахь, ашәыр ахаа-мыхаа аахәаны днеит дара рҽы. Цица ашә аҽы днеиԥылан, длыманы ачымазаѿ дахьышьҭаз ауадаҽы днеит. Иикқәазгьы ааимылхын, астол иныкәылҵеит.

– Быԥаҡоу, Мрамза? – дынлазҵааит иара.

– Шьҭа сыԥсы ацәызгар ҳәа ауп, ишыздыруа.

– Бымцашоура тәахьоумашь?

– Ааи, нан, лымцашоура ҳәа дымбылуаз, уажә маԛк ихҽшәа иҡоуп акәымзар, – лҳәан Цица егьи ауадахь дныѿналт.

– Сыԥсуазаргьы субомызт, – лҳәеит лара.

– Анҭимоз иакәымзар, иахьагьы исаҳаҙомызт.

– Ыы, ҳкурс аҟнытә астудентцәа ара иҟамыз, акгьы уарымҳәаҙеи?

– Мап! – Ладбеи иапҳьа аҟәардә игылаз днықәтәеит.

– Иҟоузеи аинститут аҿы ҿыцс?

– Ибмаҳац акымзаракгьы. Аха сара схазы ибасҳәаша сымоуп. Жәаха бареи сареи ҳанаайцрыҵ, акомҿареидгыла ақалақь комитет аҿы исыҧхьан исацәажәон, сынтәа уалгоит, аусураз угәы иҭоузеи ҳәа исазҵаауан.

– Џьара ҭыпк урҭашоу, уи бзиа иумбои усгьы.

– Бзиа иаабақәоу зегь ҳауандаз...

... Ладбеи Мрамза лыхчы иаҵыхәҳәоз альбом ааҵихын, ишьамхы иныкәкны апатреҭқәа дрыхәаҧшуан. Урҭ рахьтә ҧытк ақьаад ҭапҟаны акәакьқәа идыркын, ҧыткгьы ус баша иагәылан. Патреҭк илаҧш надхалеит, ҵыпхцәа астудентцәа Риҵа аекскурсиа ианыҟаз иҭырхыз ауп иара. Аганахьшәа Мрамза лхылпа ҧраал шкәакәа лхаҵаны дгылоуп, лнаҩсшәа – иара. Уи акыраамҭа дахәаҧшуан, нас ларгьы иналирбеит.

Урҭ уажәы ҭынч иахьеидтәалаз, иргәаларшәаны иалацәажәон амҩан ирбақәаз, ахрақәа зны ирытҵсуа, зны рхықәцә иқәсуа икәараҵо ишцоз. Риҵа ианнеи, аглисеркәа рыла аҙиа ишхыз, Ауадҳара ахьшьцәа абҕаб ажьы шырҿартҵаз, нас, игьежьны ианаауаз, рмашьына азгьежьык аҧсыҧ шцаз, аухантәарак амҩа ишықәыз уҳәа убас иҵегьгьы. Даҽа патреҭк аарылихын днахәаҧшит, хәыҷык аҟәардә дықәгыланы лыхцәқәа еикәарҳәы лыҵк хәыҷы ҕраҷкәынҙа дануп. Аҙәгьы лнапы лышьҭахь ала иавыҳәҳәоит. «Уи лымацара дзымгылозар акәхарын лпатреҭ анҭырхоз», – ааигәахәт иара.

– Ари дызусҵада? – дынлазҵааит иикыз апатреҭ лырбо.

– Уи, дузымдырҙо?

– Илылыздрааузеи?

– Сара соуп.

– Бара? – дааччеит Ладбеи, – абри бара бакәну? – деиҵаналазҵаахит.

– Аиеи, сара соуп.

– Нас бхахәы уажә изеикәырҳәымзеи?

– Ааԥныкˀ сан быхцәқәа еиҳа еиԍьхоит ҳәа илырԟәыдын, убри нахыс ианеикәаҳәшаз иԥсыр акәын.

– Уажәгьы хар амаʒам, – иҳәан дааччеит иара.

Ус, альбом дшагәылаԥшуаз, ибеит жәытә ҭыхымҭоуп уҳәаратәы патреҭқәак. Урҭ аттаҳәа иаарҳәуа дрыхәаԥшуа дышнеиуаз, акы илаԥш надхалт: ѡыцьа анын уа, аʒәы ихылԥарч ақә ргыланы, деиқәыԟанҭыруазха, ихәда ытцарбаԟа, ижакьақәа аужьны, апенсне ибла иаркын, иарԍьа напала ихьʒыркха иԟаз иаҳәа иҵаргәаны дтәан. Егьи – иԥаҵақәа хыршаны, ибла агәқәа аатбааны, иԥьымшьқәа иапҳьа еиныланы, ирхәаны, ихы ѡышьҭыхны ԥхьаԟа дыԥшуан. Иарма шьапы лабашьак иқәын еиқәыҷаҳәа. Иарԍьа азеицк ашьан. Имаузер имаԟа иавҵан.

– Абарҭ зуслқәадашь? – иҳәан, Мрамза иналирбеит.

– Зшьапы ҷаҳәаны иԟоу саб иоуп, егьигьы иара диѡызан.

– Ианбаҭырхи?

– 1918 шықәсазы. Усԟан саб кьаразаа дрылан…

– Ари ишьапы зҷаҳәоузеишь?

– Кәыдры аменшевикцәеи абольшевикцәеи анеибашьуаз, саб ҭәҭәала дырхәызаарын, ашьҭахь, сан излалҳәо ала, Шәача госпитальк аԟны дышьҭан. Иара уброуп, иѡыза дибаразы даннеи, еидтәаланы рпатреҭгьы ахьҭырхыз.

– Дыԥсхьазар акәхагәышьап?

– Аѡны ихы нықәҵаны дыԥсыр, ибаргәуз, – даақәыԥсычҳаит аԥҳәызба.

– Нас усԟан дҵахама? – дынлазҵааит Ладбеи илахь еиқәҵаны.

– Усԟан дҵахар еиҳа еиԍьымзи… – лажәа иааҷахҵәеит, лылабжышқәагьы аахаԟәԟәалт.

Ԥытрактәи лҷымҵра ашьҭахь дналагеит абас:

– Асовет мчра шәақьԥынҵала иаазгаз дрылан. Иара иоуп ҳқыҭаҷы раԥхьагьы аколнхара еиҷызкааз. Ашьҭахь, 1938 шықәсазы, уахык зны иаакылсын дрыманы ицеит. Ажәлар раԍа ҳәа наихҵаны ддырʒит, уажәгьы-уашьҭангьы ихабар ҳәа акгьы ыԟам…

Ладбеи иԥштәы наихԟьеит. Иальбом иикызгьы импыҵыѡрырц ачык ааигхеит.

– Сан ахәшәтәырҭаҽы дышьҭан, санду лакәын иҟаз, иаакылсит ртапанчақәа ҭкәыцәаа, рыҽераапкны, дрыма иандәықәлоз аҭәыуара ҳалагеит, дааҳабжьеит: «Бабараа, сара уаҵәы шәан дсыма саауеит, шәымҵәыуан…»

– Уаҳа ишәҟәгьы шәмоуҙеи? – иц-ишә еихамгыло даацәажәеит Ладбеи.

– Мап.

– Ари апатреҭ шьоукы ишәыдырбалар, иакәым акы шәақәыдмыршәааит!

– Еицәоу ҳзықәшәараны иҟоузеи, – Мрамза Ладбеи дынихәапҵшит, уи иакәҙамкәа дтәан. Иаалцәымыҕхан дыниазҵааит:

– Иухьзеи, уҏштәы уҏсахызшәа збоитеи?

– Ҳм… акымзаракгьы, – альбом апатреҭқәа нагәылеиҵан, уахь иналиҭеит.

– Данҭарк адырԥаҽены саншьа даакылсын, сан ишылымуаз, шәҟәы-быҕьшәы акыр ибазар зегьы арасаҭраҽы инаган иблит, – даҽын Мрамза лажәа анагҙара, – апатреҭқәа аҙигар бгьыцқәа рықәыршәны иҟаиҵеит. Саб уахынла аԥны данааилакгьы, аҵх иааимнахаанҙа аԥра даҽын, – лҳәеит сан. Изакәыз ииԥуаз анцәа идырп. Инапԥымҭа асалам шәҟәыҵәҟьагьы ҳазнымхеит, – лылабажышқәа лҭаҷкәым хәыҷқәа рыла иаалрыцқьеит.

– Бымҵәыуан, Мрамза, иҟалаз ҟалеит, шьҭа уи ала иаабгозеи?! Арахь аинститут ахь аҙәгьы иабымҳәааит, уашьҭан…

– Изакәызеи уашьҭан? Саб иоуп дзакәызаалакгьы.

– Уи усоуп, аха… – Ладбеи дԥагылт, – шьҭа сцап саргьы, стәанхалацәеит.

– Узырццакуазеи, уажә акрызуеит, ԥьара акы умфарызеи, – лҳәеит иаарыдгылаз Цицагьы.

– Мап, сыццакуеит. Еизарашәагьы ак ҳамоуп, сагхар ҳәагьы сшәоит.

Ладбеи дындәылҵит, амардуан абжара даннеи, даахьаҳәын ашә ахь днаԥшит, ҵаҟа ҽыгә-ҽыгәҳәа аҙәы имагә шьҭыбжьқәа иаҳаит. Иҵәааникылан днаҙырԥит. Аха уи арахь дхамлакәа, ашә днылсны, зымԥа дцеит. Аҙәы дибар ҳәа дшәаны, аԥны рҳәны дцозшәа, дхьаԥшкәаԥшуа рашҭа дынҭытҵит.

… Убри ашьҭахь ԝымшҟа аатҳьаны, Хәытеи иареи ақалақь иалаланы ишнеиуаз даарԥылеит аинститут иалгахьаз Мажара Бениа ҳәа рԝыза ҷкәынак, иеигәыргьеит, дрыманы инеит акакалкырҭаҷы. Ииаргеит ауараши ахкылеи. Ашәах зыхчыла иҟаз рхыраҷқәа неидыркшалан, инахыхәаны иныкәдыргылеит.

– Астудентреи аусуреи иреиғьузеи? – Ладбеи днаиазҭааит Мажара.

– Астудентра иацназго иҟоузеи ауаԝы иԥсҭазаараҷы.

– Астудентра?– оумашәа ибаны уи днаихәаԥшит Хәыта, – уара знызаҭәык ҳалгандаз ҳәа ҳаҟоуп, уара… исзеилкаауам.

– Еснагьгьы астудентра убахьоу, аха аҷара ацуп, уи азоуп изысҳәауагьы.

– Дасу ианраамҭоу зегьы бзиоуп, – ихраҷ неиҷыҵеикын, абжаҟа ыжәны иныкәиргылеит, – уара акомҷареидгыла араионтә комитет аҷы ауми аус ахьууа?

– Ҟоҳ, уара, сара уаҟа аус зымуеижьҭеи уажәшьҭа хәымзҟа ҵуеит.

– Ишԥа, ԥьушьҭ? Нас уажәы уабаҟоу?

– Уажәы сырҵаԝуп.

– Ԥыхьа уахьыҟаз иахьзеи? – дыниазҭааит Хәыта.

– Акрыздыруоу, ҽнак зны иаасыԥхьан, уара аус бзианы иууеит, егьиуеит ҳәа сыгәшәымшәа аарҳәан, ашкол ахь сиаргеит, схаҭыԥангьы аҽаҙәы днадыртәеит. Саргьы иҟашәҵаз бзиоуп ҳәа схылпа аасхыхны, аԥсшәа раҳәаны, сындәылҵны сцеит.

– Избан, мшәан?

– 16 сааҭ роуп ашкол аҟны исымоу. Аԝны сыҟоуп, уаԥхьала, уԝола…

– Нас ухы узакәиҭыртәыз ҳәа акгьы узымдырʒои?

– Ашьҭахь исҵахыз аʒәы исеиҳәеит, уаб иашьа иԥа дахьҭакыз азоуп узамырхыз ҳәа.

– Сара исзеилкаауам, уаб иашьа иԥа дҵакызар, уара иухароузеи, – Ладбеи деицрашәаны ауп арҭ ажәакәа шиҳәаз.

– Убригьы ԥьара аʒәы ихы иаирхәозар акәхап, – ҭынч даацәажәеит Мажара.

Ладбеи дымчны ииҳәаз ааицәымыҕхеит, нас иаахьеиршшеит:

– Ус иаҵахызар?.. Ҳара ҳусс иалоузеи?..

– Ишпҭа, ҳусс ишпҭалам, ҳарҵ ҳажәқәоума? – днеиҷапҵеит Хәыта.

– Ҳалацәажәаргьы ҳаламцәажәаргьы ҳара акгьы ҳамчым.

Ирфаз иржәыз ахә аашәаны индәылҵит. Ладбеи ихы иқәыжь дынкахәыцуа амҩа даныланы днеиуан. Уи аҩныҟа акәын уажә ихы ахьхаз.

* * *

Ладбеи Мрамза дибалон аинститут аҷы, амҩан, ахәылпазқәа рҷы. Ибла дҭәицны дхызар изхымхуаз аҧхәызба дицәтәымхеит. Ианааиҷаҳалакгьы аҧхашьараҟынтә дыхьшәашәаҙа аҧсшәа налеиҳәон, ари уамашәа илбон ларгьы. Аха иухьзеи, иуҵалазеи ҳәа дизҵаауамызт. Лыпҳәызбаратә пагьара илнарҟаҵомызт уи. Ладбеи, иара изааигәаз иҩыза Хәыта днеиртәан, иеиҳәеит Мрамзеи иареи реизыҟазаашьа, насгьы лаб аполитика аус азы дышдырҙхьоу уҳәа убас иҵегьгьы.

– Уара бзиа дубаҵәҟьома? – дҵааит Хәыта.

– Ааи, дызбоит...

– Нас дааумгои.

– Лаб итәы уашьҭан ԥьара исыцрарҳәар?

– Усҟан ииашази ииашамзи рдырра цәгьоуп.

– Уара абри сара исоуҳәеит, аха аҿаҙәы иҷы иажәоуп ҳәа уҷы иааҵыхны иумҳәан.

– Избан?

– Нас уи ииашам ҳәа аума иуҳәарц иуҵаху?

– Иудыруазеи, иахьа ас иҟоуп, аха уаҵәы ишыҟало?

– Абзиабара шхәа шааиуаз, ацаҟьа инадгылт, наҟ иацашьахогьы здырхуада!

– Имшәаз иавган иагоит.

Абас еицәажәаны ианеидыҵуаз, Хәыта даараҙа диҳәеит ԥьаргьы имҳәарц азы.

Ладбеи аҵара алгамҭазы аинститут аҷтәи акомҷареидгыла акомитет маҙаныҟәгаҩс дарҵеит. Уи, анкета харҵәааны,

иавтобиографиа нацҵаны ақалақьтә комитет аҽы ианриҵоз, иазҵааит иуацәа ҙәыр дҭакума ҳәа.

Уажәраанҙа игәы бжьажьо дыҟазҵгьы, убри аицәажәара ашьҭахь иаахҵәаны иҙбеит Мрамза зынҙа дылҟәаҵырц, игәы еиқәиҳәаларц.

Иареи лареи ҽенак амѡаҽы иааиқәшәеит.

– Уара ухы зыхурҟьаз здыруеит сара, – лҳәеит лара, – уеилыскаанҙа шьаҽак ҟасҵаргьы, сымала сҽеысзымшьуа сықәымхоз...

Иара дҽаббаҙа дгылан, уисыр шьакәарак илымшәо. Илҳәаз ажәак изацымҵеит.

Мрамза аинститут далган рҵаѡыс аус луан.

Ицеит акыр шықәса. Апартиа иаанарԥшит изхараҙамкәа ажәлар раҕацәа ҳәа иҭадырхақәаз аҵеицәа. Ладбеи илымҳаҟынҙа инеит Мрамза лабгьы акгьы ихараҙамкәа дышҭадырхаз, уажәы дышдыриашаз.

Зны Ладбеи иҽынеихан дцеит Мрамзараахь, ашә аҽыгәҽыгәҳәа днас-насын иаатит. Ладбеи иаԥхьа мшаҽнеиԥш даацәырҵит лара, лыԥштәы лхыгга, лԥышәқәа ҵыстысуа длыхәаԥшуан. Иаргьы ихылԥа рҟәыҷуа ииҳәара иҽамшәо уа лҽаԥхьа дгылан.

– Мрамза, исыхьыз, ишсыхьыз атәы салаланы исҳәом, – ацәажәара дналагеит Ладбеи, иакәымкәа схы мѡаԥызгеит...

– Уареи сареи уажәшьҭа ҳәатәыс иҳамоузеи? – лылабжышқәа хаҟәҟәала даацәажәеит лара.

– Сбыҳәоит саҭабымҵарц...

– Иканҙаз агәил наҟ иҽшәоит, ѡаԥхьа иузырбзахом, Ладбеи!

Ацкы аҳәаха имҭакәа аҕьеѡхәа ашә ныдлыжьлан, наҟ дныѡналт.

Ладбеи ихәыцрақәа данаарылҵ автобус аангылахьан Гагратәи астанциаҽы, ашьҭахьала дналбаан данааваҵәи, Мрамзеи иареи ааиҽаҳаит. Изеиѡымсуа, мчык иааннакылеит. Ладбеи имакентош ахәда аахаханы ицәашьны, иԥаҵа самкәа, игны дахьгылаз лгәы аалыхьит. Дрыцҳашьангьы ихаҟынтәи ишьапаҟынҙа дааимылдеит.

Абарҭ ашықәсқәа рыла иара шаҟа иагижьыз аҟара, лара иацылҵеит уҳәарын уахьрыхәаԥшуаз рѡыцьагьы. Иҽаҳәоу амца анаахәытцыршьшьаалак, ԥыргқәак аарла ицәышʒа, иԥсадаха ишалубааua еиԥш, Мрамза лгәанаʒараҽы аарлаҳәа иаацәытцаҷҷеит лыбзиабара ахәынганк.

– Мрамза!.. Ҳм... Арахь бабаҟаз?

– Сара уажәы ара сынхоит...

– Шаҟа шықәса ҵуазеи бсымбеижьҭеи?! Бхы-бҵыхәа ҳәа акгьы еилкааны исымамызт.

Уара анасыԥда лҳәарашәа, дынихәаԥшын, лаԥшыла дааиԥхьылшьшьаан, днаидҟьаны ашаца-шацаҳәа лҽыналхеит.

– Мрамза! – налыкәҽиҵит, ашәымҭаказ, аха лара дагьхьамԥшит, ауаа дрылҟьо ус днеиуан, Ладбеи дадырсызшәа, дышьхынҏсыланы уа дгылан дылзыԥшуа.

Ишьҭахь ала аҟәаԛ ааихгеит, даалашьцакит, ганха дцан дкаҳаит, аууҳәа рыбжьы игәы иныкәѡит. Маҷк ихы дѡахан, аха нас еишьылҟаҟараʒа иаʒашәа иѡнуҵҟа акы нҭаҳаит, деизҟьа дынкаҳаит. Инеихаԥаз ашәшьы, ауаѡы нырҳа замана деиҵанацало, деиҵанацало, дхәычʒаханы, ҵысхәк даҟараны, аҳауа наиҵасны даманы инхалан, нас ажәѡан ҵаулаҽы ԥьара днаҵаʒызшәа, уаҳагьы акгьы игәалашәомызт.

– Авариа!

– Иҟалазеи?!

– Ихьзеи?!

Мрамза данаахьаҳә, Ладбеии лареи ахьааидыҵыз ауаа ааизыѡѡхьан. Дхынҳәны уаҟа дааизар, Ладбеи ихы дамыхәо ҵаҟа дышкажьыз лбеит.

– Амашьына, амашьына! – арҵәаа аатлыргеит лара, нас Ладбеи ихы лнапы наҵалҵан, дѡышьҭылхит, аха уи ихы идыруа дыҟамызт, иаргәтыстә инахыкны ажьы ааԥшуа аҟынʒа ицәкьан, ашьа иҽашәы илеиуан.

– Ауаѡы рыцҳа, амҵ даѡызоуп, – лчабра аатылган инеиҽылшьит.

– Даажәг арахь лассы! – иаангылаз «Волга» аҟнытә аʒәы ибжьы аагеит. Мрамза ауаа лыцырхырааны, Ладбеи деимакы-еиҽакы амашьына днақәырҵан, ахәшәтәырҭахь дрыма ицеит.

Минуҭқәк рышьҭахь Мрамза аҧсшьарҭа «Ацәымзаркыра» ахь, ателефон дасны, уаҟа ҳақьым хадас аус зуаз лхаҵа адырра илҭеит, Ладбеи дахьышьҭаз ауадаҽы дихагьежьуа дихагылан лара.

– Аҳақьым, ухаҵкы, дышҧаубо, далҵып угәахәо? –дгьаҵәыӷьаҵәуа, уи дыниазҵааит Мрамза.

– Ихы ҭәҭәаны икыдҟьеит, ихбыԝлашагьы ҵысит.

– Кафеин, магнезиа, – аттаҳәа адҵақәа риҭон уи ахалаҭ шкәакәақәа зшәны ачымазаԝ ихагылаз амедицинатә еиҳәшьцәа.

– Иахәҭоу зегь ҟашәҵа, акы еиҧшымкәа сшәыҳәоит!

– Шәара шәзусҵада, иҧҳәыс шәоума?

– Мап, дысԝызоуп, – лҳәеит лара.

– Шәымшәан, зегь ҟаҵахоит, ишҧаҟалеи? Амашьына аномер жәдыруоу?

– Сара смашьыноуп дзаахаз, – дагьҧсымкәа, дагьбзамкәа даацәажәеит Ладбеи машьынала даазгаз, – дбалыбаҭо саҧхьа дыԛәхан, егьа зундазгьы сызивымсит.

Аҳақьым иус ҟаиҵан, инапы ҙәҙәаны дандәылҵуаз, иааиҧылеит амилициа аҟынтә ԝыцьа – аҙәы дкапитанын, егьи дсержантын.

– Амашьына заахаз ҳиацәажәар хҵахын, – иҳәеит аиҳабы.

– Уи макьана ихидыруа дыҟам.

– Иаауқәшәазеи иаразнакы? – Мрамза Ладбеи ишьапқәа лшьышьуан, арбааҙа ҟаҵаны ихәда иҵылшьуан, ихахьы дцон, ишьапахьы дцон.

Ус дааит Мрамза лхаҵагьы.

– Иҟалазеи, дызусҵада ари? – Мрамза дынлахәыҵ-хәыҵын, нас дҵыркьакьо, ихалаҭ аҳәынҵәарақәа еибаркуа ачымазаԝ днеихагылт.

– Дузымдырҙеи?

– Ладбеи?! – дшанханы дынихәаҧшит.

Ачымазаԝ дааҳәцымыцит.

– Дабаҟаз арахь, иқәшәазеи? – иҙамԝа инапы надикылт, уа иааинырит аҧхаҧсы ашьшьыҳәа илалара ишаҽыз.

– Амашьына иаахеит, абар, шьҭа саатқи бжаки ҭуеит, уажәгьы ихы издырҳом.

– Уицхраа, абаапс, уаҳа кры аҭахызар?

Ладбеи иблақәа аахитит: «Сабаҟоу, мшәан, исыхьзеи?!»

– Ара ахәшәтәырҭаҷ уҟоуп, уҽырҭынч, – аҭак наилҭеит амедициантә еиҳәшьа, ихы архьшәашәага иақәыз аалыҧсахт.

– Асаат 6 рзы аҧсшьарҭа «Жоикуара» алекциа сыман, сагхазар ҟалап, – иҷы акуа аарлаҳәа даацәажәеит иара.

Мрамза лхаҵеи лареи неиҷаҧшит.

Аҧхьаԥ, уазҷлымҳамкәа уҟам, Ладбеи уажә усс ииуа, дызмадоу. Уи акомҷарраҷ аус ахьиуаз уацәдухеит рҳәан, днамырхын, аинститут аҟны СССР аҭоурых акафедраҷы лаборантс дҟарҵеит. Уажәыгьы уа аус иуеит.

Зны-зынла Аҧсны араионқәа рахь дцаны еиуеиҧшым атемақәа ирызкны алекциақәа дрыҧхьалоит, убас еиҧш иныҟәарақәа акы аан ауп, абри еиҧш ахҭысгьы данақәшәаз.

Илацәа еиҭаахитын, иаҧхьа игылақәаз днарзыҧшит. Иибоз лакәзу, лабҷабазу издыруамызт.

– Ҟыҳ, – иҳәан даақьит иара, – сҷы ҭабеит, ҙык сышәҭандаз...

Зны Мрамза длыхәаҧшит, нас – ахаҵа.

– Умшәан, абаапсы, шьҭа акымзарак ухьуам, – игәы ааирҭәҭеит Хынтрыгә.

Ладбеи, аҵыхәтәан иааидибалахт урҭ. Нас илаҧш иныҵшәеит, ашәгьы ҧшьшьаала инкыдҳалт.

Иара иблақәа ҭраа акраамҭа уахь дыҧшуан.

1962

ГӘААНАГАРАҚӘАК СѺЫЗА ЕИҬБЫ ШЬАРАМАҬ ХЫРЗАМАН-ИҦА ИАХЬ

Сара уажәы, ҳаҭыр ду зқәу Шьарамаҭ Хырзаман-иҧа, ишҧасҳәари, абри апоезиатә дыррақәа исымоу, ссирс иушьаргьы, иара абри иубо схаҭагьы алитератураҷы сыҟәҷиарақәа уҳәа инарызкны ѽбаҟа жәа зѺырц сҭахижьҭеи абар,

уажәшьҭа такә аатцуеит. Аха ишырҳәауа еиԥш, мышкы иахыԥо, шәымш иахыԥоит ҳәа, иахьанӡа исцәааит. Уи акәзаарын ҽҳәарасгьы иамаз. Сара амалахазгьы схы-сгәы иҭамшәаҳацт, иҭашәарцгьы иҟаҳам уара ушҟа инасырхаз ашәҟәы арецензиа ҳәа ахьӡыстәырц, мамзаргьы астатиа ҳәагьы. Сара урҭ рѡызцәа адурақәа, ахатәрақәа схы рылазымгалацызт, иагьрылазгалом. Аус анызуагьы сҟыҟҽыҟ шьҭыбжьык аҳәгьы исмырҳаит, уаѡгәыԥсшьак, хӡырымгаѡык сакәгәышьан. Сус хәыцы снапы ианыртцоз, ламысла, патула инасыгӡон, аиҳабы сихатцгылон, аҳәатәхатцара сылан, ажәакала, сыбзиан, сшыбзиазгьы сцеит, иахьа стәанчаѡуп, апенсиа акәзаргьы, аҳәынҭқараа рылԥхаргәыԥха зауша, ицәгьамкәа исызԥырҵәеит. Амал-ашьал акы сазрыцҳам, аха исыӡбеит сара, ҳаҭыр дуӡӡа зқәу Шьарамаҭ Хырзаман-иԥа, исылоу сбаѡхатәра (уи сшалхәдамыз сан ззыҳәа срыцҳамхашагьы игәалҭахьан, шәҟәы мкӡакәа атцара зҵауа ҳәа дсышьҭан) зегьы-зегь алитература иазыскырц. Исыхьыз умбои, Шьарамаҭ Хырзаман-иԥа, сыҵкыԥсӡа, сҽиснапи еиқәпсаны акгьы му, акгьы мҳәа сызтәом, агәҽыҵгьы саганы сыԥсып.

Ажәа уасыршьит, саҭамыз, Шьарамаҭ Хырзаман-иԥа, схатәы сшалацәажәоз. Сара сахьиз, саниз, сызиз уҳәа ара иаҭаххарым, аха убас иагьа иҟазаргьы, ѡбаҟа ажәа ҳәатәызар ҟалап, схы-сцыхәа аилкааразы. Уи интересс иумкыкәа ҟаларым, сан излалҳәо ала, уи илбахьоу илаҳахьоу кыр лхашҵқәахьеит, аха уи иахьагьы илгәаларшәан илҳәоит, асду аан сыхбыцӡа, шылаҳәара агәылара сушьҭуазар, сушьҭратәы сыҟан ҳәа, хәышықәсаҟа схыҵуазар акәхарын. Асду анауз ашықәс аахыс иҧхьаӡо уҽҽаухар, иуоуа анҭ ахәышықәса нарыцутцар иҟалоит хынѡажәи хәбаҟа, хынѡажәи фбаҟа. Ишдыру еиԥш, сара макьана сҭаацәарам, уажәы ара азанаат напы зласкыз сԥырхагахозар акәхап, ашәҟәыѡѡы маҷк ахақәитра имазароуп-тәа. Ахәыцы, аҳас, абхәа, анхәа уҳәа зегьы ушрышьҭоу аамҭа лаумпыҵышша ицоит, уаҳа акгьы ааузыҟамцаӡакәа. Иудыруеит ҳәа сыҟоуп, Шьарамаҭ Хырзаман-иԥа, сара раԥхьаӡа араионтә газеҭ акьыԥхьырҵа атипографиаҽы нбанҟәшәаѡыс аус зуан. Сара соуп уи

иагьшьақәзыргылаз, уажәы аҳәгьы игәалаиршәарц иҭахым акәымзар. Ашьҭахь сшааиуаз акорректоррагьы саҭәаршьеит. Аҧыхәтәантәи ашықәсқәа рзы, тәанчарахьы схы сырхаанҳа, иаҳа ииашоуп – схы дырхаанҳа (ҳабжьара инхааит, сымчқәа анеизҳауаз, сбаѡхатәрақәа анышәҭыкакаҷуаз аамҭазы, жәпакы аџьабаа убахьеит, уҧсшьа ҳәа ахьсарҳәаз сгәы иалоуп), акьыҧхьеидгылаҟны, синструкторын, инсткутор... Сыхшыѡ цеит, сажәит саҭамзааит, Шьарамаҭ Хырзаман-иҧа, схатәы салацәажәеит, иаҳҳәа-иааҳа, ауаѡы ахҳырымгара илазароуп. Сара, Шьарамаҭ Хырзаман-иҧа, аиаша бзиа избоит, аиашеи сареи ҳаициит, ҳаишьашәалоуп. Ауаѡы игугьы идыруазароуп. Ажәаҧқак абраҟа иасырбоит угәы иацәымгымзар: «Аҳәы ибла аҭәыц ихыз ибон, иара ибла ақды ихыжьлаз ибаҳомызт». Иара абраҵәкьа имҳакәа иуасҳәоит, ари ажәаҧқа сара ишыстәу, иара Гәлиа Дырмит иаҧхьагьы ишаныстцахьаз. Шәара аҧкәынцәа еиҳабык акы ааиҧшәар цәыхь-цәыхьхәа иаразнак ақьаад инанышәҵоит. Ари џьара уѡымҭак иананутца исзымдырырц залшом, нас ҳабгьыцқәа аапжәеит ауп, уаҳа акгьы. Угәы иалымсын, Шьарамаҭ Хырзаман-иҧа, ас ахьысҳәаз, сара ианакәызаалак аиаша бзиа избоит, аиашада схәарҭам.

Азин суҭозар, уажәшьҭа сара сзакәу, сызусҭоу анусырдыр ашьҭахь, исҭахын абраҟа, аҧхьан ишысҳәаз еиҧш, упоезиа азы сгәаанагарақәак сҳәарц. Жәаха ҿенак аѡны дысҭан, сара сабаҧсоу, аха еицырдыруа алитератор, аџьам бызшәа аҳы еиҧш издыруа, аха уи зхы... мап, исҳәом уи, Мажьга Доменти-иҧа, уи уажәеинраалак дысзаҧхьеит, дзыҧхьаз аҟынтә исгәалашәоит абарҭ ацәаҳәақәа:

Ашьхақәа сыхчнуп,
Сшьапқәа амшын иҵакуп...

Мамзаргьы: «Амза гьежьҳа искуп снапаҷы» уҳәа убас иҵегьы. Ее, Шьарамаҭ Хырзаман-иҧа, ҳара ҳузжьом, акгьы ахьаҳзымдыруа ҳгаҳақәоу џьушьома, шәара шьоукы ахшыѡ анышәҵоз ҳара аҟәыд ҳаҧкозма, анцәа, ауаа аиаша шысҳәауа. Анкьа аиныжәцәа (адауцәа) ыҟан рҳәоит, урҭ сара

сырхаанымызт, аха дара убарҭ ракәзаргьы иауарацәоуп. Раԥхьа иргыланы сара суазҵаарц сҭахуп, Шьарамаҭ Хырзаман-иԥа, ашьхақәа уаѡы излеихчниҵозеи ҳәа. Ҟаҳ, ускит ҳәа сыҟоуп ушьҭарбаԓьа. Абар, дад, сара уажәшьҭа хынѡажәижәаба шықәса срықәуп, аха зан илыхшаз уаѡытәыѡсак ашьха ихчниҵахьеит ҳәа смаҳацт. Ахчбаба, амарҭақ уҳәар, даҽеакы иамусын (ара ус маҙала иуасҳәарц сҭахуп, ҳабжьара инхааит, амарԥьа, санықәыназ, сашьа еиҳабы Заабеҭ икәымжәы аилархәны схы инаҵаҵаны ашәшьыраҽы саныцәалоз ыҟан, уи ахьсырҟәаҷыз азы егьараангьы исаахахьан).

Акы ҳҳәар, ҳҽы ԥыжәжәоит акәымзар, ауаѡы ишьапқәа амшын иҙааршьшьыла дызлацәозеи. Насгьы, Шьарамаҭ Хырзаман-иԥа, уи алирикатә фырхаҵа амшыни ашьхеи дышрыбжьамҙоз ахәыҷы агара игароугьы уиазҵаар, иуеиҳәоит. Амза гьежьҙа кышьас иамоузеи, амза уахыла цәашьра ҳзызуа, алашара ҳзырбо... Акы ааужшәар уаԥхьахьоу рҳәахуеит, ас иҟоу уамыԥхьар еиҳа еиԓьми уаԥхьар аасҵа. Ари иара ҳаҭыр дуҙҙа зқәу Мажьга Доменти-иԥа ихаҭагьы игәамԥхаҙеит, уи адырра имам узҳәом, иҵабыргуп иусҟәа ахьеилахоу иахҟьаны имаԛны даԥхьоит, аха сара дысѡызам, дзыԥхьо даԥхьаҵәҟьоит, ицәгьамкәа идыруеит апоезиақәа. Шәҟәыѡѡык иҙбахә иҳәон, ижәла сгәалашәом, иимуа ззиѡуа аиларгара уадаѡуп, аҳаша дшықәу аҵәаша дықәлошәа, убас уамақәак дырҷуп ҳәа. Ари сара сымацара исгәааанагарам, ашәҟәыѡѡы алар ықәыршәны диашахәҵәаҙа дыѡуазароуп, мамзар, днашәа-аашәо, дкәараҵо ддәықәлар, аԥхьаѡ уи ииҵаху еилыскауеит ҳәа дышишьҭоу дыхәжәаны дыԥсыр ауеит. Аҕәра ааиҷашәкишь, баба, убригьы ауаа шыѡуа дыѡлааит...

Сымѡахҟьеит, саҭамыз, Мажьга Доменти-иԥа, даҽа жәеинраалак аҙбахә сеиҳәеит, уи уара заманала иудыруеит, ишԥаузымдыруеи, уара уоуми изѡыз иара. Сара саҭамзааит Шьарамаҭ Хырзаман-иԥа, исаҳахьеит апоетцәа ижәны ианықоу ауп ажәеинраалақәа (апоезиақәа) анырѡуа ҳәа. Исҳәарц схы азин асҵоит, убас уқьаф ҟаҵаны уанықаз иуѡызар акәхап ҳәа уи ажәеинраала абраҟа зыҙбахә сымоу, ҳаҭыр зқәу, ихшыѡтраха

иҟоу Мажьга Доменти-иԥа зыҙбахә сеиҳәаз ажәеинраала, иаахҭәаны иуҳәозар, исгәамԥхеит, изысгәамԥхазгьы сааумырццакыр исҳәозар акәхап. Ҩырԥштәыс иаагап иаҳа исгәалашәо цәаҳәаҟәак:

Са саԥсуоуп, са салмасуп,
Сара сақәтәоуп саб иҽеыз,
Апҟеѡҳәа снеиуеит, са сымѡасѡым,
Уаҟа агәашә аҽы бысзыԥшыз.

Уажәы, угәы иалымсын, Шьарамаҭ Хырзаман-иԥа, махамаха еиҽыршәшәаны алацәажәара ҳналагап. Раԥхьатәи ацәаҳәаҽы «Са саԥсуоуп» ҳәа иуԥыло аҳәоу анцәа, ауаа зынҙагьы иуаҭәасымшьеит, «Сара саԥсуоуп» ҳәа аҳәҳәара, аҟаара акгьы унамҭошәа збоит. Насгьы ианба? Амилаҭкәа анеишьцәахо, ианеизааигәахо аамҭазы. Ари политикала уахәаԥшуазаргьы маҷк игәгам, еиҳангьы исҳәоит – ииашам. «Са салмасуп» ҳәа анаѡсан ицогьы, сара сыхәҭаахьала, сақәшаҳаҭым, дшақәшаҳаҭым сеиҳәахьеит иара убас Мажьга Доменти-иԥагьы. Аԥсуаа ианакәызаалакгьы, ахҙыргара рцәаѡамызт, иԥхашьа-ԥхаҵо иҟан, сара салмасуп, статаԥшьуп ҳәа ибаԥуа аҙәгьы имбацызт ахаан, саҵамыз ас иаахжәаны сахьцәажәо, иахьатәиума, исзеилымкааузар акәхап. Урҭкәа зегьы ухы иаақәукып, иахьа баагьы-ԥсгьы амашьынақәа анрытцагылоу, уара уҽеы нади уақәпакәаины уабадәыкәу. Шьҭа, абраҵәҟьагьы сиашаҙами. Уара аҽатәра убаҙом, угәы каҳаны уцәажәоит. Ари аписсимизыморуп иаанаго. Ҵоуп, сажәит, аха снеиааиуеит, саргьы, акы збақәахьеит. Дзусҭазаалакгьы зхы пату ақәызҵо уаѡытәыѡсак, иахьа дхысхысуа иҽеы дақәтәаны, дцо-дааua изымбацт. Ииашоуп, аҽеқәа убоит ацирк аҽы, аҽырѡрақәа раан, аха уи иаанагома ҽыда ҳхәарҭам ҳәа. Ажәа сымоукышт, ашьха қытақәа рҽы аҽеқәа рымоуп, ирықәтәаны аԥсхәрақәа, ачарақәа рахь ицоит, иаауеит ҳәа. Аха уи итиптәу итиптәыму?

Сара аиаша бзиа избоит, ауаѡы игхаз ибла инҭамҳәакәа сызцом, угәы иалымсааит, Шьарамаҭ Хырзаман-иԥа. Ус сара

исыҧкәыншьоуп. Мажьга Доменти-иԥа излеиҳәоз ала, насгьы сара схаҭа еилкааны изласымоу ала, уара уҭаацәароуп, иумоуп ахәыҷқәа, аха «уаҟа агәашә аҿы бысзыԥшыз» ҳәа уҳәҳәауа агәарабжьарақәа урыбжьоуп, иԥхашьарами ари, хәычгәарҭак раб!.. Ҟеҳ, ужәԥашәаҟьа агәҭашшараҵәҟьа иақәсыршәеит ҳәа ауп ишыздыруа. Сҿы ашьа ҭашхаратәы иакәым сымҳәаазааит, ҳаҭыр зқәу Шьарамаҭ Хырзаман-иԥа, ауаԥы дангәаауа дзызгәаауа уздырҙом. Аха уара акритика улаҙаратә уҟоуп, уажәы иубама, уҿыркаҵа, угәы каумыжьын.

Уажәшьҭа азин суҭозар, ШьарамаҭХырзаман-иԥа, апоезиаҿы саартрақәа усырдырырц сҭахуп. Умаҙақәа зегьы иузраҳәауам, ҳабжьара инхааит. Иара Мажьга Доменти-иԥа ихаҭагьы игәра сызгом. Уи дуҿакәыркәыруа, даԥсышәа мацараха дыҟоуп, аха иҵыхәақәа цқьам рҳәоит. Ҳанеиқәшәалак, иара ани ари ҳәа игәынамҙарақәа рҳәара дналагоит, аха сара аҿаԥа насҿаҵаны снатәоит, избанзар, ауаԥы еснагь деиԥшым. Иакәым акы аасҿшәар..? Ее, сара урҵқәа исзеилымкаауазар аранҙагьы сзааирымызт. Аиаша ҳҳәауазар, сара сус иалоузеи, уи збаша изаҳаша аҟәышцәа, адырцәа, аиҳабацәа ҳамоуп, аха уара уҿы изҙом, гәылахьыцәгьак сымоуп, иауам... Уажәы аабыкьа изԥыз аԥшьцәаҳәакны иҟоу сажәеинраала абраҟа ишеибгоу ианысҵоит, исҭахуп уи ухшыԥ азышьҭны уаҧхьарц, изҙом уара уҟнытә ҷьшьарақәакгьы соурц шысҭахугьы. Абар, иаргьы:

Ҳажәаԥшь Машка хьазаап шьыжьымҭан,
Уи ҳаиҳәеит ҳгәылаҷкәын Аруҭан.
Наныкьара! Уажәшьҭа иҳауит ахԥьаԥьа,
Қьафгьы рулашт аԥны ахәыҷқәа.

Хшыԥзышьҭра руҭарц сҭахуп, Шьарамаҭ Хырзаман-иԥа, аҵыхәтәантәи ацәаҳәақәа, еиқәсыршәеит ажәақәа: ахԥьаԥьа, ахәыҷқәа. Ахԥатәи ацәаҳәа «ҷьа» ҳәа излантҵәо ала, иара иашьашәалоу, иазааигәоу, ҿакала иуҳәозар, рифмара азызуша ажәак аҵагылазар ахәҭан. Мачхәума «ҷьа» ала инҵәо ажәақәа: аԥьа, еилыԥьԥьа, амаԥьар, ахәаԥьа (аҵыхәтәантәи ажәа бжьықәыҕәҕәарала ианаалом ҳәа сыҟоуп) уҳәа убас

иҵегьгьы. Аха сатоумҵан, Шьарамат Хырзаман-иԥа, уеизгьы-уеизгьы иара иакәшәоит ҳәа ажәак алымҳа ҽарҵәины мчыла иааганы исзадмыргылт, арифмақәа ушрышьҭоу ахшыҩҵак уцәыбрыр ҟалоит. Рифмақәак агуп ҳәа рҳәар еиҳа еиҧьуп, аҵакы аганахьала иакәым акы уҽадырԥар аасҵа.

Зынӡа даҽакуп егьи ажәеинраала, акала узавамло икәаԥҵаҵараӡа иҟоуп:

Снықәгылан аҳамахә,
Аддыҳәа иаасыршәшәеит.
Исымаӡам тәамҩахә,
Аҳарҭқәа ныҽсыршәшәеит.

Ари зхысҳәааз уасҳәаӡомешь, нас исымухырц, шәара ақалақь аҽы инхо шәгәеигәеиуа атемақәа шәрышьҭоуп ҳәа саҳахьеит, сара снапы ахьаасҟьалак аҳәиҵәхәа ауп урҭ шааиуа...

Угәы ԥыстҵәазар акәхап, аха сара еиҳа бзиа избо даҽа жәеинраалак улымҳа аҽынӡа иназгоит, амала, ҳабжьара инхааит иара. Ажәеинраала зхысҳәааз сгәылацәа Алхаси Кәамҧьаси роуп. Иҟалазгьы уи ауп, Кәамҧьас ицә ҽаша ду шарԥазыла иааганы Алхас ихкаара иҵаирҳәуан маӡала. Ҩнак зны аԥшәма дақәикзаап иара. Хаала иеиҳәеит уи шҽеим, ишхәарҭам, еилнахыр шалшо уҳәа убас иҵегьы. Аха егьи изоуҳәауа змаҳауа, изҭоуҭәо зкылсуа ҳәа шырҳәо еиԥш, излымҳак инҵалан егьи илымҳа инкылсны ицон. Адырҩаҽенытҵәҟьа дыԥхамшьакәа уа инҵарҳәны мхырҵала ишҩеиуаз илаԥш нарықәшәеит. Иԥсы ҩеины иҟарҟы инытҵасит, деибакит: «Ҳаит, уара аԥсҵәеирымга, зынӡак саатәоумбаӡеит», – иҳәан, дизытҵьеит, еиҳаракгьы иԥсахы еибазыркыз акьатаӡа иаҩызаз аԓьықәреиқәа ҽҳәаны иахьканажьыз ауп.

«Иусырбап са сзакәу, уахьсмырхәуазар инытҵасҵахьоу саб гәышьа ибаҩқәа аасҽытҵаскааит», – иҳәан, убас ихы иницәҳалт, саҭамзааит, Шьарамат Хырзаман-иԥа уи абраҟа исзанҵом. Хәылпазык Алхас дынкылсын Кәамҧьас иҩны икыду арадио аҵелқәа руакы наҟ инҽахитҵәеит. Уи акәхеит, «Уа раида, сиураида» ҳәа рашҵа иҵыҩуаз ашәагьы аҵыхәа

ааԥҵәеит. Ари Кәамҕьас иангәеиҵа, иҟазҵаз дауимдырхуаз, шьыбжьышьҭахьык атлакәа иҿерываʒо Алхас иԥны аганаҿы дынкылсын, афымца лашара мԥанызго аҭелкәа рыгәҭа ашараҵәҟьа ааҿыҵәҵәа инкаижьит.

Адырԥаҿены ашьыжь аԥҭаацәарак иаҕьуа-иԥсуа, уама рымшха ииаилалт. Убри аамҭазы ҳәыҳәҭыԥрашәа амшын аганахьала сыԥны акәцәала иқәчаԥаз ауада хәыҷы снаԥнатәаны ажәеинраала аԥра саҿын, изʒом, уа хыхь арифмакәа еиҳа испыхьашәоит. Угәы иаанагозеи, испырхагахеит. Аԥенџьыр схы нкылсҳәан (хыхьтә зегьы збарҭоуп), о-о, уара, сҳәеит, шәиу, сҳәеит, шәаагыл, сҳәеит, аха дара џьеи ираҳарын, хәыҷгыдугьы рыбжьқәа рхацаланы ашшаанда иадгыланы аиҿашра ишаҿыц иаҿын... Ашьҭахь ирмуʒошәа анызба сымчқәа зегьы ааизсырҵәан ишсымчыз сыҳәҳәеит иазхоуп ҳәа.

– Уҽеаанкыл, уара уус алам, аҟармыгәажә, – имҳәеи Кәымгьас ацлымҳәа ҵырԥалашәа иҟоу. Уиакәхеит. Снатәан иаразнак инеихьысшьит абарҭ ацәаҳәақәа:

Ааит, шәарҭ ахамқәа,
Сызшаз сара сшамкәа,
Шәибааит хылпа шәхамкәа,
Шәдәықәуп шәцәа шәамкуа...

Аҵыхәтәан азин суҭозар, Шьарамаҭ Хырзаман-иԥа, иуасҳәарц сҭахуп аԥра сшалагаз атәы. Уи интересс иумкырц залшарым. Ҽнак зны абаҳча сҭысны сышнеиуаз еимҿгьыршәа аҳәааҿы илагылаз алаҳамахә еимҿапара дыбжьазза дшыбжьатәаз збеит ҳгәыла Ҭоуп ыл Саҕәым, ани Мадаражә иԥа, иҷкәынгьы уа диҵагылоуп, иабаҭаху, аха ус иазгәасҭоит, лаҳачан урҭ ишыҧаацәоу икәалкәало ҳлаҳамахәқәа ирхьынҳалоуп. Схы иахьҭашәаз уара идыр, уаҳа аԥсшәагьы мҳәаʒакәа, еихышәшәа-еиҵышәшәа сажәақәа иара иахь рҿынасырхеит:

Ҭоуп ыл Саҕәым, Мадар-иԥа,
Абри еиԥш ажәабжь аниаҳа,
Дыԥны дыкәлеит алаҳа,
Диҵагылоуп убраҟа иԥа.

Аписателцәа реиԥшҭәҟьа еиҧкааны иуҳәеит, иуԝлараyеи, урҭ мгәарҭа иҭырга ԥьушьоу, иҳәан, аԥыкә-ԥыкәаҳәа дааччеит иаргьы.

Мадаражә иԥаҵәҟьа имдыри, уара, акы шсылаз. Убри аахыс ҭынчмԝак сымаӡам, ԝроуп сызҧу. Ашәҟәыԝԝы даншәҟәыԝԝха ирацәаны иԝлароуп. Уаҩоу ибааит ашәҟәы аҩреи аҷаҷеи еидысло. Сара иҵегьы аартракәа сымоуп, абарҭ аԝышыкәса-хышыкәса кыр ԥхьаҟа сцеит, аха уажәтәиала иазхазааит. Иара усгьы жәпакы аамҭа уцәсырӡит, саҭоумҵан, суҳәоит, Шьарамаҭ Хырзаман-иԥа. Хаирла, бзиала еснагьгьы еибабалаша. Уара у-Кылҷын Ҭаԥс-иԥа Агәуа.

Сҭыӡҭыԥ:

Шьашькәынска сланциа,
аул. Шьасиа Абдиба,
аҧ. № Аҧнтәылаҳа.
Август мза 15, 1969

P. S. Сышәҟәы шаауқәшәалак еиԥш, аҭак сызԝы хымԥада. Амла еиқәынҵәа иҟоу абысҵахь анҵара дшазыԥшу еиԥш, сазыԥшуп аҭак.

1971

АМИНИАТИУРАҚӘА

АФЫРХАҬА

Ԝыцьа аҳкәынцәа аутраҿ ицәаҕәон. Аҕаза иҭаркыз иалгарц уамак рыгмызт. Аԥыза ахәхәаҳәа анышә иалалаы еиԝнарссауан, ацәеиха иаарҳәны ишьҭанаҵон.

Ус, ишнеиуаз, агәалра маҭык ԝалҵәрааит. Ацәқәа раԥхьа игылаз икәырмахьц нкаижьын, «аа!» иҳәан ишьҭахьҟа днеиҭаԥеит.

Егьи ахьшәҭҳәа акәаҵан днахыԥан, иааимԥыхьашәаз хаҳәык аашьҭихын, аԥырҳәа инагәыдиҵеит. Амаҭ аашаҵә-шаҵәын, иааикәагьежьит. Аԝынтә раан агәал иагәыдиҵаз иааиқәнакит.

Ишәаны иԝыз аҳкәын, ԥыҵк дахьынаскьаз иҿааанкыланы дааԥшызар – амаҭ ахы рҷаҷаны, абз кылҳәа, агәы хаххала, иеиларша аҕьара иқәжьын. Икәырмахьц аашьҭихын, амаҭ днахагыланы, асра дналагеит, абас ҳәауа:

– Аа, абри умаз, аа, иуқәнагоит, агызмал, иубоит иузаазгауа!

Ааида иадгыланы ирзыԥшуаз аҵаҳмада иԥышә аччара ныкәаххит. Абасгьы нареиҳәеит:

– Дад, уажә ари асра зегьы ирылшоит. Ашҳам аужьны ацәгьара аҿаназнакуаз иацәымшәакәа иасны ишьҭазкыз – убри иакәҵәҟьоуп афырхаҵа!

Ҩ-КЬАНҨААК ИРЫХЬЫЗ

Ирҳәоит ажәытәҙа зны Амшын Еиқәаҟны ҩ-кьанҨаак нхауан ҳәа.

Урҭ ааибабаны ҳәа руамызт. Ҳәааа змаҙамкәа игазго иҭажьыз амшын еитҵхәа дуҙҙа дара рзыҳәан иҭшәан, еимакны еснагь инибарҵәон.

– Сыкәшамыкәша усымбааит, сара истәуп ари амшын зегьы! – ицәҳашҳауан руакы.

– Утәы-умаа сара иухасыршҭып, саб сиԥазар, – агәахы ԥыжәжәон егьигьы.

Ари аимак атәы иаҳаит амшын ҳәынҵқар, Ҳаиҭ ҳәа изышьҭаз. Уи ус реиҳәеит:

– Уара, шәанаԥьалбеит, еимашәкуазеи абри амшын дуҙҙаҷ, шәҩыԥьагьы ишәызхоит иара, шәнапқәа еикәыршаны шәынхар иауазеи? Аҙәи-аҙәи шәыла ҭибахуеит, шәхыԥхьаҙара иацлацәар ҳәа шәшәома?

Ус, мчыбжьык аҟара еинаалашәа иҟан, аха нас инеихәыдхашәа ицахт, еиҭалагахт аицәҳара. Уинахыс еснагь еигәыдыззала еиқәԥон. Аҕьалпалбжьы амшын гәы ихыҩуа, ацәқәырԥақәа ирхыруууаны хара ицон.

Ҳаиҭгьы шаҟантә еиҟәикхьази, аха уи изхәыцуадаз! Иаргьы игәы анҵҵәаҙа акәхап:

– Ҩ-кьанҨаак амшын ихибарҙалом, арҭ уамак рзыԥшызаап, еидыԥсылааит рҭахызаргьы! – иҳәан дырҟәаҵит.

Ҽнак зны акьанҨаақәа ҳуаҙәы адунеи даныҙаароуп ҳәа еидшыланы аисра иналагахт. Рыбжьқәа цәгьахеит. Убри аамҭазы амшын аҵан иҭынчҙа ицәаз амшынҳәа иҟалаз еилыскаауеит ҳәа иҩырҩыруа ҩада аҷыҩанахеит. Амшын ацәқәырԥақәа хәыҵарҿео ианаацәырҵ, аԥхьаҵәкьа алаԥш нарықәшәеит аибарԥсра иаҷыз акьанҨаақәа, аблақәа ҭырзза уамашәа ибаны ԥытрак урҭ ирзыԥшуан амшынҳәа.

– Арҭ арыцҳақәа реисра закәызеи, ҳҭынчра еиларгеит, уаҳа шәеибасырбарым сара! – аҳәан, рыҩбагьы нахәланаҟәшәеит.

Нас аҵыхәа наҟьан, аҙы еиларҿео инхәыҵаба ицеит.

Амшын дуӡӡа зазамазауа аҭра иҭажьын. Џьара шьҭакгьы убомызт, кьанҷаа зхылаҳәоу араҟа зынӡаскгьы иҭаҙамызшәа.

АМААНА

Алыми абгахәыцӄи еиѽызцәа бзиақәан, рмаршәа еибакуан, еснагьгьы еицын.

Зны, еиманы ишнеиуаз, абна инылҭцын, рыԥсы ахьыршьалоз адәҳәыԥш инықәгылт. Убри аамҭазы амрагьы хааӡа иѽаҭхахахьан. Алым анынаԥш иара аҭыԥаҷы абжьас, амра ашәахәа ақәырԥхо иқьақьаӡа ишықәиаз абеит.

Ари даараӡа иагәамԥхеит алым. Иаакрымҷрымит.

– Рацәа ԥсшьарҭа бзиакгьы уԥшааит, ус инажәругааит! – аҳәан, уахь аҷынанахеит.

Абгахәыцӄы аҵыхәа ршәшәауа, инкылԥш-кылӡырѽуа, ашьи-ашьи еиқәҵо инашьҭалеит.

Алым шнеиуаз, аиаҵәара зхьынҳәҳәы иҟаз ахәзымпаара ашьапқәа наднаргылт, нас иаабыбит: – Улбаа!..

Абжьас ахаԥыцқәа аахнарԥьаԥьан, иаанаԥшы-ааԥшын, ахы нықәнаҵахт.

Алым ѽкыдыззалан, алымҳа инҭаҡааит, аха абжьас, акгьы амаҳаӡозшәа, иҭынчӡа иқәиан.

«Умшәан, сара ара сыҟоуп, ирччархәны ауп уи ҳгәарԥ ишҭаҳцо...» – аҳәан, инеины ԥшьаала чықьк инаватәеит абгахәыцӄы.

Алым иазымычҳаит, ашьапҟьаҡьақәа ѽышьҭнахын, абжьас ажәѽашәаҡьа шыҟаз адыжә аахнаргеит.

Абжьас хәааны иҵыѽрит, хыла аҟәақҳәа алым илагәҭасын, илхьаѽрны абыққҳәа инканажьит. Алым ѽытҵьан, ишамчыз абжьас инасит. Уи азныказы иааиҵанакит, аха нас иаргьы аҷеаапсахын, ашырҳәа алым ахәдацәа аанкыланы инышьҭанагәеит.

Алымгьы хаҵәнымырха абжьас акит.

– Ариқа, ириааиуа сыцәаҕь ауп! – алаф рылхуа инцәыҵаԥшит абгахәыцӄы.

Алым мачк аԥсгарҭа шаиуз, иаанаԥшы-ааԥшит, аха аҩыза ауабахуаз. Нас абжьас ахәда иныҵасын, иахыруааны идәықәнаҵеит…

Иахьеиқәпоз рыхәаабжь уаҩы даргыломызт. Ашьаҟәада рҿыҵыҩр ицон.

Абгахәыҷы, наӡаӡа алым ушысымԥсахуа ҳәа, ишьамхнышгыланы иқәуаз, уажәы уи амшпара еигәыргьаны, ассааҳәа иқәгьежьааны акәашара иаҿын.

Еидшыланы еиқәпоз ршьапқәа цәыххаа, рлымҳақәа ҿыжәжәа, рыԥсы рылӡааны наҟ-ааҟ инеиваҳаит.

Аимгеимцара збаз абгахәыҷы аҵыхәа ршәшәо ачыкьра иаавҵын, ахьышәҭҳәа инаԥан алыми абжьаси зықәнибарҵәоз «аҭыԥ ԥшӡа», «ух гәышьа!» ҳәа иныкәтәеит.

ИРЗУТӘУЗЕИ?

Ажәытәӡа зны қыҵак аҿы ацәгьаҳәацәа кааметҵәҟьа рымҽхакха игәараҳаит. Рыбз шҳам назхьысыз, егьа еизааигәазаргьы, аҟатабааҳәа еиҿагыланы еицәҳауан, ржакьақәа еибакуан, еинарсуан. Шьакаҭәарада ианзеилымгозгьы ыҟан.

Арс уҳәа, анс уҳәа, ахацәа заманақәа, изеилибамкааӡакәа, русқәа кажьны, ауаруар рымшха, еицәҳаран изҿӡаз.

Ацәгьаҳәацәа наскьаны ицәыҵаччо ирыхәаԥшуан.

Ауаа еилазкшоз рыԥшааит, ашҭаҿы икылырган ажәлар адгаланы рус аӡбра иалагеит.

Ирзааурызеи ҳәа инеимҵарк-ааимҵаркит.

– Рыбз ҭыхтәуп, рыбз, – рҳәон ҷьоукы, ргәы ԥжәаны.

– Мап, зынӡа иҳамбааит ара ҳқыҭаҿы, иҳалҵааит, ицааит иахьырҵаху, – рыбжьқәа неиларԥсон нырцә-аарцә.

Даҽеаԥьоукых иахьтәаз иҳәҳәауан:

– Абри аҵла аҵаҟа икәалкәало икнаҳатәуп урҵ ацәаԥҿыгақәа.

Мыстаабеи ҳәа ҭаҳмадак акәакь аҿынтә, ажәа сышәҭ ҳәа ибжьы аагеит. Уи ажәа анирҭа, ҿааиҵит:

– Абра ишәҳәақәаз дааразa срызхәыцит, аха сахьшәықәшаҳаҭқәам ыҟоуп. Ацәгьаҳәаɯцәа ирзутәуп ҳәа сгәы иаанаго убри ауп, урҭ ирзыʒырɯуа ауаа рлымҳақәа нҽакны ихҵәатәуп...

– Абри саҳауазар ҳәа акәын саргьы иахьак сызпҧшыз, – иҳәеит уи иɯыза Ҭамшьыгәгьы. Зегьы неихәаҧшыааихәаҧшит.

ЏЬГӘАҬ ДЫЦЦАКУАН

Џьгәаҭ Хынҭәба дкараха агантәи дауан, чалукгьы шеибгаз лабак алырҟьаны ижәɯахыр иқәын.

Ус дышɯеиуаз, машьына цәиаҵәа хәыҷык наихьʒан, иганахьшәа иаагылт.

Амашьына рныҟәаɯ Гач ахышә ихы аакылиган ибжьы наиргеит:

– Уааины уақәтәа, Џьгәаҭ, сахьынʒацо узгап.

– Аа, иҵабуп, дад, иҵабуп... Сара амашьына ақәтәаха абасымоу, сыццакуеит, – иҳәан, ашыр-шырҳәа иҷынеихеит Џьгәаҭ.

ЗЕГЬ РЕИҲА ИЛАМЫСУ

Зыхьʒ ыҟаз Ҟазауаҭ ҳәа аʒәы уаɯ ҟәышк диазҵааит, адунеи аҷы зегь реиҳа иламысузеи ҳәа.

Ауаɯ ҟәыш ус иҳәеит:

– Улахь ааиҵыхны, узцәыҧхашьо акы умамкәа, умшәаумырҳа, уɯыза иблақәа рҵаҧшра – еиҳау ламыс ыҟам сара стәала.

ҚЬАЛАМАҬ ИЧЕИЏЬЫКА

Џьгыдырхәа ақыҵаҷы дыҟан Аҟәантәи еиҳаб дуʒʒак.

– Ахылаҧшɯы дааит, аизара ҟалоит, зегь Аԥь дуқәа рыҵаҟа шәеизароуп,– ҳәа алабаҟьаɯцәа ҽырххыла ақыҵа ирылан.

Ажәлар еизеит. Ахылаԥшԝы дықәгыланы дцәажәеит.

Аизара ашьҭахь Қьаламаҭ ҳәа шьнаҟмак ишьамхы арсны асҭаршын диҳәеит, ари ҳасас иахьа сара дыстазааит, ҳчеиԥьыка ымфакәа дцар, ԥхашьароуп, шәаргьы шәынидтәалан шәыхәмарп, шәыччап, саргьы сгәы аашәырҷыхап.

Ииҳәаз иаҟәшаҳаҵхеит. Асҭаршын, аписар уҳәа – зегь еиманы Қьаламаҭ ишҟа ицеит. Рхәы дырхиеит. Рнапқәа аарыʒәʒәан, амʒырхаҷы амжәа аҵаҟа ашәшьыраҷы аишәа иакәшаны инатәеит...

Асас, иқьаф анықаиҵа, аԥшәмацәа аԥсшәа раҳәааны, ифаитон днакәтәан, длықәхәаша дцеит.

Мызкы аҟарагьы аамҵыцкәа ажәлар иаарылаԝит Џьгыдырхәаа ирҵааз ахылаԥшԝы имаҵура дамырхит ҳәа.

Ари неит Қьаламаҭ илымҳа аҟынʒагьы.

– Уара, сара кыр сықәындаз, ма уи дысмаʒози. Схы аазқәыскуа зегьы абас илеиқәыбга ицоит... Дызгара ифааит, ихәы зықасцаз ижакьақәа ахьыԥшʒаз азыҳәан акәызма, дхылаԥшԝуп, сахьааихәлахо даасыцхраап ҳәа акәымзи! – иҳәеит Қьаламаҭ, игәы нханы.

АҞАБ ИАХЫЛҨИААЗ АУС

Аҭырқәа ҭуԥьар Азиз Рамбадамбеи Шьамсиеи Ешыра ақыҵан Гәымсҭа ахықәанҵәкьа инхон.

Шьамсиа ԥҳәысеибан, схәыцқәа амлеи ахьҭеи исцәамгандаз ҳәа дыкәкәа-цыкәкәо аутра дҵан...

Агәыла ҭуԥьар иҟаԥцә кылшьшьы, иҵеиспыҳә ачақ-сақҳәа инеихаԥсо, егьараангьы дубаргьы ашәшьыраҷы дтәан. Уи занаатс имаз хәҳахәтран. Ирҳәон уи Аҟәа адәқьанқәа рацәаны иман ҳәа. Ешыратәи аҭаҭын, ацха, ашыц уҳәа Ҭырқәтәылаҟа иганы иҵиуан, уахьынтәи абақәа ааигон, еиҵеирсуан...

Аапынрак азы Шьамсиа лутраҷы аҟаб жәла калԥсеит, аха ахәац ирфоу здырхуада, шьаҭак ада мааʒеит.

Иҵәыгьаны зхы нылызгаз азҳара иалагеит, аракәагьы итәырпсаны идәықәлеит, хҵәырк ҟаб хәыцык агәыҵакны

аанда инахыԥрын, аҭуԥьар иашҭа инҭалт. Уи ишьҭазза иааугәыдымʒало иҟалеит. Аҭуԥьар исцәимгандаз ҳәа хьаас илыман, лассы-лассы игәалҭон.

Ҽнак зны агәарԥ дынҭаԥшызар, иубар иаахә, иҷыррхьан.

Шьыбжьон схәыҷқәа ааиланарԥшуан, исзиузеи ҳәа хьаас илкит. Ашьҭахь ҽнак зны иааимаркын, еицәҳаит. Шьамсиа уаанʒагьы илцәыʒқәахьаз рацәан азыҳәан лгәы аапҵжәан, аҭуԥьар асуд дрылҭеит.

Рус ианахәаԥшуаз амш аҽены ауаа азал ааԥндырҭәааит.

Аʒбаԥ дԥагылан аҵәҵәа дԥасын, иааʒырԥит. Бызхашшааузеи ҳәа дынлазҵааит Шьамсиа.

– Сызхашшааua уаргьы иудыруеит, нан, жәаха…

– Ҳара иаадыруеит, аха абра аус ʒбара алатәаԥцәа ирабҳәароуп иҟалаз, ишыҟалаз…

– Сгәыла, Азиз Рамбадамба аҟаб сцәиʒеит… аҽенышьыбжьон сыла ишабоз!

– Ишԥабҳәеи, аҟаб сцәиʒеит бҳәоу, ҳм… ибцәызгьычда? – даацәажәеит алатәаԥцәа руаʒәы.

– Аа, мшәан, абри – Шьамсиа аҭуԥьар лнапы наиқәылкит.

– Ҟабк сцәыʒт ҳәа аума абри иеиԥш еицырдыруа ахәҳахәҵԥы асуд дызрыбҭаз?

– Ҳа-ҳа-ҳа! – иааибарччеит аʒбаԥ истол иахатәақәаз.

– Уи аҟаб еиԥш егьа ҳцәиʒахьеит, иабаҟоу сыжә аԥшь, иабаҟоу Оҭар иҽеы… аа, шәрызҵаа уи здыруа ауаа ыҟоуп.

Ана-ара ихәыцҟьеит абжьқәа:

– Ииашоуп.

– Уи ҳакәтқәа рзаагʒа, ҳахирҵәахьеит.

– Ажәлар рымшхә-рыбзазарахә далачоит.

– Шәҽаанышәкыл, – аҕьгьаҳәа аҵәҵәагьы днасит, – шәара ҳаншәазҵаауа, усҟан иҳашәҳәап.

Азиз Рамбадамба ахьаԥарч еиԥш ицәа дҭалан, акәакь дыкҽатәан.

– Иабаҽаз аҟаб ибцәыʒыз? – ихаԥыцқәа аарԥшуа дҵааит аʒбаԥ.

– Мшәан, аҟаб сара истәуп… Аракә иашҭахь инеит ҳәа, азин имоума сара сҷьабаахә иара далачарц?

– Аҟаб иара иҵакыз адгьыл аҽы ауп иахьҽихыз, иара итәын, иара игеит.

Алатәаԥцәа аҳәы длазҵааит:

– Аҟаб иара иашҵаҽоума иахьҽихыз?

– Иара иашҵаҽоуп, аха...

– Азиз Рамбадамба? – ауаа дынрылаԥшит аҳбаԥ.

– Ара сыҟоуп.

– Иахуҳәаауазеи абри аус? Ахарара удны ухы уԥхьаҳома?

– Мап, сара аҳәгьы иуҵра сҵамлеит, сашҵаҽ иҟоу макьана сара сақәиҵуп ҳәа ауп ишыздыруа.

– Ашьҭа сара суҵраҽоуп иахьыҟоу, са соуп уи лазҵаз, израшәаз...– дцәажәон Шьамсиа.

– Ашьаҭа буҵраҽы иҟоуп, – ижакьақәа быԓ-быԓуа дналагеит аҳбаԥ, – уи ҵабыргуп, аха иара аҟаб ахаҭа ахьыҟоу ауп аус злоу, – нас даахәыц-хәыцын инациҵеит, – бара аҽыхра азин бымаҳамызт.

– Избан?

– Избан акәзар иара иашҵаҽы акәын иахьыҟаз. Заа аракә бара бахь иааганы иҽыбхыр ҟалон, аха уажәы ишыҟалаз...

– Ииҳәо закәызеи?

– Ихы итәым...

– Ари лакәуп...

Аԓьԓьаҳәа ацәажәабжьы гахт...

Аҳбаԥцәа рхы неидкыланы еицәажәеит, нас реиҳабы дԥагылан, ус иҳәеит:

– Ахарара Азиз Рамбадамба идыркылаз иашам, шәарҵгьы ижәбоит уи...

– Ииашам! – иҳәҳәеит ауаа.

– ...Шәара уаԥы дышәмазҵааит... Аиеи, убри аҟынтә ихы дақәиҵуп, уи цасҳәа ишьҭалаз, ихьҳ ԥызҿыз, ҳаҭыр зқәу аҳбаԥцәа лжьарц ахьылҭахыз азы шықәсык аҵакра лыкәуп...

Аууҳәа ииаилалт азал аҽы. Шьамсиа дԥагылан акы лҳәарц лҿыназылкын, аха деизҟәыҿны аҟәардә днықәҳаит...

АЛАШӘ

Чама иԥа Мзыҟа ҳәа Гьергьемышьтәык имахәар ԥхьашьшьаауа, уамажә ҟаҵо аизараҽы дықәгыланы дцәажәон, ажәлар ирыгу-ирыбзоу азын.

– Абри дҳамазар, еиҭаххәар ҟалап рҳәан, – даргьы инеицҽакны еиҳабыс дҟарҵеит. Уи дахьнеилакгьы ашә изаартын, иеихырхәаны акәын ишиԥылоз. Иаргьы соуп, иҳәан аҽырчра далагеит. Уахи-ҽени дызцыз, зыѡны дтәаздгылаз ауаа дрыцәҟьалеит. Иахьа хәлаанӡа дҽырҳасуа икабинет дыѡнажьын, амла данаклак, ифаитон иҽынҭажьны аѡны длабжьысны крыфаны дауан, уаҳа иауа-инашәаны ак ҟаиҵомызт. Ҳныҟәигап ҳәа хыхь дықәзыргылаз тәамбашәақә дрыхәаԥшуан. Амѡан иааиԥылар, иҽырчны дынрывсуан, аҧсшәагьы реиҳәомызт. Урҭ ашышкамс реиԥш акәын еилауаҭыруа хыхьтә ибла ишабоз. Уажәрааӡа ауаа рзыҳәан афы зырҵысрашәа ицәажәоз, аҳампал ихәлахазшәа, дҟәызгаӡа дтәан. Инапы ахьааирҵыслакгьы, ииҭахыз иоуан, егьырҭ иреиҳәозеи! Абри дызҭахыз ианраҳа, инагымкәа иԥхаршьеит. Аиҳаракгьы игәы иалсит уи ибжарак заагӡахьаз, аиҳабыра аниоуаз ицхрааз, ҳаҭыр зқәыз аҭаҳмада шлаҕәыз Мархь-иԥа Ҳасан. Дагьнеит иара иҽы иқәшәааз еиликааразы.

– Уара узусҵада, уабатәида, усзымдырит, умбои? – ганха дыԥшуа дааҽехырцәажәеит Мзыҟә.

– Ыы, сара сышԥаузымдыри, Ҳасан соуми, Ҳасан уабаӡӡеи.

– Ҳм... аа... Нас арахь уаазгазеи сара сахь?

Аҭаҳмада даагачамкит азныказы, аха нас дааибаган:

– Улашәхеит, удагәахеит ҳәа саҳан, узбаразы саакыдгылеит, дад!..

МДЫР ИЖӘѠАХЫР

Мдыр ҳәа нхаѡык шьыжьымҭанк аатцәак абжеиҳара аџьықәреи изжәѡахырк инықәиҵан, аӡлагарахь иҽынеихеит.

Амҩа акыргьы ихаран, агәаҩақәа дырҭысит амардарақәа дырҷысит, акәараҷҷақәа дрырит, аха иааҵәа ижәҩахыр иахьнықәиҵаз уа иқәын, џьара иааиҭеимкит. Ижәҩахыр аадысын, амч алҵуа иалагеит, иааҵәагьы леимпыҵыҩрын абақҳәа асаара инкаҳаит.

Иҭаҵәны иаауаз егьи ижәҩахыр агәы ныркаҧы иаацәажәеит:

– Уара ахҭыԥшшажә, саргьы анцәа сызуиҭаз, ухы саурхәарацы акәымзи, аидара еизшаны иҳақәуҵар, абасҵәҟьа умыхьыр ҟаларын.

АШЬЫЦҨЫ

Уаҩ дук дыԥсын, дызҭаз акәыба кадифа ҟаԥшьыла ихҟьаны, шәҭыла иҭалаҳа, иҩызцәа уи акырҭа рибамҭо ашҭа инҭыҵит. Аус ахьиуаз аусҳәарҭа ианаавала акәыба шьҭырхӡеит, аԥсы ихы-иҷы уахь ирхауа.

Убри аамҭазы Шьаабан Багаҭелиа акаҳуажәырҭа дааҩныҵын, амҩаду ацәхыԥ даваланы днеиуан. Аԥьар иааиуаз аниба, даанҷасит. Ашәымҭаказы илаԥш накәшәеит ихарҵҵала иааргоз акәыба. Ихылпа ааихихит...

Акыраамҭа уи деилаҳаны дахәаԥшуан акәыба архиашьа, илаԥш изырҟәгомызт ашәҭ шьыҵәрақәа, рыфҩгьы лаҳа-лаҳауа инеиҷачит.

– Еҳ, шьыри, сыхәхәаӡа снаганы уажәы уи акәыба сҭандаз! – иҳәеит даашьыцны иара.

АРБАҒЬ ГӘЫРАЗ

– Иҟоузеи, угәы бзиоума суа-сгәыцхәы, ишәыбзазашьоузеи аҩны? Ахәыҷы-аду зегьы шәеибгакәоума? – абас аҿкажьны аԥсшәа ҳәауа, арбаҒь ика-хаха агәыларатә цицар иаԥылон. Аха арахь уи агәы ашьа ҭыкәкәа ицон, иацәымҒын.

Ацицар гәызѡыда, абри арбаҕь аҟара сызҭаху, исзыразу адунеи иқәушь ҳәа, агәы иаанагон. Нарцәынтә иааны гәатабгата акәытқәа ирылаѡѡ, акәкәыҳәа аҳаскьын иамцкласуа, абаҳчара аҵыхәахь аԥшаҳәа иаван.

Зны ацицар, аʒы ишахыԥраауаз иааԥсан, агәызҳәа аʒагәҭа илҭаҳаит.

– Шәсыцхраа, шәсыцхраа! – аҳәҳәара иалагеит иара. Акәытқәа ааибарҟарҟарит, иааилаԥырԥырит.

Арбаҕь ика-хаха аԥаѡ ианаақәыхх, ацицар ԥаҭ-ԥаҭуа ацәқәырԥақәа иразқәынҵаны ишааргоз абеит. Афырҳәа аѡны инеин, аирыʒ азна аʒы аанаган, акыл-кылҳәа уи згоз аʒы инацнаҭәалеит.

– Аринахысгьы ҷааҳәыра умоухааит! – аҳәан, иҵанарцәыз аирыʒ азқәынҵаны, акгьы змыхьʒаз еиԥш, аѡныҟа иаахынҳәит.

ЗАН ИЛЗЫМХӘЫЦЫЗ АХӘЫЧЫ

Амра аԥышә аʒы инʒаанаршьшьылан, ажәѡан аҵкар, аҷасԥыр ҟаԥшь кыдырҭәалазшәа, иаауаркалеит. Ажәқәа еибархәааua агәашә иадгылан. Мина амʒырхаҷы азхаз аҵыҵәа згәыҵиааны ахаҳә икажьыз дықәтәаны ахахара даҷын, уажәы-уажә агәашә аԥхьа ихәмаруаз ахәыҷқәа днарыхәаԥшуан.

– Аҳәарақәа агәашә иҵыҵп, амарԥьа, шәаархылаԥшла, – ҳәа лыбжьгьы нарықәлыргалон.

Агәабжьанытә Асҭамыр захьʒыз, амжәа иадгылаз аҳа амахәқәа руакы днахьынҳалан, ишьапы наҷаиргылт, иѡаҳаракны иҵахәʒа, ирацәаххыраха ажь иҷаз ҷысхуеит ҳәа.

– Уабацои уахь укыдланы, укаҳауеит, – даағьаҵәыгьаҵәит иан. Егьырҭ ахәыҷқәа аха кыдымкьарц азы ашьапы рҷадырғәгәала иркын. Асҭамыр аха дахьынԥашало, иҷыѡеихеит.

– Ыы, ашьашәы ухаԥыцқәа ыҵихааит, ажь уҭааua уҟазар, уа уаҳзықәҵарымызт, – Мина лдырди лхахатәи дзықәтәаз ахаҳә

иныҟәҵаны, лабыҵәк аашьҭыхны уахь лҿыналхеит, лыҵкы илшәыз акалҭ шьҭаҳәаз0. Аҧкәын ажь днахәаԥшит иааигәаны.

– Узыɯаʒом, арахь улбаа сымҳәеи!

Изнапык ала ажьымжәа аҵыхәа днахьысуан, даабҕаҕан, ишьапы зҿагылаз амахәҭа инаҿҟьан, агәыԥҳәа асаара дынкаҳаит.

Ан арҵәаа аатлыргеит: – Уахьзымɯаʒо укыдымлан, укаҳауеит ҳәа уасымҳәазеи, алаҟьафыр! – днеины имахцәы данкны дɯышьҭылхит.

ШӘАРДЛАА РИКӘА ИНЫҲӘАРА

Даараʒа ҳаҭыр зқәу хылаԥшыɯ дук дырҵааит Аҧандараа. Уи Мидарадәы аҕшқәа рыҵаҟа ажәлар еизганы драцәажәон уск аҵыхәала. Аизара ашьҭахь Аԥьы Ҳабахә иҟны ихәы ҟарҵан, Аҧандара ақыҭан унеишь-ууаишь ҳәа зарҳәоз зегьы еизан, рысас дахь дрыгәҭылакны астол иакәшаны инатәеит...

Ԥьоукы ԥхашьа-ԥхаҵо рыбжьы усҟан иҵымгакәа дырныҳәон, шьоукых саатк ицәажәон, ҳхы игәаҳарԥхап ҳәа.

Аныҳәаҿа Антипа иҿы ианааи, дɯагылан, ус иҳәеит: – Дад, ҳасас, уныҳәаазааит, ауаа еилымхкәа аус ууа, уахьыҟазаалакгьы аиаша ныҟәуго, агәабзиара уманы, анцәа уҳаҭәеишьааит... ҳаҷкәын уоуп, угәаауеит ҳәа сыҟам, аурычра сыҵоуп, аɯы акәым, аʒыҵәҟьа сҟырҟы илыбааздаʒом, – иҳәан, иԥаҳхь иханшәа итәаз Рикәа инаииркит.

– Уара умшны уҳазкашәеит, – дцәажәон иара, – ҳаԥсуара уагымзааит. Уара уанҳамам, ихәылаҳкуеит зынʒа, ухы-ухшара уеиҵаɯɯы, зықьнашықәсала уныҳәаҿа аанкылара ада уаҳа хьаа-баа ҳамамкәа анцәа ҳаиқәиршәалааит. Убри маҷхозар, арзаҳал ɯны сара сҿы ууаи, даҽа шәышықәса узацысҵоит...

– Цәгьа иубарымызт! – иааибрччеит иҿатәакәаз.

– Аиеи, ухаауп, уԥшʒоуп... – дналагахт иара, – сара сыԥсылмануп, аурычрагьы сыҵоуп, аха уаҳаҭыр азы изжәуеит, – иԥаҳхь акылкылҳәа иаатаирцәит. Ижакьагьы аɯы цәыкәбарқәа налыкәкәеит...

– Сара аԥсылманрагьы ақьырсианрагьы феидас ирылоу рацәак акгьы збом, аха убас мариала здин зыԥсахыз иара саргьы сиԥасхуеит, гьангьашак иакәымкәа дыҟам... – иҳәеит асас.

«Абри акәзаарын сзыржагьуаз, – ааигәахәт Рикәа дахьтәаз.

АШЬАПЫЗАҬӘ

Аҳәы иарԥашьапы дазгәааны, дахьынаиааиуаз ицимырхрааua далагеит, адгьыл иԥәиркьысыр арма иаԥнагар ҳәа дшәаны.

– Уѽшьапык рыла унықәала акәымзар, ушьапы заҬӡ уақәгәыԥуеит, аха уеибанамаргар алшоит, – аҳәон ихшыѽ, аха игәы мыжда даҿеаԥьара ихон...

Ҩнак зны, дшьапызаҬӡәҳа, дкылкьыԥсуа дышнеиуаз, даапсан агәараҳәа днеиқәаҳаит. Усҟан иарԥьа шьапгьы ааиҬишьит, аха ԥьара иааиҬамгылт, игәааны иҟамзи, аԥшәма иахьатәеимбоз азын. Нас деимакы-еиҿакы анцәа иԥшуаз ԥьоукы аѽны дрыманы иааит. Алымѽанык ихшыѽ ус аҳәон: – Узшьапык ала узныкәом ҳәа уасымҳәахьаз. Уѽшьапык рыла убаԥьаҳа адгьыл узықәгыламзи, ахҬыԥшша.

УАЖӘШЬҬА САБАШШУЕИ?

АқырҬаа Алмахсиҭ, акәыркәа шоуразы, аҳы дсыржәуеит ҳәа ирахә иаԥцаны дахьлеиз, ижәхьақәа иреиԥьыз акы нарылҳаа ицахьан. Имаҟахы ааԥмыртлаҳакәа хаха-хымш дашьҬан. Иитахыз аҳәы ила еиликааит ижә Лакыр Мырзаҟан имаҬуцәа иреиуаз шьоукы ишыргаз. Алмахсиҭ заманалаҬәҟьа идыруан Мырзаҟан иҟазшьа зеиԥшраз, уи иднагалаз ак ирхынҳәуазма, зынҳа дызцәыԥхашьаҳо аҳәы иакәымзар, дааҳәынгьы дихәаԥшуамызт.

Алмахсиҭ усҟан Ҟәланырхәа сҬаршынс иҟаз Ҭамшьыгә дынидтәалан иеиҳәеит иҟалаз зегьы.

– Сара сусс иалоузеи, Мырзаҟан дуҳҳа итәы ала-

цәажәара, иуаа ужә ргазар, иара ихаҵа иоумҳәои? – иҳәеит асҵаршна.

Алмахсиҭ днықәлан Мырзаҟан иҷы дцеит.

– Мырзаҟан, уххь згеит, абра жәык сара истәны ишәыднагалеит ҳәа саҳаит, уара иуҭаххар, сыжә шсоуа здыруеит, иҟалозар срыцҳашьа, мап сцәумкын...

– Уара ухы утәыми, – иҳәеит иара, – ужә арахь иҳаднагалаӡны сыздыруам, насгьы уара узлацәажәо ала сара...

– Мап, умаҵуцәа егьи уҳәа ԥьара аӡәы иҟьаланы ибазар сгәахәт.

– Сара смаҵуцәа ус еиԥш иҟоу рхы иақәнадыргом...

«Ус ухы акәапеира мсааит!» – ааигәахәт Алмахсиҭ. Нас акгьы шалымҵуаз ибан, дхьагәгәа агәарԥ дынҵытцит. Дцеит дышиашаз Гәдоуҵа аначальник иҷы. Дашшит. Аха уигьы дааҳәны дихәамԥшит.

– Уажәшьҭа абондар иҷы смашшуазар, сабашшуеи?! – иҳәеит Алмахсиҭ, аначальник иуада данаасҧнытцуаз.

НАНГӘА ДБААӡАР ҲӘА ДШӘАН...

Нангәа игәыла Пыҷа иҟны цәажәара днеин, дтәанхалацәеит. Уи аамҵазы идды-мацәысны ахырхырҳәа ақәоура иалагеит.

Аҵх лашьцан. Ацгәыԥсыҵәҟьа ндәылганы адәы иузцәыршәломызт.

– Ас уабацои ари амшцәгьаха, уаха уаҳҵаз, – иҳәан аԥшәма дныҵцит. Уи ирахә-ишәахә рҵыԥ иқәҵаны асҧны данааи, исас дыҟаӡамызт.

– Ари дабацеи бара?

– Дындәылҵзаап...

Ԥытрак ашьҭахь Нангәа деилабааӡа, аӡԥсы иҷыкәкәа ашә даалагылт.

– Уабаҟаз, уанаԥьалбеит, уеиқәыбааӡа? – ссиршәа иԥхьаӡеит ари аԥшәма.

– Суапа аазгап ҳәа асҧнынӡа сныбжьысын... Ақәа хымкәаӡар сызлацозеи? Ара стәаӡамзаауазар! – иҳәеит иара.

АА, ШӘЫХХЬА ЗГЕИТ...

Уахык зны Беке ҳәа Цколиак ҟарулс аҭаҭын казармаҿы дшыҟаз, џьоукы ааин, идырҳәит. Адырԥаҿены аправлениаҿы иԥхьаны, ауаа адгаланы иус иахәаԥшит, иалацәажәеит.

Аколнхара ахантәаԥы дԥагылан «авиговор» иҭатәуп ҳәа ажәалагала ҟаиҵеит.

– Авигауар иҭатәуп, авигауар! – инеиларԥсеит зегьы. Беке дамхны даҿа напынҵак ирҵоз џьишьан, ашырҳәа дԥаҭҟьан, – аа, шәыххьа згеит, «авигауар» ҳәа шәызҿу са исызныҟәгом, ҭаҳмадак соуп, аҿар рахьтә аҙәы ишәҭа, – иҳәан, дынрылаԥш-аарылаԥшын, ишьамхқәа еиқәыршә днатәеит.

МУРА ҬЫХӘАБАБА

Муреи, Ҭцыхәаԥшьи, Лымҳаши лажәла бзиақәан. Уахынлагьы ҿынлагьы аақ-аақҳәа ашҭа ахы-аҵыхәа иакәшо ирыхьчон... Анаҙара џьара ак рылаԥш иаатҵашәар, ахуҳәа уахь рҿынархоит, аха руакы, Мура, иаазқәылаз, ҟазшьа баапсык ҭнагеит. Аҙә агәарԥ дааҭалар, ма тәым рахәык, ма агәыларатә лақәак амԥаду аҿы иабар, атәыла арбгарашәа аҿынанахоит, аха Ҭцыхәаԥшьи Лымҳаши анынаҵыслак, иара ҭцыхәаршәшәо иаагьежьуеит.

Уахык зны ҿанабаак агәашә иласын, асакьқәа илаз еибарганы агәарԥ инҵалеит. Мурагьы азныкаазы иԥаҵҟьеит ишаулац еиԥш, Ҭцыхәаԥшьгьы Лымҳашгьы уи инаԥыҟьан иԥт, аҿы акәакь икҿацаланы иркит, аха Мура иубар иаахә! Нас лала иааибадырын, ашыр-сырҳәа иаахынҳәын, Мура лышьҭагәаны иркит, аԥшә иацҳауан, алымҳақәа ирыцҳауан... иара «шәсыцхраа» аҳәошәа, аҕызра иаҿын, ашьҭахь аҵыхәа ркит еимырхха...

Аԥшәма, илақәа рыбжьы аниаҳа, дԥагылан, илаба рххо даарылалан, иааиҟәихит. Мура ала-аҿы ахьҭоу умбо, мгәацәха иҳәазо аԥнаҵаҟа иныҵалт, изыхҟьаз иазхәыцуа.

Акәтқәа ԥхьарылон… Акәтыҵраҽы ҟыт-ҟытҳәа еилан дара. Аиҳаракгьы абжьы уаргыломызт урҭ ирылаз арбаҕь хәҵыш ду. Убри аамҭазы тәым рбаҕьк ааин, ихрааҙрааua акәтыҵара ашә иадԥшылон. Уахь ирылазар цәгьа иабомызт, избанзар адәы иқәхар, изҽаҵахәхо аздырҙомызт.

«Неишьас иҟасҵари?» – ихәыцуан иахьгылаз.

– Кыр-кы-кы-куу! – ааҽнаҭит иара.

Аԥшәма рбаҕьгьы улымҳа ҵнахратәы, абжьы аагеит, акәтқәагьы ааибарҟарҟарит.

– Сымѽахҟьеит, шәсыцхраа, уаѽы шәыҟами, абааԥсы. Адәаҽы саанышәмыжьын, аҵх лашәха, исыхьуа крыздыруоу.

– Уара уҳаздыруамеи, уабатәиу? Арахь ууаскьеишь, ула ҳанҭарԥши!

– Сара шәгәыла соуми, сышәзымдыруеи, аҙнырцәтәи сааит.

– Мап, уҳазҳадкылом, насгьы уахынла? Цәгьарак згәы иҵоу аҙә уакәымкәа уҟам…

– Ишәҳәо закәызеи, зхаҵкы сцаша, сыбла шааԥшуа сшәымшьын…

– Угәра ҳазгом, уажәы ауаа цәыгькит, уҽаԥхьа ак рхәоит, ргәы даҽеак ҭоуп. Арахь ууаскьеишь, ҳнауҽаԥшышт. Арбаҕь маҷк иааскьан ус аҳәеит: – Амардуан аҽынҙа ма снашәышьҭындаз… – Аԥшәмацәа ааизыразхан амардуан аҽынҙа инарышьҭит атәым рбаҕь. Уа акыр иаҽатәан, нас абарҵанҙа снашәышҭ ҳәа ирыҳәан, уигьы иазыразхеит. Аҵых акыр инеит, абгақәа ауура иалагит. Арбаҕь ахьықәтәаз ишәаны ахьҭшьра иаҽын, иқыԥьқыԥьуан.

– Аѽныҟа слашәышҭ, иҟалозар, аҵх лашьца сагәылашәымшьын! – аҳәеит арбаҕь, агәы адық-дыққәа еисуа. Аԥшәмацәа ламыс змаз ԥьоук ракәзаарын, изыҳәазгьы нарыгҙеит.

Арбаҕь аԥсы анаиу, инарылаԥш-аарылаԥшын, еиҳа изыцәшәоз, ани арбаҕь хәҵыш аика иламҵасын, ахы лышьҭацаланы ахыҕәра илықәнарҕәгәеит…

– Ари ҳзырбаз анцәа ихьышьаргәытца ҳакәыхшоуп, Хәцыш ду ҳаланатц ԥсабара аабомызт, иара ахьыӷаз ҳазҽыҵуамызт, ҳагҽацаланы ҳаман, – рҳәан арбаґьчышьқәа ѡба рыҿтыхны рырбаґь Хәцыш ду иажәлеит. Иааицхыраан, ирууаҙа иршәны ашә инкылыѡрны инкарыжьит.

Нас атәым рбаґь аарылагьежьын дара урҭ арбаґьчышьқәа даҿеа хԥаӄа нарыдкыланы индәылнарууаит. Егьырҭ иаанхаз акәтқәеи арбаґьқәеи арцәааҳәа иаарылаҳәҳәан, иршәаны акәакь ингҽанацалан, агәта ахьазеиӄараз аҿырбабаны, аҿаарԥагьаны аиааира ду ахы иавбо инатәеит.

АЖӘАԤҠА ШИЗ

Анкьа асҭаршынцәа аѡызцәа аннықәыргоз акәын. Гәандра ақыҭан, сҭаршынс иӄаз Аҟәланқьери ѡызас ҳәа дицын Башьышь-иԥа Хынтрыгә. Урҭ уахгьы-ҿынгьы ажәлар ирылан, русқәагьы цәгьамызт. Аха ишнеиуаз, абз бааԥсқәа нарыбжьалан, урҭ аҟҽыҳәа еицҳауа иалагеит. Ирыхьыз уи ауп, Башьышь-иԥа асҭаршынра икырц дашьҭоушәа Аҟәланқьери иарҳәеит. Уи еиҳаракгьы амца ацразцоз Чаабалырхәа Зґьык иакәын. Аҟәланқьери, ари ҵабыргуп иҙбан, иѡыза ҷанҷаны дикит, ихы игәы ахиршәар, дықәцны дцап ҳәа. Иаазқәылаз дахьцоз дигаҙомызт, аусҳәарҭа дыѡналаргьы, дааҳәны дихәаԥшуамызт. Хынтрыгә уи иӄазшьақәа уамашәақәа ибон.

– Уара абри, иаб дсымшьит, иан дсымшьит, иқәшәазеи, ианаԥьалбеит? – ҳәа шаҟантә игәы иаанагахьаз. Ҵабыргны Хынтрыгә згәы цқьаз, аҙәы ишьҭахь ажәак зымҳәоз, иӄәыбҷаз аҙә иакәын. Зны урҭ ишакәҙамыз еиланагалеит. Аҟәланқьери наҟ-ааҟ икыдыз иԥаҵаԥшь ҿарҵәиқәа уажәы-уажә иԥо, ацәҳара даҽын: – Азѡа, аѡыстаа, акаҷаа...

Егьигьы ичҳара хытҙар акәхап, ибжьы импытцкьеит. Рҭаҷкәымқәа еиқәдырххеит, ртапанчақәа ҭырхит, аха ауаа нарыбжьалан, еиӄәырхит.

– Сыла уаҳа анцәа уаимырбахын! – иҳәан, Хынтрыгә дындәылкьаны дцеит, уаҳагьы уи аусҳәарҭахь ихабар рымбаҙеит.

Ашьҭахь, излаҟалаз здырхуада, Аҟәланқьери ҩызас дышьҭихит Зҕьык. Уи диҿахәмаруа диҿаԥырԥыруа имаҵ иуан, ииҳәоз акы дахыԥомызт.

Аамҭа акыр бжьысит, шықәсык зны Гәандра ақыҭа иашьагәыҭыз Ҵышә Алхас ҳәа аҳәы иԥсхәы руан. Уи иҷкәынцәа аимҭахара ду ҟарҵеит. Ауаа еилыҩҩы ашҭа иқәын. Ԧьоукы ахьанаԥ, ашҭа агәҭаны иҭагылаз, часак аҳы инхуршәлар, аԥсыз ишыркуа еиԥш, аҕуҳәа иамцкласуан.

Аҟәланқьери ҽыҳәҵәыла уи дласын, ицҟьа днахысит, инапы азна ахьагьы нҿиԥааит. Иаҳзырбаз рҳәошәа, аҷкәынцәа аҳҕабцәа нахеибагәеит. Шьоукых зымҩатәирахь имахәажәшьахәажәаха ажәҩан иаларс игылаз акьан ақәцә акьаткьатра иеихсуан. Ашьыбжьышьҭахь иҽыжәлеит аҽцәа. Аҭарчеи идыркит Аҟәланқьери. Уи наҟ-ааҟ иҽы иварԥало дишьҭоуп Зҕьык. Азарҳәацәа ҩынтәҟа ашҭа иакәшоны, аҽыҩхәа дынрыдԥалт Хынтрыгәгьы. Агәашә аԥхьа ианлеи, ҳаи-чеи рҳәан, илаҵибарҟьеит. Аандеи-гәашәи еимыцҟьаа, агәарбжьара иныбжьалт. Азныказы еилаххит, иеилагьежьт... Аҳлагара ахьҭагылаз ааигәара акәара нҭыцҟьааны ныркә ахәынаа инаҿалт. Нас иааҿаҵәин, дырҩегьых арахь аарцәҟа еихеит, икәаҵараны иныҵалт. Рлымҳақәа рҿы аҿыв-сыв дыргоит амахәқәа, аҳахәақәа ирыхҟьашаны икаҳауагьы дубап, аха еихо-еигәо еиҭаҽыжәлахуеит.

Аҟәланқьери, дыкәлааua дышнеиуаз, апҟацаҳәа ахцьыць днаахан, дахҟьаны ахаҳәра днылаҳаит, ашьагьы неиҿашәит. Иҽы Раԥка ихагьежьуа ихагылан.

Ишьҭахх иааиуаз аҳәы аҭарчеи неихиԥаан, арҵәааҳәа иҽы даҵаҳәҳәан, ашҭахь ихы рханы иҿынеихеит. Шьоукгьы бҕьааua инаишьҭалт.

Хынтрыгә дшааиуаз Аҟәланқьери днеихаххит,дылҽыжәԥан изқәа инапы наҵеиҵан, даашьҭихит.

– Аҟәланқьери, Аҟәланқьери, – ибжьы наиқәиргеит, аха уи заҳауаз дабаҟахыз, ичабра аатиган ашьа иҿашыз ааирыцқьеит.

– Абааԥсы, шәсыцхраа, – дыҳәҳәеит, аха уи игәхьаа зкыдаз, аттаҳәа ивҟьҟьа ицон.

Аҵыхәтәаны иҽы абз ҭхәаа, аԥхʒбаа агәыҵаш, даарыдгылт

Зҕьык. Уи дзыҟәтәаз аҽы, уаҳа злоу аԥсра убеит ҳәа акәын ишыҟаз.

– Зҕьык уоума? Усыцхраа, абааԥсы, – иҳәеит Хынтрыгә дҕьаҵәыҕьаҵәуа.

Зҕьык, аԥсхыхра иаҿыз Аҟәланқьери днаихәаԥшын, – маҷк ижьы ицазар, акагьы аурым, дгылап, – иҳәеит.

– Игыло дабаҟоу, уара, аԥсра дахьаҿу умбаӡои?

– Аа!..– ачымазаѡ дааҕызит.

– Аа, ара сыҟами, Аҟәланқьери ухаҵкы, – иҳәеит Зҕьык, дыѡҽыжәҵын ачымазаѡ инапы аанкыланы иааишьшьит, аха егьи аххы ирган дынҵанагалт.

– Ари акгьы изырҽеигәышьозаарым!.. Ламыс анцәа иримҵааит, ара зегьы ихыѡрны ицеит, ауаа урыԥхьа, иԥсахәага шҵоу аѡныҟа даагап!..

– Маҷк ухы еиқәшәам ҳәа сыҟоуп, Хынтрыгә! – иҳәан Зҕьык дууаӡа дыԥаны, Аҟәланқьери рыцҳа иҽы днақәтәан, чоу ҳәа днаҵҟьеит. Аҭарчеи мѡаԥызгоз дрышьҭалама уи? Мап, Зҕьык уажәы ихы ахьхаз аусҳәарҭахь акәын...

– Сыԥсуеит, – иҳәеит Аҟәланқьери иҿы еимаҷабуа.

– Умшәан, абааԥсы, акымзаракгьы ухьуам.

– Са стәы уаҳа акгьы ыҟам, салгеит.

Хынтрыгә, ахаҳәраҵәҟьа дылаԥсыр игәгам, иҵасым ҳәа деиҭаганы ашьацраҿы днышьҭеиҵеит. Уи маҷк деиҕьхама уҳәо дыҟан, илакҭагьы еиҳа иаацқьахеит. Нас иблақәа ҭырхаха Хынтрыгә дынихәаԥшын: – Ауаѡ ҟәыш дагьууандаз, дагьуаҕандаз, – иҳәеит аҵыхәтәаны, иблақәагьы неиқәиԥсеит.

АУАЛ ИҚӘШӘЕИТ

Мдыр-иԥа Ҳасан Еҵәышҭа аҳаблаҿы дынхон, дгарын, цәаҕәан иҿы-инапы еиқәпсаны дтәан, рашәан иҽеага аашьҭыхны дыгәгәаӡа ауаа дрылан, ихашәалоз ҳәа акгьы ыҟамызт, зегьы дыржьон. Чан ҧьара чуан бжьык абасаҳари ҳәа илымҳақәа қәацәӡа ирҵарны, дхач-хачуа алақәа ааишьклашуа агәарақәа дныртаҳауа ддәықәын...

Арашәара иасакьаҳәымҭаны иҟан. Ҳасан Осман – гьангьаш иҽы днеит. Уи десҭынки бжаки инареиҳаны арашәатә иман. 12 маатҵ ҳәа еилаҙан Ҳасан иҽаага аашьҭыхны, амхы аҵыхәандынҭагылан арашәарадалагеит.Аԥхыҙбаа илхәарааура драшәон. Дахеит, дахеит, аха… ахымш раан Осман – гьангьаш ирашәаɷ иҟны днеин ус иҳәеит: – Уара, ари умацара умч ақәхарым, уус марахеит, арахь сымхы арашәара иакит, сара сумыцхраакәа акгьы узыҟамҵошәа збоит, – дааҭгылан ижакьа гәымжьыҵә инапы налшьны инациҵеит, – амала, судукылозар, сымшқьар ушәароуп, уажәы, иҟоу умбои, Ҳасан, ауаа ҟәыҕахеит. Хәыда-ԥсада аус узызуада, – дааччеит, ибла гызмалқәагьы аакамкамит.

– Ҳа, ҳа… ус ауми, ус, саргьы ԥьара акы схашәалозар ҳәа ауп акәымзар… – нас даахәыц-хәыцын, – мышкы заҟа ҳәа усыдгылари, Осман?

– Маатҵки ф-ҟәрышьки сеиҵахом.

Уиакәхеит. Еилаҙеит. Арашәара иалагеит. Осман иҽагакɷы, шьыбжьонҵәҟьа иԥсы ииршьомызт. Жәамш амхы иҵан. Ианалга амш аҽены ахәылԥаз инеидтәалан, акрырфеит, акрыржәит. Мыд-иԥа Ҳасан данцашаз, аԥшәма, – ҳаилгап, дасу иҳақәнагоу гәаҳҵап, – иҳәан иԥьыба нԥхьашьшьааны ажәжәаҳәа дынҭалан, иԥарақәа иаацәыригаз 12 маатҵ аарылихит.

– Ари уара уԥарақәа роуп, – ацәажәара дналагеит иара, – ула абзиара абааит, жәамш аус сзууит, саргьы сыхәҵа сыҵатәуп – тәа.

– Аа, ус ауп, сааукәыхшеит, сара аҙәы итәы сҵахҙагәышьам.

Акы, ɷба ҳәа рɷыԥьагьы рнацәақәа харҟәало иаарыԥхьаҙеит Осман иқәнагаз аԥарақәа.

– 13 маатҵ сыхәҵоуп, Ҳасан, – иҳәеит Осман, дцәыҵыԥшны…

– 13 маатҵ?..

– Аиеи, даҽеа маатҟ уара иуқәхеит.

– Ыы, умхгьы срашәо, ауалгьы сықәшәо сзыхҟьазеи, уара?.. Сара акгьы сыхәҵаҙами?

– Ҳм, Ҳасан, ус ҳаицәажәеит, мап укышоу? Ауаɷы иажәа ажәазароуп.

– Аха сара?

– Ее, Ҳасанхеит, уареи сареи маатқ ҳабжьамзо ҳаҟоума, уи зны исуҭап, акгьы аурым, – иҳәеит иара.

ОСМАН ИԥЬМА

Зны Осман – гьангьаш Ҳасан диҳәеит лбаа архаҷы амхы имоу ааида акәыршаны изикрацы.

Ҳасан абыцеи аҵәԥани ҷаны амхы иакәыршаны ааида изыҟаҵар, хар змам ԥьмакы ииҭараны еилаҙеит.

Осман Ҳасан арасаҭраҷы днеиган, иирбеит аԥьма иҷаҳәаз, Ҳасан аԥьма атәыԥа ааинкылан, дназыԥшит.

– Угәы иахәама нас, Ҳасан?

– Изаманоуп, – иҳәеит иара.

Ҳасан хымш аҵәԥани абыцеи рҷара даҷын, хымш аҭыԥ аҷы ҟәаҟәала мацара иааганы икаижьуан, хымш ааида икуан. Аҵыс зҭымԥрааua иҟаиҵеит.

Осман убри аамҭазы иԥьма лкажьны ишьит, ишшаԥацалаха еиҷыҟьҟьа иныԥхьеикын, атәыԥақәеи ашьапқәеи иахьықә-ҷеиҳәалоз арасаҭра инаганы иныҵаиршәит.

Ахәылԥаз Ҳасан иусутәы даналга, – уаала шьҭа, уԥьмагьы устәап, иҳәан, аԥшәма уи диманы арасаҭраҷы днеит.

– Ҳаит, ассир шԥаҳахьи! – иҳәеит Осман, илахь еиқәҵаны.

– Иҟалазеи уара?

– Иҟалазеи ҳәа ушԥаҵааua, абааԥсы, ҳаԥьма иаха абгақәа иахьырфаз умбаҙои? – атәыԥа хәычқәа хахаҙа, ачапырхәа ацрыхәаҳәо иԥышьҭихт, ашьапқәагьы илабашьала инаирҳәы-ааирҳәын, инеиирбеит, – уԥши, уара, сыԥьма рыцҳа...

– Сара акыр сықәзар, абри алагьы иумдыруеи, ых, асаса ахаҳәҭаҳааит, баԥыкгьы ацәнымхеит! – иҳәан, даақәыԥсычҳаит Ҳасан.

АҬУАН АРҬАЗААП

Ауаҩы ԥшь-напык сымандаз ҳәа аниҳәоз аамҭаз акәын. Осман – гьангьаш ижь абжак изкыдымхыцкәан дыҟан. Ахәыҷыаду – зегьы ажьҭаара иаҷын, аха рымч ақәхомызт. Осман Мдыр-иԥа Ҳасан, еимаасак усҭоит, усыцхраа ҳәа иеиҳәан, амҭәышә иҭаны атԥла дықәиҵеит...

Ажьҭаара ианалга, Ҳасан, Осман иҷы днеин, – сеимааса суҭар, сцагәышьарын ҳәа иеиҳәеит.

– Ҳасан, уаргьы саргьы ҳаԥсындаз, абри ҳмыхькәан! – игәы иалырсны даацәажәеит Осман.

– Иҟалазеи?

– Иҟала умбои, суасҭацәа, сыжәцәа хыхь ишықәыз аҭуан арҭеит, – ицәажәара иԥҳәыс лахь иниеиган, – бара уаҳа была акгьы амбаӡоз, быбла ажьғырла амбааит, – иҳәан, аҿыѡҳәагьы дынлалацәҟәын, аҭуан ахь днаԥшит.

– Иаргьы уаргьы шәхы неинышәҟьааит, сара сусс иалоузеи, – лҳәеит уигьы, лҿыргызмалны.

– Уара, сара сылоуп акәымзар, абри сцәа иҭеигӡахьоу сгәаламшәакәа, дырѡегьых аус узызуеит ҳәа саҷуп. Уаҳа уара суцхраанӡа, аусура угәамԥхо анцәа уҟаиҵааит!.. – иҳәан, ихьқәахьаз зегьы илсны агәарԥ дынҭыҵны дцеит Ҳасан.

БЗИАРА АШЬҬАХЬ БЗИАРА ЫҞКАМЗААП

Агәыжь, ашьха иаҷаланы ишѡеиуаз, хра бааԥсык иаҷахеит. Амѡа цәгьан, ашьапы азаҷакуамызт... Аѡада иѡаԥшын, ақәцәанӡа кыр бжьоуп, аладагьы хынҳәышьа амам. Алымҳақәа нақәнажьын, ацаҟьа аҿенаднаҵеит...

Ус, ааигәара ҿадак шаҷагылаз абеит:

– Сахьҭахо умбои, абааԥсы, усыцхраа! – ҳәа иҳәҳәеит. Аҿеада ааин, азқәала аҿенаҵанарҕәҕәан, иаагылт. Нас ишамчыз иѡагәҭасын, иахьаҷаз иѡаҷнаган имадаҕьмадашәо хыхь иѡхәнибагеит. Уаҟа аҳаскьын қашәқашәо шьамхахьы инылагылт, ишәҭышран, икакаҷран иахьабалак. Аҿеадеи

агәыжьи рызхара анырфа, ашәшьыраҽы инатәеит. Агәыжь аԥсы анаиу, ихәыцуан абас: «Ари аҽадажә, ара исывартәаны, исывасҳакьуа исыманы сықәхуп... Насгьы ари акашырра иалачо!..»

Ԥытрак ашьҭахь иҩеибаргылақәеит... Агәыжь ааз-қәыршәшәан, итцыгьны аҽада иласын, ихышәҭны ишлеиуаз хаҳәык инықәҳаит. Иҟааит, иббит, аха иаҳәахуаз. Уаантә аҙыжь абық аалнаргеит.

Агәыжь атцыхәа ааҟьан, инаԥа-ҩаԥеит. Фырр арган, аҳәра иналагеит.

АХҚӘА

Ароман

Адгьыл аҳақ 5

Аповестқәа

Ара ду ахьгылаз.....349
Ахьшь агага.....423

Ажәабжьқәа

Агәалашәара.....471
Исымѡатәны сахьынкыдгылаз.....475
Дгьыл ҷаҵак 484
Аѡныҟа шыгәхьаазгаз 489
Агәыхь 495
«Аԥааимбар дылҵааит» 498
Асакасанҵа.....504
Ахаҵаѡыза 513
Агәыѡбара... 521
Ачара рун, аха... 527
Ѡ-гәҭыхак 538
Ҳажәѡахыр еибыҵа 540
Аҽхәаԥхьыӡ 542
Изызуз маҷума?.. 544
«Апатын 402» 549
Акымзарак ак ухьуам, аҳаҳаи, умшәан! 551
Зхы зкәачрахаз абнатә рбаҕь 555

Аҭзамц аҽы агагақәа 559
Агәырԥеи аччаԥшьи 569
Ацәаҟәа 572
Убри акәҵәҟьоуп иуқәнагоу!.. 576
Иканҙаз агәил 580
Гәаанагарақәак сԥыза еиҵбы Шьармаҭ
Хырзаман-иԥа иахь 611

Аминиатиурақәа

Афырхаҵа 620
Ԥ-кьанҽаак ирыхьыз 621
Амаана 622
Ирзутәузеи?.....623
Џьгәаҭ дыццакуан 624
Зегь реиҳа иламысу.....624
Қьаламаҭ ичеиџьыка 624
Аҟаб иахылҽиааз аус 625
Алашә 628
Мдыр ижәԥахыр 628
Ашьыцԥы 629
Арбаҕь гәыраз 629
Зан илзымхәыцыз ахәыҷы 630
Шәардлаа Рикәа иныҳәара 631
Ашьапызаҵә 632
Уажәшьҭа сабашшуеи? 632
Нангәа дбааҙар ҳәа дшәан... 633
Аа, шәыххьа згеит... 634
Мура ҵыхәабаба 634
Абнатә рбаҕь 635
Ажәаԥҟа шиз 636
Ауал иқәшәеит 638
Осман иџьма 640
Аҭуан арҭазаап 641
Бзиара ашьҭахь бзиара ыҟамзаап 641

Гьаргь Константин-иԥа Гублиа
ИҨЫМҬАҚӘА РЕИЗГА
Аԥшьбатәи атом

Ароман
Аповестқәа
Ажәабжьқәа
Аминиатиурақәа

Георгий Константинович Гублиа
СОБРАНИЕ СОЧИНЕНИЙ
Том четвертый

Роман
Повести
Рассказы
Миниатюры

Аредакторцәа: М. Тәанба, Ф. Быҭәба
Акорректор Н. Шьамаҭаа
Атехникатә редактор К. Анфимова
Компиутерла еиқәлыршәеит А. Аԥьынԥьал

Аформат 84х108 1/32 Атирж 300.
Иҟацә. акь. бҕь 20, 2. Иныҟә. акь. бҕь 34.
Аҿацаԥҟа №...

Аԥсны Аҳынтқарра “Акьыԥхь аѳны”
Аҟәа, Ешба имѳоа, 168